

asya.studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar

Year: 7 / Number: 23 / Spring 2023

Chief Editor

Assoc. Prof. Dr. Serdar Bulut

Editors

Prof. Dr. Mehmet Ak

Asst. Prof. Dr. Mehmet Akif Kara

Teach. Nihat Kavan

Subeditors

Lect. Osman Albayrak

Lect. Cihat Bıçakcı

ISSN: 2602-2877
e-ISSN: 2602-263X

Academic Social Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar

Academic Social Studies dergisi yılda dört defa yayın yapan uluslararası hakemli bir dergidir.

Academic Social Studies dergisinde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukûki açıdan bütûn sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları <http://dergipark.gov.tr/asya>'ya aittir.

Yayınlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz.

Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir.
Gönderilen yazılar iade edilmez.

Academic Social Studies, Uluslararası hakemli ve indeksli bir dergidir. Dergimiz birçok veritabanı ve indeks tarafından taranmaktadır.

The Journal of Academic Social Science Studies is a quarterly international peer-reviewed journal.

Authors assume the whole responsibility for the linguistic, scientific and legal contents of their articles published in the Journal of Academic Social Science Studies belong to their authors <http://dergipark.gov.tr/asya>

The published articles cannot be printed or reproduced partially or completely in any way without the written permission of the publisher.

Editorial Board is absolutely free whether to publish or not publish all the articles send to journal.
Submitted papers will not be returned to the authors.

Academic Social Studies, is an international peer-reviewed and indexed journal.

ISSN: 2602-2877 / e-ISSN: 2602-263X

Alanya Alaaddin Keykubat University Faculty of Education
30 / 03 / 2023

Year:7 – Number:23 / Spring 2023

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 7 - Number: 23 / Spring 2023

Akademik Sosyal Araştırmalar

Academic Social Studies

Baş Editör / Chief Editor

Assoc. Prof. Dr. Serdar Bulut

Editörler / Editors

Prof. Dr. Mehmet Ak

Asst. Prof. Dr. Mehmet Akif Kara

Teach. Nihat Kavan

Editör Yardımcıları / Assistant of Editors

Lect. Osman Albayrak

Lect. Cihat Bıçakcı

E-mail: asyastudies@yandex.com

Web: <http://dergipark.gov.tr/asya>

Address: *Alanya Alaaddin Keykubat University Faculty of Education, Alanya-Antalya / TURKEY*

ASYA STUDIES

Year: 7 - Number: 23 / Spring 2023

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar

Year: 7 - Number: 23 / Spring 2023

ACADEMIC SOCIAL STUDIES
Uluslararası Hakemli Dergi / International Journal of Social Sciences

Baş Editör / Chief Editor

Assoc. Prof. Dr. Serdar Bulut

Editörler / Editors

Prof. Dr. Mehmet Ak
Asst. Prof. Dr. Mehmet Akif Kara
Teach. Nihat Kavan

Editör Yardımcıları / Assistant of Editors

Lect. Osman Albayrak
Lect. Cihat Bıçakcı

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Abdullah Şengül
Prof. Dr. Abdurrahman Güzel
Prof. Dr. Ali Temizel
Prof. Dr. Bülent Cercis Tanrıtanır
Prof. Dr. Faruk Kaya
Prof. Dr. Hamdi Alper Güngörmüş
Prof. Dr. İlknur Meşe
Prof. Dr. Mehmet Çeribaş
Prof. Dr. Mustafa Oral
Prof. Dr. Sare Şengül
Prof. Dr. Soyalp Tamçelik
Prof. Dr. Şafak Ünüvar
Prof. Dr. Şuayip Özdemir
Prof. Dr. Yusuf Genç
Prof. Dr. Yusuf Şahin
Assoc. Prof. Dr. Mustafa Aça
Assoc. Prof. Dr. Ahmet Şahin
Assoc. Prof. Dr. Ali Murat Kırık
Assoc. Prof. Dr. Ceyhun Ersan
Assoc. Prof. Dr. Gamze Öksüz
Assoc. Prof. Dr. İzzet Yüctoker
Assoc. Prof. Dr. Merve Güven Özkerim
Assoc. Prof. Dr. Sibel Sönmez
Assoc. Prof. Dr. Tarana Khalilova
Assoc. Prof. Dr. Tolga Özşen
Assoc. Prof. Dr. Hüsne Hilal Şahin
Asst. Prof. Dr. Rasim Bayraktar

Turkish Language and Literature
Turkish Education
Persian Language and Literature
English Language and Literature
Geography
Sports Science
Sociology
Contemporary Turkish Dialects
History
Math Education
International Relations
Tourism
Theology
Social Service
Linguistics / Language Teaching
Turkish Folk Science
Educational Sciences
Radio Television-Cinema
Pre-School Education
World Languages and Literatures
Fine Arts Education / Music
Fine Arts Education / Picture
Child Development
Language and Literature
Japanese Language and Literature
Indology
Sociology of Religion

N. H. Bektaş Veli University
Başkent University
Selçuk University
Yüzüncü Yıl University
Ağrı İbrahim Çeçen University
Alanya Alaaddin Keyubat University
Giresun University
N. H. Bektaş Veli University
Giresun University
Marmara University
Gazi University
Selçuk University
Amasya University
Sakarya University
Giresun University
Izmir Demokrasi University
Alanya Alaaddin Keyubat Univ.
Marmara University
Alanya Alaaddin Keyubat University
Ankara Hacı Bayram Veli University
Marmara University
Giresun University
Ege University
Azerbaycan Devlet İktisat Univ.
Ç. Onsekiz Mart University
Giresun University
Giresun University

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Abdullatif Tüzer
Prof. Dr. Ali Çelik
Prof. Dr. Ayşe Özcan
Prof. Dr. Beşir Mustafayev
Prof. Dr. Emine Eratay
Prof. Dr. Fatma Koç
Prof. Dr. Funda Toprak
Prof. Dr. Gürer Gülsevin
Prof. Dr. Hayrettin Gümüşdağ

Muş Alparslan University
Karadeniz Teknik University (Retired Instructor)
Giresun University
Siirt University
Abant İzzet Baysal University
Gazi University
Ankara Yıldırım Beyazıt University
Ege University (President of TDK)
Bozok University

Prof. Dr. İsmayıl Muharrem oğlu Musa
Prof. Dr. Leyla Karahan
Prof. Dr. Mirjana Teodisević
Prof. Dr. Mustafa Altun
Prof. Dr. Mustafa Taşlıyan
Prof. Dr. Orhan Küçük
Prof. Dr. Peter Golden
Prof. Dr. Tofiq Abdülhasanlı
Prof. Dr. Yavuz Kartallıoğlu
Assoc. Prof. Dr. Ebru Onurlubaş

Bakü Devlet University / Azerbaijan
Gazi University
Belgrad University / Serbia
Sakarya University
Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Kastamonu University
Rutgers University (Retired Instructor) / New Jersey
Azerbaycan Devlet İktisat University / Azerbaijan
Gazi University
Trakya University

Yayın Kurulu / Publication Board

Prof. Dr. Kürşad Yılmaz
Prof. Dr. Salim Küçük
Prof. Dr. Serkan Güzel
Assoc. Prof. Dr. Burak Telli
Assoc. Prof. Dr. Mihalis Kuyucu
Assoc. Prof. Dr. Sevda Rafiq İmanova
Assoc. Prof. Dr. Sima Pouya
Assoc. Prof. Dr. Türker Barış Bulduk
Asst. Prof. Dr. Merve Karaçay Türkal

Kyrgyzstan –Turkey Manas University
Ordu University
Pamukkale University
Kahramanmaraş Sutcu İmam University
Alanya Hamdullah Emin Paşa Üniversitesi
Azerbaijan University of Language
Inonu University
Adiyaman University
Gümüşhane University

İndeks Sorumlusu / Indexing Responsible

Assoc. Prof. Dr. Burak Telli

Kahramanmaraş Sutcu İmam University

Hukuk Danışmanı / Legal Advisor

Av. / Lawyer Rahman Güdük

Bar Association of Giresun-Registry Number: 609

Yabancı Dil Uzmanları/Editörleri / Foreign Language Experts/Editors

Prof. Dr. Gülhanım Ünsal
Assoc. Prof. Dr. Gamze Öksüz
Assoc. Prof. Dr. Bahar İşigüzel
Assoc. Prof. Dr. Hany I. M. Ramadan
Asst. Prof. Dr. İnönü Korkmaz
Asst. Prof. Dr. Turgay Şafak
Asst. Prof. Dr. Ozan Deniz Yalçinkaya
Lect. Mehmet Kılınç
Teacher / Öğrt. Hazal Kangalil Kara

Marmara University (French Language)
Ankara Hacı Bayram Veli University (Russian Language)
Nevşehir Hacı Bektas Veli University (German Language)
Giresun University (Arabic Language)
Trakya University (English Language)
Istanbul Medeniyet University (Persian Language)
Dicle University (English Language)
Siirt University (English Language)
Özel Ordu Doğa Koleji (English Language)

Türk Dili Uzmanları/Editörleri / Turkish Language Experts/Editors

Prof. Dr. Nadir İlhan
Prof. Dr. Nezir Temur
Prof. Dr. Özgür Kasım Aydemir
Prof. Dr. Sedat Maden

Kırşehir Ahi Evran University
Gazi University
Alanya Alaaddin Keykubat University
Bayburt University

Redaktörler / Redactors

Lect. / Öğr. Gör. Osman Albayrak
Doktora Öğrencisi / PhD Devrim Divrik

Giresun University
Selçuk University

Grafikerler / Graphic Designer

Lect. / Öğr. Gör. Ferhat Büyükkalkan
Lect. / Öğr. Gör. Cihat Bıçakcı
Student / Öğr. Kader Çavdar

Giresun University
Giresun University
Giresun University

Dış Temsilciler Koordinatörü / General Coordinator of Foreign Editors

Assoc. Prof. Dr. Samet Azap

Kastamonu University

Sosyal Paylaşım Ağları Sorumlusu / Social Media Responsible

Lect. Dr. / Öğr. Gör. Dr. Mehmet Akif Kara

Giresun University

Derginin Tarandığı Dizinler / Indexes

Modern
Language
Association

MLA

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

I WORLD of
JOURNALS

ESJI Eurasian
Scientific
Journal
Index
www.ESJIndex.org

Derginin Yayın Alanları / Publication Areas of the Journal

- Dil, Edebiyat, Lehçeler, Halk Bilimi / Language, Literature, Dialects, Folklore
- Tarih / History
- Coğrafya / Geography
- İletişim Bilimleri / Communication Sciences
- Güzel Sanatlar ve Mimarlık (Resim, Müzik, Sanat, Mimarlık) / Fine Arts and Architecture (Painting, Music, Art, Architecture)
- Sosyoloji, Sosyal Hizmet / Sociology, Social Service
- Turizm / Tourism
- İlahiyat / Theology
- Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler / Political Science and International Relations
- Eğitim Bilimleri / Educational Sciences
- Okul Öncesi Eğitimi, Çocuk Gelişimi / Pre-School Education, Child Development
- Türkçe Eğitimi / Turkish Education
- Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi / Teaching Turkish as a Foreign Language
- Matematik Eğitimi / Math Education
- Spor Bilimleri / Sports Science

Dergi Yazışma ve İletişim Adresleri / Publication Areas of the Journal

Baş Editör / Chief Editor

Assoc. Prof. Dr. / Doç. Dr. Serdar Bulut
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
serdar.bulut@alanya.edu.tr

Editör / Editor

Prof. Dr. Mehmet Ak
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
mehmet.ak@alanya.edu.tr

Editör / Editor

Asst. Prof. Dr. / Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif Kara
Giresun Üniversitesi
akifkara28@gmail.com

Teknik İletişim / Technical Communication

Lect. / Öğr. Gör. Cihat Bıçakcı
uzman28@gmail.com

Dergi İletişim Bilgileri / Journal Correspondance

asyastudies@yandex.com
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/asya>

Derginin Adresi / Journal Address

Alanya Alaaddin keyubat Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Alanya Alaaddin Keykubat University Faculty of Education

İÇİNDEKİLER / CONTENTS
YEAR: 7 - NUMBER: 23 / SPRING 2023

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

EĞİTİM BİLİMLERİ / EDUCATIONAL SCIENCES

Arzu Özyürek

Okul Öncesi Çocuklarda Mizaç-Zorbalık İlişkisi ve Mizaç Özelliklerinin Zorbalık Davranışlarına Etkisi
- Relationship Between Temperament and Bullying in Preschool Children and the Effect of Temperamental Traits on Bullying Behaviors **1-14**

Mehmet Metin, Dilek Ceran

Mustafa Orakçı'nın "Ünlülerle Bir Gün" Kitap Dizisinin Söz Varlığı Açısından İncelenmesi - A Review of "Ünlülerle Bir Gün" Book Series of Mustafa Orakçı in Terms of Vocabulary **15-26**

Ercan Tomakin

Tertiary Level Students' Learning English: Dependent and Independent Learners - Üniversite Öğrencilerinin İngilizce Öğrenimi: Bağımlı ve Bağımsız Öğrenenler **27-39**

Mahmut Erkart

Türkiye'deki Ortaöğretim Öğrencilerinde Planlanmış Davranış Teorisinin Geri Dönüşüm Niyeti Üzerindeki Etkisi ile İlgili Bir Değerlendirme - An Evaluation of the Effect of Planned Behavior Theory on Intention to Recycle in Secondary School Students in Türkiye **41-52**

Zafer Aktaş

Türkiye'de Yabancı Sermayenin Teşvik Edilmesinde ABD Etkisi (1945-1955) - US Influence on the Promotion of Foreign Capital in Türkiye (1945-1955) **53-64**

Eyyüp Birlik, Gökhan Genç, Cemal Azkın

Öğretmenlerde Mağduriyet ve Kaygı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Hilvan Örneği - Examining the Relationship Between Victimization and Anxiety in Teachers: The Example of Hilvan **65-72**

Mehmet Kavan, Seval Kavan, Nimetullah Kaçira

COVID-19 Sürecinde Sosyal Bilgiler Dersi Alanında Yapılan Makalelerin İncelenmesi - Examination of Articles in the Field of Social Studies Course During the COVID-19 Process **73-86**

Pelin Çukurova, Tolga Çakmaklı, Cemil Parin, Mehmet Aydın

20. Millî Eğitim Şura Kararlarının Okul Öncesi Eğitim Kademesi Açısından İncelenmesi - Examining the Decisions of the 20th National Education Council in terms of Preschool Education Level **87-98**

FİLOLOJİ / PHILOLOGY

Adem Doğan

Tevfik El-Hakîm'in Mitolojik Unsurlar Taşıyan Tiyatroları - Tavfik al-Hakîm's Theaters with Mythological Elements **99-114**

Gönül Delice

Hasan Dâniş Bey ve Gazelleri - Hasan Dâniş Bey and His Gazelles **115-122**

Dursun Can Eyüboğlu

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un Tarihi - The History of İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy **123-148**

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER / SOCIAL, HUMAN AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Gülden Filiz Önal, Hamit Önal

Pandeminin Toplum, Eğitim ve Müzik Eğitimine Etkilerinin Müzik Eğitimcilerinin Görüşleri Doğrultusunda Değerlendirilmesi - Evaluation of the Effects of the Pandemic on Society, Education and Music Education Through the Opinions of Music Teachers **149-158**

Turgut İleri, Ömer Faruk Yazıcı

Potsdam Konferansı Sonrasında Sovyet Rusya'nın Türkiye'den Toprak Talepleri ve Boğazlarla İlgili Karşılıklı Verilen Notaların Sivas'ta Yayınlanan Ülke Gazetesine Yansımaları - Transition After the Potsdam Conference, Soviet Russia's Land Requests from Turkey and the Reflection of the Mutual Notes About the Straits in the Ülke Newspaper Published in Sivas **159-172**

Okan Kekül, Kurtuluş Yılmaz Genç

Kurumsallaşma ile Örgütsel Bağlılık, Örgütsel Performans ve İş Tatmine Yönelik İçerik Analizi: Lisansüstü Tezlerine Yönelik Bir Araştırma - Content Analysis on Organizational Commitment, Organizational Performance and Job Satisfaction with Institutionalization: An Investigation on the Graduate Dissertations **173-194**

Arzu Baykara Taşkaya

Epidemic (Communicable) Diseases on Lesbos Island (1890-1912) - Midilli Adası'nda Salgın Hastalıklar (1890-1912) **195-212**

Erdal Çiftçi

Ordunun At Gücünü Geliştirmek: Bir Askerî Çiftlik Olarak Bağdat Veziriye Çiftlik-i Hümâyunu (1893-1913) - Improving the Horse Power of the Army: Baghdad Waziriyah Military Stud-Farm (1893-1913) **213-236**

Güven Şahin

Bağımsız Türk Cumhuriyetlerindeki Tahıl Ürün Deseni, Üretim ve Ticareti - Grain Product Pattern, Production and Business Situation in Independent Turkish Republics **237-258**

Aykut Günlü

Okullarda Yürütülen Psikolojik Danışma Hizmetlerine İlişkin Yapılan Denetimlerin Psikolojik Danışmanlar Tarafından Değerlendirilmesi - Evaluation of the Controls of Psychological Counseling Services at Schools from the Perspective of Psychological Counselors **259-268**

Şafak Sönmez Soydaş

Finansal Sömürü: Ölçek Uyarlama Çalışması - Financial Exploitation: Adaptation to Scale **269-274**

Filiz Çetinkaya Karafakı, Çiğdem Çetin

Kentlerde İyi Olma Halini Destekleyen Bütünsel Kentsel Tasarım Yaklaşımı - A Holistic Urban Design Approach Supporting Well-Being in Cities **275-287**

Fatma Tuba Çobankaya

Hedonik Fiyat Modeline İlişkin Bibliyometrik Analiz - Bibliometric Analysis of the Hedonic Price Model **289-304**

Dinçer Günay

Eski Roma Cumhuriyeti'nde Rahiplik Kurumu - The Institution of the Priesthood in the Ancient Roman Republic **305-318**

Barış Doğru

Sivil Toplum Kuruluşlarının Kurumlara Yönelik İtibar Algısında Sürdürülebilirlik İletişiminin Rolü -
The Role of Sustainability Communication in the Reputation Perception of Non-Governmental Organizations
towards Companies **319-330**

Erol Akyıldırım

Anne Çocuk İlişkisinin Tüketim Olgusu Çerçevesinde Değerlendirilmesi - *Evaluation of the Mother-Child*
Relationship in the Framework of Consumption **331-340**

KİTAP DEĞERLENDİRME / BOOK REVIEW

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER / SOCIAL, HUMAN AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Muhammed Emin Durmuş

İslami Mikrofinans Uygulamaları, Salih Ülev, İstanbul: İktisat Yayınları, 2021, 368 s., ISBN 978-605-7376-50-3 - *Islamic Microfinance Applications, Salih Ülev, İstanbul: İktisat Published, 2021, 368 p., ISBN 978-605-7376-50-3* **341-343**

Editörden;

*“hic Rhodus, hic salta!”
“hünerimizi göstermenin zamanıdır!”
Ezop*

ASYA STUDIES (Akademik Sosyal Araştırmalar/Academic Social Studies) dergisinin Sonbahar sayısı ile sizlerle birlikteyiz. “Year: 7 – Number: 23 / Spring 2023” sayımızı yayımlamanın mutluluğu içindeyiz. Akademik hayatında altıncı yılını kutlayan ASYA STUDIES (Akademik Sosyal Araştırmalar/Academic Social Studies), yayın hayatına yılda dört sayı olarak devam etmektedir. Yayın hayatını Asya ve Avrupa’yı ilgilendiren Dil, Edebiyat, Lehçeler, Halk Bilimi, Tarih, Coğrafya, İletişim Bilimleri, Güzel Sanatlar ve Mimarlık, Sosyoloji, Sosyal Hizmet, Turizm, İlahiyat, Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler, Eğitim Bilimleri, Okul Öncesi Eğitimi, Türkçe Eğitimi Matematik Eğitimi, Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi ve Spor Bilimleri alanlarında yayın yaparak sürdüren dergimiz, 2023 yılındaki ilk sayısıyla 7. yılında yayıncılığa devam ediyor.

2023 yılı ilk sayısından itibaren de her sayımızda maksimum 25 makale yayınlarken yayıncılık hayatımıza devam ediyoruz.

Bu sayımızda, birbirinden değerli 24 araştırma makalesi ve 1 kitap değerlendirme yazısı mevcuttur. Sayımızdaki araştırma makalelerinin alanlarını irdeleyecek olursak 8 Eğitim Bilimleri alanına ait, 13 Sosyal Beşeri Bilimler alanına, 1 Güzel Sanatlar alanına ait ve 3 adet de Filoloji alanına ait makale yer almaktadır. Kitap değerlendirme yazısı Sosyal Beşeri Bilimler alanına aittir.

Dergimiz ASYA STUDIES (Akademik Sosyal Araştırmalar/Academic Social Studies) yayın hayatında altıncı yılını yaşamasına rağmen akademisyenler tarafından büyük ilgi gören bir dergi olma başarısına ulaşmıştır. Dergimizin genel amacı Türk Bilimine büyük katkılar sağlamak ve ULAKBİM TR Dizin bünyesinde akademik yayıncılığını bilimin değerlerinden ödün vermeden objektif bir şekilde sürdürmektir. Bu amacımız doğrultusunda kaliteli yayınlarıyla dergimizi tercih eden araştırmacılara, objektif hakemlikleriyle dergimize katkı sağlayan hakemlere ve ayrıca bu sayının meydana getirilmesinde katkılar sağlayan yazarlarımıza, hakemlerimize, alan editörlerimize, dil ve yazım editörlerimize, dergimizin çok kıymetli editöryal ekibine teşekkür eder, sağlıklı günler ve keyifli okumalar dileriz.

Doç. Dr. Serdar Bulut
ASYA STUDIES Baş Editörü

From the Editor;

“hic Rhodus, hic salta!”
“hünerimizi göstermenin zamanıdır!”
Ezop

We are with you with the Autumn issue of ASYA STUDIES (Academic Social Studies). We are happy to release the issue “Year: 7 - Number: 23 / Spring 2023”. Celebrating its fourth year in academic life, ASYA STUDIES (Academic Social Studies) continues to be published five times a year. Our journal, which continues to be published in the fields of Language, Literature, Dialects, Folklore, History, Geography, Communication Sciences, Fine Arts and Architecture, Sociology, Social Service, Tourism, Theology, Political Science, International Relations, Educational Sciences, Pre-school Education, Turkish Education, Mathematics Education, Teaching Turkish as a Foreign Language and Sports Science said hello to its 7th year with this last issue in 2023.

Since the first issue of 2023, we continue our publishing life by publishing a maximum of 25 articles in each issue.

In this issue, there are 24 valuable research articles and 1 book review. These are 8 Educational Sciences articles, 15 articles on Social Humanities, 1 article Fine Arts and 4 Philology articles. The book review articles belongs to the field of Social Humanities.

Although our journal ASYA STUDIES (Academic Social Studies) is in its six year of publication, it has succeeded in being a journal that attracts great attention from academics. The general purpose of our journal is to make great contributions to Turkish Science and to continue its academic publishing within ULAKBIM TR Directory objectively without compromising the values of science. For this purpose, we would like to thank the researchers who preferred our journal with their quality publications, the referees who contributed to our journal with their objectivity, as well as our authors, referees, field editors, language and writing editors, and our journal’s very valuable editorial team, and wish you healthy days and pleasant reading.

Assoc. Prof. Dr. Serdar Bulut
ASYA STUDIES Chief Editor

YAYIM VE YAZIM KURALLARI

Genel İlkeler

1. *Asya Studies (Academic Social Studies)*, uluslararası hakemli bir dergi olup yayın yeri Alanya/Antalya-Türkiye'dir. Yılda 4 (dört) defa yayımlanır. Gerekli durumlarda bu sayıların dışında özel sayılar ve ek sayılar yayımlayabilir.

2. *Asya Studies (Academic Social Studies)* yayın hayatını Asya ve Avrupa'yı ilgilendiren Dil, Edebiyat, Lehçeler, Halk Bilimi, Tarih, Coğrafya, İletişim Bilimleri, Güzel Sanatlar, Sosyoloji, Sosyal Hizmet, Turizm, İlahiyat, Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler, Eğitim Bilimleri, Okul Öncesi Eğitimi, Çocuk Gelişimi, Türkçe Eğitimi, Matematik Eğitimi ve Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi alanlarıyla ilgili bilimsel makaleler, röportajlar, çeviriler, tanıtım yazıları vb. çalışmalarını yayımlayan akademik bir dergidir. Dergimizde bu alanların her birine ait alan editörleri mevcuttur ve bu alanlar dışındaki çalışmaların yayını kurulumun onayı haricinde yayına kabul edilememektedir.

3. Bilimsel makaleler, röportajlar, çeviriler, tanıtım yazılarının dergi sistemine eklenmesi, yazının yayınlanması için başvuru olarak kabul edilir ve yazı dergide yayımlanmaya değer bulunursa hakem sürecine gönderilir.

4. *Asya Studies (Academic Social Studies)* gönderilen yazıların bütün telif hakları dergiye ait olup, ASYA STUDIES dergisinden izin alınmaksızın başka bir yerde yayımlanamaz, çoğaltılamaz, kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Ayrıca yayımlanan yazıların sorumluluğu da yazılardan doğabilecek herhangi bir yasal konu da yazarlarına aittir. Editöryel ekip yazı üzerinde istediği değişikliği yapma hakkına sahiptir.

5. *Asya Studies (Academic Social Studies)*'in yayın dili Fransızca, Türkçe, İngilizce, Rusça, Almanca, Farsça ve Arapça'dır. Ancak gerektiği takdirde yayını kurulumun onayı dâhilinde diğer dillerde de yazı kabul edilebilir.

6. Makalenin başında en az 200 kelimedenden oluşan Türkçe (Özet) ve İngilizce (Abstract), 5 kelimelik Türkçe (Anahtar Kelimeler) ve İngilizce (Keywords); Türkçe ve İngilizce başlığa yer verilmelidir. Bu şartları yerine getirmeyen yazılar hakem sürecini tamamlasalar bile yayımlanmazlar.

7. *Asya Studies (Academic Social Studies)*'e gönderilen yazılar hakem sürecine gireceği için, sisteme eklenen yazıların içine isim veya yazarın kimliğini deşifre edici bilgiler konulmamalıdır. Makalenin hakem süreci tamamlandıktan sonra yazar veya yazarlar ile ilgili bilgiler makaleye editör kurulu tarafından eklenecektir.

8. *Asya Studies (Academic Social Studies)*'te makale sisteme yazar tarafından yüklendikten sonra aşağıdaki süreçler gerçekleşmektedir. Yüklenen makale editör/editör yardımcıları tarafından yayım ve yazım kurallarına uygunluk kontrolü yapılmaktadır. Editör onayı tamamlandıktan sonra yazı önce yabancı dil ve yazım kontrol hakemlerine/editörlerine yönlendirilmektedir. Bu hakemlerin/editörlerin onayından geçen her makale için en az 2 alan hakemi atanmaktadır. Bu iki alan hakemi, ilgili anabilim dalında en az Dr. unvanına sahip uzman akademisyenlerden oluşmaktadır. Bu iki hakemden 2 ret alan makale yazarına iade edilirken 2 kabul alan makale yayını sürecine alınır. Bunların dışında 1 ret 1 kabul alan makaleye üçüncü bir hakem daha atanır ve o hakemin kararına göre makalenin sürecine karar verilir. Makaleyle ilgili hakem raporları ve sonuç hem sistem üzerinden hem de mail yoluyla yazarlara ulaştırılmaktadır.

9. *Asya Studies (Academic Social Studies)*'te hakem raporu sonucu yazar tarafından düzeltilen makale dergiye ulaştıncaya eğer hakem makaleyi ikinci kez görmek istiyorsa makale tekrar hakemlere dergipark sistemi üzerinden gönderilmekte ve hakemlerden tekrar onay beklenmektedir.

10. Dergi sistemine eklenen yazılar daha önce başka bir yerde yayımlanmış olmamalıdır. Sempozyum özet metin bildirimleri ise, durumun makale içinde belirtilmesiyle yayımlanabilir. Tam metin olarak yayımlanan bildirimler etik kurallar dâhilinde yayına kabul edilmez.

11. Metnin sonunda **KAYNAKÇA** başlığı altında atıf yapılan eserler, yazar soyadı sırasına göre yazar soyadı ve adının sadece ilk harfleri büyük olacak şekilde düzenlenmelidir.

12. *Asya Studies (Academic Social Studies)*'te hakemler editör ekip tarafından belirlenmekte ve sisteme eklenmektedir.

13. *Asya Studies (Academic Social Studies)*'te hakem sürecini tamamlayan makalelerden herhangi bir ücret talep edilmemektedir.

14. Hakemlik süreçleri tamamlanan ve yayına hazır olan makaleleri yazarları yayından çekemez.

15. *Asya Studies* dergisi konusunda alakalı akademisyenlerin katıldığı çalıştaylar düzenleyebilmektedir.

16. *Asya Studies* dergisinde yayınlanan makalelere yazar(lar)ın iletişim bilgileri ve ORCID ID numaraları (yazar kimlik numarası) eklenmektedir.

17. Etik kurul izni gerektiren makalelerden 2020 yılı öncesi araştırma verileri kullanılmış, yüksek lisans/doktora çalışmalarından üretilmiş (makalede belirtilmelidir), bir önceki yıl dergiye yayın başvurusunda bulunulmuş, kabul edilmiş ama henüz yayımlanmamış olanları için geriye dönük etik kurul izni gerekmemektedir. Ayrıca araştırma verileri 2020 öncesine ait olan ve dergiye 2020 yılında gönderilen çalışmalarda yazarın çalışma verilerinin 2020 yılı öncesine ait olduğunu yöntem kısmında belirtmesi koşuluyla bu makalelerden de etik rapor istenmemektedir.

18. Dergiye gönderilen makaleler, editöryal süreç başlangıcında **Turnitin**, **iThenticate** veya **İntihal.Net** benzerlik/intihal programı aracılığıyla kontrol edilmektedir. Benzerlik oranı **%15**'in üzerinde olan çalışmalar yayına kabul edilmezler.

19. Yazılarda **GİRİŞ**, **SONUÇ** ve **KAYNAKÇA** bölümleri büyük harflerle ve bold olarak madde işaretli şekilde yazılmalıdır.

20. Yazılar, dergi sistemine eklenirken aşağıdaki ölçülere göre düzenlenmelidir:

Sayfa Düzeni

1. Yazılar, Microsoft Word programında yazılmalı ve sayfa yapıları aşağıdaki gibi düzenlenmelidir:

Kağıt Boyutu	A4 Dikey
Üst Kenar Boşluk	4 cm
Alt Kenar Boşluk	3 cm
Sol Kenar Boşluk	3 cm
Sağ Kenar Boşluk	3 cm
Yazı Tipi/ Yazı Stili	Times New Roman
Makale Sayfa Sayısı (En çok)	25
Yazı Boyutu (ana metin)	10
Yazı Boyutu (dipnot metni)	8
Paragraf Aralığı	Önce 0 nk - Sonra 0 nk
Paragraf Girintisi	1,25 cm
Satır Aralığı	Tek (1)

2. Microsoft Word programında olmayan özel bir yazı tipi (font) kullanılmış yazılarda, kullanılan yazı tipi, makale sisteme eklenirken font dosyası da eklenmelidir.

3. Yazılarda sayfa numarası, üst bilgi ve alt bilgi gibi ayrıntılara yer verilmemelidir.

4. İmla ve noktalama açısından, makalenin ya da konunun zorunlu olduğu durumlar dışında Türk Dil Kurumu imla kılavuzu esas alınmalıdır.

5. Makalelerde yapılan atıf sistemlerinde sadece tek bir formata bağlı kalınmalıdır. Her makalenin sonunda mutlaka Türkçe makalelerde (**KAYNAKÇA**) biçiminde kaynakça bulunmak zorundadır. Kaynakçanın düzenli ve formata uygun olması dergimizin öncelikleri arasındadır.

6. Bölüm başlıklandırma özellikle Eğitim Bilimleri makalelerinde numaralı şekilde başlıklar olabilirken Sosyal Bilimler makalelerinde numarasız şekilde yazımlara izin verilecektir.

Yazım ve Yayın İlkeleri ile İlgili Açıklama

Başlık: İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalıdır. Makalenin ana başlığı 14 punto ve koyu harfli yazılmalı, İngilizce başlığı ise 12 punto ve italik yazılmalıdır.

Bölüm Başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir ve gerektiği takdirde başlıklar numaralandırılabilir.

Özet: Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 200 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özet (Abstract) bulunmalıdır. Özeti altında, 3-5-7 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Özet ve abstract kısmı 9 punto, 1 satır aralığıyla yazılmalıdır.

Ana Metin: A4 boyutunda (29.7×21 cm.) kâğıtlara, dikey olarak, MS Word programında, Times New Roman yazı karakteri ile 10 punto ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa düzeni belirtildiği gibi olmalıdır.

Dipnot: Dipnotta yer alan bütün bilgiler 8 punto, 1 satır aralığıyla yazılmalıdır.

Tablolar ve Şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına veya üstüne ortalı şekilde düz olarak yazılmalıdır.

Resimler: Yüksek çözünürlüklü, baskı kalitesinde taranmış halde metin içerisindeki yerlerinde verilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır.

Makalelerde yapılan atıf sistemlerinde sadece aşağıdaki format uygulanmalıdır. Sadece **tarikh** ve **ilahiyat** makalelerinde açıklamalar fazla olabileceği için sayfanın altında **satır altı dipnot** sistemine izin verilmektedir. Diğer makalelerde metin içi göndermeler ve Kaynakça aşağıdaki örneklerde belirtildiği gibi olmalıdır:

Örnek Kaynak Gösterme:

Kitap (Tek yazarlı):

Kara, M. A. (2016). *İnşaatta Göçmen Olmak*. Ankara: Gece Kitaplığı.
Gönderme: (Kara, 2016: 78)

Kitap (İki yazarlı):

Çağdaş, A. & Şahin, Z. S. (2002). *Çocuk ve Ergende Sosyal ve Ahlak Gelişimi*. Ankara: Nobel Yayınları.
Gönderme: (Çağdaş & Şahin, 2002: 46)

NOT: İngilizce veya başka dillerdeki makalelerde de ilgili bağlaç yerine & işareti kullanılmalıdır.

Kitap (Üç yazarlı):

Işın, M. A., Tatlıcan, İ. & Işın, M. (1989). *Sinop*. Ankara: Sinop Müzesi Yayınları
Gönderme: (Işın, Tatlıcan & Işın, 1989: 17)

NOT: İngilizce veya başka dillerdeki makalelerde de ilgili bağlaç yerine & işareti kullanılmalıdır.

Kitap (Üçten fazla yazarlı):

Erdem, M. D., Yavuz, S., Gürlek, M. & Dost, A. (2013). *Tarihî Türk Lehçeleri-Eski Anadolu Türkçesi Bibliyografyası*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Gönderme: (Erdem, Yavuz, Gürlek & Dost, 2013: 28)

NOT: İngilizce veya başka dillerdeki kitaplarda “vd.” yerine makale dilindeki ek kullanılmalıdır.

Kitap (Aynı yazarın birinci yazar olduğu aynı yıla ait üçten fazla yazarlı):

Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.

Büyüköztürk, Ş., Çakan, M., Tan, Ş. & Atar, H. Y. (2014). *TIMSS 2011 8. Sınıflar Türkiye Raporu*. Ankara: YEGİTEK Yayınları.

Gönderme-1: (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel, 2012: 28)

Gönderme-2: (Büyüköztürk, Çakan, Tan & Atar, 2012: 33)

Derleme Kitaptan Makale:

Mc Nally, D. (1997). Language, History and Class Struggle. (Derleyen: E. M. Wood & J. B. Foster). *Defense of History: Marxism and the Postmodern Agenda* içinde (s. 21-33). New York: Montly Review.

Gönderme: (Mc Nally, 1997: 35)

Çeviri Kitap:

Bolman, L. & Deal, T. (2008). *Organizasyonları Yeniden Yapılandırmak*, (Çeviren: A. Aypay & A. Tanrıoğen). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Gönderme: (Bolman & Deal, 2008: 16)

NOT: İngilizce veya başka dillerdeki makalelerde de ilgili bağlaç yerine & işareti kullanılmalıdır.

Dergiden Makale / Elektronik Makale (Tek yazarlı):

Abou-el-Haj, R. A. (1982). The Social Uses for the Past: Recent Arab Historiography of Ottoman Rule. *International Journal of Middle Eastern Studies*, 14(2), 185-201.

Gönderme: (Abou-el-Haj, 1982: 187).

NOT: İngilizce veya başka dillerdeki makalelerde de ilgili bağlaç yerine & işareti kullanılmalıdır.

Dergiden Makale / Elektronik Makale (İki yazarlı):

Yalman, A. & Güdekli, İ. A. (2018). Türkiye'nin Uluslararası Marka Reklam Stratejilerinde Toplumsal Cinsiyet Rollerinin İşlenişi: Vestel Reklam Örneği. *Asya Studies-Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar*, 2(6), 19-30.

Gönderme: (Yalman & Güdekli, 2018: 22).

NOT: İngilizce veya başka dillerdeki makalelerde de ilgili bağlaç yerine & işareti kullanılmalıdır.

Dergiden Makale / Elektronik Makale (Üç yazarlı):

Tarman, B., Acun, İ. & Yüksel, Z. (2010). Sosyal Bilgiler Eğitimi Alanındaki Tezlerin Değerlendirilmesi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(3), 725-746.

Gönderme: (Tarman, Acun & Yüksel, 2010: 728).

NOT: İngilizce veya başka dillerdeki makalelerde de ilgili bağlaç yerine & işareti kullanılmalıdır.

Dergiden Makale / Elektronik Makale (Üçten fazla yazarlı):

Kırık, A. M., Altıntaş Var, S. S., Özkoçak, V. & Darıcı, S. (2020). Pandemi Dönemlerinde İletişim ve Algı Yönetimi: Yeni Koronavirüs Hastalığı (COVID-19) Örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(104), 36-57.

Gönderme: (Kırık vd., 2020: 55).

NOT: İngilizce veya başka dillerdeki makalelerde “vd.” yerine makale dilindeki ek kullanılmalıdır. İngilizce makalelerde “et al.” kullanılmalıdır.

Kurum Tarafında Hazırlanmış Bir Rapor:

DİE (Devlet İstatistik Enstitüsü) (1994). *Temel Kadın Göstergeleri, 1978-1993*. Ankara: DİE.

Gönderme: (DİE, 1994: 11).

İki ya da Daha Fazla Ciltten Oluşan Kitaplar:

Moran, B. (1995). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış, (3. Cilt)*. İstanbul: İletişim.

Gönderme: (Moran, 1995: 103).

Yazarı Belirsiz Kitaplar:

The 1995 NEA Almanac of Higher Education (1995). Washington DC: National Education Association.

Gönderme: (The 1995 NEA Almanac, 1995: 78).

Web Sayfasından Elektronik Makale:

Erdem, M. D. (2008). Anadolu Ağızlarının Görülen Birincil Ünlü Uzunlukları Üzerine. *Turkish Studies*, 3(3), 502-562.

http://www.turkishstudies.net/Makaleler/565930511_Turkish_Studies_Volume_3.3_Spring_2008_p.502-562.pdf adresinden 04.06.2016 tarihinde erişildi.

Gönderme: (Erdem, 2008: 5).

Yazarın Aynı Yıla Ait Birden Fazla Çalışmasının Kaynakçada Gösterilmesi:

Uysal, İ. N. (2018a). Sözlükler Tanıklarla Daha Zengin, Daha İşlevsel: Türkçe Sözlük'e Tanıklar. *Türk Dili Dergisi*, CXIV(793), 39-46.

Uysal, İ. N. (2018b). Sözlük Biliminde Tanıklama ve Salâh Birsal'in Türkçe Sözlüğe Tanık Olarak Katkıları. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(22), 109-118.

Gönderme 1: (Uysal, 2018a: 41).

Gönderme 2: (Uysal, 2018b: 121).

Alıntılanan veya Aktaran Kaynak:

Çalışmalarda birincil kaynaklara ulaşmak esastır, ama aksaklıklar nedeniyle asıl kaynağa ulaşamamışsa, dipnotta alıntılanan ya da aktarılan kaynak belirtilir. Kaynakçada alıntılanan ya da aktarılan kaynak bilgilerine yer vermeye gerek yoktur.

Gönderme: (Yavuz, 2012: 8; Akt. Bulut, 2016: 5).

Lisansüstü Tez:

Yeşilççek, V. (2010). Ayşe Kulin'in 'Hayatı, Sanatı, Eserleri'. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mesut Tekşan). Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gönderme: (Yeşilççek, 2010: 34).

Bildiri:

Telli, B., Bulut, S. & Bulduk, T. B. (2014). Adıyaman Ağzından Derleme Sözlüğüne Katkılar, Adıyaman Üniversitesi Bilim, Kültür ve Sanat Sempozyumu - I Bildiriler Kitabı 03- 04 Nisan 2014 (s.119-130). Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi Yayınları.

Gönderme: (Telli, Bulut & Bulduk, 2014: 122).

Ansiklopediler:

Akün, Ö. F. (1992). Divan Edebiyatı. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İçinde (s. 398-422). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Gönderme: (Akün, 1992: 401).

Sözlük:

Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gönderme: (TDK, 2005: 255).

Web Sayfası:

UNESCO (2013). World HeritageList. <http://whc.unesco.org/en/list> adresinden 14.04.2015 tarihinde erişildi.

Gönderme: (UNESCO, 2013).

Yabancı Dildeki Makalelerde: Ishii, V. K. (1933). The Permanent Bases of Japanese Foreign Policy. *Foreign Affairs*. <https://www.foreignaffairs.com/articles/japan/1933-01-01/permanent-bases-japanese-foreign-policy> (Accessed: 31.08.2020).

Editörlü Kitapta Bölüm:

Bulut, S. (2016). Bilge Kağan. (Ed. S. Maden). *Geçmişten Günümüze Türkçeye Hizmet Edenler 1* İçinde (s. 3-12). Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.

Gönderme: (Bulut, 2016: 10).

Web Sayfasından Tarihi Belirsiz Çalışma:

Etimoloji Türkçe (tarihsiz). <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/medium> adresinden 02.06.2021 tarihinde erişildi.

Gönderme: (Etimoloji Türkçe, tarihsiz).

NOT: "Tarihsiz" için "tsz." kısaltması kullanılabilir.

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 7 - Number: 23 p. 1-14, Spring 2023

Okul Öncesi Çocuklarda Mizaç-Zorbalık İlişkisi ve Mizaç Özelliklerinin Zorbalık Davranışlarına Etkisi* **

Relationship Between Temperament and Bullying in Preschool Children and the Effect of Temperamental Traits on Bullying Behaviors

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1257325>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
27.02.2023

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
29.03.2023

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.03.2023

Asya Studies

Prof. Dr. Arzu Özyürek
Karabük Üniversitesi, Sağlık Bilimleri
Fakültesi, Çocuk Gelişimi ABD
a.ozyurek@karabuk.edu.tr

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0002-3083-7202>

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır.

** Bu makale, Karabük Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulunun 09.01.2020 tarih ve 202/01,9 belge numarası onayı çerçevesinde gerçeleştirilmiştir.

Öz

Bu çalışmada, okul öncesi çocuklarda mizaç ve zorbalık arasındaki ilişki ile mizaç özelliklerinin zorba-kurban çocuk davranışları üzerine etkisi incelenmiştir. Çalışma, ilişkisel tarama modelinde tasarlanmıştır. Çalışma grubunda, okul öncesi yaşta 206 çocuk yer almıştır. Veriler anneler ve öğretmenler aracılığıyla toplanmıştır. Verilerin toplanmasında Çocuklar İçin Mizaç Ölçeği ve Zorba-Kurban Çocuk Davranışları Değerlendirme Formu kullanılmıştır. Veriler betimsel istatistikler, Mann Whitney U testi, Spearman Brown korelasyon analizi ve CHAID analizi kullanılarak analiz edilmiştir. Sonuç olarak; çalışma grubundaki çocukların aktivite düzeylerinin yüksek ve zorba, kurban veya pasif zorba çocuk olma davranışlarının düşük düzeyde olduğu belirlenmiştir. Kız çocukların yakınlık ve uyumu ile dikkat ve sebat mizaç özelliklerinin erkek çocuklardan daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Çocukların yakınlık ve uyum mizaç özellikleri arttıkça kurban ve pasif zorba olma davranışlarının azaldığı, dikkat ve sebatı arttıkça kurban olma davranışlarının azaldığı, duygusal duyarlılıkları arttıkça kurban ve pasif zorba çocuk olma olasılıklarının azaldığı belirlenmiştir. Çocukların pasif zorba ve kurban çocuk davranışlarının onların mizaç özelliklerinden etkilendiği belirlenmiştir. Tepkisellik durumu daha normal/kabul edilebilir düzeyde ve duygusal duyarlığı düşük düzeyde olan çocukların kurban çocuk davranışlarının daha yüksek olduğu saptanmıştır. Aktivite düzeyi yüksek, yakınlık ve uyum mizaç özelliği düşük çocukların pasif-zorba çocuk davranışlarının daha yüksek olduğu saptanmıştır. Elde edilen bulgular alan yazın ışığında tartışılarak bazı öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mizaç, Zorbalık, Okul Öncesi Dönem, CHAID Analizi

Abstract

In this study, the relationship between temperament and bullying in preschool children, and the effect of the temperamental characteristics on bullying-victim child behaviors were examined. The study is designed in the relational scanning model. The study group included 206 preschoolers. The data was collected through mothers and teachers. Temperament Scale and Bullying-Victim Child Behavior Evaluation Form for Children were used in the collection of data. The data were analyzed using descriptive statistics, Mann Whitney U test, Spearman Brown correlation analysis and CHAID analysis. As a result, it was determined that activity levels of the children in the study group were high and the behavior of being a bully, victim or passive bully child is low. It was determined that girls had higher characteristics of intimacy and harmony, attention and perseverance temperament than boys. It was determined that as the intimacy and adaptability of the children increased, their behavior as victims and passive bullies decreased. It was determined that as the attention and perseverance of the children increased, their behavior as victim decreased. It was found out that as the emotional sensitivity of children increased, they behavior as victim and passive bullies decreased. Children's passive bullying and victim child behavior was influenced by their temperamental characteristics. It was found that children with a more/acceptable level of responsiveness and low emotional sensitivity had higher victim child behaviors. It was found that children with high levels of activity and low intimacy and adaptive temperament had higher passive-bullying child behaviors. The findings were discussed in the light of the literature and some suggestions were developed.

Keywords: Temperament, Bullying, Preschool, CHAID Analysis

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Özyürek, A. (2023). Okul Öncesi Çocuklarda Mizaç-Zorbalık İlişkisi ve Mizaç Özelliklerinin Zorbalık Davranışlarına Etkisi. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7(23), 1-14.

GİRİŞ

Mizaç, kişilik ve karakter birbirine oldukça yakın kavramlardır. Mizaç ve karakter, kişiliğin bir parçası, kişilik ise insanları birbirinden ayıran duygu ve davranış kalıpları olarak ele alınabilir (Taşdöven vd., 2012). Gelişim kalıtım ve çevreden etkilendiği gibi mizaç da kalıtımsal olup çevresel faktörlerin etkisiyle şekillenmektedir. Bireyin davranışları, kişisel tüm özelliklerin etkisiyle ortaya çıkar. Günümüzde sıkça karşılaşılan ve hem bireye hem de topluma olumsuz etkileri gözlenen bir durum, zorbalık davranışlarıdır. Zorbalık davranışları, okul öncesi yaşlardan itibaren ortaya çıkan ciddi bir sorun olarak görülmektedir (Negi ve Aleem, 2014). Bu bağlamda, mizaç özellikleriyle zorbalık davranışlarının ilişkisinin olup olmadığı ve zorbalık davranışlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi önleyici tedbirlerin alınmasına katkı sağlayacaktır.

Kuramsal açıdan bakıldığında Freud topografik kişilik kurumunda kişiliği id, ego ve süper ego olarak ele almaktadır. Kişilik bireyin ilgi, tutum, yetenek vb. çevresine uyumuna yönelik olguları kapsarken karakter, bireyin kendine özgü davranışlarıdır ve çevresinin bireyin bedensel, duygusal ve zihinsel etkinliklerine vermiş olduğu değeri gösterir. Karakter, aynı zamanda çevrenin etkisiyle gelişip biçimlenir (Aytaç vd., 2014). Kişilik genel davranış kalıplarını öngören, nispeten istikrarlı davranış, düşünce ve duygu kalıplarının bireysel özellikleri iken (Kırman ve Aslan Baysal, 2021) mizaç bireyin çevreye uyumunu belirleyen sistemlerin dinamik bir organizasyonu olan, daha geniş bir kişilik yapısının parçası olarak görülmektedir. Bireylerin davranışları araştırıldığında, yapılan bir şeyin yapılma tarzı bireyin mizacını göstermektedir (Akın Sarı, 2018). Mizaç, biyolojik ve psikolojik faktörler de dahil olmak üzere yaşam boyunca nispeten sabit olan ve daha sonraki kişiliğin temelini oluşturan bireysel farklılıkları ifade etmektedir (Cosentino-Rocha ve Linhares, 2013). Bu farklılıklar, bireylerin çevresel ve içsel uyaranlara tepkilerinin yoğunluğu ve süresi ile tepkileri değiştirip düzenleyen öz düzenleme süreçlerinde kendini gösterir. Bireysel özellikler, olgunlaşma ve sosyalleşme süreçleriyle çeşitli durum ve ortamlardaki bireysel deneyimlerle gelişir (Hirnoven vd., 2018).

Mizaç, doğum öncesi dönemde genetik olarak gelişmeye başlayıp biyolojik olgunluk ve psikososyal deneyimlerle değiştiğinden yaşam boyu devam etmektedir. Bireyin davranış örüntülerini belirleyen mizaç, kalıtımsal temele dayalıdır, olgunlaşma ve gelişim sürecinde deneyimlerden etkilenen tepkisellik ve öz düzenlemedeki bireysel farklılıklar olarak tanımlanır. Tepkisellik, duygusal aktivite ve dikkate yönelik eğilimleri, öz düzenleme ise bir uyarana yönelik duygu ve düşünceleri kontrol mekanizmalarını kullanmaya yönelik motivasyonel eğilimleri ifade etmektedir (Bedi ve Verma, 2019). Thomas ve Chess (1977), çocuk mizacıyla ilgili çalışmalarında kolay, zor ve ısınması yavaş mizacı tanımlamışlardır. Aynı şekilde kişilik gelişimiyle ilgili araştırmalarda dirençli, kontrolsüz ve aşırı kontrollü tipler tanımlanmıştır. Esnek bireylerin dışadönüklüğü yüksek, sosyal becerileri ve öz düzenlemeleri iyi, olumsuz duygusallığı düşüktür. Kontrolsüz tipler dürtüsel, dışadönüklüğü yüksek, öz düzenlemesi düşük, kararsız ve olumsuz duygusallığa sahiptirler. Aşırı kontrollü bireyler, düşük dışadönüklük kadar nispeten yüksek olumsuz duygusallığa, öz düzenlemeye ve sosyal engellemeye sahip olma eğilimindedirler (Akt.: Hirnoven vd., 2018). Çocukların davranışlarını tanımlamada Thomas ve arkadaşları (1968) tarafından yapılan çalışmaların sonucunda duygusal eşik, aktivite düzeyi, tepkisellik, ritmiklik, uyum sağlayabilme, duygu durumu, yakınlık-uzaklık, sebat etme ve çelinebilirlik olmak üzere dokuz mizaç özelliği saptanmıştır (Akt.: Akın Sarı, 2018). Rothbart ise küçük çocuklarda ölçülebilecek mizaç özelliklerini olumlu duygular ve yaklaşım, etkinlik düzeyi, korku, öfke/hayal kırıklığı, dikkat ve çaba gerektiren kontrol olarak belirtmiştir. Çocuklar yaklaşık üç yaşlarında uyumluluk-bağlılık, nezaket ve bakıma karşı diğerlerine yönelik düşmanlık ile akıl/hayal gücü-merak, yaratıcılık ve zekilik özelliklerinde farklılık gösterirler (Shiner, 2005).

Mizaç özellikleri bebeklik ve erken çocukluk döneminde ortaya çıkarken kişilik özelliklerinin daha sonra gelişimde ortaya çıktığı düşünülmektedir (Cantekin ve Gültekin Akduman, 2021). Çocukların mizaç özellikleri bebeklik ve çocukluk döneminde orta düzeyde istikrarlıyken yaklaşık üç yaşına kadar daha istikrarlıdır. Okul öncesi çağındaki çocukların mizaç özellikleri, sonraki kişiliklerini anlamlı bir şekilde yordarken çocukluk ve ergenlik yıllarında hala değiştiklerine yönelik kanıtlar vardır (Shiner, 2005). Alan yazındaki bilgiler dikkate alındığında, bireyin mizacının davranışlarının yordayıcısı olduğu söylenebilir. Dışadönüklüğü yüksek olan bireyler hızlı tepki verir, yoğun uyaran ararlar, yeni insanlar ve durumlarla rahattırlar. Olumsuz duygulanıma sahip bireyler olumsuz çevresel ipuçlarına karşı hassastırlar, hayal kırıklıklarıyla karşılaştıklarında yoğun olumsuz duygular yaşarlar. Yüksek çaba gerektiren kontrol, bireylerin dikkatlerini yönlendirip sürdürmelerini ve davranışsal veya duygusal tepkilerini kontrol etmelerini sağlar. Bağlılık, başkaları için endişelenmeyi ve başkalarıyla yakın olma arzusunun,

yönlendirme duyarlılığı ise uyarılara karşı algısal ve ilişkisel duyarlılıktaki bireysel farklılıkları ifade etmektedir. Ergenler ve annelerinin mizaç tiplerinin incelendiği çalışmada, ergenler arasında dayanıklı, çekingen, ortalama ve karışık olmak üzere dört mizaç tipi tespit edilmiştir. Esnek veya çekingen mizaçlı ergenlerin, karma mizaç tipine sahip ergenlere göre önemli ölçüde daha az davranış sorunu ve duygusal semptom, daha az hiperaktivite ve daha yüksek toplum yanlısı davranışa sahip oldukları görülmüştür (Hirnoven vd., 2018). Mizacın, bireyin davranışlarını etkilemesi yanında mizaç ile çeşitli bireysel, ailesel ve çevresel faktörler arasında ilişkiden söz edilebilir.

Mizacı etkileyen faktörler incelendiğinde annelerin kişiliği ile çocukların mizacı arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir (Aytar vd., 2014). Olgunlaşmayla mizacın değiştiği ve mizacın bir boyutu değişse de bazı boyutlarının değişmediği, mizaç doğuştan gelse de çevreyle birlikte şekillendiği ileri sürülmüştür. Mizaç her ne kadar bireysel bir özellik olarak doğuştan getirilse de çevreden etkilenmektedir. Ebeveyn-çocuk arasındaki ilişki ve sosyoekonomik durum gibi gelişimi etkileyen diğer faktörlerin mizacı etkilediği göz önünde bulundurulmalıdır. Chess (1996), zor çocuk olarak nitelendirilen çocukların uyum yeteneklerinin düşük, olumsuz ruh halinin yüksek olduğunu tanımlamıştır. Kolay çocuklar ise daha büyük bir grubu oluşturmaktadır. Hafif yoğunlukta ve daha az aktif olan çocuklar yavaş ısınan çocuklar olarak tanımlanmıştır. Ebeveyn davranışları, kültürel değerler, tutumlar ve uygulamalara göre çocukların zor veya kolay olarak değerlendirilmelerinin değişiklik gösterebileceği de vurgulanmıştır (Akt.: Cantekin ve Gültekin Akduman, 2021). Eren (2021), okul öncesi çocuklarla yaptığı çalışmada çocuğun cinsiyeti ve anne-babanın öğrenim düzeyinin çocukların mizaç özellikleriyle ilişkili olduğunu, anne-babanın öğrenim düzeyi yükseldikçe çocukların ritmiklik mizaç özelliğinin arttığını saptamıştır. Mizaç, bireyin farklı durumlarda ne şekilde tepki verip davranışta bulunacağını anlayabilmeyi sağlayan kişisel özellikleri ifade etmektedir (Akın Sarı, 2018). Mizaç özellikleri bir şekilde kişilik özelliklerinden bağımsız olarak devam ettiğinden ve bir bireyde yaşam boyunca belirli kalıcı tepkisel eğilimler olarak kavramsallaştırıldığından (Bedi ve Verrma, 2019), bu özelliklerin yaşamdaki diğer durumlarla nasıl bir ilişkisi olduğunu araştırmak önemli görünmektedir. Çünkü çocuklar yaşantılarını mizaçlarına göre yorumlayıp tepki verirler (Shiner, 2005). Bu bağlamda mizaçla ilişkili bir durum da zorbalık davranışları olabilir.

Zorbalık kavramı, 1970'li yıllarda Olweus tarafından akranlar arası şiddete atıfta bulunmak için kullanılmıştır. Zorbalıkta bastırılan ve istismar edilen kişi olarak "mağdur", kurbanı zorla boyunduruğu altına alan kişi olarak "saldırgan" rollerine vurgu yapılmıştır. Bunların yanında ek bir rol olarak sıklıkla görülen, duruma aracılık etmeden saldıran kişiyi "izleyici" konumundakiler tanımlanmıştır. Zorbalık sözlü, fiziksel, sosyal, psikolojik veya teknolojik yollarla gerçekleşen her türlü şiddeti kapsamaktadır (Pabón-Carrasco vd., 2019). Zorbalık, tekrarlanan ve zamanla yıldırma veya aşağılamayı içermektedir. Zorbalık, saldırganlıktan daha fazlasını içermektedir, zorba ile hedef arasında bir güç dengesizliği vardır (Negi ve Aleem, 2014; Tatiani, 2021). Zorbalık, vurmak ve lakap takmak gibi doğrudan veya dışlamak ve söylenti yaymak gibi dolaylı gerçekleşirken zorba, kurban ve farklı rollere sahip (dışarıdakiler, savunucular, yardımcıları ve pekiştiricileri) seyircilerin de dahil olduğu bir eylemdir. Dışarıda kalanlar pasiftir veya zorbalık durumunda geri çekilirler, savunucular kurbanı desteklerler, yardımcıları zorbalığa katılır veya zorbaya yardım ederler, pekiştiriciler zorbalığa gülmek veya tezahürat yapmak vb. şekillerde zorbalığı onaylarlar. Yardımcı ve pekiştiriciler, aktif şekilde zorbadan yanadırlar (Bjärehed vd., 2020). Zorbalık, saldırganlığın alt türüdür ve genel olarak güçlüden daha az güçlü bireye yönelik gerçekleşmektedir. Kısa ve uzun vadeli sonuçları olan zorbalık akranların reddetmesi, okul başarısızlığı, dikkat eksikliği, öz kontrolün düşüklüğü ve uyumsal sorunlara neden olabilir (Avcı vd., 2018). Zorbalık, çocukların refahını etkileyen ciddi bir sorun olarak görülmektedir. Okul öncesi eğitim, çocukların akranlarıyla sosyal bir etkileşime girdiği ve ev dışında çeşitli zorluklarla karşılaştıkları ilk ortamdır. Bu ortamda, tüm çocuklar için güvenli bir ortamın oluşturulması ve korunması gerekmektedir (Saracho, 2017). Okul öncesi sınıflarında zorbalık davranışları, akran zorbalığı olarak literatürde ele alınmaktadır ve çeşitli faktörler etkili olmaktadır.

Zorbalık, öncelikle mizaç ve kişilikle ilgilidir. Ekolojik açıdan bakıldığında ise bireysel faktörlere ek olarak bireyin ailesi gibi yakın çevresi ve okuldaki akranlar gibi orta veya uzak çevresindeki faktörler zorbalık ve mağduriyet davranışlarının ortaya çıkmasını etkilemektedir (Tatiani, 2021). Zorbalığı etkileyen faktörler cinsiyet, yaş ve gelişimsel döneme ilişkin özellikler olabilir. Genellikle erkek çocukların zorbalık ve saldırgan olmayan seyirci davranışları kızlara göre daha yüksektir, erkekler doğrudan zorbalık davranışlarını, kızlar ise dolaylı zorbalık davranışlarını daha fazla gösterme eğilimindedirler. Orta çocukluktan ergenliğe geçişte, fiziksel zorbalık gibi doğrudan zorbalığın daha az

görüldüğü ve dolaylı zorbalığın arttığı öne sürülmektedir. Yaş itibarıyla büyük çocukların küçük çocuklara göre pekiştirici davranışları daha fazladır. Fakat tüm bu değişkenlere yönelik araştırma bulgularının tutarlı olduğu söylenemez (Bjärehed vd., 2020). Zorbalık davranışlarının çocukların duygusal zekâsı, cinsiyeti, anne öğrenimi, ailenin sosyo-ekonomik düzeyi, baba mesleği, şiddet içerikli oyunlar ve TV programları izleme düzeyi (Semizve Lindberg, 2020), ebeveynlerin çocuk yetiştirme tutumları gibi değişkenlerle ilişkili olduğu (Tatiani, 2021) saptanmıştır. Saldırgan davranışlar, okul öncesi sınıfın fiziksel ortamıyla da ilişkilidir ve oyun alanlarında daha sık saldırgan davranışlar görülmektedir. Akranlar arası zorbalık davranışları, içsel faktörlerden çok grup dinamikleriyle ilişkili görülmüştür. Okul öncesi 4-6 yaş grubu çocuklarda zorbalığın incelendiği bir çalışmada, zorbalığın sınıftaki tüm akran grubunun dahil olduğu sosyal bir olgu olduğu ortaya konmuştur (Vlachou vd., 2014). Gözlemsel değerlendirmelerle yapılan bir başka çalışmada, okul öncesi çocuklarda zorbalık davranışlarının genellikle boş zamanlarda ortaya çıktığı, vurma, bağırma ve alay etme gibi sözel zorbalığın daha fazla görüldüğü belirlenmiştir (Bayrak vd., 2018). Çocukların oyunlarındaki zorbalık davranışlarının incelendiği bir çalışmada, zorbalık davranışlarının oyun sırasında ortaya çıktığı vurgulanmış, ilişkisel zorbalığı yüksek olan çocukların oyunlarının fiziksel ve ilişkisel zorbalık içerme oranının daha fazla olduğu belirlenmiştir. Fiziksel zorbalık yapan çocukların yine fiziksel zorbalığa maruz kaldıkları, her iki durumda da arkadaşından zorla oyuncasını/eşyasasını alma ve onu itme davranışları görülmüştür. Ayrıca ilişkisel zorbalığı yapan ve mağdur olan çocukların da arkadaşını tehdit, oyundan dışlama ve görmezden gelme davranışları sergiledikleri belirlenmiştir (Metin Aslan ve Tuğrul, 2014). Akrandan şiddet görme ve akranına şiddet uygulama davranışı arasında anlamlı bir ilişki olduğu, akran şiddetine maruziyet arttıkça akranına şiddeti uygulamanın da arttığı; akran şiddetine maruz kalma veya akranına şiddet uygulamanın çocukların cinsiyeti ve ailevi özellikleriyle ilişkili olduğu saptanmıştır (Avcı vd., 2018).

Alan yazında yapılan çalışmalar incelendiğinde; çocuklarda mizaçla ilgili olarak çocuk gelişiminde mizacın etkisi (Shinner, 2005), çocukların cinsiyet farklılıkları (Cosentino-Rocha ve Linhares, 2013), yaşı ve okula uyumları (Yoleri, 2014), annelerin kişiliği (Aytar vd., 2014) ve ebeveyn tutumları ile çocukların mizacı arasındaki ilişki (Yoleri vd., 2017; Özaslan vd., 2021); okul öncesi çocukların mizacının öğretmen-çocuk arasındaki ilişkiyi yordama düzeyi (Eren, 2021), okul öncesi çocukların sosyal konumlarıyla (Arı Arat ve Özdemir Beceren, 2021), problem davranışlarıyla (Kahraman ve Yılmaz Irmak, 2019), sosyal davranış ve yanlış inanç performanslarıyla (Teke ve Şen, 2022) ve duygu düzenleme becerileriyle mizaç özellikleri ilişkisi (Gözün Kahraman ve Gökşen, 2021) konulu çalışmaların yapıldığı görülmüştür. Çocuklarda zorbalık davranışlarıyla ilgili olarak okul öncesi çocuklarda zorbalık (Vlachou vd., 2014) ve ilişkili etmenler (Avcı vd., 2018), çocuklarda akran zorbalığı (Bayrak vd. 2018; Gültekin Akduman, 2012), erken çocuklukta zorbalığı önleme stratejileri (Saracho, 2017), okul öncesi çocukların oyunlarında görülen zorbalık davranışları (Metin Aslan ve Tuğrul, 2014), duygusal zeka ve aileye ilişkin değişkenlere göre okul öncesi çocuklarda akran zorbalığı (Semiz ve Lindberg, 2020) konulu çalışmaların yapıldığı görülmüştür. Ağırlıklı olarak son yıllarda yapılan çalışmaların daha çok ilişkisel tarama modelinde yapılandırıldığı, mizaç ve zorbalık davranışlarının farklı yönlerine değinildiği dikkat çekmektedir. Çocukların mizacı ve zorbalık davranışları (Sakarya ve Pekdoğan, 2020) ile kişilik ve zorbalık (Çağrı, 2010; Zhang vd., 2021), okul zorbalığında mizaç ve karakter (Negi ve Aleem, 2014), ahlaki uzaklaşma ve zorbalık (Bjärehed vd., 2020) konularının ele alındığı çalışmaların ise son yıllarda yapıldığı, bu çalışmaların kısıtlı sayıda olduğu görülmüştür. Çocuklar ve gençlerin zorbalığı yanlış ve zararlı olarak değerlendirmelerine rağmen neden zorbalıkla uğraştıklarını anlamak için farklı değişkenlerin gözden geçirilmesinde fayda vardır.

Çocukların yanlış olduğunu bildikleri halde zorbalık davranışları sergilemesinde, son yıllarda konuya ilişkin eğitimler yanında ahlaki çalışmalar ve ahlaki biliş konularının önemli olduğu ileri sürülmektedir (Bjärehed vd., 2020). Bir diğer önemli konu ise çocukların mizacının zorbalık davranışları üzerinde etkili olup olmadığı veya ne derece etkili olduğunun belirlenmesidir. Endişeli ve sinirli bir çocuk yaşadığı olumsuz olayları tehdit edici olarak algılamak olumsuz duyguları düşük olma çocuğun bu durumu tehdit edici olarak algılama olasılığı daha düşük olacaktır. Ayrıca çocukların mizaç özellikleri, diğer insanlardan gelen tepkileri de şekillendirebilir. Duygusal olarak daha olumsuz çocuklar, diğerlerinin olumsuz tepkilerine neden olabilir (Shiner, 2005). Mizaç özellikleriyle zorbalık davranışları arasındaki ilişkinin ortaya konması, ebeveyn ve öğretmenlerin çocuklarda zorbalık davranışlarını önleme konusunda mizaç faktörünü dikkate alarak önleyici girişimlerde bulunmalarına yardımcı olabilir. Bu sebeple çalışmada, okul öncesi yaşta çocukların mizaç özellikleriyle zorba-kurban davranışları arasında ilişki

olup olmadığı ve çocukların mizacının zorbalık davranışlarını etkileyip etkilemediğinin belirlenmesine çalışılmıştır. Çalışmada aşağıdaki alt problemler ele alınmıştır:

1. Çocukların mizaç özellikleri ve zorba-kurban davranışları nasıldır?
2. Çocukların cinsiyetine göre mizaç özellikleri ve zorba-kurban davranışları farklılık göstermekte midir?
3. Çocukların mizaç özellikleriyle zorba-kurban davranışları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
4. Çocukların mizacı zorbalık davranışlarını etkilemekte midir?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

İlişkisel tarama modelindeki çalışmada, çocukların mizaç özellikleri ile zorbalık davranışları arasındaki ilişki araştırılmıştır. Tarama çalışması eğilim, tutum veya görüşleri nicel veya sayısal olarak tanımlanmasına imkân sunar (Bütün, 2016). Çalışmada benimsenen ilişkisel tarama modeliyle mizaç ve zorbalık davranışlarının birlikte değişip değişmediği, eğer değişim var ise bu değişimin yönünün nasıl olduğunun araştırılması amacıyla yapılmıştır (Karasar, 2011).

Çalışma Grubu

Çalışma grubunu, 2020-2021 öğretim yılında resmi okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden ve kolay ulaşılabilir ve amaçlı örnekleme yoluyla kendilerine ulaşılabilen, 103'ü kız ve 103'ü erkek olmak üzere 4-6 yaş grubu 206 çocuk oluşturmuştur. Çocuklarla ilgili veriler sınıf öğretmeni ve çocukların ebeveynlerinden toplanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Verilerin toplanmasında Çocuklar İçin Mizaç Ölçeği (ÇİMÖ) ile Zorba ve Kurban Çocuk Davranışları Değerlendirme Formu (ZKDF) kullanılmıştır.

ÇİMÖ; Özyürek, Gözün Kahraman ve Pekdoğan (2020) tarafından 4-8 yaş çocukların mizaç türlerini belirlemek için geliştirilmiştir. Form, anne-baba veya çocuğu yakından tanıyan kişilerin gözlemlerine göre doldurulmaktadır. "Her zaman-5 puan" ile "Hiçbir zaman-1 puan" arasında değişen beşli likert tipindedir. Toplam 33 madde ve 7 faktörlü ölçüm aracının iç tutarlılık katsayısı ise 0,85 bulunmuştur. Cronbach Alfa güvenilirlik katsayıları alt boyutlara göre sırasıyla şu şekildedir: Aktivite Düzeyi için 0,79, Yakınlık ve Uyum için 0,82, Duyusal Hassasiyet için 0,57, Tepkisellik Durumu için 0,82, Dikkat ve Sebat için 0,62, Ritmiklik için 0,78, Duyusal Duyarlılık için 0,80. Alt boyutlardan alınan yüksek puan ise şu şekilde yorumlanmaktadır: Aktivite Düzeyi çocuğun etkinlikler içerisindeki motor hareketliliğinin, Yakınlık ve Uyum yeni tanıştığı bireylere sıcak/yakın davranma ve yeni durumlara/ortamlara uyum sağlama düzeyinin yüksek olduğunu; Duyusal Hassasiyet ses, ışık ve koku gibi duyusal hassasiyet düzeyinin, Tepkisellik Durumu öfke, korku ve üzüntü gibi duygu ifadelerini gösterme yoğunluğunun normal/kabul edilebilir düzeyde olduğunu; Dikkat ve Sebat etkinliklerdeki dikkat ve sebatkarlık düzeyinin, Ritmiklik çocuğun biyolojik ritmiklik düzeyinin, Duyusal Duyarlılık çocuğun diğerlerinin duygu durumlarına karşı hassasiyetinin yüksek olduğunu ifade eder. Araştırmacının tercihi göre Tepkisellik ve Duyusal Hassasiyet alt boyut maddeleri tersine puanlandığında, alınan yüksek puan duyusal hassasiyetin ve tepkiselliğin yüksek olduğu şeklinde yorumlanabilir.

ZKDF; Kurnaz ve Özyürek (2019) tarafından geliştirilmiştir. Okul öncesi ve ilkokul sınıf öğretmeni tarafından çocuğa ilişkin gözlemlere göre her çocuk için ayrı ayrı doldurulmaktadır. Her ifade için "Evet" 1 puan, "Hayır" 0 puan olarak puanlanmaktadır. Ölçek "Zorba-Çocuk Davranışları (Z1-Z13.maddeler)", "Kurban-Çocuk Davranışları (K1-K14.maddeler)" ve "Pasif Zorba-Çocuk Davranışları (P1-P5.maddeler)" olmak üzere üç alt boyut ve 32 maddeden oluşur. KR-20 iç tutarlılık katsayısı Zorba-Çocuk Davranışları alt boyutunda 0,86, Kurban Çocuk Davranışları alt boyutunda 0,88 ve Pasif-Zorba Çocuk alt boyutunda 0,71 bulunmuştur. Alt boyutlardan alınan yüksek puan, çocuğun zorba-kurban-pasif zorba olma eğiliminin hangisinin daha baskın olduğu hakkında fikir vermektedir.

Verilerin Toplanması

Verilerin toplanması öncesinde gerekli etik ve resmi izinler alınmıştır. Okul öncesi eğitim kurumları ziyaret edilerek çalışma hakkında bilgi verilmiş, pandemi sürecinde okula devam eden çocuklar için veli onamları alınmıştır. Çocukların öğretmenleri tarafından ZKDF doldurulmuş, Kişisel Bilgiler

Formu ve ÇİMÖ ise bu çocukların evlerine öğretmen tarafından ulaştırılarak annelerinin doldurmaları istenmiştir. Elde edilen veriler bilgisayar ortamına girilerek analize hazır hale getirilmiştir.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde, çocukların ÇİMÖ ve ZKDF puanları betimsel istatistikleri verilmiştir. Verilerin analizinde Kolmogorov Smirnow testi $p < 0,05$, basıklık ve çarpıklık katsayıları ± 2 'den ve varyasyon katsayısı 0,3'ten büyük bulunmuş ve verilerin normallik varsayımını karşılamadığına karar verilmiştir. Buna göre cinsiyete göre ölçek puanları incelenirken parametrik olmayan testlerden Mann Whitney-U (MWU) Testi ve ölçüm puanları arasındaki ilişkiler incelenirken Spearman Brown Katsayısı kullanılmıştır. Verilerin analizinde ayrıca, veri eğilimlerinin tahmini için sınıflama modeli ve sınıflama tekniklerinden karar ağacı CHAID algoritması kullanılmıştır. Görsel olarak analizle ilgili bir ağaç yapısı sunulan CHAID analizi (Baran ve Ata, 2014) kullanılmasının nedeni, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenle ne düzeyde ilişkili olduğunu, bağımsız değişken düzeylerinde sınıflamanın nasıl olduğunu belirlemektir. Çalışmada zorba, kurban ve pasif zorba çocuk davranışları bağımlı değişken, çocukların mizaç özellikleri ise bağımsız değişken olarak ele alınmıştır.

Etik Kurul Beyanı

Kurul Adı : Karabük Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu
Karar Tarihi : 09.01.2020
Belge Numarası: 202/01, 9

BULGULAR

Bu bölümde okul öncesi çocukların ÇİMÖ ve ZKDF betimsel istatistik puan sonuçları Tablo 1'de, cinsiyete göre ölçek puanları arasındaki farka ilişki MWU Testi sonuçları Tablo 2'de, ÇİMÖ ve ZKDF arasındaki korelasyonla ilişkin bulgular ise Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 1: Çocukların ÇİMÖ ile ZKDF Puanları Betimsel Analiz Sonuçları

ÇİMÖ	Min.	Max.	$\bar{x}$	S
Aktivite Düzeyi	17,00	25,00	23,41	1,89
Yakınlık ve Uyum	5,00	20,00	14,79	3,19
Duyusal Hassasiyet	7,00	25,00	16,29	3,28
Tepkisellik Durumu	10,00	30,00	23,07	3,84
Dikkat ve Sebat	7,00	20,00	16,22	2,72
Ritmiklik	4,00	20,00	14,27	3,18
Duygusal Duyarlık	11,00	25,00	20,10	3,08
ZKDF				
Zorba-Çocuk Davranışı	0,00	9,00	1,05	2,00
Kurban Çocuk Davranışı	0,00	14,00	1,95	3,24
Pasif Zorba Çocuk Davranışı	0,00	5,00	0,94	1,32

Tablo 1'de ÇİMÖ alt boyutlarından alınabilecek en düşük ve en yüksek puanlar dikkate alındığında, çalışma grubundaki çocukların daha çok aktivite düzeylerinin yüksek olduğu ($\bar{x}=23,41$); Zorba-Çocuk ($\bar{x}=1,05$), Kurban Çocuk ($\bar{x}=1,95$) ve Pasif Zorba Çocuk ($\bar{x}=0,94$) alt boyutlarından aldıkları ortalama puanların düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Buna göre çalışma grubundaki okul öncesi çocukların aktivite düzeyleri yüksek; zorba, kurban veya pasif zorba çocuk olma davranışları oldukça düşük düzeydedir.

Tablo 2: Çocukların Cinsiyetine Göre ÇİMÖ ve ZKDF Puanları MWU Testi Sonuçları

ÇİMÖ	Cinsiyet	n	$\bar{x}$	S	z	p
Aktivite Düzeyi	Kız	103	23,62	1,77	-1,578	0,115
	Erkek	129	23,21	1,98		
Yakınlık ve Uyum	Kız	103	15,19	3,40	-1,965	0,049*
	Erkek	129	14,39	2,92		
Duyusal Hassasiyet	Kız	103	16,67	3,52	-1,419	0,156
	Erkek	129	15,90	2,98		
Tepkisellik Durumu	Kız	103	23,29	4,05	-0,855	0,393
	Erkek	129	22,86	3,62		
Dikkat ve Sebat	Kız	103	16,67	2,76	-2,676	0,007*
	Erkek	129	15,76	2,62		
Ritmiklik	Kız	103	14,31	3,35	-0,503	0,615
	Erkek	129	14,23	3,03		
Duyusal Duyarlık	Kız	103	20,56	3,25	-2,187	0,029
	Erkek	129	19,64	2,83		
ZKDF						
Zorba Çocuk Davranışları	Kız	103	1,00	1,95	-0,329	0,742
	Erkek	129	1,10	2,05		
Kurban Çocuk Davranışları	Kız	103	1,91	3,14	-0,164	0,870
	Erkek	129	1,99	3,36		
Pasif-Zorba Çocuk Davranışları	Kız	103	0,78	1,12	-1,374	0,169
	Erkek	129	1,09	1,49		

*p<0,05

Tablo 2'ye göre, çocukların cinsiyeti ile ÇİMÖ Yakınlık ve Uyum, Dikkat ve Sebat alt boyut puanları arasındaki fark manidardır (p<0,05). Kız çocukların puanı ($\bar{x}$ =15,19; $\bar{x}$ =16,17), erkek çocukların puanına ($\bar{x}$ =16,67; $\bar{x}$ =15,76) göre daha yüksektir. ZKDF puanları ise cinsiyete göre manidar farklılık göstermemektedir (p>0,05). Yani çocukların zorba, kurban ve pasif-zorba çocuk olma durumları cinsiyetine göre farklılık göstermezken kız çocukların erkek çocuklara göre yeni tanıştığı bireylere yakınlığı ve yeni durumlara uyum sağlama düzeyi ile dikkat ve sebatının yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 3: ÇİMÖ ile ZKDF Puanları Spearman Brown Korelasyon Analizi Sonuçları

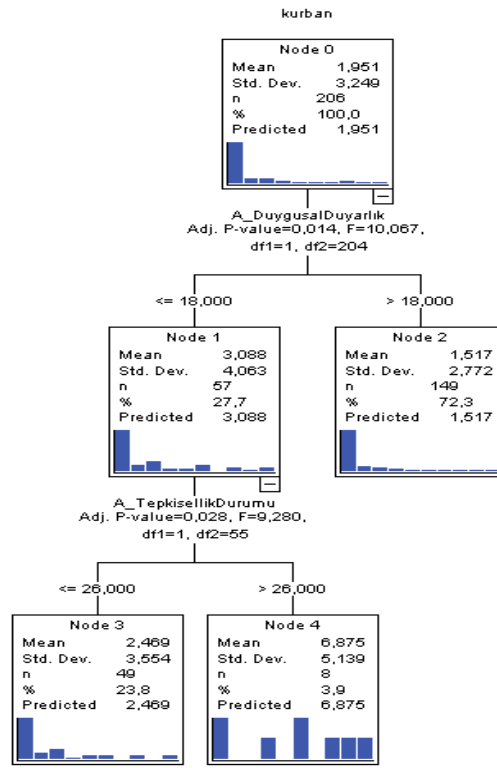
ÇİMÖ		ZKDF		
		Zorba	Kurban	Pasif Zorba
Aktivite Düzeyi	r	0,059	0,082	0,103
	p	0,401	0,242	0,141
Yakınlık ve Uyum	r	0,058	-0,153	-0,216
	p	0,409	0,028*	0,002*
Duyusal Hassasiyet	r	0,111	-0,123	-0,072
	p	0,114	0,078	0,302
Tepkisellik Durumu	r	-0,066	-0,046	-0,037
	p	0,347	0,513	0,599
Dikkat ve Sebat	r	-0,087	-0,152	-0,072
	p	0,212	0,030*	0,304
Ritmiklik	r	-0,058	-0,031	-0,043
	p	0,407	0,660	0,540
Duyusal Duyarlık	r	-0,073	-0,145	-0,188
	p	0,083	0,037*	0,007*

Tablo 3 incelendiğinde, okul öncesi çocukların ÇİMÖ Yakınlık ve Uyum puanları ile Zorba ve Kurban Çocuk Davranışları Formu Kurban Çocuk Davranışları alt boyut puanı (r=-0,153, p=0,028) ve Pasif-Zorba Çocuk alt boyut puanları arasında (r=-0,216, p=0,002); Dikkat ve Sebat puanı ile Kurban

Çocuk Davranışları alt boyut puanı arasında ($r=-0,152$, $p=0,030$); Duygusal Duyarlık puanı ile Kurban Çocuk Davranışları ($r=-0,145$, $p=0,037$) ve Pasif zorba Çocuk Davranışları alt boyut puanları arasında ($r=-0,168$, $p=0,010$) negatif yönlü düşük bir ilişki görülmektedir. Bulgulara göre çocukların yeni tanıştığı bireylere yakınlığı ve yeni durumlara uyum sağlama düzeyi arttıkça kurban ve pasif zorba olma davranışları azalmakta, dikkat ve sebatı arttıkça kurban olma davranışları azalmakta, duygusal duyarlılıkları arttıkça kurban ve pasif zorba çocuk olma olasılığı azalmaktadır.

Çocukların mizaç özelliklerinin zorbalık davranışlarını etkileyip etkilemediğine ilişkin olarak yapılan CHAID analizleri sonucunda, maksimum ağaç derinliği 3, üst düğümdeki minimum değer 10 ve alt düğümdeki minimum değer 5 olarak ele alınmıştır. Zorba Çocuk Davranışları bağımlı değişken olarak ele alındığında herhangi bir karar ağacı yapısı oluşmamıştır. Kurban Çocuk Davranışları bağımlı değişken olarak ele alındığında, ÇİMÖ Duygusal Duyarlık ve Tepkisellik Durumu mizaç özelliklerinin yer aldığı üç düzeyli ve beş düğümden oluşan bir ağaç yapısı ortaya çıkmıştır. Bu yapı Şekil 1’de görülmektedir.

Şekil 1: Çocukların Kurban Çocuk Davranışlarına Göre Karar Ağacı Yapısı

Şekil 1’e göre çocukların kurban çocuk davranışlarını etkileyen en önemli değişken çocukların duygusal duyarlık mizaç özelliğidir, çocuklar ÇİMÖ Duygusal Duyarlık alt boyutundan aldıkları puana göre manidar farklılaşmaktadır ($F=10,067$; $p=0,014$). CHAID analizi çocukları Duygusal Duyarlık alt boyutundan aldıkları puanlara göre iki kümeye ayırmıştır. ÇİMÖ Duygusal Duyarlık alt boyutundan 18 ve altında puan alan çocukların (%27,7) Kurban Çocuk alt boyut puan ortalaması 3,088, Duygusal Duyarlık puanı 18’in üstündeki çocukların (%72,3) puan ortalaması 1,517’dir. Çocukların duygusal duyarlığı düşük düzeyde ise kurban çocuk olma düzeyi artmaktadır.

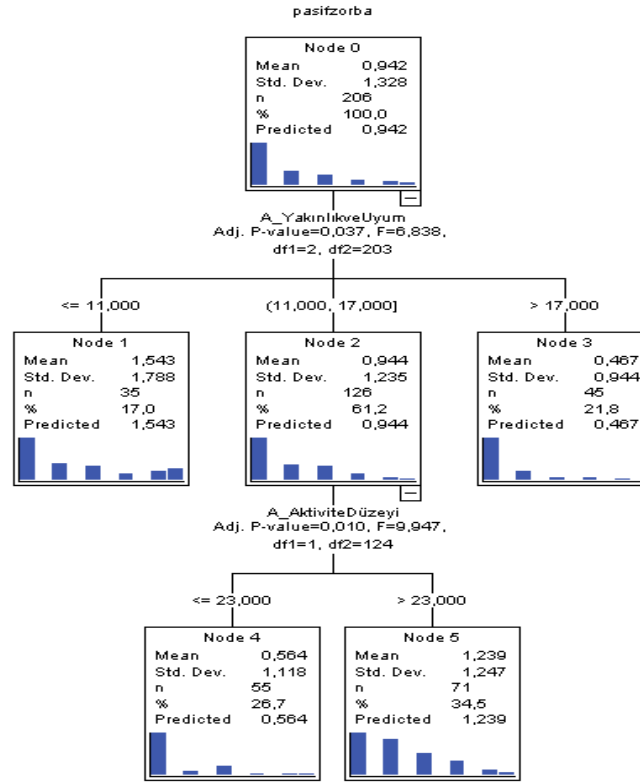
Duygusal Duyarlık alt boyut puanı 18 ve altında olan çocukların kurban çocuk olma davranışlarını etkileyen en önemli değişken, tepkisellik durumlarıdır, çocuklar ÇİMÖ Tepkisellik Durumu alt boyutundan aldıkları puana göre manidar farklılaşmaktadır ($F=9,280$; $p=0,028$). CHAID analizi çocukları Tepkisellik Durumu alt boyutundan aldıkları puanlara göre iki kümeye ayırmıştır. ÇİMÖ Tepkisellik Durumu alt boyutundan 26 ve altında puan alan çocukların (%23,8) Kurban Çocuk alt boyut puan ortalaması 2,469, Tepkisellik puanı 26’nın üstündeki çocukların (%3,9) puan ortalaması 6,875’tir.

Çocukların tepkiselliğinin daha normal/kabul edilebilir düzeyde olmasıyla kurban çocuk olma düzeyi artmaktadır

Sonuç olarak; duygusal duyarlılık ve tepkisellik durumu mizaç özellikleri kurban çocuk davranışları üzerinde etkili olup tepkisellik durumu daha normal/kabul edilebilir düzeyde ve duygusal duyarlılığı düşük düzeyde olan çocukların kurban olma düzeyleri daha yüksektir.

Pasif Zorba Çocuk Davranışları bağımlı değişken olarak ele alındığında ise ÇİMÖ Yakınlık ve Uyum ile Aktivite Düzeyi mizaç özelliklerinin yer aldığı ile üç düzeyli ve altı düğümden oluşan bir ağaç yapısı ortaya çıkmıştır. Bu yapı Şekil 2’de görülmektedir.

Şekil 2: Çocukların Pasif-Zorba Çocuk Davranışlarına Göre Karar Ağacı Yapısı

Şekil 2’ye göre çocukların pasif-zorba çocuk davranışlarını etkileyen en önemli değişken çocukların yakınlık ve uyum mizaç özellikleridir, çocuklar ÇİMÖ Yakınlık ve Uyum alt boyutundan aldıkları puana göre manidar farklılaşmaktadır (F=6,838; p=0,037). CHAID analizi çocukları Yakınlık ve Uyum alt boyutundan aldıkları puanlara göre üç kümeye ayırmıştır. Yakınlık ve Uyum alt boyutundan 11 ve altında puan alan çocukların (%17,0) Pasif Zorba alt boyut puan ortalaması 1,543, 11-17 puan alan çocukların (%61,2) Pasif Zorba alt boyut puanı 0,944 ve 17’nin üzerinde puan alan çocukların (%21,8) Pasif Zorba alt boyut puan ortalaması 0,467’dir. Çocukların yakınlık ve uyumu azaldıkça pasif zorba çocuk olma düzeyi artmaktadır.

ÇİMÖ Yakınlık ve Uyum puanı 11-17 (orta) arasında olan çocukların Pasif-Zorba Çocuk davranışlarını etkileyen en önemli değişken Aktivite Düzeyi mizaç özelliğidir. Çocuklar Aktivite Düzeyi mizaç özelliğine göre manidar farklılaşmaktadır (F=9,947, p=0,010). ÇİMÖ Aktivite Düzeyi alt boyut puanı 23 ve altında olan çocukların (%26,7) Pasif-Zorba Çocuk puanı 0,554 iken ÇİMÖ Aktivite Düzeyi puanı 23’ün üzerinde olan çocukların (34,5) Pasif-Zorba Çocuk puanı 1,2339’dur. Çocukların aktivite düzeyi arttıkça pasif zorba çocuk olma düzeyi artmaktadır.

Özetle, aktivite düzeyi yüksek, yakınlık ve uyum mizaç özelliği düşük çocukların pasif-zorba çocuk olma oranları daha yüksektir veya aktivite düzeyi düşük, yakınlık ve uyum mizaç özelliği yüksek çocukların pasif-zorba çocuk olma oranları daha yüksektir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Çalışmada, çalışma grubundaki çocukların aktivite düzeylerinin yüksek olduğu; zorba, kurban veya pasif zorba çocuk olma davranışlarının düşük düzeyde olduğu belirlenmiştir. Çalışmada, çocukların aktivite düzeyleri yüksek ve zorbalık davranışlarının düşük olduğu belirlense de okul öncesi dönemde fiziksel zorbalık başta olmak üzere ilişkisel ve sözel akran zorbalığı görülebilmektedir (Gültekin Akduman, 2012). Bu aşamada erken çaba gerektiren kontrol ve dikkat, çocuklara çeşitli faydalar sağlayabilir. Çocuğun yetiştirilmesinden sorumlu kişiler ve öğretmenler, çocukların bu olumlu özellikleri geliştirmelerine yardımcı olmak için her türlü çabayı göstermelidir. Buna karşılık, çocukların erken dönem dışadönüklük yerine utangaçlık ve korkuya karşı korkusuzluk eğilimlerinin hem riskler hem de olası faydalar sağladığı unutulmamalıdır. Bazı çocuklar mizaçları nedeniyle ebeveynlere, öğretmenlere ve bakıcılarına daha fazla zorluk çıkabilir. Özellikle sinirlilik/hayal kırıklığı, korku, yüksek aktivite seviyesi ve düşük çaba gerektiren kontrole sahip çocuklar daha fazla sorun oluşturabilir. Çocukların mizaçlarının doğal olarak uyandırabileceği olumsuz tepkilerden kaçınmaları için çocukla ilgilenen yetişkinlere, bu durumu nasıl yönetecekleri konusunda destek olunabilir (Shiner, 2005). Çocukların sosyal becerilerinin desteklenmesiyle olumlu akran ilişkileri geliştirilerek zorbalık davranışlarına başvurmaları önenebilir.

Çalışmada kız çocukların yakınlık ve uyumu ile dikkat ve sebat mizaç özelliklerinin erkek çocuklardan daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Buna göre kız çocuklarının yeni tanıştığı kişilerle sıcak/yakın davranması ve yeni durumlara/ortamlara uyum sağlama düzeyi ile etkinliklere dikkatinin ve sebatkarlığının erkek çocuklardan daha iyi olduğu söylenebilir (Özyürek vd. 2020). Doğumdan okul çağına kadar cinsiyetin ve mizacın çocuk gelişimine etkilerinin incelendiğinde bir çalışmada, çocukların cinsiyet değişkenine bağlı olarak mizaç özelliklerinde farklılıklar olduğu belirlenmiştir (Cosentino-Rocha ve Linhares, 2013). Eren (2021), okul öncesi çocuklarda mizacı incelediği çalışmasında mizaç ve cinsiyet arasında ilişki olduğunu, mizacın sebatkarlık boyutunda kız çocukları lehine anlamlı farklılık oluştuğunu saptamıştır. Bu bulgu, çalışmanın kız çocuklarının dikkat ve sebat puanının erkek çocuklardan yüksek olduğu bulgusunu desteklemektedir. Çalışmada, çocukların mizaç özellikleri annelerin görüşlerine göre değerlendirilmiştir. Ebeveynlerin çocuklarına bakış açıları çocukların cinsiyetine göre farklılık göstermiş, ebeveynler kız ve erkek çocuklarının değerlendirirken kız çocuklarını daha uyumlu olarak görmüş olabirler.

Çocukların zorba, kurban ve pasif-zorba çocuk olma durumlarının cinsiyetlerine göre farklılık göstermediği belirlenmiştir. Zorbalıkla ilgili olarak cinsiyetin zorbalık davranışları üzerinde etkili olduğu (Avcı ve Lindeberg, 2020), cinsiyetin dolaylı zorbalık ve kurban davranışlarını yordadığı ve seyirci davranışı açısından erkeklerin kızlara göre saldırganın tarafını tutma olasılığının yüksek olduğu belirlenmiştir (Bjärehed vd., 2020). Saldırganlık açısından cinsiyet farklılıklarının incelendiği çalışmalarda, genel olarak erkeklerin daha saldırgan olduğu ileri sürülmektedir (Björkqvist, Lagerspetz ve Kaukiainen, 1992; Gültekin Akduman, 2012). Erkeklerin engellenme durumunda daha fazla huzursuz davranış gösterdikleri ve dürtüsel olarak hareket etme eğilimleri, kızlara göre daha fazla iken kızların kaygılı ve çekingen olma eğilimleri daha fazladır. Kızların çaba gerektiren kontrol becerilerinde daha iyi olmaları da daha az davranış problemi yaşamalarının nedenidir. Yetişkinler de çocukların cinsiyetine göre farklı tepkiler göstermekte, erkek ve kız çocuklarının davranışlarındaki zorluk derecesine göre farklı bir dil kullanabilmektedirler (Cantekin ve Gültekin Akduman, 2021). Bu çalışmada, çocukların zorbalık davranışları öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmiştir. Cinsiyete ilişkin farklılıkların görülmemesi öğretmenin sınıf yönetiminin iyi olduğu, çocuklara yönelik davranışlarında cinsiyet ayrımcılığı yapmadığı şeklinde yorumlanabilir.

Çocukların yakınlık ve uyum mizaç özellikleri arttıkça kurban ve pasif zorba olma davranışlarının azaldığı, dikkat ve sebatı arttıkça kurban olma davranışlarının azaldığı, duygusal duyarlılıkları arttıkça kurban ve pasif zorba çocuk olma olasılıklarının azaldığı belirlenmiştir. Yapılan CHAID analizi sonucunda, çocukların zorbalık davranışlarının mizaç özelliklerinden etkilenmediği, fakat kurban ve pasif zorba davranışlarının etkilendiği ortaya çıkmıştır. Duygusal duyarlılık ve tepkisellik durumu mizaç özellikleri kurban çocuk davranışları üzerinde etkili olup tepkisellik durumu daha normal/kabul edilebilir düzeyde ve duygusal duyarlılığı düşük düzeyde olan çocukların kurban olma düzeylerinin daha yüksek olduğu saptanmıştır. Aktivite düzeyi ile yakınlık ve uyum mizaç özelliğinin pasif zorba çocuk davranışları üzerinde etkili olup aktivite düzeyi yüksek, yakınlık ve uyum mizaç özelliği düşük çocukların pasif-zorba çocuk olma oranlarının daha yüksek olduğu saptanmıştır. Duygusal duyarlılık mizaç özelliği çocukların başkalarının duygularına karşı hassasiyetlerini, tepkisellik mizaç özelliği çocukların öfke, korku, üzüntü gibi duygu ifadelerini gösterme yoğunluğunu, aktivite düzeyi

çocukların etkinliklerdeki motor hareketlilik düzeyini, yakınlık ve uyum mizaç özelliği ise çocukların yeni tanıştığı bireylere sıcak/yakın davranma ve yeni durumlara/ortamlara uyum sağlama düzeyini göstermektedir (Özyürek vd., 2020). Uyumlu insanlar, güvenilir, adil ve fedakâr olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda başkalarıyla olumlu ilişkiler sürdürme yeteneğinin uyumlulukla ilişkili olduğu belirtilmiştir (Kırman ve Aslan Baysal, 2021). Buna göre uyumlu ve başkalarının duygularına hassas olan çocukların akran ilişkilerinin olumlu olması beklenen bir durumdur. Özellikle okul öncesi çocukların duyguları anlama ile sözlü ve fiziksel saldırganlıkları arasında anlamlı ilişki bulunduğu (Vlachou vd., 2014) dikkate alınır, yakınlık ve uyum ile duygusal duyarlılık mizaç özelliklerinin çocukların sosyal becerilerini olumlu etkilediği ve bu durumun akranları tarafından kabul görmeyi kolaylaştırdığı söylenebilir. Akranları tarafından dışlanma, çocukları zorbalık davranışlarına itebilir. Çocuk arkadaşları tarafından reddedilen çocuk, zorba davranış gösteren çocuklarca kolay bir hedef haline gelerek mağdur edilebilir (Metin Aslan ve Tuğrul, 2014). Avcı ve Lindeberg (2020), okul öncesi çocuklarla yaptıkları çalışmada çocukların yüzlerden, durum ve hikayelerden duyguları tanıma ve anlamlandırmada sorunlar yaşadıklarını, karmaşık duyguları anlama ve duyguları yönetmede iyi olmadıklarını saptamışlardır. Çalışmada, çocukların duyguları yönetme ve duygusal farkındalık düzeyi arttıkça çocuklarda şiddet eğiliminin azaldığını, uyum ve genel ruh halinin iyi olması durumunda zorbalık davranışlarının azaldığını, duyguları yönetme becerileri arttıkça problem davranışlarında azalma olduğuna yönelik araştırma bulgularına yer vermişlerdir.

Bu çalışmada, mizaç özelliklerinin zorbalık davranışları üzerinde etkili olabileceği hipotezinin doğrulandığı söylenebilir. Sakarya (2020) yaptığı çalışmada, mizacın aktivite boyutunun çocukların zorba ve kurban davranışlarını düşük düzeyde de olsa yordadığını belirlemiştir. Aynı şekilde, kişilik özelliklerinin de zorbalık için bir risk faktörü oluşturabildiği ileri sürülmektedir. Çağrı (2010), kişilik özelliklerinin zorbalık davranışlarıyla ilişkisini araştırdığı çalışmasında zorbaların strese toleransının, baskınlık ve gerçekçilik faktörlerinin daha yüksek olduğunu; kurbanların kurallara bağlılık, ketumluk ve otokontrollerinin daha fazla olduğunu saptamıştır. Çocukların zorbalık yapma veya zorbalığa uğramada belirli kişilik özelliklerinin rol oynayabileceğini vurgulamıştır. Ergenlerle yapılan bir çalışmada ise kişilik ve mağdur veya saldırgan davranışlar arasında ilişki olduğu, kurban/saldırganlıkla nevroitiklik, samimiyet ve antisosyal davranış arasında, zorbalıkla nevroitiklik ve antisosyal davranışlar arasında anlamlı farklılıklar olduğu belirlenmiştir (Pabón-Carrasco vd., 2019). Yine ergenlerle yapılan bir çalışmada, nevroitikliğin zorbalığa uğramayı artırdığı ve uyumlu olmanın ise zorbalık/zorbalığa uğrama üzerinde anlamlı olumsuz bir yordayıcı etkiye sahip olduğu saptanmıştır (Zhang vd., 2021). Bu bulgular çalışma bulgularıyla örtüşmektedir.

Bireyler, doğdukları andan itibaren çevrelerine uyum sağlamaya çalışırlar ve bu aşamada, uyaranlara verdikleri tepkiler farklılık gösterir. Mizaç, genetik bir yapıya sahip olmasına rağmen çevre, mizacı güçlü biçimde etkilemektedir. Mizaç özellikleri nispeten sabit kalmasına rağmen olgunlaşma ve sosyalleşme süreçleriyle çevresel deneyimler, mizacın görüntüsünü etkilemeye devam eder (Cantekin ve Gültekin Akduman, 2021). Mizacın tepkisellik ve düzenleme olmak üzere iki yapıdan oluştuğu düşünülmektedir. Tepkisel bir çocuk kolay sinirlenebilir, fakat sakinleştirici bir strateji kullanarak öfkelerini kontrol ettiğinde düzenleme sergilemiş olur (Kırman ve Aslan Baysal, 2021). Zor mizaç özelliğine sahip çocukların, sorunlu davranışlar sergileme olasılığı yüksektir. İçselleştirme ve dışsallaştırma davranış problemlerini içeren anti sosyal davranışlar, akranlarla, anne-babalarla ve öğretmenlerle ilişkileri olumsuz etkilemektedir. Akran ilişkilerini oluşturmada yaşanan güçlük ise daha fazla dışsallaştırma davranışına yol açabilir. Ayrıca öğretmen-çocuk ilişkilerinde düşük düzeyde yakınlık veya yüksek düzeyde çatışma olması, sosyal yeterlik ve saldırganlık davranışları ilişkisini güçlendirebilir (Eren, 2021). Çocukla ilgilenen yetişkinlerin mizaca ilişkin bu özellikleri bilmesi, onların davranışlarını düzenlemelerine destek olmalarında yol gösterici olacaktır.

Okullarda zorbalık davranışları, tüm dünyada görülen ve son derece zarar verici bir şiddet türü olarak görülmektedir. Çünkü fiziksel yaralanmaların etkilerine ek olarak kendine güven, benlik saygısı ve akademik performansın azalmasına neden olabilir. Dikkatsizlik kaygı, uykusuzluk, depresyon vb. belirtilere neden olur (Zhang vd., 2021). Yapılan kontrol gruplu bir çalışmada, okuldaki zorbalık mağduru çocukların mizaç ve karakter profillerinin farklı olduğu saptanmıştır (Negi ve Aleem, 2014). Mizacın zorbalık davranışlarının yordayıcısı olduğu (Sakarya, 2020) düşünüldüğünde, konunun bu boyutta ele alınmasında fayda olacaktır. Mizaç olarak olumsuz özelliklere sahip çocukların, mizaç eğilimlerine yönelik ortamda bulunmaları durumunda uyum sorunları geliştirme olasılıkları daha düşüktür. Bu nedenle mizaç temelli müdahalelerin geliştirilip uygulanması, çocukların çevreye uyumlarını kolaylaştırabilir.

Örneğin; sosyal çocuklar grup faaliyetleri odaklı bir sınıfta daha iyi gelişecek, engellenmeleri durumunda ise endişe ve stres yaşayacaklardır. İlk durum çocukların mizacıyla uyumluken ikinci durum uyumsuzdur ve çocuk ilk durumda iyi bir uyum sergilerken ikinci durumda kötü bir uyum sergileyecektir (Cantekin ve Gültekin Akduman, 2021). Okul zorbalığında ebeveynlik stillerinin etkili olduğu da görülmüştür. Otoriter, aşırı korumacı ve kayıtsız ebeveynlik stillerinin zorbalıkla ilgili tüm rollerdeki öğrencileri olumsuz etkilediği saptanmıştır (Tatiani, 2021). Bu açıdan bakıldığında, çocuklarda olumlu davranış geliştirme ve olumsuz davranışların üstesinden gelme konusunu ebeveynler ve öğretmenlerle yapılacak eğitsel çalışmalarda mizaç odaklı stratejiler hakkında bilgi verilebilir. Aile ve öğretmen eğitimi çalışmalarında, çocuklara yönelik tutum ve davranışlarında neyin daha iyi sonuç vereceğinden çok çocuğun mizacına uygun müdahalelere vurgu yapılmasında fayda vardır.

Sonuç olarak, akran zorbalığının zorba ya da kurban olsun, tüm çocuklar için olumsuz etkileri olan bir durum olduğu açıktır. Mizaç, karakter ve zorbalık ilişkini belirlemeye yönelik bir çalışmada (Negi ve Aleem, 2014), belirli bir yaşa kadar bazı mizaç özelliklerini değiştirme potansiyeli bulunduğu ve zamanında müdahalelerle çocukların mağduriyetinin önlenebileceği veya zorbalığın klinik sonuçlarının ciddiyetinin en aza indirilebileceği ileri sürülmüştür. Her çocuk zorba, kurban veya pasif zorba olmaya aday olarak görülebilir. Mizaç ve zorbalık davranışları arasında anlamlı bir ilişki vardır. Çocukların zorbalık davranışları onların mizaçlarından etkilenmektedir. Anne-baba ve eğitimcilerin çocukların mizaç özelliklerini tanımalarına yönelik eğitsel çalışmaların yapılması, çocukları zorbalık davranışlarını önleme konusunda yararlı olabilir. Zorbalığa neden olan faktörlerin belirlenerek erken dönemde önlemler alınması, olumsuzlukların önüne geçmede etkili olacaktır. Bu aşamada, çocukları zorbalık davranışlarına yönlendiren mizaç özelliklerinin bilinmesi müdahalede etkinliği artıracaktır.

Çalışmanın verileri Covid-19 pandemi döneminde toplanmıştır ve bu dönemde her ne kadar okul öncesi eğitim kurumları açık olsa da çocuklar belli dönemlerde okula gidememişlerdir. Ayrıca pandemi sürecinde alınan ve uyulması gereken tedbirler çocukları, ölçme araçlarını çocuklarla ilgili gözlemlerine göre dolduran anneler ve öğretmenleri çeşitli düzeylerde etkilemiş olabilir. Anne-baba ve öğretmen tutum ve davranışlarının da çocukların davranışları üzerinde etkili olduğu düşünüldüğünde, Covid-19 pandemisinin çalışmanın sonuçlarını etkilediği düşünülebilir ve bu durum çalışmanın sınırlılığı olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle, çalışmanın bulguları yorumlanırken pandemi sürecinde yaşananların göz önünde bulundurulmasında fayda vardır. Bu çalışmanın verileri anneler ve öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmiştir. Yetişkinler olarak çocukları en iyi tanıyan kişilerin ebeveynleri, okulda ise öğretmenleri olduğu düşünülse de daha güçlü veriler sunması açısından nicel verilerin gözleme dayalı nitel verilerle desteklendiği çalışmalar yapılması önerilebilir.

Destek ve Teşekkür

Verilerin toplanmasında destek olan Dr. Öğr. Üyesi Nalan Arabacı'ya teşekkür ederim.

Yazarlık Katkısı

Çalışma tek yazarlıdır.

Etik Kurul Beyanı

Kurul Adı : Karabük Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu

Karar Tarihi : 09.01.2020

Belge Numarası: 202/01, 9 no'lu karar

KAYNAKÇA

- Akın Sarı, B. (2018). Mizaç Özellikleri ve Gelişime Etkileri. *Türkiye Klinikleri Journal Child Psychiatry-Special Topics*, 4(1), 5-9.
- Arı Arat, C. & Özdemir Beceren, B. (2021). Okul Öncesi Dönem 5 Yaş Çocuklarının Sosyal Konumları İle Mizaç Özellikleri Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 0(52), 112-132.
- Avcı, D., Tarı Selçuk, K. & Kaynak, S. (2018). Anaokuluna Devam Eden Çocukların Akran Şiddetine Maruz Kalma, Akran Şiddeti Uygulama Düzeyleri ve İlişkili Etmenler. *Kocaeli Medical Journal*, 7(3), 199-207.
- Aytar, A. G., Aksoy, A. B. & Kaytez, N. (2014). Anne Kişiliği ve Çocuğun Mizaç Özelliği. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(3), 237-251.

- Baran, B. & Ata, F. (2014). Üniversite Öğrencilerinin Bilgi Okuryazarlık Özyeterlik Algısının Karar Ağacı Analizi ile İncelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 47(2), 137-160.
- Bayrak, H. U., Bayhan, P. & Dincer, C. (2018). Peer Bullying Among Turkish Preschool Children: An Observational Study. *International Online Journal of Educational Sciences*, 10(4), 351-366.
- Bedi, J. & Verma, T. (2019). Development of A Scale of Positive Temperament in Indian Context. *Indian Journal of Psychological Medicine*, 41(6), 569-577.
- Bjärehed, M., Thornberg, R., Wanström, L. & Gini, G. (2020). Mechanism of Moral Disengagement and Their Associations with Indirect Bullying, Direct Bullying, and Pro-Aggressive Bystander Behavior. *Journal of Early Adolescence*, 40(1), 28-55.
- Bjorkqvist, K., Österman, K. & Kaukiainen, A. (1992). *The Development of Direct and Indirect Aggressive Strategies in Males and Females*. <https://www.researchgate.net/publication/307981817> adresinden 30.01.2022 tarihinde erişildi.
- Bütün, M. (2016). Araştırma Yaklaşımının Seçimi, (Çev. Ed.: S. B. Demir). *Araştırma Deseni Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları. Research Design Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches* (4. Baskıdan Çeviri) içinde (s. 1-22). Ankara: Eğiten.
- Cantekin, D. & Gültekin Akduman, G. (2021). Sosyal ve Duygusal Gelişimde Mizaç ve Kişilik. (Ed.: Alev Üstündağ). *Gelişimsel Açından Ergenlik* içinde (s. 71-97). Ankara: Eğiten.
- Cosentino-Rocha, L. & Linhares, M. B. M. (2013). Child Temperament and Gender Differences. *Paidéia (Ribeirão Preto)*, 23(54), 63-72.
- Çağrı, R. (2010). Zorbalık Yapan ve zorbalığa Maruz Kalan Çocukların Kişilik Özelliklerinin Karşılaştırılması. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eren, S. (2021). Okul Öncesi Çocuklarda Mizacın Öğretmen-Öğrenci İlişkisini Yordama Düzeyi ile Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(44), 1-23.
- Gözün Kahraman, Ö. & Gökşen, E. (2021). Okul öncesi Dönemdeki Çocukların Duygu Düzenleme Becerileri ile Mizaç Özellikleri ve Ebeveyn Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Gelişim ve Psikoloji Dergisi*, 2(3), 13-23.
- Gültekin Akduman, G. (2012). Okul Öncesi Dönemde Akran Zorbalığının İncelenmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 23(1), 121-138.
- Hirnoven, R., Väänänen, J., Aunola, K., Ahonen, T. & Kiuru, N. (2018). Adolescents' and Mothers' Temperament Types and Their Roles in Early Adolescents' Socioemotional Functioning. *International Journal of Behavioral Development*, 42(5), 453-463.
- Kahraman, H. & Yılmaz Irmak, T. (2019). Çocuğun Mizacı ve Problem Davranışları: Ebeveyn Uygulamalarının Aracı Rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 0(48), 15-29.
- Karasar, N. (2011). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel.
- Kırman, A. & Aslan Baysal, S. (2021). Ergenlerde Duygusal Gelişim. (Ed.: Alev Üstündağ). *Gelişimsel Açından Ergenlik* içinde (s.133-154). Ankara: Eğiten.
- Metin Aslan, Ö. & Tuğrul, B. (2014). Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Oyunlarında Ortaya Çıkan Zorbalık ve Mağdur Olma Davranışlarının İçerik Analizi. *Kuramsal Eğitim Bilim Dergisi*, 7(1) 60-77.
- Negi, R. & Aleem, S. (2014). Temperament and Character in Victims of School Bullying. *Andhra Pradesh Journal of Psychological Medicine*, 15(1), 50-54.
- Özaslan, H., Demir, Y. & Kumcağız, H. (2021). Anne-Babaların Ebeveynliğe Yönelik Tutumları ile Çocuklarının Mizaç Özelliklerini Değerlendirmeleri Arasındaki İlişki. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 0(57), 219-237.
- Pabón-Carrasco, M., Ramirez-Baena, L., Jiménez-Picón, N., Blandón, J.A.P., Mantinez-Montilla, J. M. & Martos-Garcia, R. (2019). Influence Of Personality Traits and Its Interaction with the Phenomenon of Bullying: Multi-Centre Descriptive Study. *International Journal of Environmental Research Public Health*, 17(1), 172.
- Sakarya, S. & Pekdoğan, S. (2020). Mizaç Özelliklerinin Çocuğun Zorba ve Kurban Davranışlarını Yordama Gücü. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(23), 311-324.

-
- Saracho, O. N. (2016). Bullying Prevention Strategies in Early Childhood Education. *Early Childhood Education Journal*, 45(4), 453-460.
- Semiz, S. & Lindberg, E. N. (2020). Okul Öncesi Dönemde Görülen Akran Zorbalığının Duygusal Zekâ ve Aile Değişkenleri Temelinde İncelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 37(2), 764-781.
- Shiner, R. L. (2005). The Impact of Temperament on Child Development: Comments on Rothbart, Kagan, and Eisenberg. In: Tremblay RE, Barr RG, Peters RDeV, eds. *Encyclopedia on Early Childhood Development* [online]. Montreal, Quebec: Centre of Excellence for Early Childhood Development. <http://www.child-encyclopedia.com/documents/ShinerANGxp.pdf> adresinden 26.01.2022 tarihinde erişildi.
- Taşdöven, H., Emhan, A. & Dönmez, M. (2012). Liderlik Tarzı ve Mizaç-Karakter İlişkisi: Polis Teşkilatında Bir Uygulama. *Yönetim ve Ekonomi*, 19(2), 165-177.
- Tatiani, G. (2021). The Influence of Parental Style and Socioeconomic Circumstances on School Bullying: A Systematic Review. *Journal of Educational Research and Reviews*, 9(1), 1-5.
- Teke, N. & Şen. M. (2022). Okul Öncesi Çocukların Cinsiyetleri, Sosyal Davranışları, Mizaç Özellikleri ve Yanlış İnanç Performansları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 11(1), 11-25.
- Vlachou, M., Botsoglou, K. & Andreou, E. (2014). Bullying/Victimization in Preschool Children (p. 365-385). Πρακτικά - Πανελληνίου Συνεδριου Με Διεθνή Συμμετοχή, 31-10/1-11 2014. https://www.researchgate.net/publication/268388670_BULLYINGVICTIMIZATION_IN_PRESCHOOL_CHILDREN adresinden 29.01.2022 tarihinde erişildi.
- Yoleri, S. (2014). Yaş, Cinsiyet ve Mizaç Özelliklerinin Okul Öncesindeki Çocukların Okula Uyumları Üzerindeki Etkileri. *e-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 54-66.
- Yoleri, S., Işıkoğlu Erdoğan, N. & Tetik, G. (2017). Ebeveyn Tutumlarının Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Mizaç Özellikleri ile İlişkisinin İncelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 0(42), 226-239.
- Zhang, Y., Li, Z., Tan, Y., Zhang, X., Zhao, Q. & Chen, X. (2021). The Influence of Personality Traits on School Bullying: A Moderated Mediation Model. *Frontiers in Psychology*, 0(12), 1-11. (650070).
-

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 7 - Number: 23 p. 15-26, Spring 2023

Mustafa Orakçı'nın "Ünlülerle Bir Gün" Kitap Dizisinin Söz Varlığı Açısından İncelenmesi* **

A Review of "Ünlülerle Bir Gün" Book Series of Mustafa Orakci in Terms of Vocabulary

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1251335>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
14.02.2023

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
29.03.2023

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.03.2023

Asya Studies

Bilim Uzmanı Mehmet Metin
Öğretmen / Millî Eğitim Bakanlığı
mehmetmtin86@gmail.com

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0003-0778-607X>

Prof. Dr. Dilek Ceran
Necmettin Erbakan Üniversitesi,
Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi,
Türkçe Eğitimi ABD
dceran@erbakan.edu.tr

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0001-9010-0619>

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

** Bu makale, 1. yazar Mehmet Metin'in 2. yazar Prof. Dr. Dilek Ceran danışmanlığında hazırladığı Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

Öz

Bu çalışmanın amacı, Mustafa Orakçı'nın "Ünlülerle Bir Gün" isimli kitap dizisinde yer alan ilk 10 kitabın söz varlığı unsurlarını tespit etmektir. Araştırma nitel bir çalışmadır ve çalışmada doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma materyallerini, Mustafa Orakçı tarafından yazılan, Barbaros'la Bir Gün, Evliya Çelebi'yle Bir Gün, Fatih'le Bir Gün, Hezarfen'le Bir Gün, İbni Sina'yla Bir Gün, Mehmet Akif'le Bir Gün, Mevlana'yla Bir Gün, Mimar Sinan'la Bir Gün, Piri Reis'le Bir Gün, Yunus Emre'yle Bir Gün isimli eserler oluşturmaktadır. Araştırmada incelemeye alınan söz varlığı unsurları; atasözleri, deyimler, ikilemeler, terimler, kalıp sözler, yansıma sözcükler, yabancı sözcükler, argo sözler, kalıplaşmış sözcükler ve doldurma sözler olarak belirlenmiştir. Eserlerde incelenen bu söz varlığına ait unsurların oluşturduğu veriler doküman incelemesi tekniği ile bulunmuştur. Doküman incelemesi sonucunda, veriler betimsel analize tabi tutulmuştur. Her kitap önce ayrı ayrı incelenmiş ve eserlerde kullanılan söz varlığına ait öğeler kendi içinde kategorilendirilmiştir. Çalışma sonucunda Mustafa Orakçı'nın eserlerinde çeşitli söz varlığı unsurlarına yer verdiği tespit edilmiştir. Bu söz varlığı unsurları arasında deyimlerin geniş yer tuttuğu saptanmıştır. Deyimlerin ardından terimlerin, kalıp (ilişki) sözlerin, yabancı sözcüklerin, ikilemelerin ve yansıma sözcüklerin geldiği görülmüştür. Yazarın, incelenen eserlerinde argo söyleyişlere ve kalıplaşmış sözlere hiç yer vermediği tespit edilmiştir. İncelenen eserlerin toplamında, sadece bir atasözü ve bir doldurma sözcük kullanıldığı da görülmüştür. Ayrıca Mustafa Orakçı'nın eserlerinin, içerdiği çeşitli söz varlığı unsurları ile çocuğun kelime hazinesinin gelişmesine, duygu ve düşünce dünyasının zenginleşmesine katkıda bulunduğu sonucuna da varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Orakçı, Çocuk Edebiyatı, Söz Varlığı

Abstract

The purpose of this study is to determine the elements of vocabulary involved in the first 10 books of the book series named "Ünlülerle Bir Gün" written by Mustafa Orakçı. The research is a qualitative study and document analysis technique was used in the study. The study materials of the research consisted of storybooks written by Mustafa Orakçı named Barbaros'la Bir Gün, Evliya Çelebi'yle Bir Gün, Fatih'le Bir Gün, Hezarfen'le Bir Gün, İbni Sina'yla Bir Gün, Mehmet Akif'le Bir Gün, Mevlana'yla Bir Gün, Mimar Sinan'la Bir Gün, Piri Reis'le Bir Gün, Yunus Emre'yle Bir Gün. The elements of vocabulary examined in the research were determined as proverbs, idioms, reduplications, terms, formulaic expressions, echo words, foreign words, slang expressions, stereotyped words and filler expressions. The data related to the elements belonging to the vocabulary examined in the storybooks were obtained using the document review method. As a result of the document review, the data were subjected to descriptive analysis. For the analysis of the data obtained in consequence of the document review, "categorized content analysis method" was employed. First, each book was reviewed separately, and the elements belonging to the vocabulary used in the stories were categorized within themselves. As a result of the study, it was determined that Mustafa Orakçı included various elements of vocabulary in his stories. It was detected that idioms were mostly used among the elements of vocabulary. It was observed that terms, formulaic expressions, foreign words, reduplications and echo words followed idioms. It was determined that the author did not include slang expressions and stereotyped words in his works which were reviewed. It was observed that only one proverb and a filler word were used in the whole of the stories. In addition, it was concluded that the works of Mustafa Orakçı contribute to children's vocabulary development, enrichment of their world of emotions and thoughts.

Keywords: Mustafa Orakçı, Children's Literature, Vocabulary

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Metin, M. & Ceran, D. (2023). Mustafa Orakçı'nın "Ünlülerle Bir Gün" Kitap Dizisinin Söz Varlığı Açısından İncelenmesi. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7(23), 15-26.

GİRİŞ

İnsanoğlu doğası gereği iletişimin merkezinde olan bir canlı türüdür. Dil ise bu iletişimi sağlayan en temel olgudur. İnsanlar dil ile kendilerini ifade eder, duygu ve düşüncelerini, dil ile diğer insanlara aktarırlar. Bundan dolayı dilin, bireyler arasındaki etkileşimin sürdürülebilmesinde en etkili araç olduğunu söyleyebiliriz.

Bireyler arasındaki iletişimin sağlam temellere dayandırılmasında Türkçenin anlama ve anlatma imkânlarından faydalanabilmek gerekir. Bunun için de dilin söz varlığına ve kurallarına hâkim olmak oldukça önemlidir (Demir, 2016). Söz varlığı Türk Dil Kurumu (2022) tarafından “Bir dildeki sözlerin bütünü, söz hazinesi, söz dağarcığı, sözcük hazinesi, kelime hazinesi, kelime kadrosu, vokabüler.” şeklinde tanımlanmıştır. Korkmaz (1992:100) söz varlığını “Bir dilin bütün kelimeleri, bir kişinin veya topluluğun söz dağarcığında yer alan kelimeler toplamıdır.” olarak ifade ederken Vardar (2007:182) “Bir bireyin kullandığı ya da bir bütüncede yer alan sözcüklerin tümü” şeklinde ifade etmiştir. Bu tanımlar birey ve toplum için söz varlığının ne anlama geldiği üzerine tanımlamalar yaparken Aksan (2014) söz varlığı kavramını daha geniş bir açıdan ele alıp söz varlığı öğeleri üzerine bir açıklama getirmiştir. “Bir dilin kendi öğelerinden oluşan, kimi zaman yabancı öğelerin de girdiği temel söz varlığı, deyimler; bilim, teknik, sanat ve zanaat alanlarının kavramları olan terimler; bir ulusun bilgeliğini, yaşam deneyimlerini yansıtan ve kuşaktan kuşağa aktarılan atasözleri; insanların toplum yaşamlarında, belli bir kültürün ürünü olarak kullandıkları ilişki sözleri (kalıp sözler); kalıplaşmış biçimde çoğu kez dilden dile geçen kalıplaşmış sözler; ana dilimize büyük bir anlatım gücü kazandıran ikilemeler söz varlığı öğelerini meydana getiren öğelerdir.” (Aksan 2014:14). Bu tanıma göre, dilimizde bulunması gereken söz varlığı öğelerinin neler olduğuna dair bilgi sahibi olmaktayız. Köklü bir geçmişe sahip olan dilimizin zenginliği de işte bu söz varlığı öğeleriyle ölçülür.

Toplum hayatında etkin bir rol elde edebilmek için kendimizi eksiksiz ve doğru bir dil ile ifade etmemiz gerekmektedir. Bu beceriyi ise erken yaşlarda kazanabilmenin önemi büyüktür. Dil gelişimi doğumdan itibaren başlar ve ömür boyu devam eder. Çocuk başlangıçta etrafındaki bireylerin konuşmalarını taklit ederek söz varlığının temelini atar. Çocuğun ihtiyaçları arttıkça daha çok söz varlığına ihtiyaç duyar. Zamanla okul ortamıyla da tanışan çocuk kendini daha iyi ifade etmek durumundadır (Ceran, Dağ, Yıldız, Özgül, Altun, 2020). Çocuğun kendini doğru ifade edebilmesinde ise söz varlığını geliştirip zengin bir kelime hazinesine sahip olması önemli olmaktadır. Bu amaçla da özellikle Türkçe derslerinde türlü etkinlikler yoluyla kelime öğretileri yapılmaktadır. Kelime öğretiminde ise ders kitapları ve yetkin kalemlerce yazılmış eserler büyük rol oynamaktadır. Çocuk edebiyatı eserlerinin en önemli vazifesi çocuklara okuma sevgisi, kültürü ve alışkanlığı kazandırmak olmalıdır. Ayrıca bu eserler, çocukları nitelikli metinlerle buluşturmayı başarabilmelidir (Sever, 2008). Çocukların dil gelişimlerini de doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen eserlerin, Türkçemizin geniş söz varlığı öğelerine yer vererek çocuklara ulaşması oldukça önemlidir.

Geleceğimizin mimarları çocukların yetişmesinde kitapların yeri büyüktür. Hayat boyu karşılaşacakları durumlarda, davranışlarında, insanlarla iletişimlerinde okudukları kitapların etkisi fazla olacaktır. Bundan dolayı kitapların dili, kitaplarda yer verilen sözcükler ve kısacası söz varlığı oldukça önemli olmaktadır (Mete, 2016). Söz varlığının geliştirilmesinin önemi, Türkçe dersi öğretim programının (2019) genel amaçlarında; okuduğu, dinlediği/izlediğinden hareketle söz varlığını zenginleştirerek dil zevki ve bilincine ulaşmalarının; duygu, düşünce ve hayal dünyalarını geliştirmelerinin sağlanması maddesiyle ifade edilmektedir.

İlköğretimden itibaren dilimizin zengin söz varlığı unsurlarını içeren nitelikli eserlerle yetişen çocuğun duygu, düşünce, hayal dünyası gelişir. Bu eserler yoluyla çocuk, ana dilinin kurallarına, güzelliklerine söz varlıklarına daha çok hâkim olur. Bu şekilde dilini doğru, akıcı ve güzel konuşur. Dolayısıyla çocukların ilgi ve gereksinimlerine uygun olarak hazırlanmış eserler, onların başta dil gelişimlerine destek olarak onları hayata hazırlar. Bundan dolayı özellikle çocuk okura ulaşacak eserler ve bu eserler hakkında yapılan araştırmalar oldukça önemlidir. İlgili alanyazın incelendiğinde ise bu konuda birçok çalışma yapıldığı görülmektedir. Bunlardan bazıları: Baş, 2006; Mert, 2009; Türkben, 2012; Sever ve Karagül, 2014; Aktaş, 2016; Aytan, 2016; Esen, 2016; Mete, 2016; Özbaşı, 2016; Yıldırım Bilgen, 2017; Akkuş, 2019; Fidan, 2019; Oruç, 2019; Sekman, 2020; Çetinkaya, 2020; Özen, 2022; Gündoğdu, 2022 şeklinde sıralanabilir.

Edebi eserler, çocukların kelime hazinelerini geliştirmelerinde, duygu ve düşüncelerini tam ve doğru ifade etmelerinde önemli bir görev üstlenirler. Çocuğun dinlediği veya okuduğu masal, roman, hikâye gibi türler doğrudan veya dolaylı olarak çocuğun söz varlığını etkiler ve geliştirir. “Çocuk

edebiyatı türleri, söz varlığı unsurlarının kazandırılmasında, eğitim ortamı zenginliği oluşturur. Her bir türün, kendi özellikleri doğrultusunda içerdiği bir söz varlığı mevcuttur. Bireyin eğitim ortamlarında karşılaştığı edebî tür çeşidi arttıkça, edindiği söz varlığı unsurları da farklılaşacak ve zenginleşecektir." (Baş, 2010:157). Bu sebeple çocuk edebiyatı yazarlarına önemli görevler düşmektedir. Yazarlar, eserlerinde dil ve anlatıma daha fazla özen göstermeli, çocuğa görelilik ilkesini göz ardı etmemelidirler. Bundan dolayı da çocuklar için yazılan eserlerin, çocukların söz varlığı gelişimine etkisinin incelenmesinin oldukça önemli olduğu görülmektedir. Mustafa Orakçı da çocuk edebiyatı alanında birçok eser kaleme almıştır. Çalışmada, Mustafa Orakçı'nın "Ünlülerle Bir Gün" isimli kitap dizisinde yer alan eserlerin söz varlığı unsurlarını belirlemek ve söz konusu eserlerin çocukların söz varlığını geliştirmedeki katkısının ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda "Ünlülerle Bir Gün" isimli kitap dizisinde yer alan eserlerdeki atasözü, deyim, ikilemeler, kalıp söz, kalıplaşmış ifadeler, doldurma sözler, terimler, argo ifadeler, yabancı sözcükler ve yansıma sözcükler ayrı ayrı incelenip tespit edilmiş ve eserlerin Türkçe eğitimine katkısı tartışılmıştır.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Araştırmamızda Mustafa Orakçı'nın "Ünlülerle Bir Gün" isimli kitap dizisinin ilk 10 kitabındaki söz varlığı öğeleri incelenmiştir. Bu öğeler türü ve kullanım sıklığına göre sınıflanmış ve açıklanmıştır.

Çalışma Materyalleri

Araştırmanın çalışma materyallerini Mustafa Orakçı'nın "Ünlülerle Bir Gün" kitap dizisinin ilk 10 kitabı oluşturmaktadır. "Ünlülerle Bir Gün" kitap dizisinin çalışma materyali olarak seçilmesinde kitapların, çok satan çocuk kitaplarından olmaları etkili olmuştur. Bu kitapların isimleri şu şekildedir: Barbaros'la Bir Gün, Evliya Çelebi'yle Bir Gün, Fatih'le Bir Gün, Hezarfen'le Bir Gün, İbni Sina'yla Bir Gün, Mehmet Akif'le Bir Gün, Mevlana'yla Bir Gün, Mimar Sinan'la Bir Gün, Piri Reis'le Bir Gün, Yunus Emre'yle Bir Gün.

Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada araştırma verileri, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılarak elde edilmiştir. Araştırmada, yazara ait dokümanlar kullanılmıştır ve nitel araştırmalarda dokümanlar önemli bilgi kaynakları olarak görülmektedir.

Çalışmamızda, Doğan Aksan'ın "Türkçenin Sözvarlığı" isimli eserindeki tasnifi esas alınmıştır. Ancak, çalışmada incelenen eserler çocuk edebiyatına yönelik eserler olduğu için argo sözcük barındırıp barındırmaması da oldukça önemlidir. Bundan dolayı çalışmaya argo sözler başlığı da eklenmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmaya konu olan kitap dizisindeki her bir eser ayrı ayrı incelenmiştir. Araştırma verilerinin analiz edilmesinde betimsel analizden faydalanılmıştır. Betimsel analizde amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir şekilde okuyucuya sunmaktır. (Yıldırım ve Şimşek, 2018).

Çalışmamızda, doküman analizi sonucunda elde edilen veriler sınıflandırılıp yorumlanmış ve ardından bir sonuca varılmıştır. Ulaşılan veriler ışığında söz konusu eserlerdeki söz varlığı unsurlarının Türkçe eğitimine katkısı değerlendirilmiştir.

Araştırmanın konusu olan eserlerdeki söz varlığını oluşturan unsurlar kaynak taraması yapılarak tespit edilmiştir. Her bir eserdeki atasözleri ve deyimlerin kontrolünde tdk.gov.tr adresindeki Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü ile Ömer Asım Aksoy'un "Atasözü ve Deyimler Sözlüğü"nden istifade edilmiştir. Terimlerin tespitinde tdk.gov.tr adresinde Güncel Türkçe Sözlük'ten yararlanılmıştır. İlişki (Kalıp) sözler ve yansıma sözcüklerin tespitinde, kaynak taraması yapıp bu alanlarda yapılmış çalışmalar (Erol, 2007; Demircan, 1996) incelenmiş ve uzman görüşleri ile de desteklenerek söz varlıkları belirlenmiştir. Tespit edilen ikilemelerin kontrolünde ise Vecihe Hatipoğlu'nun "Türk Dilinde İkileme" isimli eserinden yararlanılmıştır. Yabancı sözcüklerde, ilkökul eğitim seviyesinin dışında olduğunu ve sözlük kullanımına ihtiyaç duyulacağını düşündüğümüz sözcükler incelemeye alınmıştır. Argo sözcük tespitinde ise Ferit

Devellioğlu'nun "Türk Argosu" ve Hulki Aktunç'un "Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü" isimli eserleri göz önünde bulundurulmuştur.

Eserlerde yer alan söz varlığına ait tüm dilsel ögeler kendi içinde kategorilendirilmiş ve çalışmada her bir eserdeki söz varlığı ögelerinin sıklıkları ve tekrarlı durumları saptanmıştır. Ayrıca birden fazla kategoriye giren söz varlığı unsurları tek bir kategoriye ait olarak yerleştirilmiştir. Mesela; "kulaktan kulağa" söz varlığı ögesi hem ikileme hem de deyimdir. Çalışmamızda bu söz varlığı ögesi deyimler bölümünde ele alınmıştır. Kaynaklarda yer almayan dilsel ögelere ise çalışmada yer verilmemiştir.

BULGULAR

Bu bölümde Mustafa Orakçı'nın "Ünlülerle Bir Gün" kitap dizisinin ilk setinde yer alan eserlerdeki söz varlığı ögeleri, her bir kitap için ayrı ayrı incelenmiştir.

"Barbaros'la Bir Gün" İsimli Eserdeki Söz Varlığına İlişkin Bulgular

Tablo 1: "Barbaros'la Bir Gün" İsimli Eserde Kullanılan Söz Varlığı Ögelerine İlişkin Bilgiler

Söz Varlığı Ögeleri	<i>f</i>
Deyim	12 [Ağzından kaçırmak (1),dize getirmek (1) ,dünyaya gelmek (1), göz gezdirmek (1), göz kırpmak (1), hakkını helal etmek (1), harekete geçmek (1), selam vermek (1), tepeden turnağa süzmek (1), üstüne yürümek (1), var olmak (1), yelken açmak (1)]
İkileme	4 [Allah Allah (1), dolu dolu (1), teker teker (1), tek tek (1)]
Kalıp Söz	7 [Efendim (3), emredersin (2), helal olsun (1), emredersin (1)]
Terim	24 [Ada, (1), harita (3), ufuk (1), donanma (4), kaptan (4), yelken (1), kaptanıderya (2), levent (8)]
Yabancı Sözcükler	9 [Destur (1), güverte (3), kamara (3), korsan (1), prova (1)
Yansıma Sözcükler	7 [Güm (1), haykırmak (1), patlamak (4), şakırtı (1)

Tablo 1'e göre "Barbaros'la Bir Gün" isimli eserde deyim, ikileme, kalıp sözler, terim, yabancı sözcükler ve yansıma sözcüklerden meydana gelen toplam 63 söz varlığı unsuru bulunmaktadır. Bunlar da 37 farklı unsurun tekrarlanmasıyla oluşmuştur. Eserde yer alan 4 kalıp söz toplamda 7 kez kullanılmış, en çok kullanılan kalıp söz ise "efendim" olmuştur. Eserdeki 8 terim anlamlı kelime toplamda 24 defa kullanılmış, en çok kullanılan terim ise "levent" olmuştur. 5 yabancı sözcük toplamda 9 kez kullanılmış ve en çok kullanılanları ise "güverte ve kamara" kelimeleri olmuştur. 4 yansıma sözcüğün 7 kez kullanıldığı eserde "patlamak" sözcüğü en çok tekrar eden kelime olmuştur. İkilemeler 4 kez, deyimler ise 12 kez eserde yer almıştır. Ayrıca eserde atasözlerine yer verilmediği de görülmektedir.

"Evliya Çelebi'yle Bir Gün" İsimli Eserdeki Söz Varlığına İlişkin Bulgular

Tablo 2: "Evliya Çelebi'yle Bir Gün" İsimli Eserde Kullanılan Söz Varlığı Ögelerine İlişkin Bilgiler

Söz Varlığı Ögeleri	<i>f</i>
Deyim	13 [Bir o yana bir bu yana (1),dili çözülmek (1), dili dolaşmak (1), elinden kurtulmak (1), fırsat bulmak (1), gözden kaybolmak (1), göz kırpmak (1), mola vermek (1), sahile vurmak (1), yola çıkmak (2), yola düzülme (1), yol almak (1)]
İkileme	1 (Şehir şehir)
Kalıp Söz	13 [Efendim (11), inşaallah (1), özür dilerim (1)]
Terim	7 [Kıtı (1), hac (3), fıkra (1), mektup (2)]
Yabancı Sözcükler	4 [Cirit (1), cambaz (2), piramit (1)]

Tablo 2'ye göre "Evliya Çelebi'yle Bir Gün" isimli eserde deyim, ikileme, kalıp sözler, terim, yabancı sözcüklerden meydana gelen toplam 38 söz varlığı unsuru bulunmaktadır. Bunlar da 23 farklı unsurun tekrarlanmasıyla oluşmuştur. Eserde 12 farklı deyim 13 kez yer almıştır. 3 farklı kalıp söz toplamda 13 defa kullanılmıştır. Bu söz varlığı ögesinde en sık geçen kalıp ifade "efendim" olmuştur. 4 farklı terimin 7 defa kullanıldığı eserde ise en sık geçen terim "hac" dır. Eserde, 3 farklı yabancı sözcük toplamda 4 defa kullanılırken atasözü ve yansıma sözcüklere yer verilmemiştir. İkilemeler ise eserde 1 öge ile yer almıştır.

"Fatih'le Bir Gün" İsimli Eserdeki Söz Varlığına İlişkin Bulgular

Tablo 3: "Fatih'le Bir Gün" İsimli Eserde Kullanılan Söz Varlığı Ögelerine İlişkin Bilgiler

Söz Varlığı Ögeleri	<i>f</i>
Deyim	12 [Başına gelmek (1),canını bağışlamak (1), can vermek (1), göz kırpmak (3), göz ucuyla süzmek (1), gözünü almak (1), kendini alamamak (1), ne olur ne olmaz (1), tahta çıkmak (1), topa tutmak (1)]
Doldurma Söz	1 (Şey)
İkilemeler	5 [Art arda (1), birer birer (1), koca koca (1), söylene söylene (1), tekrar tekrar (1)]
Kalıp sözler	8 [Efendim (4), hoş bulduk (1), hoş geldiniz (1), inşallah (1), sağ olun (1)]
Terimler	13 [Sancak (3), masal (1), yeniçeri (9)]
Yansıma	1 (Titremek)

Tablo 3'e göre "Fatih'le Bir Gün" isimli eserde deyim, doldurma söz, ikilemeler, kalıp sözler, terim ve yansıma sözcükten meydana gelen toplam 40 söz varlığı unsuru bulunmaktadır. Bunlar da 25 farklı unsurun tekrarlanmasıyla oluşmuştur. Eserde 10 farklı deyim 12 kez kullanılmıştır. En sık geçen deyim "göz kırpmak" olmuştur. 5 farklı kalıp sözün toplamda 8 defa kullanıldığı eserde en sık geçen kalıp söz "efendim" olmuştur. 3 farklı terim de eserde 13 kez kullanıştır. En sık tekrar eden terim ise "yeniçeri" dir. Atasözlerinin kullanılmadığı eserde, yansımalar ve doldurma sözler birer defa, ikilemeler ise 5 defa kullanılmıştır.

"Hezarfen'le Bir Gün" İsimli Eserdeki Söz Varlığına İlişkin Bulgular

Tablo 4: "Hezarfen'le Bir Gün" İsimli Eserde Kullanılan Söz Varlığı Ögelerine İlişkin Bilgiler

Söz Varlığı Ögeleri	<i>f</i>
Deyim	7 [Başına oturmak (1),fark etmek (1), göz gezdirmek (1), göz kırpmak (1), izin almak (1), karar vermek (1), kanat çırpma (1)]
İkilemeler	5 [Eli kolu (1), gece gündüz (1), gelir gelmez (1), tek tek (1), yavaş yavaş (1)]
Kalıp sözler	14 [Aferin (1), buyurun (1), Efendim (7), hoş geldin (1), kolay gelsin (1), sağ olun (1), tebrik ederim (1), teşekkür ederim (1)]
Terimler	2 [Bigisayar (1), uzay (1)]
Yabancı sözcük	1 (İskele)

Tablo 4'e göre "Hezarfen'le Bir Gün" isimli eserde deyim, ikilemeler, kalıp sözler, terimler ve yabancı sözcükten meydana gelen toplam 29 söz varlığı unsuru bulunmaktadır. Bunlar da 23 farklı unsurun tekrarlanmasıyla oluşmuştur. Eserde 8 farklı kalıp söz, toplamda 14 kez kullanılmıştır. En sık tekrarlanan kalıp söz ise "efendim" olmuştur. Atasözü ve yansıma sözcüğün yer almadığı eserde; 1 yabancı sözcük, 2 terim, 5 ikileme, 7 deyim yer almıştır.

“İbni Sina’yla Bir Gün” İsimli Eserdeki Söz Varlığına İlişkin Bulgular

Tablo 5: “İbni Sina’yla Bir Gün” İsimli Eserde Kullanılan Söz Varlığı Öğelerine İlişkin Bilgiler

Söz Varlığı Öğeleri	<i>f</i>
Atasözü	1 (İyi olacak hastanın doktor ayağına gelir.)
Deyim	20 [Boş durmamak (1), etkisini göstermek (1), göz kırpmak (1), hava almak (1), ısrar etmek (1), işe yaramak (1), iyi gelmek (4), karar vermek (1), küçük dilini yutmak (1), mola vermek (2), söze karışmak (1), su gibi akmak (1), uykuya dalmak (1), yola çıkmak (1), yola düzülme (1), yüzünden okumak (1)]
İkilemeler	4 [İç içe (1), sıcak sıcak (1), sık sık (1), tepeden tepeye (1)]
Kalıp sözler	8 [Afiyet olsun (1), efendim (1), eline sağlık (1), ellerin dert görmesin (1), geçmiş olsun (1), hoş geldiniz (1), inşallah (1), teşekkür ederim (1)]
Terimler	16 [Bitki (7), tohum (4), mikrop (2), muayene (3)]
Yabancı sözcük	17 (Emîr)

Tablo 5’e göre “İbni Sina’yla Bir Gün” isimli eserde atasözü, deyim, ikilemeler, kalıp sözler, terimler ve yabancı sözcükten meydana gelen toplam 66 söz varlığı unsuru bulunmaktadır. Bunlar da 34 farklı unsurun tekrarlanmasıyla oluşmuştur. Serinin diğer eserlerinde görülmeyen atasözü örneğine “İbni Sina’yla Bir Gün” isimli eserde 1 kullanım ile yer verilmiştir. Eserde yer alan 16 deyim, farklı sıklıklarda toplamda 20 kez kullanılmıştır. En çok kullanılan deyim ise “iyi gelmek” olduğu tespit edilmiştir. Eserde 4 farklı terimin toplamda 16 kez kullanıldığı görülmüştür. En sık tekrarlanan terim ise “bitki” olmuştur. Eserde kullanılan tek yabancı sözcük olan “emîr” kelimesi toplamda 17 kez kullanılmıştır. Yansıma sözcük bulunmayan eserde, 4 ikileme ve 8 kalıp söze yer verilmiştir.

“Mehmet Akif’le Bir Gün” İsimli Eserdeki Söz Varlığına İlişkin Bulgular

Tablo 6: “Mehmet Akif’le Bir Gün” İsimli Eserde Kullanılan Söz Varlığı Öğelerine İlişkin Bilgiler

Söz Varlığı Öğeleri	<i>f</i>
Deyim	22 [Alkış tufanı kopmak (2), ayağa kalkmak (1), boş durmamak (1), davat etmek (2), göz gezdirmek (1), göz kırpmak (1), iç çekmek (1), iş vermek (1), karar vermek (1), koluna girmek (1), nefes almak (1), sahneye çıkmak (2), selam vermek (3), siper etmek (1), uykuya dalmak (1), yolunu kesmek (1), zincir vurma (1)]
İkilemeler	3 [Belli belirsiz (1), peş peşe (1), kışta kıyamette (1)]
Kalıp sözler	14 [Efendim (5), hoş bulduk (1), hoş geldiniz (4), inşallah (1), kolay gelsin (2), sağ olasın (1)]
Terimler	12 [Cephe (2), kıta (2), mısra (1), şiir (7)]
Yabancı sözcük	3 [Ezel (1), Üstat (1), Kulis (1)]
Yansıma	4 [Mırıldanmak (2), gıcırdamak (1), fisilti (1)]

Tablo 6’ya göre “Mehmet Akif’le Bir Gün” isimli eserde deyim, ikilemeler, kalıp sözler, terimler, yabancı sözcükler ve yansıma sözcüklerden meydana gelen toplam 58 söz varlığı unsuru bulunmaktadır. Bunlar da 36 farklı unsurun tekrarlanmasıyla oluşmuştur. Eserde yer alan 17 farklı deyim, farklı sıklıklarla toplamda 22 kez kullanılmıştır. En sık geçen deyim de “selam vermek” olduğu saptanmıştır. Eserde 6 farklı kalıp söz toplamda 14 defa tekrar etmiştir. En sık kullanılan kalıp sözün ise “efendim” olduğu görülmüştür. Eserde 4 farklı terim toplamda 12 kez kullanılmıştır. Sık tekrarlanan

terim anlamlı kelime ise "şiiir" olmuştur. Atasözlerine yer verilmeyen eserde toplam 3 ikileme, 3 yabancı sözcük ve 4 de yansıma sözcük öğeleri kullanılmıştır.

"Mevlana'yla Bir Gün" İsimli Eserdeki Söz Varlığına İlişkin Bulgular

Tablo 7: "Mevlana'yla Bir Gün" İsimli Eserde Kullanılan Söz Varlığı Öğelerine İlişkin Bilgiler

Söz Varlığı Öğeleri	f
Deyim	25 [Aç kalmak (1),aklından çıkarmamak (1), davet etmek (1), fırsat bilmek (1), fotoğraf çekmek (1), göç etmek (2), göz gezdirmek (1), göz kırpmak (1), izin almak (2), kucağına oturmak (1), mola vermek (1), peşinden yürümek (1), peşine takılmak (1) selam vermek (1), sınırlarına hâkim olmak (1), söze karışmak (1), tepeden tırnağa süzmek (1), tozu dumana katmak (1), vakti gelmek (1), yerini almak (1), yolun açık olsun (1), yüzüne vurmak (1), ziyaret etmek (1)]
Kalıp sözler	17 [Buyurun (3), efendim (9), hoş bulduk (1), hoş geldin (2), inşallah (1), teşekkür ederim (1)]
Terimler	2 [mısra (1), şiiir (1)]
Yansıma	1 [fısıltı (1)]

Tablo 7'ye göre "Mevlana'yla Bir Gün" isimli eserde deyim, kalıp sözler, terimler ve yansıma sözcükten meydana gelen toplam 45 söz varlığı unsuru bulunmaktadır. Bunlar da 32 farklı unsurun tekrarlanmasıyla oluşmuştur. Eserde 6 farklı kalıp söz toplamda 17 defa kullanılmıştır. En sık kullanılan kalıp sözün ise "efendim" olduğu tespit edilmiştir. Atasözü, ikilemeler ve yabancı sözcüklere yer verilmeyen eserde toplam 25 deyim, 2 terim ve 1 yansıma sözcük kullanımı saptanmıştır.

"Mimar Sinan'la Bir Gün" İsimli Eserdeki Söz Varlığına İlişkin Bulgular

Tablo 8: "Mimar Sinan'la Bir Gün" İsimli Eserde Kullanılan Söz Varlığı Öğelerine İlişkin Bilgiler

Söz Varlığı Öğeleri	f
Deyim	30 [Akıl sır ermemek (1),aklına gelmek (1), ayağa kalkmak (1), ayakta tutmak (1), boş durmamak (1), canla başla (1), dikkat çekmek (2), dimdik durmak (1), elde etmek (1), fark etmek (4), gözden kaybolmak (1), göz kırpmak (1), haber vermek (1), karar vermek (1), karşılık vermek (1), kendini alamamak (1),kıyamete kadar (2), kulaktan kulağa (1), not tutmak (1), sözünü kesmek (1), söz vermek (1), temel atmak (3), tepeden tırnağa süzmek (1)]
İkileme	5 [Bildim bileli (1), girer girmez (1), hoplaya zıplaya (1), koca koca (1), küt küt (1)]
Kalıp sözler	11 [Buyurun (1), efendim (5), eksik olmayın (1), inşallah (2), kolay gelsin (1), sağ olun (1)]
Terimler	10 [sefer (3), mihrap (1), mimarbaşı (6)]
Yabancı sözcük	3 [Kandil (1), avize (1), piramit(1)]
Yansıma	3 [fokurdamak (1), fokurtu (1), mırıldanmak (1)]

Tablo 8'e göre "Mimar Sinan'la Bir Gün" isimli eserde deyim, ikilemeler, kalıp sözler, terimler, yabancı sözcükler ve yansıma sözcüklerden meydana gelen toplam 62 söz varlığı unsuru bulunmaktadır. Bunlar da 43 farklı unsurun tekrarlanmasıyla oluşmuştur. Eserde yer alan 23 farklı deyim, farklı sıklıklarla toplamda 30 kez kullanılmıştır. En sık kullanılan deyim de "fark etmek" olduğu saptanmıştır. Eserde 6 farklı kalıp söz toplamda 11 defa tekrar etmiştir. En sık kullanılan kalıp sözün ise "efendim" olduğu görülmüştür. Eserde 3 farklı terim toplamda 10 kez kullanılmıştır. En çok kullanılan terim ise

“mimarbaşı” olmuştur. Atasözlerine yer verilmeyen eserde toplam 5 ikileme, 3 yabancı sözcük ve 3 de yansıma sözcük kullanılmıştır.

“Piri Reis’le Bir Gün” İsimli Eserdeki Söz Varlığına İlişkin Bulgular

Tablo 9: “Piri Reis’le Bir Gün” İsimli Eserde Kullanılan Söz Varlığı Ögelerine İlişkin Bilgiler

Söz Varlığı Ögeleri	<i>f</i>
Deyim	18 [Acele etmek (2),baş sallamak (1), çarşaf gibi (1), eli kalem tutmak (1), fark etmek (1), geri çevirmek (1), göz kırpmak (1), haklı çıkmak (1), karar vermek (2), kendini alamamak (1), not almak (2), selam vermek (1), söze başlamak (1), yola çıkmak (1), yol göstermek (1)]
İkileme	3 [Pırlıl pırlıl (1), yavaş yavaş (2)]
Kalıp sözler	13 [Aferin (2), efendim (5), inşallah (2), teşekkür ederim (4)]
Terimler	44 [Harita (13), pusula (7), kaptan (1), liman (2), reis (3), yelken (3), Kutup Yıldızı (5), yıldız (7), kale (3)]
Yabancı sözcük	5 [Hokka(1), güverte (4)]

Tablo 9’a göre “Piri Reis’le Bir Gün” isimli eserde deyim, ikilemeler, kalıp sözler, terim ve yabancı sözcüklerden meydana gelen toplam 83 söz varlığı unsuru bulunmaktadır. Bunlar da 32 farklı unsurun tekrarlanmasıyla oluşmuştur. Eserde yer alan 15 farklı deyim, farklı sıklıklarla toplamda 18 kez kullanılmıştır. Eserde 4 farklı kalıp söz toplamda 13 defa tekrar etmiştir. En sık kullanılan kalıp sözün ise “efendim” olduğu görülmüştür. Eserde 9 farklı terim toplamda 44 kez kullanılmıştır. En çok kullanılan terim ise “harita” olmuştur. Atasözleri ve yansıma sözcüklerin kullanılmadığı eserde toplam 3 ikileme ve 5 yabancı sözcük kullanıldığı görülmüştür.

“Yunus Emre’yle Bir Gün” İsimli Eserdeki Söz Varlığına İlişkin Bulgular

Tablo 10: “Yunus Emre’yle Bir Gün” İsimli Eserde Kullanılan Söz Varlığı Ögelerine İlişkin Bilgiler

Söz Varlığı Ögeleri	<i>f</i>
Deyim	19 [Ağzından bal damlamak (1),aklı başına gelmek (1), can atmak(1), çıt çıkmamak (1), dilden dile dolaşmak(1), emek vermek (1), fark etmek (3), göz kırpmak (1), karış karış dolaşmak (1), küçük görmek (1), özür dilemek (1), sözünü kesmek (1), söz vermek (1), üstüne koymak (1), yola düşmek (1), yol göstermek (1), yolun açık olsun (1)]
İkileme	4 [Kana kana (1), saçı sakalı (1), şaşkın şaşkın (2)]
Kalıp sözler	16 [Allah yardımcın olsun (1), buyurun (1), efendim (7),hoş bulduk (1), hoş geldin (2), kolay gelsin (1), sağ ol (1), teşekkür ederim (2)]
Terimler	7 [Tepe (1), şiir (6)]

Tablo 10’a göre “Yunus Emre’yle Bir Gün” isimli eserde deyim, ikileme, kalıp söz ve terimlerden meydana gelen toplam 46 söz varlığı unsuru bulunmaktadır. Bunlar da 30 farklı unsurun tekrarlanmasıyla oluşmuştur. Eserde kullanılan 17 farklı deyim, toplamda 19 kez kullanılmıştır. En sık kullanılan deyim ise “fark etmek” olarak tespit edilmiştir. Eserde 8 farklı kalıp söz toplamda 16 kez kullanılmıştır. En çok tekrar eden kalıp sözün ise “efendim” olduğu saptanmıştır. Eserde yer alan 2 farklı terim toplamda 7 kez kullanılmıştır. En çok kullanılan terimin ise “şiir” olduğu görülmüştür. Atasözleri, yabancı sözcükler ve yansıma sözcüklerin yer almadığı eserde toplam 4 kullanım da ikilemelere yer verilmiştir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Çalışmamızda Mustafa Orakçı'nın "Ünlülerle Bir Gün" isimli kitap dizisinin ilk 10 kitabında yer alan söz varlığı unsurlarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Elde edilen bulgular neticesinde incelenen eserlerin toplamında 530 söz varlığı unsuruna ulaşılmıştır. İncelenen eserlerde deyim, terim ve kalıp sözlerin kullanımının diğer söz varlığı unsurlarına göre daha fazla olduğu görülmüştür. Sonuçta Mustafa Orakçı'nın 10 eserinin toplamında; 178 deyim, 137 terim, 121 kalıp söz, 42 yabancı sözcük, 34 ikileme, 16 yansıma sözcük, 1 atasözü ve 1 tane de doldurma sözcük tespit edilmiştir. Kalıplaşmış sözler ve argo sözlerle ise yazarın incelenen eserlerinde rastlanmamıştır. İçinde en fazla söz varlığı ögesi bulundurandan en aza doğru eserlerin de sırasıyla; "Piri Reis'le Bir Gün (83), İbni Sina'yla Bir Gün (66), Barbaros'la Bir Gün (63), Mimar Sinan'la Bir Gün (62), Mehmet Akif'le Bir Gün (58), Yunus Emre'yle Bir Gün (46), Mevlana'yla Bir Gün (45), Fatih'le Bir Gün (40), Evliya Çelebi'yle Bir Gün (38), Hezarfen'le Bir Gün (29) olduğu tespit edilmiştir.

Dilimizin söz varlığının en önemli ögelerinden olan deyimlere yazar, incelenen eserlerde sıklıkla başvurmuştur. İncelenen eserlerde tespit edilen 152 farklı deyim toplamda 178 kez kullanılmış ve en fazla kullanılan söz varlığı ögesi olmuştur. En fazla deyim bulduran eser ise toplam 30 deyimle "Mimar Sinan'la Bir Gün" olmuştur. İçerisinde en az deyim bulunan eser ise 7 deyim kullanıldığı "Hezarfen'le Bir Gün" olmuştur. Deyimlerin kullanılmadığı eser ise yoktur. Deyimler, öğrencilere dilimizi sevdirmek konusunda önemli rol üstlenirler. Dilimizde anlatım zenginliği meydana getirerek ifadeleri daha somut ve canlı kılarlar. Bu gibi özelliklerden dolayı deyimlerin çocuk kitaplarında kullanılması olumludur. Mustafa Orakçı da eserlerinde deyimlere fazlaca yer vermiş ve dilimizin gücünü, inceliğini çocuklara sezdirerek etkileyici bir anlatım ortaya koymuştur. Alanda yapılmış çalışmaların (Mert, 2009; Aktaş, 2016; Özbaşı, 2016; Akkuş, 2019; Fidan, 2019) sonuçlarında da en çok deyim varlığının kullanıldığı görülmektedir. Mete (2016) ve Sever ve Karagül (2014) ise çalışmalarında en çok kullanılan söz varlığı ögesinin ikilemeler olduğunu saptayarak çalışmamız ile farklılaşmıştır. Çalışmamızda incelenen eserlerde en çok kullanılan deyimler; göz kırpmak (12), fark etmek (9) olmuştur. Bilgen (2017) ise çalışmasında çocuk eserlerinde en fazla görülen deyimlerin; söz vermek ve içini çekmek olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda araştırmamız ile bu araştırma arasında farklılık görülmektedir.

Dilimiz atasözleri bakımından zengin bir dil olmasına rağmen incelenen eserlerde sadece 1 atasözüne rastlanmıştır. "İyi olacak hastanın doktor ayağına gelir" atasözü, "İbni Sina'yla Bir Gün" isimli eserde 1 kez kullanılmıştır. Bundan dolayı çalışmada incelenen eserlerin atasözleri varlığı bakımından yetersiz olduğu söylenebilir. Bilgen (2017) tarafından yapılan "Çocuk Edebiyatı Alanındaki Eserlerin Söz Varlığı Ögelerine İlişkin Karşılaştırmalı Bir İnceleme" isimli çalışma da bu sonuç ile paralellik göstermektedir. Sözü edilen çalışmada çocuklar için yazılan eserlerde kullanılan atasözleri sayısının 1 ya da 2 olduğu görülmektedir. Alanyazındaki çalışmalar da (Aktaş, 2016; Aytan, 2016; Oruç, 2019; Sekman, 2020; Çetinkaya, 2020) bu sonuçları desteklemektedir. Atasözlerimiz en önemli söz varlığı ögelerinden olmasına rağmen farklı araştırmalarda da görüldüğü üzere eserlerde atasözünü kullanımı sınırlı sayıdadır. Bu sayının yetersiz olması bir eksiklik olarak görülebilir. Özellikle çocuk kitaplarında, milletimizin bilgi ve tecrübelerinin yansıtıldığı kıymetli atasözlerimizin yer alması gerekmektedir. Bazı ünlü veya tarihi şahsiyetlerin tarihi süreç içinde bir olay ya da durum karşısında ifade ettikleri sözler olan kalıplaşmış sözlerle ise incelenen eserlerde rastlanmamıştır. Esen (2016) de Memduh Şevket Esendal'ın hikâyelerindeki söz varlığını incelediği araştırmasında atasözleri ve kalıplaşmış sözler haricinde, hikâyelerdeki söz varlığının yeterli olduğu sonucuna varmıştır.

İnsanlar arasındaki iletişimin güzel ve doğru sağlanmasında önemli olan ve belli durumlar karşısında söylenip gelenekselleşen kalıp sözler, incelenen eserlerde çokça kullanılmıştır. Öğrencilerin özellikle konuşma becerilerinin geliştirilmesini hedef alan ve okurun içinde bulunduğu toplumun değer yargılarını, gelenek ve göreneklerini içselleştirebilmesinde önemli bir vazife gören bu sözlerin eserlerde yer alması oldukça önemlidir. İncelenen eserlerde 58 farklı kalıp söz toplamda 121 defa kullanılmıştır. İçinde en fazla kalıp söz bulunan eser, 17 kullanımla "Mevlana'yla Bir Gün" olmuştur. En az kalıp söz ise 7 kullanımla "Barbaros'la Bir Gün" isimli eserde bulunmaktadır. İncelenen eserlerde en çok kullanılan kalıp sözler; efendim (57), teşekkür ederim (10) olarak saptanmıştır. İncelenen eserlerin, kalıp sözlerin kullanımı açısından Türkçe eğitimi bağlamında ileri düzeyde olduğu söylenebilir. Aktaş (2016), Sevim Ak'ın "Yıldızlar Nereye?" ve "Duvarlar Resim Olsa" isimli öykülerindeki söz varlığını incelediği çalışmasında kalıp sözlerin yetersiz olduğu sonucuna varmıştır. Çetinkaya (2020) da Ayla Çınaroğlu'nun masal ve hikâyelerindeki söz varlıklarını incelediği çalışmasında kalıp sözlerin az kullanıldığını ve yetersiz olduğu sonucuna ulaşarak çalışmamız ile farklılık göstermişlerdir.

Terimler, Mustafa Orakçı'nın incelediğimiz eserlerinde deyimlerden sonra en sık rastlanan söz varlığı ögesi olmuştur. İncelenen eserlerde; coğrafya, denizcilik, tarih, edebiyat, tıp, askerlik, gök bilim gibi çok çeşitli alanlarda farklı terimlerin kullanılması, öğrencilerin yeni kelimeler tanıyıp bunları kavraması açısından önemlidir. Çalışmada incelenen eserlerde yer alan 41 terim, toplamda 137 kez kullanılmıştır. İçinde en fazla terim barındıran eser, 44 terimle "Piri Reis'le Bir Gün" olurken en az terim kullanımı ise her biri 2 kullanım ile "Hezarfen'le Bir Gün" ve "Mevlana'yla Bir Gün" isimli eserler olmuştur. En çok tekrar eden terimin ise 16 kullanımla bir coğrafya terimi olan "harita" olduğu saptanmıştır. Mustafa Orakçı'nın eserlerinin terim kullanımı bakımından ileri düzeyde olduğu söylenebilir. Çeşitli alanlara ait bu tür kelimelerin çocuklara sezdirilmesini sağlaması açısından incelenen eserler Türkçe öğretiminde önemli bir görev üstlenebilmektedir. Fidan (2019) da çalışmasında farklı alanlara ait 117 terimin saptandığını ve terimlerin çocukları araştırmaya sevk etmek gibi işlevlerinin olduğunu ifade eder. Türkben (2012) de çalışmasında yazarın çeşitli alanlarda toplam 300 terime yer verdiğini belirtmiştir. Araştırmamız ile bu çalışmalar arasında benzerlik görülmektedir. Çetinkaya (2020) ve Oruç (2019) ise çalışmalarında terimlerin yetersiz düzeyde kullanıldığını belirterek araştırmamızın sonuçlarından farklılaşmıştır.

Anlatımı pekiştirme, güçlendirme özelliklerinin yanında dile bir ahenk katan ikilemelerle öğrencilere dilin inceliklerinin sezdirilmesi sağlanabilir. Ayrıca şiirsel bir anlatım sağlamak için de ikilemeler tercih edilmektedir. İncelenen eserlerde yazar, 28 farklı ikilemeyi toplamda 34 kez kullanmıştır. 9 eserde ikilemelere rastlanırken sadece 1 eserde (Mevlana'yla Bir Gün) ikileme görülmemiştir. İncelenen eserlerde, ikilemelerin orta düzeyde kullanıldığı görülmektedir. Sever ve Karagül (2014) ve Mete (2016) ise çalışmalarında en çok kullanılan söz varlığı ögesinin ikilemeler olduğunu tespit etmişlerdir. Araştırmamızda incelenen eserlerde, diğerlerine göre daha sık kullanılan ikileme 3 kullanım ile "yavaş yavaş" olmuştur. Bilgen'in (2017) çalışmasında da çocuk öykülerinde en çok kullanılan ikilemenin "yavaş yavaş" olduğu görülmektedir. Doğadaki seslerin taklidiyle meydana gelen yansıma sözcükler de eserlerde tespit edilen öğelerdendir. Yazar, ikilemeler ve yansıma sözcüklerle okuyucunun kavram zenginliğini geliştirmesine katkıda bulunur. Eserlerde yer alan 12 farklı yansıma sözcük toplamda 16 defa kullanılmıştır. Özbaşı (2016) ise Zeynep Cemali'nin çocuk edebiyatı yapıtlarının söz varlıklarını incelediği çalışmasında 186 yansıma söz varlığı ögesi tespit etmiştir.

İncelenen eserlerde çocukların sözlük kullanımına ihtiyaç duyacakları yabancı sözcükler de tespit edilmiştir. Bu yabancı sözcükler tüm eserler içinde 42 defa kullanılmıştır. Kullanılan yabancı sözcüklerin yoğunluğunu Arapça ve Farsça sözcükler oluşturmaktadır. Fidan (2019) da çalışmasında genellikle Arapça ve Farsça yabancı sözcüklerin kullanıldığını saptamıştır. Genel olarak incelediğimizde ise yazar eserlerinde Türkçe kelimeler ve genel halk dilinde yabancı sözcük özelliğini kaybedip Türkçeye yerleşmiş durumdaki kelimeleri kullanmıştır. Böylece yazar, eserlerinde açık ve anlaşılır bir dil meydana getirmiştir.

Doldurma sözler, sözlü dilde veya yazı dilinde cümlelerde pek de ilgisi bulunmayan bir şeyi hatırlamak amaçlı kullanılan ve genellikle gereksiz olan sözcüklerdir. Kelime hazinesi gelişmemiş, söz varlığı unsurlarına hâkim olmayan kişilerde bu tip sözler daha çok görülür. Bundan dolayı çocukların söz varlıklarını geliştirmesi beklenen çocuk edebiyatı ürünlerinde doldurma sözlerin hiç olmaması veya sayısının az olması beklenir. İncelenen eserlerin tümünde sadece 1 tane doldurma söz görülmüştür. "Fatih'le Bir Gün" isimli eserde tespit edilen "şey" kelimesi doldurma söz varlığı olarak değerlendirilmiştir. Bundan dolayı da yazarın zengin bir kelime hazinesine sahip olduğu söylenebilir. Esen (2016) de çalışmasında bu söz varlığının fazla olduğu metinlerin yazar için bir olumsuzluk olduğunu belirtmiş ve incelediği Memduh Şevket Esenalı'nın hikâyelerinin çoğunda doldurma söz kullanılmadığını diğerlerine ise çok az sayıda kullanıldığı sonucuna varmıştır.

Yazar, eserlerinde argo söyleyişlere hiç yer vermemiştir. Yazılan eserlerin hedef kitesinin çocuklar olduğu düşünüldüğünde eserlerde bu tarz söylemlerin olmaması olumlu olarak görülmektedir. Bu açıdan da incelenen eserler Türkçe öğretiminin amaçlarını karşılamaktadır. Fidan (2019) da incelediği 2 çocuk romanında toplam 1 tane argo söze rastlamış ve eserlerin çocuk romanı olduğu için argo sözleri fazla içermediğini ifade etmiştir.

Bu araştırmanın sonuçlarına dayanarak Mustafa Orakçı'nın incelenen eserlerinin çocuğun düşünce ve hayal gücünü geliştirecek nitelikte olduğu söylenebilir. Yazar söz varlığı unsurlarının neredeyse tamamından yararlanmıştır. Bundan dolayı incelenen eserlerin, çocuğun kelime hazinesinin gelişmesine katkı sunması beklenmektedir.

Araştırmanın sonucundan hareketle aşağıdaki önerilerde bulunmaktadır:

- Söz varlığı bakımından zengin içerikli nitelikli eserler öğrencilerle buluşturulmalı ve Türkçe eğitiminde kullanılmalıdır.
- Öğrencilerin kelime hazinelerini artırabilmek amacıyla kelime öğretimine önem verilmelidir. Bu amaçla seçilecek metinlerde öğrencilerin seviyeleri ve var olan kelime hazineleri dikkate alınmalı ve etkinlikler buna göre tasarlanmalıdır.
- Çocuk edebiyatı yazarları, kaleme alacakları eserlerde söz varlığı öğelerine yeterince yer vererek çocukların Türkçe bilincini geliştirmede ve söz varlıklarını zenginleştirmede büyük katkı sağlayabilirler.
- Çocuklara farklı türlerdeki metinler ve devamlı farklı çocuk edebiyatı yazarlarına ait eserler okutulmalı. Bu sayede çocukların söz varlığı unsurlarını çeşitlendirmeleri ve yeni kelimelerle karşılaşmaları sağlanabilir.
- İncelediğimiz eserlerde ve genel olarak çocuklara yönelik yazılan eserlerde en az kullanılan söz varlığı ögesinin atasözlerimiz olduğu görülmektedir. Milletimizin yaşayışı, görgüsü, tecrübesi ve bilgisinin aktarıldığı nice atasözlerimizin, çocuklara yönelik yazan kalemlerce sıkça kullanılması önerilmektedir.
- İncelediğimiz "Ünlülerle Bir Gün" isimli kitap dizisinin yazarı Mustafa Orakçı'nın diğer eserleri de söz varlığı açısından çözümlenip bu çalışma sonuçları ile karşılaştırılabilir.
- Çocuk edebiyatı alanında yazan, düşünen başka yazarların eserleri de söz varlığı açısından incelenebilir.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırmaya birinci yazar %50 katkı, ikinci yazar %50 katkı sağlamıştır.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma doküman incelemesine dayalı olduğu için etik kurul onayı gerektirmemektedir.

KAYNAKÇA

- Akkuş, M. (2019). Seza Kutlar Aksoy'un Öykülerinde Söz Varlığı. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Erol Aksoy). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Aksan, D. (2018). *Türkçenin Sözvarlığı*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2014). *Anadilimizin Söz Denizinde*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü-1*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Aktaş, E. (2016). Okuma Eğitimi Açısından Sevim Ak'ın Çocuk Öykülerinde Söz Varlığı. *Milli Eğitim Dergisi*, 45(210), 539-562.
- Aytan, T. (2016). Türk Çocuk Edebiyatı Üzerine Bir Söz Varlığı Çalışması: Atasözleri. *Milli Eğitim Dergisi*, 0(210), 425-445.
- Baş, B. (2006). 1985-2005 Yılları Arasında Çocuk Edebiyatı Sahasında Yazılmış Tahkiyeli Metinlerin Söz Varlığı Üzerine Bir Araştırma. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). (Danışman: Prof. Dr. Metin Ergun). Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Baş, B. (2010). Söz Varlığının Oluşumu ve Gelişiminde Çocuk Edebiyatının Rolü. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 0(27), 137-159.
- Ceran, D., Dağ, A., Yıldız, D., Özgül, E. & Altun, K. (2020). 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabının Söz Varlığı Bakımından İncelenmesi. *International Journal of Language Academy*, 8(1), 118-130.
- Çetinkaya, S. (2020). Ayla Çınaroğlu'nun Masal ve Hikâyelerinin Türkçe Öğretimi Bağlamında Söz Varlığı Açısından İncelenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Prof. Dr. Şener Demirer). Elâzığ: Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Demir, C. (2016). Türkçe Eğitim-Öğretim Programları ve Kişisel Söz Varlığı. *Milli Eğitim Dergisi*, 0(210), 141-161.
- Demircan, Ö. (1996). Türkçede Yansımaların Özüne Doğru. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 0(7), 175-191.
- Devellioğlu, F. (1980). *Türk Argosu*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Erol, Ç. (2007). Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözler Üzerine Bir İnceleme. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Prof. Dr. Mustafa Özkan). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Esen, Ş. (2016). Memduh Şevket Esendal'ın Hikâyelerinin Söz Varlığı ve Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ramazan Çiftlikçi). Malatya: İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Fidan, Z. (2019). Cahit Uçuk'un "Türk İkiizleri" ve "Gümüş Kanat" Çocuk Romanlarının Söz Varlığı Açısından Değerlendirilmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Hikmet Yılmaz). Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Gündoğdu, E. (2022). Yusuf Atılgan'ın Eserlerinde Söz Varlığı Unsurları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer Yıldırım). Elâzığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hatiboğlu, V. (1981). *Türk Dilinde İkileme*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mert, E. L. (2009). Türkçenin Söz Varlığı Açısından Eflatun Cem Güney'in Derleyip Yazdığı Masallar. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). (Danışman: Prof. Dr. Cahit Kavcar). Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2019). *Türkçe Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 1,2,3,4,5,6,7,8. Sınıflar)*. Ankara: Devlet Kitapları Basımevi.
- Orakçı, M. (2020). *Barbaros'la Bir Gün*. İstanbul: Timaş Çocuk Yayınları.
- Orakçı, M. (2020). *Evliya Çelebi'yle Bir Gün*. İstanbul: Timaş Çocuk Yayınları.
- Orakçı, M. (2020). *Fatih'le Bir Gün*. İstanbul: Timaş Çocuk Yayınları.
- Orakçı, M. (2020). *Hezarfen'le Bir Gün*. İstanbul: Timaş Çocuk Yayınları.
- Orakçı, M. (2020). *İbni Sina'yla Bir Gün*. İstanbul: Timaş Çocuk Yayınları.
- Orakçı, M. (2020). *Mehmet Akif'le Bir Gün*. İstanbul: Timaş Çocuk Yayınları.
- Orakçı, M. (2020). *Mevlana'yla Bir Gün*. İstanbul: Timaş Çocuk Yayınları.
- Orakçı, M. (2020). *Mimar Sinan'la Bir Gün*. İstanbul: Timaş Çocuk Yayınları.
- Orakçı, M. (2020). *Piri Reis'le Bir Gün*. İstanbul: Timaş Çocuk Yayınları.
- Orakçı, M. (2020). *Yunus Emre'yle Bir Gün*. İstanbul: Timaş Çocuk Yayınları.
- Oruç, B. (2019). Kemalettin Tuğcu'nun Hikâyelerinde Söz Varlığı. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Prof. Dr. Nihat Karaer). Burdur: Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Özbaşı, S. (2016). Zeynep Cemali'nin Çocuk Edebiyatı Yapıtlarının Söz Varlığı Ögeleri Açısından İncelenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Prof. Dr. Sedat Sever). Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Özdemir Mete, Ö. (2016). Sevim Ak'ın Çocuk Romanlarının Sözvarlığı Açısından Çözümlemesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Doç. Dr. Canan Aslan). Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Özen, Ş. (2022). Gülten Dayıoğlu Eserlerinde Kalıp Söz Varlığı (Yurdumu Özledim ve Tuna'dan Uçan Kuş Örneği). *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (AUJEF)*, 6(1), 1-16.
- Sekman, A. (2020) Orhan Veli Kanık'ın Öykülerinin Söz Varlığı Açısından İncelenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Doç. Dr. Ahmet Naim Çiçekler). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sever, S. & Karagül, S. (2014). Oğuz Tansel'in Derleyip Yazdığı Masal Kitaplarında Yer Alan Sözvarlığı Ögelerinin İncelenmesi. *Folklor/Edebiyat*, 20(77), 173-188.
- Sever, S. (2008). *Çocuk ve Edebiyat*. İzmir: Tudem Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2022). *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 25.06.2021 tarihinde erişildi.
- Türkben, T. (2012). Ömer Seyfettin Hikâyelerinde Söz Varlığı. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Seyfullah Türkmen). Yozgat: Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Yıldırım Bilgen, D. (2017). Çocuk Edebiyatı Alanındaki Eserlerin Söz Varlığı Ögelerine İlişkin Karşılaştırmalı Bir İnceleme. *International Journal of Languages' Education And Teaching*, 5(3), 145-171.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 7 - Number: 23, p. 27-39, Spring 2023

Tertiary Level Students' Learning English: Dependent and Independent Learners*

Üniversite Öğrencilerinin İngilizce Öğrenimi: Bağımlı ve Bağımsız Öğrenenler

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1252133>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
17.02.2023

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
29.03.2023

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.03.2023

Asya Studies

Asst. Prof. Dr. Ercan Tomakin
Ordu University, Faculty of Arts and
Sciences, Department of English
Language and Literature
tomakinordu@gmail.com

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0002-5692-3352>

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. This article was checked by Intihal.net. This article is under the Creative Commons license. Ethics committee approval is not required for this article.

Öz

Bu çalışmanın amacı, Reid (1984) tarafından geliştirilen ve 6 öğrenme türünü ölçen Algısal Öğrenme Stili Tercih Anketi'ni (AÖSA) üniversitede yabancı diller bölümünde okuyan öğrenciler üzerine uygulamaktır. Ankette, görsel, işitsel, dokunsal, hareketli, bireysel ve grupla öğrenme stilleriyle ilgili 6 alt boyut bulunmaktadır. Yazınla uyumlu olarak, tek başına kitaptaki ders konusunu okuyup anlayabilenler bağımsız öğrenenler, başka kişinin (örnek, öğretmen) açıklaması ve yardımıyla konuyu anlayanlar da bağımlı öğrenenler olarak nitelenmiştir. Anketteki bireysel öğrenme (ders çalışma) maddeleri bağımsız öğrenenler ve grupla öğrenme maddeleri bağımlı öğrenenler açısından yorumlanmıştır. Çalışma, anket maddelerini bireysel veya grupla ders çalışma, bağımlı ve bağımsız öğrenme, cinsiyet ve el kullanımı açısından incelemiştir. Çalışma, ayrıca, anket alt boyutlarından bireysel ve grupla öğrenme maddelerine verilen cevaplar ile kontrol sorularından bağımsız ve bağımlı öğrenme değişkeni arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmaya, 2019 yılında İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümünde (İDE) farklı sınıflardan toplam 206 öğrenci gönüllü olarak katılmıştır. İç güvenirlik Cronbach alfa kullanılarak hesaplanmıştır (Tablo 2). Diğer hesaplamalar için ortalama, standart sapma, doğrulayıcı faktör analizi, Mann-Whitney U ve Shapiro Wilk testleri kullanıldı. AÖSA'nın bazı alt faktörleri ile cinsiyet, el kullanımı, çalışma tarzı ve bağımlı ve bağımsız öğrenenler değişkenleri arasında bir ilişki bulunmuştur. Mevcut anket ve ölçeklere yeni kontrol soruları eklenerek farklı ve özgün çalışmaların yapılabileceği önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Öğrenme Stilleri, Bireysel, Grup, Bağımlı, Bağımsız

Abstract

The purpose of this study is to apply the Perceptual Learning Style Preference Questionnaire (PLSQ) developed by Reid (1984), which measures 6 learning types, to students in the university's foreign language department. In the questionnaire, there are 6 sub-dimensions related to visual, auditory, tactile, kinesthetic, individual and group learning styles. In accordance with the literature, those who can read and understand the topic of instruction in a book on their own are called independent learners, and those who can understand a topic with the help of another person (e.g., teacher) are called dependent learners. Individual learning items in the questionnaire were interpreted in terms of independent learners and group learning items in terms of dependent learners. The study examined questionnaire items related to individual or group study, dependent and independent learning, gender, and hand use. The study also examined the relationship between responses to the individual and group learning items, which are sub-dimensions of the questionnaire, and the independent and dependent learning variable from the control questions. A total of 206 students from different classes in the English Language and Literature Department (ELL) voluntarily participated in the study in 2019. Internal reliability was calculated using Cronbach's alpha (Table 2). For other calculations, mean, standard deviation, confirmatory factor analysis, Mann-Whitney U, and Shapiro Wilk tests were used. A relationship was found between some subfactors of PLPQ and the variables gender, hand use, study style and dependent and independent learners. It has been suggested that different and original studies can be conducted by adding new control questions to the current questionnaires and scales.

Keywords: Learning Styles, Individual, Group, Dependent, Independent

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Tomakin, E. (2023). Tertiary Level Students' Learning English: Dependent and Independent Learners. *Asya Studies- Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7(23), 27-39.

INTRODUCTION

The first study on learning styles was conducted by Witkin (1962, cited in Naserieh & Sarab, 2013: 123). Initially, a research area within educational psychology (Dunn & Dunn) and research on perceptual learning were transferred to research on second language acquisition and teaching English as a second and foreign language (Reid, 1987, others cited in Isemonger & Sheppard (2007:357). The learning style questionnaire, developed by Reid (1984), is most commonly used in educational sciences and primary and secondary education in our country (Ataseven & Oguz, 2015). The questionnaire asks about four perceptual styles (visual, auditory, tactile, and kinesthetic) and two social learning styles (individual and group). There are 5 items for each learning style and a total of 30 items. The questionnaire is readily available in the book named *Reflective Teaching* edited by Richards & Lockhart (1995:76).

The PLSQ has been used as a data collection tool in many language teaching/learning research both abroad and in our country. According to Ataseven & Oğuz (2015), although 78 studies were registered with the YOK Thesis Center between 2004 and 2014, only 4 of them were related to foreign language teaching. Demirkol (2009) studied the listening comprehension and perceptual styles of university students in preparatory classes and found that students primarily preferred visual, then auditory, and finally kinesthetic learning styles. The study also showed that students' perceptual learning preferences varied by gender and language level. Bedir (2012) investigated the effect of perceptual learning style on learning and remembering words in a foreign language. Ay (2021) examined secondary students' creative thinking skills and perceptual learning style preferences and found a statistically significant difference between students' learning styles, age, and father's education level. She found that there was no statistically significant difference between the variables of gender, number of siblings, and mother's educational level.

PLSQ has been used in our in some postgraduate studies other than foreign language teaching in Turkey. Ugur (2008) studied the 4th grade elementary school social studies textbook and teachers' practices in terms of perceived learning style. Babacan (2010) investigated the applicability of perceptual learning styles in initial piano education. Cicek (2020) investigated perceptual learning styles in mathematics education, and Savacci (2020) examined the relationship between mathematical problem-solving skills and perceptual learning styles.

PLSQ is used in the article with different variables in addition to postgraduate studies. Besoluk & Onder (2010: 685) examined the learning approaches, learning styles, and critical thinking dispositions of prospective teachers and found that "the predominant learning styles are kinesthetic, individual, and auditory, respectively." Atabay & Kurtman (2013:142) studied students' learning styles in preparation classes, teachers' teaching styles, and academic achievement and found that "students used the kinesthetic learning style the most and the social learning style the least." Palabıyık (2014: 60) studied the perceptual learning preferences of Turkish high school students and found that the kinesthetic, auditory, and visual styles were most preferred. Ciftlikli (2018) investigated the relationship between students' perceptual learning styles and reading comprehension and found a significant relationship between success in IELTS reading comprehension and the success of students using the kinesthetic learning style.

The PLSQ has been used in foreign language teaching research in various countries and cultures abroad. Reid (1984) studied a sample of ESL learners and native English speakers representing 98 countries and studying 29 different disciplines; participants preferred the kinesthetic and tactile styles and responded negatively to group instruction. Rossi-Lee (1989) examined the relationship between perceptual learning and learning strategies, and participants preferred kinesthetic and tactile learning styles; males preferred more tactile learning styles than females. Hayland (1993) studied the learning styles of 440 Japanese students and found that Japanese students did not have a dominant learning style and that female students preferred a tactile learning style than males (cited in Naserieh & Sarab, 2013:123).

Stebbins (1995) compared the learning styles of ESL learners and native speakers and found that kinesthetic and tactile learning styles were strongly preferred by ESL learners compared to native speakers. Wintergerst & DeCapua (1998: 2001) examined the learning style preferences of 32 learners of Russian in the United States and found that kinesthetic and auditory styles were dominant. Peacock (2001), in a study of 206 Hong Kong university students learning English as a foreign language, found that participants preferred the kinesthetic and auditory learning styles rather than the individual and group learning styles. Isemonger & Shappard (2003) found that 710 Korean university students learning English as a foreign language preferred primarily kinesthetic, then auditory, and finally tactile learning styles. It

was also found that female students preferred kinesthetic and group learning. Riazi & Mansoorian (2008) investigated the learning styles of 150 female and 150 male Iranian students and found that participants primarily preferred auditory, visual, kinesthetic, and tactile learning styles. In addition, it was reported that males significantly preferred tactile, group, and kinesthetic learning styles (URL-1). In Karthigryan & Nirmanla's (2013) study of 508 students, they primarily preferred visual and then auditory learning styles.

There are many learning style questionnaires in the literature, and it is not the goal of this study to cover all learning styles that exist in the literature. The following studies refer to learning styles, but they used different questionnaires. Tas & Erdem (2013) investigated the learning styles of students learning French, and they preferred 40% visual learning and 41.7% kinesthetic learning. Bedir & Bedir (2017), in their study on perceptual learning conducted with 55 ninth grade students, found that students preferred visual, auditory, and kinesthetic learning styles, respectively. Tomrukcu (2022: 20) studied the learning styles of students learning Turkish as a foreign language and found that students used kinesthetic, auditory, and visual learning styles simultaneously.

As a result, numerous studies on learning style have been conducted both in our country and in the world, and it is impossible to cover them all in one article in terms of time and space. Moreover, the results of research on perceptual learning change depending on "research context, heredity, environment, previous experiences (Naserieh & Sarab, 2013: 124), age, gender, process, motivation level, responsibility, and other factors" (Dybvig, 2004, cited in Naserieh & Sarab, 2013: 125). For this reason, students' learning method, learning style, and learning strategy should be examined at the beginning of the school year, and lessons, topics should be explained according to these findings.

OBJECTIVES

General objectives of the study are to explore the relation of the questionnaire items with the control questions such as gender, hand use, study style and especially focussing on if the participants are dependent or independent learners. The study had the following objectives:

To explore if participants' choices of individual and group learning statements asked in the questionnaire support the control question - alone and group study?

To find out if the participants' choices of individual and group learning statements asked in the questionnaire support the control question - dependent and independent learning?

To examine if the PLSQ differs according to gender, hand use, study style and learning type?

METHOD

Approach, Method and Techniques

The research used a quantitative approach, the survey method, and the techniques listed under the title of data analysis.

Participants

206 students from the 1st, 2nd, 3rd, and 4th grade of the ELL department voluntarily completed the questionnaire. The students were informed about the questionnaire and its components. In this way, ethical issues and informed consent for the study were applied. Of the participants, 67 (32.52%) were dependent, 139 (67.48%) were independent learners; 187 people (90.78%) are right-handed, 19 people (9.22%) are left-handed; 171 people (83.01) preferred to study alone, 35 people (16.99) preferred to study in groups. Of the participants, 154 (74.76%) are female and 52 (25.24%) are male, see Table 1.

Table 1: Frequency Information on Participants

	Variables	n	%	Cum. %
Method	Dependent	67	32.52	32.52
	Independent	139	67.48	100
Hand Use	Right	187	90.78	90.78
	Left	19	9.22	100
Study Style	Alone	171	83.01	83.01
	With group	35	16.99	100
Gender	Female	154	74.76	74.76
	Male	52	25.24	100
Total		206	100	100

Data Collection

The questionnaire proposed by Joy Reid (1984) first the first time, the author took it from the book by Richards & Lockhart (1995: 76). There is also such information about the origin of the questionnaire at the end of questionnaire page. (Adapted from the C.I.T.E. Learning Styles Instrument, Murdoch Teacher Center, Wichita, Kansas 67208)¹.

Data Analysis

Cronbach's alpha, frequency, percentage, mean, standard deviation, correlation values, Shapiro-Wilk test, and Mann-Whitney U test were used for data analysis. Calculations were performed using the SPSS 24 statistical program.

Reliability and Validity Analysis for PLSQ

Reliability and validity analyses of the PLSQ questionnaire developed by Reid (1987) are as follows: The questionnaire contains a total of 30 items, each of which is expressed with 5 items and includes 6 different learning styles. The reliability of the questionnaire was examined separately for 6 subfactors using the reliability coefficient Cronbach's alpha; construct validity was examined by applying confirmatory factor analysis to this six-factor structure.

Descriptive Statistics and Reliability Analysis for PLSQ

While the Cronbach's alpha confidence coefficients reported in the literature for the six subfactors of the questionnaire were quite high for some dimensions, they are at an acceptable level for some dimensions and below the accepted limits for others (see Naserieh & Sarab, 2013). In our study, the items composing each sub-dimension of the questionnaire, as well as the descriptive statistics (mean, sd) and Cronbach's alpha confidence values for these dimensions are presented in Table 2.

Table 2: Reliability and Descriptive Statistics for PLSQ

Preference	Item Numbers	Mean	SD	Cr. Alfa
Visual	6-10-12-24-29	3.690	0.640	0.50
Tactile	11-14-16-22-25	3.413	0.849	0.68
Auditory	1-7-9-17-20	3.850	0.616	0.49
Group	3-4-5-21-23	2.899	1.003	0.83
Kinesthetic	2-8-15-19-26	3.473	0.829	0.71
Individual	13-18-27-28-30	3.844	0.957	0.83

¹ <https://www.studocu.com/ph/document/tanza-national-trade-school/physical/perceptual-learning-style-preference-questionnaire/20448185>, 27.01.2023.

By examining the table, it was found that the Cronbach's alpha reliability value in the visual and auditory sub-factors of the questionnaire is low, which confirms the literature (see Table 3). Naserieh & Sarab (2013: 127) discussed in detail such situations arising for the PLSQ in their studies, noting that the measurement tool had shortcomings in reliability and validity in previous studies.

Table 3: Comparison of the Cronbach's alpha values for the PLSQ from different studies.

Study	N	Style preference					
		Visual	Tactile	Aud.	Group	Kin	Ind.
Itzen (1995)	126	0.54	0.72	0.56	0.87	0.63	0.8
Yamashita (1995)	582	0.51	0.72	0.48	0.82	0.68	0.81
Liversidge (1996)	237	0.36	0.67	0.35	0.8	0.75	0.75
Wintergerst et al. (2001)	100	0.37	0.59	0.39	0.87	0.69	0.75
Isemonger and Sheppard (2007)	691	0.37	0.67	0.39	0.83	0.76	0.84
Naserieh & Sarab (2013)	138	0.50	0.69	0.59	0.79	0.64	0.82
Our study.	206	0.50	0.68	0.49	0.83	0.71	0.83

Note: Taken from Naserieh & Sarab (2013:127).

On the other hand, descriptive statistics revealed that auditory (mean = 3.850) and individual (mean = 3.844) learning styles were, on average, the most preferred learning methods among those presented in the PLSQ. In contrast, it was found that the learning method to which participants were least oriented was the group learning style (mean = 2.899).

Construct Validity for PLSQ

As with the reliability (internal consistency) analysis in the literature, the validity of Reid's proposed 6-factor structure is disputed in the validity analyses of the measurement instrument (Naserieh & Sarab, 2013). The five fit indices commonly used for construct validity maintained in our current study using confirmatory factor analysis (CFA) are shown in Table 4. Although the fit indices seem to support the relevant 6-factor structure, the values CFI =.85 (comparative fit index) and SRMR=.089 (standardised root mean square residual) suggest that there may be some problems in the proposed theoretical structure.

Table 4: Model Fit Measures

Measure	Estimate	Threshold	Interpretation
CMIN	652.892	--	--
DF	388	--	--
CMIN/DF	1.683	Between 1 and 3	Excellent
CFI	0.85	>0.95	Poor
SRMR	0.089	<0.08	Acceptable
RMSEA	0.058	<0.06	Excellent
PClose	0.051	>0.05	Excellent

Correlations Between Sub-Factors for PLSQ

The relationships between the styles preferred by the participants in language learning were investigated using the Spearman Rho, ρ correlation coefficient. The results obtained are presented in Table 5. According to this, there is a positive but low correlation between participants' orientation to visual and auditory methods ($\rho=.179$, $p<.01$), while a moderately positive relationship with those who prefer individual study was observed ($\rho=.402$, $p<.01$). A positive and relatively high relationship was found between those who chose a tactile learning style and those who preferred learning with kinesthetic activities

($\rho=.596$, $p<.01$). As expected, a moderately negative relationship was found between those who chose the individual style and those who learn with the group ($\rho=-.392$, $p<.01$).

Table 5: (Spearman Rho) Correlations Among Six Subscales of PLSQ

N=206	Mean	Std.	Visual	Tactile	Auditory	Group	Kinesthetic	Individual
Visual	3.69	0.64	1					
Tactile	3.41	0.85	0.094	1				
Auditory	3.85	0.62	.179**	.298**	1			
Group	2.90	1.00	-0.046	.394**	.252**	1		
Kinesthetic	3.47	0.83	0.039	.596**	.399**	.391**	1	
Individual	3.84	0.96	.402**	-0.083	-0.017	-.392**	-.224**	1

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Limitations

Data from the questionnaire items used in the study were analyzed quantitatively, and a random sample is usually selected in quantitative research (Salkind, 2000). Individuals who do not wish to complete questionnaires or scales in the random sample may be included in the study by the researcher, as there is a possibility that each person in a list will be included in the study. In this case, it does not seem logical to draw conclusions and pose recommendations from the data of the people who do not want to participate in the study and fill in questionnaires or scales. For this reason, the purposive sampling method, which is usually used in qualitative research (Robson, 1995), was used by the researcher.

RESULTS

In analysing the scores obtained from the PLSQ dimensions according to different variables, we examined whether participants' orientation to each learning style differed according to the variables of gender, hand use, learning style, and study preference. Data were tested for normal distribution by each variable using the Shapiro-Wilk test, but the nonparametric Mann-Whitney U test was used in all analyses due to violation of this assumption.

Analysis of Differences by Gender

According to the gender variable, the visual and individual learning orientations of the participants showed statistically significant differences (respectively $U=2533$, $p<.01$ and $U=2493.5$, $p<.01$). According to these results, it was found that the tendency of male students ($M=3.385$, $sd=.622$) to use visual styles in language learning was lower than that of female students. Similarly, it can be observed that female students ($M=4.027$, $df=.813$) use more individual learning styles than male students ($M=3.3$, $sd=1.138$), see Table 6.

Table 6: Mann-Whitney U test results for statistical differences

PLSPQ subscales	Gender	N	Mean	SD	SD Err.	Mann-WhitneyU	p-
Visual	Female	154	3.794	0.614	0.049	2533	0.000
	Male	52	3.385	0.622	0.086		
Tactile	Female	154	3.461	0.844	0.068	3391	0.098
	Male	52	3.269	0.855	0.119		
Auditory	Female	154	3.874	0.599	0.048	3731.5	0.460
	Male	52	3.777	0.664	0.092		
Group	Female	154	2.853	1.022	0.082	3653	0.344
	Male	52	3.035	0.941	0.131		
Kinesthetic	Female	154	3.452	0.859	0.069	3905	0.789
	Male	52	3.535	0.740	0.103		
Individual	Female	154	4.027	0.813	0.066	2493.5	0.000
	Male	52	3.300	1.138	0.158		

Analysis of Differences by Hand Usage

Whether there is a difference between learning styles depending on the hand variable used by participants in their daily lives was examined using the Mann-Whitney U statistical test, and the results are shown in Table 7. Accordingly, the mean scores of the auditory factor of the left-handed students ($M=3.632$, $sd=.491$) were statistically different and lower ($U=1259.5$, $sd=.624$, $p<.05$) than the mean scores of the right handed students ($M=3.872$, $sd=.624$).

Table 7: Mann-Whitney U Test Results for Statistical Differences of Hand Use

PLSPQ and its subscales	Handedness	N	Mean	SD	SD Err.	Mann-Whitney U	p-
Visual	Right	187	3.699	0.648	0.047	1620.5	0.527
	Left	19	3.600	0.558	0.128		
Tactile	Right	187	3.402	0.843	0.062	1611.5	0.504
	Left	19	3.516	0.920	0.211		
Auditory	Right	187	3.872	0.624	0.046	1259.5	0.036
	Left	19	3.632	0.491	0.113		
Group	Right	187	2.908	1.015	0.074	1662.5	0.645
	Left	19	2.811	0.901	0.207		
Kinesthetic	Right	187	3.486	0.813	0.059	1676.5	0.685
	Left	19	3.347	0.991	0.227		
Individual	Right	187	3.843	0.973	0.071	1720.5	0.820
	Left	19	3.853	0.811	0.186		

Analysis of Differences by Study Choice

According to the Mann-Whitney U test, which was performed to show statistical differences depending on participants' preferences to learn alone or in a group, differences were found in the visual, group, and individual subfactors of the questionnaire. Accordingly, it was observed that individuals who preferred to learn alone rather than in a group tended to prefer the visual form of learning ($Md=.370$, $p<.01$). On the other hand, the other results corroborate and support the data set, and it was found that participants' study preferences and the subdimensions representing these preferences in the study were similar. Clearly, while the average scores of individuals who prefer to study alone are lower for the group subdimension of the questionnaire ($Md=-1.202$, $p<.01$) compared to individuals who prefer to study in a group, it is higher for the individual dimension of the questionnaire ($Md=1.326$, $p<.01$), see Table 8.

Note: M_d : mean difference.

Table 8: Mann-Whitney U Test Results for Statistical Differences for Study Preference

PLSPQ and its subscales	Study Type	N	Mean	SD	SD Err.	Mann-Whitney U	p-
Visual	Alone	171	3.753	0.630	0.048	1904	0.001
	With group	35	3.383	0.607	0.103		
Tactile	Alone	171	3.399	0.864	0.066	2846	0.648
	With group	35	3.480	0.778	0.131		
Auditory	Alone	171	3.816	0.648	0.050	2556.5	0.172
	With group	35	4.011	0.394	0.067		

Table 8 (devamı): Mann-Whitney U Test Results for Statistical Differences for Study Preference

Group	Alone	171	2.695	0.935	0.071	902.5	0.000
	With group	35	3.897	0.680	0.115		
Kinesthetic	Alone	171	3.427	0.841	0.064	2443	0.086
	With group	35	3.697	0.741	0.125		
Individual	Alone	171	4.069	0.768	0.059	944.5	0.000
	With group	35	2.743	1.035	0.175		

Analysis of Differences by Learning Method

As can be seen in Table 9, participants were asked to classify themselves as dependent or independent learners, and as a result of the statistical analyses conducted under this variable, statistical differences were found in the group and auditory sub-dimensions of the questionnaire. The average score ($M=4.015$, $sd=.550$) obtained from the auditory dimension of the participants who reported the learning style as dependent was statistically significant and higher ($U=3492$, $p<.01$) at 99% compared to the average score ($M=3.770$, $sd=.631$) of the participants who used the independent learning style. Similarly, and as expected, the scores obtained from the group sub-dimension of the participants who applied the independent learning method ($M=2.778$, $sd=.956$) were statistically 95% lower ($U=3708.5$, $p<.05$) than the average of those who chose the dependent learning method ($M=3.149$, $sd=1.059$).

Table 9: Mann-Whitney U Test Results for Statistical Differences for Learning Method

PLSPQ and its subscales	Method	N	Mean	SD	SD Err.	Mann-Whitney U	p-
Visual	Dependent	67	3.651	0.683	0.083	4472.5	0.645
	Independent	139	3.709	0.620	0.053		
Tactile	Dependent	67	3.403	0.878	0.107	4631.5	0.950
	Independent	139	3.417	0.838	0.071		
Auditory	Dependent	67	4.015	0.550	0.067	3492	0.003
	Independent	139	3.770	0.631	0.054		
Group	Dependent	67	3.149	1.059	0.129	3708.5	0.018
	Independent	139	2.778	0.956	0.081		
Kinesthetic	Dependent	67	3.528	0.808	0.099	4505.5	0.706
	Independent	139	3.446	0.841	0.071		
Individual	Dependent	67	3.666	1.099	0.134	4116.5	0.176
	Independent	139	3.929	0.872	0.074		

DISCUSSION

In the study, Reid's (1984) 30-item questionnaire, cited in Richards & Lochart (1995), generally used in foreign language teaching research, was applied and evaluated according to four different variables.

The study was designed to answer the question, "does the PLSQ differ by gender, study preference, hand use, study style, and learning method? Data collected from 206 volunteer participants were analyzed, and the reliability of the PLSQ was found to be low in some subdimensions. Overview of the results are: Participants' visual and individual learning orientations differed statistically significantly according to the variable gender. Average scores of left-handed students on auditory factors are statistically different and lower than the average scores of right-handed students. Differences were found in the subfactors of visual, group, and individual study according to the preference for group or individual study. Finally,

statistical differences in the subdimensions group and auditory were found in the analysis of the dependent and independent study.

According to the gender variable, the reason why females prefer visual styles more than male students can be explained by the fact that they are talkative and social. Namely, the language and speech center is located in the left lobe of the brain, while visualization is handled by the right lobe (Fromkin & Rodman, 1998). Moreover, the highest rate (75%) in terms of the effects of learning on the 5 senses is due to the visual sense (Kucukahmet, 2000:43, cited in Gulten & Gulten, 2004: 76). Hence, it can be argued that female use not only their left hemisphere, but also their right hemisphere at the same time in language learning. This could be the reason why the number of female students in foreign language departments is generally higher than that of male students. Similarly, the reason why females prefer individual learning rather than men could be the disease of our time, individuality. Why men prefer group learning could also be due to their habit of playing group games such as okey and card games.

The reason that left-handed students perform worse than right-handed students in listening comprehension may be due to the cross-control of the body by the brain and the location of the language learning centre. The language learning centre is located in the left hemisphere of the brain; Broca's area enables us to speak and Wernicke's area enables us to understand (to listen). The left lobe of the brain controls the right side of the body and the right lobe controls the left side (Yule, 1993). There seems to be a direct connection between the left lobe - the language learning centre - and right handedness. For this reason, it can be said that right-handers are more successful in the area of listening.

According to the data analysis, the reason why individual learners prefer visual learning is that because they are free to learn the way they want. Students who learn visually can draw pictures, create figures, make tables, make acrostics with key words, and use highlighters to underline the lines of the topic. That is, students learning alone can embody the topic they are reading and studying with pictures, figures, and tables. When learning in a group, visualisation can be difficult. For example, in a setting where three or four people are learning by visualising a lesson, one person may suggest making a table, another person may suggest drawing a figure. The more people in the group, the greater the number of alternatives. For this reason, it was found that participants attached importance to individual visualisation.

The reason why the average score of dependent learners in the auditory dimension is higher and more significant than the average score of independent learners can be explained as follows. The most important characteristic of in/dependent learners is that for dependent learners "the individual view is derived from others; an independent learner finds an individual view/idea on his own" (Ellis, 1995: 115). In terms of education, this means that someone else explains the lesson or topic for dependent learners to make them understand, but independent learners study and learn on their own. Hearing, listening, and understanding a language are interrelated. Pronunciation of words such as stress, abbreviation, conjugation, catenation, etc. may be difficult for independent learners to learn; learners may need someone else to pronounce the words. The independent learners in the study may have felt that they could not master the above elements of listening comprehension on their own. The dependent learners, on the other hand, may have thought that they could learn these elements such as stress, pronunciation, and conjugation in listening comprehension better with the help of another person (teacher, friend). Therefore, their average score may have been high. For example, the sentence "What is this?" is usually pronounced as /wɒt iz it?/ in our country, but according to the "catenation rule" it is pronounced as /wo ti zit/. Therefore, hearing from others can be an advantage to learn the correct pronunciation for dependent learners in the group (URL-2)².

Some research on learning styles can be criticized in the following ways. For example, Tas & Erdem (2013) created a new questionnaire based on Dun & Dun's questionnaire and applied it to 60 people, the percentage and frequency were calculated, but the Cronbach's alpha value was not calculated. Karthigeyan & Nirmala (2013) used Reid's questionnaire with 30 items and reduced it to 25 items, performed calculations and compared the results with other studies. Using a smaller number of questionnaire items might have affected the mean, standard deviation, etc.

Finally, Ataseven & Oğuz (2015) examined 78 master's and doctoral studies conducted between 2004 and 2014 and found that the most commonly used variables were achievement, gender, class, parental education and attitude. He noted that 4 of these studies dealt with foreign language education. Although the results of our study are consistent with some findings in the literature, the results on learning style differ

---

² eslbase.com, (04.01.2023).

according to gender, age, culture, etc. depending on the variables, as Naserieh & Sarab (2013) stated. For example, there is no only one kind of result/finding in the studies on learning styles conducted in our country, but results are different. Therefore, we should not try to generalise one study strictly to other studies. In the future, new research can be conducted by adding new control questions to the current questionnaires / scales. Studies on learning style have not yet made indirect comparisons as we have done. In our study, the individual and group learning items of the questionnaire were implicitly compared with the control questions - individual and group learning; dependent and independent learning.

Ethical Declaration

Data were collected from volunteering students before the pandemic period in 2019, but analysed late due to several reasons. As mentioned earlier, the researchers explained the purpose of the study and the parts of the questionnaire to the students. Those who were convinced and volunteered were asked to complete the questionnaire. The principle of informed consent and permission was considered. Besides, the purposive sampling method supports consent and agreement.

The study was conducted and written entirely by the researcher. No help or donation was received from any person or institution, neither in the application of the questionnaire nor in the writing of the paper.

REFERENCES

- Atabay, M. M. & Kurtman, E. (2013). Matches Between Learning Styles of Students At Compulsory English Program and Teaching Styles at Lecturer and Differences Among the Students' Achedemic Achievement. *Karaelmas Journal of Education Sciences*, 0(1), 140-156.
- Ataseven, N. & Oguz, A. (2015). Türkiyede Öğrenme Stilleri Konusunda Yapılan Tezlerin İncelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 4(2), 192-205.
- Ay, F. (2001). Öğrencilerin Yaratıcı Düşünce Becerileri ve Algısal Öğrenme Stil Tercihlerinin İncelenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Doç. Dr. Cevdet Epçaçan). Siirt: Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Babacan, E. (2010). Başlangıç Piyano Eğitiminde Algısal Öğrenme Stilllerinin Uygulanabilirliği. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). (Danışman: Prof. Dr. Z. S. Gökbudak & Prof. Dr. Ö. Üre). Konya: Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Bedir, S. B. (2012). Algısal Öğrenme Stilllerinin Yabancı Dilde Kelime Öğrenmeye ve Hatırlamaya Etkisi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Gülay Bedir). Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Bedir, G. & Bedir, S. B. (2017). Algısal Öğrenme Stilllerinin Yabancı Dilde Kelime Öğrenmeye ve Hatırlamaya Etkisi. *Bilimsel Eğitim Araştırmaları*, 1(1), 18-40.
- Beşoluk, S. & Önder, İ. (2010). Investigation of Teacher Candidates' Learning Approaches, Learning Styles and Critical Thinking Dispositions. *Elementary Education Online*, 9(2), 679-693.
- Çiflikli, S. (2018). The Relationship Between Perceptual Learning Styles and Language Learners' Success in Reading Tests. *Folklore/Edebiyat*, 24(4), 173-190.
- Çiçek, S. C. (2020). Farklı Algısal Öğrenme Stiline Sahip Ortaokul Öğrencilerinin Tam Sayılarla İlişkin Kavram Yanılgılarının Giderilmesinde Bilgisayar Destekli Matematik Öğretiminin Rolü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Türkan Berrin Köse). Giresun: Giresun Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Demirkol, T. (2009). Türk Üniversitelerindeki Hazırlık Sınıfı Öğrencilerinin Yabancı Dilde Dinlediğini Anlama Problemlerinin ve Algısal Öğrenme Stilllerinin Araştırılması. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Superivsor: Asst. Prof. Dr. P. Durran). İstanbul: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ellis, R. (1995). *Understanding Second Language Acquisition*. Oxford: Oxford University Press.
- Fromkin, V. & Rodman, R. (1998). *An Introduction to Language*, (6th edition). Philadelphia, San Diego: Harcourt Brace Jovanovich Publishers.
- Gülten, D. G. & Gülten, İ. (2004). Lise 2. Sınıf Öğrencilerinin Geometri Dersi Notları ile Öğrenme Stilleri Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma. *Eurasian Journal of Educational Research*, 0(16), 74-87.
- Isemonger, I. & Sheppard, C. (2007). A Construct-Related Validity Study on a Korean Version of the Perceptual Learning Styles Preference Questionnaire. *Educational and Psychological Measurement*, 67(2), 357-368.

-
- Karthigeyan, K. & Nirmala, K. (2013). Learning Style Preference of English Language Learners. *Educationia Confab*, 2(1), 134-140.
- Naserieh, F. & Sarab, M. R. A. (2013). Perceptual Learning Style Preferences Among Iranian Graduate Students. *System*, 0(41), 122-133.
- Palabıyık, P. Y. (2014). Perceptual Learning Style Preferences Among Turkish Junıour High School Students. *Journal of Education and Training*, 0(6), 59-70.
- Reid, M. J. (1987). The Learning Style Preferences of ESL Students. *TESOL Quarterly*, 0(21), 87-103.
- Robson, C. (1995). *Real World Research*, London: Blackwell.
- Salkind, N. J. (2000). *Exploring Research*, Boston: Pearson.
- Savaşcı, H. S. (2020). Öğrencilerin Matematiksel Problem Çözme Becerileri ile Algısal Öğrenme Stilleri Arasındaki İlişki. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Prof. Dr. Ekber Tomul). Burdur: Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Tomrukçu, B. (2022). Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenen Öğrencilerin Öğrenme Biçimlerinin İncelenmesi. *Uluslararası Türkçe Öğretimi Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 20-36.
- Uğur, N. (2008). Algısal Öğrenme Stilleri Açısından İlköğretim 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının ve Öğretmen Uygulamalarının İncelenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ö. K. Hasırcı). Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yule, G. (1993). *The Study of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- URL-1 <https://researchers.mq.edu.au/en/publications/learning-style-preferences-among-iranian-male-and-female-efl-stud> (Access: 01.02.2023).
- URL-2 eslbase.com (Access: 04.01.2023).
-

APPENDIX –A

Reid's (1987) PLSQ was designed and used in the following way.

Features of Field Dependent Learners	Features of Field Independent Learners
<ul style="list-style-type: none"> - <i>Personal orientation</i>: they rely on <u>external</u> frame of reference in processing information. - <i>Holistic</i>: perceives a field (e.g. English literature) as a whole, rather than just to parts of it. - <i>Dependent</i>: Their self –view is derived from <u>others</u>. - <i>Socially sensitive</i>: they have greater skill in interpersonal/social relationships. 	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Impersonal orientation</i>: they rely on <u>internal</u> frame of reference in processing information. - <i>Analytic</i>: They believed to operate analytically (e.g. they percieve the field in terms of its components). - <i>Independent</i>: They have a sense of <u>separate</u> identity. - <i>Not so socially aware</i>: they have less skill in interpersonal or social relationships. <p style="text-align: right;">Ellis, (1994: 115).</p>

Read the questions and tick only one option.

<u>How do you define your learning?</u> :	a) dependent	b) independent
<u>Which hand do you use mostly?</u> :	a) left	b) right
<u>How do you study?</u> :	a) alone	b) group
<u>Gender?</u> :	a) male	b) female

Read and tick only one option for each statement	A	A	U	D	SD
1. When the teacher tells me the instructions I understand better.					
2. I prefer to learn by doing something in class.					
3. I get more work done when I work with others.					
4. I learn more when I study with a group.					
5. In class, I learn best when I work with others.					
6. I learn better by reading what the teacher writes on the chalkboard.					
7. When someone tells me how to do something in class, I learn it better.					
8. When I do things in class, I learn better.					
9. I remember things I have heard in class better than things I have read.					
10. When I read instructions, I remember them better.					
11. I learn more when I can make a model of something.					
12. I understand better when I read instructions.					
13. When I study alone, I remember things better.					
14. I learn more when I make something for a class project.					
15. I enjoy learning in class by doing experiments.					
16. I learn better when I make drawings as I study.					

---

17. I learn better in class when the teacher gives a lecture.					
18. When I work alone, I learn better.					
19. I understand things better in class when I participate in role-playing.					
20. I learn better in class when I listen to someone.					
21. I enjoy working on an assignment with two or three classmates.					
22. When I build something, I remember what I have learned better.					
23. I prefer to study with others.					
24. I learn better by reading than by listening to someone.					
25. I enjoy making something for a class project.					
26. I learn best in class when I can participate in related activities.					
27. In class, I work better when I work alone.					
28. I prefer working on projects by myself.					
29. I learn more by reading textbooks than by listening to lectures.					
30. I prefer to work by myself.					

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 7 - Number: 23 p. 41-52, Spring 2023

Türkiye'deki Ortaöğretim Öğrencilerinde Planlanmış Davranış Teorisinin Geri Dönüşüm Niyeti Üzerindeki Etkisi ile İlgili Bir Değerlendirme*

An Evaluation of the Effect of Planned Behavior Theory on Intention to Recycle in Secondary School Students in Türkiye

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1222849>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
22.12.2022

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
24.02.2023

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.03.2023

Asya Studies

Mahmut Erkart
Doktora Öğrencisi / Hacettepe
Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü,
Fen ve Matematik ABD
ermahmut567@gmail.com

ORCID ID
<https://orcid.org/0000-0002-8672-3431>

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Öz

Dünyanın doğal enerji kaynaklarının hızlı bir şekilde tüketilmesi, iklimlerin sanayilerin artmasıyla birlikte gözlenebilir değişikliğe uğraması tüm dünyayı ilgilendiren sorunlar arasında bulunmaktadır. Bu gelişmeler doğrultusunda geri dönüşüme dayalı bu araştırma Planlanmış Davranış Teorisine göre değerlendirilmektedir. Planlanmış Davranış Teorisi ile bir davranışın ne derece gerçekleşip gerçekleşmeyeceği tahmin edilebilmektedir. Planlanmış Davranış Teorisi sayesinde davranışa yönelik amaç ölçülebilmekte ve dolaylı olarak da söz konusu davranışın ortaya çıkma olasılığı tespit edilebilmektedir. Geri dönüşüm davranışı, doğal kaynakların korunmasına katkı atık miktarının azalmasına olanak sağladığı için sürdürülebilir bir geleceğin önemli bir parçası durumunda görülmektedir. Araştırmacılar, yıllardır davranışı etkileyen değişkenleri araştırmakta ve ortaya çıkan davranışları anlamlandırmaya çalışmaktadırlar. Davranışın amacını değerlendirerek bir insanı belli şekillerde hareket etmeye meyilli kılan gizli faktörleri açığa çıkarmaya çalışılmaktadır. Planlanmış Davranış Teorisinde davranışın amacı, bireyin belirli bir davranışı sergileyip sergilemeyeceğini göstermektedir. Teoriye göre davranışlar, bilinçli kararların sonuçlarıdır ve bu sonucu davranışa yönelik amaçlar yönlendirmektedir. Bu araştırmanın amacı, Türkiye'deki ortaöğretim öğrencilerinde planlanmış davranış teorisinin (davranışa karşı tutum, öznel norm ve algılanan davranışsal kontrol) geri dönüşüm niyeti üzerindeki etkisi ve arasındaki ilişki ile ilgili bir değerlendirme yapmaktır. Bulgular; tutum, öznel norm ve algılanan davranışsal kontrolün öğrencilerin geri dönüşüm niyeti ile olumlu bir ilişkisi olduğunu göstermiştir. Araştırma sonucunda, ortaöğretim kurumlarının sürdürülebilirliğini teşvik etmek için etkili geri dönüşüm kampanyaları tasarlamaları, ailelerin geri dönüşüm konusunda çocukları teşvik etmesi gerektiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Geri Dönüşüm, Davranış, Planlanmış Davranış Teorisi, Ortaöğretim Öğrencileri

Abstract

The rapid consumption of the world's natural energy resources and the observable change in the climate with the increase of industries are among the problems that concern the whole world. In line with these developments, this research based on recycling is evaluated according to the Planned Behavior Theory. With the Planned Behavior Theory, it can be predicted to what extent a behavior will occur or not. Thanks to the Planned Behavior Theory, the purpose for the behavior can be measured and indirectly the probability of the occurrence of the said behavior can be determined. Recycling behavior is seen as an important part of a sustainable future, as it allows the protection of natural resources and the reduction of solid waste. Researchers have been investigating the variables that affect behavior for years and try to make sense of the emerging behaviors. By assessing the purpose of behavior, it attempts to uncover the hidden factors that make a person prone to act in certain ways. In Planned Behavior Theory, the purpose of behavior indicates whether an individual will exhibit a certain behavior. According to the theory, behaviors are the results of conscious decisions and this result is directed by the goals for the behavior. The aim of this research is to make an evaluation about the effect of planned behavior theory (attitude towards behavior, subjective norm, and perceived behavioral control) on the intention to return and the relationship between it in secondary school students in Turkey. Results; demonstrated that attitude, subjective norm, and perceived behavioral control were positively related to students' intention to recycle. As a result of the research, it was seen that secondary education institutions should design effective recycling campaigns to promote sustainability, and families should encourage children to recycle.

Keywords: Recycling, Behavior, Theory of Planned Behavior, Secondary School Students

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Erkart, M. (2023). Türkiye'deki Ortaöğretim Öğrencilerinde Planlanmış Davranış Teorisinin Geri Dönüşüm Niyeti Üzerindeki Etkisi ile İlgili Bir Değerlendirme. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7(23), 41-52.

GİRİŞ

Günümüzde en önemli çevre sorunlarından biri katı atıklardır. Katı atıkların küresel ölçekte önemli bir sorun olduğu bilinmektedir. Katı atıkların gelecek yıllarda daha büyük bir sorun olacağı düşünülmektedir. Dünya çapında 2,12 milyar tonun üzerinde katı atık üretimi gerçekleştirilmektedir. Önümüzdeki 30 yıl içinde yıllık %70 oranında artması beklenmektedir (Dünya Bankası, 2018). Geri dönüşüm, atıkların toplandığı, ayrıldığı ve yeni ürünler olarak hayatımıza tekrar kazandırıldığı süreci tanımlayan bir terimdir (Prestin ve Pearce, 2010). Geri dönüşüm, çeşitli fiziksel ve/veya kimyasal süreçlerden geçirilerek ve ikincil ham maddelere dönüştürülerek tekrar üretim sürecine yeniden kullanılabilir atıkların dâhil edilmesidir. Geri dönüşüm, atık ürünler sayesinde atık maddelerin çevre, sağlık ve ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri azaltılmakta, doğal kaynakların tahrip edilmesinin önüne geçilmektedir (Spiegelman ve Sheehan, 2004). Geri dönüşüm konusunda belirlenen politikalara olsa da halkın geri dönüşüm konusundaki duyarlılığı çok yüksek değildir (Issock, Mpinganjira, ve Roberts-Lombard, 2021). Halkı bilinçlendirmek ve ürünleri geri dönüştürmek ve yeniden kullanmak için yeni sosyal değerleri insanların benimsenmesi için teşviklerin uygulanması önemlidir. Etkili davranış değişikliğini teşvik etmek için hangi stratejilerin en uygun şekilde benimsenmesi gerektiğine karar vermek için ihtiyaçların belirlenmesi gereklidir. Böylece farkındalık, niyet ve geri dönüşümün benimsenmesi başarılı olabilecektir (Goldman vd., 2018; United Nations Environment Programme, 2022). Bununla birlikte Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre 2020'de dönüştürülen 49,1 milyon ton atığın 6,13 milyon tonunu plastik atıklar oluşturmaktadır. Bu rakam, geri dönüşüm sektörünün ülke ekonomisine yaklaşık 6 milyar dolarlık katkı sağladığını gösterilmektedir (Anadolu Ajansı, 2022).

ABD'deki bir araştırma, okulların büyük miktarlarda atık üreten yerler olduğunu ve kantinin de okullardaki atıkların büyük bir bölümüne sebep olduğunu göstermektedir (Prestin ve Pearce, 2010). Bazı akademisyenler, gençlerin sürdürülebilir çevreden en fazla yarar sağlayacak kişiler olduklarını ifade etmektedirler (Sánchez-Llorens vd., 2019; Aleixo, Leal ve Azeiteiro, 2021; Boulet vd., 2022).

Sürdürülebilirliğin temellerinden biri geri dönüşümdür (Ramayah vd., 2012; Ahmad vd., 2016). Miranda ve Blanco (2010), çevre bilincinin geri dönüşümü etkileyen en önemli faktörlerden biri olduğunu ifade etmişlerdir. Çevre eğitimi ve yapısal olanaklar geri dönüşümü teşvik etmektedir. Çevre eğitiminin amacı, genç bireylerin çevre sorunları hakkında bilinçlendirilmesidir (Byerne ve Regan, 2014). Geri dönüşüm için mevcut altyapı, geri dönüşüm programları, geri dönüşümün sonuçları hakkında farkındalık, çevresel bilgi ve ilgi, yerleşim yerleri ve türleri, algılanan sosyal etki ve geri dönüşüme yönelik tutumlar gibi faktörler üzerinde çalışmalar yapılmıştır (Davies, Foxall ve Pallister, 2002; Barr, Gilg, ve Ford, 2001; Tonglet, Phillips ve Read, 2004). Geri dönüşüm ile ilgili çalışmalarda, geri dönüşüm ile çeşitli değişkenler arasındaki korelasyonlar incelenmiştir. Bireylerin sosyoekonomik düzeyleri ile geri dönüşüm davranışları arasında bir korelasyon olduğu de çalışmalarla belirtilmiştir (Oskamp vd., 1991). Vining ve Ebreo (1990), geri dönüşüm gibi özel alanlara yönelik tutumların genel davranışları etkileyebileceğini belirtmiştir. Geri dönüşüm kutularına kolay erişim, geri dönüşüm davranışını ve geri dönüşüme yönelik tutumları etkileyen en önemli faktördür (Ebreo ve Vining, 2000).

Ebreo ve Vining (2001), bireylerin öz düzenleme davranışlarının geri dönüşüm davranışlarını nasıl etkilediğini incelemek için çalışmalar yapmışlardır. Tonglet ve arkadaşları (2004), çalışmalarında planlanmış davranış teorisine göre geri dönüşüm davranışının belirleyicilerini incelemiştir. Corral-Verdugo ve arkadaşları (2003) bireysel ve durumsal faktörlerin geri dönüşüm davranışları üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Nigbur ve arkadaşları (2010), planlanmış davranış teorisine göre tutumların, normların, öznel özelliklerin ve çevreye duyarlı davranışların geri dönüşüm üzerindeki etkisini incelemiştir. Öğrencilerin çevreye duyarlı davranışları, okullarda çevre eğitimi ile şekillenmektedir. Geri dönüşümün çevreye duyarlı davranışların önemli bir bileşeni olduğu göz önüne alındığında, öğrencilerin geri dönüşüm davranışlarının belirleyicilerinin belirlenmesi çok önemlidir. Aleixo ve arkadaşları (2018; 2021) Portekizli öğrenciler ile bir çalışma yürütmüştür. Bazıları sürdürülebilir uygulamalarda aktif olarak yer alırken; küçük bir grup ise aktif olarak yer almamıştır. Jibril ve arkadaşları (2013), Pamuk ve Kahriman-Pamuk (2019) tutum, niyet, değer ve alışkanlıkların önemine dikkat çekmişlerdir. Schwab ve arkadaşları (2014) zihniyeti, algıları ve geçmiş deneyimlerin önemli olduğunu ifade etmiştir. Sánchez-Llorens ve arkadaşları (2019), Hua ve arkadaşları (2021) sosyoekonomik özellikleri ve diğer psikolojik ortamları ön plana çıkarmıştır.

Bu araştırma, ortaokul öğrencilerinin geri dönüşüm davranışlarını hakkında genel bir değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Ortaokul öğrencilerinin tutum ve davranışlarının Türk toplumunun geleceği üzerinde doğrudan bir etkisi olacaktır. Ergenlik, yetişkinlerin çevre bilincinin sıklıkla oluştuğu

aşamadır çünkü bu yaşta çevresel sorunların gerektirdiği zorlukları anlayabilmeye başlamaktadırlar (Busteed vd., 2009). Bugünün ergenleri, yarının liderleri ve karar vericileri olacaklardır. Bu nedenle, çevre konusundaki bilgi ve algılarının acilen anlaşılmasına ihtiyaç vardır. Bu araştırmanın sonuçları kamu, okullar, devlet ve özel sektörler için bir rehber olabilir.

PLANLANMIŞ DAVRANIŞ TEORİSİ

Planlanmış davranış teorisi (PDT) (Ajzen, 1991), bireylerin geri dönüşüm davranışlarını açıklamak için kullanılmaktadır. Kişisel özelliklere (demografi, risk tercihleri, kişilik özellikleri) ek olarak, davranış, tutum, öznel normlar (akraba, aile, toplum, din ve akranlar tarafından verilen önem) ve algılanan davranışsal kontrol (hedefi / öz-yeterliliği gerçekleştirme konusunda algılanan yetenek) tarafından belirlenen niyetten oluşmaktadır.

Birçok çalışma, bilişsel önyargıları değiştirmek için sosyal değerlerin önemini belirtmektedir (Nyborg, Howarth ve Brekke, 2006; Brekke, Kipperberg ve Nyborg, 2010). Uluslararası geri dönüşüm çalışmaları (Aguilar-Luzón vd., 2012; Onwezen, Antonides ve Bartels, 2013), PDT'nin davranışsal çeşitliliği açıklamak için niyeti değerler ile nasıl birleştirdiğini anlamak için anketler kullanılmaktadır. Tonglet ve arkadaşları (2004), geri dönüşüm yanlısı tutumların, önceki deneyimlerin, topluluk kaygılarının ve sonuçlarının yanı sıra, İngiltere'deki geri dönüşümün ana sağlayıcıları olduğunu öne sürmektedir. Bezzina ve Dimech (2011) dokuz faktör önermektedir: bireysel tutumlar, değerler ve beceriler, hizmetlerden memnuniyet, rahatsızlıklar, sonuçların farkındalığı, sosyal değerleri, motive edici faktörler, harekete geçme niyetleri ve plan tercihidir. Liu ve arkadaşları (2022) New York'taki hanehalklarının öznel normları bulduğunu ve algılanan davranışsal kontrolün geri dönüşüm niyetiyle pozitif ilişkili olduğunu araştırmıştır. Corrado ve arkadaşları (2022), geri dönüşüm ve çevre yanlısı davranış konusunda kolaylık, motivasyon ve farkındalığı birbirine bağlayan zengin bir literatür sunmuşlardır. Bu nedenle, demografinin, öznel normların yanı sıra tesislerin sağlanması yoluyla değişime yönelik algıda önemli olduğu açıktır.

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİ ARASINDA GERİ DÖNÜŞÜM DAVRANIŞINA GENEL BAKIŞ

Küresel ısınma, hava kirliliği, asit yağmurları gibi çevre sorunlarının ve sürdürülebilirliğin temelini oluşturan enerji tasarrufu yapma ve geri dönüşüm ile ilgili sürdürülebilir davranışlar büyük önem taşımaktadır (Erten, 2006). Geri dönüşüm programları olumlu bir adım olsa da bireylerin tutum ve davranışlarını değiştirmek için çok önemlidir. Bu şekilde, düzenli depolama alanlarına giden atık hacmi önemli ölçüde azaltılabilmektedir (Clay, 2005). Bu amaçla, günümüz çocuklarının çevre sorunlarının çözümüne katkı sağlamasını sağlayacak adımlar atılmalıdır. Bu nedenle çocuklar gerekli bilgilerle donatılmalı ve geri dönüşüm ve diğer çevre sorunları ile ilgili olumlu tutum ve davranışlar geliştirmelidir (Williams, 2011).

Eğer asıl amaç geri dönüşüm davranışını pekiştirmek ise, öğrencilerin geri dönüşüm konusundaki tutum, davranış ve farkındalıklarına daha fazla önem gösterilmesi gerekmektedir (Mrema, 2008). Bunlar, aşağıdaki kategorilere ayrılabilen çeşitli faktörlerden etkilenmektedir: geri dönüşüm davranışına yönelik tutum, öznel normlar, algılanan davranışsal kontrol, durumsal faktörler ve geri dönüşüm davranışını etkileyen diğer faktörlerdir.

Geri Dönüşüm Davranışına Yönelik Tutum

Çevreyi korumanın vazgeçilmez bir aracı olan çevre eğitimi programlarının temel amacı, çevre sorunlarına ilişkin çevre dostu davranışlar gösterebilecek veya çevre bilincine sahip bireylerin yetiştirilmesidir (Erten, 2012). Çevre bilinci çevreye yönelik tutum, çevre bilgisi ve çevre dostu davranış boyutlarını içermektedir. Çevreye yönelik tutumları olan fakat çevre dostu davranışlar sergilemeyen bireyler çevre bilincine sahip değildir (Erten, 2004).

Geri dönüşüm, ekonomiye ve çevreye önemli katkılar sağladığı için çevreye duyarlı davranışların en çok ölçülen boyutlarından biri olmuştur (Iyer ve Kashyap, 2007; Valle vd., 2005). Çevre sorunları sadece teknoloji veya yasalarla çözülememektedir. Ancak bireysel davranıştaki değişikliklerle çözülmesi mümkündür. Davranışı değiştirmek, tutumlarda, bilgilerde ve ahlaki değerlerde değişikliklerin olmasını gerektirmektedir. Çevre için olumlu tutum ve ahlaki değerlerin benimsenmesi de ancak çevre eğitimi ile mümkündür (Erten, 2002a). Erten'e (2000) göre demokratik toplumlarda bireylerin davranışını gerçekleştirmeleri referans kişi ve kurumların etkisi ile değil, olumlu tutumların etkisi ile olmalıdır.

Tutumlar; nispeten istikrarlı duygu, inanç ve davranışsal yatkinlik kümeleri (yani, belirli bir nesneye yönelik niyetler) şeklinde tanımlanmaktadır (Jerald ve Robert, 2008). Tutumlar, bir kez oluştuğunda, çok uzun süre değişmeden kalma eğilimindedirler. Tutumların üç temel bileşeni bulunmaktadır; duygusal bileşen, bir kişinin, ögenin veya olayın beğenilmesi veya beğenilmemesi durumunu açıklamaktadır, bilişsel bileşen, doğru ya da yanlış olsun, tutum nesnesi üzerindeki inançları ifade etmektedir ve davranışsal bileşen, bir tutum nesnesi hakkındaki inanç ve duygularla tutarlı bir şekilde hareket etme yatkinliğini ifade etmektedir (Jerald ve Robert, 2008). Fishbein ve Ajzen (1975), tutumların duygusal boyutu olduğunu, bu nedenle belirli kavramlar hakkındaki inançlarda meydana gelen değişimin, kavramlara karşı tutumda değişikliğe neden olabileceğini belirtmiştir.

Birçok çalışma, tutumları geri dönüşüm davranışının belirleyicilerinden biri olarak tanımlamıştır; geri dönüşümde tutum ve davranış ilişkileri (Guagnano vd., 1995); hanehalklarının geri dönüşüme katılımını etkileyen tutumların (Vicente ve Reis, 2008); diğer öncüllerle birlikte tutumların ergenlerde geri dönüşüm davranışına nasıl katkı sağladığı gibi çalışmalar yapılmıştır (Prestin ve Pearce, 2010). Geri dönüşüm yanlısı tutumlar ile geri dönüşüm davranışı arasında güçlü bir bağlantı bulunmaktadır (Prestin ve Pearce, 2010). Meinhold ve Malkus (2005), "daha çevre yanlısı tutumlar sergileyen ergenlerin çevre yanlısı davranışları sergileme olasılığının daha yüksek olduğu" sonucuna ulaşmışlardır.

Geri Dönüşümde Özel Normlar

Özel normlar veya sosyal değerler geri dönüşüm davranışının seğilenmesinde önemli bir rol oynamaktadır ve en güçlü olumlu etkiye sahiptir (Vicente ve Reis, 2008). Chu ve Chiu (2003), bireyin özel normlarını, niyetlerin ve tutumların bireysel davranışa dönüştürülmesi olarak tanımlamışlardır. D'Souza ve arkadaşları (2005) tüketici tutumlara ve çevre korumaya yönelik motivasyonlara dikkat çekerken, Bortoleto (2015) etik değerlerin düzenli ve sürdürülebilir geri dönüşüm üzerindeki en önemli etkiler olduğunu ifade etmiştir. Sosyal değer etkilerinin, öğrencilerin çevre yanlısı davranışları üzerinde büyük etkisi bulunmaktadır (Kaplowitz vd., 2009). Sosyal etki, bireylerin aileleri, arkadaşları ve komşularından aldıkları etkiyi ifade etmektedir (Hornik vd., 1995). Busteed ve arkadaşları (2009), ergenlerin okuldan sonra zamanlarının çoğunu arkadaşlarıyla geçirdiklerini ve arkadaşlarından bilişsel ve davranışsal olarak büyük ölçüde etkilendiklerini belirtmişlerdir. Arkadaş çevresi, ergenlerde sosyal değerleri oluşturmada en önemli şeydir. Akranları dışında, öğrenciler zamanlarının çoğunu aileleriyle geçirmektedirler ve evdeki hayatları da geri dönüşüme karşı tutumlarını geliştirmede rol oynamaktadır (Busteed vd., 2009). Bir çalışma, geri dönüşüme katkı sağlamayan ailelerin ergenler arasında geri dönüşüme karşı kayıtsız tutuma sebep olabildiği sonucuna ulaşmıştır (Busteed vd., 2009). Tersine, aileleri veya arkadaşları geri dönüşüme katkı sağlayan bireyler, geri dönüşüme karşı daha olumlu tutumlar oluşturmaktadırlar (Matthies, Selge ve Klöckner, 2012).

Erten (2002a) kız ve erkek öğrencilerin evde enerji tasarrufu yapma amaçlarının PDT aracılığıyla araştırmıştır. Araştırmanın amacı, dersler aracılığı ile şimdi ve gelecekte kız ve erkek öğrencilerde çevreye yararlı davranışların nasıl oluşturulacağı konusunda bilgilere ulaşmak; bir başka deyişle, kız ve erkek öğrencilerin evde enerji tasarrufu yapma davranışlarının hangi koşullara bağlı olduğunu saptamaktır. Araştırma sonucunda, kız öğrencilerde "Özel Norm" boyutunun çevreye karşı yararlı davranış gösterme amacı üzerine olan istatistiksel etkisi erkek öğrencilerde daha yüksek olduğu ve PDT'nin etkili bir şekilde eğitim alanında kullanılabileceği belirlenmiştir.

Erten (2001) "Çevre eğitiminde Planlanmış Davranış Teorisi'nin kullanılması" isimli araştırmasında öğretmenlerin "Dersleri Uygulamalı İşleme" ve "Derslerde Geziler Düzenleme" yöntemlerini davranışa dönüştürme amaçlarını incelemiştir. "Geziler düzenleme" modelinde yer alan "Normatif İnançlar" ise çevrecilerin beklentileri ve bakanlık mensuplarının beklentileridir. "Ders kitaplarının kullanılması" modelinde yer alan "Normatif İnançlar" meslektaşların beklentileri, ebeveynlerin beklentileri ve bakanlık mensuplarının beklentileridir. Araştırma sonuçlarına göre, uygulamalı ders işleme ve geziler düzenlemede "Normatif İnançlar"ın "Özel Norm"a büyük etkisi olduğu ortaya çıkmıştır.

Erten (2002b), Türk öğretmenler için "Özel Norm"un "Davranışa Yönelik Amaç" üzerindeki etkisinin Alman öğretmenlere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Alman öğretmenlerde ise "Algılanan Davranış Kontrolü"ün "Davranışa Yönelik Amaç" üzerindeki etkisinin daha yüksek olduğu görülmüştür.

Lee ve Paik (2011), niyet sergileyen bir bireyin davranış sergileme olasılığının, niyet göstermeyen bir bireyden daha yüksek olduğunu savunmaktadır. Sonuç olarak, niyet davranışın önemli ve

temel bir yönüdür. Bireysel niyetler, tutumlar, motivasyonlar ve kararlar, bireysel davranışları etkileyebilecek faktörlerdir. Jesson'a (2009) göre, sosyo-kültürel değerlerin bireysel davranış süreçleri üzerinde de önemli bir etkisi bulunmaktadır. Jesson (2009) ayrıca, birey için önemli olan başkalarının tutumlarının bireysel karar verme süreci üzerindeki önemli etkisine dikkat çekmektedir. Lee ve Paik (2011), bireylerin ve bireysel davranışların sosyo-kültürel değerlerden giderek daha fazla etkilendiğini iddia etmişlerdir.

Sidique ve arkadaşları (2010)’a göre, bireysel değerlerin, niyetler ve davranışlar arasındaki ilişki üzerinde çok faktörlü bir etkisi bulunmaktadır. Meneses ve Palacio (2005), bireysel davranışın birincil şartının, davranışla ilgili bilgiye sahip olmak olduğunu ve bireyin belirli bir konunun algısını temsil ettiğini belirtmektedir.

Ayrıca, davranışların sonuçlarının farkında olmak, bu davranışın gerçekleştirilmesini veya gerçekleştirilmemesini önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Jesson (2009), bir davranışla ilişkili hareket etme stratejileri ve fırsatları hakkında bireysel farkındalığın, niyeti ifade etme kararını veya farklı bir şekilde hareket etme kararını etkilediğini savunmaktadır. Meneses ve Palacio (2005), bireyin belirli davranışların sonuçlarına ilişkin sorumluluk üstlenmesinin, bireysel niyet ifadesi olasılığını artırdığını ifade etmektedir.

Geri Dönüşümde Algılanan Davranışsal Kontrol

Algılanan davranışsal kontrol, planlanmış davranış teorisinde önemli bir rol oynamaktadır. İnsanların belirli davranışları gerçekleştirmenin ne kadar kolay veya zor olduğuna dair algılarını ifade etmektedir (Ajzen, 1991). Bir kişinin algılanan davranışsal kontrolü, hem içsel (örneğin bilgi, beceri ve yetenekler, irade gücü, zihnin varlığı) hem de dışsal (örneğin zaman, fırsat, başkaları ile iş birliği) faktörlerin algılanmasından etkilenmektedir (Tonglet vd., 2004). Chan (1998)’e göre, algılanan davranışsal kontrol ne kadar büyük olursa kişinin bir davranışı gerçekleştirme niyeti o kadar güçlü olmaktadır. Algılanan davranışsal kontrol, bir kişinin sahip olduğu yetenek ve davranışları gerçekleştirme yeteneğine olan güven düzeyi ile ilgilenen öz yeterlilik ile ilgilidir.

İçsel faktörler, bireylerin topluma fayda sağlayan eylemlere katılmaktan duydukları memnuniyetin yanı sıra israftan kaçınma ve doğal kaynakları koruma konusundaki memnuniyetlerini de ifade etmektedir (Hornik vd., 1995). Bireylerin geri dönüşümün arzu edilen sonuçlara yol açtığını ve topluma fayda sağladığını algıladıklarında harekete geçmek için daha motive oldukları gözlemlenmiştir (Aoki, 1995). Başka bir deyişle, içsel faktörler, bireyleri olumlu geri dönüşüm davranış ve tutumlarını benimsemeye iten faktörlerdendir. Dahası, geri dönüşümü ahlaki ve öznel bir yükümlülük olarak algıladıklarında (Busteed vd., 2009) veya toplumun geri dönüşüm çabalarına değer verdiğini düşünüyorlarsa (Busteed vd., 2009) geri dönüşüme istekli olma olasılıkları daha yüksek olmaktadır.

Kraft ve arkadaşları (2005), algılanan davranışsal kontrolün iki bileşenden oluşması gerektiğini belirtmiştir; öz yeterlilik ve kontrol edilebilirlik. Öz-yeterlilik, kişinin davranışının çevre üzerinde bir etkisi olduğu inancıdır ve derin bilişsel planlama oluşturmak için en güçlü motivasyonlardan biri olarak kabul edilmektedir (Busteed vd., 2009).

Aylaz ve arkadaşları (2011) kadınların kilo alımını önleme konusundaki niyetlerini tahmin etmede planlı davranış teorisini test etmiştir. Çalışmanın sonuçları; bir kadının kilo alımını önleme ve kilo verme motivasyonuna yönelik tutumu, kadınların kilo alımını önleme konusundaki niyetinden daha önce çalışılmalıdır. Tutumun açıklanması ve üzerine çalışılması ile kadınların niyetlerinde daha olumlu gelişmeler sağlanacağı bildirilmiştir.

Yüzüak (2017) çalışmasının amacı, fen bilimleri öğretmen adaylarının sürdürülebilir davranış amaçlarını Planlanmış Davranış Teorisi çerçevesinde değerlendirmektir. Araştırma kapsamında ifade edilen davranışlar “enerji tasarrufu yapma” ve “toplu taşıma araçlarını kullanma”dır. Davranışı açıklayan ve davranış geliştirici çalışmaların artırılması, çevre dostu davranışlara yönelik tutuma etki eden faktörlerin değerlendirilmesi ve standart bir çevre öğretim programının uygulanması önerilmiştir.

Çoğu zaman bazı engeller geri dönüşümü engellediğinden, geri dönüşüm amaçlarına sahip olmak tek başına yeterli değildir. Bu tür engeller zaman kısıtlamaları, mekan, para ve öznel çaba gibi dışsal faktörleri de kapsamaktadır (Hornik vd., 1995). Vatandaşlar genellikle geri dönüştürülebilir malzemelerin hazırlanması, depolanması ve taşınmasının zaman, mekan, para ve öznel çaba gerektirdiğini algılamaktadırlar (Hornik vd., 1995) ve sonuç olarak, geri dönüşümü yorucu ve zaman alıcı bir süreç olarak görmektedirler. Bu durum da bireyleri geri dönüşüme karşı isteksiz kılmaktadır (Almatari, Iaha ve Balaid, 2013). McCarty ve Shrum (1994), geri dönüşümle ilişkili rahatsızlığın, bireylerin davranışları

üzerinde geri dönüşümün önemine olan inançlarından daha fazla etkisinin olduğunu belirtmişlerdir. Geri dönüşüm kutularının yeri de başka bir önemli faktördür, çünkü yapılan araştırmalarda, geri dönüşüm kutularının erişimin rahat olmadığı bir yere yerleştirildiğinde geri dönüştürülebilir malzeme miktarının azaldığını göstermiştir; ancak, geri dönüşüm kutuları daha uygun yerlerde bulunursa geri dönüştürülebilir madde miktarı daha fazla olmaktadır (Ludwig ve Gray, 1998; Mrema, 2008).

Bununla birlikte, geri dönüşüm kutularının uygun yerlere kurulması, geri dönüşümü teşvik etmek için tek başına yeterli değildir. Geri dönüşüm kutularında, öğrenciler tarafından atılması istenen ambalajların uygun şekilde geri dönüşümü hakkında bazı bilgilerin de bulunması gerekmektedir (Mrema, 2008). Bu tür zorluklar çevre bilinci ile aşılabilecektir, çünkü yüksek çevre bilincine sahip bireyler geri dönüşüme daha fazla bağlı olma eğilimindedir (Miranda ve Blanco, 2010).

Geri dönüşüm faaliyetlerinin seçimi, faaliyete hazırlık, performans sırasında harcanan çaba, düşünce kalıbı ve duygusal tepkiler öz-yeterlikten etkilenmektedir (Ajzen, 1991). Başkaları ile iş birliği yapmak, algılanan davranışsal kontrolü etkileyen dış faktörlerden biridir. Bu nedenle, öğrenciler arasında olumlu algılanan davranışsal kontrol sağlamak için okulun ve arkadaşların iş birliği içerisinde olması çok önemlidir. Busteed ve arkadaşları (2009), öğrenciler arasındaki iş birliğinin, öğrencileri geri dönüşüme katılmaya motive etmede başarılı bir teknik olduğunu açıklamıştır. Geri dönüşüm kampanyası gibi geri dönüşüm programları, geri dönüşümün faydalarının yanı sıra ne, nasıl ve nerede geri dönüştürüleceğini öğrenebilecekleri ve bilgileri kendi aralarında paylaşabilecekleri için öğrenciler arasındaki iş birliğini artırabilecektir. Bu nedenle, okullar etkinlikleri ve programları, öğrencilerin daha fazla etkileşime girebilecekleri şekilde organize etmelidir.

İnsanlar geri dönüşüm yaptıkça, alışkanlık haline gelme potansiyeli de artmaktadır. Algılanan davranışsal kontrol dahil edildiğinde, özellikle davranışın kontrolde düşük olduğu algılandığında, hedef davranış için açıklanan varyasyonda anlamlı düzeyde artışlar olmaktadır (Chan, 1998).

Geri Dönüşümde Durumsal Faktörler

Birçok çalışma, durumsal faktörün geri dönüşüm davranışının önemli bir belirleyicisi olduğunu göstermiştir (Kaplowitz vd., 2009; Prestin ve Pearce, 2010; Latif vd., 2012). Daha önce de belirtildiği gibi; geri dönüşüm, zaman, mekan, para ve çaba gibi önemli miktarda öznel kaynak gerektiren bir faaliyettir (Hornik vd., 1995), çünkü atıkların ayrıştırılması, hazırlanması, depolanması ve geri dönüşüm noktasına aktarılması gerekmektedir. Abdul Latif ve arkadaşları (2012), zaman, maliyet ve tesis koşulları gibi faktörlerin geri dönüşüm davranışını engellediği de bir gerçektir (Abdul Latif vd., 2012). Geri dönüşüm noktalarının uygun yerlerde olmaması ve bireylerin yakınlarında geri dönüşüm kutularının olmaması, üniversite öğrencileri arasında geri dönüşüm uygulamasında büyük engeller oluşturmaktadır (Kaplowitz vd., 2009).

Dışsal güdüler durumsal faktörler kapsamında değerlendirilmektedir. Dışsal güdüler para ödülleri ve sosyal etkiyi kapsamaktadır. Para ödülleri kazanıldığında, geri dönüşüm davranışlarının da arttığı gözlemlenmiştir (Hornik vd., 1995). Bu nedenle, ödüller geri dönüşüm davranışlarında dikkate değer artışlara yol açabilmektedir; ancak bunlar geçici artışlardır. Schultz ve arkadaşları (1995), bireylerin düşük çevresel kaygıları olduğunda geri dönüşüm davranışlarını pekiştirmeyi amaçlayan ödüllerin daha etkili olduğunu bulmuşlardır. Bununla birlikte, yüksek çevresel kaygıları olan bireylerin davranışları ise ödüllere etkilenmemektedir, çünkü geri dönüşüm davranışları içsel güdüler tarafından yönlendirilmektedir.

Prestin ve Pearce (2010), öğrencilerin iyi bir geri dönüşüm algısının sadece okullarda değil, aynı zamanda evde ve kamusal alanda da geri dönüşüm davranışını artıracığına inandıklarını ifade etmişlerdir. Bu, daha fazla sayıda geri dönüşüm kutusunun geri dönüşümü daha kolay hale getireceği ve dolayısıyla geri dönüşüm davranışının artacağı anlamına gelmektedir. Sınıflarında geri dönüşüm noktaları bulunduğu üniversite öğrencileri arasındaki geri dönüşüm katılımının arttığı da ulaşılan bulgulardandır (Kaplowitz vd., 2009). Geri dönüşümün bir alışkanlık haline getirilebilmesi için, destekleyici altyapının mevcut olması gerekmektedir.

Geri Dönüşüm Davranışını Etkileyen Diğer Faktörler

Bekin ve arkadaşları (2007), tüketicilerin geri dönüşüm kararını etkileyen on beş motive edici faktörü tanımlamak için farklı yöntemler uygulayarak geri dönüşüm niyetlerini araştırmıştır. Somut ve soyut hedefler motive edici faktörler olarak tanımlanmıştır ve malzemelerin yeniden kullanımı ve çöpe atılmasından kaçınılması da dahil olmak üzere somut hedeflerden, gelecek nesiller için çevreyi korumak

gibi soyut hedeflere kadar olan geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu tür hedeflerin bireysel tutumlar, değerleri ve geçmiş davranışlar üzerindeki etkisinin analizi, hedef belirleme ve geri dönüşüm prosedürlerinin tüketici geri dönüşüm davranışı üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Cleveland ve arkadaşları (2005), geri dönüşüm davranışının duygusal değişikliklerden etkilendiği ve tutum gücüyle yönetildiği sonucuna ulaşmışlardır. Örneğin, geri dönüşüm süreçlerinin farkında olmayan bireyler, geri dönüşüme karşı daha az gelişmiş tutumlara sahiptir. Bekin ve arkadaşları (2007), dönüşüme yönelik tüketici tutumları ile geri dönüştürülmüş ürünlerin varlığı arasında doğrudan bir ilişki olduğunu iddia etmiştir.

Demografik değişkenlerin de öğrencilerin geri dönüşüm davranışlarını ve tutumlarını etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu değişkenler, geri dönüşüm davranışlarına katkıda bulunan uygun tekniklere işaret etmektedir (Wright, 2011). Daha detaya inildiğinde, kız öğrenciler geri dönüşüm kutularını daha sık kullandıkları ve erkek öğrencilere kıyasla daha olumlu geri dönüşüm tutumlarına sahip oldukları görülmektedir (Mrema, 2008; Kalaitzoglou, 2018). Yaş, geri dönüşüm tutum ve davranışlarını şekillendiren bir başka etkili faktördür; genç öğrenciler, yaşlılara kıyasla geri dönüşüme karşı daha olumlu bir tutum sergilemektedirler (Juárez-Lugo, 2010).

Geri dönüşümü etkileyen yukarıdaki faktörlerin daha dikkatli bir analizi ile, en güçlü geri dönüşüm faktörlerinin iç güdüler olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bunlar, geri dönüşüm hakkında bilgi ve farkındalığın yanı sıra geri dönüşüm programları hakkında bilgi sahibi olmayı da kapsamaktadır. Eylemlerinin etkili olduğunu ve çevresel sorunların çözümüne katkıda bulunabileceğini algılayan bireylerin, eylemlerinin hiçbir etkisi olmadığını düşünen bireylere kıyasla geri dönüşüme katılma olasılıkları daha yüksektir (Hornik vd., 1995).

Ayrıca, öğrencilerin geri dönüşüme yönelik tutumları birçok çevre eğitimi programının da konusunu oluşturmuştur (Tuncer vd., 2005). Bu programların yanı sıra, davranışın öznel ve algılanan kontrolü, davranış belirleyicileri üzerinde büyük bir etkiye sahiptir (Gotch ve Hall, 2004). Çevreye duyarlı gençlerin gelişimi, sürdürülebilir bir geleceği güvence altına alabileceği için çok önemlidir (Tuncer vd., 2005). Tutumlardaki değişiklikler davranış değişikliklerine yol açabilmektedir, ancak eğitim tutumları geliştirmek veya değiştirmek için yeterli değildir. Ayrıca önemli olan, bilgi kaynaklarının güvenilirliği ve bilgilerin alınma şeklidir. Böylece, bilgi sahibi olan bireylerin tutumlarını değiştirebildikleri, davranış değişikliklerinin ise karmaşık bir toplum sisteminden kaynaklanan psikolojik faktörlere bağlı olduğu ortaya çıkmaktadır (Zorpas, Voukkali ve Loizia, 2017). Ayrıca, tutumların her zaman güvenilir bir davranış belirleyicisi olmadığını belirtmek de önemlidir, çünkü çalışmalar tutum-davranış ilişkisini çeşitli faktörlerin belirlediğini göstermiştir (Smith, Haugtvedt ve Petty, 1994).

Geri dönüşüm kararını etkileyen diğer sosyo-demografik faktörler hakkında da çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Aung ve Arias (2006), cinsiyeti, ilgi alanları, deneyimler, ihtiyaçlar, tercihler ve anlayış açısından erkek ve kadın arasındaki farklılıklar temelinde geri dönüşüm davranışı üzerinde etkili bir faktör olarak kabul etmektedir ve bu nedenle çevreye duyarlı veya duyarsız kararlar alma konusundaki farklılıklara sebep olarak göstermektedir. Kadınların çevre duyarlılığına erkeklere göre daha bilinçli oldukları ve çevrenin korunmasına ilgi duydukları iddia edilmektedir. Aung ve Arias (2006), sosyal yapılar, sosyal sınıflar arasındaki bağlantılar ve sürdürülebilir kalkınma girişimlerinin teşvik edilmesine yönelik ilerleme temelinde sosyal sınıf ve geri dönüşüm davranışı arasında bir ilişki olduğunu iddia etmektedir.

Lee ve Paik (2011) tarafından yürütülen kapsamlı analitik araştırmalar, hane halkı geri dönüşüm davranışını etkileyen bireysel düzeydeki faktörlerin, çevre ve demografi ile ilgili motivasyon, tutum ve endişeler gibi değişkenler olduğunu belirtmektedir. Monroe'ya (2003) göre, çevre yanlısı tutumların pahalı ve rahatsız edici olduğuna ve doğrudan bireysel faydalarla ilişkili olmadığına dair yaygın bir inanç bulunmaktadır; bu, çevre yanlısı tutumlara sahip olan ve çevre yanlısı bir davranışlar sergileyen bireylerin davranışlarının fedakarlık olarak kabul edildiği anlamına gelmektedir.

Birçok çalışma, yaş, gelir ve eğitim düzeyi gibi sosyo-demografik faktörler ile çevre yanlısı davranış arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Tucker ve Douglas (2006) tarafından yapılan araştırmalar, daha yüksek eğitim seviyeleri ile gelir ve geri dönüşüm davranışı arasında pozitif bir korelasyon olduğunu göstermektedir. Cleveland ve arkadaşları (2005) tarafından yürütülen çevre yanlısı davranış üzerine yapılan çalışmalarda, tutumsal davranışların en önemli belirleyiciler olduğunu ve geri dönüşüm davranışı üzerinde yaş, cinsiyet, eğitim, sosyo-ekonomik durum, gelir düzeyi gibi sosyo-demografik değişkenlerden daha güçlü bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmalar, çevresel bilincin genellikle çocuklar ergenlik veya ortaokul çağına ulaştıklarında geliştiğini göstermiştir. Bu ergenlik yılları, geri dönüşüm de dahil olmak üzere çevresel konular hakkında iyi tanımlanmış inançlar oluşturmalarını sağlamaktadır (Prestin ve Pearce, 2010). Çocuklar geri dönüşümün tanımı ve uygulamanın yararları hakkında altı yaşından itibaren temel bir anlayışı da edinmektedirler (Prestin ve Pearce, 2010) ve lise öğrencilerinin çoğunluğu geri dönüşümün sonuçlarından bilinçli bir şekilde farkındadır (Busteed vd., 2009).

İç güdüler, geri dönüşüm tutumları üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Geri dönüşümü engelleyen şey, tüketicilerin geri dönüşümün önemi ve uygun geri dönüşüm yolları hakkında bilgi eksikliğidir; bir diğer engelleyici faktör ise geri dönüşümün zaman alıcı bir süreç olduğu algısıdır (Hornik vd., 1995). Bununla birlikte, birçok çocuk geri dönüşümün yararları ile çevreye geri dönüşüm yapmanın sonuçları arasındaki bağlantıyı kavrayamamaktadır (Prestin ve Pearce, 2010). Bu nedenle zihinlerinde, çöpe attıkları az miktarda çöp dünya için büyük bir fark yaratmayacak algısı vardır (Busteed vd., 2009). Bu nedenle, eğitim, ergenlerin büyük resmi görmelerine yardımcı olmak için anahtar faktördür. Mrema'nın (2008) çalışması, öğrenciler hangi ambalajların geri dönüştürülebileceğini tam olarak bilemedikleri için geri dönüşüm yapmadıklarını gösterirken, Bao'nun (2011) çalışması, öğrencilerin geri dönüştürülebilir maddelerin en son halinden veya geri dönüştürülmemesinin sonuçlarının farkında olmadıklarında geri dönüşümüne gerekli önemi vermediklerini göstermiştir. Bu nedenle, öğrencilerin geri dönüşüm davranışları sergilemeleri ve bu konuda farkındalık sahibi olmaları için geri dönüşümün yöntemleri ve önemi hakkında bilgi sahibi olmaları gerekmektedir. Öğrenciler posterler, broşürler, çizgi romanlar ve animasyonlar aracılığıyla bu bilgilere erişebileceklerdir (Mrema, 2008). Ergenlik çağında, geri dönüşümün sadece bir doğru ya da yanlış meselesi olmadığını ve sadece dünyayı daha temiz ve güzel hale getirmek için değil, aynı zamanda daha yüksek küresel huzurun sağlanması için sivil bir yükümlülük olduğunu anlamalarını sağlamak için yeni bir paradigmaya ihtiyaç vardır.

Öğrencileri teşvikler olmasa bile çevresel faaliyetlere katılmaya motive etmek, bireylerle kavramsal düzeyde bağlantı kurmayı gerektiren bir iştir. Bu konuda motive edici tekniklerden bazıları, öğrencilerde bir sahiplenme duygusu ve başarı hissi yaratılmasıdır.

Lise öğrencilerinin bilişsel katılımı üzerine yapılan bir çalışmada anlamlı işleme stratejilerinin, incelenen materyal üzerindeki başarı ölçümlerinde sığ stratejilerden daha fazla performans sağladığı sonucuna ulaşılmıştır (Greene vd., 2004). Geri dönüşüm davranışını sergilemeyi teşvik etmede yakın öğretmen-öğrenci temasının önemi de bulunmaktadır (Anderman, Hodge ve Murdock, 2000). Öğrenci ilgi alanlarını, hedeflerini ve ihtiyaçlarını müfredata dahil etmek de öğrencinin bu konuya olan dikkatini önemli ölçüde artırmaktadır.

Aktif öğrenme, bir konuda öğrenci ilgisini ve dikkatini çekmede anahtar bir tekniktir (Clark ve Lounsbury, 1990). Özellikle sekizinci sınıf öğrencilerinde yapılan bir çalışmada, öğrencilerin yapmaları söylenenleri yapacak kadar istekli görünmelerine rağmen, etkinlikler ile yapılmamasının etkili öğrenmenin önünde bariz bir engel olduğu belirtilmiştir (Clark ve Lounsbury, 1990).

Öğretmenler öğrencilerin geri dönüşüm davranışlarında ve bilinçlerinde ilerleme kat etmek ve pekiştirmek için farklı çalışmalar içerisinde girebilir. Öğretmenler ayrıca öğrencilerin farklı öğrenme ihtiyaçlarına dikkat etmelidir ve tekniklerini buna göre uygulamalıdır. Öğrenciler için farklı teknikler olarak posterler, broşürler, çizgi romanlar ve animasyonlar kullanılabilir. Öğrencilerin dikkatini ve ilgisini çekerek geri dönüşüm davranışı planlanmış davranış haline dönüştürülebilir.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırmanın verileri kaynak taramasına dayalı olarak toplandığı için etik kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

Aguilar-Luzon, M. D. C., García-Martínez, J. M. A., Calvo-Salguero, A. & Salinas, J. M. (2012). Comparative Study Between the Theory of Planned Behavior and the Value-Belief-norm Model

- Regarding the Environment, on Spanish Housewives' Recycling Behavior. *Journal of Applied Social Psychology*, 42(11), 2797-2833.
- Ahmad, S. S., Mulyadi, I. M. M., Ibrahim, N. & Othman, A. R. (2016). The Application of Recycled Textile and Innovative Spatial Design Strategies for a Recycling Centre Exhibition Space. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 0(234), 525–535.
- Ajzen, I. (1991). The Theory of Planned Behavior. *Organ. Behav. Hum. Decis. Process.*, 50(2), 179–211.
- Aleixo, A.M., Leal, S., Azeiteiro, U.M., (2018). Conceptualization of Sustainable Higher Education Institutions, Roles, Barriers, and Challenges for Sustainability: An Exploratory Study in Portugal. *J. Clean. Prod.*, 0(172), 1664–1673.
- Aleixo, A. M., Leal, S. & Azeiteiro, U. M. (2021). Higher Education Students' Perceptions of Sustainable Development in Portugal. *J. Clean. Prod.*, 0(327), 129429.
- Almatari, A.Y., Iahad, N. A. & Balaid, A. S. (2013). Factors Influencing Students' Intention to Recycle. *J. Inf. Syst. Res. Innov.*, 0(5), 1–8.
- Anadolu Ajansı (2022). Bu yıl 7,4 Milyon ton Plastik Atığın Geri Dönüştürülmesi Bekleniyor. <https://www.aa.com.tr/tr/cevre/bu-yil-7-4-milyon-ton-plastik-atigin-geri-donusturulmesi-bekleniyor/2600314> adresinden 11.11.2022 tarihinde erişildi.
- Anderman, L., Hodge, S. & Murdock, T. (2000). Middle-Grade Predictors of Students' Motivation and Behavior in High School. *Journal of Adolescent Research*, 15(3), 327–351.
- Aoki, M. (2005). An Analysis of Determinants of Consumer's Recycling Behavior. (Eds.: H. Yong-Uon, Y. Youjae, M. N. Duluth). In *AP-Asia Pacific Advances in Consumer Research; Association for Consumer Research*, 0(6), 322–325. <https://www.acrwebsite.org/volumes/11924/volumes/ap06/AP-06> adresinden 10.11.2022 tarihinde erişildi.
- Aung, M. & Arias, M. L. (2006). Examining Waste Management in San Pablo del Lago, Ecuador: a Behavioral Framework. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 17(6), 740-752.
- Aylaz, R., Erci, B. & Erten, S. (2011). Testing the Theory of Planned Behaviour in Predicting Women's Intention About Weight Gain Prevention. *Pak J Med Sci*, 27(2), 422-426.
- Barr S., Gilg, A. W. & Ford N. J. A. (2001). Conceptual Framework for Understanding and Analysing Attitudes Towards Household-Waste Management. *Environ and Planning*, 33(11), 2025–2048.
- Bekin, C., Carrigan, M. & Szmigin, I. (2007). Beyond Recycling: 'Commons-Friendly' Waste Reduction at New Consumption Communities. *Journal of Consumer Behaviour*, 6(5), 271-286.
- Bezzina, F. H. & Dimech, S. (2011). Investigating the Determinants of Recycling Behaviour in Malta. *Manag. Environ. Qual. Int. J.*, 22(4), 463–485.
- Bortoleto, A. P. (2015). *Waste Prevention Policy and Behaviour: New Approaches to Reducing Waste Generation and its Environmental Impacts*. New York: Routledge.
- Boulet, M., Grant, W., Hoek, A. & Raven, R. (2022). Influencing Across Multiple Levels: the Positive Effect of a School-Based Intervention on Food Waste and Household Behaviours. *J. Environ. Manag.*, 0(308), 114681.
- Brekke, K. A., Kipperberg, G. & Nyborg, K., (2010). Social Interaction in Responsibility Ascription: the Case of Household Recycling. *Land Econ.*, 86(4), 766–784.
- Busteed, M., Palkhiwala, K., Roma, M. & Shah, B. (2009). *Recycling Attitudes and Behaviors of Students at Carlos Pascua Zúñiga High School*; Research Project Report. Worcester, MA, USA: Carlos Pascua Zuniga High School; Worcester Polytechnic Institute.
- Byerne, S. & Regan, B. (2014). Attitudes and Actions Towards Recycling Behaviours in the Limerick, Ireland Region. *Resources, Conservation and Recycling*, 0(87), 84-96.
- Chan, K. (1998). Mass Communication and Pro-Environmental Behaviour: Waste Recycling in Hong Kong. *Journal of Environmental Management*, 52(4), 317–325.
- Chu, P. Y. & Chiu, J. F. (2003). Factors Influencing Household Waste Recycling Behavior: Test of an Integrated Model. *Journal of Applied Social Psychology*, 33(3), 604-626.
- Clark, D. & Lounsbury, J. (1990). *Inside Grade Eight: From Apathy to Excitement*. Reston, VA: National Association of Secondary School Principals.
- Clay, S. (2005). Increasing University Recycling: Factors Influencing Recycling Behaviour Among Students at Leeds University. *Earth Environ*, 0(1), 186–228.
-

- Cleveland, M., Kalamas, M. & Laroche, M. (2005). Shades of Green: Linking Environmental Locus of Control and Pro-Environmental Behaviours. *Journal of Consumer Marketing*, 22(4), 198-212.
- Corrado, L., Fazio, A. & Pelloni, A., (2022). Pro-Environmental Attitudes, Local Environmental Conditions and Recycling Behavior. *Journal of Cleaner Production*, 0(362), 132399.
- Corral-Verdugo, V., Frías, M., Pérez, F., Orduño, V. & Espinoza, N. (2002). Residential Water Consumption, Motivation for Conserving Water, and the Continuing Tragedy of the Commons. *Environmental Management*, 0(30), 527-535.
- D'Souza, C., Taghian, M. & Lamb, P. (2005). Public Environmental Consumerism: Recycling Behaviour and its Impact on Intentions to Purchase Green Products. In Discourse, Diversity and Distinction: In *Macromarketing at 30: Remember the Titans, Papers of the 30th Annual Macromarketing Conference* (p. 85-95). University of South Florida, St. Petersburg, Fla.
- Davies, J., Foxall G. R. & Pallister J. (2002). Beyond the Intention–Behaviour Mythology: An Integrated Model of Recycling. *Market Theory*, 2(1), 29–113.
- Dünya Bankası (2018). Global Waste to Grow by 70% by 2050 Unless Urgent Action is Taken. Press Release. <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2018/09/20/global-waste-to-grow-by-70-percent-by-2050-unless-urgent-action-is-taken-worldbank-report> adresinden 06.11.2022 tarihinde erişildi.
- Ebreo, A. & Vining, J. (2000). Motives as Predictors of the Public's Attitudes Toward Solid Waste Issues. *Environmental Management*, 0(25), 153-168.
- Ebreo, A. & Vining, J. (2001). How Similar are Recycling and Waste Reduction? Future Orientation and Reasons for Reducing Waste as Predictors of Self-Reported Behavior. *Environment and Behavior*, 33(3), 424-448.
- Erten, S. (2000). *Empirische Untersuchungen zu Bedingungen der Umwelterziehung-ein Interkultureller Vergleich auf der Grundlage der Theorie des Geplanten Verhaltens*. Marburg/Deutschland: Tectum Verlag.
- Erten, S. (2001). Çevre Eğitiminde Planlanmış Davranış Teorisinin Kullanılması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 0(20), 73-79.
- Erten, S. (2002a). Kız ve Erkek Öğrencilerin Evde Enerji Tasarrufu Yapma Davranış Amaçlarının Planlanmış Davranış Teorisi Yardımıyla Araştırılması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 0(22), 67-73.
- Erten, S. (2002b). Planlanmış Davranış Teorisi İle Uygulamalı Öğretim Metodu. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(2), 217-233.
- Erten, S. (2004). Çevre Eğitimi ve Çevre Bilinci Nedir, Çevre Eğitimi Nasıl Olmalıdır? *Çevre ve İnsan Dergisi*, 65(66), 1-13.
- Erten, S. (2006). Enerji Tasarrufu Davranışında Ortaya Çıkabilecek Psikolojik ve Sosyolojik Engeller. 25. *Enerji Verimliliği Konferansı*, (23-24 Şubat). Ankara. Hacettepe Üniversitesi. <https://yunus.hacettepe.edu.tr/~serten/makaleler/enerji.pdf> adresinden 07.11.2022 tarihinde erişildi.
- Erten, S. (2012). Türk ve Azeri Öğretmen Adaylarında Çevre Bilinci. *Eğitim ve Bilim*, 37(166), 88-100.
- Fishbein, M. & Ajzen, I. (1975). *Belief, Attitude, Intention, and Behaviour: A Introduction to Theory and Research*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Goldman, D., Ayalon, O., Baum, D. & Weiss, B. (2018). Influence of 'Green School Certification' on Students' Environmental Literacy and Adoption of Sustainable Practice by Schools. *J. Clean. Prod.*, 0(183), 1300–1313.
- Gotch, C. & Hall, T. (2004). Understanding Nature-Related Behaviors Among Children Through A Theory of Reasoned Action Approach. *Environ. Educ. Res.*, 0(10), 157–177.
- Greene, B. A., Miller, R. B., Michael Crowson, H., Duke, B. L. & Akey, K. L. (2004). Predicting High School Students' Cognitive Engagement and Achievement: Contributions of Classroom Perceptions and Motivation. *Contemporary Educational Psychology*, 29(4), 462-482.
- Guagnano, G., Stern, P. & Dietz, T. (1995). Influences on Attitude-Behavior Relationships A Natural Experiment With Curbside Recycling. *Environment and Behavior*, 0(27), 699-718.
- Hornik, J., Cherian, J., Madansky, M. & Narayana, C. (1995). Determinants of Recycling Behavior: A Synthesis of Research Results. *J. Soc. Econ.*, 0(24), 105–127.

- Hua, Y., Dong, F. & Goodman, J. (2021). How to Leverage the Role of Social Capital in Pro-Environmental Behavior: a Case Study of Residents' Express Waste Recycling Behavior in China. *J. Clean. Prod.*, 0(280), 124376-124376.
- Issock, P. B. I., Mpinganjira, M. & Roberts-Lombard, M. (2021). Trying to Recycle Domestic Waste and Feelings of Guilt: A Moderated Mediation Model Applied to South African Households. *Sustain. Prod. Consum.*, 0(27), 1286–1296.
- Iyer, E. S. & Kashyap, R. K. (2007). Consumer Recycling: Role of Incentives, Information, and Social Class. *Journal of Consumer Behaviour*, 0(6), 32–47.
- Jerald, G. & Robert, A. B. (2008). *Behavior in Organizations*. Prentice Hall.
- Jesson, J. (2009). Household Waste Recycling Behavior: A Market Segmentation Model. *Social Marketing Quarterly*, 15(2), 25-38.
- Jibril, J. D., Bin Sipan, I. & Baba, M. (2013). Reduce Reuse and Recycle Behaviour Model for Academic Institutions Accommodation: A Proposal. In *Advanced Materials Research* (838–841). İsviçre: Trans Tech Publications, Ltd.
- Juárez-Lugo, C. S. (2010). Predictors of Recycling Behavior Among Primary School Students in Mexico. *Psychology*, 0(1), 91–103.
- Kalaitzoglou, N. (2018). *Secondary School Students' Opinions, Attitudes and Knowledges Towards Recycling and Energy Saving, in Prefecture of Evros*. Komotini/Greece: Democritus University of Thrace.
- Kaplowitz, M. D., Yeboah, F. K., Thorp, L. & Wilson, A. (2009). Garnering Input for Recycling Communication Strategies at a Big ten University. *Resources Conservation and Recycling*, 0(53), 612–623.
- Kraft, P., Rise, J., Sutton, S. & Røysamb, E. (2005). Perceived Difficulty in the Theory of Planned Behaviour: Perceived Behavioural Control or Affective Attitude? *The British Journal of Social Psychology / the British Psychological Society*, 0(44), 479-496.
- Latif, S. A., Omar, M. S., Bidin, Y. H. & Awang, Z. (2012). Environmental Values as a Predictor of Recycling Behaviour in Urban Areas: A Comparative Study. *Procedia. Social and Behavioral Sciences*, 0(50), 989–996.
- Lee, S. & Paik, H. S. (2011). Korean Household Waste Management and Recycling Behaviour. *Building and Environment*, 46(5), 1159-1166.
- Liu, Z., Yang, J. Z., Bloomfield, A., Clark, S. S. & Shelly, M. A., (2022). Predicting Recycling Intention in New York State: the Impact of Cognitive and Social Factors. *Environmental Development*, 0(43), 100712.
- Ludwig, T. D. & Gray, T. W. (1998). Rowell, A. Increasing Recycling in Academic Buildings: A Systematic Replication. *J. Appl. Behav. Anal*, 0(31), 683–686.
- Matthies, E.; Selge, S. ve Klöckner, C.A. (2012). The Role of Parental Behaviour for the Development of Behaviour Specific Environmental Norms-The Example of Recycling and Re-use Behaviour. *J. Environ. Psychol.*, 0(32), 277–284.
- McCarty, J. A. & Shrum, L. J. (1994). The Recycling of Solid Wastes: Personal Values, Value Orientations, and Attitudes About Recycling as Antecedents of Recycling Behavior. *J. Bus. Res.*, 0(30), 53–62.
- Meinhold, J. L. & Malkus, A. J. (2005). Adolescent Environmental Behaviours: Can Knowledge, Attitudes and Self-Efficacy Make a Difference? *Environment and Behaviour*, 37(4), 511-532.
- Meneses, G. D. & Palacio, A. B. (2005). Recycling Behavior: A Multidimensional Approach. *Environment and Behavior*, 37(6), 837-860.
- Miranda, R. & Blanco, A. (2010). Environmental Awareness and Paper Recycling. *Cellul. Chem. Technol.*, 0(44), 431–439.
- Monroe, M. C. (2003). Two Avenues for Encouraging Conservation Behaviors. *Human Ecology Review*, 10(2), 113-125.
- Mrema, K. (2008). *An Assessment of Students' Environmental Attitudes and Behaviors and the Effectiveness of Their School Recycling Programs*. Halifax, NS, Canada: Dalhousie University.
- Nigbur, D., Lyons, E. & Uzzell, D. (2010). Attitudes, Norms, Identity and Environmental Behaviour: Using an Expanded Theory of Planned Behaviour to Predict Participation in a Kerbside Recycling Programme. *British Journal of Social Psychology*, 49(2), 259-284.
-

- Nyborg, K., Howarth, R. B. & Brekke, K. A. (2006). Green Consumers and Public Policy: on Socially Contingent Moral Motivation. *Resour. Energy Econ.*, 28(4), 351–366.
- Onwezen, M.C., Antonides, G., Bartels, J., (2013). The Norm Activation Model: An Exploration of the Functions of Anticipated Pride and Guilt in Pro-Environmental Behaviour. *J. Econ. Psychol.*, 0(39), 141–153.
- Oskamp, S., Harrington, M., Edwards, T., Sherwood, P. L., Okuda, S. M. & Swanson, D. L. (1991). Factors Influencing Household Recycling Behavior. *Environment and Behavior*, 0(23), 494–519.
- Pamuk, S. & Kahriman-Pamuk, D. (2019). Preservice Teachers' Intention to Recycle and Recycling Behavior: the Role of Recycling Opportunities. *Int. Electron. J. Environ. Educ.*, 9(1), 33–45.
- Prestin, A. & Pearce, K. E. (2010). We Care a Lot: Formative Research for a Social Marketing Campaign to Promote School-Based Recycling. *Resources, Conservation and Recycling*, 54(11), 1017–1026.
- Ramayah, T., Lee, J. W. C. & Lim, S., (2012). Sustaining the Environment Through Recycling: an Empirical Study. *J. Environ. Manag.*, 0(102), 141–147.
- Sánchez-Llorens, S., Agullo-Torres, A., Del Campo-Gomis, F. J. & Martinez-Poveda, A. (2019). Environmental Consciousness Differences Between Primary and Secondary School Students. *J. Clean. Prod.*, 0(227), 712–723.
- Schultz, P. W. & Oskamp, S. (1995). Mainieri, T. Who Recycles and When? A Review of Personal and Situational Factors. *Journal of Environmental Psychology*, 15(2), 105-121.
- Schwab, N., Harton, H. C. & Cullum, J. G. (2014). The Effects of Emergent Norms and Attitudes on Recycling Behavior. *Environ. Behav.*, 46(4), 403–422.
- Sidique, S. F., Lupi, F. & Joshi, S.V. (2010). The Effects of Behavior and Attitudes on Drop-off Recycling Activities. *Resources, Conservation and Recycling*, 54(3), 163-170.
- Smith, S. M., Haugtvedt, C. P. & Petty, R. E. (1994). Attitudes and Recycling: Does the Measurement Affect Enhance Behavioral Prediction? *Psychol. Mark.*, 0(11), 359–374.
- Spiegelman, H. & Sheehan B. (2004). The Future of Waste. *BioCycle*, 45(1), 59-63.
- Tonglet, M., Phillips, P. S. & Read, A. D. (2004). Using the Theory of Planned Behaviour to Investigate the Determinants of Recycling Behaviour: A case Study From Brixworth, UK. *Resources, Conservation and Recycling*, 0(41), 191-214.
- Tucker, P. & Douglas, P. (2006). Understanding Household Waste Prevention Behaviour: A Critical Review of the Literature. http://randd.defra.gov.uk/Document.aspx?Document=WR0112_6330_FRA.pdf adresinden 09.11.2022 tarihinde erişildi.
- Tuncer, G., Ertepinar, H., Tekkaya, C. & Sungur, S. (2005). Environmental Attitudes of Young People in Turkey: Effects of School Type and Gender. *Environ. Educ. Res.*, 0(11), 215–233.
- United Nations Environment Programme. (2022). Solid Waste Management. <https://www.unep.org/explore-topics/resource-efficiency/what-we-do/cities/solid-waste-management>, 1/8/22 adresinden 09.11.2022 tarihinde erişildi.
- Valle, P., Reis, E., Menezes, J. & Rebelo, R. (2004). Behavioral Determinants of Household Recycling Participation: the Portuguese Case. *Environment and Behavior*, 36(4), 505-540.
- Vicente, P. ve Reis, E. (2007). Segmenting Households According to Recycling Attitudes in A Portuguese Urban Area. *Resources, Conservation and Recycling*, 52(1), 1- 12.
- Vining, J. & Ebreo, A. (1989). An Evaluation of the Public Response to A Community Recycling Education Program. *Soc. Nat. Resour.*, 0(2), 23–36.
- Williams, H. (2011). *Examining the Effects of Recycling Education on the Knowledge, Attitudes, and Behaviors of Elementary School Students*. USA: Illinois Wesleyan University: Bloomington, IL.
- Wright, Y. L. (2011) Relating Recycling: Demographics, Attitudes, Knowledge and Recycling Behavior among UC Berkeley Students. UC Berkeley Stud. Recycl. 2011. Available online: https://nature.berkeley.edu/classes/es196/projects/2011final/WrightY_2011.pdf adresinden 09.11.2022 tarihinde erişildi.
- Yüzüak, A. V. (2017). Fen Bilimleri Öğretmen Adaylarının Sürdürülebilir Davranışlarının Planlanmış Davranış Teorisi Temelinde Değerlendirilmesi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Zorpas, A. A., Voukkali, I. & Loizia, P. (2017). Effectiveness of Waste Prevention Program in Primary Students' Schools. *Environ. Sci. Pollut. Res.*, 0(24), 14304–1431.

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 7 - Number: 23 p. 53-64, Spring 2023

Türkiye’de Yabancı Sermayenin Teşvik Edilmesinde ABD Etkisi (1945-1955)*

US Influence on the Promotion of Foreign Capital in Türkiye (1945-1955)

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1196111>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
28.10.2022

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
05.01.2023

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.03.2023

Asya Studies

Zafer Aktaş
Doktora Öğrencisi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
zaferaktas28@gmail.com

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0001-8283-9616>

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Öz

Hem istihdama katkısı, hem de teknoloji transferine imkân sağlaması bakımından doğrudan yabancı sermaye yatırımları, kalkınmakta olan ülkeler için vazgeçilmez kaynaklardır. Ancak Osmanlı Devleti’nin ekonomik alanda geri kalmasında kapitülasyonların olumsuz etkisi, Türkiye Cumhuriyeti kurucu kadrolarına yabancı sermayeye şüpheyle bakan bir anlayışı miras bırakmıştır. Bununla beraber Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren yabancı sermaye yatırımlarının olması, yabancı sermayeye yasak konmadığının da bir göstergesidir. İstenmeyen yabancı sermaye, imtiyaz isteyen kapitüller yapıdaki sermayedir. Bu sebeple yabancı sermayeye bazı sınırlamalar getirilmiş, Türkiye’de yabancı sermaye yatırımları yeterince gelişme gösterememiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası SSCB tehditleri karşısında, kendisine askeri ve siyasi müttefik arayan Türkiye, ABD ile iyi ilişkiler kurmuştur. Çünkü ABD de, Sovyet yayılmasını kendi çıkarları açısından tehlikeli bulmaktadır. Başlangıçta Truman Doktrini ile başlayan ABD askeri yardımı, Marshall Planı ile ekonomik alana da yayılmıştır. Türkiye’ye yapılacak yardımların hangi alanlara, ne oranda yapılması gerektiğini tespit etmek için gelen askeri ve sivil uzmanların tavsiyeleri ile de ABD yönetimi, Türkiye’nin ekonomi politikalarını yönlendirme imkânı bulmuştur. ABD’li uzmanların tavsiyelerindeki ortak nokta ise, devletçi sanayileşmeden vazgeçilmesi, hususi teşebbüsün ve yabancı sermayenin önündeki engellerin kaldırılması, tarımsal üretime önem verilmesi, sulama işleri ve kara yolu ulaşımına yatırım yapılmasıdır. Bu tavsiyeler doğrultusunda 1946’dan itibaren başlayan ekonomideki değişim anlayışına 1950’de iktidara gelen Demokrat Parti daha bir samimiyetle sahip çıkmış, özel sektörü ve bu arada yabancı sermayeyi yatırım yapma konusunda teşvik etmiştir. Bu makalede, 1945 sonrası ABD etkisiyle ekonomide meydana gelen değişim sürecinde, Türkiye’ye doğrudan yabancı sermaye çekme çabaları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yabancı Sermaye, Truman Doktrini, Marshall Planı, Türk Amerikan İlişkileri, Yabancı Uzman Heyetleri

Abstract

Foreign direct investment is an indispensable resource for developing countries in terms of both its contribution to employment and the opportunity for technology transfer. However, the negative effect of capitulations in the economic backwardness of the Ottoman Empire left a legacy to the founding cadres of the Republic of Turkey, an understanding that was suspicious of foreign capital. However, the presence of foreign capital investments since the first years of the Republic is an indication that foreign capital has not been banned. Unwanted foreign capital is capital in capitulate form seeking concession. For this reason, some restrictions have been imposed on foreign capital, and therefore foreign capital investments in Turkey have not developed enough. In the face of the USSR threats after the Second World War, Turkey, looking for military and political allies, established good relations with the USA. Because the USA also finds the Soviet expansion dangerous for its own interests. Initially, the US military aid, which started with the Truman Doctrine, spread to the economic field with the Marshall Plan. With the advice of military and civilian experts who came to determine in which areas and how much aid should be given to Turkey, the US administration had the opportunity to direct Turkey’s economic policies. The common point in the recommendations of the US experts is to abandon the statist industrialization, to remove the obstacles in front of private enterprise and foreign capital, to give importance to agricultural production, to invest in irrigation works and road transportation. In line with these recommendations, the Democratic Party, which came to power in 1950, more sincerely embraced the understanding of change in the economy, which began in 1946, and encouraged the private sector and in the meantime foreign capital to invest. In this article, the efforts to attract foreign direct investment to Turkey in the process of change in the economy with the effect of the USA after 1945 are examined.

Keywords: Foreign Capital, Truman Doctrine, Marshall Plan, Turkey-American Relationship, Foreign Expert Committees

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Aktaş, Z. (2023). Türkiye’de Yabancı Sermayenin Teşvik Edilmesinde ABD Etkisi (1945-1955). *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7(23), 53-64.

GİRİŞ

Yabancı sermaye denildiğinde ülkedeki herhangi bir ekonomik kaynağın, başka bir ülkeye taşınması anlaşılmaktadır. Bu durum, fabrika ya da şirket kurmak veya mevcut şirketlere ortak olmak şeklinde doğrudan yatırım olabildiği gibi, mevcut ticari kurumların hisselerinin borsa yoluyla satın alınmasını ifade eden portföy yatırımı şeklinde de olabilir (Töre, 2015: 124). Bu çalışmada 1945-1955 yılları arasında Türkiye'ye doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekmek için yapılan çalışmalar üzerinde durulmuştur.

Türkiye'deki ilk yabancı sermaye yatırımları Osmanlı dönemine kadar uzanmaktadır. Osmanlı Devleti ilk kez Ceneviz ve Venediklilere ticari ayrıcalık tanıırken, "kapitülasyon" olarak bilinen ilk ticari ayrıcalıkları 1535'te Fransa'ya vermiştir (Acartürk, 2011: 6). Önceleri ticareti geliştirmek için verilen kapitülasyonlar, savaşların kaybedilmesiyle İngiltere, Hollanda, Rusya gibi ülkelere de verilmiştir. Başlangıçta sorun teşkil etmeyen kapitülasyonlar, devletin gerilemesiyle birlikte önemli bir sorun haline gelmiş, özellikle 1838 Balta Limanı Antlaşması'ndan sonra, Osmanlı Devleti sanayileşmiş Avrupa Devletlerinin pazarı haline gelmeye başlamıştır (Eşiyok 2014: 86). Kaybedilen savaşların etkisiyle ekonomi daha da bozulmuş, 1856 Kırım Savaşı sonrası ilk kez dış borç alan Osmanlı Devleti, 1876 yılında borçlarını ödeyemez hale gelmiştir. 1881 yılında kurulan Duyun-u Umumiye idaresiyle Osmanlı Devleti'nin vergi gelirlerine el koymaya başlayan alacaklı devletler, Osmanlı ekonomisinde daha fazla söz sahibi haline gelmişlerdir (Adiloğlu, 2021: 73).

1850'li yıllardan itibaren Osmanlı Devleti'nde kurulan yabancı şirketler, özellikle demiryolu yapımı ve işletmesi işine yönelmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin yabancı şirketlere verdiği imtiyazlarla, Osmanlı toprakları yabancı sermaye için ideal bir yatırım merkezi haline gelmiştir. Osmanlı devletinin borçlarını ödeyemez hale gelmesi yabancı sermayeyi ürkütmüş, ancak Duyun-u Umumiye'nin yabancı şirketlerin alacaklarını da tahsilde yetkili olması, yabancı sermaye yatırımlarını artırmıştır (Yıldız, 2011: 120).

1854-1914 yılları arasında, Osmanlı Devleti'ndeki yabancı sermaye yatırımları, ticaret, ulaşım, bankacılık gibi karlı alanlara yönelmiştir. Bu dönemde yabancı sermaye yatırımları ve dış borç karşılığı olarak dışarıya 16 milyon Osmanlı Lirası aktarılmıştır. Buna 8 milyon liralık dış ticaret açığı eklendiğinde 24-25 milyon Osmanlı Lirası'na ulaşılır ki, aynı yıllarda toplam milli gelirin ortalama 203,69 milyon Osmanlı Lirası olduğu dikkate alındığında, toplam milli gelirin yüzde 12'sinin dışarıya aktarıldığı sonucuna ulaşılmaktadır (Kepenek, 2020: 13).

Osmanlı Devleti'nin yabancı sermayeye tanıdığı imtiyazların zararından ders alan Türkiye Cumhuriyeti kurucuları işe Lozan Antlaşması'nda kapitülasyonların kaldırılmasını batılı devletlere kabul ettirerek başlamışlardır. Ancak bilhassa teknoloji transferinde yabancı sermayenin önemi bilen Atatürk ve arkadaşları yabancı sermayeyi yasaklamamışlar, mevcut yabancı şirketlerin sözleşmelerini uzattıkları gibi yeni ortaklıklar kurmalarına da izin vermişlerdir (Tezel, 2020:226). 1930 sonrası uygulanan devletçi sanayileşme döneminde bile SSCB'den kredi ve teknik yardım alınması bu açıdan anlamlı bir örnektir. Ancak yabancı sermayenin ayrıcalıklı bir nitelik oluşturmamasına dikkat edilmiştir.

1923-1945 ARASI DÖNEMDE TÜRKİYE'DE YABANCI SERMAYE

Gerek kurtuluş savaşı günlerinde gerekse savaş sonrası dönemde milliyetçi bir anlayışla, biraz da Osmanlı'dan kalan acı tecrübelerin etkisiyle yabancı sermayeye karşı soğuk bakıldığı doğrudur. TBMM'de hafta tatilinin Cuma gününe alınmasıyla ilgili kanunun müzakerelerinde Yusuf Akçura'nın gayrimüslimlere ait dükkânları kastederek sarf ettiği "...bilhassa bizim elimizde olmayan dükkânlar" (TBMM Zabıt Ceridesi, 1924: 635) ifadesi bunun tipik örneğidir. Ancak Atatürk ve önde gelen diğer devlet adamları hiçbir zaman yabancı sermayeye karşı olmamıştır. Atatürk'ün İzmir İktisat Kongresi'nde söylediği "...zannolunmasın ki, biz ecnebi sermayesine hasım bulunuyoruz. Hayır, bizim memleketimiz vasidir. Çok say ve sermayeye ihtiyacımız vardır. Binaenaleyh kanunlarımıza riayetkâr olmak şartıyla ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeye her zaman hazırız..." (Bostancı, 2020: 56) ifadesi onun yabancı sermayeye bakışını özetlemektedir. Uygulamada da her zaman yabancı sermaye yatırımları varlığını sürdürmüştür. Buna devletin doğrudan yatırım yaptığı, fabrika açtığı ve yabancı şirketlerin satın alınarak millileştirmelerin yoğun olarak yapıldığı 1930'lu yıllar da dâhildir (Tezel, 2020: 240).

1920'lerde Osmanlı döneminden kalan ayrıcalıklı şirketlerin çoğu varlıklarını sürdürürken, birçok yeni yabancı sermayeli şirkete de yeni ayrıcalıklar tanınmıştır. İstanbul, İzmir, Adana ve Ankara'daki elektrik şirketleri bu duruma örnek gösterilebilir (Tezel, 2020: 231). Yine Türklerin kurduğu anonim şirketler içerisinde de yabancı sermaye varlığı dikkat çekmektedir. Gündüz Ökçün'ün

araştırmasına göre 1923-1930 yılları arasında kurulan anonim şirketlerdeki 71 milyon liralık ödenmiş sermayenin yüzde 43’ü yabancı sermaye katılımlı şirketlere aittir (Tezel, 2020: 233).

1929 krizinin etkisiyle Batı Avrupa ülkelerinden gelen yabancı sermaye azalınca, Türkiye SSCB’den mali ve teknik destek olarak devletçi sanayileşmeyi başlatmıştır (Tezel, 2020: 559). Bu durum milli bir sermaye oluşturma isteğinin yanında şartların da zorlaması sonucu ortaya çıkan bir uygulamadır. Bu dönemde yabancı sermayeli şirketlerden bazıları da daralan ekonomi yüzünden Türkiye’den çıkmak istemiş, bu sebeple yabancı sermayeli bazı şirketler devlet tarafından satın alınarak millileştirilmiştir (Tezel, 2020: 244). Millileştirme hareketi yabancı sermayenin tamamen tasfiye edildiği gibi genellemelere yol açmış olsa da, gerçek böyle değildir (Tezel, 2020:239). 1930-1945 döneminde yabancı sermaye yatırımları azalmış olsa da, tamamen kesilmemiştir. 1930-1933 arasında toplam 7,3 milyon lira tutarında yeni yabancı yatırım yapılmış, 1934-1938 arasında ise 32 tane yeni yabancı şirket Türkiye’de faaliyete geçmiştir (Bostancı, 2020: 49).

1923-1945 döneminde yabancı sermayeyi en çok sınırlandıran ve ürküten şey, 25 Şubat 1930’da yürürlüğe giren 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun olmuştur (Resmi Gazete, 25 Şubat 1930). Bu zamana kadar İngiliz Sterlini’ne bağlı olarak serbest piyasada tespit edilen Türk Lirası’nın değeri, artık Bakanlar Kurulu kararıyla tespit edilecektir. Bunun sebebi 1929 Dünya Ekonomik kriziyle aşırı değer kaybeden paranın değerini korumaktır. Bu kanunla yabancı sermayenin dövizini serbest piyasa şartlarında bozduramaması, karlılığının düşmesi tehlikesini ortaya çıkarmış, bu da Türkiye’ye gelen yabancı sermayeyi olumsuz etkilemiştir (Töre, 2015: 132).

1930’larda yapılan millileştirme hareketi de yabancı sermayenin tasfiye edildiği yorumlarına yol açmıştır. 1938’de bu iddialara cevap veren Başbakan Celal Bayar, millileştirilen kurumların sözleşmelerine uygun davranmadıkları veya zaten sözleşme süreleri kısılmış kurumlar oldukları için satın alındığını, satın alma işleminde de bu kurumların gönüllü olarak bu işe yaklaştıklarını, söylemiştir (Tezel 2020: 245). Zaten millileştirmenin en çok yapıldığı 1934-1938 yılları arasında 32 yeni yabancı şirketin faaliyete geçmesi yabancı sermayenin tasfiye edilmediğinin en açık göstergesidir (Tezel, 2020: 245).

İkinci dünya savaşı yıllarında ekonomide savaşın etkisiyle duraklama görülmüştür. Bu dönemde tüm sanayileşme çalışmaları durdurulmuş, sadece halkın ve ordunun temel ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. İktisadî anlamda yaşanan gerilemeden dolayı bu dönem “bir kesinti” dönemi olarak nitelendirilebilir (Boratav, 2019: 89).

1945-1950 ARASI DÖNEMDE TÜRKİYE’DE YABANCI SERMAYE

Savaş sonrası devletçi sanayileşmeye uygulamasına kaldığı yerden devam edilmek istenmiştir. Başbakan Şükrü Saraçoğlu 1944’te bakanlıklar arası planlama komisyonunu 5 yıllık kalkınma planı hazırlamakla görevlendirmiş, komisyon 5 Mayıs 1945’te planlama çalışmalarını tamamlamıştır. İvedili plan ve sanayi planı şeklinde iki bölümden oluşan plan “İvedili Plan” olarak bilinmektedir (Tekeli ve İlkin, 2009: 1). İvedili Plan, uluslararası ihtisaslaşmanın dışında bir sanayileşmeyi hedeflemesi, kalkınmada sürükleyici sektör olarak sanayiye görmesi, Kadro¹ hareketinin iki önemli ismi, Şevket Süreyya Aydemir ve İsmail Hüsrev Tökin tarafından hazırlanması birlikte değerlendirildiğinde 1930’lu yıllardaki “Devletçi Planlama” anlayışının devamı niteliğindedir (Eşiyok 2009: 117). Planlama yapılırken büyük oranda eldeki 245 milyon dolarlık altın stoklarına güvenilmiştir. Ancak SSCB’nin Türkiye’ye olan tehditleri ordunun terhis edilmesini engellemiş, mevcut altın stoklarının savunma masraflarında kullanmak üzere bir kenarda bekletilmesine sebep olmuştur. Bu durumda planın uygulanması için dış kaynak arayışı başlamıştır (Tekeli ve İlkin, 2009: 4-6).

ABD ile yapılan görüşmeler sonucu 27 Şubat 1946 Kahire Antlaşmasıyla 10 Milyon Dolar kredi alınmıştır (Sander, 2016: 73). Ancak bunu yeterli görmeyen Türk Hükümeti daha fazla kredi bulabilmek için 7 Eylül 1946 devalüasyonunu yapmıştır. Türkiye’nin dış ticaret açığı değil, dış ticaret fazlası² verdiği bir dönemde, böyle bir devalüasyonu yapmış olması dış kaynak bulma çabalarıyla ilgili olmalıdır. Muhtemelen ABD ile yapılan ikili görüşmelerde kredi için devalüasyon şartı koşulmuştur. Çünkü Türkiye gibi tarım ürünleri ihracatçısı bir ülkenin, Avrupa’nın açlık çektiği bir ortamda devalüasyon yaparak ihraç

¹ Ankara’da 1932-1934 yılları arasında 36 sayı yayımlanmış dergi etrafında oluşan harekete, “Kadrocular” denilmektedir. Aralarında Burhan Asaf Belge, Vedat Nedim Tör, Şevket Süreyya Aydemir, İsmail Hüsrev Tökin, Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi ünlü kişilerin de bulunduğu Kadrocular, devletçi, planlı ekonomiyi savunmuşlardır (Bostancı, 1990: 160).

² Yahya Sezai Tezel, Türkiye’nin 1930-1947 döneminde dış ticaret fazlası veren bir ülke olduğunu gösteren Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine ihtiyatlı yaklaşmakta ve ithalat içerisine askeri ithalatın dâhil edilmemesi sebebiyle 1935 ve sonrasında açık verildiğini iddia etmektedir (Tezel, 2020:140).

ürünlerinin fiyatını indirmesi başka türlü izah edilemez. Nitekim bir yıl sonra, 7 Eylül kararlarının yıl dönümünde, dönemin Başbakanı Recep Peker, borç bulma meselesini ima ederek, eğer devalüasyon yapmasaydık düşük faizli, uzun vadeli kredi imkanlarından mahrum kalırdık, demesi bu kanaati güçlendirmektedir (Cumhuriyet Gazetesi, 8 Eylül 1947). Ticaret ve Sanayi odası üyelerinden Hüsnü Himmetoğlu da gıdasızlıktan kıvranan Avrupa eğer biz paramızın değerini düşürmeseydik bile, bizde stok bırakmayacaktı demesi de yüksek maliyet fiyatları nedeniyle devalüasyon yapılmadığını ima etmektedir (Cumhuriyet Gazetesi, 7 Eylül 1947).

Devalüasyona rağmen, mevcut “İvedili Plan”la daha fazla kredi bulmanın imkânsız olduğunu gören Başbakan Recep Peker, 1947 Şubat’ında, tekno-bürokrasideki liberal çevrelerden oluşan Kemal Süleyman Vaner başkanlığındaki Türk Ekonomi Kurumu’nu yeni bir “İktisadi Kalkınma Planı” hazırlamakla görevlendirmiştir (Tezel, 2020: 393). Plan hazırlanırken bir taraftan ABD, Truman Doktrini kapsamında Türkiye’ye yardım etmeye başlamış, diğer taraftan da Truman Doktrininden daha geniş yardımları öngören Marshall Planı hazırlıklarını sürdürmüştür (Ertem, 2009: 390). Bu sırada Türkiye’ye gelen Max Western Thornburg ve General Lunsford Oliver heyetleri, yaptıkları görüşmelerde Türkiye’nin yapması gerekenleri söyleyerek ekonomi planlamalarını etkilemişlerdir. Bu şartlar altında Kemal Süleyman Vaner, Marshall Planı’ndan faydalanacak bir plan oluşturmaya çalışmıştır. Türkiye kısmen Vaner Planı kısmen de İvedili Plan’ın bazı bölümleriyle yeni bir plan oluşturmuş, hazırlanan bu planla ABD’den Marshall Yardımları kapsamında 615 milyon dolarlık yardım istemiştir. Ancak bu talep reddedilmiş, ABD’li uzmanların görüşlerini daha fazla dikkate alan 1948 Planıyla, Türkiye Nisan 1948’de Marshall Planına dâhil olmayı başarmıştır (Tezel, 2020: 395).

Burada dikkatlerden kaçmaması gereken nokta ekonomi politikalarındaki değişimin 1950’de Demokrat Parti ile değil 1946’da CHP döneminde başlamış olmasıdır. Bunun en açık göstergesi yukarıda da değinildiği gibi devletçi sanayileşmeyi esas alan Şevket Süreyya Aydemir ve İsmail Hüsrev Tökin gibi Kadrocu kimselerin hazırladığı planın bir kenara bırakılarak, 7 Eylül 1946 devalüasyonunun yapılması ve dış yardım arayışının başlanmasıdır. 1947 yılında yapılan CHP kongresinde de devletçilik özel teşebbüse yardım etme şeklinde tanımlanarak, CHP programı yeni döneme uygun hale getirilmiştir (Boratav, 2019: 107-110). Bu durum, yönetimin ABD isteklerine göre hareket ettiğini göstermektedir.

ABD’Lİ UZMANLAR TÜRKİYE’DE

Türkiye, 12 Temmuz 1947 “Türkiye’ye Yapılacak Yardım Hakkında Antlaşma” (Resmi Gazete, 5 Eylül 1947) ile Truman Doktrini kapsamında, 4 Temmuz 1948’de “Ekonomik İşbirliği Antlaşması” (Resmi Gazete, 13 Temmuz 1948) ile de Marshall Planı kapsamında Amerikan yardımlarını almaya başlamıştır. Bu yardımların yapılmasından önce Türkiye’ye ABD’li uzman heyetleri gelmeye başlamış, heyetler yardımların hangi alanlara ne kadar olacağını tespit etmiş, yardımlar sırasında da heyetlerin geliş gidişi devam etmiştir. Mart 1947’de Thornburg Heyeti’nin gelişyle başlayan süreç Mayıs 1947’de Oliver Heyeti’yle devam etmiş, bu heyeti Aralık 1947’de Hiltz Heyeti takip etmiştir. ABD, hem bu heyetlerin telkinleri, hem de yardımlar başladıktan sonra, yardımları kesme tehdidiyle Türkiye’nin ekonomi politikalarını yönlendirmiştir.

Max W. Thornburg, gazeteci Mekki Said Esen’e verdiği bir demeçte Türkiye’deki amaçlarının iktisadi, zirai, endüstriyel alanlarda incelemeler yaparak, ABD’nin hangi alanlarda yardımcı olabileceğini tespit etmek olduğunu söylemiştir. Thornburg, Amerikan hususi sermayesinin Türkiye’ye gelmesi konusunda da, Türkiye’nin kanunlarının müsait olup olmadığını inceleyeceğini, eğer kanunlar müsait değilse, kanunların değişmesi noktasında bir temayülün olup olmadığına bakılacağını, söylemiştir. (Cumhuriyet Gazetesi, 23 Nisan 1947). Thornburg’a göre devletin şahsî teşebbüsleri kendi işi gibi desteklemesi gerekir. Türk işadamları, başka memleketlerden zengin memleketinize büyük sermayeler getirip çalıştırabilirler (Cumhuriyet Gazetesi, 2 Temmuz 1947). Thornburg ayrıca, Türkiye’de öncelikle yol ve sulama kanalları yapılarak, ziraat geliştirilmesi gerektiğini (Semiz ve Toplu, 2019: 462), Karadeniz’deki taş kömürünün de, modern Amerikan makinalarıyla çıkarılıp, Amerikan şilepleriyle Avrupa’ya taşınabileceğini söylemiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 1 Temmuz 1947). O’na göre Türkiye’de hususi teşebbüs inkişaf ettirilmedikçe, Amerikan hususi teşebbüsü de buraya gelmeyecektir. Önce Türk müteşebbisinin önü açılmalı, ardından yabancı sermaye davet edilmelidir (Ulus Gazetesi, 9 Temmuz 1947). Kanaatimizce Thornburg’un yerli özel sermaye ile ilgili sözleri biraz durumu kurtarmaya yöneliktir. Asıl maksadı yabancı sermaye önündeki engellerin kaldırılması beklentisidir.

Türk Hükümeti yabancı uzman heyetlerin incelemelerinde gerekli kolaylıkları göstermiş, hatta heyetlerin askeri yasak bölgelere girmelerine dahi izin verilmiştir (DABCA, 30.18.1.2/113.36.3)³. Türkiye’nin nasıl kalkınması gerektiği sorusuna, ABD açısından cevap arayan uzmanlar, hep benzer tavsiyeleri yapmışlardır. Buna göre devletçi sanayileşmeden vaz geçilmeli, tarıma önem verilmeli, kara yolu yapına öncelik verilmeli, özel teşebbüs öncülüğünde sanayileşme yapılmalı, yabancı sermayenin önündeki engeller kaldırılmalıdır (Güven, 1998: 143). Bu tavsiyelerle ABD bir taraftan Türkiye’ye “Hür Dünya”nın beslenmesi rolünü vermekte, diğer taraftan da kendi hususi sermayesi için alan açmaktadır (Güven, 1998: 3).

ABD aslında askeri nedenlerle Türkiye’ye destek vermiştir. Amerikan Senatosu Dış İlişkiler Komisyonun 1956’da hazırladığı bir raporda geçen: “(Amerikan Yardımı) bir hükümet girişimi olarak başkalarının çıkarı için yapılan bir şey değildir. ABD ne sadaka veren bir kuruluş ve ne de ekonomik yardım, Amerikan halkının cömert ruhunun dışarıya akmasıdır. Teknik yardım, ABD dış politikasını yürütmek ve ulusal çıkarlarını dışarıda geliştirmek için mevcut araçlardan bir tanesidir” (Sander, 2016: 71) ifadeleri adeta bunun itirafı gibidir. Ancak yardım yaparken de kendi özel sermayesine alan açmayı unutmamıştır. Bu sebeple Amerikan yardımının sağlanması ve devam ettirilmesinde hep yabancı sermayeye tanınan hakların genişletilmesi isteği tekrarlanmıştır (Güven, 1998: 4).

ABD’li uzmanların görüşlerinin benimsenmesinde kazan-kazan ilkesinin benimsendiği anlaşılmaktadır. Yani bir tarafta SSCB tehdidi karşısında ABD reçetelerine razı olmak mecburiyetinde olan Türkiye, diğer tarafta da SSCB’nin yayılmasını engellemek isteyen, bunu yaparken de kendi menfaatlerini ve sermayesini düşünen ABD yönetimi vardır. Türkiye ABD’li uzmanların kalkınma modelini kabul ederken sadece ekonomik yardım almayı düşünmemiş, bunu batı ittifakında yer almanın bir şartı olarak değerlendirmiştir (Esmer, 1948: 1). Yani ABD, kendi sermayesinin ve yatırımlarının olduğu bir Türkiye’yi, SSCB’ye yem etmeyecektir, düşüncesi vardır. Daha önceleri ısrarla devletçi sanayileşmeyi savunan, yabancı sermaye konusunda çok da gönüllü olmayan CHP yönetiminin, devletçiliği özel sektörün desteklenmesi olarak tanımlaması, sınıfsız kaynaşmış bir toplum anlayışından, sınıf esaslı dernek ve cemiyet kurulmasına izin vermesi, çok keskin bir değişimdir. Zamanla insanların düşüncesinin değişmesi mümkün olsa da, İnönü ve yönetim kadrosunun bir anda bu kadar değişmesi hayatın olağan akışına aykırıdır. SSCB baskısı karşısında, ABD’yi ürkütme siyaseti bu değişikliğin asıl sebebi olmalıdır. Bu açıdan bakınca, Türkiye İkinci Dünya Savaşı sonrasında SSCB bloğu etkisinde kalsaydı, doğu Avrupa ülkeleri gibi serbest ticareti 1990’larda görürdü yorumu (Barlas, 2001:8) çok da abartılı durmamaktadır.

ABD’nin 12 Temmuz 1947 tarihli askeri yardım anlaşmasının yapılmasından önce, bu anlaşmanın imzalanması için yabancı sermayenin önündeki engellerin kaldırılmasının şart koşulduğunu gösteren bir belge henüz ortaya çıkmamıştır. Ancak Başbakan Recep Peker’in, 17 Nisan 1947 tarihli New York Times gazetesinde çıkan demecinde, Türkiye’ye yapılacak askeri yardımla ilgili olarak söyledikleri yabancı sermaye hakkında ilginç ipuçları vermektedir. Peker yardım miktarının en az 200 milyon dolar olması gerektiğini söyledikten sonra, Türkiye’ye yabancı sermaye gelmesi için gerekli kolaylıkları yapacaklarını, kambiyo kısıtlamalarını kaldırarak yabancı sermayenin kâr transferine kolaylık sağlayacaklarını belirtmiştir (DABCA, 30.1.0.0/12.70.5). Askeri yardım konusuyla, yabancı sermaye meselesinin bir ilgisi yokken, Peker’in bundan bahsetmesi, üstelik bu demeci ABD’de yayımlanan bir gazeteyle vermesi, yardım yapılması için yabancı sermaye kolaylık sağlanmasının şart koşulduğunu ima etmektedir.

Bayındırlık ve İskân Bakanı Kasım Gülek de Dünya Bankasından istenen kredinin, hazırlanmış oldukları beş yıllık planın (Tarıma ağırlık veren Vaner Planı’nı kastediyor.) uygulamasında kullanacaklarını belirterek, bu sayede Avrupa’nın daha kolay besleneceğini söylemektedir (Cumhuriyet Gazetesi 9 Kasım 1947). Yani planlama yapılırken ABD’nin beklentileri dikkate alınmıştır.

Türkiye’nin ABD’li askeri ve sivil heyetlere verdiği önem de, ABD taleplerine karşı itiraz etmeyeceğini ima etmektedir. Mesela 2 Mayıs 1947’de Amerikan Filosu İstanbul’a gelmiş, Filo komutanıyla görüşmek için Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Ankara’dan İstanbul’a gitmiştir (Cumhuriyet Gazetesi 6 Mayıs 1947). Yine Truman Doktrini kapsamında yapılacak olan Amerikan Askeri yardımlarının hangi alanlara ne kadar olacağını tespit etmek amacıyla Türkiye’ye gelen Oliver Heyeti’nin Ankara Palas’ta verdiği ziyafete İnönü’nün gitmesi, mevcut yönetimin heyete verdiği önemin

³ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, “DABCA” şeklinde kısaltılmış, sonra fon (30.18.1.2), kutu (113), gömlek (36) ve sıra (3) numaraları verilmiştir.

göstergesidir (Cumhuriyet, 14 Temmuz 1947). Tabii ki bu derece değer verilen bir heyetin ricalarının da dikkate alınmaması düşünülemez.

Öte yandan Türkiye'ye gelen heyetler sadece askeri ve ekonomi konularında değil siyasi alanda da incelemeler yapmışlardır. 21 Ekim 1947'de ülkemize gelmiş olan ABD Temsilciler Meclisi Dış İşleri Komisyonu üyelerinden oluşan bir grup, geliş gayelerini yardım alan ülkelerdeki siyasi akımları incelemek ve kongreye sunulmak üzere bir rapor hazırlamak olduğunu söylemişlerdir (Sander, 2016: 74).

Sadece ABD'li uzman görüşleriyle değil, Marshall Yardımlarının kullanılma biçimiyle de, ABD, Türkiye'nin izlediği ekonomi politikalarını yönlendirmiştir. Amerikan Ekonomik İşbirliği İdaresince (Economic Cooperation Administration-ECA) Dolar olarak verilen yardımların TL karşılıkları TC Merkez Bankası'na yatırılmıştır. Bu paranın yüzde 5'i, ABD'li görevlilerin Türkiye'deki masrafları için ayrılmış, geriye kalan yüzde 95'i de, ABD'nin uygun gördüğü alanlarda kullanılabilmiştir. Böylece ABD, yatırımların yönünü belirlemiştir (Tezel, 2020:269). Erzurum'da Mustafa Kömürcü adlı bir girişimcinin kurmuş olduğu hidro-elektrik tesisinin genişletilmesi meselesinde Marshall fonundan yararlanıp yararlanmayacağına ECA'ya sorulması, en küçük işlerin bile ABD'ye danışıldığını göstermesi bakımından ilginç bir örnektir (DABCA, 30.10.0.0/268.807.4).

Bu dönemde gerek ABD'li uzmanların tavsiyeleri, gerekse ABD yönetiminin yardımları kesmesi sonucu SSCB ile tek başına mücadele etmekten çekinilmesi yüzünden özel sektörün teşvik edildiği, yabancı sermayenin önündeki engellerin kaldırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Ancak yabancı sermayeyi teşvik kanunu ve petrol kanunu gibi daha köklü düzenlemeler 1950 sonrası Demokrat Parti döneminde yapılmıştır (Tezel, 2020: 574).

Demokrat Parti iktidarı öncesinde yabancı sermaye yatırımlarıyla ilgili olarak yapılan iki düzenleme dikkat çekmektedir. Bunlardan biri "Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun"la dayanılarak çıkarılan 22 Nisan 1947 tarihli 13 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Karar'dır (Şener ve Kılıç, 2008: 30). Buna göre Türkiye'ye yatırım amacıyla gelen yabancı sermayenin ülke faydasına olduğu görülürse hükümet kârın döviz olarak yurt dışına çıkarılmasında gerekli kolaylıkları gösterecektir (Karakamış, 2019: 23). Yukarıda değindiğimiz Recep Peker'in 17 Nisan 1947'de New York Times gazetesinde çıkan demecinde bahsettiği, yabancı sermayeye sağlanacak kâr transferi kolaylığı, bu olmalıdır. Yani bu düzenlemenin kabul edilmesinde Truman Doktrini kapsamında ABD'den daha fazla yardım alma beklentisi vardır. Yabancı sermaye ile ilgili diğer düzenleme ise 1 Mart 1950'de kabul edilen 5583 sayılı "Hazinece Özel Teşebbüslere Kefalet Edilmesine ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair Kanun"dur (Resmi Gazete, 4 Mart 1950). Bu kanun ile hazine, özel teşebbüsün dışarıdan yapacağı borçlanmalara 300 milyon liraya kadar kefil olacak, ayrıca gelen dövizin geri dönmesinde de gerekli kolaylık gösterilecektir.

24 Mart 1950'te kabul edilen 5660 sayılı yasa ile kurulan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası 2 Haziran 1950'de faaliyete geçmiştir (Seçkin, 1996: 162). Bu banka Dünya Bankası, T.C. Hükümeti, T.C. Merkez Bankası ve Ticaret Bankalarının katkısıyla kurulmuş olup (Tezel, 2020: 400), Türkiye'nin yabancı sermaye desteği ile kurulan ilk özel yatırım ve kalkınma bankasıdır (Terazi, 2011: 112).

DEMOKRAT PARTİ'NİN YABANCI SERMAYE ÇEKME ÇABALARI

14 Mayıs 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi, siyasi anlamda önemli bir kırılma noktası olarak görülse de, ekonomi anlamında aynı şey söylenemez. CHP'nin izlediği ekonomi politikaları farklı siyasi kadrolarla devam ettirilmiştir (Boratav, 2019: 17). Aslında Demokrat Parti muhalefette olduğu yıllarda da ABD'li uzmanların görüşlerine paralel görüşleri savunmuştur. Demokrat Partililer 12 Temmuz 1947'de ABD ile imzalanan yardım anlaşmasının TBMM'deki oylamasında evet oyu kullanmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 1947: 558). Dolayısıyla ABD yardımlarının ön şartı olan yabancı sermayeye taraftar olması son derece normaldir.

Demokrat Parti daha ilk hükümet programında özel teşebbüs ve yabancı sermaye yanlısı olduğunu göstermiş, özel teşebbüse gerekli güvencelerin verileceğini, özel sermayenin yatırımlara yönelmesini kolaylaştırmak, yabancı sermayeye gerekli kolaylıkları göstermek için gerekli çalışmaların yapılacağını belirtmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1950: 26). Başbakan Menderes'e göre hiçbir gelişmiş ülke, kalkınmasını öz kaynaklarıyla sağlamamıştır. Borçlanmak kadar yabancı sermaye ile işbirliği yapmak kalkınma için vazgeçilmez bir şarttır (Coşar, 2005: 32).

Demokrat Parti'yi yabancı sermaye yanlısı politika izlemeye iten bir diğer sebep de çok partili demokratik hayat olmalıdır. Çünkü seçimle iş başına geldiği ve her oyun değerli olduğu bir ortamda halka yeni vergiler koyarak iç kaynaklara yönelmek oy kaybına sebep olacaktır. Bunun yerine borçlanma

ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile kalkınmayı gerçekleştirme daha akılcıdır. Yani çok partili sistem halkın taleplerine duyarlı olmayı, Truman Doktrini ile başlayıp Marshall Yardım Programı ile devam eden ABD yardımları dış telkinlere açık olmayı getirmiştir (Özcan, 2020: 39).

Artan dış ticaret açığı da DP’yi yabancı sermaye çekmeye iten sebeplerden biri olmuştur. 1936-1939 yılları arasında ABD’den yapılan ithalat 7-14 milyon dolar arasında değişirken, savaş sonrası 1947’de 81 milyon dolara çıkmıştır. ABD’ye ihracatımız ise çok düşük seviyededir. Demokrat Parti yabancı sermayeyi teşvik ederek bu açığı kapatmak istemiştir (Sander, 2016:49).

Demokrat Parti döneminde yabancı Sermayenin önündeki engellerin kaldırılmasını isteyen en önemli belge Barker Raporu’dur. İlk defa 1949 yılında Türkiye’ye gelip giden James M. Barker başkanlığındaki Dünya Bankası heyetini, iktidara gelen Demokrat Parti hükümeti tekrar Türkiye’ye davet etmiştir. (Semiz ve Toplu, 2021: 118). 18 Haziran 1950 de Türkiye’ye gelen Barker Heyeti, üç aylık çalışmasının ardından 8 Eylül 1950’de Türkiye’den ayrılmış, hazırlanan rapor Dünya Bankası yetkililerinin de yaptıkları katkıların ardından 1951 Mayıs’ında resmi kanallardan Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar’a iletilmiştir (Semiz ve Toplu, 2021: 124). 276 sayfalık⁴ Barker Misyonu Rapor’unda yer alan ulaşımdan sağlığa, maliyeden turizme kadar ayrıntılı tahliller Demokrat Parti’nin 10 yıllık iktidarında adeta bir yol haritası niteliği taşımıştır.

Rapor tıpkı önceki raporlar gibi sanayileşmenin özel sektör öncülüğünde sürdürülmesini, tarımsal üretimin desteklenmesini, devletin yol, köprü, sulama kanalı gibi alt yapı hizmetlerini yaparak, özel sektörün önünü açmasını istemektedir. Ayrıca kapsamlı planlamalar yapılmamasını, kalkınmada önceliğin, zirai üretime ve hammadde üretimine verilmesini, devletçiliğin tasfiye edilmesini, özel girişime öncelik verilmesini, yabancı sermayeyi engelleyen mevzuatın değiştirilmesini tavsiye etmektedir (Güven, 1998: 120). Yabancı sermayeyle ilgili olarak, yabancı sermayenin sadece kaynak olarak görülmemesi, aynı zamanda ihtiyaç duyulan teknoloji ve yönetim bilgisi eksikliğini gidermenin bir yolu olarak değerlendirilmesinin tavsiye edilmesi, dikkat çekmektedir (Semiz ve Toplu, 2021: 153).

Demokrat Parti döneminde 1 Ağustos 1951’de kabul edilen 5821 sayılı “Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu”, doğrudan yabancı sermayeyi teşvik anlamında önemli bir dönüm noktasıdır (Resmî Gazete, 9 Ağustos 1951). Bu kanun ile yerli özel sermayeye açık olan yatırım sahaları, yabancı sermayeye de açılmıştır. Ancak kanun metninde yer alan “memleket ekonomisinin kalkınmasına yarayacak mahiyette olmak” (madde 1) ifadesi, başvuruları engellemek için hükümete takdir hakkı tanımaktadır. Kârın transferinde de yüzde 10 sınırı getirilmiştir (madde3). Yukarıda bahsettiğimiz 1 Mart 1950 tarihli 5583 sayılı “Hazinece Özel Teşebbüslere Kefalet Edilmesine ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair Kanun” ise bu kanunla yürürlükten kaldırılmıştır (madde 10).

Yabancı sermaye yatırımı 1951’de 3 milyon 400 bin TL (verilen izin yüzde 71’i oranında), 1952’de 2 milyon 993 bin TL (verilen izin yüzde 11’i oranında), 1953’te 1 milyon 148 bin TL (verilen izin yüzde 6’sı oranında) olarak gerçekleşmiştir (Kepenek, 2020: 98). Yabancı sermayeye verilen izinlerin çok altında gerçekleşen yatırımlara karşılık, ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 92’den, yüzde 74’e inmiştir (Özdemir, Yiğit ve Oral, 2016: 157). Bir taraftan dış ticaret açığının artması, diğer taraftan verilen izinlerin çok altındaki oranlarda yabancı sermaye yatırımı gerçekleşmesi, daha fazla yabancı sermaye yatırımı çekmek için yeni düzenleme yapılması arayışlarını başlatmıştır.

5821 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununun üç yıllık uygulamasından beklenen netice alınmayınca Amerikalı Clarence B. Randall Ağustos 1953’te Türkiye’ye davet edilmiştir (Kapıcı ve Aydın, 2018: 211). ABD Yabancı Memleketler Ekonomik Siyaseti Komisyonu başkanı olan Randall, daha önce de ECA’da müşavir olarak Paris’te bulunmuştur. ABD Yabancı Memleketler Ekonomik Siyaseti Komisyonu’nun görevi ise, ABD’nin yabancı memleketlerle hangi oranda ticaret yapacağı ve yabancı memleketlere hangi oranda yardım yapılacağını tespit etmektir (DABCA 30.1.0.0/13.79.16).

26-29 Ağustos 1953 tarihleri arasında Türkiye’de incelemeler yapan Randall Heyeti hükümet yetkilileri ve iş çevreleriyle görüşmüştür. Başbakan Menderes ile gerçekleştirilen ilk görüşmede Randall, yapılması gerekenleri Menderes’in yüzüne söylemiştir. Randall’ göre üç şey yapılmalıdır. 1. Yabancı sermaye için belirlenen faaliyet alanları genişletilmelidir. 2. Ana sermaye dâhil tüm kâr serbestçe dışarıya transfer edilebilmelidir. 3. Hazırlanacak yeni yasa mevcut yasayı da kapsayacak şekilde gerçeğe dönük işletilmelidir (DABCA 30.1.0.0/26.153.1). Aynı toplantıda, Randall heyetinde bulunan Redvers Opie, Menderes’e hitaben, yabancı sermaye ne kadar çekingen olursa olsun, uygun ortamı bulduğunda oraya akar demiş, bu sözünü küfürlü bir İngiliz atasözü ile desteklemiştir. Bu kaba üsluba rağmen Menderes,

⁴ Raporun devlet arşivlerindeki kaydında toplam 68 sayfa bulunmaktadır (DABCA, 30.1.0.0/134.873.8).

arkadaşça olan bu samimi sohbette teşekkür etmiştir (DABCA 30.1.0.0/26.153.1). Redvers Opie'nin bu tavrı, nasıl olsa bizim istediğimizi yapmak zorundasınız özgüvenini ima etmektedir.

Randall, 28 Ağustos 1953'te iş adamlarıyla da bir toplantı yapmıştır. Toplantıda söz alan Vehbi Koç'un Randall'a hitaben, Amerikan hükümetinin kendi özel sermayesini Türkiye'ye yatırım yapma konusunda yeterince teşvik etmediğini söylemesi ilginçtir. Koç bu sözleriyle ABD özel sermayesinin ABD'nin isteğiyle başka ülkelere gittiğini düşündüğünü ima etmektedir. Bu durum ABD özel sermayesine Türkiye'deki bakışı göstermesi bakımından da anlamlıdır. Randall, Koç'un ne demek istediğini anlamadığını söyleyince, Koç, Türkiye'nin coğrafi olarak bulunduğu yerin önemini belirtmiş, SSCB'ye yakın olmasının ABD için önemini açıklamıştır. Randall, Koç'la aynı fikirde olmadığını söylemiş, her sermaye sahibinin kendi riskini alması gerektiğini, devletin buna güvence veremeyeceğini belirtmiştir (DABCA 30.1.0.0/26.153.1). Aslında Koç'un bu düşüncesinde yanılmadığını, 1956'da ABD Başkanı Eisenhower'ın yabancı sermayenin teşvikini, Amerikan Dış Politikasının gereklerinden biri olarak gördüğünü belirterek, "Dış ülkelere özel sermaye akımını teşvik yolunda hükümetimiz elinden geleni yapacaktır" demesi, doğrulamıştır (Güven 1998: 4).

Randall heyetinin de tavsiyeleri dikkate alınarak 18 Ocak 1954'te 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkarılmıştır (Resmi Gazete, 23 Ocak 1954). Kanunun en dikkat çeken yönü 1951 kanunundaki kâr sınırlamalarının kaldırılmış olmasıdır (Madde 4). Bu kanunla 1951 tarihli kanun yürürlükten kaldırılmış, ancak o kanunun hükümlerinden faydalanan sermaye sahipleri yeni kanunun hükümlerinden yararlandırılmıştır (Madde 10). Yani Randall'ın tavsiyesine uyulup kanun geriye doğru işletilmiştir. 1951 de çıkarılan 5821 sayılı teşvik kanunuyla 3 yılda yaklaşık 15 milyon liralık yabancı sermaye gelmişken 6224 sayılı yeni kanunla bir yılda 56 milyon liradan fazla yabancı sermaye girişi olmuştur (Haykır ve Demir, 2017: 258). Yeni kanunda kâr sınırlamasının kaldırılarak, elde edilen kârın dövize çevrilip ülke dışına transferinden memnun olan ABD büyükelçisi "Dünyanın en liberal yabancı yatırım kanunu" yorumunu yapmıştır (Sander, 2016: 146).

6224 sayılı kanunu tamamlayıcı nitelikte olan bir diğer yasal düzenleme de 7 Mart 1954 tarihinde kabul edilen 6326 sayılı Petrol Kanunu'dur (Resmi Gazete, 16 Mart 1954). Aslında 1926 yılında çıkarılan 792 sayılı Petrol Kanunu ile Türkiye, ülkedeki tüm petrol arama ve işletme haklarını hükümete vererek, petrol arama ve çıkarma işlemini devletleştirmiştir. 1933 yılında 2189 sayılı kanun ile de ülke genelinde tüm altın ve petrol madenlerini aramak ve işletmek için Altın ve Petrol Arama ve İşletme İdaresi kurulmuştur. Bu kurum daha sonra, 1935 yılında kurulan Maden Teknik Arama Enstitüsü'ne devredilmiştir (Kapıcı ve Aydın, 2018: 209). Ancak bu dönemde ABD'li uzmanların da isteğiyle petrol sahaları yabancılara açılmıştır.

6326 sayılı yeni petrol yasasının hazırlık çalışmaları sırasında, ABD'de uzun yıllar Petrol Dairesi Reisliği yapmış ve 1952'de İsrail Petrol Kanunu'nu hazırlamış olan Max Ball'ın, Türkiye'ye davet edildiği, Ekonomi ve Ticaret Bakanı Sıtkı Yırcalı'nın Randall'a yaptığı görüşmedeki sözlerinden anlaşılmaktadır (DABCA, 30.1.0.0/26.153.1). Max Ball Türkiye'ye geldikten sonra Maden Tetkik Arama Enstitüsü'nde görevlendirilmiş, çalışmalarını burada sürdürmüştür (DABCA, 31.18.1.2/131.5.15).

Max Ball'ın da aralarında bulunduğu sekiz kişilik komisyon, çalışmalarını altı ayda tamamlayarak yeni petrol kanunu hazırlamıştır (Haykır ve Demir, 2017: 258). Hazırlanan yeni kanuna göre, yabancı sermayeli şirketler Türkiye'de petrol arayabilecek ve bulduklarında işletebileceklerdir. Kanunun 100. Maddesine göre yabancı firmalarca çıkarılan petrolden elde edilen gelirin yarısı devlete vergi olarak ödenecektir.

Petrol kanunun hazırlıkları sırasında ABD yayımlanan gazete ve dergilerde çıkan çeşitli makalelerde, bu kanundan duyulan memnuniyet dile getirilmiştir. 11 Aralık 1953 tarihli Albuquerque N.M.journal gazetesindeki bir makalede, Türkiye'nin petrol sahalarını yabancılara açmasıyla ilgili olarak, Türkiye'nin daha önce devletleştirdiği petrol arama ve işletme haklarını, yabancı sermayeye açmasının çok ileri bir adım olduğu, İran ve Mısır'da bunun tersinin yapıldığı yorumu yer almıştır (DABCA 30.1.0.0/103.641.3).

Yasa metninde bu yasal düzenlemeden sadece ABD'li yatırımcılar yararlanacaktır diye bir kayıt yoktur. Ancak yasadan en fazla Amerikalı şirketler faydalanmıştır. 1954-1965 döneminde Türkiye'ye yatırım yapmak üzere gelen yabancı sermayeye bakıldığında, toplam yabancı sermaye yatırımının %30,5'inin ABD kaynaklı olduğu görülmektedir (Kapıcı ve Aydın, 2018: 212). Petrol arama işinde yabancı şirketlere gerekli kolaylık gösterilmiş, askeri yasak bölgelerde bile arama yapmalarına izin

verilmiştir (DABCA, 30.18.1.2/132.52.5). Kanunun özü aynı kalmakla birlikte 1955 ve 1957 de bazı küçük değişiklikler⁵ yapılmıştır.

Yapılan bu yasal düzenlemelerle Türkiye’ye gelen yabancı sermayenin arttığı görülmektedir. Ancak 1951-1958 döneminde gelen 23,4 milyon dolarlık yabancı sermaye, verilen izinlerin sadece yüzde 17,4’üne denk gelmektedir (Özcan, 2020: 47). Aşağıda Tablo 1’de 1951-1960 döneminde Türkiye’ye gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları gösterilmiştir.

Tablo 1: 1950-1960 Döneminde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Yıllar	Gelen Sermaye Bin TL	Kümülatif Bin TL
1951	3410000	3410
1952	2993	6404
1953	1148	7552000
1954	2598	10150
1955	8002	18152
1956	21655	39807
1957	10531	50338
1958	15068	65406
1959	19825	85233
1960	18711	103944

Kaynak: (Bozdağlıoğlu ve Evlimoğlu, 2014: 40)

1948’den 1955 yılı ortalarına kadar ABD’nin Türkiye’ye yaptığı yardım 396 milyon dolara ulaşmıştır. Bu miktara askeri ve teknik destek karşılığı olarak verilen 205 milyon dolar da ilave edildiğinde toplam yardım miktarı 601 milyon doları bulmuştur (Sander, 2016: 144). Ancak artan dış ticaret açığı, döviz darboğazını daha da artırdığı için daha fazla dış yardım ve yabancı sermaye yatırımlarına ihtiyaç duyulmuştur. Aşağıda Tablo 2’de dış ticaret dengesinde 1950-1959 yılları arasında sürekli açık verildiği görülmektedir.

Tablo 2: Dış Ticaret Dengesi

Yıllar	İhracat (Bin Dolar)	İthalat (Bin Dolar)	Dış Ticaret Dengesi (Bin Dolar)	Dış Ticaret Hacmi (Bin Dolar)	İhracatın İthalatı Karşısına Oranı (%)
1950	263.424	285.664	- 22.240	549.088	92,2
1951	314.082	402.086	- 88.004	716.168	78,1
1952	362.914	555.920	- 193.006	918.834	65,3
1953	396.061	532.533	- 136.472	928.594	74,4
1954	334.924	478.359	- 143.435	813.283	70,0
1955	313.346	497.637	- 184.291	810.983	63,0
1956	304.990	407.340	- 102.350	712.330	74,9
1957	345.217	397.125	- 51.908	742.342	86,9
1958	247.271	315.098	- 67.827	562.369	78,5
1959	353.799	469.982	- 116.183	823.781	75,3

Kaynak: (Özdemir, Yiğit ve Oral, 2016: 157)

Celal Bayar Ocak 1954’te yaptığı ABD ziyaretinde Dünya Bankası yetkilileriyle görüşmüş, banka yetkililerinin Türkiye’nin izlemiş olduğu ekonomik modeli değiştirmedeği takdirde yeni kredi açmayacaklarını söylemeleri üzerine, bankanın Türkiye’deki Misyonu’nu çekmesini, talep etmiştir (Özcan, 2020: 58). Menderes’in 1954 yazındaki ABD ziyaretinde de devalüasyona yanaşmaması

⁵ Yapılan değişiklikler için bkz. (PETROL, 1954).

sebebiyle, ABD'den yardım talepleri sonuçsuz kalmıştır (Özcan, 2020: 59). Aslında bu yaşananlar ilk sıkıntılar değildir. Menderes ve arkadaşları yabancı uzmanların tavsiyeleri doğrultusunda ekonomik tedbirler almış olsalar da, tarımın vergilendirilmesi ve devalüasyon tavsiyelerine direnmişlerdir. DP hükümetinin 1951'de tarımsal gelirleri vergi dışı bırakması ve banka faizlerini indirmesi karşısında İktisadi İşbirliği İdaresinin (ECA), yardımları vermekte isteksiz davranması hükümetin tepkisine sebep olmuştur (Özcan, 2020: 58). 1953 yılında Türkiye'ye gelen Hollis Chenery'nin hazırlamış olduğu "Turkish Investment and Economic Development" isimli raporda artan cari açık nedeniyle enflasyon baskısı olduğu ve devalüasyon yapılması gerektiği belirtilmektedir. Bu teklif de Menderes'i kızdırmıştır (Türkcan, 2014: 126-128).

Artan cari açık karşısında Dünya Bankası'ndan istediği yardımları alamayan hükümet bir taraftan ithalat kısıtlamaları ve diğer taraftan da banka kredilerinde tavan uygulamasına gitmiştir. Milli Korunma Kanunu da tekrar uygulamaya sokularak, piyasada darlığı çekilen bütün mallar, tahsis ve tevziye tabi kılınmıştır (Özcan, 2020: 60-62). Hükümet bir taraftan bu tedbirleri alırken diğer taraftan 1956'da Randall'ı tekrar Türkiye'ye davet etmiştir. Ancak Randall, ABD'ye Türkiye'ye kredi açmamasını, Türkiye'nin krediyi OEEC ve IMF'den alması gerektiğini söylemiştir (Özcan, 2020: 60).

Devalüasyon yapmak istemeyen Menderes Hükümeti, ABD sermayesinin Türkiye'ye daha rahat gelmesi için, ABD ile 15 Ocak 1957'de "İstimlak ve Müsadere Garantisi Antlaşması" yapmıştır. Kapitülasyonları andıran bu antlaşmaya göre Türkiye'de yatırım yapan bir Amerikan şirketi ile Türk şirketi arasında bir anlaşmazlık çıkarsa Amerikan hükümeti müdahale edebilecek, Türk hükümeti Amerikan şirketinin bir yatırımını istimlak ederse, Amerikan yetkili makamları çözüm bulabilecek, gerekirse tazminat verebilecektir (Sander, 2016: 198). Tüm bu çabalara rağmen mali tikanıklık aşılamayınca, daha önce uluslararası mali kuruluşların önerilerini dikkate almayan hükümet, bu kuruluşlardan yardım istemek zorunda kalmış, IMF ve OECD ülkelerinin desteği ile 4 Ağustos 1958'de devalüasyon yapmıştır. Buna göre 1 dolar 2,80 TL.'den 9,00 TL'ye çıkarılmıştır (Terazi, 2011: 114).

SONUÇ

Osmanlı Devleti zamanındaki kapitülasyon uygulamalarından ders çıkaran Atatürk ve arkadaşları, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yabancı sermayeye karşı dikkatli bir yaklaşım içine girmişlerdir. 1930'lu yıllarda dış kredi imkânlarının da daralmasıyla "Devletçilik" olarak isimlendirilen, beş yıllık kalkınma planlarının yapıldığı, devletin doğrudan fabrika kurduğu yeni bir döneme girilmiştir. İlk kalkınma planı 1937'de tamamlandıktan sonra, yeni bir kalkınma planı daha yapılmış, ancak bu sırada başlayan İkinci Dünya Savaşı, planın uygulanmasını imkânsız kılmıştır. 1923-1945 arası dönemde Türkiye'de faaliyet gösteren bazı yabancı şirketlerin satın alınarak millileştirildiği de görülmektedir. Ancak yabancı sermaye hiçbir zaman yasaklanmamış, millileştirme yapılan dönem de dâhil, yabancı sermaye yatırımları varlığını sürdürmüştür.

İkinci Dünya Savaşının bitmesiyle birlikte aynı anlayışla kalkınma çabalarına devam etmek isteyen Türkiye, SSCB'nin Türkiye'nin boğazlarında askerî üs kurmayı ve Doğu Anadolu'dan toprak talep etmesi üzerine bütün hesaplarını değiştirmek zorunda kalmıştır. Çünkü kalkınma planı yapılırken savaş yıllarında biriktirilen 245 milyon dolarlık altın stokuna güvenilmiştir. Oysa savaş ihtimali yüzünden ordu terhis edilememekte, kalabalık ordu savunma masraflarını artırmaktadır. Bu durumda kalkınma planı için dış kaynak bulmak mecburiyet halini almıştır.

Öte yandan SSCB ile yalnız başına savaşmak istemeyen Türkiye, Batı Avrupalı devletlerin ve ABD'nin desteğini aramıştır. Başlangıçta Türkiye'ye açık destek vermeyen ABD, 1946'dan itibaren tutumunu değiştirmiş, SSCB yayılmasını kendi çıkarları açısından tehlikeli bulduğu için Türkiye'yi desteklemeye başlamıştır. Türkiye'ye 1947'de Truman Doktrini ile daha ziyade askerî amaçlı olarak başlayan ABD yardımları, 1948 Marshall Planı ile iktisadi sahaya da yayılmıştır. Bu sırada ABD yönetimi, yardımların hangi alanlara yapılacağını araştırmak ve yardımların yerinde kullanılıp kullanılmadığını denetlemek üzere çok sayıda askerî ve sivil uzman heyetini Türkiye'ye göndermiştir.

Askerî uzman heyetlerinin askerî alandaki tavsiyelerini bir kenara bırakırsak, uzman heyetleri genelde aynı ekonomi modelini tavsiye etmişlerdir. Kara yolu yapılması, devletçilikten vaz geçilip tarım öncülüğünde kalkınma gerçekleştirilmesi, özel sektörün ve yabancı sermayenin önündeki engellerin kaldırılması, tavsiyelerdeki başlıca ortak noktalardır. Aslında ABD böyle yapmakla, bir taraftan Avrupa'nın doyurulması işini Türkiye'ye vermekte, diğer taraftan kendi özel sermayesi için yeni kârlı alanlar bulmaktadır. Türkiye ise hem ABD'nin desteğini kaybetmemek, hem de yapmış olduğu kalkınma planına kaynak bulmak için bu önerileri kabul etmiştir.

Türkiye’nin bu dönemde yabancı sermayeyi teşvik etmesinde de ABD isteklerinin etkili olduğu hissedilmektedir. Mart 1947’de Türkiye’ye gelmiş olan Thornburg heyetinin yabancı sermayenin teşvik edilmesini istemesi, bu sırada dönemin başbakanının bir Amerikan gazetesine yabancı sermayeye gerekli kolaylıkların sağlanacağını söylemesi ve ardından 22 Nisan 1947 tarih ve 13 sayılı “Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Karar” ile yabancı sermayeye kâr transferinde kolaylık sağlanması tesadüf olmasa gerektir.

Demokrat Parti dönemindeki yabancı sermaye teşviklerinde de ABD etkisi aynı şekilde devam etmiştir. Amerikan Barker Heyeti’nin tavsiyeleri sonucu Demokrat Parti’nin Yabancı sermayeyi teşvik etmek için çıkardığı ilk kanun 1 Ağustos 1951 tarihli ve 5821 sayılı “Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu” olmuştur. Ancak bu kanunda yabancı sermayeye kâr transferinde sınırlama getirilmesi, kanundan beklenen neticenin alınmasını engellemiştir. 1953’te Türkiye’ye gelen Randall heyetinin tavsiyeleri doğrultusunda 18 Ocak 1954’te kabul edilen 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile bu sınırlamalar kaldırılarak daha fazla yabancı sermaye çekilmeye çalışılmıştır. Bu kanunu tamamlayıcı nitelikte olan 7 Mart 1954 tarihli ve 6326 sayılı Petrol Kanunu ile de daha önce devletleştirilmiş olan petrol arama ve çıkarma işi, özel ve yabancı sermayeye açılmıştır. Petrol Kanunu’nun çıkarılmasında da ABD’li uzman Max Ball’ın görüş ve telkinleri etkili olmuştur.

Ancak yapılan tüm teşvik çalışmalarına rağmen 1951-1958 arası dönemde, yabancı sermayeye yatırım için verilen izinlerinin sadece yüzde 17’ler seviyesinde yatırıma dönüşmesi, yabancı sermayeyi teşvik çalışmalarından istenen sonucun alınmadığını göstermektedir.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma için etik kurul izni gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Acartürk, E. & Kılıç, R. (2011). OsmanlıDevletinde Kapitülasyonların İktisadi ve Siyasi Perspektiften Analizi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(2), 1-21.
- Adiloğlu, B. & Yücel, G. (2021). Düyûn-ı Umûmiyye Osmanlı Devlet Borçları İdaresi. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 0(21), 67-78.
- Barlas, M. (2001). *Türkiye Üzerine Pazarlıklar*. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Boratav, K. (2019). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2015*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Bostancı, E. (2020). 1929-1938 Yılları Arasında Türkiyede Yabancı Sermaye. *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, 4(8), 37-68.
- Bostancı, N. (1990). *Kadrocular ve Sosyo-Ekonomik Görüşleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bozdağlıoğlu, Y. & Evlimoğlu, U. (2014). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Tarihsel Süreçte Gösterdiği Gelişim: Hukuksal ve Ekonomik Yansımaları. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 0(11), 32-52.
- Coşar, N. (2005). Demokrat Parti Dönemi Maliye Politikası. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(01), 29-58.
- Cumhuriyet Gazetesi, 1 Temmuz 1947.
- Cumhuriyet Gazetesi, 14 Temmuz 1947.
- Cumhuriyet Gazetesi, 2 Temmuz 1947.
- Cumhuriyet Gazetesi, 23 Nisan 1947.
- Cumhuriyet Gazetesi, 6 Mayıs 1947.
- Cumhuriyet Gazetesi, 7 Eylül 1947.
- Cumhuriyet Gazetesi, 8 Eylül 1947.
- Cumhuriyet Gazetesi, 9 Kasım 1947.
- DABCA, 30.1.0.0/134.873.8.
- DABCA, 30.1.0.0/103.641.3.
- DABCA, 30.1.0.0/12.70.5.
- DABCA, 30.1.0.0/13.79.16.
- DABCA, 30.1.0.0/26.153.1.
- DABCA, 30.10.0.0/268.807.4.
- DABCA, 30.18.1.2/113.36.3.
- DABCA, 30.18.1.2/132.52.5.
- DABCA, 31.18.1.2/131.5.15.

- Ertem, B. (2009). Türkiye ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 377-397.
- Esmer, A. Ş. (19 Nisan 1948). Türkiye ve Marshall Planı. *Ulus Gazetesi*.
- Eşiyok, B. A. (2009). Sanayi Planlarından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'na: Bir Dönüşümün Kısa Bir Öyküsü, *Memleket Siyaset Yönetim*, 4(11), 86-131.
- Eşiyok, B. A. (2014). Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Ekonomisine Eklemlenmesinde Bir Dönüm Noktası:1838 Serbest Ticaret Anlaşması. *Mülkiye Dergisi*, 34(266), 67-108.
- Güven, S. (1998). *1950'li yıllarda Türk Ekonomisi Üzerinde Üzerinde Amerikan Kalkınma Reçeteleri*. İstanbul: Ezgi Kitabevi.
- Haykır, Y. & Demir, Ö. (2017). 6326 Sayılı Petrol Kanunu ve Demokrat Parti Dönemi Petrol Politikası. *SUTAD*, (41), 251-269.
- Kapıcı, H. Z. & Aydın, İ. (2018). Demokrat Parti Döneminde Türkiye ABD İlişkilerinde Petrol (1950-1960), *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 0(20), 201-224.
- Karakamış, F. (2019). Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: 1990-2002 Dönemi İle 2003-2018 Döneminin Karşılaştırılması. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Doç. Dr. Kıvanç Halil Arıç). Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kepepek, Y. (2020). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Özcan, F.C. (2020). Ellili Yıllarda Türkiye Ekonomisi. (Haz. M. K. Kaynar). *Türkiye'nin 1950'li Yılları* içinde (s. 39-68). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özdemir, Ü., Yiğit, G. K. & Oral, M. (2016). Cumhuriyetten Günümüze Ekonomi Politikaları Bağlamında Türk Dış Ticaretinin Gelişimi, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 21(35), 149-174.
- PETROL. (1954). Petrol Kanunu. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.6326.pdf> adresinden 23.10.2022 tarihinde erişildi.
- Resmî Gazete, 25 Şubat 1930.
- Resmî Gazete, 5 Eylül 1947.
- Resmî Gazete, 13 Temmuz 1948.
- Resmî Gazete, 4 Mart 1950.
- Resmî Gazete, 9 Ağustos 1951.
- Resmî Gazete, 23 Ocak 1954.
- Resmî Gazete, 16 Mart 1954.
- Sander, O. (2016). *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Semiz, Y. & Toplu G. (2019). Cumhuriyet Döneminde Amerikan Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi: Thornburg Raporu. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 0(27), 455-484.
- Semiz, Y. & Toplu G. (2021). Barker Raporu: Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde İktisadi Kalkınmayı Hızlandırmak Amacıyla Yabancı Uzmanlara Hazırlatılan Örnek İnceleme. *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, 4(4), 114-161.
- Şener, S. & Kılıç, C. (2008). Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Yabancı Sermaye. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(1), 22-50.
- TBMM Tutanak Dergisi, (1 Eylül 1947). Dönem 8, C. 6, Toplantı 1.
- TBMM Tutanak Dergisi, (29 Mayıs 1950). Dönem 9, C. 1, Toplantı Olağan.
- TBMM Zabıt Ceridesi, (2 Ocak 1924). Devre 2, C. 4.
- Tekeli, İ. & İlkin, S. (2009). *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadî Kalkınma Planı*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Terazi, E. (2011). Avrupa Birliği'nde ve Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). (Danışman: Prof. Dr. Havva Tunç). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tezel, Y. S. (2020). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Töre, İ. (2015). Geçmişten Günümüze Türkiye'de Yabancı Sermaye Mevzuatı. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 19(3-4), 123-148.
- Türkcan, E. (2014). Chenery Raporu'na Göre 1950'lerin Başında Türkiye Ekonomisi. *Mülkiye Dergisi*, 34(267), 123-128.
- Ulus Gazetesi, 9 Temmuz 1947.
- Yıldız, A. (2011). Osmanlı İmparatorluğunun Borçlanmasında Yabancı Sermayenin Etkisi. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 0(37), 113-125.

Asya Studies

AcademicSocialStudies/Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 7 - Number: 23 p. 65-72, Spring 2023

Öğretmenlerde Mağduriyet ve Kaygı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Hilvan Örneği* **

*Examining the Relationship Between Victimization and Anxiety in Teachers: The
Example of Hilvan*

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1198599>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
03.11.2022

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
10.02.2023

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.03.2023

Asya Studies

Eyyüp Birlik
Millî Eğitim Bakanlığı
eyyupbirlik@gmail.com
ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0003-4057-4407>

Gökhan Genç
Millî Eğitim Bakanlığı
gokhan-1711@hotmail.com
ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0002-5034-9484>

Cemal Azkın
Millî Eğitim Bakanlığı
cemalazkin42240124@gmail.com
ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0003-1999-6314>

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır.

** Bu makalede 2020 yılı öncesi verileri kullanılmıştır. Bu sebeple geçmişe yönelik Etik Kurul Onayı alınamamış ve bu durum makale içinde ULAKBİM TR DİZİN kararına uygun şekilde “Etik Kurul Beyanı” bölümünde açıklanmıştır.

Öz

Bu araştırmanın amacı öğretmenlerin geçmişte yaşadıkları mağduriyetlerin kaygı düzeylerini etkileyip etkilemediğini belirlemek, mağduriyet ve kaygı düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu çalışmada korelasyonel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın evreni, Şanlıurfa ilinin Hilvan ilçesinde 2018-2019 eğitim öğretim yılı bahar döneminde ortaokul ve liselerde görev yapan 435 öğretmenden oluşmaktadır. Araştırmada uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Münferit gerekçelerle ulaşılamayan ve araştırmaya katılmak istemeyen öğretmenler araştırmaya dâhil edilmemiştir. Ayrıca ölçek formlarının bazı maddelerine cevap vermeyen öğretmenler de araştırmanın geçerlik ve güvenilirliğini etkilememesi amacıyla araştırmaya dâhil edilmemiştir. Evrende bulunan 435 ortaokul ve lise öğretmeninden 361’i bu araştırmaya katılım sağlamıştır. Araştırmada veri toplama araçları olarak Çok Boyutlu Öğretmen Mağduriyet Ölçeği ve Beck Anksiyete Ölçeğinden elde edilen puanlar kullanılmıştır. Veri toplama araçlarından elde edilen veriler Pearson Momentler Çarpım Korelasyon analizi ile incelenmiştir. Araştırmada ortaya çıkan bulgulara göre Çok Boyutlu Öğretmen Mağduriyet Ölçeğinin Fiziksel Mağduriyet ve Sosyal Mağduriyet alt boyutları ile Beck Anksiyete Ölçeğinin Subjektif Kaygı, Somatik Semptomlar alt boyutları ve Beck Anksiyete Ölçeğinin toplam puanı arasında orta ve yüksek düzeyde pozitif yönlü ve anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Beck Anksiyete Ölçeğinin Subjektif Kaygı, Somatik Semptomlar alt boyutları ve ölçeğin toplam puanları ile Çok Boyutlu Öğretmen Mağduriyet Ölçeğinin Sözel Mağduriyet, Siber Mağduriyet, Cinsel Taciz, Kişisel Mülkiyet Suçları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Mağduriyet, Kaygı, Öğretmene Şiddet

Abstract

The aim of this research is to determine whether the past victimization of teachers affects their anxiety levels and to examine the relationship between victimization and anxiety levels. Correlational research method was used in this study. The universe of the study consists of 435 teachers working in secondary and high schools in the spring term of 2018-2019 academic year in Hilvan district of Şanlıurfa province. Convenience sampling method was used in the study. Teachers who could not be reached for individual reasons and who did not want to participate in the research were not included in the research. In addition, teachers who did not respond to some items of the scale forms were not included in the study in order not to affect the validity and reliability of the research. 361 of 435 secondary and high school teachers in the universe participated in this research. Scores obtained from the Multidimensional Teacher Victimization Scale and Beck Anxiety Scale were used as data collection tools in the study. The data obtained from the data collection tools were analyzed with Pearson Product Moments Correlation analysis. According to the findings of the study, a moderate and high level of positive and significant correlation was found between the Physical Victimization and Social Victimization sub-dimensions of the Multidimensional Teacher Victimization Scale and the Subjective Anxiety, Somatic Symptoms of the Beck Anxiety Scale and the total score of the Beck Anxiety Inventory. No significant relationship was found between the Beck Anxiety Scale's Subjective Anxiety, Somatic Symptoms sub-dimensions and the total scores of the scale and Verbal Victimization, Cyber Victimization, Sexual Harassment, and Personal Property Crimes of the Multidimensional Teacher Victimization Scale.

Keywords: Victimization, Anxiety, Violenceagainst Teacher

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Birlik, E., Genç, G. & Azkın, C. (2023). Öğretmenlerde Mağduriyet ve Kaygı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Hilvan Örneği. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7(23), 65-72.

GİRİŞ

Okullarda eğitim ve öğretim yaşantıları öğretmenlerin rehberliğinde gerçekleştirilmektedir. Öğretmenler sınıf ortamlarında öğrencilere öğrenmeyi öğreten liderlerdir. Bu durumda öğretmen ve öğrenciler arasındaki etkileşim, öğrenme sürecini doğrudan etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Günümüz eğitim-öğretim yaklaşımlarına göre öğretmenlerden beklentiler çağdaş eğitim ilkelerine göre değişmiştir. Bu durumda öğretmenler sadece ders işleyen ya da sınav uygulayan kişiler olarak değerlendirilmemekte aynı zamanda birer lider, rehber, değerlendirici, izleyici ve organizatör olarak görülmektedirler (Demir, 2011: 69). Öğretmenler öğrenci davranışlarını olumlu yönde değiştiren, öğrencileri belirlenmiş amaçlara göre yetiştiren, sosyal, duygusal ve bilişsel gelişimlerini gerçekleştirmesi doğrultusunda onlara liderlik eden, öğrencileri araştırmaya, sorgulamaya, problem çözmeye, yaratıcı ve esnek düşünmeye yönlendiren, çevreden gelecek olası tehlikelere karşı onları korumaya çalışan koordinatörlerdir. Bu denli önemli ve kritik bir rol üstlenen öğretmenlerin psikolojik ve fiziksel olarak sağlam olması, mesleki motivasyonun ve mesleki doyum seviyesinin yüksek olması, mesleki tükenmişlik düzeylerinin az olması ve öğrencileri ile sağlıklı bir iletişim kurabilmeleri oldukça önemlidir.

Öğretmene şiddet, okul veya çevresinde okula ilişkin bir nedenden ötürü öğrenci, veli veya herhangi birinin içinde bulunduğu kişi ya da grup tarafından öğretmene zarar vermeyi amaçlayan fiziksel, sözel, siber, cinsel, eşyaya yönelik gibi farklı şekillerde gerçekleştirilen olayların tümüdür (Özdere ve Terzi, 2018: 69). Öğretmenlerin maruz kaldıkları şiddet olayları ise öğretmenlerde mağduriyet olgusunu meydana getirmektedir. Öğretmen mağduriyeti öğrenci ile iletişim, iş doyumunu ve motivasyonu olumsuz etkilemektedir. Öğretmenlerin mağduriyet yaşantıları, fiziksel ve psikolojik belirtilerin artması, daha yüksek tükenmişlik düzeyi, stres ve performans düşüklüğü, okul güvenliğinin azalması, moral ve iş tatmini duygusunun düşmesi gibi olumsuz sonuçlarla ilişkilidir (Ingersoll, 2001: 503; Özkılıç ve Kartal, 2012: 3436).

Alanyazında yapılan araştırmalar okulda şiddet ile ilgili oldukça çarpıcı bilgiler sunmaktadır. Özkılıç'ın (2012) çalışmasında öğretmenlerin %40,9'unun, Cumaoğlu'nun (2007) çalışmasında ise %50'sinin şiddete uğradığı tespit edilmiştir. Özdemir (2012) tarafından yapılan çalışmada 902 öğretmenin %24'ü duygusal/psikolojik şiddete, %15'i sözel şiddete, %6,3'ü fiziksel şiddete ve %4,6'sı da cinsel şiddete uğradıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca çalışmada öğretmenlerin %26'sının özellikle sınıf düzenini bozma ve kendilerini korkutmayı amaçlayan söz ve davranışlara maruz kaldıklarını, %22,5'inin kişisel eşyalarına (araba, ev vb.) zarar verildiğini, %20,7'sinin açıkça veya imalı biçimde tehdit edildiklerini, %12,7'sinin hakarete uğradıklarını, %10,8'i kendilerine lakap takıldığını veya alay edildiğini, %8,4'ü ise öğrenciler veya onların ailelerinin fiziki saldırısına uğradıklarını ifade etmişlerdir. Özdere ve Terzi'nin (2018) 604 öğretmenle yaptığı araştırma bulgularına göre ise katılımcıların %20,9'unun farklı şekillerde gerçekleşen toplam 236 şiddet vakası yaşadığını belirlemiştir. Katılımcıların en sık olarak sözel, en az ise diğer (cinsel ve siber) şiddete uğradıkları tespit edilmiştir. Yaşanıldığı ifade edilen 236 şiddet olayının %68,2'si sözel, %15,7'si eşyaya yönelik, %9'u fiziksel ve %7,2'si diğer tür (cinsel ve siber) şiddet olarak gerçekleştiği belirlenmiştir. Uğranıldığı belirtilen toplam 236 şiddet vakasının %69,9'unun öğrenciler, %21,6'sının grup ve %8,5'inin ise veliler tarafından gerçekleştirildiği bulunmuştur. Saldırganın öğrenci olduğunun belirtildiği şiddet olaylarının %43,6'sının sözel, %14,8'inin eşyaya yönelik, %6,4'ünün cinsel ve %5,1'inin ise siber şeklinde gerçekleştiği belirlenmiştir. Öğrenci ve/veya velinin içinde bulunduğu grup saldırıları incelendiğinde, gerçekleştiği belirtilen şiddet olaylarının %18,2'sinin sözel, %1,7'sinin diğer (cinsel ve siber), %1,3'ünün fiziksel, %0,4'ünün ise eşyaya yönelik şiddet olduğu bulunmuştur. Veliler tarafından gerçekleştirilen şiddet olaylarının %6,4'ünün sözel, %1,3'ünün fiziksel, %0,4'ünün eşyaya yönelik ve diğer (cinsel ve siber) şiddet olayları olduğu belirlenmiştir. Araştırmanın şiddet olaylarının tekrarlanma sıklığına ilişkin bulguları incelendiğinde ise, olayların genellikle tek seferlik, münferit olaylar olduğu görülmektedir. Uğranıldığı belirtilen şiddet olaylarının %72,9'unun bir defa, %21,6'sının iki defa, %5,5'inin ise en az üç defa gerçekleştiği belirlenmiştir.

Buna veriler göz önünde bulundurulduğunda okulda şiddet olgusunun başta öğretmenler olmak üzere okuldaki tüm paydaşları olumsuz yönde etkileyen ciddi bir sorun olduğu görülmektedir. Fakat okul şiddeti konulu çalışmalarda genellikle öğrenciye yönelik şiddetin daha sık incelendiği; yönetici, öğretmen gibi diğer okul paydaşlarına yönelik şiddetin araştırıldığı araştırmaların ise daha az olduğu görülmektedir (Espelage, Anderman, Brown, Jones, Lane, McMahon, Reddy ve Reynolds, 2013:76; McMahon, Martinez, Espelage, Rose, Reddy, Lane ve Brown 2014:754; Wilson, Douglas ve Lyon 2011: 2355). Fakat öğretmenlere yönelik şiddet probleminin düşünülen aksine çok daha büyük, sonuçları açısından daha ciddi olduğu, hatta öğretmenlerin şiddete uğrama olasılığının öğrencilerden üç kat daha fazla olduğu

ifade edilmektedir (Kondrasuk, Greene, Waggoner, Jacqueline, EdwardsveNayak-Rhodes, 2005: 640). Buna göre bu alanda yapılacak araştırmaların bu sorunun çözümüne yönelik yol gösterici bilgiler sunması açısından önemlidir.

Bu araştırmada öğretmenlerin, geçmişte yaşadıkları mağduriyetlerin kaygı düzeylerini etkileyip etkilemediği, mağduriyet ve kaygı arasında bir ilişki olup olmadığı araştırılmıştır.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Korelasyonel araştırma, iki ya da daha çok değişken arasındaki ilişkinin herhangi bir şekilde bu değişkenlere müdahale edilmeden incelendiği araştırmalardır (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2009: 221). Bu araştırmada da mağduriyet ve kaygı değişkenleri arasındaki ilişki incelendiğinden bu model tercih edilmiştir.

Evren ve Örneklem

Çalışmanın evreni, Şanlıurfa ilinin Hilvan ilçesinde 2018-2019 eğitim öğretim yılı bahar döneminde ortaokul ve liselerde görev yapan 435 öğretmenden oluşmaktadır. Çalışma evreni 435 öğretmenden oluşmaktadır. Araştırmada uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Münferit gerekçelerle ulaşılamayan, araştırmaya katılmak istemeyen öğretmenler araştırmaya dâhil edilmemiştir. Ayrıca ölçek formlarının bazı maddelerine cevap vermeyen öğretmenler de araştırmanın geçerlik ve güvenilirliğini etkilememesi amacıyla araştırmaya dâhil edilmemiştir. Buna göre evrende bulunan 435 öğretmenden 361'i ile bu araştırma gerçekleştirilmiştir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmanın verileri, Çok Boyutlu Öğretmen Mağduriyet Ölçeği ve Beck Anksiyete Ölçeği ile elde edilmiştir.

Çok Boyutlu Öğretmen Mağduriyet Ölçeği Yang, Jenkins, Fredrick, Chen, Xie & Nickerson (2018) tarafından geliştirilmiş, Birlik (2021) tarafından Türkçeye uyarlanmış Çok Boyutlu Öğretmen Mağduriyet Ölçeği 24 madde 6 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin geçerlik analizlerinde; dil eşdeğerliğinin $r=0,86(p<0,01)$, ölçüt geçerliğinin $r=0,64(p<0,01)$ olduğu belirlenmiştir. Yapı geçerliliği için yapılan AFA sonucunda toplam varyansın %71,2'sini açıklayan altı faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Ortaya çıkan bu yapının model uyumu DFA ile test edilmiş ve uyum indekslerinin ($\chi^2/sd=1,5$, RMSEA=0,074, RMR=0,083, GFI=0,86, AGFI=0,92, NFI=0,92, NNFI=0,97, IFI=0,97, CFI=0,97, RFI=0,91) iyi düzeyde olduğu belirlenmiştir. Güvenirlik analizlerinde; iç tutarlılık katsayısı $\alpha=0,93$, test-tekrar test güvenirligi $=0,93(p<0,01)$, iki yarı güvenirligi $r=0,83(p<0,01)$ olarak belirlenmiştir. Madde toplam korelasyon değerlerinin ise $r=0,48$ ile $r=0,71$ arasında değiştiği belirlenmiştir.

Beck Anksiyete Ölçeği Beck, Epstein, Brown & Steer (1988) tarafından, kişinin yaşadığı anksiyete belirtileri sıklığının belirlenebilmesi amacı ile geliştirilen, Ulusoy, Şahin ve Erkmen (1996) tarafından Türkçeye uyarlanan bir kendini değerlendirme ölçeğidir. Ölçek 12 yaş ve üstü (ergen ve erişkin) bireyler için kullanılmaktadır. Ölçek iki alt boyut ve 21 maddeden oluşmaktadır. 1, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 14, 15, 16, 17 ve 19. maddeler "subjektif kaygı", 2, 3, 6, 12, 13, 18, 20 ve 21. maddeler ise "somatik semptomlar" alt boyutu altında yer almaktadır. Kişilerin kendi kendilerine yanıtlayabilecekleri bir ölçektir. Formun başında ölçek ve uygulamasına dair bilgiler yer almaktadır. Ölçekte alınabilecek puan aralığı 0-63 arasındadır. Ölçekten alınan toplam puanın yüksekliği, kişinin yaşadığı anksiyete seviyesini göstermektedir. Ülkemizde geçerlik güvenirligi Şahin, Ulusoy ve Erkmen (1998) tarafından yapılan ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .93, test-tekrar test güvenirlik katsayısı ise; $r=0,57$ olarak belirlenmiştir. Ölçeğin derecelendirilmesi 0-7 Puan: Minimal Anksiyete 8-15 Puan: Hafif Anksiyete 16-25 Puan: Orta Düzey Anksiyete 26-63 Puan: Şiddetli Anksiyete şeklinde olmaktadır. Ulusoy, Şahin ve Erkmen (1996) tarafından ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı, .93 olarak saptanmıştır. Test-tekrar test güvenirlik katsayısı ise; $r=0,57$ 'dir.

Verilerin Toplanması

Bu araştırmada Çok Boyutlu Öğretmen Mağduriyet Ölçeği ve Beck Anksiyete Ölçeği katılımcılara sunulmuştur. İlçedeki tüm ortaokul ve liseler Hilvan İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'nün izni ile ziyaret edilmiştir. Öncelikle katılımcılara çalışmanın amacı ifade edilmiştir. Anket sorularına verilen cevapların sadece bu araştırmada kullanılacağı, gizli tutulacağı, ölçeklere isim yazmak zorunda

olmadıkları ve araştırma tamamlandığında ölçeklerin imha edileceği belirtilmiştir. Ölçeklerdeki sorulara içtenlikle yanıt vermeleri istenmiştir. Uygulamanın yapıldığı gün çeşitli sebeplerle okulda bulunmayan, okulda bulunduğu halde araştırmaya katılmak istemediğini ifade eden öğretmenler araştırmaya dâhil edilmemiştir. Bunun yanında bazı soruların yanıtı bırakıldığı ve aynı maddeye birden fazla cevap verildiği belirlenen ölçekler çalışmanın güvenilirliğini etkilememesi açısından dâhil edilmemiştir. Buna göre evrende bulunan 435 öğretmenin 361'i ile araştırma gerçekleştirilmiştir.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde öğretmenlerin mağduriyet düzeyleri ile kaygı düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu doğrultuda katılımcılara uygulanan Çok Boyutlu Öğretmen Mağduriyet Ölçeği ile Beck Anksiyete Ölçeği uygulanmış, elde edilen puanlar arasındaki ilişki Pearson Momentler Çarpım Korelasyon analizi ile incelenmiştir. Korelasyon katsayıları “0,70-1,00” aralığında “yüksek”, “0,69-0,30” aralığında “orta”, 0,29 ve daha az değerlerde ise “düşük” düzey olarak yorumlanmıştır (Büyüköztürk, 2006). Ayrıca ölçeklerin geçerlik güvenirliği paket programlar yardımıyla test edilmiştir. Araştırmadan elde edilen verilerin analizinde SPSS 20.0 paket programı kullanılmıştır.

Geçerlik ve Güvenirlik

Çok Boyutlu Öğretmen Mağduriyet Ölçeği'ne uygulanan açıklayıcı faktör analizi sonucu, toplam varyansın %73,9'unu açıklayan altı faktörlü bir yapı ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu yapının model uyumu doğrulayıcı faktör analizi ile test edilmiş ve uyum indekslerinin iyi düzeyde olduğu belirlenmiştir. Güvenirlik analizlerinde; iç tutarlılık katsayısı $\alpha=0,95$, iki yarı güvenirliği $r=0,86(p<0,01)$ olarak belirlenmiştir. Madde toplam korelasyon değerlerinin ise $r=0,50$ ile $r=0,73$ arasında değiştiği belirlenmiştir. Beck Anksiyete Ölçeğine uygulanan açıklayıcı faktör analizi sonucu, toplam varyansın %71,8'ini açıklayan iki faktörlü bir yapı ortaya çıkmıştır. Yapının doğrulayıcı faktör analizi değerlerinin de iyi düzeyde olduğu belirlenmiştir. Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı 0,91, Test-tekrar-test güvenirliği için aynı katılımcı gruba iki hafta arayla aynı ölçekler uygulanmış uygulamalar aralarındaki korelasyon katsayısı incelenmiştir. Buna göre test-tekrar test katsayısı $r=0,62$ olduğu belirlenmiştir.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırmada kullanılan veriler 2018 yılında toplanmıştır. Bilindiği üzere TÜBİTAK ULAKBİM TR DİZİN'deki verilerden 2020 ve öncesindeki çalışmalardan Etik Kurul İzni istenmeyeceği yönünde bir karar almıştır. Bu çalışma Asya Studies dergisine 2022 yılında gönderilmiştir. Geriye dönük etik kurul beyanı alınmayacağından bu araştırmada etik kurul beyanı alınmamıştır.

BULGULAR

Bu araştırmanın öğretmenlerde mağduriyet ve kaygı düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırma sonuçlarından elde edilen bulgular bu bölümde sunulmuştur. Ölçekler arasındaki korelasyon (r) ve anlamlılık (p) değerleri tablolar halinde sunulmuştur. Büyüköztürk ve diğerlerine (2009) göre değişkenler arasındaki korelasyon katsayısının 0.70-0.99 arasında olması yüksek düzeyde, 0,69-0,30 arasında olması orta düzeyde, 0.29-0,01 arasında olması ise düşük düzeyde bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu sebeple değişkenler arasındaki ilişki düzeyi bu verilere göre değerlendirilmiştir.

Öğretmenlerin Çok Boyutlu Mağduriyet Ölçeği alt boyutları ve toplam ölçek puanları ile Beck Anksiyete Ölçeği alt boyutları ve toplam puanları arasındaki ilişki (r) ve anlamlılık düzeyi (p) Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Çok Boyutlu Öğretmen Mağduriyet Ölçeği ve BeckAnksiyete Ölçeği Alt Boyutu Arasındaki Korelasyon (r) ve Anlamlılık (p) Değerleri

Alt Boyutlar	Beck Anksiyete Ölçeği					
	Subjektif Kaygı		Somatik Semptomlar		BAÖ toplam	
	r	p	r	p	r	p
Fiziksel Mağduriyet	0,64	***0,0001	0,88	***0,0001	0,67	***0,0001
Sosyal Mağduriyet	0,37	**0,005	0,31	*0,022	0,36	**0,007
Sözel Mağduriyet	0,16	0,239	0,11	0,399	0,15	0,278
Siber Mağduriyet	-0,11	0,410	-0,13	0,336	-0,12	0,369
Cinsel taciz	-0,00	0,958	-0,04	0,760	-0,02	0,882
Kişisel mülkiyet suçları	0,19	0,152	0,18	0,18	0,20	0,151
ÇBÖMÖ Toplam	0,32	*0,019	0,31	*0,040	0,31	*0,021

*p<0,05, **p<0,01, ***p<0,001

Tablo 1 incelendiğinde Beck Anksiyete Ölçeği subjektif kaygı alt boyut puanları ile Çok Boyutlu Öğretmen Mağduriyet Ölçeğinin fiziksel mağduriyet alt boyutu arasında $r=0,64$ ($p=0,0001$) düzeyinde pozitif yönde orta derecede anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Beck Anksiyete Ölçeği subjektif kaygı alt boyutu ile Çok Boyutlu Öğretmen Mağduriyet Ölçeği sosyal mağduriyet alt boyutu arasında $r=0,37$ ($p=0,005$) düzeyinde pozitif yönde orta derecede anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Beck Anksiyete Ölçeği subjektif kaygı alt boyutu ile Çok Boyutlu Öğretmen Mağduriyet Ölçeğinin toplam ölçek puanı arasında ise $r=0,32$ ($p=0,019$) düzeyinde pozitif yönde orta derecede bir ilişki belirlenmiştir.

Beck Anksiyete Ölçeği somatik semptomlar alt boyut puanları ile fiziksel mağduriyet arasında ise $r=0,88$ ($p=0,0001$) düzeyinde pozitif yönde yüksek derecede bir ilişki tespit edilmiştir. Beck Anksiyete Ölçeği somatik semptomlar alt boyutu ile Çok Boyutlu Öğretmen Mağduriyet Ölçeğinin sosyal mağduriyet alt boyutu arasında $r=0,31$ ($p=0,022$) düzeyinde pozitif yönde orta derecede anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Beck Anksiyete Ölçeği somatik semptomlar alt boyutu ile Çok Boyutlu Öğretmen Mağduriyet Ölçeğinin toplam ölçek puanı arasında ise $r=0,31$ ($p=0,040$) düzeyinde pozitif yönde orta derecede anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Çok Boyutlu Öğretmen Mağduriyet Ölçeği ve Beck Anksiyete Ölçeğinin toplam puanları arasında ise $r=0,31$ ($p=0,021$) düzeyinde pozitif yönde orta derecede korelasyon katsayılarının elde edildiği görülmektedir.

Tablo 1'e göre katılımcıların Beck Anksiyete Ölçeği toplam puanları ile Çok Boyutlu Öğretmen Mağduriyet Ölçeği toplam ve alt boyut puanları ile fiziksel mağduriyet, sosyal mağduriyet alt boyutları puanları arasında pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı, orta ve yüksek düzeyde bir ilişki belirlenmiştir. Buna göre katılımcıların mağduriyet puanları arttıkça kaygı puanlarının da arttığı belirlenmiştir.

SONUÇ, TARTIŞMAVE ÖNERİLER

Bu çalışmada öğretmenlerde mağduriyet ve kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Fiziksel ve Sosyal Mağduriyet alt boyutları ile Subjektif Kaygı, Somatik Semptomlar ve Beck Anksiyete Ölçeği toplam puanı arasında orta ve yüksek düzeyde pozitif yönlü ve anlamlı ilişki tespit edilmiş, fiziksel ve sosyal mağduriyete maruz kalan öğretmenlerin kaygı düzeylerinin yüksek olduğu belirlenmiştir. Buna karşın Beck Anksiyete Ölçeğinin Subjektif Kaygı, Somatik Semptomlar alt boyutları ve ölçeğin toplam puanları ile Çok Boyutlu Öğretmen Mağduriyet Ölçeğinin Sözel Mağduriyet, Siber Mağduriyet, Cinsel Taciz, Kişisel Mülkiyet Suçları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Çok Boyutlu Öğretmen Mağduriyet Ölçeği ve Beck Anksiyete Ölçeğinin toplam puanları arasında ise $r=0,31$ ($p=0,021$) düzeyinde pozitif yönde orta derecede korelasyon katsayılarının elde edildiği görülmektedir. Buna göre mağduriyet düzeyleri yüksek olan öğretmenlerin kaygı düzeylerinin de yüksek olduğu söylenebilir. Mağduriyet algısı oluşan öğretmenlerin kaygılı ve tedirgin oldukları, yaşantılarının olumsuz yönde etkilendiği söylenebilir. Alan yazında yapılan benzer çalışmalarda elde edilen bulgular da bu araştırma sonuçlarını destekler niteliktedir. Örneğin Wet (2010) yaptığı çalışmada

şiddete uğramış öğretmenlerde yaşanan mağduriyetin stres, kendini suçlu hissetme, utanma, sınırlarını kontrol edememe, gibi psikolojik sıkıntıların yanı sıra başağrısı, uyuma güçlüğü, beslenme bozukluğu, stres ve tükenme, güçsüzlük hissi gibi fiziksel rahatsızlıklarında görülebileceğini ifade etmektedir. Karagüven (1999) yaptığı tanımlamada kaygıyı, başa bir tehlike geleceği duygusu, huzursuzluk, gerilim ve korku ile karakterize edilen, hoş olmayan duygusal bir durum olarak tanımlamaktadır. Dinler'e (2006) göre mağduriyet herhangi bir konuda zarara ya da haksızlığa uğramış ve bunun neticesinde belirli kazanımlardan mahrum kalmış kişi ya da topluluklar olarak tanımlanmaktadır. Nitekim ölçeklerin fiziksel mağduriyet ve somatik semptomlar alt boyutları arasında mükemmel yakın bir korelasyon çıkması ($r=0,88$, $p=0,0001$) bu tanımlamalarla örtüşen bir sonuç olarak kabul edilebilir. Tüm bu araştırmalar sonucu ortaya çıkan tanımlamalar mağduriyet ve kaygı arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu araştırmada da mağduriyet ile kaygı arasında literatürü destekler nitelikte sonuçlar elde edilmiştir. Buna göre bu araştırmada elde edilen sonuçların alan yazın ile tutarlı olduğu söylenebilir. Fakat buna karşın Büyüköztürk ve diğerlerine (2009) göre korelasyonel araştırmalar neden-sonuç ilişkisi olabileceği konusunda araştırmacılara fikir verebilir ama neden-sonuç ilişkisinin kesinleştiği şeklinde yorumlanamaz. Bu araştırmada da korelasyonel araştırma yöntemi kullanıldığı için kaygı ile mağduriyet arasında bir neden-sonuç ilişkisinin var olduğu düşünülebilir. Fakat bu ilişkinin kesin olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir. Bu sebeple kaygı ve mağduriyet arasındaki ilişki arasında mutlak bir neden-sonuç ilişkisinin varlığını kanıtlayabilmek için nitel araştırmalar yapmak gerekmektedir.

Beck Anksiyete Ölçeğinin Sübjektif Kaygı, Somatik Semptomlar alt boyutları ve ölçeğin toplam puanları ile Çok Boyutlu Öğretmen Mağduriyet Ölçeğinin Sözel Mağduriyet, Siber Mağduriyet, Cinsel Taciz, Kişisel Mülkiyet Suçları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Alisinanoğlu ve Ulutaş'a (2000) göre kaygı, bazı insanlarda yavaş yavaş gelişip uzun süre devam eden stresten sonra; bazı insanlarda yaşamlarının rotasını kesin bir surette kontrol edemediklerini hissettiklerinde; bazı insanlarda geçmişte yaşamış oldukları stresli olaylarla gelecekte de karşı karşıya gelmekten endişe duyduklarında; bazılarında ise; genetik bir yatkınlıktan ötürü ortaya çıkar. Bu bağlamda ele alındığında kaygının tek bir nedeni olmaması, süreç içerisinde de ortaya çıkabilmesi, genetik faktörlerin de etkili olması gibi sebeplerden dolayı bir ilişki bulunamamış olabilir. Buna göre öğretmen mağduriyeti, kaygıyı tetikleyen tüm unsurlar ile birlikte değerlendirildiğinde daha müspet sonuçlar alınabilir. Ayrıca değişkenler arasında bir neden sonuç ilişkisini belirlemek gerekir. Bunun için ise odak grup görüşmeleri yapılabilir.

Bunların yanı sıra bu çalışmanın en önemli sınırlılıkları, araştırmanın yapıldığı bölgenin benzer sosyoekonomik çevresi ve sosyal kültürü olan bir örneklemden oluşması ve derinlemesine analiz yapılmasına imkân tanımayan nicel bir araştırma olarak gerçekleştirilmesidir. Farklı çevrelerden alınan örneklem grupları üzerinde yapılacak bir nitel araştırma ile çok daha verimli, problemi açıkça tanımlayan ve neden sonuç ilişkisini belirleyen sonuçlar alınabilir.

Sonuç olarak bu araştırmada öğretmenlerde şiddet vd. durumlar dolayısıyla meydana gelen mağduriyet düzeyi ile kaygı düzeyi arasındaki orta düzeyde pozitif yönlü anlamlı ilişki ortaya çıkmıştır. Bu sonuç mağduriyet yaşayan öğretmenlerin kaygı düzeylerinin de yüksek olduğunu göstermektedir.

Öneriler

Bu bölümde, araştırmadan elde edilen bulgulara ilişkin politika geliştiricilere ve ilerde yapılacak çalışmalara yönelik araştırmacılara öneriler sunulmuştur.

Politika Geliştiricilere Öneriler

Bu bölümde araştırmanın amaçlarına ve alt amaçlarına yönelik olarak elde edilen sonuçlara ilişkin politika geliştiricilere öneriler sunulmuştur.

- Öğretmen mağduriyeti, öğretmene şiddet ile başa çıkma konusunda mesleki eğitim seminerleri düzenlenmesi önerilmektedir.
- Mağduriyete uğrayan öğretmenlere yönelik psikolojik destek verilmesi, mesleki motivasyonlarını artırıcı teşvik programlarının uygulanması önerilmektedir.
- Özellikle şiddetten dolayı mağduriyet yaşayan öğretmenlerin kaygı düzeylerini kontrol altında tutabilmeleri, kaygıyı iyi yönetebilmeleri, olumsuz duygularla baş edebilmeleri konusunda yardım alabilmeleri için grup terapi programlarının düzenlenmesi önerilmektedir.
- Okullarda değerler eğitimine yönelik çalışmaların artırılması, değerler eğitiminin etkin bir şekilde yürütülmesi konusunda gerekli adımların atılması önerilmektedir.

Araştırmacılara Öneriler

Bu bölümde araştırmadan elde edilen sonuçlara ilişkin ilerde yapılacak araştırmalar için araştırmacılara öneriler sunulmuştur.

- Öğretmenlerde kaygı konusunda yapılacak araştırmalarda, öğretmenlerde kaygıyı tetikleyen sebepler arasında öğretmen mağduriyetinin de incelenmesi önerilmektedir.
- Sonraki çalışmalarda mağduriyet ile kaygı arasında bir neden-sonuç ilişkisinin kesinliğini belirlemeye yönelik çalışmalar yapılması önerilmektedir.
- Bu konunun farklı okul türleri ve sosyoekonomik çevresi olan okullarda çalışan öğretmenler üzerinde gerçekleştirilmesine yönelik nicel ve nitel araştırmalar yapılabilir.

Yazarlık Katkısı

Bu makale birinci yazarın yüksek lisans tezi esas alınarak üretilmiştir (%70). İkinci yazar (%15) ve üçüncü yazar (%15) makaleye dönüştürme, şekil yönünden incelenmesi, tabloların düzenlenmesi çalışmalarını yapmıştır.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırmada kullanılan veriler 2018 yılında toplanmıştır. Bilindiği üzere TÜBİTAK ULAKBİM TR DİZİN'deki verilerden 2020 ve öncesindeki çalışmalardan Etik Kurul İzni istenmeyeceği yönünde bir karar almıştır. Bu çalışma Aysa Studies dergisine 2022 yılında gönderilmiştir. Geriye dönük etik kurul beyanı alınamayacağından bu araştırmada etik kurul beyanı alınmamıştır.

KAYNAKÇA

- Alisinanoğlu, F. & Ulutaş, D. (2000). Çocuklarda Kaygı ve Bunu Etkileyen Etmenler. *Milli Eğitim Dergisi*, 0(145), 15-19.
- Beck, A. T., Epstein, N., Brown, G. & Steer, R. A. (1988). An Inventory For Measuring Clinical Anxiety: Psychometric Properties. *Journal of Consulting ve Clinical Psychology*, 0(56), 893-897.
- Birlik, E. (2021). Çok Boyutlu Öğretmen Mağduriyet Ölçeği'nin Türkçeye Uyarlanması. *Asya Studies*, 5(18), 97-108.
- Büyüköztürk, Ş. (1997). Araştırmaya Yönelik Kaygı Ölçeğinin Geliştirilmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 12(12), 453-464.
- Büyüköztürk, Ş. (2006). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem A Yayınları.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2017). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Atıf İndeksi.
- Cumaoğlu, N. (2007). The Exposure of Primary School Teachers to Bullying: An Analysis of Various Variables. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 35(6), 789-802.
- Daniels, J. A., Bradley, M. C. & Hays, M. (2007). The Impact of School Violence on School Personnel: Implications For Psychologist. *Professional Psychology: Research and Practice*, 38(6), 652-659.
- Demir, M. K. (2011). Öğretmen Adaylarının Karşılaşmak İstemedikleri Davranışların Analizi. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 0(31),68-84.
- Dinler, V. (2006). *Mağdur Kavramına Çok Yönlü Yaklaşım; Suç Mağdurları*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Espelage, D., Anderman, E. M., Brown, V. E., Jones, A., Lane, K. L., McMahon, S., Reddy, L. A., & Reynolds, C. R. (2013). Understanding and Preventing Violence Directed Against Teachers. *American Psychologist*, 68(2), 75-87.
- Furlong, M. & Gale, M. (2000). The School in School Violence: Definitions And Facts. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 8(2), 71-81.
- Ingersoll, R. (2001). Teacher Turnover and Teacher Shortages: An Organizational Analysis. *American Educational Research Journal*, 0(38),499-534.
- Johnson, D. W. & Johnson, R. T. (1995). *Reducing School Violence Through Conflict Resolution*. Virginia: ASCD Books.
- Karagüven, M. H. Ü. (1999). Açık Kaygı Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirliği ile İlgili Bir Çalışma. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11(11), 203-218.

- Kondrasuk, J. N., Greene, T. G., Waggoner, J., Jacqueline, E., Edwards K. & Nayak-Rhodes A. (2005). Violence Affecting School Employees. *Education Faculty Publications and Presentations*, 125(4), 638-647.
- McMahon, D., Martinez, A., Espelage, D., Rose, C., Reddy, L. A., Lane K. & Brown, V. (2014). Violence Directed Against Teachers: Results From a National Survey. *Psychology in the Schools*, 0(51), 753–766.
- Özdemir, S. M. (2012). An Investigation of Violence Against Teachers in Turkey. *Journal of Instructional Psychology*, 39(1), 51- 62.
- Özdere M. & Terzi Ç. (2018). Liselerde Öğretmene Yönelik Şiddetin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi: Niğde İli Örneği. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 68-88.
- Özdere, M. (2019). Öğretmenlere Yönelik Şiddetin Okul İklimi Açısından Değerlendirilmesi: Niğde İli Örneği. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Çetin Terzi). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Özkılıç, R. & Kartal, H. (2012). Teachers Bullied by Their Students: How Their Classes Influenced After Being Bullied? *Procedia: Social and Behavioral Sciences*, 0(46), 3435–3439.
- Reddy, L. A., Espelage, D. L., Anderman, E. M., Kanrich, J. B., & McMahon, D. (2018). Addressing Violence Against Educators Through Measurement and Research. *Aggression and Violent Behavior*, 0(42), 9–28.
- Ulusoy, M., Şahin, N. H. & Erkmen, H. (1998). Turkish Version of The Beck Anxiety Inventory: Psychometric Properties. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 12(2), 163-172.
- Wet, C. (2010). Victims of Educator-Targeted Bullying: A Qualitative Study. *South African Journal of Education*, 0(30), 189-201.
- Wilson, C. M., Douglas, K. S. & Lyon, D. R. (2011). Violence Against Teachers: Prevalence and Consequences. *Journal of Interpersonal Violence*, 26(12), 2353-2371.
- Yaman, E. & Kocabaşoğlu, N. (2011). Zorbalığa Farklı Bir Bakış: Öğrencilerin Öğretmenlerine Zorbalık Yaptığı Bir Dikey Zorbalık Araştırması. *İlköğretim Online*, 10(2), 653-666.
- Yang, C., Jenkins, L., Fredrick, S. S., Chen, C., Xie, J. S. & Nickerson, A. B. (2019). Teacher Victimization by Students in China: A Multilevel Analysis. *Aggressive Behavior*, 45(2), 169-180.

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 7 - Number: 23 p. 73-86, Spring 2023

COVID-19 Sürecinde Sosyal Bilgiler Dersi Alanında Yapılan Makalelerin İncelenmesi*

*Examination of Articles in the Field of Social Studies Course During the COVID-19
Process*

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1250136>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
11.02.2023

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
11.03.2023

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.03.2023

Asya Studies

Mehmet Kavan
Milli Eğitim Bakanlığı
14mehmet20@gmail.com
ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0002-2874-5958>

Seval Kavan
Milli Eğitim Bakanlığı
seval1420@gmail.com
ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0002-0852-0516>

Nimetullah Kaçira
Milli Eğitim Bakanlığı
nimetullahkacira59@gmail.com
ORCID ID

<https://orcid.org/0009-0002-2060-4461>

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Öz

Bu araştırmanın amacı 2020-2022 yılları arasında COVID-19 salgınına bağlı olarak sosyal bilgiler dersine yönelik olarak yayımlanan makaleleri incelemektir. Araştırmanın amacından hareketle belirlenmiş olan altı araştırma sorusuna yönelik cevap aranmıştır. Araştırma nitel araştırma yönteminin veri toplama tekniklerinden olan doküman incelemesi tekniği kullanılarak yürütölmüştür. Araştırmanın çalışma materyalini DergiPark, Google Akademik ve SOBİAD’da yer alan 35 makale oluşturmaktadır. Bu kapsamda 2020 yılında yayımlanmış 14 makale ve 2021 yılında yayımlanmış 8 makale ve 2022 yılında yayımlanmış 13 makale incelenmiştir. Araştırma verilerinin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılarak makaleler detaylı olarak ele alınmıştır. Araştırma bulguları incelendiğinde COVID-19 sürecinde sosyal bilgiler dersine yönelik olarak yayımlanan makalelerin araştırma yöntemine göre dağılımlarında nitel araştırma yönteminin; araştırma modeline göre dağılımlarında olgubilim (fenomenoloji) modelinin; örnekleme tekniğine göre dağılımlarında ölçüt örnekleme tekniğinin; örnekleme grubuna göre dağılımlarında öğretmen grubunun; veri toplama aracına göre dağılımlarında yarı yapılandırılmış görüşme formunun; veri analiz tekniğine göre dağılımlarında içerik analizi tekniğinin yoğunlukta olduğu tespit edilmiştir. Araştırma verileri bir bütün olarak incelendiğinde COVID-19 sürecinde sosyal bilgiler dersine yönelik yayımlanan makalelerin çoğunlukla öğretmen görüşlerine dayalı olarak ve nitel araştırma yöntemiyle yürütöldüğu belirlenmiştir. Salgın döneminde olunması, öğretmenlerden görüş elde etmek ve derinlemesine veri elde etmek istendiği için benzer amaçlara yönelik makale ağırlıkta olduğu düşünölmektedir. Araştırmanın sonuçları doğrultusunda yapılacak araştırmalara ve araştırmacılara çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Salgın, Sosyal Bilgiler

Abstract

The aim of this research is to examine the articles published for the social studies course between 2020-2022 due to the COVID-19 epidemic. Based on the purpose of the research, answers were sought for six research questions. The research was carried out using the document analysis technique, which is one of the data collection techniques of the qualitative research method. The study material of the research consists of 35 articles published in DergiPark, Google Scholar and SOBİAD. In this context, 14 articles published in 2020, 8 articles published in 2021 and 13 articles published in 2022 were examined. In the analysis of the research data, the articles were examined in detail by using the content analysis method. When the research findings are examined, in the distribution of the articles published for the social studies course during the COVID-19 process according to the research method; phenomenology model in their distribution according to the research model; criterion sampling technique in their distribution according to the sampling technique; the distribution of the teacher group according to the sampling group; semi-structured interview form in their distribution according to the data collection tool; It has been determined that the content analysis technique is intense in their distribution according to the data analysis technique.

Keywords: COVID-19, Outbreak, Social Studies

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Kavan, M., Kavan, S. & Kaçira, N. (2023). COVID-19 Sürecinde Sosyal Bilgiler Dersi Alanında Yapılan Makalelerin İncelenmesi. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7(23), 73-86.

GİRİŞ

2019 yılının sonlarında Çin'in Wuhan kentinde nedeni bilinmeyen bir zatürre vakası bildirildi ve hastalığın deniz ürünleri pazarıyla ilgili olduğu belirlendi. Koronavirüsün keşfedilmesinden bu yana, yeni bir tür zoonotik hastalık veya şiddetli akut solunum sendromu (SARS) salgını olabileceği düşünülmüş ve ilgili araştırmalar yapılmıştır. Günümüzde COVID-19 olarak bilinen klinik hastalığın kaynağı olan SARS-CoV-2, 2002-2003 yılları arasında bir salgına neden olan SARS-CoV ile %79 benzerlik göstermektedir (Lake, 2020). 2019'un son gününde zatürre vakalarına neden olan virüsün Çin dışında Tayland, Güney Kore ve Japonya'ya üç haftada yayıldığı bildirildi (Dünya Sağlık Örgütü [DSÖ], 2020a). Kısa sürede tüm dünyaya yayılan bu virüs hâlâ etkisini korumaya devam etmektedir.

Koronavirüs hastalığının insanların konuşurken, hapşırırken ve öksürürken solunum yollarından atılan küçük damlacıklar yoluyla solunum yolu ile bulaştığı iyi bilinmektedir. Hastalık bulaştıran bu damlacıklar havada asılı kalmaz ve havada büyük mesafeler kat edemez. Hastalık insandan insana diğer insanların saçtığı bu damlacıkların solunması ile bulaşır. İnsanlara bulaşan virüsün ağız, burun ve gözlerden vücuda girdiği ifade edilmektedir. Enfekte bir kişinin ne kadar süre taşıyıcı olduğu bilinmemektedir. Herhangi bir semptom göstermeyen kişilerin hem hastalığa yakalandığı hem de taşıyıcı olduğu bilinmektedir (DSÖ, 2020a; T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020).

COVID-19 salgını nedeniyle dünya çapında 1,5 milyardan fazla öğrencinin eğitim faaliyetleri okulların kapanmasından etkilenmiştir (OECD, 2021). Bu salgın nedeniyle tüm ülkelerin salgının eğitim üzerindeki etkisini en aza indirmek için elinden geleni yaptığı görülmektedir. Salgın nedeniyle eğitim faaliyetlerine ara veren ülkeler arasında Çin, ABD, İtalya, İspanya, Fransa, Güney Kore, Almanya ve Türkiye yer almaktadır. Küresel olarak yüz yüze eğitim uygulamalarına ara verilmiş olması, açık ve uzaktan öğrenme uygulamalarının öğrenmenin birincil kaynağı olduğunu ve milyonlarca öğrencinin bu şekilde eğitimlerine devam ettiğini düşündürmektedir (Can, 2020).

Salgından etkilenen Çin, İtalya, Fransa, Almanya ve Suudi Arabistan tamamen çevrim içi uzaktan eğitime geçmiştir. Vietnam, Moğolistan ve diğer ülkeler bilgisayar, cep telefonu ve TV araçlarını devreye soktu. Lübnan, ödev şeklinde ders verme faaliyetleri başlatmıştır. Bulgaristan'da sosyal medya hesapları oluşturularak dijital öğretim oluşturulmuştur. Singapur'da önceki altyapı, bağlanabilirlik ve uzaktan eğitim araçlarına aşinalık, uzaktan eğitimin kolay uygulanmasını sağlamıştır (Balci, 2020). Gürcistan'daki uzaktan eğitim uygulamasının öğrenciler tarafından hızla benimsendiği ve öğrencilerin sürece uyum sağladığı ortaya çıkmıştır (Basilaia ve Kvavadze, 2020).

Türkiye de salgının seyrinden etkilenen ülkelerden birisi olmuştur. Millî Eğitim Bakanlığı sürecin eğitim üzerindeki etkisini en aza indirmek için çeşitli çalışmalar yapmıştır. Bu süreç, Eğitim Bilişim Ağı (EBA) platformu üzerinden uzaktan eğitim faaliyetleri ile uyumlu hâle getirilmeye çalışılmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından kurulan sosyal iletişim ve eğitsel elektronik içerik ağı olarak tanımlanan EBA platformunun amacı, bilişim teknolojilerini eğitime entegre etmektir (MEB, 2020a). 2012 yılında faaliyete geçen EBA platformu, salgın sürecinde uzaktan eğitim uygulamalarının ana yapısının oluşturulmasında rol oynamıştır. EBA, yüz yüze eğitime ara verilmesinden dolayı öğrencilerin dijital materyallere ulaşması, canlı derslere ve etkinliklere katılabilmesi için uzaktan eğitim faaliyetlerinde önemli bir rol oynamıştır (Kavan ve Adıgüzel, 2021: 139).

Bu çalışmalar sonucunda Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan 23 Mart 2020-4 Aralık 2020 dönemindeki eğitim faaliyetlerinin sayısal sonuçlarını kapsayan "Dijital Uzaktan Eğitim" başlıklı veri bilgilendirme çalışmasında, 13815 Merkezi EBA Destek noktası ve 150 EBA mobil destek aracının kurulduğu, EBA işletim cihazı olarak bilgisayarların %27'sinin, mobil cihazların %65'inin ve tablet cihazların %8'inin kullanıldığı belirtilmiştir. TRT kanalı aracılığıyla 112 branştan yaklaşık 1000 öğretmenle 9197 saat EBA üzerinden yayın yapılarak eğitim faaliyetleri yürütülmüştür (MEB, 2020b).

2020-2021 yıllarındaki eğitim öğretim faaliyetlerine bakıldığında eğitimin uzaktan eğitim şeklinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu yıllarda ortaya çıkan COVID-19 salgınının bulaşma riskinin fazla olması insan hayatını ciddi olarak tehditmiş. Bu sebeple insanların kalabalık ortamlardan uzak durması gerektiği için en işlevsel eğitim sisteminin uzaktan eğitim şeklinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Salgın sürecinde insanların sosyal izolasyona girmesi sebebi ile evlerinde kalan öğrenci ve öğretmenlerin eğitimlerine devam etmesi gerekliliği ve günümüz teknolojisinin de gelişmesi ile birlikte uzaktan eğitim tek çare olarak görülmekte ve tüm dünyada bu eğitim sistemi kullanılmaktadır.

Koronavirüs başta Avrupa ülkeleri olmak üzere tüm dünyada kısa sürede yayılmıştır (DSÖ, 2020b). Koronavirüsün bulaş riskinin çok yüksek olması nedeniyle bu bulaş riskinin tehlikelerini ortadan kaldırmak için eğitim kurumlarının kapatılmasına ilişkin yapılan öneriler dikkate alınmıştır (De Luca,

Van Kerckhove, Coletti, Poletto, Bossuyt ve Hens, 2018; Kawano ve Kakehashi, 2015; Wheeler, Erhart ve Jehn, 2010). Koronavirüsün yayılmasını önlemek amacıyla devletlerin pek çoğunda okullar, üniversiteler, diğer eğitim kurumlarının eğitime ara verilmesine ve geçici bir süreyle kapatılmasına karar verilmiştir. Ülkemizde de bu durum diğer dünya devletlerinde olduğu gibi gelişmiştir. 11 Mart 2020 de görülen ilk vaka ile birlikte okullar ve diğer eğitim kurumlarının geçici olarak kapatılması kararı alınmıştır (YÖK, 2020a). Salgın sürecinden en az zarar alınacak şekilde bu süreci geçirmek ve yaşanan bu krizin en iyi şekilde yönetilmesini sağlamak için YÖK yüksek öğretim kurumu 2020'nin bahar döneminde eğitimde uzaktan eğitime geçilmesine karar verilmiştir (YÖK, 2020a; YÖK, 2020b). Bu amaçla tüm eğitim kurumlarında yüz yüze eğitim terk edilmiş uzaktan eğitime geçilmiş yerel ve merkezi sınavlar ertelenmiş ve öğrenci başarısının ölçülmesinde web destekli sınavlar devreye girmiştir.

Salgın sürecinin gerektirdiği şartlardan dolayı uzaktan eğitime geçilmesi öğrencilerde birçok yönden olumsuzluklara neden olmuştur. Öğrenciler sosyal, ekonomik, psikolojik birçok sorunla karşılaşmışlardır. Uzaktan eğitim sürecine birden geçilmesi ve gerekli alt yapının olmaması öğrencileri bu süreçten nasıl faydalanacakları konusunda belirsizliğe düşürmüştür. Ülkedeki tüm öğrencilerin aynı teknolojik imkânlarla sahip olmaması tüm öğrencilerin aynı şekilde uzaktan eğitimden faydalanamamasına neden olmuştur. Ülkenin her yerindeki teknoloji alt yapısının aynı seviyede olmaması aynı zamanda köy okullarında internet alt yapısının hiç olmaması öğrencilerin uzaktan eğitimden gerekli ve yeterli verimi alamayacaklarını göstermektedir. Uzaktan eğitimin olmazsa olmazı olan internet alt yapısının yeterli düzeyde olmaması uzaktan eğitimden alınan verim konusunda öğrencileri sıkıntıya düşürmüştür.

Uzaktan eğitimin öğrenciler üzerindeki etkilerinden bir tanesi de öğrencilerde yüz yüze iletişim sağlamadaki yetersizliğinden dolayı öğrencilerde yalnızlık duygusuna yol açmasıdır. Bu durum beraberinde öğrencilerin özgüvenini düşürebilmekte ve psikolojik sorunlara neden olabilmektedir. Öğrencilerin sürekli internet başında bulunmaları, eğitimlerini bu şekilde devam ettirmeye çalışmaları öğrencilerin sosyal yönden gelişimlerinin gerilemesine neden olmaktadır. Ayrıca öğrencilerin teknolojik araç gereçleri çok fazla kullanmalarından dolayı bağımlı olmalarına yol açabilmektedir.

Sosyal araştırma kavramının geçmişten günümüze hem tanımları hem de içeriği bulunmaktadır. Sosyal bilgiler farklı bakış açılarından farklı tanımlamalar önerdiği bir kavram olmuştur (Dündar, 2018). Bu tanımlardan bazıları şu şekildedir:

Sosyal bilgiler, sosyal ve beşeri bilimlerin içerik ve yöntemlerini düzenler. Temel bilgi, beceri ve değerlere sahip demokratik vatandaşlar yetiştirmeyi amaçlayan bir çalışma alanıdır (Doğanay, 2002: 17). Sosyal bilgiler, aktif vatandaşlar geliştirmeye yönelik disiplinlerarası bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Program öğrencileri yerel, ulusal ve küresel toplumlara aktif olarak katılabilmeleri için gerekli bilgi, beceri ve değerlerle donatmayı amaçlamaktadır (Gürkan, 2009: 17). Ulusal Sosyal Bilimler Konseyi (NCSS) (1994: 3) sosyal bilgileri, sosyal ve beşeri bilimlerde sivil yeterliliklerin geliştirildiği bir çalışma alanı olarak tanımlamaktadır. Sönmez (2005: 455) sosyal bilgileri "Toplumsal gerçekliğin gösterilmesine dayalı bağlantılar kurma süreci ve bunlardan elde edilen önemli bilgiler." olarak tanımlamaktadır. Kabapınar'a (2019: 2) göre "Sosyal bilgiler, sosyal bilimlerin alanında akademik ortamda üretilen bilimsel bilgiyi kullanmakta, ancak bu bilgiyi özel bir kitle olan öğrencilere sunmaktadır". Gökdağ Baltaoğlu (2017: 3) "Sosyal bilgiler; sosyal bilimlerin disiplinlerinde elde edilen bilgiler arasından, öğrencilere öğretilmek üzere seçilen öğretim içeriğinden oluşmaktadır".

İnsanlar sosyal varlıklardır ve sosyal bir çevrede yaşamak zorundadırlar. Belirli bir toplumda yaşamak o toplumun değerlerini, inançlarını ve alışkanlıklarını öğrenmeyi gerektirir. Bu aşamada eğitim devreye girer ve eğitim bireyin sosyalleşmesine yardımcı olur. Bireyler, toplumsal olarak istenen davranış ve değerleri eğitim yoluyla kazanıp sosyalleşmeyi sağlarken aynı zamanda toplumun devamlılığını da sağlarlar (Özmen, 2010). Bu bakımdan sosyal bilgiler, bireyin kendisini ve çevresini anlamasında ve onunla bağlantı kurmasında önemli bir yer tutmaktadır. Sosyal bilgiler aracılığıyla öğrencilerin topluma uyum sağlamaları için ihtiyaç duydukları bilgi, beceri ve tutumlar kazandırılmaya çalışılır (Karakuş, 2006: 27).

"Türkiye'de etkin vatandaşlar yetiştirmek görevini de yaşamla bire bir ilişkili, onunla iç içe olan sosyal bilgiler dersi üstlenmiştir." (Gürkan, 2009: 29) Bu ders öğrencilerin kendilerini, toplumu, dünyayı ve Türkiye'yi tanımlarını sağlayan bir ders olması nedeniyle çok önemlidir. Öğrenciler sosyal bilgiler yoluyla formel yurttaşlık bilgisi eğitimi alırken yaşadıkları ülkenin, bölgenin ve dünyanın tarihini, geçmişte ve günümüzde yaşamış olan liderlerin yaşamlarını ve ne kadar demokratik olduklarını öğrenirler. Ayrıca kendi toplumunda yaygın olarak kabul gören değer, tutum ve inançları öğrenir.

benimseyerek ülkesinin aktif bir vatandaşı olarak sorumluluk geliştirirler (Tanrıöğen, 2006: 12). Sosyal bilgiler dersinin öğretiminde, ilköğretim öğrencilerini etkili bir vatandaş olarak yetiştirmek için gerekli olan bilgi, beceri ve tutumlar sadece teoride öğretilmez, aynı zamanda pratikte de uygulanır. Bu da öğrencilerin vatandaşlık becerilerini içselleştirmelerini sağlar (Tanrıöğen, 2006: 12).

Sosyal bilgiler dersi, tipik olarak bireylerin kendileri, yakın ve uzak çevreleri hakkında bilgi edinmelerini sağlayan ve bireylere yaşamları için önemli olan temel bilgi, beceri ve değerleri kazandırmayı amaçlayan bir derstir (Dündar, 2008). Kabapınar'a (2014: 2) göre sosyal bilgiler programı "pedagojik ilkeler çerçevesinde özel gruplara mensup öğrencilere uygulanan sosyal bilimlerin indirgenmiş hâlidir". Sosyal bilgiler dersi; bireyin sosyalleşmesini destekleyen, geçmişini tanımasını, bugünü yaşamasını ve yarınlara hazırlanmasını sağlayan disiplinler bütününe verilen ders adıdır (Çiçekliyurt, 2014).

Sosyal bilgiler; öğrencilerin toplumsal sorunların farkına varmalarını, nazik ve duyarlı bir vatandaş olma sorumluluğunu kazanmalarını, ilişkiler kurarak ulusal ve evrensel değerlerin önemini ve yaşamlarının düzenini anlamalarını sağlayan en temel derslerden biridir. Sosyal bilgiler dersi, bireyin kişiliğinin gelişmesinde, üretken ve dirençli bireyler yetiştirilmesinde önemli bir yere sahiptir (Aykaç, 2007). Sosyal bilgiler derslerinde öğrenciler hazır bilgi almak yerine ihtiyaç duyduğu bilgiyi bulma, bilgiyi kendine uyarılama, problem çözme ve eleştiri geliştirme becerilerini kazanmaktadır. Öğrencinin edindiği bilgi ve becerileri sınıf içinde ve dışında uygulayabilmesi önemlidir (Karadeniz, 2012).

Pandemi, dünyadaki herkesi ciddi şekilde etkileyen, oldukça bulaşıcı olan ve bulaştığında bazı insanları öldüren bir salgındır. Dünya, şu anda içinden geçmekte olduğumuz COVID-19 salgını sürecini zorlu şekillerde geçirdi. Pandemi dünya çapında salgın, bulaşıcı ve ölümcül bir hastalıktır. İlk büyük ölçekli salgınlar 1580'de Asya, Doğu Afrika ve Avrupa'da meydana gelmiştir (Çıkman, 2011: 4-15).

COVID-19 salgını eğitim öğretim ve yaşamı olumsuz etkilemiştir. Dünyadaki öğrencilerin %99'u okullara ara verilmesinden olumsuz etkilenmiştir (Birleşmiş Milletler, 2020). Koronavirüs salgınının insan hayatı için büyük bir risk oluşturması, eğitim alanında tüm dünyada çeşitli sorunları beraberinde getirmiştir.

Pandemi gibi zorlu süreçlerde, gelişen ve değişen dünyanın her alanında teknoloji ve bilimin önemi daha çok hissedilmektedir. Pandemi gibi insanların, özellikle çocukların sağlıkları açısından büyük risk altında olduğu zamanlarda, eldeki imkânları eğitime başarılı bir şekilde entegre edebilmek önemlidir.

Salgın sürecinde eğitim öğretim hayatındaki birçok değişiklik nedeniyle öğrencilerin olumsuz etkilenmesi, eğitimde önemli bir değişken olan öğretmenlerin görüşlerine dikkat edilmesini zorunlu kılmaktadır. Salgın döneminde birçok çalışma öğretmenlerin görüşlerini de bünyesine katmıştır. Çünkü eğitim öğretim veren öğretmenler salgının olumsuz yönlerini çok yakından gözlemlemektedir ve bu durumu değiştirebilecek tek değişken öğretmenlerdir. Öğretmenlerin öğretimde yaşadıkları iletişim sorunları, eğitim sürecinde öğrencileri motive etmeleri, öğretmenlerin eğitimde kullandıkları yöntemleri belirlemeleri ve değerlendirmeleri ve bu sorunlarla ilgili hissettikleri önemli değişkenler olarak görülmektedir.

Bu araştırmanın amacı COVID-19 sürecinde sosyal bilgiler dersi alanında yapılan makaleleri incelemektir. Salgın sürecinde alınan tedbirlerle birlikte eğitim hayatındaki değişiklikleri en çok hisseden gruplardan bazıları öğrenciler, öğretmenler, öğretmen adayları ve velilerdir. Eğitim sürecinin olumlu ve olumsuz yönlerini tespit edip değerlendirmek ve çözüm önerileri belirleyebilmek için COVID-19 salgını sürecinde sosyal bilgiler eğitimine yönelik olarak yayımlanan makalelerin incelenmesine gerek vardır. Bu araştırma sayesinde COVID-19 salgınının eğitim hayatına olumsuz etkilerinin tespit edilmesi ve eğitim hayatına yönelik çözüm önerilerinin getirilmesi önem arz etmektedir. Araştırma ile sosyal bilgiler eğitimi alanında yayımlanan makaleler incelenerek COVID-19'un sosyal bilgiler eğitimine yansıma durumuna ilişkin genel bir bakış açısının ortaya konulması mümkündür. Bu sayede salgın sürecinde sosyal bilgiler eğitimiyle ilgili yapılan makalelerin eğilimleri de bir bütün olarak ele alınabilecektir. Araştırma kapsamında COVID-19 sürecinden bu yana sosyal bilgiler eğitimi ile ilgili yapılan makalelerin eğilimlerinin incelenmesi amacıyla aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmıştır:

1. COVID-19 sürecinde sosyal bilgiler dersi ile ilgili yayımlanan makalelerin araştırma yöntemine göre dağılımı nasıldır?
2. COVID-19 sürecinde sosyal bilgiler dersi ile ilgili yayımlanan makalelerin araştırma modeline göre dağılımı nasıldır?
3. COVID-19 sürecinde sosyal bilgiler dersi ile ilgili yayımlanan makalelerin seçilen örnekleme tekniğine göre dağılımı nasıldır?

4. COVID-19 sürecinde sosyal bilgiler dersi ile ilgili yayımlanan makalelerin seçilen örnekleme grubuna göre dağılımı nasıldır?
5. COVID-19 sürecinde sosyal bilgiler dersi ile ilgili yayımlanan makalelerin veri toplama aracına göre dağılımı nasıldır?
6. COVID-19 sürecinde sosyal bilgiler dersi ile ilgili yayımlanan makalelerin veri analiz tekniğine göre dağılımı nasıldır?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu araştırmanın amacı COVID-19 sürecinde sosyal bilgiler dersi alanında yapılan makaleleri incelemektir. Araştırma, nitel araştırma yönteminin veri toplama tekniklerinden birisi olan doküman analizi tekniği ile yürütülmüştür. Yıldırım ve Şimşek (2016) tarafından nitel araştırma; gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerini kullanan, doğal ortamlardaki algıları ve olayları gerçekçi, özgün bir şekilde ortaya çıkarmak için nitel bir süreç izleyen araştırma olarak tanımlanmaktadır. Creswell'a (2020) göre nitel araştırma yöntemi, bir problemle ilgili insanların amaçlarını keşfetmeye yönelik oluşturulan araştırma soruları üzerinde çalışmaya dayalıdır. Doküman analizi bir konuyla ilgili yazılı, görsel ve işitsel dokümanları niteliksel olarak işlemek için tasarlanmış nitel bir veri toplama tekniğidir (Çepni, 2012). Bu teknikte araştırmaya konu olan olay, olgu, kişi ya da nesne, içinde bulunduğu koşullar açısından tanımlanmaya çalışılır. Bunları herhangi bir şekilde değiştirmek veya etkilemek için hiçbir girişimde bulunulmamaktadır (Karasar, 2006). Bu çalışmada COVID-19 sürecinde sosyal bilgiler dersi alanında yapılan makalelerin incelenmiş olması çalışmanın doküman analizi tekniği ile incelenmesini gerektirmiştir.

Çalışma Materyali

Araştırmanın çalışma materyalini DergiPark, Google Akademik ve SOBİAD'da yer alan 35 makale oluşturmaktadır. İncelenen makalelerin sosyal bilgiler eğitimi alanıyla ilgili olmasına ve 2020-2022 yılları arasında yayımlanmış olmasına dikkat edilmiştir. Belirlenmiş olan makalelerin sosyal bilgiler eğitimi ile ilişkisinin belirlenmesinde makalelerin içerikleri incelenmiştir. Derleme türündeki makaleler araştırmaya dâhil edilmemiştir. Ayrıca araştırma kapsamında aynı yazardan birden fazla makale seçilmemesine dikkat edilmiştir.

Verilerin Toplanması

Araştırma verilerinin toplanması sürecinde DergiPark platformu, Google Akademik indeksi ve SOBİAD indekslerinden yararlanılmıştır. Bu sitelerde sosyal bilgiler eğitimi alanıyla ilgili alanyazın taraması yapılmıştır. Tarama yapılırken "Sosyal Bilgiler", "Koronavirüs", "COVID-19" ve "Öğretmen Görüşleri" anahtar kelimeleri kullanılmıştır. Bu anahtar kelimeler aracılığıyla tespit edilen makaleler araştırma sınırlılıklarına uygun olarak incelenmiş ve uygun olanlar bilgisayar ortamında depolanmıştır. Bu kapsamda 2020 yılında yayımlanmış 14 makale, 2021 yılında yayımlanmış 8 makale ve 2022 yılında yayımlanmış 13 makale belirlenmiştir.

Araştırmanın sınırlılıkları aşağıdaki gibidir:

1. Araştırma verileri 2020 yılı Mart ayı ve 2022 yılı Ağustos ayı aralığıyla,
2. Sosyal bilgiler dersi ile ilgili yapılan makalelerle,
3. Araştırmanın alt amaçları için belirlenen sorularla sınırlıdır.

Verilerin Analizi

Çalışma materyalini oluşturan makaleler dijital ortama aktarılmış ve analize tabi tutulmuştur. Makaleler bir klasöre toplanmış ve yayımlanma yılına göre sıralandırılarak numaralandırılmıştır. Her makaleye "Makale" kelimesinin baş harfine bir sayı verilerek "M1, M2, M3" şeklinde numaralandırma işlemi yapılmıştır. Makalelerle ilgili bilgiler ve kodlamalar EK 1'de yer almaktadır. Kodlama işleminden sonra veriler içerik analizi ile analiz edilmiştir. Yıldırım ve Şimşek'e (2016) göre içerik analizi, araştırma sonucunda elde edilen bilgiler arasındaki ilişkilerin tespit edilmesiyle anlaşılır hâle getirilmekte ve aynı verilerin bir konu altında toplanması analiz ve anlamayı kolaylaştırmaktadır. Nitel araştırmalarda veri analizi; görüşmeler yoluyla elde edilen bilgi ve deneyimlerin toplanması, ardından kodların oluşturulması ve benzer kodların bir konu altında birleştirilmesidir (Creswell, 2018).

BULGULAR

Aratırmanın bu kısmında, incelenmiş olan makalelerin araştırma soruları kapsamında elde edilen bulgularına yer verilmiştir. Bu bağlamda yayımlanan makalelerin araştırma yöntemine, modeline, örnekleme tekniğine, örnekleme grubuna, veri toplama aracına ve veri analiz tekniğine göre dağılımlarına ilişkin bulgular sunulmuştur.

Yayımlanan Makalelerin Araştırma Yöntemine Göre Dağılımına Yönelik Bulgular

Araştırmanın “COVID-19 sürecinde sosyal bilgiler dersi ile ilgili yayımlanan makalelerin araştırma yöntemine göre dağılımı nasıldır?” alt amacı ile ilgili bulgular Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Yayımlanan Makalelerin Yönteme Göre Dağılımları

Yöntem	Makale	f	%
Nitel	M3, M4, M6, M7, M8, M9, M10, M11, M12, M13, M15, M16, M17, M19, M21, M22, M23, M24, M25, M26, M27, M28, M29, M30, M31, M32, M33, M35	28	80
Nicel	M1, M5, M14, M20	4	11
Karma	M2, M18, M34	3	9
Toplam		35	100

Tablo 1’de yer alan veriler incelendiğinde COVID-19 sürecinde sosyal bilgiler alanıyla ilgili yayımlanmış makalelerin 3 araştırma yöntemine göre incelenmiş olduğu görülmektedir. Bu araştırma yöntemler incelendiğinde *nitel araştırma yöntemi* ile ilgili 28 makale (%80), *nicel araştırma yöntemi* ile ilgili 4 makale (%11) ve *karma araştırma yöntemi* ile ilgili 3 makalenin (%9) yayımlanmış olduğu görülmektedir.

Yayımlanan Makalelerin Araştırma Modeline Göre Dağılımına Yönelik Bulgular

Araştırmanın “COVID-19 sürecinde sosyal bilgiler dersi ile ilgili yayımlanan makalelerin araştırma modeline göre dağılımı nasıldır?” alt amacı ile ilgili bulgular Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2: Yayımlanan Makalelerin Modele Göre Dağılımları

Model	Makale	f	%
Olgubilim (Fenomenoloji)	M2, M6, M15, M21, M23, M25, M30, M31, M35	9	25
Durum Çalışması	M4, M8, M10, M19, M24, M26, M27, M32, M33	9	25
Belirtilmemiş	M3, M7, M9, M13, M16, M22, M28	7	20
Betimsel Tarama	M2, M5, M14, M20, M34	5	14
Temel Nitel Araştırma	M11, M17, M29	3	8
Deneyisel Araştırma	M1, M18	2	5
Eylem Araştırması	M12	1	3
Toplam		36	100

Tablo 2’de yer alan veriler incelendiğinde COVID-19 sürecinde sosyal bilgiler alanıyla ilgili yayımlanmış makalelerin araştırma modellerinin 6 modele göre incelenmiş olduğu görülmektedir. Bu modeller incelendiğinde *olgubilim* modeli ile ilgili 9 makalenin (%25), *durum çalışması* modeli ile ilgili 9 makalenin (%25); *betimsel tarama* modeli ile ilgili 5 makalenin (%14); *temel nitel araştırma* modeli ile ilgili 3 makalenin (%8); *deneyisel araştırma* modeli ile ilgili 2 makalenin (%5) ve *eylemsel araştırma* modeli ile ilgili 1 makalenin (%3) yayımlanmış olduğu görülmektedir. Ayrıca incelenmiş olan makalelerden 7 tanesinde (%20) araştırma modelinin belirtilmediği tespit edilmiştir. M2 kodlu çalışma karma desenle yürütülen bir çalışma olduğu için hem nicel (olgubilim) hem nitel (betimsel tarama) modeli bulunmaktadır. Bu sebeple frekans kısmında 35 olan makale sayısı değil, model sayısı 36 olan yazılmıştır.

Yayımlanan Makalelerin Seçilen Örneklemeye Tekniğine Göre Dağılımına Yönelik Bulgular
Araştırmanın “COVID-19 sürecinde sosyal bilgiler dersi ile ilgili yayımlanan makalelerin seçilen örneklemeye tekniğine göre dağılımı nasıldır?” alt amacı ile ilgili bulgular Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 1: Yayımlanan Makalelerin Örneklemeye Tekniğine Göre Dağılımları

Teknik	Makale	f	%
Ölçüt Örneklemeye	M11, M19, M21, M23, M25, M26, M27, M29, M30, M31	10	28
Yok	M7, M8, M9, M13, M16, M22, M28	7	20
Belirtilmemiş	M5, M10, M14, M24, M33	5	14
Amaçlı Örneklemeye	M4, M6, M12, M15	4	10
Uygun Örneklemeye	M1, M3, M34	3	8
Tipik Durum Örneklemeye	M17, M21	2	5
Oransız Küme Örneklemeye	M2	1	3
Aykırı Durum Örneklemeye	M18	1	3
Kartopu Örneklemeye	M35	1	3
Seçkisiz Örneklemeye	M20	1	3
Maksimum Çeşitlilik Örneklemesi	M32	1	3
Toplam		36	100

Tablo 3’te yer alan veriler incelendiğinde COVID-19 sürecinde sosyal bilgiler alanıyla ilgili yayımlanmış makalelerin örneklemeye tekniklerinin 7 tekniğe göre incelenmiş olduğu görülmektedir. Bu teknikler incelendiğinde *ölçüt örneklemeye* tekniği ile ilgili 10 makalenin (%28), *amaçlı örneklemeye* tekniği ile ilgili 4 makalenin (%10), *uygun örneklemeye* tekniği ile ilgili 3 makalenin (%8), *tipik durum örneklemeye* tekniği ile ilgili 2 makalenin (%5), *oransız küme örneklemeye* tekniği ile ilgili 1 makalenin (%3), *aykırı durum örneklemeye* tekniği ile ilgili 1 makalenin (%3), *kartopu örneklemeye* tekniği ile ilgili 1 makalenin (%3), *seçkisiz örneklemeye* tekniği ile ilgili 1 makalenin (%3) ve *maksimum çeşitlilik örneklemesi* tekniği ile ilgili 1 makalenin (%3) yayımlanmış olduğu görülmektedir. Ayrıca incelenmiş olan makalelerden 5 tanesinde (%14) örneklemeye tekniğinin belirtilmediği tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra 7 makalenin (%20) ise ders kitapları ve öğretim programına dayalı olarak yürütüldüğü için makalelerde örneklemeye tekniğinin olmadığı tespit edilmiştir.

Yayımlanan Makalelerin Seçilen Örneklemeye Grubuna Göre Dağılımına Yönelik Bulgular
Araştırmanın “COVID-19 sürecinde sosyal bilgiler dersi ile ilgili yayımlanan makalelerin seçilen örneklemeye grubuna göre dağılımı nasıldır?” alt amacı ile ilgili bulgular Tablo 4’te yer almaktadır.

Tablo 2: Yayımlanan Makalelerin Örneklemeye Grubuna Göre Dağılımları

Grup	Sayı Aralığı	Makale	f	%
Öğretmenler	1-20	M3, M4, M6, M10, M11, M17, M21, M24, M25, M26, M27, M30, M35	13	32,5
	21-40	M15, M23	2	5
	41-60	-	0	0
	61 ve Üzeri	M34	1	2,5
Öğretmen Adayları	1-20	-	0	0
	21-40	M12, M29, M32, M33	4	10
	41-60	-	0	0
	61 ve Üzeri	M2, M5, M14, M19	4	10

Tablo 3 (devamı): Yayınlanan Makalelerin Örneklemeye Grubuna Göre Dağılımları

		M7, M8, M9, M13, M16, M22, M26, M28	8	20
Yok	-			
Ortaokul Öğrencileri	1-20	M6, M18	2	5
	21-40	M31	1	2,5
	41-60	M18	1	2,5
	61 ve Üzeri	M1, M20	2	5
Veliler	1-20	M6, M31	2	5
	21-40	-	0	0
	41-60	-	0	0
	61 ve Üzeri	-	0	0
Toplam		40	100	

Tablo 4'te yer alan veriler incelendiğinde COVID-19 sürecinde sosyal bilgiler alanıyla ilgili yayınlanmış makalelerin örneklemeye gruplarının 5 gruba göre incelenmiş olduğu görülmektedir. Bu gruplar incelendiğinde *öğretmen* görüşlerine dayalı olarak yürütülen 16 makalenin (%40), *öğretmen aday* görüşlerine dayalı olarak yürütülen 8 makalenin (%20), *ortaokul öğrencisi* görüşlerine dayalı olarak yürütülen 6 makalenin (%15) ve *veli* görüşlerine dayalı olarak yürütülen 2 makalenin (%5) yayınlanmış olduğu görülmektedir. Ayrıca incelenmiş olan makalelerden 8 tanesi (%20) ders kitapları ve öğretim programına dayalı olarak yürütüldüğü için örneklemeye gruplarının olmadığı tespit edilmiştir.

Yayınlanan Makalelerin Veri Toplama Aracına Göre Dağılımına Yönelik Bulgular

Araştırmanın "COVID-19 sürecinde sosyal bilgiler dersi ile ilgili yayınlanan makalelerin veri toplama aracına göre dağılımı nasıldır?" alt amacı ile ilgili bulgular Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 4: Yayınlanan Makalelerin Veri Toplama Aracına Göre Dağılımları

Araç	Makale	f	%
Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu	M2, M3, M4, M6, M10, M11, M12, M15, M17, M18, M19, M21, M23, M24, M25, M26, M27, M29, M30, M31, M33, M34, M35	23	56
Ders Kitabı	M8, M13, M16, M22, M26	5	18
Ölçek	M2, M5, M14, M20	4	8
Öğretim Programı	M7, M9, M16, M28	4	8
Ön Test-Son Test	M1, M18	2	4
Anket	M34	1	2
Kontrol Listesi	M12	1	2
Web2.0 Aracı	M32	1	2
Toplam		41	100

Tablo 5'te yer alan veriler incelendiğinde COVID-19 sürecinde sosyal bilgiler alanıyla ilgili yayınlanmış makalelerin veri toplama araçlarının 8 araca göre incelenmiş olduğu görülmektedir. Bu araçlar incelendiğinde *yarı yapılandırılmış görüşme formlarına* dayalı olarak yürütülen 23 makalenin (%56), *ders kitaplarına* dayalı olarak yürütülen 5 makalenin (%28), *ölçeklere* dayalı olarak yürütülen 4 makalenin (%8), *öğretim programı* dayalı olarak yürütülen 4 makalenin (%8), *ön test-son testlere* dayalı olarak yürütülen 2 makalenin (%4), *anketlere* dayalı olarak yürütülen 1 makalenin (%2), *kontrol listelerine* dayalı olarak yürütülen 1 makalenin (%1) ve *Web2.0 aracına* dayalı olarak yürütülen 1 makalenin (%2) yayınlanmış olduğu görülmektedir.

Yayımlanan Makalelerin Veri Analiz Tekniğine Göre Dağılımına Yönelik Bulgular

Araştırmanın “COVID-19 sürecinde sosyal bilgiler dersi ile ilgili yayımlanan makalelerin veri analiz tekniğine göre dağılımı nasıldır?” alt amacı ile ilgili bulgular Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 5: Yayımlanan Makalelerin Veri Analiz Tekniğine Göre Dağılımları

Analiz Tekniği	Makale	f	%
İçerik Analizi	M2, M4, M6, M8, M9, M15, M17, M19, M21, M22, M24, M25, M29, M30, M31, M33, M34	17	47
Betimsel Analiz	M3, M7, M11, M12, M13, M16, M23, M26, M27, M28, M34, M35	12	32
Parametrik Testler	M1, M2, M14, M18, M20	5	11
Belirtilmemiş	M10, M32	2	5
Non-Parametrik Testler	M5	1	2,5
Tümevarımsal Analiz	M18	1	2,5
Toplam		38	100

Tablo 6’da yer alan veriler incelendiğinde COVID-19 sürecinde sosyal bilgiler alanıyla ilgili yayımlanmış makalelerin veri analiz tekniklerinin 5 tekniğe göre incelenmiş olduğu görülmektedir. Bu teknikler incelendiğinde *içerik analizine* dayalı olarak yürütülen 17 makalenin (%47), *betimsel analize* dayalı olarak yürütülen 12 makalenin (%32), *parametrik testlere* dayalı olarak yürütülen 5 makalenin (%11), *non-parametrik testlere* dayalı olarak yürütülen 1 makalenin (%2,5) ve *tümevarımsal analize* dayalı olarak yürütülen 1 makalenin (%2,5) yayımlanmış olduğu görülmektedir. Ayrıca incelenmiş olan makalelerden 2 tanesinde (%5) veri analiz tekniğinin belirtilmediği tespit edilmiştir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

COVID-19 sürecinde sosyal bilgiler dersine yönelik yayımlanan makale incelenmesinin amaçlandığı bu çalışmanın sonuçları elde edilen bulgular ışığında aşağıda sunulmuştur. COVID-19 sürecinde sosyal bilgiler dersine yönelik yayımlanan makalelerin araştırma yöntemine göre dağılımlarına ilişkin veriler incelendiğinde nitel, nicel ve karma yöntemle yürütülen makaleler tespit edilmiştir. Makaleler incelendiğinde nitel araştırma yöntemi ile yürütülenlerin daha fazla olduğu tespit edilmiştir. COVID-19 ve uzaktan eğitim ile ilgili ölçek sayısının yetersiz olmasından ötürü nicel araştırma sayısının az olduğu göze çarpmaktadır. Bir diğer sebep ise öğretmenlerin uzaktan eğitime geçmesinden dolayı süreç ile ilgili olumlu ve olumsuz görüşlerinin alınmak istenmesidir. Çamlıbel-Çakmak (2018) yapmış olduğu çalışmada sosyal bilgiler ile ilgili tezlerin genel olarak nicel araştırma yöntemiyle yürütüldüğünü tespit etmiştir. Araştırma sonucunda karma yöntemle yürütülen çalışmanın en az olduğu tespit edilmiştir. Creswell’a (2017) göre karma araştırma yöntemi, araştırma problemine geniş perspektiften bakabilme olasılığı sağlamaktadır. Patton’a (2002) göre ise karma araştırma yöntemi, araştırmacıların içerik bakımından tatmin edici ve sağlam veriler geliştirmeye imkân sağlamaktadır.

COVID-19 sürecinde sosyal bilgiler dersine yönelik yayımlanan makalelerin araştırma modeline göre dağılımlarına incelendiğinde altı araştırma modeliyle yürütülen makale tespit edilmiştir. Araştırma modelleri incelendiğinde olgubilim (fenomenoloji) modeli ile yürütülen makalelerin daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu durum makalelerin araştırma yöntemiyle bağlantılıdır. İncelenen makalelerin çoğu nitel araştırma yöntemi ile ele alındığı için nitel araştırma yönteminin modellerinden biri olan olgubilim (fenomenoloji) modelinin çoğunlukta olması buna sebebiyet vermektedir.

COVID-19 sürecinde sosyal bilgiler dersine yönelik yayımlanan makalelerin örnekleme tekniğine göre veriler incelendiğinde yedi örnekleme tekniğiyle yürütülen makale tespit edilmiştir. Örnekleme teknikleri incelendiğinde ölçüt örnekleme tekniği ile yürütülen makalelerin daha fazla olduğu görülmektedir. İncelenen beş makalede araştırmacılar tarafından örnekleme tekniğinin belirtilmediği tespit edilmiştir. İncelenen yedi makale ise görüşmelere dayalı olmadığı için örnekleme teknikleri bulunmamaktadır. Ders kitabı incelemesi ve öğretim programı incelemesi gibi kaynak taramasına dayalı olan bu tür makaleler görüşmelere dayalı olmadıkları için örnekleme tekniğine gerek duyulmamaktadır.

COVID-19 sürecinde sosyal bilgiler dersine yönelik yayımlanan makalelerin örnekleme grubuna göre veriler incelendiğinde dört örnekleme grubuyla yürütülen makale tespit edilmiştir. Örnekleme

grupları incelendiğinde öğretmenler ile yürütülen makalelerin daha fazla olduğu görülmektedir. Öğretmenlere ulaşmanın daha kolay olması ve daha sağlıklı veri alınma düşüncesinden dolayı araştırmacılar genellikle öğretmenlerden veri toplamayı tercih etmektedir. Ayrıca araştırma kapsamında COVID-19 sürecinde yayımlanan makaleler incelendiği için bu süreçte öğretmenlerden veri toplanması önem arz etmiştir. Bununla birlikte sekiz makalenin ise görüşlere dayalı olarak yürütüldüğü için örnekleme grubunun olmadığı tespit edilmiştir. Karakuş (2020) yapmış olduğu çalışmada sosyal bilgiler eğitimiyle ilgili araştırmaların çoğunun öğrencilerle yapılmış olduğunu tespit etmiştir.

COVID-19 sürecinde sosyal bilgiler dersine yönelik yayımlanan makalelerin veri toplama araçlarına göre veriler incelendiğinde sekiz veri toplama aracıyla yürütülen makale tespit edilmiştir. Veri toplama araçları incelendiğinde yarı yapılandırılmış görüşme formu ile yürütülen çalışmaların daha fazla olduğu görülmektedir. Yayımlanan makalelerin çoğu nitel olarak yürütüldüğü, öğretmenlerden görüş alınmak ve derinlemesine veri elde edilmek istendiği için çeşitli sorulardan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formlarının seçildiği anlaşılmaktadır. Yarı yapılandırılmış görüşme formları ölçek ve anketler gibi çok fazla sayıda katılımcı sayısı gerektirmeden ve istatistiksel analiz gerektirmeden veri toplanması açısından tercih edilen bir araçtır. Sezer, İnel ve Gökalp (2019) sosyal bilgiler öğretmenleri ile çalışılan tezleri inceledikleri çalışmada ölçek, anket ve yarı yapılandırılmış görüşme formlarından yoğun olarak yararlandığını tespit etmişlerdir.

COVID-19 sürecinde sosyal bilgiler dersine yönelik yayımlanan makalelerin veri analiz tekniklerine göre veriler incelendiğinde beş veri analiz tekniğine göre yürütülen makale tespit edilmiştir. Veri analiz teknikleri incelendiğinde içerik analizi ile yürütülen makalelerin daha fazla olduğu görülmektedir. Nitel araştırmalarda içerik analizi ve betimsel analiz teknikleri sıklıkla kullanılmaktadır. İncelenen makalelerin çoğu nitel araştırma yöntemiyle ele alınmış olduğu için veri analiz tekniği olarak içerik analizi ile yürütülen çalışmalar ön plana çıkmıştır. Bununla birlikte nicel veri analiz tekniklerinden faydalanmaya sağlayan parametrik ve non-parametrik testlerin kullanıldığı da tespit edilmiştir. Bir makalede ise veri analiz tekniğinin belirtilmediği tespit edilmiştir.

Araştırma verileri bir bütün olarak incelendiğinde COVID-19 sürecinde sosyal bilgiler dersine yönelik yayımlanan makalelerin çoğunlukla öğretmen görüşlerine dayalı olarak ve nitel araştırma yöntemiyle yürütüldüğü belirlenmiştir. Salgın döneminde olunması, öğretmenlerden görüş elde etmek ve derinlemesine veri elde etmek istendiği için benzer amaçlara yönelik makale ağırlıkta olduğu düşünülmektedir.

Öneriler

Araştırmanın sonuçlarından hareketle yapılacak olan araştırmalara ve araştırmacılara yönelik çeşitli önerilerde bulunmaktadır.

Yapılacak Araştırmalara Yönelik Öneriler

- Araştırma sonunda nitel araştırma yöntemine yönelik makalelerin sayıca daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bunun sebebini tespit etmeye yönelik araştırmaların yapılmasında fayda vardır.
- Araştırma kapsamında bazı araştırmacıların yöntem, model ve teknikleri karıştırdığı tespit edilmiştir. Bu durum bilimsel araştırma eğitimlerinin yetersiz olduğu algısını da uyandırmaktadır. Buna yönelik eğitimlerin artırılmasında fayda vardır.
- Araştırma kapsamında bazı araştırma modellerinin ve örnekleme tekniklerinin isimlendirilmesinde karmaşa olduğu tespit edilmiştir. Bu durum isimlendirmelerde tutarlılık olmadığını göstermektedir. Ortak ve doğru kullanımlara yönelik bilgilendirmeler yapılmasında fayda vardır.

Araştırmacılara Yönelik Öneriler

- COVID-19 sürecinde sosyal bilgiler dersine yönelik yapılan bu çalışmanın bir benzerinin farklı branşlarda da yapılmasında fayda vardır.
- COVID-19 sürecinde sosyal bilgiler dersine yönelik olarak yayımlanmış tezlerin incelenmesinde fayda vardır.
- COVID-19 sürecinde sosyal bilgiler dersine ve diğer branşlara yönelik yayımlanan araştırmalar derlenerek karşılaştırma çalışmaları yapılabilir.

Yazarlık Katkısı

Bu çalışmada birinci yazarın katkı oranı %40, ikinci yazarın katkı oranı %30, üçüncü yazarın katkı oranı %30'dur.

Etik Kurul Beyanı

Bu çalışmanın verileri makale incelemeye yönelik olarak toplandı için etik kurul izni gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Aykaç, N. (2007). İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Eğitim-Öğretim Programına Yönelik Öğretmen Görüşleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(22), 46-73.
- Balcı, A. (2020). COVID-19 Özelinde Salgınların Eğitime Etkileri. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama*, 3(3), 75-85.
- Basilaia, G., & Kvavadze, D. (2020). Transition to Online Education in Schools During A SARS-Cov-2 Coronavirus (COVID-19) Pandemic in Georgia. *Pedagogical Research*, 5(4), 1-9 (em0060).
- Birleşmiş Milletler. (2020). *Covid-19 Response*. <https://www.un.org/en/un-coronavirus-communications-team/united-nations-working-mitigate-covid-19-impact-children> adresinden 03.05.2020 tarihinde erişildi.
- Can, E. (2020). Coronavirüs (COVID-19) Pandemisi ve Pedagojik Yansımaları: Türkiye'de Açık ve Uzaktan Eğitim Uygulamaları. *Açık Öğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 11-53.
- Creswell, J. W. (2018). *Nitel Araştırma Yöntemleri*, (Çev. M. Bütün & S. B. Demir). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Creswell, J. W. (2020). *Qualitative Inquiry and Research Design*, (Translator: M. Bütün, & S. Beşir Demir). Ankara: Siyasal Bookstore.
- Creswell, W. J. (2017). *Araştırma Deseni (nicel, Nitel ve Karma Yöntem Yaklaşımları)*. (Çev. Ed. S. B. Demir). Ankara: Eğiten Kitap.
- Çamlıbel-Çakmak, Ö. (2018). Okulöncesi Eğitiminde Kavramlar Konusunda Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi. (Ed. H. Kahya). *ICES 2018 - 1.Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Yeni Ufuklar Kongresi Bildirileri (9-11 Nisan 2018, İstanbul)* İçinde (s. 286-299). Elazığ: ASOS Yayınları.
- Çepni, S. (2012). *Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş*, (6. Baskı). Trabzon: Ekin Yayınevi.
- Çıkman, A. (2011). Bölgemizde Pandemik İnfluenza (H1N1) Olgularının İrdelenmesi. (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi). Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tıp Fakültesi.
- Çiçekliyurt, T. (2014). 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Doğrudan Verilecek Beceri ve Değerlerin Kazanılma Durumunun Değerlendirilmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- De Luca, G., Van Kerckhove, K., Coletti, P., Poletto, C., Bossuyt, N. & Hens, N. (2018). The Impact of Regular School Closure on Seasonal Influenza Epidemics: A Data-Driven Spatial Transmission Model for Belgium. *BMC Infectious Diseases*, 18(29), 1-16.
- Doğanay, A. (2002). Sosyal Bilgiler Öğretimi. (Ed. C. Öztürk & D. Dilek). *Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi* İçinde. (s. 15-46). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- DSÖ. (2020a). WHO Director-General's Opening Remarks at the Media Briefing on COVID-19. <https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-COVID-19--11-march2020> adresinden 03.05.2020 tarihinde erişildi.
- DSÖ. (2020b). *Q & A on Coronaviruses (COVID-19)*. <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/question-and-answers-hub/q-a-detail/q-a-coronaviruses> adresinden 03.05.2020 tarihinde erişildi.
- Dündar, Ş. (2018). Sosyal Bilgilerde İçerik ve Temel Kavramlar. (Ed. H. Çalışkan & B. Kılcan). *Sosyal Bilgiler Öğretimi* İçinde (s. 14-52). İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Gökdağ Baltaoğlu, M. (2017). *Sosyal Bilgiler Öğretiminde İşbirlikli Öğrenme Stilleri, Akademik Başarı ve Cinsiyet İlişkileri*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Gürkan, B. (2009). Sosyal Bilgiler Eğitiminde Güncel Olaylar: İlköğretim Dördüncü ve Beşinci Sınıf Öğretmenlerinin Sosyal Bilgiler Eğitiminde Güncel Olayları Ele Alış Biçimlerinin

- Değerlendirilmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kabapınar, Y. (2014). *Kuramdan Uygulamaya Sosyal Bilgiler Öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Kabapınar, Y. (2019). *Kuramdan Uygulamaya Sosyal Bilgiler Öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Karadeniz, O. (2012). Sosyal Bilgiler Proje Fuarının Sosyal Bilgiler Dersine İlişkin Tutumlara Etkisi ve Sürece Yönelik Öğrenci, Öğretmen ve Veli Görüşleri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Karakuş, F. (2006). Sosyal Bilgiler Öğretiminde Yapıcı Öğrenme ve Otantik Değerlendirme Yaklaşımlarının Öğrencilerin Akademik Başarı, Kalıcılık ve Sosyal Bilgiler Dersine Yönelik Tutumlarına Etkisi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karakuş, S. (2020). Türkiye’de Sosyal Bilgiler Eğitiminde Kavramlar Konusunda Yapılan Yüksek Lisans ve Doktora Tezlerinin İncelenmesi. *Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 61-76.
- Karasar, N. (2006). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kavan, N. & Adıgüzel, A. (2021). Türkçe Öğretmenlerinin Salgın Süreci Eğitim Faaliyetlerine İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi. *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10(19), 138-155.
- Kawano, S. & Kakehashi, M. (2015). Substantial Impact of School Closure on the Transmission Dynamics During the Pandemic Flu H1N1-2009 in Oita, Japan. *PloS one*, 10(12), e0144839.
- Lake, M. A. (2020). What We Know so Far: COVID-19 Current Clinical Knowledge and Research. *Clinical Medicine (London England)*, 20(2), 124-127.
- MEB. (2020a). COVID-19. <http://covid19.meb.gov.tr/covid19.html?catNo=7> adresinden 20.09.2021 tarihinde erişildi.
- MEB. (2020b). *Sayılarla Uzaktan Eğitim*. <http://yegitek.meb.gov.tr/www/sayilarlauzaktan-egitim/icerik/3124> adresinden 20.09.2021 tarihinde erişildi.
- NCSS. (1994). *Expectations of Excellence: Curriculum Standards for Social Studies*. Silver Spring, Maryland: National Council for the Social Studies.
- OECD. (2021). The State of School Education One Year into the COVID Pandemic, https://www.oecdilibrary.org/education/the-state-of-school-education_201dde84 en; jsessionid=X2amVkieZCY2s3AAzQpT8FOg.ip-10-240-5-132, adresinden 15.12.2022 tarihinde erişildi.
- Özmen, C. (2010). Sosyal bilgiler ve Sınıf Öğretmenlerinin Sosyal Bilgiler Dersine İlişkin Görüşlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative Evaluation and Reserach Metods*, (3rd ed.). Thousands Oaks, CA: Sage Publications, Inc.
- Sezer, A., İnel, Y. & Gökalp, A. (2019). Çalışma Grubu Sosyal Bilgiler Öğretmenleri Olan Türkiye’deki Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 1-17.
- Sönmez, V. (2005). *Hayat ve Sosyal Bilgiler Öğretimi Öğretmen Kılavuzu*. Ankara: Anı Yayıncılık
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020). *COVID-19 (SARS-CoV-2 Enfeksiyonu) Rehberi*. https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/depo/rehberler/COVID-19_Rehberi.pdf adresinden 02.05.2020 tarihinde erişildi.
- Tanrıoğen, A. (2006). Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi Etkili Vatandaş Yetiştirme. (Ed. A. Tanrıoğen). *Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi İçinde* (s. 12-20). İstanbul: Anı Matbaacılık.
- Wheeler, C. C., Erhart, L. M., & Jehn, M. L. (2010). Effect of School Closure on the Incidence of Influenza Among School-Age Children in Arizona. *Public Health Reports*, 125(6), 851-859.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yükseköğretim Kurulu. (YÖK) (2020a). *Basın Açıklaması*. <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/> adresinden 26.03.2020 tarihinde erişildi.
- Yükseköğretim Kurulu (YÖK) (2020b). *Basın Açıklaması*. <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/> adresinden 29.03.2020 tarihinde erişildi.

EK: İNCELENEN MAKALELERİN LİSTESİ

Kod	Makale Adı	Yazar Adı Soyadı	Yayın Yılı
M1	5. sınıf sosyal bilgiler dersinde drama ve bilgisayar destekli öğretimin akademik başarı ve bilgilerin kalıcılığına etkisi	Nurten Gürbüz Selçuk Ilgaz	2020
M2	21. Yüzyıl becerileri açısından sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programının değerlendirilmesi	Fisun Bozkurt	2020
M3	Sosyal bilgiler öğretmenlerinin tarih konularının öğretimine yönelik görüşleri	Meral Metin Göksu	2020
M4	Sosyal bilgiler derslerinde teknolojik araç ve materyal kullanımı: Bir durum çalışması	İlker Dere Yakup Ateş	2020
M5	Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çevre sorunlarına yönelik farkındalıklarının incelenmesi	Yıldıray Karadağ Fatih Acar	2020
M6	Sosyal bilgiler öğretmenlerinin, ortaokul öğrencilerinin ve öğrenci velilerinin pandemi sürecindeki uzaktan eğitime ilişkin görüşleri	Görkem Akgül Mehmet Oran	2020
M7	Sosyal bilgiler öğretim programında yer alan becerilerin öğretiminde kullanılacak geleneksel çocuk oyunlarının incelenmesi	Ayşegül Çelik	2020
M8	Ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarının beceriler açısından incelenmesi	Nalan Altay	2020
M9	2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programının değerlendirilmesi	Cemil Öztürk Tuğba Kafadar	2020
M10	2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programının öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi: İzmir örneği	Nalan Altay	2020
M11	Sosyal bilgiler öğretmenlerinin küresel, çokkültürlü eğitime ve küresel vatandaşlık eğitimine yönelik bakış açıları	Vural Tünkler	2020
M12	Dijital çağda sosyal bilgiler öğretmeni yetiştirme: bir eylem araştırması	Türkan Çelik	2020
M13	Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve 4-7. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarının coğrafya kavramları bağlamında değerlendirilmesi	Turan Kaçar Biol Bulut	2020

M14	Sosyal bilgiler öğretmenlerinin <u>teknopedagojik alan bilgisi yeterliliklerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi</u>	Serpil Demirezen Hilal Keleş	2020
M15	Covid-19 sürecinde sosyal bilgiler dersinde eğitim bilişim ağı platformunu kullanmaya yönelik sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşleri	Feyzullah Ezer Selda Aksüt	2021
M16	Sosyal bilgiler dersi öğretim programı ve ders kitaplarının 21. Yüzyıl becerileri bağlamında incelenmesi	Adem Yusuf Demir Melike Özyurt	2021
M17	Sosyal bilgiler öğretmenlerinin değerler eğitimine yönelik sınıf içinde ve dışında gerçekleştirdikleri faaliyetlerin incelenmesi	Özkan Ginesar Ahmet Katılmış	2021
M18	Sosyal bilgiler dersinde mobil uygulamalara dayalı etkinliklerin akademik başarı, eleştirel düşünme becerisi ve motivasyon üzerine etkisi	Uğur Gezer Arife Figen Ersoy	2021
M19	Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının Covid-19 salgını sürecinde uzaktan eğitim deneyimleri ve görüşleri	Ayşe Seyhan	2021
M20	Sosyal bilgiler dersinde ev ödevlerine yönelik öğrenci tutumları	Merve Dilek Hatice Güler Serkan Dilek	2021
M21	Uzaktan eğitim sürecinde öğretmenlerin yaşadığı problemler: Sosyal bilgiler öğretmenleri örneği	Sevgi Coşkun Keskin Gökhan Şentürk Mesut Ömer Recep Dursun	2021
M22	Sosyal Bilgiler Öğretim Programındaki değerlerin sosyal bilgiler ders kitaplarına yansımaları	Ahmet Akif Erbaş	2021
M23	Öğrenme güçlüğü olan öğrenciler için yapılan öğretimsel uyarlamalara yönelik sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşleri	Nurdan Üstünol Ceren Utkugün Ahmet Ali Gazel	2022
M24	Sosyal bilgiler öğretmenlerinin sınıf içi sorunlarının çözümünde eğitim içerikli filmlere ilişkin görüşleri	Nalan Altay	2022
M25	Salgın döneminde acil uzaktan öğretim kapsamında işlenen sosyal bilgiler dersine yönelik öğretmen görüşlerinin değerlendirilmesi	Yusuf Yıldırım	2022
M26	Dördüncü sınıf sosyal bilgiler ders kitabının toplumsal cinsiyet açısından incelenmesi	Şeyma Hatice Temellioğlu Ayşe Güler Küçüküran	2022
M27	Sosyal bilgiler öğretmenlerinin küresel sorunlara ilişkin görüşlerinin incelenmesi	Kasım Yiğit Hilmi Demirkaya	2022
M28	Okuryazarlık becerilerinin sosyal bilgiler dersi öğretim programlarında incelenmesi	Şenol Mail Pala	2022
M29	Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının ders kitapları hakkında görüşleri	Ceren Utkugün	2022
M30	KPSS Sosyal Bilgiler Öğretmenlik Alan Bilgisi Testi'ne (ÖABT) katılanların deneyimleri	İlker Dere Emine Demirci	2022
M31	Uzaktan eğitim kapsamında işlenen sosyal bilgiler dersine yönelik öğrenci ve veli değerlendirmeleri	Yusuf Yıldırım	2022
M32	Öğretmen adayları tarafından geliştirilen sorulara web 2.0 destekli ölçme değerlendirme eğitiminin etkisi	Göksel Çelenk Zeynep Tatlı	2022
M33	Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının Türkiye'de yaşanan sorunlara ilişkin görüşleri	Nazike Karagözoğlu	2022
M34	Sosyal bilgiler dersine giren öğretmenlerin uzaktan eğitime yönelik görüşlerinin incelenmesi	Abdullah Cevdet Kırıkçı İrfan Arıkan Gürkan Çetin	2022
M35	Sınıf öğretmenlerinin sosyal bilgiler dersinde güçlük çeken öğrencilere ilişkin görüşleri	Ayla Şengün Yasemin Büyüksahin	2022

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 7 - Number: 23 p. 87-98, Spring 2023

20. Millî Eğitim Şura Kararlarının Okul Öncesi Eğitim Kademesi Açısından İncelenmesi*

Examining the Decisions of the 20th National Education Council in terms of Preschool Education Level

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1212634>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
30.11.2022

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
14.02.2023

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.03.2023

Asya Studies

Pelin Çukurova
Millî Eğitim Bakanlığı
peлин1balıkcıoğlu@gmail.com

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0002-7230-8587>

Tolga Çakmaklı
Millî Eğitim Bakanlığı
tolgacakmakli@gmail.com

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0002-9075-2462>

Cemil Parin
Millî Eğitim Bakanlığı
cemilparin@gmail.com

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0001-9616-8657>

Mehmet Aydın
Millî Eğitim Bakanlığı
cografya_07@hotmail.com

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0003-4473-0059>

Öz

Bu araştırmanın amacı 2021 yılının Aralık ayında gerçekleştirilen 20. Millî Eğitim Şurasında okul öncesi eğitim ile ilgili alınan kararların incelenmesi ve kararların uygulanmasına yönelik yapılan çalışmaların değerlendirilmesidir. Bu araştırmada nitel araştırma yönteminin veri toplama tekniklerinden olan doküman (belge) incelemesi tekniğinden yararlanılmıştır. 20. Şura kararları içerisinde okul öncesi eğitim ile ilgili olan 11 tane karar olduğu tespit edilmiş, kararların kapsam ve içeriği analiz edilerek hangi konuların ele alındığı belirlenmiştir. İçerik ve kapsam bakımından incelenen okul öncesi eğitim ile ilgili kararlar “Okul Öncesi Eğitimin Yaygınlaştırılması”, “Okul-Aile İşbirliği ve Aile Eğitimi”, “Değerler Eğitimi ve Din Eğitimi” olmak üzere 3 temel başlığa ayrılmıştır. “Okul Öncesi Eğitimin Yaygınlaştırılması” başlığı altında okul öncesi eğitimde okullaşma oranı ve okul öncesi eğitim hizmetlerinin çocuklara ulaştırılması konusunda Millî Eğitim Bakanlığının yaptığı çalışmalar incelenmiştir. “Okul-Aile İşbirliği ve Aile Eğitimi” başlığı altında okul öncesi eğitimde okul aile-iş birliği ve aile eğitimi ile ilgili Millî Eğitim Bakanlığının yaptığı çalışmalar ve özellikle 2022 yılında hayata geçirilen “Aile Okulu” projesi incelenmiştir. “Değerler Eğitimi ve Din Eğitimi” başlığı altında okul öncesi eğitim programı ve müfredatı taranmış ve konu ile alakalı Millî Eğitim Bakanlığına ait ders materyalleri incelenmiştir. Yapılan incelemeler ve araştırmalar sonucu 20. Millî Eğitim Şurasında alınan okul öncesi eğitim ile ilgili kararların uygulanması adına birtakım çalışmalara rastlanmıştır. Özellikle okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması kapsamında yapılan çalışmaların nicelik olarak hedeflenen noktaya yaklaştığı görülürken niteliksel anlamdaki hedeflere ulaşmak adına çalışmaların devam ettiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Millî Eğitim Bakanlığı, Şura, Millî Eğitim Şuraları, Okul Öncesi Eğitim

Abstract

The aim of this research is to examine the decisions taken on pre-school education at the 20th National Education Council held in December 2021 and to evaluate the studies on the implementation of the decisions. In the research, the document analysis method, which is one of the qualitative research methods, was used. It has been determined that there are 11 (eleven) decisions related to pre-school education among the decisions of the 20th Council. Decisions regarding pre-school education, which are examined in terms of content and scope, are divided into three main headings: "Dissemination of Pre-School Education", "School-Family Cooperation and Family Education", "Values Education and Religious Education". Under the title of "Dissemination of Pre-School Education", the studies of the Ministry of National Education on the rate of schooling in pre-school education and the delivery of pre-school education services to children were examined. Under the title of "School-Family Cooperation and Family Education", the studies of the Ministry of National Education on school-family cooperation and family education in pre-school education, and especially the "Family School" project, which was implemented in 2022, were examined. Under the title of "Values Education and Religious Education", the pre-school education program and curriculum were scanned and the course materials of the Ministry of National Education were examined. As a result of the examinations and researches, some studies were found on the implementation of the decisions regarding pre-school education taken at the 20th National Education Council. While it is seen that the studies carried out especially within the scope of the dissemination of pre-school education are approaching the targeted point in terms of quantity, it has been determined that the studies continue in order to reach the targets in the qualitative sense.

Keywords: Education, Ministry of National Education, Council, National Education Councils, Pre-School Education

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Çukurova, P., Çakmaklı, T., Parin, C. & Aydın, M. (2023). 20. Millî Eğitim Şura Kararlarının Okul Öncesi Eğitim Kademesi Açısından İncelenmesi. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7(23), 87-98.

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

GİRİŞ

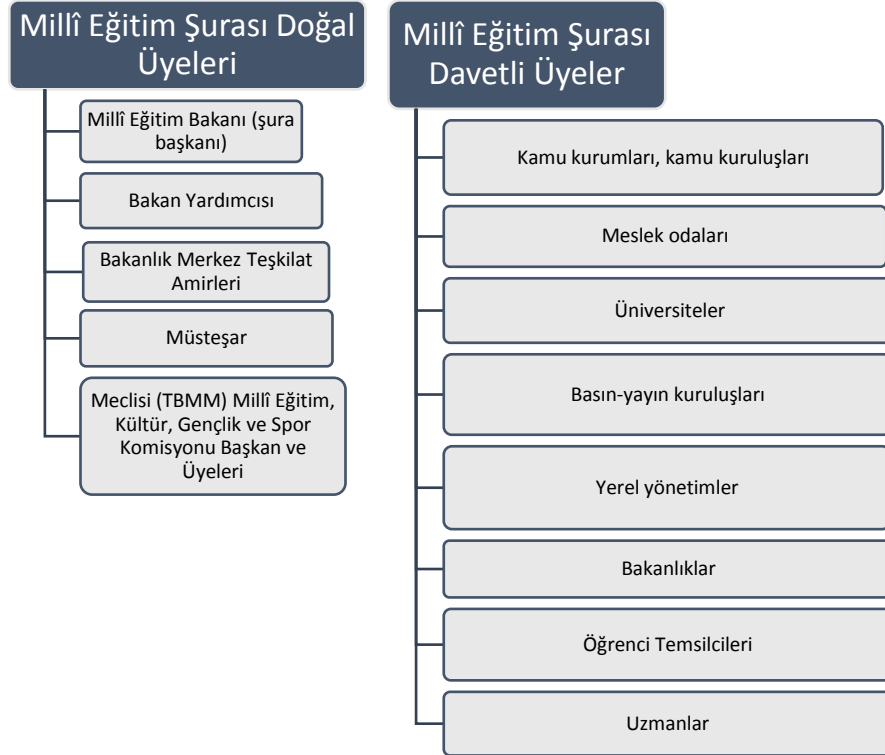
İnsan hayatı için eğitim öğretim yaşantıları gelişim dönemlerinin her aşamasında çok önemli bir yer tutmaktadır. Eğitim öğretim yaşantıları ülkeler için de geleceklelerini biçimlendirici, sosyal ve ekonomik olarak geliştirici, kalkınmaları için vazgeçilmez bir nitelik taşımaktadır. Tarih boyunca milletler geleceklelerine yön vermek için eğitim öğretim kurumlarını kullanmışlardır ve bu sürecin verimliliğini sağlama adına çeşitli politikalar yürütmüşlerdir. Toplumlar eğitim öğretim faaliyetlerinin devamlılığı için düzenleme, politika belirleme ve yürütme, yönetme ve planlama yükümlülükleriyle her dönemde karşı karşıya kalmışlardır ve çeşitli uygulamalar ortaya koymuşlardır (Akyüz, 2012).

Millî Eğitim Şurası Bilgi Notu'na (2010) göre Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), eğitim alanında karşılaşılan temel problemleri çözmek için kurum içerisinde birtakım yapılar inşa etmiştir. Bahsi geçen yapılardan biri de tavsiye niteliğinde kararlar alan ve Millî Eğitim Bakanlığının en üst danışma organı olarak kabul edilen Millî Eğitim Şurasıdır. Bu, sahadaki en eski teşkilatlardan biridir. Yasal tanıma göre Türk eğitim sisteminin eğitim kalitesini artırmak adına eğitim öğretimin kapsamına giren konular üzerinde inceleme yapmaktan, sonrasında ise önerilerde bulunmaktan sorumludur. Şurada alınan kararlar Millî Eğitim Bakanlığına tavsiye niteliğinde iletilir ve onay beklenir.

Millî eğitim Bakanlığının resmî internet sitesinde yer alan MEB Şura Kararları Dosyası'na (2021) göre ülkemizde Cumhuriyet tarihinden bu yana (2022 yılına kadar) Millî Eğitim Şuraları yirmi kez toplanmış olup aldıkları kararları Millî Eğitim Bakanlığına tavsiye niteliğinde sunmuştur.

Millî eğitim şurasına yapı açısından bakıldığında içerisinde doğal ve davetli üyelerin bulunduğu görülmektedir. 2014 yılında yayınlanan T.C. Resmî Gazete'ye göre üyeler aşağıdaki şekilde yer almaktadır:

Şekil 1: Millî Eğitim Şurası Üyeleri

Davetli üyelerin seçimini Genel Sekreterlik yapmaktadır. Bakan üyeleri onaylayarak şuraya dâhil etmektedir (Resmî Gazete, 2014).

1980 yılına kadar olan şura kararları incelendiğinde araştırmaların genellikle müfredat konuları, derste kullanılan kitaplar, Türkçe eğitimi, tarihsel gelişim, etnik farkındalık, öğretmenlerin eğitilmesi gibi konular üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. 1980 yılından sonraki toplanan şuraların kararlar incelendiğinde ise ilk olarak okul öncesi eğitimin gündemde alınmaya başlandığı görülmüştür. Ayrıca kararlar içerisinde yabancı dil eğitimleri, özel gereksinimli öğrencilere yönelik eğitim gibi konuların yer almaya başladığı görülmüştür. Bunlara ek olarak yüksek öğretim, mesleki eğitimler, eğitimin uzaktan yürütülmesi konuları da alınan kararlar

içerisine girmiştir. Yaklaşık yirmi yıl kadar sonraya gelindiğinde (2000 yılı sonrası) daha farklı konular gündeme gelmiştir. Teknolojik gelişmelerin ilerlemesi ile beraber teknoloji ve bilim eğitimleri önem kazanarak şuralarda sıkça yer almaya başlamıştır. Bununla birlikte eğitim öğretimin yaygınlaşması, okulların kalabalıklaşması ile beraber okul güvenliği, kriz yönetimi, okul sağlığı, rehberlik gibi konular gündeme alınarak şura kararlarına eklenmiştir. Ayrıca insan kaynakları ve eğitim yönetimi alanındaki ilerlemelere bağlı olarak öğretmen niteliklerinin artırılması, öğretmen eğitimleri gibi konular da önem kazanmıştır. Din eğitimi, okul aile birliği gibi konu başlıkları da eklenen diğer konu başlıkları olarak sayılabilir (Güven ve Kılıç, 2014).

Cumhuriyetin ilk amaçlarından biri yeni bir vatandaş tipi yaratmaktır. Bu nedenle eğitimle ilgili yatırımların çoğu ilköğretime yapılmıştır. Ancak yıllardır ihmal edilen okul öncesi eğitim, eğitim sisteminin kilit aşamalarından biridir ve bireylerin sistem üzerinden aldıkları eğitimin temelini oluşturmaktadır (Altay, İra, Bozcan ve Yenal, 2011). Okul öncesi eğitim çocuklara birçok katkı sunar. Tüm bu faydalar çocuğun gelecekteki yaşamını etkiler. Yıllarca süren araştırmalar, çoğu davranışın çocuklukta kazanıldığını göstermektedir. Bireyin erken çocukluk döneminde karşılaştığı eğitim yaşantıları, yetişkinliklerinde sahip olacakları kişiliğin temelini oluşturacaktır. Bu dönemde alacakları eğitimin çocuklara, planlı şekilde, belirli bir program çerçevesinde ve okul öncesi eğitim kurumlarında sunulması, gelişim ödevlerini sağlıklı tamamlamaları için önemlidir (Oğuzkan ve Oral, 2001).

Yaşamın üçüncü yılından itibaren çevre ile ilişkilerin gelişmesi ile beraber sosyalleşme durumu ortaya çıkmaya başlar. Bu yaştan itibaren çocukların kendi akran gruplarına ait olma ve onlarla oyun oynama olasılıkları daha yüksektir. Çocuklar arkadaşları ile vakit geçirdikleri zaman, iletişim kurma becerileri gelişmeye başlar. Kendini tanıma ve doğru ifade etme özellikleri gelişir, öz güvenleri artar. Başkalarının haklarına saygı duymayı öğrenir ve empati becerileri artar. Okul öncesi dönem çocukları için en önemli faktörlerden biri çevresel uyaranların bolluğudur. Bir çocuğun çevresinde yer alan uyarıcıların çokluğu ile entelektüel gelişimi arasında doğru bir orantı söz konusudur. Bu bağlamda okul öncesi eğitim veren kurumlar çocuklara uyarıcı çeşitliliği içeren ve teşvik edici ortamlar sağlarken aynı zamanda düzenledikleri öğrenme deneyimleri aracılığıyla onların duygusal, bilişsel ve psikolojik gelişimlerini destekler. Çocuğun yaratıcılığı geliştikçe çocuğun düşünce sürecine de yardımcı olur (Oğuzkan ve Oral, 2001). Çocuğun doğumundan itibaren ilk 6 senelik zaman dilimi birey hayatında yaşanan en önemli dönem olarak kabul edilmektedir. Bu süre içerisinde çocuklara verilen bakım ve eğitimin niteliği çocuğun gelecek yıllardaki nasıl bir kişiliğe sahip olacağını büyük oranda belirlemektedir. Dünyaya gelen çocuk hayata dair herhangi bir bilgi ve donanım ile gelmez. Çocukların bilişsel, psikomotor ve sosyal duygusal gelişim sürecinde, çocuklara farklı ve yeni tecrübeler edinebilecekleri öğrenme yaşantıları sunmak çok önemlidir (Ünal, 2000).

Okul öncesi kurumlar, çocukları ortak kültürel değerlere dayalı bir sosyal ortamda eğiterek, toplumun kültür ve değerlerini kabul etmelerine ve özümsemelerine yardımcı olur. Çocukların bağımsız olma çabaları, okul öncesi kurumlardaki eğitim ve düzenlemelerle pekiştirilir. Çocuklara gönüllü, kendi kendini sınırlayan deneyimler verilir. Çocuğun uygunluğu ve uygunsuzluğu, her türlü bedensel ve ruhsal sorunları, kurum eğitimcilerinin dikkatli gözetimi altında belirlenebilir ve uygun tedbirler sağlanabilir. Erken çocukluk dönemindeki çocuklara eğitim veren kurumlar, çocukların bilişsel ve sosyal gelişmelerine destek olarak ilköğretim kademesine hazırlar. Çocukların duygu ve düşüncelerini ifade edebilen bireyler olarak yetişmelerine katkı sağlar. Erken çocukluk dönemindeki çocuklara eğitim veren kurumlar, günün belirli saatlerinde iş yerlerinde olan ebeveynlerin sorumluluğunu üstlenmekte ve çocukların uygun olmayan durumlarda eğitim görmelerini engellemektedir. Ayrıca maddi, sosyal, kültürel yönden dezavantajlı ailelerin sahip olduğu çocukların yetersizliklerinin telafi edilmesi ve kaliteli okul öncesi eğitim alabilmeleri adına da erken çocukluk çağındaki eğitim öğretim faaliyetleri büyük önem taşımaktadır (Oğuzkan ve Oral, 2001).

Altay vd. (2011) yaptıkları araştırma sonucunda, ilk yapılan 5 Millî Eğitim Şurası tarafından okul öncesi eğitim konusunda karar almadığı kaydedildi. Okul öncesi dönemde verilen eğitimin zorunluluğu hakkındaki kararlar ilk defa 17. Millî Eğitim Şurasında yer almıştır. Ayrıca engelli öğrencilerin de okul öncesi eğitimlerinin zorunlu hale getirilmesi, hafif dereceli ve orta dereceli engelli öğrencilerin anaokulları içerisinde kaynaştırma eğitimi alması da alınan kararların içindedir. Yine aynı şura kararlarında konu ile alakalı gerekli fiziki koşulların oluşturulması konusu da yer almıştır. Sınıf ortamlarının engelli öğrencilere yönelik olarak yasal süreç içerisinde fiziki olarak düzenlenmesi vurgulanmıştır.

20. Millî Eğitim Şurası'nda alınan kararlardan okul öncesi eğitim ile ilgili olan kararların incelenmesi ve değerlendirilmesine yönelik olan bu çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- 20. Millî Eğitim Şurası'nda okul öncesi eğitim ile ilgili hangi kararlar alınmıştır?
- 20. Millî Eğitim Şurası'nda okul öncesi eğitim ile ilgili alınan kararlar hangi konuları kapsamaktadır?

- 20. Millî Eğitim Şurası'nın toplandığı 2021 yılının Aralık tarihinden bu yana (2022 yılı Kasım ayı) okul öncesi eğitim ile ilgili alınan kararlardan hangileri gerçekleştirilmiştir? Yapılan çalışmalar nelerdir?
- 20. Millî Eğitim Şurası'nın toplandığı 2021 yılının Aralık tarihinden bu yana (2022 yılı Kasım ayı) okul öncesi eğitim ile ilgili alınan kararlardan hangileri gerçekleştirilememiştir? Gerçekleşmemeye gerekçeleri nelerdir?

20. Millî Eğitim Şurası'nda alınan kararlardan okul öncesi eğitim ile ilgili olan kararların incelenmesi ve değerlendirilmesine yönelik olan bu çalışma ile ülkemizin eğitim politikası içinde okul öncesi eğitimin yerini ve bu kademe ile ilgili yapılan çalışmaların mevcudiyetini ortaya koymak amaçlanmıştır. Ayrıca bu çalışma ile ülkemizde geçmişten günümüze okul öncesi eğitim ile ilgili yapılan çalışmaların tarihsel olarak araştırılmasında ve okul öncesi eğitim ile ilgili olarak ülkemizde gerçekleştirilen çalışmaların güncel olarak tespitinde alanyazına katkıda bulunmak hedeflenmiştir.

Millî Eğitim Şurası çerçevesinde okul öncesi eğitimin tarihsel gelişiminin araştırılması, geçmişte yapılmayanların ve gelecekte yapılması gerekenlerin belirlenmesi bu düzeyde eğitimin geliştirilmesinde önemli bir adım olmakla beraber ülkemize katkıda bulunabilir (Altay vd., 2011).

YÖNTEM

Bu araştırmada nitel araştırma yönteminin veri toplama tekniklerinden olan doküman (belge) incelemesi tekniğinden yararlanılmıştır. Belgeler nitel araştırmalar için toplanması gereken önemli ve etkili veriler niteliğindedir ve araştırmacıya için kısıtlı olmayan zaman imkânı sunmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu kapsamda Millî Eğitim Bakanlığının resmî internet sitesinde 2021 yılında yayınlanan MEB Şura Kararları Dosyası'na çevrim içi olarak ulaşılmış, 20. Millî Eğitim Şura Kararları incelenmiştir. 20. Şura kararları içerisinde okul öncesi eğitim ile ilgili olan 11 tane karar olduğu tespit edilmiş, kararların kapsam ve içeriği analiz edilerek hangi konuların ele alındığı belirlenmiştir.

İçerik ve kapsam bakımından incelenen okul öncesi eğitim ile ilgili kararlar "Okul Öncesi Eğitimin Yaygınlaştırılması", "Okul-Aile İş birliği ve Aile Eğitimleri", "Değerler Eğitimi ve Din Eğitimi" olmak üzere 3 temel başlığa ayrılarak incelenmiştir. 20. Millî Eğitim Şurasında okul öncesi eğitime yönelik kararlarla ilgili olarak hangi çalışmaların yapıldığı, alınan kararların uygulama sahasında ne derece yer aldığı ile ilgili kaynak taraması yapılmış ve elde edilen bilgiler derlenerek bir araya getirilmiştir. Literatür tarama sürecinde Millî Eğitim Bakanlığının resmî internet sitesi, Resmî Gazete Protokoller, Eğitim Bilişim Platformu, 2018 Okul Öncesi Eğitim Programı, İlçe Millî Eğitim Müdürlüklerinin resmî internet siteleri, 2023 Vizyon metni, Millî Eğitim Bakanlığı basılı okul öncesi eğitim kaynak kitapları vb. dokümanlardan yararlanılmıştır.

BULGULAR

Millî Eğitim Şurasının Okul Öncesi Eğitim ile İlgili Kararları

1-3/12/2021 tarihinde toplanan Millî Eğitim Şurasında okul öncesi eğitimi ilgilendiren kararlar *Okul Öncesi Eğitimin Yaygınlaştırılması* başlığı altında alınmış olup aşağıda sıralanmıştır (MEB Şura Kararları Dosyası, 2021):

- Beş yaş okullaşma oranının kısa vadede %100'e ulaştırılması için gerekli fiziki, beşerî ve mali imkânlar sağlanmalıdır. Ayrıca 3-4 yaş için de eğitime erişim imkânları artırılmalıdır. Daha erken yaşlarda (0-3 yaş) bütüncül, kapsayıcı ve entegre bir yaklaşımla erken çocukluk eğitimine ve bakım hizmetlerine erişim sağlanması için çalışmalar yapılmalıdır.*
- Okul öncesi eğitim kurumlarında okul öncesi öğretmenliği lisans mezunu okul öncesi öğretmenler istihdam edilmelidir. Okul öncesi öğretmenlerinin yanı sıra öğrenci sayısına bakılmaksızın okul psikolojik danışmanı, çocuk gelişim uzmanları, destek eğitim personeli/usta öğretici, güvenlik görevlisi ve yardımcı hizmetli istihdam edilmelidir.*
- Dezavantajlı bölgeler ve gruplara yönelik okul öncesi eğitime erişimi kolaylaştırmak için bölge ve ailelerin ihtiyaçlarına yönelik farklı modeller (gezici öğretmen sınıfı, gezici sınıf, taşıma merkezi ana sınıfı, yaz eğitimi, taşınabilir eğitim, ev temelli eğitim, toplum temelli erken müdahale modeli, mobil anaokulu vb.) kendi standartları geliştirilerek kullanılmalıdır.*
- Okul öncesi eğitime kazandırılacak mekânların (okul binası, sağlık merkezleri, belediye binaları vb. kurum binaları) olması durumunda taşınabilir eğitim yerine yerinde eğitim öncelikli olarak değerlendirilmelidir.*
- Hayırseverlerden gelecek desteklerin öncelikle okul öncesi eğitim alanına yönlendirilmesi teşvik edilmelidir.*
- Belediyelerin kaynakları oranında öncelikle okul öncesi eğitim kurumları olmak üzere tüm eğitim kurumlarının yapım, onarım, bakım ve temizlik gibi ihtiyaçlarının giderilmesine ve okul öncesi eğitimde erişimi kolay arsa tahsisine yönelik katkılarının artırılması sağlanmalıdır.*

- g) Coğrafi, bölgesel ve sosyoekonomik düzey dikkate alınarak okul öncesi eğitimin önemine ve eğitime erişim fırsatlarına ilişkin farkındalık çalışmaları (kamu spotu vb.) artırılmalıdır ve bu konuda aileyi bilgilendirici materyaller oluşturularak aile desteklenmelidir.
- h) İşletmeler, kamu kurumları ve özel kurumlarda kreş, yuva gibi kurumların Millî Eğitim Bakanlığının belirlediği standartlara göre açılması, izlenmesi ve denetlenmesi sağlanmalıdır.
- i) Okul öncesi eğitimde okul aile iş birliği modelinin geliştirilip uygulanması, ailelerin desteklenmesi ve aile eğitimlerinin yaygınlaştırılması sağlanmalıdır.
- j) Okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılmasında nicelik ve nitelik birlikte düşünülmelidir. Bu kapsamda okul öncesi eğitimi kurumlarının eğitim materyalleri, program, sınıf içi, sınıf dışı ortam ve personele ilişkin kalite standartları güncellenmeli ve yaygınlaştırılmalıdır.
- k) Okul öncesi öğretim programında çocuğun gelişim düzeyi dikkate alınarak din, ahlak ve değerler eğitimi yer almalıdır.

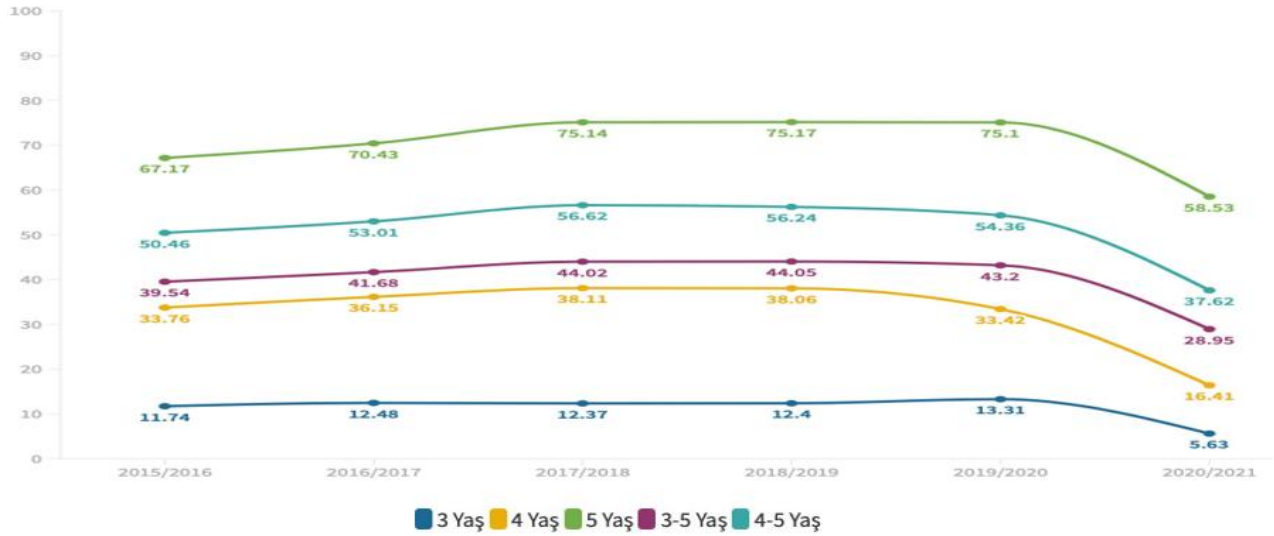
Millî Eğitim Şurasının Okul Öncesi Eğitim ile İlgili Kararlarının İncelenmesi

20. Millî Eğitim Şurası'nda alınan kararlar içerik ve kapsam bakımından "Okul Öncesi Eğitimin Yaygınlaştırılması", "Okul-Aile İş birliği ve Aile Eğitimleri", "Değerler Eğitimi ve Din Eğitimi" olmak üzere 3 temel başlık etrafında şekillenmiştir. Alınan şura kararları aşağıda bu başlıklar altında incelenmiştir.

Okul Öncesi Eğitimin Yaygınlaştırılması

Gelişim hızının en yüksek olduğu ve dönem olarak kritik bir önem teşkil eden erken çocukluk döneminde verilmesi gereken eğitim çok önemli bir konudur. Özellikle yıllar içinde kadının iş hayatında yer almaya başlaması, eğitim öğretimle ilgili konularda gelişmeler ve konu ile ilgili bilinç ve farkındalığın artması okul öncesi eğitimin önemini artırmıştır ve kurum ihtiyacını doğurmuştur (Erol Sahillioğlu, 2011).

Şekil 2: Erken Çocukluk Eğitiminde (3-6 yaş okul öncesi dönem) Okullaşma Oranı

Kaynak: MEB Örgün Eğitim İstatistikleri, 2021; Akt. Kartal Baş, 2022

Erken çocukluk dönemindeki çocukların gelişim dönemlerinin verimli geçebilmesi için ilk olarak okul öncesi eğitim veren kurumlara erişimlerinin sağlanması gerekmektedir. Daha sonra da bu kurumlarda kaliteli bir eğitim alması sağlanmalıdır (Koru, Ardaçoç, Dönmez ve Taşkan, 2021).

2018 yılında yayınlanan 2023 vizyonu dokümanında okul öncesi eğitimle ilgili olarak fırsat eşitliği ve eğitimin yaygınlaşması üzerine birtakım hedeflerin konulduğu görülmektedir. Bu hedeflerin kapsamında erken çocukluk eğitimi ile ilgili olarak, okul öncesi kurumlarının yaygınlaştırılması, eğitim hizmetlerinin bütünleştirici şekilde düzenlenmesi ve şartları elverişli olmayan öğrenciler adına fırsat eşitliği sağlanması yer almaktadır (Koru vd., 2021).

Okul öncesi eğitim kurumlarının yaygınlaşması üzerine yapılan araştırmalar sonucu ortaya çıkan Şekil 1'deki istatistikler sonucu okul öncesi eğitimin yaygınlaşma hızında bir düşüş olduğu açıkça görülmektedir. İstatistiksel veriler aracılığı ile ulaşılan bu sonucun nedenleri araştırıldığında pandemi döneminde

yaşanan toplumsal değişimlerin etkisinin yüksek olduğu görülmektedir. Şöyle ki; pandemi döneminde çocuklarını hasta olma riskine karşı korumak adına bazı aileler okula göndermemeyi tercih etmişlerdir. Böylelikle zorunlu eğitim kapsamında olmayan okul öncesi çağındaki çocuklar bir süre okuldan uzak kalmışlardır. Pandemi sürecinin yarattığı toplumsal değişimlerden biri de bazı insanların evden çalışması olmuştur. Böylelikle okul öncesi eğitim döneminde çocukları olan ve uzaktan çalışan anneler, çocukları ile kendileri ilgilenmek adına okula gönderme gereksinimi duymamışlardır. Şekil 2'deki bu oranlar dikkate alındığında Okul öncesi eğitim kurumlarını artırmak adına yapılan adımların bu açıdan da değerlendirilip, ailelerin okul öncesi eğitim kurumlarına karşı algıları ile alakalı çalışmalar yapılması gerektiği açıktır (Kartal Baş, 2022).

Cumhurbaşkanlığı'nın 2022 yılı Yıllık Programı içindeki hedeflerden bir tanesi de okul öncesi eğitimde okullaşma oranının artırılması ve tüm çocuklara eşit imkânlar sunarak okul öncesi eğitime erişimlerini sağlamaktır. Bu hedefler doğrultusunda yapılan bazı çalışmalar şu şekildedir;

- Erken çocukluk dönemindeki çocuklara yönelik okul öncesi eğitiminin yaygınlaştırma çalışmalarında beş yaş grubu öğrencilerine öncelik tanınması ve bu yaş grubunda yüzde yüz oranında okullaşma sağlanması

- İstanbul ili içerisinde 157 adet olan anaokulu sayısının 257'ye yükseltilmesi

- Okul bünyesinde anasınıfı açılabilmesi için gerekli olan 10 öğrenci şartının köy, kasaba gibi az nüfuslu yerleşim yerlerinde 5 öğrenciye düşürülmesi için gerekli çalışmalar yapılması

- Eğitim ve öğretim hizmetleri (örgün, yaygın) için ayrılan bütçenin yaklaşık yüzde 16 (15.7) oranına çıkartılması (Bilici, 2022).

Ayrıca Millî Eğitim Bakanlığının 2022 yılının bitimine kadar tüm şehirler kapsamında okul öncesi eğitim kurumlarının mevcut sayılarını yüzde yüz oranında artırmaya yönelik olarak yeni anaokulu ve anasınıflarını açma planları duyurulmuştur. Sayısal veri olarak değerlendirildiğinde yeni açılacak olan anaokulu sayısının 40bin olacağı belirtilmiştir. Yeni açılacak olan anasınıfı sayısının da 3 bin olacağı planlamalar içinde yer almıştır (MEB, 2022).

Yapılan araştırmalar okul öncesi eğitim alan bireylerin sosyal, duygusal, bilişsel olarak ilkökula başlarken daha hazır hâle geldiklerini ortaya konulmuştur. Ayrıca erken çocukluk döneminde okul öncesi eğitim alan çocukların ilerideki eğitim kademelerinde daha başarılı olduğu ve üniversiteye devam etme oranının daha yüksek olduğu yapılan araştırmalar ışında elde edinilen bilgilerdendir. Erken çocukluk döneminde okul öncesi eğitimin yaygınlaşma oranının yükseltilmesi, çocuklara eşit eğitim fırsatlarının sunulması, okul öncesi eğitime birtakım nedenler ile ulaşamayan çocuklara eğitim hizmetinin götürülmesi adına yapılan çalışmalar uzun vade içinde toplumsal olarak nitelikli ve eğitilmiş insan gücüne sahip olma açısından çok önemlidir. Bu alanda yapılan her türlü yatırım (gerek finansal gerek insani), çok daha kârlı bir şekilde ülkenin sosyal, siyasal ve ekonomik geleceğine geri dönüş sağlayacaktır (Bilici, 2022).

2022 yılına kadar Okul Öncesi Eğitimin Yaygınlaştırılması Üzerine Yapılan Çalışmalar aşağıda sıralanmıştır:

2021 Yılı Aralık ayı içerisinde Millî Eğitim Bakanlığı tarafından okul bünyesinde anasınıfı açılması için gerekli olan 10 öğrenci şartının köy, kasaba gibi az nüfuslu yerleşim yerlerinde 5 öğrenciye düşürülmesi için gerekli çalışmalar tamamlanarak okul öncesi eğitimin yaygınlaştırma sürecinde önemli bir adım atılmış oldu (MEB, 2021).

2022 ayının Şubat ayına kadar okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması adına yapılan çalışmalar şu şekilde sıralanabilir:

- Yeni anaokulları ve ana sınıfları açıldı (rakamsal olarak ifade etmek gerekirse Anaokulu sayısı: 59, Ana sınıfı sayısı: 6950).

- Yeni açılan anaokulları ve ana sınıflarında eğitim öğretime başlandı.

- Okul öncesi eğitimde okullaşma oranı (5 yaş için): yüzde 78 oranından yüzde 90 oranına çıktı.

- Millî Eğitim Bakanlığı yakın gelecekte yapılacak anaokulları için yapılan ihale ve yatırım programlarını duyurdu (İhalesi tamamlanan anaokulu sayısı: 214, Arsaları belli olan anaokulu sayısı: 1095) (MEB, 2022a)

Okul öncesi eğitim kurumlarının yaygınlaştırılmasına yönelik yapılan planlamalardan yaklaşık altıncı ayın sonunda yeni yapılan anaokulu sayısı 102'ye ana sınıfı sayıları ise 7800'e çıkarılmıştır. Bu doğrultuda açılan kurumlarda eğitim öğretime başlanmıştır (MEB, 2022a). Aynı zamanda okul öncesi kurumlarının artırılmasının yanında okul öncesi eğitim kurumlarına erişim sağlayamayan çocuklar için de bazı projeler geliştirilmiştir. Bu projeler çocukların erişim sağlayamadığı okul öncesi eğitim hizmetinin evde onlara sunulmasını içermektedir. Bu projelere örnek olarak Oyun Sandığı Projesi, gezici öğretmen sınıfı gibi uygulamalar sayılabilir. Ayrıca taşıma merkezi ana sınıfı modeli de bu planlama içinde yer almaktadır (MEB, 2022a). Ayrıca planlamalar dâhilinde yeni açılacak olan ana sınıfı (40bin) ve anaokullarının (3bin) fiziksel donanımlarının finanse edilmesi bağlamında büyük bir bütçe ayırmak gereklidir. Okul öncesi eğitim

kurumlarında fiziki ortamının eğitim-öğretim üzerindeki etkileri yadsınmaz. Sınıf içinde gerekli olan materyaller, araç gereçler, etkili öğrenme köşeleri için donanım ve malzemeler, ısınma, yalıtım, güvenlik önlemleri kapsamındaki iş ve işlemler (masa köşeleri, korumalı priz), teknolojik araç-gereçler gibi birçok faktör eğitim öğretimin niteliğini doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir. Bununla beraber eğitim öğretimin nitelikli olabilmesi için fiziki ortamın yanında başka düzenlemeler de gerekmektedir. Örneğin nitelikli öğretmen yetiştirme, yardımcı personel desteği, okul-aile iş birliği gibi konular nitelikli eğitim öğretim için önemli alt başlıklardır. Okul öncesi eğitimde okullaşma çalışmalarının yanında eğitim öğretim hizmetlerin de nitelikli olarak sunulabilmesi için gerekli önlemler alınmalıdır (Bilici, 2022).

2022 yılının Mayıs ayında Millî Eğitim Bakanlığı, okul öncesi eğitimi yaygınlaştırma çalışmaları kapsamında Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile bir protokol imzalanmıştır. “Okul Öncesi Eğitim Alan Çocukların Desteklenmesi Protokolü” olarak ifade edilen protokol kapsamı, okul öncesi eğitim çağındaki çocuklara sahip sosyal yardım alan ailelere yöneliktir. Bu protokole göre, devletten sosyal yardım alan ailelerin üç ile beş yaş arasındaki okul öncesi dönemi içinde yer alan çocuklarının anaokulu eğitimi ücretlerinin Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından karşılanacaktır. Okul öncesi eğitimde okullaşma oranının Mayıs ayı itibarıyla yüzde 92’ye çıktığı belirtilmiştir (MEB, 2022b).

2022 yılının Ağustos ayında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından başlatılan okul öncesi eğitim yaygınlaştırma çalışmaları dâhilinde yeni açılan ana sınıfı ve anaokullarının bir kısmına eğitim öğretim araç gereçleri dağıtılmıştır. Toplamda 10 bin ana sınıfı 1.400 anaokulu için hazırlanan malzemeler, kurumlara tırlar aracılığı ile ulaştırılmıştır (MEB, 2022c).

2022 yılının Eylül ayında Millî Eğitim Bakanlığı okul öncesi eğitimi yaygınlaştırma çalışmaları kapsamında Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ile görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler sonunda “Organize Sanayi Bölgelerinde (OSB) Okul Öncesi Eğitim Kurumları Açılmasına Dair İş Birliği Protokolü” imzalanmıştır. Protokolün içeriğinde, 100 organize sanayi bölgesinde bir yıl içinde yeni anaokullarının açılmasının yanında bu anaokullarına ait inşaat, arazi vb. giderlerinin Organize Sanayi Bölgeleri tarafından temin edilmesi yer almaktadır. Böylelikle çocukların nitelikli eğitime ulaşmaları ile beraber Organize Sanayi Bölgelerinde çalışan ebeveynlerin özellikler kadınların istihdam edilebilirliğinin kolaylaşacağı hedeflenmektedir (MEB, 2022d). Yine 2022 yılı Eylül ayında yapılan öğretmen atamasında en fazla kontenjanın okul öncesi öğretmenliği bölümüne açıldığı görülmüştür (7503 kişi). Bu da okul öncesi eğitimin yaygınlaştırma çalışmaları adına atılan önemli bir adımdır (MEB, 2022e).

Burada şurada alınan kararlardan 2. madde ile bağlantılı olarak, okul öncesi eğitimin temel eğitimin ilk basamağı olarak kabul ettiğimizde bu kurumlara görevlendirilecek öğretmenlerin de en az lisans mezunu olması, eğitim fakültesi sürecinden geçmiş olmaları gerekmektedir. Kurumunda okul öncesi öğretmenliği mezunu olmayan, pedagojik bilgisi yetersiz olan personel bulunduran, çalıştıran merkezler çocukların hakkı olan alanına hâkim, donanımlı, zengin eğitim fırsatlarının da önüne geçmektedir (Kartal Baş, 2022).

2022 yılının Ekim ayı itibarıyla okul öncesi eğitimde okullaşma oranı yüzde 94’e ulaşmıştır (MEB, 2022f).

Okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması kapsamında hedeflenen çalışmalar da aile etmenini göz ardı etmemek gereklidir. Okul öncesi eğitim çağındaki olup okula giden çocukların ailelerinden belli bir ücret alınmaktadır. Alınacak ücret ve okul bütçesi ile ilgili ayrıntılar, yönetmelik ile belirlenmiştir (MEB Okul Öncesi Eğitim-İlköğretim Kurumları Yönetmeliği, 2014). Öğrenci velilerinden verilmesi istenen ücretin belirlenmesi bir tespit komisyonu tarafından gerçekleştirilmekte olup ödemelerin hangi şekillerde yapılacağı da yönetmelikte yer almaktadır. Okul öncesi eğitim alan öğrencilerin velilerinden alınan ücret farklı kurum, ilçe ya da illerde değişiklik gösterebilmektedir. Sosyoekonomik düzeyi düşük olan ailelerin aylık kurum ücretini ödemekte zorluk yaşayabileceklerinden dolayı çocuklarının okul öncesi eğitime devamı konusunda tereddüt yaşayabilmektedirler. Bu aylık ücretler, özellikle okul öncesi eğitim çağındaki iki ya da daha fazla çocuğu olan düşük gelire sahip ailelerin çocuklarını okula göndermesi konusunda engel teşkil etmektedir. Yine sosyoekonomik düzeyi düşük seviyede olan ailelerde çocuklarının okula ulaşımı da bir problem olabilmektedir. Okul öncesi eğitimin zorunlu olması ve yüzde yüz okullaşma oranı hedefi kapsamında dağlık ve ulaşımın zor olduğu bölgelerde ulaşımın ücretsiz olarak sağlanması için çalışmalar yapılmalıdır. Okul öncesi eğitim için belirlenen hedefe ulaşmak için ailelere kolaylık sağlamak, çocuklarını okula göndermeleri için teşvik edici çalışmalar yapmak önemlidir. Özellikle annenin çalışmadığı kimi aileler, çocukla ilgilenen birinin mevcudiyetinden dolayı okul öncesi eğitimi gerekli bulunmamakta, çocukların gelişiminde çok kritik önem taşıyan okul öncesi eğitimini evde çocuğa bakmak ile eşdeğer tutmaktadırlar. Bu konuda ailelerin ve toplumun bilinç seviyesini artırmak adına gerekli çalışmalar yapılmalıdır. Okul öncesi eğitimin önemi ve yararları konusunda ailelere eğitimler verilerek konu hakkında bilgi ve farkındalıklarını artırmak büyük önem taşımaktadır. Böylelikle okul öncesi eğitimde planlanan hedeflere ulaşma süreci daha verimli ilerleyecektir (Bilici, 2022).

Okul-Aile İşbirliği ve Aile Eğitimleri ile İlgili Kararlarının İncelenmesi

Erken çocukluk dönemini de içerisine alan okul öncesi dönemde alınan eğitim, çocuğun doğumundan başlayarak ilkokul birinci sınıfa başlayana kadar olan deneyimlerini içerir. Bu dönemde çocuğun gelişimine ve eğitim yaşantılarına birinci dereceden etki eden sistem ailedir. Okul öncesi dönemdeki çocuğun eğitim yaşantıları aileden sonra en çok çevresel etmenler, okul öncesi eğitim veren kurumlar, toplumsal yaşam faktörleri, iletişim araçları gibi etmenler etrafında şekillenmektedir (Oktay, 2005).

Bazı anne-babalar çocuk yetiştirme konusunda kendilerini yetersiz hissetmekte, konu ile ilgili bilgi edinmeye ihtiyaç duymaktadırlar. Ebeveynlerin ihtiyacı olan bu bilgileri belli bir plan dâhilinde sunmak önemlidir. Günümüzde ailelere yönelik bazı eğitim programları uygulanmaktadır. Ailelerin sahip olduğu bilgilerden yola çıkılarak çocuk gelişimi ve eğitimi ile ilgili ihtiyaç duydukları konularda rehberlik edilmektedir. Bu programlar; evlilik öncesi anne-baba eğitimi, aile içi roller, sorumluluk ve görev paylaşımı, sağlıklı iletişim becerileri, çatışma çözme becerileri, kriz yönetimi gibi konuları içermektedir (Ersoy ve Şahin Tezel, 1999).

Ebeveynler, okul öncesi dönem içindeki çocukların eğitim hayatlarında en az öğretmen kadar etkilidir. Ailenin okul öncesi eğitim öğretim sürecine dâhil edilmesi ile birlikte, ebeveynler çocukların okulda neler öğrendiklerini bilir ve bu kapsamda evde destekleyici çalışmalar yapmaları kolaylaşır. Ailenin eğitim sürecine katılması ile beraber çocukların gelişim alanlarını (sosyal-duygusal gelişim, bilişsel gelişim, dil gelişimi vb.) daha yakından tanıma imkânları olur ve bu doğrultuda evde de çocuklarına daha nitelikli eğitim yaşantıları sunabilirler. Ailenin eğitime katılması, okul iş birliği hâlinde olması, okul ile sağlıklı ve açık bir iletişim ağının bulunması, çocuğun okul ile ev arasında daha kolay bağ kurmasını sağlayarak okul hayatına uyumunu kolaylaştırır. Aile ile okul arasında kurulan çift yönlü iletişim, çocukların okulda öğrendiklerini eve taşıması, ev çalışmalarını da okul ortamına entegre edebilmesi ve bu bağlamda öğrenme yaşantılarının daha kalıcı olması açısından büyük önem teşkil etmektedir (Ok, 2016).

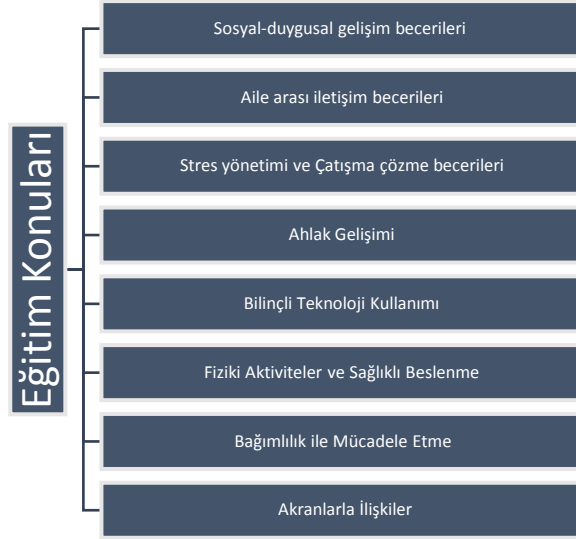
Okul ile aile arasında kurulan iş birliği, ailelerin okul hakkında bilgi sahibi olmasını, öğretmenlerin de evdeki yaşantılardan haberdar olmasını sağlayarak okul ile aile arasında çift yönlü bir iletişim ağı oluşturmaktadır. Bu iletişim ağı sayesinde çocuğun gelişim alanlarına yönelik ortak adımlar atılarak çocuğa daha nitelikli bir eğitim yaşantısı sağlanır. Anne-babaların okul ile beraber hareket etmeleri çocuğun eğitim yaşantılarındaki görev dağılımında rollerin netleşmesini sağlar (Ok, 2016).

2023 Eğitim Vizyonu'nun temel amaçları arasında "Aile katılımı" ve "Okul ile Aile arasındaki İşbirliğini Sağlama" hedefleri yer almaktadır. 2023 vizyonunda ailenin bir ağaca, çocuklarınsa dallara benzetildiği ifadeler yer almaktadır. Bilinçli ailelerin çocuklarının da doğal olarak bilinçli ve kendinin farkında olacağına vurgu yapılmıştır. Okul kurumunun eğitim sistemi içerisindeki yerini toplum içindeki ailenin yeri ile benzeştiren 2023 vizyonu, eğitim sisteminin başarılı olmasının en önemli ölçütlerinden birinin de ailenin okullara aktif katılımı olduğu belirtilmiştir. Vizyon kapsamında belirlenen hedefler içerisinde ailelerin eğitim sisteminde daha aktif olabilmeleri, dijital olarak da katıldıkları eğitim sisteminden daha fazla verim alabilmeleri adına ailelere yönelik veri tabanlarının sadeleştirilmesi de yer almaktadır. Ayrıca sosyal ve ekonomik olarak dezavantajlı ailelere, bakanlıkların destek programları sunması hedefler içindedir (2023 Eğitim Vizyonu, 2018)

Millî Eğitim Bakanlığının uygulaması olan Eğitim Bilişim Ağı (EBA) uygulamasında yer okul öncesi eğitim ile ilgili dokümanlardan olan MEB Okul Öncesi Eğitim Kitabında yer alan günlük etkinliklerin tamamında "Aile Katılımı" başlığı yer almakta olup, her bir etkinlikle ilgili aileler ile birlikte neler yapılabileceği önerileri mevcuttur (MEB Okul Öncesi Eğitim Etkinlik Kitabı, 2021). Böylelikle ailelerin okuldaki etkinliklerden haberdar olması sağlanırken, çocukların da okulda öğrendiklerini eve taşıyarak kalıcı öğrenme gerçekleştirmeleri mümkün kılınmıştır.

Millî Eğitim Bakanlığı Aile Eğitimi Kapsamında 2022 yılının Temmuz ayında "Aile Okulu" projesini 7 ilde başlatmıştır. Bahsi geçen pilot uygulama yapılan iller; Ankara, Adana, İzmir, İstanbul, Samsun ve Şanlıurfa'dır. Proje ile ilgili detaylar aşağıda sıralanmıştır:

Şekil 3: Aile Okulu Eğitim Konu Başlıkları

Şeklinde başlıklar hâlinde gruplandırılarak 44 saatlik eğitim süreci olarak planlanmıştır.

-Eğitici eğitimi ilk Erzurum ilinde düzenlenerek ilk etapta 350 eğitici belge almaya hak kazanmıştır.

-Belge alan öğretmenler 10789 öğretmene eğitim vermiştir.

-Aile Okulu eğitimlerinden ilk etapta 7 ilde, 32 bin veli faydalanmıştır. Sene sonuna kadar projenin tüm iller dâhilinde gerçekleşmesi planlanmaktadır (MEB, 2022g).

-Daha sonraki süreçlerde Sosyal-duygusal gelişim becerileri, Aile arası iletişim becerileri, Stres yönetimi ve Çatışma çözme becerileri, Ahlak Gelişimi, Bilinçli Teknoloji Kullanımı, Fiziki Aktiviteler ve Sağlıklı Beslenme, Akranlarla İlişkiler, Bağımlılık ile Mücadele Etme başlıklarından oluşan eğitim konularına çevre koruma konusunda bilinçlenme ve ilk yardım eğitimi konu başlıkları eklenerek dersleri güncellenmiştir.

-2022 Eylül ayı itibarıyla 81 ilde eğitimler tamamlanarak proje kapsamında 137bin aileye ulaşılmıştır (MEB, 2022h).

Değerler Eğitimi ve Din Eğitimi ile İlgili Kararlarının İncelenmesi

Millî eğitim Şûralarında alınan kararların eğitimin pek çok boyutunda olduğu gibi din, ahlak ve değer eğitimi ile ilgili konularda da gereksinimleri belirleyici ve yönlendirici işlevi olması olasıdır. Bu yönden bakıldığında din, ahlak ve değer eğitiminin, eğitim politikalarını ve eğitim ile ilgili alınan kararları yönlendirme görevi bulunan Millî Eğitim Şûralarında tarihten bu yana ne şekilde gündeme alındığının tespit edilmesi büyük önem taşımaktadır (Demir ve Yılmaz, 2022).

Bireyin doğumundan itibaren başlayan ve ilkökul kademesine başlama yaşına kadar olan döneme erken çocukluk çağı denir. Bu dönemdeki çocukların tüm deneyimleri, gelişim alanlarının desteklenmesi adına gerçekleştiren tüm etkinlikler erken çocukluk eğitimi kapsamına girmektedir. Bu kapsamda ulusal, toplumsal ve kültürel değerlerin çocuklara aktarılmasını, ahlaki gelişimin desteklenmesi de yer almaktadır. Bireylerin yaşamı için büyük önem teşkil eden erken çocukluk eğitimi yaşantısını bütün çocuklar için ulaşılabilir kılmak, bu bağlamda bütün çocuklara eşit fırsatlar sunmak bir gerekliliktir. Bu uygulamaların sadece yazılı planlar üzerinde değil işlevsel olarak hayata geçirilmesi de önemli bir noktadır (Kartal Baş, 2022).

Ahlak ve değer kavramları bireylerin yaşamlarında anlamlı bir yer tutmakla beraber eğitim yaşantıları içinde de gündem güne önem kazanmaktadır. Değerler ve ahlak konusu geçmişten bu yana önemli bir tartışma konusu olup toplum değerlerinin ne olduğu, değerler eğitiminin okuldaki yeri ve önemi, değerler eğitiminin öğrencilere nasıl kazandırılacağı hâlâ gündemi meşgul eden konular arasında yer almaktadırlar. Okullar, çocuklara salt teknik bilginin aktarıldığı bir yer değil belli başlı değerlerin, tutumların, ahlaki davranışların da kazandırıldığı kurumlar olarak işlevini sürdürmektedirler. Bu işlev devletin denetimi altında toplumun, ebeveynleri, öğrencilerin beklentileri doğrultusunda gerçekleştirildiğinde amacına ulaşabilir. Ülkemizde değerler eğitimi ile ilgili çalışmalar 2011-12 eğitim öğretim yılında başlamış olup çeşitli kademelerin ders müfredatlarına planlı olarak girmeye başlamıştır (Cihan, 2014).

Millî Eğitim Bakanlığının uygulaması olan Eğitim Bilişim Ağı (EBA) uygulamasında yer okul öncesi eğitim ile ilgili dokümanlar değerler eğitimi konularını ne kadar içerdiği bakımından incelenmiştir.

Bu incelemeye göre;

-Uygulama içerisinde dijital olarak yer alan MEB Okul Öncesi Eğitim Etkinlik Kitabı (2021)'nda etkinlik planlamaları belirli başlıklar hâlinde düzenlenmiştir. Bu başlıklardan bir tanesi de “Desteklenen Değerler” başlığıdır. Planlanan etkinliğin sonucunda çocuklarda değerler eğitimi kapsamında hangi değere vurgu yapıldığı bu etkinlik aracılığı ile hangi değerlerin gelişiminin desteklendiği bu başlık altında yer almaktadır. Diğer dijital uygulamaları araçları içinde değerler eğitimi ile ilgili etkinlikler okul öncesi eğitim kademesi seçeneği ile aratıldığında “Temizlik” ve “Farklılıklara Saygı” değerlerini içeren birkaç farklı dokümana ulaşılmıştır (EBA, 2022)

Okul öncesi öğrencilere din eğitimi verilmesi şura kararlarında yer almakla beraber Millî Eğitim kaynakları incelenmiş ve MEB Okul Öncesi Eğitim Etkinlik Kitabında “Tebessüm” adlı hikâye Hz. Muhammed ile ilgili bir hikâyenin yer aldığı görülmüştür. Okul öncesi eğitimde din eğitimi ile ilgili etkinlikler eğitim programı, kazanım göstergeleri içinde yer almamaktadır ve konu ile ilgili bir müfredat güncelleme çalışmasına rastlanmamıştır (MEB Okul Öncesi Eğitim Etkinlik Kitabı, 2021)

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Okul öncesi eğitim, bireylerin yaşamında erken çocukluk dönemine denk gelen çağdaki bütün deneyimlerini kapsar. Çocuğun gelişim alanlarında sağlıklı bir şekilde ilerleme sağlaması için bu yaşantıların nitelikli ve istendik yönde olması önemlidir. Eğitim yaşantılarının istenilen yönde ve doğru bir şekilde kazandırılması için çocuğa önceden belirlenmiş bir plan ve program çerçevesinde eğitim yaşantıları sunulması önemli bir gerekliliktir. Birer yetişkin olduklarında toplumun geleceğinde belli başlı roller ile var olacak çocukların, erken çocukluk dönemlerinde nitelikli bir okul öncesi eğitim alması, o toplumun milli kalkınma hedefleri için en büyük yatırım olacaktır. Ülkeler varlıklarını devam ettirdikleri sürece millî, toplumsal, sosyal, ekonomik olarak gelişme hedefleri içerisinde eğitim öğretim ile ilgili belirli politikalar oluştururlar. Eğitim öğretim alanında yapılan araştırmalar doğrultusunda belli başlı hedefler belirlerler, vizyon oluştururlar, gerekli şartlar sağlandığında çeşitli uygulamalar gerçekleştirirler. Toplumun geleceğini şekillendiren böylesine önemli bir sistemin zamanla güç kaybına uğramaması için sürekli kendini geliştiren, değişime açık, esnek ve dinamik bir yapıda olması, belirli zaman aralıkları ile kendini güncellemesi gereklidir.

Ülkemizde eğitim öğretim ile ilgili konular üzerinde incelemeler yapmak, öneriler ortaya koymak adına belirli zaman aralıklarında Millî Eğitim Şurası toplanmaktadır. Cumhuriyet tarihinden bu yana Millî Eğitim Şuraları yirmi kez toplanmıştır. Ülkemizde Millî Eğitim Bakanlığına tavsiye niteliğinde kararlar ileten ve yüksek danışma birimi olarak kabul edilen Millî Eğitim Şurası son olarak 2021 yılının Aralık ayında toplanmıştır. Cumhuriyet tarihinden bu yana 20. defa toplanan Millî Eğitim Şurası gündemi içinde okul öncesi eğitim ile ilgili konular önemli bir yer tutmuştur. 20. Millî Eğitim Şurası'nda okul öncesi eğitim ile ilgili gündem konuları okul öncesi eğitimin zorunlu hâle getirilmesi ve yaygınlaştırılması olmak üzere belirlenmiş, bu konular çerçevesinde önemli kararlar alınmıştır. Ayrıca değerler eğitimi, aile katılımı ve aile eğitimi, ahlak ve din eğitimi konuları da gündeme alınmış, kararlar içinde bu temalara da yer verilmiştir.

Millî Eğitim Bakanlığına ait kaynaklar araştırıldığında 20. Şura sonrası okul öncesi eğitimin yaygınlaşması adına pek çok çalışma yapıldığı görülmüştür. Ülke çapında yapılması planlanan yeni anaokulu ve ana sınıfı binalarının pek çoğu tamamlanmış, 2022-2023 eğitim öğretim yılı itibarıyla hizmete açılmıştır. Açılan yeni okul öncesi kurumlarına sınıf içi materyal, araç-gereç konusunda gerekli çalışmaların başlatıldığı görülmektedir. Henüz okul öncesi eğitimin zorunlu eğitim kapsamına alınması ile ilgili bir karar alınmamıştır fakat gerçekleşmesi hedeflenen bu plan için gereken altyapının hazırlanmaya devam ettiği görülmektedir. Çocukların eşit fırsatlar çerçevesinde okul öncesi eğitim kurumlarına erişebilmesi için Millî Eğitim Bakanlığı tarafından çeşitli bakanlıklar ile protokoller imzalanmış, ailelere okul öncesi eğitim kurumlarından talep edilen meblağlar için ödeme yardımı yapılması gibi önlemler alınmıştır. Köy, kasaba gibi az nüfuslu yerleşim yerlerinde 5 öğrenci ile ana sınıflarının açılabilmesi, okul öncesi öğretmeni kadrolarının çoğaltılması da okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması adına yapılan diğer çalışmalardandır. Bu çalışmalar ile beraber okul öncesi eğitim kurumlarının nicelik olarak artması ile beraber fiziksel donanım, yardımcı personel desteği gibi konularda nitelik olarak da gelişmelerin sağlanması adına çalışmaların kesintisiz devam etmesi beklenmektedir. Şurada yer alan bir diğer konu da aile ile iş birliği ve aile eğitimleri konusudur. Bu konu ile ilgili olarak Millî Eğitim Bakanlığı kaynakları incelendiğinde yapılan birtakım çalışmalar görülmektedir. Aile Okulu Projesi bu kapsamdaki çalışmalardan biridir. Bu proje ile birlikte ailelere çeşitli konularda eğitimler verilmiş olup öğrencilerin ebeveynlerini daha bilgili, donanımlı hâle getirerek çocuklarına daha yararlı olmaları da hedeflenmiştir. Ayrıca Millî Eğitim Bakanlığına ait okul öncesi ders eğitim programları, etkinlik planları incelendiğinde “Aile Katılımı” etkinliklerine sıkça yer verilmiş olduğu görülmektedir.

Şurada gündeme alınan bir diğer konu da değerler, ahlak ve din eğitimidir. Değerler eğitimi ile ilgili çalışmalara okul öncesi eğitim etkinlik planlarında ve EBA kaynaklarında sıkça yer verilmeye devam edilmektedir. Fakat din eğitimi ile ilgili olarak etkinlikler sınırlı olmakla beraber herhangi bir müfredat güncellemesine rastlanmamıştır. Okul öncesi dönemde verilecek din eğitiminde çocukların denk geldiği işlem

öncesi dönem itibarıyla soyut düşünememelerinden dolayı zorluklar yaşanabilir. Kartal Baş'a (2022) göre Piaget'nin bilişsel gelişim dönemleri içinde işlem öncesine denk gelen erken çocuk dönemindeki çocuklar soyut kavramları anlamlandıramamaktadırlar. Bu nedenle bu dönemde verilecek din eğitimi çocukların kavraması açısından zorlayıcı olabilir.

Ahlak eğitimi çocuklara küçük yaşlarda kazandırılması gereken bir değer olmakla beraber eğitimin ilk basamağı olan okul öncesi eğitim kademesinde verilmeye başlanmalıdır. Ahlak eğitiminin okul öncesi eğitim programı içerisinde değerler eğitimi etkinlikleri arasında yer bulduğu söylenebilir. Ayrıca ebeveynlerin ve öğretmenlerin davranışları okul öncesi çağıdaki çocukların ahlaki gelişiminde büyük önem taşımaktadır. Mery ve Kaymakçı'nın (2018) yaptıkları bir çalışmada Millî Eğitim Şuralarında çocuklara iyi rol ve model olmanın çocuklara verilecek ahlaki eğitimin amacına ulaşması açısından önemini vurgulandığı belirtilmiştir.

Kartal Baş'ın (2022) yapmış olduğu araştırmaya göre daha önce toplanan Şuralar ile karşılaştırıldığında 20. Şura kararlarında erken çocukluk eğitimine önemli bir yer ayrıldığı görülmektedir. Saha incelemeleri sonucu eksiklikler tespit edilmiş ve üzerinde çalışılmış, geleceğe yönelik işlevsel kararlar alınmıştır. Erken çocukluk eğitiminin niteliği ve eşit fırsatlar sağlanarak herkes için erişilebilir olması toplumların kalkınması adına geleceğe yapılmış en büyük yatırımlardan biridir. Çağdaş eğitim anlayışı ile beraber 2023 vizyonu kapsamında çocukların eğitimi, değişim ve gelişime yönelik, beceri temelli, çocuk merkezli, yeniliğe açık, üretken gibi nitelikler üzerinden biçimlenmektedir (Solak ve Karataş, 2020). Ülkemizde 2023 vizyonu kapsamında erken çocukluk döneminde yenilikçi ve nitelikli eğitim anlayışına büyük önem verildiği görülmektedir. Erken çocukluk eğitimi ile ilgili planlamalar doğrultusunda yapılan çalışmalar gün geçtikçe yaygınlaşmakta ve belirlenen hedeflere ulaşma oranı hızla artmaktadır.

Okul öncesi eğitim ile ilgili alınan kararlar ve mevcut uygulamalar doğrultusunda okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması çalışmalarının ile beraber öğrencilerin eğitim görecekleri sınıf ortamlarının fiziki olarak düzenlenmesi için de gerekli önlemler alınmalı, bu düzenlemeler için özel bütçeler ayrılmalıdır. Okul ve aile arasındaki iletişimin sağlanması ve geliştirilmesi konusunda okul bazında "okulda aile" günleri düzenlenerek, ailelerin okulun düzeni ve iklimi içerisinde yer alması sağlanabilir. Ayrıca artan okul öncesi eğitim kurumlarına nitelikli yardımcı personel yetiştirmek için özel yetiştirme kursları ve sertifika programlarının açılması, öğrencilerin öğretmenleri dışında okul ortamında karşılaştığı yardımcı personel, temizlik görevlisi, sınıf ablası gibi yardımcı elemanlar ile nitelikli iletişim sürecinde olmaları açısından önemlidir.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırmada yazarların katkı oranı eşittir. Her yazarın katkı oranı %25'tir.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırmanın verileri doküman incelemeye yönelik olarak toplandığı için etik kurul izni gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- 2023 Eğitim Vizyonu. (2018). [24092506_2023_EGITIM_VIZYONU.pdf](#) (meb.gov.tr) adresinden 13.10.2022 tarihinde erişildi.
- Akyüz, Y. (2012). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Altay, S., İra, N., Bozcan, E. Ü. & Yenal, E. (2011). Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Millî Eğitim Şuralarında Okul Öncesi Eğitimi ve Bugünkü Durumu. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 6(1), 660-672.
- Bilici, H. S. (2022). Okul Öncesi Eğitiminin Yaygınlaştırılmasına Yönelik Adımların Değerlendirilmesi. (Ed: İ. H. Karataş). *Alan İzleme Raporları:8-Eğitim İzleme Raporu 2021* içinde (s. 118-121). İstanbul: İlke Yayınları. https://ilke.org.tr/images/air/egitim_2021/air_egitim_2021_.pdf adresinden 14.10.2022 tarihinde erişildi.
- Cihan, N. (2014). Okullarda Değerler Eğitimi ve Türkiye'deki Uygulamaya Bir Bakış. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(2), 429-436.
- Demir, F. & Yılmaz, S. (2022). Millî Eğitim Şuralarında Ahlak ve Değer Eğitimi ile İlgili Alınan Kararlara Yönelik Bir Değerlendirme. *Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 80-104.
- EBA. (2022). EBA, Canlı Ders, EBA TV, Akademik Destek, Mesleki Gelişim, Eğitim Bilişim Ağı adresinden 26.10.2022 tarihinde erişildi.
- Erol Sahillioğlu, D. (2011). Okul Öncesi Eğitimde Fırsat Eşitliği. (Yayına Hazırlayanlar: A. Gülan, M. R. Şahin & M. C. Şirin). *1. Türkiye Çocuk Hakları Kongresi Yetişkin Bildirileri Kitabı* içinde (s. 58-65). İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.

- Ersoy, Ö. & Şahin-Tezel, F. (1999). 0-6 Yaş Döneminde Aile Eğitiminin Önemi. *Mesleki Eğitim Dergisi*, 1(1), 58-62.
- Kılıç, Z. & Güven, S. (2014). Türk Milli Eğitiminde Alınan Şura Kararlarının İncelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi - The Journal of International Social Research*, 10(53), 588-599.
- Kartal Baş, M. (2022). 20. Milli Eğitim Şura Kararlarına Erken Çocukluk Eğitimi Açısından Bir Bakış. *6th International Congress of Eurasian Social Sciences 13-16 Mayıs 2022 Kongre e-Kitabı* içinde (s. 893). Bodrum/Muğla.
- Koru, N. B., Ardakoç, İ., Dönmez, I. & Taşkan, B. (2021). *20. Milli Eğitim Şurası Görüş ve Öneriler*. İstanbul: İLKE İlim Kültür Eğitim Vakfı. https://ilke.org.tr/images/yayin/pn_34/epam_pn_34.pdf adresinden 14.10.2022 tarihinde erişildi.
- MEB Okul Öncesi Eğitim Etkinlik Kitabı. (2021). https://okuloncesievrak.com/acr_files/408/el-ele-ogretmen-klavuz-kitabi-etkinlik-kitabi.pdf adresinden 26.10.2022 tarihinde erişildi.
- MEB Okul Öncesi Eğitim-İlköğretim Kurumları Yönetmeliği. (2014). [1703.pdf](https://www.meb.gov.tr/1703.pdf) (meb.gov.tr) adresinden 27.10.2022 tarihinde erişildi.
- MEB Şura Kararları Dosyası. (2021). Şura Kararları. [meb.gov.tr](https://www.meb.gov.tr) adresinden 19.10.22 tarihinde erişildi.
- MEB. (2022a). <https://www.meb.gov.tr/5-yas-grubunda-okullasma-orani-90a-yukseldi/haber/25245/tr> adresinden 16.10.2022 tarihinde erişildi.
- MEB. (2022b). <https://www.meb.gov.tr/okul-oncesi-egitim-alan-cocuklarin-desteklenmesi-icin-is-birligi-protokolu-imzalandi/haber/26254/tr> adresinden 13.10.2022 tarihinde erişildi.
- MEB. (2022e). <https://www.meb.gov.tr/bakan-ozer-20-bin-ogretmen-atamasina-iliskin-brans-bazinda-kontenjan-dagilimini-acikladi/haber/26911/tr> adresinden 13.10.2022 tarihinde erişildi.
- MEB. (2022f). Bakan Özer, İlkokul ve Ortaokul Yöneticileriyle Buluştu. [meb.gov.tr](https://www.meb.gov.tr) adresinden 13.10.2022 tarihinde erişildi.
- MEB. (2022g). <https://www.meb.gov.tr/okul-zili-aileler-icin-caliyor/haber/27001/tr> adresinden 13.10.2022 tarihinde erişildi.
- MEB. (2022h). Aile Okulu Projesi Kapsamında 137 Bin Aileye Eğitim Verildi. [meb.gov.tr](https://www.meb.gov.tr) adresinden 13.10.2022 tarihinde erişildi.
- MEB. (2022c). <https://www.meb.gov.tr/anaokulu-ve-ana-siniflari-icin-hazirlanan-egitim-materyallerini-tasiyan-tirlar-yola-cikti/haber/27381/tr> adresinden 20.10.2022 tarihinde erişildi.
- MEB. (2022d) OSB'lerde Okul Öncesi Eğitim İçin İş Birliği Protokolü. [meb.gov.tr](https://www.meb.gov.tr) adresinden 13.10.2022 tarihinde erişildi.
- MEB. (2021). <https://www.meb.gov.tr/koy-okullarinda-5-cocuk-icin-ana-sinifi-acilabilecek/haber/24771/tr> adresinden 16.10.2022 tarihinde erişildi.
- MEB. (2022). Okul Öncesinde Eğitim Kurumu Kapasitesi Artmaya Devam Ediyor. [meb.gov.tr](https://www.meb.gov.tr) adresinden 13.10.2022 tarihinde erişildi.
- Merey, Z. & Kaymakçı, S. (2018). Millî Eğitim Şûraları'nda Vatandaşlık, Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitimine İlişkin Alınan Kararların Değerlendirilmesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 819-854.
- Millî Eğitim Şurası Bilgi Notu. (2010). Milli-Eğitim-Şurası-Bilgi-Notu_V4_YD.pdf [egitimreformugirisimi.org](https://www.meb.gov.tr/egitimreformugirisimi.org) adresinden 20.10.2022 tarihinde erişildi.
- Oğuzkan Ş. & Oral G. (2001). *Kız Sanat Okulları İçin: Okul Öncesi Eğitim*. İstanbul: MEB Yayınevi.
- Ok, S. (2016). Okul Öncesi Eğitimde Anne Babaların ve Öğretmenlerin Okul Aile İşbirliği Hakkında Görüşlerinin İncelenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Prof. Dr. Halil Ekşi). İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Oktay, A. (2005). Okul Öncesi Eğitimin Önemi ve Yaygınlaştırılması. (Ed. A. Oktay & Ö. P. Unutkan). *Okul Öncesi Eğitimde Güncel Konular* içinde (s. 11-24). İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Solak, Y. & Karataş, S. (2020). 2023 Eğitim Vizyonu Hakkında Eğitim Yöneticileri Görüşleri. *Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 1-18.
- Ünal, S. (2000). Okul Öncesi Eğitim Kurumlarında Yöneticilerin Kişilik Özellikleri ile Toplam Kalite Yönetimi İlişkisi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Doç. Dr. Hoşcan Ensari). İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- T.C. Resmî Gazete (2014). 8.7.2014 tarih ve 29054 sayı.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011) *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar

Year: 7 - Number: 23 p. 99-114, Spring 2023

Tevfik El-Hakîm'in Mitolojik Unsurlar Taşıyan Tiyatroları* *Tavfiq al-Hakîm's Theaters with Mythological Elements*

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1198664>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
02.11.2022

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
01.01.2023

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.03.2023

Asya Studies

Dr. Öğr. Üyesi Adem Doğan
Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı ABD
ensar.1980@hotmail.com

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0002-2881-4191>

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Öz

Arapçada, "rivayet, aslı olmayan söz, masal, efsane" gibi anlamlara gelen ve Türkçedeki karşılığı "mitoloji" olan "ustûre/esâtîr" sözcüğü Cahiliye Dönemi'nden beri kullanılan bir kelimedir. Mitoloji, "insanoğunun doğa olaylarını ve metafizik âlemini anlama ve anlamlandırma amaçlı anlatıları; gerçekleşmesi mümkün olmayan, daha çok yazarın hayalciliğiyle oluşan hikâye; kutsal serüvenleri, fizik ötesi varlıkların doğaüstü maceraları, arkaik dönemlerdeki insanların hikâyelerini aktaran efsaneler veya gerçekte vuku bulduğu kesin olarak bilinmeyen ancak tarihî dayanakları bulunan anlatılar" olarak özetlenebilir. Gelişmişlik düzeyleri fark etmeksizin hemen hemen tüm toplumlarda mitolojik unsurlara rastlamak mümkündür. Ayinsel özellikleri nedeniyle mitolojiler ilk zamanlarda tiyatroya benzer bazı faaliyetler ile birlikte ortaya çıkmıştır. Sonraki zamanlarda dinsel ayinlerle gelişimine devam eden tiyatro giderek müstakil bir sanat olarak gelişimine devam etmiştir. Yunanlıların elinde gelişimini sürdüren tiyatro, 1848 yılında Mârûn en-Nakkâş tarafından ilk örnekleri ortaya konulana kadar Araplar tarafından bilinmemekteydi. Modern Arap tiyatrosu, Arap toplumunda anlatı sanatının gelişimi ve bu toplumun Batı ile etkileşim sonucunda gelişmeye başlamıştır. Ancak tiyatro faaliyetleri, diğer Arap ülkelerine nazaran kısmi bir özgürlük ortamının doğduğu Mısır'da gelişimine devam edebilmiştir. Mısır'da Tevfik el-Hakîm ile birlikte Arap tiyatrosu yeni bir merhaleye girmeye başlamıştır. Onun *Ehlu'l-kehf* (1933) adlı tiyatrosuyla birlikte Arap tiyatrosuna mitolojik unsurlar dâhil edildi. Bu çalışmada, el-Hakîm'in mitolojik unsurlar taşıyan tiyatroları ele alınmıştır. el-Hakîm, bu mitolojik unsurları; modern bağlamları çerçevesinde ele almaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, Modern Arap Tiyatrosu, Din, Mitoloji, Tevfik el-Hakîm

Abstract

The word "ustûre/esâtîr", which means "rumour, falsehood, tale, legend" in Arabic and its Turkish equivalent is "mythology", is a word that has been used since the Ignorance period. Mythology, "man's narratives to understand and make sense of natural events and metaphysical realm; the story that is not possible to come true, mostly formed by the imagination of the author; sacred adventures, super natural adventures of metaphysical beings, legends that tell the stories of people in archaic times, or narratives that are not known for sure but have historical basis. It is possible to encounter mythological elements in almost all societies, regardless of their level of development. Due to their ritual characteristics, mythologies emerged in the early times with some activities similar to theatre. Continuing its development with religious rites in later times, the theater gradually continued its development as an independent art. The theater, which continued its development in the hands of the Greeks, was not known to the Arabs until the first examples were put forward by Mârûn al-Naqqash in 1848. Modern Arab theater began to develop as a result of the development of narrative art in Arab society and the interaction of this society with the West. However, theater activities could continue to develop in Egypt, where a partial freedom environment was born compared to other Arab countries. With Tavfiq al-Hakîm in Egypt, the Arab theater began to enter a new stage. Mythological elements were included in the Arab theater with his theater named Ahlu'l-Kahf (1933). In this study, al-Hakîm's theaters with mythological elements are discussed. al-Hakîm, these mythological elements; tried to deal with it within the framework of modern contexts.

Keywords: Arabic Literature, Modern Arab Theatre, Religious, Mythology, Tavfiq al-Hakîm

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Doğan, A. (2023). Tevfik El-Hakîm'in Mitolojik Unsurlar Taşıyan Tiyatroları. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7(23), 99-114.

GİRİŞ

Mitoloji kelimesi, Yunancada hikâye anlamına gelen “mythos” kelimesinden türetilmiştir (Can, 1994: 1). Fransızcadan dilimize geçen “mitoloji” terimi ise (Usta, 2015: 13) “çok eski zamanlarda yaşamış toplumların inandıkları Tanrıların, kahramanların, perilerin, devlerin hayat ve maceralarından bahseden hikâyeler anlamına gelmekle birlikte bu hikâyelerin ve masalların nasıl doğduğunu, geliştiğini araştıran “bilim” anlamına da gelmektedir (Can, 1994: 1). Türkçede mitoloji kelimesi ile benzer bir anlam ifade eden ve köken olarak yine Yunancaya dayanan “mit” veya “mitos” kelimesi de “geleneksel olarak yayılan ve toplumun hayal gücünün etkisiyle biçim değiştiren alegorik bir anlatımı olan halk hikâyesi, efsaneleşen anlam veya kişi” şeklinde tanımlanmıştır. Ayrıca “bir ulusa, bir dine ya da uygarlığa ait efsanelerin tümü” şeklinde de tanımı yapılmıştır (Yeşil, 2020: 373). Bununla birlikte, şimdiye kadar mitolojinin “efradını câmi, ağyarını mâni” bir tanımı, işin ehli tarafından bile yapılamamıştır. Çünkü, mitlerin tarihsel, felsefî, sosyolojik, psikolojik, folklorik ve itikadî gibi pek çok boyutları vardır. Ancak, mitolojiden kastın kısaca “kozmetik bir durumu, bir tabiat hadisesini, yaratılış olgusunu, zamanı olmayan kutsal bir tarih anlayışı içinde, tabiatüstü motiflerle iç içe geçmiş bir şekilde nakleden anlatım” (Ocak, 2009: 139) olduğunu belirtelim.

Arapçada mitoloji kelimesinin karşılığı olarak yazı yazmak manasına gelen “satr” kökünden türetilmiş olan “ustûre” kelimesi kullanılır. Çoğulu “esâtîr” olan kelime “gerçeğe uymayan, düzensiz, asılsız ve boş sözler” anlamına gelmektedir. Esâtîr kelimesinin, her ne kadar Yunanca, Ârâmîce veya Süryânîce’de “tarih” anlamına gelen “historia” ve “storia” kelimesinden Arapçalaşmış olan “istâr” veya “istâre”nin çoğul şekli olduğu iddia edilse de Cahiliye dönemi şiirinde “satr” kökünün kullanıldığı bilinmektedir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de de dokuz yerde esâtîru’l-evvelîn (eskilerin masalları)” kelimesinin “evvelîn (geçmiş milletler)” ve “esâtîr” kelimelerinin bir birleşimi olarak kullanıldığına şahit olmaktayız (Gölcük, 1995: 359). Bu kavram neredeyse tüm tefsirciler tarafından “ebâtîl” yani “boş şeyler” şeklinde açıklanmıştır (Usta, 2015: 24).

Her milletin kendine ait bir mitolojisi vardır. Hatta millet olarak sayılmayan iptidâî kabilelerin bile hâlâ inandıkları kendilerine ait mitolojileri bulunmaktadır. Mitolojileri, coğrafi açıdan bir tasnife tabi tutacak olursak; Yunan ve Roma, Orta Doğu (Babil, Mısır, Hitit, Sümer), Kuzey Avrupa, Britanya Adaları (İrlanda, İskoçya, İskandinavya, İngiltere/Fransa), Uzak Doğu ve Pasifik Adaları (Hindistan, Çin, Japonya, Yeni Zelanda, Hawaii), Afrika (Nijerya, Benin, Faraka, Mali, Zaire), Amerika (Bolivya, Peru, Surinam, Brezilya, Guatemala, Meksika, Birleşik Devletler, Kanada) şeklinde yedi başlık altında incelemek mümkündür (Rosenberg, 2003: 9-13). Bununla birlikte Hint ve Yunan mitolojileri bilginler için daha çok ilgi odağı olmuşlardır (Can, 1994: 1). Bazı şarkiyatçılar, mitolojinin teşekkülüne uygun bir kültür ve tabiat ortamının ve günümüze ulaşmış mitolojilerinin olmayışını gerekçe göstererek, Cahiliye dönemi Araplarında mitolojinin olmadığını iddia etmişlerdir. Ancak; Abûr, Gumeysâ, Süheyl ve Zühre yıldızları ile ilgili bazı metinlerin mevcudiyeti ve tanrılaştırılan putlar etrafında çeşitli mitlerin oluşması, Yunanların mitolojileri kadar olmasa da belli bir dereceye kadar mitolojinin geliştiğini söylemek mümkündür (Gölcük, 1995: 359).

Mitolojilerin kaynağı ile ilgili birbirinden farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bu mesele üzerinde ilk fikir yürüten kişi Yunan filozofu Evhemeros’tur (ö. MÖ 250). O, mitlerde tanrıların, krallar ve önemli kişiler olduğunu söylüyordu. Bu görüşü, daha sonra 19. yüzyıl filozofu Herbert Spencer (ö. 1903) de dile getirdi. Aynı görüş Hristiyan din bilginleri tarafından paylaşıldı. Aristoteles’e (ö. MÖ 322) göre mitleri lejistlatörler (kanun koyucular) uydurdu. Böylece bu mitleri kullanarak insanları iyiye sevk etmeyi amaçladılar. Sokrates (ö. MÖ 399) ve Platon’a (ö. MÖ 347/348) göre mitler, şairlerin fantezilerinden başka bir şey değildir. Saint Augustinus’a (ö. 430) göre Zeus ve Aphrodite şeytanî varlıklardan başka bir şey değildirler. Plotinos (ö. 270) ile Porphyrios’a (ö. 305) göre mitler, felsefî kanaatleri, gelenekleri, dinî inançları aksettiren birer semboldürler. 17 ve 18. yüzyıl bilginlerine göre mitolojiler, dinsel geleneklerin şekil değiştirmiş hâlleridirler. Charles Dupuis (ö. 1809) ve Emeric David (ö. 1839) mitleri güneş kültüne bağlıyorlardı. 19. yüzyılda Max Muller (1900), Adalbert Kuhn (ö. 1881) ve Michel Breal (ö. 1915) mitlerin kaynağını dilde aramaya koyuldular. Onlara göre tabiatın esrarı mitlerle anlatılmıştır. İnsan bizzat kendisi, dili ve düşüncesi mitleri meydana getirmiştir. Georges Dumezil (ö. 1986) ve Claude Levi-Strauss’a (ö. 2009) göre mitler bir bütün olarak ele alınmalıdır. Father Berard Haile’ye (ö. 1961) göre mitler dinsel törenlerden doğmuştur. Andrew Lang (ö. 1912) mitolojinin kaynağını insanın kendi muhayyilesinde aramıştı. Jean Baptiste Regnault’a (ö. 1829) göre mitler, ibtidai insanın psikolojik hâllerinin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Freud (ö. 1939) ve Jung’a (ö. 1961) göre kolektif bilinçaltının ürünüdürler. Öte yandan Malinowski (ö. 1942) gibi antropologlara göre mitler, pratik ve dinsel

gereksinimleri doyumaya yardım eden eski bir gerçekliğin yeniden anlatılması olarak ortaya çıkmıştır. Eliade (ö. 1986) de bu doğrultuda bir görüş belirtmiş ve mitos, mitolojik zamanda olmuş bitmiş bir olayı anlatan “kutsal bir öykü” olarak değerlendirmiştir (Can, 1994: 2-3; Batuk, 2009: 34; Gündüz, 2009: 17).

Modern pozitivist paradigma anlayışı çerçevesinde mitosları, insan deneyiminin farklı bir aşaması olarak görenler de olmuştur. August Comte'nin (ö. 1857) başını çektiği bu görüşe göre insanlık tarihi; mitolojik, metafizik ve pozitivism gibi aşamalardan geçmiştir. Mitolojik dönemde, insanlığın zihinsel tecrübesine yoğun bir şekilde mitoslar egemendir. İnsanlık tarihi aydınlanma dönemi ile birlikte mitolojik ve metafizik dönemleri geride bırakmış, pozitivism aşamasına geçmiştir (Gündüz, 2009: 16).

Mitlerin, kutsal ve metafizik olanı anlamak, kişinin çevresini tanımasına imkân sağlamak, geleneğin devamını sağlamak; yazının, kâğıdın, kalemin keşfedilmediği, eğitim ve eğitim kurumlarının bulunmadığı dönemlerde insanlar için bir tür okul görevi görmek gibi birçok işlevi bulunmaktadır (Usta, 2015: 16-17). Her ne kadar mitler, olmuş bitmiş olaylar ya da insanlık tarihinin bir aşaması olarak görülse de etkileri günümüzde de devam etmektedir. Nitekim Osmanlı döneminde mitolojiyle karşılaşan Şemseddin Sâmî (ö. 1904) mitolojiyi, zavallı insanların batıl inançları olarak nitelendirir, ama yine de geçmişi ve bugünü anlamak için mutlaka öğrenilmesi gereken bir konu olarak değerlendirir (Batuk, 2009: 28). Mitler, tarihi dönemlerin oluşmasından önce meydana geldikleri için bu dönemlerin tarihi, edebiyatı hakkında bilgi vermektedirler. Ayrıca mitler, olağanüstü varlıkları konu edindiği için masallara ve toplumun en eski kültür kaynakları olduklarından destanlara kaynaklık etmişlerdir. Diğer taraftan, mitlerin en önemli vasıflarından birisi de icra edilmeleridir. Bu durum aynen bir oyunun sahneye konulması gibi gerçekleşir. Dinî-mitik bir senaryonun hazırlanması, merasimler, bu merasimler esnasında söylenen kutsal sözler ve şarkılar; şiir, hitabet, tiyatro, musiki ve dans gibi faaliyetlerin de kaynağını teşkil eder (Usta, 2015: 22-23).

Mitoloji, toplumların dünyayı algılama şekilleri olarak sosyal, kozmolojik ve dini işlevleri olan dünya görüşlerinin toplamıdır. Modern toplumlarda da gerek halk inanışlarında gerekse resim, müzik, dans, heykel, el sanatları, mimari ve edebiyat gibi birçok alanda mitlerin etkileri ve kalıntıları devam etmektedir. Ancak bu mitolojiler, kutsallık ve açıklayıcılık özelliklerini kaybettikleri için sadece birer inanç veya sembol olarak varlıklarını devam ettirmektedirler. Mircea Eliade'ye (ö. 1986) göre “ilkel” olarak değerlendirilen toplumdaki birçok fonksiyon ve hayat tezahürleri, modern toplumlarda kamufle edilmiş bir şekilde devam etmektedir. Kendini kutsal olanın alanından arındırmaya çalışan din dışı insan, bunu hiçbir zaman tam anlamıyla başaramamıştır. Modern insan hala koskoca bir gizli mitolojiye ve çok sayıda yozlaşmış ayinlere sahiptir. Ona göre yeni yıla girilirken yaşanan coşku, bazı bayramlar, evlilik, çeşitli vesilelerle yapılan kutlamalar, eski ayinlerin devamı niteliğindedir. Büyü, fal uygulamaları ve tarikatlar, batı toplumlarında her geçen gün etki alanlarını genişletmektedirler. Bu açıdan bu toplumlarda din, mitolojik öğelerle birleşerek yeni bir anlayış ortaya koymaktadır.

Günümüzde bazı ziyaretlerin etrafına bez bağlanması, ziyaret ve yatırıların etrafında dönülmesi, büyüçülükte yuvarlak şekillerin çizilmesi, uğurlu ve uğursuz günlerin, hayvanların vb. inanılması, halk arasında yaşayan mitik kalıntıların yansımaları olarak değerlendirilebilir. Mitolojilerin dil üzerinde de oldukça etkili olduğuna şahit olmaktayız. Örneğin dilimizdeki “panik” kelimesi, kır tanrısı “Pan”ın adından; “fantezi” kelimesi, hayal tanrısı “Phantasos” adından; “fobi” kelimesi “Phobos” (korku) tanrısından; “morfin” kelimesi uyku tanrısından (Morpheus) alınmıştır (Can, 1994: XII; Ulutürk, 2012: 866; İlhan, 2014: 60-62; Usta, 2015: 23; Erkan, 2019: 1376). Günümüzde birçok literatürde kullanılan kavramların asılları aslında mitolojiye dayanmaktadır. İkarus paradoksu (İşletme), Hybris Sendromu (Felsefe, Psikoloji, Sosyoloji), Yönetmel Pandora (İşletme), Gaia Hipotezi (Biyoloji, Fizik, Felsefe), Theseus'un Gemisi Paradoksu (İşletme), Cassandra Sendromu (İşletme), Aşil Sendromu (Psikoloji) bunlardan sadece bazılarıdır (Sayın ve Fettahoğlu, 2020: 27-66).

Rönesans'tan beri gelişen Avrupa edebiyatında ve sanatında büyük tesirleri müşahade edilen Yunan mitolojisi bilinmeden bu edebiyatın ve sanatın anlaşılması mümkün değildir. Rönesans'ın önemli sanatçısı Michelangelo (ö. 1610) ilk eserlerini vermeye başladığından itibaren mitolojik unsurlar kullanmaya başlamıştır. Onun *Baküs* isimli eseri Yunan ve Roma tanrısının şarap tanrısı Baküs (Dionysos) mitolojisinden esinlenerek meydana getirilmiştir. Giovanni Bologna (ö. 1608) *Uçan Merkür* adlı heykelini Roma mitolojisinde haberci tanrı olan “Merkür” mitolojisine dayanarak meydana getirmiştir. Bernini'nin (ö.1680) *Apollo* ve *Daphne* isimli heykelleri Yunan mitolojisine dayanır. *Davut* adlı heykeli Hz. Davud ve Golyat (Câlût) arasında geçen savaşı tasvir eder. Brâncusi'nin (ö. 1957) *Maiistra (Altın Kuş)* adlı eseri bir roma efsanesinden alınmıştır. Kiki Smith'in (d. 1954) *Tale, Doğum*,

Lut'un Karısı ve Lilith gibi eserleri mitolojik ve dîni bağlamda ürettiği eserlerden bazılarıdır (Toluyağ, 2020: 272-277).

Resim sanatında da mitolojik ve dîni unsurlara rastlamak mümkündür. Bu alanda en önemli eserler Leonardo da Vinci (ö. 1519) ve Michelangelo'nun elinden çıkmıştır. Michelangelo'nun *İshak'ın Kurbanı* ve da Vinci'nin *Son Akşam Yemeği* adlı eserleri bu alanda oldukça meşhurdurlar. Bunun dışında, Andrea del Sarto'nun (ö. 1530) *Meryem'in Doğumu*, *Son Akşam yemeği*, *Meryem'in Göğe Yükselişi*, *İbrahim'in Kurbanı*; Rembrandt Hermenszoon van Rijn'in (ö. 1669) *İbrahim'in Kurbanı*; Giovanni Battista Tiepolo'nun (ö. 1770) *İphigenia'nın Kurban Edilişi* örnek olarak verilebilir (Gögebakan, 2016: 75-85; Kavukçu, 2016: 71).

Modern çağda toplumun bilinç yapısı üzerinde etkili bir kültürel araç olan sinema da mitolojik yapıdan beslenme yoluna gitmiştir. Sinema ile mitoloji arasında çeşitli benzerlikler olduğu söylenmektedir. Her ikisinin de insanların yabancılaştıkları gerçeklikleri kurgusal bir yapı aracılığıyla kabul edilebilir hale getirmeye çalıştıkları ifade edilmektedir. Sinema da mitler gibi insani gerçekliklere değinebilen ve toplumsal ruhu etkisi altına alıp yönlendirebilen bir güce sahiptir. Sinema, modern dünyada mitleri, yeniden üretme ve yeni mitler üretme şeklinde iki farklı yönde ele alır. Birincisine örnek olarak *Beowulf*, *Minatoru*, *Clash of the Titans* gibi filmler verilebilirken; ikincisine *Yüzüklerin Efendisi*, *Star Wars*, *Narnia Günlükleri*, *Harry Potter*, *V for Vendetta* gibi filmler örnek olarak verilebilir. Ana kaynakları mitoloji olan bu filmler, genç kuşaklar üzerinde büyük etkiler yaratmıştır (İlhan, 2014: 67-69). *Avatar* filmi, içinde barındırdığı animizm, totemizm, şamanizm, natürizm, fetişizm gibi her türlü mitolojik unsuru öne çıkararak insan-altı ya da insanımsı bir dünya yaratmayı başarmıştır (Ulutürk, 2012: 866).

Mitoloji, müzik alanındaki çalışmalara da damgasını vurmuştur. John Blow'un (ö. 1708) *Venüs ve Adonis* adlı eseri Barok döneminin en önemli yapıtı olarak karşımıza çıkmaktadır. 18. Yüzyılda klasisizme yönelik sonucunda Christoph Willibald Gluck'un *Orpheus ve Euridice* operası; Mozart'ın (ö. 1791) *Idomeneo* ve Beethoven'ın (ö. 1827) *Prometheus* adlı balesi; Berlioz'un (ö. 1869) *Turuvalılar* operası gibi eserler ortaya konulur. 19. yüzyılda çağdaş müzik akımlarının ortaya çıkmasıyla birlikte Franz Listz'ın (ö. 1886) *Orpheus ve Prometheus'u*; Cesar Franck'ın (ö. 1890) *Psyche'i*; Claude Achille Debussy'nin (ö. 1918) *Pelleas et Melisande'i*; Maurice Ravel'in (ö. 1937) *Daphne et Cloe'si*; İgor Stravinsky'nin (ö. 1971) *Oedipus Rex*, *Persephone*, *Apollo Musagetes* adlı eserleri; P. Glass'ın (d. 1937) *Orfee'si* ve Türk besteci Ferit Tüzün'ün (ö. 1977) *Midas'ın Kulakları* gibi eserler büyük ölçüde Yunan ve Roma mitolojilerinin etkisinde ortaya konulmuştur (Sariboğa, 2018: 1179).

Hemen hemen bütün edebiyatçılar, edebî eserlerinde bazen bir temel anlatı, bazen bir imge veya sembol olarak, olağanüstü olaylarla örülü hikâyeleri olan mitolojik anlatılara başvurmuşlardır. Ancak bir edebiyatçının mitolojiye yaklaşımı oldukça farklıdır. Bir edebiyatçı her zaman mitlerden yeni bir anlam çıkarma peşindedir. Örneğin Peomethus'un hayatı olağanüstü bir kahramanlık destanı olarak okunabilir. Ancak Peomethus, mitolojideki asıl kimliğinden sıyrılıp bir metnin kurgusunda bir sembol olarak yerini alıyorsa daha önce bilinmeyen yeni bir anlam türetilmiş demektir. Bir edebiyatçı için, mitolojiye neden başvurduğunun yanı sıra mitolojinin neyi sembolize ettiği de oldukça önem arz etmektedir. Tefik Fikret (ö. 1915) Peomethus'u medeniyet savaşında bir öncü ve model kişilik bağlamında ele alırken, Percy Bysshe Shelley (ö. 1822) onu, beşer fikrinin dine karşı bir sembolü olarak ele alır. Diğer taraftan, bir edebiyatçının neden mitlere başvurduğu sorusunu; "mitlerin hazır birer sembol olmaları, insan belleğinde tanınmış kalıplara bürünmeleri, esrarlı yapıları, sanatsal derinlik yaratmada oldukça işlevsel olmaları ve esnek yapılarıyla ilham kaynağı olmaları" şeklinde cevaplamamız mümkündür (Tökeli, 2001: 60-62).

Edebiyat alanında mitlerin kullanımı eski Yunan dönemine kadar geri götürülebilir. Bu dönemde, Homeros (*İlyada ve Odysseia*), Aischylos (ö. MÖ 456), Euripides (ö. MÖ 456) gibi kişiler, eserlerinde mitolojiyi kullananlar arasında yerlerini almaktadırlar. Örneğin tragedyanın en önemli yazarlarından biri sayılan Sofokles (ö. MÖ 406) *Antigone* adlı eserini meydana getirirken Oidipus mitolojisinden yararlanmıştı. Onu bu eseri hem doğuda hem de batıda birçok yazar için ilham kaynağı olmuştur. Roma dönemi oyun yazarı Lucius Annaeus Seneca (ö. 65) da Oidipus mitolojisini kullananlar arasında yerini almıştır. Modern edebiyata gelince, mitolojileri ilk olarak eserlerinde istihdam eden kişi William Shakespeare'dir (ö. 1616). Onun *Kleopatra* adlı oyunu en bariz şekilde mitolojiden etkilenilerek meydana getirilmiş bir eserdir. Aynı şekilde George Bernard Shaw'nun (ö. 1950) *Pygmalion*, Andre Gide'nin (ö. 1951) *Oidipus*, Pierre Corneille'nin (ö. 1606) *Oidipus*, adlı eserlerinin ilham kaynağı Oidipus mitolojisi olmuştur (Bakâdî, 2017: 212-213). Alexander Pope (ö. 1744), James Joyce (ö. 1941), Eugene O'Neill (ö. 1953), Thomas Stearns Eliot (ö. 1965), Jean Paul Sartre (ö. 1980), Jean Anouilh (ö.

1987) gibi yazarlar da modern dönemde eserlerinde mitolojiye başvuran yazarlar arasında yerlerini almışlardır (Ridâ, 2019).

Arap edebiyatında da şiir, roman, hikâye, tiyatro gibi alanlarda mitolojilerden etkilenenler olmuştur. Mitolojinin şiirde kullanılması özellikle Mehcer edebiyatının temsilcileri Cibrân Halîl Cibrân (ö. 1931) ve Mîhâil Nu'ayme (ö. 1988); "Dîvân ekolü"nün temsilcileri İbrâhîm el-Mâzîni (ö. 1949), İlyâ Ebû Mâzî (ö. 1957), Abdurrahman Şükrî (ö. 1958), Abbâs Mahmûd el-'Akkâd (ö. 1964); "Apollo ekolü"nün temsilcileri Ebû Kâsım eş-Şâbî (ö. 1934), Muhammed el-Hemşerî (ö. 1938), 'Alî Mahmûd Tâhâ (ö. 1949), Ahmed Zekî Ebû Şâdî (ö. 1955), Sâlih Cevdet (ö. 1976) ve "Romantik ekolü"nün temsilcileri İlyâs Ebû Şebeke (ö. 1947), Salâh el-Lebekî (ö. 1955), Sa'îd Akl (ö. 2014) gibi kişilerle başladı. Peomethus, Adonis, Venus, Feniks, Zeus, Orfeus gibi mitolojiler, kullandıkları mitolojiler arasında yerlerini almaktadırlar. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra "Serbest şiir ekolü"nün ortaya çıkmasıyla birlikte mitolojiye ilgi daha fazla artmaya başladı. Bu ekolün temsilcileri arasında Bedr Şâkir es-Seyyâb (ö. 1964), Salâh Abdussabûr (ö. 1981), Abdulvehhâb el-Beyâtî (ö. 1999), Nâzik el-Melâike (ö. 2007) ve Muhammed Miiftâh el-Feytûrî (ö. 2015) gibi kişileri saymak mümkündür. "Temmuz ekolü" temsilcilerinden Bedr Şâkir es-Seyyâb (ö. 1964), Cebrâ İbrâhîm Cebrâ (ö. 1994), 'Alî Ahmed Sa'îd (Adonis) (d. 1930) gibi kişilerle birlikte şiirde mitolojinin kullanımı artık bir prensip haline gelmiştir (Hanûn, 2017: 191-192).

Roman türünde de ilhamını mitolojiden alan birçok eser ortaya konulmuştur. İsâ en-Na'ûrî'nin (ö. 1985) *Mârs yahrûku mu'addâteh* (Mars), Tevfik el-Hakîm'in (ö. 1987) *Avdetur'-Rûh* (İsis ve Osiris), Luis 'Avd'ın (1990) *el-Ankâ* (Anka Kuşu), Mahmûd Mas'adî'nin (ö. 2004) *es-Seyyid* (Peomethus), Necîb Mahfûz'ün (ö. 2006) *Evlâdu Hâretenâ* (Hz. Âdem Kıssası), Enver Kasîbâtî'nin Narsîs (Narkissos), adlı eserleri bunlara sadece birkaç örnektir. 1967 yenilgisinden sonra romanda mitolojinin kullanımı özellikle artmaya başladı. Cebrâ İbrâhîm Cebrâ'nın (ö. 1994) *el-Bahs an Velîd Su'ûd*, İmîl Habîbî'nin (ö. 1996) *el-Vaka'iu'-Ğaribe*, et-Tâhir Vettâr'ın (ö. 2010) *el-Havvât ve'l-Kasr*, İdvard Harrât'ın (ö. 2015) *Râme ve et-Tinnîn*, Halîm Berekât'ın (d. 1936) *Avdetu't-tâir ile'l-bahr*, İbrahim el-Kevnî'nin (d. 1948) *Nezîfu'l-Hacer*, Vâsînî el-'A'rec'in (d. 1954) *Fâci'atu'l-leyleti's-sâbi'a* gibi eserleri, bu alanda yazılan eserlere örnek olarak verilebilir (Hanûn, 2017: 196-198).

Modern Arap edebiyatında tiyatronun başlangıcı Mârûn en-Nakkâş'ın (1817-1855) *el-Behîl* (Cimri) adlı eseri ile olmuştur. Mısır'da tiyatronun öncülerinden olan Muhammed Teymûr, geride bıraktığı dört tiyatro eseriyle Arap tiyatrosuna yön vermiş ve Tevfik el-Hakîm, Ali Ahmed Bâkesîr gibi tiyatronun önemli öncülerini etkilemeyi başarmıştır. Modern Arap tiyatrosu da mitolojiden nasibini almıştır. Modern Arap tiyatrosunda mitolojinin kullanımı Tevfik el-Hakîm'in *Ehlu'l-Kehf* adlı eseriyle başlamıştır. Daha sonra el-Hakîm, *Bicmâliyûn* (1942), *Süleymân el-Hakîm* (1943), *el-Melik Üdîb* (1949), *İzîs* (1955) adlı eserlerini telif etmiştir. Muhammed Ferîd Ebû Hadîd'in (ö. 1967) *'Abdu's-Şeytân* (1945), 'Alî Ahmed Bâkesîr'in (ö. 1969) *Me'sât Üdîb* (1949), *Üzîris* (1959), *Hârût ve Mârût ve Fâustu'l-Cedîd* (1967), Mahmûd Teymûr'un (ö. 1973) *Eştar min İblîs* (1953), Fethî Rıdvân'ın (ö. 1988) *Dumû' İblîs* (1956), Bekr eş-Şerkâvî'nin *Aslu'l-hikâye* (1967), 'Alî Sâlim'in (ö. 2015) *Ente illî katelte'l-vahş* (1970) adlı eserleri mitolojiden etkilenerek meydana getirilmiş eserlerden sadece bazılarıdır (el-Hacâcî, 1984: 6; Tolan, 2022: 239). Bu çalışmamızda Tevfik el-Hakîm'in çalışmaları ele alınmıştır.

TEVFİK EL-HAKÎM'İN MİTOLOJİK UNSURLAR TAŞIYAN TİYATROLARI

Antik Mısır Mitolojisine Dayanan Tiyatroları

İzîs

Tevfik el-Hakîm'in antik Mısır mitolojisine dayanarak meydana getirdiği eseri *İzîs* (1955) adlı tiyatrosudur. el-Hakîm, bu tiyatrosu için İsis ve Osiris mitolojisini kullanır. Bu mitolojinin kaynağı Yunan tarihçi Plutarkhos'un (ö. 120?) *De İside et Osiride* adlı eseri ve eski Mısır kaynakları olan *Piramit Yazıtları* ve *Ölümler Kitabı* gibi kaynaklara dayanmaktadır (Rosenberg, 2003: 260). Mitolojiye göre İsis ve Osiris, tanrı Tot ve Tanrıça Nut'un çocukları olarak dünyaya gelirler ve daha sonra kari-koca olurlar. Osiris, Aşağı ve Yukarı Mısır'ın kralı olur. Halkını göçebe hayattan kurtarıp yerleşik hayata geçirir ve onlara bolluk ve barış içinde yaşamayı öğretir. Tanrı Geb ve Tanrıça Nut'tan doğan Set ise, kötü bir mizaca sahiptir. Bir suikast sonucunda Osiris'i ortadan kaldırıp tahta kendisi geçer. İsis, Osiris'in ölüm haberini aldığı anda kalbi acıyla dolar ve onun cesedini aramaya koyulur. Bir sandığa konulmuş cesedini bulduğunda babası Tot'tan öğrendiği bilgiler ile onu tekrar hayata döndürmeyi başarır, ancak Osiris tekrar cansız bir şekilde yere yığılınca onu tekrar sandığa yerleştirip saklar. Sandığa vakıf olan Set, onun

cesedini parçalara ayırıp çeşitli yerlere dağıtır. İsis, memleketi dolaşarak onun parçalarını bir araya getirir ve uygun bir şekilde gömülmesini sağlar (Rosenberg, 2003: 261-270).

İsis ve Osiris'in birlikteliğinden Horus dünyaya gelir. Tanrıça İsis, onu gözlerden uzak Nil Deltasının papirüs yaprakları arasında büyütür. Horus, Set ile olan mücadelesinde tam da galip gelecekken annesi İsis'in merhamet engeline takılır ve annesinin başını koparır. Tot, kızının kafasını bir inek kafasına çevirip tekrar eski yerine yerleştirir. Set ile Horus'un durumu tanrılar meclisine taşınır. Konuyu tartışan tanrılar Horus'un haklı olduğuna karar verirler. Horus, daha sonraki mücadelelerinde ise Set'e galip gelir ve babası gibi meclisteki tanrıların kararıyla Aşağı ve Yukarı Mısır'ın kralı olur. Horus, İsis ile birlikte ölümler dünyasına giderler. Orada Osiris'i tekrar hayata döndürürler. Osiris, Tanrı Re'nin yardımıyla bir kule yapıp tanrılar arasına katılmayı başarır. Tanrıların çok iyi karşıladığı Osiris, Öteki Dünya'nın kralı olur ve İsis ile birlikte mutlu bir hayat sürerler (Rosenberg, 2003: 261-270).

Osiris ve İsis hem bir tanrı(ça), hem de bir insandırlar. Osiris, daha önce yeryüzünün tanrısı iken, ölümü tattıktan sonra Öteki Dünyanın tanrısı olur. Ölen bir insanın ruhu onun huzuruna çıkar. Kalbi bir kuş tüyü ile tartılır. Daha hafif gelirse onun krallığında mutlu bir şekilde yaşamaya devam eder. Daha ağır gelirse bir çakal, onun kalbini yer ve ebediyen ölü kalır. İsis ise, Mısır'ın en büyük tanrıçası olarak yeşil ürünlerin ve bereketin tanrıçası olur. Sadık bir eşi ve besleyici bir anneyi temsil eder. Diğer taraftan kötülüğü temsil eden Set, çöllerin tanrısıdır. Doğal afetler, karanlık, yıkım, ölüm vb. ondan bilinmektedir (Rosenberg, 2003: 258-259).

el-Hakîm, kahramanlarının isimlerini Mısır'da bilinen tanrı veya tarihe mal olmuş kahraman isimlerinden seçer. Ayrıca Osiris, İsis, Tayfün (Set), Thoth (Tot) gibi kahramanlarının isimlerini hem kadîm Mısır kaynaklarında hem de Plutarkhos'un kitabında geçen isimlerden meydana getirir. Mitolojiye göre Osiris'in halkına öncülük etmesi ve İsis'in, Set'e karşı uyanık ve tedbirli olması gibi durumların el-Hakîm'in ilgisini bu mitolojiye çektiğini söyleyebiliriz. el-Hakîm, İsis'ten bir "Penelope" yaratmaya çalışırken, Osiris karakterinden barışçı bir kahraman meydana getirmeye çalışır. Hatta Osiris, kötü karakter Set ile mücadelesinde savaş söz konusu olduğunda yönetimden el bile çeker. Bu nedenle el-Hakîm, asıl mitolojide geçen Osiris'in tekrar hayata dönüp oğlu Horus'u Set'e karşı savaşta hazırlaması kısmını görmezden gelir. Osiris, yönetimden el çıktıktan sonra bile halkına ziraat konusunda öncülük yapmaya devam eder. Tot, Mustât ve İsis'in tüm ısrarlarına rağmen krallığını tekrar geri alma konusunda hiçbir girişimde bulunmaz. İsis oyunda, kocasının emri dışına çıkmayan itaatkâr bir karakter olarak resmedilir. (Mendûr, 2020: 83; el-Hacâcî, 1984: 36-39). Ancak kaybolduktan sonra kocasını aramaya çıkması olayında, olağanüstü olaylar dışında, mitolojinin genel çerçevesi korunur. Burada el-Hakîm, karakterine insani bir boyut kazandırmaya çalışır. Hatta oyunun tümünü bu şekilde hurafelerden arındırmaya çalıştığını söyleyebiliriz (el-Hakîm, 1955: 13-24; Mendûr, 2020: 84; el-Hacâcî, 1984: 47).

el-Hakîm, oyununa mitolojide olmayan eklemeler de yapar. Oyuna göre Osiris, sandığın içine konulup suya atıldıktan sonra balıkçılar tarafından bulunur. Sandık açıldığında Osiris'in henüz ölmediği anlaşılır. Balıkçılar, onu Biblos Kralı'na satarlar. Osiris, Mısır'a döndükten üç yıl sonra ancak Set'in adamları tarafından fark edilir. Ele geçirilen Osiris, çiftçilerin gözü önünde hiçbir mukavemetle karşılaşmaksızın boynu vurulur (el-Hakîm, 1955: 80-82; el-Hacâcî, 1984: 41). Osiris, Biblos'ta da daha önce Mısır'da yaptığı gibi halka çiftçilik ve suyu yönetme konusunda öncülük eder. el-Hakîm, İsis'in Biblos'ta Osiris'e ulaşmasını da mitolojiden farklı bir şekilde işler. Biblos'a ulaşan İsis, kralın sarayına yönelir. Bekçilerden kendisini kralla görüşmelerini ister, ancak olumlu cevap alamaz. Bekçilerden biri Batı'dan gelen bir adamdan bahseder. Kral yerine, Osiris'ten başkası olmayan bu adamla görüşmeyi isteyince, isteği yerine getirilir. Burada aynı zamanda Osiris'in oğlu Horus'un nasıl doğduğuna da aslında tutarlı bir açıklama getirilmiş olur. Çünkü mitoloji, Osiris'in öldükten sonra İsis ile nikâh kıydığını söylemektedir (el-Hakîm, 1955: 48-55; el-Hacâcî, 1984: 50-51).

el-Hakîm, Set'i (Tayfün) tamamen kötü göstermez. Onu kötülüğe sevk eden şey hükümlerlik sevgisidir. Kardeşi Osiris'i sandığa koyarak suya bıraktığında üzülmesi, içinde hala insanlık namına bir şeylerin kaldığının işaretidir (el-Hakîm, 1955: 28; el-Hacâcî, 1984: 44). el-Hakîm, Set ile Horus arasındaki mücadeleye de yine kendi zaviyesinden, ancak mitolojideki çerçeveye bağlı kalarak bakmaya çalışır. İsis, oğlu Horus'un ülkeyi yönetecek yaşa geldiğini görünce Set'e karşı destekçileriyle beraber bir komplö düzenler. Set ve Horus ilk önce ikili mücadeleye girerler. Horus bu mücadelede yenilir. İsis'in gizli adamlarından biri, Set'e onu öldürmek yerine onunla halkın karşısında muhakeme olmayı ve böylece meşruiyetini elde etmeye teklif eder. Set, Horus'un Osiris'in oğlu olduğuna dair halkta beliren şüpheyi göz önünde bulundurarak teklifi kabul eder. Halk önündeki muhakemede Biblos'un kralı ve sandık şahit

olarak gösterilince Set, yenilgiyi kabul ederek kaçır. Böylece Horus, babasının elinden alınan krallığı tekrar geri alır (el-Hakîm, 1955: 83-114; el-Hacâcî, 1984: 53-54).

Nihayetinde el-Hakîm; mitolojiden sadece genel çerçeveyi alarak tiyatroya uygun bir metin ortaya çıkarır. Barışçı, kendini halkına feda eden, onlara medeniyet yolunda yol gösterici olan Osiris ve sevgi dolu, vefalı İsis gibi karakterler aracılığıyla büyük bir tragedya yaratmayı başarır. Ana tema ise yönetimde “realizm” ile “idealizm” arasındaki çatışmadır. Diğer taraftan “iyilikle kötülüğün, bilimle siyasetin çatışmasıdır” da diyebiliriz. Osiris, halkını bilgelikle, iyilikle, bilimle, keşiflerle yönetmeye çalışırken; Set, onları zorbalıkla, ihanetle, hileyle, sömürerek ve şahsi emellerine alet ederek yönetmeye çalışır (Mendûr, 2020: 84, 88). Halkın huzurunda muhakeme olan Set'in, meşruiyetini kaybederek kaçması idealizmin başarısı olarak değerlendirilebilir.

Yunan Mitolojisine Dayanan Tiyatroları

Tevfik el-Hakîm'in Yunan mitolojisine dayanarak meydana getirdiği eserleri *Bicmâliyûn* (1942) ve *el-Melik Üdîb* (1949) adlı eserleridir. el-Hakîm, *Bicmâliyûn* adlı eserini oluştururken Yunan mitolojilerinden Pygmalion, Narkissos, Oidipus ve Galatia mitolojilerinden faydalanır. el-Hakîm'in kaynağı ise Romalı yazar Publius Ovidius Naso'nun (ö. 17) *Meshu'l-kâinât (Metamorphoses)* adlı eseridir (el-Hacâcî, 1984: 81; Lûlîdî, 1998: 92). el-Hakîm'in *Bicmâliyûn* adlı eseri aynı zamanda Arap tiyatrosunda Yunan mitolojisine dayanarak meydana getirilmiş ilk eserdir (Lûlîdî, 1998: 62). Hem *Bicmâliyûn* mitolojisinde hem de *el-Melik Üdîb* adlı mitolojide çatışma, tanrılar ile insan arasındaki çatışmadır. Burada insanın gücü her zaman tanrıların gücünün berisindedir. Çünkü insanlar fânî, tanrılar ise ebedidirler. Bu nedenle çatışma, sınırlı olanla olmayan, zaman ve mekâna bağlı olanla olmayan arasındadır. Buna rağmen insan sürekli tanrılarla mücadele hâlinindedir. Ancak bu çatışma, her zaman insanın yenilgisiyle sonuçlanmaktadır (İsmâ'îl, 1980: 269).

Bicmâliyûn

Mitolojiye göre bir heykeltıraş olan Pygmalion, insanlardan kaçarak vaktinin çoğunu kendi elleriyle yaptığı heykelleri arasında geçiren münzevî bir adamdır. Çünkü Aphrodite inanmayan Amothonte'nin kızları, Aphrodite'in gazabına uğramış ve Aphrodite onları önce birer fahişeye, sonra da taş çevirmişti. Pygmalion, bu kızların yaptıklarından iğrenmiş ve münzevi bir hayat yaşamaya karar vermişti. Bir gün Pygmalion, fildişinden bir kadın heykeli yapar. Heykel o kadar güzeldir ki Pygmalion yaptığı heykele âşık olur. Heykeltıraşın durumuna acıyan Aphrodite, bu kadın heykeline can vererek onu mutlu etmeye çalışır (Can, 1994: 100). Ovidius'un eserinde Aphrodite'in yerini tanrıça Venüs alır. Bu versiyona göre Pygmalion Venüs bayramına giderken Tanrıça Venüs'ten heykeline can vermesini istemesi üzerine heykeli canlanmaya başlar ve Pygmalion bu canlanmış heykel (Galatia) ile evlenir (Naso, 1992: 221).

Narkissos mitolojisine göre ise, Echo (Yankı) münzevî bir hayat yaşamayı tercih eden ve dağlarda bayırlarda güzel sesiyle şarkı söyleyen, Eros'un oklarına karşı kendini koruyan güzel bir peri kızıdır. Echo, bir gün Narkissos adında bir avcıyla karşılaşır ve ona âşık olur, ancak aşkına karşılık bulamayan Echo, bir mağaraya sığınarak ortalıkta görünmez olur. Günden güne eriyen Echo, sonunda aşkından helak olur. Dağlarda meydana gelen yankı sesleri aslında Echo'nun inlemelerinden başka bir şey değildir. Narkissos'in duygusuzluğuna ve vahşi gururuna kayıtsız kalamayan tanrılar onu cezalandırmaya karar verirler. Narkissos, bir gün bir kaynağın başında su içerken suda kendi yansımasını görür ve kendine âşık olur. Kendine o kadar âşık olur ki pınarı bir türlü terk edemez. Sonunda o da Echo'nun kaderini paylaşarak bu kaynağın başında helak olur (Can, 1994: 83-84). İsmîn ise Oidipus mitolojisindeki İsmene'dir. İsmene, asıl mitolojide Antigone'nin kız kardeşi, yani Oidipus'un kızıdır (Lûlîdî, 1998: 94). Galatia ise, güzel bir denizkızıdır ve Acis adında bir prensi sevmektedir. Deniz tanrısı Poseidon'nun oğlu Polypheme ona âşık olur, aşkına cevap bulamayınca Acis'i öldürür. Aynı zamanda bir sihirbaz olan Galatia, kayayı altından sular akan bir vadiye çevirir (Lûlîdî, 1998: 93).

İlhamını bu mitolojilerden alan el-Hakîm, tiyatrosunu Venüs bayramı ile başlatır. Pygmalion'nun neden münzevi bir hayat tercih ettiğine değinmeksizin tiyatrosunu mitolojinin genel çerçevesine göre devam ettirir. Heykele olan ilgiyi artırmak için asıl mitolojide olmayan Apollo ve Venüs arasında geçen bir diyalog da ekler. Venüs heykeli kıskanırken, Apollo takipçisinin yaptıklarıyla gurur duymaktadır (el-Hakîm, 1942: 33-41; el-Hacâcî, 1984: 83; Lûlîdî, 1998: 94). Oyunda Apollo, fikir ve sanat tanrısı olarak belirirken, Venüs aşk ve hayat tanrıçası olarak ortaya çıkmaktadır. el-Hakîm, başka bir diyalogda da heykelin halktaki karşılığını vermek için Nersis (Narkissos) ve İsmîn adlı karakterleri konuşturur (el-

Hakîm, 1942: 21-33). Pygmalion, Apollo'nun; Narkissos Venüs'ün takipçisidir. Pygmalion, sanatın; Narkissos güzelliğin temsilcisidir. Pygmalion, sanat tanrısı Apollo'ya tapan biri olduğu halde heykelinin canlanmasını istediği için aşk ve hayat tanrıçası Venüs'e başvurur. Böylece Venüs'ten istediğini elde eder (İsmâ'îl, 1980: 290).

Aslında el-Hakîm'in oyunundaki Narkissos mitolojideki kişi değildir. Sadece güzelliğiyle ve aynı zamanda ahmaklığıyla ona benzediği için bu ismi almıştır. Narkissos, mitolojide olduğu gibi oyunda da sadece kendisini seven ve çevresindeki kadınların ilgisine kayıtsız kalan bir karakterdir. Özellikle mitolojideki Echo'nun yerini alan İsmîn'in ilgisine kayıtsız kalmaktadır. Ancak el-Hakîm, onu öğrenmek isteyen biri olarak göstermeye çalışır. Narkissos, güzel olmasına rağmen aslında Galatia'dan (heykel) pek farkı yoktur. Hayattan ve sevgiden mahrumdur. Bu nedenle kendisinde eksik olan şeyin elinde olduğunu söyleyen İsmîn'e yanaşmayı kabul eder. Böylece İsmîn, sevgisiyle onu hayata bağlamayı başarır. İsmîn, kadim Yunan edebiyatında asilliği ve bilgeliği ile bilinen bir karakterdir. el-Hakîm, İsmîn'i güçlü bir kadın olarak sunar. Bu güçlü karakteri sayesinde Narkissos'u kendisine bağlamaya çalışır. Pygmalion, sanat ile yaratmayı gerçekleştirirken, İsmîn, sevgi ile yaratmayı gerçekleştirir. el-Hakîm, burada erkeğe sanat ile yaratma, kadına ise sevgi ile yaratma görevini vermeye çalışmaktadır (el-Hakîm, 1942: 96-106; İsmâ'îl, 1980: 290; el-Hacâcî, 1984: 85-91; Lûlîdî, 1998: 95; Mendûr, 2020: 60).

el-Hakîm, Pygmalion ile Narkissos'u birbirlerinin tamamlayıcısı olarak göstermeye çalışır. Birinde olan şey diğesinde eksiktir. Narkissos güzelliği ve ahmaklığıyla, Pygmalion fikir ve sanatıyla birbirlerini tamamlarlar. el-Hakîm'in Venüs'ün yanında Apollo ve Pygmalion'nun yanında Narkissos karakterlerini oluşturmasındaki amacı, bir çatışma ortamı yaratarak Pygmalion'nun karakterinin daha iyi bir şekilde ortaya çıkmasını sağlamaktır. el-Hakîm, heykel canlanır canlanmaz mitolojinin çerçevesinden çıkar ve tamamen kendi tasarrufuyla olayları amacına uygun olarak yönlendirmeye çalışır. (el-Hakîm, 1942: 46-60; Mendûr, 2020: 60; el-Hacâcî, 1984: 93-95). el-Hakîm, dört mitoloji ve bazı yunan tanrılarını kullanarak meydana getirdiği bu eserinde üç ana çatışma alanı yaratır. Bunlar, Galatia ile Pygmalion, Narsîs ile İsmîn ve Apollo ile Venüs arasındaki çatışmalardır (Lûlîdî, 1998: 96).

el-Hakîm'in *Bicmâliyûn* adlı eserinin ana teması hayat ile sanat veya fanilik ile ebedilik arasındaki çatışmadır. Çatışma Pygmalion ile Narkissos karakterleri arasında gerçekleşir. İki sanatkârdaki mutlak sanatı; ikincisi ise sanatkârdaki insanî eğilimleri temsil etmektedir. Pygmalion, güzel bir sanat eseri ortaya koymuştur, ancak onun canlanmasını ve hayat bulmasını istemektedir. Çünkü sanatta eksik olan hayattır, aşktır. Bu nedenle ilahlara iltica etmek zorundan kalır. Galatia, canlandıktan sonra önce Narkissos'a meyleder. Aşığından kaçan, yerleri süpüren sıradan bir kadına, fanî bir varlığa dönüşür. Daha sonra hayatın faniliğini görüp tekrar Pygmalion'a geri döner (el-Hakîm, 1942: 61-79). Ancak Pygmalion, yaptıklarından hiç memnun değildir. Ölümsüz olan bir sanata hayat vererek aslında onu ölümlü kılmıştır. Galatia, onun gözlerinin önünde yaşlanacak, güzelliğini kaybedecek ve sonra yok olup gidecektir. Bu düşünceler içinde sanatını kaybetme korkusu yaşayan Pygmalion, tanrılara iltica ederek Galatia'nın tekrar eski heykel haline, yani ölümsüz sanata dönmesini ister. Böylece yazarın penceresinden sanat, hayata üstün gelmiş olur. Aslında el-Hakîm'in bu oyununda her ne kadar sanat hayat üstün gelmiş olsa da sanat ile hayat arasında sürekli bir tereddüt yaşanmaktadır. Galatia, eski haline döndükten sonra Pygmalion, onu eski haline döndürmekten de pişman olur. Böylece sanat ile hayat arasında sürekli gelgitler yaşayan Pygmalion, bu şüphe içinde ölür. (el-Hakîm, 1942: 106-127; İsmâ'îl, 1980: 294-208; Lûlîdî, 1998: 95; Mendûr, 2020: 61). el-Hakîm'in *Şehrazâd* adlı oyunundaki Şehriyâr karakteri gibi, Pygmalion da yer ve gök arasında muallâkta kalan bir adam olarak tanımlanabilir. el-Hakîm, bunu tüm insanların bir kaderi olarak görmemiştir. Yani hayat ile sanat arasındaki çatışma sadece sanatkârın yaşayabileceği bir çatışmadır. Hâlbuki burada ele aldığımız diğer oyunlarındaki çatışmalar tüm insanlığı ilgilendiren çatışmalardır.

el-Melik Ūdîb

el-Hakîm'in *el-Melik Ūdîb* (1949) adlı tiyatrosu ise Oidipus mitolojisine dayanmaktadır. Mitolojiye göre Thebai şehrinin kralı Laios, Kreon'un kız kardeşi İokaste ile evlenir. Çocukları olmayan çift tanrı Apollo'ya başvururlar. Tanrı çocukları olacağını, ancak büyüdüğünde babasını öldüreceğini ve annesiyle evleneceğini söyler. Doğar doğmaz kral tarafından öldürülmek istenen çocuk, annesinin ricasıyla öldürecek kişi tarafından Kithaeron dağında ayağından bir ağaca asılır. Çobanlar tarafında bulunan çocuk Polybos'un sarayına götürülür ve çocuğu olmayan kraliçe tarafından evlat edinilerek Oidipus adı konulur. Genç yaşına ulaştığında Tanrı Apollon'un, babasını öldüreceğini ve annesiyle evleneceğini söylediğinde Polybos'u babası zannederek memleketi terk eder. Yolda babasının arabasıyla

karşılaşan genç, arabanın tekerleğinin ayağını ezmesi nedeniyle arabacıyı öldürür. Babasıyla çıkan arbede de onu da öldürür. Babasının ölümünden sonra taht annesinin kardeşi Kreon'a geçer. Bu sıralarda memlekette Sphinks adında acayip bir mahlûk peydah olur. Yoldan gelip geçenlere bir bilmece soran bu mahlûk, bilmeceyi bilmeyenleri öldürmektedir. Thebai Kralı Kreon, bilmeceyi çözene krallığı ve kız kardeşi İokaste'yi kendisine bahşedeceğini söyler. Tam bu sıralarda şehirde bulunan Oidipus, Sphinks'in karşısına dikilip bulmacayı çözer. Bilmecenin çözüldüğünü gören Sphinks, kendisini bir uçurumdan aşağı atarak intihar eder. Tahta oturan Oidipus, annesi İokaste ile bilmeden evlenir. Bu evlenmeden çocukları olan Oidipus, tanrıların hışmına uğrar. Thebai şehri, felaket üstüne felakete uğrar. Oidipus, bu felaketlerin nedenini öğrenmek için tanrılara danıştığında, Laios'un öldürülmesinin bütün bunlara sebep olduğunu öğrenir. Onun katilini bulmak için sihirbaz rahip Teiresiad'a danıştığında korkunç gerçekle yüzleşir. Böylece babasının katili olduğunu ve annesiyle evlendiğini öğrenen Oidipus, gözlerini kör eder. Annesi intihar eder. Kreon, onu tahttan uzaklaştırır. Tanrıların ve insanların iğrendiği kör bir dilenci konumuna düşen Oidipus, kızı Antigone tarafından sahiplenilir. Eumenidler ormanında sefil ve perişan bir halde can verir (Can, 1994: 196-199; Lûlîdî, 1998: 100). Aischylos, Sophokles ve Euripides aşağı yukarı hikâyeyi böyle işlerken Homeros hikâyeyi biraz daha farklı bir şekilde işler. Homeros'un destanına bakılırsa İokaste, Oidipus ile evlendikten hemen sonra gerçeği fark eder. Oidipus ise gerçeği fark ettikten sonra yine kral olarak hayatına devam eder. Antigone ve İsmene onun başka bir kadından kızlarıdır. Oidipus ise bir savaşta hayatını kaybeder (Lûlîdî, 1998: 101).

Oidipus mitolojisini ilk defa Sofokles (ö. MÖ. 406) *Kral Oidipus* adlı tiyatrosunda işledi. Aristo bu eseri en büyük tragedya olarak nitelendirir. Bu mitoloji daha sonraları Lucius Annaeus Seneca, Pierre Corneille, William Shakespeare, Voltaire, William Butler Yeats, Murad Wilfried Hofmann, Jean Cocteau, Andre Gide vb. kişiler tarafından dramatize edilmiştir. Arap dünyasından ise el-Hakîm ve Ali Ahmed Bâkesîr bu hikâyeyi işlemişlerdir. Eleştirmenler tarafından yapılan değerlendirmeye göre el-Hakîm ve Ali Ahmed Bâkesîr'in oyunları da dâhil olmak üzere bu oyunlardan hiçbiri Sofokles'in oyunun üzerine çıkamamıştır (İsmâ'îl, 1980: 97; Mendûr, 2020: 76-77).

el-Hakîm, mitolojinin olaylarını kendi amacına göre düzenlese de daha çok Aischylos, Sophokles ve Euripides'e yakın durduğunu söylemek mümkündür. el-Hakîm'in tiyatrosunda Oidipus, ailesine oldukça düşkündür. Hatta tiyatronun ana teması bu düşünce etrafında döner. Sphinks'i kendisi öldürmediği halde eşinin ve çocuklarının kahramanlığına olan inançları yıkılmasın diye bu yalanı kabullenmek zorunda kalır. el-Hakîm, daha önceki tiyatrolarında yaptığı gibi bu tiyatrosunda da kullandığı mitolojilerdeki hurafeleri ayıklamaya çalışır. Bu doğrultuda garip bir mahlûk olan Sphinks olayını uyduruk bir hikâye olarak gösterir. el-Hakîm, kehanetin aslını da değiştirme yoluna gider. Babasını öldüreceğine ve annesiyle evleneceğine dair kehaneti, Rahip Teiresiad'ın (Tersiyas) bir uydurması olarak gösterir. Teiresiad, Thebai Kralı Kreon'un yönetimine son verip tahtın el değiştirmesini istiyordu (el-Hakîm, 1949: 53-72). Aslında el-Hakîm oyununa İslami bir elbise giydirmek istediği için Oidipus başına gelenleri ilahların ve kaza ve kaderin bir kötülüğü olarak göstermez. Kötülük ilahlardan doğmaz, bilakis insanın kendisinden neşet eder. el-Hakîm'in tiyatrosuna göre Oidipus, erken yaşlardan itibaren Polybos'un oğlu olmadığını biliyordu. Oidipus, kendisiyle ilgili tüm gerçekleri çoban Krinthos ve Thebai'lı bir çobandan öğrenir. (el-Hakîm, 1949: 115-132; el-Hacâcî, 1984: 99-108; Mendûr, 2020: 78). Oyunda en az Oidipus kadar önemli olan diğer bir karakter de Rahip Teiresiad'dır. Teiresiad, makyavelist bir anlayışa sahiptir. Tanrılara inanır gibi görünür, ama aslında inandığı tek şey insanın iradesidir (el-Hacâcî, 1984: 127). el-Hakîm, bu kıssayı Arap ve İslam aklına uymayan hurafelerden temizlemeye çalışır. Aslında diğer çalışmalarda oyunun ana teması "insan" ile "kaderi" arasındaki çatışma iken, el-Hakîm, oyunun ana temasını "hakikat" ile "vakıa" arasındaki çatışma olarak belirler. Birbirlerini seven Oidipus ve İokaste vakıa karşısında hakikate yenilirler. el-Hakîm'e göre hakikat insanın en büyük düşmanı olup onun tepesinde bir hortlak gibi durmaktadır. Nasıl ki hakikat, *Ehlu'l-Kehf*'te Briskâ'yı seven ve ondan ayrılmak istemeyen Mişlîniyâ'dan intikam aldıysa, aynı şekilde burada hakikatin acı yüzünü görmek istemeyen Oidipus'tan da intikamını alır (el-Hakîm, 1949: 135-144; İsmâ'îl, 1980: 106; Lûlîdî, 1998: 105; Mendûr, 2020: 80).

Dînî ve Anonim Anlatılara Dayanan Tiyatroları

Tevfik el-Hakîm'in dînî ve anonim anlatılara dayanarak meydana getirdiği eserleri *Ehlu'l-Kehf* (1933) ve *Süleymân el-Hakîm* (1943) adlı eserleridir. el-Hakîm, bu eserlerini telif ederken sadece *Kur'ân-ı Kerîm*'den faydalanmakla kalmamış, aynı zamanda Yahudilik ve Hristiyanlık kaynaklarından, tefsir kitaplarına giren israilliyâtan ve halk anlatularından faydalanma yoluna da gitmiştir. el-Hakîm, bu

tiyatrolarını oluştururken büyük ölçüde Kur'ân-ı Kerîm'de geçen Ehlul-Kehf ve Hz. Süleymân ile ilgili ayetlerden faydalanmıştır. Elbette bu ayetler “mitolojik unsurlar” çerçevesinde değerlendirilemez. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'in yanı sıra tefsirlere giren israilliyât, *Tevrât*, Japon mitolojileri, *Bin Bir Gece Masalları* gibi kaynaklardan da istifade yoluna gitmesi nedeniyle bu eserlerinin “mitolojik unsurlar taşıyan eserler” olarak değerlendirilmesinde herhangi bir sakınca görülmemiştir. el-Hakîm, bu eserlerinde geçen dinî unsurları, tamamen farklı bir amaç için kullanmaktadır. Zaten el-Hakîm'in düşüncelerinin Kur'ân-ı Kerîm'in ruhuna tamamen uygun olduğunu söylemek de mümkün değildir.

Ehlu'l-Kehf

Hukuk okumak için Avrupa'ya gönderilen Tefvîk el-Hakîm daha öğrenciyken *Mer'etu'l-cedîde*, *el-'Arîs*, *Hâtemu Süleymân* ve *'Alî Bâbâ* adlı eserlerini ortaya koydu. Bu eserleri eleştirmenler tarafından beğeniyle karşılandı. Ancak el-Hakîm, asıl başarısını Fransa'dan döndükten sonra *Ehlu'l-Kehf* (1933) adlı eserini ortaya koyarak gösterdi. el-Hakîm, kökleri İslamî mirasa dayanan bir anlatıdan bir tragedya yaratmayı hedefliyordu. Arap tiyatrosunu yeni bir merhaleye taşıyan bu eseri, ona dünya çapında bir ün kazandıracak ve Tâhâ Huseyn (ö. 1973) başta olmak üzere birçok eleştirmen tarafından büyük bir beğeniyle karşılanacaktı (el-Hacâcî, 1984: 22-23). Tâhâ Huseyn, *Ehlu'l-Kehf*'in sadece Mısır edebiyatı için değil, tüm Arap edebiyatı için önemli bir eser olduğunu söyler. Ona göre bu eser Arap edebiyatında yeni bir kapı açmıştır. Aynı zamanda bu eserin Arap edebiyatında ilk gerçek tiyatro olduğunu söyler. Bu eserin Batı dillerine tercüme edilmesi halinde Batılı eleştirmenler tarafından da beğeniyle karşılanacağını söylemektedir. Onun bir Batılı mı yoksa Mısırlı mı olduğu tartışmasına da giren Tâhâ Hüseyin, her ikisinin de bir sentezi olduğunda karar kılar (Huseyn, 2012: 85-87).

el-Hakîm, *Ehlu'l-Kehf* adlı eserinin genel çerçevesini, Kehf Sûresi'nde geçen ayetleri (Kehf Sûresi, 18/9-26) göz önünde bulundurarak çizmektedir. Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerîm'i, el-Hakîm'in en önemli kaynağı olarak görebiliriz. O, aynı zamanda bu ayetlerin tefsirlerinden de faydalanmıştır. Bu bağlamda; et-Taberî (ö. 923), ez-Zemahşerî (ö. 1144), el-Beydâvî (ö. 1286) ve en-Nesefî (ö. 1310) tefsirleri onun temel kaynakları arasında yerlerini almışlardır (el-Hacâcî, 1984, s. 134). el-Hakîm, oyunun sonuna, Briskâ adlı karakterin ağzından aktardığı ve Hiroşima kralının ölümü ve tekrar dirilişini (Japon mitolojisi) işleyen bir bölüm de eklemiştir (Mendür, 2020: 49).

Kur'ân-ı Kerîm'in Kehf Sûresi'nde geçen ayetlere göre Ashab-ı Kehf ve Ashab-ı Rakîm, tek bir Allah'a inanmaktadırlar. İçinde yaşadıkları toplumu terk edip mağaraya sığınır. Allah onları mağarada üçyüz dokuz yıl boyunca uyutur. Güneş onlara temas etmeden doğup batmaktadır. Onlar ise mağaranın geniş bir yerinde uykuda oldukları halde uyanık bir şekilde görünürler. Onları bu halde gören olursa korkunç görünüşleri nedeniyle kaçıp gidecektir. Köpekleri ise mağaranın girişinde kolunu uzatmış bir halde yatmaktadır. Sonra uyanırlar ve ne kadar kaldıklarını birbirlerine sorarlar. Bazıları bir veya birgünden daha az derken, diğerleri bunu ancak Allah'ın bilebileceğini ifade ederler. Aralarından birine gümüş bir para vererek yiyecek için şehre gönderirler ve onu dikkatli olması konusunda özellikle tembihlerler. Çünkü düşmanlarının eline düşerse mutlaka taşlanarak öldürülecek ya da kendi dinlerine döndürülecektir. Allah, va'dinin hak olduğunu ve kıyametin gerçekleşmesinde de hiçbir şüphe olmadığını bilsinler diye onların durumlarını halka açık eder. Kendi aralarında onların üzerinde bir bina ya da mescit yapma konusunda tartışır. Daha sonraki zamanlarda insanlar, onların sayıları konusunda ihtilafa düşerler. Kur'ân-ı Kerîm, onların sayıları hakkındaki ihtilafı üç, beş ve yedi olarak zikreder ve gerçeğin sadece Allah'ın indinde olduğunu belirterek gerçek sayı konusunu muğlâk bırakır (Kur'ân-ı Kerîm Meâli, 2011: 18/9-26).

el-Hakîm, tiyatrosunun zamanını ve mekanını ez-Zemahşerî ve el-Beydâvî'de geçen rivayetlere dayanarak belirlemeye çalışır. Buna göre olayların geçtiği yer Tarsus şehridir. Tarsus şehrinin eskiden beri hem Araplar tarafından hem de Müslümanlar tarafından aşına bir yer olması bu seçimde etkili olduğu söylenebilir. el-Hakîm, yine İslami kaynaklara dayanarak mağarayı “Kehfu'r-Rakîm” olarak adlandırmış, zamanı da Hıristiyanların büyük bir baskıya uğradığı Dakyânus zamanına dayandırmıştır. el-Hakîm, Ehlul-Kehf'in mağaraya sığınmalarının sebebini Kur'ân-ı Kerîm ve et-Taberî'de geçen anlatımlara dayanarak tek ilaha inanmaları ve şirki reddetmeleri çerçevesinde ele alır. Yine Kur'ân-ı Kerîm'e dayanarak mağarada kaldıkları zamanı üç yüzyıl ile sınırlar. Oyunda, Ehlul-Kehf'in uyandıklarında aralarında geçen konuşma ve içinde buldukları ortam Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılanların aşağı yukarı aynıdır. el-Hakîm, içlerinden birisinin yiyecek getirmesi için şehre inmesi olayında et-Taberî tefsirine, döndükten sonra aralarında geçen diyalogda ise ez-Zemahşerî tefsirine dayanmaktadır. Oyunun, ikinci bölümü kralın sarayında açılır. Burada geçen olaylar ve şehir halkının topluca mağaraya gidişi aynı

şekilde et-Taberî'nin anlatılarına göre şekillenmeye devam eder (el-Hakîm, 1933: 14-18; el-Hacâcî, 1984: 134-149).

Kur'ân-ı Kerîm, Ehlu'l-Kehf'in kaç kişiden oluştuğuna dair kesin bir şey söylememektedir. Sadece bu konudaki ihtilaflara değinerek aslında bunların uyduruk anlatılar olduğunu söylemektedir. el-Hakîm, burada en-Nesefî tefsirine dayanarak sayıyı üç ile sınırlamayı tercih etmiştir. Yemlîhâ, Marnûş ve Mîşlîniyâ adlı karakterlerinin isimlerini ise ez-Zemahşerî'den almıştır. el-Hakîm, karakterlerinin isimlerinde de tasarrufta bulunarak rivayetlerin aksine Yemlîhâ'yı Ehlu'l-Kehf'in çoban karakteri olarak belirler. Tiyatrosunda Ehlu'l-Kehf'in köpeğine de yer verir ve onu Katmîr olarak isimlendirir. el-Hakîm, Briskâ ve Galyas gibi kaynaklarda geçmeyen karakterler de yaratır. Özellikle eski eşine benzeyen Briskâ, onun oyununda önemli karakterlerden biri olarak yerini almaktadır. (el-Hakîm, 1933: 37-62; Mendûr, 2020: 49; el-Hacâcî, 1984: 149-156).

el-Hakîm'in, *Ehlu'l-Kehf* adlı eserindeki en önemli başarısı karakter yaratmadaki başarısıdır. Dinî kaynaklardaki karakterler aşağı yukarı aynı sadelikte ve aynı iman seviyesinde iken, el-Hakîm, karakterleri birbirinden ayırarak farklı karakterler ortaya koyar. Çoban Yemlîhâ dışında diğer karakterlere felsefî bir bakış açısı kazandırır. Onların ağzından insan ile zaman ilişkisini, yeniden yaratılmayı, akıl ve kalbin işlevlerini, aşk, iman vb. felsefî konuları sorgular (Huseyn, 2012: 87-88). Marnûş ve Mîşlîniyâ karakterlerinin hayata olan bağlılıkları, dînî bağlılıklarının önüne geçmiş gibi görünmektedir. Aslında onları imana sevk eden şey sevgidir, aşktır. Çünkü el-Hakîm'in tiyatrosuna göre Marnûş'u Hıristiyanlığı benimsemeye iten şey Mesihî olan karısına karşı beslediği sevgidir. Aynı şekilde Briskâ'yı inanmaya götüren sebep yine onun Mîşlîniyâ'ya olan duygusal bağlılığıdır (el-Hakîm, 1933: 35-36; İsmâ'îl, 1980: 234; İsmâ'îl, 2018: 177).

Zaman meselesi kadîm Mısır'da insanların zihnini meşgul ettiği gibi modern dönemde de Tevfik el-Hakîm'in zihnini meşgul eder. Onun *Ehlu'l-Kehf* adlı eserinin ana teması zamanın mutlaklığı ve insanın ona karşı mücadelesidir. Ehlu'l-Kehf'ten her biri zaman gerçeğiyle farklı bir şekilde yüzleşirler. Yemlîhâ, dışarıda sürüsünü bulamadığında kendisini mağaraya atar. Marnûş, daha dün terk ettiği karısını ve çocuğunu görmek için evine gittiğinde çocuğuna ait bir mezar taşından başka bir şey göremez. O da dehşet içinde kendisini mağaraya atar. Mîşlîniyâ ise, gerçekte daha farklı bir şekilde yüzleşir. İlk önce eski eşine benzeyen Briskâ'yı gerçek eşi zanneder, fakat aralarında geçen diyalogda o da gerçeğin farkına varır ve diğer arkadaşları gibi mağaranın yolunu tutar (*el-Hakîm; 1933: 86-133*). Yemlîhâ'yı sürüsü, Marnûş'u karısı ve çocuğu, Mîşlîniyâ'yı ise aşkı hayata bağlıyordu. Bu bağların ortadan kalkmasıyla birlikte hayatla olan bağlantıları birden kopar. Hayata dair bu bağlar, aynı zamanda onların "zaman" ile olan bağlantıları anlamına da geliyordu. *Ehlu'l-Kehf*'te mağara arkadaşları bu zaman bağından kurtulamazlar. Gerçekle her temas ettiklerinde kendilerini yabancı, eski ve istenmeyen hissederler. Sonuç, insanın zamana karşı mutlak yenilgisidir (el-Hakîm; 1933: 149-175; İsmâ'îl, 1980: 225; er-Râ'î, 1992: 376; İsmâ'îl, 2018: 178-179; Mendûr, 2020: 68).

Süleymân el-Hakîm

el-Hakîm'in mitolojik unsurlar taşıyan diğer bir eseri *Süleymân el-Hakîm* adlı tiyatro eseridir. O, bizzat kendisi bu eserini *Kur'ân-ı Kerîm*, *Tevrat* ve *Bin Bir Gece Masalları*'ndan esinlenerek meydana getirdiğini dile getirmektedir (el-Hakîm, 1948: 10). el-Hakîm, *Ehlu'l-Kehf*'te olduğu gibi bu oyununun da genel çerçevesini *Kur'ân-ı Kerîm*'den alır. Aynı şekilde sadece ayetlerle yetinmeyerek onların tefsirlerinden de faydalanma yoluna gider. *Bin Bir Gece Masalları*'ndan da *Avcı ve İfrîû* hikâyesini alır. *Tevrat*'tan aldığı şiirsel ifadeler ise neredeyse tiyatrosunun tümüne yayılmış durumdadır (Mendûr, 2020: 71-72).

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Süleymân ile ilgili şu bilgiler verilmektedir: Hz. Süleymân'ın emrine rüzgâr verilmişti ve onu dilediği yere estirirdi. Ayrıca Allah, bina yapımında ve dalgalılıkta usta olan cinleri de onun emrine vermişti (Kur'ân-ı Kerîm Meâli, 2011: 38/36-39). Hz. Süleyman, Hz. Dâvûd'a varis olur ve ona kuşdili öğretilir. Hz. Süleyman'ın cinlerden, insanlardan ve kuşlardan meydana gelen orduları vardır. Hz. Süleyman, kuşlara göz atıp onları yoklar ve "Hüdhüd'ü niçin göremiyorum?" diye sorar. Hüdhüd'ün geçerli bir mazeret göstermemesi halinde onun boynunu vuracağını söyler. Çok geçmeden Hüdhüd çıkagelir ve Hz. Süleymân'a, başlarında bir kraliçenin olduğu bir topluluğun güneşe taptıklarını gördüğünü söyler. Hz. Süleymân, ona bir mektup vererek ondan bu mektubu onlara ulaştırmasını ve kenara çekilip durumu izlemesini ister. Mektubu alan Kraliçe kavminin ileri gelenlerini toplayarak Hz. Süleymân'dan önemli bir mektup aldığını söyler ve onlardan ne yapmaları gerektiği konusunda görüş bildirmelerini ister. Onlar da: "Biz güçlü kimseleriz ve çetin savaşıyoruz" deyip son

sözü ona bırakırlar. O da: “Krallar bir memlekete girdi mi, orayı harap ederler ve halkının ileri gelenlerini zelil hâle getirirler” der ve Hz. Süleymân’a çeşitli hediyeler gönderip durumun vaziyetini öğrenmeye çalışır. Hz. Süleymân, hediyelerle gelen elçileri: “Allah’ın bana verdiği, size verdiğinden daha hayırlıdır” diyerek geri çevirir ve teslim olmamaları halinde ordularıyla memleketlerine girme konusunda onları tehdit eder. Daha sonra Hz. Süleymân ileri gelenlere dönerek kimin kraliçenin tahtını kendileri teslim olmadan önce getirebileceğini sorar. Cinlerden bir İfrîr: “Sen yerinden kalkmadan ben onu sana getiririm” der. Kendisine kitap bilgisi verilen biri ise: “Ben onu, gözünü kapayıp açmadan önce sana getiririm” diye cevap verir. Hz. Süleymân kendisine gelen kraliçenin tahtının tanınmaz hale getirilmesini ister. Kraliçe gelince Hz. Süleymân: “Senin tahtın böyle miydi?” diye sorar. O da kendi tahtına benzediğini söyler. Hz. Süleymân’ın billurdan yaptığı bir köşkü vardır. Kraliçeyi köşküne davet eder. Kraliçe zemini su zannederek elbisesini toplamaya çalışır. Hz. Süleymân, ona köşkün billurdan yapıldığını hatırlatınca: “Ey Rabbim! Şüphesiz ben nefsimi zulmetmişim. Şimdi ise Süleyman ile birlikte âlemlerin Rabbi olan Allah’a teslim oldum” der (Kur’ân-ı Kerîm Meâli, 2011: 27/16-44). Kur’ân-ı Kerîm, Hz. Süleymân’ın ölümünün bir kurtçuğun onun değneğini yemesi sonucunda ortaya çıktığını söyler. Değnek kırılınca Hz. Süleymân’ın cesedi yere yığılır ve böylece cinler onun öldüğünü fark ederler (Kur’ân-ı Kerîm Meâli, 2011: 34/14).

el-Hakîm, tiyatrosunu *Bin Bir Gece Masalları*’nda geçen *Avcı ve İfrîr* hikâyesindeki avcının ağını denize atmasıyla başlatır. İlk iki atışta gereksiz şeylerle karşılaşan avcı üçüncüsünde ağı mühürlü bir şişe bulur. En azından bunu satarak az bir gelir elde edeceğini düşünür. Ağını açar açmaz şişeden önce bir duman çıkar, sonra bu duman toplanarak içinden bir cin çıkar (Elfu leyletin ve leyle, 2008: 18). Buraya kadar hikâyeyi olduğu gibi işleyen el-Hakîm, bundan sonra hikâye üzerinde ufak tefek değişikliklere gider. Asıl hikâyedeki avcı evli ve üç çocuk babası iken; oyunda geçen avcı, bekâr ve yalnızdır. Asıl hikâyede zaman Hz. Süleymân’dan bin sekiz yüz yıl sonrasını işaret ederken; oyunda, zaman, Hz. Süleymân dönemidir. Asıl hikâyede Cin’in şişeye konulmasının sebebi inkârcılığı iken; oyunda, kendisinden istenilen bazı işleri yapmamasıdır. Asıl hikâyede cinin şişede kalması yüzyıllar sürerken; oyunda, birkaç yıl ile sınırlanmıştır. Hikâyeye göre cin, ilk önceleri kendisini kurtaranı ödüllendireceğini söyler, fakat uzun yıllar kaldıktan sonra kendisini kurtaranı öldüreceğine yemin eder. Avcı onu kurtardıktan sonra onu öldüreceğini söyler. Asıl hikâyeye göre avcı, çevirdiği bir hile ile cini tekrar şişenin içine sokmayı başarır. Böylece isteklerini elde eder. Fakat oyunda, avcı bu kadar hilekâr değildir. Zavallı avcı, ancak Hz. Süleymân’ın gemilerinin görünmesiyle kurtulur. Bundan sonra el-Hakîm, *Bin Bir Gece Masalları*’nda geçen hikâyeyi bir kenara bırakarak olayları Hz. Süleymân kıssasına bağlar. Hz. Süleymân’ın elinden kurtulamayacağını anlayan Cin, yeni bir çözüm yolu geliştirir. Buna göre Cin, tekrar şişeye girecek, avcı onu alıp Hz. Süleymân’ın huzuruna çıkacak ve onu için af dileyecektir. Böylece herkes muradına ermiş olacaktır (el-Hakîm, 1948: 11-21; el-Hacâcî, 1984: 273-279; Elfu leyletin ve leyle, 2008: 18-20).

el-Hakîm, en-Nisâbü’rî (ö. 1012) tefsirine dayanarak oyunun mekanını belirlemeye çalışır. Buna göre Hz. Süleymân Kâbe’yi tavaf ettikten sonra bir ayda kat edilebilecek bir yolu bir gün içinde kat ederek San’â’ memleketinde bir çöle varır. Burada suya ihtiyaç duyan Hz. Süleymân, Hüdhüd’ü su aramaya yollar. Hüdhüd’ün su arama olayı et-Taberî tefsirine göre şekillenir. el-Hakîm, burada diyaloga biraz renk katmak için Vezir Âsîf ve Kâhin Sadûk adında iki karakter daha yaratır. Hüdhüd’ün ortaya çıkışı ve güneşe tapan bir topluluktan bahsetmesi olayı *Kur’ân-ı Kerîm*’de geçen ayetlere dayanır (el-Hakîm, 1948: 22-28; el-Hacâcî, 1984: 157-161). el-Hakîm, ayetlerdeki genel çerçeveyi kullanarak olayları tiyatro kalıbına dökmeye çalışır.

Ne *Kur’ân-ı Kerîm* ne de *Tevrat*, güneşe tapan bu topluğun başındaki kraliçenin adını vermez. el-Hakîm, et-Taberî tefsirine dayanarak ismini Belkıs olarak seçer. Hz. Süleymân’dan bir mektup alan Belkıs, haşiyesini toplar ve durumun vaziyeti konusunda onlara danışır. Olayları yine *Kur’ân-ı Kerîm*’de geçen ayetler çerçevesinde işleyen el-Hakîm, burada elçi, vezir ve ordu komutanı gibi yeni karakterler yaratır. Onları kendi aralarında tartışır. Eserde yerini alan Munzir adındaki karakter, başkarakterlerden olmasa da en az onlar kadar önemlidir. Munzir, Belkıs’a esir düşen bir komutandır. Aslında bu karakter hiç yoktan meydana çıkmış bir karakter değildir. el-Hakîm, farklı rivayetlerden ilham alarak yeni bir karakter yaratır. Bu komutana âşık olan Belkıs, çevresine danışan, ama son sözü kendisi söyleyen güçlü bir kraliçedir. Hz. Süleymân’ın gücünün farkında olan kraliçe, savaşmak yerine hediyeler gönderip ona göre konum almaya karar verir. Hediyelerle Hz. Süleymân’ın huzuruna çıkan elçi, eli boş döner. Hz. Süleymân’ın kimsenin hediyesine ihtiyacı yoktur ve eğer Belkıs derhal teslim olmazsa memleketi fethedilecektir (el-Hakîm, 1948: 35-38; el-Hacâcî, 1984: 157-161).

Yemen'den sonra olaylar Yerusâlim'e (Kudüs) intikal eder. el-Hakîm, ayetlerden ilham alarak Belkîs'in geleceğinin rüzgâr tarafından Hz. Süleymân'a iletildiğini varsayar. Hz. Süleymân, kraliçe gelmeden önce bütün haşiyesini toplar. Bütün cinlere yönelerek hangisinin onun tahtını getirebileceğini sorar. Müellif burada hitap konusunda *Kur'ân-ı Kerîm*'in ana çerçevesinden çıkar. Çünkü *Kur'ân-ı Kerîm*'e göre hitap, huzurda bulunan herkese dir. Cinlerden bir tanesi onu göz açıp kapayıncaya kadar getirebileceğini söyler. Tahtın getirilişi, *Kur'ân-ı Kerîm*'deki ayetlerin çerçevesi içinde gerçekleşir (el-Hakîm, 1948: 55-61; el-Hacâcî, 1984: 165-168).

el-Hakîm, bundan sonra *Kur'ân-ı Kerîm*'de geçen Hz. Süleymân kıssası ile *Bin Bir Gece Masalları*'nda geçen *Avcı ve İfrît* hikâyesini bu sefer Tevrat'tan da ilhamını alarak tekrar birleştirme yoluna gider (el-Hakîm, 1948: 28). el-Hakîm, bu Cin'i binanın yapımında da zikreder. Binayı inşa eden de bu Cin'dir. Binanın zemini camdan yapılmıştır. Oyuna göre binaya ilk giren ve hayretini dile getiren Cin'in arkadaşı Avcı'dır. Daha sonra Hz. Süleymân ve Belkîs bu binaya girerler. Burada *Kur'ân-ı Kerîm*'de geçtiği gibi Kraliçe zemini su zannederek paçalarını toplamaya çalışır. el-Hakîm, burada "uçan halı" konusunu da işler ve bu olayı mantık çerçevesinde ele almaya çalışır. Avcı, Hz. Süleymân ve Belkîs'i uçan halı üzerinde görünce büyük bir şaşkınlık yaşar. Arkadaşı Cin, rüzgâr sayesinde uçan halıyı, uçan Hühüd veya denizde yüzen gemiye benzeterek bunun mümkün olabileceğini söyler (el-Hakîm, 1948: 85-91; el-Hacâcî, 1984: 168-172). Bundan sonraki olaylar, oyunun sonunda Hz. Süleymân vefat edinceye kadar artık müellifin tasarrufunda ilerler. Müellif, Hz. Süleymân'ın vefatında tekrar *Kur'ân-ı Kerîm*'in naslarının genel çerçevesine geri dönecektir.

el-Hakîm, Hz. Süleymân'ın vefatını *Kur'ân-ı Kerîm*'de geçen ayetler çerçevesinde işler. Buna göre Hz. Süleymân Cin'in yapmış olduğu binada tahtının üzerinde esasına dayanmış bir şekilde yatmaktadır. Burada müellif, konuyu *Avcı ve İfrît* hikâyesiyle birlikte biraz daha farklı bir şekilde işlemeye çalışmıştır. Tefsir kitapları, ağaç kurdunun onun esasını yiyip düşmesini sağlayıncaya kadar hiç kimsenin onun ölümünden haberdar olmadığını rivayet etmektedir. el-Hakîm'in oyununda ise Avcı, olaydan haberdardır. Çünkü Hz. Süleymân, vefat etmeden önce ölümünden hiç kimseye bahsetmemesini ister. Vezir Âsîf ve Kâhin Sâdûk, Hz. Süleymân'ın binadan çıkması üzerine şüphelenirler ve işin aslını Avcı'dan öğrenmeye çalışırlar. Onlar binanın kapısının önünde kendi aralarında tartışırken Hz. Süleymân'ın esasının kırıldığını ve onun yere düştüğünü görürler (el-Hakîm, 1948: 147-154; el-Hacâcî, 1984: 173-174).

el-Hakîm her ne kadar tiyatrosunun genel çerçevesini *Kur'ân-ı Kerîm* ve tefsir kitaplarından almışsa da özellikle Hz. Süleymân karakterinin tasvirinde kutsal kitap *Tevrat*'tan istifade yoluna gitmiştir. el-Hakîm'in, *Tevrat*'tan istifade etmesi Avcı ile İfrît'in karşılaşmalarıyla başlar. İsmi Dâhiş b. ed-Dimriyât olan bir cin, isyankârlığı nedeniyle Hz. Süleymân tarafından bir şişeye konulup denize atılır. Şişenin avcı tarafından bulunmasıyla birlikte avcı ile cin arasında bir arkadaşlık başlar. el-Hakîm, Hz. Süleymân'ın siyasi ve askeri gücünü tasvir ederken de *Tevrat*'tan faydalanır. Hz. Süleymân, dönemin bütün krallıklarına boyun eğdirmiştir. Nasıl olur da bir kraliçe kendi dininden haberdar olmaz ve güneşe tapar (el-Hakîm, 1948: 27-28; el-Hacâcî, 1984: 174-175).

Oyunda, Hz. Süleymân'ın zenginliğine de vurgu yapılır. Buna göre Hz. Süleymân'ın kralı olduğu Yerusâlim kentine oluk oluk altın ve gümüş akmaktadır. el-Hakîm, bunu elçinin ağzından Sebe kraliçesi Belkîs'a aktarır. Böylece Hz. Süleymân'ın asıl amacının hediyeler değil, bizzat kraliçenin kendisi olduğu bilgisi verilmeye çalışılır. el-Hakîm, Hz. Süleymân'ın adaletine vurgu yapmak için Avcı'nın ağzından *Tevrat*'ta geçen bir kıssayı da işler. Buna göre iki kadın bir çocuk üzerinde kavga ederler. Her biri kendi çocuğu olduğunu söyler. Olay Hz. Süleymân'a aktarıldığında çocuğun ortadan ikiye bölünmesini ister. Sahte anne, buna razı olurken asıl anne kendi hakkından vazgeçerek çocuğun diğerine verilmesine razı olur. Böylece asıl annenin o olduğuna hükmedilir. Avcı bu kıssayı Cin'in affedilmesi için Hz. Süleymân'dan merhamet dilerken anlatır (el-Hakîm, 1948: 29; el-Hacâcî, 1984: 176-179).

Oyunda, Hz. Süleymân'ın kadınlarla olan ilişkisinden de bahsedilir. el-Hakîm, *Tevrat*'a dayanarak onun bin kadına sahip olduğunu söyler. Hz. Süleymân'ın şairliğinden de bahsedilir. *Tevrat*'ta Hz. Süleymân'a nispet edilen şiirler yer almaktadır. el-Hakîm, bunlardan bir kısmını olduğu gibi kullanır. Hz. Süleymân bunları okuması için Belkîs'a verir, fakat o, bu şiirleri âşık olduğu kölesi Munzir için terennüm ederek Hz. Süleymân'ın kızgınlığını üzerine çeker. el-Hakîm, yine *Tevrat*'ta dayanarak Hz. Süleymân'ın onu büyük hediyelerle memleketine gönderdiğini diyalog yoluyla aktarmaya çalışır (el-Hakîm, 1948: 98-102; el-Hacâcî, 1984: 180-184).

Süleymân el-Hakîm'de ana tema insan gücünün sınırlılığıdır. Hz. Süleymân, çevresindeki bütün kralları hükmü altına almıştır. Hayvanlar, insanlar, cinler hatta doğal güçler ona hizmet etmektedir. Bin tane kadına, istediği kadar mâla sahiptir. Bütün bunların yanında Belkıs'ın da kalbine sahip olmak ister. Ancak bunda muvaffak olamaz. Belkıs, Munzir'i, Munzir de bir başkasını sevmektedir. Hz. Süleymân, Belkıs'ın kalbini kendisine çevirmek için Cin'i görevlendirir. Ancak Cin de girişimlerinde başarısız olur. Sonunda Hz. Süleymân, kalbin anahtarlarının ancak Allah'ın indinde olduğunu ikrar eder (el-Hakîm, 1948: 46-48, 103-142; Mendûr, 2020: 72-73).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Mitolojiler, tarih boyunca insan zihnini meşgul etmiştir. Her milletin, hatta ilkel kabilelerin bile kendilerine ait mitolojileri mutlaka olmuştur. Dünyanın hemen hemen her coğrafyasında mitolojilere rastlamak mümkündür. Mitolojilerin kaynağı ile ilgili farklı görüşler ileri sürülse de insan hayatının belli bir aşamasında hayatı anlamlandırmada ve hayata adapte olmada insanlık için önemli bir rol oynadıkları muhakkaktır. Mitolojilerin tarihsel, felsefi, sosyolojik, psikolojik, folklorik ve itikadî gibi pek çok boyutları vardır. Her ne kadar mitler, olmuş bitmiş olaylar ya da insanlık tarihinin bir aşaması olarak görülse de etkileri günümüze kadar devam etmiştir. Mitolojiler, kadîm Yunan edebiyatında kullanılmakla birlikte, özellikle Rönesans'tan itibaren bu unsurların kullanımı giderek artmaya başlamıştır. Modern toplumlarda da gerek halk inanışlarında gerekse resim, müzik, dans, heykel, el sanatları, mimari, sinema, dil ve edebiyat gibi birçok alanda mitlerin etkileri ve kalıntıları devam etmektedir.

Klasik ve modern çağda birçok edebiyatçı, edebî eserlerinde bazen bir temel anlatı, bazen bir imge veya sembol olarak, olağanüstü olaylarla örülü hikâyeleri olan mitolojik anlatılara başvurmuşlardır. Mitlerin hazır birer sembol olmaları, insan belleğinde tanınmış kalıplara bürünmeleri, esrarlı yapıları, sanatsal derinlik yaratmada oldukça işlevsel olmaları ve esnek yapılarıyla bu edebiyatçıların büyük ilgisini çekmiştir. Mitolojilerin bu yönlerini keşfeden bu edebiyatçılar; şiir, roman, hikâye, tiyatro vb. modern türlerde mitolojileri kullanmaktan geri durmamışlardır. Klasik dönemde mitolojileri işleyenler arasında Aischylos, Euripides, Sofokles, Lucius Annaeus Seneca gibi yazarlar görülürken; modern dönemde başta William Shakespeare olmak üzere George Bernard Shaw, Andre Gide, Pierre Corneille, Alexander Pope, Eugene O'Neill, Thomas Stearns Eliot, Jean Paul Sartre, Jean Anouilh gibi yazarları görmek mümkündür.

Modern çağda Batılı edebiyatçılardan büyük ölçüde etkilenen Arap yazarlar da şiir, roman, hikâye, tiyatro gibi alanlarda eser verirken mitolojilerden yararlanma yoluna gitmişlerdir. Dîvân ekolü, Apollo ekolü ve Romantik ekol temsilcileri şiirde mitolojik unsurlara başvurmakla birlikte Serbest şiir ekolü ve Temmuz ekolünün temsilcilerinin ortaya çıkmasıyla bu unsurların kullanımı zirveye ulaşmıştır. Roman türünde de ilhamını mitolojiden alan birçok eser ortaya konulmuştur. Ancak özellikle 1967 yenilgisinden sonra romanda mitolojinin kullanımı giderek artmaya başlamıştır. Modern Arap tiyatrosu da mitolojiden nasibini almıştır. Modern Arap tiyatrosunda eserlerinde mitolojiyi ilk istihdam eden Tevfik el-Hakîm'dir. Daha sonra Muhammed Ferîd Ebû Hadîd, 'Alî Ahmed Bâkesîr, Mahmûd Teymûr, Fethî Rıdvân, Bekr eş-Şerkâvî, 'Alî Sâlim gibi kişiler de eserlerinde çeşitli mitolojileri kullanmışlardır.

Tevfik el-Hakîm; *İzîs*, *Melik Üdîb*, *Bicmâliyûn*, *Ehlu'l-Kehf*, *Süleymân el-Hakîm* olmak üzere toplam beş adet eserinde Doğu ve Batı kaynaklı mitolojileri kullanma yoluna gitmiştir. el-Hakîm'in "zihinsel" veya "idea" oyunları diyebileceğimiz bu oyunları, genellikle modern bağlamları çerçevesinde ele alınmıştır. Bu eserlerinde zaman, hayat, vakıa, hakikat, sanat, siyaset, insan gücünün mutlaklığı vb. konular ele alınmıştır. Onun *Ehlu'l-Kehf* adlı oyunu insan ile zaman arasındaki ilişkiyi ele alır. Ona göre insanın zamana galebe etmesi mümkün değildir. Aynı zamanda hayattan kopan bir kişi zamandan da kopmuş olur. *Süleymân el-Hakîm* adlı eserinde insan gücünün sınırlılığını ele alır. Kendi döneminin en güçlü, azametli hükümdarı olan Hz. Süleymân bile her istediğini elde edememiştir. *Melik Üdîb* adlı eserinde "hakikat" ile "vakıa" arasındaki ilişkiyi ele alır. "Vakıa" insanın, içinde mutlu bir şekilde yaşadığı, olaylara kendi penceresinden baktığı ve asla terk etmek istemediği "hayat"ını temsil ederken; "hakikat" onun "kaderi"ni ve kendisi dışındaki "gerçeği" temsil etmektedir. Ona göre hakikat, insanın tepesinde bir hortlak gibi durmaktadır. İnsan istemese de bu hakikat ile yüzleşmek zorundadır. *Bicmâliyûn* adlı eserinde ise "hayat" ile "sanat" arasındaki çatışmayı ele alır. el-Hakîm'in gözünde hayat, fani ve yok olmaya mahkumdur. Sanat ise ebedidir. Ona göre her ne kadar sanat ebedi olsa da hayatın canlılık taşıması, duygulara sahip olması, aşkın ancak hayat ile mümkün olması gibi nedenlerle sanatkar, sürekli "hayat" ile "sanat" arasında gelgitler yaşar. Ancak sanatın hayata galebe çalması kaçınılmazdır. *İzîs* adlı oyununda da yönetimde "idealizm" ile "realizm" arasındaki çatışmayı ele alır. Osiris, idealizmi;

Set ise, realizmi temsil etmektedir. İdealizmin araçları bilgelik, hoşgörü, bilim, şeffaflık, keşifler gibi unsurlar iken; realizmin araçları hile, zorbalık, ihanet, sömürü gibi unsurlardır. İdealizm, realizme karşı zaman zaman yenik düşse de onun, bu oyununda İdealizmi başarıya götürmeye çalıştığını söyleyebiliriz.

Yazarlık Katkısı

Araştırma yazar tarafından tek başına yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Bakâdî, M. (2017). Tavzîfu't-turâsi'l-ustûriyyi'l-İğrikîfi'l-mesrahi'l-Arabiyyi'l-mu'âsir. *Mecelletu İşkâlât*, 0(11), 210-223.
- Batuk, C. (2009). Mit, Tarih ve Gerçeklik Sorunu Üzerine Notlar. *Milel ve Nihal*, 6(1), 27-53.
- Can, Ş. (1994). *Klasik Yunan Mitolojisi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Elfu Leyletin ve Leyle*. (2008). Beyrut: Dâru Sâder.
- el-Hacâcî, A. Ş. (1984). *el-Üstûre fi'l-Mesrahi'l-Mısıriyyi'l-mu'âsir*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif.
- el-Hakîm, T. (1933). *Ehli'l-kehf*. Mısır: Dâru Misr li't-Tibâ'a.
- el-Hakîm, T. (1942). *Bicmâliyûn*. Mısır: Dâru Misr li't-Tibâ'a.
- el-Hakîm, T. (1948). *Süleymân el-Hakîm*. Mısır: Dâru Misr li't-Tibâ'a.
- el-Hakîm, T. (1949). *el-Melik Üdib*. Mısır: Dâru Misr li't-Tibâ'a.
- el-Hakîm, T. (1955). *İzîs*. Mısır: Dâru Misr li't-Tibâ'a.
- Erkan, D. (2019). Moda Tasarımında Mitolojik Semboller. *İdil*, 0(62), 1375-1389.
- er-Râ'î, A. (1992). Arabic Drama Since TheThirties. (Ed. M. M. Badawî). In *Modern ArabicLiterature* (p. 358-403). Cambridge: Cambridge University Press.
- Gögebakan, Y. (2016). Semavi ve Pagan Dinlerde Ortak Özellik Olarak Kuban'ın Resim Sanatı İçerisindeki Yeri. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 0(36), 58-89.
- Gölcük, Ş. (1995). Esâtîr. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (s. 359-360). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Gündüz, Ş. (2009). Kutsal Hakkında Konuşmak: Dinsel Söylemde Mitos. *Milel ve Nihal*, 6(1), 9-26.
- Hanûn, A. (2017). el-Mevrûsu'l-ustûri Fi'l-edebi'l-'Arabîyyi'l-hadîs ve'l-edebi'l-mukârin. *Mecelletu İşkâlât*, 0(11), 181-209.
- Huseyn, T. (2012). *Fusûl fi'l-edeb ve'n-nakd*. Windsor: Muessesetu Hindavî Li't-Ta'lîm ve's-Sekâfe.
- İlhan, F. (2014). Efsane ve Mitlerin İşlevleri ve Modern Toplumdaki Yansımaları: Sarıkız Efsanesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Doç. Dr. Kemal Ataman). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İsmâ'îl, İ. (1980). *Kadâya'l-insân Fi'l-edebi'l-mesrahiyyi'l-mu'âsir*. Mısır: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî.
- İsmâ'îl, S. A. (2018). *Eseru't-turâsi'l-'Arabî Fi'l-mesrahi'l-Mısıriyyi'l-mu'âsir*. Windsor: Muessesetu Hindavî Li't-Ta'lîm ve's-Sekâfe.
- Kavukçu, E. (2016). Seçkiler Üzerinden 13. yy'dan 18. yy.'a "Son Akşam Yemeği" İncelemesi. *Sanat Dergisi*, 25(0), 67-79.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. (2011). (Çev: H. Altuntaş & M. Şahin). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Lûlidî, Y. (1998). *el-Mîsulûciyâ el-İğrikîyye fi'l-mesrahi'l-'Arabîyyi'l-mu'âsir*. <https://foulabook.com/ar/book/%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%8A%D8%AB%D9%88%D9%84%D9%88%D8%AC%D9%8A%D8%A7-%D8%A7%D9%84%D8%A5%D8%BA%D8%B1%D9%8A%D9%82%D9%8A%D8%A9-%D9%81%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B3%D8%B1%D8%AD-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B1%D8%A8%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B9%D8%A7%D8%B5%D8%B1-pdf> adresinden 27.10.2022 tarihinde erişildi.
- Mendür, M. (2020). *MesrahuTevfik el-Hakîm*. Windsor: Muessesetu Hindavî Li't-Ta'lîm ve's-Sekâfe.
- Naso, P. O. (1964/1992). *Meshu'l-kâinât*, (Çev: S. 'Ukkâşe). Mısır: Hey'etü'l-Mısıriyyeti'l-'Amme li'l-Kuttâb.
- Ocak, A. Y. (2009). İslam'ın Temel İnançları Etrafında Oluşan Mitolojik Kültür: İslam Mitolojisi. *Milel ve Nihal*, 6(1), 137-163.

-
- Ridâ, M. H. (2019). el-Ustûra ve'l-edeb. *Mecelletu Evrâk Sekâfiyye*. <https://www.awraqhaqafya.com/157/> adresinden 4.08. 2022 tarihinde erişildi.
- Rosenberg, D. (2003). *Dünya Mitolojisi: Büyük Destan ve Mitolojiler Antolojisi*, (Çev: K. Akten, E. Cengiz, A. U. Cüce, K. Emiroğlu, T. Kenanoğlu, T. Kocayığıt, E. Kuzhan & B. Odabaşı). İstanbul: İmge Kitabevi.
- Sarıboğa, B. (2018). Antik Yunan Mitolojisinde “Pan” Karakterinin Batı Müziği Bestecileri Üzerindeki Etkisi. *Ulakbilge*, 6(28), 1147-1159.
- Sayın, Z. F. & Fettahoğlu, Ö. O. (2020). *Mitolojiden Yönetim Literatörüne Yeni Metafor Önerileri*. Ankara: İksad Publishing House.
- Tolan, M. B. (2022). Arap Tiyatrosundan Karşılaştırmalı İki Şehrâzâd. *Bilimname*, 0(48), 237-265.
- Toluyağ, D. (2020). Geçmişten Günümüze Heykel Sanatında Mitolojik İmgeler. *İdil*, 0(66), 267-282.
- Tökel, D. A. (2001). Sanat ve Edebiyatın Kaynağı Olarak Mitler. *Bilig*, 0(16), 59-80.
- Ulutürk, M. (2012). Tarihi, Dini, Kültürel Bağlamda Mitoloji ve Modern Kültür Ürünlerinin Mitolojiye Dönüşümü. *Batman University International Participated Science and Culture Symposium-Bildiriler Kitabı 18-20 Nisan 2012* İçinde (s. 863-878). Batman: Journal of Life Sciences.
- Usta, İ. (2015). *İslam Öncesi Arap Mitolojisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Yeşil, S. (2020). Türk ve Arap Mitolojisinin Ortak ve Özgün Figürleri. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(24), 368-392.
-

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 7 - Number: 23 p. 115-122, Spring 2023

Hasan Dâniş Bey ve Gazelleri* *Hasan Dâniş Bey and His Gazelles*

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1225673>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
28.12.2022

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
28.03.2023

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.03.2023

Asya Studies

Öğr. Gör. Gönül Delice
Giresun Üniversitesi TÖMER
gonul_dlce@hotmail.com

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0001-9756-9321>

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Öz

Tophane Meclisi Reisi Selanikli Ferik Sa'id Musa Hulusi Paşa'nın oğlu Hasan Dâniş Bey, 1249/1833 yılında Selanik'te doğdu. Hintli ulema ve şeyh Sibgatullah Nuri Efendi'den maddi ve manevi ilim tahsil eden Dâniş, farklı yerlerde memurluk ve kaymakamlık yaptı. Kibar ve mütevazı bir kişiliğe sahip Hasan Dâniş Bey aynı zamanda şairdir de. Hasan Dâniş'in oğlu, Gavsî mahlasını kullanan Mahmut Şevket Özdönmez, başta Muallim Naci olmakla birlikte babasının pek çok şairin gözünde irfan sahibi bir kişi olduğunu belirtmektedir. Bunun yanı sıra Hatimetü'l-Eş'ar ve Kafile-i Şuara adlı tezkirelerde şairin ilmi ve şairliği övülmektedir. Şiirlerinin yer aldığı Dîvânçe, Edirne Selimiye Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü 2206 numarada kayıtlıdır. Eserde 2 kaside (naat), 1 terkibiibent (Kerbela Mersiyesi), 9 gazel, 1 terciibent (sakiname) ve 1 kıt'a (tarih) yer almaktadır. Şairin sakinamesi ve Kerbela Mersiyesi yayımlanmıştır. Çalışmamızın konusu Hasan Dâniş Bey'in gazelleridir. Dîvânçe içerisinde toplam 9 gazel yer almaktadır. Bunun yanı sıra şairin eserinde yer almayıp Fatin'in Hatimetü'l-Eş'ar'ında bulunan bir gazel de çalışmaya dâhil edilmiştir. Hasan Dâniş Bey, klasik Türk şiiri geleneğine uygun olarak gazellerinde aşk ve aşkın hâllerini işlemekte; güzel sevmeyi, şarap içmeyi konu etmekte ve sevgilinin âşığa yüz çevirmesinden, acımasızlığından bahsetmektedir. Makalede XIX. yüzyıl şairi Hasan Dâniş Bey'in hayatı hakkında kısaca bilgi verilip çalışmaya konu olan gazeller, şekil ve muhteva açısından incelenmiş ve ardından bunların çeviri yazılı metinleri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: XIX. Yüzyıl, Klasik Türk Edebiyatı, Hasan Dâniş Bey, Gazel, Şiir

Abstract

Hasan Dâniş Bey, the son of Ferik Sa'id Musa Hulusi Pasha, Head of Tophane Council from Thessaloniki, was born in Thessaloniki in 1249/1833. Daniş, who received material and spiritual knowledge from the Indian ulema and sheikh Sibgatullah Nuri Efendi, worked as a civil servant and district governor in different places. Hasan Dâniş Bey, who has a kind and modest personality, is also a poet. The son of Hasan Dâniş, Mahmut Şevket Özdönmez, who uses the pen name Gavsî, states that his father was a wise person in the eyes of many poets, although he was primarily Muallim Naci. In addition to this, the poet's science and poetry are praised in the biographies called Hatimetü'l-Eş'ar and Kafile-i Şuara. Dîvânçe, in which her poems are included, is registered in the Turkish Manuscripts Department of Edirne Selimiye Library, number 2206. There are 2 kaside (naat), 1 terkibiibent (Kerbela Mersiyesi), 9 ghazals, 1 terciibent (sakiname) and 1 kıt'a (history) in the work. The poet's sâkinâme and Karbala Elegy have been published. The ghazals of Hasan Dâniş Bey, which are the subject of our study. There are 9 ghazals in total in the Dîvânçe. In addition to this, a ghazal in Fatin's Hatimetü'l-Eş'ar, which is not included in the poet's work, is also included in the study. Hasan Dâniş Bey, in accordance with the classical Turkish poetry tradition, deals with love and love situations in his ghazals; it talks about loving well, drinking wine and talking about the lover's turning away from the lover and his cruelty. In the article information about the life of the 19th century poet Hasan Dâniş Bey is given, the ghazals that are the subject of the study are examined in terms of form and content, and then their translated texts are presented.

Keywords: XIX. Century, Klassical Turkish Literature, Hasan Dâniş Bey, Ghazal, Poem

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Delice, G. (2023). Hasan Dâniş Bey ve Gazelleri. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7(23), 115-122.

GİRİŞ

1249/1833 yılında Selanik'te doğan Hasan Dâniş Bey, Tophane Meclisi Reisi Selanikli Ferik Saîd Musa Hulusî Paşa'nın oğludur. İlk tahsilini Selanik'te yapan şair, 1262/1846 yılında Humbarhane Topçu Mektebi'ne kaydolur. Buradan yüzbaşı rütbesiyle mezun olur ama rahatsızlığından dolayı istifa etmek durumunda kalır (Çiftçi, 2017: 128; Yekbaş, 2014). Daha sonra memur yetiştirmek amacı ile kurulan Mahrec-i Aklam'a devam eder. Oradan da mezun olan Dâniş, farklı yerlerde memurluk ve kaymakamlık yaptıktan sonra Mudanya Kaymakamlığına tayin olur. 1294/1877 yılında vefat eder. Mezarı Mudanya'da yer almaktadır (Yekbaş, 2014).

Hasan Dâniş Bey, Hintli ulema ve şeyh Sibgatullah Nuri Efendi'den maddi ve manevi ilim tahsil etmiştir. Oğlu Şevket Gavsî Bey, başta Muallim Naci olmakla birlikte babasının birçok şairin gözünde irfan sahibi bir kişi olarak nitelendirildiğini, ayrıca kibar ve mütevazı bir karaktere sahip olduğunu ifade etmiştir. Hasan Dâniş'in oğlu, Gavsî mahlasını kullanan Mahmut Şevket Özdönmez, babasının ölümüne üç mısra ile tarih düşürmüştür:

Vâlidim Dâniş Beg itdi cânib-i Hakk'a sefer
Vâlidim Dâniş Beg itdi belde-i 'adne sefer
Rûh-ı Dâniş buldı yer cennâtda (Yekbaş, 2014).

Fatin de "*Mûmâ-ileyh riyâz-ı 'ilm u hünerin nihâl-i dâniş-perveri olup nev-bâve-i tab'-ı nâzikânesi lezzetbahş-ı şevk ü terâvetdir*" sözleriyle Hasan Dâniş Bey'in şairliğini ve ilmîni överek şairin yazmada yer almayan bir gazelini örnek verir (Çiftçi, 2017: 127). *Kafîle-i Şuara* yazarı Mehmet Tevfik de *Hatimetü'l-Eş'ar*'daki bilgileri tekrarlar ve Fatin'in örnek verdiği gazelin matla ile makta beyitlerini aktarır (Kutlar Oğuz vd. 2017: 326-327).

Hasan Dâniş Bey'in şiirlerinin yer aldığı *Dîvânçe*, Edirne Selimiye Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü 2206 numarada kayıtlıdır. Eser, 49x19 cm. ölçülerinde olup 7 yapraklı bir defterdir. Eserde 2 kaside (naat), 1 terkiibent (Kerbela Mersiyesi), 9 gazel, 1 terciibent (sakiname) ve 1 kıt'ası (tarih) yer almaktadır. Şairin sakinamesi yedişer beyitten oluşan beş bentlik bir terciibent olup müctes bahrinin "*mefâilün feilâtün mefâilün feilün*" kalıbıyla yazılmıştır. Metin, Müberra Gürgendereli tarafından yayımlanmıştır (Gürgendereli, 2002). Kerbela Mersiyesi ise terkiibent nazım şekli ve aruzun "*mef'ûlü fâilâtü mefâilü fâilün*" kalıbıyla yazılmış olup 4 bent, 100 beyitten meydana gelmektedir. Metin, Ali Yörür tarafından yayımlanmıştır (Yörür, 2018).

Hasan Dâniş Bey, klasik Türk şiiri geleneğine uygun olarak gazellerinde aşk ve aşkın hâllerini işlemektedir. Rindane bir üslup kullanan şair; güzel sevmeyi, şarap içmeyi; dünyanın zevklerini şiirlerinde konu edip sevgilinin âşığa yüz çevirmesinden ve merhametsizliğinden bahseder. Âşıkane ve rindane tarzda şiirler kaleme alan şairin gazellerinin sekizi 7, biri 5, biri 9 beyitten oluşmaktadır.

Dâniş Bey, şiirlerinde sade ve anlaşılır bir dil tercih etmiş, uzun tamlamalardan uzak durmuştur. Çalışmamıza konu olan şiirlerinden hareketle şairin aruz hatalarına düştüğü de görülmüştür (Bkz. Gazel, 6/5, 7/6). Gazellerin dördü aruzun "*mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün*"; üçü "*feilâtün feilâtün feilâtün feilün*"; ikisi "*fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün*"; biri "*mef'ûlü mefâilü mefâilü feülün*" kalıbıyla yazılmıştır. Gazellerin birincisi "ider minâ" redifli olup "-îr" mürdef kafiyeli; ikincisi "devlet" redifli olup "-âze" müesses kafiyeli; üçüncüsü "görünür" redifli olup "-â" mücerred kafiyeli; dördüncüsü "-dır sensiz" redifli olup "-âm" mürdef kafiyeli; beşincisi "elmâs" redifli olup "-er" mücerred kafiyeli; altıncısı "iftirâk" redifli olup "-â" mücerred kafiyeli; yedincisi "gül" redifli olup "-âr" mürdef kafiyeli; sekizincisi "aşkım" redifli olup "-âye" müesses kafiyeli; dokuzuncusu "işret" redifli olup "-â" mücerred kafiyeli ve onuncusu "gülşen" redifli olup "-â" mücerred kafiyelidir. Verilen bu bilgiler aşağıdaki tabloda kısaca gösterilmiştir.

Tablo 1: Gazellerin Vezin, Kafiye, Refif ve Beyit Sayıları

Şiir No	Vezin	Kafiye	Redif	Beyit Sayısı
1	Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün	-îr (رِ)	ider minâ	7
2	Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün	-âze (زِ)	Devlet	7
3	Feilâtün feilâtün feilâtün feilün	-â (لِ)	Görünür	9
Tablo 1: Gazellerin Vezin, Kafiye, Refif ve Beyit Sayıları				
4	Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün	-âm (مِ)	-dır sensiz	7
5	Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün	-er (رِ)	Elmâs	7
6	Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün	-â (لِ)	İftirâk	7
7	Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün	-âr (رِ)	Gül	7
8	Mef'ûlü mefâilü mefâilü feülün	-âye (يِ)	'aşkım	7
9	Feilâtün feilâtün feilâtün feilün	-â (لِ)	'işret	7
10	Feilâtün feilâtün feilâtün feilün	-â (لِ)	Gülşen	5

SONUÇ

Hasan Dâniş Bey'e ait Edirne Selimiye Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü 2206 numarada kayıtlı 7 varaklık bir *Divânçe*'nin içerisinde şairin gazelleri yer almaktadır. Bu çalışmayla birlikte Hasan Dâniş Bey'in daha önce yayımlanmamış gazellerinin çeviri yazılı metni verilmiş ve Fatin'in *Hatimetü'l-Eş'ar*'ından alınan bir gazel de çalışmaya eklenmiştir. Gazelerde Dâniş'in geleneğe bağlı kaldığı ve buna bağlı olarak aşk ve hâlleri ile dünyanın geçiciliği gibi konuları işlediği görülmektedir. Bu bağlamda geleneğin klişe ve mazmunlarını tekrar etmiş ve klasik şiire bir yenilik getirmemiştir.

Yazarlık Katkısı

Çalışma tek yazar tarafından yürütülmektedir.

Etik Kurul Beyanı

Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Çiftçi, Ö. (hızl.) (2017). *Fatin Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eş'ar)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55976.fatin-tezkiresi-pdf.pdf?0> adresinden 30.11.2022 tarihinde erişildi.
- Gürgendereli, M. (2002). Hasan Dâniş Bey'in Sakinamesi. *Türk Kültürü*, XL(470), 335-340.
- Kutlar Oğuz, F. S., Çakır, M. & Koncu, H. (hızl.) (2017). *Mehmed Tevfik - Kafîle-i Şu'ara*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56163.mehmed-tevfik-kafile-i-su39arapdf.pdf?0> adresinden 30.11.2022 tarihinde erişildi.
- Yekbaş, H. (2014). *Dâniş, Hasan*. Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/danis-hasan> adresinden 30.11.2022 tarihinde erişildi.
- Yörür, A. (2018). Hasan Dâniş Bey'in Kerbela Mersiyesi. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, 4(0), 680-694.

EKLER**GAZELİYYAT****-1-**

Mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün

1. Hüm-ı şahbâdan aḫz-ı mâye-i iksîr ider mînâ
Neşât-ı zûr ile tâ bezme bir te'sîr ider mînâ
2. Şalar bir zevrak-ı sîmîni gâhî 'âlem-i âba
Olur çarḫ-ı berîn meh-tâb-ı pür-tedvîr ider mînâ
3. Yed-i dil-berde mevc-i cilve-i ruḫsâr aldıkça
Gül efsûn-ı¹ leḫâfette perî teşhîr ider mînâ
4. Ruḫ-ı ḫûy-kerde-i dil-dârdan bir âb-ı tâb iken
Şafâ-yı rûḫa dâ'ir gül 'arâḫ taḫtîr ider mînâ
5. Verir deste piyâle yâr-ı mest âgûş-ı fikretde
Hemân devr eyleyip bir bezm-i mey taşvîr ider mînâ
6. ....²
7. 'Araḫ şundukça gâhî âb ile âmiḫte Dâniş
Tufeyl-i zevḫ-i 'ayşî mâye-senc-i şîr ider mînâ

-2-

Mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün mefâ 'ilün

1. Yeter teşnîf-i gûş alkış [u] âvâze-i devlet
Eder mi raḫş bâr-ı dūş ile ḫamyâze-i devlet
2. 'Arûs-ı memleket çehre-nümâ-yı şıdk olur bir gün
Şafaḫ-ârâ-yı şubḫ baḫş ider-ise gâze-i devlet
3. Tehî kavvs-ı sipihr-i imtinâ'-ı baḫtı çekmiş dil
Dehenden dūş olur³ âgûşa tâ ḫamyâze-i devlet
4. Ḳabâ-yı dūş-ı bâl ile teşrîf-i dü bâlâdır
Olursa ḫadr-i kâle medḫal-i endâze-i devlet
5. Ser-â-ser nüşḫa-i te'yîddir zîbende-i iclâl
Hemân târ-ı niğâh-ı ḫırzdır şîrâze-i devlet
6. Maḫâm-ârâ-yı istignâ olur tâ bir gürîz ile
Uşûl-i şîve-i şehnâzdır âgâze-i devlet
7. Ḥarîr-i şıyt-ı âmâl ile Dâniş vaḫf-ı gûş eyle
Hemân [kim] bend u güftâr üzredir dervâze-i devlet

¹ "efsûn", yazmada "fûsûn" şeklindedir.

² Yazma tahrip olduğu için beyit okunamıyor.

³ Yazmada "olursa" şeklindedir.

-3-

Fe 'ilātün fe 'ilātün fe 'ilātün fe 'ilün

1. İre rüzum ki ne evhām ne sevdā görünür
Göze bir semt-i selāmet ser-i tenhā görünür
2. Sīmā dil ki serāsīme bu sīmā görünür
'Aql ki deriñe düşer 'aşk ile ḥodrā görünür
3. Dest-i pür-zür-ı keş-ā-keş ki şikāf-āver olur
Bir gün elbet şu serā-perde-i ma'nā görünür
4. Tarz-ı āyīne-i evhām-ı dürüst-i 'ālem
Bir vehāmet ki diğeri-gün-ı temāşā görünür
5. Şīve-i şahid-i kāma bu kirişme nazaram
Cünbiş-i her dü taraf resm-i temennā görünür
6. Bu fūrū'āt-ı tehācüm ki tehāluf üzre
Cem'den tefriķa-i süziş-i ğavġā görünür
7. 'İşve-i ğamze-i dil-düzdür eṭvār-ı felek
Şadme-i derd ü belā üzre tesellā görünür
8. 'Aşk-ı tecrīd ki mir'āt-ı ḥākāyıkdır ol
Harf-i vaḥdet ki ne Mecnūn ne Leylā görünür
9. Dānişā ku'rada ḥod 'ayn-ı taşavvurdur bu
Yine işbāt-ı nefīce bu mezāyā görünür

-4-

Mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün

1. Nıgeh tağrībde pāy-ı fikr olur sersāmdır sensiz
Göñül sīmāb-ı zende şöyle bī-ārāmdır sensiz
2. Dil-i āteş-nāk-i kahr u bīm-i mey-āşāmdır sensiz
Yed-i pür-ra'şede berķ-ı bilürin cāmdır sensiz
3. Nazarda perde-i firķat-sarāy-ı vaḥdet ü ğaflet
Tecellīġāh-ı baḥt-ı 'ālem-i dil şāmdır sensiz
4. Nüzül etmez ser-i evc-i qarār-ı cüst ü cü üzre
Hümā-pervāz-ı fikre devr-i 'ālem dāmdır sensiz
5. Nıgeh pür-bīm-i bī-dār oldu ğaflet-ile düşdükçe
Hemīşe ḥ'ābgāh-ı dil kenār-ı bāmdır sensiz
6. Perī-gerd olmada evhām-ı maḥsūsāt-ı pür-deşt
Nıġāhım ḥāne-i āyīne-i ālāmdır sensiz
7. Nukūş-ı dehre kim Dāniş nıġāh-ı i'tibār etmez
Hemān bir şıfr-ı zāyid şafḥa-i erķāmdır sensiz

-5-

Mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün

1. Füzündür şa'ş'a ol zülf-i şebde aḥter-i elmās
Süreyyadır ki ḫālī' olmuş ol ser-tā-ser-i elmās
2. Ser-i zülf-i siyeh eyler işārāt ḫāl-i tābānuñ
Getirmiş mār-ı zehr-ālūde gör kim cevher-i elmās
3. O pākīze-beden billür bāzūlarla mālīkdür
Bu gūnā bir ḫiṣār-ı cilve gördüm kişver-i elmās
4. Ser-efkende esīre şāh-ı şīve kāfir-i ḫüsünüñ
Ne fark eyler siyeh üsküfesinden efser-i elmās
5. Beni mesmūm edip ol ḫaṭ leb-i dendān-nümā böyle
Hemān la'l ü zümürüd içre gelmiş gevher-i elmās
6. Gehī pür-tāb-ı ruḫ ki reh-siperd-i şevḫ ü ālāyiş
Dil-i nā-çār olur mu ol ḫadar tāb-āver-i elmās
7. Şikest-endām böyle nevk-i nāz [u] ḡamze sīnede
Ṭayanmış āh kim ...āteşe⁴ neşter-i elmās

-6-

Fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilün

1. Dād ider cem'iyet-i derd ü belā-yı iftirāk
Olmuşam şāh-ı serīr-i ibtilā-yı iftirāk
2. Mest-i medhūş-ı nazar bir şūrete oldu dūçār
Tā olup dest-i şafā perde-güşā-yı iftirāk
3. Āh kim dest-i irādetde degil terk-i heves
Hiç dil vermez saña cānā rızā-yı iftirāk
4. Eyledi tefekkürde dest-i cefā-yı rüzgār⁵
Geldi nār-ı intizār ile hevā-yı iftirāk
5. Nāle-senc-i pür-firāka dem-be-dem dem-sāz olur
Başkadır 'uşşāka te'sīr-i nevā-yı iftirāk
6. Aḥter-i vaşluñ felek kılmış şihāb āfetini
İhtirāk-ı aḥterānından sezā-yı iftirāk
7. Deste aldım dāmen-i kūh-ı belāyı Dānişā
Āh u feryād ile kıldım ittikā-yı iftirāk

⁴ Yazma tahrip olduğu için okunamıyor.

⁵ Mısraın vezni aksamaktadır.

-7-

Fâ 'ilātün fâ 'ilātün fâ 'ilātün fâ 'ilün

1. Reng ü revnâk ile olmuş şu 'le-tâb ebkâr-ı gül
Şem' olup pervâne ey bülbül eder âzâr-ı gül
2. 'Aşk-ı 'âlem-sûzı merd-i tesliyet âsân eder
Şem' i bülbül gösterir pervâneye gül-nâr-ı gül
3. Berk-ı gül-berk-i tecellî çün Kelîm eyler beni
Bülbül-i pervâne hâl-i şem'a-i dîdâr-ı gül
4. Reng-i hüsn ü ân olur sevdâda âfet-i hayr kim
Şem'-i bülbüldür gül-i pervânedir eṭvâr-ı gül
5. Eylemiş gül-nâr olup berd-i selâm-ı 'aşka hayf
Bülbülü pervâne-i şem'-i teşevvuḡ nâr-ı gül
6. Şâh-ı istiğnâ-yı hüsn olmakda eyler karîb-süz⁶
Bülbülü pervâne manşıb şem'-i efserdâr-ı gül
7. Hüsn tâkatsiz olur Dâniş gehî âfet-nümün
Bülbülü pervâne şem'e gösterir âzâr-ı gül

-8-

Mef'ülü mefâ 'ilü mefâ 'ilü fe 'ülün

1. 'İsî-i felek Hızr-himem-i vâye-i 'aşkıım
Mâhiyyetim olmuş ezeli pâye-i 'aşkıım
2. Hem-h'âb-ı tufeylim ki hem âğûş-ı belâyım
Perverde-i hün-ı ciger-i dâye-i 'aşkıım
3. Bu şekl-i perîşânım ile ḡadd-i dü-tâdır
İqbâl-i muḡabbet ile pîrâye-i 'aşkıım
4. 'Älemde şorarlarsa benim semt ü mekânım
Hem-hâne-i derdim yine hem-sâye-i 'aşkıım
5. Firḡatde felâketler ile ebr olur âhım
Sultân-ı cihân-bân-ı felek-sâye-i 'aşkıım
6. Zehr-i keder-âlüfte-i peymâne-i keyfim
Şîr ü şeker-âmîḡte-i mâye-i 'aşkıım
7. Dâniş olalı pîş-rev-i bî-ser ü sâmân
Şad çend-i cefâ rü'üs-keş-i râye-i 'aşkıım

⁶ Mısraın vezni aksamaktadır.

-9-

Fe 'ilātün fe 'ilātün fe 'ilātün fe 'ilün

1. Fihye ol duhter-i rez fihye şafâ-yı 'işret
Şürülür tâze dem-i köhne-i bahâ-yı 'işret
2. Sünbül-i zülf-i 'arağ-rîz-i ruḥ-ı sâķîsi
Başka âmîzeş eder âb u hevâ-yı 'işret
3. 'Âlem-i âbîñ 'arağ-rîz olan mînâsı
Şevķi yıldız gibi meh-tâb-güşâ-yı 'işret
4. Duht-rez-i sırça sarây içre perîveş gibidir
Devrinipdir kâdeh-i 'işve-nümâ-yı 'işret
5. Meşreb-i ehl-i şafâ ile şuyun doldurdu
Pür-şerâ rü'yete şu'ud etdi ki mâ-yı 'işret
6. Âb-rûlar dökerim kaçre neşât-ı 'arağa
Ederim bûs-ı ayağ ile recâ-yı 'işret
7. Böyle Dâniş beni sahbâ-yı tecellî kıldı
Mest-i şürîde vü medhûş-ı edâ-yı 'işre

-10⁷-

Fe 'ilātün fe 'ilātün fe 'ilātün fe 'ilün

1. Bülbül ağlar gül olur ḥande-keşâ-yı gülşen
Nice muḥriķ geliyor gûşa şadâ-yı gülşen
2. Var ol ey servi-i ser-efrâz senin sâyende
Etsin üftâdelerin zevk u şafâ-yı gülşen
3. Yine ol gonce-i nev-restede ısrâr bize
Remz eder nükte ile bād-ı şabâ-yı gülşen
4. Çün bahâriyyeden ol mihr-i zahım itdi taḥûr
Lerze-tâķ oldu kıyâmet gibi cây-ı gülşen
5. Sana bir ḥâr kadar bâr degildir Dâniş
Ey nihâl-i gülüm etsin ço şafâ-yı gülşen

⁷ Bu gazel, *Fatin Tezkiresi*'nden alınmıştır (Çifti 2017: 127).

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 7 - Number: 23 p. 123-148, Spring 2023

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un Tarihi* The History of İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1213290>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
01.12.2022

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
28.03.2023

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.03.2023

Asya Studies

Dursun Can Eyüboğlu
dursuncaneyuboglu@gmail.com

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0003-4163-0976>

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Öz

Dede Korkut Kitabı'ndaki on ikinci boy İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'dur. İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabakayı bünyesinde barındırmaktadır. İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da iki tabaka bulunmaktadır: Alt Tabaka ve Üst Tabaka. Alt Tabaka En Eski Devirler Tabakası, İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası, Göktürk-Türgiş Tabakası, Oğuz Tabakası'ndan oluşmaktadır. Araştırmada alt tabakaya ağırlık verilmiştir. İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy eski Türklerdeki Yada/Yağmur taşı efsanesi ile ilgilidir. Boyun İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun dönemine uzanan bir alt tabakası olabilir. Boyun bir alt tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir. Bu boyun önemli bir tarihi tabakası, Türk tarihindeki önemli dönüm noktalarından olan, 630 yılında Batı Göktürk hükümdarı Tong Yabgu Kağan (618-630)'ın amcası tarafından öldürülmesi ve 738 yılında Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)'ın iki adamı tarafından öldürülmesi olayları ile ilgilidir. Boyun bir alt tabakası Oğuz dönemiyle ilgilidir. İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un *İçoğuzların Daşoğuzlar Bilen Melallaşmağı* adlı Türkmenistan varyantının olması ve daha başka birçok Türkmenistan varyantının olması, boyda geçen *Aladağ*'ın ve *Arku Beli Ala Dağ*'ın adı, ayrıca Orta Asya'da bu boyla ilişkili başka anlatıların da yer alması, bu boyun tarihi köklerinin Oğuzlar'ın Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir. İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un en üst tabakası sonraki dönemlerle ilgilidir ve Üst Tabaka başlığı altında incelenmiştir. Bu çalışmada Dede Korkut'taki İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un tarihi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Salur Kazan, Kazan, Beyrek, Tarih

Abstract

The twelfth epic in the Book of Dede Korkut is *Ic Oguza Dis Oguz Asi Olup Beyrek Oldugu Boy*. *Ic Oguza Dis Oguz Asi Olup Beyrek Oldugu Boy* contains many historical-epic-legendary-mythological layers that go deep into history. There are two layers in *Ic Oguza Dis Oguz Asi Olup Beyrek Oldugu Boy*: the Lower Layer and the Upper Layer. The Lower Layer consists of the Oldest Periods Layer, the Scythian/Saka-Xiongnu-Kangju-Wusun Layer, the Gokturk-Turgesh Layer, the Oghuz Layer. The research focused on the lower layer. *Ic Oguza Dis Oguz Asi Olup Beyrek Oldugu Boy* is related to the *Yada/Yagmur Tasi* legend in ancient Turks. This epic may have a lower layer dating back to the Scythian/Saka-Xiongnu-Kangju-Wusun period. A lower layer of epic is related to the Gokturk-Turgesh period. An important historical layer of this epic is the murder of the Western Gokturk ruler Tong Yabgu Kagan (618-630) by his uncle in 630, which is one of the important turning points in Turkish history and the murder of the Turgesh ruler Su-lu Kagan (716-738) by two of his men in 738. A lower layer of epic is related to the Oghuz period. The existence of a Turkmenistan variant called *Icoguzların Dasoguzlar Bilen Melaslaşmagi* of the *Ic Oguza Dis Oguz Asi Olup Beyrek Oldugu Boy*, and there are many other Turkmenistan variants, the name of *Aladag* and *Arku Beli Ala Dag*, which mentioned in the epic, and there are also other narratives in Central Asia associated with this epic, date back to before the 10th-11th centuries, when Oghuzs were still in Central Asia. The uppermost layer of *Ic Oguza Dis Oguz Asi Olup Beyrek Oldugu Boy* is related to the later periods and examined under Top Layer. In this study, the history of *Ic Oguza Dis Oguz Asi Olup Beyrek Oldugu Boy* in Dede Korkut was examined.

Keywords: Dede Korkut, Salur Kazan, Kazan, Beyrek, History

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Eyüboğlu, D. C. (2023). İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un Tarihi. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7(23), 121-148.

GİRİŞ

Dede Korkut Kitabı'nda hikâyelere *boy* denilmektedir. *Boy* sözcüğü *destan* sözcüğünün Türkçe karşılığıdır. Hikâyelere içindekiler bakımından ise *Oğuzname* denilmiştir (Ergin, 1989: 30). Bugün Dede Korkut Kitabı'nın bilinen iki nüshası vardır; bu nüshalardan biri 19. yüzyılın başlarında Dresden'de, diğeri ise 20. yüzyılın ortalarında Vatikan'da bulunmuştur. Dede Korkut üzerindeki çalışmalar genellikle Dresden nüshasına dayanmaktadır (Ergin, 1989: 56). Dede Korkut Kitabı'nın, *Dresden* nüshası on iki, *Vatikan* nüshası altı hikâyeyi içermektedir (Ergin, 1964: Ön Söz). 2019 yılında Dede Korkut'un yeni bir el yazması bulunmuştur (Ekici, 2019: 9-14). Bu el yazması da bulunduğu bölgenin adıyla tanınmıştır ve *Türkmensahra/Günbed* el yazması olarak bilinmektedir.

Dede Korkut Hikâyeleri, bir taraftan tek başlarına bağımsızdırlar, diğer taraftan ise, hikâyelerin bağımsızlığına rağmen, tekrar olarak veya birbirini tamamlayarak bütün hikâyelere yayılmış olan unsurlar nedeniyle, büyük bir bütün teşkil ederler (Ergin, 1989: 29). Dede Korkut Hikâyeleri genel olarak bir takım mücadelelerin destanlarıdır. Bu mücadelelerden ikisi Oğuzların kendi aralarında geçer ki, birinde (Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu) mücadele bir beyin oğlu ile kendi adamları arasında, ötekinde (İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy) ise İç Oğuz ile Dış (Taş) Oğuz (Üç Ok-Boz Ok) arasında geçmektedir. İki hikâyede mücadele, tabiat ve insanüstü kuvvetlere karşıdır. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nda Deli Dumrul Azrail'in karşısına çıkarken, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da ise Basat, Tepegöz adındaki dev öldürür. Bunların dışında kalan sekiz hikâyede mücadele Oğuz beyleri ile kuzeydeki ve batıdaki düşmanlar arasındadır (Ergin, 1989: 26). İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un konusu hazindir, çünkü, kardeş kavgasını anlatmaktadır; bu kavgada yakışıklılığı, yiğitliği ve iyi ahlakı ile *Oğuz'un imrenesi* lakabını almış olan Beyrek ölmüş, Boz-Oklar'ın başı Uruz da yeğeni tarafından öldürülmüş ve her şeyi yağma edilmiştir (Sümer, 1972: 390).

Dede Korkut Kitabı'ndaki on ikinci boy İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'dur. Bu çalışmamızda Dede Korkut'taki İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un tarihini inceleyeceğiz.

İÇ OĞUZA DIŞ OĞUZ ASI OLUP BEYREK ÖLDÜĞÜ BOY'UN TARİHİ

Dede Korkut Kitabı'ndaki bütün Dede Korkut Boyları'nda olduğu gibi İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da da tarihi-coğrafi-edebi-kültürel olarak başlıca iki tabaka bulunmaktadır: *Alt Tabaka* ve *Üst Tabaka*. Alt Tabaka oldukça kalın olup, bu tabakayı 1) *En Eski Devirler Tabakası*, 2) *İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası*, 3) *Göktürk-Türgiş Tabakası*, 4) *Oğuz Tabakası* başlıkları altında inceleyeceğiz. Alt Tabakaya ait diğer değerlendirmeleri ise 5) *Diğer Değerlendirmeler* başlığı altında inceleyeceğiz. Üst Tabaka oldukça ince olup, bu tabakayı 6) *Üst Tabaka* başlığı altında inceleyeceğiz.

Alt Tabaka: En Eski Devirler Tabakası

Araştırmamıza konu olan, Dede Korkut Kitabı'ndaki 12. boy olan İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da, en eskisi tarihin derinliklerine uzanan, birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır.

Türk kavimlerinde çok eski dönemlerden beri yaygın olan bir inanca göre, Türk Tanrısı Türklerin atasına *Yada* (Cada, Yat) denilen sihirli taş armağan etmişti. Türkler bununla istedikleri zaman yağmur, kar, dolu yağdırır, fırtına çıkarırdı. Bu taş her devirde Türk kamlarının ve büyük Türk hükümdar ve komutanlarının ellerinde bulunurdu. Şamanistlere göre günümüzde de büyük kamların ve yadacıların ellerinde bulunmaktadır (İnan, 1986: 160; Sağır, 2006: 9). Bu yağmur taşı Türk lehçelerinde, her lehçenin fonetik özelliklerine göre çeşitli şekillerde okunmaktadır. Saha-Yakutça'da *sata*, Altayca'da *cada*, Kıpçak grubuna dahil lehçelerde *cay* denmektedir (İnan, 1986: 160).

Türkolojinin önde gelen isimlerinden biri olan, özellikle Türk halkbilimi ve eski Türklerin inanışları konusunda değerli çalışmaları bulunan Abdülkadir İnan'a göre, bu sihirli taş hakkında ilk bilgiye Çin kaynaklarında rastlanmaktadır. Tang sülalesi tarihine göre,

"Türkler'in büyük ataları Hunların kuzeyinde bulunan So sülalesinden idi. Oymağın başbuğu Ananbu idi. Bunlar yetmiş kardeşi idi. Birincisi dişi kurttan türemiş olup adı İçjini-nişibu idi. Ananbu ve kardeşleri doğuşundan budala oldukları için onların bütün sülalesi imha edildi. Nişibu tabiat üstü hususiyetlere malikti: yağmur yağdırıp, fırtına çıkarabilirdi. İki karısı vardı. Diyorlar ki biri yaz ruhunun kızı, ikincisi de kış ruhunun kızı idi" (Hyacinth (Biçurin), 1851: I, 125; Akt. İnan, 1986: 160).

449 yılı olaylarından bahsederken de şöyle bir kayıt vardır: "Evvelce Kuzey Hunlarının idaresinde bulunan Yüeban ahalisinde öyle kahinler vardır ki Cücen'lerin saldırılarına karşı

durduklarında çok şiddetli yağmur yağdırdılar, fırtına çıkardılar. Cücenlerin onda üçü sellerde boğuldu, soğuktan kırıldı” (Hyacinth (Biçürin), 1851: III, 164-165; Akt. İnan, 1986: 160).

821 yılında, Orhun'daki Uygur Devleti'nin başkentini ziyaret eden Arap gezgin Temim İbn Bahr, Yada Taşı ile ilgili olarak şu bilgileri vermiştir: “Türk ülkesindeki mucizevi olaylardan birisi istedikleri an onunla kar, yağmur yağdırabildikleri ve iklimi ısıtıp soğuttukları v.b. Çakıl taşlarıdır. Bu çakıl taşlarının öyküsü yaygın bir biçimde iyi bilinmekte ve hiçbir Türk bunu yadsımamaktadır ve bu çakıl taşları, Dokuz Oğuz Kağanının mülkiyetinde olup, diğer hiçbir hükümdar onlara sahip değildir” (Sağır, 2006: 9).

İslam kaynaklarında Türklerin bu sihirli taşına yağmur taşı ve cada taşı denilmiştir. Bu taş hakkındaki en ayrıntılı bilgi, eserini 10. yüzyılın başlarında yazan İslam tarihçilerinden İbn-ül-Fakih tarafından verilmiştir (İnan, 1986: 161).

Şimdi, eski Türklerdeki bu Yada/Yağmur taşı ile İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy arasındaki ilişkiden bahsedelim:

Yazarı bilinmeyen Mücmelü't-tevarih (y:1126) adlı eserin İstahri (ö:957)'nin eseri Kitabü'l-Mesalik ve'l-memalik'ten aktardığı rivayet, bizim araştırmalarımızla, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un tespit edilmiş en eski varyantıdır. Mücmelü't-tevarih (y:1126)'de şöyle demektedir:

“Sonra, Guz Bulgar'ın kıyısında yer tuttu. Burası şimdi Guz ülkesidir. Guz amcası Türk ile savaştı. Bu savaşın sebebi şuydu: Yafes Ceyhun nehrinde ölünce, Nuh peygamberin, amcasına verdiği taşı kendisine teslim edilmiş olan Guz aldı. Kardeşler toplandılar. Herkes taşın kendisinin olmasını istedi. Sonunda kura çekmeye karar verdiler. Guz hileci ve kurnaz bir kişiydi. “Yarın kura çekelim” dedi. O gece bahsedilen taş gibi bir taş yaptı. Kimse bilmeden yeni taşın üzerine esas taşın üzerindeki yazıyı kazıdı (nakış yaptı). Sonra kura çektiler. Taş Türk'e çıktı. Guz ona, “Ey amca! Sen bu taşta daha layıksın” dedi ve sahte taşı ona verdi. Bunlar yurt tuttular. Bu kuranın üzerinden 120 sene geçtikten sonra Guz'un oğulları çoğaldı. Oğullarının en büyüğü Beygü idi. Türk'ün ülkesinde yağmur yağdırması gerekti. Bahsedilen taşı çıkardı. Dua etti. Hiç yağmur yağmadı. Hayrette kaldı. Guz'un hile yaptığını anladı. Yaşça Guz amcasından daha büyüktü. Türk Guz'a mektup yazarak hilesinden dolayı serzenişte bulundu. Guz ise sert cevaplar verdi. “Yalan söylüyorsun. Siz Allah'ı incittiniz, duanızı kabul etmedi” dedi. Türk gücü yettiği kadar bir şeyler söyledi. Bir müddet sonra Guz'un yağmura ihtiyacı oldu. Nuh peygamberin Yafes'e verdiği taşı çıkardı ve dua etti. Allah onlara yağmur verdi. Türk bu haberi duyunca harbe hazırlandı. Bunların arasında savaşlar oldu. Düşmanlık meydana geldi. Harpte Beygu öldü. Bunun hikâyesi vardır” (Şeşen, 2017: 39-40).

İstahri (ö:957)'nin eseri Kitabü'l-Mesalik ve'l-memalik'ten aktarılan Mücmelü't-tevarih (y:1126)'deki yağmur yağdıran Yağmur taşı hakkındaki bu rivayette, Guz'un amcası ile olan mücadelesi ve Beygu'nun ölmesi, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da, Kazan'ın dayısı ile mücadelesi ve Beyrek'in ölmesi ile ilişkilidir. Beygu adı Beyrek ile ilişkilidir. Bu rivayetle ilgili olarak “yağmur”, “yağdırma” sözcüklerinin kökünün “yağ-” hecesi ile başlaması dikkat çekicidir. Çünkü İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un konusu da “yağ” kökünden gelen “yağma” ile ilgilidir. Böylece 12. yüzyıldaki bir eserin 10. yüzyıldaki bir eserden aktardığı bu rivayetin İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy ile ilgili olduğu ve bu destanın tespit edilmiş en eski varyantı olduğu, böylece bu destanın tarihi köklerinin 10. yüzyıldan çok daha eskiye uzandığı anlaşılmaktadır. Buradaki efsaneden yola çıkarak, (tarihi) ön planda olan İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un da diğer birçok Dede Korkut boyu gibi, efsanevi-mitolojik köklerinin de olabileceği söylenebilir. Rivayetin sonunda “bunun hikâyesi vardır” demektedir ki, bu anlatının o dönemde Türkler arasında yaygın olduğu da anlaşılmaktadır. Belki de burada “hikâye” ifadesiyle kastedilen, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un ozanlar tarafından anlatılan eski bir varyantıdır.

İstahri (ö:957)'nin eseri Kitabü'l-Mesalik ve'l-memalik'ten aktarılan Mücmelü't-tevarih (y:1126)'deki bu efsanede, Guz ile amcası Türk'ün mücadelesinde Beygu ölmüştür (Şeşen, 2017: 39-40). Burada Guz ve Türk adları Oğuz ve Göktürk olarak anlaşılabilmektedir. Dolayısıyla Göktürkler devrindeki bir olay kastedilmiştir. Biz, Dede Korkut'ta iki ayrı Beyrek'in olduğunu, Bamsı Beyrek/Beyrek tipinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunduğunu, Dede Korkut'taki; Bamsı Beyrek tipinin önemli bir tarihi tabakasının Batı Göktürk Devleti'nin kurucu hükümdarı Tardu Kağan (576-603) ile; Beyrek tipinin ise önemli bir tarihi tabakasının, onun torunu, Batı Göktürk Devleti hükümdarı Tong Yabgu Kağan (618-630) ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019: 224-225). Narşahi (899-959)'nin Buhara Tarihi (y:943-944)'ne göre, Tarduş Kağan (Kara Çürin

Türk), halk arasında *Biyagu* olarak biliniyordu (Gumilev, 2011: 151). Biz bu sözcüğü Dede Korkut'taki Beyrek ile ilişkilendirmiştik (Eyüboğlu, 2019: 214). Bilindiği gibi Kıpçaklarla ilgili olan Kazak Türkleri *Bey'e Biy* derler (ör: *Töle Biy/ Töle Bey*). Göktürk Devleti'nin kurucu *Türk* adlı boyu, Bumin Kağan'ın kardeşi, Batı Göktürklerinin yönetiminden sorumlu olan İstemi Kağan ve oğlu Tardu Kağan, Kıpçaklar ile ilgiliydi. Bu bakımdan buradaki *Biyagu* adı da Kıpçaklardaki "*Biy-*" (*Bey-*) ve *Beyrek* adı ile ilgilidir. Dolayısıyla, İstahri (ö:957)'nin eseri *Kitabü'l-Mesalik ve'l-memalik*'ten aktarılan *Mücmelü't-tevarih* (y:1126)'deki *Beygu* ile Narşahi (899-959)'nin *Buhara Tarihi* (y:943-944)'ndeki *Biyagu* adları aslında aynı adın farklı tarihlerde tespit edilmiş olan farklı varyantlarıdır. Böylece *Biyagu* adının Göktürkler ve Göktürk Devleti'nin kurucu hükümdarı Tardu Kağan (576-603) ile ilgili olduğu, daha sonra onun torunu Batı Gök-Türk Devleti hükümdarı Tong Yabgu Kağan (618-630)'ın hatıralarının da onun adı etrafında daireleştiği, böylece iki tipin (Bamsı Beyrek-Beyrek) tek bir tip olarak kaynaştığı anlaşılmaktadır.

İstahri (ö:957)'nin eseri *Kitabü'l-Mesalik ve'l-memalik*'ten aktarılan *Mücmelü't-tevarih* (y:1126)'deki bu efsanede, eski Türkler arasındaki Kamlık/Şamanizm ile ilgili *Yada taşı* hakkındaki bir inanış görülmektedir.

Dede Korkut Destanları'nı anlatanlar ozanlardır. Ozanlar ise tarihin derinliklerinde kutsal bilinen kopuzları ile Kamlar/Şamanlar ile yakın ilişkili olmuşlardır. Destanları anlatan Korkut Ata, ozanlığının yanında aynı zamanda Kam/Şaman'dır. Bunların da etkisiyle Dede Korkut'taki birçok kahramanın Şamanistik yönleri belirgindir. Sadece Deli Dumrul değil, Dede Korkut'ta başka kahramanların da bu yönleri dikkat çekicidir (Eyüboğlu, 2022: 74). Örneğin; Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, olacak gelişmeleri önceden rüyasında gören, bu rüyayı kendisi yorumlayarak önlem alan Karacuk Çoban'ın mistik yönü oldukça güçlü olup, Karacuk Çoban'ın bu mistik yönü, eski Türk kamlarını/şamanlarını anımsatmaktadır (Eyüboğlu, 2021: 152).

Alt Tabaka: İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun dönemine uzanan bir alt tabakası olabilir. Özellikle destanın En Eski Devirler Tabakası'nda verdiğimiz bilgiler bunu yansıtmaktadır. Eğer destanın en alttan gelen mitolojik-efsanevi kökleri varsa, bunlar İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun döneminde bir tarihileşme sürecine girmiş ve Göktürk-Türgiş dönemindeki tarihi olaylarla da harmanlanarak son görünümüne evrilmiş olabilir. Gelecekte bu boyla ilgili yeni kaynaklar bulunduğça, yeni araştırmalar ve keşifler yapıldıkça, bu konu da tam olarak aydınlatılabilir.

Alt Tabaka: Göktürk-Türgiş Tabakası

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un bir alt tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir.

Vasiliy Vladimiroviç Barthold (2004: 39), Fuad Köprülü (1976: 13-14), Bahaeddin Ögel (1971: 57, 68), Faruk Sümer (1972: X, 24-25; 2007: 325), Ahmet Bican Ercilasun (2002: 32; 2015: 17), Ahmet Taşağıl (2013: 42; 2015: 24-29), Hüseyin Salman (1998: 85-86; 2002: 412-420) gibi önde gelen araştırmacılar ve daha çok sayıda araştırmacı, Batı Göktürkleri'ni oluşturan *On-Oklar/Türgişler*'in, *Sir Derya Oğuzları*'nın ataları olduğu konusunda görüş birliği içerisindeyler. Nitekim biz de aynı görüşte olduğumuzu belirtmiştik (Eyüboğlu, 2019: 103).

Eski Türk tarihiyle, özellikle Türgişler ile ilgili değerli çalışmaları olan Hüseyin Salman'a göre, kuzey istikametinde Sir Derya (Seyhun) Irmağı boyunca göç eden *on kabile* (On-Ok), 8. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar üç asır boyunca nüfus bakımından çoğalmış ve önce 11. yüzyılda 22 boya, daha sonra 14. yüzyılda 24 boya ulaşmıştır. Yazıtların ve Çin kaynaklarının *On-Okları* böylece 24 Oğuz boyu olarak ortaya çıkmıştır (Salman, 2002: 412-420). Eski Türk tarihi, özellikle Gök-Türkler hakkındaki önemli eserleriyle bilinen Ahmet Taşağıl'a göre, Batı Göktürk ülkesinde, yani Kırgızistan ve Kazakistan topraklarında 634'ten sonra *On Ok* organizasyonu ve boy gruplaşması ortaya çıkmış, bu organizasyon daha sonra *Türgiş* adını almış ve *Oğuzların* alt yapısını oluşturmuş, 766'dan sonra ise *Batı Oğuzları* diye tanınmıştır. Selçuklu ve Osmanlı Devletlerini kuran *Oğuz Türkleri* bunlardır (Taşağıl, 2013: 42). Öncesinde Selçuklu ve Osmanlı devletlerini kuran, günümüzde Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan ve Balkan Türklerinin ve Kazak, Özbek, Kırgız, Karakalpak boyları içerisinde yer alan *Oğuz* unsurlarının ataları olan *Sir Derya Oğuz Yabgu Devleti*, kısaca *Sir Derya Oğuzları*, *Batı Gök-Türk* ve *Türgişlerin* devamıdır. Bu nedenle *Oğuzların* destani hatıraları olan Dede Korkut Hikâyeleri'nin tarihini, *Batı Göktürklerinde-Türgişlerde* ve onların ataları olan *İskit/Saka, Hun, Kanglı/Kangar, Usun/Vusun, Batı Hunları* arasında aramak gereklidir (Eyüboğlu, 2019: 106-107).

Gerek Göktürk tarihi gerekse de Oğuz tarihi konusunda önemli çalışmalar yapmış araştırmacılar, Oğuzlar'ın yüzyıllardır batıda *Sir Derya-Tanrı Dağları-Altaylar* bölgesinde yaşayan ve *Batı Göktürkleri*'ni oluşturan *On-Oklar*'dan geldiği konusunda görüş birliği içerisinde. *Türgişler*'i ve öncesinde *Batı Göktürkleri*'ni oluşturan *On-Ok* Türkleri ise, tarihin en eski zamanlarından beri bu bölgede yaşamakta olan *İskit/Saka*, *Hun*, *Kanglı/Kangar*, *Usun/Vusun*, *Batı Hunları* gibi Türk topluluklarının birleşmesiyle oluşmuş, tarihi süreç içerisinde doğu Türklerinden yeni katılımlar da olmuş, Göktürkler döneminde *On-Ok/On kabile* ve *Türgişler* döneminde *Sarı Türgiş/Kara Türgiş* adlarıyla tanınmış, daha sonra ise yine doğu Türklerinden de katılımlar olmuş, böylece tarihi süreç içerisinde bütün bu boylar *Oğuz* kabile federasyonu olarak birleşmiş, kaynaşmış ve *Sir Derya Oğuz Yabgu Devleti*'ni oluşturmuştur. Dede Korkut'taki Dirse Han oğlu Boğaç Han, Kanlı Koca oğlu Kan Turalı, Kazılık Koca oğlu Yigenek, Uşun Koca oğlu Segrek, hep bu tarihi dönemlerin ve kaynaşmaların bir yansımasıdır. *On-oklar/Türgişler*'in *Sarı ve Kara Türgişler* olarak adlandırılan beşer boydan oluşan ikili yapılanması Dede Korkut'a *İç Oğuz* ve *Dış Oğuz* olarak yansımıştır. *On-Oklar/Türgişler*, ilerleyen dönemlerde Doğu Türkleri'nden de gelen katılımlarla birlikte *Sir Derya Oğuz Yabgu Devleti*'ni ve 24 *Oğuz* boyunu oluşturmuşlardır. Dede Korkut'un tarihini tam olarak değerlendirebilmek için *İskit/Saka-Hun-Kanglı/Kangar-Usun-Batı Hunları*'ndan *Batı Göktürkleri*'ne-*Türgişler*'e, *Türgişler*'den *Oğuzlar*'a giden süreci anlamak önemlidir (Eyüboğlu, 2019: 102-103).

Tarihin eski devirlerden beri Türkler arasında anlatılmakta olan bazı efsanelerin Göktürk döneminde kaynaştığı ve tarihileşme süreçlerinin hızlandığı anlaşılmaktadır. Türkler arasındaki eski anlatıların Göktürk Devleti döneminde kaynaşmasının birçok nedeni vardır: Göktürk Devleti döneminde farklı Türk boylarının aynı çatı altında bir arada bulunması ve birbirleriyle etkileşiminin artması sonucu, bu Türk boylarının anlatıları da bu dönemde birbirleriyle yoğun bir şekilde etkileşime girmiştir. Özellikle her yılın belirli dönemlerinde birkaç kez düzenlenen dini törenlerde; ilk yürüme, ad alma, düğün, ölüm vb. nedenlerle düzenlenen çeşitli etkinliklerde; boyların ve devletin toylarında/kurultaylarında vb. bir araya gelen Türk boyları arasındaki etkileşim ve yakınlaşma artmış, bu durum da anlatılara yansımıştır. Başta güçlü bir devletin olması, ulaşımın, ticari yolların, mal ve ticaretin güvenliğini sağlamış, bu nedenle Asya'nın bir ucundan öteki ucuna giden kervanlar ve yolculuklar artmış, böylece düşünceler ve türlü anlatılar da daha çok ve kolay taşınmıştır. Bu dönemdeki önemli tarihi olayların da etkisiyle anlatıların tarihileşme süreçleri hızlanmıştır. Bütün bu gelişmeler de anlatılara, Dede Korkut Destanları'na yansımıştır.

Dede Korkut'un tarihi konusunda önemli araştırmaları bulunan, Salur Kazan'ın tarihi kişiliğini *Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)* olarak tespit eden Ahmet Bican Ercilasun, Dede Korkut'ta geçen olayların zamanı ve Salur Kazan'ın tarihi kişiliği hakkında şöyle söylemiştir: "*Ben bu bildiride şimdilik hazırlık üzere, bir tahmin olmak üzere, araştırmaların biraz daha ilerletilmesini düşünerek (efendim) 8. yy'ın ilk yarısında Türgişlerle ilgili olduğunu düşünüyorum. 8. yüzyılın yani Salur Kazan ve arkadaşlarının başından geçen olayların 8. yüzyılın ilk yarısında Türgişlerle ilgili olduğunu düşünüyorum. Hatta biraz daha ileri giderek Salur Kazan'ın Türkiş Kağan'ı, Kara Türgiş Kağan'ı Sulu Kağan olduğunu düşünüyorum*" (Ercilasun, 2000: 158). Ercilasun'a göre, *Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan*'ın ganimeti paylaşmaması sonucu kendi adamlarınca öldürülmesi ve halkının da *Sarı ve Kara* olarak ikiye ayrılması, Dede Korkut Kitabı'ndaki *İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy*'a benzemektedir. "*Dede Korkut Kitabı'nın asıl kahramanı olan Salur Kazan, büyük ihtimalle Sulu Kağandır*" (Ercilasun, 2004: 126). Ahmet Bican Ercilasun, *Salur Kazan*'ın tarihi karşılığının *Su-lu Kağan* olduğunu şöyle ifade etmiştir: "*Sonuç olarak Kıpçakların ataları olan Doğu Göktürkleri ile Oğuzların ataları olan Türgişler (Batı Göktürkleri) arasındaki savaşlar, Dede Korkut Kitabı ile Şecere-i Terakime'deki Salur Kazan rivayetlerinin ilk tabakasını oluşturmakta ve destanın ana kahramanı Salur Kazan'ın tarihteki karşılığı Su-lu Kağan olmaktadır*" (Ercilasun, 2002: 33). Ercilasun, Dede Korkut Kitabı ile *Uygurca Oğuzname*, *Camiu't Tevarih* ve *Şecere-i Terakime*'yi karşılaştırmış, bu eserlerde geçen *Köl Erki*'yi *Bayındır Han*, *Tuman Han*'ı da *Salur Kazan* olarak tespit etmiştir (Ercilasun, 1994: 69-89).

Biz de Ahmet Bican Ercilasun'un bu önemli tespitlerine katılmış ve bazı eklemelerde bulunmuştuk (Eyüboğlu, 2019: 426-445). Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, destanın başkahramanı *Salur Kazan/Kazan* tipinde tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki *Salur Kazan/Kazan* tipinin önemli bir tarihi tabakasının *Kara Türgiş Devleti*'nin kurucu hükümdarı *Su-lu Kağan (716-738)* ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019: 444-445). Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, destandaki en üst

yönetici olan Bayındır Han tipinde birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Bayındır Han tipinin önemli bir tarihi tabakasının 2. (Doğu) Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan (716-734) ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019: 273).

Salur Kazan'ın adında bulunan *Kazan* adının, *Kaz* kökünü ve *Kazılık*'ı düşündüğümüzde, Milattan Önceki dönemlerden gelen bir tarihi alt tabakası olduğu açıktır. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy ile Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun benzerliği de dikkat çekicidir. Bu bakımdan milattan önceki dönemlerden gelen tarihi bir alt tabakası olan *Kazan* adının, 7.-8. yüzyıllarda yaşamış tarihi bir kişi olan Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)'in adı ve hatıraları ile kaynaştığı, yüzyıllarca süren dilden dile, kuşaktan kuşağa aktarım ve işleme sonucu tek bir kişi olarak algılanmaya başladığını ve bu şekilde destanlara ve rivayetlere yansıdığını söyleyebiliriz. Büyük olasılıkla en alt tabakadaki *Kazan*, İskit/Saka ve Kangar/Kanglılar ile ilgilidir. *Salur Kazan*, kaynağını bir tarihi şahsiyetten, Türgiş Devleti hükümdarı, Kara Türgiş Devleti'nin kurucu hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)'dan almakla birlikte, birçok destanda sadece *Kazan* veya *Kazan Beğ/Kazan Han* adlarıyla görülen Kazan ise ayrı ayrı birkaç Türk hükümdarının hatırasını taşımaktadır; çünkü *Kazan*, *Kağan* anlamındadır, yani eski Türk hükümdar unvanının bozulmuş şeklidir, ancak tarihi süreç içerisinde, kuşaklar boyu aktarımda, aynı kişi gibi algılandıklarından dolayı hatıraları birbirine karışmıştır. Zaten Korkut Ata'nın oldukça uzun bir ömür yaşadığı ve çok sayıda Türk hükümdarı dönemini gördüğü ve destanların halk hafızasında yüzlerce yıl boyunca işlendiği, destan mantığı gereği birçok yeni kahramanın hatıralarının eski kahramanların hatıralarına dahil olduğu bilinmektedir ki, Dede Korkut'taki birçok kahramanda, birçok Türk hükümdarının hatıralarının bulunması oldukça doğaldır. Salur Kazan (Su-lu Kağan)'ın hatırası daha baskın çıktığından, diğer hükümdarların hatıraları da onun adı etrafında toplanmış, daireleşmiştir (Eyüboğlu, 2019: 444-445).

Salur Kazan adı aslında bir unvan olup "*Salurlar'ın Kağanı*" demektir. Tarihi süreç içerisinde bu unvan bir kişi adı haline gelmiş, birçok Türk hükümdarının hatırası bu ad etrafında daireleşmiştir. Bu nedenle Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'daki Kazan ile Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'daki Kazan, hikâyelerdeki birbiriyle zıt durum ve çelişkilerden de anlaşılacağı üzere, iki ayrı *Kazan (Kağan)*'dirlar. Bu Kazan'lardan en eskisi, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'daki Kazan olup, *Kaz-* kökünden gelen adı da, tıpkı *Kazılık Koca* ve Afrasyab'ın kızı *Kaz* adları gibi, Milattan Önceki dönemlerin bir hatırası, bir kalıntısıdır. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy ve İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'daki Kazan ise Türgiş Devleti hükümdarı, Kara Türgiş Devleti'nin kurucu hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)'in hatırasıdır. Ancak İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'daki Beyrek'in Batı Göktürk hükümdarı Tong Yabgu Kağan (618-630)'ın bir hatırası olduğunu belirtmiştik ki, bu nedenle bu boyda iki ayrı tarihi alt tabaka bulunmakta olup, bu boydaki Kazan adında da iki ayrı tabakanın bulunduğu söylenebilir (Eyüboğlu, 2019: 445).

Burada destanlar için karakteristik olan bir durum söz konusudur; aradan geçen yüzlerce yıllık süre içerisinde, sözlü kültürde kahramanın hatırası zayıfladıkça, onunla ilgili unsurlar, adı ve/veya nitelikleri benzer daha yeni bir kahramanın taze hatırasına dahil olmuş, böylece eski hatıralar yeni hatıralarla harmanlanarak ve güncellenerek yaşamaya devam etmiştir. Kazan ile Salur Kağan'ın adları ve hatıralarının benzeşmesi, bu iki tipin bir arada kaynaşması için oldukça verimli bir zemin oluşturmuştur.

Kazan adının ve hatıralarının en eski alt tabakası binlerce yıl öncesine uzanmaktadır. Tarihi süreç içerisinde bu ad ve hatıralar, Göktürk dönemindeki *Kağan* ve Türgiş dönemindeki *Salur Kağan* adları/unvanları ve hatıraları ile karşılıklı etkileşimde bulunarak, kaynaşarak, tarihleşerek şekillenmiş, böylece Dede Korkut Kitabı'na yansıyan *Kazan* ve *Salur Kazan* adları ve tiplerine evrilmiştir. Yani Milattan Önceki tarihin derinliklerine uzanan tarihi-destani-efsanevi-mitolojik kökleri olan *Kazan* tipi, zaman içerisinde bir tarihleşme sürecine girmiş, *Kağan* ve *Salur Kağan* adları/unvanları ve hatıraları ile kaynaşarak ve tarihleşerek *Kazan* ve *Salur Kazan* adları ve tiplerine evrilmiştir. Hatta bu kaynaşma öyle sağlam bir şekilde gerçekleşmiştir ki, *Kazan* ve *Salur Kazan* karakterleri uzun bir süre aynı kişi olarak kabul edilmiştir. Ancak bu iki tip arasındaki bazı farklılıklar, özellikle bazı destanlardaki uyumsuzluk ve çelişkiler aslında bunların iki ayrı tip olduğunu ortaya koymaktadır.

Ahmet Bican Ercilasun'a göre, Çin kaynaklarında Su-lu Kağan'ın nasıl öldürüldüğü kayıtlıdır. Su-lu Kağan daima ziyafetler veriyor ve bütün adamlarını ve bütün boyları bu ziyafete çağırıyordu. Dede Korkut'ta Salur Kazan da aynı şekildedir. Çin kaynaklarına göre Su-lu Kağan, hayatının sonlarında verdiği bir ziyafete büyük kumandanı Külçor'u, Bagatarkan'ı çağırmamış ve bunun üzerine Bagatarkan'la Su-lu Kağan'ın arası açılmış ve bunun sonunda Su-lu Kağan, Bagatarkan tarafından öldürülmüş. Belki de

bu benzetmede en önemli delil budur. Dede Korkut'taki 12. boyda, İç Oğuz'la Dış Oğuz'un arasının açılmasının temeli bu ziyafete dayısı Aruz Koca'nın çağrılmamış olmasıdır (Ercilasun, 2000: 159). Ahmet Bican Ercilasun'a göre, Çin kaynaklarında Kara Türgişlerle Sarı Türgişleri karşı karşıya getiren ganimetin dağıtılmaması konusu, Dede Korkut Kitabı'ndaki İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da vardır (Ercilasun, 2002: 30).

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un girişinde şöyle demektedir:

“Üç Ok Boz Ok yıgnak olsa Kazan evin yağmaladı. Kazan gerü evin yağmalatdı. Amma Taş Oguz bile bulunmadı, hemin İç Oguz yağmaladı. Kaçan Kazan evin yağmalatsa helalinun elin alur taşra çıkarıdı, andan yagma eder(ler) idi. Taş Oguz beglerinden Aruz, Emen ve kalan begler bunı eşitdiler, eyitdiler: “Bak bak! Şimdiye degin Kazanun evin bile yagma ederidük. Şimdi neçün bile olmayavuz?” dediler. İttifaki cemi Taş Oguz begleri Kazana gelmediler, adavet eylediler” (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 188).

Ahmet Bican Ercilasun'a göre, Dede Korkut'taki İç Oğuz ile Dış Oğuz'un bozuşma sebebi aynıdır. Batı Göktürkleri ve Türgişler için kullanılan On Ok terimi gibi Dede Korkut'ta da kabileler ok terimiyle ifade edilmektedir. Üç Ok-Boz Ok. Yalnız Çin kaynaklarında Sarı Türgişlerin başı Baga Tarkan bir gece baskınıyla Su-lu'yu öldürdüğü halde Dede Korkut Kitabı'nda Salur Kazan, Dış Oğuz'un başı Aruz Koca'yı öldürmektedir. *“Türk halk muhayyilesi, kahramanının feci sonunu kabul edememiş ve işi tersine çevirerek Salur Kazan'ı hayatta bırakmıştır”* (Ercilasun, 2002: 30).

Ahmet Bican Ercilasun'a göre, Su-lu Kağan'ın büyük bir beyi, kumandanı vardı. Bu beyin adı kaynaklarda *“Kül-Çor, Kül-Sol, Kul-Sur”* olarak geçmektedir. Bagatarhan olarak da bilinen bu bey, *Gök-Türk Yazıtları*'ndan da bildiğimiz Kül ve Çur veya Çor unvanını taşıyordu (Ercilasun, 2000: 158). Ahmet Bican Ercilasun'a göre, Salur Kazan'la arası açılıp onunla dövüşen *Aruz Koca* adı ile Su-lu Kağan'ı öldüren *Köl Çor Baga Tarkan* adı arasında da bir benzerlik vardır. *Köl Çor* kelimeleri, Dede Korkut'ta *Koca* biçimine dönüşmüştür (Ercilasun, 2002: 32).

Ahmet Bican Ercilasun'a göre, Çin kaynaklarında Su-lu Kağan'ın elinin felç olması motifi İslam kaynaklarında *Köl Çor Baga Tarkan* tarafından Su-lu'nun elinin kırılması şeklinde geçmektedir. Taberi'ye göre nerd oyunu sırasında *Köl Çor*, Su-lu'nun elini kırmıştır. İbnü'l-Esir'e göre tavla oyunu sırasında *Köl Çor* bir gece baskınıyla Su-lu'yu öldürmüştür. Bu olay da Dede Korkut Kitabı'nın 12. boyu olan İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'a başka bir şekilde yansımıştır. Dış Oğuzların başı Aruz Koca, Salur Kazan'la aralarını bulması için *Begrek*'i çağırtmıştır ki, aslında bu bir hiledir. *Begrek*'in kendi taraflarına geçmesini istemiştir, *Begrek* bunu kabul etmeyince sağ uyluğuna bir kılıç çalarak onu öldürmüştür. Böylece Salur Kazan'la karşılaşmadan önce *Begrek*'i bertaraf etmiştir (Ercilasun, 2002: 30).

Çin kaynağı *Kiu T'ang-şu*'da şöyle demektedir:

“Su-lu, doğuştan saf ve ılımlı birisiydi. Her seferden sonra ele geçen ganimeti beyleri, savaşçıları ve kabile mensupları arasında paylaştırdı. Halk onu severdi ve hizmetinde bulunmaktan mutluydu. Güneyde T'u-po'larla (Tibetlilerle) muhavere bulunmak ve T'u-küe'lerle müttefik olmak için elçiler gönderdi. T'u-küe'ler ve T'u-po'lar kendi kızlarını Su-lu'ya gelin olarak verdiler; böylece üç krallığın hatun (prenses) kızlarına sahip oldu. Sonra her bir oğluna yabgu unvanı verdi; harcamaları yavaş yavaş arttı. Önceden bir birikimi olmadığından, son yıllarda yağmalanan malları elinde tutarak dağıtmadı. Ayrıca, geçirdiği felç yüzünden bir eli tutmaz oldu. Mo-ho (Baga) tarkan ve Tu-mo-tu, en güçlü iki kabilenin beyleri idiler. Böylece yüz aile Sarı boylar (Sarı Türgişler) ile Kara boylar (Kara Türgişler) olarak ikiye bölünüp, birbirlerine düşman oldular. Yirmi altıncı yıl (738), yazın, askerlerini silahlandıran Mo-ho (Baga) tarkan, Su-lu'ya bir gece baskını düzenleyerek onu öldürdü. Tu-mo-tu, önceleri Mo-ho (Baga) tarkan'ın müttefiki idi; fakat birden ona karşı cephe aldı. Halkın kalan kısmını toplaması için Su-lu'nun oğlu T'u-ho-sien'e kağan unvanı verdi, O ve Mo-ho (Baga) tarkan savaştilar” (Chavannes, 2013: 77-78).

Çin kaynağı *T'ang-şu*'da şöyle demektedir:

“Önceleri Su-lu adamlarını sever ve iyi davranırdı. Karakteri özenli ve hoşgörülü idi. Her muharebeden sonra elde edilen ganimeti beylerine dağıtırdı. Bu nedenle başka boylar da ona bağlanmıştı. Ondan hoşnutlular ve bütün güçleri ile kendilerini ona adanmışlardı. Daha sonra T'u-po'lar (Tibetliler) ve T'u-küe'lerle temasa geçti. Her iki hakan da bir kızlarını ona eş olarak verdiler. Böylece üç krallığın kızları aynı sırada “katun” (prenses) oldular. Oğullarından birçoğu şe-hu (yabgu) unvanı aldı. Masrafları her geçen gün arttı. Halbuki hazinesinde yeterli parası yoktu; yaşlanmıştı; endişeli, zavallı ve desteksizdi. Bu nedenle ganimetleri elinde tutmayı ve dağıtmamayı tercih etti. Beyleri kendisini

terketmeye başladılar. Arkasından geçirdiği bir felç hastalığı yüzünden organlarından biri tutmaz ve işlemez hale geldi. Bu sırada iki büyük boyun reisleri olan Mo-ho (Baga) Tarkan ve Tu-mo-çi oldukça güçlüydü. Soylarının So-ko'dan geldiğini söyleyen adamları sarı boylar olarak, Su-lu'nun boyları de kara boylar olarak adlandırılıyordu. (Bu iki taraf) birbirlerine karşı kinliydi. Daha sonra, Mo-ho (Baga) Tarkan ve Tu-mo-çi, bir gece ansızın Su-lu'ya saldırarak onu öldürdüler. Bir süre sonra Tu-mo-çi, (Baga) Tarkan'a karşı cephe alarak Su-lu'nun oğlu T'u-ho-sien ku ç'o'yu kağan ilan edip Sui-şe (Tokmak) şehrine yerleştirdi" (Chavannes, 2013: 121).

Dede Korkut Kitabı'nda, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da, Üç Ok ve Boz Ok'a evini yağmalatan Salur Kazan, tekrar evini yağmalattığında sadece İç Oğuz bulunmuş, Dış Oğuz ise bulunmamıştı. Bu nedenle Aruz ve Emen'in başı çektiği Dış Oğuz beyleri Kazan'a isyan etmiş, sonunda Beyrek öldürülmüş, sonrasında yapılan savaşta ise Dış Oğuz beyi Aruz öldürülmüştü (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 188-194). Ancak bu hikâyede dikkat çeken bir ayrıntı vardır ki, yapılan savaşta Kazan ile Aruz karşı karşıya gelmesine ve Kazan, Aruz'u at üzerinden yere yıkmasına rağmen, Aruz'u, Kazan'ın işareti ile kardeşi Kara Güne öldürmüştür (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 193). Ahmet Bican Ercilasun'a göre, bu ayrıntı, hikâyenin değişmesinin, gerçekte Kazan'ın daha önceden ölmüş olmasının bir sonucudur. Halk, kahramanının ölmesine göz yummamış, adeta onu yaşatmış, bu nedenle de hikâyede böyle bir durum meydana gelmiştir. Türk halk muhayyilesi, kahramanının feci sonunu kabul edememiş, işi tersine çevirerek Salur Kazan'ı hayatta bırakmıştır (Ercilasun, 2002: 30).

Anlatılarda, herhangi bir haksızlığa uğrayan ya da kötülüğe maruz kalan kişinin durumu halkın istediği gibi, toplumsal belleğe ve kamu vicdanına ters düşmeyecek şekilde sonuçlandırılır (Dursun, 2011: 120). Halk, kimi zamanlarda anlatılara müdahale edebilmekte, anlatıları değiştirebilmektedir. Büyük olasılıkla bu destanı anlatan ozanlar, halkın, kahramanının öldürülmesine gösterdikleri tepki nedeniyle, zaman içerisinde anlatıya müdahale etmişlerdir. Halkın kahramanı ölür mü? Ölse de halk onu yaşatır. Nitekim benzer bir durum günümüzde *Koroğlu Destanı*'ni anlatan aşıklar arasında da görülebilmektedir. Örneğin; Aşık Murat Çobanoğlu, destanı anlattığı bir televizyon programında bir anısından bahsetmiştir. Murat Çobanoğlu, kendisi Kızıroğlu'nu okuduktan sonra, anlatıda Kızıroğlu'nun Koroğlu'nu yenmesi nedeniyle, Bolu tarafındakilerin buna tepki gösterdiğini belirtmiştir.

Halkın, kahramanın ölümüne müdahale etmediği durumlar da vardır: Türkmenistan'dan derlenen Salur Kazan hakkındaki bir rivayette (Erdem, 1998: 530-534), Salur Gazan, Semerkant'a gelmiş ve burada Semerkant emiri İtemen tarafından öldürülmüştür. Buradaki İtemen, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da Kazan'a isyan eden Dış Oğuz beylerinden Emen Bey'dir. Bilindiği gibi, tarihi kaynaklara göre, Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan, 738 yılında, Semerkant çevresinde kurduğu bir karargahta, kendi üst düzey komutanı olan Kur-Sul tarafından öldürülmüştü (Kitapçı, 2004: 170). Ki bütün bunlar, Salur Kazan ile Su-lu Kağan'ın aynı kişi olmasının bir sonucudur (Eyüboğlu, 2019: 438-439). Böylece İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un rivayet niteliğindeki bir varyantında Salur Kazan ölmüştür. Üstelik Salur Kazan'ın Semerkant emiri İtemen tarafından öldürülmesi, Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)'in Semerkant çevresinde kurduğu bir karargahta öldürülmesi tarihi gerçeğini de yansıtmaktadır.

Hazihi'r-Risalet'i Min Kelimat-ı Oğuzname El-Meşhur Bi-Atalar Sözü'nün Berlin nüshasında Kazan Okçusu Kozan'dan bahsedilmiştir: "Oğuz(dan), üç yüz altmışaltı alp kopdı, yigirmi dört has boy. Otuz iki sekecik Sultan Selveri Kazan Okcısı Kozan" (Özkan, 2015: 348). Topkapı Sarayı'ndaki Oğuzname'de, Okçu Kozan'a şöyle alkış edilmektedir: "Büküşlü (Bügdüz?) Beğdeş kanın alan, Kalın Oğuz'da ad koyan, Karabaşın oğlanlığında kıyan, Ucen (Uşun?) oğlu Emen Beg'den öcün alan, Enğse Koca oğlu Okçı Kozan (?)" (Ögel, 1994: 126). Burada Okçu Kozan'ın Büküşlü (veya Bügdüz) Bey'den kanını aldığı, ayrıca Ucen (veya Uşun) oğlu Emen Bey'den öcünü aldığı belirtilmiştir. Açık ki, burada kastedilen Emen olup, Salur Kazan'la olan mücadelesi dile getirilmiştir. Okçu Kozan'ın babasının adı olan *Enğse Koca* ise *Şerece-i Terakime*'deki Kazan'ın babası *Enkeş*'i hatırlatmaktadır. Burada adı geçen Okçu Kozan, Salur Kazan'ın ölümünden sonra halk tarafından öcünü alması için yaşatılan adı veya bu amaçla uydurulmuş bir kahraman olmalıdır (Eyüboğlu, 2019: 440).

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da, İç Oğuz-Dış Oğuz savaşında, Ense Koca oğlu Okçu'nun hasmı Alp Rüstem'di. Burada Ense Koca, Okçu (Kozan)'nun babası olarak geçmektedir (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 193). Yazıcıoğlu *Selçuknamesi*'ndeki Oğuznamede, *Ense Koca oğlu Okçu Kozan* adı geçmektedir. *Hazihi Er-Risaleti Min Kelimati Oğuzname El-Meşhur Bi-Atalar Sözü*'nde, Dede Korkut'tan başka Salur Kazan, Okçu Kozan ve Oğuz Ata adları geçmektedir (Ergin, 1989-37-38). Orhan Şaik Gökyay'a göre, Ense Koca-oğlu Okçu adı, Salur Kazan'la, ilk bakışta sanıldığından daha sıkı bir

geleneğe bağlı bulunduğu ihtimal verilebilir. Korkut'a atfedilen 16. yüzyıl atasözlerinde, erkekliğin ideal şekli olarak, Salur Kazan'la birlikte onun okçusu, Barthold'un yorumuna göre "onun okçusu ve ona ok yapan" Kazan adlı birinden bahsedilmiştir (Gökay, 1973: LVII). *Şecere-i Terakime*'ye göre, Salur ilinde *Enkeş* adlı bir adam vardı ki, hatununun adı Çaçaklı, oğlunun adı Kazan'dı (Ebülгази Bahadır Han, 1974: 88). Dede Korkut'taki Ense Koca, *Şecere-i Terakime*'deki Kazan Alp'in babası olduğu söylenen *Enkeş*'i hatırlatmaktadır. Okçu Kozan ile de Kazan arasında bir ilişki sezilmektedir (Eyüboğlu, 2019: 334). Tuncer Gülensoy'a göre, Salur Kazan destanı, varyantları az olmakla birlikte, günümüzde Anadolu'da anlatılmaya devam etmektedir. Bu destanın Karaz yöresinde Kürmanç ağızıyla anlatılan varyantının adı *Ahçikozi (Okçu Kozan)*'dir. Hikâyedeki Ahçı (Okçu) Kozi, *Kozan* sözcüğünün yöresel söylenişi olup, Kozan adının Kazan ve dolayısıyla Salur Kazan adı ile ilgisi açıkça görülmektedir (2004: 82). Avelbek Konıratbayev'e göre, Kazan'ın Kazakça adı *Asan* olup, Kızılorda ilinin Şiyeli ilçesinde Okşı Ata, Kılış Ata, Asan Ata ve Abız Ata mezarları bulunmaktadır. Aksak Oğuz (Ters Uzamış) oğlu Okşı (Okçu), Kazan'ın askerlerine silah hazırlayan bir yardımcısıdır. Kazan (Asan) ile Kiysık Oğuz oğlu Okşı, 1043'teki savaşta ölmüştür, Bestam'da gömülmüş olabilir. Halk ikisini, Bestam yakınlarına defnetmiştir; buraya *Okşı Ata Korımı (Okçu Ata Mezarlığı)* denmektedir. Asan (Kazan)'ın mezarı yıkılmıştır (Konıratbayev, 2000: 155, 180).

Türkmen varyantında Salur Kazan'ın mücadele ettiği *Emen* hakkında çok sayıda rivayet vardır: Türkmen varyantında *Emen* adı, *İtbiçen Özbek*, *İtemcek*, *İtemcen*, *İtemen*, *İtemen Özbek*, *İtpeşen Özbek*, *Özbek* olarak geçmektedir. Türkmen varyantında *Emen* adı yedi ayrı rivayette anılmaktadır. Türkmen varyantında rivayetlerde *Emen* adı çeşitli şekillerde geçmektedir; *İtbiçen Özbek*, Hive yakınlarında yaşayan ve Salur Kazan'ı öldüren pehlivandır; *İtemcek*, Salur Kazan'ın karısını basan, Amuderya'nın ortasında yaşayan, Salur Kazan'ın öldürdüğü cadıdır; *İtemcen*; *İtemen*, Semerkant emiridir; *İtemen Özbek*; *İtpeşen Özbek*, Tekebay'ı öldüren kişidir; *Özbek*, Salar Baba'yı öldüren kişidir (Erdem, 1998: 800-802). Tarihi kaynaklara göre, 737-738 yılında, Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan, Semerkant çevresinde kurduğu bir karargahta, yoğun askeri hazırlık sırasında, haksız bir iç hesaplaşma yüzünden, kendi yüksek rütbeli komutanlarından biri olan Kur-Sul tarafından öldürülmüştü (Kitapçı, 2004: 170). Türkmen varyantında rivayetlerdeki *İtbiçen Özbek* ve *İtemen Özbek* adlarını incelediğimizde birkaç tarihi tabakanın üst üste bindiği görülmektedir: Alt tabakada yer alan *Biçen* adı Bay Bican'ı ve Bacanak/Peçenekleri hatırlatmaktadır; alt tabakasında Batı Göktürkleri oluşturan Nu-sheh-pi ile Tu-lu boyları arasındaki mücadeleler, Batı Göktürkleri/Türgişler ile Doğu Göktürkleri arasındaki mücadeleler ve Oğuz-Peçenek savaşları bulunmaktadır. Üst tabakada yer alan *Özbek* adı daha sonraki dönemlere ait olup Türkmen-Özbek savaşlarının hatırasıdır. Daha eski düşmanların hatıraları sonraki düşman adlarıyla ifade edilmiştir. *Emen*, Dede Korkut'ta, Salur Kazan'a karşı ayaklanan ve onu öldüren iki kişiden biri olan *Emen*'dir. Türkmen rivayetlerinde *İtemen*'in *Semerkant emiri* olarak geçmesi tarihi bağlarla ilgili önemli bir ayrıntıdır. Çünkü Türgiş Hükümdarı Su-lu Kağan, daha önce de Semerkant'ı kuşattığı gibi, bir Semerkant kuşatması sırasında kendi komutanı tarafından öldürülmüştü (Eyüboğlu, 2019: 440-441).

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy, Dede Korkut Hikâyeleri içerisinde, en tarihi hikâyelerden biri olup, aynı zamanda tarihini en iyi tespit edebildiğimiz hikâyelerden de biridir. Bu hikâye, Türk tarihi için oldukça önemli bir tarihi olayın hatırasıdır; Batı Gök-Türkleri/Türgişleri oluşturan On-Okların, Tu-lu (Dış Oğuz) boylarının, Nu-şe-pi (İç Oğuz) boylarına karşı ayaklandığı ve Türgiş hükümdarı olan Su-lu Kağan (Salur Kazan)'ı öldürdükleri tarihi olayın izlerini taşımaktadır. Her ne kadar Dede Korkut Kitabı'nda, Salur Kazan yerine onun inakı olan Bamsı Beyrek öldürülmüş gibi görünse de, aslında, Ahmet Bican Ercilasun'un (2002: 30) ifade ettiği gibi, halk vicdanı, baş kahramanının haince öldürülmesine göz yummayarak onu anlatılarda yaşatmıştır. Türkmen varyantındaki rivayetlerde ise Salur Kazan'ın öldürüldüğü gerçeği korunarak günümüze kadar gelmiştir. Aslında bu tarihi olay, Su-lu Kağan'ın, uzun yıllar boyunca yanında komutanlık yapmış iki adamının iş birliğiyle öldürülmesi ve sonrasında bölünen ve zayıflayan Türgişlerin, Karluk ve Uygur egemenliğine girmesi, Sir Derya'nın kuzeyindeki bozkırlara göç etmek sorunda kalması gibi etkileri nedeniyle, halkın hafızasında derin izler bırakmış ve onu dilden dile anlatarak destanlaştırmıştır. Ayrıca belirtmek gerekir ki, bu tarihi olay hakkındaki mevcut bilgiler oldukça az olup, sadece yabancı kaynaklarda geçen birkaç cümleden ibarettir; belki de henüz bilinmeyen detaylar, dışarıdan parasal destek, bir iç çekişme, bir taht mücadelesi vb. söz konusuydu (Eyüboğlu, 2019: 441).

Bu olayın, hatta eski Türk tarihindeki birçok olayın, bütün ayrıntıları maalesef bilinmemektedir. Eski Türk tarihi araştırmacılığının zor taraflarından biri de budur; tarihi derinlik (Milattan Önceki birkaç binli yıllardan günümüze) ve coğrafi genişlik (Balkanlar'dan Çin'e) vardır; birinci elden kaynaklar az

sayıdadır ve bu kaynakların önemli bir kısmı da Çince, Grekçe, Farsça, Arapça, Hintçe vb. başka dillerde, başka alfabelerde, üstelik de bu dillerin eski şekillerindedir (Eski Çince, Eski Grekçe vb.); yabancı kaynaklardaki bilgilerin birçoğu da, eski devirlerde hükümdarın baskısı altındaki devlet tarihçileri tarafından yazıldığı için, kısmen taraflıdır (Çin kroniklerinde, Göktürklerin Çin'den zorla aldığı vergilerin Çinli tarihçiler tarafından armağan, yardım olarak kaydedilmesi vb.); yakın tarih ve diğer milletlerin tarihçiliği ile kıyaslandığında, araştırmacı sayısı oldukça az olduğundan, bu alandaki yayımlanan kitaplar, makaleler, bildiriler vb. çalışmalar da oldukça azdır; arkeolojik kaynaklar ise çoğunlukla yabancıların elindedir, yabancı müzelerdedir, özellikle Avrasya/Orta Asya Türk arkeolojisi henüz yolun başındadır ve eski Türk coğrafyasında henüz dokunulmamış, araştırılmamış, kazılmamış binlerce yer vardır; tarihin ve coğrafyanın önemli bir kısmı çeşitli dönemlerde iç çekişmeler veya başka halkların egemenliğinde olduğundan araştırma zorluğu da söz konusudur (Moğol istilası, birçok kütüphanelerin yakılmış olması, Oğuz-Kıpçak ve Türkmen-Özbek mücadeleleri, Rus yayılmacılığı, Kalmuk-Cungar istilası, Doğu Türkistan sorunu, Hint-Avrupa-Aryan teorileri vb.); bu alandaki bilimsel yayıncılık, dünya görüşü, taraflılık, önyargı vb. nedenlerle yavaş işleyebilmektedir. Bunlar ve sayılabilecek daha başka birçok nedenden ötürü, eski Türk tarihiyle ilgili bilinmeyen ve ancak eldeki kaynaklar ölçüsünde yorumlanabilecek çok sayıda husus vardır. Hatta, Balkanlar'dan Çin'e uzanan, Avrasya/Orta Asya'da geçen, Anadolu, İran ve Mezopotamya ile yolları kesişen eski Türk tarihi, coğrafyası, kültürüyle, dolayısıyla aynı zamanda eski Anadolu, İran, Mezopotamya, Grek uygarlıkları ve Çin, Japon, Kore gibi Asya uygarlıkları üzerine de çalışan bir araştırmacının tespiti olarak, tarih araştırmacılığının en zor dalının eski Türk tarih araştırmacılığı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Gelecekte, şartlar değiştikçe, yeni kaynaklar ortaya çıktıkça, yeni araştırma alanları açıldıkça, tarihe bakış da ona göre ilerleyecek ve daha kesin sonuçlara ulaşılacaktır.

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da, Aruz'un Salur Kazan'a isyan ettiği söylenirken, Hanlar Hanı Bayındır Han'a isyan ettiği söylenmez, daha doğrusu Bayındır Han hikâyede hiç görülmez. Aslında bu durum tarihi bir gerçeğin de yansıması olmalıdır. Çünkü, 738 yılında bu olaylar meydana gelmeden birkaç yıl önce, 734 yılında 2. (Doğu) Göktürk hükümdarı Bilge Kağan (716-734) ölmüştü (Eyüboğlu, 2019: 441).

Çin kaynağı *T'ang-su*'da, Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)'in öldürülmesi olayında adı geçen *Tu-mo-çi*, kaynağın başka bir sayfasında *Tu-mo-çi k'üe se-kin* olarak geçmekte, *Tse-çi t'ung kien*'de ise *Tu-mo-tu* adıyla geçmektedir. Bu kaynağa göre, 742 yılının dördüncü ayından sonra, A-şi-na Hin, Kü-lan şehri yakınlarında Mo-ho (Baga) Tarkan tarafından yenilip öldürülünce, 742 yılının altıncı ayında *Tu-mo-tu*, Çin sarayına giderek bağlılığını sunmuş ve üç kabilenin yabgusu olarak atanmıştı (Chavannes, 2013: 121-122). Türgiş kumandanlarından *Tu-ma-tu* ile Dede Korkut'ta Aruz'dan sonra Dış Oğuzlar'ın başında görülen Deli Dunder'ın aynı kişi olması gerektiğini belirtmiştik. Aralarındaki işlevsellik benzer olduğu gibi, *Tu-ma-tu* (veya *Du-ma-du*)/*Tu-mo-çi* adı da *Dunder*'ın Çin kaynaklarına yansımış şekli olmalıdır. *Tu-ma-tu*'nun başına geçtiği Üç kabile de (On-Okklar'ın üç kabilesi/ok'u olarak) Üç Ok'u anımsatmaktadır (Eyüboğlu, 2019: 439). Çinliler "r" sesini söyleyemedikleri için, Dunder (veya Tunder), Çin kaynaklarında *Tu-mo-tu* olarak geçmiş olabilir.

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da, Üç Ok, Boz Ok çekişmesinden bahsedilmektedir (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 188). Araştırmacılar, destanda sık sık İç Oğuz-Dış Oğuz ifadesi geçtiği için, Üç Ok'u İç Oğuz ile Boz Ok'u Dış Oğuz ile eşleştirmektedir. Ancak destanda hangi tarafın Üç Ok, hangi tarafın Boz Ok olduğu açıkça söylenmemiştir; Dede Korkut Boyları farklı tarihi dönemlere ait olduğu ve göçebe Türk boy ve konfederasyonları sık sık göç ederek gerek yer gerekse de organizasyon değişikliğine gittiği için, İç Oğuz ve Dış Oğuz kavramları da hikâyeye göre değişmektedir. Bu nedenle bazı hikâyelerde, kimin İç Oğuz'dan, kimin Dış Oğuz'dan olduğu belirsizdir; buradaki Üç Ok, ok ile ilgili olduğundan, eski Türklerde, özellikle On Okklar'da görüldüğü üzere, konfederasyondaki her bir kabileye bir ok verildiğinden, buradaki Boz Ok'un da aslında bir sayı olarak "beş" (birçok Türk lehçesinde bes)'in zamanla bozulmuş şekli olmalıdır. Bu durumda Üç Ok + Beş Ok = Sekiz Ok'dur, yani henüz Batı Göktürk Devleti'ndeki On Ok oluşumundan önceki bir zamana tekabül etmektedir. Bilindiği gibi, Batı Göktürk ülkesinde, 630 yılında Batı Göktürk hükümdarı Tong Yabgu Kağan'ın ölümüyle büyük bir karışıklık çıkmış, 634 yılında ise yeni bir yapılanmaya gidilerek On-Okklar ortaya çıkmıştı. İşte Dede Korkut Kitabı'ndaki İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un en alt tabakasında, Batı Göktürkleri'ndeki bu 630 yılı karışıklığının ve bölünmenin destani bir yansıması görülmekte olup, benzer bir olayın 738 yılında, Türgiş Devleti hükümdarı Su-lu Kağan'ın öldürülerek devletin karışıklığa düşmesi ve boyların dağılması tarihi olayı da bu alt tabakanın üzerine eklenmiş, böylece Dede Korkut

Kitabı'ndaki İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy ortaya çıkmıştır. Bu nedenle de gerçekte aralarında bir iki asır olan kahramanlardan Beyrek ile Salur Kazan aynı hikâyede karışmıştır (Eyüboğlu, 2019: 439-440).

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da bazı çelişkiler mevcuttur: Hikâyede aracı işlevinde iki ayrı kişi görülmektedir ki, biri Aruz'a giden Kılbaş, bir diğeri ise yine Aruz'a giden Beyrek'tir; Kazan'la ilgili olan bir hikâyede, Beyrek'in ön plana çıkarılması, hikâyede kimin baş rolde olduğunun anlaşılmasını da dikkat çekicidir; Beyrek'in, hiç ortalarda görülmeyen, hikâyeye sonradan dahil olduğu anlaşılan Basat'tan çekinmesi de ilginçtir; Kazan Han'ın adı hiçbir yerde Salur Kazan olarak geçmemektedir; hikâyede Bayındır Han'dan hiçbir iz yoktur; Kazan'ın Han olduğu bir yerde ölmek üzere olan Beyrek kendisini "*Padişahlar Padişahı*" (Hanlar Hanı) olarak nitelendirmektedir ki, bu unvan aslında Bayındır Han'a aittir ve Beyrek'in sıradan bir kişi veya inak olmayıp, büyük bir Türk hükümdarı olduğunu yansıtmaktadır. Hikâyede görülen bütün bu çelişkiler, hikâyedeki tarihi tabakalaşmadan, gerçekte iki ayrı döneme ait olan neredeyse aynı denecek kadar benzer iki önemli tarihi olayın tek bir hikâyede birleşmesinden kaynaklanmaktadır. Yani, 630 yılında Batı Gök-Türk Devleti hükümdarı T'ung Yabgu Kağan (618-630) (Beyrek)'in amcası tarafından öldürülmesi ile 738 yılında Türgiş Devleti hükümdarı Su-lu Kağan'ın iki komutanı (diğer taraftan iki önemli boyun başındaki kişiler) tarafından öldürülmesi ve böylece Batı Türkleri'nin karışıklığa düşmesi dönemlerinin tarihi hatıraları zaman içerisinde kaynaşarak İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy ortaya çıkmıştır (Eyüboğlu, 2019: 225-226).

Korkutbilimiyle ilgili değerli çalışmaları olan Viktor Maksimoviç Jirmunskiy, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun sonradan İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'daki Oğuz kahramanı olan Beyrek'e mal edildiğini dile getirmiştir. Viktor Maksimoviç Jirmunskiy'e göre, Orta Asya ve Yakın Doğu'daki eski bahadırlik destanı Alpamış menkıbesi, Oğuzca tercümesi olan Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun aslını oluşturmakta olup, bu konunun Altay asıllı olduğu, 1939'da yayımlanan N. Ulağışev adlı hikâyecinin anlattığı varyantından, menşe bakımından çok eski bir Altay kahramanlık destanı olan *Alıp Manaş* ile benzerliğinden görülmektedir. 9.-10. yüzyıllarda Salur Kazan ve diğer Oğuz kahramanlık menkıbelerine dahil edilen bu konu, şimdi ihtimal, konu bakımından tarihi olan ve Dış Oğuzlar'la birlikte Salur Kazan'a ve İç Oğuzlar'a karşı çıkarılan isyanın destan kahramanı olarak bilinen Oğuz bahadırı Beyrek'e mal edilmiştir (Jirmunskiy, 1961: 618-619).

Aslında Dede Korkut'ta iki ayrı Beyrek vardır. Yani *Beyrek* adı altında özellikle iki tarihi kişinin hatıraları; Batı Gök-Türk Devleti'nin kurucu hükümdarı Tarduş Kağan (576-603) (Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'ndaki Bamsı Beyrek) ile onun torunu, Batı Gök-Türk Devleti hükümdarı Tong Yabgu Kağan (618-630)'ın (İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'daki Beyrek) hatıraları önemli bir yer tutmaktadır. Ancak zamanla bu hükümdarların hatıraları, yani iki farklı Beyrek, hikâyelerde kaynaşmış, böylece tek bir kişi olarak algılanmaya başlamıştır. Bamsı Beyrek, kaynağını bir tarihi şahsiyetten, Batı Gök-Türk Devleti'nin kurucu hükümdarı Tardu Kağan'dan almakla birlikte, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da görülen, adı Bamsı sözcüğü olmadan anılan Beyrek ise, Batı Gök-Türk Devleti hükümdarı Tong Yabgu Kağan (618-630)'ın hatıralarını taşımaktadır. "*Beyrek/Begrek/Birek*", "*Bey/Beg/Alp/Kahraman*" anlamındadır. *Bamsı Beyrek*, *Bamsı Bey* veya *Bamsı Alp/Alp Bamsı* demektir, yani *Bamsı Beyrek* ile *Beyrek*, aslında iki ayrı kişidir, ancak tarihi süreç içerisinde, kuşaklar boyu aktarımda, aynı kişi gibi algılandıklarından dolayı hatıraları birbirine karışmıştır. Bamsı Beyrek (Tardu Kağan)'ın hatırası daha baskın çıktığı için, diğer hükümdarların hatıraları da onun adı etrafında toplanmış, daireleşmiştir. Bamsı Beyrek'in Orta Asya varyantı olan Alpamış Destanı'nda sadece Bamsı Beyrek'in başkahraman olduğu Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun görülmesine rağmen, Beyrek'in öldüğü boy olan İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un görülmemesinin nedeni de bundan kaynaklanmaktadır. Çünkü Dede Korkut'ta gerçekleşen iki Beyrek'in kaynaşması, destanın Orta Asya'daki varyantında gerçekleşmemiştir. Beyrek tipinde birçok tarihi tabaka bulunmaktadır (Eyüboğlu, 2019: 224-225).

Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan Bamsı Beyrek/Beyrek tiplerinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'ndaki Bamsı Beyrek tipinin önemli bir tarihi tabakasının Batı Göktürk Devleti'nin kurucu hükümdarı Tardu Kağan (576-603) ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019: 444-445). Dede Korkut'taki İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'daki Beyrek tipinin önemli bir tarihi tabakasının Batı Göktürk Devleti hükümdarı Tong Yabgu Kağan (618-630) ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019: 444-445).

İç Oğuza Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy, 738 yılında Türkiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)'in öldürülmesinin tarihi bir yansıması olsa da, aslında bu boyun alt tabakasında, bundan bir asır önce meydana gelmiş benzer bir tarihi olayın da yansımaları bulunmaktadır. Yani, İç Oğuza Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da tarihi olarak aslında iki en alt tabaka vardır: İç Oğuza Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un en alt tabakasında, 630 yılında Batı Gök-Türk ülkesinde meydana gelen ve sonunda Batı Gök-Türk hükümdarı Tong Yabgu Kağan (618-630)'ın amcası tarafından öldürülmesiyle sonuçlanan iç karışıklıklar bulunmaktadır. Tong Yabgu Kağan, Tardu Kağan'dan sonraki en güçlü ve etkili Batı Göktürk hükümdarıdır. Dede Korkut Hikâyeleri, farklı tarihi dönemlere ait olmasına rağmen, zamanla dilden dile, kuşaktan kuşağa aktarılan anlatılar tek bir zamana indirildiğinden ve tarihi olayların bir kısmı birbirine oldukça benzer olduğundan, aynı kahraman adında da birkaç farklı tarihi tabaka oluşmuştur. Beyrek ve Kazan bunlardan ikisidir. Gerçekte, Dede Korkut'ta fiili olarak, Salur Kazan döneminde Dış Oğuz beyi Deli Dünder olmasına rağmen, bu hikâyede Dış Oğuz beyi olarak, Deli Dünder'in dedesi Aruz'un adının geçmesinin bir sebebi de bundan, yani daha eski bir tabakanın hatıralarını da taşımasından kaynaklanmaktadır, çünkü destanın en alt tabakasında iki katman vardır. Zaten hikâyede doğrudan Salur Kazan adı geçmeyip, sadece Kazan adı geçmektedir ki, Kazan adı da Kağan demektir ve bu durum destana farklı tabakaların eklenmesini daha da kolaylaştırmıştır. Yani burada, Beyrek adında olduğu gibi, Kazan adında da, Aruz adında da iki tabaka vardır. Hatta ihtimal, bu hikâyedeki Beyrek ve Kazan, Tong Yabgu Kağan'ın, yani aynı kişinin, tarihi süreç içerisinde dilden dile aktarım sırasında, farklı Türk boyları tarafından taşınmış, iki farklı varyantı olabilir ve bu iki farklı varyant zamanla aynı hikâyede kaynaşmış olabilir. Batı Göktürkleri'nin hükümdarlarıyla ilgili birçok tarihi hatıra iç içe geçmiştir. Emen ise Salur Kazan döneminde yaşamış, Salur Kazan'ı öldüren kişidir. Bu nedenle de Türkmenlerdeki Salur Kazan'ın ölümüyle ilgili rivayetlerde, alt tabakada yer alan Aruz'un adı hiç geçmeyip, sadece onun bir üst tabakasında yer alan Emen'in adı geçmektedir. Üstelik hikâyede İç Oğuz ile Dış Oğuz arasında iki tane aracının görülmesi, bir kere Kılbaş'ın aracılık yapması, bir kere de Beyrek'in aracılık yapması da bunun bir yansımasıdır. Beyrek, en alt tabakadaki hükümdar ve aracı, Kılbaş ise onun bir üst tabakasındaki aracıdır ki en sonunda Kılbaş, Salur Kazan'ın kardeşi Kara Göne ile hareket etmektedir. Bu en alt tabakanın üzerine ikinci bir alt tabaka daha binmiştir ki, bu da benzer olayların yaşandığı, 738 yılında Batı Göktürklerin devamı olan Türkiş Devleti döneminde meydana gelen ve Türkiş hükümdarı Su-lu Kağan'ın öldürülmesiyle sonuçlanan iç karışıklıklardır. Halihazırda var olan destan kalıbında, yakın bir dönemde meydana gelen ve büyük bir benzerlik taşıyan 738 yılı olayları da dahil olmuş, böylece İç Oğuza Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy ortaya çıkmıştır. Büyük ihtimalle, tarihi süreç içerisinde dilden dile, kuşaktan kuşağa anlatılar sırasında birbiriyle neredeyse aynı denecek kadar benzer olayların yaşandığı bu iki tabaka birbiriyle kaynaşarak tek bir hikâyeye dönüşmüştür (Eyüboğlu, 2019: 441-442).

Korkut Ata'nın yaşadığı dönemi yaklaşık 650-670/750-770 yılları arası olarak tespit etmiştik ki, 630 yılındaki bu olaylar Korkut Ata doğmadan önce meydana gelmiş, kısa bir süre sözlü kültürde yaşamış, Korkut Ata'nın ozan kimliğini pekiştirdikten sonra, 738 yılında da benzer olaylar yaşanmıştır ki, aslında Korkut Ata'nın yaşadığı bu tarih aralığı, hikâyedeki bu iki tabakalı katmanı daha iyi anlamamızı da sağlamaktadır. Büyük ihtimalle Korkut Ata'nın daha önceki 630 yılındaki sözlü kültürden öğrenerek anlattığı hatıralar ile kendi döneminde görenek anlattığı hatıralar aynı hikâyeye yansımış, böylece hikâyede iki tabaka ortaya çıkmıştır. Bu ve diğer hikâyelerdeki, ayrıca Oğuznamelerdeki bu dönemle ilgili iki tabakanın görülmesinin bir sebebi de Gök-Türklerle ilgilidir. Bilindiği gibi Gök-Türk Devleti ve Batı Göktürkleri, birinci ve ikinci dönem olarak, arada bir fetret devri bulunacak şekilde, iki parlak dönem yaşamıştır. Göktürk Devleti (552-742), 552 yılında kurulmuş, 630 yılında Doğu Göktürkleri, 659 yılında ise Batı Göktürkleri Çin egemenliğine girmişti. Daha sonra 682 yılında 2. (Doğu) Göktürk Devleti (682-742) ve 690 yılında Türkiş Devleti (690-759) kurulmuştu. Göktürk Devleti döneminde bu iki ayrı dönemin olması, Türk tarihinin destani bir yansıması olan Dede Korkut Hikâyeleri'ne ve Oğuznamelere de yansımıştır (Eyüboğlu, 2019: 442-443).

Eski Türk tarihi, Türk destanları ve Dede Korkut konusunda değerli eserleri ve çalışmaları bulunan Faruk Sümer, İç Oğuza Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un belki de Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'dan daha önce konması gerektiğini söylemiştir. Çünkü, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da; Dış Oğuzlar'ın başı artık Uruz Koca değil, torunu Kıyan Selçuk oğlu Deli Dünder'dir; son destanda sağ olan Kazan'ın naibi Kılbaş da Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da Şekli Melik'in Kazan'ın ordasına yaptığı baskında ölmüştü (Sümer, 1959: 416). Böylece İç Oğuza Dış

Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'daki bazı unsurlar bu boyun tarihi en alt tabakasının Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'dan daha eski olduğunu göstermektedir.

Ahmet Bican Ercilasun'a göre, Dede Korkut Kitabı'ndaki 2. hikâye olan Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, *Şecere-i Terakime*'deki Beçenelerin Salur Kazan'ın annesini tutsak ettiği savaş ile Salur Kazan'ın bunun intikamını aldığı Beçene seferini birleştirmiştir (1994: 76-78). Ahmet Bican Ercilasun'a göre, Su-lu Kağan'dan önceki Türgiş kağanları U-çe-le ve oğlu So-ko, Doğu Göktürkleri ile çetin savaşlar yapmışlardır. Bu savaşlar Tonyukuk, Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında da anlatılmıştır. Kapgan Kağan döneminde, birinci Türgiş seferinde, 698 yılında, Yarış (Cungarya) ovasındaki Bolçu mevkiindeki savaşta, başında Tonyukuk'un bulunduğu, Bilge ve Köl Tigin kardeşlerin de katıldığı Gök-Türk ordusu, Türgişleri yenmiş, Türgiş kağanı U-çe-le tutsak edilmiş, Türgiş şadı ve yabgusu öldürülmüştü. 710 yılında, bizzat Kapgan Kağan'ın başında bulunduğu ikinci Türgiş seferine, Bilge ve Köl Tigin kardeşler de katılmış, yine Bolçu'da yapılan savaşta Türgiş kağanı So-ko ile yabgu ve şadı öldürülmüştü. Ahmet Bican Ercilasun'a göre, *Şecere-i Terakime*'de Salur Kazan'ın annesi Çaçaklı'nın kaçırıldığı belirtilen savaş, 698'deki Bolçu savaşıdır. Annesi Çaçaklı'nın kaçırıldığı savaşta Salur Kazan, henüz çocuk yaşta olmalıdır, çünkü düşman annesini kaçırırken Salur kaçmıştır. 716'da Türgiş tahtına oturan Su-lu Kağan, 698'de henüz çocuk yaşta olmalıdır. Salur Kazan'ın babası Ulaş ile U-çe-le arasında bir bağlantı olduğu gibi, *Şecere-i Terakime*'de Oğuzlara saldıran Beçenelerin padişahının adı *Toymaduk* ile de *Tonyukuk* arasında bağlantı vardır (Ercilasun, 2002: 32-33). Biz de bu değerlendirmeye katılmıştık. Bu tarihi gerçekler ve onun yansımaları olan destani rivayetler aynı tarihi dönemin hatıralarıdır. Biri bize yazıyla ulaşmış, diğeri ise uzun bir süre dilden dilen anlatılmış, sonra yazıya geçirilerek günümüze kadar gelmiştir. *Tonyukuk* ile *Toymaduk*, *U-çe-le* ile *Ulaş* aynı tarihi-destani kişilerdir (Eyüboğlu, 2019: 434). Böylece Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un tarihi alt tabakasının 698 yılındaki Bolçu savaşına ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un bir alt tabakası 698 yılından daha önceki bir tarihe aittir.

Batı Göktürk ülkesinde, yani Kırgızistan ve Kazakistan topraklarında 634'ten sonra On Ok organizasyonu ve boy gruplaşması ortaya çıkmış, bu organizasyon daha sonra Türgiş adını almış ve Oğuzların alt yapısını oluşturmuş, 766'dan sonra ise Batı Oğuzları diye tanınmıştır. Selçuklu ve Osmanlı Devletlerini kuran Oğuz Türkleri bunlardır (Taşağul, 2013: 42). Çin kaynağı T'ang-shu, Batı Gök-Türk hükümdarı T'ong Yabgu'yu, "O zamana kadar batıda onun derecesinde kuvvetli olanı görülmemiştir" şeklinde tanımlamaktadır (Kafesoğlu, 2012: 107). Batı Gök-Türk hükümdarı T'ong Yabgu, doğuda Orhun ve Tola ırmakları ile batıda Aral Gölü ve Kafkaslar arasına yayılmış bulunan Tölesleri kendine bağlamış, İranlıları yenmiş, güneyde ise Gandahar'a kadar ilerlemişti. Ordusunun büyüklüğü birkaç yüz bin "iyi yay kullanan" süvariden oluşuyordu. Devletinin merkezi, Talas kentinin (günümüzde Taraz) 75 km. kadar güneydoğusundaki ünlü *Bin-vul* (Bin-Bulak=Bin Pınar) idi (Kafesoğlu, 2012: 107). Batı Gök-Türk hükümdarı Tong Yabgu Kağan (618-630)'ın dönemindeki bu bölge Dede Korkut Hikâyeleri'nin tarihi coğrafyasını oluşturmaktadır. İç Oğuz'dur. Bin Bulak'ın doğusunda günümüzde *Kırgız Aladağları*, batısında ise *Talas Aladağları* bulunmaktadır, kuzeyinde bulunan Talas (Taraz) kenti de sonraki dönemde Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)'ın merkezi idi. Talas kentinin hemen yanbaşı *Aladağlar*'ın bitim noktasında *Karadağlar* başlamaktadır ve Sir Derya boyunca Aral Gölü'ne kadar uzanmaktadır. Kazakistan'ın Kızılorda vilayetinde de Korkut Ata'nın mezarı bulunmaktadır. Böylece Dede Korkut'un tarihi coğrafyası tarihi verilerle de ortaya çıkmakta ve birbirlerini tamamlamaktadır.

Çin kaynağı *Kiu T'ang-şu*'da şöyle demektedir:

"T'un şe-hu (yabgu) Kağan, yiğit ve becerikli biriydi; muharebede ve hücumda eşsizdi; bu sayede, kuzeyde T'ie-le (Tölös)leri kendine bağladı. Batıda Po-ssu'ya (Po-se/Persia) karşı mücadele etti; güneyde, Ki-pin'in (Gandahar) komşusu oldu; bütün bu ülkeler ona itaatlerini gösterdiler. Yüzbinlerce okçusu vardı; batı ülkelerinde hakimiyeti vardı ve onlara sahip oldu. Wu-sunlar'ın (İli vadisi) eski toprağının sahibiydi. Ayrıca, otağını Şe (Taşkent) Krallığı'nın kuzeyine, Ch'ien-ch'üan'a taşıdı. Batı ülkelerinin çeşitli krallıklarının başlarında yöneticilerin hepsine si-li-fa unvanı verdi ve ayrıca onları gözetim altında tutup yönetmek, yükümlülükleri ve vergileri kontrol etmek için bir tu-tun (tudun) gönderdi. Batının (barbar) Jung'ları hiç bu kadar güçlü olmamışlardı" (Chavannes, 2013: 52-53).

Batı Göktürkleri'nin bu parlak zamanlarında, On-okların batı kolunu oluşturan Nu-şi-pi boyları ve Karluklar isyan etmişlerdi. 630 yılında, Batı Göktürk hükümdarı T'ong Yabgu, On-Okların doğu kanadını oluşturan To-lular elige olan amcası ile mücadelesi sırasında ölmüştü. Böylece Batı Göktürkleri ülkesi karışıklığa düşmüştü. Nu-şi-pi boyları, önce kendilerine ayrı bir hükümdar seçmişler ancak, sonra T'ong-Yabgu'nun oğlu Se-Yabgu üzerinde birleşmişti. Bu defa bazı Töles boyları ayaklanmışlardı. 630

yılında Doğu Göktürkleri Çin hakimiyetine girerken, Batı Göktürkleri de aynı akibete uğramış oluyordu. Bu tarihten sonra Batı Göktürkleri arasında Aşına soyundan birçok kağan görüldü de, kimi zaman birkaç kağan birden görüldü de, bunlar artık Çin'in bir memuru görünümündeydiler (Kafesoğlu, 2012: 108). Burada ayrıca belirtelim ki, T'ong-Yabgu'nun oğlu *Se-Yabgu*'nun adı da Oğuzname'deki *Sir Yabgu* ile ilgilidir. Çinliler "r" sesini telaffuz edemediğinden, adını *Se* olarak kaydetmiş olmalıydılar.

630 yılında, ülkesinde huzursuzluklar gittikçe artan Batı Göktürk hükümdarı T'ung Yabgu, amcası Bagatur tarafından öldürülmüştür. Bagatur Kagan, kendisini Bagatur Hou-ch'u-li-pi Kagan ilan etmişti. T'ung Yabgu'nun ölümüne üzülen Çin imparatoru T'ai-tsung, onun cenaze töreninde yakılmak üzere mücevherli ipek elbiseler göndermişti (Taşağıl, 2014: 113). 630 yılı, Doğu Göktürk Devleti'nin yıkıldığı yıl olurken, Batı Göktürk Devleti için de çöküş devrinin başlangıcı sayılabilir (Salman, 1998: 5).

Çin kaynağı *Kiu T'ang-şu*'da şöyle demektedir:

"Bu sırada, T'ung şe-hu (yabgu), gücüne ve servetine güvenerek halka kötü davranıyordu; boylarındaki insanların hepsi ondan nefret ediyorlardı. Ko-lo-lu (Karluk)'lar büyük bir mevcutla ona karşı ayaklandılar. Onun Orta Krallıkla sıhri yolla akraba olmasından memnun olmayan Hie-li Kağan, ona zarar vermek için birçok kez ordu yolladı; ayrıca T'ung şe-hu (yabgu)'ya şunları demesi için insanlar gönderdi: "Eğer T'ang'ların evne prensesle görüşmeye giderseniz, zorunlu olarak benim topraklarımdan geçmeniz gerekiyor". T'ung şe-hu (yabgu) bundan huzursuz oldu. Evlilik gerçekleşmeden önce, Mo-ho-tu hu k'ü-li si-p'i Kağan adıyla tahta geçen amcası tarafından öldürüldü" (Chavannes, 2013: 54).

635 yılında, devletle kabileler arasındaki bağların gevşediğini gören Batı Göktürk Kağanı Tie-li-che (634-639), ülkede merkezi idare ve otoriteyi kuvvetlendirmek için, ülkeyi on idari bölgeye ayırarak, on kabilenin yaşadığı her bölgeye bir *şad* atamıştı. On boyun şefleri, eskiden olduğu gibi yerlerini koruyorlardı. Kağan, On-Oklar'ı ikiye bölerek, sağ ve sol bölümlere ayırmıştı. Haritaya göre; sağda, beş Tou-lou (ok: Tu-lu) boyları yer alıyor, başlarında beş *çur* bulunuyor, Suyab'ın (Tokmak'ın kuzeybatısı) doğusunda oturuyorlardı; solda, beş Nou-che-pi (ok: Nu-şe-pi) boyları yer alıyor, başlarında beş *se-kin* bulunuyor, Suyab'ın batısında, yani Çu Nehri'nin batısında yaşıyorlardı (Salman, 1998: 5-6).

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'daki Üç Ok, ok ile ilgili olduğundan, eski Türklerde, özellikle On Oklar'da görüldüğü üzere, konfederasyondaki her bir kabileye bir ok verildiğinden, buradaki Boz Ok'un da aslında bir sayı olarak "beş" (birçok Türk lehçesinde bes)'in zamanla bozulmuş şekli olmalıdır. Bu durumda Üç Ok + Beş Ok = Sekiz Ok'dur, yani henüz Batı Göktürk Devleti'ndeki On Ok oluşumundan önceki bir zamana karşılık gelmektedir (Eyüboğlu, 2019: 439-440).

Çin kaynağı *Kiu T'ang-şu*'da şöyle demektedir:

"Daha sonra T'ie-li-şi'nin hakanlığı on kabileye bölündü; her boyun başında bir bey vardı. Bunlara on şadlar deniliyordu. Her şad hediye olarak bir ok almıştı. Bu yüzden onlara 'on oklar' denildi. Bundan başka on oklar, her kolda beş ok olmak üzere sağ ve sol kollara ayrıldı. Sol kol beş Tu-lu boyundan oluşuyordu ve her birinin başında bir ç'o (çur) vardı. Bir çur bir oku komuta ediyordu. Sağ kol ise beş Nu-şi-pi boyundan oluşuyordu. Bunların başında da büyük se-kinler bulunuyor ve her se-kin bir oku komuta ediyordu. Umumi adları 'on-oklar'dı; daha sonra 'ok' boy anlamında kullanıldı ve her bir okun başında bulunan büyük beylere büyük kumandanların adları verildi. Beş Tu-lu boyu Sui-şe'nin (Suy-ab, Tokmak'ın güneyinde) doğusunda ikamet ediyordu; Beş Nu-şi-pi boyu ise Sui-şe'nin batısında yaşıyordu. Bu andan itibaren asıl isimleri on aile adının kabilelere verilmesi ile oluştu" (Chavannes, 2013: 56-57).

630 yılı ve 738 yılı, Türk tarihi için önemli dönüm noktalarından biridir: 630 yılında, Doğu Göktürk Devleti yıkılarak Çin hakimiyetine ve fetret devrine girerken, Batı Göktürk Devleti de hükümdar Tong Yabgu'nun amcası tarafından öldürülmesiyle birlikte kargaşa içerisine girmiş, bunun sonucunda Hazarlar ve Bulgarlar bağımsızlıklarını ilan etmişti. Aynı yıl, Doğu Avrupa'da da Avar Devleti hükümdarı Bayan Kağan'ın ölümüyle de çok sayıda Türk boyu ayaklanmıştı. Bu nedenle 630 yılında meydana gelen politik gelişmelerin yankıları büyük olmuş, Batı Göktürk ülkesinde yaşananlar, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un tarihi birinci alt tabakasını oluşturmuştur. Bu tabakada, Tong Yabgu Kağan (618-630) (Dede Korkut'ta 2. Beyrek) ve amcasının (Dede Korkut'ta Kazan'ın dayısı Aruz) hatıraları yer almaktadır; 630 yılı olaylarının bir benzeri de, neredeyse bir asır sonra, 738 yılında tekrar yaşanmıştır. 731 yılında Köl Tigin'in ve 734 yılında 2. (Doğu) Göktürk hükümdarı Bilge Kağan'ın ölümüyle 2. (Doğu) Göktürk Devleti zayıflamış ve sonrasında 742 yılında yıkılmıştı. 738 yılında, Batı Türk ülkesinde ise, Türgiş Devleti hükümdarı Su-lu Kağan (716-738), iki kumandanı tarafından

öldürülmüş, böylece iç karışıklıklar çıkmış, savunmasız kalan Batı Türk ülkeleri, güneybatıdan Arap, doğudan Karluk ve Çin saldırılarına açık hale gelmiş, kısa bir süre sonra da Türkiş boyları, Sir Derya boylarında kuzeye doğru göç etmek zorunda kalmışlar, sonradan Sir Derya Oğuzlarını oluşturmuşlardı. Bu nedenle 738 yılında meydana gelen politik gelişmelerin yankıları büyük olmuş, Batı Türk (Türkiş) ülkesinde yaşananlar, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un tarihi ikinci alt tabakasını oluşturmuştur. Bu tabakada, Su-lu Kağan (Dede Korkut'ta Kazan) ve onu öldüren komutanının (Dede Korkut'ta ve Türkmen rivayetlerinde Emen) hatıraları yer almaktadır (Eyüboğlu, 2019: 443).

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da, ölmek üzere olan Beyrek, yiğitlerine vasiyet ederken şöyle demiştir: “*Beyrek pâdişahlar pâdişahı Hakka vâsıl oldı*” (Ergin, 1964: 119). Burada Beyrek'in “*pâdişahlar pâdişahı*”, yani “*hanlar hanı*” olarak geçmesi, kendini böyle tanıtmayı, aslında onun sıradan bir Oğuz beyi olmayıp, eski bir Türk hükümdarı olduğunu da açık bir şekilde göstermektedir. Bu nedenle bu hikâyenin bir taht mücadelesi olduğu açıktır (Eyüboğlu, 2019: 224).

Beyrek tipinde ayrıntılarda bazı çelişkiler vardır. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da “*Kazan Begün inagi*” (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 64) olarak geçen Beyrek, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da ise “*pâdişahlar pâdişahı*” (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 192) yani Hanlar Hanı olarak nitelendirilmiştir ki, gerçekte bu unvan Bayındır Han'a aittir. Yani, tarihi süreç içerisinde toplumda yaşanan değişimler destanları da etkilemiş, destanların alt tabakası ile üst tabakası arasında bazı çelişkiler ortaya çıkmış, bu değişimler tiplere de yansımıştır (Eyüboğlu, 2021b: 90). Bu durum Beyrek tipinde de görülmektedir. Elbette ki bu durumun en önemli nedeni, gerçekte iki farklı Beyrek (Bamsı Beyrek ile Beyrek)'in tek bir kişi olarak algılanmaya başlaması ve tek bir tip olarak kaynaşmasıdır.

Alt Tabaka: Oğuz Tabakası

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un bir alt tabakası Oğuz dönemiyle ilgilidir. Nasıl ki eski Türk boyları tarihi süreç içerisinde sonraki Türk boylarını oluşturduysa, Batı Göktürklerinden-Türkişlerden Sir Derya Oğuzları ortaya çıktıysa, eski Türk boylarının anlatıları ve türlü folklorik unsurları da onların torunları olan Sir Derya Oğuzları'na miras kalmıştır. Destanın Oğuz tabakasında; Oğuz etnikleşmesi gerçekleşmiş, Oğuz Eli, Oğuzlar vb. unsurlar yaygınlık kazanmış, destanın bu varyantı Oğuzlar arasında yayılmıştır. Bu Oğuz etnikleşmesiyle birlikte bu destan bir Oğuz destanı haline gelmiştir.

Viktor Maksimoviç Jirmunskiy, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'u kökü bakımından tarihi bir olay saymaktadır (Gökyay, 1973: CLI). Viktor Maksimoviç Jirmunskiy, Beyrek'in başkahraman olarak görüldüğü 12. hikâyenin gerçekliğini kanıtlayacak tarihi belgelerin olmadığını, ancak bu hikâyenin Oğuzların Orta Asya'daki yurtlarında 9.-10. yüzyıllarda, Salur Kazan'ın efsanevi çağında geçmiş olaylar olmasının düşünülebileceğini söylemiş, ayrıca Oğuzların iç ve dış kollara ayrılmasının tarihi kaynaklarda geçen bir tasnifle ilgili olduğuna işaret etmiştir (Jirmunskiy, 1962: 176-230'dan aktaran Gökyay, 1973: XLVII).

Faruk Sümer'e göre, Dede Korkut'ta Oğuzlar, kahramanlar *Oğuz Eli*'ne mensupturlar. *Oğuz Eli*, *Üçok* ve *Bozok* adları ile iki kola ayrılmaktadır. Üçoklar'a aynı zamanda *İç-Oğuz*, Bozoklar'a da *Taş (Dış) Oğuz* deniliyor. *Oğuz Eli*'nin *Üçok-Bozok* adları ile iki kola ayrılması tarihi bir gerçektir. 12. yüzyılın ortalarına doğru, Horasan'a gelen ve Sancar Devleti'ni ortadan kaldıran Oğuzlar da Üçok ve Bozok olarak iki kola ayrılmışlardı. 14. ve 15. yüzyıllarda Kuzey Suriye ve Güney Doğu Anadolu'da yaşayan Türkmenler de aynı adla iki kola ayrılmışlardı (1959: 418-419). Böylece Dede Korkut'taki İç Oğuz-Dış Oğuz veya Üç Ok-Boz Ok adlandırmasının, Dede Korkut'taki boy yapılanmasının, hayal ürünü olmayıp, tarihi bir temele dayandığı ve eski Türklerin boy yapılanmasını yansıttığı anlaşılmaktadır. Bu durum destanların tarihi yönünün bir yansımasıdır.

Faruk Sümer'e göre, Uruz (Aruz) Koca'dan sonra Bozoklar'ın başında torunu Kıyan Selçuk oğlu Delü Dündar görülmektedir. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da, Delü Dündar için “*Kazan gibi pehlivani bir savaşa üç kez atından yıkan*” denilmesi iki büyük feodal arasında bir çarpışmanın yapıldığını göstermektedir. İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da konunun gerçekliği o kadar belirlidir ki, okuyucu kendisini bir tarihi eserin sayfaları karşısında sanar, konunun anlatılışı da pek güzel ve canlıdır. Faruk Sümer, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un belki de Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'dan daha önce konması gerektiğini söylemiştir. Çünkü, 2. destanda; Dış Oğuzlar'ın başı artık Uruz Koca değil, torunu Kıyan Selçuk oğlu Deli Dündar'dır; son destanda sağ olan Kazan'ın naibi Kılbaş da 2. destanda Şökli Melik'in Kazan'ın ordasına yaptığı baskında ölmüştü (1959: 415-416, 424).

Faruk Sümer'e göre, İç Oğuz'a Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un konusu hazindir, çünkü, kardeş kavgasını anlatmaktadır; bu kavgada yakışıklılığı, yiğitliği ve iyi ahlakıyla "*Oğuz'un imrenesi*" lakabını almış olan Beyrek ölmüş, Boz-Oklar'ın başı Uruz da yeğeni tarafından öldürülmüş ve her şeyi yağma edilmiştir. Faruk Sümer, İç Oğuz'a Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'daki bazı çelişkilere dikkat çekmiştir. Faruk Sümer'e göre, bu boyda, isyan eden Boz-Oklar (Dış Oğuz)'ın, Beyrek'in kendileri ile birlik olması gerektiği hakkında gösterilen sebep, yani Beyrek'in Boz-Oklar'dan kız alması, doğruluğundan şüphe ettirmektedir. Çünkü iki kol da birbirinden kız alıp vermekteydi. Beyrek yaralanıp da ordasına döndükten sonra Uruz Koca'nın oğlu Basat'ın ordasını basacağından çok korkmuştur, fakat olayda Basat'ın hiçbir hareketinden bahsedilmemiştir (Sümer, 1972: 390).

Aslında Faruk Sümer'in dikkat çektiği İç Oğuz'a Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'daki bu çelişkilerin bir nedeni, gerçekte iki farklı destana ait olan iki farklı Beyrek (Bamsı Beyrek-Beyrek)'in tek bir destanda kaynaşmasından ve bu kaynaşma sırasında meydana gelen boşluk ve çelişkilerden kaynaklanmaktadır. İç Oğuz'a Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'daki çelişkilerin bir nedeni de bu boydaki tarihi tabakalaşmanın bir sonucudur. Göktürk-Türgiş döneminde, 7. ve 8. yüzyıllarda, yaklaşık bir asır arayla meydana gelen, Türk tarihinin önemli dönüm noktalarından olan iki benzer olay, iç çekişme ve ayaklanma; 630 yılında Doğu Göktürk Devleti'nin yıkılması ve Batı Göktürk hükümdarı Tong Yabgu Kağan'ın amcası tarafından öldürülmesi ve 738 yılında Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan'ın iki kumandanı tarafından öldürülmesi olayları ve bunların sonucu olarak yaşanan gelişmeler bu boyun alt tabakasını ve bu boydaki Kazan ve Beyrek tiplerini şekillendirmiştir ki, buna dikkat çekmiştik (Eyüboğlu, 2019: 225-226, 441-443). Destanlar, hikâyeler, efsaneler, masallar vb. sözlü kültür ürünleri, yüzlerce, binlerce yıllık dilden dile, kuşaktan kuşağa aktarım ve işleme sürecinden geçtikleri için, bu anlatılarda birbiriyle uyumlu yerler olduğu gibi, boşluklar ve birbiriyle çelişkili yerler de bulunmaktadır. Bu anlatılar insan ürünü olup, herkes kendinden bir şeyler eklemiştir. Bir sözlü kültür ürünü olan Dede Korkut Destanları için de aynı durum söz konusudur. Özellikle Dede Korkut Destanları'nın; farklı nüshalarının, varyantlarının karşılaştırılması; günümüz varyantlarıyla karşılaştırılması, bugünkü varyantlarının karşılaştırılması; farklı destanlarla karşılaştırılması, diğer sözlü kültür ürünleriyle karşılaştırılması; tarihi gerçeklerle karşılaştırılması, araştırmacıların görüş ve yorumlarıyla karşılaştırılması vb. bunları açıklığa kavuşturmaktadır.

Dede Korkut'la ilgili değerli tespitleri bulunan Avelbek Konıratbayev, Kazan'ın adının Kazak destanlarında da geçtiğini, onu Kobılandı'nın öldürdüğünü, Dede Korkut Kitabı'nda Kobılandı'ya Aruz denildiğini, 1043'teki savaşı Aruz oğlu Bisat (Basat)'ın bitirdiğini ileri sürmüştür. Avelbek Konıratbayev'e göre, İç Oğuz'a Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da, batı Oğuzları ile doğu Oğuzları'nın arasında meydana gelen 1043 yılındaki iç savaş ve Oğuz-Kıpçak ulusunun parçalanışı anlatılmaktadır. Kıpçaklar, Don ve Kafkasya bölgelerine kadar gitmişlerdi. Oğuz-Kıpçak Birliği'nin parçalanmasına sebep olan bu çatışmayı, doğu Oğuzları'nın beyi Aruz, dolayısıyla Dış Oğuz başlatmıştı. Bu doğu kavimlerinin başlıcaları ise Bayat ve Kıpçak boylarıydı. 1043'ten sonra Janakent (Yengi Kent) ulusu parçalanmış, Türkmenler Kafkasya'ya, Sayın Hanlar da Merke'ye doğru gitmişlerdi (Konıratbayev, 2000: 158, 167-168).

Avelbek Konıratbayev'e göre, Kazan'ın Kazakça adı *Asan* olup, Kızılorda ilinin Şiyeli ilçesinde Okşı Ata, Kılış Ata, Asan Ata ve Abız Ata mezarları bulunmaktadır. Aksak Oğuz (Ters Uzamış) oğlu Okşı (Okçu) ise, Kazan'ın askerlerine silah hazırlayan bir yardımcısıdır. Kazan (Asan) ile Kiysık Oğuz oğlu Okşı, 1043'teki savaşta ölmüştür, Bestam'da gömülmüş olabilir. Halk ikisini, Bestam yakınlarına defnetmiştir ki, buraya *Okşı Ata Korumu* (Okçu Ata Mezarlığı) denmektedir. Asan (Kazan)'ın mezarı yıkılmıştır (Konıratbayev, 2000: 155, 180). Burada belirtmek gerekir ki, *Hazihi'r-Risalet'i Min Kelimat-ı Oğuzname El-Meşhur Bi-Atalar Sözü*'nün Berlin nüshasında "*Selveri Kazan Okcısı Kozan*"dan (Özkan, 2015: 348) ve Topkapı Sarayı'ndaki Oğuzname'de, "*Enğse Koca oğlu Okçı Kozan (?)*"dan (Ögel, 1994: 126) bahsedilmiştir. Kazakistan'da Kızılorda'da Şiyeli ilçesindeki Okşı Ata ve Asan Ata mezarları belki de Salur Kazan ve Okçı Kozan ile ilişkili olabilir. Nitekim Korkut Ata'nın destanı mezarı da Kızılorda'da Karmakşı bölgesindedir.

Avelbek Konıratbayev'e göre, İç Oğuz'a Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'daki asıl çatışmanın çekirdeği, Kazan Han'ın evinin yağmalanması olayı üzerine kurulmuştur. Eskiden Üç Ok ile Boz Ok bir araya toplanır, Kazan'ın evini yağmalarlardı. Akınlardan elde ettikleri ganimetleri *yağma* yoluyla dağıtan Kazan, yılda bir kere Oğuz beylerini toplar, kendisi de hanımını yanına alıp evinden çıkar gidermiş. Aslında düşman elinden alınıp Kazan Han'ın evinde toplanan bu mal-mülkte, boyların da hakkı vardı, çünkü yıl boyunca düzenlenen akınlara bütün boylar, asker, erzak, araç ve silah konusunda yardım

ederlerdi. Han'ın evinde toplanan ganimetlerin paylaşılmasına *tonav* (yağma) veya *han talapay* (han yaşması) denirdi. Yağma geleneğinin Oğuz boyları arasında askeri teşkilat açısından da büyük bir önemi vardı. Oğuz beyleri, yiğitleri veya alplar, handan ganimetten pay olarak çok değerli eşya, hatta tutsak düşen kızları isterler, ganimetin en değerli parçasını istemekte çekinmezlerdi. Kazan Han'ın evinin yağmalanması, aslında boylar arası siyasi ve askeri birliğin bir sembolüydü ki, sembol haline gelen bu geleneği Kazan'ın bozması, ulus birliğine aykırı bir davranıştı. Bu boyda mitolojik unsurlar yoktur, vaka tarihi olay üzerine kurulmuştur (2000: 154-155, 168-171).

Faruk Sümer gibi, Avelbek Konratbey'in de İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'u tarihi olarak görmesi oldukça anlamlıdır. Biz de İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un Dede Korkut Hikâyeleri içerisindeki, en tarihi hikâyelerden biri olduğunu, aynı zamanda tarihini en iyi tespit edebildiğimiz hikâyelerden biri olduğunu belirtmiştik (Eyüboğlu, 2019: 441).

Muammer Kemaloğlu, Kazan Han'ın tarihi kimliğini Kazak Han/Qazax Xan; Kara Göne'nin tarihi kimliğini Karaman Han/Qaraman Xan; Aruz Koca (Dayı)/At Ağuzlu Aruz'un tarihi kimliğini İsmail b. Yakuti olarak tespit etmiştir (Kemaloğlu, 2019: 119). Muammer Kemaloğlu'na göre, denilebilir ki, Oğuz Destanı ve *Şecere-i Terakime*'de adı geçen *Kazan Bek/Han*, Dede Korkut Destanları'nın başkahramanı *Kazan Han*'dır. Ama asıl adı *Kazak Han*'dır. Topkapı Oğuznamesi, Oğuz Destanı ve Dede Korkut'ta yer alan bu husustaki diğer bilgiler değerlendirildiğinde, Salur Kazan (Kazak) Han ve yanındaki destan kahramanlarının, bu anlatımlarda kaydedilen zaman diliminde (muhtemelen 1048-1055 yılları arasında) yerleşik buldukları *Gürgan-Kazaklı* yakınlarında olup, *Eski Horasan* diye adlandırılan tarihi bölge dahilindeki bazı yerlere akınlarda buldukları anlaşılmaktadır (Kemaloğlu, 2019: 56-64).

Muammer Kemaloğlu'na göre, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da adı geçen yer adları ve diğer bazı değerlendirmeye tabi hususlardan anlaşıldığı kadarıyla, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy ve Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy ile aynı coğrafya (Kazak Mahalı) paylaşmıştır. İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un üzerine oturtulmuş olduğu tarihi olayların oluşum tarihi Oğuz'un payitahtında çıkan isyanda saklıdır. Zira bu isyanda, Kazan Han ile vuruşun onun vurduğu bir darbe ile atından düşürdüğü, kardeşi Kara Göne Bey'e "başın kes" diye emir vererek başını kestirdiği dayısı Aruz'un, ki bu dayı, Salur Kazan Han'ın dayısı değil, aslında Sultan Berkyaruk'un dayısı İsmail b. Yakuti'dir, öldürüldüğü tarihe, yani İsmail b. Yakuti'nin halledildiği tarih olan 1093 (H.486) yılına karşılık gelmektedir. İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da, müellif, Sultan Berkyaruk'a karşı isyan ederek başına büyük gailer açmış olan dayısı İsmail b. Yakuti'nin başarısız olduğu isyanı ve sonrasında yaşanan tarihi olayları tasvir etmiştir. *Melik İsmail*, bu isyanı sonrasında affedilerek döndüğü sarayda, büyük emirlerle yaptığı, kendisine göre gizli bir sohbetle boşboğazlık yaparak, Sultan Berkyaruk'u hallederek tahta geçme niyetinden vazgeçmediğini ağzından kaçırmış ve bu yüzden de halledilmiştir (Kemaloğlu, 2019: 112-113).

Muammer Kemaloğlu'na göre, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da, Selçuklusever müellifin İsmail b. Yakuti'ye epeyce kızgın olduğu, bu kızgınlığını da destana bir hayli yansıttığı görülmektedir. Aslında Kazak/Kazan Han'ın Gence'de bağlı olduğu Melik olan İsmail b. Yakuti, müellifin bu kızgınlığının kurbanı olmuş, destan boyunca Uç Beyi Kazan Han'dan aşağıda tutulmuş ve yaptığı boşboğazlıktan ötürü "At Ağuzlu Aruz" olarak adlandırılmış, hatta destanda olduğu gibi Kazan Han önünde diz çöktürülmüştür. Gence Meliki İsmail b. Yakuti, sıkılmadan gittiği payitahttan, muhtemelen hiçbir şey olmamış gibi tekrar gönderilmiş olduğu Gence'de, 1074 (H.466) yılından itibaren bir süre Fars Valiliği de yaptığı anlaşılan ünlü Selçuklu komutanlarından Emir Kutluğ-Tegin'in planlaması, ağabeyleri Kazak (Kazan) ve Karaman (Kara Göne) hanların marifetiyle halledilmiştir. Zira, *Asi Melik İsmail*'in halli (1093/H.486) üzerine Sultan Berkyaruk, bu defa kardeşi Muhammed Tapar'ı Gence Meliki, Emir Kutluğ-Tegin'i de küçük yaştaki kardeşinin yanı-başına Atabey olarak görevlendirmiştir. Bu arada, Gence-Berde bölgesinin idaresi de hizmeti unutulmayan Karaman Han'a bırakılmıştır (Kemaloğlu, 2019: 113-114).

Alt Tabaka: Diğer Değerlendirmeler

Bazı tarihi kaynaklarda İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy ile ilgili olarak bilgiler vardır: *Tuhfetü's-Sürür*, 17. yüzyılda Buharalı Hafız Derviş Ali Çengi'nin ozan çalgısı kopuzdan bahseden Farsça eseridir. Eserde, Dede Korkut'taki bazı kahramanlarla ilgili bir rivayet vardır. Bu rivayete göre 97 Oğuz kabilesinden en ünlü hanlar Ak Han, Kara Han ve Bayındur Han adındaki üç padişah, en ünlü alplar da Bögdiz Emen, Salur Kazan, Şah Bakı ve Yetim Gozan imiş. Bunlardan Bögdiz Emen, Gozan'ın ağabeyini öldürmüş, Gozan da ağabeyinin öcünü alarak Bögdiz Emen'i ok ile öldürmüş

ve onun ozan çalgısını almış. Fakat daha sonra Bögdiz Emen'in oğlu, Gozan'ı öldürerek babasının kopuzunu geri almış (Ergin, 1989: 44-45). Viktor Maksimoviç Jirmunskiy'e göre, bu çatışma büyük olasılıkla iç ve dış isyanıyla ilgili olup, bu efsanenin yankısı Orta Doğu'da değil, Orta Asya'da, Türkmenistan yakınları Buhara'da olmuştur (Jirmunskiy, 1997: 81). Bizce de bu efsane, Dede Korkut'taki İç Oğuz'a Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un bir yansıması olduğu gibi, içerisindeki bazı motifler sebebiyle Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy ve Oğuzname'deki bazı rivayetleri anımsatmaktadır (Eyüboğlu, 2019: 45).

Dede Korkut'la ilgili, özellikle destanın mitolojik-efsanevi kökleriyle ilgili değerli çalışmaları bulunan Kamal Abdulla'ya göre, İç Oğuz'a Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da, Kazan, gelenek olduğu üzere evini yağmalatırken, İç Oğuz beylerini yağmaya çağırmış, Dış Oğuz beylerini ise yağmaya çağırmamıştı. Aslında bu bir adaletsizlik olup Kazan'ı olumlu bir yönde tanıtmamaktadır. Salur Kazan'ın, ayaklanan dayısı Aruz Koca'yı öldürtmesinde, başka bir ifadeyle, eskiye, eski tasavvurlara karşı bu şekilde estetikleştirilmiş bir mücadele söz konusudur. İlk bakışta, Aruz Koca, Beyrek'i öldürdüğü ve Kazan'a asi olduğu için öldürülmüş olsa da, Salur Kazan'ın, dayısı Aruz'u öldürmesinin hikâyesinin daha derin katında yatan bir nedeni, Salur Kazan'ın, dayısına el kaldırmakla, kendi ilini anaerkilliğin somut ve gerçek tezahüründen uzaklaştırmaya çalışması, bir bakıma anaerkilliği unutturmasıdır. Salur Kazan ile Aruz Koca ilişkisi eski *kızkardeş oğlu ile dayı* ilişkisinin destana, yerel şartlara ve ahlak tarzına uydurulmuş bir yansımasıdır. Devrin hakimi olan dayı kültü, her kadim toplumda belirli bir gelişim aşamasına geldiğinde terk edilmiş, bu durum da birçok metine estetik bir biçimde serpilmiştir (Abdulla, 2015: 34, 215-216, 288-289, 317).

Kamal Abdulla'ya göre, Dede Korkut'ta Beyrek'in ölümü, destan boyunca olumlu planda sunulan bir Oğuz asilzadesinin ölmesi bakımından tek örnektir. Beyrek, kahramanlıklarla dolu bir destanda aşiret içi veya toplum içi nifak sonucunda öldürülüyorsa bunun mitolojik bir nedeni de vardır: Beyrek, kendisini Bayburt Hisarı'ndan kaçırarak kafir kızına, geri dönüp onu alacağına dair verdiği söze sadık kalmamış, hatta geri dönüp kafirin kalesini dağıtmış, aslında kafir kızının ilini, obasını mahvetmiştir (2015: 215-216, 294-295).

Eski Türk inanışları, Dede Korkut ve Köroğlu destanlarıyla ilgili önemli eserleri ve çalışmaları bulunan Fuzuli Bayat'a göre, Dede Korkut'ta, merkezileştirilmiş devlet zayıflamış gibi görünmektedir. Kazan Bey'in serbest hareketleri de bunu göstermektedir. Hatta sonuncu boyda, Kazan Bey, Taş Oğuzlar'a karşı savaş açtığı anda, Hanlar Hanı unvanını taşıyan Bayındır Han'dan izin almaya gerek duymamıştır. Bayındır Han'ın nominal şekilde Kalın Oğuz Eli'nin hükümdarı olduğu anlaşılmaktadır. Bayındır Han, yalnız yılda bir kez il-günü umum halk kengeşini toplamakla ve savaş ganimetinin beşte birini almakla yetinmektedir. Kalan işleri ise Kazan Bey yürütmektedir. Dede Korkut'taki Kazan Bey'in nüfuzu, 922 yılında İbn Fadlan'ın Orta Asya ve Volga nehri kıyılarına yaptığı seferde, Oğuzlarda harbi başçının büyük nüfuzu ve devlette bağımsızlığı hakkında verdiği bilgi ile tamamlanmaktadır (Bayat, 2000: 71).

Fuzuli Bayat'a göre, İç Oğuz'a Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da, Dış Oğuzların Kazan Han'ın yağmasına iştirak etmemesi ve bu nedenle Kazan'a asi olmaları törenin bozulması, yağma geleneğinin, sofrâ kültürünün askıya alınmasıyla ilgili olup, destanda bu olay ek semantik yorum kazansa da, metnin derin katlarında hükümdarın kendi halkının bir kısmına fark koymasının felaket getireceği düşüncesinin öne çekilmesidir. Kazan Bey'in yağmaya Dış Oğuzları davet etmemesi nedeniyle çıkan iç kavga, yağmanın çok büyük önem taşıdığını göstermekte olup, aslında suç Kazan'daydı, çünkü töreyi bozmuştu. Ancak Aruz'un cezalandırılması onun yaptığı namertlik sebebiyle olmuştur (Bayat, 2016: 73-74, 147).

Ahmet Acıduman-Berna Arda'ya göre, İç Oğuz'a Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da, Beyrek'in ölümüne, sağ femoral arter, ven ya da her ikisinin de kesilmesi nedeniyle oluşan kanamaya bağlı hipovolemik şok yol açmış olmalıdır (Acıduman ve Arda, 2011: 194).

Fatoş Yalçınkaya'ya göre, Büyük Selçuklu Devleti'ni kuran Oğuzlar daha kuruluşun ilk safhasında yönetimin dışına itilmişlerdi. Anadolu Selçukluları ve Osmanlı Devleti zamanında da Türkmen sorunu devam etmiş, onlar da Türkmenleri ordudan ve devlet teşkilatından uzaklaştırmışlardı. Dede Korkut'ta, Beğil'in divanda hakarete uğraması, Gürcistan sınırına yerleşip Bayındır Han'a isyan ettiğini söylemesi; Aruz Koca'nın Kazan Han'ın evinin yağmalanmasına çağırılmaması, Türkmenlerin yönetimden uzaklaşmasının sembolik ifadesi olarak yorumlanabilir (Yalçınkaya, 2016: 1483-1484).

Birçok değerli araştırmacı ve biz, eser ve çalışmalarımızda Dede Korkut'un birçok tarihi bağlarını ortaya koymuştuk: Dede Korkut Destanları'nın en eski arkaik bazı varyantları M.Ö. 3. binyıla

ait *Sümer* metinlerinde (Seydimbek, 2000: 50, 59-60; Ömeroğlu, 2002: 73, 80-81; Sultanzade, 2010: 480-483; Gezenfergızı, 2016: 652-654; Eyüboğlu, 2019: 310-311, 769-771) ve M.Ö. 1. binyıla ait antik çağ *Greks* metinlerinde (Baydur, 1951: 27-28; Boratav, 1958: 32; Boratav, 2012: 61-65; Jirmunskiy, 1961: 616-618; Ergin, 1989: 57; Kaya, 1995: 87-93; Şen, 2003: 602-609; Sina, 2004: 225-233; Abdulla, 2015: 27-30, 120-121, 182-183, 209-212, 256-266, 271-274, 297-298, 336; Merhan, 2016: 947; Eyüboğlu, 2019: 212-213, 244-245, 287-288, 311-313, 470-473) yer almaktadır; Dede Korkut, birçok anlatının oluşmasına kaynaklık etmiştir ve birçok destan, hikaye, efsane ve masal ile ilişkilidir. *Alpamış* (Paksoy, 1985: 620-622; Ergin, 1989: 50-51; Kaya, 1995: 87-93; Tural, 2000: XXI-XXII; Nısanbayev, 2000: 7; Komıratbayev, 2000: 156; Gülensoy, 2004: 81-82; Fedakar, 2004: 136-141; Bahadırova, 2005: 114-120; Üçüncü, 2006: 24, 52-53, 66-67; Eyüboğlu, 2019: 203-210), *Kozi Körpeş Bayan Sulu* (Avezov, 1997: 99; Aça, 2002: 16; Eyüboğlu, 2019: 210-211), *Köroğlu* (Tural ve Nurmehmet, 1999: XXVII-XXVIII; Eyüboğlu, 2019: 375), *Oğuz Kağan* (Sümer, 1959: 363-368; Gökyay, 1973: CLIII, Ercilasun, 1994: 82-84, 87; Sakaoğlu, 1998: X; Genç, 2000: 169-170; Eyüboğlu, 2019: 122-126, 282-284, 381-383), *Kublandı/Koblandı* (Gökyay, 1973: CVIII-CX; Eyüboğlu, 2019: 422), *Ak Köbek* (Ercilasun, 1994: 82; Duymaz, 1996: 49-57; Eyüboğlu, 2019: 422-423) gibi birçok destan Dede Korkut'la yakından ilişkilidir; Dede Korkut'taki *Kanlı Koca*, *Uşun Koca*, *Duha Koca* vb. kişilerin adları eski Türk tarihindeki *Kanlı* (Gökyay, 1973: CX; Togan, 1982: 124; Özkan, 1997: 274-275; Margulan, 2000: 130-131; Kalafat, 2007: 226-230; Eyüboğlu, 2019: 344-351, 351-360), *Usun* (Togan, 1982: 124; Gökyay, 1973: 329, CLVIII-CLIX, CLXXVI; Eyüboğlu, 2019: 330-332, 446-449, 480-482), *Daha* (Eyüboğlu, 2019: 297-317, 328-329) gibi eski Türk boylarının adlarıyla ilgilidir; Dede Korkut'taki Salur Kazan'ın Aruz ve Emen ile mücadelesi ile Çin kaynağı *Kiu T'ang-şu* ve *T'ang-şu*'daki Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)'ın iki beyi tarafından öldürülmesi olayları ve konuyla ilgili bazı kişilerin adları (*Ulaş* ile *U-çe-le*; *Toymaduk* ile *Tonyukuk*; *Dundar* ile *Tu-mo-tu/Du-mo-du* vb.) arasında büyük bir benzerlik vardır (Ercilasun, 2000: 158-159; Ercilasun, 2002: 30-33; Ercilasun, 2004: 126; Eyüboğlu, 2019: 387-445); Dede Korkut'taki Bayındır Han ve Salur Kazan arasındaki akrabalık ilişkisi (Bayındır Han'ın kızı ile Salur Kazan'ın evli olması ve Bayındır Han'ın oğlu ile Salur Kazan'ın kızının evli olması) bire bir aynı şekilde *Kül Tigin Yazıtı*'nda 2. (*Doğu*) *Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan (716-734) ile Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)* arasında da vardır (Eyüboğlu, 2019: 255-275, 362-364, 387-445; Eyüboğlu, 2022b: 219-224); *Camıu't-Tevarih*, *Şecere-i Terakime* ve *Kitab-ı Diyarbekriyye*'de yer alan Oğuz şecerelerindeki birçok kişi (*Oğuz Han*, *Kün Han*, *Dib Yavkuy*, *Kuzı Yavı*, *Kayı İnal Han*, *Köl Erki*, *Tuman Han*, *Kayı Yavkuy* vb.) ve dönem, modern tarih bilgileriyle karşılaştırıldığında, Türk tarihindeki birçok kişi ve dönem ile bire bir örtüşmektedir (Sümer, 1959: 360; Togan, 1982: 118-125, 132-137; Gökyay, 1973: XL; Ercilasun, 2002: 26-28; Eyüboğlu, 2019: 118-166); Dede Korkut'ta geçen *Karadağlar*, *Aladağlar*, *Kazılık Dağı*, *Demirkapı*, *Amit Suyu*, *Gökçe Deniz*, *Kara Dere* vb. başta olmak üzere birçok yer adı eski Türklerin yaşadığı coğrafya ile örtüşmektedir; Dede Korkut'ta geçen birçok maddi-manevi kültür ürünleri Türk tarihindeki örnekleriyle bire bir aynıdır. Bütün bunlar ve daha birçok unsur Dede Korkut'un tarihi bağlarının oldukça güçlü olduğunu göstermektedir.

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un tarihi kökleri, Oğuzlar'ın, Hazar'ın batısına, Anadolu-Azerbaycan'a göçlerinden daha önceki bir zamana, henüz Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe aittir. Boyun, *İçoğuzların Daşoğuzlar Bilen Melallaşmağı* adlı Türkmenistan varyantı ve daha başka birçok Türkmenistan varyantı vardır. Ayrıca Orta Asya'da bu boyla ilişkili başka anlatılar da bulunmaktadır:

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un Türkmenistan'da *İçoğuzların Daşoğuzlar Bilen Melallaşmağı* adlı bir varyantı vardır (Erdem, 1998: 72-73; Erdem, 2005: 161).

Türkmen varyantında Salur Kazan hakkında çok sayıda rivayet vardır: Annagurban Aşırov'a göre, Salur Kazan, Türkmen halkının hayatına, folklor ve yazılı edebiyatına iyice yerleşmiştir. Türkmen folklor eserlerinde Salur Kazan, güçlü bahadır ve cesur bir kahraman olarak görülür. Salur Kazan'ın ölümü hakkındaki rivayetlerde onun *İtbeçene* adlı birisi tarafından öldürüldüğü belirtilmiştir. Bazı rivayetlerde bu isim *İtemen*, *İtpeşen* olarak gösterilmiştir. 1947 yılında Vekilbazarlı Hocamurat Nurberdioğlu'ndan derlenmiş bir rivayette ise Salur Kazan, bir bahadır kıza yenilmiş ve onun tarafından öldürülmüştür (Aşırov, 2000: 51-52).

Salur Gazan Hakkında (Rövyat)'da (Erdem, 1998: 530-534), aslen Türkiye'den olan Salur Gazan güçlü bir pahlivanmış, Semerkant emiri ise Gacar boyundan olması gerektiği söylenen İtemen imiş. İtemen, Salur Gazan'dan haraç almak istemiş, bunun üzerine İtemen'in üzerine yürüyen Salur Gazan, yolda Sahrayı Türkmenlerine uğramış ki, onlar da Salur Gazan'ı yanlarında tutmak için güzel bir kızla

evlendirmişler. Burada yedi yıl kalan Salır Gazan'ın ikisi oğul (Salır ile Sarı), ikisi kız (Sıray ile Gülsire) dört çocuğu olmuş. Salır Gazan, yedi yıldan sonra yine yola çıkmış, yolunun geçtiği Balh vilayetinin Igbal Patişa adlı şahının hem güzel hem de güçlü kızı varmış ki, kızı almak isteyip sınanan çok kişi bunu başaramamış. Bunu duyan Salır Gazan, kız ile güç sınamak için ona haber göndermiş, sonunda Salır Gazan bu kızla evlenmiş ve on iki yıl birlikte yaşamışlar, bir oğulları (Tekye Muhammet), bir kızları (Gülsüm) olmuş. Yoluna devam eden Salır Gazan, Samarkand'a gelmiş ve haberini İtemen'e göndermiş. İtemen, Salır Gazan'ı gücünü göstermesi için şart olarak havuza sokunca, hava soğuk bir kış vakti olduğu için havuz suyu donmuş ve İtemen, Salır Gazan'ın başını kesmiş. Aradan yıllar geçtikten sonra Salır Gazan'ın oğlu Tekye Muhammet güçlü bir pehlivan olmuş, bir gün arkadaşları ile oynarken tartışınca, tartıştığı oğlan, Tekye Muhammet'e babası belli olmadığını söylemiş. Tekye Muhammet, annesinden babasının, Samarkand'da İtemen'in üstüne gidip geri gelmediğini öğrenmiş, bunun üzerine Samarkand Hanlığı'na İtemen'e doğru yola çıkmış. Çöl içinden Sahrayı Türkmenlerin mekanına uğramış, burada büyümüş kardeşleriyle görüşmüş. İki kardeş Tekye Muhammet ile Sarı, İtemen'i öldürmüşler, babalarının cesedini bulmuşlar. Yolda Buhara'yı almışlar, Sarı'nın evine gelip toy düzenlemişler. Tekye Muhammet ile Sarı birleşmiş, atalarının cesedini Tekye Muhammet'in anasının yanına alıp gitmişler, onu defnetmişler. Burasının Balh olması gerektiği belirtilmiştir (Eyüboğlu, 2019: 416). Bu rivayetin Dede Korkut Kitabı'ndaki birçok boyla benzerlikleri vardır.

Türkmenistan varyantındaki bu rivayetin ilk bölümü (Salır Gazan'ın ölümüne kadar olan bölüm), Dede Korkut Kitabı'ndaki Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu ve İç Oğuz Dış Oğuz Ası Olup Beyrek Öldüğü Boy'un; ikinci bölümü (Salır Gazan'ın bir oğlu olduktan sonraki bölümü) ise en alt tabakasında aynı destanın üç ayrı varyantı olarak değerlendirdiğimiz, Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu ve Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un bir varyantıdır. Buradan şöyle bir sonuca ulaşabiliriz: Anadolu-Azerbaycan varyantında, tarihin derinliklerinden gelen büyük *Oğuzname*, tarihi süreç içerisinde birçok destan parçalarına ayrılarak Dede Korkut Kitabı'ndaki on iki boyu (on iki Oğuzname'yi) meydana getirirken ve Türkmen varyantında da birçok destan parçalarına ayrılarak Dede Korkut Kitabı ile paralel boyları meydana getirirken (Türkmen Halk Nüshası), Türkmen varyantında, büyük Oğuzname'nin bölünmeyen veya daha az bölünen bazı kısımları, birçok Dede Korkut boyunu bir arada içerecek şekilde, rivayet şeklinde yaşamaya devam etmektedir. Bu nedenle bu rivayetlerde birçok Dede Korkut boyu bir arada bulunmaktadır. Ayrıca belirtebiliriz ki, ozandan ozana taşınan Dede Korkut Kitabı'ndaki ve Türkmen varyantında Türkmen Halk Nüshası'ndaki boylar büyük oranda destan özelliklerini korumuş, ancak halk ağzında dilden dile taşınan Dede Korkut boyları ise daha çok değişime maruz kaldığından rivayet haline gelmişlerdir.

Salır Gazanın Öldürülmeği'nde (Erdem, 1998: 537-538), Hıva kenarında İtbiçen Özbek diye zor bir pehlivan varmış. Salır Gazan onun pehlivanlığını iştince onun gücünü sınamak için yanına gitmiş. İtbiçen Özbek, Salır Gazan'ı öldürmek için, bir gece buzlu suyun içinde oturmasını şart koşmuş. Salır Gazan da bu şartı yerine getirip içine girip başını buzdan çıkarmış, sonunda İtbiçen Özbek, Salır Gazan'ın başını kesmiş (Eyüboğlu, 2019: 417).

Ersarının Döreyişi'nde (Erdem, 1998: 539-540), doğrudan Salır Gazan'ın bir rolü olmayıp, onun soyundan gelen Tekye Muhammet, Sarı, Salır Ata, Yam it (Yomut), Toğtamış, Tomuş, Yalkamış'dan bahsedilmektedir. Buna göre Tekye Muhammet, Sarı ve Salır Ata, İtbiçen Özbek'in evine gitmiş, yolda İtbiçen Özbek'i öldürme planı yapmışlar, ancak İtbiçen Özbek evde olmayıp, onu öldürmeye geleceğini bildiğinden gizlenmiş. Salır Gazan'ın oğulları İtbiçen Özbek'i bulmuş, ona saldırmışlar, Sarı, İtbiçen Özbek'in başını kesmiş (Eyüboğlu, 2019: 417).

Salır Gazanın Öldürülmesi'nde (Erdem, 1998: 541), Salır Gazan'ın birinci karısından Salır ile Ersarı doğmuş. İran'da bir pehlivan kız, herkesle güreş yapıp çok yiğitlerin kellesini almış ki, Salır Gazan da bunu iştince İran'a gitmiş, o kızı yenmiş, alıp gelmiş. Salır Gazan'ın bu karısından Teke, Göklen, Yomut doğmuş. Bir gün Salır Gazan bir Özbek'in elinden ölmüş. Pehlivan kızdan doğan oğulları, babalarının intikamını almak için Özbek'in üstüne yürüyüp onu öldürmüşler, o vakit onların yanında Sarı da varmış ki, adı Ersarı olmuş (Eyüboğlu, 2019: 417).

Sarı'nın Döreyişinin Yene Bir Varyantı'nda (Erdem, 1998: 543), doğrudan Salır Gazan'ın bir rolü olmayıp, İtpeşen Özbek'in Tekebay'ı öldürdüğü, Teke'nin dört oğlu olup onların da İtpeşen Özbek'i öldürdüğü ve onun yetişen kızını aldığından bahsedilmiştir (Eyüboğlu, 2019: 417).

Salır Gazanın İtemceği Öldürülmesi'nde (Erdem, 1998: 547-549), Salır Gazan, Kabe'ye gitmiş, evine döndüğünde karısının ağladığını görmüş, İtemcek'in evini bastığını öğrenmiş, bunun üzerine İtemcek'in mekanına doğru yola çıkmış, yolda bir yaşlıdan Amıderya'nın ortasında yaşayan İtemcek'in

yerini öğrenmiş. İtemcek ise Salır Gazan'ın geleceğini öğrenince üç ayaklı demir aleti karşısına koymuş, cadılık bildiği için de suyu dondurmuş, ancak Salır Gazan, İtemcek'i öldürmüştür (Eyüboğlu, 2019: 417-418). Bu rivayet Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy ile İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un bir varyantıdır.

Ersarının Döreyişi Ya da Salırın Öldürülüşü'nde (Erdem, 1998: 550-551), Senpul-Serpul denilen yerde yaşayan Salır Gazan'ın Tekeli ve Sarı adlı iki tane oğlu olduğundan ve Salır Gazan'ın parasına ve malına göz koyup onu öldürdüklerinden bahsedilmiş, daha sonra ise Tekeli ve Sarı'nın babalarının intikamını almaya bir kalenin oraya gittiğinden, sonra onların soylarından bahsedilmiştir (Eyüboğlu, 2019: 418).

Türkmenistan varyantındaki bu rivayetin ilk bölümü (Salır Gazan'ın ölümüne kadar olan bölüm), Dede Korkut Kitabı'ndaki İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un; ikinci bölümü (Salır Gazan'ın oğullarının babasının intikamını alması bölümü) ise en alt tabakasında aynı destanın üç ayrı varyantı olarak değerlendirdiğimiz, Dede Korkut Kitabı'ndaki Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu, Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu ve Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'un bir varyantıdır.

Salır Gazanın Ölüşü'nde (Erdem, 1998: 554-555), Salar Baba'nın pehlivan bir kızdan Yeke adlı bir oğlu olmuş, Yeke'nin de Sarı adlı bir kardeşi olmuş, Salar Baba'yı Özbek öldürmüştür, sonra ise Yeke ve Sarı gidip Özbek'i öldürmüştür (Eyüboğlu, 2019: 418).

Ersarının Döreyişi Ya da Salırın Öldürülüşü'nde (Erdem, 1998: 550), Senpul-Serpul denilen yerde yaşayan Salır Gazan'ın Tekeli ve Sarı adlı iki şah oğlu olduğundan ve Salır Gazan'ın parasına ve malına göz koyup onu öldürdüklerinden bahsedilmiştir (Eyüboğlu, 2019: 418).

Türkolojinin önde gelen isimlerinden biri olan Zeki Velidi Togan'a göre, Kazak Türkleri'nin *Kublandı Destanı*'nda, Kıyatların reisi Karaman ile Karakıpçakların reisi Kublandı'nın düşmanları *dört kulaklı Kazan Batır*'dir. Kazan Batır, kendi kabilesi başında olarak, Kızılbaş diyarında yani Horasan'da kentleri ele geçirmiş ve büyük güç kazanmış bir kahramandır. Kublandı ile Karaman, kendi aralarında "*Kazanı öldürüp kaleleri harap etseydik*" demişler ve bunu yapmışlardır. Kazan'a karşı seferde Kublandı Bey, *Kuba Ulan (Kaysır Kublan Sultanım)* diye adlandırılmıştır. *Şecere-i Terakime*'de, Kazan Bey ve Karaman Bey ile birlikte Kaylık yahut Kıyılık Bey'den bahsedilmiş ve bunlarla beraber birisinin adı da yazılmıştır ki, bu ad *Kublandı* demek olabilir. Kononov'un gördüğü nüshalarda *Kurban* olarak yazılmıştır. Kıpçak ile Kıyat beraberce "*kalabalık Kıpçak ve köp Kıyat*" diye tarif edilmişlerdir. *Şecere-i Terakime*'de *Kıyılık, Kaylık Bik, Kıyat* yahut *Kay*'a mensup *bek (beg)* demek olabilir. Bu rivayette *Kıyılık Bik, Kublan Bik* ve *Karaman Bik* birlikte geçmektedir, yani bunlar bir süre beraber bulunmuşlar, sonra ayrılmışlar ve Karaman ile Kublan Bik, Kazan Bey'e düşman olmuşlar, onunla Horasan'da savaşmışlardır. Dede Korkut'ta da Bayındır Han ile Salur Kazan, Gökçedeniz ile Van Gölü arasındaki sahalarda, aynı zamanda bulunmuş olarak anlatılmış ve Kıpçak Melik'den de bahsedilmiştir. *Kublandı Destanı*'nda, Kazan Alp ile savaşan kahramanın adı Seyl-oğlu Karaman olarak, fakat Topkapı *Oğuznamesi*'nde ise *Sayım* olarak geçmiştir ki, *Kublandı Destanı*'nda Seyil şeklini almış olmalıdır (Gökyay, 1973: CVIII-CX).

Dede Korkut'la ilgili önemli çalışmalara imza atmış olan Ali Duymaz'a göre, Dede Korkut dışında, gerek Oğuz, gerekse Kıpçak sahası Türk destan ve rivayetlerinde de Salur Kazan'ın adı çok geçmektedir. Kıpçak Destanı *Koblandı Batır* ile *Ak Köbek*'de Salur Kazan, bazen *Kalmak/Kalmuk*, bazen ise *Kızılbas (Kızılbaş)* olarak adlandırılan, Nogay-Kazakların düşmanı, halkın başındaki han olarak geçmektedir. Ancak bu isimlerin, Kazan'la ilgisinden ziyade, Kazakların çeşitli zamanlarda düşmanlarına verdikleri adlar olduğu ve Kazan'a uyarlandığı düşünülebilir. Bu destanlarda Salur Kazan'ın adının ilk sözcüğü, bazen *Salır*, bazen ise *Salar* olarak geçmektedir. Salur Kazan'ın ölümü, Kıpçak sahası destanlarından *Ak Köbek* ve *Koblandı*'da, Ak Köbek veya Koblandı'nın elinden olmuştur. *Ak Köbek Destanı*'nda, Ak Köbek, kendisini Ak Köbek'in aşçısı olarak tanıtip hileyle Salur Kazan'ı zor durumda bırakmış ve kendi kılıcıyla başını keserek öldürmüştür. *Koblandı Batır Destanı*'nda, yurdu işgal edilen Koblandı, Kazan'ın karargah kurduğu Sırlı Kala'ya, Kamber Pir'e dua ederek, Tayburıl adlı olağanüstü atıyla girmeyi başarmıştır. Koblandı, burada Salur Kazan'la yaptığı teke tek savaşı kazanmış, sırasıyla mızrak, ok, hançer ve gürz savaşı yapmışlar, bunların hepsi kırılınca da, Koblandı oğlu Beke'nin elinden, Kazan oğlu Karavul'dan birer mızrak almışlar, Koblandı, mızrağını Kazan'a saptanmış ve öldürmüştür. *Koblandı Batır Destanı*'nda, kahramanın düşmanlarının halkı bazen Kalmak, bazen Kızılbas olarak adlandırılır, onların başında da Kazan vardır. *Koblandı Batır Destanı*'nda Kazan Han, çukur gözlerinden zehir saçan, alnında kar, kirpiğinde buz donduran, ala öküz gibi bağırın, öfkeli, on iki günde birer saat kestirse uykusu kanan, on üç günde bir yemek yese doyan bir tip olarak tasvir edilmiştir. Kıpçak destanı

Ak Köbek'de, Salır Kazan ile Ak Köbek, en alp ve kahraman kişiler olarak kavimlerinin hanları olup, Salır Kazan, kendisini Ak Köbek'in aşçısı olarak tanıtip kimliğini gizleyen Ak Köbek'le savaşmış, en sonunda Ak Köbek, kendi kılıcından başka kılıcın kesmediği Salır Kazan'ın başını kesmiştir. Bu Kıpçak destanında da görüldüğü gibi, zaman zaman Kalmuk veya Kızılbas gibi adlarla anılsa da, Kıpçak ile Oğuz arasında bir mücadele dikkati çekmektedir (Duymaz, 1996: 49, 53-57).

Avelbek Konratbayev, Kazan'ın adının Kazak destanlarında da geçtiğini, onu Kobılandı'nın öldürdüğünü, Dede Korkut Kitabı'nda Kobılandı'ya Aruz denildiğini belirtmiştir (Konratbayev, 2000: 158).

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da geçen *Aladağ*'ın ve *Arku Beli Ala Dağ*'ın adı bu boyun tarihini Oğuzlar'ın Anadolu-Azerbaycan'a göçlerinden daha önceye, henüz Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe götürmektedir:

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da *Aladağ* ve *Arku Beli Ala Dağ*'ın adı geçmektedir (Gökyay, 1973: 146-149) Dede Korkut Kitabı'nda *Arku* olarak geçen yer adı daima *Ala Dağ* ile birlikte geçmektedir (Gökyay, 1973: 332). Tarihte Orta Asya'da *Argu* olarak bilinen önemli bir bölge vardır: 8. yüzyıla ait, Turfan yakınlarındaki Hoço harabelerinde bulunan Uygurca yazılmış bir Mani metninde, Karluk Devleti'nin kuruluşu ile ilgili satırlarda, “*ç(e)rig Türk ulus, argu, tlas / Köğün içi-nte,yme yokarı kodı / ilgerü kirü atı iştilmiş yme / küsi sorulmuş kutluğ ulus / (asker Türk milleti, Argu, Talas / vadisi içinde, Ve yukarı-aşağı / ileri-geri adı duyulmuş ve. / şöreti sorulmuş şanlı ulus)*” ifadesinde ve “*yme (a)ltun argu / ... (u)lus Kasu hanı ordu (ve asil argu / ... milleti Kasu hanı, Ordu)*” ifadesinde *Argu*'nun adı geçmektedir. Metinde, Karluk hükümdarı, Çiğil beyi Arslan İl-tirgük (Alp Tarhan Beg)'e aynı zamanda *Altun Arğu* halkının ve *Kaşa* şehrinin de Hanı deniyordu, ayrıca o, Çiğil ve Ordu şehirlerinin de hükümdarıydı ve “*(bütün) Türklerin başı ve büyüğü*” anlamına gelen “*Uluğ Türkdün Praşdanki*” olarak da tanıtılmıştır. Arslan İl-tirgük, Talas (Taraz) ve *Argu* sahalarında ve Yedisu vadilerinde, yani Karluklar'a ait olan arazi üzerinde hükümdarlık yapmıştı, Uygur hükümdarı İl-tutmuş (759-780)'in çağdaşıydı (Gabain, 1950: 374). 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud, bu coğrafi alanı “*argu. İki dağ arası. Buradan hareketle Tiraz (Talas) ile Balasagun arasındaki ülkeye argu denir, çünkü bu bölge iki dağ arasındadır*” şeklinde açıklamıştır (Kaşgarlı Mahmud, 2005: 148). *Aladağlar*, Orta Asya'da Tanrı Dağları'nın büyük bir kolunu oluşturan dağlardır, Tanrı Dağları'nın kuzey ve batı kolunda yer alırlar. Bu bölgede *Aladağlar* adını taşıyan ve Tanrı Dağları'nın bir bölümünü oluşturan birçok dağ sırası vardır. Dede Korkut'ta geçen *Ala Dağ*, Orta Asya'da bugün de aynı adı taşıyan dağlardır. *Ala Dağ* ve *Arku Beli Ala Dağ* ifadelerinden tarihi olarak *Argu* beli olan, bugünkü Kazakistan-Kırgızistan sınırları boyunca uzanan ve Karadağlar ile kesişen *Talas Aladağları* ve *Kırgız Aladağları* (ve *İli Aladağları* ile *Yedisu (Cungar) Aladağları*) kastedilmiştir. Bu bölge tarih boyunca Saka, Kanglı, Usun, Batı Hun, Batı Göktürk ve Türgişlerin merkez bölgelerinden biri olmuştur.

Üst Tabaka

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un en üst tabakası sonraki dönemlerle ilgilidir.

Eski Türklerin inanışları ile ilgili olarak çok sayıda çalışma yapılmıştır ve bu konuda önemli bir bilgi birikimi oluşmuştur. Vasiliy Vladimiroviç Barthold (Barthold, 2004: 17), Wilhelm Radloff (Radloff, 1956: 3; Radloff, 2012: 15), Yusuf Ziya Yörükân (Yörükân, 2014: 11), Abdülkadir İnan (İnan, 1976: 8; İnan, 1986: 1), Jean Paul Roux (Roux, 2011: 116-117), Peter Benjamin Golden (Golden, 2012: 21), Yaşar Çoruhlu (Çoruhlu, 2015: 17), Fuzuli Bayat (Bayat, 2006: 21) gibi çok sayıda önde gelen araştırmacı, eski Türklerin din ve inanışlarını *Şamanizm (Kamlık/Şamanlık)* olarak belirtmişlerdir. Eski Türkler *Kamlık/Şamanizm* inanışlarına, kültür ve medeniyetine sahiptirler.

Eski Türklerin ve en eski atalarının; yaşadıkları coğrafyanın ve yaşamın bir ürünü olarak ortaya çıkan; tarihin derinliklerine ve eski çağlara uzanan; Natürizm, Animizm ve Totemizm ile harmanlanmış; atalar, gök, yer, dağ, ağaç, su, ateş vb. kültlerinin önemli bir yer tuttuğu; büyü, kehanet, fal vb. unsurların yer aldığı; tanrılar panteonunun bulunduğu; binlerce yıllık bir geçmişe sahip; Kamlık/Şamanizm inanışlarından, kültür ve medeniyetinden; aralarında ortaklıklar olmakla birlikte çok sayıda farklılığın olduğu; farklı bir coğrafya ve yaşamın ürünü olan; İslam inanışlarına, kültür ve medeniyetine geçişleri ve bu süreçte yaşanan bazı değişimler ve dönüşümler, bunların insan yaşamına, inanışlarına, anlatılara ve tiplere etkileri; eski Türklerin yüzyıllar boyu süren ve hatta günümüzde bile devam eden, kimi zaman sancılı kimi zaman daha kolay gerçekleşen, tarihte ve günümüzdeki Türk toplumlarında farklı oranlarda ve etkilerde gerçekleşen, iki farklı kültür ve medeniyet arasındaki bu dönüşüm süreci, bütün Dede Korkut Boyları'nın üst tabakasının şekillenmesinde etkili olmuştur (Eyüboğlu, 2022: 77).

SONUÇ

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da tarihi-coğrafi-edebi-kültürel olarak başlıca iki tabaka bulunmaktadır: *Alt Tabaka* ve *Üst Tabaka*. *Alt Tabaka En Eski Devirler Tabakası*, *İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası*, *Göktürk-Türgiş Tabakası*, *Oğuz Tabakası*'ndan oluşmaktadır. Boyun üst tabakası ise tek tabakadan oluşmakta olup oldukça incedir.

Yada/Yağmur taşı, konar-göçer, hayvancılıkla geçinen, yağmura ve verimli otlaklara ihtiyaç duyan eski Türklerin yaşamında önemli bir yere sahipti. İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy eski Türklerdeki *Yada/Yağmur taşı* efsanesi ile ilgilidir. Boy ile efsanenin karşılaştırması bunu göstermektedir.

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun dönemine uzanan bir alt tabakası olabilir. Bu olasıdır. Nitekim Dede Korkut Destanları'nın çoğunda bu tabaka vardır. Eğer destanın en alttan gelen mitolojik-efsanevi kökleri varsa, destanın en alt tabakası eski devirlere uzanıyorsa, bunlar İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun döneminde bir tarihileşme sürecine girmiş ve Göktürk-Türgiş dönemindeki tarihi olaylarla da harmanlanarak son görünümüne evrilmiş olabilir. Gelecekte yapılacak yeni araştırmalar ve keşfedilecek yeni kaynaklar bunu ortaya koyabilir.

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un bir alt tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir. Bu tabaka, eski Türk tarihi ve onun destani bir yansıması olan Dede Korkut Destanları için oldukça kalın ve belirgindir. İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un önemli bir tarihi tabakası, Türk tarihindeki önemli dönüm noktalarından olan, 630 yılında Batı Gök-Türk hükümdarı Tong Yabgu Kağan (618-630)'ın amcası tarafından öldürülmesi ve 738 yılında Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)'ın iki adamı tarafından öldürülmesi olayları ile ilgilidir. Bu iki olay aynı destana yansıyor ve kaynaşmıştır. Ancak destandaki birçok çelişkiler ve boşluklar, bu kaynaşmanın tam olarak gerçekleşmediğini göstermektedir.

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un bir alt tabakası Oğuz dönemiyle ilgilidir. Batı Göktürkleri-Türgişler bir süre sonra Sir Derya Oğuzları olarak ortaya çıkmışlar, atalarından miras aldıkları anlatıları devam ettirmişlerdir. Destanın Oğuz tabakasında; Oğuz etnikleşmesi gerçekleşmiş, Oğuz Eli, Oğuzlar vb. unsurlar yaygınlık kazanmış ve destanın bu varyantı Oğuzlar arasında yayılmıştır. Bu dönemde bu destan bir Oğuz destanı haline gelmiştir.

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un *İçoğuzların Daşoğuzlar Bilen Melallaşmağı* adlı Türkmenistan varyantı ve daha başka birçok Türkmenistan varyantı vardır. Boyda, Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, bugünkü Kazakistan-Kırgızistan coğrafyasında bulunan *Aladağ*'ın ve *Arku Beli Ala Dağ*'ın adı geçmektedir. Ayrıca Orta Asya'da bu boyla ilişkili başka anlatılar da vardır. Bütün bunlar boyun tarihi köklerinin Oğuzlar'ın, Anadolu-Azerbaycan'a göçlerinden daha önceki bir döneme, henüz Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir.

İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un en üst tabakası ise sonraki dönemlerle ilgilidir ve oldukça incedir.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırma tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Beyanı

Bu çalışmanın verileri kaynak taramasına dayalı olarak toplandığı için etik kurul izni gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Abdulla, K. (2015). *Mitten Yazıya veya Gizli Dede Korkut*, (Akt. Ali Duymaz). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Acıduman, A. & Arda, B. (2011). Dede Korkut Öyküleri Tıp Tarihi Bakış Açısıyla Ne Söyler?. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 0(54), 189-196.
- Aça, M. (2002). *Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği*. Konya: Kömen Yayınları.
- Aşırova, A. (2000). Türkmen Nüshasının Değeri. (haz. A. Kahya Birgül & A. Şimşek Canpolat). *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri* içinde (s. 49-54). Ankara: AKM Yayınları.
- Avezov, M. (1997). *Kozi Körpeş-Bayan Sulu*, (akt. Z. İsmail & A. Güngör). *Bilig*, 0(5), 93-106.
- Bahadırova, S. (2005). Dede Korkut Kitabı ve Alpamış Destanı'nın Karakalpak Varyantı, (akt. P. Dönmez Fedakar). *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, V(1), 113-120.
- Barthold, V. V. (2004). *Orta Asya Türk Tarihi -Dersleri-*. Ankara: Çağlar Yayınları.
- Bayat, F. (2000). Dede Korkut Kitabı'nda Devletçilik. (haz. A. Kahya Birgül & A. Şimşek Canpolat). *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri* içinde (s. 63-75). Ankara: AKM Yayınları.

- Bayat, F. (2006). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayat, F. (2016). *Mitten Tarihe, Sözden Yazıya Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Baydur, S. Y. (1951). Evripides'in Alkestis'i - Dede Korkut'un Deli Dumrul'u. *Türk Dili*, 0(1), 27-28.
- Boratav, P. N. (1958). Dede Korkut Hikayelerindeki Tarihi Olaylar ve Kitabın Telif Tarihi. *Türkiyat Mecmuası*, XIII(48), 31-62.
- Boratav, P. N. (2012). *Türk Mitolojisi / Oğuzların - Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*, (çev. R. Özbay). Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Chavannes, E. (2013). *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, (çev. M. Koç). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2015). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.
- Dursun, A. (2011). Dede Korkut Hikâyelerinde Halk Hukuku. *Turkish Studies*, 6(4), 107-122.
- Duymaz, A. (1996). Kıpçak Sahası Türk Destanlarında Bir Oğuz Alrı: Salur Kazan. *Millî Folklor*, 0(31-32), 49-59.
- Ebülgazi Bahadır Han (1974). *Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-i Terakime)*, (haz. M. Ergin). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser Serisi.
- Ekici, M. (2019). *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası, Soylamalar ve 13. Boy, Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi, Orijinal Metin (Tıpkıbasım), Transkripsiyon, Aktarma*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ercilasun, A. B. (1994). Dede Korkut Kitabı ile Oğuz Destanı Arasındaki Münasebetler, I. Sovyet-Türk Kollokyumu, Bakü, 1-8 Temmuz 1988; *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1988, Ankara: TDK Yayınları, s. 69-89.
- Ercilasun, A. B. (2000). Dede Korkut'taki Olayların Zamanı. (haz. A. Kahya Birgül & A. Şimşek Canpolat). *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri* içinde (s. 157-160). Ankara: AKM Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2002). Salur Kazan Kimdir?. *Millî Folklor*, 0(56), 22-33.
- Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2015). Oğuz Adının Etimolojisi. (ed. T. Gündüz & M. Cengiz). *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Oğuzlar / Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (Ankara, 21-23 Mayıs 2014) Bildirileri* içinde (s. 15-20). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Erdem, M. (1998). *Dede Korkut Türkmenistan Varyantları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdem, M. (2005). Dede Korkut Destanlarının Türkmenistan Varyantının Yazma Nüshalarla İlişkisi Üzerine. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4(Aralık 2005), 158-188.
- Ergin, M. (1964). *Dede Korkut Kitabı / Metin - Sözlük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Ergin, M. (1989). *Dede Korkut Kitabı I. / Giriş - Metin - Faksimile*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Eyüboğlu, D. C. (2019). *Korkut*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Eyüboğlu, D. C. (2021). Dede Korkut'taki Karacuk Çoban. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 134-179.
- Eyüboğlu, D. C. (2021b). Dede Korkut'taki Boğazca Fatma. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 90-116.
- Eyüboğlu, D. C. (2022). Dede Korkut'taki Deli Dumrul. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 64-86.
- Eyüboğlu, D. C. (2022b). Dede Korkut'taki Kara Budak Üzerine Bir Değerlendirme. *Anasay*, 0(19), 213-240.
- Fedakar, S. (2004). Alpamiş Destanı ve Dede Korkut Kitabı'nda Kahramanların Ortaya Çıkışı. *Millî Folklor*, 0(61), 134-141.
- Gabain, A. V. (1950). Köktürklerin Tarihine Bir Bakış, III, (çev. S. Çağatay). *Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 8(3), 373-379.
- Genç, R. (2000). Kültür Tarihimizde Destanların Yeri ve Dede Korkut'taki Olayların Zamanı Üzerine. *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 169-174.
- Gezenfergızı, A. (2016). Oğuz Destanı "Kitabı Dede Korkut"un İzleri Kıpçak Kökenli Kumuklar'ın Yırlarında ve Sümer Metinlerinde. (ed. M. Ekici vd). *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi "Dede Korkut ve Türk Dünyası" (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı, (2. Cilt)* içinde (s. 651-656). İzmir: Ege Üniversitesi.
- Golden, P. B. (2012). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gökyay, O. Ş. (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.
- Gumilev, L. N. (2011). *Eski Türkler*, (çev. D. Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.

- Gülensoy, T. (2004). "Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek, Deli Dumrul, Salur Kazan ve Tepegöz Boylarının Anadolu Varyantları ve Dede Korkut Hikâyeleri Coğrafyasının Tespiti Sorunu", II. Milletlerarası Dede Korkud Kollokyumu (Bakü, Azerbaycan, 21-26 Aralık 1998); *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1998/I, S. 41, Ankara: TDK Yayınları, s. 81-92.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Jirmunskiy, V. M. (1961). "Kitabı Korkud" ve Oğuz Destanı Geleneği, (çev. İ. Kaynak). *Türk Tarih Kurumu Belleten*, 0(100), 609-629.
- Jirmunskiy, V. M. (1997). Dede Korkut Kitabına Girmeyen Hikâyeler, (çev. C. Kanaşayeva). *Millî Folklor*, 0(36), 77-81.
- Kafesoğlu, İ. (2012). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kalafat, Y. (2007). *Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları - II*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Kâşgarlı Mahmûd (2005). *Divânü Lugâti't-Türk*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Kaya, D. (1995). Alpamış Destanı. 1995 Dünya Hoşgörü-Manas-Abay Yılı VII. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri ve Türk Dünyası Kültür Kurultayı (Kırıkkale 9-11. 6. 1995) Bildirileri İçinde (s. 87-93).
- Kemaloğlu, M. (2019). *Dede Korkut (Destan İçre Tarih)*. Ankara: Raf Kitabevi.
- Kitapçı, Z. (2004). *İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hâkanları*. Konya: Yedikubbe Yayınları.
- Konıratbayev, A. (2000). Korkut Ata Hakkında, (akt. D. Düysebayeva). *Kazakistan'da Dede Korkut*, (haz. A. Nisanbayev vd) İçinde (s. 147-182). Ankara: AKM Yayınları.
- Köprülü, F. (1976). *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Margulan, A. (2000). Korkut: Efsane ve Hakikat, (akt. B. Muhyayeva). *Kazakistan'da Dede Korkut*, (haz. A. Nisanbayev vd) İçinde (s. 123-146). Ankara: AKM Yayınları.
- Merhan, A. (2016). Dede Korkut Hakkındaki İlk Yazı (Heinrich Friedrich Von Diez, 1815) Üzerine. (ed. M. Ekici vd). III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi "Dede Korkut ve Türk Dünyası" (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı, (2. Cilt) İçinde (s. 941-948). İzmir: Ege Üniversitesi.
- Nisanbayev, A. (2000). Türk Halklarının Büyük Düşünürü Korkut Ata, (akt. D. Düysebayeva). *Kazakistan'da Dede Korkut*, (haz. A. Nisanbayev vd) İçinde (s. 1-13). Ankara: AKM Yayınları.
- Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları, (1. Cilt)*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ögel, B. (1994). Dede Korkut Kitabı'nın Eski ve Yazılı Kaynakları Hakkında (Topkapı Sarayındaki Oğuz Destanı Parçaları ile Karşılaştırma)", I. Sovyet-Türk Kollokyumu, Bakü, 1-8 Temmuz 1988; *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1988, TDK Yay., Ankara, 1994, s. 113-128.
- Ömeroğlu, İ. (2002). Mifik-Düşüncede Rasyonallık: Bilgamis-Dədə Qorqud Ölməzliyi. *Bilgi*, 0(20), 73-88.
- Özkan, İ. (1997). Türkmenistan'dan Derlenmiş Dede Korkut Boyları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1995, Ankara: TDK Yayınları. Ankara, 1997, s. 263-314.
- Özkan, İ. (2015). Hazihi'r-Risalet'i Min Kelimat-ı Oğuzname El-Meşhur Bi Atalar Sözü. (ed. T. Gündüz & M. Cengiz). *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Oğuzlar / Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (Ankara, 21-23 Mayıs 2014) Bildirileri* İçinde (s. 343-350). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Paksoy, H. B. (1985). Alpamış ve Bamsı Beyrek: İki Ad, Bir Destan. *Türk Dili*, 0(403), 619-622.
- Radloff, W. (1956). *Sibirya'dan II (Aus Sibirien)*. (çev. A. Temir). İstanbul: Maarif Basımevi.
- Radloff, W. (2012). Şamanlık. (ed. Ö. Andaç Uğurlu), (çev. A. Temir, T. Andaç & N. Uğurlu). *Türklük ve Şamanlık* İçinde (s. 13-103). İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Roux, J.-P. (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Sağır, C. (2006). Temim İbn Bahr'ın Seyahatnamesi ile Mervezi'nin Taba-i Hayavan Eserinin Tercümesi ve Değerlendirilmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Sakaoğlu, S. (1998). *Dede Korkut Kitabı / İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar (I İncelemeler-Derlemeler)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Salman, H. (1998). *Türgişler*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Salman, H. (2002). Türgişler. (ed. H. C. Güzel, K. Çiçek & S. Koca). *Türkler*, (Cilt: 2) İçinde (s. 412-420). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Seydimbek, A. (2000). Korkut Ata Efsaneleri, (akt. D. Düysebayeva). *Kazakistan'da Dede Korkut*, (haz. A. Nisanbayev vd) İçinde (s. 49-95). Ankara: AKM Yayınları.
- Sina, A. (2004). Alkestis ve Deli Dumrul. *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 0(36), 225-235.

- Sultanzade, V. (2010). Domrul Adının Kökeni ve Deli Domrul Boyunda Bazı Motiflerin Kaynağı Üzerine. *Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu-KKTC Doğu Akdeniz Üniversitesi, Türk Epik Ənənəsində Dastan "Ortaq Türk Keçmişindən Ortaq Türk Gələcəyinə" VI Uluslararası Folklor Konfransının (Bakı, 25-26 Noyabr 2010) Materialları İçinde* (s. 480-483). Bakı.
- Sümer, F. (1959). Oğuzlar'a Ait Destani Mahiyetde Eserler. *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XVII(3-4), 359-455.
- Sümer, F. (1972). *Oğuzlar / (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı – Destanları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Sümer, F. (2007). Oğuzlar. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Cilt: 33), (s. 325-330). Ankara.
- Şen, M. (2003). Tepegöz Hikâyesi ile Polyphemos Efsanesi Arasındaki Anlayış Farkı. *Türk Dili*, 0(618), 602-611.
- Şeşen, R. (2017). *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Taşagül, A. (2013). *Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkarlarında İslâm Öncesi Türk Tarihi)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.
- Taşagül, A. (2014). Gök-Türkler I. *Gök-Türkler I-II-III İçinde* (s. 1-218). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Taşagül, A. (2015). Oğuzların Tarih Sahnesine Çıkışı Hakkında. (ed. T. Gündüz & M. Cengiz). *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Oğuzlar / Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (Ankara, 21-23 Mayıs 2014) Bildirileri İçinde* (s. 21-30). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Tezcan, S. & Boeschoten, H. (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Togan, Z. V. (1982). *Oğuz Destanı. Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Tural, S. (2000). Korkut Dede/Ata'yı Kavramak Yolunda. (haz. A. Nisanbayev vd). *Kazakistan'da Dede Korkut İçinde* (s. XIII-XXXVI.) Ankara: AKM Yayınları.
- Tural, S. & Nurmehmet, A. (1999). *Gorkut Ata Türkmen Halk Nüshası*. Ankara: Türkmenistan Milli Kolyazmalar Enstitüsü Yayını.
- Üçüncü, K. (2006). *Kazak Türklerinin Kahramanlık Destanı Alpamiş*. İstanbul: Töre Yayın.
- Yalçınkaya, F. (2016). Dede Korkut Kitabı'nda Ocağın Közü Devletli Oğullar. (ed. M. Ekici vd). *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi "Dede Korkut ve Türk Dünyası" (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı, (3. Cilt) İçinde* (s. 1479-1486). İzmir: Ege Üniversitesi.
- Yörükcan, Y. Z. (2014). *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 7 - Number: 23 p. 149-158, Spring 2023

Pandeminin Toplum, Eğitim ve M¼zik Eğitimine Etkilerinin M¼zik Eğitimcilerinin G¼r¼řleri Doğrultusunda Değerlendirilmesi* *Evaluation of the Effects of the Pandemic on Society, Education and Music Education Through the Opinions of Music Teachers*

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1230486>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
06.01.2023

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
21.03.2023

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.03.2023

Asya Studies

Doç. Dr. G¼lden Filiz ¼nal
Gazi ¼niversitesi, Gazi Eğitim
Fak¼ltesi, G¼zel Sanatlar Eğitimi
B¼l¼m¼, M¼zik Eğitimi ABD
filizonal@gazi.edu.tr

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0002-5140-8298>

Doç. Dr. Hamit ¼nal
Gazi ¼niversitesi, Gazi Eğitim
Fak¼ltesi, G¼zel Sanatlar Eğitimi
B¼l¼m¼, M¼zik Eğitimi ABD
hamitonal@gazi.edu.tr

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0001-6990-5279>

* “COPE-Dergi Edit¼rleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar atışması bildirilmemiştir. Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Öz

Araştırmanın amacı, COVID-19 pandemisinin; ¼ncesi, s¼reci ve sonrasında toplum, eğitim ve m¼zik eğitimi ¼zerine etkilerinin m¼zik eğitimcilerinin g¼r¼řleri yoluyla ortaya konmasıdır. Araştırmanın ¼rneklemini değişik illerde ve kademelerde g¼rev yapan on m¼zik eğitimcisi oluşturmuştur. Verileri toplamak için yarı yapılandırılmış g¼r¼řme formu hazırlanarak e-posta yoluyla g¼nderilmiř ve ardından katılımcılarla telefon g¼r¼řmesi sağlanmıştır. Araştırmada, nitel araştırma y¼ntemi ve olgu bilim deseni kullanılmıştır. Elde edilen veriler toplum, eğitim ve m¼zik eğitimi olmak ¼zere ¼ boyutta ele alınmış ve içerik analizi y¼ntemi ile tematik olarak ¼z¼mlenerek değerlendirilmiştir. Araştırmanın sonucunda, toplum boyutuna ilişkin olarak Pandemi ¼ncesinde ağırlıklı olarak geleneksel bir yapıya sahip olduğu y¼n¼nde g¼r¼ř bildirilmiştir. Ancak pandemi s¼recindeki kısıtlamalar nedeniyle evde aileyle birlikte zaman geçirmenin g¼zellikleri yanında kuşak çatışmasından kaynaklanan sıkıntılarının da ¼nemli bir rol oynadığı belirtilmektedir. Pandemi sonrasında ise yaşanan sağlık, ekonomik, sosyal, politik vb. sorunlardan kaynaklı başka sıkıntılarla karşı karşıya kalınacağı belirtilmektedir. Ayrıca yeni hayat d¼zeninde toplum olarak e-ticaret konusunda aktif olacağımız ¼ng¼r¼lmektedir. Eğitim boyutuna ilişkin olarak; pandemi ¼ncesi var olan mevcut problemler, ¼đretmen ve ¼đrencilerin maddi imk¼nsızlıklar ve yeterli altyapıya sahip olamamalarından ¼t¼r¼ daha da artmıştır. M¼zik eğitimi boyutuna ilişkin olarak ise; pandemi ¼ncesinde ağırlıklı olarak çocukların akademik başarı elde edeceği derslere y¼nlendirildiđi ve aynı durumun s¼reci içerisinde de devam ettiği g¼r¼ř¼ ağır basmaktadır. Bu bağlamda, pandemi sonrasında da m¼zik derslerinin vakit kaybı olduğu anlayışının artarak devam edeceği d¼ř¼n¼lmektedir.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, Toplum, Eğitim, M¼zik Eğitimi

Abstract

The study aims to reveal the effects of the COVID-19 pandemic on society, education and music education through the views of music teachers. The sample consists of ten music teachers working in different provinces and levels. A semi-structured interview form was prepared and sent via e-mail to collect the data. Then the participants were interviewed by telephone. Qualitative research method and phenomenology design were used in the study. The data obtained were handled in three dimensions (society, education and music education). The data were analysed and evaluated thematically by the content analysis method. As a result of the study, according to opinions regarding the community dimension, there was predominantly a traditional structure before the Pandemic. However, due to the restrictions in the pandemic process, the samples stated that besides the beauties of spending time at home with the family, the problems arising from the generational conflict also play an essential role. It is noted that after the pandemic, other problems will be faced due to problems of health, economic, social, political, etc. In addition, it is predicted that we will be active in e-commerce as a society in the new life order. Regarding the education dimension, the problems that existed before the pandemic increased due to the financial impossibilities of teachers and students and the lack of adequate infrastructure. Regarding the dimension of music education, the opinion that before the pandemic, children were mainly directed to classes in which they would achieve academic success, and the same situation continued throughout the process. In this context, it is thought that the understanding that music lessons are a waste of time will continue to increase after the pandemic.

Keywords: Pandemic, Society, Education, Music Education

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

¼nal, G. F. & ¼nal, H. (2023). Pandeminin Toplum, Eğitim ve M¼zik Eğitimine Etkilerinin M¼zik Eğitimcilerinin G¼r¼řleri Doğrultusunda Değerlendirilmesi. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7(23), 149-158.

GİRİŞ

Yüzyıllar boyunca insanlar için toplu ölümler ve sağlık sorunlarına sebep olan çok sayıda endemi ve pandemi yaşanmış, hatta bu dönemler ‘dünyanın sonu’ olarak algılanmıştır. Özellikle kanalizasyon ve dezenfeksiyon öncesi dönemler başta olmak üzere, günümüzde de hijyen şartlarının sağlanmadığı bölgelerde ve az gelişmiş ülkelerde bu korku halen devam etmektedir. Bu tür hastalıklar başta hava, su ve kan aracılığıyla olmak üzere farklı yollardan bulaşma riski taşıdığından, sadece bireylerin değil toplumun çözmek üzere çabaladığı en önemli sorunlardan olmuştur. Dolayısıyla salgınların meydana geldiği dönemlerde, toplumların ekonomisi ve eğitimi başta olmak üzere birçok sektörde uzun süreli olumsuz etkilerle karşı karşıya kalmıştır.

Pandemi, Eski Yunan dilinde “tüm” anlamına gelen “pan” ve “insanlar” anlamına gelen “demos” sözcüklerinden oluşan “tüm insanları etkileyen” anlamında bir kavramdır. Britanya Adalarında etkili olmuş 664 Vebası (MÖ 668-664), Avrupa’da yaşanmış Justinianus Veba Salgını (MÖ 542-541), Atina’da yaşanmış Antoninus Vebası (429-426), Kıbrıs Vebası (MÖ 266- 250), Avrupa, Asya ve Kuzey Afrika’da etkili olmuş Antoninus Vebası (180-165) gibi milattan önceye dayanan ve kayda alınmış salgınlar yanı sıra her yüzyılda sarsıcı etkiler oluşturmuş salgınların var olduğu bilinmektedir (aktaran Aslan, 2020: İnternet Kaynakları 1).

Milattan önce 412’de Hipokrat isimli bir doktor tarafından, Perinthus (bugünün Marmara Ereğlisi) adı verilen bir liman kasabasında “perintus öksürüğü” adı verilen belki ilki olmasa da, kayıtlara ilk kez giren grip benzeri bir hastalıktan bahsedilmektedir. Hipokrat bunu insanlar üzerinde tesirli olan bir etkene bağlamış ve Epi (üstünde), Demos (insan) insanüstünde anlamına gelen “Epidemi” demiştir (Sirman, 2020).

Yapılan araştırmalar son birkaç yüzyıl içinde on civarında görülen grip pandemisinden çoğunun Çin’de ortaya çıktığını işaret etmektedir. Tarihte ciddi kayıplar yaşanmasına sebep olan bazı hastalıklardan bahsedilmektedir. Aslan (2020)’ın da aktardığına göre bunlardan başlıcaları şunlardır (İnternet Kaynakları 1).

Amvas Vebası, batının “kara ölüm” dediği vebalardan önemli etkileri olmuş, ilk görüldüğü yer Kudüs’e 33 km mesafedeki Amvas olduğu için bu isimle anılmıştır. Hastalık 639 yılında ortaya çıkmış ve Urfa, Şam, Ürdün, Filistin dâhil çok geniş bir coğrafyada etkili olmuştur. Bu salgında, sahabelerin de bulunduğu yirmi beş bin kişi vefat etmiştir (aktaran Aslan, 2020: İnternet Kaynakları 1).

Kara Veba, Çin ve Asya’nın güney batısında başlayıp 1347-1351 yıllarında Avrupa’ya kadar ulaşarak çok sayıda ölümlere yol açan “Büyük Veba” salgınıdır. Tıbbın “Yersinia Pestis” dediği bakterinin sebep olduğu bu hastalığa tutulanlar; boyun, kasık ve koltuk altlarında oluşan hıyarcık biçiminde şişlikler ve kan kusma gibi belirtilerle yaklaşık bir iki gün içinde ölüyorlardı. Özellikle Orta Çağ’da yetersiz tıp bilgisi ve özellikle Avrupa toplumlarının hijyene dikkat etmeme gibi etkenlerle de felaket ikiye katlanıyordu. Hastalık, Moğolistan’da başlamış, Çin’i kasıp kavurduktan ve nüfusunu yarıya indirdikten sonra Orta Asya’nın üç yüz göçebe boyunu yok etmiş ve Kırım’a ulaşmıştı. Kırım’dan İtalya’nın Messina Limanı’na yaklaşan on iki Ceneviz gemisi, yalnızca ticari metaller değil, Avrupa’nın üçte birini öldürecek veba mikrobu taşıyorlardı. Kırım’da da seksen beş bin kişiyi yutarak Cenevizliler aracılığıyla Avrupa’ya ve Mısır’a kadar uzanmıştı. Hastalık Avrupa’da önce İtalya ardından Fransa, Almanya ve İngiltere’ye sıçradı. Kara Ölüm ancak 1352’de Moskova’da hızını kesebildi. İnsanlar artık dünyanın sonunun geldiğini düşünüyordu. Aynı asırda veba, Müslüman toplumlara da bulaşmıştı. Günlük ölüm sayısının binlerle ifade edildiği kentlerde, neredeyse ezan okuyacak müezzin bile bulunamıyordu. Salgın sebebiyle yalnızca XIV. yüzyılda 200 milyon kişi ölmüştür. Bu veba salgınında Avrupa nüfusunun yaklaşık üçte birinin öldüğü düşünülmektedir. Bu doğal felaketi kimse unutamadı ve yayılan hastalıklar bu nedenle hep “Çağın Vebası” olarak anıldı (aktaran Aslan, 2020: İnternet Kaynakları 1).

Kolera, 1817’de Japonya’da, 1826’da Moskova’da, 1831’de Berlin’de, Paris’te ve Londra’da, 1892 yılında Hamburg’da ve Kanada’da yaşanmış, binlerce insanın ölümüne neden olmuştur. Ülkemizdeki en büyük kolera salgını 1912-1913 Balkan Savaşları sürecinde görülmüş, çok sayıda asker hastalık nedeniyle şehit olmuştur. Ölüm riski çok yüksek olan, günümüzde halâ binlerce insanın ölümüne yol açan kolera, vibrio cholerae bakterisinin neden olduğu bağırsak enfeksiyonuna bağlı akut ve şiddetli ishal ile seyreder. Aslında ağızdan sıvı tedavisi ile kolera hastalığının tedavisi basittir. Tedavi, kaybedilen su ve sodyum, potasyum, klor, bikarbonat gibi elektrolitleri yerine koymak, normal beslenemeyen hastaya enerji sağlayabilmek amacıyla tuz ve glikoz karışımları içirilmesine dayanır (aktaran Aslan, 2020: İnternet Kaynakları 1).

İspanyol Gribi, 1918-1920 yılları arasında H1N1 virüsünün ölümcül bir alt türü kaynaklı tarihte yaşanmış en büyük grip salgınıdır. Bir buçuk yıl içinde dünya nüfusunun %15'i gibi bir oranla 100 milyona yakın sağlıklı genç, erişkin insanın ölümüne sebep olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında dünyayı etkisi altına almış ve savaşın sona ermesinde önemli bir etken olmuştur. Açılan bazı toplu mezarlardan alınan örnekler, hastalığın domuz gribine sebep olan H1N1 virüsü kaynaklı olduğunu göstermiştir. Salgın İspanya'da başlamamasına rağmen İspanyol gribi olarak adlandırılması, İspanya'nın, I. Dünya Savaşı'nda yer almamış olmasına ve sansür nedeniyle diğer Avrupa devletlerinde salgından söz edilmemesine, salgını ilk kez İspanyol basınının gündeme getirmesine bağlanmaktadır (aktaran Aslan, 2020: İnternet Kaynakları 1).

Hong Kong Gribi, Asya Gribi veya Çin Gribi olarak da bilinir. İlk kez 1968-1969 yıllarında Hong Kong'ta ortaya çıkmış, yaklaşık bir milyon insanın ölümüne sebep olmuştur. Hastalığa yol açan, A tipi H3N2 virüsüdür. Yeni virüs kuş gribi virüslerinden olan H2N2'nin genlerini içerir. Hastalık nedeniyle ölüm olasılığı 65 yaş üzerindeki kişiler için daha yüksektir. 13 Temmuz 1968 tarihinde Hong Kong'tan başlayan salgın, 1968 sonlarında Vietnam, Singapur, Filipinler, Kuzey Avustralya, Avrupa ve Kaliforniya'ya yayıldı. Vietnam savaşından dönen birliklerin ülkeye girişiyle ABD'de yaygınlaştı. Salgın 1969 yılında Japonya, Afrika ve Güney Amerika'ya sıçradı. 1968 yılında ABD'deki salgınların artmasından bir ay sonra aşısı bulundu (aktaran Aslan, 2020: İnternet Kaynakları 1).

Çiçek Hastalığı, her yaşta ve her cinsteki kişilerde görülen, irinli kabarcıklar dökerek yüzde izler bırakan, ateşli, ağır, bulaşıcı bir hastalıktır; Variola da denir. Hastalığın aşısı 1700'lü yıllarda İstanbul'da çiçek hastalığı aşısına öncülük eden yöntemlerin gözlemlenmesiyle bulunmuştur. Tarihte, bilinen ilk aşı çiçek aşısıdır. Çocuklarda daha sık görülür. Hastalık etkeni yaralarının içinde bulunur, hastanın eşyalarıyla, hastaya yaklaşmakla, sinekler ve virüslü havanın solunmasıyla bulaşır. Yirmi milyondan fazla insanın bu hastalıktan hayatını kaybettiği rapor edilmiştir. Büyük salgınlar yapan, pek çok kişinin ölümüne yol açan çiçek hastalığı, aşı ile oluşan 1-20 yıl arasında değişen bağışıklık ile görünmez olmuş, bu sebeple çiçek aşısı zorunlu aşı programından çıkarılmıştır (aktaran Aslan, 2020: İnternet Kaynakları 1).

Domuz Gribi, tıpta "Swine Influenza Virus" sözcüklerinin baş harfleri (SIV) ile tanımlanan hastalığın aşısı mevcuttur ancak yapısını insandan insana bulaşabilecek şekilde sürekli değiştirmektedir. En yakın 2009 yılında görülmüştür. Bu salgına influenza A virüsünün alt türlerinden H1N1 sebep olmuştur. 1976 ve 1988 yılı salgınları virüse karşı duyarsızlığa yol açmıştır. Bu salgında 1 kişi hastalıktan, 25 kişi ise aşının yan etkilerinden hayatını kaybetmiş, bu sebeple 1976 salgını "domuz gribi fiyaskosu" olarak tanımlanmıştır. 1988 salgını da benzer sonuçlar göstermiş, sadece bir kadın ve doğmamış bebeği hayatını kaybetmiştir. Ancak 2009 yılındaki salgın, Meksika'dan başlayıp 191 ülkede bilinen yaklaşık 800.000 kişiye bulaşmış, 8238 kişinin H1N1 virüsü nedeniyle ölümüne yol açmıştır. Kümes hayvanları ve domuzlarla yakın ve korumasız şekilde temasta bulunanlar enfeksiyon kapabilmektedir. Hasta hayvanın eti uygun şekilde pişirildiğinde bulaşma riski oluşturmamaktadır (Kara, 2010).

Kuş Gribi, virüs kaynaklı ölümcül bir hayvan hastalığıdır. Avian İnfluenza, Pestis Avium, Bird Flu, Avian Flu, Tavuk Vebası olarak da bilinir. Virüsün H5N1 adlı türü insanlar için ölümcül olabilmektedir. Ateş, öksürük, boğaz ağrısı, kas ağrıları ve akciğerde ağrı görülür. Zatürre, solunum sıkıntısı ve ölümlerle sonuçlanabilmektedir. Kuş gribi 2005-2008 yılları arasında ortaya çıkmıştır. Tedavisi yoktur, H5 ve H7 tipleri başta ABD, Avustralya ve Türkiye'de görülmüştür. Aşılama ile korunma sağlanır. Hastalığa yakalanan hayvanların itlafi gerekir. Uğradıkları sık ve kalıcı antijen değişimleri sebebiyle influenza virüs aktivitesi sürekli izlenmek ve grip aşılarının bileşimi her yıl güncellenmek zorundadır (aktaran Aslan, 2020: İnternet Kaynakları 1).

Tarih bilimi, adı değişse de insanlığın her dönemde böylesi salgınlarla boğuştuğunu gösterirken geleceğe dair ipucu da vermektedir. Fransız düşünür Voltaire, bu dünyanın üç yaman bileşeninin; savaş, kıtlık ve veba olduğunu söyler. Aslında Voltaire'in vebadan kastı tam da bu küresel salgınlardır. Kimi zaman veba kimi zaman influenza. On yedinci asrın ünlü seyyahı Evliya Çelebi, gezileri sürecinde pek çok veba ile karşılaştığı gibi, eski dönemlerde yaşanan ve halk arasında hâlâ anlatılan veba salgınlarına da aktarır. Örneğin 1652 senesinde Rumeli eyaletinde Sofya'da "Taun" salgınıyla karşılaşır. Anlattığına göre durum o kadar vahimdir ki: "yevmiye beşer yüz âdem merhûm ve merhûme olurdu. Tâ bu merteye kim niçe bin âdem Sofya'dan firâr edüp sâ'ir bilâdlara gitdiler" demiştir. Günümüz Türkçesi ile: "Günde beşer yüz kadın ve erkek öldü. O aşamaya geldi ki nice binlerce kişi Sofya'dan kaçarak başka beldelere gittiler". Yine 1668'de Kandiye seferi için Mora'ya giderken uğradığı Fenerâbâd'da halkın Taun

yüzünden şehirden kaçtıklarını ve hatta her şeylerini bırakarak evlerini terk ettiklerini, bu yüzden evlerin harabeye döndüğünü söylemiştir. Bu salgın belleklere “Büyük Kıran” adıyla kazanmıştır. Yaklaşık yirmi sene sonra yeni bir salgın daha görülecek olsa da 130 bin kişinin canını alan 1812 “Büyük Kıran” 19. asrın en unutulmayacak âfetlerindendi. Yine Hac yolculuğunda uğradığı Sakız adasında da Taun’la karşılaşmış, salgından kaçmak için paşa köydeki çiftliğine sığınmak zorunda kalmıştır. Fatih Sultan Mehmed de İstanbul’da 1455-1475 senelerinde etkili olan şiddetli vebadan dolayı şehri terk etmiş ve aylarca Rumeli’de farklı yerlerde konaklamıştır. Bununla da kalmamış, 1455-1475 yılları arasında farklı zamanlarda şehre hâkim olan hastalık nedeniyle Balkanlarda bulunarak, en az beş kere başkent İstanbul’a dönüşünü ertelemiştir (aktaran Aslan, 2020: İnternet Kaynakları 1).

COVID-19 Pandemisi

İlk resmi kayıtlara göre 2019 yılının Aralık ayında Çin’in Wuhan eyaletinde; kümes hayvanları, yarasalar ve deniz ürünlerinin satıldığı Huanan Deniz Ürünleri Pazarı’ndan çıktığı düşünülen, daha önce tanımlanmamış bir hastalık kısa sürede tüm dünyayı sarmıştır. Vakalardan elde edilen verilere göre; geçmişte dünyada epidemilere yol açmış Corona virüs ailesinden bir virüs olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Soğuk algınlığı virüsü olan koronavirüsün geçmişi 1965 yılına kadar gitmektedir. Koronavirüsün dış yüzey çıkıntıları taç görünümünü andırması nedeniyle adına “Coronavirus” denilmektedir (K. H. Witte vd., 1968). Koronavirüsler tıbbi olarak memelileri ve kuşları enfekte etme yolu ile solunum yolu, nörolojik, hepatik ve enterik farklı hastalıklara neden olmaktadır (J. Bennet vd., 2014). Korona virüs alpha, beta, gamma ve delta korona virüs olarak dört cinstir. İnsanlarda soğuk algınlığına neden olan türü -HCoV-229E, HCoV-OC43 ve HCoV-NL63- alphacoronavirus, - SARS-CoV, MERSCoV- betacoronavirus cinsi altında yer almaktadır (Sağlık Bakanlığı (a), 2020). 2019-nCoV olarak da adlandırılan koronavirüs salgını dünyanın 236 ülkesinin 210’unda yani dünyanın %89’unda görülmüştür (aktaran Koç, 2020).

Eğer bir salgın hastalık yeni ve farklı bir virüsle oluşuyor, insandan insana ve çok kolay bulaşabiliyorsa küresel bir tehdit olarak Dünya Sağlık Örgütü (WHO) nün gündemine gelmektedir ve bir salgının pandemi olup olmadığına WHO karar verir (Aslan, 2020). WHO’ya göre hastalığa dönüşmüş bir enfeksiyonun pandemi olması:

- Daha önce maruz kalınmayan bir salgın hastalığın ortaya çıkması,
- Hastalık etmeninin insanlara bulaşıyor ve tehlikeli bir hastalığa yol açıyor olması,
- Hastalığı oluşturan etmenin kolay ve devamlı yayılabiliyor olmasına bağlıdır.

31 Aralık 2019 tarihi itibarı ile Dünya Sağlık Örgütü Çin Halk Cumhuriyeti Ofisi, Wuhan’da kaynağı bilinmeyen vakalar (WHO, 2020) olduğunu bildirmesiyle dünya yeni bir salgın ile karşı karşıya kalmıştır. 3 Ocak 2020 tarihinde ise; kaynağı bilinmeyen 44 vaka olduğu Çin Halk Cumhuriyeti tarafından doğrulanmıştır. 8 Ocak 2020 tarihinde ise Çin Halk Cumhuriyeti Hastalık Kontrol ve Korunma Merkezi tarafından bu salgına neden olan virüsün yeni bir koronavirüs olduğu resmi olarak kayıtlara geçmiştir (Qun Liv vd.; 2020; aktaran Koç, 2020). Çin hükümetinin yapmış olduğu açıklamalara göre COVID-19 adı verilen bu virüs gelişen süreç içinde tüm dünyaya hızla yayılmış ve kısa sürede Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından küresel çapta olmak üzere, 11 Mart 2020’de pandemi ilan edilmiştir. COVID-19’un pandemi olarak değerlendirilmesinin ardından; tüm dünya salgınla mücadelede alarmda geçmiş ve dünya genelinde neredeyse bütün insanların yaşamlarını tehdit eden bu salgın ve yarattığı etkileri, bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeyde dünyanın gündemine yerleşmiştir. Küresel düzeyde sağlık başta olmak üzere, ekonomik, sosyal yaşam ve eğitim uygulamaları üzerinde, her ülkede çok önemli etkilere ve değişimlere neden olmuştur.

Ülkemizde ilk vaka, bulunduğumuz coğrafi konuma göre böyle bir salgın için oldukça geç bir tarih olan 11 Mart 2020’de ortaya çıkmıştır. Geçmişte karşı karşıya kalınan Kara Veba, Kolera, İspanyol Gribi, Hong Kong Gribi, Çiçek Hastalığı, Domuz Gribi, Kuş Gribi vb. salgınların ardından 2019’da karşı karşıya olduğumuz COVID-19 pandemisiyle mücadele günümüzde de devam etmektedir.

COVID-19 pandemisi sürecinde, bütün dünyada olduğu gibi bizde de insanların büyük çoğunluğu evlerine kapandı. İşyerlerinin önemli bir kısmı çalışamaz hale geldi. Evden çevrim içi çalışmaya uygun işler ve özellikle eğitim büyük ölçüde dijitalleşti. İnsanlar yeni teknolojileri kullanarak, işlerini uzaktan yapmaya başladıkları için yeni teknolojiye uyum sağlama ve verimlilik en önemli sorunlardan birisi haline geldi (Bozkurt, 2020).

Dünya Sağlık Örgütü’nün (WHO, 2020) verilerine göre, 29 Nisan 2020 tarihi itibarıyla tüm dünyada 213 ülkede veya bölgede, toplam 2.995.758 kişide tespit edilen pandemi, 204.987 kişinin

ölümüne neden olmuştur. Sağlık Bakanlığı (2020) verilerine göre, aynı tarih itibarıyla Türkiye’de 117.589 kişide tespit edilen pandemi, 3.081 kişinin ölümüne neden olmuştur. Sağlık Bakanlığı resmi web sayfasında ise 12 - 18 Eylül 2022 tarihi itibarıyla bu sayı 101.139 olarak açıklanmıştır¹. Pandeminin dünyada yaratmış olduğu kriz durumunun başta sağlık olmak üzere ekonomik, psikolojik, gündelik yaşam, eğitim ve pek çok sektör üzerine olan etkileri artarak devam etmekte ve ne zaman sona ereceğine ilişkin kesin bir veri bulunmamaktadır.

Salgınların toplumlar üzerindeki etkileri farklılık göstermektedir. Bunun sebebi, virüsün bulaştırıcılık seviyesinin, hastalık oluşturma kabiliyetinin, toplum bireylerinin bağışıklık seviyesinin, toplumlar arası sosyal ilişkilerin (temas, fiziksel mesafe vb.), ulaşım yöntemlerinin, toplumsal ve sağlık açısından risk faktörlerinin, sunulan sağlık hizmeti kalitesinin ve iklimin farklılık göstermesidir. Salgınlar, devletler için hayati öneme sahip faaliyetleri ve toplumsal yaşam akışını doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle salgınlar, başta ekonomik kayıplar olmak üzere, iş ve eğitim kurumlarında da ivedi bir şekilde farklı çözümler üretme ihtiyacını doğurmaktadır (Koç, 2020). Yeni düzene uyum konusunda bireylerin de toplumlar gibi hazırlıklı olmayışı kamu düzenini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle, insanoğlunun tarih boyunca karşılaştığı salgın ile yaşamayı öğrenmesi ve gelecekte de muhtemel salgın vb. süreçleri en az zararla atlatabilmesi için hazırlıklı olması ve amaçla; toplumsal yapıyı oluşturan dinamiklerle ilgili araştırmalar yapması gerektiğini kabul etmeliyiz.

Araştırmanın Amacı

Bu açıklamalardan hareketle, halen gündemde olan pandeminin toplum, eğitim ve müzik eğitimi alanına etkilerinin incelenmesinin önemli olduğu gözlemlendi. Çünkü pandemi, ırk, dil, din, meslek, cinsiyet vb. ayrımı olmaksızın her bireyi ciddi anlamda etkiledi. Evlerinde kısıtlama halinde olan evli-bekâr, zengin-fakir, okumuş-okumamış vb. herkesin farklı bir yeni düzene uyumu ile birlikte yeni hayat düzeni oluştu. Mesela; ailece uzun süreli evde kalmanın ne demek olduğu, teknolojik olarak yaşanan eksiklikler (bilgisayar, internet erişimi olmaması vb.), çocukların eğitimlerine yardımcı olmak, evde birden fazla bireyin çevrimiçi eğitim yapmasına elverişli ortamın olmaması vb. durumlar insanları farklı alışkanlıklar edinmeye sevk etti.

Üç yıldır devam eden ve zaman zaman farklı eğilimler gösteren pandemi sürecinde, her kademedeki eğitim kurumu, çoğunlukla dersleri dijital ortamda gerçekleştirdi. Bu süreçte çalışma konumuzun boyutlarından biri olan ve içeriğinde teori ile uygulamayı barındıran müzik eğitimi gibi derslerin dijital ortamda işlenmesine ilişkin öğrenci ve öğretmenlerin yeterli bilgiye sahip olmamaları nedeniyle farklı sıkıntılar yaşandı. Bu amaçla yapılan çalışmada; 2019-2020 eğitim-öğretim yılında öğretmenlik yapan on müzik öğretmenin pandemi ve benzeri felaket süreçlerinde; genelden özele bir yaklaşımla toplum, eğitim ve müzik eğitimine etkisine ilişkin yaşananların katılımcı görüşleri doğrultusunda elde edilecek bulgularla bireylere, eğitim kurumlarına, eğitimcilere, öğrencilere, velilere, kanun belirleyicilere, araştırmacılara, ilgililere ve literatüre katkı sağlayacağı öngörülmüştür.

Türkiye’de uzaktan eğitimle müzik eğitimi çalışması ilk kez Ali Uçan ve Edip Günay tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma, “Mektupla Keman Öğretimi” adıyla 1974-1975 yılları arasında literatürde yerini almıştır (Canbay ve Nacakçı, 2011). Benzer bir çalışma da 1976 yılında Yaykur Açık Öğretim Dairesi bünyesinde hazırlanmış olan “Müzik Teorisi” dersleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir çalışma ise Kruse vd. (2013) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, lisansüstü düzeyde öğrencilerin piyano dersleri Skype uygulaması üzerinden yapılmıştır. Bu çalışmanın sonucunda teknolojik ekipmanların önemi vurgulanmış ve eğitimcilerin gelişen teknolojiyi takip etmeleri durumunda uzaktan eğitimin daha verimli bir hal alabileceği ifade edilmiştir (aktaran Aydın, 2021: 2).

Bu araştırmanın problem cümlesi; “Müzik Eğitimcilerinin Pandemi Öncesi, Süreci ve Sonrasında Toplum, Eğitim ve Müzik Eğitimi Etkileri Üzerine İlişkin Görüşleri Nelerdir” olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın genel amacı doğrultusunda belirlenen alt problemler ise;

1. Katılımcıların pandemi öncesinde; toplum, eğitim ve müzik eğitimi hakkında görüşleri nelerdir?
2. Katılımcıların pandemi sürecinde; toplum, eğitim ve müzik eğitimine etkileri hakkında görüşleri nelerdir?
3. Katılımcıların pandemi sonrasında; toplum, eğitim ve müzik eğitiminde meydana gelebilecek muhtemel değişim/dönüşümler hakkında görüşleri nelerdir? soruları oluşturmaktadır.

YÖNTEM

Bu bölümde araştırma deseni ile verilerin toplanması ve yorumlanması yer almaktadır.

¹ <https://COVID19.saglik.gov.tr/TR-66935/genel-koronavirus-tablosu.html>

Araştırma Deseni

Bu araştırmada, pandeminin toplum, eğitim ve müzik eğitimine etkisi ile ilgili görüşlerin değerlendirilmesi amacıyla, 2019-2020 eğitim-öğretim yılında MEB'na bağlı farklı kademedeki görev yapan müzik öğretmenleri için hazırlanmış ve e-posta yolu ile iletilen yarı yapılandırılmış görüşme formu ve telefonla görüşme şeklinde, nitel araştırma yöntemi ve olgu bilim (fenomenoloji) deseni kullanılmıştır. Olgubilimde, olgulara ilişkin yaşantıları ve anlamları ortaya çıkarmak için görüşmenin araştırmacılara sunduğu etkileşim, esneklik ve sondalar yoluyla irdeleme özelliklerinin kullanılması gerekmektedir. Olgubilim çalışmalarında, kişi ya da kişilerin belli bir olguya ilişkin algı veya perspektiflerinin ortaya çıkarılması, yorumlanması amaç edinilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Olgubilim günlük deneyimlerimizin anlamı ve doğası ile ilgili derinlemesine bir yaklaşım kazanılmasını sağlar (Patton, 2014). Fenomenolojik yaklaşıma göre tek bir gerçeklik yoktur. Gerçeklik kişisel algılamalara dayanır ve zamanla değişebilir. Neyi bildiğimiz, içinde bulunduğumuz durum, çevre ve şartlara göre değişiklik gösterir (Giorgi ve Giorgi, 2003). Fenomenoloji ile uğraşanlar, insanların benzer deneyimleri nasıl algıladıkları ve yorumlarındaki ortaklıkları bulmaya çalışırlar. Bu bakış açılarındaki ortaklık, deneyimlerin özü şeklinde ifade edilebilir (Fraenkel, Wallen ve Hyun, 2012). Örneklem dahil edilecek birey sayısı genellikle 10' u geçmemelidir. Bu tür çalışmalarda uzun görüşmeler, hatta birden fazla oturum gerektiren görüşmeler söz konusu olacağı için örneklem sınırlı kalması doğaldır (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Verilerin Toplanması ve Yorumlanması

Bu araştırmanın verileri, e-posta yoluyla katılımcılara gönderilen yarı yapılandırılmış görüşme formuyla toplanmıştır. Araştırma verileri müzik eğitimcilerine açık uçlu olarak sorulan 10 soru ile elde edilmiştir. Formun kapsam ve geçerliliği için eğitim bilimleri alanında iki uzman görüşü alınmıştır. Katılımcılardan e-posta ve sonrasında ayrıntılı telefon görüşmesi yoluyla tekrar görüşleri alınmıştır. Bu kapsamda elde edilen verilerin analizinde ise tematik analiz kullanılmıştır. Temaların belirlenmesinde; konuyla ilgili kavramlar kapsam içi, ilgisiz kavramlar kapsam dışında bırakılmış, ortak görüşler ise birleştirilerek katılımcı teyidi alındıktan sonra değerlendirilmiştir.

Tematik analiz, verilerdeki temaları belirleme, analiz etme ve raporlama için kullanılan bir yöntemdir. Tematik analiz, veri setinizi en küçük boyutlarla düzenlemenizi ve derinlemesine betimlemenizi sağlar. Ayrıca katılımcıların deneyimlerini anlamlandırmalarını ve gerçeklerini aktaran gerçekçi bir yöntem olarak kullanılabilir gibi olayların, gerçeklerin, anlamaların, deneyimlerin vb. toplumdaki çok çeşitli söylemleri nasıl etkilediğini inceleyen oluşturmacı bir yöntemdir. Dolayısıyla, tematik analiz hem gerçeği yansıtan hem de "gerçekliğin" üstündeki örtüyü kaldırmaya ya da açmaya çalışan bir yöntem olarak ifade edilebilir (Braun ve Clarke, 2019).

Araştırmanın evrenini Türkiye'deki MEB'na bağlı kurumlarda görev yapan müzik eğitimcileri, örneklemi ise 2019-2020 eğitim-öğretim yılında rastgele illerden ve farklı kademelerden seçilmiş 10 müzik eğitimcisi oluşturmaktadır.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Bilgileri

Katılımcı Kodu	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Düzeyi	Mezuniyet (Lisans)	Mesleki Deneyim
M1/Ö	Kadın	47	Yüksek Lisans	Eğitim Fakültesi	22 yıl
M2/E1	Erkek	47	Yüksek Lisans	Eğitim Fakültesi	22 yıl
M3/T	Erkek	42	Yüksek Lisans	Eğitim Fakültesi	21 yıl
M4/S	Erkek	36	Yüksek Lisans	Eğitim Fakültesi	12 yıl
M5/L	Erkek	45	Lisans	Güzel Sanatlar Fakültesi	9 yıl
M6/K	Erkek	32	Yüksek Lisans	Konservatuar	9 yıl
M7/E2	Erkek	39	Yüksek Lisans	Eğitim Fakültesi	7 yıl
M8/D	Kadın	31	Lisans	Güzel Sanatlar Fakültesi	6 yıl
M9/B	Kadın	33	Lisans	Güzel Sanatlar Fakültesi	6 yıl
M10/İ	Erkek	32	Yüksek Lisans	Güzel Sanatlar Fakültesi	5 yıl

Tablo 1'de katılımcılara ait demografik bilgilere göre: 3'ü kadın, 7'si erkektir. Yaşları 31 ile 47 yıl arasındadır. Katılımcıların 5'i Eğitim Fakültesi Müzik Eğitimi Bölümü, 4'ü Güzel Sanatlar Fakültesi Müzik Bilimleri Bölümü ve 1 tanesi de Konservatuar lisans programından mezundur. Güzel Sanatlar Fakültesi ve Konservatuar mezunu olanlar Pedagojik Formasyon Programı sonrasında öğretmenlik hakkını elde etmiş ve atanmışlardır. Ayrıca 7'si yüksek lisans 3'ü ise lisans mezunudur. Mesleki

deneyimleri 5 ile 22 yıl arasındadır. Araştırma verileri sunulurken katılımcı öğretmenler, mesleki deneyimde çoktan aza doğru olmak üzere katılımcı gizliliğini korumak amacıyla M1, M2 ..... M10 şeklinde kodlanmıştır.

BULGULAR

Çalışmada, 2019-2020 eğitim-öğretim yılında MEB'na bağlı farklı kademelerde görev yapan on müzik eğitimcisinin; pandeminin öncesi, süreci ve sonrasında topluma, eğitime ve müzik eğitime etkileri ile ilgili görüşlerine yer verilmiştir. Katılımcıların görüşleri tematik analizle kategorilendirilerek betimsel olarak açıklanmıştır. Açıklamalar, konuyla ilgili katılımcı görüşleri ve katılımcıların farklı ifadelerle dile getirdiği görüşlerden elde edilen “ortak görüş” şeklinde oluşturulmuştur.

Bulgular alt problemler sıralamasında ele alınmıştır.

Araştırmanın birinci alt problemde “Katılımcıların Pandemi Öncesinde; Toplum, Eğitim ve Müzik Eğitimi Hakkında Görüşleri Nelerdir” sorusuna yönelik görüşler yer almaktadır.

Pandemi öncesi dönemde toplum ile ilgili görüşlerde; katılımcıların %40 (M1, M3, M4, M7) ile sıcakkanlı ve samimi yaklaşımlarla “geleneklerine bağlı, misafirperver, maddi imkânlar ölçüsünde arkadaşlarla kafe ve benzeri mekânlarda, akrabalarla ise özellikle evlerde buluşmalar” ile sosyal atmosfer oluşturulmaya çalışıldığı, %30 (M2, M5, M6) ile “tüketimin ve bireyselliğin ağır bastığı, geleceğe dönük herhangi bir planlamanın yapılamadığı” ve yine %30 ile (M8, M9, M10) “özellikle gençlerin üretimden uzak, tüketim, gösteriş ve sosyal medya üçgeninde sıkışıp kaldığı” yönünde ortak görüşler belirtilmiştir.

Pandemi öncesi dönemde eğitim ile ilgili görüşlerde; katılımcıların %50 (M2, M3, M4, M6, M8) ile “çoktan seçmeli eğitim sisteminin sonucu olan fikir beyan edemeyen ve ezberci bir neslin yetişmesine sebep olduğu”, %50 (M1, M5, M7, M9, M10) ise “mesleki tercihi belirlemede sadece akademik başarıya odaklanıldığı ve bu nedenle çocukların ilgi ve özel yeteneklerinin göz ardı edildiği, ebeveynlerin kendi başarısızlıklarını çocukları üzerinden tamamlamaya çalıştıkları için mutsuz ve ne istediğini bilmeyen, meslek seçiminin ise sınav sonucuna göre belirlendiği” üzerinde ortak görüşler yer almaktadır.

Pandemi öncesi dönemde müzik eğitimi ile ilgili görüşlerde; katılımcıların %80 (M1, M2, M3, M4, M6, M7, M8, M9) ile “müzik derslerinde vakit kaybetmek yerine, akademik başarıya katkı sağlayacak ve sınavlarda soru çıkacak alan derslere ait çalışmalar yapılmasına”, %20 (M5, M10) ile “ebeveynlerin müzik dersi algısının sadece çalgı çalmaktan ibaret olduğu ve bu nedenle kendi çalmak istedikleri çalgıları çocuklarının çalmasını zorlayacak ortam oluşturmaya çalıştıkları” ortak görüşü belirtilmiştir.

Araştırmanın ikinci alt problemde “Katılımcıların Pandemi Sürecinde; Toplum, Eğitim ve Müzik Eğitimi Hakkında Görüşleri Nelerdir” sorusuna yönelik görüşler yer almaktadır.

Pandemi sürecinde toplum ile ilgili görüşlerde; katılımcıların %70 (M4, M5, M6, M7, M8, M9, M10) ile “aile bağlarının arttığı, zorunlu da olsa birlikte zaman geçirmenin ne kadar önemli olduğu ve aile fertlerinin birbirini daha iyi tanıma şansı elde ettiği”, %30 (M1, M2, M3) ile “özellikle teknolojinin etkisi altında bireyselliğin ön plana çıkmasıyla aile fertlerinin birbirleriyle iletişim kurmada zorlandığı ve birlikte zaman geçirecek ortamın oluşturulmasında sıkıntı yaşandığı” ortak görüşü belirlenmiştir.

Pandemi sürecinde eğitim ile ilgili görüşlerde; katılımcıların tamamı, yüz yüze eğitimde yaşanan pek çok zorluğun yanında Çevrim içi eğitimle karşı karşıya kalınan özellikle teknolojik sıkıntıların da eklenmesiyle zorlukların katlandığını belirtmişlerdir. Bu ortak görüşün detayları ise şu şekilde ifade edilmiştir:

- Özellikle küçük yaş grubundaki çocukların pandemi öncesinde telefon ve tablet gibi teknolojik aletleri kullanmalarına izin verilmezken, pandemi sürecinde Çevrim içi eğitim nedeniyle neredeyse gün boyu ellerinden düşürmedikleri belirtilmiştir. Bu durumun ise ebeveyn otoritesini sarstığı yönünde bir sonuca sebep olduğu,
- Millî Eğitim Bakanlığı tarafından aktif olarak kullanılan Eğitim Bilişim Ağı (EBA) alt yapısının çoğu zaman yeterli olmadığı, özellikle kış mevsimini yoğun yaşayan Türkiye'nin farklı bölgelerinde mağduriyet yaşandığı,
- Teknik aksaklıkların yanında kısıtlama sürecinde, aynı evde internet erişimine ulaşması gereken birey sayısının fazla olması nedeniyle hem internet erişiminin kotasında hem de aile bireyleri için cihazların yeterli sayıda olmaması gibi durumlar ciddi sıkıntılar yaratmıştır. Hatta ekonomik bakımdan zayıf ve çocuk sayısı fazla olan pek çok ailede, sobalı evlerde aynı odada, hatta çoğu zaman tek cihazla ve sınırlı imkânlarla erişim sağlamaya çalıştığı,
- Yukarıda sıralananlar başta olmak üzere pek çok olumsuz şartların sonrasında uygulanan çevrimiçi sınavların objektifliği konusunda da ciddi sorunlar yaşandığı ortaya çıkmıştır.

Pandemi sürecinde müzik eğitimi ile ilgili görüşlerde; katılımcılar %80 (M1, M2, M3, M4, M7, M8, M9, M10) ile “öğretim programında teori ve uygulamanın bir arada yer aldığı müzik eğitimi derslerinde gerek

teknik imkânsızlıklar gerekse devam şartının olmaması nedeniyle derse katılımın sınırlı olmasıyla istenen seviyede verim alınmadığı” yönünde görüş bildirmişlerdir. Katılımcılardan %20 (M5, M6) ise; “yukarıda belirtilen olumsuz görüşlerin yanında, uygulamanın ağırlıklı olarak yer aldığı özellikle bireysel veya toplu performans gerektiren çalgı eğitimi, koro, orkestra gibi derslerde, öğrencinin yüz yüze eğitimde yaşadığı çekingence durumunun daha az olduğu” yönünde olumlu görüş de yer almaktadır. Katılımcılar, çevrimiçi eğitimde ders isimleri her ne kadar koro ve orkestra olarak geçse de, bu ve benzeri dersleri, senkronizasyondan dolayı zorunlu olarak, toplu değil bireysel performans şeklinde gerçekleştirdiklerini belirtmişlerdir.

Araştırmanın üçüncü alt probleminde “Katılımcıların Pandemi Sonrasında; Toplum, Eğitim ve Müzik Eğitiminde Meydana Gelebilecek Muhtemel Değişim/Dönüşümler Hakkında Görüşleri Nelerdir” sorusuna yönelik görüşler yer almaktadır.

Pandemi sonrasında toplum ile ilgili görüşlerde; katılımcıların tamamı iki görüş üzerinde buluşmuşlardır. Bunlardan ilki, “pandemi sürecinde yaşanan başta sağlık olmak üzere, ekonomik, sosyal, politik vb. konularda yaşanan sıkıntıların kolay kolay aşılamayacağı” ikincisi ise “pandemi sürecinde öne çıkan dijital ticaretin, toplumun tercihi olmaya –artarak- devam edebileceği” görüşleridir. Ancak bu tercihin sonucunda “erişim kolaylığı sayesinde hayatı kolaylaştırması gibi olumlu katkısının yanında art niyetli ve güvenilir olmayan kaynakların artmasıyla özelde bireyi ve genelde toplumu olumsuz etkileyebileceği” düşüncesi de dikkatlerden kaçmamıştır.

Pandemi sonrasında eğitim ile ilgili görüşlerde; katılımcıların tamamı, “pandemi sürecinde hayatımıza giren çevrimiçi eğitim sürecinde elde edilen tecrübelerin önemli kazanımlar sağladığı” yönünde ortak görüş belirtmişlerdir. Bu durumu ise “pandemi sürecinde hayatımıza giren ‘çevrimiçi ders’ kavramının, zorlaşan ekonomik sıkıntılar nedeniyle aileleri ve eğitim kurumlarını zora sokan başta ulaşım, elektrik, su, kâğıt, kalem gibi aklı gelen pek çok sarfiyatın ortadan kalkması ile yerleşik düzene geçebileceği” gerekçeleri üzerinde ortak bir görüşü ortaya koymuşlardır. Çünkü küreselleşen dünyada; sürdürülebilir enerji, kuraklık ve ormanlarımızın giderek azalması gibi pek çok konunun olumsuz etkileri ciddi boyutlardadır ve bu konuyla ilgili pek çok çalışmanın sonuçları da dikkat çekicidir.

Pandemi sonrasında müzik eğitimi ile ilgili görüşlerde; katılımcıların tamamı toplum boyutunda olduğu gibi iki görüş üzerinde buluşmuşlardır. Bunlardan ilki “gelecekte istihdamı daha yüksek mesleki alanlara yönelmek üzere akademik başarı odaklı derslere önem verileceği anlayışının fazla değişmeyeceği için sanat eğitimi ve özellikle müzik eğitimi gibi performans ağırlıklı alanlara ilde fazla bir değişiklik olmayacağı” yönünde görüş bildirmişlerdir. Ayrıca katılımcılar, geçen süreyle birlikte, çevrimiçi müzik eğitimi derslerini öğretirken, deneme-yanılma yoluyla kısmen öğrendiklerini de ifade etmişler ve bu durumu daha da pekiştirmek üzere ikinci görüş olarak “bu konuda daha verimli olabilmek için alan uzmanları tarafından özellikle müzik eğitimcileri için (aslında her alan için gerekli olduğu söylenebilir) hizmet içi eğitim verilmesinin ve bu imkânları sunabilecek donanımda internet ve teknolojik cihazların sağlanması için ekonomik desteğin şart olduğu” ortak görüşü ısrarla vurgulanmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yüzyıllar boyunca insanlar için ‘dünyanın sonu’ olarak algılanan endemi ve pandemiler, toplumları sadece sağlık ve ekonomik olarak değil bireysel ve toplumsal boyutta psikolojik, kültürel vb. konularda da olumsuz yönde etkilemiştir. Salgınların önüne geçilebilmesi için yalnızca devletlerin değil, halkın da bu durum karşısında elinden geleni yapması ve bilinçli bir farkındalık yaratılmasını zorunlu kılmaktadır. Devletin önlem almadaki kararlı tutumu ile halkın alınan önlemler karşısındaki duyarlılığı ise sürecin daha hızlı bir şekilde olumluya dönmesi bakımından önemlidir.

Bireylerin yaşadığı korku ve kaygılar, sosyal hayattan kopuş, özellikle de nüfusun yoğun olduğu büyükşehirlerin küçük apartman dairelerinde adeta hapis kalmış olmanın ruh ve beden sağlığına etkileri, gelecekte gerçekleştirilecek bilimsel araştırmalarda yeni çalışma alanları da oluşturmuştur.

COVID-19 pandemisi sürecinde pek çok alanda olduğu gibi eğitim alanında da uzaktan eğitime hızlı geçiş yapılması, pek çok sorunu beraberinde getirmiştir. Bunlardan en önemlisi, yeterli teknik alt yapının olmaması ve öğrenci ile öğretmenlerin yeterli düzeyde hazır bulunuşluğa sahip olmayışlarıdır. Araştırma kapsamında pandeminin; öncesi, süreci ve sonrası dönemlerde toplum, eğitim ve müzik eğitimi boyutlarına etkisinin 2019-2020 akademik yılında öğretmenlik yapan on müzik öğretmenine ait görüşlerin değerlendirilmesiyle literatüre katkı sağlayacak önemli bulgulara ulaşılmıştır.

Pandemi öncesinde toplum olarak; geleneklerine bağlı ve misafirperver bir yapıda bulunduğu, gençlerin ise üretimden uzak, tüketim, gösteriş ve sosyal medya üçgeninde sıkışıp kaldığı görüşü ortaya çıkmıştır. Pandemi sürecinde ise kısıtlama kapsamında evlerde adeta hapis olan ailelerde zaman zaman kuşak çatışması yaşansa da, birlikte zaman geçirmenin önemli olduğu ve bu sayede aile bireylerinin birbirini daha iyi tanımasıyla bağlarının güçlendiği gözlenmiştir. Pandemi sonrasında ise toplum yapısının, pandemi sürecinde yaşanan sağlık, ekonomik, sosyal, politik vb. sorunlardan kaynaklı devam edecek başka sıkıntılarla karşı

karşıya kalabileceği yönündedir. Bunun yanında gündelik hayata yönelik eski alışkanlıkların, yeni hayat düzeniyle dijital alışkanlıklara dönüşme eğiliminde olacağı yönündedir. Ancak bu durumun, erişim kolaylığı ile hayatı kolaylaştırmasının yanında iletişim kaybı ve bilgi kirliliğine sebep olması gibi olumsuz etkileri de belirtilen görüşlerdendir.

Pandemi öncesinde eğitim olarak; çoktan seçmeli eğitim sisteminin sonucu olduğu düşünülen fikir beyan edemeyen ve ezberci bir neslin, yetenekleri göz ardı edilerek çoğunlukla akademik başarı odaklı yetiştirdiği görüşü belirtilmiştir. Pandemi sürecinde ise bu durumun sosyo-ekonomik şartlar ve teknik - teknolojik alt yapının yetersiz olmasıyla artarak devam ettiği ifade edilmiştir. Pandemi sonrasında ise hayatımıza zorunlu olarak giren “çevrimiçi ders” kavramının uygulamasına yönelik olumsuzluklar yanında olumlu katkılarından da bahsedilmektedir. Bunlardan en önemlisi ise pandemi sürecinde zorlaşan ekonomik şartlar nedeniyle birey ve kurumları zora sokan başta ulaşım, elektrik, su, kâğıt, kalem gibi akla gelen pek çok sarfiyatın ortadan kalkması ile yeni bir eğitim kültürünün oluşacağı görüşüdür. Çünkü küreselleşen dünyada; sürdürülebilir enerji, kuraklık ve ormanlarımızın giderek azalması gibi pek çok konunun olumsuz etkileri ciddi boyutlardadır.

Pandemi öncesi, süreci ve sonrasında müzik eğitimi olarak; üç boyutta da çocukların akademik başarı elde edeceği derslere ağırlık verildiği ve sonrasında da gelecekte mesleki istihdam kaygısından kaynaklı, müzik derslerinin vakit kaybı olduğu anlayışının artarak devam edeceği düşünülmektedir. Ancak “Müzik yapmak, iletişim, iş birliği, grup koordinasyonu ve sosyal bütünlük gibi evrimsel fonksiyonları içerir. Aynı zamanda beynin, algılama, hareket, duygu, öğrenme ve hafıza gibi hemen hemen bütün zihinsel fonksiyonlarını faaliyete geçiren çok yönlü bir işidir” (Ayata ve Aşkın, 2008: 15) görüşünden hareketle müziğin sadece küresel boyutta yaşanan bu zorlu süreçte değil fiziksel ve ruhsal boyutta olmak üzere insan hayatının her döneminde yer almasının önemi bilinmeli ve bilinmesinin sağlanması için çalışmalara ağırlık verilmelidir.

Araştırma sonuçlarından hareketle toplum, eğitim ve müzik eğitimi boyutlarında genel olarak şu öneriler sunulabilir:

Yaşanan pandemi ve muhtemel felaket süreçlerinde ortaya çıkan/çıkabilecek sorunları çözmek amacıyla, toplum olarak devlet-millet iş birliğine yönelik çalışmalar yapılabilir. Böylece farklı disiplinlerde yapılan çalışmalardan elde edilen sonuçlara dayalı olarak, genel ve özel ihtiyaçlar belirlenerek özel bütçeler ile yeni devlet politikaları geliştirilebilir.

Eğitim kurumları, pandemi ile elde edilen “uzaktan eğitim” kazanımlarının gelecekte farklı eğitim olanaklarına zemin hazırlaması bakımından faydalı görmektedir. Öğrenciler ve öğretmenler için uzaktan eğitim/çalışma rehberlerinin oluşturulmasının ve toplumda bu yönde bir kültür oluşturulmasının da gerekli olduğu görülmektedir. Bu amaçla, uzaktan eğitim uygulamaları, eğitim kurumlarının farklı kademelerinde ve eğitim-öğretimin özelliklerine göre yeniden şekillendirilmesi olarak yapılandırılabilir.

Uzaktan eğitim uygulamalarının etkin kullanılabilmesi amacıyla öncelikle öğretmenlerin yeterli donanıma ulaşmaları için ivedilikle hizmet içi kurslar düzenlenebilir.

Eğitim – öğretim kurumlarında, olağanüstü durumlara yönelik olmak üzere devlet okulu-özel okul farklılıklarının ortadan kaldırılacağı, gerçekçi politikalar oluşturulabilir.

Bu araştırma, müzik öğretmenlerinin görüşleri doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Teori ve performansa dayalı sanat alanlarında farklı yaklaşımlarla yapılacak çalışmalarda da uzaktan eğitim sisteminin farklı unsurları analiz edilerek; öğrencilerin daha aktif olmalarını sağlayan ve ilgisini çeken öğretim modelleri, alan uzmanları ve eğitimcilerin görüşleri doğrultusunda uygun dijital uygulamalar olarak geliştirilebilir.

COVID-19 virüsü ile yaşamakta olan zaman dilimi göstermiştir ki; pandemi gelecekte sadece sağlık, fen ve tıp bilimlerinin inceleme alanı olmayacak, tüm dünyada yaşanan zorlu süreç, farklı bilim alanlarının ayrı ayrı ve ortak çalışmalarına konu olacaktır. Sürecin birey ve toplum hayatına olan sosyal, kültürel, ekonomik etkileri; ülkelerin ulusal ve uluslararası politikalarına etkileri gibi mikro ve makro ölçekte sonuçları ve farklı boyutları ile ele alınması önerilebilir.

COVID-19 insanlık tarihinin gördüğü ilk salgın değildir ve son salgın da olmayacaktır. Bilim insanları önümüzdeki yıllarda salgın hastalıklarla daha çok karşılaşma ihtimalinin yüksek olduğunu belirtmektedirler. Pandemi dönemi pek çok alanda sorunlar yaşanmasına neden olmakla birlikte mevcut sistemin yeniden gözden geçirilmesi ve geçerliliği tartışılan yöntemlerin güncellenmesi için bir fırsat olarak da değerlendirilmelidir.

Bu sebeple, kamu hizmetlerinin pandemi, sel, deprem vb. olağanüstü dönemlerde kesintisiz sürdürülebilmesi amacıyla devletlerin ulusal mücadele planı hazırlaması ve bu planın, değişen sosyoekonomik, toplumsal ve teknolojik yapıya göre sürekli güncel tutulması sağlanmalıdır. Bu amaçla; süreçte yaşanan olumsuzlukların çalışmalarıyla ortaya çıkarılarak, gelecekte tekrar etmemesi adına yapılacak düzenlemeler ve alınacak önlemlerin daha adil, kapsayıcı ve sürdürülebilir bir hale dönüştürülmesi sağlanabilir. Anlaşılmıştır ki “Hayat Eve Şıkmamıştır”.

Yazarlık Katkısı

Araştırmanın yazarlık katkısı birinci yazar %50, ikinci yazar %50 şeklindedir.

Etik Kurul Beyanı

Araştırmanın verileri 2019-2020 akademik takvim sürecinde toplandığı için etik kurul onayı alınmamıştır.

KAYNAKÇA

- Aslan, R. (2020). Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve COVID-19. *Göller Bölgesi Aylık Ekonomi ve Kültür Dergisi*, 8(85), 36-41.
- Ayata, E. & Aşkın, C. (2009). Müziğin Beynin Bilişsel Fonksiyonlarına Olan Etkisi. *İTÜDERGİSİ/b*, 5(2), 13-22.
- Aydın, F. (2021). COVID-19 Pandemi Sürecinde Müzik Derslerinin İşleniş Hakkında Müzik Öğretmenlerinin Görüşleri: Odak Grup Görüşmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Doç. Dr. Ali Korkut Uludağ). Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Baş, T., Akturan, U., Ataçkarapınar M., Atak, İ., Bağcı, F. & Çamır, M. (2008). *Nitel Araştırma Yöntemleri: NVivo 7.0 İle Nitel Veri Analizi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Bozkurt, V. (2020). Pandemi Döneminde Çalışma Bir Saha Çalışması Ekseninde Ekonomik Kaygılar, Dijitalleşme ve Verimlilik. Kamu'da Sosyal Politika. *Memur-Sen*, 13(40), 30-48.
- Braun, V. & Clarke, V. (2016). Psikolojide Tematik Analizin Kullanımı. (Çeviri: S. N. Şad, N. Özer ve A. Ath). *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi-ENAD – Journal of Qualitative Research in Education*, 7(2), 873-898.
- Canbay, A. & Nacakçı, Z. (2011). Mektupla Keman Öğretim Uygulamasına Yönelik İçerik Analizi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(21), 134-152.
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E. & Hyun, N. (2012). *How to Design and Evaluate Research in Education*. NY: McGraw-Hill Book Company.
- Giorgi, A. & Giorgi, B. (2003). *Qualitative Psychology*. London: Sage Publication.
- Kara, A. (2010). Domuz Gribi (Pandemik İnfluenza 2009, İnfluenza 2009 H1N1). *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 53(1), 42-58.
- Koç, F. A. (2020). Koronavirüs (COVID-19) Karşılaştırmalı Veri Analizi. COVID-19'un Bugünü ve Sonrası. (Ed. A. Kavas Bilgiç & E. U. Öçal). *Yerel Yönetimler Araştırma Yardım ve Eğitim Derneği İçinde* (s. 22-50). Ankara: Memleket Yayınları.
- Kruse, N. B., Harlos, S. C., Callahan, R. M. & Herring, M. L. (2013). Skype Music Lessons in the Academy: Intersections of Music Education, Applied Music and Technology. *Journal of Music Technology and Education*, 6(1), 43-60.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*, (çev: ed. M. Bütün & S.B Demir). Ankara: Pegem Akademi.
- Sirman, A. (2020). Tarih Boyunca Salgınlar ve COVID 19. *Populer Science*, 0(2020/04), 36-47.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve COVID-19 (9lib.net). <https://dergiyrinti.com/index.php/ayr/article/view/1353> adresinden 12.12.2022 tarihinde erişildi.

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 7 - Number: 23 p. 159-172, Spring 2023

Potsdam Konferansı Sonrasında Sovyet Rusya'nın Türkiye'den Toprak Talepleri ve Boğazlarla İlgili Karşılıklı Verilen Notaların Sivas'ta Yayınlanan Ülke Gazetesine Yansımaları* **

After the Potsdam Conference, Soviet Russia's Land Requests from Turkey and the Reflection of the Mutual Notes About the Straits in the Ülke Newspaper Published in Sivas

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1243749>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
28.01.2023

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
25.03.2023

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.03.2023

Asya Studies

Doç. Dr. Turgut İleri
Amasya Üniversitesi, Eğitim
Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi
ABD

turgut.ileri@amasya.edu.tr

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0003-2029-1354>

Bilim Uzmanı Ömer Faruk Yazıcı
Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim
Fakültesi

ofyazici@anadolu.edu.tr

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0001-8033-0365>

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

** Bu makale, 2. yazar Ömer Faruk Yazıcı tarafından 1. yazar Doç. Dr. Turgut İleri danışmanlığında hazırlanan ve 2021 yılında Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen "Ülke Gazetesinin Yayın Faaliyetleri, Habercilik Anlayışı ve Politikaları (1945-1950)" isimli yayınlanmamış Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

Öz

Bu çalışmada, 1946 yılında Sovyet Rusya'nın Türkiye'den istekleri ile iki ülke arasında karşılıklı verilen notaların Sivas'ta yayınlanan Ülke gazetesine yansımaları incelenmiştir. 17 Temmuz 1945 tarihinde başlayan Potsdam Konferansında Sovyet Rusya, Türkiye'den bir kısım toprak ile boğazların yönetiminde söz sahibi olma isteğinde bulunmuştur. Konferans sonunda, konu ile ilgili düşüncelerin toplantıya katılan devlet tarafından Türkiye'ye bildirilmesi kararı alınmıştır. Ancak Sovyet Rusya, bu karar doğrultusunda hareket etmeyerek, görüşlerini Türkiye'ye iletmeden önce Gürcü tarihçilerin iddiaları üzerinden toprak taleplerini gündeme taşımıştır. Daha sonra verdiği notalarda Türkiye'nin Montrö Boğazlar Sözleşmesini ihlal ettiğini, Karadeniz'de 2100 kilometre uzunluğunda sınırı bulunduğunu, kendi sınır güvenliğini sağlamanın hayati önem taşıdığını, bu yüzden boğazların güvenliğinin sağlanmasında Sovyet Rusya'nın da rol alması gerektiğini ileri sürmüştür. Türkiye verdiği karşı notada, Montrö Boğazlar sözleşmesine sadık kaldığını bildirmiş ve kendi toprak bütünlüğüne aykırılık teşkil eden Sovyet Rusya taleplerini geri çevirmiştir. Bu gelişmelerle ilgili olarak Ülke gazetesi, Türkiye'nin Sovyet Rusya notalarına verdiği tepkileri haber yapmış, köşe yazılarında notaların Türkiye ve dünyadaki yansımalarına yer vermiş, yabancı haber ajanslarının tepki ve değerlendirmelerini sayfalarına taşımıştır. Yerel bir gazete olmasına rağmen ulusal meselelerle ilgili konulara genişçe yer vermesi durumu, Ülke gazetesini önemli bir yayın organı haline getirmiştir. Bu nedenle söz konusu dönemde Türkiye-Sovyet ilişkilerini, gazetelerden takip etmek mümkün olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ülke Gazetesi, Türk-Rus İlişkileri, Montrö

Abstract

In this study, Soviet Russia's requests from Turkey in 1946 and the reflections of the mutual notes given between the two countries on the Ülke newspaper published in Sivas were examined. At the Potsdam Conference, which started on 17 July 1945, Soviet Russia demanded some territory and to have a say in the management of the Straits from Turkey. At the end of the conference, it was decided to notify Turkey about the thoughts on the subject by the state participating in the meeting. However, Soviet Russia did not act in line with this decision and brought its territorial demands to the agenda over the claims of Georgian historians before conveying its views to Turkey. In the notes given by Soviet Russia later, it was claimed that Turkey violated the Montreux Convention, it had a border of 2100 kilometers in the Black Sea, it was vital to ensure its own border security, therefore Soviet Russia should also play a role in ensuring the security of the straits. In its counter note, Turkey declared that it adhered to the Montreux Straits Convention and rejected the Soviet Russia demands that were contrary to its territorial integrity. Regarding these developments, Ülke newspaper published news on Turkey's reactions to the Soviet Russian notes and included the reflections of the notes in Turkey and in the world in its columns and carried the reactions and evaluations of foreign news agencies to its pages. Despite being a local newspaper, the fact that it covers issues related to national issues has made Ülke newspaper an important publication. For this reason, it was possible to follow the Turkish-Soviet relations in the said period from the newspapers.

Keywords: Ülke Newspaper, Turkish-Russian Relations, Montreux

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

İleri, T. & Yazıcı, Ö. F. (2023). Potsdam Konferansı Sonrasında Sovyet Rusya'nın Türkiye'den Toprak Talepleri ve Boğazlarla İlgili Karşılıklı Verilen Notaların Sivas'ta Yayınlanan Ülke Gazetesine Yansımaları. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7(23), 159-172.

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye-Sovyet Rusya ilişkileri hakkında vermiş olduğu haberler nedeniyle ilgimizi çeken Ülke Gazetesi, 1945 yılında Sivas'ta "Halk Gazetecilik Türk Anonim Şirketi" tarafından günlük siyasi gazete olarak yayın hayatına başlamıştır (Nair, 1999: 113). Gazete, bir süre dönemin iktidar partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin hazırladığı altyapı ve destek ile yayın hayatını sürdürmüştür. 1959 yılına kadar yayınlanan gazete, İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya siyasetinin bunalımlı günlerinde içeride istikrarı ve huzuru, dışarıya karşı ise milli egemenliği ve bütünlüğü korumaya yönelik habercilik anlayışına sahip olmuştur. Gazetenin haber kaynağı ve desteği Ankara'da yayınlanan Ulus gazetesi olmuştur. Ulus gazetesinin dolayısıyla iktidar partisinin fikirlerini Orta Anadolu ve doğu bölgelerine sorunsuz bir şekilde ulaştırmada aracılık yapmıştır (Nair, 1999: 171). Gazetede, Sivas kamuoyunun nabzını ölçmeye dayalı yerel haberlerden çok, Türk halkının nabzını ölçmeye yönelik ulusal haberleri yayınlanmıştır. Türkiye'nin dış politikasını ilgilendiren konulara ilişkin haberlere geniş ölçüde yer vermesi ve kamuoyunu doğru bilgilendirme çabası Ülke gazetesini taşrada kıymetli bir yayın organı haline getirmiştir. Bu nedenle söz konusu dönemde, Türkiye-Sovyet Rusya ilişkilerinin gazetede haber olarak verilmesi ve gelişmelerden halkın haberdar edilmesi çabası, önemli görüldüğünden çalışmamıza konu olmuştur.

Türkiye-Sovyet Rusya ilişkilerinin Ülke gazetesine yansımalarına geçmeden önce, 20. yüzyılda Türkiye-Sovyet Rusya ilişkilerine bakıldığında genel olarak üç farklı dönemin yaşandığı söylenebilir. İlk dönem, Türk Milli Mücadelesinin sürdüğü günlerde 1921 tarihli Moskova Dostluk Antlaşması ile başlayıp İkinci Dünya Savaşı döneminde Sovyet Rusya'nın Almanya ile anlaştığı döneme kadar geçen süreci kapsayan, karşılıklı iyi ilişkilerin görüldüğü dostluk devresidir. İkinci dönem, Sovyet Rusya ile Almanya'nın anlaşmasıyla başlayan ve kısa süre sonra bu anlaşmanın bozulmasından sonra Stalin'in ölümüne kadar olan süreç olup iki ülke arasında uyuşmazlıkların yaşandığı dönemdir. Üçüncü dönem ise 1953 yılında Stalin'in ölümünden sonra günümüze kadar gelen süreci kapsar ki bu dönemde iki ülke, birbirleri ile karşılıklı yakın ilişkiler kurmaya çalışmışlardır (Bilge, 1996: 387).

İlk dönem olarak adlandırdığımız evrede, 16 Mart 1921'de imzalanan Dostluk Anlaşması iki devleti birbirine yaklaştırmış; bununla Sovyet Rusya, Sevr Anlaşmasını reddetmiş, Misak-ı Milli sınırlarını tanımış, sınırlar az-çok belirlenmiş ve iki devlet arasında dayanışma, dostluk ve iş birliği dönemine girilmiştir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletlerini Almanya'ya yakınlaştırmak amacıyla imzalanan Locarno Anlaşmasının yapılması Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye, Milletler Cemiyeti'nin Musul konusunda Türkiye'nin aleyhine karar vermesi de Türkiye'nin Sovyet Rusya'ya yakınlaşmasına sebebiyet vermiştir. Bunun sonucunda 17 Aralık 1925'te iki ülke arasında Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşma, siyasi yakınlaşmayı sağlamış olmakla beraber ekonomi ve ticari ilişkilerin kurulup gelişmesine yeterli katkıyı sunamamıştır. Zaman zaman farklı konularda görüş ayrılıkları olmuş, bununla birlikte uluslararası ilişkilerde birbirlerini desteklemeye devam etmişlerdir. Bu durum İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına kadar devam etmiştir (Uçarol, 1995: 563-565).

İkinci dönem olarak tanımladığımız evrede, Türkiye'nin dostluğuna önem veren Sovyet Rusya, 29 Ağustos 1939 tarihinde Almanya ile Saldırmazlık Antlaşması yaparak birlikte Polonya'yı işgal etmişler, böylelikle İkinci Dünya Savaşı başlamıştır. Bu süreçte Türkiye batılı devletlere yaklaşırken, Sovyet Rusya'nın da kendisi gibi hareket edeceğini düşünmüş, ancak aksi bir durum yaşanmıştır. Ortaya çıkan bu yeni durum, Türkiye'de endişe yaratmıştır. Ancak Alman-Rus ittifakı uzun sürmemiş, Balkanlar'da çıkar çatışmaları nedeniyle ittifak bozulmuş, Almanlar 22 Haziran 1941'de Sovyet Rusya'ya savaş ilan etmiştir (Armaoğlu, ty: 375). Alman saldırılarının başlaması üzerine Sovyet Rusya, batılı devletler ile iş birliğine girmiştir. Bu durum ise daha önceden batılı devletlerle karşılıklı yardım deklarasyonu imzalayan Türkiye'yi rahatlatmıştır. Savaşın devam ettiği 1943-1945 yılları arasında müttefik devletler farklı ülkelerde konferanslar düzenlenmiştir. Bu konferanslarda, savaşın seyri ve savaş sonrası alınacak önlemlere ilişkin görüşler ele alınmış, tartışmalar yapılmıştır. Yapılan toplantılara Rus lider Stalin de katılmıştır. Konferanslarda Türkiye'yi ilgilendiren kararlar da alınmıştır. Özellikle Rus lider, Türkiye'nin savaşa katılmasını, bunun için baskı kurulmasını ve Boğazların idaresinde Türkiye ile birlikte söz sahibi olmaya yönelik görüşlerini beyan etmiştir. Konferanslarda yapılan görüşmelerde Türkiye'ye yönelik kararların alınmasına ve bir kısım notaların verilmesine rağmen Türkiye tarafsızlığını sürdürmüştür. Sovyet Rusya, Türkiye'ye yönelik bazı isteklerini dile getirmişse de diğer devletler tarafından bu istekler kabul görmemiştir.

Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye yönelik tehdidi, 1945 yılında gerçekleştirilen Yalta Konferansı sonrasında ve Potsdam Konferansı sırasında net olarak görülmüştür. Yalta Konferansından sonra, 19 Mart

1945 tarihinde Sovyet Rusya, Türkiye'ye verdiği bir nota ile Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin tadil edilmesini ve Boğazların ortak savunulması için deniz ve kara üssü ile bir kısım toprakların verilmesini istemiştir. Ayrıca, 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı, yürürlük bitim tarihinde tek taraflı feshedeceğini de Türk Hükümetine bildirmiştir (Özçelik, 2010: 266). Sovyet Rusya, Boğazlardaki üs ve toprak taleplerini Potsdam Konferansında da gündeme getirmiştir. Fakat bu istekler, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve İngiltere tarafından olumlu karşılanmamıştır. Sonuçta, Potsdam Konferansı'nda Sovyet Rusya'nın sadece Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile ilgili talebi üzerinde bir uzlaşmaya varılmış olup konferansa katılan üç ülkenin, Türkiye ile Boğazlar konusunda ayrı ayrı görüşme yapmaları hususunda mutabık kalmışlardır (Semiz ve Akgün, 2007: 256).

Sovyet Rusya, Boğazlarda üsler elde etmek ve yönetiminde söz sahibi olmak düşüncesinde olduğundan, bunu gerçekleştirmek niyetiyle hareket ederek Boğazların yönetiminde sözde birtakım zafiyetlerin olduğunu ileri sürerek Türkiye'ye yönelik suçlamalarda bulunmuştur. Bu suçlamalara karşı Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1945'te Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nin açılış konuşmasında cevap vermiş ve İnönü'nün konuşması Ülke gazetesinde tam metin olarak yayınlanmıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü suçlamalara şu şekilde cevap vermiştir: *"Bu tamamıyla boş bir iddiadır. Bütün ikinci cihan harbi boyunca Türkiye'nin bu bahiste bir kusuru yoktur. Eğer müttefikler boğazlar yoluyla birbirlerine yardım edemedilerse bu bizim herhangi bir tesirimizden değil, Mihverin Akdeniz yollarını denizden ve havadan 1945 senesine kadar kapalı tutabilmiş olmasındandır... İkinci cihan harbinde Montrö sözleşmesinin herhangi bir şekilde zararlı olduğunu söylemeğe imkân yoktur. Boğazların emniyetli ellerde olduğu ve bütün milletlerin menfaatine serbest geçidin hiçbir engel karşısında bulunmadığı sabit olmuştur"* (Ülke, 2 Kasım 1945: 4; TBMM Tutanak, B.1, 1.11.1945, O.1).

Bu dönemde Türkiye- Sovyet Rusya ilişkileri hakkında bir kısım dış basında ve ajanslarda da haberler yapılmıştır. Bu haberler Ülke gazetesi sayfalarına taşınarak kamuoyu bilgilendirilmiştir. Bunlardan biri, Reuters haber ajansından alınan Sovyet Rusya'nın daha önce feshedeceğini bildirdiği 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın sona erdiğine ilişkin, diğeri İsviçre'de yayınlanan Tribune de Genève gazetesinde yer alan Boğazlarla ilgili haberlerdir. Reuters'de yayınlanan haberde İngiltere'nin Boğazlarla ilgili görüşüne yer verilmiş ve *"Boğazların gelecekteki milletlerarası vaziyeti hakkında İngiliz Hükümetinin görüşü 20 Temmuz 1936 tarihli milletlerarası Montrö muahedesiyle tespit edilmiş olan Boğazlar statüsünün ancak bir milletlerarası anlaşma ile değiştirilebileceği ve Türkiye ile diğer herhangi bir devlet arasında iki taraflı bir anlaşmaya mevzu olamayacağı"* ifade edilmiştir (Ülke, 8 Kasım 1945: 1-4). İsviçre gazetelerinde yine Boğazlar ve Montrö ile ilgili yer alan haberler Ülke gazetesinin 28 Kasım 1945 tarihli sayısında şöyle yer almıştır: *"Ruslar Montrö ahkâmının tadili ile Boğazlarda bazı üsler istiyorlar. Bu da Türk diplomasisinin bildiği hikâyledir... Toprak bütünlüğünü şuurlu şekilde korumaya karar veren genç Türk Cumhuriyeti'nin Boğazlarda kimseye üs vermeğe niyeti yoktur. Son muharebede mahirane siyasetiyle Boğazların muhafazasını temin eden Türkiye'nin sulhde bu siyasetinden niçin vazgeçmesi lâzım geldiği sorulabilir"* (Ülke, 28 Kasım 1945: 1).

Benzer şekilde İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Türkiye- Sovyet Rusya ilişkilerini ele alan birçok haber yapılmıştır. Bu haberlerin en önemlilerini; savaşa girmesi için Sovyet Rusya tarafından Türkiye'ye baskı yapılması, Boğazlara ilişkin birtakım isteklerin olması ve Sovyet Rusya'nın Türkiye'den toprak talepleri, oluşturmaktadır. Söz konusu ilişkilerin, Sivas'ta yayınlanan Ülke gazetesine haber ve yorum olarak yansımaları ve gazetenin konuya önem vermesi durumu dikket çekici bulunmuştur. Bu nedenle gazete haberlerinin incelenmesi, çalışma konumuzu oluşturmuştur. Konu, gazetenin verdiği haberler doğrultusunda iki bölüm halinde ele alınmıştır. Birinci bölümde; Gürcü tarihçilerin iddiaları üzerinden Sovyet Rusya'nın Türkiye'den toprak talepleri hakkında, ikinci bölümde; Sovyet Rusya'nın Boğazlarla ilgili talepleri ve iki ülke arasında karşılıklı verilen notalar hakkında bilgi verilmiştir.

POTSDAM KONFERANSI SONRASINDA TÜRKİYE-SOVYET RUSYA İLİŞKİLERİ VE GÜRCÜ TARİHÇİLER ÜZERİNDEN SOVYET RUSYA'NIN TOPRAK TALEPLERİ

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden hemen sonra Dünya'nın iki kutuplu bir sürece evrildiği görülmüştür. Bu devrede Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye yönelik politikalarında pek değişiklik olmamış, savaşın son yıllarında olduğu gibi sonrasında da Türkiye, Sovyet Rusya'nın birtakım talepleri ile karşı karşıya kalmıştır. Taleplerin yerine getirilemeyecek nitelikte olması iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. Karşılaşılan bu olumsuz durum ve sebepler Ülke gazetesinde haber olarak yayınlanmıştır.

Türkiye ile Sovyet Rusya arasında oluşan gerginlik, İstanbul'da meydana gelen bir olayla daha da artmıştır. İstanbul'da sol görüşlü yayın yapan birkaç gazeteye tepki gösteren İstanbul Üniversitesi öğrencileri, 4 Aralık 1945 tarihinde büyük bir gösteri düzenlemiş ve bu gösteri sırasında Tan, Yeni Dünya ve Fransızca yayın yapan La Turquie gazetelerinin idare binaları ile bir Rus vatandaşına ait Berrak Kitabevi'ni tahrip etmişlerdir (Armaoğlu, ty: 427). Tan gazetesi, savaş yıllarında Sovyet Rusya'yı destekleyen haberlere çok sık yer vermiştir. Bundan dolayı da gazeteye yönelik toplumda Rusya'nın Türkiye'deki temsilcisi olduğu şeklinde bir algı oluşmuştur. Sovyet Rusya'nın Türkiye'den taleplerine karşı duyulan tepkiler Tan gazetesine yönelik bir eylemin zeminini oluşturmuş ve bu olay "Tan Olayı" adıyla anılmıştır (Vural, 2008: 391).

Ülke gazetesi bu olayla ilgili olarak, "*Türk Gençliğinin Dün İstanbul'da Yaptığı Coşkun ve Heyecanlı Tezahürler*" başlıklı bir haber yapmıştır. Haberde; "*Son günlerde mütecevaz bir hal alan komünist neşriyatın gençliğin sabrını tükettiği*" ifadesini kullanarak, öğrenci gösterisini desteklemiş ve gösteri ile ilgili habere geniş yer vermiştir (Ülke, 5 Aralık 1945: 1). Ayrıca, gazetenin Yazı İşleri Müdürü ve aynı zamanda Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Tokat Milletvekili Refik Ahmet Sevengil, "*Milliyetçi Gençliğe Selam*" başlıklı köşe yazısında, gösteri yapan gençlere şu cümlelerle sahip çıkmıştır; "*Yükseköğretim talebesinden binlerce genç ellerinde Türk bayrağı önlerinde Atatürk ve İnönü'nün resimleri, kalplerinde coşkun bir milliyet aşkı ve ateşi ile sokaklarda dolaşmışlar, birkaç solcu gazete ve derginin basımevlerine giderek tezahürlerde bulunmuşlardır... İstanbul'daki gençlerin hareketi kanun ve nizam bakımından nasıl mütalaa edilirse edilsin ruh bilgisi bakımından aziz bir hakikati ifade eder*" (Sevengil, 5 Aralık 1945: 1).

Ülke gazetesinde yer alan habere göre; İstanbul'da meydana gelen bu olaylarla ilgili Sovyet Rusya tarafından 8 Aralık 1945 tarihinde Türkiye'ye bir nota verilmiştir. Nota metni şu şekildedir: "*Sovyet hükümeti tarafından alınan malumata nazaran 4 Aralık günü İstanbul'da vuku bulan nümâyîş esnasında Sovyetler Birliği aleyhine defaatla hasmane sözler haykırılmış, Sovyet neşriyatının satıldığı iki kitabevi tahrip edilerek ve Sovyet kitapları imha edilmiştir. Bu hal nümâyîşe Sovyetler Birliği aleyhine hasmane bir mahiyet vermektedir. Nümâyîşçilerin yukarıda anılan hasmane hareketleri nümâyîşi himaye eden Türk polisinin herhangi bir mukabil hareketi olmaksızın vuku bulmuştur. Sovyet hükümeti Sovyetler Birliğine karşı bu kabil kuşkırtıcı hareketlere ehemmiyet vermemezlik edemez ve sözü geçen hareketlerin mesuliyetinin Türk hükümetine raci olduğunu beyan eder*" (Ülke, 16 Aralık 1945: 1-4).

Sovyet Rusya'nın verdiği notaya karşı, Türk Hükümeti'nin verdiği notada suçlamalar kabul edilmemiştir. İlgili makamların yaptığı titiz incelemeler sonucunda bu gösterilerin taraf tutulmaksızın yapıldığının tespit edildiği bildirilmiştir. Yabancı haber ajanslarında da yer aldığı üzere olayların Türkiye'de yayınlanan bazı gazetelerde çıkan haberlere karşı Türk kamuoyunun verdiği tepki ile yaşandığı iletilmiştir. Ayrıca notada, Tass Haber Ajansı temsilcisinin yanlış yönlendirmesiyle olayların Sovyet Rusya'ya karşı yapılmış bir eylem olarak değerlendirildiğine işaret edilmiştir. Yaşanan olayların tüm açıklığı ile ortada olmasına rağmen, Türkiye Cumhuriyeti'nin iki ülke arasındaki dostluğa zarar gelmemesi için iyi niyet göstergesi olarak, farklı amaç güden kişilerin bu olaylarla ilgisinin olup olmadığının detaylı bir şekilde araştırdığı ve böyle bir durumun olmadığına anlaşıldığı, yapılan gösterilerde hiçbir şekilde, herhangi bir yabancı devletin hedef alınmadığı net bir şekilde ifade edilmiştir. Rus Hükümetine verilen karşı nota, şu cümlelerle son bulmuştur: "*Bu nümâyîşe Sovyetler Birliği aleyhine sözde muhasım bir mahiyet atfetmek isteyen haberler tamamen ve katiyen bertaraf edilmiş olduğundan ne polis kuvvetlerinin vazifelerinde bir hata, ne de evleviyetle (öncelikle) Türk Hükümetinin herhangi bir mesuliyeti bahis mevzuu olamaz.*" (Ülke, 16 Aralık 1945: 1-4).

Sovyet Rusya ile ilişkilerin gergin olduğu bu dönemde ABD, İngiltere ve Sovyet Rusya Dışişleri Bakanlarının katılımıyla 16 Aralık 1945 tarihinde düzenlenecek olan Moskova Konferansı öncesinde, Sovyet Rusya'nın yönlendirmesi ile Gürcü akademisyenlerin ortaya attığı iddialar ise farklı bir gündem oluşturmuştur. Gürcistan Bilimler Akademisinden, S. Canaşiya ve N. Berdzenişvili isimli iki akademisyen, 14 Aralık 1945'te "*Gürcistan'dan Zapt Edilmiş Topraklar Geri Verilmelidir*" başlığı ile bir makale yayınlamışlardır. Makalede, Türkiye'nin işgal etmiş olduğunu iddia ettikleri bir kısım toprakların iade edilmesi talebine yer verilmiştir (Dokuyan, 2013:124).

Ülke gazetesi, Gürcülerin bu talepleri ile ilgili süreci yakından takip etmiş, dünya basınındaki yansımalarına da geniş yer vermiştir. Gazetede yer alan habere göre; makale ilk olarak 14 Aralık 1945 tarihinde Tiflis Communiste dergisinde yayınlanmıştır. Aynı zamanda bu iki Gürcü tarihçi Moskova'nın önemli gazetelerine de bir mektupla bu makaleyi göndermişler, mektup ve makale gazetelerde dört sütun halinde yayınlanmıştır. Mektupta, Gürcistan sınırındaki Batum'un güneyinde yer alan Karadeniz sahili

boyunca Ardahan, Artvin, Oltu, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane, Trabzon ve Giresun'un içinde bulunduğu 170 kilometre uzunluğundaki sahanın Gürcülere iadesi istenmiştir. Söz konusu bu istek, bu topraklarda daha önceleri Gürcülerin yaşadığından söz eden Yunanlı, Romalı ve Bizanslı tarihçilerin iddialarına dayandırılmıştır. Ülke gazetesinde konu ile ilgili Reuters haber ajansında yer alan başka bir habere de yer verilmiştir. Haberde, Stalin'in, ABD Dışişleri Bakanı Byrnes ve İngiltere Dışişleri Bakanı Bevin'le yaptığı görüşme sonrası Sovyet gazetelerinde yayınlanan bu mektubun etkisiyle, üç büyük devletin ilgisinin İran'dan Türkiye üzerine çevrildiği belirtilmiştir. Mektupta, Türkiye'nin Gürcistan'dan aldığı iddia edilen toprakların geri verilmesi isteği yanında Türkiye, Gürcistan mimarisinin şaheserlerini tahrip, Gürcüleri de topraklarından sürgün etmekle suçlanmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin savaş esnasında kendi isteğiyle Almanya'nın safına geçerek Sovyet topraklarına göz diktiği de ortaya atılan iddialar arasında yer almıştır (Ülke, 22 Aralık 1945: 1-4).

Gazetenin Yazı İşleri Müdürü Refik Ahmet Sevengil Gürcülerin toprak taleplerine tepkisini köşe yazısında şu cümlelerle dile getirmiştir; *"Türkiye hakkında Moskova'dan gelecek bu cins her haber gibi bununda yurdumuzda yapacağı tesir saflarımızı gündün güne daha fazla sıklaştırmak, milli birliği her zamankinden daha çok sağlam tutmak lüzumunu bize bir kere daha hatırlatmış olmaktan ibarettir. Moskova konferansının toplandığı günlerde, Sovyet basınında böyle bir neşriyat hadisesi çıkarılması belki de konferans üzerinde tesir icra etmek gibi bir maksat güdüyor. Her ne olursa olsun Türkiye'nin toprakları mezada çıkarılmamıştır. Bugün Ermenistan'a, yarın Gürcistan'a şuna ve buna, küçük büyük herhangi bir devlete verilecek tek bir karşılık yerimiz yoktur"*. Sevengil ayrıca, Sovyet Rusya ile aramızda yirmi yıl süren Dostluk Antlaşmasının sona erdirilip yenilenmemesine rağmen, Türkiye'nin Sovyet Rusya hakkında kötü düşüncesinin olmadığını ve iki ülkenin iyi komşuluk etmesini istediğini, iyi komşuluk ilişkilerinin de ancak karşılıklı kötü niyet beslememekle mümkün olacağını yazmıştır (Sevengil, 22 Aralık 1945: 1).

20 Aralık 1945'te TBMM 'nde, Dışişleri Bakanlığının bütçe görüşmeleri sırasında söz alan Kazım Karabekir, Rus taleplerinin kabul edilebilir olmadığını, gerekirse savaşı göze alarak kesin ve net bir şekilde Sovyet Rusya'nın taleplerinin reddedilmesi gerektiğini söylemiştir (TBMM Tutanak Dergisi B:15, 20.12.1945, O:1). TBMM oturumundaki görüşmeleri İngiliz The Times gazetesi de şu şekilde değerlendirmiştir; *"Demek ki hatipler yalnız Kars ve Ardahan'la ilgili ilk Sovyet taleplerinden bahsetmişlerdir. Fakat bu ilk istekleri reddetmeleri Karadeniz sahili boyunca Trabzon ve Giresun'a kadar uzanan daha geniş istekler hakkında ne düşündüklerini yeter derecede gösterir"*. Konu ile ilgili olarak The Times gazetesi de Sovyet Rusya'nın son olarak Mayıs 1945'te, Montrö Boğazlar Sözleşmesinin yeniden gözden geçirilmesi ile Kars ve Ardahan'ın iade edilmesi taleplerine karşılık Türkiye'nin anlaşmaya yanaşmamasından dolayı Türkiye'ye bir uyarı olarak Gürcülerin toprak taleplerinin gündeme getirildiği yorumunu yapmıştır (Ülke, 23 Aralık 1945: 1-4).

Sovyetler Birliği'nin Gürcü tarihçiler üzerinden gündeme getirdiği toprak talepleri dünya basınında büyük yankı uyandırmış, Ülke gazetesi de yabancı haber ajanslarının değerlendirmelerine ve haberlerine günlerce geniş yer vermiştir. Gazete 23 Aralık 1945 tarihli baskısında, *"Gürcülerin Küstahça Toprak Talebi Karşısında Dünya Efkârının Derin Hayreti"* başlığı ile İngiliz ve Amerikan gazetelerinin haber ve değerlendirmelerini yayınlamıştır (Ülke, 23 Aralık 1945: 1). 24 Aralık 1945 tarihli baskısında ise İsviçre'de yayınlanan gazetelerin haberlerini sayfalarına taşımıştır. Bir İsviçre gazetesi Türkiye'nin, toprak bütünlüğüne göz dikilen istekleri reddetmekte haklı olduğunu yazmış ve *"Bugün İngilizler ve Amerikalılar askeri bakımdan kuvvetlidir. Ruslardan korkmayacak haldedirler. Artık her gün ortaya atılan yeni Rus taleplerine hayır! Diyecek zaman gelmiştir"* ifadelerini kullanmıştır (Ülke, 24 Aralık 1945: 1-6). Gazetenin 25 Aralık 1945 tarihinde yayınlanan sayısında *"Bütün Dünya Basını Emperyalist Rusların Haris Toprak İstekleri Karşısında Bizden Yanadır"* başlığı atılmış, haberde Fransız France Press Ajansında, Gürcü ve Rus isteklerinden söz edildiği ve bu istekler karşısında Türkiye'nin takınacağı tavrın değerlendirildiği bilgisi verilmiştir (Ülke, 25 Aralık 1945: 1-4). 26 Aralık 1945 tarihli baskısında da *"Rus Talepleri Karşısında Dünya Basını Ateş Püskürtüyor"* başlığı ile yine yabancı gazetelerde yer alan tepkilere yer verilmiştir. Bunlardan biri Londra siyasi çevrelerinin Rus isteklerine karşı verdiği tepkidir. Gazete değerlendirmeyi şu şekilde aktarmıştır: *"Rusya Türkiye'ye karşı açtığı sinir harbini şiddetlendirmek isteği arzusundadır. Rusya bu gibi tehditlerle Türklerin gözünü korkutarak Kars, Ardahan, Artvin ve Boğazlar üzerindeki ilk talepleri karşısında Ankara'nın aldığı vaziyeti değiştirmek istemektedir. Londra'daki tepki şudur ki, arazi bakımından yapılacak tavizlerin yeni taleplere yol açacağı idrak olunmakta ve Türkiye'nin hiçbir tavizde bulunmamak hususundaki kararı tasvip edilmektedir"* (Ülke, 26 Aralık 1945: 1-4).

Bu süreçte Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Ankara’da toplanan Türk Basın Kongresi üyelerine bir davet vermiş ve bu davette gündemi değerlendiren açıklamalarda bulunmuştur. Saraçoğlu verdiği demeçte, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Türkiye ile Sovyet Rusya’nın, Kars ve Ardahan’ın geleceğinin bir plebisitle belirlenmesine karar verdiklerini ve yapılan plebisit sonucuna göre de “*Kars ve Ardahan illerinin Türkiye’ye verilmiş değil, Türkiye’ye iade*” olduğunu söylemiş, konuşmasının devamında ise bu sıkıntılı süreçte Türkiye’ye destek veren yabancı haber ajansları ve dünya basınına şu cümlelerle teşekkür etmiştir; “*Bu profesörlerin yazdıklarına karşı bütün dünya gazete ve radyolarında görülen geniş ve sert itirazları ve Türk milletine gösterilen emniyet ve muhabbet tezahürlerini şaşmayan ve şaşmayacak dürüst politikamızın bir mükâfatı addediyor ve bunun için genel olarak dünya radyo ve gazetelerine ve özel olarak da başta İngiliz gazete ve radyoları bulunduğu halde Amerika, Yunanistan, İsviçre, Hindistan, Arap memleketleri, Fransa gazete ve radyolarına Türk Milletinin teşekkürlerini sunuyorum*” (Ülke, 7 Ocak 1946: 1-4).

CHP Şanlıurfa Milletvekili Esat Tekeli de Ülke gazetesinde kaleme aldığı köşe yazısında; Sovyet Rusya’nın dile getirdiği Boğazlarda üs ile Kars ve Ardahan’ın iadesi taleplerinin aslında Rus yayımlarının başlangıcı olduğuna, Gürcü profesörlerin hiçbir ciddiyet taşımayan yeni iddiaları ile isteklerin devam ettiğine değinmiştir. Yazısının devamında, Gürcü iddialarının son bulmayacağını, Sovyet Rusya’nın asıl hedefinin Türkiye ile Irak ve Musul üzerinden İngilizlerin petrol rafinerilerine ulaşmak olduğunu ifade etmiştir. Tekeli, yazısında Sovyet Rusya’nın, Türkiye ve Irak’la ilgili planlarını açığa çıkaran yeni ve çok önemli bir gelişmenin olduğunu açıklamış ve bu önemli gelişmeyi şu şekilde ifade etmiştir: “*Türkiye ve Irak’a yönelen niyetleri açığa vuran yeni ve mühim bir hâdise de Erivan bölgesinde bulunduğu söylenen yüz bin Kürt için son zamanlarda yeni bir cumhuriyet kurulmuş olmasıdır. Sovyetler, bu küçük azlığı geliştirmek için bütün gayretlerini harcamağa başlamışlardır. Erivan, Kürt hareketinin bir ocağı haline getirilmiştir. Kürt kongreleri toplanarak Kürtçe bir alfabe ve lügat hazırlamışlardır. Okullar arttırılmış, hatta göçebeleri, gittikleri yerlerde takip edebilmek için gezici okullar vücuda getirilmiştir*”. Tekeli ayrıca, son Moskova Konferansından önce toplanan Londra konferansında Rusların Oniki Ada’da da üs talep ettiğini, Anadolu’yu çevreleyen bu adalarda kurulacak Rus hâkimiyeti ile Anadolu’yu kısa kaç içine almayı hedeflediğini belirtmiş, Sovyet Rusya’nın emellerinin, “*Türkiye’nin toprak bütünlüğünü bozmak, boğazlara hâkim olmak ve Basra Körfezi’ne inmekten de ileri giden ölçüler*” olduğunu yazmıştır (Tekeli, 8 Ocak 1946: 1).

Ülke gazetesinin 23 Şubat tarihli sayısında; 22 Şubat 1946’da Avam Kamarasında konuşma yapan İngiltere Dışişleri Bakanı Ernest Bevin’in, Türkiye hakkında İngiltere’nin görüşlerini açıklayan habere yer verilmiştir. Bevin konuşmasında, Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki sınır tartışmasından İngiltere’nin endişe duyduğunu belirtmiş ve Türkiye ile Rusya arasındaki sınırın herhangi bir zorlamayla çizilmediğini şu sözlerle izah etmiştir: “*Türkiye ile Rusya arasındaki hudut bir fatih tarafından değil, fakat geçen harpte mağlup bir Türkiye ile tüylerini kaybetmiş bir Rusya tarafından çizilmiştir. Binaenaleyh bunun cebren kabul ettirilmiş bir hudut olduğu söylenemez*”. Bevin ayrıca, İngiltere’nin Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nin tadilini tetkik etmeye hazır olduğunu ancak uluslararası suyolları hususunda bazı prensiplerin göz önünde tutulması gerektiğini söylemiş, “*Türkiye’nin bir iç devlet haline geldiğini görmek istemem. İstediğim şey Türkiye’nin bağımsız ve hür bir devlet olarak kalmasıdır. Türkiye ile Rusya arasında dostluk antlaşmasının yenilendiğini görmek isterim*” cümleleriyle temennilerini dile getirmiş ve bu konuda elinden geleni yapacağını ifade etmiştir (Ülke, 23 Şubat 1946: 1-4).

SOVYET RUSYA’NIN BOĞAZLARLA İLGİLİ TALEPLERİ VE KARŞILIKLI VERİLEN NOTALAR

Savaşın sona ermesiyle birlikte, müttefik devletlerden çeşitli konularda temelden ayrı düşünüp hareket eden Sovyet Rusya, bu süreçte Türkiye’ye isteklerini içeren bir dizi notalar vermiştir. Sovyet Rusya’nın verdiği notalara cevap mahiyetinde Türkiye ile birlikte Amerika ve İngiltere de karşı notalar vermiştir. 1946 yılı içinde karşılıklı verilen bu notalar Ülke gazetesinin sayfalarında yer almıştır. Konuya ilişkin başta Türk hükümet yetkililerinin açıklamaları olmak üzere uluslararası verilen tepkiler ile gazete köşe yazarlarının eleştirisi ve yorumları gazete sayfalarına yansmıştır.

1946 yılının Ocak ayında Başbakan Şükrü Saraçoğlu yaptığı açıklamasında, Sovyet Rusya’nın resmi olarak herhangi bir talepte bulunmadığına dikkat çekmiş, aynı günlerde gazete yazarlarından Necmeddin Sadak ve Asım Us köşe yazılarında Sovyet taleplerinin resmi bir yanının olmadığını dile getirmişlerdir. Öyle ki, yeni kurulan Demokrat Parti önde gelenlerinden Celal Bayar da Amerikan

basınına yaptığı bir açıklamasında “Rivayet edilen Rus isteklerinin hakikat ile bir alakası yoktur” ifadelerini kullanmıştır (Yakut, 2013: 183). Görünürde Sovyet Rusya'nın Türkiye'den resmi talepleri yok gibi bir algı söz konusu ise de kısa bir süre sonra 8 Ağustos 1946 tarihinde verdiği nota ile Sovyet Rusya, Boğazlarla ilgili isteğini Türk hükümetine resmi olarak iletmiştir. Notada, İkinci Dünya Savaşı esnasında Türkiye'nin Alman savaş gemilerinin Boğazlardan geçişine izin verdiği iddia edilerek Montrö Boğazlar Sözleşmesinin tadilini talep etmiştir. (Erden, 2014: 263).

Sovyet Rusya tarafından verilen nota, Ülke gazetesinde “Rus Notası Ankara'da Asabi Bir Hava Yarattı” başlığı altında değerlendirilmiş, haberde 9 Kasım 1936 tarihinde yürürlüğe giren sözleşmenin 20 yıllık olduğu, sözleşmenin bir maddesine göre 5 yıllık sürenin bitmesinden 3 ay önce taraflardan birinin sözleşmede değişiklik teklif etmesi durumunda bu teklifin ilgili devletlerarasında görüşülebileceği ve gerekirse uluslararası bir konferans düzenlenebileceği hatırlatılarak Sovyetler Birliği'nin Montrö Boğazlar Sözleşmesinde değişiklik yapılması ile ilgili talebinin diğer ilgili devletlere de bildirildiği bilgisine yer verilmiştir. Haberin devamında, Sovyetler Birliği'nin böyle bir istekte bulunduğu, fakat bu isteğin sözleşmeye taraf diğer devletlerden bir veya birkaçının da desteklemesi gerektiği belirtilerek her fırsatta Bolşevik politikasının bir parçası olduklarını dile getiren Yugoslavya, Romanya ve Bulgaristan tarafından Sovyet Rusya'nın bu isteğinin desteklenme ihtimalinin yüksek olduğuna işaret edilmiştir. Böylece Montrö sözleşmesinde yer alan değişiklik şartlarının oluşturulacağı ve Boğazlar statüsünde yapılması istenen değişikliklerin görüşülmesi için yeni temasların başlayabileceği ifade edilmiştir. Haberde ayrıca, İkinci Dünya Savaşında ve savaş sonrasında oynadığı önemli rol göz önüne alındığında Amerika'nın da yapılacak yeni bir Boğazlar sözleşmesinin taraf ülkeleri arasında yer alması gerektiğinin de altı çizilmiştir (Ülke, 13 Ağustos 1946).

Ülke gazetesi 14 Ağustos 1946 tarihli sayısında, Sovyet Maslahatgüzarının 8 Ağustos'ta Dışişleri Bakanı Hasan Saka'yı ziyaret ettiğini ve bu ziyarette Boğazlarla ilgili notanın verildiğini belirtmiştir. Gazete verilen notanın tam metnini yayınlamıştır. Metinde Sovyet Rusya'nın iddialarına yer verilmiş, bu kapsamda Montrö Boğazlar Sözleşmesinin Karadeniz'e kıyısı bulunan ülkelerin güvenliğini sağlayacak şartları taşımadığı, bunun İkinci Dünya Savaşı sırasında görüldüğü, savaş sırasında savaş ve yardımcı savaş gemilerinin Boğazlardan Karadeniz'e ve aksi istikamette geçirildiklerinden ve buna dair birçok örnek verebileceklerinden söz edilmiştir. Bu durumla ilgili olarak zamanında Türk Hükümetine protestolarda bulunulduğu ifade edilerek Türkiye suçlanmıştır. İddia edilen geçiş ihlalleri ile ilgili olarak da notada şu örneklerle yer vermiştir: “9 Temmuz 1941 tarihinde Alman komutanlığı boğazlardan Karadeniz'e Seafalke adlı Alman sahil muhafaza gemisini geçirmiş ve boğazlara dair anlaşmanın ağır bir şekilde ihlali demek olan bu keyfiyet Sovyet Hükümetinin Türk Hükümeti nezdinde teşebbüste bulunmasını mucip olmuştur. Ağustos 1941 ayında Türk makamları Tarvisio adlı İtalyan muavin harp gemisine Boğazlardan Karadeniz'e geçmek müsaadesini vermişlerdi... 4 Ekim 1942 tarihinde Sovyet hükümeti Almanya'nın yekûn 140 bin tona baliğ olan muavin harp gemilerini ticaret gemisi şeklinde Boğazlardan Karadeniz'e geçirmek teşebbüsünde olduğuna dair Türk hükümetinin tekrar nazarı dikkatini celbetmişti. Bu gemiler Mihver devletlerinin silahlı kuvvetlerinin ve harp malzemesinin Karadeniz'e nakline tahsis olunmuştu”. Türkiye'yi suçlayan bu iddiaların ardından devam edilerek “yukarıdaki hâdiselerin Almanya ve müttefiklerine karşı yapılan son harp esnasında Boğazlara müteallik Anlaşmanın düşman devletlerin Boğazları Sovyetler Birliği ve diğer müttefik Devletler aleyhinde harp gayeleri için kullanmalarına mâni olmadığı anlaşılmaktadır ki böyle bir vaziyetten dolayı Türk Hükümeti gayri mesul bulunamaz” sözleri ile durumdan Türk Hükümeti sorumlu tutulmuştur. Notanın devamında Potsdam Konferansına atıfta bulunularak talepler şöyle sıralanmıştır:

- 1) Boğazlar, bütün memleketlerin ticaret gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.
- 2) Boğazlar, Karadeniz devletlerinin harp gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.
- 3) Karadeniz'de sahili bulunmayan devletlere ait harp gemilerinin boğazlardan geçmesi, hususi surette derpiş edilen haller müstesna, memnudur (yasaklanmıştır).
- 4) Karadeniz'e girmek ve Karadeniz'den çıkmak için tabii su yolu olan boğazlara müteallik rejimin tesisi Türkiye'nin ve Karadeniz'e sahili bulunan diğer devletlerin salâhiyeti dâhilinde olmalıdır.
- 5) Boğazlarda ticari seyriüseferin serbestisini ve boğazların güvenliğinin temin hususunda en fazla alâkadar ve bunu icraya en kadir olmaları sıfatıyla Türkiye ve Sovyetler Birliği, İşbu boğazların Karadeniz'de sahili bulunan devletler aleyhine diğer devletler tarafından kullanılmasının önüne geçmek için bunların müdafaasını müşterek vasıtalarıyla temin ederler (Ülke, 14 Ağustos 1946: 1-2).

Sovyet Rusya'nın verdiği notayı köşesinde değerlendiren Ülke gazetesi Yazı İşleri Müdürü Refik Ahmet Sevengil; coğrafi durumu ve dünya milletlerinin genel ihtiyaç ve siyasetleri göz önüne alındığında Boğazlar meselesinin hemen hemen bütün büyük devletleri de ilgilendirdiğine değinerek Boğazlara verilecek idare şeklinin bu büyük devletlerin de katılacağı bir toplantıda, Türkiye'nin kendi toprakları üzerindeki hâkimiyetini asla bozmayacak şekilde tespit edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Sevengil, Sovyet Rusya'nın teklifinde yer alan beşinci maddeyi kastederek şunları yazmıştır: “Sovyet tekliflerinden asıl bir tanesi vardır ki, bunun kayıtsız şartsız reddedilmesinde elbette Türk Milleti müttefiktir. Bu, boğazların icabında Türklerle Sovyetler tarafından birlikte müdafaa edilmesi neticesine varacak olan taleptir. Türkiye Cumhuriyeti orduları, her zaman her türlü şartlar içinde kendi topraklarını korumaya muktedirdir. Karışık bir ifade içinde boğazlardan askeri üs istemek manasına geldiğinden bir kimsenin şüphe etmeyeceği bu teklif Türk Devletinin hükümlerine açıkça bir tecavüz teşkil eder ve aramızda bir konuşma konusu dahi olamaz” (Sevengil, 14 Ağustos 1946: 1-2).

Sovyet Rusya'nın verdiği nota, Türkiye'de olduğu kadar tüm dünyada da büyük tepki ile karşılanmıştır. Uluslararası haber ajansları ile yabancı gazete ve radyolarında bu nota ile ilgili haberlere geniş yer verilmiş, dünya kamuoyu bu konu ile meşgul olmaya başlamıştır. Ülke gazetesi bu süreci de yakından takip etmiştir. 14 Ağustos 1946 tarihli sayısında “Dünya Radyoları ve Basını Ne Diyor”, 16 Ağustos 1946 tarihli sayısında “Sovyet Notası Karşısında Dünya Matbuatı” ve 17 Ağustos 1946 tarihli sayısında ise “Bütün Dünya Basını Boğazlar Meselesinde Türkiye'yi Destekliyor” başlıklı haberleri ile dünya basınında yer alan haber ve yorumları sayfalarına taşımıştır. Türkiye'ye verilen uluslararası destek ise Ülke gazetesinde yayınlanan bir haberde şu şekilde ifade edilmiştir: “Bizi memnun eden cihet şudur ki kendi hükümlerine hakları üzerinde hudut kabul etmez bir hassasiyet gösteren Türkiye'nin bu samimi duygusu ve kesin kararı her tarafta anlaşılmalı ve tam bir takdirle karşılanmıştır. Rusların bu teklifinin hükümlerine haklarımızı ciddi bir tecavüz teşkil ettiği hususunda bütün dünya efkârı ittifak halindedir... Bilhassa İngiliz ve Amerikan basını, son Rus notasını yalnız Türkiye'nin istiklaline değil, milletlerarası güvenlik teşkilatına ve barış fikrine karşı bir tecavüz telakki etmektedir”. Haberin devamında “Rus notasının uyandırdığı yankıları aksettiren dünya basını yazılarını sırasıyla sütunlarımıza alıyoruz” ifadesi kullanılarak, Daily Telegraph gazetesinin “Rusya Batılı Büyükleri Bertaraf Etmek İstiyor”, The Scotsman gazetesinin “Türkiye Kendi Hükümlerini Korumayacaktır” ve Kahire'de yayınlanan Le Journal D'egypte gazetesinin “Boğazlar Meselesi” başlıklı haberlerine yer verilmiştir (Ülke, 16 Ağustos 1946: 1-4). Ülke gazetesinin 17 Ağustos 1946 tarihli sayısında yayınlanan Londra basın servisinin haberinde, İngiltere'nin verdiği tepkilerin daha çok Rus notasının dördüncü ve beşinci maddesi ile ilgili olduğu belirtilmiş, verilen notanın ilk üç maddesinin Amerikan teklifleri ile benzerlik gösterdiği, fakat dördüncü ve beşinci maddelerin teklif edilen değişikliklerin Montrö Sözleşmesinde revizyondan ziyade yeni bir sözleşme yapılmasını içerdiği bilgisine yer verilmiştir. Habere göre; dördüncü maddede, Boğazlar rejiminin tespitinde yalnız Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin yetkili olması ileri sürülerek Montrö Sözleşmesinde imzası bulunan diğer devletler ve bu arada İngiltere devre dışı bırakılmaya çalışılmış, böylece Amerika'nın taraf olmasının da önüne geçilmiştir. Bu konuda İngiltere, Montrö Sözleşmesinin revizyonu için ilgili tarafların katılımı ile gerçekleştirilecek bir uluslararası konferansın toplanmasının daha uygun olacağı görüşünü savunmuştur. (Ülke, 17 Ağustos 1946: 3).

Sovyet Rusya, Boğazlar meselesinin görüşülmesinde Amerika ve İngiltere'yi devre dışı bırakma düşüncesini verdiği notadaki tekliflerinde açığa vurmuştur. Sovyet Rusya'nın takip ettiği politikayı kabul etmeme konusunda, Türkiye ile birlikte Amerika ve İngiltere'de kararlı olduklarını Sovyet Rusya'ya verdikleri karşı nota ile göstermişlerdir. Rus notasına karşı ilk cevap mahiyetinde nota veren ülke 19 Ağustos 1946 tarihinde Amerika olmuştur. Daha sonra 21 Ağustos 1946 tarihinde İngiltere ve 22 Ağustos 1946 tarihinde Türkiye karşı notalarını Sovyet Rusya'ya iletmişlerdir (Köse, 2019: 1138). Sovyet Rusya'nın kabul edilemez bu teklifleri neden yaptığını CHP Sivas Milletvekili Necmeddin Sadak, “Rusya Teklifini Nasıl Ortaya Attı?” başlığı ile Ülke gazetesinde yayınladığı köşe yazısında şu şekilde açıklamıştır: “Türkiye'nin pek tabii olarak reddedeceği, İngiltere ve Amerika'nın dahi asla kabul etmeyecekleri böyle aşırı bir iddiayı Sovyet Rusya ne cesaretle ileri sürdü? Sovyet Rusya'ya bu cesareti veren İngiltere ile Amerika'nın bugüne kadar gösterdikleri sabır ve tahammüldür” (Sadak, 18 Ağustos 1946: 1). Ülke gazetesi, konuyla ilgili The Observer gazetesinde yer alan habere de yer vermiştir. Söz konusu gazetenin haberine göre; İngiltere, Sovyet Rusya'nın teklifi ile ilgili görüşünü bir notayla yakında Türkiye'ye bildirecektir. Notanın içeriği ise şu şekilde izah edilmiştir; “İngiliz Hükümeti bu notasında Boğazlarda askeri üsler tesisi hakkındaki Sovyet tekliflerine muhalefet edecek ve Boğazlar müdafasının

yalnız Türkiye'ye veya Birleşmiş Milletler iş birliği ile Türkiye'ye taalluk eden bir mesele olduğu hususunda ısrar edecektir" (Ülke, 20 Ağustos 1946: 1-4).

Ülke gazetesi, konu ile ilgili Amerika'nın Sovyet Rusya'ya verdiği notayı "Amerika Rusya'ya Kesin İfadeli Bir Nota Verdi" başlığı ile sayfalarına taşıyarak Amerikan notasının dünya basınındaki yansımalarına da geniş yer vermiştir. Gazetede yer alan habere göre; Amerikan Hükümeti, Boğazların müdafaasına ortak olma konusundaki Rus taleplerinin kabul edilebilir olmadığını Sovyet Rusya'ya bildirmiş ve aynı zamanda Ankara'daki Amerikan Büyük Elçisi de Amerika'nın görüşünü Türk Hükümetine iletmıştır. Aynı haberde yer alan Britonova ajansından bir muhabirin yazısı ise şu şekildedir: "Emin bir kaynaktan öğrenildiğine göre, Amerika bu notasında, Boğazların Türkiye ve Rusya tarafından müşterek müdafaası ve Boğazlar kontrolünün yalnız Karadeniz'e sahildar devletler tarafından icra edilmesi hakkında Sovyet Rusya'nın ileri sürdüğü tekliflerin kabul edilemeyeceği bildirilmiştir" (Ülke, 21 Ağustos 1946: 1-4). Amerikan notasının tam metni Ülke gazetesinin 22 Ağustos 1946 tarihli sayısında yayınlanmıştır. Amerikan notasında; 2 Kasım 1945 tarihinde ABD tarafından Türkiye'ye verilen nota ile 7 Ağustos 1946 tarihinde Sovyet Hükümeti tarafından Türkiye'ye verilen nota karşılaştırıldığında, Sovyet notasının ilk üç maddesinin Amerikan notasıyla örtüştüğünden bahsedilmiş, notanın devamında dördüncü ve beşinci maddelerle ilgili itirazlara yer verilmiştir. Dördüncü madde ile ilgili olarak; Boğazlar meselesinin, Amerika'yı da ilgilendiren uluslararası bir mesele olduğu ve yalnızca Karadeniz'e kıyısı bulunan ülkelerin içinde olduğu bir Boğazlar rejimi teklif edilerek Amerika ve diğer ülkelerin bu rejimin dışında bırakılmasının kabul edilemeyeceği, net bir şekilde ifade edilmiştir. Beşinci madde ile ilgili olarak Amerika'nın görüşü notada şöyle yer almıştır: "Sovyet hükümetinin notasında zikredilen beşinci teklif, Türkiye ile Sovyetler Birliğinin boğazların müdafaası vasıtalarını teşkilatlandıracağı yolundadır. Hükümetimizin kati mütalaası şu merkezdedir ki Türkiye Boğazların müdafaasında başlıca mesul kalmağa devam etmelidir. Eğer boğazlar bir müteceviz tarafından bir tecavüz tehdidi mevzuu teşkil edecek olursa doğacak durum milletlerarası güvenlik için bir tehdit ve Birleşmiş Milletler Güvenlik konseyi tarafından harekete geçilmesi için bir sebep teşkil edecektir. Sovyet hükümetinin notasında Birleşmiş Milletlere hiçbir atf mevcut değildir. Amerika'nın durumu şudur ki Boğazlar rejimi Birleşmiş Milletler icap ettiği şekilde münasebettar kılınmalı ve Birleşmiş Milletlerin prensip ve gayreti ile tamamıyla kabili telif olacak şekilde işlemelidir" (Ülke, 22 Ağustos 1946: 1-4).

Ülke gazetesi 23 Ağustos 1946 tarihli sayısında, ABD'den sonra İngiltere'nin de Sovyet Rusya'ya bir nota verdiği haberini okuyucularına duyurmuştur. Haberde, İngiltere'nin verdiği nota metninin muhtemelen yayınlanmayacağından söz edilmiştir. İngiltere'nin verdiği notada da Rus notasının dördüncü ve beşinci maddelerine karşı itirazların bulunduğu ihtimalinin yüksek olduğuna değinilmiş, İngiltere'nin Boğazlar meselesinin çözümünde ilgili tüm devletlerin taraf olması gerektiği düşüncesinde olduğu belirtilmiştir (Ülke, 23 Ağustos 1946: 1-4).

Sovyet Rusya'nın verdiği notaya Türkiye cevabını 22 Ağustos 1946 tarihinde iletmış ve Ülke gazetesinde, Türkiye'nin notasının Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisine iletiği haberi yayınlanmıştır. Habere göre; Dışişleri Bakanlığımıza çağrılan Rus maslahatgüzarına Türkiye'nin notası iletilmiştir. Ayrıca İngiliz, Amerikan, Fransız büyükelçileri ile Montrö Sözleşmesinde imzası bulunan diğer devletlerin elçileri Dışişleri Bakanlığında Umumi Kâtip Feridun Cemal Erkin'i ziyaret etmişler ve Sovyet Rusya'ya verilen cevabi notanın bir nüshası bu ülkelerin elçilerine de verilmiştir (Ülke, 23 Ağustos 1946: 1). Diplomatik üslupla yazılan Amerikan ve İngiliz notalarının aksine Türkiye'nin Sovyet Rusya'ya verdiği nota yedi sayfayı bulan manifesto özelliğinde olmuştur (Köse, 2019: 1139). Ülke gazetesi 23 Ağustos 1946 tarihli sayısında Türkiye'nin verdiği notaya geniş yer vermiştir. Gazetenin haberine göre; Türk notasında, İkinci Dünya Savaşı esnasında Boğazlardan hileli geçiş yapıldığına dair Türkiye'yi suçlayıcı iddialara uzun açıklamalarla cevap verilmiştir. Sovyet Rusya'nın iddialarında yer alan ve Alman ticaret bandırası taşıyan Seafalke adlı geminin silahla donatılmadığı ve savaş amaçlı kullanılacağını gösteren hiçbir emareye rastlanmadığı izah edilmiştir. İtalya bandıralı Tarvisio gemisinin ise İtalya Dışişleri Bakanlığı ile yapılan yazışmalar neticesinde hileli geçiş yaptığı tespit edilip ikinci defa Çanakkale Boğazına geldiğinde geçişine izin verilmediği, telsiz cihazları mühürlenerek 25 gün Çanakkale limanında tutulduğu ve geminin 22 Eylül 1941 tarihinde Akdeniz'e döndüğü açıklanmıştır. Hatta, bu geçişe izin verilmediğinden dolayı Rus Büyükelçisinin Türkiye'ye Sovyet Hükümetinin teşekkürlerini ilettiği de belirtilmiştir. Ems ve Kriegtransport tiplerindeki gemilerin geçişiyle ilgili suçlamalara da detaylı cevap verilen notada şu açıklamaya da yer verilmiştir: "Nezaret ve kontrolün fevkalâde güç şartlar içinde birkaç nadir gemi sözleşmenin geçişine cevaz verdiği şekle bürünerek Boğazlardan hile ile geçebilmiş ise de Türkiye Cumhuriyeti daima hüsnüniyetle hareket ederek bu husustaki taleplerden

haberdar olur olmaz hilenin tekerrürüne mâni olacak tedbirlerin alınmasına müsaraaat (girişimde bulunma) eylemiştir.” Sonuçta, Boğazlara gelen gemilere, Montrö Sözleşmesinde belirtilen şartlara göre karar verilip sözleşmeye uygun bir şekilde geçiş izni verildiği izah edilerek Türkiye’ye yönelik suçlamaların kabul edilmediği bildirilmiştir. Notada, Sovyet Rusya’nın istekleri ile ilgili olarak ise; ilk üç maddenin 2 Kasım 1945 tarihli Amerikan notası ile benzerlik gösterdiğine değinilmiş, Amerika’nın yaptığı teklifleri Türk Hükümeti’nin de uygun bulduğu ve Amerikan tekliflerinin “*bazı şartlar ve ihtirazi kayıtlar altında müzakereye esas teşkil*” ettiği ifade edilerek bu cevabın Sovyet Rusya için de geçerli olduğu iletilmiştir. Buna karşın teklif edilen dördüncü maddede yer alan “*diğer bütün ilgili devletlerin hariç bırakılması suretiyle yalnız Türkiye ile Karadeniz’de sahili bulunan devletlerin tanzimine iştirak edecekleri yeni esaslara istinaden derpiş edilmiş yeni bir Boğazlar rejimi*” talebinin bu haliyle Montrö Boğazlar Sözleşmesi’ni imzalayan ve taraf olan imzacı ülkelerin yok sayılması ve haklarının ihlal edildiği anlamına geldiği belirtilmiştir. Sovyet Rusya’nın üstü kapalı Boğazlarda üs talep ettiği beşinci madde ise; “*İşbu Sovyet teklifi, millî bakımdan Türkiye’nin hiçbir suretle feragat edemeyeceği ve takyidini kabul eyleyemeyeceği egemenlik haklarına ve güvenliğine aykırıdır. Aynı teklif uluslararası bakımdan da çok ciddi itirazlar davet etmektedir. Bu teklifin kabulü, Türkiye’nin boğazlarda oynadığı muvazene ve irtibat unsuru rolünün sona ermesi ve Karadeniz devletlerinin sözde güvenliğinin, Türkiye’nin güvenliğinin imhası üzerine kurulması demek olacaktır. Türkiye Hükümeti, 7 Ağustos tarihli notada ileri sürülen yeni güvenlik sisteminin karşılayacağı Sovyet endişelerinin künhüne (işin özüne) varamamaktadır. Cumhuriyet Hükümeti, memleketi, nereden gelirse gelsin, her tecavüze karşı, var kuvvetiyle müdafaa vazifesinin kendisine ait olduğu kanaatindedir. Tarih, Türkiye’nin dâhil olup Türk Milletinin memlekete karşı vazifesini yapmadığı hiçbir harp misali kaydetmemiştir. Binaenaleyh, memleketin güvenliğini dışarıdan gelebilecek herhangi bir tehdiye karşı sağlamak üzere bütün gerekli tedbirleri almak Türkiye’ye aittir*” ifadeleriyle kesin olarak reddedilmiştir (Ülke, 24 Ağustos 1946: 1-3).

Ülke gazetesinde yer alan diğer bir habere göre; Türkiye’nin Sovyet Hükümetine verdiği nota metni uluslararası haber ajanslarında yerini almış ve büyük bir sempati ile karşılanmıştır. Bu davada gerek savunma gerekse iddia kısımlarında Türkiye’nin haklı olduğu tüm uluslararası radyo kanallarından duyurulmuş, ayrıca ilk üç madde dışındaki “*son tekliflerin tamamıyla Türk egemenlik ve istiklaline açık bir taarruz ettiği, buna hürriyet sever insanlık dünyasının katiyen razı olmayacağı*” ifade edilmiştir (Ülke, 25 Ağustos 1946: 1). Gazete, Gazette De Lausanne gazetesinin spot başlığında “*İcap ederse Türkler Hükümranlıklarını Silahları ile de Korumasını Bilirler*” ifadesini kullandığı haberinde, yabancı gazetelerde yayınlanan yorum ve köşe yazılarına geniş yer vererek Türk notasının dünyadaki yankılarını sayfalarına taşımıştır. Ayrıca “*Gazeteler Arasında*” başlıklı köşesinde Tanin gazetesinden Hüseyin Cahit Yalçın’ın, Cumhuriyet gazetesinden Nadir Nadi’nin ve Vakit gazetesinden Asım Us’un Türk notası ile ilgili değerlendirmelerini yayınlamıştır. Hüseyin Cahit Yalçın “*Alman hücumu bütün azameti ile Rusya’yı alt üst ederken Türklerin Rusya’ya karşı gösterdiği hayrihah dostluğa karşı Moskova nasıl teşekkür edeceğini bilemiyordu. Ancak bu tehlike geçtikten sonradır ki Rus ayısı turnaklarını ve dişlerini gösterdi*” ifadeleriyle Rusya’yı sert bir şekilde eleştirmiştir. Nadir Nadi ise: “*Cevabımız Sovyet Rusya’yı tatmin etmeyecektir. Çünkü biz dünya milletlerinin birlik ve güvenini hedef tutan prensiplere göre hareket ederken Sovyet hükümeti kendi emelleri uğruna bu güveni feda etmekten çekinmeyen bir zihniyet taşıyor*” ifadeleri ile görüşlerini belirtmiştir (Ülke, 26 Ağustos 1946: 2-4).

Sovyet Rusya’nın Türkiye’ye yönelik emperyalist düşüncelerle yayılmacı bir politika izlemesi ve karşılıklı restleşmelerin olması, Türkiye ile Sovyet Rusya’yı savaşın eşiğine getirmiştir. Konu ile ilgili olarak gazete yazarlarından Refik Ahmet Sevengil’in Sovyet Rusya’nın hedefleri ile ilgili değerlendirmesi dikkat çekici olup Sevengil köşe yazısında; “*Eski Rus imparatorluğunun bütün yayılma, genişleme ihtiraslarına varis ve sahip olduğunu açıkça ortaya koymuş olan Sovyetlerin, hakiki maksatla İstanbul Boğazlarını ele geçirmek olduğuna göre Montrö antlaşmasının tadili yolunda açılacak bir müzakere, Ruslar için bu maksadı elbette sağlamayacaktır. Ruslar İstanbul Boğazlarında hiç değilse askeri üslere sahip olmak, Türk toprağına silahlı kuvvetler yerleştirmek isteğindedir. Bu suretle bir yandan bizi içeriden yıkmaya bir yandan Akdeniz ve Avrupa üzerinde tesir ve nüfuz icra etmeğe çalışabileceklerini zannetmektedirler*” değerlendirmesini yapmıştır. Yapılacak müzakerelerin Sovyet Rusya’ya bu fırsatı vermemesi durumunda ise bize karşı silaha sarılabilme ihtimaline değinmiş “*Böyle bir tecavüze uğradığımız takdirde elbette ve derhal silahla karşı koyacağımız ve kanımızın son damlasına kadar mücadele edeceğimizin*” altını çizmiştir. Sevengil köşe yazısında, yaşanan bu sürecin üçüncü dünya savaşına sebep olabileceğine işaret ederek durumu şöyle izah etmiştir: “*Altı yıl süren dünya savaşından sonra ortada halledilmemiş büyük bir dava vardır; o da Amerika ve Avrupa demokrasileriyle Sovyetlerin*

arasındaki menfaat ihtilâflarıdır. Bizim meselemiz de ihtilâflar serisine zam ve ilâve edilmiş bir yenisini teşkil ediyor. Sovyetler bize karşı bir harp açmak cüretinde bulunacak olurlarsa bu hiç şüphesiz Üçüncü Dünya Harbi'nin başlangıcı olacaktır” (Sevengil, 27 Ağustos 1946: 4).

Türkiye'nin verdiği cevabi notanın yankıları devam ederken Sovyet Rusya 24 Eylül 1946'da Türkiye'ye yeni bir nota daha vermiştir. Rus Hükümeti verdiği notada; İkinci Dünya Savaşı esnasında Boğazlarda geçiş ihlallerinin yaşandığı iddiasını uzun açıklamalar eşliğinde yinelemiş ve Montrö Sözleşmesinin yetersiz kaldığını şu cümlelerle belirtmiştir: “Bütün bunlar Montreux Sözleşmesiyle tespit edilen Boğazlar rejiminin, Karadeniz Devletlerinin güvenlik icaplarına uymadığını ve Boğazların Karadeniz Devletleri aleyhine kullanılmasına mâni olabilecek şartları temin etmediğini teyit eylemektedir. Sovyet Hükümetinin fikrinde, Türk Hükümetinin verdiği izahat bu neticeyi yalanlamamıştır”. 7 Ağustos 1946 tarihli notada teklif edilen isteklerden ilk üç maddenin bazı ihtirazi kayıtlar altında da olsa görüşmeye açılmasını kabul eden Türk Hükümetine memnuniyetlerini ileten Sovyet Rusya, dördüncü madde ile ilgili de şu açıklamayı yapmıştır: “Sovyet Hükümeti her şeyden evvel kapalı deniz olmak itibarıyla Karadeniz'in hususi vaziyeti üzerine Türk Hükümetinin dikkatini celbetmek ister. Bu vaziyet Karadeniz Boğazlarının ancak mahdut adette devletlerin, yani birkaç Karadeniz devletlerinin sahillerine müncer olan bir su yolu teşkil eylediğini ifade eder... Bir kapalı deniz olan Karadeniz'e müntehi bulunan bu boğazların rolü meselâ Cebelitarık veya Süveyş Kanalı gibi adetleri mahdut devletlere geçit vermeyip, bilindiği gibi cihanşümül mahiyette olan dünya su yollarından farklıdır... Kapalı bir deniz olan Karadeniz'e götüren Karadeniz Boğazlarına gelince, her şeyden evvel Türkiye'nin, Sovyetler Birliğinin ve diğer Karadeniz devletlerinin hususî durumlarına ve güvenliklerine tekabül edecek bir boğazlar rejiminin tesisi doğru görülmektedir.” Sovyet Rusya notasında ayrıca, 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması ile 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşmalarına atıfta bulunarak bu antlaşmalara göre, Karadeniz ile Boğazların statüsünün belirlenmesi görevinin sadece Karadeniz'e kıyısı bulunan ülkelerin temsilcilerinden oluşacak bir konferansa verildiğini ve isteklerinin bu antlaşmalara da uygun olduğunu ileri sürmüştür. 7 Ağustos 1946 tarihli notadaki isteklerin beşinci maddesi ile ilgili olarak ise; İkinci Dünya Savaşı esnasında Mihver Devletlerine ait savaş gemilerinin Boğazlardan Karadeniz'e geçerek Sovyetler Birliğine saldırdığı iddia edilerek benzer şekilde Goeben ve Breslau isimli kruvazörlerin de 1914'te Boğazlardan Karadeniz'e geçerek Rus Donanmasını ve Karadeniz Limanlarını bombaladığı hatırlatılmıştır. Türkiye'nin Boğazların güvenliğini sağlamada yeterli olmadığı iddiasında ısrar edilerek Sovyetler Birliği'nin Karadeniz'de çok önemli noktaları da içeren 2100 kilometre uzunluğunda sınırı bulunduğu, kendi sınır güvenliğini sağlamanın hayati önem taşıdığını, bu yüzden Sovyetler Birliği'nin de Boğazların emniyetinin sağlanmasında rol alması gerektiği ileri sürülmüştür (Ülke, 29 Eylül 1946: 1-3).

Sovyet Rusya'nın verdiği son notayı köşe yazısında değerlendiren Refik Ahmet Sevengil, 1921 yılındaki antlaşmalarda imzası bulunan ve Karadeniz'e kıyısı olan diğer devletlerin bugün Sovyet sömürgesine girdiğinden bahsederek Karadeniz'e kıyısı olan devletler arasında konuşulacak Boğazlar meselesinin çok da adil şartlar altında çözüme ulaşamayacağını yazmıştır. Ayrıca, Sovyet Rusya'nın kendisi ve sömürgelerinin güvenliği için Boğazlarda Türk Ordusu ile birlikte Sovyet Ordusu bulundurma teklif ettiğine değinmiş ve bu teklifin “Sovyetlerin durumunu emniyette bulundurmaya için Türkiye'nin emniyetinin feda edileceği” anlamına geldiğini belirtmiştir (Sevengil, 30 Eylül 1946, 1-2).

Sovyet Rusya'nın verdiği bu son notaya ilk cevap veren ülke yine ABD olmuştur. Ülke gazetesinde yer alan habere göre; 9 Ekim 1946 tarihinde Moskova'daki Amerikan Büyükelçisi tarafından Amerikan notası Rus Hükümetine iletilmiştir. Notada, Potsdam Konferansı görüşmelerine değinilmiş ve konferansta alınan kararlar hatırlatılmıştır. Bu bağlamda: “Potsdam anlaşması Montrö mukavelenamesinin tadilini teşekkül etmek üzere Birleşik Amerika Devletleri de dâhil olmak üzere bütün ilgili devletlerin iştirak edecekleri bir konferansa faydalı bir başlangıç olarak sadece Türkiye hükümetiyle bir görüş teatisini sarahatle derpiş etmekteydi” denilmiştir. Ayrıca, Boğazlar rejiminin, sadece Karadeniz'e kıyısı olan devletleri değil ABD de dâhil olmak üzere diğer devletleri de ilgilendiren uluslararası bir mesele olduğunun 19 Ağustos 1946 tarihli Amerikan notası ile bildirildiğine vurgu yapılmış, Boğazların güvenliğinden Türkiye'nin birinci derecede sorumlu olduğu, oluşabilecek bir tehlike ve tehdit durumunda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin müdahale edeceği bir kez daha tekrarlanmıştır (Ülke, 12 Ekim 1946: 1-4).

Türkiye, Sovyet Rusya'nın ikinci notasına cevabını 18 Ekim 1946 tarihinde vermiş olup notanın birer nüshası ABD ve İngiltere'ye de iletilmiştir (Ülke, 19 Ekim 1946:1). Türkiye'nin verdiği notada; İkinci Dünya Savaşı sırasında, Montrö Sözleşmesinin Türkiye'ye yüklediği görevin Türk Hükümeti

tarafından her zaman layıkıyla yerine getirildiği, Sovyet Rusya tarafından iddia edilen geçiş ihlallerinin Montrö Sözleşmesinin ikinci ekindeki eksikliklerden kaynaklandığı, bu konuda Sovyet hükümetinin tereddüt ve iddialarının devam etmesi durumunda gerekirse Türkiye'nin bir hakem önünde bunu ispatlayabileceği ifade edilmiştir. Konu ile ilgili açıklamaların devamında, önceki notalarda olduğu gibi Sovyet Rusya'nın iddiaları ayrıntılı şekilde cevaplanmış, nota teatilerinin devam etmesinin faydalı ve uygun olmayacağına altı çizilmiş ve şu ifadelerle de karşılıklı nota düellosuna son nokta konmuştur: *“Türk hükümetinin fikrinde Potsdam Konferansı'nın temenni ettiği hazırlayıcı çalışmalar, ilk önce ABD ve Büyük Britanya Hükümetlerinin Ankara'ya yapmış oldukları tebliğler ve sonra da aynı konu hakkında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında vuku bulan nota teatisiyle, bugün fiilen tamamlanmış bulunmaktadır. Onun için, Cumhuriyet Hükümeti, bu suretle yapılmış olan temasların Türkiye ile bahis mevzuu üç devletten her birinin boğazlar meselesi karşısındaki durumlarını sarahatle ve yeter derecede açıklamış olduğu kanaatinde dir”*. Sovyet isteklerinin dördüncü ve beşinci maddeleri ile ilgili olarak Türk Hükümetinin 22 Ağustos 1946 tarihli notasındaki açıklamaların aynen geçerli olduğu ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin yeniden görüşülmesi için Sovyetler Birliği, ABD, İngiltere, Fransa ve mezkûr sözleşmede Japonya hariç, diğer imzası bulunan devletlerin katılımıyla toplanacak bir konferansa Türkiye'nin de iştirak edeceği iletilmiştir (Ülke, 22 Ekim 1946: 1-4).

Bu gelişmelerin ardından Sovyet Rusya, Türkiye'nin verdiği son notaya bir karşılık vermemiştir. Notadan bağımsız olarak Montrö Boğazlar sözleşmesinin yenilenmesi veya Boğazların statüsü ile ilgili bir istekte bulunmamıştır. Sözleşme mevcut haliyle yürürlükte kalmıştır. (Dokuyan, 2013: 130).

1945-1946 yıllarında yaşanan bu olumsuz diplomasi trafiği, nota teatileri ve Sovyet Rusya'nın Türkiye'den talepleri Türk-Sovyet ilişkilerine oldukça zarar vermiş, Stalin'in ölümüne kadar iki ülke arasındaki buzlar erimemiştir. Ancak Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği olumlu bir adım atabilmiştir. 30 Mayıs 1953'te Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Vyacheslav Molotov, iki ülke arasındaki dostane ilişkilerin devam etmesi ve karşılıklı güven sağlamak için Sovyetler Birliği'nin İkinci Dünya Savaşından sonra gündeme getirdiği toprak ve Boğazlarla ilgili taleplerinden vazgeçtiğini Türk Büyükelçisine iletmiştir (Erden, 2014: 267). Olumlu yönde cereyan eden bu gelişmelerin ardından Türk-Rus ilişkilerinde yeni bir dönem başlamış, savaş sonrası dönemde yaşanan nota alıp verme süreci de son bulmuştur.

SONUÇ

Türkiye- Sovyet Rusya ilişkilerinde gergin havanın zirve yaptığı, uluslararası diplomasi trafiğinin yoğun yaşandığı İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, Sivas'ta yayın hayatına başlayan Ülke gazetesi dönemin uluslararası ilişkilerini yakından takip etmiştir. Bu kapsamda Türkiye-Sovyet Rusya ilişkileri, gazetenin ele aldığı, üzerinde durduğu ve haber yaptığı konulardan biri olmuştur. Gazete, CHP'nin yayın organı olması dolayısıyla gelişmelerden ve hükümetin dış politikasından bölge halkını haberdar etme imkânına sahip olmuştur. Ayrıca, uluslararası haber ajanslarının ve yabancı gazetelerin yayınlarını da yakından takip ederek bu yayınlarda yer alan Türkiye ile ilgili haberlere de sayfalarında geniş yer vermiştir. Gazete yayın politikasına uygun olarak, yaşanan sürecin dünyada uyandırdığı yankıları güncel olarak Türk kamuoyuna ulaştırmıştır. Dönemin zor ve kısıtlı imkânları ile yayın hayatını sürdürmüş olan gazetenin, sorumlu gazetecilik anlayışı ile hareket ettiği ve görevini layıkıyla yerine getirmiş olduğu görülmüştür. Bu durum, gazetede yer alan haberlerin veriliş şekli ve yorum içeriklerinden anlaşılmaktadır. Dikkate değer bir diğer husus; sözkonusu dönemde Türkiye-Sovyet Rusya ilişkilerinin gazetede ayrıntılı bir şekilde haber yapılmış olmasıdır.

Ülke gazetesindeki haberlerden anlaşıldığı üzere, Sovyet Rusya'nın notalarında teklif ettiği Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına aykırı istekleri ile Boğazlarla ilgili talepleri Türkiye'de ve tüm dünyada tepki ile karşılanmıştır. Dünya kamuoyunun Rus istekleri karşısında Türkiye'ye destek verdiği, yabancı gazetelerde yayınlanan haber ve yorumlarda açıkça görülmüştür. Türkiye'nin attığı kararlı tutumu ve uluslararası baskılar neticesinde Sovyet Rusya, isteklerinde ısrar edememiş ve geri adım atmak zorunda kalmıştır. Fakat yaşanan krizi atlamak adına ABD ile yakınlaşan Türkiye bundan sonraki süreçte Amerikancı bir dış politika takip etmek zorunda kalmıştır. Dış politikada yaşanan bu önemli gelişmeleri ve Türkiye'nin siyasi ilişkilerini yerel bir gazete olan Ülke gazetesinden takip etmek mümkün olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sırasında tarafsızlığını korumaya yönelik politika izleyen Türkiye'nin, savaş sonrası dönemde uluslararası sistem içinde yalnız kaldığı anlaşılmaktadır. Türkiye'nin yalnızlığını fırsata çevirmek isteyen Sovyet Rusya, Potsdam Konferansında alınan karar gereği Türkiye'ye verdiği notalarla,

Akdeniz'de hâkimiyet kurma planlarını hayata geçirmek istemiştir. Ayrıca Boğazlar Statüsünün uygulanmasında ABD ile İngiltere'yi devre dışı bırakmayı amaçladığını açık olarak göstermiştir. Sovyet Rusya'nın emellerinin, ABD ile İngiltere'nin çıkarlarına ters düşmesi ve oluşan Rus tehdidine karşı Türkiye'nin kendisine müttefik arayışları, Türkiye ile batılı devletlerin birbirine yaklaşmasına gerekçe oluşturmuştur. Dolayısı ile 1945-1946 yılları Türkiye'nin yoğun diplomatik ilişkiler yaşadığı yıllar olmuştur. O dönemin Dış Politikasını ve Siyasi Tarihini ilgilendiren olayları anlatan basılı eserler bulunmakla birlikte, olayların ve gelişmelerin en sıcak haliyle basın aracılığı günü gününe sunulması, gazetelerin işlevlerinin çok kıymetli olduğunu göstermektedir. Basın ve yayın kuruluşu olarak faaliyet gösteren Ülke gazetesinin de bu devrede konuya ilişkin bilgiler vermesi, gündemde tutması ve kamuoyunu aydınlatması, sorumluluğunu en iyi şekilde yerine getirdiğini göstermektedir.

Yazarlık Katkısı

Araştırmamız iki yazarlı bir çalışmadır. Yazarların her birinin katkısı %50 oranındadır.

Etik Kurul Beyanı

Bu çalışmanın verileri kaynak taramasına dayalı olarak toplandığı için etik kurul izni gerektirmemektedir.

KAYNAKÇA

- Armaoğlu, F. 20. *Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995*, (11. Baskı). İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Bilge, S., Gönübol, M., Sar, C., Esmer, A. Ş., Sander, O., Ulman A.H., Bilge, A. S., Sezer, D. & Kürkçüoğlu, M. (1996). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*. Ankara: Siyasal.
- Dokuyan, S. (2013). İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9(18), 119-135.
- Erden, Ö. (2014). II. Dünya Savaşı Sonrası Sovyet Rusya'nın Boğazlarla İlgili Talepleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(34), 256-268.
- Köse, İ. (2019). Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazlarıyla İlgili Talepleri: 1945-1946 Notaları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74(4), 1125-1148.
- Nair, G. (1999). *1878-1999 Sivas Basını*. Sivas: Dilek.
- Özçelik, M. (2010). İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(29), 253-269.
- Sadak, N. (1946, 18 Kasım). Rusya Teklifini Nasıl Ortaya Attı? *Ülke*, 1.
- Semiz, Y., Akgün, B. (2007). Dostluktan Krize: İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türk-Rus İlişkileri. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 7(14), 239-270. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/susead/issue/28425/302740> adresinden 09.01.2023 tarihinde erişildi.
- Sevengil, R.A. (1945, 22 Aralık). Türkiye Toprakları Mezada çıkarılmamıştır. *Ülke*, 1.
- Sevengil, R.A. (1945, 5 Aralık). Milliyetçi Gençliğe Selam. *Ülke*, 1.
- Sevengil, R.A. (1945, 8 Kasım). Sovyetlerle Anlaşmamız. *Ülke*, 1.
- Sevengil, R.A. (1946, 14 Ağustos). Sovyetler Bizden Ne İstiyorlar. *Ülke*, 1-2.
- Sevengil, R.A. (1946, 27 Ağustos). Ruslar Zor Yoluna Gidecekler mi? *Ülke*, 1-4.
- Sevengil, R.A. (1946, 30 Eylül). Sovyetlerin Faydasız Bir İsrarı. *Ülke*, 1-2.
- TBMM Tutanak Dergisi Dönem VII, Toplantı 3 c. 20 (Kasım 1945), 256-260.
- TBMM Tutanak Dergisi Dönem VII, Toplantı 3 c. 20 (Kasım 1945), 3-9.
- Tekeli, E. (1946, 8 Ocak). Kars ve Ardahan isteği bir başlangıç mıdır? *Ülke*, 1.
- Uçarol, R. (1995). *Siyasi Tarih (1789-1994)*. İstanbul: Filiz.
- Ülke (12 Ekim 1946). *Amerikan Notası Rusya'ya Verildi*, s.1-4.
- Ülke (13 Ağustos 1946). *Rus Notası Ankara'da Asabi Bir Hava Yarattı*, s.1.
- Ülke (14 Ağustos 1946). *Sovyet Notasının Tam Metni*, s.1-2.
- Ülke (14 Ekim 1946). *Amerikan Notası Sovyetlere Bir İhtardır*, s.1-2.
- Ülke (16 Ağustos 1946). *Sovyet Notası Karşısında Dünya Matbuatı*, s.1-4.
- Ülke (16 Aralık 1945). *İstanbul Nümayişlerine Dair Sovyet Rusya'nın Notası ve Bizim Cevabımız*, s.1-4.
- Ülke (17 Ağustos 1946). *Bütün Dünya Basını Boğazlar Meselesinde Türkiye'yi Destekliyor*, s.3.
- Ülke (19 Ekim 1946). *Boğazlar Meselesi Etrafında Daha Açık Bir Konuşma*, s.2.
- Ülke (2 Kasım 1945). *Türkiye savaş yıllarında ödevini yapmıştır; tenkitler yersizdir*, s.1-4.

- Ülke (20 Ağustos 1946). *Boğazların Müdafası Yalnız Türkiye'ye Ait Meseledir*, s.1-4.
- Ülke (21 Ağustos 1946). *Amerika Rusya'ya Kesin İfadeli Bir Nota Verdi*, s.1-4.
- Ülke (22 Ağustos 1946). *Amerikan Cevabı Beyaz Saray'da Hazırlandı*, s.1-4.
- Ülke (22 Aralık 1945). *Gürcüler bizden Toprak İstiyormuş*, s.1-4.
- Ülke (22 Ekim 1946). *Sovyet Rusya'ya Verilen Notamızın Tam Metni*, s.1-4.
- Ülke (23 Ağustos 1946). *Cumhuriyet Hükümeti Bütün Dünyanın Beklediği Cevabı Verdi*, s.1.
- Ülke (23 Ağustos 1946). *İngiliz Notası da Dün Verildi*, s.1-4.
- Ülke (23 Aralık 1945). *Gürcülerin Küstahça Toprak Talebi Karşısında Dünya Efkarının Derin Hayreti*, s.1-4.
- Ülke (23 Ekim 1946). *Boğazlar Meselesi ve İngiliz Görüşü*, s.1.
- Ülke (23 Şubat 1946). *Dün Avam Kamarasında Konuşan Bevin Türkiye Hakkında İngiliz Görüşünü Açıkladı*, s.1-4.
- Ülke (24 Ağustos 1946). *Türk Notasını Neşrediyoruz*, s.1-3.
- Ülke (24 Aralık 1945). *Ruslara Hayır Diyecek Zaman Artık Gelmiştir*, s. 1-6.
- Ülke (25 Ağustos 1946). *Türk Notası Bütün Dünya'da Derin Bir Sempati Uyandırdı*, s.1.
- Ülke (25 Aralık 1945). *Bütün Dünya Basını Emperyalist Rusların haris toprak istekleri karşısında bizden yanadır*, s.1-4.
- Ülke (26 Ağustos 1946). *Türk Kararı Takdir Ediliyor, Ruslar da Şiddetle Suçlandırılıyor*, s.4.
- Ülke (26 Ağustos 1946). *Türk Notası*, s.2.
- Ülke (26 Aralık 1945). *Rus Talepleri Karşısında Dünya basını ateş Püskürüyor*, s.1-4.
- Ülke (28 Kasım 1945). *Boğazlar Hakkında*, s.1.
- Ülke (29 Eylül 1946). *Sovyet Rusya Mukabil Notasını Verdi*, s.1-3.
- Ülke (5 Aralık 1945). *Türk Gençliğinin Dün İstanbul'da Yaptığı Coşkun ve Heyecanlı Tezahürler*, s.1.
- Ülke (7 Ocak 1946). *Başbakanımızın Gazetecilerimizle Yaptığı Konuşma*, s.1-4.
- Ülke (8 Kasım 1945). *Sovyetlerle Aramızdaki Anlaşmanın Süresi Dün Gece Yarısı Sona Erdi*, s.1-4.
- Vural, M. (2008). II. Dünya Savaşı Türkiye'sinde Bir Muhalefet Örneği Olarak "Tan" Gazetesi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7(16), 381-395.
- Yakut, K. (2013). II. Dünya Savaşı'ndan Sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye Yönelik Talepleri ve Türk Basınının Tutumu. *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 0(35), 169-186.

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 7 - Number: 23 p. 173-194, Spring 2023

Kurumsallaşma ile Örgütsel Bağlılık, Örgütsel Performans ve İş Tatmine Yönelik İçerik Analizi: Lisansüstü Tezlerine Yönelik Bir Araştırma*

Content Analysis on Organizational Commitment, Organizational Performance and Job Satisfaction with Institutionalization: An Investigation on the Graduate Dissertations

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1188102>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
12.10.2022

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
25.03.2023

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.03.2023

Asya Studies

Öğr. Gör. Okan Kekül
Gümüşhane Üniversitesi, İrfan Can
Köse Meslek Yüksekokulu, Hukuk
Bölümü
okankekul@hotmail.com

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0003-0517-6577>

Prof. Dr. Kurtuluş Yılmaz Genç
Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
kyilmazgenç@gmail.com

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0001-5637-2995>

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Öz

İşletmeler, rekabet düzeyinde var olabilmek ve kâr elde edebilmek için kurumsallaşmaya ihtiyaç duymaktadırlar. Kurumsallaşma, işletmelere, çevrede meydana gelen değişimlere uyum sağlamakta kolaylık sağlayabilmektedir. Aynı zamanda kurumsallaşma, işletmenin içyapısında yer alan faktörlere de etki edebilmektedir. Bu faktörlerin arasında örgütsel bağlılık, örgütsel performans ve iş tatmini de yer alabilmektedir. Bu bağlamda söz konusu bu kavramların kurumsallaşmayla olan etkileşimi işletmeler için önem arz edebilmektedir. Bu çalışmada Ulusal Tez Merkezi'nde bulunan ve kurumsallaşma kavramı ile örgütsel bağlılık; örgütsel performans ve iş tatmini arasındaki ilişkiyi esas alan çalışmalara yer verilmiştir. Bu bağlamda çalışmanın amacı; Ulusal Tez Merkezi'nde yer alan ve söz konusu bu kavramları barındıran tezlerin niceliksel değerlerini belirlemek ve kurumsallaşmanın; örgütsel bağlılık, örgütsel performans ve iş tatmini ile olan ilişkisini tespit etmektir. Bu amaçla gerçekleştirilen çalışmada kurumsallaşma kavramıyla ilgili olarak yazılan tezler incelenmiş ve çalışmaların 2016-2020 yıllarında zirve yaptığı gözlemlenmiştir. Ayrıca kurumsallaşmanın 34 farklı alanda; yüksek lisans ve doktora tezinde yer aldığı tespit edilmiştir. En yüksek çalışma alanının işletme olduğu saptanmıştır. Çalışmaya Kurumsallaşma ile ilişkili örgütsel bağlılık, örgütsel performans ve iş tatmini kavramlarını içeren tezlerin incelenmesiyle devam edilmiştir. Son olarak çalışmada elde edilen sonuçlar MAXQDA uygulamasına aktarılmış ve ortaya bir kod haritası çıkarılmıştır. Kod haritasında kurumsallaşmanın söz konusu kavramlar ile genellikle pozitif ilişki içerisinde olduğu gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsallaşma, Örgütsel Bağlılık, Örgütsel Performans, İş Tatmini

Abstract

Businesses need institutionalization in order to survive at the competitive level and to make a profit. Institutionalization can facilitate businesses to adapt to changes in the environment. At the same time, institutionalization can also affect the factors in the internal structure of the business. These factors may include organizational commitment, organizational performance and job satisfaction. In this context, the interaction of these concepts with institutionalization may be important for businesses. In this study, the dissertations which are situated in National Thesis Center and are related to organizational commitment, organizational performance and job satisfaction by institutionalization were given a place. In this context, the aim of the study is determine the quantitative values of the dissertations which are situated in National Thesis Center and contain the aforementioned concepts and relationship between institutionalization and organizational commitment, organizational performance and job satisfaction. Thus, the dissertations which were written about institutionalization concept were examined and it was observed that these dissertations peaked between 2016-2020. Besides, it was seen that the institutionalization has been studied in graduate and doctoral dissertations within 34 different fields. In addition, it has been stated that the most common field studied is Business Management. In the study, it was continued by investigating the dissertations which contain the concepts such as organizational commitment, organizational performance and job satisfaction related to the institutionalization. Finally, the results obtained in the present study were integrated to MAXQDA application and a code map was created. After having obtained the code map, it was observed that the institutionalization in a positive relationship with the aforementioned concepts, generally

Keywords: institutionalization, Organizational Commitment, A Organizational Performance, Job Satisfaction

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Kekül, O. & Kurtuluş, Y. G. (2023). Kurumsallaşma ile Örgütsel Bağlılık, Örgütsel Performans ve İş Tatmine Yönelik İçerik Analizi: Lisansüstü Tezlerine Yönelik Bir Araştırma. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7(23), 173-194.

GİRİŞ

Son yıllarda küreselleşmede meydana gelen artış ile birlikte işletmeler, rekabet düzeyinde var olabilme gayesiyle birlikte bazı zorluklarla karşılaşabilmektedir. Bu rekabet düzeyinde varlıklarını sürdürmesi için işletmelerin, yönetim tarzlarında değişimler yaşaması gerekmekte ve bu değişimlerle birlikte örgütlerin rekabet düzeyine ve çevreye uyum sağlaması beklenmektedir. Söz konusu bu değişimlerin yaşanmasında kurumsallaşmanın oldukça önemli bir yeri olduğu düşünülmektedir. Bu değişimlerin başarılı bir şekilde yaşanması için iş görenlerin de sürecin bir parçası olması gerekmektedir. Nitekim iş görenler, kurumsallaşmanın gerçekleşmesini kolaylaştırabilmekte ve aynı zamanda kurumsallaşma sürecinin sonuçlarından etkilenebilmektedir. Bu nedenlerle kurumsallaşmaya etki eden en önemli unsurlar arasında beşeri kaynağa yönelik gerçekleşen tutum ve davranışlar yer alabilmektedir. Bu ifadeler dikkate alındığında kurumsallaşma yolunda ilerleyebilmek ve rekabet düzeyinde üstünlük elde edebilmek için iş tatminine ve örgütsel bağlılığa dikkat edilmesi gerekmektedir (Kaptanoğlu, 2011).

Örgütsel bağlılık, iş görenin yer aldığı örgüte yönelik hissetmiş olduğu bağın gücünü ifade etmektedir. Bağlılık duygusu; iş görenlerin işe devamsızlığını, işten ayrılmalarını, işe geç kalmalarını ve uygunsuz davranışlar sergilemek gibi istenmeyen durumların oluşmasını azaltabilmekte ve iş tatminini yükseltebilmektedir. Bu sebeplerle bağlılık duygusu, örgütsel performansı da etkileyebilmektedir (Bayram, 2005; Hoş ve Oksay, 2015). Uğur'a (2003) göre örgütsel performans ise örgütsel hedeflere ne düzeyde yaklaşıldığını ya da hedeflerini ne düzeyde gerçekleştirdiğini ifade eden bir ölçüt olarak ifade edilmektedir (Uğur, 2003: 21).

Genel olarak kurumsallaşma ile örgütsel bağlılığın, örgütsel performansın ve iş tatminin birbiriyle etkileşim hâlinde olduğunu söylemek mümkün olabilmektedir. Bu çalışmada ilk olarak kurumsallaşmanın, örgütsel bağlılığın, örgütsel performansın ve iş tatminin kavramsal boyutu ele alınmıştır. Çalışmanın devamında ise Ulusal Tez Merkezi'nde bulunan ve kurumsallaşmayı esas alan çalışmalar, niceliksel olarak incelenmiştir. Son olarak kurumsallaşma ile örgütsel bağlılık, örgütsel performans ve iş tatmini kavramlarının ilişkisini inceleyen tezler üzerinde durulmuş ve çalışmaların sonuçları temel alınarak kavramlar arasındaki ilişki ortaya çıkarılmıştır.

KURUMSALLAŞMA KAVRAMI

Kurumsallaşma kavramına geçiş yapmadan önce kavramının kökenine inmek; kurum kavramını tanımlamak gerekmektedir. Kurum kavramı toplulukların belli başlı, kural ve prosedürleri kabul etmesi ve bu sayede meydana gelen ilişkilerle birlikte şekillenen sosyal düzeni ifade etmektedir (Şen, 2017: 6). Kurum; yıllardan beri süre gelen, bu sebeple değişimi oldukça yavaş ve güç olan, kendisine yönelik bir tarz yaratmış bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Kurumsallaşma kavramı ise kurum kavramının söz konusu bu özelliklerine sahip olma eğilimi ve bu eğilimin meydana getirdiği süreci tanımlamaktadır (Ural, 2004: 18).

Kurumsallaşma kavramının ortaya çıkışı 1900'lü yıllarında başlarına denk gelmektedir. Amerikalı iktisatçılar ekonominin, çevrede yer alan örgütlere olan etkilerini incelemiştir. Çevre kavramının ön plana çıkmasıyla birlikte işletmelerin kendini yenilemeleri, uyum süreçlerine dâhil olmaları, kurumsallaşma teorilerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır (Ataman, 2002: 69). Rekabet ortamıyla birlikte işletmelerin ayakta kalabilmek adına yönetim anlayışlarında ve tarzlarında değişikliğe giderek çevrede yer alan rekabet seviyesine uyum göstermesi gerekebilmektedir. Bu değişimi sağlayabilmek için çevredeki faktörlerden etkilenmesi beklenmektedir. Kurumsallaşma, işletmede hâlihazırda bulunan yapı ve işleyişin değişerek yeni yapı ve işleyişe dönüşmesi olarak tanımlanmaktadır. Çevre, bu değişimde ana belirleyici unsur olarak ifade edilmektedir. İşletmeler, çevreden gelen beklentilerinden etkilenmekte ve etki sonucunda değişme zorunluluğu hissetmektedir (Apaydın, 2009: 2). Söz konusu çevresel unsurlara; müşteriler, tedarikçiler, demografik yapı vb. örnek olarak gösterilebilmektedir.

Kurumsallaşma, sosyal nitelikteki olaylardan, ekonomik ve politik nitelikteki olaylara kadar uzanan ve bu olayların incelenmesinde kullanılan bir yaklaşım olarak ifade edilmektedir. Kurumsallaşma şu konuları irdelemektedir (Koçel, 2003: 361):

- Kurumların meydana geliş şekilleri,
- Toplumun özellikleri ile kurumlaşma arasında ilişkiler,
- Organizasyonlardaki işleyiş ve yapıların, kurumlaşma üzerine etkileri.

Bir işletme eğer piyasa şartlarına ve günün koşullarına yönelik uygun yönetim bilinci ve örgüt yapısı meydana getirerek gerekli sistemi kurarsa; bir kurum olma adına özgün davranışlar sergilerse ve bu

standartları yazılı hale getirerek uygulayabilirse; o işletmede kurumsallaşma süreci meydana gelebilmektedir (Aydemir, Seymen ve Taşçı, 2004: 608). Diğer bir tanımda ise kurumsallaşma süreci; örgütün çevrede yer alan diğer işletmelere göre farklı bir kimlik elde etmesi; organizasyonel anlamda ise, topluma duyarlı olabilecek şekilde ihtiyaçlara uyum sağlayabilen duyarlı ve esnek bir yapı oluşturması şeklinde ifade edilmektedir (Selznick, 1996: 271).

Yapılan tanımlarla birlikte kurumsallaşma ile birçok nitelik dikkat çekici bir hale dönüşebilmektedir. İşletmelerde belli başlı davranışların geçmişten geleceğe doğru yönelmesi yani kurum şekline dönüşmesi; toplumdaki etkilenerek davranışların belirlenmesi ve bu davranışları kalıcı hale getirmek adına işletmenin yapısına ve işleyişine entegre etmesi, söz konusu nitelikler arasında yer alabilmektedir.

Kurumsallaşmada kişilerden çok tüzel kişilik ön plana çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle amaç; bireylere göre bir işleyiş değil, tamamen bireylerden bağımsız olacak şekilde, modern yapıda bir iş ve işleyiş bilinciyle hareket etmek ve bu sistemli organizasyon yapısını; yönetim, tedarik, üretim, insan kaynakları, finans vb. işletmenin fonksiyonlarına yayarak, sistemin tüm organizasyona hâkim kılınmasını sağlamaktır (Taş ve Akdemir, 2005: 1).

Kurumsallaşma kavramsal olarak ortaya çıkışıyla birlikte uzmanlar tarafından ele alınan ve değerlendirilen bir kavram olarak nitelendirilmektedir. Kimberly'e (1979) göre kurumsallaşma; eski ve yeni kurumsal teorinin bir araya gelmesiyle şekillenmektedir. Eski ve yeni yaklaşımlar, işletmelerin çevreleriyle olan ilişkilerinin sürekliliği ve sağlamlığını ifade etmesi sebebiyle önem arz etmektedir.

Kurumsallaşma teorisinin temeli 1948 yılında hukuk ve sosyoloji profesörü olan Philip Selznick tarafından atılmıştır. Selznick söz konusu bu teoriyi "doğal sistem modeli" ile açıklamaktadır. Bu modele göre; araçlar, örgütler için en önemli unsurlar olarak görünmesine rağmen özünde önemli olan olgu hayatta kalmaktır. Gerçekleşen bu çalışmayla teorinin temeli oluşturulmuştur. Fakat teorinin "Kurumsallık" kavramı ile literatüre kazandırılması, 1977'de Meyer ve Rowan'ın gerçekleştirmiş olduğu "Bir Mit ve Merasim Olarak Sosyal Yapı" çalışması ile gerçekleşmektedir (Ataman, 2001: 193).

Selznick'in yaklaşımına göre örgütler, bir kalıba veya şekle bürünürken kendi değerler ve hedeflerini kullanmaktadır. Hedefler, genellikle örgütün kurumsal değerlerinden etkilenerek meydana gelmektedir. Yaklaşımına göre örgütsel yapı; katılımcıların beklentilerine, özelliklerine ve tahattülerine göre; dış çevreden gelen tepki ve kısıtlamalara göre şekillenmektedir. Bu süreçte kurumsallaşma bir araç olarak ifade edilmektedir. Ayrıca örgütün organizasyonel yapısı, değer ve hedeflerle inşa edilmektedir. İnfomal yapı örgütler için önem arz etmekte ve örgütün amaçlarına yönelme kısmında ihtiyaçlara yanıt verebilecek yapıda bulunmaktadır (Selznick, 1953; Scott, 1987: 493).

Kurumsallık teorine katkı sağlayan çalışmalardan bir diğeri Meyer ve Rowan'a aittir. Meyer ve Rowan, kurumsallaşmayı örgüt içerisinde yer alan formal yapıların oluşturduğu sembolik unsurlar nezdinde değerlendirmiştir. Buna göre kurumsallaşma, yalnızca formal yapıları şekillendiren yasalardan değil; aynı zamanda toplum tarafından mantıklı kabul edilen değerlerden de etkilenmektedir. Bir örgütte değerler kabul görüyorsa bunu sağlayan dış çevrenin meydana getirdiği baskıdır. Örneğin devletin yaptığı düzenlemelerle birlikte örgütler bu yaptırımlara uymak zorunda kalmaktadır. Böylelikle kurumsal çevrenin kuralları örgütün değerlerini belirlemektedir (Meyer ve Rowan, 1977: 348-349).

Di Maggio ve Powell, gerçekleştirdikleri çalışmalarla kurumsallığa katkı sağlamıştır. Gerçekleşen çalışmalar incelendiğinde kurumsallaşmanın; çevreye uyum, kültürel kalıcılık ve süreklilik kavramlarıyla paralel düzeyde seyir ettiği ifade edilmiştir (Powell ve DiMaggio, 1991). Eğer bir davranış geçmişten bugüne devamlılık sağlarsa kurumsallaşan bir davranış olarak lanse edilebilir. Zucker ise örgütlerin, çevreyle uyumlu olmaları halinde olumlu bir imaja sahip olabileceklerini iddia etmiştir. Eğer örgütler bu olumlu imaja sahip olabilirse, kaynaklara çok daha kolay erişim sağlayabilmektedir. Zucker ayrıca, bu gelişmeler örgütlerde benzerlik yaratacağını fakat benzerliğin verimlilikten bağımsız bir şekilde gelişmeyeceğini savunmuştur (Şimşek, 1998: 210).

ÖRGÜTSEL BAĞLILIK

Sosyal bilimler alanında örgütsel bağlılık geçmişten bugüne çalışmalara konu olmuş önemli bir kavram olarak ifade edilmektedir. Rekabet ortamında örgütlerin başarısını tetikleyebilmekte bu nedenle üzerinde özenle durulması gerektiği düşünülmektedir.

Literatürde örgütsel bağlılıkla ilgili birçok tanım yer almaktadır:

- Kişinin kimliğini kuruluşa bağlayan ya da bağlandığı kuruluşa yönelik sergilediği tutum veya yönelim (Sheldon, 1971: 143).

- Bireyin eylemleriyle ve bu eylemler aracılığıyla faaliyetlerini ve kendi katılımını sürdürdüğü, inançlara bağlı olduğu bir varlık durumu (Salancik, 1977: 62).
- Organizasyonun ve bireyin amaçlarının giderek daha fazla bütünleştiği veya uyumlu hale geldiği süreç (Hall, Schneider ve Nygren, 1970: 176).
- İşgörenlerin ile örgüt arasındaki ilişkiyi açıklayan; iş görenlerin örgütte devam edebilme kararlarında etkili olan bir kavram (Meyer ve Allen, 1991: 710).
- İşgörenlerin örgütün amaç ve değerlerini dikkate alarak güçlü bir inanç duyması; kendisinden beklenen istek ve talepleri gönülden yerine getirebilme hâli (Balay, 2010: 3).

Porter ve diğerleri (1974) örgütsel bağlılık kavramını, iç içe geçmiş ilkeler, ihtiyaçlar ve amaçlara sahip çalışan ve örgütü temel alan üç boyut ile açıklamıştır. Örgütsel bağlılığı şu şekilde tanımlamışlardır:

- Kurumun amaç ve değerlerine güçlü bir inanç ve kabul,
- Kuruluş adına çaba gösterme isteği,
- Örgüt üyeliğini sürdürmek için kesin bir istek. (Porter ve diğerleri, 1974).

Hedef ve amaçların gerçekleşmesinde yer alan kilit kavramlar arasında örgütsel bağlılık da yer alabilmektedir. Örgütteki bağlılık düzeyi, yönetimin stratejilerinin gelişmesinde ve gerçekleşmesinde önem arz edebilmektedir. Yönetimin iş gören nezdinde bu unsurlara dikkat etmesi başarıyı tetikleyebilmektedir. Diğer bir ifadeyle başarı; iş görenlerin tutum ve davranışlarıyla şekillenebilmektedir. Örgütün hedeflerini benimsemiş, kendini o örgüte adanmış iş gören profili, başarıyı arzulayan yönetim için vazgeçilmez unsurlar arasında yer alabilmektedir.

Örgütsel bağlılık kendi içerisinde tutumsal ve davranışsal olmak üzere iki alt sınıfa ayrılmaktadır (Uygur, 2015: 8).

Tablo 1: Tutumsal ve Davranışsal Bağlılık Sınıflandırmaları

Tutumsal Bağlılık	Davranışsal Bağlılık
Penley ve Gould'un Sınıflandırması	Becker'in Yan Bahis Sınıflandırması
O'Reilly ve Chatman Sınıflandırması	Salancik Sınıflandırması
Kartner'in Sınıflandırması	
Etzioni'nin Sınıflandırması	
Allen Meyer'in Sınıflandırması	

Penley ve Gloud (1988), örgütsel bağlılığı üç alt boyutta ele almıştır. Bu modele göre bağlılık; ahlaki, çıkarıcı ve yabancılaştırıcı şeklinde meydana gelmektedir. Ahlaki bağlılık; iş görenin örgütün amaçlarıyla kendini özdeşleştirme, kendini adanması şeklinde ifade edilmektedir. Çıkarıcı bağlılık; iş görenin gösterdiği çaba ve performans karşısında bir beklentiye girdiğini iddia etmektedir. Bu bağlılık türünde alışveriş durumu söz konusudur. Yabancılaştırıcı bağlılık, iş görenin iç çevrede yeterli şekilde kontrolü elinde bulunduramadığında ve dış çevrede iş değişikliğine gidebilecek alternatif örgütlere ulaşamadığında ortaya çıkmaktadır.

O'Reilly ve Chatman (1986), örgütsel bağlılığı; uyum, özdeşleşme ve içselleştirme bağlılığı olmak üzere üçe ayıran bir model ortaya koymuştur. Uyum bağlılığı türünde iş gören, ödülün getirisi ve cezanın yaptırımı gibi sebeplerle örgüte bağlılık duymaktadır. Özdeşleşme bağlılığı, örgüt içerisindeki ilişki üzerine kurulmaktadır. İşgören örgüt içerisinde doyum sağlayan ilişkiden ve ilişkinin sürekliliğinden etkilenmektedir. İçselleştirme bağlılığı, iş görenin iç dünyasındaki değerleriyle diğer bireylerin değerleri uyumlu olduğu takdirde ortaya çıkmaktadır.

Kanter (1968) gerçekleştirdiği sınıflandırmada örgütsel bağlılığı; devama yönelik, uyum ve kontrol bağlılığı olarak ele almıştır. Devama yönelik bağlılıkta iş gören kendisini örgüte adanmıştır. Örgütün hedefleri ve sürekliliği iş gören açısından önem arz etmektedir. Bu bağlılık türünde, İşgören ayrılma maliyetini göze alamamakta bu nedenle örgütte kalmayı tercih etmektedir. Uyum bağlılığı, örgütte sosyal ilişkiler aracılığı ile iş görenler arasında sosyal bir bağlanma durumunu ifade etmektedir. Herhangi bir simge, tören ya da sembol aracılığı ile gerçekleşebilmektedir. Kontrol bağlılığı ise iş görenlerin lidere yönelik gerçekleştirdiği bağlılık türüdür. Kontrol bağlılığında iş görenler liderin emir ve talimatlarına devam etme eğilimi göstermektedir.

Etzioni (1975), örgütsel bağlılığı 3 alt başlık altında incelemiştir. Bu bilgiye göre örgütsel bağlılık; ahlaki bağlılık, hesapçı bağlılık ve yabancılaştırmaya dayalı olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Ahlaklı bağlılık; iş görenin örgüt amaçlarıyla kendini özdeşleşmesini ifade etmektedir. İşgöreni örgüt içerisindeki konumu memnun etmektedir. Hesapçı bağlılık; iş görenin göstermiş olduğu çaba ve gayretle birlikte ödül beklentisi içerisinde olmasıdır. Bu nedenle hesapçı bağlılığa, çıkara dayalı bağlılık da denilmektedir.

Meyer ve Allen (1991), örgütsel bağlılığa yönelik Üç Bileşenli Bağlılık modeli geliştirmiştir. Bu modele göre üç bağlılık türü bulunmaktadır:

Duygusal bağlılık, çalışanın şirketle bir tür derin duygusal bağa sahip olması ve o organizasyonun bir parçası olmak ya da işi yapmak istediği için orada çalışmaya devam etmesi şeklinde açıklanmaktadır (Meyer ve Allen,1991). Duygusal bağlılık kendi içerisinde “iş deneyimi, kişisel, yapısal ve yapılan iş ile ilgili özellikler” dört unsura ayrılmaktadır (Mowday, Porter ve Steers,1982). Duygusal bağ ile birlikte iş görenler örgütte çalışmaktan mutlu olmakta ve örgüte yönelik aitik duygusu beslemektedirler. Duygusal bağ bu sebeple yönetimin arzu ettiği bir bağ türüdür (Powell and Meyer, 2004).

Normatif bağlılıkta iş görenler kendilerini örgüte karşı kendilerini borçlu hissetmekte, bu sebeple ayrılmayı ahlaki bulmamaktadır. Diğer bir ifadeyle iş gören, örgütten aldığı yardımlar sebebiyle ayrılığı etik bulmamaktadır. Bu baskıcı durum iş göreni örgüte bağlı kılmaktadır (Powell and Meyer, 2004).

Devamlılık bağlılığı ise, iş görenin örgütte geçirdiği zaman ve harcadığı emek nedeniyle bağlılık hissetmesi durumudur. Bu bağlılık türünde iş gören örgüte fazlasıyla yatırım yaptığını düşünmekte ve böylelikle bağlılığını sürdürmektedir (Bayram, 2005: 133).

Allen ve Meyer’e göre söz konusu bu üç bağlılığı şu faktörler etkilemektedir (Meyer ve Allen, 1991):

- Duygusal bağlılığı etkileyen faktörler: Kişisel özellikler, iş deneyimleri.
- Devamlılık bağlılığını etkileyen faktörler: Kişisel özellikler, alternatifler, yatırımlar.
- Normatif bağlılığı etkileyen faktörler: kişisel özellikler, sosyalleşme, örgütsel yatırımlar.

Becker (1960), iş görenlerin örgüt içerisinde bir tutum içerisinde bulduklarını, bu tutumu sürdürmelerindeki asıl sebebin tutumu sona erdirdiklerinde yapmış oldukları yatırımları kaybetme endişesi olduğunu savunmuştur. Buna göre bağlılığı sağlayan dört faktör vardır: toplumsal beklentiler, bürokratik düzenlemeler, sosyal etkileşimler ve sosyal roller.

Salancik (1977) gerçekleştirmiş olduğu çalışmada iş görenlerin davranışlarına bağlı kaldıklarını savunmuştur. Diğer bir ifadeyle iş gören kendini belli bir davranış ile ifade etmektedir. İşgören özünde davranışlarına bağımlıdır. Böylelikle davranışlarında bir tutum durumu söz konusudur. Salancik, bu durumu; davranışın görünürlüğü, geri alınmazlığı ve isteyerek gerçekleşmesi şeklinde ele almıştır (Salancik, 1977; Gül, 2002, 43).

Literatür incelendiğinde tutumsal bağlılık ve davranışsal bağlılık sınıfları dışında çoklu bağlılık boyutuna da denk gelinmektedir. Çoklu bağlılık, tutumsal bağlılığın niteliksel boyutunda gelişmeler kat edilerek ortaya çıkmış bir yaklaşım türüdür. Çoklu bağlılık yaklaşımı, bireylerin birçok farklı aktöre bağlılık sergileyebileceğini savunmuştur. Buna göre bireyler; müşterilere, örgütlere, yöneticilere vb. birçok faktöre farklı düzeylerde bağlılık gösterebilmektedir (Reichers,1985; İnce ve Gül, 2005: 54).

ÖRGÜTSEL PERFORMANS

Performans, gündelik hayatta sektör fark etmeksizin imalat işletmesinden hizmet işletmesine her alanda kullanılan oldukça popüler bir kavramdır. Başarıya ulaşmakta köprü görevi gören performans olgusu, her örgütün üzerinde dikkatle durduğu bir değer olarak ön plana çıkmaktadır. Performans kavramı, işletmenin tüm fonksiyonlarında (Üretim performansı, mali performans, Ar-Ge performansı vb.) başarıyı değerlendirebilmek için kullanılan önemli bir ölçüt olarak ifade edilebilmektedir.

Chen’de (2002) örgütsel performansı “belirli sonuçlara ulaşmak için girdilerin çıktılara dönüştürülmesi” şeklinde açıklamıştır. Performans; minimum ve etkin maliyet (ekonomi), etkin maliyet ile gerçekleşen çıktı (verimlilik) ve çıktı ile elde edilen sonuç (etkililik) şeklinde bir model ile meydana gelmektedir.

Örgütsel performans, işletmenin hedeflerini gerçekleştirilmek üzere gösterdiği tüm gayretin değerlendirilmesi olarak ifade edilmektedir (Akal, 2005: 17). Performans, elde edilen sonuçları nitelik ve nicelik olarak değerlendiren bir kavram olarak açıklanmaktadır (Songur, 1995: 1).

Örgütün göstermiş olduğu faaliyette başarı seviyesini ortaya koyan örgütsel performans, örgütün karar almasında, argümanları nasıl ve ne zaman kullanacağı noktasında yardımcı olmaktadır. Bu yönüyle örgütsel performans, stratejik kararların alınmasına öncülük etmektedir. Örgütler dış çevreyle etkileşim halinde oldukları için örgütsel performans pazar koşulları, rekabet düzeyleri bu gibi unsurlardan etkilenebilmektedir. Örgütler, bu argümanlarda başarıyı yakalamak ve stratejik kararlar verebilmek için geçmiş dönemde yer alan örgütsel performanstan faydalanabilmektedir (Başar, 2016: 60).

Örgütsel performans kendi içerisinde finansal performans boyutu, finansal olmayan performans boyutu ve Teknik performans boyutu olmak üzere üç alt unsura sahiptir.

Tablo 2: Örgütsel Performansın Alt Boyutları

Finansal Performans	Finansal Olmayan Performans	Teknik Boyut
Karlılık ve bütçeye uygunluk	Müşteri memnuniyeti	Verimlilik
Satışların artışı	Çalışan memnuniyeti	Kalite
Pazar payı	Çalışma yaşamının kalitesi	Etkinlik ve etkililik
Yatırımların geri dönüş oranı		Yenilik ve yenilikçilik
		Teknoloji
		Zaman
		Maliyet
		Esneklik

Kaynak: Öztürk, 2019

Örgütler ile performans kavramı yan yana anıldığında akla ilk olarak karlılık gelebilmektedir. Fakat örgütsel performans kavramı, finansal performansın yanı sıra finansal olmayan performansa ve teknik boyutu bünyesinde barındırmaktadır. Finansal performansın alt boyutları incelendiğinde rekabet düzeyinin performans üzerinde etkili olduğunu söylemek mümkün olabilmektedir. Finansal olmayan performans kısmında genellikle dış çevre yer alan müşteriler ve iç çevrede yer alan iş görenler esas alınmaktadır. Teknik boyutta ise rakip firmalardan üstün özelliklere sahip olabilmenin ve bu özellikleri optimum faydayla kullanabilmenin önemine vurgu yapılmaktadır.

Karlılık ve bütçeye uygunluk; her işletmenin hedefleri arasında karlılık unsuru yer alabilmektedir. Karlılığın sağlanması ancak yüksek örgütsel performans ile sağlanabilmektedir. Karlılığı besleyen en önemli unsur ise maliyetin üzerinde elde edilen kazançtır. Bu nedenle düşük bütçeye hedeflenen karlılığa erişmek, örgütsel performansın düzeyiyle belirlenebilmektedir.

Satışların artışı; örgütsel performansın pozitif yönde seyretmesiyle gerçekleşebilmektedir. Nitekim gerek hizmet gerek imalat sektöründe yer alan herhangi bir örgüt, satışının beklentilerin üzerinde olması arzusuyla hareket etmektedir.

Pazar payı; her örgüt bir hedef kitleye hitap etmek amacıyla varlığını sürdürmektedir. Rekabet koşullarında hedef kitleye erişimde bazı sıkıntılar kendini gösterebilmektedir. Diğer bir ifadeyle performansı yüksek olan örgüt diğer örgütleri geride bırakabilir. Bu sıkıntıların üstesinden gelmek ve rekabet koşullarına yenilmemek ancak örgütsel performansın yüksek seviyelerde seyretmesiyle sağlanabilmektedir.

Yatırımların geri dönüş oranı; örgütlerin yatırım yaparken en büyük beklentilerinden biri de kısa vadede o yatırımdan kazanç sağlayabilmektedir. Bu nedenle performans ölçütü olarak yatırımların geri dönüş hızı, önemli bir göstergedir.

Müşteri memnuniyeti, alınan hizmetin ya da ürünün kaliteli olmasıyla birlikte ortaya çıkmaktadır. Kalite, örgütsel performans ile doğru orantılı bir kavram olarak ifade edilebilmektedir. Çalışan memnuniyeti ve çalışma yaşamının kalitesi ise örgütte oluşan pozitif yönlü iklim ile gerçekleşebilmektedir. Çalışanın memnun olması dolaylı yoldan performansı da olumlu etkileyecektir. Keza çalışma yaşamındaki kalite de performansa etki edecek alt unsurlar arasında yer almaktadır.

Teknik boyutta yer alan kavramlara dikkat edildiğinde performansa doğrudan etki edecek unsurların var olduğu gözlemlenmektedir. Bu unsurlar birbirleriyle etkileşim halinde olabilmektedir. Örneğin; teknolojinin yakından takibi zamanla maliyette azalmalara, kalitenin artmasına, üretim ve hizmette zamanın kısılmasına sebep olabilmektedir. Aynı zamanda bu aşamaların gerçekleşmesi örgütte yeniliği ve etkinliği etkileyebilmektedir.

İŞ TATMİNİ

Örgüt içerisinde yer alan iş görenler gerçekleştirdikleri faaliyet sebebiyle belli başlı rollere bürünmektedir. Bu roller, bazen bir üst bir ast olarak bazen de sorumluluklarını ifade eden pozisyonlarıyla şekillenebilmektedir. İşgörenler örgütte bu rollere büründüklerinde bazen motivasyonları ve tatmin duygusu yüksek olabilirken bazen de düşük seviyede bulunabilmektedir. Bu durum örgütün hedeflerini dolaylı yoldan etkileyebileceği için iş tatmininin yönetim açısından dikkate alınması beklenmektedir.

İşgören, örgüt içinde faaliyette bulunurken tatmin duygusuna sahip oluyorsa bu durum, psikolojik, fizyolojik ve çevresel unsurların olumlu yönde karışımıyla meydana gelmektedir (Hoppock, 1938). İş tatmini, genellikle kavramsal olarak farklı açılarla tanımlanmakta fakat genel itibarıyla işin önemli bölümlerine verilen algısal veya duygusal tepkiler olarak ifade edilmektedir. Bu ifadeye göre, iş tatminini, iş görenlerin yaptıkları işte edindiği role karşı hissettiği duygusal tepkiler şeklinde tanımlamıştır (Vroom, 1967: 99). Herzberg'de Vroom'a benzer şekilde bir tanım yaparak iş tatminini, iş görenin işine karşı hissettiği duygular olarak açıklamıştır (Herzberg, 1965: 395).

İş tatmini kavramına detaylı bir yaklaşım sergilendiğinde aşağıda yer alan üç boyuta erişilmektedir (Luthans, 1995: 170):

- İş tatmini, işe karşı hissedilen duygusal bir yanıt olarak ifade edilmektedir. Niteliği gereği gözle görülmez ve soyut bir kavramdır.
- İş tatmini, kazançlarla beklentilerin arasında oluşan oransal bir değeri temsil etmektedir.
- İş tatmini birbiriyle etkileşim halinde bulunan çeşitli tutumlarla meydana gelir. Örneğin, işin niteliği, kazanç, yükselme imkânları, yönetim tarzları, iş arkadaşları vb. unsurlardan etkilenmektedir.

İş tatmini, iş görenlerin başarıya ve örgütlerin hedeflerine yaklaşımlarına aracılık edebildiği için önemli bir olgu olarak ifade edilebilmektedir. Bu sebeple iş tatminini etkileyen faktörlerin dikkate alınması ve bu bilinç ile birlikte örgüt yönetiminin gerçekleşmesi gerekebilmektedir. İş tatminini etkileyen faktörler birçok kaynakta farklılık gösterebilmektedir. Yaygın olarak değerlendirilen faktörler şu şekildedir: Bireysel faktörler; tecrübe, cinsiyet, zekâ ve yetenek, yaş, eğitim düzeyi, kişilikten oluşurken; örgütsel faktörler, yönetim tarzı, çalışma koşulları, ücret ve terfi, işin niteliği, arkadaşlık ilişkisinden oluşmaktadır.

İş tatmini, iş görenin yaptığı işten keyif almasıyla meydana gelen psikolojik bir çıkarım olarak nitelendirilebilmektedir. Bu çıkarımı elde edebilmek ve tatmin duygusuna sahip olabilmek için bireysel ve örgütsel faktörlerin en elverişli haliyle meydana gelmesi gerekebilmektedir. Bireysel faktörler (yaş, cinsiyet, zekâ, kişilik vb.) değişimi zor faktörler olarak gözlemlenmektedir. Bu sebeple örgüt yönetiminin bu değişkenleri dikkate alarak örgütsel faktörleri iyileştirmesi, iş tatmini noktasında önem arz edebilmektedir. İş tatmini kişiden kişiye farklılık gösterebilmektedir. Bu nedenle her iş görenin iyi bir şekilde analiz edilmesi, iş tatmini arttırabilecek, aynı zamanda örgütsel bağlılığa katkı sağlayabilecektir.

YÖNTEM

Ulusal Tez Merkezi'nde yer alan ve kurumsallaşma kelimesini içeren tezler incelenmiştir. Gerçekleşen incelemede bibliyometrik analiz yönteminden faydalanılmıştır. Bibliyometri, matematiksel ve istatistiksel yöntemler kullanarak, kitap ya da makale gibi çeşitli akademik yayınların sayısal analizlerle incelenmesi şeklinde ifade edilmektedir (Pritchard, 1969; McBurney ve Novak, 2002). Bibliyometri, gerçekleşen araştırmanın haritalandırılmasına imkân sağlayan bir yöntem olarak tanımlanmaktadır. Bu yöntem sayesinde literatürde yer alan boşluklar ve eksiklikler tespit edilebilmekte aynı zamanda çalışmaların eğilimleri gözlemlenebilmektedir (Kara, 2022: 201).

Bibliyometrik analiz yöntemiyle birlikte kurumsallaşma kavramını içeren tezlere niceliksel bir yaklaşım sergilenmiştir. Niceliksel yaklaşımda; tezlerin yayınlanma tarihleri belirlenmiş ve tarihler arası bir kıyaslamaya gidilmiştir. Ayrıca tezlerin alanları ve kapsamaları (yüksek lisans ve doktora) tespit edilerek hangi alanda ne kadar çalışma gerçekleştiği tespit edilmiştir.

Çalışmanın diğer bölümünde ise kurumsallaşma kavramının; örgütsel bağlılık, iş tatmini ve örgütsel performans ile ilişkilerini inceleyen tez çalışmalarına yer verilmiştir. Bu kavramlar üzerinden gerçekleştirilen çalışmalar ile bir tablo oluşturulmuş ve bu tabloda çalışmaların başlıklarına, amaçlarına, yöntemlerine ve sonuçlarına yer verilmiştir. Sonuçlar üzerinden MAXQDA uygulamasıyla birlikte kodlama gerçekleştirilmiş ve bu kodlama sonucunda kavramlar arasında yer alan ilişki harita yardımıyla görselleştirilmiştir.

BULGULAR

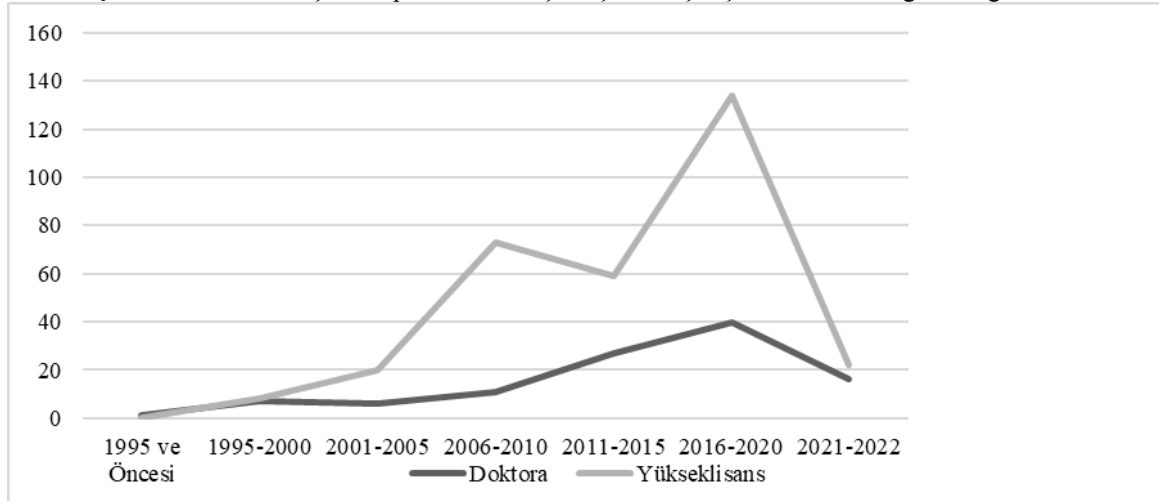
Kurumsallaşma ile ilgili yüksek lisans ve doktora tezleri Ulusal Tez Merkezinden temin edilmiştir. Bu tezlerden elde edilen niceliksel veriler tablolaştırılarak aşağıda sunulmuştur. Ayrıca bu bölümde kurumsallaşma ile örgütsel bağlılık, örgütsel performans ve iş tatmini esas alınarak meydana getirilmiş çalışmaların niteliklerine yer verilmiştir. Söz konusu niteliklerle birlikte bir içerik analizi gerçekleştirilmiş ve bu analizin sonucu, kod haritası hâlinde çalışmaya dâhil edilmiştir.

Tablo 3: Ulusal Tez Merkezinde “Kurumsallaşma” Adıyla Yer Alan Çalışmaların Sayısı

Tezler	1995 öncesi	1995 -2000	2001-2005	2006-2010	2011-2015	2016-2020	2021-2022
Yüksek Lisans	-	8	20	73	59	134	22
Doktora	1	7	6	11	27	40	16
Toplam	1	15	26	84	86	174	38

Tablo 3’te görüldüğü üzere Kurumsallaşma kavramı hem yüksek lisans hem de doktora çalışmalarında ilgi odağı olmuştur. Çalışmaların %25,5’i doktora düzeyinde gerçekleşirken; %75,5’i yüksek lisans seviyesinde gerçekleşmiştir.

Şekil 1: Kurumsallaşma Kapsamında Gerçekleştirilen Çalışmaların Yıllara göre Dağılımı

Kurumsallaşma kavramsal olarak, Ulusal Tez Merkezine ilk kez 1988 yılında yayınlanan “1921 Yılı'nın Kurtuluş Savaşı İçindeki Yeri ve Önemi (Askeri-diplomatik-yapısal kurumsallaşmalar açısından irdelenmesi)” isimli doktora teziyle giriş yapılmıştır. Yıllara göre meydana gelen dağılım incelendiğinde; 1995 yılı ile kavrama yönelik çalışmalar artış göstermiş ve 2016-2020 yılları arasında en yüksek seviyeyi yakalamıştır.

Tablo 4: Kurumsallaşma Kapsamında Gerçekleşen Çalışmaların Bilim Dallarına göre Dağılımı (Yüksek lisans)

Bilim Alanları	f	%
İşletme	201	51,28
Kamu Yönetimi	28	7,14
Siyasal Bilimler	20	5,10
Sosyoloji	14	3,57
Uluslararası İlişkiler	10	2,55
Din	9	2,30

Tablo 4 (devamı): Kurumsallaşma Kapsamında Gerçekleşen Çalışmaların Bilim Dallarına göre Dağılımı (Yüksek lisans)

Eğitim ve Öğretim	9	2,30
Tarih	9	2,30
Turizm	9	2,30
Ekonomi	8	2,04
İnşaat Mühendisliği	7	1,79
Çalışma Ekonomisi	6	1,53
Sağlık Kurumları Yönetimi	6	1,53
Endüstri Mühendisliği	5	1,28
Hastaneler	5	1,28
Spor	5	1,28
Antropoloji	4	1,02
Hukuk	4	1,02
Mimarlık	4	1,02
Halkla İlişkiler	3	0,77
Maliye	3	0,77
Müzik	3	0,77
Sosyal Hizmetler	3	0,77
Felsefe	2	0,51
Güzel Sanatlar	2	0,51
İletişim Bilimleri	2	0,51
Matbaacılık	2	0,51
Sanat tarihi	2	0,51
Türk İnkılap Tarihi	2	0,51
Aile Planlaması	1	0,26
Bilgi ve Belge Yönetimi	1	0,26
Bilim ve Teknoloji	1	0,26
Coğrafya	1	0,26
Diş Hekimliği	1	0,26
Toplam	392	%100

Kurumsallaşma kapsamında gerçekleştirilen yüksek lisans tezlerinin alanları Tablo 4'te yer almaktadır. Tablo 4 incelendiğinde kurumsallaşma kavramının, yüksek lisans kapsamında, 34 alanda yer aldığı gözlemlenmektedir. Alan bazlı dağılımlar incelendiğinde ise en yüksek oranın İşletme alanında gerçekleştiği ifade edilmektedir.

Tablo 5: Kurumsallaşma Çerçevesinde Gerçekleşen Çalışmaların Bilim Dallarına göre Dağılımı (Doktora)

Bilim Alanları	f	%
İşletme	59	43,70
Siyaset Bilimleri	10	7,40
Kamu Yönetimi	8	5,92
Turizm	7	5,18
Din	5	3,70
Eğitim ve öğretim	4	2,96
Sosyoloji	3	2,22

Tablo 5 (devamı): Kurumsallaşma Çerçevesinde Gerçekleşen Çalışmaların Bilim Dallarına göre Dağılımı (Doktora)

Ekonomi	3	2,22
Tarih	4	2,96
Sağlık Kurumları Yönetimi	3	2,22
Uluslararası İlişkiler	3	2,22
Endüstri Mühendisliği	2	1,48
Hukuk	2	1,48
Kamu Yönetimi	2	1,48
Spor	2	1,48
Antropoloji	1	0,74
Bilim ve teknoloji	1	0,74
Biyokimya	1	0,74
Denizcilik	1	0,74
Dilbilim	1	0,74
Gazetecilik	1	0,74
Müzik	1	0,74
Hastaneler	1	0,74
Sosyoloji	1	0,74
Kazalar	1	0,74
Mimarlık	1	0,74
Şehircilik Planlama	1	0,74
Müzecilik	1	0,74
Orman ve Orman Mühendisliği	1	0,74
Reklamcılık	1	0,74
Sahne ve Görüntü Sanatları	1	0,74
Sanat tarihi	1	0,74
Türk İnkılap Tarihi	1	0,74
Çalışma Ekonomisi	1	0,74
Toplam	135	%100

Doktora düzeyinde gerçekleşen çalışmalar incelendiğinde ise yine en yüksek oranın İşletme alanında olduğu meydana gelmektedir. Bu durum dikkate alındığında ve tüm alanlar incelendiğinde Kurumsallaşma temelli çalışmaların birçoğu insan odaklı olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca işletme alanında çok sayıda çalışmanın yer alması; ülkede yer alan aile şirket sayılarının dikkat çekici düzeyde olmasıyla ve bu yapı altında yer alan kurumsallaşma düzeyiyle alakalı olduğu düşünülmektedir.

Tablo 6: Kurumsallaşma Çerçevesinde Örgütsel Bağlılık, İş Tatmini ve Örgütsel Performans ile İlgili Tezlerin İncelenmesi

Başlık	Amaç	Yöntem	Tez Türü	Sonuç
1. Sporcuların <u>kurumsallaşma</u> algılarının mesleklerine olan <u>bağlılıkları</u> ve motivasyonları üzerindeki etkisini anlamak: güreşçilerin tutumları üzerine bir çalışma (İldem, 2008).	Kurumsallaşma kavramı çerçevesinde sporcuların mesleklerine hissetmiş oldukları <u>bağlılığı</u> ın motivasyonun arasındaki ilişkiyi incelemektir.	Nicel	Yüksek lisans	Sporcuların kurumsallaşma algısı, mesleki <u>bağlılık</u> ve motivasyonları üzerinde, kısmi bir düzeyde, pozitif etki yarattığı belirlenmiştir.
2. İşletmelerde <u>kurumsallaşma</u> uygulamalarına yönelik çalışan tutumlarının <u>örgüte bağlılık</u> ve <u>iş tatmini</u> ile ilişkisi ve bir araştırma (Kaptanoğlu, 2011).	Lojistik sektöründe kurumsallaşmanın, iş gören <u>bağlılığı</u> ve iş tatmini üzerinde ne derece etkili olduğunu tespit etmektir.	Nicel	Yüksek lisans	Kurumsallaşma, örgütsel <u>bağlılık</u> ve iş tatminine pozitif yönde etki etmektedir.
3. İşletmelerde <u>kurumsallaşma</u> Düzeylerinin İşgörenlerin <u>örgütsel bağlılığına</u> Etkisi: İnşaat Sektöründe Bir Uygulama (Nehir, 2019).	İnşaat sektöründe yer alan işletmelerde bulunan iş görenlerin kurumsallaşmaya yönelik bakış açılarını belirlemek ve bu değer, örgütsel <u>bağlılık</u> üzerinde etkisini araştırmaktır.	Nicel	Yüksek lisans	Algılanan kurumsallaşma düzeyiyle örgütsel <u>bağlılık</u> arasında anlamlı bir farklılık olduğu ortaya çıkmıştır.
4. <u>Kurumsallaşma</u> ve <u>Örgütsel Bağlılık</u> Arasındaki İlişki: Bartın İlinde Bir Araştırma (Kalafat, 2019).	Bartın ilinde yer alan işletmelerde bulunan iş görenlerin kurumsallaşma düzeyi ile örgütsel <u>bağlılıkları</u> arasındaki ilişkiyi test etmektir.	Nicel	Yüksek lisans	Çalışmanın sonucunda kurumsallaşma düzeyi ile örgütsel <u>bağlılık</u> arasında anlamlı bir ilişki belirlenmiştir.
5. Aile işletmelerinin <u>kurumsallaşma düzeyi</u> ile İş görenlerin <u>bağlılık düzeyleri</u> arasındaki ilişkide iş Stresinin rolü (Nabiyeva,2021).	Kurumsallaşma seviyesi ile iş görenlerin <u>bağlılık</u> seviyeleri arasında yer alan ilişkide iş stresinin rolünü belirlemektir.	Nicel	Doktora	Yapılan araştırma sonucunda kurumsallaşma seviyesinde 1 birimlik artış örgütsel <u>bağlılığı</u> 0.66 düzeyinde arttırmaktadır.
6. İşletmelerde <u>kurumsallaşmanın</u> yenilik ve <u>performansa</u> etkisi (Yılmaz, 2007).	İşletmelerdeki kurumsallaşma düzeyinin yenilik ve performansa yönelik etkileri araştırılmıştır.	Nicel	Yüksek lisans	Kurumsallaşmaya ait boyutların örgütsel performansla herhangi bir anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 6 (devamı): Kurumsallaşma Çerçevesinde Örgütsel Bağlılık, İş Tatmini ve Örgütsel Performans ile İlgili Tezlerin İncelenmesi

7. Örgütlerde <u>kurumsallaşma</u> ve adaptif yeteneklerin pazarlama eylemlerine ve <u>örgütsel performansa</u> etkileri (Apaydın, 2007).	Pazarlama performansı üzerinde kurumsallaşma ve adaptif yeteneklerin etkileri incelenmektedir.	Nicel	Doktora	Formalleşme ile örgütsel performansın arasında herhangi bir korelasyona rastlanmamıştır. Profesyonelleşme ve özerklik ile performans arasında kısmi bir korelasyona denk gelinmiştir. Kültürel güç ile performans arasında ilişkiye rastlanmamıştır. Saydamlık ve tutarlılık ile performans arasında zayıf bir ilişki vardır. Kurumsallaşma düzeyi;
8. <u>Kurumsallaşma</u> düzeyi ile <u>iş tatmini</u> , açıkça konuşma isteği ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki: Otel çalışanları üzerinde bir araştırma (Duran, 2019).	Otel işletmelerinde kurumsallaşma düzeyi ile iş görenlerin iş tatmini seviyelerinin açıkça konuşma isteği ve işten ayrılma yönelimi arasındaki ilişki belirlemektir.	Nicel	Doktora	profesyonelleşme, tutarlılık, formalleşme şeklinde üç boyut halinde ele alınmıştır. Kurumsallaşmanın tüm boyutlarının dışsal iş tatmin boyutuyla olumlu ve anlamlı bir ilişki içerisinde olduğu belirlenmiştir.
9. <u>Kurumsallaşma</u> çabalarının <u>örgütsel performansa</u> etkisi: Perakende sektöründe bir uygulama (Yıldız, 2010).	Kurumsallaşma çalışmalarının örgütsel performansa yönelik etkilerini ortaya koymak ve aralarında yer alan ilişkiyi tespit etmektir.	Nicel	Yüksek lisans	Örgütsel performans; işlevsel, çıktı, yenilik ve uyum performansı boyutlarıyla ele alınmıştır. Buna göre nesnellik, şeffaflık ve profesyonellik ile örgütsel performans arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır.
10. İşletmelerdeki <u>kurumsallaşma</u> düzeyinin <u>işletme performansına</u> etkisi: Konaklama işletmelerinde bir uygulama (Gül, 2012)	Konaklama işletmelerinde kurumsallaşma düzeyinin öznel ve nesnel performansa etkisini ortaya çıkartmaktır.	Nicel	Yüksek Lisans	Otonomi, profesyonelleşme ve saydamlık gibi kurumsallaşma boyutlarının öznel işletme performansına olumlu yönde etki ettiği ortaya çıkartılmıştır. Saydamlık nesnel işletme performansının doluluk oranına olumlu etki ederken, formalleşme olumsuz etki etmiştir.

Tablo 6 (devamı): Kurumsallaşma Çerçevesinde Örgütsel Bağlılık, İş Tatmini ve Örgütsel Performans ile İlgili Tezlerin İncelenmesi

11. İşletmelerde <u>kurumsallaşmanın</u> iş gören <u>performansı üzerine</u> etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma (Karaçınar,2014).	Tekstil sektöründe faaliyet gösteren işletmelerde kurumsallaşmanın iş gören performansına etkisini ortaya çıkartmaktadır.	Nicel	Yüksek lisans	Profesyonelleşme dışında formalleşme, kültürel güç, hesap verebilirlik ve tutarlılık iş gören performansı üzerinde etkili olduğu ve anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir.
12. Aile şirketlerinin <u>performansında</u> <u>kurumsallaşmanın</u> ve kültürün etkisi (Aşan, 2010).	Aile şirketlerinin sahip olduğu avantajlar ve dezavantajlar doğrultusunda kurumsallaşmanın ve kültürün etkisiyle şirket performansında ne denli değişimlerin yaşandığını tespit etmektir.	Nicel	Yüksek lisans	Kurumsallığa ve kültüre yönelik bağımsız değişkenlerin kalite performansı, ürün geliştirme ve personel kalitesi performansı üzerinde anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır.
13. Sağlık kurumlarının <u>kurumsallaşmasının kurum performansını</u> üzerindeki etkisi (Öztürk, 2014).	Kurumsallaşmanın performansına yönelik etkilerini ortaya çıkartmak ve incelemektir.	Nicel	Doktora	Kurumsallaşma düzeyi ile kurum performansının doğru orantılı olduğu belirlenmiştir.
14. Aile şirketlerinin <u>kurumsallaşmasında</u> stratejik insan kaynakları yönetimi ve <u>firma performansına</u> etkisi (Başkurt, 2016).	Aile şirketlerinde stratejik insan kaynaklarını ve kurumsallaşmayı değerlendirmek; performans etkisini ortaya koymaktır.	Nicel	Yüksek lisans	Aile şirketlerinde kurumsallaşmaya verilen önem firma performansına olumlu yönde etki etmektedir.
15. Gıda sektöründe hizmet veren Türk aile şirketlerinde <u>kurumsallaşma unsurlarının</u> ve kıyaslama tekniklerinin <u>firma performansını</u> üzerindeki etkileri (Çoşkun, 2016).	Gıda sektöründe yer alan aile şirketlerinde kurumsallaşmanın ve kıyaslama tekniklerinin firma performansı üzerindeki etkileri ortaya çıkartılmak istenmiştir.	Nicel	Yüksek lisans	Sonuç olarak, kurumsallaşma ve kıyaslama tekniklerinin varlığı firma performansına pozitif yönde etki ettiği tespit edilmiştir.

Tablo 6 (devamı): Kurumsallaşma Çerçevesinde Örgütsel Bağlılık, İş Tatmini ve Örgütsel Performans ile İlgili Tezlerin İncelenmesi

16. Aile şirketlerinin <u>kurumsallaşma</u> süreci, aile şirketlerinin <u>kurumsallaşma unsurlarının performans üzerine etkisine</u> dair bir araştırma (Turanlı, 2018).	Aile şirketlerinde kurumsallaşma sürecinin performansa yönelik etkileri ortaya çıkartılmak istenmiştir.	Nicel	Yüksek lisans	Tutarlılığın profesyonelleşmenin, kültürel gücün performansa olumlu etki ettiği; formalleşmenin, esnekliğin ve şeffaflığın olumsuz etki ettiği tespit edilmiştir.
17. Aile şirketlerinde <u>kurumsallaşma</u> , insan kaynakları yönetimi ve <u>performans</u> (Uzunlular, 2018).	Aydın ilinde bulunan gıda sektöründe yer alan aile şirketlerinde kurumsallaşmanın ve etkili insan kaynakları yönetiminin, performans üzerinde etkili olup olmadığını tespit etmektir.	Nitel	Yüksek lisans	Kurumsallaşmanın ve etkili insan kaynakları yönetiminin performansa olumlu yönde etki ettiği tespit edilmiştir.
18. KOBİ'lerde <u>kurumsallaşma ve örgütsel performans ilişkisi</u> : Konya sanayi işletmeleri araştırması (Tefek, 2016).	Kobilerde kurumsallaşma boyutlarının (sadelik, esneklik, özerklik, formalleşme, profesyonelleşme, saydamlık ve tutarlılık) örgütsel performansa ait finansal ve finansal olmayan boyutlarına etkileri incelenmiştir.	Nicel	Yüksek lisans	Sadelik, geliştirme, saydamlık, özerklik, tutarlılık boyutlarının hem finansal hem de finansal olmayan performans boyutlarına anlamlı bir etki ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca finansal olmayan boyuta profesyonelleşme ve esnekliğin anlamlı bir etki ettiği belirlenmiştir. Formalleşme ise finansal boyuta anlamlı bir etki yaratmıştır.
19. Yerel yönetimlerde <u>kurumsallaşmanın kurum performansına</u> etkisi (Gül, 2018).	Kurumsallaşmanın, yerel yönetimlerde performansa yönelik etkilerini ortaya çıkartmak ve ilişkisini incelemektir.	Nicel	Yüksek lisans	Çalışmanın sonucunda kurumsal yönetime ait ilkelerin kurumsal performansla teorik ve deneysel boyutta ilişkili olduğu tespit edilmiştir.
20. Kobilerin <u>kurumsallaşmasının işletme performansına</u> etkisi: Tekstil sektöründe bölgesel bir uygulama (Abudureyimu, 2019).	Kurumsallaşmanın, tekstil sektöründe bulunan işletmelerin performanslarına yönelik etkileri incelenmektedir.	Nicel	Yüksek lisans	Kurumsallaşmaya yönelik gerçekleştirilen stratejilerin ve yöntemlerin, işletme performansını arttırabileceği tespit edilmiştir.

Tablo 6 (devamı): Kurumsallaşma Çerçevesinde Örgütsel Bağlılık, İş Tatmini ve Örgütsel Performans ile İlgili Tezlerin İncelenmesi

21. Yeni Türk Ticaret Kanunu ışığında <u>kurumsallaşma</u> ve kurumsal girişimciliğin <u>firma performansı</u> üzerindeki etkileri (Öğüt, 2019).	Yeni Türk Ticaret Kanunu'nun ön gördüğü şekilde kurumsal hayat doğrultusunda kurumsallaşma ve kurumsal girişimin firma performansı üzerindeki etkilerini incelemektir.	Nicel	Doktora	Kurumsallaşma ve kurumsal girişimlik ile performans arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkartılmıştır.
22. Aile şirketlerinde <u>kurumsallaşmanın</u> önemi ve <u>firma performansına</u> etkisi: İş gören algısı ile ilgili bir alan araştırması (Alkan, 2019).	Bursa ilinde yer alan aile işletmelerinin kurumsallaşmayı ne kadar önemsediklerini ortaya çıkartmak ve kurumsallaşmanın performans üzerindeki etkilerini incelemektir.	Nicel	Yüksek lisans	Kurumsallaşmanın iş gören performansına katkı sağladığı buna bağlı olarak şirketin performansında da pozitif yönde artış sağladığı tespit edilmiştir.
23. <u>Kurumsallaşmanın işletme performansı</u> ve verimliliği üzerine etkileri (Türkiye levha ve mobilya işletmeleri örneği) (Kırklıkçı, 2019).	Mobilya ve levha endüstrisinde yer alan işletmelerin kurumsallaşmaya yönelik önemli noktalarını belirlemek, performans ve verimliliğe yönelik temel yapıları ortaya çıkartmak, kurumsallaşmanın performans ve verimlilik üzerinde etkilerini tespit etmektir.	Nicel	Doktora	Kurumsallaşmanın verimlilik ve performansa pozitif yönlü bir katkı sağladığı ortaya çıkartılmıştır.
24. Spor yönetiminde <u>kurumsallaşmanın</u> , kurumsal yönetimin ve denetimin, <u>örgüt performansı</u> üzerine etkisi; Türkiye profesyonel futbol takımları üzerine analitik bir araştırma (Taştan, 2019).	Yönetişim ve denetim gibi yeni yönetim yaklaşımlarının ve kurumsallaşmanın; performans çerçevesinde spor kulüplerine etkilerini incelemektir.	Nicel	Doktora	Kurumsallaşma, kurumsal yönetim ve denetime yönelik uygulamaları ile kulüplerin sportif ve firma performansları arasında anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Yönetim performansında; kurumsallaşmanın, kurumsal yönetimin ve denetimin etkili olduğu; sportif faaliyetlerdeki başarılarında kurumsallığın ve kurumsal yönetimin etkisi olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 6 (devamı): Kurumsallaşma Çerçevesinde Örgütsel Bağlılık, İş Tatmini ve Örgütsel Performans ile İlgili Tezlerin İncelenmesi

25. <u>Kurumsallaşma ve performans</u> ilişkisi: Eskişehir ili örneği (Ülkem, 2020).	Kurumsallaşma, işletme performansı ve iş performansı arasındaki ilişkinin etkileşimini incelemektir.	Nicel	Yüksek lisans	Kurumsallaşma ile iş performansı arasında düşük seviyede pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Bunun aksine kurumsallaşma ile performansı arasında yüksek seviyede pozitif bir ilişki vardır edilmiştir.
26. Sivil toplum örgütlerinde <u>kurumsallaşma düzeyinin</u> ve kurumsal yönetim uygulamalarının <u>örgütsel performans</u> üzerindeki etkileri (Üsküplüoğlu, 2020).	Kurumsallaşma ve kurumsal yönetim ilkelerine uygun şekilde yönetilen STK’ında örgütsel performansın artıp artmadığı araştırılmaktadır.	Nicel	Yüksek lisans	Kurumsallaşma ve kurumsal yönetimin örgütsel performans ile anlamlı ve pozitif bir ilişki içerisinde olduğu gözlemlenmiştir.
27. <u>Kurumsallaşmanın</u> kurumsal uyum aracılığı ile <u>firma performansı üzerindeki etkisi</u> : Kurumsal yönetim endeksinde yer alan şirketler üzerine bir araştırma (Alp, 2021).	Kurumsal yönetim endeksinde yer alan işletmelerde kurumsallaşmanın nedensel gerçekleştiğini tespit etmektir.	Nicel	Doktora	Kurumsallaşmanın örgüt performansına pozitif etki ettiği; kurumsal uyumun aracılık rolünün bulunmadığı belirlenmiştir.
28. Sosyal girişimlerde <u>kurumsallaşma düzeyi</u> ve <u>örgütsel performans</u> üzerine bir araştırma (Güler, 2022).	Vakıf ve derneklerin kurum performansı üzerinde kurumsallaşmanın etkilerini incelemektir.	Nicel-Nitel	Doktora	Hem nicel hem de nitel çalışmalar kurumsallaşmanın performans üzerinde olumlu etkileri olduğunu ortaya koymuştur. Kurumsallaşmanın performansı arttıran bir nitelikte olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6’da Ulusal Tez Merkezi’nde yer alan ve “Kurumsallaşma, Örgütsel Bağlılık, İş Tatmini, Örgütsel Performans” kavramlarını bünyesinde barındıran tüm çalışmalara yer verilmiştir. Bu veriler ışığında gerçekleşen çalışmaların çoğunlukla nicel yöntem ile şekillendiği gözlemlenmektedir. Gerçekleşen çalışmaların %30’u doktora kapsamında gerçekleşirken; %70’i yüksek lisans kapsamında gerçekleşmiştir.

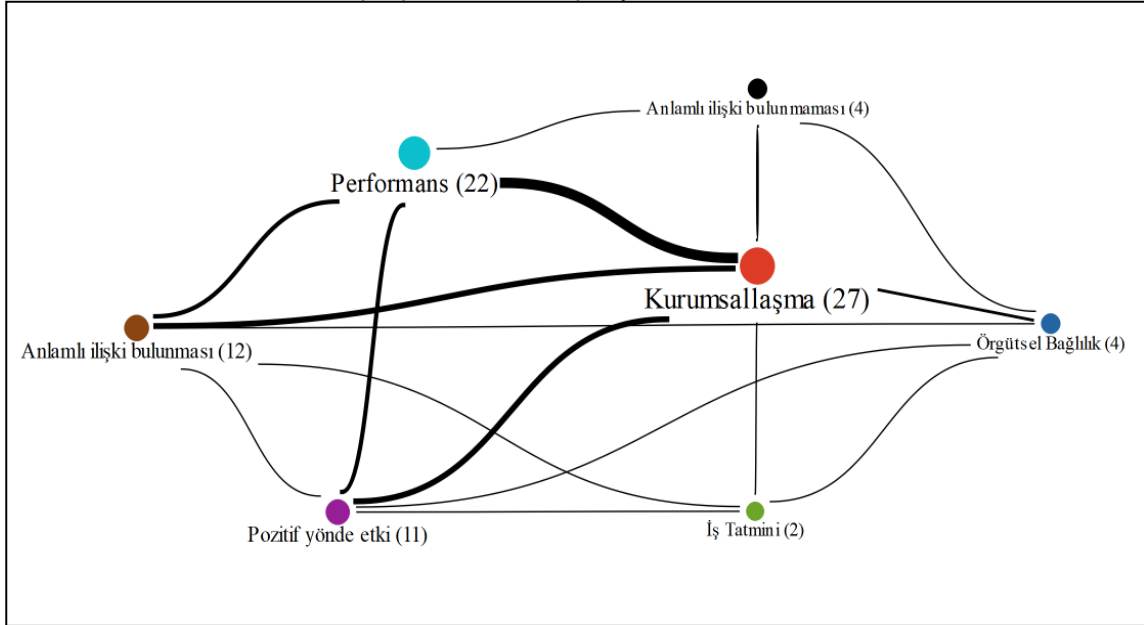

Şekil 2: Tez Çalışmalarının Sonuçlarıyla Elde Edilen Kelime Bulutu

Şekil 2’de, tez çalışmalarının sonuçlarıyla birlikte meydana gelen kelime bulutu gözlemlenmektedir. MAXQDA 2022 yazılımı ile elde edilen kelime bulutunda; kurumsallaşma ve performans kavramlarının türevleri ön plana çıkmıştır. Aynı zamanda kelime bulutunda, kurumsallaşmanın alt boyutları arasında yer alan; formalleşme, profesyonelleşme, tutarlılık kavramlarının yer aldığı belirlenmiştir. Bu ifadelerin yanı sıra dikkat çeken unsurlardan bir tanesi de “anlamı, pozitif, olumlu” kavramlarının diğer kavramlara göre daha baskın nitelikte olmasıdır. Elde edilen kelime bulutu aracılığı ile kurumsallaşma, bağlılık, performans arasında ve çalışmaların çoğunda; pozitif yönlü ve olumlu bir eğilim durumu söz konusudur.

Şekil 3: Tez Çalışmalarının Sonuçlarıyla Elde Edilen Kod Haritası

İçerik analizi, sosyal bilimlerde dikkat çeken ve sıklıkla kullanılan bir teknik olarak ön plana çıkmaktadır. İçerik analizi, bir metinden elde edilen bazı sözcüklerle birlikte küçük içerik kategorileri elde edildiği ve özetlendiği; yinelenebilir, sistematik bir yöntem olarak ifade edilmektedir. İçerik analizi ile birlikte objektif sonuçlar elde etmek; sistematik bir yapıyla analiz gerçekleştirmek mümkün olabilmektedir. İçerik analizi, metinden ya da metinlerden kategorik anlamlar çıkarabilecek kelimelerin varlığını belirlemeye yönelik gerçekleştirilmektedir (İlgar ve İlgar, 2014, 39). İçerik analizi içerisinde yer

alan kodlama yöntemi ile birlikte büyük boyutta nitel verilerin incelenmesi mümkün olabilmektedir. Kodlama ile birlikte verinin içerisinden neticeye kavuşturacak niteliksel kelimeler çıkartabilmektedir.

Söz konusu tez çalışmalarının sonuçları (Tablo 6), MAXQDA 2022 yazılımına aktarılmış ve kodlama yöntemiyle sonuçlardan uygun düzeyde veri elde edilmiştir. Bu veriler doğrultusunda oluşturulan ve Şekil 4'te yer alan kod haritası, tez çalışmalarının nasıl bir sonuca vardığını; kavramsal olarak Kurumsallaşma, Örgütsel Bağlılık, İş tatmini ve Örgütsel Performans olgularının nasıl bir ilişki içerisinde bulduklarını ifade edebilmektedir. Kod haritası incelendiğinde; çoğu çalışmada anlamlı bir ilişkinin olduğu, pozitif yönde bir etkinin bulunduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca gerçekleşen çalışmalarda kurumsallaşma ve performans kavramlarının diğer kavramlara göre daha yüksek bir ilişki içerisinde buldukları tespit edilmiştir. Yapılan bazı çalışmalarda anlamlı ilişkinin bulunmadığı da ifade edilmiştir. Bu zamana kadar tüm kavramları (kurumsallaşma, örgütsel bağlılık, iş tatmini ve örgütsel performans) içeren bir çalışmanın gerçekleşmediği de kod haritasında gözlemlenmektedir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bibliyometrik analiz yöntemi ile yapılan araştırma sonucunda kurumsallaşma kavramı ile ilgili gerçekleşen tez çalışmaların niceliksel değerleri tespit edilmiştir. Yapılan analiz neticesince kurumsallaşma kavramı, 1995 – 2000 yıllarında dikkatleri üzerinde çekmeye başlamıştır. Bu kavramla ilgili gerçekleşen çalışmaların 2016 – 2020 yıllarında en yüksek seviyeye ulaştığı tespit edilmiştir. Örgütlerin yönetim şekli bu konu kapsamında meydana gelen çalışmalara olan ilgiyi arttırdığı düşünülmektedir. Aile şirketlerinde bulunan yönetim modelleri ile kurumsallaşma olan ilişki bu duruma örnek olarak gösterilebilmektedir. Aynı zamanda son yıllardaki küreselleşmedeki meydana gelen artış ile birlikte işletmelerin ne düzeyde kurumsallaştığı önem arz edebilmektedir. Bu durumların etkileri akademide yer alan çalışmalarda irdelenmekte ve çalışmalarda sayısal olarak önemli düzeyde bir artışa sebebiyet verebilmektedir. Kurumsallaşmayı konu alan yüksek lisans çalışmalarının büyük bir oran ile birlikte işletme (%51,28) alanında gerçekleştiği gözlemlenmiştir. Doktora çalışmalarında da durum yüksek lisans çalışmalarıyla benzer niteliktedir. Kurumsallaşmayı temel alan doktora çalışmalarının en yüksek şekilde işletme (%43,70) alanında meydana geldiği tespit edilmiştir.

Çalışmaya kurumsallaşma çerçevesinde örgütsel bağlılık, iş tatmini ve örgütsel performans kavramlarını ele alan tez çalışmalarının incelenmesiyle devam edilmiştir. İncelemenin ilk aşamasını kurumsallaşmanın örgütsel bağlılık ile olan ilişkiyi / etki düzeyini konu alan çalışmalar meydana getirmektedir. Bu bağlamda yüksek lisans kapsamında, kurumsallaşma ve örgütsel bağlılığı temel alan 4 çalışma meydana geldiği gözlemlenmiştir. Bu iki kavramı birlikte değerlendiren ve doktora kapsamında yer alan 1 çalışmanın var olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu çalışmalarda genelinde kurumsallaşma ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı ilişki tespit edilmiş ve çalışmaların çoğunda, kurumsallaşmanın örgütsel bağlılık üzerinde etkili olduğu ifade edilmiştir. Araştırmanın ikinci aşamasında kurumsallaşma ile iş tatmine yönelik var olan ilişkiyi / etkiyi inceleyen çalışmalara yer verilmiştir. Bu aşamada kurumsallaşma ile iş tatminine inceleyen 1 yüksek lisans çalışması ve 1 doktora çalışmasının gerçekleştiği gözlemlenmiştir. Yüksek lisans çalışmasında kurumsallaşmanın iş tatminini pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Doktora tezinde ise kurumsallaşma ile iş tatmini arasında anlamlı bir ilişki gözlemlenmiştir. Son olarak kurumsallaşma ile örgütsel performans kavramlarına yönelik gerçekleşen tez çalışmaları ele alınmıştır. Bu bağlamda 15 yüksek lisans çalışması, 6 doktora çalışmasının gerçekleştiği belirlenmiştir. Çalışmalarda genellikle kurumsallaşmanın örgütsel performans ile anlamlı bir ilişki içerisinde olduğu ifade edilmiştir. Aynı zamanda yapılan çalışmaların sonuçlarında kurumsallaşmanın örgütsel performansı pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Tez çalışmalarının sonuçlarına yönelik MAXQDA uygulamasında kodlama işlemi gerçekleştirilmiştir. Bu sayede kurumsallaşma, örgütsel bağlılık, iş tatmini ve örgütsel performans arasında yer alan ilişki haritası şekillenmiştir.

Gerçekleşen tez çalışmalarında kullanılan yöntemin genellikle nicel araştırma yöntemi olduğu tespit edilmiştir. Gelecekte, bu kavramlar üzerinde yapılacak nitel araştırmaların, literatüre katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Aynı zamanda kurumsallaşma ile örgütsel bağlılığı ve kurumsallaşma ile iş tatminini ele alan tez çalışmalarının da az sayıda olduğu gözlemlenmiştir. Bu kavramları esas alan çalışmaların artış göstermesi alanda yer alan önemli bir eksikliği tamamlayabilmektedir. Ayrıca meydana gelecek çalışmaların sektörel olarak farklılaşması, kıyaslama noktasında araştırmacılara destek sağlayabilmektedir.

Son olarak, literatürde kurumsallaşmaya yönelik bibliyometrik bir analizin gerçekleşmediği gözlemlenmiştir. Aynı zamanda literatürde kurumsallaşmayı temel alarak örgütsel bağlılığa, iş tatminine

ve örgütsel performansa yönelik gerçekleştirilmiş tez çalışmalarını inceleyen herhangi bir araştırmaya denk gelinmemiştir. Dolayısıyla bu çalışma, ilerleyen zamanlarda, söz konusu kavramlar (kurumsallaşma ile örgütsel bağlılık, iş tatmini ve örgütsel performans) üzerinden meydana gelecek çalışmalara katkı sunması beklenmektedir.

Yazarlık Katkısı

Araştırmanın %70'lik kısmı birinci yazar Okan Kekül'ün katkısıyla, %30'luk kısmı ise ikinci yazar Kurtuluş Yılmaz Genç'in katkısıyla hazırlanmıştır.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırmanın verileri kaynak taramasına dayalı olarak toplandığı için etik kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Abudureyimu, T. (2019). Kobilerin Kurumsallaşmasının İşletme Performansına Etkisi: Tekstil Sektöründe Bölgesel Bir Uygulama. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Doç. Dr. Pınar Başar). İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akal, Z. (2005). *İşletmelerde Performans Ölçüm ve Denetimi*. Ankara: MPM Yayınları.
- Akat, İ. & Atılğan, T. (1992). *Sanayi İşletmelerinde Kurumlaşma ve Şirket Kültürü*. Ankara: Lale Ofset.
- Alkan, D. (2019). Aile Şirketlerinde Kurumsallaşmanın Önemi ve Firma Performansına Etkisi: İş Gören Algısı ile İlgili Bir Alan Araştırması. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Celal Kızıldere). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alp, A. T. (2021). Kurumsallaşmanın Kurumsal Uyum Aracılığı ile Firma Performansı Üzerindeki Etkisi: Kurumsal Yönetim Endeksinde Yer Alan Şirketler Üzerine Bir Araştırma. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). (Prof. Dr. Ülkü Uzunçarşılı). İstanbul: Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Apaydın, F. (2007). Örgütlerde Kurumsallaşma ve Adaptif Yeteneklerin Pazarlama Eylemlerine ve Örgütsel Performansa Etkileri. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). (Danışman: Doç. Dr. Cengiz Yılmaz). Gebze: Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü SBE.
- Apaydın, F. (2009). Kurumsal Teori ve İşletmelerin Kurumsallaşması. *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10(1), 1-22.
- Aşan, C. (2010). Aile Şirketlerinin Performansında Kurumsallaşmanın ve Kültürün Etkisi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Prof. Dr. Canan Çetin). İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ataman G. (2002). *İşletme Yönetimi*. İstanbul.
- Ataman, G. (2001). *İşletme Yönetimi Temel Kavramlar ve Yeni Yaklaşımlar*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Aydemir, B., Seymen, O. A. & Taşçı, A. D. A. (2004). Aile İşletmelerinde Kurumsallaşma Süreci ve Sektörel Bir Uygulama. *1. Aile İşletmeleri Kongresi- Kongre Kitabı 17-18 Nisan 2004* İçinde (s. 604-615). İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayını.
- Balay, R. (2010). *Yönetici ve Öğretmenlerde Örgütsel Bağlılık*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Başar, D. (2016). Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları, Rekabetçi Örgüt Kültürü Oryantasyonları ile Firma ve Çalışan Performansı Arasındaki İlişki: Türkiye'de Faaliyet Gösteren Katılım Bankaları Üzerinde Bir Araştırma. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). (Danışman: Prof. Dr. Cemal Zehir). Gebze: Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başkurt, G. (2016). Aile Şirketlerinin Kurumsallaşmasında Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi ve Firma Performansına Etkisi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Erkut Altındağ). İstanbul: Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayram, L. (2005). Yönetimde Yeni Bir Paradigma Örgütsel Bağlılık. *Sayıştay Dergisi*, 15(50), 125-139.
- Becker, H. S. (1960). Notes on the Concept of Commitment. *American Journal of Sociology*, 66(1), 32-40.
- Cano, J. & Miller G. (1992). A Gender Analysis of Job Satisfaction, Job Satisfier Factors and Job Dissatisfier Factors of Agricultural Education Teacher. *Journal of Agricultural Education*, 33(3), 40-46.

- Cevher, E. (2014). Kurumsallaşma Küçük İşletmeler İçin Bir Çözüm Müdür Yoksa Yok Olma Nedeni midir? *Journal of International Social Research*, 7(32), 583-594.
- Chen, T. Y. (2002). Measuring Firm Performance with DEA and Prior Information in Taiwan's Banks. *Applied Economics Letters*, 9(3), 201-204.
- Çoşkun, Z. (2016). Gıda Sektöründe Hizmet Veren Türk Aile Şirketlerinde Kurumsallaşma Unsurlarının ve Kıyaslama Tekniklerinin Firma Performansı Üzerindeki Etkileri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Erkut Altındağ). İstanbul: Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DiMaggio, P. J. & Powell, W. W. (1991). Introduction. (Ed. Powell, W. W. ve DiMaggio, P. J.). *The New Institutionalism in Organizational Analysis* İçinde (s.1-38). Chicago: University of Chicago Press.
- Duran, A. (2019). Kurumsallaşma Düzeyi ile İş Tatmini, Açıkça Konuşma İsteği ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişki: Otel Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). (Danışman: Doç. Dr. Kamil Unur). Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Etzioni, A. (1975). *Comparative Analysis of Complex Organizations*. London: The Free Press.
- Greening, D. W. & B. Gray (1994). Testing a Model of Organizational Response to Social and Political Issues. *Academy of Management Journal*, 37(3), 467-498.
- Gupta, A. & Mason, M. (2014). Transparency and International Environmental Politics, (Derleyen: M. M. Betsill, K. Hochstetler & D. Stevis). *Advances in International Environmental Politics* İçinde (356-380). London: Palgrave Macmillan.
- Gül, E. (2018). Yerel Yönetimlerde Kurumsallaşmanın Kurum Performansına Etkisi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ercan Ergün). Kocaeli: Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gül, H. (2002). Örgütsel Bağlılık Yaklaşımlarının Mukayesesi ve Değerlendirmesi. *Ege Üniversitesi İ.İ.B.F. Ege Akademik Bakış*, 2(1), 37-55.
- Gül, H. (2012). İşletmelerdeki Kurumsallaşma Düzeyinin İşletme Performansına Etkisi: Konaklama İşletmelerinde Bir Uygulama. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Prof. Dr. Salih Kuşluyan). Nevşehir: Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güler, B. (2022). Sosyal Girişimlerde Kurumsallaşma Düzeyi ve Örgütsel Performans Üzerine Bir Araştırma. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). (Danışman: Prof. Dr. Hilmi Bahadır Akın). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hall, D. T., Schneider, B. & Nygren, H. T. (1970). Personal Factors in Organizational Identification. *Administrative Science Quarterly*, 15(2), 176-190.
- Herzberg, F. (1965). The Motivation To Work Among Finnish Supervisors. *Personnel Psychology*, 18(4), 393-402.
- Hoppock, R. (1935). *Job Satisfaction*. Harper.
- Hoş, C. & Oksay, A. (2015). Hemşirelerde Örgütsel Bağlılık ile İş Tatmini İlişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(4), 1-24.
- İldem, K. (2018). Sporcuların Kurumsallaşma Algılarının Mesleklerine Olan Bağlılıkları ve Motivasyonları Üzerindeki Etkisini Anlamak: Güreşçilerin Tutumları Üzerine Bir Çalışma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Saadet Çetinkaya). İstanbul: Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İlgar, S. C. & İlgar, M. Z. (2014). Nitel Veri Analizinde Bilgisayar Programları Kullanılması. *İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 31-78.
- Kalafat, K. (2019). Kurumsallaşma ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki: Bartın İlinde Bir Araştırma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Prof. Dr. Şaban Esen). Bartın: Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kanter, R. M. (1968). Commitment and Social Organizations. *American Sociological Review*, 449-517.
- Kaptanoğlu, N., B. (2011). İşletmelerde Kurumsallaşma Uygulamalarına Yönelik Çalışan Tutumlarının Örgüte Bağlılık ve İş Tatmini ile İlişkisi ve Bir Araştırma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Prof. Dr. Uğur Yozgat). İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kara, M. A. (2022). Türkiye'de Kurumsal Yönetişim Konusu ile İlgili Yayımlanan Doktora Tezlerinin Bibliyometrik Analiz Yöntemi ile İncelenmesi. *Journal of Business Innovation and Governance*, 5(2), 199-222.

- Karaçınar, H. (2014). İşletmelerde Kurumsallaşmanın İşgören Performansı Üzerine Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Doç. Dr. Bünyamin Akdemir). Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kırklıkçı, A. B. (2019). Kurumsallaşmanın İşletme Performansı ve Verimliliği Üzerine Etkileri (Türkiye Levha ve Mobilya İşletmeleri Örneği). (Yayımlanmamış Doktora Tezi). (Danışman: Doç. Dr. Tarık Gedik). Düzce: Düzce Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kimberly, J. (1979). Issues in the Creation of Organizations: Initiation, Innovation, Institutionalization. *Academy of Management Journal*, 19(9), 437-457.
- Koçel, T. (2003). *İşletme Yöneticiliği*. İstanbul: Beta Yayın Dağıtım A.Ş.
- Luthans, E. (1995). *Organizational Behavior*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- McBurney, M. K. & Novak, P. L. (2002). What is Bibliometrics and Why Should You Care. *Professional Communication Conference, IPCC Proceedings* İçinde (s. 108-114). IEEE International.
- Meyer J. W. & Rowan B. (1977). Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony, *The American Journal Of Sociology*, 83(2), 348-349.
- Meyer, J. P. & Allen, N. J. (2004). TCM Employee Commitment Survey Academic Users Guide 2004. *The University of Western Ontario*, 12-13.
- Meyer, J. P. & Allen, N. J. (1991). A Three-Component Conceptualization of Organizational Commitment. *Human Resource Management Review*, 1(1), 61-89.
- Mowday, R. T., Porter, L. W. & Steers, R. M. (1982). *Employee—Organization Linkages: The Psychology of Commitment, Absenteeism and Turnover*. Academic Press.
- Nabiyeva, G. (2021). Aile İşletmelerinin Kurumsallaşma Düzeyi ile İşgörenlerin Bağlılık Düzeyleri Arasındaki İlişkide İş Stresinin Rolü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). (Danışman: Prof. Dr. İrfan Yazıcıoğlu). Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Nehir, T. (2019). İşletmelerde Kurumsallaşma Düzeylerinin İşgörenlerin Örgütsel Bağlılığına Etkisi: İnşaat Sektöründe Bir Uygulama. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Doç. Dr. Hakan Koç). Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- O'Reilly, C. A. & Chatman, J. (1986). Organizational Commitment and Psychological Attachment: The Effects of Compliance, Identification, and Internalization on Prosocial Behavior. *Journal of Applied Psychology*, 71(3), 492-499.
- Öğüt, E. (2019). Yeni Türk Ticaret Kanunu Işığında Kurumsallaşma ve Kurumsal Girişimciliğin Firma Performansı Üzerindeki Etkileri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). (Danışman: Prof. Dr. Muammer Zerenler). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztürk, D. (2019). Örgütsel Yaklaşımlar 1. (Ed. Y. D. Uslu, Y. Hancıoğlu, G. Yeşilaydın & N. O. Kara). *Örgütsel Performans* İçinde (s. 240-256). Eskişehir: Nisan Kitapevi.
- Öztürk, P. (2014). Sağlık Kurumlarının Kurumsallaşmasının Kurum Performansı Üzerindeki Etkisi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). (Danışman: Prof. Dr. Mustafa Aksu). İstanbul: Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Penley, L. E. & Gould, S. (1988). Etzioni's Model of Organizational Involvement: A Perspective for Understanding Commitment To Organizations. *Journal of Organizational Behavior*, 9(1), 43-59.
- Porter, L. W., Steers, R. M., Mowday, R. T. & Boulian, P. V. (1974). Organizational Commitment, Job Satisfaction and Turnover Among Psychiatric Technicians. *Journal of Applied Psychology*, 59(5), 603-609.
- Pritchard, A. (1969). Statistical Bibliography or Bibliometrics? *Journal of Documentation*, 25(4), 348-349.
- Pugh, D. S., Hickson, D. J., Hinings, C. R., Macdonald, K. M., Turner, C. & Lupton, T. (1963). A Conceptual Scheme for Organizational Analysis. *Administrative Science Quarterly*, 8(3), 289-315.
- Salancik, G. (1977). Commitment and the Control of Organizational Behavior and Belief. (Ed. B. Staw, & G. Salancik). *New Directions in Organizational Behavior* İçinde (s. 1-54). Chicago: St. Clair Press.
- Salancik, G. R. (1977). *Commitment and The Control of Organization Behavior and Belief, New Directions in Organization Behavior*. Chicago: Illionis. St. Clair Press.
- Scott, W. R. (1987). The Adolescence of Institutional Theory. *Administrative Science Quarterly*, 32(4), 493-511.

- Selznick, P. (1953). *Tva and The Grass Roots: A Study in The Sociology of Formal Organization*. Univ of California Press.
- Selznick, P. (1996). Institutionalism ‘Old’ And ‘New’. *Administrative Science Quarterly*, 41(2), 270-277.
- Sheldon, M. E. (1971). Investments and Involvements as Mechanisms Producing Commitment to the Organization. *Administrative Science Quarterly*, 0(16), 143-150.
- Songur, M. (1995). *Mahalli İdarelerde Performans Ölçümü*. Ankara: Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü Yayını.
- Staggenborg, S. (1988). The Consequences of Professionalization and Formalization in The Pro-Choice Movement. *American Sociological Review*, 53(4), 585–606.
- Şen, E. (2017). *Kurumsallaşma ve Kurumsal Yönetişim*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Şimşek, Z. (1998). Üç Perspektif Işığında Örgütsel Kuramın Bugünü ve Geleceği Üzerine Bir Değerlendirme, 6. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi 21-23 Mayıs 1998* İçinde (s. 210). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Taş, Y. & Akdemir, A. (2005). Hastane Organizasyonlarında Kurumsallaşma ve Bunu Etkileyen Faktörler. <http://www.sabem.saglik.gov.tr/AkademikMetinler/linkdetail.aspx?id=3052> adresinden 06 Haziran 2022 tarihinde erişildi.
- Taştan, H. Ş. (2019). Spor Yönetiminde Kurumsallaşmanın, Kurumsal Yönetişimin ve Denetimin, Örgüt Performansı Üzerine Etkisi; Türkiye Profesyonel Futbol Takımları Üzerine Analitik Bir Araştırma. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). (Danışman: Prof. Dr. Bilge Donuk). İstanbul: İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Tefek, A. (2016). Kobi'lerde Kurumsallaşma ve Örgütsel Performans İlişkisi: Konya Sanayi İşletmeleri Araştırması. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Doç. Dr. Ali Şükrü Çetinkaya). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turhanlı, E. (2018). Aile Şirketlerinin Kurumsallaşma Süreci, Aile Şirketlerinin Kurumsallaşma Unsurlarının Performans Üzerine Etkisine Dair Bir Araştırma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Prof. Dr. Alper Özer). İstanbul: Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uğur, A. (2003). *İşletmelerde Verimlilik*. Adapazarı: Sakarya Kitabevi.
- Uzunlular, Y. (2018). Aile Şirketlerinde Kurumsallaşma, İnsan Kaynakları Yönetimi ve Performans. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi İbrahim İnan). Mersin: Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ülken, A. (2020). Kurumsallaşma ve Performans İlişkisi: Eskişehir İli Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Doç. Dr. Cengiz Duran). Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Üsküplüoğlu, M. K. (2020). Sivil Toplum Örgütlerinde Kurumsallaşma Düzeyinin ve Kurumsal Yönetişim Uygulamalarının Örgütsel Performans Üzerindeki Etkileri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Doç. Dr. Nihal Kartaltepe Behram). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vroom, V. H. (1964). *Work and Motivation*. Wiley.
- Yavuz, Y. (2007). İşletmelerde Kurumsallaşmanın Yenilik ve Performansa Etkisi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Doç. Dr. Ali Ekber Akgün). Kocaeli: Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız, E. (2010). Kurumsallaşma Çabalarının Örgütsel Performansa Etkisi: Perakende Sektöründe Bir Uygulama. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Prof. Dr. Adem Ögüt). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 7 - Number: 23 p. 195-212, Spring 2023

Epidemic (Communicable) Diseases on Lesbos Island (1890-1912)* *Midilli Adası 'nda Salgın Hastalıklar (1890-1912)*

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1143534>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
13.07.2022

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
03.01.2023

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.03.2023

Asya Studies

Dr. Öğr. Üyesi Arzu Bayraka Taşkaya
Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal
Bilimler Meslek Yüksekokulu, Dış
Ticaret Bölümü
a.baykara20@gmail.com

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0002-1712-4881>

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. This article was checked by Intihal.net. This article is under the Creative Commons license. Ethics committee approval is not required for this article.

Abstract

Lesbos Island was one of the first places where quarantine was applied in the Ottoman Empire due to its location. Many diseases such as smallpox, measles, cholera, rabies, meningitis, typhoid, and plague were widespread on the island. The plague, which broke out in 1907 had great effects on the island. With the outbreak of the plague, precautions had to be taken in many places, especially in the island and Istanbul, to which it was connected. A bacteriologist was brought from Istanbul and Izmir for the diagnosis of the cases, and measures were taken accordingly. The plague, which spread in a short time, infected two confectioner's apprentices who came into contact with the dead mice in the sacks; the number of contacts increased after one of the shopkeepers, Grocery Yorgi, threw the mouse away. The symptoms of the plague in the baker's apprentice were understood from the inguinal swelling. The plague also spread to Anatolia from those who went from Lesbos to Dikili. The government attempted to treat plague with medication. Given the course and spread of the disease, serum was brought from the Pasteur Institute in Paris and used as a treatment. The plague, which first appeared on Lesbos Island in 1907, continued for three months; was prevented by quarantines and tight cordons. The public was not satisfied with the disease prevention and the assistance provided. In particular, the financing of health maintenance by local municipalities resulted in social unrest. In this study the diseases that occurred in Lesbos Island and how the plague, which occurred in 1907, affected the island and surrounding sanjaks were examined based on the documents. The studies of the Ottoman Empire especially on protection of public health and how they struggled with diseases were discussed.

Keywords: Lesbos Island, Quarantine, Infectious Diseases, Plague, Treatment

Öz

Midilli Adası, önemli bir mevkide oluşu sebebiyle Osmanlı Devleti'nde karantina uygulamasının yapıldığı ilk yerlerden biri olmuştur. Adada; çiçek, kızamık, kolera, kuduz, menenjit, tifo, veba gibi birçok hastalık görülmüştür. 1907 yılında çıkan veba ise adada büyük etkilere yol açmıştır. Veba hastalığının çıkmasıyla başta ada ve İstanbul olmak üzere irtibatlı olduğu birçok yerde tedbir alınmak zorunda kalınmıştır. Vakaların teşhisi için İstanbul'dan ve İzmir'den bir bakteriyolog getirilmiş; durumla alakalı tedbirler alınmıştır. Kısa sürede yayılma alanı bulan veba, çuval içindeki ölü farelerle temas eden iki şekerçi çırağına bulaşmış; esnaftan Bakkal Yorgi'nin fareyi çöpe atmasıyla temaslı sayısı artmıştır. Fırıncı çırağında ise vebanın belirtileri kasık şişliğinden anlaşılmıştır. Veba, Midilli'den Dikili'ye gidenlerden Anadolu'ya da geçmiştir. Vebayı tedavi etmek için ilaç kullanılmıştır. Daha sonra hastalığın gidişatı ve yayılımına bakarak Paris'teki Pasteur Enstitüsü'nden serum getirilmiş; tedavi bu şekilde yapılmıştır. 1907'de Midilli Adası'nda başlayan veba, üç ay süreyle devam etmiş; karantinalarla ve alınan sıkı kordonlarla önlenebilmiştir. Halk, hastalığın idamesinden ve yapılan yardımlardan memnun kalmamış; özellikle hastalığın ekonomisinin yerel belediyelerden karşılanması tepkiye yol açmıştır. Bu çalışmada Midilli Adası'nda meydana gelen hastalıklar ve 1907'de meydana gelen veba hastalığının, ada ve çevresindeki etraf sancakları nasıl etkilediği arşiv belgelerinin izinde incelenmiştir. Osmanlı Devleti'nin özellikle halkın sağlığını koruma konusunda yaptığı çalışmalar ve hastalıklarla nasıl mücadele edildiği ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Midilli Adası, Karantina, Bulaşıcı Hastalıklar, Veba, Tedavi

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Baykara Taşkaya, A. (2023). Epidemic (Communicable) Diseases on Lesbos Island (1890-1912). *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7(23), 195-212.

INTRODUCTION

Lesbos is a mountainous Greek Island situated in the northeast of the Aegean Sea. Closer to Ayvalık and Buhraniye districts of Turkey more than Greece's mainland, Lesbos is the third largest island in Greece after Crete and Euboea. Its name is derived from the old "Lesb(v)os", and the name given to the island in Turkish (*Midilli*) is derived from the town "Mytilene", which was a central place in the medieval ages. Its history dates back to the 3rd century BC. The island is reminiscent of a rounded triangle and connected to the sea by narrow exits; however, there are two gulfs that expand inwards: Gulf of Geras in the southeast and Gulf of Kalloni in the south. Both gulfs provide unique shelters for small-scale ships. The gulfs, edging deeply in the island, gave Lesbos a fragmented appearance (Darkot, 1993: 282).

Lesbos, which became a part of the Ottoman Empire in 1462, had become one of the important centers that delivered olive oil and soap to the palace, especially due to its proximity to Istanbul (Arıkan, 2006:1-24). Lesbos was annexed to the State of Archipelago (*Eyālet-i Cezāyir-i Bahr-i Sefid in Ottoman Turkish*) and this province was first established during the reign of Suleiman the Magnificent (1520-1566) in 1553 by adding Kocaeli, Sığla, Biga from the State of Anatolia, Eğriboz, İnebahtı, Mezistre, Karlıeli from State of Rumeli and Lesbos Sanjaks. The boundaries of this province had differed over time (For more detailed information, see Ünal, 2002: 251-261; Ünen, 2013). Gelibolu (Gallipoli), the center of the State of Archipelago, preserved its feature of being a center until the 19th century. While Lesbos Island was going to be turned into an intermediate sanjak, after the Tanzimat, new regulations took place constantly. Meanwhile, Biga as the center, the islands of Rhodes, Lesbos, Chios and Kos were annexed to the province. In addition, Cyprus Island was also connected to the province at one stage; Biga Sanjak was transferred to Hüdâvendigar Province¹. The province consisted of Tenedos, Lemnos, Lesbos, Imbros, Kos, and Kastellorizo in 1876, with Chios and Rhodes being the most important centers (See: Şakiroğlu, 1993: 500-501).

The fact that the people of Lesbos did not participate in the Greek Revolt between 1821 and 1828 was effective in maintaining the relative prosperity of Lesbos in the 18th century. In 1840 an epidemic of plague was experienced, which particularly affected the Muslim population, with the death toll amounting to 40,000. Subsequently, the island witnessed a significant population explosion (Kiel, 2005: 11-14). According to the annuals registered by Vital Cuinet as of 1892, the island had a total population of 27,079: 2540 Muslims and 24,539 Orthodox Christians (Cuinet, 1892: 352). On the other hand, Lesbos Island had a population of 400 Muslims and 16,847 Christians in the 19th century. As is seen, non-Muslims constituted the majority of the population of the island. In line with the population proportion of muslims and non-muslims, there were 33 mosques and 51 churches on the island (1301 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salname, 109-110). There is a bulk of research on the social and economic history of the island (Payzın 2008; Arıkan, 2010; Ünver, 2012; Büyükkal, 2015). Ayvalık (Kydonia) was an important economic center established by the people coming from the island of Lesbos (For Ayvalık: Darkot, 1942; Erım, 1948; Yorulmaz, 2000).

The government, especially the local administration and Istanbul, took specific measures in order to combat these epidemic diseases, particularly the diseases seen in Lesbos and the plague epidemic that emerged in 1907. In an attempt to shed light on epidemic diseases that prevailed in Lesbos and affected many people until the end of the National Struggle, the current study discussed the example of Rhodes Island and how the Ottoman state struggled with diseases in detail. All the cases mentioned throughout the paper are based on the documents in the Prime Ministry Ottoman Archives affiliated to the General Directorate of State Archives. Further information about the social and economic situation of the state has also been given when explaining these diseases.

¹ Especially the administrative and economic situation of Hüdâvendigar in the 15th and 16th centuries, see Ömer Lütfi Barkan-Enver Meriçli, 1988.

Map 1: Midilli (Lesbos) Island (Duran, 1996: 27)

HEALTH ORGANIZATION

Epidemics, which were widespread in the Ottoman Empire in the 19th century and early 20th century, as in many parts of the world, led to the deaths of a large number of civilians and soldiers (Temel, 2008). Undoubtedly, the most important institution of the health organization was hospitals. It is stated in the annual that there was a military hospital inside the castle on Lesbos Island in the 19th century and everyone was treated in this hospital, regardless of whether they were Muslim or non-Muslim (1318 State of Archipelago Annual, 156). It was also recorded that there were five pharmacies close to each other in the adjacent bazaar (ibid).

Lesbos Island was one of the first quarantine sites (Çadırcı, 2013: 310-311 and also four quarantines Panzac, 2007). The quarantine was applied in several ways. In absolute or complete quarantine, the mobility of people or animals in contact with the infectious disease was strictly limited for longer than the longest incubation period. In the **modified quarantine**, the mobility of humans and animals were partially restricted. In **personal surveillance**, which was another quarantine application, contacts were kept under close scrutiny and examined once or twice a day for the urgent diagnosis of infection and disease. In **isolation**, a part or group of individuals and animals were isolated from other groups in order to be observed and kept under control (Gülesen, 1973: 157). In general, the quarantine procedure was applied carrying out one of these strategies. One of the institutions that started to operate in the state centers of the Tanzimat Period was the quarantine sites. A director, a clerk, two guardians, and a physician would be assigned in the quarantine areas. All of these officers were paid monthly from the revenues of financial office (Çadırcı, 2013: 232). A quarantine tax had been imposed on those places since 1845 in order to cover the other costs of quarantines, which were decided to be set on the coasts and ports where trade was intense. According to Ortaylı, quarantine in the Ottoman Empire was seen as a

measure restricting the unchecked trade that the people were used to, the entry and exit of goods and people (Ortaylı, 1985: 192)².

In the Ottoman Empire, quarantine was treatment for those suffering from the disease and the protection mechanism of the society for those who were not sick. The 19th century spanned through epidemic diseases. Measures were taken in the Ottoman Empire against the plague in 1803,1811,1812,1813,1822,1834,1841, 1847, 1849, and 1869, for smallpox in 1841-44 and for cholera in 1841, 1863, 1893; however, the diseases continued to prevail (Çadırcı, 1994: 299). In 1893, French Physician André Chantemesse came from abroad for the cholera epidemic in Istanbul, and he worked for the cleaning of the waters (Yıldırım, 1994: 14-29). This was how the state had fought against cholera.

All kinds of health checks were procedurally made during quarantines. One of the institutions inspected was the tanneries processing leather in the region. Tanneries were also undesirable places in ancient Greece and Rome due to the bad smell emitted (Bozkurt, 1994: 176-178). According to the annual of 1893, there were 7 registered tanneries processing the imported leather on Lesbos Island (1301 State of Archipelago Annual, 110); and in the annual of 1885 (1303), 15 tanneries were registered (1303 State of Archipelago Annual, 162). The number of tanneries was given as 14 in Kāmûsü'l-A'lâm (Şemsettin Sami, 1316: 4242). On December 12, 1865 (H 23 Safer 1282), officer Major Edhem Efendi, the manager and physician of the Midilli Quarantine, reported in the documents he gave to the local administration that these enterprises were harming the city in terms of health as they were located in the castle at the heart of the city and around the Port of Poyraz. One of the Greek tanners, who was disturbed by their removal from the city, complained about the administrators to the Greek Consulate (BOA, HR.MKT, 541, 21). The location of these tanyards would be the places stipulated by the quarantine regulations and would be transferred to areas that did not threaten the health of the public (BOA, HR.MKT, 533,96). Further documentation reveal that on January 23, 1895, it was forbidden to buy hairy leather from abroad. Izmir Tax Administration was informed of the letter given by the Chamber of Commerce, stating that salty and dry leather to be sent from the Antwerp Chamber of Commerce would not be accepted as of July 29th for health reasons. By order of the Ministry of Health, the letter sent to the Lesbos Quarantine Health Clinic was sent to the the Governorship of Lesbos, after which 2000-3000 pieces of leather were taken to the quarantine office upon the control performed at the customs pier. These goods were leathers to be shipped to the tanneries outside the country by the sea under sanitary conditions; the leather could be taken into the city with the license obtained from the quarantine administration. Due to this situation, the entrance of leathers to the city was restricted and the situation was reported to Lesbos Tax Administration (BOA, HR.TH, 152,9). In fact, although they seem insignificant, the situation of these workshops and tanneries, also polluting the air of the city, was restricted in this way (Baykara Taşkaya, 2021: 79)³.

Quarantines carried out the most important health checks on the island. On September 22, 1893 (11 Rebiülevvel 1311), the passengers coming from Lesbos Island and the Anatolian coast, consisting of villagers and the urban, were asked to be kept under quarantine for ten days due to illness. These passengers were required to be guarded under military control by the sub-governorship. Such areas were asked to be controlled by the gendarmerie; it was stated that a physician would be sent by the Lesbos Medical School, and even the tents that were needed would be provided by applying to the Governor of Biga (BOA, A., MKT.MHM, 561,3). On September 11, 1900 (16 Cemâziyelevvel 1318), the passengers arriving from the Anatolian coast by ships were requested to be examined by the municipal physician in Lesbos Port; the request of the State of Archipelago Governorship was forwarded to the local administration regarding the situation. Again, the difficulties to be experienced in the supply of grain and supplies in other islands were also asked to be resolved (BOA, DH. MKT 2401, 96). On September 8, 1914, the ships coming from Palestine were required to be subjected to quarantine for a week at these quarantine piers in Alexandria, Lesbos, and Chios due to the plague among the people in Haifa in the Province of Palestine. In Lesbos and Chios Islands, a careful medical examination was deemed necessary in compliance with health rules during the quarantine period. It was reported that inspection and cleaning would be carried out to prevent waste on the ships, and quarantine measures were implemented for five days (BOA, HR.SFR.3.710, 65). It is apparent that the controlled transition from the Mediterranean to Istanbul was necessary to carry out these health inspections.

² The inspections carried out during the quarantine are also for the purpose of performing the customs service.

³ Lesbos Island was one of the important places producing soap for Istanbul. The state did not lean towards establishing factories producing soap in the city in terms of health and did not allow the opening of a factory.

Other institutions upon which health controls were concentrated were undoubtedly densely-populated prisons. Although the crowded prisons in the Ottoman Empire in the 19th century led the state to make reforms, the result was not as desired. Upon the epidemic in Russia and Austria, a document dated September 22, 1907 (14 Şaban 1325) was sent to the Lesbos Gendarmerie in response to the notification that the prisons and detention centers should be kept clean to regulate the health conditions and to ease the stampede in these places (BOA, BEO, 3150, 236236). The document prepared by the Ministry of Internal Affairs on April 15, 1903 (17 Muharrem 1321) was written for the rehabilitation of all prisons. It was requested that the wards of the Molveh Prison within the Molveh Castle on Lesbos Island be made suitable for health conditions by paying 5000 kurus; it was emphasized that whether this situation was harmful in terms of health conditions should be checked by the municipal physician since the prison was close to the government mansion. The control was considered useless; the construction of a new prison was deemed appropriate afterwards. In the documents sent from the Ministry of Internal Affairs to the Governorship of the State of Archipelago, it was requested to examine the Exploration Documents to be sent so that the prisons and detention centers could be made compatible with the sanitation rules. It was decided to rebuild a total of 13 prisons in the Sanjak of Taşlıca (BOA, DH.TMIK.S, 43,329).

Beside the Molveh Castle was a prison in Lesbos Castle. It is apparent that the health conditions were not suitable in the prison of the castle too. On November 14, 1909 (1 Zilkade 1327), the Artillery District Governor Ali Galip Efendi and the Capital Inspector Osman Hulusi Efendi, who was exiled to the Midilli Castle with regards to Divan-ı Harb-i Örfî, asked to complete their convictions outside the castle due to their illness. This request was documented with reports received from local administrators and the prisoners' requests were met (BOA, DH, MUİ, 8,6). The poor health conditions of the castle led the prisoners to stay in places with more favorable health conditions. As can be seen, not only were quarantines an important organization that inspected health, but also, they functioned as hospitals where important health practices were carried out for public health.

EPIDEMIC DISEASES IN LESBOS ISLAND

The "Guide Book for Hospitals" published in 1915 in the Ottoman Empire demonstrates the most common diseases prevailing within the state, particularly Plague, Cholera, Smallpox, Chickenpox, Red, Measles, Dysentery, Erysipelas, Diphtheria, Fever (Hummâ-yı Nemşi, Hummâ-yı Nifasi), Whooping Cough, Sillür-rie, İltihab-ı sehaya-yı dimaği-i şevki-i müstevli, etc. as documented on December 14, 1913 (R 1 Kanuni Evvel 1329) in Hospital Regulations (Ergin, 1995: 3438-3487). Little do we know about Tedren-i Rie disease mentioned in the document. It should also be noted that we were able to mention diseases that were common and subject to quarantine. Apart from the diseases mentioned above, there were undoubtedly many diseases that prevailed in the Ottoman Empire.

The Ottoman Empire carried out various activities to prevent diseases before they appeared. The province allocated budget for preventive medicine services before diseases occurred. On February 27, 1890 (7 Recep 1307), 420 kurus was allocated from the municipality revenues of the Central and Lesbos sanjaks of the State of Archipelago to take sanitary measures when the disease occurred in the province. It was reported that the amount was recorded in the book and the receipt was sent (BOA, DH. MKT, 1703, 81).

Lesbos Island had been one of the important places where diseases prevailed due to its proximity to Izmir and Istanbul. The first disease to be mentioned in the documents was Cholera (İllet-i Âdiyye-İllet-i Mahûf as recorded in the document). The disease is of importance in that it could cause an intercontinental epidemic and showed endemic local course in the countries it affected (Şehsuvaroğlu, 1950: 421-427; Akyol, 1970: 10-11). Epidemics usually occur in warmer months. Polluted water and sewers are known to play an important role in cholera transmission. Cholera is more effective in cities with poor infrastructure. The disease manifests itself widely in densely-populated places, such as prisons, schools, and hospitals (Ayar, 2007: 4). Coming from the Persian Gulf to the Anatolian and Mediterranean coasts via Baghdad, cholera first appeared in the Ottoman lands in 1822. The first cholera epidemic occurred in Istanbul in 1831 (Sarıyıldız 1996: 5). During the pilgrimage seasons in 1838, 1839, and 1840, cholera incidence began to increase to a certain extent in Hejaz (Sarıyıldız, 2001: 310). According to Şehsuvaroğlu, pilgrims carried cholera; and the disease became more prominent than the plague in the second half of the 19th century (Şehsuvaroğlu, 1954: 283-284). With its high contagiousness, cholera is an important disease to be careful in burial procedures. On May 4, 1866 (20 Zilhicce 1282), the Ministry of

Health asked for a report regarding whether Andon Vasiliyu, a member of Lesbos Island, who died and was likely to carry an infectious disease with signs of cholera on his body, was buried by health (burial) regulations (BOA, A.,MKT.MHM. 355,4). Tophane-yi Amire Müşirliği officially asked the Quarantine Directorate of the State of Archipelago regarding the final status of the burial of Andon Vasiliyu. Necessary quarantine measures were asked to be taken due to the conditions, emphasizing that there was no cholera disease anywhere in the country so as not to cause any worry about the situation. However, the Deputy Austrian Consul Monsieur Barcili reported that there were signs of cholera in the corpse he examined (BOA, A., MKT.MHM. 356, 19). No other documents were found in the archive about the course of events in this regard.

Picture 1: Port de Lesbos (Choiseul-Gouffier, 1782: 70)

Another case of cholera is related to a tradesman travelling from Lesbos to Istanbul. General Commission of Health experts reported in a medical report addressed to the Ministry of Health that the disease in Kalaycı Mustafa, who came to Dersaadet from Lesbos on the Necid Ferry on March 1, 1894 (23 Şaban 1311), was not cholera. Şehremaneti (the Municipality) was informed that this incident was merely a morbid event (BOA, Y.A., HUS. 291, 6). However, upon the occurrence of cholera disease in another person from the same area, this person was also examined by Physician Aytipavi, the French Secretary of the Medical Council. After the medical examination, the person was reported not to have caught cholera. The patient was also examined by Mirliva Esiraki, Feyzi Pasha, and Teyalis Efendi, members of the Council of Health. It was then published in the newspapers that this situation was just a morbid incident. Since two suspected patients travelled on the Necid Ferry, the medical reports were also shared with the captain of the ferry and it was stated that there was no illness. The Sanitary Inspectorate compiled a report that they took necessary sanitary measures, sending it to the Ministry of Health (BOA,A.,MKT.MHM. 594, 16).

Smallpox is a highly contagious disease that can be seen in people of all ages and sexes, causing high fever by pouring purulent pustules, and leaving bad scars on the face (Süheyl, 1948 and Eroğlu; Dinç-Şimşek, 2014: 193-208). The causative agent of Smallpox is a virus from the Poxvirus group; the disease is found in wounds and transmitted by contacting the patient and their belongings, the flies, and inhaling the infected air. The disease begins with sudden and severe symptoms and manifests itself with headache, back pain, vomiting, muscle stiffness, and fever up to 39-40 °C. During the initial period of 3-4

days, redness and fever are observed in the body. Red spots appear in almost all parts of the body (Scholtissek, 1979: 1–36). Although the lethality of the disease is low, it was quite dangerous at that time because it caused blindness in children (Özdemir, 200:398). Smallpox was considered a highly important disease due to its contagious and fatal nature; a certificate of vaccination was given to those who were vaccinated. If vaccination worked, the certification would be filled by the officer and sealed by the imam or the mukhtar, the local authorities. Stubs of vaccination certificates given to vaccinated children were to be taken and sealed by the officers of the local administrative council, and the document would be forwarded to the Ministry of Health (*Tıbbiye Nezareti*). A telegram was sent to the provincial government, demanding for a vaccinator and enough vaccination tubes for the treatment of smallpox that emerged in Lesbos Island on March 20, 1869 (6 Zilhicce 1285); a notification was sent to the District Governorship of the State of Archipelago (BOA, A.MKT,MHM,439,50). On April 14, 1869 (2 Muharrem 1286), Bekir Efendi from Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane (the Medical School) came to the island with a per diem allowance of 500 kurus due to the emergence of smallpox. He started to work with a salary of 1000 kurus,§ and a letter was sent to the Ministry of Finance for the delivery of the vaccines to the island (BOA,I.DH. 589 ,41033). On May 22, 1893 (24 Şevval 1309), a total of 61 students, male and female, from the primary school within Midilli High School were vaccinated for smallpox by the School of Medicine (BOA,MF,MKT,167,44).

It is evident from the documents that smallpox was quite contagious. Unfortunately, another factor that caused high incidence rates was the ignorance of the people and their non-compliance with prohibitions. In the spread of diseases in a narrow area, religious festivals and places used collectively such as hospitals, mosques and churches were largely effective, while the increase in the rate of infection in the household was largely affected by several factors such as family members taking care of sick people, using household items collectively, and continuing to use the belongings of deceased people. Apart from these, adverse environmental conditions were also influential factors, such as the polluted water flowing from the open, spread of sewage water, and air pollution (Briggs, 1961: 76-96; Post, 1976: 14-37). Smallpox broke out once again on August 11, 1894 in Molova District, located in the north of Lesbos Island in the State of Archipelago (*Cezayir-i Bahr-ı Sefid*). Since the disease could continue for a long time like six months, the Sanitary Inspector, who was sent to the district, was asked to examine where the disease originated and whereabouts it had transmitted. As a result of the investigations, it was reported on January 12, 1895 that Miller Alexi's son brought the microbe to Lesbos Island as a result of his visit to Anatolia on August 11, 1894. The number of the infected increased after home visits from neighbouring households. The people who were suspicious of the disease sought help from the Sanitary Department of the Municipality of Lesbos. Although the house was sealed by the guards of the municipality, the household came out from the back of their houses and talked to their neighbours, and 7 children from the same village and 94 children from the surrounding areas caught severe smallpox until when the report was compiled. More than 30 died from the disease in Molova (BOA, DH. MKT 354, 47). Besides, Albanian Hamit's 23-year-old son Tosun fell ill with smallpox on March 18, 1895 and died in late July. Since it was not known that the child's disease was smallpox and the house of the deceased was not cordoned off, the disease spread to the surrounding households. Thereupon, the four sick households were sealed by the municipal guards. A group of influential people around went to the Municipal Office and asked for an investigation about the measures to be taken. As a result of the negotiations, the diseased individuals were asked to be cordoned off and vaccinated. Two civil servants, three physicians, and a registrar were assigned from the municipality to do so. Increased measures were requested in the district. It had been ensured that the streets would be cleaned, and if there were deaths, their corpses would be checked by the physician. With these measures, the epidemic in Molova District was brought under control eight months later at the end of March (BOA, DH.MKT, 354, 47).

Vaccination continued without interruption. The State of Archipelago was informed that the vaccine certificates (Aşı Şahadetnâmesi) belonging to Rhodes Town and its villages and the vaccines belonging to Lesbos Sanjak were sent (BOA, DH. MKT. 2344, 72). On September 29, 1900 (4 Cemâziyelâhir 1318), the number of certificates given to the State of the Archipelago for smallpox for boys and girls in Lesbos Island was asked to be reported (BOA, DH.MKTT, 2408, 80). Again, it was reported that the certificates to be applied for this disease were sent to the State of Archipelago on August 12, 1900 (15 Rebiülâhir 1318) (BOA, DH, MKT, 2388, 66). Vaccination applications in the Ottoman Empire were followed by the certificate stubs, statistics were kept at the end of each year, and further

reports were requested by dispatching inspectors to the places where the epidemic could not be controlled despite vaccination activities.

As evident in the documents written to the Province of Cezayir-i Bahr-i Sefid, 16 persons died from smallpox, which emerged on May 2, 1909 (April 29, 1325). It is striking to witness so many deaths in a few months in Lesbos, which is close to the capital city (Payitaht) and considered relatively civilized. On December 6, 1907 (22 Zilkade 1325), Viçno Efendi, the provincial sanitary inspector, was asked to come to the region in order to eliminate smallpox that occurred in the Mandemanda neighborhood of Latyon Village in Molova District of Lesbos Sanjak. It had been written to the local administration that the provisions of the plague vaccination regulations should be strictly enforced and that those breaking the law (sıhhat-i umumiye-i muhafazayı şedide) should be punished for jeopardizing public health. The Council of Medicine and Public Health Commission was informed regarding the subject. (BOA, DH, MUI, 42, 64). In line with the documents registered in the governorship, the document dated 5 December 1909 (22 Zilkade 1327) reveals that the indifference of the headmen was influential in the spread of the disease since this disease continued for a period of about three months. The local administration was ordered to report any culpability (takibat-i kanuniyye), if any, and the Midilli Governorate was informed. (BOA, DH, MUI, 42, 64-2). Since the predicament, which affected many children near the capital city in a short time, would be a shame for the state, it was of importance to take necessary measures as soon as possible. Necessary measures were taken accordingly to prevent the spread of the disease, and the cause of its occurrence was investigated. In the meantime, it was emphasized that three physicians should be deployed to the region. Since the disease occurred in the Mandemanda District, it was reported that a child died there. The deceased child's aunt and household members were vaccinated; 300 people had been vaccinated in total; and the epidemic was suppressed in the neighborhood by doing so. The documents registered at Lesbos mutasarrif's office revealed that the emergence of the disease was the death of a man who buried deceased people, stating that there was a growing concern about the spread of the disease. Smallpox was tried to be prevented by vaccination; however, it had been observed that outbreaks occurred intermittently due to belated vaccines or ineffective vaccination. It was also stated that the necessary action to be taken in such cases was cleansing (Tanzifât and Tathirat) and inform the public. (BOA, DH, MUI, 42, 64-9).

Typhoid (humma-i nemşi - humma-i typhoid) was also mentioned in the documents. Typhoid, a bacterial disease ("Instruction on the Duty of Municipal Health Directorate" published in 1913), is transmitted from unhealthy, dirty drinking water and the food that is not prepared under adequate hygienic conditions (Ergin, 1995: 3279). Caused by a bacterium called *Salmonella typhi*, the disease is contagious. Along with high fever, it can cause abdominal pain, headache, and loss of appetite. The disease was observed to occur more in the winter months, especially in places where poverty was common (Öz, 1944: 295-296; Uras, 1944: 5-6). Since it infected the soldiers during the war, the disease was also named "War/Army Fever". Apart from these names, the disease was also known as "spotted typhoid" during the First World War (Özer, 2016: 220).

On March 4, 1840 (29 Zilhicce 1255), it was reported that El-Hac Mehmed Paşa, a former janissary lord who served in Lesbos, died of humma-i muhrika on May 27, and his estate was sealed by Süleyman the Minister of Midilli (BOA,C.A.S., 459, 19122 and Lisânü'l-etibbâ,2018,378). The document stated that only inheritance transactions had been made; and no other information was given. Typhoid is a contagious disease that can result in death if left untreated. It is evident that the Ottoman state attached importance to typhoid. Vaccination had been initiated for this disease, just as in the smallpox disease (Ergin, 1995, Cilt 6: 3597-3599).

Measles is also a highly contagious disease that spreads by respiratory route (Hatipoğlu, - Hatipoğlu -Kuzdan - Şanlı, Engerek, - Şiraneci., 2013: 105). The emergence of measles occurs every 2 to 5 years and the epidemic lasts for 3-4 months. Its symptoms include fever, fatigue, and uneasiness, followed by redness of the eyes, cough, runny nose, and rarely joint pain. Within three to four days, red rashes appear on the skin. Starting in the head, the rashes go down to the feet in less than a week. Fever goes down within five days (Özdemir – Kanyılmaz, 2004: 31–38). On May 18, 1899 (6 Mayıs 1315), a document was sent to the Governorship of Lesbos, reporting that the students of High School had measles. Upon the approval by the Sanitary Inspectorate, the school was obliged to have a week off (BOA, MF, MKT, 450, 19). As in the case of measles, it was agreed upon the approval by the Health Inspectorate that the schools in the region would be suspended for a period of one week when the meningitis disease occurred in Lesbos on March 17, 1909 (BOA,MF, IBT,231,7).

The State of Archipelago sent a document dated May 17, 1909 (26 Rebiülahir 1327) to the Ministry of Internal Affairs; and it was reported that a disease occurred in the Midilli Military Barracks because of the extreme heat and crowded environment without mentioning the name of it, and a new place was required since there was no place left in the hospital in the fort. It was requested that the supply of materials required for the hospital procedures be met immediately. A telegram dated 13 July 1909 (30 June 1325) reveals that the Province of Cezayir-i Bahr-i Sefid was allocated 10 thousand kurus to be spent with the notification made. The battalion commander was asked for permission to pay the necessary hospital expenses from the military budget. (BOA, BEO, 3599, 269869).

Rabies is another disease mentioned in the archive (Güler, 2001: 114-124); and the treatment was carried out in Istanbul. Rabies is found in the saliva of animals and people usually get rabies from the bite of a rabid animal. It is found in the adipose tissue and salivary gland of the bat, its natural host. It was reported that Oyanyus Esperidus, one of the Greek subjects, was first sent to Rhodes Hospital on September 4, 1906 (15 Recep 1324) in the Province of Bahr-i Sefid to be interned for swearing (*Fezahat-ı lisaniyeye*) like many prisoners (İşbilir, 2016: 5-7), and then he was sent to Dersaadet for treatment due to being bitten by a rabid dog (*kelb*). Before this document, it would be appropriate to mention the notification sent to all provinces and sanjaks. According to the document in question, six people who were bitten by a rabid dog in Thessaloniki came to the treatment center for treatment from Lesbos thirty-three days later, and one person ten days later. It was emphasized that it was possible to reach Dersaadet in two days by train and four days by ferry from Thessaloniki, and in three days from Lesbos. The notification also made it clear that the sooner the treatment started, the more positive results would be obtained with Pasteur's treatment method (*usûl-i mahsusa*) (DH.MKT 2366-80). It was reported that the person was asked to be delivered to the Greek Consulate; and his loss would be compensated since his trial could not be initiated on time (BOA, BEO 2903, 217684). Regarding the request of the Greek consul on this matter, it was stated that the Greek government did not find the situation appropriate in accordance with the consular agreement in the action taken against the Greek person named in the response from Babiali (Sublime Port), and that it would be necessary to make a decision by the state. Afterwards, the person was asked to be expelled from the Ottoman State. Upon the letter from Lesbos, it was made clear that he was bitten by a rabid dog and sent to Istanbul for treatment, and that he returned to Lesbos. At the end of the month, it was reported that the person would be sent on the ferry following his treatment. Again, the Gendarmerie was asked to take a picture of the detainee, and to inform all the ports en route about the status of the person, so that he would not step on any piers of the Ottoman Empire (BOA, BEO, 2917, 218763). The state had tried to provide financial support to those who needed treatment for rabies. In cases where the support foreseen in the budget was found to be insufficient, extra additions were made to the state budget. It was deemed appropriate to provide the necessary financial support to the public through municipalities. Almost one month later, the treatment expenses of the person, amounting to 45 kuruş to be compensated by municipality, were sent to the Treatment Center of Mekteb-i Tıbbiye Daülkelb (Sarıyıldız 1998: 321) in Dersaadet from Lesbos for rabies treatment (BOA, ZB 491, 64 and ZB 491-60). Follow-up procedures continued for those who recovered from this disease. The well-being of the patients was maintained by the official authorities for nearly two months; in doing so, the consequences of the disease was controlled; and the records were reported to the competent authorities in Istanbul (Çavuş, 2017: 55-56).

It is apparent that there were many diseases on the island. Smallpox and cholera whose contagion rate was especially high were common. The state tried to fight the diseases as much as possible, following up the situation through the medical inspectors in cases where the disease was serious.

PLAGUE DISEASE AND 1907 PLAGUE

In the 14th century, Ibn-i Battuta wrote that there was a plague outbreak in the Far East and the Middle East (Ibn-i Battuta 2000: volume 2, 755-861-924-925). Gerlach also noted that there was a plague in Tatarstan in the 16th century (Gerlach, 2010, Vol 1: 197). In fact, plague was common almost everywhere in the world. Plague was one of the biggest diseases prevailing in Europe in the 15th and 18th centuries. Just as in the Ottoman Empire, the rich in Europe would retreat to rural mansions and try to stay away from the disease by doing so. In Europe; quarantine, surveillance, guard, fragrant frankincense, disinfection, road closure, house arrest, tickets, health certificates would be applied when the disease occurred. The precautions taken against this disease varied all over the world (Braudel, 2004: 77-79).

Plague has been a well-known bacterial disease since ancient times (Ünver, 1935:70-71). Different types of this disease can manifest themselves with various symptoms. In addition to high fever, pain in head, waist and legs, and flushes due to bites from fleas are among the signs of the plague type called "Bubonic Plague". On the other hand, in the type of plague called "**Septicemic Plague**" (Varlık, 2011: 175); trembling, weight loss, disruption of bowel order, vomiting, high fever, bleeding from the mouth and nose, blackening caused by the death of tissues (necrosis), and internal bleeding are among the most important symptoms. Coughing, breathing difficulties, going into shock, blood in sputum, pallor, and a feeling of extreme thirst are the signs of a plague called "Pneumonic plague". High fever and bleeding caused by internal organs are common symptoms of all types of plague. Since *Yersinia Pestis* bacterium causes inflammation in the body, it causes high fever. Besides, due to damage of internal organs, internal bleeding is quite common. One must take involuntary bleeding occurring in certain parts of the body along with high fever seriously, and a medical professional should be consulted. Lymph node swelling is an important symptom that points to the disease (Ayar-Kılıç, 2017: 164).

Plague often poses more threat in the hot summer months, while epidemics have a low incidence during the cold winter. However, it is difficult to categorize the occurrence and spread of the disease seasonally. Studies on plague have primarily proved that it is a disease that affects rodents and is transmitted to humans by fleas infected by these rodents. For this reason, the most accepted measures to prevent the disease are the control of mice and rodents, compliance with hygiene rules, and vaccination. It is noteworthy that the land and sea trade routes, which were the spread route of plague, rapidly transmitted by rats from one port city to other port cities and hinterland or from the mountainous regions of the interior to the port cities (Ayar-Kılıç, 2017: 164). At the turn of the 20th century, it was a fact known by the Ottoman health authorities that if the rats could be coped with, the plague could also be coped with.

Only precautionary activities were mentioned about the plague disease on the island in 1905, and no sick person has been encountered in the annuals. In the first implementations of the Quarantine Council (Meclis-i Umur-ı Sıhhiye), it is noticeable that the main aim was naturally to protect Istanbul from epidemic diseases. Taking necessary quarantine measures, they also tried to control the health status of the capital and its surroundings. A document dated August 27, 1905 (25 Cemâziyelâhir 1323) reported that plague occurred on Lesbos Island, cholera occurred in Russia, and smallpox occurred in Austria. Beyoğlu Municipality was sent a document to maintain the cleanliness of Istanbul, the capital, at all times, to deploy a physician in the public hospital for examination, to continue examining the suspected, and to send a report of the procedures made for this purpose (BOA, ZB, 598, 11). Another document to Beyoğlu Governorship ensued in two weeks concerning the same issue, stating that a severe illness was breaking up due to the density of patients coming to the physicians; the public was asked not to go ashore, even the passengers coming from the sea should be kept by residing in the Dersaadet Scientific Administration. The aim was to ensure that the sanitary committee would come to the region as soon as possible and record the names of the people coming from the surrounding areas by Greek ferry and going to the other parts from Beyoğlu to reach people easily in case of illness, and their compass showing their place of residence would be kept (BOA, ZB, 390, 101). On October 7, 1905 (7 Şaban 1323), the local government was informed that a suspected disease emerged on Lesbos Island, asking for a sanitary delegation to be sent to Lesbos to make sure necessary quarantine measures were in place. There was public concern due to the illness. Necessary steps were taken to start the implementation of scientific research and medical measures, and to bring a medical delegation (BOA, DH, ŞFR, 389, 11). In 1905, there was no plague disease on the island; however, it is apparent that some measures were taken against a suspected threat of disease.

Unfortunately, there was no municipal physician in the region on September 4, when the plague first occurred. On September 4, 1907 (26 Recep 1325), a memorandum describing the peril of the situation was sent from the Midilli Governor to the State of Archipelago because the municipal physician had been on leave for three months. Istanbul and the Ministry of Public School (Mekteb-i Umumiye Nezareti) were informed about the situation to seek help to protect public health and prevent the spread of disease (BOA, A., MKT. MHM. 569, 19)⁴. Ahmet Ihsan Efendi, Karahisar Şarki Municipality Physician, was appointed to the region. After a month, bacteriologist teacher Mirliva Aristidi Pasha from Imperial School of Medicine (Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahâne), Bacteriologist Major Rifat and assistant physician

⁴ In the Ottoman Empire, Karahisar-ı Şarkî is today's Şebinkarahisar. Şebinkarahisar is the largest district in Giresun. A very large administrative structure based on the borders of Sivas, Canik and Trabzon. Refer to Fatma Acun (2006) for further information.

Captain Mehmet Salim Ali from Imperial School of Medicine, and assistant scientific scholar Mister Navaş Novaldi were asked to be appointed immediately because of the suspected illness in Lesbos. Salary payments were projected as one thousand five hundred kurus to Mister Rifat and one thousand kurus to Captain Saim and Mister Navalidin, and each was asked to be given a per diem allowance in proportion to their salary (BOA, I.SH, 5, 22). It was requested with a document to give subsistence twice as the allocation and inspection of Aristidi Pasha, 1500 to Mister Rifat, 1000 kurus to Mister Nurettin, and these people were also requested to pay extra attention to their cleanliness in order to prevent the spread of the disease (BOA, BEO, 3184, 238789). In total, 4161 kurus was needed (BOA, DH. MKT, 1198, 4, 51). Following the first case on the island, it is evident that the Governorship of Izmir formed a team of physicians and bacteriologists sent from Istanbul with the health committee. On October 20, 1907, Lesbos Governorship wrote to the State of Archipelago that there was no physician on the island since the municipal physician had been on leave for three months despite the presence of the disease, and a bacteriologist was urgently needed. Thereafter, a physician was requested from the Imperial Military School of Medicine (Mekâtib-i Askeriye-i Şahâne Nezâreti) (BOA, DH. MKT, 1198, 4). In the meantime, the urgent request of several physicians to come to the region was iterated (BOA, I.HUS, 159, 28).

In the document dated September 4, 1907 (26 Recep 1325), it was reported that a plague outbreak occurred in the central district of Lesbos. It was requested that the places where the disease was seen should be taken under control immediately, the contamination should be prevented, scientific examination should be made, and measures should be taken accordingly by determining where the disease originated. It was emphasized in many subsequent documents to send a bacteriologist in order to diagnose the disease. It was particularly emphasized that the money spent for this disease must be covered by the treasury. The 45-year-old Greek Grocer Yorgi and his 13-year-old apprentice were diagnosed with bubonic plague after the first examination. A bacteriologist from Izmir Sanjak was requested to come for hygiene procedures, and Mister Major Rifat was asked to come to the region by the ferry with the same name as the Public Military School (Umumi Mekatib-i Askeriye) and examine the patients. Disinfection practices were the most effective way to eradicate plague in cities. It was reported that the Greek Hospital in the region had been cleaned for ten days and other patients were left.

Grocer Yorgi, the first person to have the disease, was treated by giving drugs subcutaneously with a needle (injection method), and his father and two more people had the symptoms of the disease. According to the same report, infected mice were encountered in some neighbourhoods. It is noteworthy to have found traces of the disease in mice, especially around the hospital. Three relatives of the sick grocer recovered over time. The observations revealed that there was no disease in people who were cordoned. The bacteriologist who came from Izmir injected the patients; two of the confectioner's apprentices were infected with plague by mice found dead in sacks; Grocer Yorgi, who helped them pick up the dead mouse and lift it, caught the disease, which was detected with the manifestations of symptoms such as swelling in the groin. Cordoned ones were also the contacts infected by these three people. Shortly after, the bacteriologist from Istanbul found that the disease had cleared up over time with the medicine given to these people, suggesting that the disease could also spread to Rhodes and Jaffa in the surrounding areas. Medical inspections were therefore tightened in those places. People arriving in Lesbos by boat were allowed to be taken to the city after an examination. The infected were cordoned for exactly one month. The documents sent from the State of Archipelago Governorship to the Ministry of Internal Affairs on October 17, 1907 (Rumi October/November 4, 1323) reported that quarantine was applied in the Homeland Hospital with the emergence of disease in three people in Lesbos. Cleaning procedures were applied in this shop upon discovery that the disease spread from the grocery store. In the document written to the Ministry of Internal Affairs, it was requested to send a few physicians to help the municipal physician in Lesbos to prevent the spread of the disease (BOA, DH.ŞFR. 388, 125). It was arranged that the houses, hospitals, and shops from which the disease had spread should be thoroughly cleaned and opened afterwards. Another grocery apprentice became ill in the past month, during which there was cholera in Russia and smallpox in Austria. Information about the names and location was requested from the people who would go to Istanbul from this region. If anyone arrived in Lesbos without customs, the information of these people was required to be recorded, and in case of any illness, they would be quarantined where they were. People with suspected illnesses were asked to keep the necessary reports after the Sanitary Committee examined them.

Necessary health measures were taken for the prevention of other infectious diseases such as smallpox. The Sanitation Commissions and the Ministry of Custody were asked to do whatever was

necessary to follow up on these procedures regularly. It was iterated that passengers were strictly not allowed to land at ports that would stop at Lesbos so as to prevent the passage of mice in the transportation of goods coming to the region. It was also stated to check whether the patients were infected again due to the time elapsed. With the local Greek Metropolitan deputy, it was ensured that all shops and stores in the market and bazaar were cleaned in a specific order upon the Municipal Council Delegation covered expenses. In the document written by the State of Archipelago, it was requested that the cost borne should be compensated by the government. The Ministry of Internal Affairs sent a document stating that the procedures were entirely appropriate, and yet they responded that it was impossible to reimburse the cost.

Over time, there had been an increase in the number of people who caught the disease. As the measures continued, a few physicians were asked to be sent to Lesbos Island. As a result of the examination by the physicians, the houses of the Merchant Haji Ilya and 19-year-old Katzi from Molveh were cordoned off, gendarmerie took over the control, shops and houses were sealed. Although the measures were increased day and night, the disease continued to transmit. It was stated that the plague disease seen in these people was at the onset of the disease. It was requested to increase the number of medical facilities close to the port. Upon the emergence of the disease in the baker's apprentice, a bacteriologist was demanded immediately, stating that the sick needed to be kept under control until the bacteriologist arrived. Bacteriologist Captain Mehmet from the Provincial Sanitary Inspectorate came to the island with the Ferry Special. The severe condition of the patient was kept under control by measuring his fever in the morning and evening. The patient's fever was 37.5° C during the day and 38° C at night. The illness in other individuals was detected as a result of urinalysis. Similar symptoms were observed in their relatives as well. On the discovery that they were caught with plague through the diagnosis of the swelling in their groin, the disease was confirmed in the report given by the bacteriologist, who informed the Ministry of Health. The patient's house was cordoned off. However, it was stated that there was no such circumstance to impede local trade. This situation was written to the State of Archipelago, demanding allowance for this job. More importantly, the authorities engaged in an intense disinfection endeavour first in the places where plague occurred, then almost in the whole city; the quarantine physician was also informed that the hospital where the patients were receiving treatment would be cordoned off. No information was found about how many people were sick during quarantine in the vicinity. Whether other people caught the disease was not examined either (BOA DH.MKT, 1198, 4, 39). Of the people with the disease, especially two of them had the symptoms; condition of the first was observed to be good, but the other was in a bad condition.

Evidence suggests that many inter-regional and regional factors were effective in turning diseases into epidemics as well as spreading them to wider regions. The illness also appeared in Dikili due to those travelling from Lesbos to Dikili⁵. In central town of Dikili, the Cavalry Gendarmerie Troops kept security on the coasts, starting control and cleaning process in the region (BOA, DH. MKT 1198, 4, 21). In Dikili, on September 11, 1907, the seventh day of the disease, it was reported that no other infected person was encountered and that the fever of the sick person was 37°C, considered normal, and he was able to perform routines in house with ease (BOA, DH. MKT, 1198, 4, 29). It was also reported that the patient in Dikili was a 19-year-old Greek boy; he was in good condition and was kept under observation for thirteen days as there were no other patients in the area. The sick Greek boy asked for permission to travel after his general examination was found to be in good condition. According to the letter sent to the Health Inspector, the Municipality Physician needed to come to Dikili and Sanitary Inspector to Izmir (BOA, DH.MKT 1198, 4, 31). The medical examination of the patient was maintained by the physicians, reiterating that strict measures should continue, and the patient should not be allowed to travel to prevent the disease from spreading (BOA, DH.MKT, 1198, 4, 37). The patient's house was cordoned; it was also underlined that there was no such circumstance to impede local trade (BOA, DH.MKT, 1198, 4, 43). Daily fever records of the patient were also reported; the patient's fever was normal, and his condition was not severe; it was asked that his treatment should be terminated. In addition, it was emphasized that necessary measures should be taken in Rhodes Island and Jaffa, which were in contact with Lesbos Island. Thereafter, the document from Dikili dated on November 28, 1907 (22 Şevval 1325) emphasized that two people were diagnosed with the disease in the centre, and taking necessary precautions was of significance (BOA, HR.IM. 164, 3-2).

⁵ Dikili County, which was within the borders of Izmir Sanjak in the Ottoman Empire, is situated on the Aegean Sea coast across Lesbos Island.

Serum was one of the most important treatment methods for plague disease. Vaccination applications also needed to be considered an effective protection method against the plague. Serum was requested from the Pasteur Institute in Paris for the treatment of the disease. The price of 10 cm bottles was two francs, and it was arranged to order 200 bottles of plague serum in 50-cm bottles. It was reported that the fee of 500 francs would be paid; production was requested immediately. The Ministry of Finance reported that it was not possible to pay for all the serum (BOA, DH. MKT, 1198, 4, 98). One part of the payment was demanded from Umur-u Tibbiye-i Mülkiye revenues with a document sent to the Imperial Military School of Medicine (Mekاتب-i Askeriye-i Şahane Nezareti) (BOA, DH. MKT, 1198,4,88). It was stated that the remaining part of the payment should be covered by the local municipality, emphasizing that 500 francs should be paid as consignees to ensure public health, and 200 tubes of plague serum should be brought to Lesbos immediately (BOA, DH.MKT.1198, 4, 88,90, 98).

At the beginning of November, strict disinfection procedures were requested in addition to sanitary measures in order to eliminate the plague in Lesbos (BOA, BEO 3177, 238202). About two weeks later, it was written to the Imperial School of Medicine that the plague disappeared in Lesbos, where there was no incident of the disease for 17 days; the State of Archipelago was informed to terminate sanitary restrictions (BOA, BEO, 3183, 238673).

A team of medical professionals was requested to be sent to the region for the treatment and elimination of the plague in Lesbos. However, the measures by the state did not please the public. Since the measures were confined to a few pharmaceuticals with the "Muzâdd-ı Taaffün" sent in limited quantity, people had gone through great sorrow and disappointment⁶. The State of Archipelago was urged to take necessary health measures to end the grievance. As a result of the reactions to the proposal to collect some expenses from the public, it was emphasized that the municipality did not act properly regarding the financial support. It was stated that the municipality, which did not provide the public with aid, had financial difficulties. 200 thousand liras of financial aid were given from the Port Authority Customs with the intervention of the regime administration to help the public. This approach created a deep disappointment in the public (BOA, BEO, 3177, 238201).

At the beginning of November, after the people coming from Istanbul performed their duties, they were asked to be careful about the disease and to apply the necessary hygiene procedures to prevent the spread of the disease outside the island (BOA, BEO, 3183, 238717). It was stated that the expenses of the individuals would be reimbursed together with their salaries. After seventeen days passed, there were no sick people left on the island; it was underlined that life should return to normal. In another document, it was stated that there was no need for the other medical team to come to the island (BOA, DH. MKT, 1198, 4, 63). In the letter received, the restrictions on those leaving the island were lifted by the decision of the Ministry of Internal Affairs.

In the documents received on November 23, 1907 (17 Şevval 1325), it was reported that the Sanitary Committee under the administration of Aristidi Pasha went to Lesbos and carried out the necessary precautions and medical cleaning procedures. No illness was documented in the city for 23 days. It was stated that the necessary investigation was made following the treatment with the emergence of the disease to prevent the spread; since there was no need for the delegation to reside there, officials could come back, and the situation was written to the Imperial Military School of Medicine (Mekاتب-i Askeriye-i Şahane Nezareti) (BOA, BEO 3190, 239196).

Since Lesbos was situated on main transportation routes, the first measure to take was aimed at Istanbul. Measures were also taken in the cities the island is connected to. Within the framework of the steps taken due to the plague disease in Lesbos in the last week of July, the Medical Office was requested to be informed about where the passengers coming to Dersaadet would reside (BOA, ZB, 598, 52). In the document written to the Governorship of Islands on July 30, 1907 (R July 17, 1323), since the disease in Lesbos was suspected to be the plague, it was requested that the passengers coming from there should be kept under control, and boats were ordered not to be berthed; the restrictions were asked to be implemented immediately for the ferry passengers coming to the islands from Lesbos on the ferries belonging to Greece (BOA, ZB, 478, 145). Due to the disease that appeared in Lesbos in the last week of July, the local administration was ordered to take necessary sanitary measures and forbid the entry of people using Naval Steamboats. If the examinations proved to be a plague, those coming from the region would be asked to be quarantined. Particular efforts were made to prevent sick mice from entering cities

---

⁶ *Muzâdd-ı Taaffün* is the name given to antiseptics that prevent stinking and disinfect germs.

such as Istanbul or Izmir via ships arriving at ports. Additionally, it was deemed appropriate to act by the "Killing Directory" (**İtlaf Nizamnamesi**) to prevent mice from landing (Düstur, 1. Tertip, VII, 1941:812-815), and the goods to be brought to the region were requested to be transferred from the piers approved by the Ministry of Health (BOA, ZB, 46, 53)⁷.

These measures were followed by medal giving (order of Osmanieh) to encourage the service to the state and to increase the loyalty of the people to the state, which was also the symbol of the Ottoman state's understanding of independence. Being more magnificent than medals and even decorated with precious stones to be given to citizens and foreigners who were successful in government service, who demonstrated loyalty, sacrifice and utility to the state, orders were manufactured and distributed with large expenditures from the state budget, becoming especially widespread in the period of Sultan Mahmut II (1808-1839) (Tekini, 2014: 393-411). On November 11, 1893 (2 Cemazievvel 1311), the document written to the Ministry of Internal Affairs from the State of Archipelago reported that Midilli Governor Hıfzı Pasha was given a third-rank Ottoman Order for his good services in his office to prevent the cholera disease that emerged in Izmir spreading to the surrounding islands and provinces (BOA, DH, MKT, 213,52). On January 29, 1908 (25 Zilhicce 1325), it was reported that the Imperial Military School of Medicine awarded Provincial Sanitary Inspector Mister Voçino, who had beneficial services and efforts for the eradication of the plague disease that appeared in Lesbos in 1907 by changing his rank from the previous one to the upper class, which is the second rank; Lesbos Customs Administration Chemist Captain Süreyya and Mister Physician Mincolbırlo Sırlanko, honorary operator of Lesbos Greek Hospital, were awarded the fourth-rank Ottoman Order; the municipality deputy physician Mister Yorgi Buluri was awarded the fourth-rank Ottoman Order; and Gureba Hospital Director Greek Physician Luçarko Mordos, Mister Tordos Todorsyari, one of the physicians, were awarded the-fifth rank Order of the Medjidie. Also, the State of Archipelago wrote to the Ministry of Internal Affairs to raise the rank of Provincial Health Inspector Mister Voçino (BOA, DH, MKT 1228, 4).

Upon the emergence of the plague disease, necessary precautions were taken due to the susceptible structure of the region. On February 15, 1908 (R February 2, 1323), since the Midilli Sanitary Delegation agreed that the region was open to severe diseases, they recommended purchasing a drying oven (Etiv), an oven produced for germ production, sterilization, heating, cooking or drying at certain temperatures. Made of two layers of sheet metal and impermeable, the drying ovens were in different volumes, and the temperature could be adjusted between 60° C and 250° C with analogue thermostats. The annuals reveal that two types of drying machines were used to combat epidemic diseases in the 19th century: drying oven and autoclave machine. Among these machines, the disinfecting rate of the drying oven was significantly higher than the other one. For this reason, it was mentioned as "fevâid-i azimeyi mucib", which can be translated as "extraordinary benefit" in the documents (Ozlü, 2017: 252). Although it was known that it would answer the purpose, the purchase was abandoned since the machine was considered to cost a large sum of money, and a Tebhir (steam) engine was ordered from the Hirs Company in Paris. With the shipment and installation, the machine was estimated to cost 300 Ottoman liras, and it was reported that the cost was not possible to be covered by the treasury, so it was decided for the expenses to be covered from the local municipality since it was against the provisions (BOA DH.MKT, 1198, 87).

No further information was found about the course of events on the island since the Ottoman Empire lost this region in 1912. However, a document dated September 30, 1925, related to the plague disease in the region coinciding with the early Republican period was sent to the Ministry of Foreign Affairs, addressed to the Document Huhud and the Sevahili Sanitary Directorate. The report reveals that there was a plague case in Lesbos without further detail (BOA, HR, IM, 160, 103).

RESULT

The documents on plague, typhoid, smallpox, measles and meningitis have revealed that many epidemic diseases prevailed on Lesbos Island, which belonged to the State of Archipelago (Cezayir-i Bahr-i Sefid). Situated in a strategically important location, Lesbos was one of the first places where quarantine was applied in the Ottoman Empire. It was, therefore, necessary to check whether the health conditions of the mariners were suitable on the way to Egypt (Alexandria), Palestine (Haifa), and the Hejaz Region from Istanbul. Apart from the prisons, detention centres, and tanneries in Lesbos,

⁷ Since it was known that mice transmitted the plague in the Ottoman Empire, all procedures were determined such as in which of the ships there would be mice killing; the method to be followed and all chemicals to be used during killing.

quarantine was applied for 24 hours to two weeks in cases where the disease was diagnosed in the crew on the ships visiting the region.

Various factors had a role in the spread of the diseases and their transition to other regions. The leading factor was the ships visiting the island and coming to the port. While the spread of diseases had increased in schools and hospitals, where there was intense interaction, the area of contamination had also increased through dirty water flowing from the open sewers. The documents also reveal that there were many positive factors in combating diseases on the island. It was vitally crucial for the local administration to intervene with the diseases and call for the necessary team from Istanbul and Izmir. However, the absence of a health officer on the island and the lack of sufficient sanitary materials and medicines to be used during an epidemic had brought about many issues in terms of the prevention of epidemic diseases. With the plague emerging in the region in 1907, it had become a necessity to take measures on the island and in other places to which the island was connected. A bacteriologist came from Istanbul and Izmir to diagnose the cases, and necessary measures were taken regarding the situation. The plague was transmitted to the two apprentices of the confectioners from dead rats in sacks; the contact started with three people after Grocer Yorgi threw the mouse away. Symptoms of the disease, also seen in baker's apprentice, were understood from the inguinal swelling. The disease had also spread to Anatolia due to those who travelled from Lesbos to Dikili. The infected were kept under constant observation, and their houses were also cordoned to reduce the contamination rate. The disease was brought under control in about a month. The plague-stricken individuals were placed in hospitals, and other patients inside were transferred to other places; their relatives were cordoned off, and the suspected were kept under close observation for a certain period. As a result, it is apparent that there were no deaths from the plague disease, and great efforts were made to prevent the commercial structure from being damaged by the disease. The Sanitation team, brought to the region, returned to Istanbul with the end of the disease. Medication was used primarily for the treatment of the disease; apart from this, serum was brought from the Pasteur Institute in Paris for the treatment. The people were not satisfied with the disease management by the state and the aid provided. As in many subjects, the most important issue reflected in the correspondence regarding the disease was unfortunately the economic situation. Most of the health expenditure was covered by the municipalities. It can be suggested that cordone was effective in the control of the plague and preventing the spread of the disease. This study featured the diseases on Lesbos Island and how the plague in 1907 affected the island and surrounding sanjaks in the light of archive documents in an attempt to shed light on how the Ottoman Empire maintained the health status of the public and how it dealt with diseases.

Authorship Contribution

This research was conducted with a single author.

Ethics Committee Statement

The research is based on document review. Ethics committee approval is not required for this study.

REFERENCES

- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) (BOA)**
Amedi Mektubi Kalemi A.,MKT.MHM. 356, 19, A.} MKT.MHM. 355, 4, A.} MKT.MHM, 561, 3; A.MKT, MHM, 439, 50, A.} MKT.MHM., 594,16, A., MKT. MHM. 569, 19.
Babiali Evrak Odası BEO, 3150, 236236, BEO, 3599, 269869; BEO, 3183, 238673 BEO 3190, 239196, BEO, 2917, 218763 BEO, 3184, 238789, BEO 3177, 238202, BEO, 3177, 238201, BEO 3183, 238717, BEO 2903, 217684.
Cevdet Tasnifi (Askeriye) C.. AS, 459, 19122.
Dahiliye Nezareti (Mektubi) DH.MKT. 1703, 81, DH,MKT,2388,66, DH,MUİ,42,64, ,DH. MKT 2401,96, DH,MKT,213,52, DH.MKT,1198,87 ; DH.MKT,1198,4-21, DH.MKT,1198,4- 29, DH.MKT,1198,4- 31, DH.MKT,1198,4- 37, DH.MKT,1198,4- 39, DH.MKT,1198,4- 43, DH.MKT,1198,4- 51, DH.MKT,1198,4- 63, DH.MKT,1198,4- 88, DH.MKT,1198,4- 90, DH.MKT,1198,4- 98; DH.MKT 1228 ,4, DH.MKT.2344 , 72; DH.MKT 354,47;DH.MKT 354,47 , DH.MKT,2366-80 ,DH.MKT,1198,4.
Dahiliye Nezareti (Islahat) DH.TMIK. S., 43, 32.

Dahiliye Nezareti (Şifre) DH.ŞFR. 388, 125, DH, ŞFR, 389, 11.
 Dahiliye Nezareti (Muhaberat-ı Umumiye İdaresi) DH, MUİ, 8, 6.
 Hariciye Tasnifi (İstanbul Murahhaslığı) HR, İM 160, 103, HR.İM, 164 , 3 HR.İM. 164, 3-2.
 Hariciye Tasnifi (Mektubi) HR.MKT, 541, 21, HR.MKT, 533, 96, HR. TH, 152, 9.
 Hariciye Tasnifi (Şifre) HR.SFR.3. 710 , 65
 İrade Tasnifi(Dahiliye) İ. DH. 589, 41033, İDH, 569, 41033.
 İrade Tasnifi (Hususi) İ.HUS, 159, 28.
 Maarif Nezareti(Mektubi) MF, MKT, 167, 44, MF, MKT, 450, 19
 Maarif Nezareti (Tedrisat-ı İbtidaiye Kalemi) MF, İBT, 231, 7.
 Yıldız Sarayı(Hususi) Y..A... HUS. 291, 60.
 Zaptiye ZB ,478 , 145; ZB 46,53,ZB,598 ,52, ZB,390,101, ZB 491 , 64 , ZB 491 , 60,ZB,598,11.

Research and Analysis Works

- Acun, F. (2006). *Karahisar-ı Şarki ve Koyluhisar Kazaları Örneğinde Osmanlı Taşra İdaresi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akyol, M. (1970). *Kolera*. Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı.
- Arıkan, Z. (2006). Midilli-İstanbul Arasında Zeytinyağı Ticareti. *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXV(40), 1-28.
- Arıkan, Z. (2010). XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Midilli. *Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, IV(Kısım. I), 1045-1074.
- Ayar, M. (2007). *Osmanlı Devletinde Kolera: İstanbul Örneği (1892-1895)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Ayar, M. & Kılıç Y. (2017). Osmanlı'da Vebanın Sona Erişine Dair Bir Değerlendirme. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi-Journal of Turkish World Studies*, 17(2), 163-181.
- Baykara Taşkaya, A. (2021). Midilli Adası'nda Sabun İmalatı. (Ed: M. Sarioğlu & F. Sansar). *Güncel İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları İçinde* (s.63-94). Liyon: Livre de Liyon.
- Barkan, Ö. L. & Meriçli, E. (1988). *Hüdâvendigar Livası Tahir Defterleri I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Braudel, F. (2004). *Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV.- XVIII. Yüzyıllar*, (çev: M. A. Kılıçbay). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Briggs, A. (1961). Cholera and in the Nineteenth Century. *Past and Present*, 19(April 1961), 76-96.
- Bozkurt, N. (1994). Deri. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Vol. 9) İçinde (s. 174-175). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Büyükkal, I. (2015). *Midilli-Egenin Huzur Köşesi*. İstanbul: Aya Yayınevi.
- Choiseul-Gouffier, M.G.A.F.,C .de. (1782). 1752-1817, *Voyage Pittoresque de la Grèce*. Paris.
- Cuinet, V. (1892). *La Turque D'Asie*. Vol 1. Paris: Ernest Leroux.
- Çadırcı, M. (1994). Tanzimat'ın Uygulanmasında Karşılaşılan Bazı Güçlükler. *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu İçinde* (s. 295-321). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Çadırcı, M. (2013). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Çavuş, R. (2017). II. Abdülhamid Döneminde Dâülkelp (Köpek Hastalığı-Kuduz) Tedavihanesi. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 46-61.
- Darkot, B. (1942). Ayvalık. *İslam Ansiklopedisi*, (Vol. 2) İçinde (s. 878). İstanbul.
- Darkot, B. (1993). Midilli. *İslam Ansiklopedisi*, (Vol. VIII) İçinde (s. 282-284).İstanbul.
- Kaya, F. (2018). *Lisânü'l-Etibbâ (Tabiplerin Dili), Tabiplerin Dili, Metin Dizin*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Duran, F. S. (1996). *Büyük Atlas*. İstanbul: Kanaat Yayınları.
- Düstur, I. Tertip. VII. (1941). Ankara, 812-815.
- Erim, H. (1948). *Ayvalık Tarihi*. Ankara: Güney Matbaacılık.
- Eroğlu, H., Dinç G. & Şimşek, F. (2014). Osmanlı İmparatorluğunda Telkîh-i Cüderî (Çiçek Aşısı)". *Millî Folklor*, 26(101), 193-208.
- Ergin, O. N. (1995). *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, (Cilt: 9). İstanbul: Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Gerlach, S. (2010). *Türkiye Günlüğü*, (Ed: K. Beydilli), (çev: Turkis Noyan), (Cilt: 2). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gülesen, Ö. (1973). *Epidemiyoloji*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.

- Hatipoğlu, N., Hatipoğlu, H., Kuzdan, C., Şanlı, K., Engerek, N & Şiraneci, R. (2013). Kızamık. *JOPP Dergi* 5(3), 105-113.
- İşbilir, Ö. (2016). Kalebend. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (Cilt: Ek-2)* İçinde (s.5-7). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- İbni Battuta Seyahatnamesi.* (2000). (çev: A.Sait Aykut), (Cilt: 2). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karpat, K. H. (1978). Ottoman Population Records and the Census of 1881/82-1893. *International Journal of Middle East Studies*, 0(9), 237-274
- Kanra, G. & Kara, A. (2001). Kuduz: Patogenez, Tanı ve Profilaksi. *Hacettepe Tıp Dergisi*, 32(2), 114 – 124.
- Kiel, M. (2005). Midilli . *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (Vol. 30)* İçinde (s.11-14). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ortaylı, İ. (1985). *Osmanlıda Yerel Yönetim Geleneği*. İstanbul: Hil Yayınevi.
- Öz, T V. (1944). Epidemik Tifüs II. *Klinik*, 0(9), 295-297.
- Özdemir, H. (2005). *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*. Ankara :Türk Tarih Kurumu Basımevi .
- Özer, S. (2016). I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nde Tifüs (Lekeli Humma) Salgını. *Belleten*, LXXX(287), 219-260.
- Oya, Ö. & Kanyılmaz, D. (2004). Yeni Eliminasyon Hedefi: Kızamık ve Epidemiyolojisi. *A.Ü.Tıp Fakültesi Mecmuası*, 57(1), 31-38.
- Özlu, Z. (2017). Osmanlı Devleti'nde Difteri Hastalığı ve Koruyucu Sağlık Hizmetlerine Dair Bulgular (19. Yüzyıl Sonları ve 20. Yüzyıl Başlarında). *Belleten*, 81(291), 419-480.
- Panzac, D. (2007). *Osmanlı Devleti'nde Veba (1700-1850)*. Çev: Serap Yılmaz. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Payzın, L. (2008). XVIII. Yüzyılda Midilli Adası. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ayten Can Tunalı). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Post, J. D. (1976). Famine, Mortality, and Epidemic Disease in the Process of Modernization. *The Economic History Review*, 29(1), 14-37.
- Sarıyıldız, G. (1998). Osmanlıda Hıfzıssıhha. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (Cilt: 17)* İçinde (s.319-321). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Sarıyıldız, G. (2000). XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolera Salgını. *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri Bildiriler, (22-23 Mayıs 2000)* İçinde 309-319. İstanbul.
- Sarıyıldız, G. (2001). *Hicaz Karantina Teşkilâtı (1865-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi .
- Sarıyıldız, G. (2020). Karantina. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (Cilt: 24)* İçinde (s. 463-465). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Şakiroğlu, M. (1993). Cezâyir-i Bahr-i Sefid. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (Vol: 7)* İçinde (s. 501-501). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Şemsettin Sami. (1316). *Kâmûsü'l-A'lâm*, (Vol: 6). İstanbul: Mihran Matbaası.
- Şehsuvaroğlu, B. N. (1950). Chloler. *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 1(3), 419-427.
- Şehsuvaroğlu, B. N. (1954). Tarihi Kolera Salgınları ve Osmanlı Türkiye. *İstanbul Üniversitesi, Tıp Fakültesi Mecmuası*, Ayı Basım, 282-299.
- Temel, M. (2008). *Atatürk Dönemi'nde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele*. İstanbul: Nehir Yayınları.
- Tekin, K. H. (2014). Osmanlı Devleti'nde Gelenekten Yeniliğe Geçişin Anlamlı Bir Sembolü: Mecidi Nişanları. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 0(28), 393-411.
- Uludağ, O. Ş. (1938). Son Kapitülasyonlardan Biri Karantina. *Belleten*, Temmuz-I. Teşrin 1938, 445-467.
- Uras, N. (1944). *Lekeli Humma*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Ünver, A. S. (1935). Türkiye'de Veba (Taun) Tarihçesi Üzerine. *Tedavi Kliniği ve Laboratuvarı*, 0(5), 70-88.
- Ünver, A. S. (1948). *Türkiye'de Çiçek Aşısı ve Tarihi*. İstanbul: Akgün Matbaası.
- Ünver, M. (2012). *Midilli Adası'nın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Prof. Dr. Mahir Aydın). İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünal, A. (2002). XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Cezayir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz, Ege Adaları) ya da Kaptan Paşa Eyaleti. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(12), 251-261.

-
- Ünen, U. (2013). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İdaresinde Rodos*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Bülent Çelik). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Varlık, N. (2011). Tâun. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (Vol: 40) İçinde* (s. 175-177). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yıldırım, N. (1994). 1893'te İstanbul'da Kolera Salgını. *Tarih ve Toplum*. Eylül 1994(129), 14-29.
- Yorulmaz, A. (2000). *Ayvalık'ı Gezerken*. Ayvalık: Geylan Yayınevi.
- 1301 ,1303,1318 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi . Rodos: Vilayet Matbaası.
-

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 7 - Number: 23 p. 213-236, Spring 2023

Ordunun At Gücünü Geliştirmek: Bir Askerî Çiftlik Olarak Bağdat Veziyeye Çiftlik-i Hümayunu (1893-1913)*

*Improving the Horse Power of the Army: Baghdad Waziriyah Military Stud-Farm
(1893-1913)*

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1252685>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
18.02.2023

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
06.03.2023

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.03.2023

Asya Studies

Dr. Öğr. Üyesi Erdal Çiftçi
Mardin Artuklu Üniversitesi, Meslek
Yüksekokulu, Mimarlık ve Şehir
Planlama Bölümü
erdalciftci@artuklu.edu.tr

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0002-8716-2031>

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Öz

Bu çalışmada II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti ordusunun ihtiyaç duyduğu atların cins olarak iyileştirilmesi ve sayıca artırılması için Çiftlikât-ı Askeriye Nezâreti'ne bağlı olarak açılan Bağdat Veziyeye askerî çiftliği ele alınmıştır. Merkezileşen Osmanlı Devleti'ndeki süvarinin ihtiyaç duyduğu atların tedarik edilmesi artık merkezi hükümetin sorumluluğundadır. Bu çerçevede II. Mahmud'dan itibaren faaliyet göstermeye başlayan askerî çiftliklerin sayısı II. Abdülhamid döneminde artırılmıştır. II. Abdülhamid döneminde açılmış olan Veziyeye çiftliği de bu çerçevede konjonktürel konumu, 6. Ordu'ya merkez oluşu, Dicle ile Diyala nehirlerine yakınlığı ve safkan Arap atlarına sahip konar-göçer aşiretlerin bu bölgede bulunmalarından dolayı Bağdat'ta faaliyet göstermiştir. Bu çiftlikte Aneze ve Şammar gibi aşiretlerden damızlık olarak satın alınan veya hediye olarak kabul edilen safkan Arap aygır ve kısırakların kullanılarak at cinsinin iyileştirilmesi ve sayıca çoğaltılması amaçlanmıştır. Bilhassa II. Abdülhamid dönemi boyunca faaliyet gösteren bu askerî çiftliğin en büyük sorunu su olmuştur. Su setlerinin ve isale hatlarının inşasında yaşanan sorunlar ve at yetiştiriciliği için düzenli bir plan ve programın uygulanmıyor oluşu sebebiyle Veziyeye çiftliğinde arzu edilen amaçlara tam anlamıyla ulaşılamamıştır. İttihat ve Terakki yönetiminin iktidarı ele geçirmesinden sonra Veziyeye çiftliği idaresi Maliye Nezâreti'nin kontrolüne alınmış, söz konusu damızlık hayvanlar satılmıştır. Faaliyetlerinin sınırlı bir ziraata indirgendiği Veziyeye çiftliğinde devam eden su sorunundan dolayı ordunun at ihtiyacı için kurulan Remont deposu uygulamaya geçirilememiştir. Bu çerçevede diğer askerî çiftliklerde olduğu gibi Veziyeye çiftliğinde at yetiştiriciliği, hayvancılık ve tarımsal faaliyetler arzu edilen üreticilik seviyesine ulaşmamıştır.

Anahtar Kelimeler: At, II. Abdülhamid, Çiftlik, Veziyeye, Aşiret

Abstract

This study focuses on the Baghdad Waziriyah military stud-farm, which was established under the direction of the Ottoman Ministry of Military Stud-farms to enhance horse breeds and increase the number of horses required by the Ottoman army during the Hamidian era. The supply of horses needed by the cavalry in the age of centralization became the responsibility of the central government. In this regard, the number of stud-farms that started to operate during the reign of Mahmud II was increased during the reign of Abdulhamid II. Waziriyah stud-farm, which was built by Abdulhamid II, was opened in Baghdad due to its strategic location, being the center of the 6th Army, close to the Tigris and Diyala rivers, and nomadic tribes with purebred Arabian horses in this region. It was aimed to improve the horse breed and increase it in number by using purebred Arabian stallions and mares bought or gifted from tribes such as Anazha and Shammar. The biggest problem of this military stud-farm, which was operating especially during the reign of Abdulhamid II, was still the water problem. Due to the problems experienced in the construction of the water levees and the transmission lines and the lack of a regular plan and program on horse breeding, the Waziriyah farm could not fully reach its desired goals. After the Committee of Union and Progress came to power, the administration of the Waziriyah stud-farm, whose income was left to them, was taken under the control of the Ottoman Ministry of Finance and the breeding animals were sold. Due to the ongoing water problem in the Waziriyah stud-farm, where its activities were reduced to a limited agriculture, the practice of raising foals under Remont stud-farms could not be implemented. In this context, the desired productivity level in terms of horse breeding, livestock and agricultural activities could not be reached in Waziriyah farm, as in other military farms.

Keywords: Horse, Abdulhamid II, Stud farm, Waziriyah, Tribe

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Çiftçi, E. (2023). Ordunun At Gücünü Geliştirmek: Bir Askerî Çiftlik Olarak Bağdat Veziyeye Çiftlik-i Hümayunu (1893-1913). *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7(23), 213-236.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıl öncesinde at yetiştiriciliği konusunda karşılaşılan en kurumsal yapı İstâbl-ı Âmire'dir. İstanbul ve çevresinde hara tarzında ahırlar kullanılmış ve sarayın ihtiyaç duyduğu hayvanlar burada beslenmiştir. İstabl-ı Âmire'ye atlar satın alma yoluyla veya terekelerden kalan hayvanların buraya sevkiyle sağlanmıştır (Uzun, 2020: 2-3,10,77; Özlü, 2010: 157-158,204). Taycı Ocağı gibi hayvanat ocakları İstâbl-ı Âmire'nin ihtiyaç duyduğu tayları Mısır ve Trabzon gibi çok çeşitli yerlerden İstanbul ve çevresine sevk etmiştir. Tımar sisteminin zorunlu tuttuğu sipahilerin atları ve silahları ile savaş meydanlarına hazır olarak gelmeleri Osmanlı Devleti'nde sistematik ve gelişmiş haralar sistemine ihtiyacı azaltmıştır (Akıncı, 2017: 53,56). 18. yüzyılda âyanın büyük oranda söz konusu fonksiyonu yürütüyor olmalarından kaynaklı olarak ayrıca merkezileşmiş bir at yetiştiriciliğine başvurulmamıştır. Kendi atını hazırlayan sipahiliğin ve âyan gücünün ortadan kaldırıldığı 19. yüzyıl başından itibaren Osmanlı ordusunun ihtiyaç duyduğu at tedariki ve yetiştiriciliği konusundaki eksiklik daha çok belirginleşmiştir (Emiroğlu ve Yüksel, 2003: 136,142,160). Akıncı (2017:53)'ya göre ordunun yıllık 20.000 ile 30.000 arasında at ihtiyacı bulunmaktadır ve Osmanlı merkezi hükûmeti bu yüksek sayıdaki atın tedarikini sağlamak zorunda kalmıştır. Kırım Savaşı sonrasındaki gelişmelerle birlikte ordunun at ihtiyacındaki eksiklik at ithalatını zorunlu hale getirmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında bu eksiklik daha belirgin hale geldiğinden askerî çiftlik sayılarının artırılmasına karar verilmiştir.

Bu askerî çiftliklerin birçoğu araştırmacılarca incelenmiştir. Köksal askerî çiftlikler arasındaki eski ve merkezî olan Hüdavendigâr Sancağı'na bağlı Çifteler çiftliğinin bir haraya dönüşüm sürecini ve bu teşebbüs sürecinde ortaya çıkan problemleri ele almıştır (Köksal, 2009: 333-365). Seda Tan ve Sevim Erdem ise bu askerî çiftlikleri en ayrıntılı ele alan araştırmacılarıdır. Tan, Osmanlı Devleti'nde *At Yetiştiriciliği (1842-1918)* isimli çalışmasında askerî çiftlikler üzerinden ordu için girişilen at yetiştiriciliği deneyimini ayrıntılı olarak ele almıştır (Tan, 2015). Tan bu çalışmasında sınırlı da olsa Veziriye çiftliği ile ilgili bazı bilgiler paylaşmaktadır. Sevim Erdem ise müstakil çalışmalarında Harnine,¹ ile Malatya Sultansuyu çiftliklerini çalışmış ve Veziriye'de vakıf arazilerle ilgili olarak yaşanmış sınır problemlerini tartışmıştır (Erdem, 2017, 2017a, 2018, 2019, 2019a). Malatya Sultansuyu harası aynı zamanda bir yüksek lisans çalışmasında incelenmiştir (Çetinkaya, 2018). Alpaslan ve Özdamar ise çalışmalarında Çukurova askerî çiftliğini ele almışlardır (Alpaslan ve Özdamar, 2019). Her ne kadar zikredilen çalışmalarda Veziriye çiftliğine de kısaca değinilmişse de bu bilgiler sınırlı düzeydedir. Bu çalışmamızda Osmanlı arşivi vesikaları ağırlıklı olmak üzere Veziriye çiftliği etrafında ele alınmıştır. At eksikliğini gidermeye yönelik olarak II. Abdülhamid döneminde açılan askerî çiftliklerin genel anlamda önem ve fonksiyonuna değinilmektedir. Devletin Asya topraklarında açılan askerî çiftliklerinden biri olan Bağdat Veziriye çiftliğini ele alan bu çalışma, çiftliğin nasıl ve ne zaman kurulduğunu, bölge aşiretlerinin bu çiftliğin kurulmasındaki etkisini, kronolojik olarak çiftliğin dönüşümünü ve kapatılması süreçlerini tartışmaktadır. Literatürün diğer askerî çiftlikler üzerinden vardığı sonuçlar bu mikro çalışma ile Veziriye çiftliği üzerinden incelenmektedir.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE ASKERÎ ÇİFTLİKLER

Osmanlı kurumlarında ihtiyaç duyulan merkezileşmenin sacayaklarından birini de ordunun çeşitli eksikliklerinin giderilmesi oluşturmuştur. Bu çerçevede Tanzimat dönemiyle birlikte ordunun merkezî bir at üretim sistemine ihtiyaç duyduğu anlaşılmıştır. II. Mahmut döneminden itibaren bu problemin çözülmesi için komisyonlar kurulmuş, Kumarcı gibi bazı âyanın elindeki çiftlikler istimlak edilmiş, Avrupa'dan uzmanlar getirtilerek istihdam edilmiştir (Emiroğlu ve Yüksel, 2003: 162,164). Osmanlı Devleti'nde en aktif hara tarzı askerî çiftlik Eskişehir'deki Kumarcı âyanından alınarak 1824 yılında askerî çiftliğe dönüştürülen Çifteler çiftliğidir. Bir diğer askerî çiftlik ise 1863 yılında Sultan Abdülaziz tarafından Malatya Sultansuyu'nda kurulmuştur (Tan, 2015: 127,158). Bu arazi önce kışlaya sonrasında ise askerî bir çiftliğe çevrilerek kurulmuştur (Erdem, 2017: 147). At tedariki konusunda II. Mahmud döneminde başlatılan bu reform hareketi II. Abdülhamid döneminde sayıca artırılan askerî çiftliklerle devam etmiştir. Hatta en fazla askerî çiftliğin açıldığı dönem II. Abdülhamid dönemi

¹ İlgili çiftliğin ismi Erdem tarafından "Harnini/Kharnini", Tan tarafından ise "Harbine" olarak okunmuştur. İlgili çiftlik "Harnine"

olarak okunduğundan çalışmada bu şekilde isimlendirilecektir.

olmuştur.² Bu dönemde 1892 yılında Adana Çukurova çiftliği, 1893 yılında konumuzu ilgilendiren Bağdat Veziriye çiftliği, 1899 yılında Musul-Tikrit bölgesindeki Harnine çiftliği ve 1902 yılında ise Halep'teki Hamra çiftliği kurulmuştur (Tan, 2005: 160-162; Erdem, 2018: 338).

Bu askerî çiftlikler Osmanlı ordusunun ihtiyaç duyduğu sayıda ve kalitede iyileştirilmiş at cinsini ordu için tedarik etmek üzere kurulmuştur. II. Abdülhamid at ithalatının önüne geçilmesi için bu askerî çiftlikleri açtırmıştır:

Topçu ve süvari asâkir-i şahaneye elverişli olacak ve kifâyet edecek cins-i feres hayvanatın harice müracaat edilmeksizin memâlik-i şahane dâhilinde tedarik edilebilmesi nezd-i âli cenâb-ı cihandârîde fevkalade matlub ve mültezim olub (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Osmanlı Arşivi (BOA), Y.MTV. 169/90, 9 Teşrinisani 1313/21 Kasım 1897).

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Seraskerlik çatısı altında Hara-yı Hümâyun Nezâreti kurulmuştur. Belgelerde Çiftlikât-ı Askerîye Nezâreti olarak da geçen bu yönetimin başına II. Abdülhamid'in yaverlerinden Ferik Muzaffer Paşa atanmıştır (BOA, Y.MTV. 192/21, 29 Haziran 1315/11 Temmuz 1899). 1879 yılında kabul edilen İdare-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre uygun mevkilerde askerî at çiftlikleri kurulmuş ve idaresi ordudaki süvari askerleri tarafından sürdürülmüştür (Tan, 2005: 34). Dolayısıyla Veziriye çiftliği de dâhil olmak üzere ismi yukarıda zikredilen askerî çiftlikler Hazine-i Hassa Nezâreti dâhilinde işlettirilen ve Emlâk-ı Hümâyun'a bağlı olan çiftliklerden değildir. Maliye Nezâreti, Emlâk-ı Hümâyun'a bağlı çiftliklerden vergi talep etmediği gibi bu askerî çiftliklerden de vergi toplamamış, bu gelirler at yetiştiriciliği için ilgili çiftlik yönetimine bırakılmıştır (Terzi, 2020: 102).

Çifteler çiftliği 1. Ordu, Sultansuyu 4. Ordu, Hamra 5. Ordu, Irak bölgesindeki Harnine ve Veziriye de 6. Ordu'nun at ihtiyacını tedarik etmesi için açılmıştır. Bu tür askerî çiftlikler Sakarya, Sultansuyu, Ceyhan, Dicle ve Diyala nehirlerinin yakınlarında kurulmuş çiftliklerdir (Tan, 2005: 128,158,163). Bu askerî çiftliklerin su kaynaklarına yakın bir konumda inşa edilmelerine ayrıca bir önem verilmiştir. Konumuzu ilgilendiren Veziriye ve II. Abdülhamid'in kurdurduğu diğer askerî çiftlikler fark edileceği üzere ağırlıkla devletin doğu topraklarında kurulmuştur. Bu dönemde Hazine-i Hassa Nezâreti aracılığıyla Emlâk-ı Hümâyun'a dâhil edilen emlak ve araziler siyasi amaçlar da gütmüştür. Irak, Halep ve Musul gibi işgalinden endişe duyulan yerlerdeki arazi Sultan II. Abdülhamid veya ordu adına tapu edilmiş, bazı imtiyazlı teşebbüsler yalnızca Hazine-i Hassa Nezâreti'ne bırakılmıştır (Akbal, 2007: 145; Terzi, 2020: 93-94).³

Ancak Veziriye de dâhil olmak üzere bu askerî çiftliklerde verimli ve programlı bir at yetiştiriciliği sistemi oturtulamamıştır. Bu sebeple 1897 yılında Çiftlikât-ı Askerîye Nâzırı Muzaffer Paşa II. Abdülhamid'e bir layiha sunarak askerî çiftliklerdeki at yetiştiriciliğini iyileştirmeye çalışmıştır. Bu layihaya göre Kağıthane'de bir mektep at yetiştiriciliği için açılacak, her vilayetten çiftlik sahipleriyle at yetiştirenlerin bir çocuğu burada eğitim alacak ve eğitim sonrasında bu kişiler memleketlerinde Müessesat-ı Feresiye Müfettişi olarak resmî görev alacaktır. Ayrıca Dersaadet'te Seraskerlik bünyesinde Müessesât-ı Feresiye Nezâreti kurularak çiftlik sahipleriyle iletişim halinde olunacak ve bu Nezâret vilayetlerdeki ziraat odaları gibi zengin hayvan sahiplerinden oluşacak beş kişilik Encümen-i Feresiye üyelerini yönlendirecektir. Ziraat Nezâreti'nden bir miktar ödenek de bu sebeple Seraskerliğe aktarılacak, bu bütçeyle damızlık aygırlar devletçe satın alınarak at depolarına teslim edilecektir (BOA, Y.MTV. 169/90, 9 Teşrinisani 1313/21 Kasım 1897). Fakat Muzaffer Paşa'nın bu planının uygulamaya döküldüğüne dair bir bilgi bulunmamaktadır. Taha Bey *Emlâk-i Devlet* isimli eserinde Çifteler, Sultansuyu, Çukurova, Veziriye, Harnine ve Hamra askerî çiftliklerinin süvari askerleri için at yetiştirilmek üzere hara şeklinde açıldıklarını, layıkıyla bir sonuç elde edilemediğini, en mamur olanının Çifteler çiftliği olduğunu, çiftlik gelirlerinin yüksek masraflara karşılık gelmediğini paylaşmaktadır (Akbal, 2007: 127). Nâzır Muzaffer Paşa'nın da belirttiği üzere haralarda görev yapan memurlar işlerinin ehli değillerdir (Çetinkaya, 2018: 22-23). Muzaffer Paşa ayrıca Ziraat Nezâreti'ne askerî çiftliklere yardım etmesi emri verilmiş olmasına rağmen bu konuda Nezâretçe hiçbir katkının sunulmadığını,

² II. Abdülhamid'in bu dönemde Yıldız sarayındaki hayvan yetiştiriciliğine de özel bir ilgi ve merakının bulunduğu anlaşılmaktadır (Çakılcı, 2018). II. Abdülhamid çiftliklerdeki at sayısının artırılmasına önem verdiği gibi haberleşme için posta güvercinlerine de önem vermiştir (Güllü, 2020: 1189).

³ Örneğin Tan'a göre Çukurova Anavarza çiftliği Osmanlı Ermenilerinin bu yörede artış gösteren arazi sahipliğine engel olmak amacıyla kurulmuştur (Tan, 2005: 160).

yalnızca Seraskerlik bünyesinde bu işin devam ettirildiğini, Avrupa’da ise bu tür çiftliklerin işin ehli olan kişilerce ve büyük çiftlik sahipleri tarafından yürütüldüğünü belirtmektedir (BOA, Y.MTV. 169/90, 9 Teşrinisani 1313/21 Kasım 1897). Dolayısıyla her ne kadar sayısı II. Abdülhamid döneminde artırılmış olsa da bu askerî çiftliklerin, dönemin at ihtiyacını karşılamaktan uzak oldukları anlaşılmaktadır.

Zikredildiği üzere bu çiftliklerdeki at ve diğer hayvan yetiştiriciliğinin geliştirilmesi için çiftlik taşınmazlarından elde edilen gelirler çiftliklere bırakılmıştır. Bu iç işleyiş sebebiyle olsa gerektir ki Veziriye çiftliğinin gelir- gider dengesi ve üretim faaliyetlerinin ayrıntılarına sınırlı derecede ulaşılmaktadır. İttihat ve Terakki yönetiminin başa geçmesi ve 1909 yılı itibariyle Veziriye çiftliğinin de Maliye Nezâreti denetimine alınmasıyla bu çiftlikler ile ilgili daha fazla veriye ulaşılmaktadır. Bu dönemle birlikte hara sistemine son verilmiş olup bu çiftlikler askerî çiftlik statüsünden çıkartılarak daha çok ziraî ve diğer hayvan yetiştiriciliği faaliyetlerine ağırlık veren çiftliklere dönüşmüştür. Bu çerçevede örneğin Çukurova çiftliği bir Fransız şirketine kiralanmıştır (Çetinkaya, 2018: 127). Veziriye ve diğer çiftliklerdeki damızlık atlar ise II. Abdülhamid döneminden kalma borçların karşılanması için satılarak kısa vadede gelir elde edilmeye çalışılmıştır. 1911-1912 yıllarında ise tekrar Remont⁴ çiftlikleri adı altında tay yetiştiriciliğine geri dönüş yapıldıysa da bu uygulamadan da etkili bir çözüm elde edilememiştir.

Bunların yanı sıra askerî çiftlikler bazı aşiretlerin veya muhacirlerin iskân edilmesi için de kullanılmıştır. Çifteler’de bazı Kafkas kökenli muhacirler iskân edilirken, Harnine ve Hamra çiftliklerinde ise Şammar ve Cubur gibi bazı aşiret mensuplarının iskân edildikleri anlaşılmaktadır (Köksal, 2009: 358-360; Erdem, 2018: 336-338). Konumuzu ilgilendiren Veziriye çiftliğinde ziraî faaliyet yapan ahalî bulunsa da çiftlik arazisinin iskân etme politikası için kullanıldığına dair bir veriye ulaşılamamıştır.

Osmanlı ordusunun bu dönemde ihtiyaç duyduğu at ihtiyacı askerî çiftliklerden arzu edilen seviyede karşılanamadığından at ihtiyacı başta aşiretler olmak üzere Osmanlı tebaasından ya satın alma ya da kiralama yöntemiyle halledilmeye çalışılmıştır (Emiroğlu ve Yüksel, 2003: 164). Anadolu ve Arap coğrafyalarındaki orduların ihtiyaçları bu şekilde halledilmeye çalışılmıştır. Veziriye çiftliğindeki atların birçoğu buradaki aşiretlerden satın alınan veya bu aşiretlerin reisleri tarafından hediye edilen atlardan oluşmuştur (Çiftçi, 2022).⁵ Diğer taraftan bilhassa 1. Ordu’nun ihtiyaç duyduğu atların ise Macaristan ve Rusya’dan ithal edilerek karşılanmaya çalışılmıştır (Akıncı, 2017: 46). Bir at deposu hüviyetini kazanmış olan Macaristan’da 1890’larda 2 milyonun üzerinde at yetiştirilmektedir ve bu sayı Osmanlı askerî çiftliklerindeki sayının iki katı kadardır. Osmanlı Devleti buradan 1865-1908 yılları arasında 17.000’in üzerinde at ithal etmiştir (Akay, 2021: 34,40-41). Abidin’e göre 20. yüzyıl başında Osmanlı’nın 1 milyon, Almanya’nın 4 milyon, Fransa’nın 3 milyon, Rusya’nın ise 36 milyon civarında at mevcudu bulunmaktadır (Akıncı, 2017: 27-28). Aşağıda vurgulanacağı üzere bu ithal Macar ve Fransız aygır ve kısrakların Veziriye çiftliğinde de bulundurulduğu anlaşılmıştır (BOA, MLE.EEM. 771/36, 10 Teşrinisani 1325/ 23 Kasım 1909).⁶ Dolayısıyla Osmanlı Devleti 19. yüzyılda ihtiyaç duyduğu atları ya ithal ederek ya halktan satın alarak ya da kiralarak tedarik etmiştir.

VEZİRİYE ÇİFTLİĞİNİN KURULUŞU

Veziriye çiftliği Bağdat’ın kuzeydoğu istikametinde yer alan Veziriye isimli arazide II. Abdülhamid’in emriyle 25 Nisan 1893/8 Şevval 1310 tarihinde kurulmuştur (BOA, BEO. 370/27747, 29 Şaban 1311/ 7 Mart 1894). Veziriye çiftliğinin idaresi ve gelirleri çiftlik emrine verilmiştir. Veziriye arazisinde yapılan sınır tespitiyle buradaki vakıf ve mülk araziler ile çiftlik arasındaki sınır belirlenmiştir. Çiftlik, birçoğu zaten mîri arazi olan Veziriye arazisinin tapu ile bedelsiz olarak 6. Ordu’ya devriyle kurulmuştur (BOA, BEO. 260/19445, 15 Muharrem 1311/ 29 Temmuz 1893). Veziriye ve diğer askerî çiftlikler zikredildiği üzere Seraskerlik bünyesindeki Çiftlikât-ı Askerîye Nezâreti’ne bağlıdır (BOA, Y.MTV. 192/21, 29 Haziran 1315/11 Temmuz 1899). II. Abdülhamid’in iktidarını kaybettiği döneme kadar da bu şekilde idaresi sağlanmıştır. Bu çiftliğe 6. Ordu’ya bağlı olan 31. Süvari Alayı’nın 1. Bölüğü yerleştirilmiştir. Haziran 1908’de ise ilgili bölüğün çiftlikteki ahaliyle yaşadığı sorunlardan dolayı bu

⁴ *Re-mount* kelimesi ata yeniden binmek, ölen atın yerine yeni at ikame etmek anlamına gelmektedir. 19. yüzyılda bazı Avrupa Devletlerinde askerî kuvvetler bünyesinde tay yetiştiriciliği için açılmış haralar bu isimle adlandırılmıştır. Ortalama 3-4 yaşlarında haraya alınan tayların beslenerek orduya sevki planlanmıştır. Remont uygulaması II. Abdülhamid döneminde kabul edilmiştir. 4.,5. ve 6. Ordularda Remont bölükleri oluşturularak Remont deposu uygulamasına gidilmiştir (Tan, 2015: 10-13, 44-45; Akıncı, 2017: 54).

⁵ Malatya Sultansuyu çiftliği de yöredeki görevli ve eşraf tarafından verilen atlarla geliştirilmiştir (Tan, 2005: 19-20).

⁶ Ayrıca bkz. Ekler başlığındaki fotoğraflar.

bölük çiftlikten çıkarılmış yerine ise aynı ordunun 32. Alayı'nın 3. Bölüğü çiftliğe yerleştirilmiştir (BOA, Y.MTV. 311/50, 16 Cemaziyelevvel 1326/ 16 Haziran 1908). Çiftlikât-ı Askerîye Nâzırı Ferik Muzaffer Paşa'nın belirttiğine göre Veziriye çiftliği vaktiyle çöl halinde olan ölü bir arazide kurulmuştur. Ona göre Veziriye çiftliği “*cins-i feres(in) ıslahı ve teksiri*” amacıyla yani buradaki at cinslerinin iyileştirilmesi ve çoğaltılarak askerî hizmetlerde kullanılması amacıyla ihdas edilmiştir (BOA, DH.MKT. 2563/10, 19 Ramazan 1319/ 30 Aralık 1901).⁷ 6. Ordu'nun hareket kabiliyetini sınırlayacak derecede az at sayısına sahip olması yukarıdaki sebeplerin yanı sıra Veziriye'de bir askerî at çiftliğinin kuruluşunu zorunlu kılmıştır (Tan, 2005: 48).⁸

Bağdat Osmanlı Devleti'nin doğu coğrafyasındaki en stratejik lokasyonlarından biri olmuştur. İngiltere'nin Hindistan ve Güney Batı İran'da artan siyasi ve ticari faaliyetleri Osmanlı Devleti'ni endişelendiren bir konu olmuştur. 6. Ordu merkezinin Bağdat'ta konuşlanmış olması bu açıdan önemlidir. Veziriye, Bağdat vilayetinin Horasan kazası dâhilinde, Dicle ve Diyala nehirlerine komşu bir arazide kurulmuştur. Bu bölgede Aneze ve Şammar gibi yüksek oranda safkan Arap atlara sahip konar-göçer çöl aşiretleri bulunmaktadır (Eroğlu, Babuçoğlu ve Özdil, 2012: 100). Öyle ki bu potansiyelden dolayı 19. yüzyıl boyunca aşiretlerce Irak'tan Hindistan'a kaçak yollarla yıllık ortalama 2.000 kadar at ihraç edilmektedir (*Beygir Islah ve Teksiri*, 1926: 28; Tan, 2014: 243). Hatta zaman zaman at ihracatı hükûmet tarafından yasaklanmak durumunda kalmıştır (Tan, 2014: 243). Abidin'e göre bu yüzden Irak yöresindeki at sayısı azaldığı gibi at cinsinin kalitesi de zarar görmüştür. Hatta Malatya Sultansuyu çiftliğinin 1909 yılında dağıtılan damızlıkları da tüccar tarafından satın alınarak Hindistan'a satıldığı vurgulanmıştır (Akıncı, 2017: 112-113,157).

Veziriye çiftliğinde yalnızca at cinsinin ıslahı ve sayısının artırılmasına yönelik bir hayvancılık yapılmamıştır. Atçılığa finansman sağlaması için diğer hayvanlar da beslenmiş ve çiftlik arazisinde ziraat yapılmıştır. Bu arazide hububatın ekilerek ve yaygınlaştırılarak hem vilayetin üretimi artırılmaya çalışılmış hem de boş kalan araziden gelir elde edilmesine gayret edilmiştir. Bu çerçevede Veziriye çiftliğinde hububat üretimi gerçekleştirilmiş ve bir hayli gelir elde edilmiştir. Fakat bu gelirlerin çiftliğin esas fonksiyonu olan at yetiştiriciliğini tam olarak besleyebildiğine dair bir veri bulunmamaktadır. Tam aksine Çiftlikât-ı Askerîye Nâzırı Muzaffer Paşa bu gelirlerin, değerleri yüksek damızlıklara karşılık gelmediğini belirtmiştir (Tan, 2005: 40-41). Bu tür askerî çiftliklerdeki damızlık masrafları için vilayet yönetimlerinin desteği istenilmişse de Bağdat valiliğinin aksi yönde çiftlik gelirlerine el koymaya çalıştığı dahi anlaşılmaktadır (BOA, Y.MTV. 233/98, 16 Cemaziyelevvel 1320/ 21 Ağustos 1902).

Bunun yanı sıra bu tür çiftliklerin daha ikincil bir öneme sahip bazı işlevlerinin de olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin 1900 yılında Paris Dünya Sergisi'nde gerçekleşen at yarışmalarına Çifteler, Sultansuyu ve Veziriye çiftliklerinden Osmanlı Devleti'ni temsilen 5 kısra ve 6 aygır gönderilmiştir. Burada yapılan yarışmada Osmanlı Devleti'nden gönderilen Şüveyme isimli aygır altın madalyayla birinci olurken, Sultansuyu'ndan gönderilen Arap Seklavi cinsi bir kısra da ikinci seçilmiştir (Gür, 2014: 61). Gönderilen atların “*Irk-ı Arab'a mensub*” atlar olduğu vurgulanmaktadır (BOA, Y.MTV. 207/15, 2 Cemaziyelahir 1318/ 27 Eylül 1900). Bilhassa Veziriye'deki atların birçoğu bu tür atlardan oluşmaktaydı. Bu atların bir kısmı da Bağdat bölgesinde görev yapan idarecilerce kendilerine aşiretler tarafından hediye edilen atların çiftliğe devredilmesiyle toplanmıştır (BOA, DH.MKT. 2358/117, 14 Safer 1318/ 13 Haziran 1900; Çiftçi, 2022).

⁷ Akıncı'ya göre cinsin iyileştirilmesinden kasıt atın yüksek boya sahip olmasıdır (Akıncı, 2017: 54).

⁸ 1889 yılında Bağdat'taki 6. Ordu'nun 2.000 civarında ata ihtiyacı vardır. Aneze ve Şammar aşiretlerinden alınacak vergi ve askerlik hizmetleri karşılığında bu aşiretlerden at tedarik edilmesi planlanmıştır.

Resim 1: 1900 yılında Paris’te düzenlenen fuarda Osmanlı Devleti’ne altın madalya kazandıran Şüveyme isimli at ve seyisi (Batu, 1962: 183).

VEZİRİYE ÇİFTLİĞİNİN KURULMASINDA AŞİRETLERİN ETKİSİ

Veziye çiftliğinin kurulma gerekçesi olarak bölgedeki aşiretlerin önemli bir pay ve rolü bulunduğu anlaşılmaktadır. Dâhiliye ve Defter-i Hâkâni Nezâretlerine gönderilen 25 Nisan 1893 tarihli belgede çiftliğin aşiretlerden satın alınacak tayların beslenmesi için inşa edilecek olduğu belirtilmektedir:

Levâzım-ı şitâiyelerini tedârik etmek üzere her sene Eylül ibtidâsında Bağdat civarına gelmekte olan aşâir-i urbandan cihet-i askerîyece iştirâ olunacak tayların beslenmesi için Bağdat’ın poyraz cihetindeki arâzi-i emiriye’den Veziye arâzisi (BOA, BEO. 188/14060, 13 Nisan 1309/25 Nisan 1893).

Bağdat bölgesinde Aneze başta olmak üzere Şammar gibi çöl aşiretleri yaşamaktaydı. Her ne kadar Veziye çiftliğine bu aşiretlerin yerleştirilip yerleştirilmediği bilinmese de Veziye’nin kuzeyinde bulunan Harnine Çiftliği Şammar ve Cubur aşiretleri mensuplarının iskân ettirilmesi için de faaliyet göstermiştir (Köksal, 2009: 359-360; Erdem, 2018: 338). Henüz konar-göçer olan bu aşiretler, Eylül başlarında şehirlere gelerek buradan ihtiyaç duydukları hububatı alarak çöl içlerine çekilmekteydiler. Veziye arazisinin kurulmasında söz konusu aşiretlerin sahip oldukları atların önemli bir etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu aşiretlerden alınacak atların “*ıslah ve teksiri*” yani cinsin iyileştirilerek çoğaltılması Veziye çiftliğinin kurulmasındaki aslı sebeplerden biri olmuştur (BOA, BEO. 1205/90348, 12 Cemaziyelevvel 1316/ 28 Eylül 1898). Akıncı (2017:111)’ya göre sadece Musul vilayetinde yaşayan aşiretlerin yaklaşık olarak 200.000 civarında atı bulunmaktadır. Batu’ya göre de safkan Arap atlarının asıl yetiştirilme yerleri Suriye ve Irak bölgeleri olup bilhassa Aneze ve Şammar aşiretleri büyük bir potansiyele sahiptirler (Batu, 1962:183). 1899 yılına ait Bağdat vilayet salnamesinde söz konusu durum ayrıca vurgulamaktadır:

Arz üzerinde Arabistan hayvanları gibi vücudca güzel mütenâsib ve fiilen devamlı ve metânetli hayvan bulunmaz iddiası pek doğrudur. Irak’ın her yerinde âlâ hayvanlar bulunursa da bunların âlâları sırf bedevi olan Şammar ve Aneze’de mümâsil kabâilde bulunur (1899/1317 Tarihli Bağdat Vilayet Salnamesi, 1899: 26).

Bu aşiretlerden alınacak tayların sayısının artırılarak çoğaltılması ve farklı Osmanlı coğrafyalarında da damızlık olarak kullanılmaları Veziye çiftliğinin kurulmasını sağlamıştır. Bu potansiyel yalnızca Veziye’ye münhasır olmayıp aynı zamanda Sultansuyu ve Hamra çiftliklerinin de kuruluşunda 4. ve 5. Ordu bölgesindeki at sahibi aşiretlerden ziyadesiyle faydalanılmıştır (Tan, 2005: 45). Hindistan’a yapılan at ticaretinin kaynağını da bu aşiretler oluşturmuştur (Batu, 1962: 26; Akıncı, 2017: 46). Bu atlar İngiliz sömürge alaylarının ihtiyaçları ve Bombay’da düzenlenen at yarışmaları için kullanılmıştır. Yıllık ortalama 2.000’in üzerinde at sevkiyatının Irak bölgesinden yapılmasından dolayı at ihracatı yasaklanmış, buna rağmen bu ticaret kaçak yollarla devam etmiş ve aşiretlerin at ihraç etmelerinin önü alınamamıştır (Tan, 2004: 241-243).

Veziye çiftliğindeki çöl aşiretlerinden satın veya hediye alınan bu Arap atları Osmanlı Devleti’nin farklı bölgelerine ve çiftliklerine damızlık aygır ihtiyacını sağlamak üzere gönderilmiştir.

1898 yılında Veziriye çiftliğinden Bingazi sancağına gönderilmek üzere 6 baş âlâ Arap atı 100'er lira karşılığında talep edilmiştir (BOA, BEO. 1205/90348, 12 Cemaziyelevvel 1316/ 28 Eylül 1898). Bu atların Bingazi'deki at cinsinin iyileştirilmesi ve çoğaltılması için kullanılacağı belirtilmektedir. Veziriye çiftliğinin sahip olduğu safkan Arap atı cinslerinin Osmanlı Devleti topraklarında inşa edilmiş diğer çiftliklerdeki atların iyileştirilmesi için de kullanıldığı anlaşılmaktadır. 1899 yılında Eskişehir civarındaki Çifteler, Malatya'daki Sultansuyu ve Adana'daki Çukurova çiftliklerine Veziriye çiftliğinden 22 baş damızlık aygır gönderilmiştir (BOA, Y.MTV. 192/21, 3 Rebiyülevvel 1317/ 12 Temmuz 1899; Emiroğlu ve Yüksel, 2003: 305). Bu atlar için yaklaşık olarak 9.000 kuruşluk bir masraf yapılmıştır. Diğer çiftliklerin Bağdat'taki Veziriye çiftliğinden damızlık at talebinde bulunmaları hiç kuşkusuz Bağdat ve çevresinde yer alan çöl aşiretlerinin iyi cins atlara sahip olmalarından kaynaklanmıştır. Sadece Şammar aşireti 10 bine yakın atlıya sahip iken, Aneze aşireti ise onların iki katı kadar ata sahiptir. Bu da söz konusu aşiretlerin sahip olduğu at potansiyelini ortaya koymaktadır (Emiroğlu ve Yüksel, 2003: 60). Veziriye'de bu damızlık hayvanlardan yararlanılmış olursa da çiftlikte yüksek sayıda at yetiştirildiğine veya daha iyi bir cins elde edildiğine dair herhangi bir veri bulunmamaktadır. Örneğin Çifteler çiftliğinden orduya yıllık 100- 150 arasında atın verildiği bilirse de Veziriye çiftliğinden orduya düzenli veya düzensiz ne kadar atın verildiği bilgisi Sultansuyu ve Hamra çiftliklerinde de olduğu gibi bilinmemektedir (Tan, 2005: 21,163).⁹ Çiftliğin yalnızca at cinsinin iyileştirilmesi için değil tarımsal amaçlar götüğünü de belirtmek gerekir.

VEZİRİYE'DE ZİRAATIN GELİŞTİRİLMESİNE DAİR ÇABALAR VE SORUNLAR

II. Abdülhamid döneminde Emlâk-ı Hümayun'a kayıtlı mülklerin, çevre arazilerin de satın alınarak eklenmesi yoluyla genişletilmeye çalışıldığı bilinmektedir (Terzi, 2020: 97). Benzer bir durum Veziriye için de söz konusu olmuştur. Veziriye çiftliğinde hububat üretimi için de girişimde bulunulmuş ve askerî çiftlik arazisi genişletilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede Osmaniyeli Rakkası isimli arazinin 30.000 kuruş bedelle satın alınarak Veziriye çiftliğine dâhil edilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, DH.MKT. 2564/71, 7 Teşrinisani 1317/ 20 Kasım 1901). Bu miktar yine çiftlik gelirlerinden ödenerek halledilmeye çalışılmıştır. Fakat çiftlik memurları arasında ortaya çıkan ihtilaflardan dolayı bu işlemlerin Dersaadet'in ısrarlarına rağmen tam olarak gerçekleşip gerçekleşmediği anlaşılamamaktadır. Veziriye çiftliğinde bu gibi birçok mesele ortaya çıkmıştır. Bu meselelerden en önemlisi arazideki su ihtiyacının giderilmesiyle ilgili olarak ortaya çıkmıştır.

Veziriye çiftliğindeki su sorununu çözmek için Diyala nehri üzerinde inşa edilecek kargir bir bende ihtiyaç duyulmuş ve tarımın burada verimli bir şekilde yapılması için bu talep Seraskerlik üzerinden Sultan'a sunulmuştur (BOA, Y.MTV. 194/26, 7 Cemaziyelevvel 1317/ 13 Eylül 1899). Benzer bir durum daha önce 1888 yılında Çifteler çiftliğinde de yaşanmış ve 2.220 kuruşluk masrafı olan bir su kanalı halk desteğiyle inşa edilmişti (Tan, 2005: 128). Veziriye'de 1899 yılında yapılan tahkikata göre bu bendin inşası için 4.000- 5.000 liralık bir masrafa ihtiyaç duyulmuştur. Mahsulâtın artışı ve tarlaların sulanması için bu bendin gerekli olduğu ve bu masrafın çiftliğin gelirlerinde önemli bir artış sağlayacağı vurgulansa da bu bendin inşa edilmediği anlaşılmaktadır. 1901 yılında bu sefer Çiftlikât-ı Askeriye Nâzırı Ferik Muzaffer Paşa, bu teklifi yeniden gündeme getirmiştir. Ona göre Veziriye çiftliği her ne kadar hayvan yetiştirmek üzere açılmış olsa da son zamanlarda asli gayesinin ötesinde tarımsal faaliyetlere önem verilmiştir.¹⁰ Ordunun ihtiyaç duyduğu at ihtiyacını karşılamak amacıyla açılan bu çiftlikte sermaye tedariki için ziraatın geliştirilmesine çalışılmış ve 400-500 feddanlık¹¹ bir arazinin tarımı yapılmıştır. Tahkikat için gönderilen 31. Süvari Alayı'ndan Hüseyin Bey'in raporuna göre su memurlarının keyfi ve düzensiz olarak suyu kesmelerinden dolayı ziraî üretim sekteye uğramıştır. Diyala nehrinden çekilen suyun eksik veya fazla gönderiliyor oluşu bazı toprakları susuz bırakırken, bazı yerlerde de suyun çöle boş yere akmasına neden olduğu kaydedilmiştir. Bunun önüne geçilebilmesi için yukarıda vurgulandığı üzere 4.000-5.000 liralık bir masrafı olan bir bendin yapılması istenmiştir (BOA, DH.MKT. 2563/10, 19 Ramazan 1319/ 30 Aralık 1901). Sonraki yıllarda da benzer şekilde yapılan vurgulara göre bu bent inşa edilmemiş ve Veziriye çiftliğinde tarım ve dolayısıyla at üretimi kapasitesi istenilen seviye ve verimliliğe ulaşmamıştır.

⁹ Taha Bey'e göre 1324 senesinde askerî çiftlikler içerisindeki en gelişmiş olan Çifteler'den orduya sadece 135 at teslim edilmiştir. (Akbal, 2007: 131). Akıncı'ya göre ise daha önceki yıllarda Çifteler çiftliğinden yıllık 300-400 at orduya verilirken daha sonra bu oran 40-100 arasında düşmüştür (Akıncı, 2017: 306,310).

¹⁰ Akıncı Çifteler çiftliği için de aynı durumdan bahsetmektedir (Akıncı, 2017: 306).

¹¹ Sami'ye göre Feddan bir çift öküz ile bir günde sürülen arazi miktarıdır (Sami, 2004: 984).

Çiftlik arazisinin bölgenin önde gelenlerine kiraya verilmesi ve karşılığında öşür alınması ile çiftliğe gelir sağlanmıştır. Bu durum Emlâk-ı Hümâyun'a kayıtlı araziler ile paralellik göstermektedir (Terzi, 2020: 99). Tüccara satılan hububat üzerinden de sıcak para çiftlik idaresine geçmiştir (BOA, ML.EEM. 643/7, 16 Zilhicce 1325/ 20 Ocak 1908). Arazide ikamet eden ahaliden de doğrudan alınan vergilerle çiftlik gelir elde etmiştir. Örneğin Ekim 1900'de Süleyman El-Hac Salih El-Mehdi çiftlik yönetiminden aldığı izinle hububat, saman vs. üzerinden vermeyi taahhüt ettiği öşür karşılığında bir kısım toprağın işletme iznini almıştır (BOA, ML.EEM. 372/65, 28 Cemaziyelahir 1318/ 23 Ekim 1900). Arazinin bu şekilde işletiliyor oluşu eşraf arasında bazı anlaşmazlıklara neden olmuştur (BOA, ML.EEM. 380/15, 25 Şaban 1318/ 18 Aralık 1900). Bu anlaşmazlıklardan dolayı birçok defa çiftliğin suları eşraf veya ahali tarafından kesilmiştir (BOA, DH.MKT. 2472/81, 29 Mart 1317/ 11 Nisan 1901). Bazı arazi sahipleri ise çiftlik müdürünün kendilerine tahsis edilmiş olan ahırları başkalarına verdiği ve sularının kesilmesinden dolayı ürünlerinin zayı olduğu gerekçeleriyle çiftlik müdürünü Çiftlikât-ı Askeriye Nezâreti'ne şikâyet ettiği anlaşılmaktadır (BOA, ML.EEM. 719/67, 29 Teşrinisani 1324/ 12 Aralık 1908). Bu durum çiftlik idaresindeki düzensizliklere ayrıca işaret etmektedir.

Veziyeye çiftliğinde ortaya çıkan en önemli belirsizliklerden bir diğeri ise çiftlik arazisi gelirlerinden alınacak öşrün çiftlik idaresine mi yoksa vilayet idaresine mi ait olduğudur. 1902 yılında Bağdat vilayeti yönetimi çiftlik arazisinden üretilen hububattan öşür talep etmiştir. Burada yerleşik olan ahalinin ürettiği mahsulden yerel mülkî idarenin vergi talebine çiftlik yönetimi karşı çıkmıştır. Bu durumu Seraskerlik çiftliğin kuruluş gayesindeki amaçlara zarar verebilecek bir eylem olarak tanımlamıştır (BOA, Y.MTV. 233/98, 16 Cemaziyelevvel 1320/ 21 Ağustos 1902). Çiftlik gelirlerinin yine çiftliğe ait olduğu belirtilmiş ve vilayet yönetiminin öşür toplamasına izin verilmemiştir. Fakat sonraki 1904 ve 1905 yıllarında da bu sefer Çukurova ve Veziyeye çiftliklerinde üretimi yapılan koza ve susam için de vergi talebinde bulunulmuştur (BOA, ŞD. 413/21, 18 Mart 1320/ 31 Mart 1904 (41. görüntü)). Bu durum nihayetinde Şûrâ-yı Devlet'in Maliye dairesine nakledilmiştir. Verilen kararda çiftlik gelirlerine yerel idarelerce el konulmaması gerektiği vurgulanmış ve bu durum Maliye Nezâreti'ne bildirilmiştir (BOA, BEO. 2268/170060, 14 Zilkade 1321/ 1 Şubat 1904; BOA, BEO. 2512/188365, 6 Zilhicce 1322/ 11 Şubat 1905; BOA, ŞD. 413/21, 7 Şevval 1321/ 27 Aralık 1903 (37. görüntü)).¹² Bu da II. Abdülhamid döneminde at yetiştiriciliği için Çiftlikât-ı Askeriye'ye özel bir önem verildiğini göstermektedir. Fakat çiftlikteki su sorununun çözülmemiş olmasından dolayı ziraat üretiminde arzu edilen seviyeye ulaşamamıştır.

VEZİRİYE ÇİFTLİĞİNİN MALİYE NEZÂRETİ'NE DEVRİ

II. Abdülhamid'in tahta çıkmasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nde yönetimin ağırlık merkezi bürokrasiden tekrar saraya geçmiştir. Bu dönüşümün bir ayağını da II. Abdülhamid döneminde birçok arazinin Hazine-i Hassa Nezâreti kapsamında Emlâk-ı Hümâyun'a kaydedilmesi oluşturur. Bir nevi saray hazinesi olarak fonksiyon gösteren Emlâk-ı Hümâyun'un kapsamı bu dönemde genişlemiştir. Fakat bu artışa rağmen Hazine-i Hassa Nezâreti'nin masraf ve giderlerinde artış söz konusu olmuş ve bütçe açığı kapanmamıştır. Henüz II. Abdülhamid döneminde bazı at ve çiftlik hayvanları bu sebeple satılarak bütçe açığı kapatılmaya çalışılmış ve tasarrufa gidilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanı ile bu satışlar hızlandırılmış ve II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle bazı çiftlikler hariç olmak üzere 1876-1908 yılları arasında Emlâk-ı Hümâyun'a kaydedilen tüm arazi ve mülkler Maliye Nezâreti'ne devredilmiştir. Milyonları bulan Hazine-i Hassa Nezâreti borçlarını kapatmak amacıyla çiftliklerdeki hayvanlar satılmıştır. Çiftlikât-ı Askeriye de bu çerçevede Maliye Nezâreti'ne devri yapılmıştır (Akbal, 2007: 126). Veziyeye çiftliği de diğer askerî çiftlikler gibi arzu edilen fonksiyonuna ulaşamadığından dolayı gelir elde edilmesi için Maliye Nezâreti'ne devredilmiş ve hayvanları satılmıştır. Köksal'ın da vurguladığı üzere II. Abdülhamid döneminde açılan askerî at çiftlikler tam olarak amacına ulaşamamış, bölge hayvancılık ve tarımına büyük bir katkı sunmamış, yalnızca askerî çiftliğe ek bir gelir sağlamıştır (Köksal, 2009: 352). Çiftlik hayvanları ve eşyaları bu yüzden kısa vadede değerinin altında satılmış ve bu proje sona erdirilmiştir (Batu, 1962: 70; Tan, 2005: 166). Veziyeye çiftliği idaresi bu çerçevede II. Abdülhamid'in hal edilmesiyle 1909 yılı Nisan ayında Maliye Nezâreti'ne bırakılmıştır. Bu tarihten itibaren Bağdat Emlâk-ı Emiriye İdaresi, Bağdat ve çevresindeki çiftlik ve mukataaların idaresini yürütmeye başlamıştır. Bu devir işlemleri sırasında bazı gecikmeler yaşanmış, Ekim 1909 yılına kadar Maliye'ye ait herhangi bir memurun ataması

¹² Halep'teki Hamra çiftliğinden de Maliye tarafından öşür toplama girişiminde bulunulmuş olsa da ilgili memurlar öşür toplamadan geri çevrilmiştir.

gerçekleşmemiş ve çiftlik yalnızca bir topçu askerinin gözetimine bırakılmıştır (BOA, ML.EEM. 776/22, 7 Kanunuevvel 1325/ 20 Aralık 1909).

Veziye ve Harnine çiftliklerinde sınırlı sayıda hayvanın bulunması ve bilhassa Harnine çiftliğinde demirbaşların bulunmaması Nisan 1909'da Maliye'ye devredilen çiftlik mallarının suistimal edilmiş olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bağdat valisine göre Harnine'de demirbaş bulunmamaktadır (BOA, ML.EEM. 759/35, 3 Mart 1325/ 16 Mart 1909). Veziye'de de devredilen herhangi bir demirbaş ve hububata arşiv bilgilerinde rastlanmamıştır. Sadece 168 baş hayvanın Bağdat valiliğince kayıt altına alındığı vurgulanmaktadır. Bu dönemde yapılan tetkikata göre 71 Arap ve Macar kısrağ, 57 tay, 20 aygır ve 20 katır Veziye çiftliğinde bulunmaktadır. Diğer çiftliklerde olduğu gibi burada da yabancı Macar kısrağının bulunması Veziye'de de at neslinin ıslahı için çalışmaların amaçlandığını göstermektedir (Köksal, 2009: 349). Bu hayvanlardan yalnızca 27 kısrağ ve 3 aygırın damızlık olarak muhafaza edileceği, diğer 138 hayvanın ise satılacağı bilgisi paylaşılmaktadır. Nitekim 1910 Haziranı'nda Veziye'de 32 baş at kalmış olup bunlardan yalnızca 13'ü damızlıktır. Bu atların 13'ünün diğer çiftliklere naklinin aciliyeti vurgulanmış, diğerlerinin de satılacağı bilgisi paylaşılmıştır (BOA, ML.EEM. 802/13, 24 Mayıs 1326/ 6 Haziran 1910). Böylelikle 1893 yılında at ıslah ve çoğaltılması için açılan Veziye'de 1910 yılına gelindiğinde neredeyse hiçbir at kalmamış ve bu proje akim kalmıştır.

II. Abdühamid fotoğraf arşivinde bulunan fotoğraflardan da anlaşıldığı kadarıyla Veziye çiftliğinin Maliye'ye devri öncesinde farklı hayvanlar da beslenmiştir. Atların ıslah ve çoğaltılması gibi ithal ve yerli inek ve boğalar için de aynı amacın farklı çiftliklerde ve Veziye'de uygulamaya döküldüğü anlaşılmaktadır (Köksal, 2009: 351).¹³ Fakat Veziye'de Maliye'ye devredilen hayvanlar arasında inek ve boğalar bulunmamaktadır. Bu hayvanların henüz devir öncesinde çiftlik yönetimince satılmış olabileceği anlaşılmaktadır. Yine aynı tarihlerde Eskişehir Çifteler çiftliğinde 746'sı at ve çoğunluğu koyun olmak üzere 20.000 civarı hayvan bulunmaktadır. Burada da 13.327 hayvanın yani hayvanlarının çoğunun satılmasına karar verilmiştir (BOA, ML.EEM. 778/3, 19 Ağustos 1325/ 1 Eylül 1909). Bu açıdan Çifteler çiftliğindeki hayvancılık yukarıda da vurgulandığı üzere üretim ve idare açısından her ne kadar yeterli olmasa da Veziye'ye oranla çok daha aktif bir seviyede yürütülmüştür. Zira Çifteler'de 1892 yılında 1.542 at bulunurken, Sultansuyu çiftliğinde 400 at bulunmaktadır ve Veziye çiftliği de 400 hayvan barındıracak kadar tavlalara sahiptir (Akıncı, 2017: 159; Tan, 2005: 143,154,164).

Mayıs 1909'da Bağdat vilayet yönetiminden Maliye'ye iletilen yazılarda Veziye çiftliğinde numune tarlalarının oluşturulması, ziraat okullarının açılması ve bazı masrafların yapılarak binaların inşası tavsiye edilmiştir (BOA, BEO. 3559/266921, 6 Cemaziyelevvel 1327/ 2 Mayıs 1909; BOA, DH.MKT. 2810/34, 21 Rebiyülahir 1327/ 12 Mayıs 1909). Maliye'ye bırakılması sonrasında da Veziye çiftliğinde at yetiştiriciliğinden ziyade tarıma ağırlık verilmesine yönelik bir planlama yapılmıştır. Veziye çiftliğinde ziraat faaliyetinin geliştirilmesi için Bağdat valisinin salık verdiği bazı bilgiler, yukarıda zikredildiği üzere Çiftlikât-ı Askerîye Nâzırı'nın daha önce sunduğu öneriler ile benzerlikler göstermektedir. En önde gelen problem ise çiftliğin su sorununun çözülmesidir. Diğer tüm çiftliklerde olduğu gibi Veziye'nin de su yatağı kenarında olması açısından zengin bir su potansiyeli bulunmaktadır. Fakat asıl sorun Veziye'deki su kaynağının etkili bir şekilde kullanılamamasından kaynaklanmıştır. Bu çerçevede Bağdat valisi öncelikli olarak bu sorunun çözülmesi durumunda Veziye'de yıllık 5.000 liralık üretim sağlanabileceğini zikretmiştir (BOA, ML.EEM. 744/71, 7 Rebiyülahir 1327/ 28 Nisan 1909). Veziye çiftliğinin bu dönemde 800 feddan/160 dönümlük bir araziye sahip olduğu, 500 feddanlık kısmının ise ziraata uygun olduğu vurgulanmıştır. Bu açıdan Veziye daha kuzeydeki 186 feddanlık Harnine çiftliğinden çok daha büyük bir arazidir (Erdem, 2018: 337). Bağdat valisi su sorununun çözülmesi durumunda numune tarlalarının, ziraat okullarının ve hatta Bağdat vilayetindeki ziraatın geliştirilebileceğini belirtmiştir. Bu süreçte yeni yönetim için aylık 6.500 kuruş maaş tahsisi ile birer müdür, baytar, nalbant, mirahor, kâtip, 25 seyis, 2 anbar memuru, 3 süvari kolcu ve 1 odacının tayinini istemiştir (BOA, ML.EEM. 744/71, 7 Rebiyülahir 1327/ 28 Nisan 1909).

Maliye'ye devir sonrasında tohumluk temini gibi gerekçelerle ahaliye ödünç para verilerek çiftlikteki ziraat faaliyetine katkı sunulmaya çalışılmıştır (BOA, ML.EEM. 850/24, 21 Mayıs 1327/ 3 Haziran 1911). Arazinin hububat ekimine uygun olmayan yerlerinde bağ ve bahçelerin kurulması ve bazı ek şartlarla arazinin halka tapu edilerek hazineye ek gelir elde edilmesi de planlanmıştır (BOA, ML.EEM. 1102/20, 26 Zilkade 1332/ 16 Ekim 1914). Fakat bu faaliyetlerin Veziye'deki tarımsal faaliyetleri

¹³ Veziye'deki ithal ve yerli inek ve boğalar için bkz. Ekler.

beklenen oranda düzenli bir şekilde artırdığı söylenemez. Zira bazı yıllarda çiftlikte çalışan görevlilerin maaşlarında yaşanan eksikliklerin tamamlanması için Bağdat defterdarının ek bütçeye ihtiyacı olmuştur (BOA, ML.EEM. 1118/29, 23 Ağustos 1330/ 5 Eylül 1914; BOA, ML.EEM. 1154/24, 11 Nisan 1331/ 24 Nisan 1915).

Çiftliğin gelir ve giderleri yıllara göre değişmekle birlikte su sorunundan dolayı çiftlik gelirleri üretim potansiyelinin ancak yarısı veya üçte biri oranında kalmıştır. Veziriye çiftliğinin 1909 yılında yaklaşık 200 bin kuruşluk geliri ve 47 bin kuruş gideri vardır. Bu dönemde tarımsal faaliyetler çiftliğin en önemli geliri olup çiftlikte buğday, arpa, mısır, fasulye gibi ürünler yetiştirilmiştir. Han gibi kiraya verilen gayrimenkul gelirleri de çiftliğin önemli gelirlerinden olup çiftlikte tuğla ocağının da bulunduğu anlaşılmaktadır. 1909 yılındaki 47 bin kuruşluk giderin 32 bin kuruşunu personel maaşları oluşturmaktadır (BOA, ML.EEM. 1373/78, 23 Teşrinisani 1325/ 8 Aralık 1909). 1911 yılına ait kayıtlarda ise yıllık gelir 98 bin kuruş iken gider 53 bin kuruştur. Gelir kalemlerini yine kiraya verilen gayrimenkuller, arazide ekilen ürün gelirleri ve düzensiz gelirler oluşturmaktadır. Giderler ise maaşlar, düzensiz giderler (müteferrika), inşaat masrafı, harcırah ve mahsulât masraflarıdır. Tahakkuk eden bazı çiftlik gelirlerinin birkaç ay sonra tahsil edilebildiği anlaşılmaktadır. Bu yüzden çiftlikte çalışan görevlilerin maaşları bazı aylarda geç ödenmiştir. Mart, Nisan gibi senenin ilk aylarında çiftlik geliri düşük kalırken son aylara doğru yükselmiştir. Bu durum mahsulden elde edilen gelirlere dayalı tahakkuk eden miktarın geç tahsil edilmesinden kaynaklanmıştır (BOA, ML.EEM. 903/23, 16 Ağustos 1327/ 29 Ağustos 1911). 1913 yılına ait kayıtlarda ise çiftlikte kaç kişinin resmî görevli olarak çalıştıkları anlaşılabilmektedir. Bu çalışanların sayısı yukarıda Bağdat valisi tarafından önerilen sayıdan düşük olup bir memur, bir kâtip, iki bazen üç kolcu ve iki su memuru ile sınırlıdır. İlgili yılda çiftliğin dokuz aylık geliri 145 bin kuruş iken 15 bin kuruş civarı gideri bulunmaktadır (BOA, ML.EEM. 1068/3, 12 Eylül 1329/ 25 Eylül 1913).

VEZİRİYE'DE REMONT DEPOSU DENEYİM(SİZLİĞİ)

II. Abdülhamid 1888 yılından itibaren 4., 5. ve 6. Ordu'nun at ihtiyacını gidermek amacıyla Remont bölükleri kurdu muştur. Remont uygulamasında küçük yaşta satın alınan atlar ordu içerisindeki haralarda birkaç sene besletilerek orduya teslim edilmektedir. Veziriye çiftliğine ek olarak 1899 yılında inşa edilen ve Musul-Tikrit arasında kalan Harnine Çiftliği ise yine bu amaçla kurulmuştur (Erdem, 2018: 335). 1911 yılından itibaren İttihat ve Terakki yöneticilerinin Remont uygulamasına dönüş yaptıkları anlaşılmaktadır. Ordunun ihtiyaç duyduğu 30.000'e yakın hayvan ihtiyacının II. Abdülhamid'in geliştirdiği veya inşa ettirdiği askerî çiftliklerde kurulacak depolarda tayların yetiştirilerek orduda hizmete alınması hedeflenmiştir (Köksal, 2009: 344). 1912 tarihli bir arşiv kaydında bu durum şu şekilde belirtilmektedir:

Yerliden hayvanat mübayaasıyla ordu ihtiyacını bertaraf etmek Avrupa ordularının kâffesinde eskiden beri itihaz edilmiş bir usul olup ancak yaşı dolgun hayvanat tedârîki kâbil olmadığı cihetle tay mübayaasıyla birer sene kadar Remont depolarında bakılıp terbiye edildikten sonra kutaata tevriki icab ettiği cihetle Ordu-yu Hümâyünca da ahiren kabul olunan usul-ı mezkûra tevfi ken mübayaaya edilecek hayvanattan yaşı dolgun olmayanlarının muhafazası için Remont deposu itihaz edilmek üzere cihet-i askeriyeye terk edilmesi (BOA, BEO. 4053/303970, 8 Nisan 1328/ 21 Nisan 1912).

1912 yılında 100.000 lira Remont depoları için ayrılmış ve 6.000-8.000 civarı at satın alınmıştır (Emiroğlu ve Yüksel, 2003: 167). Satın alınacak tayların Remont çiftliklerinde bakılarak büyütülmesiyle ordunun at ihtiyacının tedarik edilebileceği planlanmıştır. Remont uygulamasıyla bir senelik tay bakımı sonrası bu atların orduda istihdam edilmesi planlanmıştır. Bu çerçevede tarımsal faaliyetin yukarıda bahsedildiği üzere sınırlı düzeyde devam ettirildiği Veziriye çiftliğindeki 250 dönümlük bir arazinin 1912 yılından itibaren ahır ve binaları ile birlikte Harbiye Nezâreti'ne bırakılması emri verilmiştir (BOA, BEO. 4053/303970, 4 Receb 1330/ 19 Haziran 1912). Planlamaya göre Osmanlı Devleti'ndeki her bir çiftlikte 500'er tay yetiştirilecektir (BOA, BEO. 4089/306654, 16 Şevval 1330/ 28 Eylül 1912). Veziriye'de de bu uygulamaya gidilmesi için karar verilmiş, fakat yaşanan gecikmelerden dolayı Nisan 1912'den Eylül 1912'ye değin birçok defa emirler çıkartılarak bu konudaki ciddiyet ve ivediliğe vurgu yapılmıştır (BOA, BEO. 4053/303970, 8 Nisan 1328/ 21 Nisan 1912; BOA, ML.EEM. 935/27, 18 Ağustos 1328/ 31

Ağustos 1912; BOA, BEO. 4089/306654, 16 Şevval 1330/ 28 Eylül 1912). Bu şekilde Remont deposunun Veziriye’de bir an evvel faaliyete girmesi istenmiştir.

Bu çerçevede 1912 yılı itibarıyla Veziriye çiftliğine bazı taylar gönderilmiştir. Bu dönemde Veziriye’de en az 30 baş aygır ve sayısını tam olarak bilemediğimiz oranda kısırak bulunmaktadır (BOA, ML.EEM. 950/24, 16 Haziran 1328/ 1 Temmuz 1912). Fakat gönderilen bu tayların çiftlikte yeteri kadar su bulunmamasından dolayı kuma hastalığına yakalandıkları bildirilmiştir (BOA, BEO. 4100/307456, 6 Zilkade 1330/ 17 Ekim 1912).¹⁴ Veziriye çiftliğinde devamlılık gösteren su sorunu sebebiyle burada Remont deposu uygulaması aracılığıyla tay yetiştiriciliği sekteye uğramıştır. Çözüm önerisi olarak nehirde su isale hattı çekilmesi düşünülmüşse de masraflarından dolayı bu öneriye sıcak bakılmamıştır. Ebu Gureyb mukataasında¹⁵ suyun olduğu belirtilmiş fakat burada da yeteri kadar binanın bulunmamasından dolayı bu seçenek de uygulamaya konulmamıştır. Son seçenek olarak Harnine çiftliğinin yeteri kadar ahır ve çayıra sahip olduğu belirtilerek Remont deposu uygulamasının Veziriye yerine Harnine çiftliğinde uygulanmasına karar verilmiştir (BOA, BEO. 4100/307456, 6 Zilkade 1330/ 17 Ekim 1912). Fakat Mart 1913’te Veziriye’de bulunan tüm aygır ve kısırakların “İbkâları zaten fâidesiz” yani muhafazalarının gereksiz olduğu belirtilmiştir. Yıllık masraflarının 30.000 kuruşu geçmesi sebebiyle bu damızlıklar müzayede ile 34.953 kuruş 30 para karşılığında satılmıştır (BOA, ML.EEM. 950/24, 9 Teşrinevvel 1328/ 22 Ekim 1912(17. Görüntü) ve 27 Teşrinevvel 1328/ 9 Kasım 1912 (20. Görüntü)).¹⁶ Su sorunundan dolayı Veziriye’de Remont deposu uygulamasından vazgeçilmiştir. Veziriye’de var olan suyun isale hattı veya bent inşalarıyla daha verimli bir şekilde kullanılabilir duruma getirilememesinden dolayı çiftlikte bu sorun süreklilik arz etmiş ve hayvan yetiştiriciliği sınırlı derecede kalmıştır.

SONUÇ

Osmanlı ordusunun bel kemiğini oluşturan atların tedarikine yönelik olarak açılan bu tür askerî çiftlikler, genel anlamda orduda gerçekleştirilen merkezileşmenin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Veziriye askerî çiftliği 6. Ordu’nun ulaşım ihtiyacını gidermesi için at tedarikini sağlamak üzere II. Abdülhamid döneminde kurulmuştur. Yukarıdaki tartışılan sebepler çerçevesinde Veziriye’de ortaya çıkan gelişmeler, diğer askerî çiftliklerde ortaya çıkan sonuçlarla paralellik göstermiştir. Atın yüksek boya sahip olması için at cinsinin iyileştirilmesine yönelik olarak gösterilen çabalar sonuç vermediği gibi daha önemli bir sorun olan at sayısını da yeterince artıramamıştır. Diğer askerî çiftliklerde de benzer problemlerle üretim seviyesinin artırılmamış olması askerî çiftliklerin plan ve programında etkin bir yöntemin uygulanamamış olduğunu göstermektedir. Çiftlikât-ı Askeriye Nâzır’ının da bizatihi söz konusu problemlerin altını sürekli olarak çizmesi bu durumu teyit etmektedir.

Veziriye çiftliğinin de kurulma gerekçesi bu arka plan çerçevesinde gerçekleşmiştir. Ancak 6. Ordu’daki at eksikliği ve yüksek sayıda at potansiyeline sahip kalabalık konar-göçer aşiretlerin Irak yöresindeki varlığı, çiftliğin öne çıkan açılma gerekçelerindedir. Irak ve Suriye yöresinden Hindistan’a kaçak yollarla yapılan at ihracatının bulunması ve hükümet tarafından bu potansiyelin ordu lehine değerlendirilmek istenmesi de dikkate değer bir diğer husustur. Veziriye’de eksikliği sıklıkla vurgulanan su bentleri ve kanalları maddi finansman eksikliğinden dolayı inşa edilememiştir. Dicle ve Diyala nehirlerinden gelen suyun değerlendirilemiyor oluşu çiftliğin en önemli gelir kalemini oluşturan ziraatın sınırlı düzeyde kalmasına neden olmuştur. At üreticiliğinde yalnızca kendi çiftliklerindeki gelirleriyle faaliyet gösteren Veziriye çiftliğinde bu yüzden finansman eksikliği yaşanmıştır. Askerî çiftlikler için gerekli olan etkili plan ve programların bulunmaması, su ve maddi finansman eksikliği gibi sorunlar yaklaşık otuz yıl faaliyet gösteren Veziriye çiftliğinin, beklenen at üretimini sağlayamamasına yol açmıştır.

Yazarlık Katkısı

Araştırma tek yazarlıdır.

Etik Kurul Beyanı

¹⁴ Çifteler çiftliğinde de kurutulamayan bataklıklardan dolayı hayvanlar mankafa ve kelebek olarak isimlendirilen hastalıklara yakalanmışlardı (Tan, 2005: 128).

¹⁵ Bağdat yöresindeki Ebu Gureyb mukataası Emlâk-ı Hümayun’a kayıtlı arazilerdendir. 1906 yılı itibarıyla bu mukataa idaresinde Zühdü Bey ile birlikte iki kâtip, bir odacı bulunmaktadır. Mescid-i Şerif Muallimi, Mescid-i Şerif Müezzini ve bir bevvalın da burada açılmış bir mektepte görev yaptığı anlaşılmaktadır (BOA, ML.EEM. 582/31, 12 Mart 1322/ 25 Mart 1906).

¹⁶ İlgili dosyadaki belgelerde çiftlikte suyun bulunmamasından dolayı bu durumla karşılaşıldığı belirtilmektedir.

Araştırma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

KAYNAKÇA

- 1899/1317 Tarihli Bağdat Vilayet Salnamesi. <http://ktp.isam.org.tr/pdfsal/D02468131700000015.pdf> adresinden 07.01.2023 tarihinde erişildi.
- Akay, T. (2021). 19. Yüzyılda Macaristan'dan At İthalatı ve Osmanlı Atçılığına Etkileri. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6(Prof. Dr. Süleyman Büyükkarcı Özel Sayısı), 30-51.
- Akbal, Z. (2007). Taha Bey ve "Emlak-i Devlet" İsimli Eserinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi). (Danışmanı: Prof. Dr. Zekeriya Kurşun). İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Alpaslan, E. & Özdamar, T. (2019). *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Çukurova (Anavarza) Çiftlikât-ı Hümayûn-u Askerisi*. İstanbul: Hiperlink Yayıncılık.
- Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO.) 188/14060; 260/194453; 370/27747; 1205/90348; 2268/170060; 2512/188365; 3559/266921; 4053/303970; 4089/306654; 4100/307456.
- Batu, S. (1962). *Türk Atları ve Yetiştirme Bilgisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi.
- Beygir Islah ve Teksiri*. (1926). İstanbul: Ziraat Vekâleti.
- Çakılcı, D. (2018). Sultan II. Abdülhamid'in Hayvan Merakı: Yıldız Sarayı'nda Kuşluk-ı Hümayûn Teşkilatı. *Tarih Dergisi*, 0(68), 57-100.
- Çetinkaya, R. (2018). Sultansuyu Harası (1865-1909). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Doç. Dr. Emine Dinceç). Kütahya: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çiftçi, E. (2022). Bir "Âdet-i Kadime" ve Sadakat Sağlama Yöntemi: 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Aşiret Reislerine Verilen Hilatler ve Hediyeleşme. *Hafıza Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(3), 118-138.
- Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemî (DH.MKT.) 1327/1909; 2358/117; 2472/81; 2563/10; 2564/71; 2810/34.
- Emiroğlu, K. & Yüksel, A. (2003). *Yoldaşımız At*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Erdem, S. (2017). Osmanlı Devletinden Cumhuriyete Karalan Miras: Sultansuyu Harası. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 0(61), 145-178.
- Erdem, S. (2017a). Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Hayvan Yetiştiriciliğinde Standartlaşma Çalışmalarına Bir Örnek: Bağdat Veziriye Çiftliği/Remont Deposu İnşası. *100. Yılında Uluslararası Bağdat (Medinetü's-Selam) ve Kutü'l Amare Sempozyumu- 20-22 Aralık 2017* İçinde. İstanbul: Türk Tarih Kurumu.
- Erdem, S. (2018). Dicle Nehri Vadisinde At ve Beygir Cinsinin Islahına Yönelik Kurulan Bir Çiftlik: Harnini/Kharnini Çiftliği. *İstem*, 16(32), 329-344.
- Erdem, S. (2019). *Osmanlı Devleti Döneminde Malatya Sultansuyu Çiftliği'nin Tarihi Gelişimi*. Elazığ: Manas Yayıncılık.
- Erdem, S. (2019a). XIX. Yüzyıl Osmanlı Toprak Sisteminde Karşılaşılan Bir Kavram "Derbü'l-Menazil" ve Buna Bir Örnek: Bağdat-Veziriye Mukataası. (Ed. M. Öztürk & A. Değerli). *Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri 2 (İzmir, 25-27 Nisan 2019)* İçinde (s. 323-347). İzmir: İzmir Demokrasi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- Eroğlu, C., Babuçoğlu, M. & Özdil, O. (2012). *Osmanlı Vilayet Salnamelerine Göre Bağdat*. Ankara: Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Güllü, R. E. (2020). 19-20. Yüzyıllarda Avrupa'da ve Türkiye'de Askerî Posta Güvercini Kullanımı. *Belleten*, 84(301), 1189.
- Gür, N. (2014). 1900 yılı Uluslararası Paris Sergisinde Osmanlı Devleti. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Prof. Dr. Ufuk Gülsoy). İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Köksal, O. (2009). Osmanlı Dönüşüm Sürecinde Bir Devlet Teşebbüsü Olarak Çifteler Hâra-yı Hümayunu ve Türk Atçılığına Katkıları. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 333-363.
- Maliye Nezâreti Emlâk-i Emiriyye Müdüriyeti (ML.EEM.) 372/65; 380/15; 582/31; 643/7; 719/67; 744/71; 759/35; 771/36; 776/22; 778/3; 802/13; 850/24; 903/23; 935/27; 950/24; 1068/3; 1102/20; 1118/29; 1154/24; 1373/78.

- Özlu, Z. (2010). İstabl-ı Amire'de (Has Ahır) Bulunan Hayvanlar ve Beslenmeleri Üzerine Bazı Notlar. *Vakıflar Dergisi*, 0(32), 155-172.
- Sami, Ş. (2004). *Kâmûs-i Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şûrâ-yı Devlet (ŞD.) 413/21.
- Tan, S. (2014). XIX. Yüzyılda Osmanlı-Hindistan Ticaretine Bir Örnek: At İhracatı. *Mediterranean Journal of Humanities*, IV(2), 239-247.
- Tan, S. (2015). Osmanlı Devleti'nde At Yetiştiriciliği (1842-1918). (Yayımlanmamış Doktora Tezi). (Danışman: Prof. Dr. İsrail Kurtcephe). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Terzi, Arzu T. (2020). *Hazine-i Hassa Nezâreti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzun, A. (2020). *İktisâdî ve Malî Yönleriyle İstabl-ı Amire (1500-1900)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yıldız Sarayı Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV.) 169/90; 192/21; 194/26; 207/15; 233/98; 311/50.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, II. Abdülhamid Fotoğraf Arşivi:

- NEKYA 90411/52. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90411---0052.jpg>.
- NEKYA 90956/33. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90956---0033.jpg>.
- NEKYA 90956/39. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90956---0039.jpg>.
- NEKYA 90953/17. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90953---0017.jpg>.
- NEKYA 90953/16. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90953---0016.jpg>.
- NEKYA 90956/1. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90956---0001.jpg>.
- NEKYA 90956/30. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90956---0030.jpg>.
- NEKYA 90956/38. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90956---0038.jpg>.
- NEKYA 90957/1. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90957---0001.jpg>.
- NEKYA 90957/2. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90957---0002.jpg>.
- NEKYA 90966/9. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90966---0009.jpg>.
-

EKLER

Ek Resim 1: Veziriye çiftliğindeki ahırları gösteren Çiftlikât-ı Askerîye Nâzırı Ferik Muzaffer Bey tarafından çekilmiş bir fotoğraf.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, II. Abdülhamid Fotoğraf Arşivi, NEKYA 90411/52,
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90411---0052.jpg>.

Ek Resim 2: Veziriye çiftliğindeki yerli bir inek.
İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, II. Abdülhamid Fotoğraf Arşivi, NEKYA 90956/33,
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90956---0033.jpg>.

Ek Resim 3: Veziriye çiftliğindeki yerli boğalar.
İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, II. Abdülhamid Fotoğraf Arşivi, NEKYA 90956/39,
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90956---0039.jpg>

Ek Resim 4: 6. Süvari Fırka Kumandanı Ferik Kazım Paşa tarafından Veziriye çiftliğine hediye edilen bir kısarak. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, II. Abdülhamid Fotoğraf Arşivi, NEKYA 90953/16.
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90953---0016.jpg>.

Ek Resim 5: Rabia Aşireti Reisi Celib en-Nesif tarafından hediye edilmiş bir at.
 İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, II. Abdülhamid Fotoğraf Arşivi, NEKYA 90953/17.
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAFI/90953---0017.jpg>

Ek Resim 6: Veziriye çiftliğindeki Macar kısırağı Raşel, tayı ve seyisi.
İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, II. Abdülhamid Fotoğraf Arşivi, NEKYA 90956/1.
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90956---0001.jpg>.

Ek Resim 7: Veziriye Çiftliğindeki İsviçre Boğası Dilber.
İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, II. Abdülhamid Fotoğraf Arşivi, NEKYA 90956/30.
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90956---0030.jpg>.

Ek Resim 8: Veziriye çiftliğindeki süt veren inekleri gösterir bir fotoğraf.
İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, II. Abdülhamid Fotoğraf Arşivi, NEKYA 90956/38.
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAFI/90956---0038.jpg>.

Ek Resim 9: Veziriye çiftliğindeki Fransız aygır Monark.
İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, II. Abdülhamid Fotoğraf Arşivi, NEKYA 90957/1.
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90957---0001.jpg>.

Ek Resim 10: Veziriye çiftliğindeki Macar aygırı Pandi ve seyisi.
İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, II. Abdülhamid Fotoğraf Arşivi, NEKYA 90957/2.
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90957---0002.jpg>.

Ek Resim 11: Çiftlikât-ı Hümayun Nâzırı Ferik Muzaffer Paşa.
 İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, II. Abdülhamid Fotoğraf Arşivi, NEKYA 90966/9.
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90966---0009.jpg>

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 7 - Number: 23 p. 237-258, Spring 2023

Bağımsız Türk Cumhuriyetlerindeki Tahıl Ürün Deseni, Üretim ve Ticareti*

Grain Product Pattern, Production and Business Situation in Independent Turkish Republics

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1193541>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
23.10.2022

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
18.02.2023

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.03.2023

Asya Studies

Dr. Öğr. Üyesi Güven Şahin
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Beşeri ve
İktisadi Coğrafya ABD
gsahin@nku.edu.tr

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0002-5054-3711>

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Öz

Günümüzde toplam 4,6 milyon km²'yi aşan Bağımsız Türk Cumhuriyetleri nihai yapısını 1991'de SSCB'nin dağılmasıyla kazanmıştır. Toplam 7 Bağımsız Türk Cumhuriyeti ise uluslararası kamuoyunun ilgisini çeken başta yeraltı zenginlikleri olmak üzere büyük potansiyelleri haiz ülkeler olmasıyla öne çıkmaktadırlar. Zenginliklerinin yanı sıra bunlar arasında Türkiye, Azerbaycan ve KKTC'nin stratejik konumu ise bahis konusu ülkelere olan ilgiyi ayrıca artırmaktadır. Öte yandan başta eski SSCB ülkelerinden olan günümüz Türk Cumhuriyetlerinin tarımsal üretimi ve de potansiyeli ise çoğu zaman araştırmaya fazlaca konu olmamış bir alanı teşkil etmektedir. Bir ülkenin tarımsal üretiminde temel besin maddelerini oluşturan tahılların üretimi ise üzerinde ayrıca durulması gereken bir konudur. Bunlar içerisinde ise buğday, arpa, çeltik ve mısır genel manada sadece tahıllar içerisinde değil tüm bitkisel üretim noktasında en önemli ürünleri oluşturmaktadırlar. Üretimin yanı sıra söz konusu ürün grubunun dış ticareti de ayrıca üzerinde durulması gereken bir husustur. Tahıllar ve bunlardan elde edilen belli başlı ürünler (Ekmek, makarna, bira ve çok çeşitli unlu mamuller gibi) insan beslenmesinde çok önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle de söz konusu ürünlere yılın her dönemi ihtiyaç duyulmakta ve bu ürünler uluslararası pazarlarda yaygın bir şekilde işlem görmektedir. Bu çalışmada da Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin tahıl üretim durumları, birbirleriyle ve diğer ülkelerle olan tahıl alışverişi ile bu alanda yapılması gerekenler ele alınmıştır. Özellikle Türk Cumhuriyetlerinin birbirleriyle olan zayıf tarımsal iş birliği noktasına dikkat çekilerek alınması gereken tedbirler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Agro-Ekonomi, Tahıllar, Bağımsız Türk Cumhuriyetleri, Ziraat Coğrafyası

Abstract

Today, the independent Turkish Republics, which exceed a total of 4.6 million km², gained their final structure in 1991 with the dissolution of the USSR. A total of seven independent Turkish Republics stand out as being the countries with great potential, especially the underground wealth, that attracts the attention of the international public. In addition to their wealth between Türkiye, Azerbaijan and TRNC's strategic location is of interest to further increase the country theme. On the other hand, the agricultural production and potential of the modern Turkish Republics, one of the former USSR countries, is often an area that has not been subject to much research. The production of cereals, which constitute the main nutrients in a country's agricultural production, is an issue that needs to be addressed. In addition to production, international trade of the product group in question is also an issue that should be emphasized. Cereals and certain products obtained from them (such as bread, pasta, beer and a wide variety of bakery products) have a significant place in human nutrition. For this reason, these products are needed in every period of the year and these products are widely traded in international markets. In this study, grain production conditions of Independent Turkish Republics, grain exchange with each other and with other countries and the things to be done in this field are discussed. Particular attention has been paid to the weak agricultural cooperation of the Turkish Republics with each other and the measures to be taken.

Keywords: Agro-Economy, Cereals, Independent Turkish Republics, Agricultural Geography

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Şahin, G. (2023). Bağımsız Türk Cumhuriyetlerindeki Tahıl Ürün Deseni, Üretim ve Ticareti. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7(23), 237-258.

GİRİŞ

Dünya medeniyet tarihinin en eski organize topluluklarından birini teşkil eden Türkler, tarih boyunca pek çok devlet kurmuş ve tarih sayfasında derin izler bırakmışlardır. Türklerin ilk anayurdu olarak işaret edilen Orta Asya, tarih boyunca çeşitli özellikleriyle stratejik önemini korumuş bir sahadır. Geçmişte ticaret yollarıyla büyük önem arz eden saha günümüzde de özellikle yeraltı kaynaklarıyla dikkat çekmektedir. Özellikle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden (SSCB) ayrılan Türk Cumhuriyetleri ile ilgili olarak ekseriyetle yeraltı kaynakları üzerinde durulmakta olup tarım başta olmak üzere diğer iktisadi faaliyetler fazlaca gündeme alınmamıştır. Öte yandan günümüz Türk Dünyası'nın sınırlarını belirlemek ve zenginlikleriyle potansiyellerini belirlemek oldukça güçtür. Nitekim Türk Dünyası ile Bağımsız Türk Cumhuriyetleri sınırları arasında çok ciddi farklılıklar söz konusudur. Bu nedenle de Türk Dünyası ile ilgili değerlendirmeleri kesin ifadelerle açıklamak oldukça güçken, Bağımsız Türk Cumhuriyetleri için bu çok daha kolaydır. Bu çalışmada da kesin çıkarımlarda bulunabilmek adına konu Bağımsız Türk Cumhuriyetleri çerçevesinde ele alınmıştır.

Günümüzde bağımsızlığını kazanmış Türk Devletlerinin genel durumuna baktığımızda Türkiye ve KKTC haricindeki eski SSCB'den ayrılan Türk Cumhuriyetleri üzerinde doğal gaz başta olmak üzere henüz çoğu değerlendirilmeyi bekleyen doğal kaynakları üzerinde Rusya Federasyonu'nun büyük ölçüde etkisi olduğuna dikkat çekilmesi gerekmektedir. Rusya'nın özellikle Türk Cumhuriyetleri üzerindeki etkisi, doğal kaynakların büyük çoğunluğu yanı sıra ticaret ve diğer potansiyeller üzerinde de görülmektedir. Çalışma öznenizi oluşturan tahıl üretiminde de genel manada en büyük paydaş Rusya olmuştur. Söz konusu ülkeyle birlikte Çin'in ve kısmen de İran'ın bölge üzerinde azımsanmayacak etkileri olduğunu da belirtmek gerekir. Bu ve diğer bazı hususlarla Orta Asya'daki Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında 1990'larda beklenen büyük iş birliği / ortaklıklar da gerçekleşmemiştir. Söz konusu zayıf ilişki özellikle zirai alanda kendini çok daha net bir şekilde göstermektedir.

Günümüzde Bağımsız Türk Cumhuriyetleri, en büyüğü Kazakistan en küçüğü ise Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) olmak üzere toplam 4.6 milyon km²'lik bir sahayı kaplayan 7 bağımsız devletten oluşmaktadır (Tablo 1). Nüfus açısından ise 80 milyonu aşan nüfusuyla Türkiye'yi sırasıyla Özbekistan ve Kazakistan takip etmekte olup diğerlerinin nüfusları 10 milyonun altındadır. Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin 2020 itibarıyla toplamda 300 milyon hektarı aşkın tarım alanları bulunmakta olup bu anlamda en geniş alan Kazakistan'a aittir. Bununla birlikte söz konusu alanların büyük bir kısmı çayır ve meralardan (Büyük bir kısmı bozuk) oluşmakta, sınırlı bir kısmı ekilmekte ve çok az bir alan da sulu tarım alanlarından oluşmaktadır. Ekilebilen alanlarda da tahılların ekimi bazı ülkelerde dikkat çekici oranlara ulaşırken bazılarında çok küçük bir paya sahiptir. Örneğin; Türkiye'de ekili alanların %30'a yakını tahıllar oluştururken, bu değer KKTC'de %47.6'ya kadar çıkmış, Türkmenistan'da ise sadece %2.9'luk kısmı oluşturmuştur (Tablo 1). Dikkat edileceği üzere Orta Asya'daki Türk cumhuriyetlerinde toplam tarım alanları içerisinde tahılların payı %10'u dahi bulmamaktadır. Sonuç olarak KKTC, Türkiye ve Azerbaycan tarımsal faaliyetleri içerisinde tahıl üretiminin öne çıktığı görülmektedir. Tüm Bağımsız Türk Cumhuriyetleri'nde ise %9.5'lik kısım tahıl yetiştiriciliğine ayrılmıştır.

Tablo 1: Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ile İlgili Seçilmiş Göstergeler (2020)

Ülkeler	Yüz Ölçümü (km ²)	Nüfus	Toplam Tarım Alanı (ha.)	Tahıl Alanı (ha.)	A (%)
Kazakistan	2.699.700	18.776.707	214.003.000	15.663.732	7.3
Türkiye	783.562	83.614.362	37.762.000	11.128.065	29.4
Türkmenistan	469.930	6.031.200	33.838.000	1.003.323	2.9
Özbekistan	425.400	33.469.203	25.682.500	1.563.230	6.1
Kırgızistan	191.801	6.524.195	10.367.800	583.204	5.6
Azerbaycan	82.629	10.139.177	4.780.100	979.424	20.5
KKTC	3.241	382.230	139.812	66.541	47.6
Toplam	4.656.263	158.937.074	326.573.212	30.987.519	9.5

A: Tahıl Alanlarının Toplam Tarım Alanlarına Oranı
Kaynak: FAO, 2022; OECD World Bank, 2022

BULGULAR

Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin zirai yapısı ve potansiyeli bütüncül bir şekilde çok az ele alınmış ve ihmal edilmiş bir konu olmuştur. Bu kapsamda Food and Agriculture Organization (FAO), Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) verilerinden hareketle elde edilen tahıl üretimleri ve International Trade Centre (ITC) ile TÜİK'ten alınan dış ticaret istatistikleri kapsamında miktar ve değerleri analiz edilerek mevcut durum ve potansiyel değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler tahıl toplamı genelinde, tahıl çeşitleri özelinde ayrı ayrı ele alınmıştır.

Türk Dünyasındaki Tahıl Ürün Deseni

Dünya genelinde ticari manada üretimi yapılan tahılların pek çoğu Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde de yetiştirilmektedir. Tahıllardan buğday ve arpa gibi pek çok besin maddesinin temelini teşkil eden çeşitler Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin tümünde yetiştiriliyor olmakla beraber tritikale ve karabuğday gibi çeşitler ise birkaç ülkede yetiştirilmektedir. Son yıllarda yaygınlık kazanan kinoa, ticari manada üretimi oldukça azalan siyez ve gernik ise sınırlı olarak üretilen diğer tahıl çeşitleri olarak ürün deseninde yer almaktadırlar.

Tablo 2: Bağımsız Türk Cumhuriyetleri'ndeki Tahıllar Grubundan Bitkilerin Oluşturduğu Ürün Deseni

Tahıllar	Türkiye	Kırgızistan	Kazakistan	Özbekistan	Azerbaycan	Türkmenistan	KKTC
Buğday	+	+	+	+	+	+	+
Arpa	+	+	+	+	+	+	+
Çeltik	+	+	+	+	+	+	-
Mısır	+	+	+	+	+	+	-
Karabuğday	-	+	+	+	-	-	-
Yulaf	+	+	+	+	+	-	+
Çavdar	+	+	+	+	+	-	-
Sorgum	+	+	+	+	+	-	-
Tritikale	+	+	-	-	-	-	-
Darı	+	+	+	+	+	-	-
Kuşyemi	+	-	-	-	-	-	-
Yerel Tahıllar	+	-	+	+	-	-	-

Kaynak: FAO, 2022; TÜİK, 2022.

Ülkeler çapında üretilen tahıl çeşitlerini inceleyecek olursak resmi manada istatistiklere konu olan ürünler içerisinde çeşitliliğin en fazla Türkiye ve Kırgızistan'da olduğu görülmektedir (Tablo 2). Bu ülkeleri benzer ürün desenlerine sahip Kazakistan ve Özbekistan takip etmektedir. Çeşitliliğin Azerbaycan'da diğer ülkelere göre daha sınırlı kalmış, Türkmenistan'da başlıca 5 tahıl, KKTC'de ise sadece buğday, arpa ve yulaf yetiştiriciliği yapılmaktadır. Buğday ve arpa tüm Türk Cumhuriyetlerinde yetiştirilmekte olup yulaf ise Türkmenistan haricinde geri kalan ülkelerin tümünde yetiştirilmektedir. KKTC dışında çeltik, çavdar ve mısır diğer tüm ülkelerde ekimi yapılan tahıllardır. Esasında KKTC'de de mısır yetiştiriciliği söz konusu olmakla beraber resmi istatistiklere konu olmamıştır. Sorgum ve darı ise Türkmenistan ve KKTC dışındaki ülkelerde yetiştirilen tahıl çeşitleri olup tritikale ise sadece Türkiye ve Kırgızistan'da üretilmektedir. Karabuğdayın üretimi de Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan ile sınırlıdır. Kuşyemi ise sadece Türkiye'de üretilmektedir. Türkiye'de kinoa üretimi resmi istatistiklere yansımaya da son yıllarda yetiştiriciliğine başlanmış olup bu anlamda umutvar sonuçlar elde edilmiştir. Kırgızistan'da da elverişli yetiştiricilik şartlarına bağlı olarak kinoa üretimi yapılmaya başlanmıştır.

Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde 2020 itibarıyla tahıl çeşitlerinin üretim, ekim alanı ve verim durumlarına baktığımızda toplam 21.9 milyon hektar alandan 44.683.511 ton buğday üretimi gerçekleştirilmiştir (Tablo 3). Buğdayı 6.5 milyon hektarın üzerindeki ekim alanıyla arpa takip etmiş ve aynı yıl 13.643.503 ton arpa üretilmiştir. Dünya genelinde oldukça yaygın olan ve 2020'de 1.1 milyar ton kadar üretilen mısır ise Türk Cumhuriyetleri genelinde oldukça az yetiştirilmekte olup 1 milyon ha. alandan 9 milyon ton mısır elde edilmiştir. Özellikle doğu ve güneydoğu Asya için en önemli tahıllar

arasında yer alan çeltik ise Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde yetiştirilen tahıllar içerisinde 4. sırada yer almış olup 427.184 ha.'lık sınırlı ekim alanından 2.034.097 ton ürün elde edilmiştir. Geri kalan tahıllar ise çok daha sınırlı ekim alanlarında yetiştirilmiş olup özellikle tritikale, darı, sorgum ve kuşyeminin üretimleri çok düşük miktarlardadır.

Tablo 3: Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin Tahıl Çeşitlerine Göre Ekiliş ve Üretim Değerleri (2020)

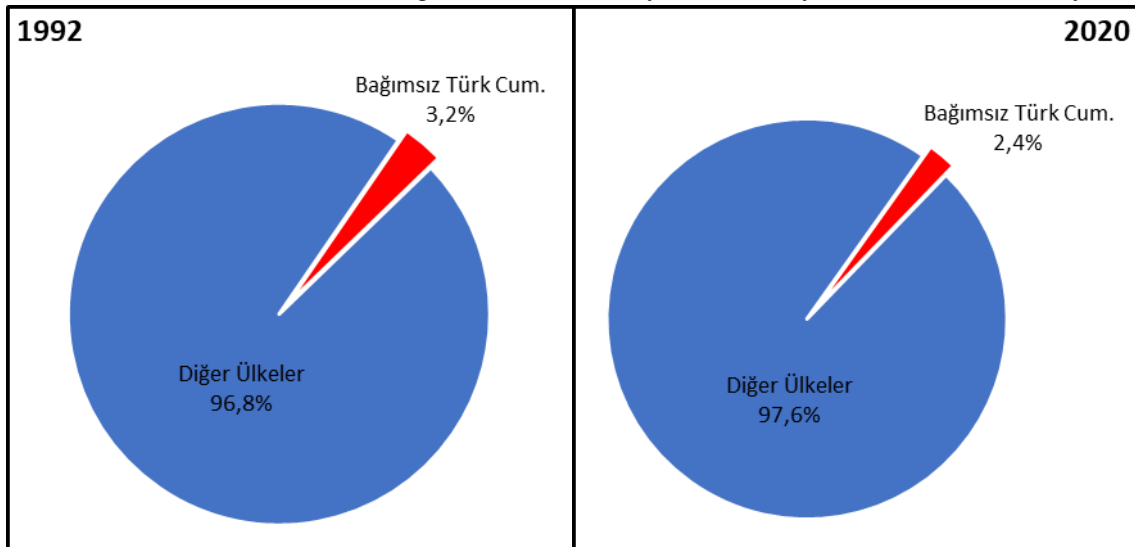
Tahıl	Ton	Hektar
Buğday	44.683.511	21.971.040
Arpa	13.643.503	6.565.317
Mısır	9.005.045	1.088.404
Çeltik	2.034.097	427.184
Yulaf	568.647	349.281
Yerel Tahıllar	406.377	250.476
Çavdar	334.042	129.666
Tritikale	276.368	81.190
Darı	56.269	56.541
Karabuğday	40.111	55.086
Kuş Yemi	12.551	4.634
Sorgum	11.478	8.698
Toplam	71.071.999	30.987.517

Kaynak: FAO, 2022; TÜİK, 2022; KKTC Tarım Bakanlığı, 2022

Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin Dünya Tahıl Üretimindeki Yeri

Tümü Asya kıtasında bulunan Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin tabii şartları göz önüne alındığında çoğu tahıl çeşidinin yetiştirilmesi için elverişli şartlara sahip olduğu bilinmektedir. Tahıllar içerisinde kısmen çeltik ve mısır bir kenara bırakıldığında diğer tüm tahıl çeşitlerinin ticari manada ekiminin yapılması mümkündür. Öte yandan geleneksel tahıl çeşitleri yanı sıra yeni ürünlerin (Kinoa gibi) Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde artan nüfus ve buna bağlı talebe paralel bir gelişim sergileyemediği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Şekil 1: 1992 ve 2020 Yıllarında Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin Dünya Tahıl Üretimindeki Payları

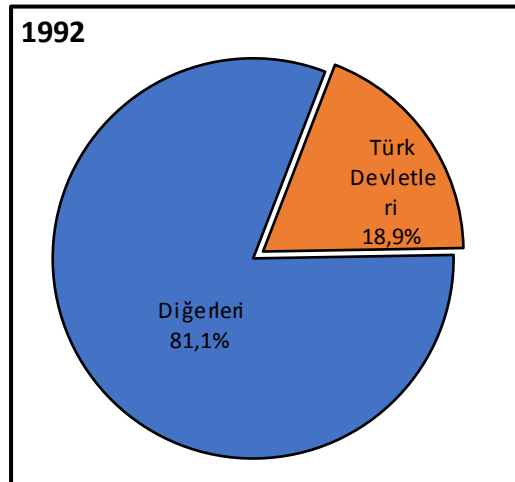

Kaynak: FAO, 2022

Genel olarak Bağımsız Türk Cumhuriyetleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde tahıl üretiminde bir gerileme, buna bağlı olarak söz konusu tarım ürünlerinde dışa bağımlılığın yıldan yıla artması ve verimliliğin hala çok düşük olması gibi noktalar öne çıkmaktadır. Söz konusu ülkelerin büyük bir kısmında yoğun bir şekilde kuru tarım faaliyetlerinin sürdürüldüğü ve su kaynakları açısından da ciddi ölçüde sıkıntıları bulunduğu yerler olduğu göz önüne alındığında bu anlamdaki gerileme kaygı verici boyutlardadır. Bu durumu rakamlarla somutlaştırmak gerekirse Şekil 1’de de görüldüğü üzere Türkiye ve KKTC haricinde diğer tüm Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını kazandığı 1992’de bahis konusu ülkeler dünya tahıl üretiminin %3.2’sini sağlamaktaydılar. Aradan geçen 30 yıllık süreçte tüm dünyada tarım alanında yaşanan gelişmelerin somut bir şekilde Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde de olduğunu söylemek mümkün değildir. Yüksek verimli çeşitlerin yaygınlaştırılması, hatalı tarım politikaları (Özellikle Türkmenistan ve Kırgızistan’da), tarımda makineleşme ve sulama sistemlerindeki iyileştirme çalışmaları gerektiği gibi tarım hayatına adapte edilememiştir. Ayrıca SSCB’den ayrılan Türk Cumhuriyetleri, bağımsızlıklarını kazandıktan sonraki süreçte kolhoz (Kolektif Tarım İşletmeleri) ile sovhozlar (Devlet Tarım İşletmeleri) zaten çok iyi işleyemezken sonrasında da bütünüyle ekonomik olmaktan çıkması tarımsal üretimi büyük ölçüde etkilemiştir. Nitekim 2020’ye gelindiğinde Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin dünya tahıl üretimindeki payları %2.4’e gerilemiştir (Şekil 1). Aynı yıl bahis konusu ülkelerin toplam 30.987.517 ha.’lık alandan elde ettiği 71.071.999 tonluk tahıla karşılık Rusya’da 44.754.685 ha. alandan 130.037.708 ton, ABD’de 53.195.570 ha. alandan 434.875.197 ton ve AB’de de 52.442.440 ha. alandan 286.356.850 ton tahıl elde edilmiştir (FAO, 2022). Bu değerlerden de anlaşıldığı üzere Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin birim alandan elde etmiş oldukları tahıl Rusya, AB ve ABD ile karşılaştırıldığında çok düşük seviyelerdedir. Elbette bu durumda tabii çevre şartları çok büyük ölçüde etkili olsa da bahis konusu sahadan çok daha yüksek verimle tahıl elde edilebileceğine de dikkat çekilmesi gerekmektedir.

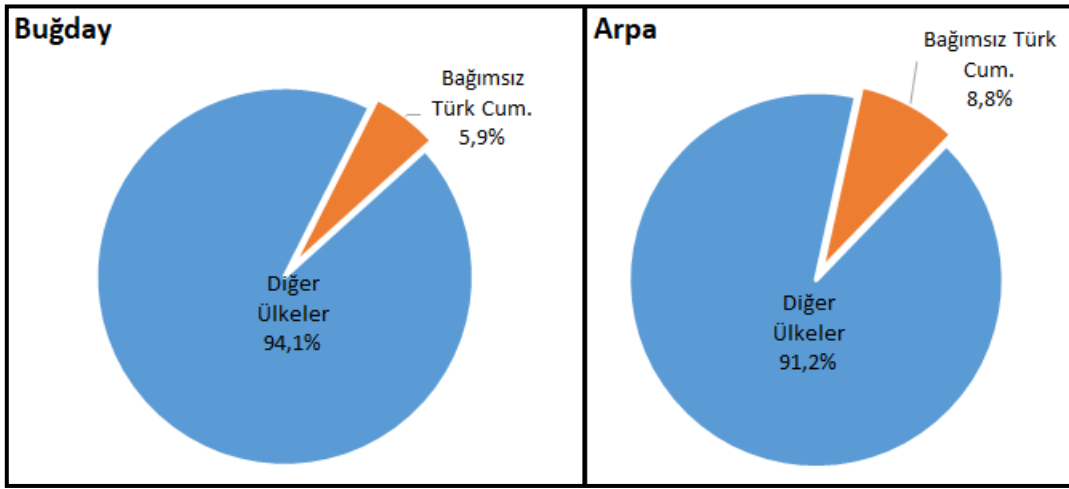
Günümüzde SSCB’den ayrılarak bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetlerinin SSCB bünyesindeyken tahıl üretim paylarına baktığımızda bu anlamda önemli bir dilimi kapsadıklarını belirtebiliriz. SSCB’nin dağılması ile birlikte toplam 15 bağımsız ülkenin 1992’deki ilk verilerine bakıldığında Rusya Federasyonu toplam 103.793.990 tonluk tahıl üretimiyle ilk sırada yer almış olup sırasıyla Ukrayna, Kazakistan, Belarus ve Özbekistan diğer önemli üreticiler olarak öne çıkmıştır. Ayrılan Türk Cumhuriyetleri’nin aynı yıl toplam 35.710.128 tonluk tahıl üretimiyle eski birlik ülkeleri içerisinde %19 civarında bir payları bulunmaktaydı (Şekil 2). Söz konusu değerlerden hareketle esasında her ne kadar Türk Cumhuriyetlerinin SSCB bünyesinde azımsanmayacak bir tahıl üretim payları söz konusuysa da yine de beklenen üretim değerlerinin çok altında kaldığı dikkati çekmektedir. Bunda da, bağımsızlıklarını kazandıktan sonraki yıllarda da etkisi devam eden, çoğu teoride olan fakat pratikte pek bir işlerliği olmayan ideolojiler ve bundan kaynaklı işlevsiz tarım politikaları, iyi idare edilemeyen kolhoz ve sovhöz yapılanmaları etkili olmuştur. Ayrıca SSCB yönetimi özellikle Türk ülkelerindeki zirai faaliyeti pamuk temelli olarak planlayıp desteklediğinden tahıl üretimi çoğu zaman bu bölgelerde ihmal edilmiş ve daha SSCB yıkılmadan tahıl üretimi gerilemeye başlamıştır (Uludağ, 1992: 78).

Şekil 2: SSCB’nin Dağılması Sonrasında 1992’deki İlk Verilere Göre Ayrılan Türk Devletlerinin Eski SSCB’nin Toplam Tahıl Üretimindeki Payı

Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin tahıl çeşitleri özelindeki üretimlerinin dünya genelindeki payını incelediğimizde en fazla yetiştirilen tahıl olan mısırın ardından 2. sıradaki buğday en fazla yetiştirilen tahıl çeşididir. Dünya genelinde 2020 itibarıyla Bağımsız Türk Cumhuriyetleri toplam buğday üretimleriyle kabaca %5.9'luk dilimi oluşturmuşlardır (Şekil 3). Arpa üretiminde ise bahis konusu ülkelerin payı daha da genişlemiş ve %8.8'e çıkmıştır. Esasında Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde son yıllarda arpa üretiminde kayda değer bir gelişme söz konusu değilse de bu açıdan dünya genelinde kayda değer olan paylarını korumuşlardır. Özellikle de KKTC ve Kırgızistan tahıl üretiminde arpa önemli bir payı oluşturmaktadır.

Şekil 3: 2020 İtibarıyla Bağımsız Türk Cumhuriyetleri Buğday ve Arpa Üretimlerinin Dünya Genelindeki Payları

Kaynak: FAO, 2022

Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde diğer tahıl çeşitlerinin üretimi noktasında dünya genelindeki konumuna baktığımızda 2020'deki toplam 9.005.045 tonluk mısır üretimiyle Bağımsız Türk Cumhuriyetleri 16. sırada yer almışlardır. Söz konusu bu değerle Endonezya, Ukrayna, Romanya, Fransa, Nijerya ve Etiyopya'nın gerisinde kalmıştır. Aynı yıl Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin en büyük mısır üreticisi olan Türkiye, dünya genelinde 24. sırada, Kazakistan ise 62. sırada yer almıştır.

Yetiştirme şartları bakımından en farklı tahıl çeşidi çeltikte ise Bağımsız Türk Cumhuriyetleri 2020'de toplam 2.034.097 tonluk üretimleriyle 28. sırayı işgal etmişlerdir. Bu değerle çeltik üretimleriyle dikkat çeken Pakistan ve Mısır başta olmak üzere Tanzanya, Mali, Nijerya ve Gine'nin de gerisinde kalmıştır. Yine çeltikte de en büyük tedarikçi olan Türkiye, 2020'deki üretimiyle (980.000 ton) dünya genelinde 40. sırada yer almıştır. İkinci büyük üretici olan Kazakistan ise 556.775 tonluk üretimiyle 45. sırayı işgal etmiştir.

2020 itibarıyla dünya çapında 73 ülkede yulaf üretilmiş olup Bağımsız Türk Cumhuriyetleri toplam yulaf üretimleriyle 14. sırada yer almışlardır. Bunlar içerisinde en büyük üretici olan Türkiye (314.528 ton) 19. sırada, Kazakistan ise 240.157 tonluk yulaf üretimiyle 24. sırada bulunmaktadır. Bağımsız Türk Cumhuriyetleri, yulaf üretimi bakımından Finlandiya, Danimarka, İsveç, Belarus ve Romanya'nın gerisinde kalmışlardır. 2020 yılında Polonya, İspanya ve Finlandiya'nın 1 milyon tonun üzerinde yulaf üretimleri gerçekleşmiştir (FAO, 2022).

Çavdar üretimi açısından Bağımsız Türk Cumhuriyetleri toplam 334.042 tonluk üretimleriyle dünya genelinde 11. sırada yer almışlardır. Üretimin tamamına yakını (%88.5) tek başına Türkiye sağlamıştır. Esasında çavdar KKTC dışında diğer tüm Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde yetiştirilen bir tahıl çeşidi olsa da üretim çok düşük seviyelerdedir. Türkiye'de ise çavdar üretimi 2000'lerin başıyla kıyaslandığında genel olarak artış eğilimindeyse de son birkaç yılda üretim ciddi ölçüde gerilemiş ve 2010'dan 2020'ye %20 oranında azalmıştır.

Buğday – çavdar melezi olan tritikale, bahis konusu ülkeler içerisinde en sınırlı yetiştirilen tahıl çeşididir. Dünya genelinde de 2020'de sadece 40 ülkede tritikale yetiştiriciliği yapılmıştır. Bağımsız Türk Cumhuriyetleri içerisinde ise en büyük üretici Türkiye olup 2020'deki 276.212 tonluk üretimiyle 11.

sırada yer almıştır. Diğer bir üretici ise Kırgızistan olup 2020’de 99 ha. alandan 156 ton tritikale elde edilmiş olup geçmişe kıyasla ciddi anlamda gerilediği görülmektedir (FAO, 2022). Söz konusu üretim değerleriyle Bağımsız Türk Cumhuriyetleri, dünya tritikale üretiminin sadece %0.96’sını sağlayabilmiştir.

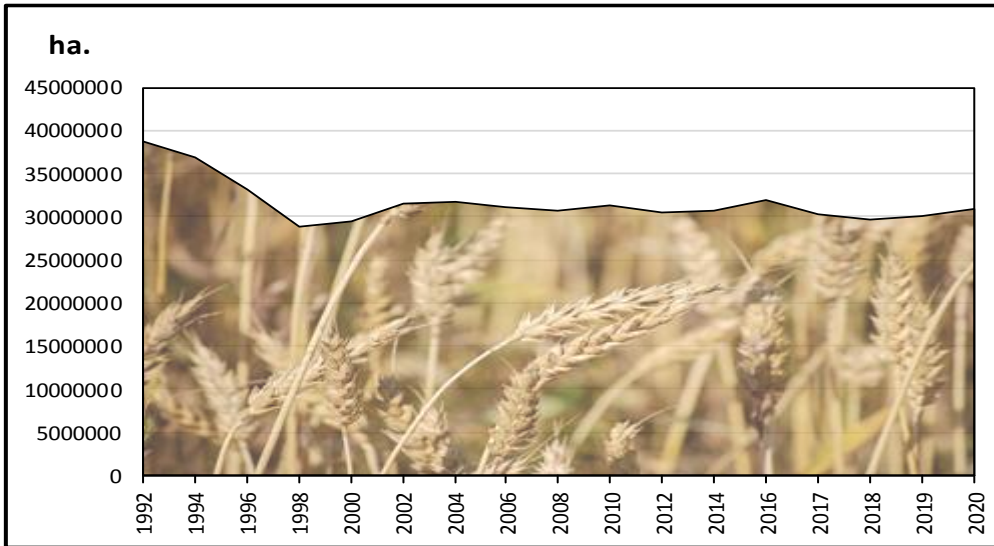
Bağımsız Türk Cumhuriyetleri içerisinde KKTC ve Türkmenistan haricinde diğer ülkelerin tümünde darı üretimi yapıyor olsa da bu çok düşük seviyelerde seyretmektedir. 2020 itibarıyla dünya genelinde 76 ülkede darı yetiştiriciliği yapılmış olup Bağımsız Türk Cumhuriyetleri toplam darı üretimleriyle 27. sırada yer almışlardır. En büyük üretici ise Kazakistan (39.852 ton) olup dünya sıralamasında 32., Türkiye ise 53. sırada bulunmaktadır. Bağımsız Türk Cumhuriyetleri içerisinde tek kuşyemi üreticisi Türkiye’dir. Ülke, 2020’deki 12.551 tonluk kuşyemi üretimiyle dünya genelinde 4. sırada yer almış olup aynı yıl sadece 8 ülkede ticari manada üretim gerçekleşmiştir (FAO, 2022). Sayılanlar dışında yerel buğday çeşitleri ile ekimi son yıllarda yaygınlık kazanmaya başlayan tahılların ise üretimleri çok sınırlı olup toplam üretimdeki payları çok küçüktür.

Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde Tahıl Üretimi

Bağımsız Türk Cumhuriyetleri’nin seçilmiş yıllar itibarıyla toplam tahıl ekim alanı, üretim ve verim değerlerini incelediğimizde;

Toplam Tahıl Alanları: Bağımsız Türk Cumhuriyetleri çoğu tahıl çeşidinin yetişmesi için ideal şartları haizdir. Tahıl çeşitleri içerisinde ise buğday en geniş ekim alanına sahip olanıdır. Daha ılıman iklim seven ve diğer tahıl çeşitlerine kıyasla su isteği fazla olan çeltik ve mısırın ise ekim alanları oldukça sınırlıdır. Söz konusu bu iki tahıl çeşidi de en geniş ekiliş alanını Türkiye’de bulmaktadır. Tüm tahılların toplam ekim alanlarının Bağımsız Türk Cumhuriyetlerindeki durumunu incelediğimizde 1992’den günümüze kabaca belli bir istikrarın korunduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar 1992’deki 38.6 milyon hektarlık ekiliş alanına tekrar çıkılamamışsa da genel olarak 2000’ler boyunca 30 milyon hektarın da altına düşülmemiştir. 2018’deki 29.7 milyon hektarlık tahıl ekim alanı küçük ölçekli artışlarla 2019’da 30.2, 2020’de de 30.9 milyon hektar olmuştur (Şekil 4). Ülkeler ölçeğinde ise Kazakistan 15.663.732 ha.’lık toplam tahıl ekim alanıyla Bağımsız Türk Cumhuriyetleri arasında ilk sırada yer almakta olup aynı yıl söz konusu ülkelerin toplam tahıl ekim alanının %50.5’ini oluşturmuştur. Kazakistan’ı 11.128.065 ha.’lık toplam tahıl ekim alanıyla Türkiye izlemektedir. Bu iki ülkeyi sırasıyla Özbekistan (1.563.230 ha.), Türkmenistan (1.003.323 ha.), Azerbaycan (979.424 ha.), Kırgızistan (583.204 ha.) ve KKTC (66.541 ha.) takip etmektedir (FAO, 2022).

Şekil 4: Seçilmiş Yıllar İtibarıyla Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin Toplam Tahıl Ekim Alanları

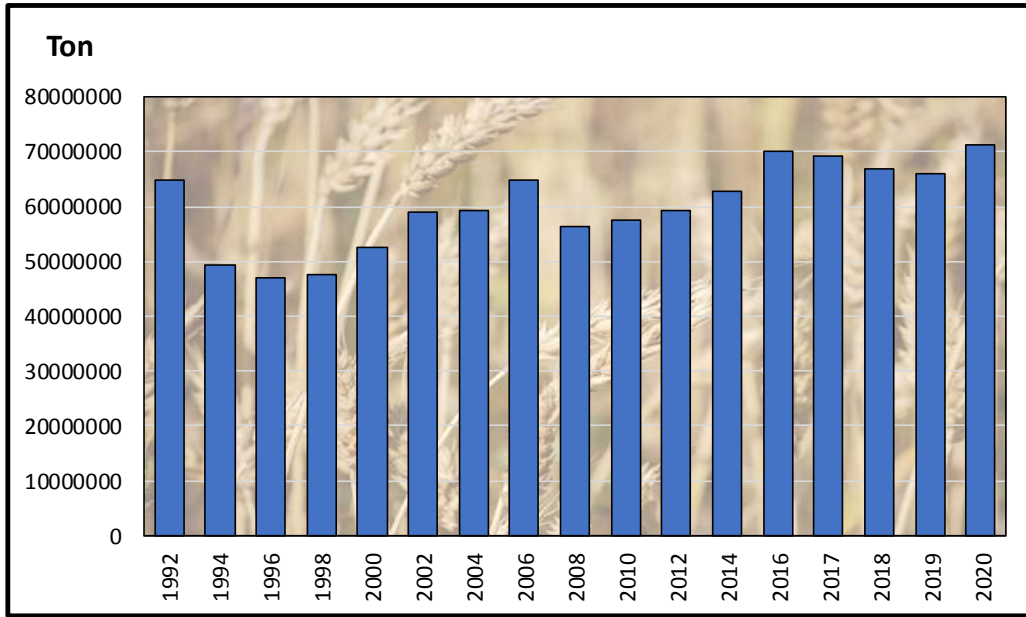
Kaynak: FAO, 2022; KKTC Tarım ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı, 2022; TÜİK, 2022

Toplam Tahıl Üretimi: Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin toplam tahıl üretimlerinin yıllar içerisindeki seyrine baktığımızda şekil 5’te de görüldüğü üzere istisna birkaç yıl göz ardı edilirse sürekli artış eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır. 1992’de 65 milyon tonun üzerindeki tahıl üretimi 1996’da

46.981.319 tona kadar gerilemişse de 2008'e değin bu alanda sürekli artış yaşanmıştır. 2000'de 50 milyon tonu aşan tahıl üretimi 2004'te 59.2 milyon ton ve 2006'da da 64.853.410 ton olmuştur. Üretim, sonrasında yeniden gerileyerek 56.4 milyon ton olsa da 2016'ya değin yine sürekli artmış ve aynı yıl 70 milyon tonu aşmıştır (FAO, 2022; TÜİK, 2022). Sonrasında yeniden küçük ölçekli gerileme sürecine girilmiş ve 2019'da 65.970.438 ton tahıl üretilmiştir. Son olarak 2020'de ise tahıl üretimi artmış ve tarihinin en yüksek üretimi gerçekleşerek 71.219.401 ton tahıl elde edilmiştir (Şekil 5). Tahıl ekim alanlarındaki stabil duruma karşılık üretimin 2000'e kıyasla %35 oranında artması verimlilikte bazı gelişmelerin kaydedildiğini göstermektedir. Makineli tarım uygulamalarının yaygınlaşması, verimli çeşitlerin kullanımının teşviki ve zararlılarla etkili mücadele teknikleri ile tahıl verimliliği önemli ölçüde artmıştır. Bu sayede de sabit ekim alanlarından daha çok mahsul elde edilmiştir.

Şekil 5: Seçilmiş Yıllar İtibarıyla Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin Toplam Tahıl Üretim Miktarları

Kaynak: FAO, 2022; KKTC Tarım ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı, 2022; TÜİK, 2022

Tahıl Verim Durumu: Son olarak verim durumuna baktığımızda Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin çoğunun hala oldukça düşük verim elde ettikleri, çoğunda da dünya ortalamasının altında kaldığı görülmektedir. İlk olarak buğday verimini incelediğimizde 2020'de dünya ortalama buğday verimi 3.474 kg/ha. olarak gerçekleşmiş, Özbekistan haricinde diğer tüm Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ise bu değer altında kalmıştır (Tablo 4). Yüksek tahıl üretimleriyle dikkat çeken Almanya ve Fransa gibi Avrupa'nın önde gelen ülkelerinin verimleriyle kıyaslandığında Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin birkaç bin kg. geride kaldığı anlaşılmaktadır. Buğday verimi en yüksek olan Özbekistan'da 2020'de 4.555 kg/ka. verim elde edilmiş burayı sırasıyla Azerbaycan, Türkiye, Kırgızistan, KKTC, Kazakistan ve Türkmenistan takip etmiştir. Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde en fazla üretilen ikinci tahıl olan arpa veriminin de oldukça düşük kaldığı görülmektedir. 2020'de dünya ortalama arpa verimi hektara 3.043 kg. olarak gerçekleşmiş, Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin hiçbirinde bu değer yakalanamamıştır. Tüm tahıllar içerisinde çok daha sınırlı üretilen mısırdan ise verimlilik bakımından Türk Cumhuriyetlerinin çoğunda oldukça iyi neticeler alındığı görülmektedir. Özellikle hektara 9.000 kg. üzerinde mısır verimi elde eden Özbekistan, Türkiye ve Azerbaycan bu açıdan öne çıkmaktadırlar. Çeltik verimliliğinde ise hektara 7.815 kg. ile Türkiye ve 6.187 kg/ha. ile Özbekistan dikkat çekmektedir. Söz konusu verim değerleriyle her iki ülke de dünya ortalamasının oldukça üzerinde ürün elde etmişlerdir.

Tablo 4: Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Seçilmiş Ülkelerin Başlıca Tahıl Çeşitlerine Ait 2020 Yılı Verimleri (kg/ha.)

Ülkeler	Buğday	Arpa	Mısır	Çeltik	Yulaf	Çavdar	Sorgum
Almanya	7.819	6.459	9.587	-	4.595	5.524	-
Fransa	6.680	5.209	7.935	5.153	3.928	4.141	4.579
Mısır	6.568	3.552	5.141	8.830	-	2.000	4.919
Çin	5.742	3.461	6.317	7.040	3.269	3.144	4.854
Polonya	5.239	4.361	7.076	-	3.253	3.443	-
Özbekistan	4.555	1.483	9.762	6.187	-	7.723	9.408
Japonya	4.465	3.486	2.645	6.639	1.921	-	-
Dünya Ort.	3.474	3.043	5.754	4.609	2.577	3.378	1.458
ABD	3.341	4.170	10.794	8.540	2.335	2.193	4.594
Azerbaycan	3.091	2.876	9.338	3.131	1.906	2.000	3.412
Yunanistan	3.077	2.910	10.088	7.964	1.149	2.118	3.299
Türkiye	2.965	2.684	9.413	7.815	2.777	2.837	5.000
Pakistan	2.867	963	5.970	2.524	-	-	764
Kırgızistan	2.546	2.345	6.799	3.729	2.141	2.477	2.363
İran	1.978	1.745	6.817	4.731	-	911	-
Türkmenistan	1.650	1.082	903	1.094	-	-	-
KKTC	1.596	1.667	-	-	1.396	-	-
Kazakistan	1.182	1.341	5.885	5.444	1.049	1.247	531

NOT: Ülkeler buğday verim değerlerine göre sıralanmıştır.

Kaynak: FAO, 2022; KKTC Tarım ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı, 2022; TÜİK, 2022

Verim konusunda Özbekistan genel olarak başarılı bir tablo sergilemiştir. Türkiye ise mısır, çeltik ve sorgumda yüksek verimiyle dikkat çekiyor olsa da en fazla yetiştirmiş olduğu tahıllarda dünya ortalamasının ya altında ya da çok yakın seviyede kalmıştır (Tablo 4). Azerbaycan ise sadece mısır ve sorgumda dünya ortalamasının üstünde verim elde etmiş, diğer tahıllarda verim düşük kalmıştır. Kazakistan, Türkmenistan ve KKTC ise genel manada çok düşük verim değerleriyle karşımıza çıkmaktadırlar.

Tahıl Üretimini Coğrafi Dağılımı: Günümüzde bağımsızlığını elde etmiş olan Türk Cumhuriyetlerinin sınırları bir bütün halinde düşünüldüğünde çöl ikliminden Akdeniz iklimine, karasal iklimden okyanusal iklime kadar çok değişik iklim şartları görülmektedir. Yüzey şekilleri bakımından ise özellikle tarımsal faaliyetler için en fazla aranan çok geniş ovalık sahalar, dağlık alanlar ve geniş plato sahaları gibi çeşitli topografik elemanlar bulunmaktadır. Bu çeşitlilik ise iktisadi faaliyetler içerisinde özellikle tarım alanında kendini çok daha fazla hissettirmektedir. Sonuç olarak da Bağımsız Türk Cumhuriyetleri tarım ürünleri bakımından büyük bir zenginlik göstermektedir. Çay, muz, turuncgiller, üzüm, pamuk, sıcak ve serin iklim tahılları, baklagiller başta olmak üzere pek çok ürün elde edilebilmektedir.

Tahıllar özelinde Bağımsız Türk Cumhuriyetlerindeki duruma baktığımızda en büyük üretici ve çeşitlilik bakımından ilk sırada yer alan Türkiye’de tüm illerde tahıl yetiştiriciliği söz konusudur. Bununla birlikte belli bölgelerde belli tahıl çeşitleri öne çıkmaktadır. Örneğin; Karadeniz Bölgesi’nde mısır öne çıkarken, Trakya’da çeltik, iç bölgelerde ise buğday ve arpa en fazla yetiştirilen tahıl çeşitleridir. Başka bir ifadeyle ülkede tahıl yetiştiriciliği nispeten homojen bir dağılım gösterirken çeşitler bölgeden bölgeye farklılık sergilemektedir. Kazakistan’da ise özellikle ülkenin kuzeyindeki birkaç il, aynı zamanda başlıca tahıl üretim merkezleridir. Ülke buğday üretiminin büyük bir kısmı (%85’i kadarı) ve arpa üretiminin

yarısından fazlası Kuzey Kazakistan, Akmola ve Kostanay'da gerçekleştirilmektedir¹. Sınırlı miktarda üretilen çeltik, yulaf ve kışık buğday da Güney Kazakistan ve Kızıldorda'da yetiştirilmektedir (Harita 1). Kazakistan'daki diğer illerin tahıl üretimleri çok sınırlı olup ekseri geçimlik düzeydedir. Ülkenin merkezi kesimindeki çöllük alan ile güney – güneydoğusundaki dağlık saha tahıl yetiştiriciliğine olanak tanımamaktadır. Bununla birlikte ülke genelindeki tüm tahıl üretim alanları aynı zamanda riskli tarım alanları olarak değerlendirilmekte olup olumsuz hava koşullarıyla rekolte çok ciddi boyutlarda düşebilmektedir. Tahıl üretimi bakımından 3. sırada yer alan Özbekistan'da kayda değer miktarda üretim "dehkan" adı verilen çiftliklerde gerçekleştirilmektedir. Dehkan çiftlikleri, Özbekistan ve Tacikistan'da yaygın olan bireysel ya da aile tipi müstakil işletmeler olup Özbekistan'daki toplam tarımsal üretimin yarıdan fazlası, tahılların ise %18 ila 20 kadarını sağlamaktadırlar. Ülkedeki tahıl üretimi yoğun olarak doğu yarısında ve kısmen de Karakalpakistan'ın güneyinde gerçekleştirilmektedir. Kazakistan sınırı ve ülkenin merkezi kesiminde ise tahıl yetiştiriciliği yapılamamaktadır. Üretim ekseriyetle Kaşkaderya, Semerkand, Cizzak, Taşkent ve Sirderya'da yapılmaktadır (Taşlıgil, 2015). Azerbaycan'daki duruma baktığımızda Ermenistan sınırı, Bakü, Apşeron yarımadası, güney illeri haricinde faaliyetin ülkenin genelinde kabaca homojen bir dağılım gösterdiğini söyleyebiliriz. Şemkir, Ağcabedi, Füzuli, Kebele, Celilabad, Saatlı, Ağsu ve Kürdemir ülkenin başlıca tahıl üretim sahalarıdır. Buğday özelinde ise faaliyetin Kura – Aras ovasında ve dağlık olarak dağ steplerinde yapılmaktadır (Koçman ve ark., 1994: 140). Nahçıvan'da ise tahıl üretimi düşük olmakla beraber ülkenin tümüne yayılmış durumdadır. Kırgızistan'daki tahıl üretimi ülkenin kuzey illerinde yoğunlaşmış olup özellikle Çuy (Çüy) en büyük üretim merkezidir. Issık Göl, Talas ve Narin ise diğer önemli üreticilerdir. Ülkede sınırlı miktarda yetiştirilen mısır Çuy, Oş ve Celalabad'da üretilmektedir. Son yıllarda popülaritesi hızla artan ve Asya için yeni sayılabilecek kinoa ise Kırgızistan'da oldukça ilgi görmektedir. Ülkede özellikle Issık Göl başta olmak üzere Talas ve Celalabad'da deneme ekimlerinden olumlu sonuçlar alınmasıyla üretim de yaygınlaşmaya başlamıştır (Taşlıgil, 2015). Türkmenistan'da ise tahıl üretimi özellikle son yıllarda çok ciddi ölçülerde tartışılan bir konu olmuş ve ülke siyasetinde büyük çalkantılar yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle buğday üretimi ve ekmek fiyatları noktasında konu, kamuoyunu uzun süre meşgul etmiştir.

Harita 1: Bağımsız Türk Cumhuriyetleri Bünyesinde Yetiştirilen Tahıllar ve Genel Lokasyonları

¹Çalışmamız boyunca yerel idari birimlerin tümü il olarak belirtilmiştir. Bununla birlikte bilindiği üzere Bağımsız Türk Cumhuriyetlerindeki idari yapılanma birbirlerinden farklılık göstermektedir. İl, rayon, oblast, kray gibi üniteler söz konusudur. Buna göre çalışmamızda il kabul edilebilecek idari statüdeki merkezler esas alınarak tahıl dağılımı izah edilmiştir.

Eski SSCB üyesi olan günümüz Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde SSCB yönetiminden kalma yoğun pamuk üretimi hala devam etmektedir. Söz konusu ülkelerde SSCB'nin pamuk üretimini teşviki ve tahıl ikinci plana itmiş olmaları günümüzde de tarımda hala etkisini gösterir bir uygulamadır. Öyle ki SSCB ihtiyaç duyduğu pamuğun %100'ünü günümüzde bağımsızlığını kazanmış olan Türk Cumhuriyetlerinden sağlamaktaydı (Uludağ, 1992: 78). Pamuk ziraatının yoğun su gerektirmesi ise zaten su kaynakları kısıtlı olan bölge için olumsuz etkilerini günümüzde şiddetini artırır bir şekilde göstermekte (Aral Gölü'ndeki gibi) ve ekosistemi büyük ölçüde baskılamaktadır. Türkmenistan'da da tahıl üretiminin, pamuk üretiminin gölgesinde kalması, 1.350 km. uzunluğunda ve ciddi manada rehabilitasyona ihtiyaç duyulan Karakum Kanalı ile de su kaynakları üzerinde ciddi baskı bulunuyor olması tahıl üretiminin son yıllarda daha da üzerinde durulması gereken bir konu haline gelmesine neden olmuştur. Hükümetin tarım üzerindeki yoğun kontrolü ve devletin orta – uzun vadedeki hedefleri kapsamında tahıl üretimini artırma stratejileri geliştirilmiş ve kayda değer bir mesafe kat edilmiştir. Öte yandan idaredeki birtakım aksaklıklar sonucunda 2010'daki 1.476.620 tona çıkan buğday üretiminin 2011'de 1.168.220 tona düşmesi, tohumluk olarak ayrılan kısımla birlikte ülkede bir buğday krizi yaşanmasına neden olmuştur (FAO, 2022). Bunun sonucunda ülkede ekmek fiyatları 3 kat artış göstermiş ve Tarım Bakanı görevinden alınmıştır. Türkmenistan'da 2020'ye gelindiğinde zaten toplam tarım alanları içerisinde tahıl alanlarının %2.9 gibi sınırlı bir alanı kapsadığı, ülkenin önemli bir kesiminin ise tarıma elverişli olmayan (Karakum Çölü) sahadan oluşması ülkenin sınırlı tarım alanlarını en iyi şekilde değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Daşoğuz'un kuzeyi, Ahal'in güneyi ve Marı'da dağınık şekilde tahıl üretimi söz konusu olup diğer illerde sınırlı ve dağınık miktarda üretim gerçekleştirilmektedir.

Bağımsız Türk Cumhuriyetleri bünyesinde üretilen tahılları ürün özelinde detaylandırdığımızda sırasıyla;

Buğday: Medeniyetimizin gelişip şekillenmesinde şüphesiz ziraatın ve zirai faaliyetler içerisinde de tahılların kültürü en önemli noktayı oluşturmaktadır. Tahıllar içerisinde ise geçmişten beri gerek beslenmede gerekse geliştirilen çeşitlerle dünyada en geniş ekimi yapılan tarım ürünü olmasıyla buğday en önemli yeri işgal etmektedir. Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde 2020 itibarıyla üretilen tahıllar içerisinde buğday %63 gibi önemli bir paya sahiptir.

Buğday üretimi noktasında Bağımsız Türk Cumhuriyetlerindeki duruma baktığımızda 1992 – 2020 yılları arasında 22 – 23 milyon ton civarında seyrettiği görülmektedir (Tablo 5). Söz konusu üretim değerleriyle dünya buğday üretiminde de seçilmiş her yılda görüldüğü üzere %10 ila 11'lik pay korunmuştur. Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin tümünün bulunduğu Asya kıtasındaki duruma baktığımızda da genel olarak 100 milyon ton civarındaki buğday üretiminin hemen her yıl %22 ila 24'ü kadarının söz konusu ülkelerde üretildiği görülmektedir. Buna göre de Çin ve Hindistan gibi büyük nüfus kitlelerinin bulunduğu, geniş ölçekli üreticilerin yanında Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin de önemli bir yer işgal ettiği görülmektedir.

Tablo 5: Seçilmiş Yıllar İtibarıyla Buğday Ekim Alanlarının Dünya, Asya ve Türk Cumhuriyetlerindeki Değişimi ile Payları (ha.)

Yıllar	Dünya Toplam	Asya Toplam	Türk Dünyası	Dünyadaki Payı (%)	Asya'daki Payı (%)
1992	222.449.642	101.304.608	24.706.194	11.1	24.4
1995	216.415.178	100.311.050	23.003.353	10.6	23.0
2000	214.932.137	98.007.467	22.208.911	10.3	22.6
2005	221.639.970	98.779.912	24.396.382	11.0	24.7
2007	215.500.951	99.725.131	23.696.238	11.0	23.7
2010	215.475.789	101.106.691	24.571.734	11.4	24.3
2012	217.792.267	100.675.707	23.306.361	10.7	23.1
2015	223.335.833	100.739.331	23.318.022	10.4	23.0
2017	218.301.750	100.253.817	22.745.590	10.4	22.6
2019	215.899.861	98.633.603	21.259.878	9.8	21.5
2020	219.006.893	101.618.443	21.971.040	10.0	21.6

Kaynak: FAO, 2022; TÜİK, 2022, KKTC Tarım Bakanlığı, 2022

Buğday üretimine baktığımızda Türkiye dışında diğer Türk devletlerinin hiçbirinde uzun soluklu bir istikrardan bahsetmek mümkün değildir. Bağımsız Türk Cumhuriyetleri içerisindeki en büyük buğday üreticisi olan Türkiye, tablo 6'da da görüldüğü üzere seçilmiş yıllar itibarıyla belli üretim aralığıyla en istikrarlı ülke konumundadır. Öte yandan Türkiye için artan nüfusu göz önüne alındığında buğday üretiminin neredeyse 20 yıldan fazla bir süredir kayda değer bir artış göstermemesi de bu anlamda ayrıca üzerinde durulması gereken bir konudur. Türkiye'nin ardından 2. sırada yer alan Kazakistan ise buğday üretiminde ciddi artış ve azalışların görüldüğü ülkelerdendir. Ülkede 1992'deki 18 milyon tonluk buğday üretiminin 1995'te neredeyse 1/3'ü kadar üretilebilmiş, hatta 1998'de 4.700.000 tonluk üretimiyle ülke tarihinin en düşük üretimi gerçekleşmiştir. İlerleyen yıllarda sürekli artmışsa da 2010 – 2012 arasında yine 10 milyon tonun altında kalmıştır. Son yıllarda yeniden artan buğday üretimi 2020'de 14.257.950 ton olmuştur. Nüfus açısından Bağımsız Türk cumhuriyetleri içerisinde 2. sırada yer alan Özbekistan'ın sınırlı buğday üretimi dikkat çekmektedir. Ülkede esasında 1990'lara kıyasla buğday üretimi kayda değer oranda artmışsa da 2000'ler boyunca ülke buğday üretimi 6 milyon ton civarında seyretmiştir. Bu açıdan Özbekistan için buğday ve buğday ürünleri konusunda önemli ölçüde dışa bağımlı olduğunu söyleyebiliriz. Azerbaycan, geçmişten beri sınırlı buğday üretimi olan bir ülke olmuş, nitekim 2020'de de bağımsız Türk Cumhuriyetleri toplam buğday üretiminin sadece %4.1'ini sağlayabilmiştir. 1990'lara kıyasla ülke buğday üretimi kayda değer ölçüde artmışsa da 2000'ler boyunca üretim ortalama 1.5 milyon ton seviyesinde kalmıştır. Türkmenistan ise buğday üretiminde istikrarsızlığın en fazla görüldüğü ülkelerdendir. 1992 – 2005 yılları arasında önemli ölçüde artış yaşanmışsa da (Yaklaşık 6.5 katlık bir artış) sonrasında hızlı bir gerileme gerçekleşmiştir. Ülkede 2005'teki 2.834.000 tonluk buğday üretimi 2007'de %60'lık bir gerilemeyle 1.082.770 tona kadar inmiştir. Takip eden yıllarda ise artış ve azalışlar devam etmiştir. Ülkede üretilen buğdayın ise tamamı iç tüketimi karşılamaya yönelik olup sadece %10'u kadarı yem olarak kullanılmaktadır (FAO, 2012: 37). Kırgızistan'ın buğday üretimine baktığımızda istisna 2000 yılı bir kenara bırakılacak olursa üretimi 1 milyon tonun altında kalmış olan ülkede özellikle son yıllarda üretim çok düşük seviyelerde kalmıştır. Ülkenin bağımsızlığını kazandığı yıllardaki 600 bin ton civarındaki buğday üretimi dalgalı üretim seyri sonrasında son olarak 2020'de de 600 bin ton civarında kalmıştır. Kırgızistan, çoğu tarımsal ürün bakımından kendi ihtiyacını karşılayamayan bir ülke olup ülke nüfusunun %60'ından fazlası kırsal kesimde yaşadığı halde tarım işletmelerinin %90 gibi büyük bir kısmı küçük ölçekli işletmelerden oluşmaktadır (FAO, 2016: 9). Bağımsız Türk Cumhuriyetleri içerisindeki en dengesiz üretim seyri ise KKTC'de görülmektedir. Ülkenin 1992'deki 41.692 tonluk buğday üretimi 2000'e gelindiğinde sadece söz konusu değerlerin %10'u kadar üretilebilmiş ve ülkede buğday üretimi yakın yıllara değin 10.000 tonun üzerine çıkmamıştır. Son yıllarda ise hızlı bir üretim artışıyla 2015'te 14.642 tona, 2020'de de 26.950 tona kadar çıkmışsa da buğday üretimi hala 1990'ların başlarındaki değerlerin çok altındadır (Tablo 6).

Tablo 6: Seçilmiş Yıllar İtibarıyla Bağımsız Türk Cumhuriyetleri'ndeki Buğday Üretimleri (Ton)

Yıllar	Türkiye	Kazakistan	Özbekistan	Azerbaycan	Türkmenistan	Kırgızistan	KKTC
1992	19.300.000	18.284.600	1.042.400	943.387	377.000	679.000	41.692
1995	18.000.000	6.490.400	2.494.100	625.575	695.000	625.000	16.050
2000	21.000.000	9.073.460	3.684.200	1.150.281	1.690.000	1.039.109	4.282
2005	21.500.000	11.198.330	6.057.200	1.527.026	2.834.000	950.076	7.666
2007	17.234.000	16.466.870	6.190.300	1.305.458	1.082.770	708.877	5.861
2010	19.674.000	9.638.400	6.745.000	1.272.340	1.476.620	813.300	7.065
2012	20.100.000	9.841.128	6.612.200	1.797.028	1.200.000	540.531	9.444
2015	22.600.000	13.746.967	6.964.664	1.639.830	1.406.000	704.601	14.642
2017	21.500.000	14.802.865	6.079.164	1.769.574	1.000.000	600.997	27.116
2019	19.000.000	11.451.649	6.093.462	2.114.139	1.500.000	601.216	25.340
2020	20.500.000	14.257.950	6.157.844	1.818.665	1.320.000	629.052	26.950

Kaynak: FAO, 2022; TÜİK, 2022, KKTC Tarım Bakanlığı, 2022

Yukarıda bahsedilen buğday üretim değerleri yumuşak ve sert (Durum) buğday verileri kapsamında. Bununla birlikte ülkelerin tümünde ticari manada önemini büyük ölçüde yitirmiş yerel buğday çeşitleri sınırlı da olsa üretilmektedir. Örneğin; Azerbaycan'da geçmişte nispeten yaygın olan

kavuzlu buğday (Spelt) günümüzde neredeyse üretilmemektedir. Türkiye’de de *siyez* ekseriyetle İhsangazi (Kastamonu)’de yetiştirilmekte olup son yıllarda başarılı tanıtım çalışmalarıyla pazarlarda ilgi görmeye başlamıştır. Konya’da ise sınırlı alanda yetiştiriciliği yapılan *gernikle* ilgili olarak üretimi artırmaya yönelik çalışmalar devam etmektedir. Fakat söz konusu buğday çeşitleri toplam buğday üretiminde çok sınırlı bir paya sahip olduğundan iktisadi manada pazar değerlerinden bahsedebilmek çok güçtür.

Arpa: Buğdaydan sonra Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde en fazla yetiştiriciliği yapılan tahıl çeşidi arpadır. Dünya çapında ise sırasıyla mısır, buğday ve çeltikten sonra 4. sırada arpa yer almaktadır. Arpa yetiştiriciliği temelde bira imalatı ve hayvan besleme amacıyla yapılmaktadır. Özellikle bira imalatıyla öne çıkan Almanya, Çekya, Birleşik Krallık gibi ülkelerin bu anlamda biralık arpa üretimi ve ihracatı çok yüksek seviyelerdedir. Biralık arpa üretiminde ise Çin, Almanya, Brezilya ve Meksika ilk sıralarda yer almaktadır.

Tablo 7: Son 18 Yılda Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde Arpa Ekim Alanı ve Üretimi

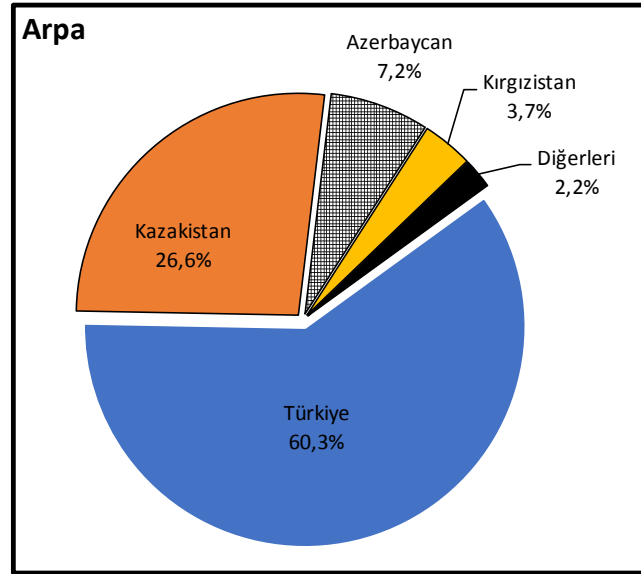
Yıllar	Alan (ha.)	Üretim (Ton)	Dünya Üretimindeki Payı (%)
2003	5.720.385	11.137.858	8.15
2004	5.694.739	11.290.700	7.22
2005	5.548.138	11.901.449	8.70
2006	5.777.452	12.353.243	8.54
2007	5.596.166	10.641.073	8.11
2008	5.212.878	8.958.268	5.82
2009	5.297.273	11.047.958	7.32
2010	4.884.878	9.613.974	7.79
2011	4.928.231	11.323.333	8.52
2012	4.974.580	9.805.015	7.41
2013	5.201.809	11.773.558	8.20
2014	5.293.812	9.782.563	6.74
2015	5.525.903	12.410.020	8.42
2016	5.368.115	11.575.693	7.94
2017	5.157.220	11.849.326	8.04
2018	5.818.498	12.559.968	8.98
2019	6.549.285	13.160.117	8.30
2020	6.565.317	13.643.503	8.68

Kaynak: FAO, 2022; TÜİK, 2022, KKTC Tarım Bakanlığı, 2022

Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin toplam arpa ekim alanı ve üretimlerinin son 18 yıldaki değişimine baktığımızda tablo 7’de görüldüğü üzere ekim alanı ortalama 5 milyon ha., üretim de 11 – 12 milyon ton aralığında seyretmiştir. Söz konusu üretim değerleriyle dünya genelindeki paylarında ise kayda değer bir değişim gerçekleşmemiştir. Bağımsız Türk Cumhuriyetleri toplam arpa üretimleriyle 2003’te %8.15, 2007’de %8.11, 2011’de %8.52, 2015’te %8.42, 2018’de %8.98 ve 2020’de de %8.68’lik paya sahip olmuştur. Her ne kadar istisna daralmalar olsa da (2008 ve 2014’teki gibi) bunlar dönem dönem yaşanan olumsuz hava şartlarından (Şiddetli kuraklığın yaşandığı yıllardaki gibi) kaynaklı düşüselere bağlı olarak gerçekleşmiştir.

Arpa üretimini Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ölçeğinde ele aldığımızda en büyük üretici Türkiye olup %60 civarındaki payıyla bu anlamda lider konumundadır. Türkiye’yi %26’lık payıyla Kazakistan takip etmektedir (Şekil 6). Türkiye ve Kazakistan toplam %87’lik paylarıyla Bağımsız Türk Cumhuriyetleri içerisindeki arpa üretim merkezleri olarak adlandırılabilirler. Arpa üretimde 3. sırada yer alan Azerbaycan ise %7.2’lik paya sahip olup sırasıyla Kırgızistan, Özbekistan, KKTC ve Türkmenistan izlemektedir.

Şekil 6: 2020’de Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde Arpa Üretiminin Ülkelere Göre Payları

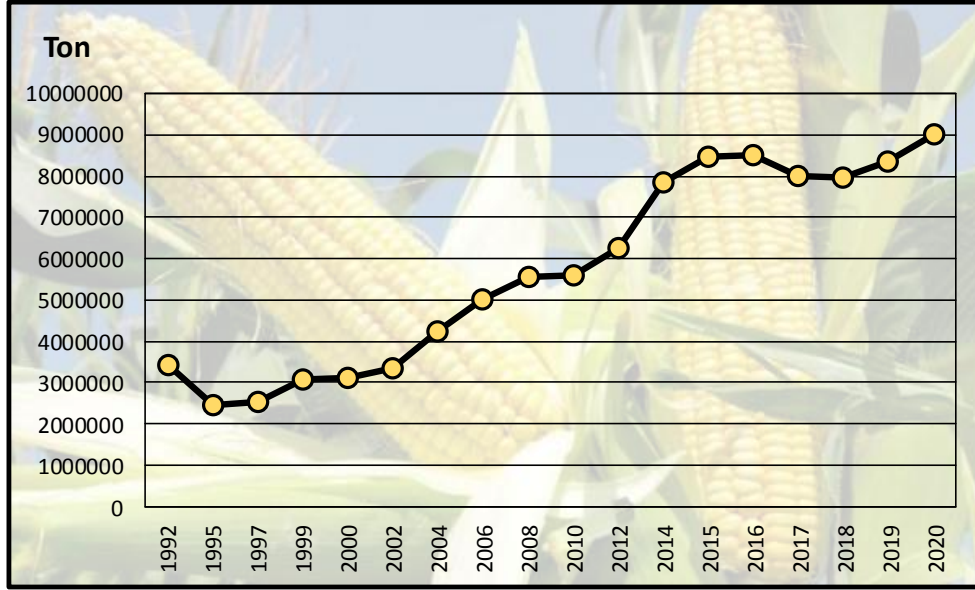

Kaynak: FAO, 2022; TÜİK, 2022, KKTC Tarım Bakanlığı, 2022

Arpa üretimi KKTC’de oldukça istikrarsız bir gelişim sergilemektedir. Ülkede 2004’te 148.917 ton olan arpa üretimi 2008’de 15.073 tona kadar gerilemiş, ertesi yıl 54.938’e, 2011’de de 135.475 tona kadar çıkmışsa da 2014’te yeniden düşüşe geçerek 22.316 ton olmuştur (KKTC Tarım ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı, 2022). Son olarak 2020’de 54.052 ha. alandan 120.449 ton ürün elde edilmiştir. Arpa üretiminde son sırada yer alan Türkmenistan’ın ise geçmişe kıyasla üretimi önemli ölçüde azalmıştır. Ülkenin 1992’deki 127.000 tonluk arpa üretimi 1995’te 207.000 tona kadar çıkmışsa da 2007’de 7.670 tona, 2008’de de ülke tarihinin en düşük seviyesi olan 2.420 tona gerilemiştir (FAO, 2022). Söz konusu yıllarda ülke çapında genel olarak tahıllarda yaşanan bu rekor düşüklüğü siyasal anlamda da büyük bir krize neden olmuş ve dönemin Tarım Bakanlığı eleştirilerin temel hedefi haline gelmiştir. Ülkede 2013 – 2015 arasında 30.000 tonda kalan arpa üretimi son 2 yılda yeniden gerileyerek 2017’de 13.646 tona kadar inmiş, 2020’de ise bir miktar artarak 20.057 tona yükselmiştir (FAO, 2022).

Mısır: Tahıllar içerisinde dünya geneliyle kıyaslandığında en dikkat çekici durum mısırdaki artışta görülmektedir. Dünya çapında en fazla yetiştirilen tahıl olan mısır, 2020’de üretilen toplam tahılın %38.8 gibi önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Aynı yıl buğdayın payı ise %25.4 ile sınırlı kalmıştır. Daha önce de bahsedildiği gibi Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin büyük bir kısmı su isteği diğer tahıllara göre daha fazla olan mısır için uygun şartları haiz değildir. Bununla birlikte mevcut mısır üretimi her ne kadar artış eğiliminde olsa da ihtiyacın çok altındadır. Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin toplam mısır üretimlerinin yıllar itibarıyla gelişimine baktığımızda 1990’lar ile 2000’lerin ilk yarısına kıyasla önemli ölçüde arttığı anlaşılmaktadır. Buna göre toplam üretim 1992’ye kıyasla %131, 2000’e kıyasla %153 ve 2010’a kıyasla da %41.7’lik artış göstermiştir. Mısır üretimi 1990’ların ikinci yarısında 3 milyon tonun altına kadar düşmüşse de 2004’te 4 milyon tonu, 2006’da 5 milyon tonu ve 2012’de de 6 milyon tonu aşmıştır. Son yıllarda 8 milyon ton civarında olan mısır üretimi 2016’da 8.529.681 tona çıkmış, sonrasında sınırlı bir gerileme yaşanmışsa da 2018’den itibaren yeniden artış başlamış ve 2019’da 8.3 milyon ton, 2020’de de 9 milyon ton mısır üretimi gerçekleşmiştir (Şekil 7). 2020 yılı dünya genelinde toplam 1.162.352.997 tonluk mısır üretiminin sadece %0.7’lik kısmı Türk cumhuriyetlerinde gerçekleşmiştir.

Mısır üretiminin Bağımsız Türk Cumhuriyetleri içerisindeki dağılımına baktığımızda 2020 itibarıyla üretilen toplam 9.005.045 ton mısırın %72.2’sini Türkiye sağlamıştır. Bu açıdan Türkiye için Bağımsız Türk Cumhuriyetleri içerisindeki ana tedarikçidir diyebiliriz. Diğer üreticiler sırasıyla Kazakistan (958.106 ton), Kırgızistan (714.086 ton), Özbekistan (475.341 ton), Azerbaycan (314.512 ton) ve Türkmenistan (43.000 ton) gelmektedir (FAO, 2022). KKTC’de de esasında mısır yetiştiriciliği söz konusuysa da resmi istatistiklere konu olmamıştır.

Şekil 7: Seçilmiş Yıllar İtibariyle Bağımsız Türk Cumhuriyetleri'ndeki Toplam Mısır Üretim Miktarları

Kaynak: FAO, 2022; TÜİK, 2022

Çeltik: Dünya genelinde en fazla üretilen 3. tahıl çeşidi olan çeltik, tarım tarihinde kültüre alınan en eski tahıllardandır. Çeltik özellikle Güneydoğu Asya / Uzak Doğu için stratejik önemi olan bir tahıl çeşidi olup en fazla üretilen ve de işlenmesiyle türlü şekillerde tüketilen bir bitkidir. Amerika için mısır, Avrupa ve Batı Asya için buğday, Afrika için sorgum ne ifade ediyorsa Güneydoğu Asya / Uzak Doğu için de çeltik / pirinç aynı anlama gelmektedir.

Bağımsız Türk Cumhuriyetleri içerisinde çeltik üretimine baktığımızda tüm tahıllar içerisinde 2020'de 2.034.097 tonla 4. sırada yer almıştır. Türkiye haricindeki diğer Türk Cumhuriyetleri coğrafi şartlar bakımından çeltik yetiştiriciliği için fazla elverişli olmayıp ihtiyacın büyük bir kısmı ithalatla karşılanmaktadır. 2020'de söz konusu ülkeler içerisinde 980.000 tonluk çeltik üretimiyle tüm Bağımsız Türk Cumhuriyetleri çeltik üretiminin %48.2'sini sağlayan Türkiye ilk sırada yer almaktadır. Türkiye'yi sırasıyla Kazakistan (556.775 ton), Özbekistan (293.451 ton), Türkmenistan (150.000 ton), Kırgızistan (44.474 ton) ve Azerbaycan (9.397 ton) takip etmektedir (FAO, 2022). Çeltik, Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri'nde ekseriyetle pamuğa dayalı sulama sistemlerinin gelişmiş olduğu sahalarda yaygınlık göstermekte olup bununla birlikte çok küçük miktarlarda üretim yapılmaktadır. Türk Cumhuriyetleri içerisindeki en büyük tedarikçi olan Türkiye'de ise ekseriyetle ülkenin kuzey yarısında ve dağınık olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde yetiştirilmektedir.

Yulaf: Geçmişten beri özellikle hayvan yemi (Ekseriyetle at yemi) olarak kullanılmış olan son yıllarda ise unlu mamuller sanayinde (Özellikle bisküvi üretiminde) kullanılan ikincil serin iklim tahıl çeşitlerindedir. Yine son yıllarda sağlıklı beslenme konusunda artan farkındalık kapsamında yulaf ezmesi özellikle kahvaltılık ve ara öğünlerde alternatif olarak gelişmiş ülkelerde yoğun bir şekilde talep görmektedir.

Türk kültüründe atın çok özel bir yere sahip olması ve yakın yıllara değin at yetiştiriciliğinin başlıca iktisadi faaliyetlerden biri olması buna bağlı yulaf üretimini de geliştirmiştir. Öte yandan yulaf yetiştiriciliği çoğu zaman ülkelerin kendi ihtiyacına yönelik olmuş ve fazlaca ticarete konu olmamıştır. 2020'ye gelindiğinde toplam 568.647 tonluk üretimiyle yulaf, tüm tahıl çeşitleri içerisinde 5. sırada yer almıştır. Bununla birlikte aynı yıl Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin toplam tahıl üretiminin sadece %0.8'ini oluşturmaktadır. 2020 itibarıyla Türkiye'de 314.528 ton ve Kazakistan'da 240.157 ton yulaf üretilmiş olup diğer ülkelerin üretimleri çok düşüktür.

Çavdar: Yulaf gibi çavdar da geçmişten beri belli miktarda yetiştirilmiş ikincil serin iklim tahıllarından olmuştur. Bununla birlikte son yıllarda sağlıklı beslenme trendleri doğrultusunda çavdarın

da popülaritesi oldukça artmıştır. Çavdar ekmeği başta olmak üzere çeşitli unlu mamullerin üretiminde oldukça ilgi gören çavdar, ayrıca yüksek lif içeriği ile de dikkat çekmektedir.

Çavdarın son yıllarda popülaritesi artmış olsa da dünya genelindeki üretiminde kayda değer bir düşüş söz konusudur. 1965'te dünya genelinde 35.362.831 ton üretilmiş olan çavdar, 1980'de 25.377.975 tona, 1998'de 21.117.912 tona, 2007'de 15.173.937 tona ve son olarak 2020'de de 15.022.273 tona kadar gerilemiştir (FAO, 2022). Buna göre dünya genelinde çavdar üretimi 1965'ten 2020'ye değin %57.5 oranında gerileme göstermiştir. Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde ise çavdarın geçmişten beri çok sınırlı bir üretimi olmuştur ve 2020'de de sadece 334.042 tonluk üretim gerçekleşmiştir. Söz konusu üretim değeriyle de aynı yıl dünya çavdar üretiminin sadece %2.2 gibi sınırlı bir kısmını karşılamışlardır. Çavdar, Türkmenistan ve KKTC haricinde diğer tüm Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde az veya çok yetiştirilen bir tahıl çeşididir. Bununla birlikte en büyük üretici Türkiye olup 2020'de 295.681 tonluk çavdar üretimi son yıllarda artış eğilimine geçmiştir. İkinci sırada 29.813 tonluk üretimiyle yer alan Kazakistan'ı sırasıyla Özbekistan (7.105 ton), Azerbaycan (504 ton) ve Kırgızistan (939 ton) takip etmektedir (FAO, 2022). Söz konusu değerlerden de anlaşıldığı üzere Bağımsız Türk Cumhuriyetleri içerisinde çavdar üretiminde Türkiye merkez konumunda olup diğer ülkelerde oldukça sınırlı miktarlarda yetiştirilmektedir.

Diğer Tahıllar: Bağımsız Türk Cumhuriyetleri çok geniş bir alanı kapsadığından üretilen tahıllarda da bir çeşitlilik söz konusudur. Bununla birlikte özellikle yerli çeşitler, son yıllarda yüksek verimli çeşitler karşısında büyük ölçüde gerilemiş, hatta bazı çeşitler tamamiyle kaybolmuştur. Yakın yıllarda yerli çeşitlere olan yönelimle beraber bu kapsamdaki tahıl çeşitlerine de dikkat çekilmeye başlanmıştır. Örneğin; Türkiye'de özellikle İhsangazi (Kastamonu)'de oldukça yaygınlık kazanmış olan siyez (*Triticum monococcum*) üretimi bu duruma emsal gösterilebilir. Bunun yanı sıra bölgeye yabancı yeni tahıl çeşitlerinde kayda değer gelişmeler yaşanmaktadır. Bu durumu da bir örnekle izah edecek olursak son yıllarda Türkiye ve Kırgızistan'da kinoa (*Chenopodium quinoa* Willd.) yetiştiriciliği konusunda dikkat çekici gelişmeler yaşanmıştır. Latin Amerika kökenli bu tahıl çeşidi, besin içeriği ve pazarlarda yüksek fiyattan alıcı bulmasıyla üzerinde durulması gereken bir tahıl çeşididir.

Dünya Tahıl Ticaretinde Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin Konumu

Dünya genelinde Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin toplam tahıl ve bunlar içerisinde de özellikle buğday ve arpa üretiminde belli bir payları bulunuyorsa da aynı durum ticaret alanında söz konusu olamamıştır. Dünya çapında 2018'de 120.9, 2020'de de 128 milyar \$ tahıl ithalatı; aynı yıllarda sırasıyla 111.8 milyar \$ ve 119 milyar \$'lık da ihracat gerçekleşmiştir (ITC, 2022). Toplam tahıl ithalatı 2020'de 471.152.910 ton olup bu değerinde sadece %3.9 gibi sınırlı bir kısmı (18.822.240 tonu); aynı yıl dünya genelindeki 491.642.928 tonluk tahıl ihracatının da yalnız %1.4'lük kısmı (7.226.844 ton) Bağımsız Türk Cumhuriyetleri tarafından sağlanmıştır.

Bağımsız Türk Cumhuriyetleri'nin son 16 yıldaki toplam tahıl ihracat ve ithalatına baktığımızda tablo 8'de de görüldüğü üzere hem ihracatta hem de ithalatta önemli ölçüde artışlar yaşandığı görülmektedir. İthal edilen ürünlerde açık ara farkla mısır ve sonrasında da pirinç önemli bir yer tutarken, ihracatta ise buğday en büyük payı oluşturmaktadır. Burada belirtilmesi gereken önemli bir husus pazar değeri daha fazla olan pirinç ve mısır nedeniyle ithalatta yaşanan döviz kaybı daha fazla olmuştur. Örneğin 2012 yılı verileri incelendiğinde 8.3 milyon ton tahıl ihracatına karşılık 7.6 milyon ton tahıl ithal edilmiştir. Buna karşılık ihracattan elde edilen gelir, ithalata ödenen miktarın altında kalmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranına baktığımızda ise 2000'lerin ikinci yarısına değin bu anlamda başarılı ve zaman zaman dengeli bir durum söz konusuysa da sonraki yıllarda tahıl ticaretinde ciddi bir açık ortaya çıkmıştır. Son olarak 2012'deki %108.7 olan oran zaman zaman zaman zaman %60'ları aşmışsa da 2014, 2015, 2017, 2019 ve 2020'de önemli ölçüde açığın arttığı görülmektedir (Tablo 8). Son iki yılda ithalat miktarı, ihracatın iki katından fazla gerçekleşmiştir.

Tablo 8: 2005 – 2020 Yılları Arasında Bağımsız Türk Cumhuriyetleri'nin Toplam Tahıl İhracat ve İthalat Değerleri²

Yıllar	İhracat		İthalat		İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
	Ton	Değer (000 \$)	Ton	Değer (000 \$)	
2005	2.839.042	362.716	2.043.701	353.384	139
2006	5.929.045	773.185	2.163.693	391.170	274
2007	7.216.623	1.374.029	5.815.585	1.459.386	124
2008	5.682.198	1.676.529	7.980.011	2.915.121	71,2
2009	4.630.178	905.567	6.191.365	1.658.554	74,8
2010	7.303.880	1.357.313	5.806.610	1.533.800	126
2011	3.728.806	910.870	7.888.691	2.510.197	47,2
2012	8.324.471	1.917.514	7.655.242	2.165.153	108,7
2013	5.968.806	1.567.715	9.028.012	2.720.934	66
2014	5.235.735	1.279.845	10.996.056	3.023.581	47,6
2015	4.563.980	946.411	9.993.369	2.409.581	45,7
2016	5.572.889	957.559	8.867.055	1.775.933	63
2017	5.545.505	940.472	11.455.918	2.284.329	48,4
2018	8.430.498	1.429.112	13.039.283	2.687.858	64,6
2019	8.437.817	1.726.910	20.434.143	4.503.133	41,3
2020	7.226.844	1.669.923	18.822.240	4.404.431	38,4

Kaynak: ITC, 2022; TÜİK, 2022

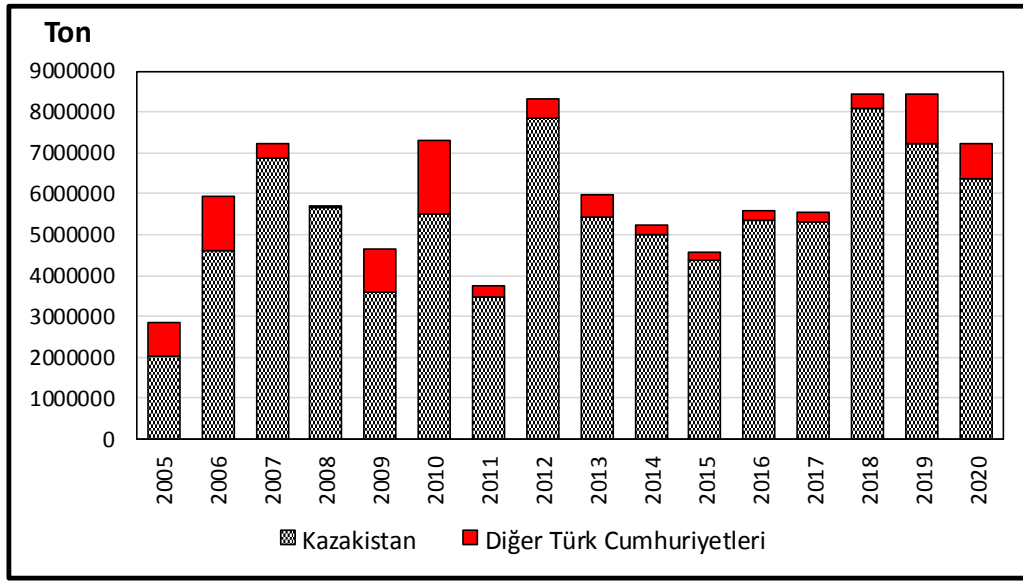
Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin tahıl ihracatında açık ara farkla Kazakistan en büyük ihracatçı ve bu anlamda belirleyici ülke konumundadır. Şekil 8'de de görüldüğü üzere Bağımsız Türk Cumhuriyetleri içerisinde Kazakistan'ın ihraç ettiği tahıl miktarı diğer Türk Cumhuriyetlerinin birkaç misli kadardır. Örneğin; Kazakistan 2007'de ihraç edilen toplam tahılın %95.3'ünü, 2012'de %94.4'ünü, 2017'de %95.8'ini ve son olarak 2020'de de %88.1'i gibi büyük bir dilimini kapsamaktadır. Özetle Kazakistan için Bağımsız Türk Cumhuriyetleri tahıl ihracatının lider ve temel belirleyicisidir diyebiliriz. Kazakistan'ın tahıl ihracatında en önemli partnerleri; Özbekistan, İran, Tacikistan, Çin, Afganistan, İtalya, Türkiye, Azerbaycan, Rusya Fed., Türkmenistan, Kırgızistan ve Gürcistan'dır. Bunlardan İtalya'yı bir kenara bırakacak olursak ülkenin ekseriyetle yakın çevresiyle ticaretinin olduğu anlaşılmaktadır. Diğer Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin ise payları çok düşük olup 2004'te 348.525 ton, 2007'de 335.799 ton, 2009'da 1.053.100 ton, 2011'de 238.269 ton, 2014'te 221.250 ton, 2018'de 233.743 ton ve 2020'de ise 855.644 ton tahıl ihracatları olmuştur. 2020 itibarıyla Bağımsız Türk Cumhuriyetleri'nin yapmış olduğu toplam 7.226.844 tonluk tahıl ihracatının 6.371.200 tonu Kazakistan, 793.632 tonu Türkiye ve 54.973 tonu Özbekistan tarafından gerçekleştirilmiş olup diğerlerinin birkaç bin tonluk ihracatı söz konusudur (ITC, 2022). Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin tahıl ihracatında Kazakistan en önemli aktör iken esasında pek çok tahıl çeşidinin üretiminde Türkiye daha önde olmasına karşın Kazakistan'ın bu anlamda çok gerisinde kalmıştır. Buradan da anlaşıldığı üzere Türkiye tahıl üretiminin büyük bir kısmını iç tüketime sarfetmekte ve dünya tahıl ticaretinde önemli bir rol üstlenememektedir. Öte yandan son birkaç yıldır Türkiye'nin de tahıl ihracatı artmış olup 2019'da 1.080.058 ton ve 2020'de de 793.632 ton ihracat gerçekleşmiştir. Türkiye'nin toplam tahıl ihracatında Irak, Libya, İtalya, Suriye, ABD, Hollanda, Belçika, İran, Fas, Almanya, Ürdün ve KKTC önde gelen ülkelerdir. Ülkenin sınırlı tahıl ihracatında Irak, Suriye ve KKTC'nin ilk sıralarda yer alması ülkelerin içerisinde buldukları özel durum ve yakınlıkları büyük ölçüde belirleyici olmuştur. Türkiye'nin 2020'deki toplam 290 milyon \$'lık tahıl ihracatının 99.8 milyon \$'ı (%34.4'ü) Irak'a, 47.4 milyon \$'ı Suriye'ye ve 13.5 milyon \$'ı da Libya'ya gerçekleşmiştir (ITC, 2022). Ülkeler özelinde en dikkat çekici değerler Azerbaycan'a aittir. Ülke tarihinin en yüksek ihracat değeri olan 2018 yılına ait 42.844 tonluk tahıl ihracatı bir kenara bırakılacak olursa esasında Azerbaycan

²Tablodaki değerlere KKTC verileri dahil değildir. Ülkedeki ticaret kalemlerinin farklı oluşu ve uluslararası ticarete KKTC'nin hala tanınmıyor olması nedeniyle sağlıklı veri analizi yapılamamaktadır.

hemen çoğu yıl Türkmenistan ile birlikte son sıralarda yer almış ve sadece birkaç bin veya birkaç yüz tonluk ihracatı söz konusu olmuştur. Bu açıdan 2018 yılına ait ihracat sıralaması önceki yıllarla karşılaştırıldığında oldukça farklı bir sonuç ortaya koymaktadır. Özbekistan'daki dikkat çekici durum ise ülkenin 2017'deki toplam 102 milyon \$'lık ihracat gelirinin 101.7 milyon \$'lık kısmını Afganistan'dan elde edilmiş olmasıdır. Buna göre ülke tahıl ihracatının yegane partneri Afganistan'dır. 2020'ye gelindiğinde ise ülke 54.973 tonluk tahıl ihracatından 33 milyon \$ gelir elde etmiş, bu defa Tacikistan, Pakistan, Irak ve Afganistan ilk sıralarda yer alan ülkeler olmuşlardır.

Şekil 8: Kazakistan ve Diğer Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin Son 16 Yılda Toplam Tahıl İhracat Miktarları

Kaynak: FAO, 2022; TÜİK, 2022

Ülkeler ölçeğinde tahıl ithalatına baktığımızda ilk olarak Bağımsız Türk Cumhuriyetleri içerisinde en fazla ithalatı yapan Türkiye'de yıldan yıla çok ciddi artışlar dikkat çekmektedir. Ülkenin 2001'deki 1.198.623 ton olan tahıl ithalatında 537.113 tonluk mısır ithalatı en büyük paya sahiptir. İlerleyen yıllarda da mısır ithalatı önemini korusa da 2007'den itibaren bu defa buğday ithalatı önem kazanmaya başlamıştır. Türkiye'nin 2006'da 239.874 ton olan buğday ithalatı 2007'de 2.147.107 tona çıkmış ve sonraki yıllarda bir daha bu değer altına düşmemiştir. Türkiye'nin toplam tahıl ithalatı 2018'de 8 milyon tonu aşmış, 2019'da tarihinin en yüksek seviyesi olan 15 milyon tona ulaşmış ve 2020'de de 13.4 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. 2020'deki tahıl ithalatının çeşitlere göre dağılımına baktığımızda 9.6 milyon tonla buğday ilk sırada yer almakta olup sırasıyla mısır (2.3 milyon ton), arpa (889.319 ton), pirinç (584.479 ton) ve diğerleri gelmektedir (ITC, 2022). 2020 yılı verilerine göre tahıl ithalatındaki partnerlere baktığımızda çoğu yılda olduğu gibi Rusya Federasyonu ilk sırada yer almış, burayı sırasıyla Ukrayna, Kanada, Meksika, Litvanya, Romanya, Suriye ve Çin izlemiştir. Aynı yıl tahıl ithalatına harcanan dövizin %52.2 gibi önemli bir kısmı Rusya'ya ödenmiştir. Türkiye'nin son yıllardaki tahıl ithalatı her ne kadar dikkat çekici ölçüde artmışsa da tahıl ürünleri ihracatı da bir o kadar artış göstermiştir.

Türkiye'nin ardından tahıl ithalatında 2. sırada yer alan Özbekistan'daki duruma baktığımızda ülkenin yıldan yıla ithalat miktarı ve buna bağlı yaşanan döviz kaybının hızlı bir şekilde arttığı görülmektedir (Tablo 9). Ülkede 2005'teki 79.276 ton olan tahıl ithalatı ertesi yıl iki katına yaklaşmış, 2008'de 265.351 ton, 2011'de 595.232 ton, 2014'te 1.033.959 ton, 2018'de 2 milyon tonu aşmış ve 2020'de de 2.8 milyon ton olmuştur. İthalattaki bu artış buğday üretiminin yetersizliği ile açıklanabilir. Nitekim önceleri tahıl ithalatında buğdayın payı sınırlıyken (Örneğin 2005'te toplam tahıl ithalatının sadece %45'i buğdaydır) ilerleyen yıllarda buğdayın payı büyük ölçüde artmıştır (2018'de %93, 2020'de %94.5). Ülkenin her ne kadar kısa ve orta vadede buğday üretiminde %20 ila 25 oranında üretim artışını hedefleme politikaları söz konusuysa da gerek iktisadi şartlar gerekse çevresel faktörler (Küresel iklim

değişikliğine bağlı periyodunu sıkılaştıran ekstrem hava koşulları gibi) hedeflerin gerisinde kalınmasına neden olmaktadır. Özbekistan, 2020 itibarıyla toplam tahıl ithalatına harcamış olduğu 592 milyon \$'ın 572 milyon \$'ını Kazakistan'a ödemiştir (ITC, 2022). Ülkenin Kazakistan'dan sonra diğer ithalat ortakları Rusya ve Türkiye'dir. Bununla birlikte 2020'de Özbekistan, Türkiye'den sadece 874 tonluk pirinç ve 677 tonluk da mısır ithalatı gerçekleştirmiştir.

Tablo 9: Bağımsız Türk Cumhuriyetleri'nin 2005 – 2020 Yılları Arasındaki Toplam Tahıl İthalat Miktarları (Ton)

Yıllar	Türkiye	Özbekistan	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Türkmenistan
2005	788.037	79.276	971.330	38.329	166.729	-
2006	610.025	148.566	1.068.653	72.353	261.491	2.605
2007	3.552.691	163.454	1.481.896	83.747	399.780	134.017
2008	5.375.067	265.351	1.431.640	117.804	355.276	434.873
2009	4.209.524	222.997	1.038.315	171.505	424.392	124.632
2010	3.602.725	259.634	1.497.807	36.095	375.677	34.672
2011	5.540.887	595.232	1.305.105	95.888	316.307	35.272
2012	4.882.479	676.165	1.470.032	88.602	488.921	49.043
2013	6.145.954	781.489	1.629.461	46.408	389.807	34.893
2014	7.883.979	1.033.959	1.496.459	61.365	474.558	45.736
2015	6.359.928	1.477.126	1.618.878	132.771	358.252	46.414
2016	5.103.707	1.756.181	1.741.288	49.270	187.361	29.248
2017	7.798.022	1.764.727	1.489.194	60.440	323.179	20.356
2018	8.843.308	2.421.444	1.198.239	150.753	156.334	269.205
2019	15.458.187	2.417.176	1.719.611	416.898	170.516	251.755
2020	13.462.898	2.846.861	1.527.135	729.983	175.049	80.314

Kaynak: ITC, 2022; TÜİK, 2022

Azerbaycan'ın toplam tahıl ithalatına baktığımızda son 16 yılda ortalama 1 – 1.5 milyon ton arasında seyretmiştir. Ülkenin 2005'teki toplam 971.330 tonluk tahıl ithalatı 2020'e gelindiğinde %57'lik artışla 1.527.135 ton olmuştur. Ülkenin tahıl ithalatının tamamına yakını buğday oluşturmaktadır. Örneğin; 2005'teki toplam tahıl ithalatının %95'i, 2010'da %88.8'i, 2018'de %85.6'sı ve 2020'de de %89.3'ü buğdaydan oluşmaktadır. Azerbaycan'ın tahıl ithalatında en büyük ortağı Rusya Federasyonu'dur. Ülkenin 2020'deki toplam tahıl ithalatının %87.8 gibi önemli bir kısmı Rusya'dan sağlanmıştır. Rusya dışında sırasıyla Hindistan, Kazakistan, Türkiye, Tayland, Pakistan ve Çin gelmektedir. Azerbaycan 2020'de Rusya Federasyonu'ndan 1.349.822 ton, Kazakistan'dan 14.874 ton ve Türkiye'den de sadece 368 ton buğday ithal etmiştir (ITC, 2022). Aynı yıl Türkiye'den buğday dışında 855 ton mısır, 492 ton arpa ve 171 ton da pirinç ithal edilmiştir. Hindistan ve Tayland'dan ise sadece pirinç ithalatı söz konusu olmuştur. Azerbaycan, 2020'de Rusya'dan yaptığı tahıl ithalatına 316 milyon \$ ödemiştir. Aynı yıl tahıl alımı yaptığı diğer ülkeler sırasıyla Hindistan (25 milyon \$), Kazakistan (5.6 milyon \$), Türkiye (3.2 milyon \$), Tayland (2 milyon \$) ve Pakistan (2 milyon \$) olup diğer ülkelerin payları önemsizdir (ITC, 2022).

Tahıl ithalatı en fazla değişkenlik gösteren ülkelerden birisi de Türkmenistan'dır. Tablo 9'da da görüldüğü üzere ülkenin 2006'da 2.605 ton tahıl ithalatına karşılık ertesi yıl 10 katından fazla bir ithalat yapılmış, 2008'de 434.873 tonluk ithalatla tarihinin en yüksek seviyesine ulaşmıştır. İzleyen yıllarda tahıl ithalatı önemli ölçüde azalmış ve 2010 – 2017 yılları arasında en yüksek 49.043 tona çıkmıştır. Fakat 2018'de tahıl ithalatı yeniden önemli ölçüde artış göstermiş ve 269.205 ton olmuş, ertesi yıl da 251.755 ton olarak gerçekleşmiş, 2020 yılının kesin olmayan rakamlarına göre de 80.314 ton olarak gerçekleşmiştir. Türkmenistan için de en önemli ithal tahıl kalemini buğday oluşturmaktadır. Ülkenin 2006'daki 2.605 tonluk toplam tahıl ithalatının 2.365 tonunu, 2009'daki 124.632 tonluk tahıl ithalatının 116.728 tonunu, 2018'deki 269.205 tonluk tahıl ithalatının 263.046 tonunu ve 2019'da da 251.755 tonluk tahılın 243.704 tonunu buğday oluşturmuştur. Bununla birlikte ithalatın azaldığı yıllarda buğday ithalatı

yapılmamış, en fazla pirinç alımı gerçekleşmiştir. Örneğin; 2017’de buğday ithalatı yapılmamış olup 19.639 ton pirinç ithal edilmiş, aynı yılın toplam tahıl ithalatının %96.5’ini oluşturmuştur. 2017’de alımı yapılan diğer tahıllar 650 ton mısır ve 67 ton kadar da yulaftan oluşmaktadır. 2018’e gelindiğinde ise pirinç ithalatı önemli ölçüde azalmış ve 2.451 ton olmuştur. Aynı yıl 263.046 ton buğday, 2.647 ton mısır, 871 ton arpa, 136 ton diğer buğday çeşitleri ve 54 ton da yulaf alımı gerçekleşmiştir (ITC, 2022). 2019’da da benzer bir sıralamayla buğday başta olmak üzere pirinç (4.938 ton), mısır (2.530 ton), arpa (549 ton) ve diğer tahıllar gelmektedir. Türkmenistan’ın tahıl ithalatı konusundaki partnerlerine baktığımızda Kazakistan ve Rusya Federasyonu ilk sıralarda yer almaktadır. 2018’e değin Türkmenistan’ın en fazla tahıl alımı yaptığı ülke Rusya Federasyonu iken 2018 itibarıyla Kazakistan ilk sıraya geçmiştir. Söz konusu yıl Türkmenistan toplam 46.6 milyon \$’lık tahıl alımı gerçekleştirmiş bunun 42.3 milyon \$’lık kısmı ise Kazakistan’a ödenmiş, 2019’da ise toplam tahıl ithalatına 52.3 milyon \$ harcanmış, bunun da 48.8 milyon \$’ı Kazakistan’a ödenmiştir. Türkiye’den yapılan ithalat ise çok sınırlı olup 2018’de de 71 ton pirinç ve 35 ton mısır; 2019’da da 381 ton mısır ve 157 ton pirinç alımı yapılmıştır.

Tahıl üretim ve ihracatında ilk sırada yer alan Kazakistan, ithalatta ise son yıllara kadar en alt sıralarda yer almakta olup özellikle son 2 yılda ciddi miktarlarda alım yapmıştır. Tablo 9’da görüldüğü gibi ülkenin tahıl ithalatı en düşük 2005’te 38.329 ton ve en yüksek olarak da 2020’de 729.983 ton olarak gerçekleşmiştir. Buna bağlı olarak da tahıl ithalatına ödediği döviz de yıldan yıla değişim göstermiş olup 2001’de 3.7 milyon \$, 2006’da 15.5 milyon \$, 2008’de 45.5 milyon \$, 2011’de 47 milyon \$, 2016’da 11.1 milyon \$, 2018’de 28 milyon \$, 2019’da 78.6 milyon \$ ve 2020’de de 112.3 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. Kazakistan’ın da en önemli alışveriş yaptığı ülkeler arasında Rusya Federasyonu ilk sırada yer almaktadır. Kazakistan’ın 2015’te toplam tahıl ithalatına ödemiş olduğu 38.8 milyon \$’ın 31.6 milyon \$’ı; 2017’de 16.3 milyon \$’ın 12.4 milyon \$’ı, 2018’de 28 milyon \$’ın 22.1 milyon \$’ı ve 2020’de de 112.3 milyon \$’ın 105.6 milyon \$’ı Rusya Federasyonu’na ödenmiştir. Kazakistan’ın 2020 itibarıyla tahıl alımı yaptığı ülkeler sırasıyla Rusya Federasyonu, Hindistan, İtalya, Ukrayna ve ABD’dir. Kazakistan’ın 2020’de toplam 729.983 ton tahıl ithalatı gerçekleştirmiş olup Rusya Federasyonu’ndan 633.359 ton buğday, 64.081 ton arpa, 6.122 ton pirinç, 5.127 ton mısır ve 13.085 ton da çavdar, yulaf, sorgum gibi diğer tahıl çeşitlerinden oluşmakta olup toplam tahıl ithalat miktarının %98.8’ini oluşturmaktadır. Türkiye’den ise 2020’de 57 ton mısır, 3 ton buğday ve 2 ton pirinç olmak üzere toplam da 62 tonluk tahıl alımı yapılmıştır.

Tahıl ithalatı çok sınırlı olan Kırgızistan’ın durumuna baktığımızda geçmişe kıyasla 2000’lerin ilk yarısında yaşanan artış, 2010’ların ortalarında oldukça yükselmiş, son yıllarda ise önemli ölçüde azalmıştır (Tablo 9). Ülkenin 2005’te 200 bin tonu bulmayan tahıl ithalatı, 2009’da 400 bin tonu aşmış, sonrasında inişli çıkışlı bir seyir yaşanmış olup 2018’de 156.334 tona kadar inmiştir. İthal edilen tahılın tamamına yakını buğday oluşturmaktadır. Örneğin 2017’deki ithalatın %83’ünü, 2018’deki ithalatının %88’ini ve 2020’deki ithalatın da %93.8’ini buğday teşkil etmiştir. Ülkenin 2020’de sırasıyla 164.270 ton buğday, 5.942 ton pirinç, 704 ton mısır ve 3.787 ton diğer buğday çeşitleri ithalatı söz konusu olmuştur (ITC, 2022). Kırgızistan’ın 2020’de tahıl ithalatına harcadığı toplam 40.2 milyon \$’ın 21.7 milyon \$’ı Rusya’ya, 15.6 milyon \$’ı da Kazakistan’a ödenmiştir. Ülke aynı yıl Rusya’dan 81.359 ton buğday, 1.657 ton pirinç ve 3.801 ton da diğer tahıllar; Türkiye’den de 33 ton mısır ve 2 ton da pirinç alımı yapılmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Medeniyetin başlangıcı kabul edilen tarımın başlaması ve yerleşik düzene geçilmesi, günümüz dünyasını şekillendiren temel faktör olmuş ve yaşadığımız dünyanın gelişimini belirleyen en önemli faktör olma özelliğini de korumaktadır. Küresel iklim değişikliği, su kaynaklarının korunması ve sürdürülebilir kullanımı, insan sağlığı, açlıkla mücadele, sürdürülebilir kırsal kalkınma günümüzde dünya ekonomisini ve daha genel bir ifadeyle dünya geleceğini belirleyen başlıca hususlardır. Bu da farklı disiplinlerden pek çok araştırmacıyı bu konular etrafında bir araya getirerek birtakım çözüm önerileri geliştirilmesine neden olmaktadır. Öte yandan çoğu zaman iktisadi çıkarlar, çevresel menfaatlerin önüne geçerek bu anlamda kilit faktör olan sürdürülebilirliğe dayalı çözümlerin göz ardı edilmesine neden olabilmektedir.

Türk topluluklarının dünyaya yayılmalarında, yani Orta Asya’dan dünyanın farklı yerlerine yönelmelerinde döneminin ekolojik şartlarına bağlı olarak bölgede yaşanan iklim değişikliği, kuraklık ve çayır – meraların verimsizleşmesi, Türk Tarihi konusunda en bilinen olaylar arasındadır. Öte yandan günümüzde bu durum küresel iklim değişikliği ile etkisi daha da şiddetlendirerek sürdürmektedir. Bunun

yanı sıra Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri tarım hayatında yöre ekolojisine uygun olmayan SSCB döneminden kalma pamuk ziraatinin zaten sınırlı olan bölge su kaynakları üzerindeki baskısı çok büyük ölçüde yıpratıcı olmaktadır. Ayrıca Türkiye başta olmak üzere nüfusları çoğu gelişmiş ülkeye göre hızlı bir şekilde artan Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin bu noktada temel besin maddelerinin elde edilmesinde kullanılan buğday başta olmak üzere tahıl çeşitlerinin yetiştiriciliğine hassasiyetle yaklaşmaları büyük önem arz etmektedir. Günümüzde Kazakistan haricindeki hiçbir Bağımsız Türk Cumhuriyeti, net tahıl tüketimini kendi üretimiyle karşılayamamaktadır. Son yıllarda dünya genelinde ekimi çok daha yaygınlaşan mısır ve geçmişten beri pazar değeri en yüksek tahıl olan pirinç noktasında ise tüm Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin dışa bağımlı olmaları ve yaşadıkları döviz kaybı ayrıca üzerinde durulması gereken bir husustur.

Türkiye haricindeki diğer Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde tahıl tarımı büyük ölçüde hatta Kırgızistan gibi ülkelerde ise tümüyle hava olaylarına doğrudan bağımlı olup ekstrem hava olayları veya kısa süreli kuraklık devrelerinde dahi rekolte çok ciddi ölçülerde düşebilmektedir. Hatta son yıllarda bilim camiasını yoğun olarak meşgul eden küresel iklim değişikliğine bağlı olarak bahis konusu ülkelerde genel olarak tarımın çok daha fazla gerileyebileceği öngörülmektedir. Bu durum gerek iktisadi gerekse kişilerin yeterli beslenmesi adına konuya eğilinmesini zorunlu kılmaktadır. Ayrıca verimlilik konusunda da belirtildiği gibi Türk Cumhuriyetinin hemen hemen çoğu tahıl çeşidinde çok düşük verim elde etmesi, özellikle kötü giden hava olaylarıyla büyük ölçüde yaşanan rekolte kaybı tahıl üretimine bağlı orta ve uzun vadede sağlıklı analizlerin yapılmasını da engellemektedir.

Her türlü iktisadi ve kültürel manada işlerliği olan bir "Türk Birliği" çerçevesinde Türk çiftçilerinin kalkındırılması ve de en önemlisi gıda arz ve güvenliği noktasında Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin çok daha yoğun bir iş birliğine girmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Oysaki günümüzde söz konusu ülkeler arasındaki diyalog ve iş birliğinin çok büyük ölçüde kültürel faaliyetlerle sınırlı olduğu görülmektedir. Bu açıdan Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin bir araya gelerek öncelikle sürdürülebilir bir yaklaşımla tahıl üretim stratejisi belirledikten sonra özelde birbirleriyle olan tahıl ticaretini yeniden şekillendirmeleri gerekmektedir. Zira pek çok besin kaynağının hammaddesi konumundaki tahıllar uluslararası ticarete çok önemli bir yer işgal etmekte olan stratejik ürünlerdir. Nitekim Bağımsız Türk Cumhuriyetleri bünyesinde yaşayan halkların kültüründe tahıllar ve bunlardan elde edilen başta ekmek olmak üzere tahıl ürünleri, beslenme ve mutfak kültüründe çok önemli ve de özel bir yere sahiptir. Artan nüfus, beslenme alışkanlıkları ve tahıl dışı ticaret hacmi göz önüne alındığında Türk Cumhuriyetlerinin tahıl üretim politikaları ve ticari iş birliğini orta ve uzun vadeli planlamalarla ele alması gerekmektedir.

Son olarak Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin coğrafi şartları ve arz – talep dengesi dikkatli bir şekilde analiz edilerek alternatifler üzerinde durulması gerekir. Bu sayede kuraklığa çok daha dayanıklı çeşitli tahıl türleri (Özellikle darı/sorgum çeşitleri) yaygınlaştırılabilecektir. Aynı zamanda son yıllarda pazar değeri artan kinoa, teff/tef, vetiver gibi tahılların da ürün desenine kazandırılması, Türk Cumhuriyetlerinin bu alandan beklenen kazancını daha da artıracaktır.

Yazarlık Katkısı

Bu çalışma tek yazarlı olarak ele alınmıştır.

Etik Kurul Beyanı

Bu çalışma için etik kurul beyanı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Anonim (2017). *The Data Collection Survey on Agriculture Sector in Republic of Uzbekistan Final Report*. Japan International Cooperation Agency (JICA), Hokkaido Intellect Tank NTC International Co. Ltd.
- Bulut, İ. (2006). *Genel Tarım Bilgileri ve Tarımın Coğrafi Esasları / Ziraat Coğrafyası*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Dikkaya, M. (1999). Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler. *Bilgi*, 0(9), 1-17.
- Doğanay, H. (2007). *Ekonomik Coğrafya 3 – Ziraat Coğrafyası*. Erzurum: Aktif Yayınevi.
- Dönmez, Y. (1987). *Türk Dünyasının Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 1878, Coğrafya Bölümü Yayınları No: 74.

- FAO (2012). *Turkmenistan Agricultural Sector Review*. Italy/Rome: FAO Investment Centre, Report No: 7.
- FAO (2016). *Evaluation of FAO's Contribution to the Kyrgyz Republic*. Italy/Rome: Office of Evaluation Country Programme Evaluation Series.
- FAO (2022). International Agricultural Production Statistics. <http://www.fao.org/faostat/en/#data> adresinden 19.10.2022 tarihinde erişildi.
- ITC (2022). Trade Map – Trade Competitiveness Map. <http://www.intracen.org/> adresinden 19.10.2022 tarihinde erişildi.
- Kayalı, H. & Merve K. (2017). Orta Asya Cumhuriyetleri'nde Üzüm Yetiştiriciliği. *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 87-105.
- Koçman, A., İbrahimov, A., Öner, E., Temuçin, E., Ölgen, M.K., Sezer, L.İ., Işık, Ş., Soykan, F. & Mutluer, M. (1994). *Azerbaycan Coğrafyası*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- OECD (2022). The Organisation for Economic Co-operation and Development / Agriculture Statistics. <https://stats.oecd.org/> adresinden 19.10.2022 tarihinde erişildi.
- Stanchin, I. & Lerman, Z. (2015). Wheat Production in Turkmenistan: Reality and Expectations. *Discussion Paper No. 3.15*, (pp. 13). Israel: The Hebrew University of Jerusalem.
- Taşlıgil, N. (2010). *Türkiye Ziraatının Problemleri*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Taşlıgil, N. (2015). *Türk Dünyası Coğrafyası Ders Notları*. İstanbul: Basılmamış Ders Notları.
- Taşlıgil, N. & Şahin, G. (2011). Türkiye'de Çeltik (*Oryza Sativa* L.) Yetiştiriciliği ve Coğrafi Dağılımı. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst. Dergisi*, 0(4), 182-203.
- TÜİK (2022). Türkiye Bitkisel Üretim İstatistikleri. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92&locale=tr> adresinden 19.10.2022 tarihinde erişildi.
- Uludağ, İ. (1992). *Sovyetler Birliği Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk Gruplarının Sosyo-Ekonomik Analizi Türkiye ile İlişkileri*. İstanbul: TOBB Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yayın No: Genel: 249, AYDB: 128.
- Yalçınkaya, H. S. & Aktaş, M. A. (2016). Avrupa Birliği'nin Tarım Entegrasyon Süreci ve Türk Cumhuriyetlerinin Tarım Entegrasyon Projeksiyonu. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 59-87.

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 7 - Number: 23 p. 259-268, Spring 2023

Okullarda Yürütölen Psikolojik Danışma Hizmetlerine İlişkin Yapılan Denetimlerin Psikolojik Danışmanlar Tarafından Değerlendirilmesi* ** *Evaluation of the Controls of Psychological Counseling Services at Schools from the Perspective of Psychological Counselors*

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1196489>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
30.10.2022

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
04.12.2022

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.03.2023

Asya Studies

Öğr. Gör. Dr. Aykut Günlü
Pamukkale Üniversitesi, Tavas Meslek
Yüksekokulu, Çocuk Bakımı ve
Gençlik Hizmetleri Bölümü
agunlu@pau.edu.tr

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0002-6617-2871>

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu alışma için herhangi bir çıkar atışması bildirilmemiştir. Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır.

** Bu makale, Pamukkale Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 31.05.2022 tarih ve E-93803232-622.02-211890 belge numarası onayı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Öz

Bu araştırmanın amacı okul psikolojik danışmanların yürüttükleri hizmetlere yönelik yapılan denetimlerin okul psikolojik danışmanı gözünden değerlendirilmesidir. Araştırma nitel araştırma yönteminin fenomenoloji deseninde yürütölen bir çalışmadır. Araştırmada ölçüt örnekleme ve maksimum çeşitlilik örnekleme türleriyle belirlenen katılımcılar yer almıştır. Mevcut araştırmada "en az bir kere eğitim denetiminden geçmiş olmak" ölçüt olarak belirlenmiştir. Bu ölçüte uyan psikolojik danışmanlar arasından belirlenen 11 katılımcı araştırmaya dâhil edilmiştir. Araştırmada kullanılan nitel veriler araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Mevcut araştırmada verilerin analizinde betimsel analiz ve içerik analizi teknikleri kullanılmıştır. Araştırmadaki nitel verilerin inandırıcılığının kabul edilebilir (.80) değerin üstünde olduğu (.80<.88) ve inandırıcılık koşulunu sağladığı söylenebilir. Buna göre psikolojik danışmanların denetim süreciyle ilgili deneyimlerinden elde edilen temalar denetim planı, denetim süreci, denetimin etkisi, denetmenin tutumu ve denetimde kullanılan materyal temalarında toplandığı belirlenmiştir. Psikolojik danışmanlar planlı denetimde kendilerini daha rahat ve doğal bir şekilde ifade ettiklerini belirtmişlerdir. Katılımcılar denetimin olumlu katkısının olduğunu belirtmişlerdir. Bununla birlikte psikolojik danışmanların denetim sürecinde karşılaştıkları sorunlar iletişim, denetmenin tutumu ve denetmenle iş birliğinin sağlanmasıdır. Denetmenin psikolojik danışma ve rehberlik hizmetleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmamasının önemli bir sorun olduğu belirlenmiştir. Son olarak araştırmada psikolojik danışmanların iş birliği ve iş birliğinin kurulmamasının nedenleri ile danışmanlara ait bilgilerin gizliliğinin korunması temalarında sorun yaşadıkları belirlenmiştir. Konuyla ilgili olarak denetmenlerin psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerinin denetiminde yaşadıklarının belirlenmesine yönelik çalışmalar gerçekleştirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Denetim, Eğitim Denetimi, Denetmen, Psikolojik Danışman

Abstract

The aim of the current research is to examine the supervisions of psychological counseling and guidance services from the perspective of psychological counselors. The design of the research was carried out in the phenomenology research design, which is one of the qualitative researches. In line with the purpose of the research, 11 psychological counselors determined by criterion and homogeneous sampling method participated in the study. As a criterion for the determination of the participants, having been audited at least once in their professional life was determined. Counselors from all levels of education were included in the study in order to ensure homogeneity. A semi-structured interview form was used to collect qualitative data. The obtained findings were analyzed by content analysis method. Accordingly, it was determined that the themes obtained from the experiences of the participants about the audit process were gathered under the themes of the audit plan, audit process, the effect of the audit, the attitude of the auditor and the material used in the audit. Another finding obtained in the study is related to the problems that psychological counselors encounter during the supervision process. It has been determined that psychological counselors have problems with the themes of cooperation and non-cooperation and the protection of the confidentiality of the information belonging to the clients. Regarding the subject, studies can be carried out to determine the experiences of supervisors under the supervision of psychological counseling and guidance services.

Keywords: Supervision, Educational Supervision, Supervisor, Psychological Counselor

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Günlü, A. (2023). Okullarda Yürütölen Psikolojik Danışma Hizmetlerine İlişkin Yapılan Denetimlerin Psikolojik Danışmanlar Tarafından Değerlendirilmesi. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7(23), 259-268.

GİRİŞ

Denetim kelime anlamı olarak Türk Dil Kurumuna göre yürürlükte olan yönetmelik, yönerge, kanun ve yasaların yayınlanan ilgili mevzuata göre yapılıp yapılmadığının incelenmesidir (Türk Dil Kurumu, 2015). Örgütsel anlamda ise denetim, eylemlerin örgütün amacı doğrultusunda yapılıp yapılmadığının belirlenme süreci olarak tanımlanmaktadır (Bursaloğlu, 2013). Bu açıdan bakıldığında denetim örgütlerin ve kurumların daha verimli bir şekilde işlemlerini sağlamaktadır. Verimliliğin artması yönüyle ilgili kurum veya örgütün eylemlerinin başarısını arttıran bir unsurdur. Bu güçlü özelliğinin yanı sıra eksikliklerin tespit edilmesi yönüyle denetime karşı olumsuz bir algı bulunmaktadır. Bu nedenle denetlenen kişi denetimde kaygı ve stres yaşamaktadır. Bu olumsuz algıyı yenmek amacıyla denetim sürecine yönelik yaşanan kaygının kabul edilmesi ve normal karşılanması gerekmektedir. Eksikliği gideren ve geliştiren denetim, denetlenen kurumu ve bireyi daha etkili bir sürece hazırlamaktadır (Sullivan ve Glanz, 2000).

Denetim tüm kurum ve kuruluşlarda yapılan bir uygulamadır. Denetimin yapıldığı kurumlardan biri de eğitim kurumlarıdır. Milli Eğitim Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanlığı Lise ve Dengi Okullar Denetim Rehberi'nde (2007) denetim; genel olarak kamuda, özel ve tüzel kişiliği bulunan kurum ve kuruluşlarda yapılmakta olan işlerin; kaynak, imkan ve şartlar dikkate alınarak, yasal çerçeve ile belirlenen amaç, öngörülen temel ilke ve hedeflere uygunluğunu, doğruluğunu, düzenliliğini, verimliliğini, ekonomikliğini, etkinliğini; objektif, geçerli, güvenilir ölçütlere göre karşılaştırma yapabilme, ulusal standartlara ve planlanan esaslara göre durumunu ortaya koyma, giderilebilir eksiklikler için rehberlikte bulunma, değişim ve gelişim için misyon ve vizyon kazandırmaya ilişkin öneriler getirme sürecidir. Henson'a (2010) göre eğitimdeki denetim eğitim öğretim programlarının etkililiğinin saptanması, eksikliklerin giderilmesi ve geliştirilmesi süreçlerini içermektedir. Verimliliği arttırırken de uygulanan eğitim öğretim programlarında tespit edilen eksikliklerin giderilmesine katkı sağlamaktadır.

Eğitim denetimini yürütmekle görevlendirilen denetmen, hem alanda ne tür uygulamalar yapıldığını belirlemekte, hem de yaptığı denetimlerde rehberlik görevini yürüterek ihtiyaç duyan öğretmenleri bilgilendirmeyi ve onların mesleki gelişimlerine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır (Taymaz, 2011). Dolayısıyla eğitim denetmeninin görevi eğitim müfredatının yalnızca yapılıp yapılmadığını değil, aynı zamanda müfredatın en verimli bir şekilde eğitime entegre edilmediğinin belirlenmesini sağlamaktır. Buradan hareketle ders denetiminin amacının öğretmenlerin görevini yaparken açığını, eksiklerini bulmaya çalışmak değil, eğitim öğretimde öğretmene yol göstermek, öğretmenin eğitim ve öğretim sürecini sağlıklı bir şekilde yürütmesine yardımcı olmak olduğu ortaya çıkmaktadır. Denetim bu yönüyle algılandığında, öğretmen için kaygı ve stresten daha çok kendini geliştirme kaynağı olarak görülmektedir (Çiçek Sağlam, 2013). Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD, 2009) raporunda öğretmen denetimlerinin amaçları arasında; öğretmen için tehdit unsuru olmayan bir denetimin gerçekleşmesi, destekleyici ve geliştirici bir şekilde rehberlik sürecinin yürütülmesi, kaynakların ve imkânların yararlı bir şekilde kullanılmasının desteklenmesi, okuldaki eğitim niteliğinin arttırılmaya çalışılması yer almaktadır (Sullivan ve Glanz, 2005). Dolayısıyla amacı doğrultusunda gerçekleştirilen bir denetim, öğretmenin motivasyonunu arttırmakta ve öğretmenin gelişimini desteklemektedir.

Eğitim denetimi eğitim ve öğretimdeki konsültasyon/müşavirlik hizmetlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için gereklidir. Konsültasyon/müşavirlik hizmeti sayesinde, eğitimin hedef ve kazanımlarına ulaşmasına katkı sunulur. Bu hizmet aynı zamanda ulusal düzeyde eğitim müfredatında birlik ve bütünlüğün sağlanmasına yardımcı olur (Yılmaz, 2009). Konsültasyon açısından ele alındığında eğitim denetiminin amacına ulaşabilmesi için eğitim denetimine etki eden faktörlerin dikkate alınması gerekmektedir (Doğan, 2011). Eğitim denetimine etki eden faktörlerden birisi yukarıda da belirtilen denetimin hangi amaçla yapıldığıdır. Denetimin amacı eğitim sürecindeki hataları anında ortadan kaldırmak ve böylece eğitimin daha nitelikli bir şekilde yürütülmesini sağlamaktır. Anında düzeltilen eğitimde niteliği ve kaliteyi arttırmaktadır (Demirtaş ve Akarsu, 2016). Denetime etki eden faktörlerden bir diğeri denetimi yapan kişinin (denetmenin) denetim yaptığı alana yönelik yeterliliğidir. Denetmenin denetim yaptığı alanla ilgili bilgi ve deneyiminin yeterli olması denetimin daha nitelikli bir şekilde yapılmasını sağlamaktadır. Denetimin niteliğine etki eden bir diğer faktör de denetimin süreç boyutudur. Denetim öncesinde, esnasında ve sonundaki geribildirim süreçlerinin olması denetimin amacına ulaşmasına katkı sağlayan önemli öğeler arasında yer almaktadır (Özmen ve Batmaz, 2006). Eğitim denetimine etki eden bir başka faktör de denetimin kim tarafından yapıldığıdır. Denetimi yapan kişinin

bilgi ve deneyimi denetimin sonucunu etkileyen önemli bir etmendir. Özellikle alanda bilgili ve deneyimli bir denetmen tarafından yapılan denetim hem öğretmeni hem de eğitimi geliştirici bir nitelik taşımaktadır. Deneyimli bir denetmen, saptama, düzeltme ve geliştirme süreçlerinin doğru bir şekilde yapılmasını sağlar. Bunun yanı sıra denetmenin denetim alanıyla ilgili bilgisinin ve yeterliğinin olmaması beraberinde çatışma, iletişim problemleri veya eksikliklerin tespit edilememesi gibi problemleri de ortaya çıkarmaktadır (Hatunoğlu ve Hatunoğlu, 2006).

Çağdaş eğitim yaklaşımında öğrenci kişilik hizmetleriyle birlikte önemli olan bir öge de eğitim ve öğretimin kendisidir. Eğitimde hedeflere ulaşılabilmesi için eğitim ve öğretim sürecinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Eğitim ve öğretimde başarının artırılması için eğitim ve öğretim sürecindeki eksikliklerin tespit edilerek, bu eksikliklerin giderilmesi gerekmektedir. Alanyazındaki bilgilerden ve çalışmalardan denetimin ve denetmenin eğitim sürecinin geliştirilmesi ve öğretmenlerin sağlıklı bir şekilde yönlendirilmesi için oldukça önemli olduğu görülmektedir. Bu nedenle eğitim denetimi araştırmacıların ilgisini çeken bir konu olmuştur. Alanyazında farklı eğitim kademelerinde denetmenlerin, müdürlerin ve öğretmenlerin denetimle ilgili deneyim ve düşüncelerinin belirlenmesine yönelik çok sayıda çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalarda; Arslantaş, Tösten ve Avcı (2020) liselerde ders denetimi uygulamalarını, Birel ve Erçek (2019), Göl (2021), Sabancı ve Akcan (2019) okul müdürlerinin ders denetimine ilişkin görüşlerini, Dağlı (2000) ilköğretim öğretmenlerinin denetmenlerin ders denetimine yönelik algılarını, Deniz ve Saylık (2018), Dönmez ve Demirtaş (2018) okul müdürleri açısından ders denetimini, Köybaşı, Uğurlu, Bakır ve Karakuş (2017) ilkokullarda ders denetimine ilişkin öğretmen görüşlerini, Dikmen ve Göksoy (2021), Sarışık, Sarışık, Gürel ve Dönmez Sarışık (2021) ortaokul müdürlerinin yürüttükleri ders denetimlerinde karşılaştıkları sorunları, Duykuluoğlu (2018) lise müdürlerinin denetime ilişkin öğretmen görüşlerini, Koçak ve Memişoğlu, (2020) okul müdürlerinin denetimlerinin öğretmenlerin mesleki gelişimine etkisini, Koç ve Akın (2020) okul müdürlerinin ders denetimlerinin olumlu olumsuz yönlerine ilişkin öğretmen görüşlerini, Şahin, Bilecik ve Saçlı (2020) ortaokul öğretmenlerinin sınıf içi denetime ilişkin görüşlerini, Uygur (2020) sınıf öğretmenlerinin ders denetimine ilişkin görüşlerini incelemiştir. Dolayısıyla eğitimde denetimin tüm eğitim kademelerinde yapıldığı görülmektedir. Alanyazında Güven (2009) Milli Eğitim Bakanlığına bağlı müfettişlerin okul psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerine yönelik görüşlerinin belirlendiği bir çalışma yürütmüştür. Yapılan çalışmada, okul psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerinde görevli rehber öğretmenlerin alanlarında yeterli olduğu, öğrencilere yönelik eğitsel ve mesleki hizmetlerde yeterli desteğin sunulduğu ve rehberlik öğretmenlerinin görevlerinde mesleki bilgi ve becerisini geliştirme odaklı çalıştıkları görülmüştür. Ayrıca aynı çalışmada rehberlik hizmetlerinin alan dışı müfettişlerce denetlenmesi, müfettişlerin alanla ilgili yeterli eğitim ve bilgiye sahip olmaması ve denetleme için yeterli sürenin olmaması gibi sorunların yaşandığı belirlenmiştir. Parmaksız ve Gök (2018) tarafından yapılan çalışmada okul psikolojik danışmanlarının denetimle ilgili karşılaştıkları sorunlar arasında denetim yapan kişinin okul psikolojik danışma ve rehberlik hizmetleriyle ilgili bilgi eksikliğinin olmasının ilk sırada yer aldığı görülmüştür.

Alanyazındaki bu bilgiler doğrultusunda psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerinde denetimin düzenli bir şekilde gerçekleştirilmesinin önemli olduğu görülmektedir. Dolayısıyla denetimin daha sağlıklı ve nitelikli bir şekilde yapılabilmesi için mevcut durumun tespit edilmesi ve eksikliklerin giderilmesi ve bunun için çeşitli önerilerin geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Alanyazın taramasında ise psikolojik danışmanların yürüttükleri hizmetlere yönelik yapılan denetimlerin nasıl yapıldığının belirlenmesine yönelik bir çalışmaya ise rastlanmamıştır. Alanyazındaki bu kuramsal bilgiler ve çalışmalar ışığında mevcut araştırmanın amacı okul psikolojik danışmanların yürüttükleri hizmetlere yönelik yapılan denetimlerin okul psikolojik danışmanı gözünden değerlendirilmesidir. Araştırmanın amacı doğrultusunda katılımcılara “Denetim denildiğinde aklınıza ne geliyor? Denetmenler ile fikir alışverişi konusunda sorun yaşıyor musunuz? Örnek verir misiniz? Denetim sırasında danışanların bilgilerinin gizli kalması konusunda denetmenle sorun yaşıyor musunuz? Yaşıyorsanız nasıl bir sorun yaşıyorsunuz?” sorularıyla birlikte demografik özellikleri belirlemeye dayalı sorular (cinsiyet, yaş gibi) yöneltilmiştir.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Mevcut araştırma nitel araştırma yönteminin fenomenoloji deseniinde yürütülen bir çalışmadır. Fenomenolojik araştırma bireyin yaşadığı veya karşılaştığı durumları, olayları nasıl algıladığını, bir başka

ifadeyle bireyin o duruma ilgili tecrübelerini belirlemeyi sağlayan nitel araştırma modellerinden biridir (Patton, 2014). Mevcut çalışmada, psikolojik danışmanların bizzat denetimi deneyimlemelerine dayalı olarak birinci kaynaklardan derinlemesine bilgi elde etmeyi amaçladığı için fenomenoloji araştırma deseni tercih edilmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırmada ölçüt örnekleme ve maksimum çeşitlilik örnekleme türleriyle belirlenen katılımcılar yer almıştır. Ölçüt örnekleme, araştırmanın amacı doğrultusunda belirlenen bir veya birkaç ölçüte göre katılımcıların belirlenmesine dayalıdır. Maksimum çeşitlilik örnekleme, problemle ilgili olarak örneklemin kendi içinde benzeşik durumların oluşturulmasıdır (Creswell ve Clark, 2016). Mevcut çalışmada “en az bir kere eğitim denetiminden geçmiş olmak” ölçüt olarak belirlenmiştir. Bu ölçüte uyan psikolojik danışmanlar arasından belirlenen ve ilkökul, ortaokul ve lise eğitim kademelerinden 11 katılımcı çalışmaya dâhil edilmiştir. Katılımcıların kimliklerinin gizliliğinin sağlanması için katılımcılara birer kod (örneğin birinci katılımcı için K1) atanmıştır. Araştırmaya dâhil edilen katılımcılara ait demografik özellikler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Psikolojik Danışmanlara Ait Özellikler

Kod	Cinsiyet	Yaş	Çalıştığı Eğitim Kademesi	Mesleki Deneyim (Yıl)
K1	Erkek	32	İlkokul	7
K2	Erkek	31	İlkokul	6
K3	Erkek	42	Ortaokul	15
K4	Kadın	44	Lise	18
K5	Kadın	38	Ortaokul	14
K6	Erkek	37	Lise	12
K7	Kadın	46	Lise	23
K8	Kadın	51	Ortaokul	27
K9	Erkek	39	İlkokul	15
K10	Kadın	35	İlkokul	15
K11	Erkek	30	Ortaokul	6

Tablo 1’e bakıldığında katılımcıların 6’sı erkek, 5’i kadındır. Katılımcıların yaşlarının 31-51 arasında olduğu ve meslekte çalışma sürelerinin 6-27 yıl arasında değiştiği görülmektedir. Ayrıca katılımcıların 4’ünün ilkökul, 4’ünün ortaokul ve 3’ünün de lise kademesinde çalıştığı belirlenmiştir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada kullanılan nitel veriler araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmadan önce araştırmanın amacı doğrultusunda ilgili alanyazın taraması gerçekleştirilmiştir. Alanyazın taraması sonucunda yapılan nitel araştırmalarda yer alan sorular belirlenmiştir. Bu sorular ışığında çalışmanın konusuna uygun olarak katılımcılara yöneltebilecek sorular hazırlanmıştır. Nitel araştırma deneyimi olan ve benzer konularla ilgili çalışma yapan iki uzmana bu sorular gönderilmiş ve uzmanlardan görüş alınmıştır. Uzmanların görüşleri doğrultusunda çalışmada yer alması gereken sorulara karar verilmiştir. Soruların anlaşılabilirliğinin belirlenmesi için iki psikolojik danışman ile pilot görüşme yapılmıştır. Yapılan pilot görüşmeler sonrasında sorulara son şekli verilerek gerçek uygulamaya geçilmiştir. Gerçek uygulama ortalama 10-15 dakika sürmüştür. Görüşme katılımcının izni doğrultusunda sesli olarak (görüntü olmaksızın) kayıt altına alınmıştır. Tüm görüşmeler tamamlandıktan sonra, kayıtlar deşifre edilerek analize hazır hale getirilmiştir.

Verilerin Analizi

Mevcut çalışmada verilerin analizinde betimsel analiz ve içerik analizi teknikleri kullanılmıştır. İçerik analizi, katılımcıların verdikleri cevaplara ait nitel verilerden (deşifrelere bağlı kalınarak) tema ve kategoriler elde edilir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Mevcut çalışmada da tema ve kategoriler elde edilmiş ve raporlaştırılmıştır.

Araştırmanın İnanırcılığı, Aktarılabirliği ve Transfer Edilebilirliği

Nitel araştırmalarda inandırıcılığın, aktarılabirliğin ve transfer edilebilirliğin sağlanmasına yönelik farklı yaklaşımların kullanıldığı görülmektedir. Nitel araştırmalarda inandırıcılığı sağlamak için verilerin doğruluğunu gerçeklere dayanarak açıklamaya çalışmak, araştırmacıların anlayışlarının tam olarak temsil edilmesini sağlamak ve bulguların yorumlanması sırasında katılımcılara başvurmak olmak gibi yollar kullanılabilir (Sandelowski ve Barroso, 2007). Mevcut araştırmada inandırıcılığı artırma yollarından katılımcılar arası tutarlılığa bakılmıştır. Katılımcıların verdiği cevapların alandaki iki uzman tarafından temalandırılması ve kategorilere ayrılması istenmiş ve elde edilen temalar ve kategoriler arasındaki benzeşim düzeyine bakılmıştır. Yapılan benzeşim yüzdesinin .88 olduğu görülmüştür. Patton (2002) uzmanlar arasındaki benzeşim değerinin .80 ve üstünde olmasının yeterli olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla mevcut araştırmadaki nitel verilerin inandırıcılığının sağlanması noktasında kabul edilebilir değer üstünde olduğu ve inandırıcılık koşulunu sağladığı söylenebilir. Çalışmada elde edilen verilerin geçerliğini artırmak için de örneklem seçiminin eksiksiz ve yansız bir şekilde yapılması ve araştırma amacının ölçütü doğrultusunda yapılmasına dikkat edilmiştir.

Etik Kurul Beyanı

Mevcut araştırmada bilimsel etik ilke ve standartlarına ve Helsinki Bildirgesine uyulmuştur. Araştırmacılar gönüllü onam formu alınmıştır. Ayrıca üniversitenin Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulundan bilimsel etik izni alınmıştır.

Kurul Adı : Pamukkale Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu

Karar Tarihi : 31.05.2022

Belge Numarası: E-93803232-622.02-211890

BULGULAR

Araştırmaya dâhil edilen çalışmalardan elde edilen bulgular bu bölümde verilmiştir. Buna göre betimsel içerik analizi sonucunda elde edilen temalar Tablo 2’de sunulmuştur. Katılımcılara denetimin haberli yapıp yapılmadığı, denetim esnasındaki iletişimin nasıl olduğu, denetmenin tutumunun nasıl olduğu ve denetimde kullanılan materyallerin ne olduğu soruları sorulmuştur.

Tablo 2: Araştırmalardan Elde Edilen Temalar

Tema	Kategori	n
Denetim Planı	Planlı/haberli denetim	9
	İletişimin tek taraflı olması	5
Denetim süreci	Plansız/habersiz denetim	2
	İletişimin karşılıklı yürütülmesi	4
	İletişimin sorguya çekiyormuş gibi soru cevap şeklinde yürütülmesi	2
Denetimin etkisi	Öğretmene olumlu katkısı	6
	Öğretmene olumsuz etkisi	3
Denetmenin tutumu	Denetmenin ön yargılı olması	5
	Denetmenin olumlu geribildirimi	5
	Denetmenin yeterliliği	3
	Denetimi kimin yaptığı	2
Denetimde kullanılan materyal	Denetim yönergesi	7
	Denetim kontrol listesi	4

Tablo 2’de görüldüğü üzere araştırmaya dâhil edilen katılımcılar, denetimin planlı (n=9), plansız (n=2) yapıldığını belirtmişlerdir. Bu konuda K3’ün “Denetim yapılacağı, denetim gerçekleştirilmeden önceden okul yönetimine bildiriliyordu, bizler de denetimin hangi gün gerçekleşeceğini biliyorduk. Bu durum bizim denetim süresince daha rahat olmamızı sağlıyordu.” ifadesi denetimin planlı yapıldığında olumlu geçtiğini gösteren verilere örnek olarak gösterilebilir. Denetim süreci temasında ise denetim

anıdaki ilişkinin tek taraflı olması (n=5), iletişimin karşılıklı yürütülmesi (n=4) ve denetimde sorguya çekiliyormuş gibi soru cevap şeklinde yürütülmesi (n=2) kategorilerinin yer aldığı görülmektedir. Katılımcı K6 “Denetmenin iletişimi bana karşı olumsuzdu. Sürekli konuştu, ama sadece öğüt nasihat şeklinde bir konuşması vardı. Sanki birine seminer veriyor gibi bir tutum içindeydi” ifadesi iletişim tek yönlü olduğuna dair bir örnektir. Buna karşılık K2 “Denetmen rehberlik servisine geldi. Yaptığım çalışmalar hakkında bilgi istedi. Ben de yaptığım çalışmalar hakkında bilgi aktardım. Karşılıklı konuşma havasında oldukça rahat bir denetim geçirdim” ifadesi ise iletişimin karşılıklı yürütülebildiğine örnek olarak gösterilebilir. Denetimin etkisi temasında denetmenin/denetimin öğretmene olumlu etkisi (n=9), olumsuz etkisi (n=3) kategorileri yer almaktadır. Araştırmalarda denetmenin tutumu temasında, denetmenin ön yargılı olması (n=5), denetmenin olumlu geribildirimi (n=5), denetmenin yeterliliği (n=3) kategorileri yer almaktadır. Katılımcı K10 “Denetmen geldi. Sizin (psikolojik danışmanların) yaptığı hizmetleri diğer öğretmenler kendi sınıflarında zaten yapıyorlar. Ayrıca öğrencinin buraya gelmesi öğrenci için duygusal açıdan bir olumsuzluk yaratabilir.” ifadesi denetmenin önyargılı tutumuna örnek olarak gösterilebilir. Son temanın ise denetimde kullanılan materyal olduğu belirlenmiştir. Bu temada denetimde kullanılan denetim yönergesi (n=7) ve denetim kontrol listesi (n=4) kategorileri yer almaktadır. Kullanılan kontrol listesine dair K5 “Denetmenin elinde bir yıl boyunca yapılması gerekenlere dair bir liste vardı. Benden istediği evraklar doğrultusunda o listeye artı ya da eksi koyuyordu” ifadesi örnek olarak gösterilebilir.

Denetim sürecinde psikolojik danışmanların karşılaştıkları sorunlara yönelik deneyimlerden elde edilen temalar Tablo-3’te sunulmuştur.

Tablo 3: Psikolojik Danışmanların Denetim Sürecinde Karşılaştıkları Sorunlar

Tema	Kategori	n
İş birliği	Denetmenle iş birliğinin yapılamaması	7
	Denetmenle iş birliğinin sağlıklı yapılması	4
İş birliğinin kurulamamasının nedenleri	Denetmenin otoriter tutumundan kaynaklı	6
	Denetmenin psikolojik danışma ve rehberlik hizmetine ilişkin bilgisinin yetersiz olmasından kaynaklı	5
Bilgilerin gizliliği	Psikolojik danışma görüşmelerinin özetlerinin okunmak istenmesi	4
	Danışana ait gizli dosyada yer alan istenmesi	2

Tablo 3’e bakıldığında psikolojik danışmanların denetim esnasında karşılaştıkları sorunların iş birliği ve bilgilerin gizliliği temalarında toplandığı belirlenmiştir. İş birliği temasında ise iş birliğinin sağlıklı yapılması (n=4) ve iş birliğinin yapılamaması (n=7) kategorileri bulunmaktadır. Denetmenle iş birliğinin kurulamaması sorununun en sık yaşanan sorun olduğu belirlenmiştir. K8’ün “Denetmenle kurulan iletişim olumsuzdu. Bu nedenle iş birliğinin yapıldığı söylenemez. Denetmenin tutumu olumsuzdu.” ifadesi denetmenle sağlıklı bir iş birliğinin kurulamadığını gösteren bir ifadedir. Denetmenle iş birliğinin kurulamasının nedenlerinin ise denetmenin psikolojik danışma ve rehberlik hizmetine ilişkin bilgisinin yetersiz olmasından (n=5) ve denetmenin otoriter tutumundan kaynaklı (n=6) olmak üzere iki kategoride toplandığı belirlenmiştir. K7’nin “Bana denetime gelen müfettiş, öğrenciyle yaptığım psikolojik danışma görüşmelerinde öğrenciye yol gösterici tutum sergilemediğim, tercihi ya da karar vermeyi öğrenciye bıraktığım için öğrencinin yanlış karar verebileceğini, bu nedenle de öğrenci için bu durumun zararlı olacağını söyledi. Ardından öğrenci adına sorumluluk almaktan kaçınmamak gerektiğini, inisiyatif alabilmek gerektiğini belirtti.” ifadesinde denetmenin psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerinin temel felsefesine uygun olmayan bir davranış sergilediği görülmektedir. Denetmenin bu tutumu denetim yaptığı alana yönelik yeterli bilgisinin olmadığını ortaya koymaktadır. Bilgilerin gizliliği temasında psikolojik danışma görüşmelerinin özetlerinin okunmak istenmesi (n=4) ve danışana ait gizli dosyada yer alan bilgilerin istenmesi (n=2) kategorilerinin yer aldığı belirlenmiştir. K1’in “Denetime gelen müfettiş benden öğrenciye ait gizli dosyada bulunan bilgilerin neler olduğunu sordu. Bu dosyada yer alan gizli bilgiler ile ilgili bir işlem yapıp yapmadığımı öğrenmek için bu belgelerle bakması gerektiğini ifade etti. Ben de bilgilerin gizli olduğunu, gerekli işlemler yapılmaması gerekiyorsa tarafımdan yapılmıştır dedim ve bilgileri okumasına izin vermedim. Ben müfettişim vermen gerekir dedi. Denetimimde böyle bir sorun yaşamıştım” ifadesi danışanın bilgilerinin gizliliği konusunda yaşanan sorunu somut olarak göstermiştir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırmada elde edilen ilk temanın denetim planı olduğu görülmektedir. Denetimlerin planlı ve plansız olmak üzere iki türlü yapıldığı, çoğunlukla tercih edilen denetimin ise planlı denetim olduğu belirlenmiştir. Planlı denetimlerde öğretmenlerin daha az kaygı yaşadığı belirlenmiştir. Bu nedenle planlı denetimlerin, denetime giren öğretmenlerin yaşadığı kaygıyı azaltarak, denetimin öğretmenler üzerindeki psikolojik baskısının azalmasında etkili olduğunu düşündürmektedir. Bununla birlikte yapılan bir çalışmada denetimlerin tek bir ders saatine sıkıştırılmadan geniş zaman dilimleri şeklinde planlanarak yürütülmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Güven, 2010). Kaya ve Kaya (2017) yaptığı çalışmada denetimin belli aralıklarla izlemeye yönelik olarak yürütülmesinin sağlıklı bir yol olduğu belirtilmektedir. Nitekim alanyazındaki çalışmalarda planlı denetimlerde öğretmenlerin plansız, sürpriz bir şekilde yapılan denetimlere oranla kendilerini doğal bir şekilde ortaya koydukları görülmektedir (Dağlı, 2000; Memişoğlu, 2004). Ayrıca denetimin planlı bir şekilde yapılmasının denetim sürecine olumlu yönde katkıda bulunduğu alanyazındaki araştırmalarda belirtilmektedir (Aslanargun ve Göksoy, 2013; Yeşil ve Kış, 2015).

Denetim sürecine yönelik psikolojik danışmanların deneyimlerinin yer aldığı temada denetim ilişkisinin tek taraflı olduğu belirlenmiştir. Bunu iletişimin karşılıklı ve soru cevap şeklinde yürütüldüğü kategorileri takip etmiştir. Alanyazındaki çalışmalarda da denetimlerin modern denetim ilkelerine uymadığı, sağlıklı bir güven ortamının ve diyalogun olmadığı, eksikliği veya yanlış yakalama süreci olarak yürütüldüğü görülmüştür (Kunduz, 2007; Memduhoğlu ve Zengin, 2010). Ayrıca iletişim biçimi öğretmenin denetimden olumlu veya olumsuz etkilenmesinde belirleyici bir özellik olmaktadır. Alanyazında yapılan bir araştırmada da öğretmenlerin çoğu denetimin motivasyonlarına ve mesleki gelişmelerine katkı sağlamadığını, denetim sürecinin eğitim öğretim sürecini olumlu yönde etkilemediğini belirtmişlerdir (Uçar, 2012). Hem mevcut araştırma sonucu hem de önceki çalışma sonuçları geleneksel denetim yaklaşımının korunduğunu, denetmenlerin öğretim yerine öğretmene odaklandığını, bu sürecin ise denetimin amacından sapmasına neden olduğunu göstermektedir. Denetimlerin eğitime, etkinliklere, öğrenci kazanımlarına odaklandığı takdirde oldukça nitelikli öğrenme süreçleri olduğu vurgulanmaktadır (Taşdan, 2008). Dolayısıyla geleneksel denetim anlayışının yerine çağdaş denetim anlayışının geçmesinin gerekli olduğu vurgulanmaktadır (Akbaşlı ve Tunç, 2019; Uçar, 2012). Denetimdeki sürece denetmenin tutumu da etkili olmaktadır. Denetmenin iletişime kapalı olması, otoriter denetime sahip olması ve tarafsız olma konusunda yeterli özverili olmaması bu süreçte olumsuz yönde etkilidir. Doğanay (2006) müfettişlerin öğretmenlere karşı küçümseyici tavırlarda bulunduğu, öğretmene denetimle ilgili sağlıklı geri bildirim verilmemesinin bu süreçte müfettiş tutumuna bağlı olarak ortaya çıktığını belirtmiştir. Yılmaz'ın (1998) yaptığı çalışmada denetmenin öğretmeni, öğrencilerin yanında eleştirmesinin süreci olumsuz yönde etkileyen bir denetmen tutumu olduğu ortaya çıkmıştır. Yapılan bir başka araştırmada ise öğretmenler, müfettişlerin kendi düşüncelerinin kabul edilmesini istedikleri, kendilerini bir üst merci olarak gördükleri sonucu elde edilmiştir (Ünal, Ümmet ve İnal, 2010). Mevcut araştırmada elde edilen bir diğer sonuç denetmenlerin denetimde denetim yönergesini veya denetim kontrol listesini kullanmalarıdır. Denetmenlerin standart bir kontrol listesi kullanmaları denetimi nesnelleştirmekle birlikte denetimde okulun yapısının dikkate alınmamasına neden olmaktadır. Alanyazında yapılan bir çalışmada okulun fiziki şartlarının dikkate alınmamasının denetimin sağlıklı ve nitelikli yapılmasına engel olduğu belirtilmiştir (Balci, Aydın, Yılmaz, Memduhoğlu ve Apaydın, 2007; Dağlı, 2000).

Psikolojik danışmanların denetim esnasında karşılaştıkları sorunların nedenlerinin temelinde denetmenlerin psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerine yönelik bilgisinin yetersiz olmasının etkili olduğu belirlenmiştir. Parmaksız ve Gök'ün (2018) gerçekleştirdikleri çalışmada denetmenlerin rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleriyle ilgili bilgi eksikliğinin olmasının karşılaşılan sorunlar arasında ilk sırada yer aldığı belirlenmiştir. Denetmenlerin, psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerine yönelik denetimin diğer branşlarda yürüttükleri denetimdeki gibi olduğunu düşünerek, buna göre davranmalarının önemli bir sorun olduğu belirlenmiştir. Ayrıca bu sorunun yaşanmasında denetmenlerin standart ortak bir kontrol listesi kullanmalarının etkili olduğu söylenebilir. Yapılan araştırmalarda da benzer şekilde denetmenlerin bilgi ve beceri eksikliğinin bulunmasından kaynaklı sorunlar yaşandığı belirlenmiştir (Deniz ve Saylık, 2018; Özbaş, 2002). Kaya ve Kaya'nın (2017) yaptığı bir araştırmada denetçilerin %44'ünün kendisini psikolojik danışma ve rehberlik hizmetleri konusunda ilgili bilgi ve beceriye yeterli düzeyde sahip olmadıklarını düşündüğü ortaya çıkmıştır. Hem alanyazındaki hem de mevcut araştırma sonuçları denetimlerin hangi alanda yürütülecekse, denetmenlerin o alanda yeterli bilgi ve deneyime sahip

uzmanlarca yapılmasının önemli olduğunu göstermektedir. Alanında yeterliliğe sahip uzmanlarca yapılan denetimin de eğitimdeki eksikliklerin giderilerek, eğitimde niteliği ve kaliteyi artacağı söylenebilir.

Mevcut araştırmada elde edilen bulgular sonucunda alanda çalışma yapacak bilim insanlarına şunlar önerilebilir: Psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerine yönelik yapılan denetimlerin etkili bir şekilde yapılmasına yönelik çağdaş denetim anlayışının yerleşmesi için hizmetiçi eğitimler yapılabilir. Ayrıca denetimi yapacak kişilerin branşa ve okulun, öğretmenin fiziki koşullarına ve olanaklarına göre esnek bir denetim mekanizmasının uygulamaya geçirilmesine çalışılabilir. Mevcut araştırmanın güçlü yönleri bulunmakla birlikte bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Bu sınırlılıklardan biri araştırmada elde edilen veriler katılımcıların görüşleri ve deneyimleri ile sınırlı olmasıdır.

Yazarlık Katkısı

Araştırma tek yazarlı olarak yürütülmüştür. Bu nedenle araştırmanın tüm süreci tek yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Etik Kurul Beyanı

Mevcut araştırmada bilimsel etik ilke ve standartlarına ve Helsinki Bildirgesine uyulmuştur. Araştırmacılardan gönüllü onam formu alınmıştır. Ayrıca üniversitenin Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan etik izin alınmıştır.

Kurul Adı : Pamukkale Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu

Karar Tarihi : 31.05.2022

Belge Numarası: E-93803232-622.02-211890

KAYNAKÇA

- Akbaşı, S. & Tunç, Z. (2019). İlkokul Öğretmenlerinin Müdürlerin Ders Denetimine İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(3), 75-92.
- Arslandaş, H. İ., Tösten, R. & Avcı, Y. E. (2020). Liselerde Ders Denetimi Uygulamalarının Değerlendirilmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(2), 417-431.
- Aslanargun, E. & Göksoy, S. (2013). Öğretmen Denetimini Kim Yapmalıdır? *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Özel Sayı*, 0(20), 98-121.
- Balcı, A., Aydın, İ., Yılmaz, K., Memduhoğlu, H. B. & Apaydın, Ç. (2007). Türk Eğitim Sisteminde İlköğretimin Yönetimi ve Denetimi: Mevcut Durum ve Yeni Perspektifler. (Ed. S. Özdemir, H. Bacanlı & M. Sözer). *Türkiye'de Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Sistemi: Temel Sorunlar ve Çözüm Önerileri* İçinde (s. 126-185). Ankara: Türk Eğitim Derneği.
- Birel, F. K. & Erçek, M. K. (2019). Okul Müdürlerinin Ders Denetimine İlişkin Görüşleri. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama*, 2(3), 169-177.
- Bursalıoğlu, Z. (2013). *Okul Yönetiminde Yeni Yapı ve Davranış*, (18. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Ceylan, M. & Sevcin, C. (2019). Evaluation of Teachers' Views on School Managers' Classroom Supervision. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 10(4), 490-510.
- Creswell, J. W. & Clark, V. L. P. (2016). *Designing and Conducting Mixed Methods Research*. New York: Sage.
- Çiçek Sağlam, A. (2013). Türkiye Eğitim Sisteminin Denetim Yapısı. (Ed: A. Çiçek Sağlam). *Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi* İçinde (s. 253-272). Ankara: Maya Akademi.
- Dağlı, A. (2000). İlköğretim Öğretmenlerinin Algılarına göre İlköğretim Denetmenlerinin Ders Denetime İlişkin Davranışları. *Eğitim ve Bilim*, 25(118), 43-48.
- Demirtaş, H. & Akarsu, M. (2016). Öğretmen Teftişini Müfettiş Yerine Okul Müdürünün Yapmasına İlişkin Öğretmen Görüşleri. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(2), 69-93.
- Deniz, Ü. ve Saylık, N. (2018). Okul Müdürleri ve Öğretmenlerin Perspektifinden Öğretimde Denetim Problemi. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama*, 1(1), 67-80.
- Dikmen, M. B. & Göksoy, S. (2021). Ortaokul Müdürlerinin Yürüttükleri Ders Denetimi Uygulamalarında Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *EKEV Akademi Dergisi*, 0(86), 351-384.
- Doğan, M. (2011). Öğretmen Denetim Rehberi. http://mebk12.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/61/02/319223/dosyalar/2015_04/15014638_ogretim_en_denetim_rehberi.pdf adresinden 28.09.2022 tarihinde erişildi.

- Doğanay, E. (2006). Taşra Birimlerindeki İlk ve Ortaöğretim Kurumlarında Yürütülen Teftiş Hizmetlerinin Karşılaştırılması (Van İl Örneği). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi: İlhami Nalçacıoğlu). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dönmez, B. & Demirtaş, Ç. (2018). Okul Müdürlerinin Ders Denetimi Görevlerine İlişkin Okul Müdürleri ve Öğretmenlerin Görüşleri (Adıyaman İli Örneği). *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 0(29), 454-478.
- Duykuluoğlu, A. (2018). Lise Müdürlerinin Ders Denetim Görevlerine İlişkin Öğretmen Görüşleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 26(6), 2081-2090.
- Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü. (2009). Teacher Evaluation. A Conceptual Framework and Examples of Country Practices. <https://www.oecd.org/education/school/44568106.pdf> adresinden 12.06.2022 tarihinde erişildi.
- Göl, İ. (2021). Okul Yöneticilerinin Ders Denetim Sürecinin İncelenmesi. *Uluslararası Liderlik Eğitimi Dergisi*, II(II), 59-79.
- Güven, M. (2009). MEB Müfettişlerinin Okul Rehberlik Hizmetleri ve Denetimiyle İlgili Görüşleri. *Uluslararası Katılımlı Ulusal Eğitim Denetimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı 22-23 Haziran 2009 İçinde* (s. 171-180), Ankara.
- Güven, M. (2010). MEB Müfettişlerinin Okul Rehberlik Hizmetleri ve Denetimiyle İlgili Görüşleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 171-179.
- Hatunoğlu, A. & Hatunoğlu, Y. (2006). Okullarda Verilen Rehberlik Hizmetlerinin Problem Alanları. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 14(1), 333-338.
- Henson, K. T. (2010). *Supervision: A Collaborative Approach to Instructional Improvement*. Waveland: Long Grove, IL.
- Irban, D. (2020). Sınıf Öğretmenlerinin Okul Müdürlerinin Ders Denetimlerine İlişkin Görüşleri. *TURAN-SAM*, 12(48), 411-425.
- Jones, M. L. (2007). Overview of Methods. Reviewing Research Evidence for Nursing Practice. *Systematic Reviews*, 0(1), 61-72.
- Kaya, F. & Kaya, S. (2017). Ortaöğretim Kurumlarındaki Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetlerinin Denetiminde Karşılaşılan Sorunlara İlişkin Bakanlık Denetçilerinin Görüşleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 5(7), 56-75.
- Koç, İ. & Akın, U. (2020). Okul Müdürlerinin Yaptıkları Ders Denetimlerinin Olumlu ve Olumsuz Yönleri: Öğretmenlerin Görüş ve Önerileri. *Turkish Studies-Education*, 15(1), 261-288.
- Koçak, S. & Memişoğlu, S. P. (2020). Okul Müdürlerinin Denetiminin Öğretmenlerin Mesleki Gelişimine Etkisi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 28(2), 806-819.
- Köybaşı, Ş. F., Uğurlu, C. T., Bakır, A. A. & Karakuş, B. (2017). İlkokullarda Ders Denetimine İlişkin Öğretmen Görüşleri. *Turkish Studies* 12(4), 327-344.
- Kunduz, E. (2007). İlköğretim Müfettişlerinin Çağdaş Eğitim Denetimi İlkelerine ve Kliniksel Denetime Yönelik Davranışlarına İlişkin Öğretmen Algıları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi: Muharrem Köklü). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Memduhoğlu, H. B. & Taymur, A. (2010). Türkiye’de Eğitim Denetiminin Yeniden Yapılanmasına İlişkin Bir Model Önerisi. *Uluslararası Katılımlı Ulusal Eğitim Denetimi Sempozyumu 22-23 Haziran 2009 İçinde* (s. 146-165). Ankara: Tüm Eğitimciler ve Müfettişler Sendikası (TEM-SEN).
- Memişoğlu, S. P. (2004). İlköğretim Müfettişlerinin Davranışlarına İlişkin Öğretmen Görüşleri. *Eğitim ve Bilim*, 29(131), 30-39.
- Millî Eğitim Bakanlığı Rehberlik ve Denetim Başkanlığı (2016). Lise ve Dengi Okullar Rehberlik ve Denetim Rehberi. https://tkb.meb.gov.tr>meb_iys_dosyalar adresinden 30.11.2022 tarihinde erişildi.
- Moher, D., Liberati, A., Tetzlaff, J. & Altman, D. G. (2009). Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses: The PRISMA Group, The PRISMA Statement. *PLoS Med*, 6(7), e1000097.
- Özbaş, M. (2002). İlköğretim Okulu Müdürlerinin Sınıf İçi Etkinliklerin Denetiminde Yapmaları Gereken ve Yapmakta Oldukları İşler Konusunda Müdür ve Öğretmen Görüşleri. (Yayımlanmamış

- Yüksek Lisans Tezi. (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Berrin Burgaz). Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özmen, F. & Batmaz, C. (2006). İlköğretim Okul Müdürlerinin Öğretmen Denetimindeki Etkililikleri: Hizmet Yılı ve Görev Türü Değişkenine göre Öğretmen Görüşleri. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 102-120.
- Parmaksız, İ. & Ayşe, G. (2018). Okul Psikolojik Danışmanlarının Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetlerinin Yürütülmesinde Karşılaştıkları Güçlükler. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 0(47), 247-265.
- Patton, M. Q. (2014). *Qualitative Research and Evaluation Methods: Integrating Theory and Practice*. London: Sage Publications.
- Resmi Gazete. (2010). *Denetim Görevlilerinin Uyacakları Mesleki Etik Davranış İlkeleri Hakkında Yönetmelik*. <https://www.resmigazete.gov.tr/> adresinden 14.06.2022 tarihinde erişildi.
- Sabancı, A. & Akcan, N. (2019). Okul Müdürlerinin Ders Denetimi Görevlerinin Rehberlik Etkililiği Açısından Değerlendirilmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 27(5), 1893-1910.
- Sandelowski, M. & Barroso, J. (2007). *Handbook for Synthesizing Qualitative Research*. New York: Springer Publishing.
- Sarışık, S., Sarışık, S., Gürel, M. & Dönmez, S. (2021). Ortaokullarda Okul Müdürlerinin Ders Denetimi Süreçlerine İlişkin Öğretmen Görüşlerinin İncelenmesi. *Sinerji Uluslararası Alan Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 1-17.
- Sullivan, S. & Glanz, J. (2000). Alternative Approaches to Supervision: Cases from the Field. *Journal of Curriculum and Supervision*, 15(3), 212-235.
- Sullivan, S. & Glanz, J. (2005). *Supervision That Improves Teaching, Strategies and Techniques*, (2. Baskı). California: Sage Publication.
- Şahin, A., Bilecik, T. & Saçlı, B. (2020). Ortaokul Öğretmenlerinin Sınıf İçi Denetime İlişkin Görüşleri. *Asya Studies*, 4(13), 1-15.
- Taşdan, M. (2008). Çağdaş Eğitim Denetiminde Meslektaş Yardımlaşması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 41(1), 69-92.
- Taymaz, H. (2011). *Eğitim Sisteminde Teftiş*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Taymaz, H. (2015). *İlköğretim ve Ortaöğretim Okul Müdürleri İçin Okul Yönetimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Türk Dil Kurumu. (2015). *Denetim*. <http://www.tdk.gov.tr/> adresinden 01.06.2022 tarihinde erişildi.
- Uçar, R. (2012). İlköğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin Sınıflarındaki Denetim Uygulamalarına İlişkin Görüşleri. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 82-96.
- Uygur, M. (2020). Sınıf Öğretmenlerinin Ders Denetimine İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi. *Journal of Social Sciences and Education*, 3(1), 400-411.
- Ünal, S; Ümmet, D. ve İnal, A. (2010). İlköğretim Okullarında Yapılan Denetimlerde Müfettişlerin Tutum ve Davranışlarının Öğretmenler Tarafından Değerlendirilmesi. *II. Uluslararası Katılımlı Ulusal Eğitim Denetimi Sempozyumu 23-25 Haziran 2010* İçinde (s. 494-500). Kütahya: Tüm Eğitimciler ve Müfettişler Sendikası (TEM-SEN).
- Yeşil, D. ve Kış, A. (2015). Okul Müdürlerinin Ders Denetimi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2(3).
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (10. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz K. (2009) Okul Müdürlerinin Denetim Görevi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 19-35.
- Yılmaz, M. (1998), İlköğretim Okullarında Ders Teftişinde Karşılaşılan Sorunlar. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Doç. Dr. İnalet Pehlivan). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 7 - Number: 23 p. 269-274, Spring 2023

Finansal Sömürü: Ölçek Uyarlama Çalışması* ** Financial Exploitation: Adaptation to Scale

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1190751>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
17.10.2022

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
09.02.2023

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.03.2023

Asya Studies

Dr. Öğr. Üyesi Şafak Sönmez Soydaş
Gümüşhane Üniversitesi, İrfan Can
Köse Meslek Yüksekokulu, Mülkiyet
Koruma ve Güvenlik Bölümü
safaksoydas@gumushane.edu.tr

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0002-7174-8652>

*“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır.

** Bu makale, Gümüşhane Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 22.06.2022 tarih ve E-95674917-108.99-101787 belge numarası onayı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Öz

Son yıllarda yapılan araştırmalar, yetişkinlerin finansal sömürsünün büyük bir sorun haline geldiğini göstermiştir. Çoğunlukla, bu araştırmalar güvenin kötüye kullanılması, zorlama ve mali yetersizlik hakkında toplanan veriler ile değerlendirilmiştir. Aldatma, korkutma ve tehditler dâhil olmak üzere psikolojik istismar, her zaman finansal sömürüye neden olan faktörler arasında gösterilmektedir. Çalışmada, yabancı dilde ortaya konulmuş olan finansal sömürü ölçeğinin Türkçeye çevrilerek geçerlik ve güvenilirliğinin test edilmesi hedeflenmiştir. Bireylerin finansal sömürü düzeyini ölçen ulusal yazında geçerlik ve güvenilirliği kanıtlanmış bir ölçme aracı bulunmaması nedeniyle bu araştırmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. İngilizceye çevirisi yapılan finansal sömürü nihai ölçeği, Gümüşhane'nin Köse ilçesinde yaşayan ve çiftçilikle geçimini sağlayan 18 yaş üstü 126 bireye uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda orijinalinde 12 soru ve 5 boyuttan oluşan ölçek 10 soru ve 3 boyut olarak Türkçeye uyarlanmıştır. Doğrulamalı faktör analizi neticesinde ölçeğin uyum iyiliği değerleri; $x^2/sd= 2,98$, $GFI= 0,886$, $AGFI= 0,809$, $CFI= 0,825$, $RMSEA= 0,08$, $SRMR= 0,067$ şeklinde bulunmuştur. Kabul edilebilir seviyede sonuçlar elde edilmiş olup uyum iyiliği değerleri elde edilen sonuçların makul seviyede ve mükemmel uyum ölçütleri aralığında olduğunu göstermektedir. Hesaplamalar sonucu ölçek iç tutarlılık katsayısı (güvenilirlik katsayısı) da ölçeğin kabul edilebilir seviyede olduğunu göstermektedir ($\alpha=0,79$). Tüm bu bulgular ışığında İngilizce geliştirilmiş olan “Finansal Sömürü Ölçeği”nin ülkemizde de geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Finans, Finansal Sömürü, Finansal Açıklık

Abstract

Recent studies have shown that the financial exploitation of adults has become a major problem. For the most part, these studies have been evaluated with data collected on abuse of trust, coercion, and financial inadequacy. Psychological abuse, including cheating, intimidation and threats, is always shown among the factors that cause financial exploitation. In the study, it was aimed to test the validity and reliability of the financial exploitation scale, which was put forward in a foreign language, into Turkish. It is thought that this research will contribute to the literature since there is no measurement tool with proven validity and reliability in the national literature measuring the level of financial exploitation of individuals. The final scale of financial exploitation, which was translated into English, was applied to 126 individuals over the age of 18 who live in the Köse district of Gümüşhane and earn their living by farming. As a result of the analysis, the scale, which originally consisted of 12 questions and 5 dimensions, was adapted into Turkish as 10 questions and 3 dimensions. As a result of confirmatory factor analysis, the goodness of fit values of the scale; $x^2/sd= 2.98$, $GFI= 0.886$, $AGFI= 0.809$, $CFI= 0.825$, $RMSEA= 0.08$, $SRMR= 0.067$. Acceptable results were obtained, and the goodness-of-fit values show that the results obtained are at a reasonable level and in the range of perfect fit criteria. As a result of the calculations, the scale's internal consistency coefficient (reliability coefficient) also shows that the scale is at an acceptable level ($\alpha=0.79$). In the light of all these findings, the “Financial Exploitation Scale” developed in English is considered to be a valid and reliable scale in our country as well.

Keywords: Finance, Financial Exploitation, Financial Openness

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Soydaş, Ş. S. (2023). Finansal Sömürü: Ölçek Uyarlama Çalışması. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7(23), 269-274.

GİRİŞ

Son yıllarda teknolojinin de etkisiyle toplumun tüm kesimlerinde özellikle yaşlı yetişkinlerde finansal mağduriyetlerin sayısı bir hayli artmaktadır. Bu anlamda yaşlı yetişkinlerin finansal sömürüye karşı duyarlılığı ve finansal becerilerdeki eksikliklerinin belirlenmesi gerekmektedir. Son yıllardaki kayıtlar göz önüne alındığında özellikle yaşlı nüfusun mali anlamda mağduriyetindeki artışlar, finansal sömürü kavramının giderek daha önemli bir duruma gelmesine neden olmuştur (Lichtenberg, Tocco, Moray ve Hall, 2021: 1).

Nüfusun yaşlanması ve yaşlıların artan odaklanma sorunu, yaşlı insanların sömürüsü ile paraleldir. İnsanlar yaşlandıkça genellikle aile üyelerine giderek daha fazla bağımlı olurlar ve yaşlıların mali durumu ve diğer varlıkları aileler içinde bir çekişme alanı hâline gelebilir (WHO/INPEA, 2002; Wilson, Tilse, Setterlund, Rosenman, 2009: 156).

Tüketici Mali Koruma Bürosu'na (2019) göre, yalnızca 4 yıl (2013–2017), hem mevduat kurumları hem de finansal hizmetler işletmeleri, dört kat daha fazla Şüpheli Faaliyet Raporu sunmuştur. Bu raporların neredeyse %70'i 60 yaş üstü bireylere yönelik ve %33'ü 80 yaş üstü kişiler içindir. Bu konuyu ele almanın zorluklarından biri, bilişsel düşüşün finansal kapasiteyi (yani finansal yürütmeyi) nasıl etkilediğinin açık bir şekilde tanınmamasıdır (Consumer Financial Protection Bureau, 2019). (Amerika Federal Ticaret Komisyonu verileri, 2022) göre, tüketicilerin bir önceki yıla göre yüzde 70'ten fazla bir artışla 2021'de dolandırıcılık nedeniyle 5,8 milyar dolardan fazla kaybettiğini açıklamıştır. Tüketiciler tarafından bildirilen mali kayıplar 2020'de 1,2 milyar dolar iken 2021 yılında bildirilen 2,3 milyar dolardan fazla kayıp, sahtekâr dolandırıcılıklarından kaynaklanmıştır. Çevrim içi alışverişte ise tüketicilerden bildirilen kayıplarda 2020'de 246 milyon dolardan yaklaşık 392 milyona ulaştığı görülmüştür.

Adli sicil raporlarında bakıldığında, Türkiye'de 2020 yılında dolandırıcılık vakası 483.163 tı iken, 2021 yılında bu rakamın 642.655 tı'ye yükseldiği görülmektedir (Adli istatistikler, 2021). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaşlı nüfus diğer gelişmiş ülkelere göre fazla olmasa da özellikle tarım ile uğraşan bireylerin belirli bir yaşın üzerinde olduğu ve bu çiftçilerin eğitim durumunun diğer sektörlerle bakıldığında düşük olduğu görülmektedir. Eğitim durumu ve yaş kriterleri beraber değerlendirildiğinde finansal sömürüye maruz kalma riskleri oldukça yüksek görünmektedir.

Bu çalışmanın amacı yabancı dilde oluşturulan Finansal Sömürü Ölçeği'nin, Gümüşhane'nin Köse ilçesinde tarımla uğraşan çiftçiler üzerinde geçerlik ve güvenilirliğini incelemektir. Bu çalışmada ayrıca, tarım ile uğraşan çiftçilerin mevcut finansal durum, eğitim durumu, yalnız yaşayıp yaşamadıkları, mali sorunlar yaşayıp yaşamadıkları gibi soruların anlamlılığına da bakılmıştır.

LİTERATÜR TARAMASI

Lichtenberg vd., (2021), Finansal sömürü riskini değerlendirmek amacıyla yeni bir ölçek olan Finansal Sömürü Ölçeği oluşturmak ve kanıt sağlamak için finansal karar vermeyi bağlamsal bir çerçevede açıklamışlardır. Çalışmada 60 yaş ve üzeri 258 katılımcı dâhil edilerek Finansal Sömürü Ölçeği'ni uygulanmış ve sonuç olarak hafıza şikâyetleri olan yaşlı yetişkinlerin, algılanan finansal kırılganlık değerlendirmesine ihtiyaç duymakta olduğunu kanıtlamışlardır.

Phelan, O'Donnell ve McCarthy (2021), Çalışmalarında, beş ulusal bankada bireylerin finansal kötüye kullanım algılarını ve deneyimlerini araştırmışlar. Kullanılan veriler İrlanda Cumhuriyeti'ndeki 20 banka yöneticisinden ve Ulusal Koruma Komitesi'nin beş üyesinden toplanmıştır. Bulgular ise ek eğitim ve öğretim yoluyla bankaların tepkilerini artırma ihtiyacı olduğuna işaret ederek finansal yetkilendirme, yaşlı ayrımcılığına yanıt verme, finansal kararların sonuçları ve finansal istismar türleri konusunda kamuoyunun farkındalığı ve ayrıca bunun sağlanması ile ilgili toplumsal inançlarda bir değişikliğe ihtiyaç olduğunu ortaya koymuşlardır.

Wendt, Bagshaw, Zannettino ve Adams (2013), çalışmalarında, yaşlıların aile üyeleri tarafından mali istismarının karmaşıklığını gösteren bir vaka çalışması sunmuşlardır. Yaşlı insanların ve sosyal bakım uzmanlarının neden aile üyelerinin davranışlarını istismar olarak algılamadıklarına, tanımlamadıklarına veya bu konuda konuşurken rahatsızlık duymadıklarına dair yeni bir anlam sağlamaktadır. Çalışma sonucunda yaş ayrımcılığı ve cinsiyet ilişkilerinin uygulamalarını ve sonuçlarını dikkate alan teorik açıklamalara doğru ilerleyen finansal istismar hakkında yeni anlayışlara yol açabileceğini savunmuşlardır.

Greene (2022), Amerika Birleşik Devletleri'ndeki yaşlıların finansal istismarının mevcut durumunu, risk faktörleri ve önleme stratejileri ve klinik finansal kapasite değerlendirmelerine yönelik

yarı yapılandırılmış bir yaklaşımla birlikte yaşlıların finansal istismarının kullanımına yönelik bir klinisyen tarafından uygulanan tarama anketi oluşturmuştur.

Bagshaw, Wendt, Zannettino ve Adam (2013), çalışmalarında, iki ulusal çevrim içi anketten elde edilen verileri kullanarak yaşlıların finansal sömürüsüne ilişkin bilgi ve anlayışları ile yaşlıların ve ait oldukları aile üyelerinin finansal istismara ilişkin görüşlerini ve deneyimlerini araştırmışlardır. Bulgular ise birçok yaşlı insanın, özellikle zihinsel kapasitelerinde azalma yaşadıklarında, finansal refahlarına yönelik potansiyel risklerin farkında olmadığını ortaya koymuştur.

Phelan, Fealy ve Downes (2017), İrlanda yaşlıları koruma ulusal merkezinde, yaşlı kişilerin korunması ulusal hizmetleri tarafından yaşlı yetişkin mali sömürü tedbirinin uygunluğunu belirlemek için 52 yaşlı ile yaptığı araştırmada Yaşlı Yetişkin Mali Sömürü Tedbirini kullanımını içeren küçük bir pilot çalışmadan elde edilen bulgular, tek bir kişide birden fazla olası mali sömürü vakasını tanımlamanın yanı sıra, yaşlılarda daha yüksek bir finansal sömürü şüphesi olduğunu ortaya çıkarmıştır.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada Lichtenberg vd. tarafından 2021 yılında oluşturulmuş olan “Finansal Sömürü Ölçeğinin” Türkçe geçerlik ve güvenilirliğini değerlendirmek amaçlanmıştır. Ölçek çalışması, Gümüşhane'nin Köse ilçesinde yaşayan ve çiftçilikle geçimini sağlayan 18 yaş üstü 126 kişi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır ve açıklayıcı özellikte sonuçlar ortaya çıkarılmıştır. Örneklem büyüklüğü belirlenirken, geçerlik ve güvenilirlik analizi çalışmalarda kullanılan ölçekteki ifade sayısının 10 katı yeterli görülmektedir (Alpar, 2016: 529). Yani asıl ölçekte 12 soru yer aldığı için en az 120 kişilik katılımcı sayısının bu çalışma için yeterli olacağı düşünülmüştür. Veriler kontrol edilirken 2 anket sorusu araştırmanın özelliklerini sağlamadığı için değerlendirme dışı bırakılmıştır.

Araştırma verileri 2022 yılının mayıs ve haziran ayları içerisinde saha çalışması ile doğrudan çiftçilerden toplanmıştır. Ölçek formu; kişisel bilgi formu, “Finansal Sömürü Ölçeği” olmak üzere 2 kısımdan oluşmaktadır.

Doğrulamalı faktör analizi için Amos 22 kullanılmıştır. Girdilerin düzenlenmesi, tanımlayıcı analizler, cronbach alfa ve korelasyon analizleri için ise SPSS 25 kullanılmıştır. Ölçeğin geçerlik aşamasında dil ve içerik geçerliği, yapı ve bağlam geçerliği test edilmiştir. Güvenilirlik aşamasında ise iç tutarlılık katsayısını açıklayan cronbach alfa çıktıları değerlendirilmiştir. Daha önce geliştirilen “Finansal Sömürü Ölçeği” ilk olarak alanında uzman kişiler tarafından İngilizceden Türkçeye çevrilmiştir. Ölçek formu orijinal hâli ile karşılaştırılarak tekrar bir değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Bu değerlendirme neticesinde ölçeğin Türkçeye çevrilmiş hâli orijinal ölçekle benzer olduğu anlaşılmıştır. İkinci olarak ölçeğin geçerliği değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Amos 22, programı ile doğrulamalı faktör analizi yapılmıştır. Değerlendirilmesi yapılan “Finansal Sömürü Ölçeği” güvenilirliği kapsamında SPSS 25 programı kullanılarak ölçeğin ve boyutlarının cronbach alfa değerlerine bakılmıştır. Ölçeğe ait cronbach alfa değeri ve faktör yükleri Tablo 3’de verilmiştir. Karagöz’e (2016: 91) ve Karagöz ve Bardakçı’ya (2020: 245) göre alfa değeri 0,00-0,40 arasında ise ölçeğin güvenilir olmadığı; 0,40-0,60 arasında ise ölçeğin düşük de olsa güvenilir olduğu; 0,60-0,80 arasında ise ölçeğin oldukça güvenilir olduğu; 0,80-1,00 arasında ise ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğu ifade edilmiştir.

Etik Kurul Beyanı

Kurul Adı : Gümüşhane Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu
Karar Tarihi : 22/06/2022
Belge Numarası : 2022/4

BULGULAR

Bu bölümde çalışmamıza katılan, katılımcılar ile ilgili açıklayıcı bilgiler, Finansal Sömürü Ölçeği için doğrulamalı faktör analizi ve standart katsayıları, ölçeğe ait doğrulamalı faktör analizi uyum göstergeleri, ölçeğe ait cronbach alfa değerlerine ait bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcılara Ait Tanımlayıcı Bulgular

Değişken		n	%
Cinsiyet	Kadın	12	9,5
	Erkek	114	90,5
Yaş	18-29	16	12,7
	29-40	33	26,2
	40-51	26	20,6
	51 ve üstü	51	40,5
	İlkokul	53	42,1
Eğitim Düzeyi	Lise	38	30,2
	Üniversite	21	16,7
	Yüksek Lisans	14	11,1
Yalnız Yaşama Düzeyi	Doktora	-	-
	Evet	27	21,4
	Hayır	99	78,6
Hafıza Kaybı	Evet	44	34,9
	Hayır	82	65,1
Toplam		126	100

Tablo 1’de ölçeğe katılanlara ait açıklayıcı bilgiler gösterilmiştir. Çalışmamızda yer alan cevaplayıcıların %90,5’i erkek ve %9,5’i kadındır. Kadın katılımcıların sayısının az olması, çalışmaya katılmak istememelerinden kaynaklanmaktadır. Katılımcıların yaşları %40 ile en fazla 51 ve üstü yaş grubu arasındadır. 51 ve üstü yaş grubunun sayısının fazla olması finansal anlamda bilgi eksikliği finansal sömürüye maruz kalıp kalmama açısından önemlidir. Ayrıca katılımcıların %21,4’si yalnız yaşamakta ve %44’ü ise bir yıl öncesine göre hafızalarında gerileme olduğunu ifade etmişlerdir. Literatüre bakıldığında yalnız yaşamak ve hafıza kaybı finansal sömürüye maruz kalıp kalmama açısından değerlendirilmelidir.

Yapılan analizler neticesinde uyum kriterlerini iyileştirmek için orijinal ölçekteki 3. (Paranızı günlük olarak kim yönetiyor), 8. (Başkalarıyla ne sıklıkla konuşuyor veya düzenli olarak ziyaret ediyorsunuz soruları ölçekten çıkartılmış ve ölçeğin 9 ve 10. maddeleri arasında ilişki testi oluşturularak analiz yinelenmiştir.

Tablo 2: Finansal Sömürü Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi

Model Uyum Değerleri	Uyum İndeksleri	Model Uyum Değerleri
x ² /sd		2,98
GFI		0.886
AGFI		0.809
CFI		0.825
RMSEA		0,08
SRMR		0.067
TLI (NNFI)		0.802

15’ten fazla uyum iyiliği ölçütleri indeksi hakkında açıklamalar olmakla birlikte; farklı görüşler ile farklı bilgiler tartışmalıdır (Garver ve Mentzer, 1999: 33-57; Gerbing ve Anderson, 1985: 71; Lacobucci, 2010: 90-98). Araştırmamızın raporlama aşamasında yazında en çok ele alınan uyum indekslerinden x²/sd, GFI, AGFI, CFI, RMSEA, SRMR ve TLI değerleri esas alınmıştır. Yani ölçeğe değerlere bakıldığında; x²/sd= 2,98, GFI= 0,886, AGFI= 0,809, CFI= 0,825, RMSEA= 0,08, SRMR= 0,067 ve TLI=,802’dir. Çalışmanın modeline ait değerler Tablo 2’de uyum ölçütlerine göre incelendiğinde değerler kabul edilebilir uyuma sahiptir.

Tablo 3: Nihayi Finansal Sömürü Ölçeğinin Faktör Yükleri ve Cronbach Alfa Değeri

Madde		Faktör Yükü			Cronbach Alfa
		1	2	3	
1	Bazı şeyleri ödemek için yeterli paranız olduğu konusunda ne kadar endişelisiniz?	0,81			
2	Genel olarak, mali durumunuzdan memnun musunuz?	0,80			
11	Finansal kararlarınız ve/veya işlemlerinizi konusunda ne sıklıkla endişeli hissediyorsunuz?	0,73			
9	Finansal kararlar, işlemler veya planlar hakkında konuşabileceğiniz birinin olmasını ne sıklıkla istersiniz?	0,60			
6	Son zamanlarda verdiğiniz finansal kararlar hakkında ne sıklıkla endişeleniyorsunuz?		0,82		0,79
10	Finansal kararlarınız ve/veya işlemlerinizi konusunda ne sıklıkla endişeli hissediyorsunuz?		0,80		
5	Büyük finansal kararlar alırken kendinize ne kadar güveniyorsunuz?		0,71		
4	Para yönetiminden memnun musunuz?		0,50		
12	Şu anda birinin sizin izniniz olmadan paranızı almak veya kullanmak istemesi ne kadar olasıdır?			0,76	
7	Şu anda birinin sizin izniniz olmadan paranızı almak veya kullanmak istemesi ne kadar olasıdır?			0,49	

Tablo 3'te Finansal Sömürü Ölçeği'ne ait cronbach alfa değeri ve faktör yükleri gösterilmiştir. Bu değerlere bakıldığında ölçeğin kabul edilebilir düzeyde güvenilir olduğu görülmektedir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Lichtenberg vd. (2021), tarafından geliştirilen Finansal Sömürü Ölçeği'nin alanında uzman kişiler ile Türkçeye çevrilerek kültürümüzde kullanılması geçerli ve aynı zamanda güvenilir bir ölçme aracı olduğu, yapılan analizlerle ortaya konulmuştur. Bu ölçek, Köse İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü çiftçi kayıt sitemine kayıtlı, fiilen çiftçilik yapan ve belli düzeyde kazancı olan bireyler üzerinde gerçekleştirilmiş olup dolayısıyla geçerlik ve güvenilirliği bu grup üzerinde ispatlanmıştır. Hâlihazırda finansal sömürü ölçeği gibi bir ölçme aracının bulunmaması sebebiyle Türkçe geçerlik ve güvenilirliği yapılan bu ölçeğin ulusal literatüre önemli bir katkı sunacağı düşünülmektedir. Daha sonra yapılması düşünülen çalışmalarda Finansal Sömürü konusu tek başına çalışılabileceği gibi farklı ana kütle ile de çalışılabilir. Araştırmanın kısıtları ise tarım ile uğraşan çiftçilerin hem eğitim düzeyinin batılı ülkelere göre çok düşük olması hem de kadın çiftçilerimizin içinde bulunduğu toplumsal ve kültürel durumundan dolayı mevcut çalışmaya katılmak istememesidir.

Yazarlık Katkısı

Çalışma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Kurul Adı : Gümüşhane Üniversitesi Etik Kurulu

Karar Tarihi : 22/06/2022

Belge Numarası : 2022/4

KAYNAKÇA

- Adli İstatistikler (2021). <https://adlisicil.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/310520221416422021H%C4%B0ZMETE%C3%96ZELK%C4%B0TAP.pdf> adresinden 14.09.2022 tarihinde erişildi.
- Alpar, R. (2016). *Spor, Sağlık ve Eğitim Bilimlerinden Örneklerle Uygulamalı İstatistik ve Geçerlik-Güvenirlilik*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Amerika Federal Ticaret Komisyonu Verileri (2022). <https://www.ftc.gov/news-events/news/press-releases/2022/02/new-data-shows-ftc-received-28-million-fraud-reports-consumers-2021-0> adresinden 22.02.2022 tarihinde erişildi.
- Bagshaw, D., Wendt, S., Zannettino, L. & Adam, V. (2013). Financial Abuse of Older People by Family Members: Views and Experiences of Older Australians and their Family Members. *Australian Social Work*, 66(1), 86-103.
- Consumer Financial Protection Bureau (2019). *Suspicious Activity Reports on Elder Financial Exploitation: Issues and Trends*. Washington, DC: CFPB).
- Garver, M. S. & Mentzer, J. T. (1999). Logistics Research Methods: Employing Structural Equation Modeling to Test for Construct Validity. *Journal of Business Logistics*, 20(1), 33-57.
- Gerbing, D. W. & Anderson, J. C. (1985). The Effects of Sampling Error and Model Characteristics on Parameter Estimation for Maximum Likelihood Confirmatory Factor Analysis. *Multivariate Behavioral Research*, 20(3), 255-271.
- Greene, A. J. (2022). M. D. Elder Financial Abuse and Electronic Financial Instruments: Present and Future Considerations for Financial Capacity Assessments. *Am J of Geriatric Psychiatry*, 30(1), 90-106.
- Karagöz Y. & Bardakçı, S. (2020). *Bilimsel Araştırmalarda Kullanılan Ölçme Araçları ve Ölçek Geliştirme*. Ankara: Nobel Akademik.
- Karagöz, Y. (2016). *SPSS ve AMOS Uygulamalı İstatistiksel Analizler*, (Güncellenmiş 2. Basım). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Lacobucci, D. (2010). Structural Equations Modeling: Fit Indices, Sample Size, and Advanced Topics. *Journal of Consumer Psychology*, 20(1), 90-98.
- Lichtenberg, P. A., Tocco, M., Moray, J. & Hall, L. (2021). Examining the Validity of the Financial Exploitation Vulnerability Scale. *Clinical Gerontologist*, 44(5), 585-593.
- Phelan, A., Fealy, G. & Downes, C. (2017). Piloting the Older Adult Financial Exploitation Measure in Adult Safeguarding Services. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 70(2017), 148-154.
- Phelan, A., O'Donnell, D. & McCarthy, S. (2021). Financial Abuse of Older People by Third Parties in Banking Institutions: A Qualitative Exploration. *Ageing & Society*, 0(2021), 1-22.
- Wendt, S., Bagshaw, D., Zannettino, L. & Adams V. (2013). Financial Abuse of Older People: A Case Study. *International Social Work*, 0(0) 1-14.
- WHO/INPEA (2002). *Missing Voices: Views of Older Persons an Elder Abuse*. Geneva: World Health Organization.
- Wilson, J., Tilse, C., Setterlund, D. & Rosenman L. (2009). Older People and Their Assets: A Range of Roles and Issues for Social Workers. *Australian Social Work*, 62(2), 155-167.

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 7 - Number: 23 p. 275-287, Spring 2023

Kentlerde İyi Olma Halini Destekleyen Bütünsel Kentsel Tasarım Yaklaşımı*

A Holistic Urban Design Approach Supporting Well-Being in Cities

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1224710>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
26.12.2022

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
30.03.2023

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.03.2023

Asya Studies

Dr. Öğr. Üyesi Filiz Çetinkaya Karafakı
Ankara Üniversitesi, Beypazarı
Meslek Yüksekokulu, Turist
Rehberliği Programı
filizcetinkaya@gmail.com

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0001-6710-4224>

Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem Çetin
Yaşar Üniversitesi, Mimarlık
Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre
Tasarımı Programı
cigdem.cetinkaya@yasar.edu.tr

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0002-0585-6989>

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Öz

Bugün başta yoğun insan ve araç aktivitesi olmak üzere birçok sorun ile başa çıkmak zorunda kalan kentlerde yaşayan insanların fizyolojik ve psikolojik sağlığını korumak oldukça güç hale gelmiştir. Kentler; modern, büyük ancak kapladığı alanın ve yakın çevresinin büyük bir kısmının verimsiz topraklardan oluştuğu, doğal çevresi ile ilişkisinin tamamen koparıldığı alanlar haline dönmüştür. Nüfus artışı ve göç hareketleriyle de milyonlarca arazi her geçen yıl kırsal alandan kentsel alana katılmaktadır. Bu durum, kentte birçok olumsuzluğu beraberinde getirmektedir. Sosyal yaşam ve eğitim olanaklarına ulaşma zorluğu, trafik problemi, çarpık kentleşme, doğal kaynaklar ve hava kirliliği, güvenlik sıkıntısı vb. problemler her geçen yıl artmaktadır. Tüm bunlarla savaşılan ancak eğitim, sağlık, sosyal hayat gibi getirilerinden dolayı kentte yaşamak zorunda olan insanoglu kentlerin sahip olduğu bu koşullarda salgın hastalıklarla, kanser çeşitleriyle, kalp-damar rahatsızlıklarıyla, obeziteyle ve bunlar gibi fizyolojik rahatsızlıklarla ayrıca depresyon, kaygı bozukluğu, konsantrasyon eksikliği gibi psikolojik rahatsızlıklarla yüz yüze gelmektedir. Dolayısıyla kentler, bireyin sağlıklı ve iyi olma halini tehdit eden yapılarla dönüşmektedir. Bu çalışma, kentlerin ve dolayısıyla kentlinin yüz yüze kaldığı bu problemlere çözüm olabilecek bütüncül ve disiplinler bir yaklaşım önermektedir. Çalışma, kent insanının kent tasarımının merkezine alınması ve kent insanının çok yönlü gereksinimleriyle kent içinde mutlu edilmesini amaçlayan çözüm yollarının bulunması gerekliliğini vurgulamaktadır. Ayrıca bu çalışma, sosyo-mekânsal bir çerçeveden bakıldığında, doğru kentsel tasarım politikalarıyla kentlinin iyi olma halinin desteklenebileceğini savunmaktadır. Çalışmada kentlerde sağlıklı ve iyi olma halini bozan, fiziksel kent bileşenlerine bağlı kentsel sorunlar Ankara kenti özelinde örneklendirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kentsel Tasarım, Kent ve Kentli Sağlığı, İyi Olma, Disiplinlerarası Yaklaşım, Sosyo-Mekânsal Yaklaşım, Ekolojik Kent

Abstract

Today, it has become very difficult to protect the physiological and psychological health of people living in cities that have to deal with many problems, especially intense human and vehicle activity. Cities; It has turned into a modern, large area where most of the area it covers and its immediate surroundings are made up of unproductive lands, and its relationship with its natural environment has been completely cut off. With population growth and migration movements, millions of lands are joining the urban area from the rural area every year. This situation brings with it many negativities in the city. Difficulty in accessing social life and educational opportunities, traffic problems, unplanned urbanization, natural resources and air pollution, security problems, etc. The problems are increasing every year. Fighting all these, but having to live in the city due to the benefits such as education, health and social life, human beings suffer from epidemic diseases, cancer types, cardiovascular diseases, obesity and physiological disorders such as these, as well as psychological disorders such as depression, anxiety disorder, lack of concentration, in these conditions of cities. is facing ailments. Therefore, cities are turning into structures that threaten the health and well-being of the individual. This study proposes a holistic and disciplinary approach that can be a solution to these problems that cities and therefore citizens face. The study emphasizes the necessity of putting urban people at the center of urban design and finding solutions that aim to make urban people happy in the city with their multi-faceted needs. In addition, this study argues that when viewed from a socio-spatial perspective, the well-being of the citizens can be supported with the right urban design policies. In the study, urban problems related to physical city components, which disrupt the state of health and well-being in cities, were exemplified in the city of Ankara.

Keywords: Urban Design, Urban and Urban Health, Well-Being, Interdisciplinary Approach, Socio-Spatial Approach, Ecological City

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Çetinkaya Karafakı, F. & Çetin, Ç. (2023). Kentlerde İyi Olma Halini Destekleyen Bütünsel Kentsel Tasarım Yaklaşımı. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7(23), 275-287.

GİRİŞ

19. yüzyıl sanayi devrimi ile dünyada birçok konuda olduğu gibi kentlerde de sosyolojik farklılıklar meydana gelmiş, bu değişimler paralelinde kentlerin fiziksel yapıları da değişime ayak uydurmakta gecikmemiştir. Son yüzyılın getirdiği yeni buluşlar, üretime katkıda bulunurken, kentlerin bu üretimi karşılamak üzere genişlemesine ve kentler arasındaki ticari odaklı iletişimin artmasına zemin hazırlamıştır. Daha sonraları “sanayi kentleri” olarak adlandırılacak bu yeni düzende, kentler hammaddenin üretildiği endüstri tesislerini merkez alan, ulaşımı bu noktalara göre düzenleyen (Swingewood, 1998), tek odaklı yaşam alanlarına dönüşmüştür. Sadece fiziksel değil, sosyo-fiziksel olarak da birçok problemi beraberinde getiren bu süreçte, ekonomik olanaklar ve sağlık koşullarının kırsala göre daha iyi olması nedeniyle kentlere olan kontrolsüz göçler, kentlerin kültürel, sosyolojik, morfolojik ve estetik herhangi bir kaygı gözetmeksizin büyüyen distopik yapılar olmasına yol açmıştır. Bu soruna çözüm arayan ve alternatif şehircilik yöntemleri bulmak üzere çalışan Fransa’da Fourier, Cabet ve İngiltere’de Owen ve William Morris gibi düşünürler yanı sıra, gelişmeler doğrultusunda planlama önerileri geliştiren Arturo Soria y Mata, Georges Eugene Hausmann ve George Pullman gibi şehir plancıları bu dönemin önemli isimlerindedir (Mumford, 2007; Kartal ve Kartal, 2020).

20. yüzyıla girilirken, dünya metropollerinin nüfusları büyük bir patlama yaşamıştır. Örneğin; Londra nüfusu 900 binden 4,5 milyona çıkmış ve kentte artan sanayileşmeyle birlikte kırsal özellikler ve doğal güzellikler kaybedilmiştir. Kentli insanın sağlıklı ve mutlu yaşam hakkına ulaşmasında ciddi sıkıntıların oluşmasına sebep olan bu durum sonucunda yeni arayışlara gidilmiş ve zamanla sanayi kentlerinden ideal kent anlayışına doğru bir evrim başlamıştır (Yücel, 2020). Özellikle ABD ve İngiltere’de 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl ilk yıllarında Güzel Şehir (City Beautiful) hareketi ve Bahçeşehir (Garden City) düşüncesi, Ebenezer Howard’ın “Bahçe Kent” tasarımı, Le Corbusier’in “Radiant Kent” ve Frank Lloyd Wright’ın “Broadacre Kent” tasarımları modernist yaklaşım önerileri olarak öne çıkmaktadır (Yücel, 2020).

Kentlerin planlamasında yaşanmaya başlanan bu evrimin, kent genelinde hissedilir olması zaman almıştır. Özellikle yaşlı kentlerde kent bileşenlerinden olan konut yapıları, sanayi yapıları, sağlık yapıları, eğitim yapıları, açık-yeşil alanlar vb. ile bu yapıları birbirine bağlayan güzergahların kısa sürede ideal kent anlayışına göre yeniden yapılandırılması mümkün olmamıştır. Ancak insani yaşam hakkı için ideal kent anlayışını benimseyen ülkelerin kentsel dönüşümlerde ve kente eklenen yeni yapılarda bu anlayışın tasarım kriterlerini göz önünde bulundurması önemlidir. Günümüz kentleri ise gün geçtikçe artan nüfus ve yanlış kent politikaları nedeniyle kentlinin sosyal, mekânsal ve ekonomik yönden zorluklarla mücadele ettiği yaşam alanlarına dönüşmektedir. Öyle ki Lewis Mumford kentleri, insan neslini bozucu etkisi olan alanlar olarak tanımlamaktadır (Mumford, 1956: 1142). Kentlinin üzerinde hissettiği sosyal baskı ve sağlıksız yaşam koşulları sonucu insanların çoğalmalarını sınırlandırmaları gerektiği görüşünün gün geçtikçe yaygınlaşması Mumford’un bu görüşünü destekler niteliktedir. Kentlerin yemyeşil ve masmavi bir dünya üstünde gri bir leke şekline dönmesi ve bu lekenin her yöne doğru istemsiz ve plansız olarak büyümesi insan sağlığını tehdit eden en büyük tehlikedir.

Kentleşmenin bu denli hızlı olmadığı dönemlerde kent sağlığı köy veya kasaba sağlığından daha öncelikli bir konu değildir. Ancak kentlerin ekolojik döngüler ve insan sağlığı üzerindeki yıkıcı etkisinin zamanla artması durumun ciddi bir kent ve sağlık sorunu olarak karşımıza çıkmasına sebep olmuştur. Kentler binalar, yollar, meydanlar, büyük-küçük otopark alanları, sanayi alanları gibi alanlarla tamamıyla asfalt ve beton kaplı yaşam alanları haline dönüşmektedir. Göç mahalleleri bu mahalleleri yenilemek ve kente entegre etmek için yapılan imar faaliyetlerinden çok daha hızlı gelişerek kentin değersizleşmesine ve sağlıksızlaşmasına sebep olmaktadır. Gelişmiş ülke örnekleri insan fizyolojik ve psikolojik sağlığını temel alarak tasarlanan kentlerin, kentlerin içinde barındırdığı kentli nüfusun sağlığını desteklemek konusunda daha başarılı olduklarını göstermektedir.

Sağlık insan hayatını etkileyen, insanoğlunun en çok ihtiyaç duyduğu kavramlardan bir tanesidir. Sağlık tanımı; 1946 yılında Uluslararası Sağlık Konferansı’nda 61 ülke tarafından kabul edilen haliyle ‘sadece hastalık ve sakatlığın olmayışı değil, bedence, ruha ve sosyal yönden tam iyilik hali’ şeklinde yapılmaktadır (World Health Organization, 2014). Daha kapsamlı bir sağlık tanımı ise ‘ırk, din, dil, politik inanç, ekonomik ve sosyal durum ayrımı gözetilmeksizin doğuştan kazanılan temel bir hak’ olarak yapılmakta ve halkın sağlığından devlet yöneticilerini sorumlu tutmaktadır (World Health Organization, 2014). WHO (Dünya Sağlık Örgütü) tarafından belirtilen sağlık kavramına 1948 yılında yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde de yer verilmiştir. Bildirgeye göre; ‘herkesin, kendisi ve ailesinin sağlık ve refahı için beslenme, giyim, konut ve tıbbi bakım hakkı vardır’ (United Nations, 1949; Türkan, 2018: 19). İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi yanında, 1972 yılında Stockholm ve

1992 yılında Rio de Janeiro yapılan Dünya Çevre ve Kalkınma Konferansları; sağlıklı çevrelerde ve yaşam ortamlarında yaşam hakkının güvence altına alınması gerektiğine dikkat çekmiştir. Görülmektedir ki; uluslararası düzeyde sağlık kavramı, insan sağlığı, halk sağlığı ve çevre sağlığı kavramlarının bütünsel bir yaklaşımla ele alınmasını gerekli kılan bir kavramdır (Keleş, 2018: 42). Ayrıca Birleşmiş Milletler Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) 1985 yılında uygulamaya koyduğu 'Sağlıklı Kentler Projesi' kapsamında, sağlıklı kentlerin "herkes için sağlık" ilkesini benimseyen kentler olması gerektiği ve kentte yaşayan herkesin toplumsal, ekonomik, mekânsal, kültürel ve eğitimsel yönden tatmin edici yaşam standartlarında yaşaması gerektiği ortaya konulmuştur (Keleş, 2018: 44).

Türk Dil Kurumu ise sağlığı; 'bireyin fiziksel, sosyal ve ruhsal yönden tam bir iyilik durumunda olması, vücut esenliği, esenlik, sıhhat, afiyet' olarak tanımlamaktadır (TDK, 2022). Bu tanımda geçen 'tam iyilik hali' kavramı; fiziksel, sosyal ve ruhsal iyi olma halini içerdiği için kentin insana getirdikleri ve insandan götürdükleri ile de yakından ilişkilidir.

WHO (Dünya Sağlık Örgütü)'nun yaptığı sağlık tanımının geçmiş yıllarda yetersiz kaldığı, tam olarak sağlıklı olma durumuna uyan hiçbir insanın veya hiçbir toplumun bulunmadığı bir gerçektir. Elbette Dünya Sağlık Örgütü bu tanım ile sağlıklı olma yolunda insanlara ve toplumlara hedefler koymaktadır. Ancak edinilen kent deneyimleri göstermiştir ki sağlıklı bir hayata ulaşmanın yolu tekil insan odaklı değil; toplum odaklı çabalardan geçmektedir. 1978 yılında yayımlanan Alma Ata Bildirgesi; temel sağlık hizmetlerinin tanımlanması, 1974 yılında yayımlanan La Londe Raporu ve 1986 yılında 1. Uluslararası Sağlığın Teşviki ve Geliştirilmesi Konferansı'nda kabul edilen Ottawa Sözleşmesi halk sağlığı anlayışını sağlık sektörüne kazandırmıştır (Tözün ve Sözmen, 2015: 48). Buna göre bireysel sağlığın temin edilme yolu toplumsal sağlıktan geçmektedir.

Kent hayatının, insan sağlığı üzerindeki etkisi anlaşıldığından beri kent tasarlayıcıları bu etkinin olumsuz olmaması üzerine planlar geliştirmektedir. Ancak geçmiş zaman göstermiştir ki tek taraflı verilen bu çaba insan sağlığının devamlılığı için gerekli olan tüm kent bileşenlerini tamamlanamamaktadır. Kentte yaşayan insanın hayatı istemsizce kentte süregelen diğer hayatlarla etkileşmekte ve kent hayatının tümünü içine almaktadır. Dolayısıyla bu noktada konuya çok yönlü bakma zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

Kentsel hayatın insan sağlığını olumsuz etkilememesi için yerel düzen kurucular, yerel yönetimler, sağlık sektörü çalışanları ve en önemlisi hasta, hasta aday ve sağlığını korumak isteyen her kentli insan kent planlama sürecine katılmalıdır. Çünkü sağlıklı kent planlaması çok yönlü ve disiplinlerarası bir konudur. Bu çok yönlülük planlamacılar ve sağlık çalışanlarını beraber çalışmaya iter. Hatta birbiri ile yakın ilişki içinde olmasından dolayı ekolojik mimari tasarımlar, kentteki ticari ve ekonomik hayat, eğitim ve sağlık sektörü gibi sosyal refahı güçlendirecek tüm alanlar bu ortak çalışma platformunda buluşmak zorundadır.

Sağlıklı bir çevrede yaşamak her kentlinin hakkıdır. Pektaş ve Akın, (2010: 30-35)'da kentli hakkı tanımını şu şekilde yapmıştır; 'kentli insanın sahip olduğu insani hakların ve içinde bulunduğu kentin ve üyesi olduğu toplumun kentsel ve çevresel değerleri üzerindeki haklarının tümü'. Kentsel haklar; kentte yaşayan insanların kente ait haklarının neler olduğu konusunda bilgilendirilmelerini ve insanların kentsel mekanlar konusunda alınan kararlarda söz sahibi olmalarını sağlamak üzerine tasarlanmış çok boyutlu haklardır. Kentli insan kent yöneticilerinden sağlıklı bir kent isteme hakkına, sağlık hizmeti veren noktalara ulaşmada güven, konfor ve kolaylık talep etme hakkına, gelişmiş ülkelerde bulunan, yeni geliştirilen teşhis ve tedavi araç ve yöntemlerine erişim talep etme hakkına sahiptir. Kent hakkının tanımlanması konusunda farklı yaklaşımlar söz konusudur. Lefebvre (1996), kent hakkını oeuvre hakkı (kentte yaşama sanatı) ve temellük hakkı (zaman ve mekâna el koymak) olarak detaylandırmıştır. Lefebvre, (1996) gibi Harvey (2012) de kent hakkını; kontrol etme, demokratik katılım, değiştirme ve üretim hakkı (Özdemir Metlioğlu, 2021) olarak çeşitlendirmektedir. Purcell (2002)'ye göre, devletin veya herhangi bir kurumun kentsel mekânın üretimiyle ilgili karar alma sürecinde kentlinin merkezi konumda rol alması, kentlinin temiz hava, temiz su, konut, eğitim, katılım, altyapı, ulaşım, sağlık gibi hizmetlere ulaşımının ihtiyaç temelinde birer hak olduğunu ve kentlinin bu hakkının savunulması gerektiğini söylemektedirler (Eşrefoğlu, 2020).

Kentli hakları uluslararası olarak ele alınması 1980'li yıllara dayanır. Avrupa Kentsel Şartı'nda maddeleştirilen kentli hakları 1992 yılında Strazburg'da kabul edilmiştir. Avrupa Kentsel Şartı 1980-1982 yıllarında Avrupa Konseyi'nce ele alınan "Yerleşmelerde Daha İyi Yaşam" sloganı ile yola çıkmıştır. Sonuçta tüm Avrupa'yı içeren, halkı ve yerel yönetimleri ilgilendiren kentlerde daha iyi bir

yaşamın olabileceğini vurgulayan bir kampanya başlatılmıştır. Ele alınan başlıklar içinde en dikkat çekici maddelerden birkaçı kent çevresinin ve hali hazırda bulunan konutların iyileştirilmesi ve yerleşim birimlerinde sosyal ve kültürel avantajların oluşturulması konularıdır. Konseyin aldığı birçok karar arasında toplumu etkileyecek önemli projelerde halkın fikrini alma gerekliliğinin de altı çizilmiştir. Halk görevlendirdikleri temsilcileri tarafından alınan kararlardan ve düşünülen projelerden haberdar edilmek zorundadır. Ayrıca kent çevresini etkileyecek tüm projeler, halk tarafından araştırılmaya ve kontrol edilmeye izin vermelidir. Yerleşimleri birbirlerinden ayıran bazı özellikler vardır. Yerleşimin bulunduğu bölge, coğrafi konum, nüfus özellikleri, kentin fiziki sınırları, kenti oluşturan parçaların fiziki sınırları, kentin doğal çevresi, kentin sahip olduğu iklim ve bitki örtüsü, kentin tarihi, kentte yaşanan kültürel özellikler, kentin yönetim politikaları bunlardan bazılarıdır. Dolayısıyla kent hakkında alınacak kararlarda kentin kendine has özelliklerini, doğal kaynaklarını ve sonuçta sahip olduğu potansiyellerini içerecek planlamaların yapılması ve zaman zaman bu planların güncellenmesi oldukça önemlidir. Tüm kentliyi kapsayacak bu planlar çok disiplinli olarak çalışılmalı ve bu disiplinler arasında kent ve bölge planlama uzmanları muhakkak bulunmalıdır. Gençler kentin yakın geleceğinin olgun kentlileridir. Dolayısıyla her türlü kent planlamasına gençleri dahil etmek gerekmektedir. Kent içinde kent güvenliği, sağlıklı ulaşım ve kolay dolaşım, yeşil çevre sürdürülebilirliği, kentlerin fiziksel ve kültürel özelliklerinin devamlılığı, güvenli ve sağlam yapı stoğu, kentte yaşayan azınlıkların, engelli, yaşlı, çocuk ve hamile gibi dezavantajlı grupların kentsel hizmetlerden faydalandırılması, kent içinde sık sık yeşil alanlara yer verilmesi, bu alanlarda spor ve boş zaman değerlendirme aktivitelerinin yapılması, kent yönetimine aktif katılım sağlanması ve yönetimin denetlenebilmesi, kentin ekonomik olarak kalkındırılması ve kentin kültürel olarak geliştirilmesi Avrupa Kentsel Şartı'nda ele alınan konular arasındadır (Pektaş ve Akın, 2010: 32).

Halk sağlığını tehdit eden unsurların ortaya konması çoğu zaman güç bir iştir. Çünkü hastalıklar cinsiyete, yaşa, etnik gruba hatta eğitim seviyesine, mesleğe, gelir durumuna göre değişiklik gösterebilir. Bunlar gibi faktörlerden teker teker ya da bir arada etkilenecek ortaya çıkan hastalıkların tespitinde bu faktörler teşhis ve tedaviye başlamak için yol gösterici olurlar. Teşhis ve tedavi sürecinde bu faktörler kent içinde farklı dağılım gösterir. Ancak çoğu kent bu faktörleri göz önünde bulundurmaksızın maddi durumun iyiliğine ya da yetersizliğine ve politik yaklaşımlara göre belirlenmiş sabit kalıplar içine sığdırılmıştır. Oysaki amaç bu faktörleri doğru halk sağlığı planlaması için düşünce ve planlama stratejileri içine almak, uygun politikalar geliştirmek ve yapıcı ve uygulanabilir ekolojik kent planlarına ulaşmak olmalıdır.

Kent tasarımının genellikle fiziksel çevre üzerinde söz hakkı olduğu düşüncesi sosyal çevre, psikolojik çevre, ekonomik çevre, politik çevre gibi kenti oluşturan diğer çevre faktörleriyle beraber düşünüldüğünde çok yetersiz kalmaktadır. Çünkü fiziksel çevre giderek sosyal çevrenin, sosyal çevre ise ekonomik ve politik çevrenin oluşmasında başrol oynar.

Kent çevresi kavramı ile aşağıdaki üç bileşen vurgulanmaktadır;

1. Fiziki çevre: Yapılı çevre (binalar, yollar vb.), doğal çevre (hava, su, toprak, dağ, deniz, ova, ağaçlar vb.) ve enerji türleri (ışık, ısı, ses vb.) ile oluşan çevre,
2. Biyolojik çevre: Tüm canlılar aleminden oluşan çevre,
3. Sosyal çevre: Bireyin yaşamını şekillendiren, birey, aile, akraba, arkadaş kısaca içinde yaşadığı toplumun tümünü içine alan çevredir. İnsanın etkilendiği ve insanın etkilediği birçok ilişki sosyal çevre içinde yaşanmaktadır (Aktur vd., 1998: 58).

Bu üç kent çevresi bileşeni içinde barındırdığı özelliklerle kent içinde yaşayan insanların sağlıklarını yitirmelerine sebep olduğu gibi yine sahip olduğu avantajlarla kentli insanın sağlığını korumasına yardımcı da olabilmektedir. Multidisipliner olarak geliştirilmiş bir kent tasarımı, halk olarak tabir edebileceğimiz kentte yaşayan insanların sağlık problemlerinin bütüne yayılmasını önleyici bir özellik taşıyabilmektedir. Önüne geçilemeyecek olan genetik faktörlerle oluşan hastalıkların görülme sıklığının azalması, hastalığın şiddetinin düşürülmesi, önlenebilen kazalar, sağlıksız yaşam koşulları ve kentin getirdiği yükler sebebiyle baş gösteren psikolojik rahatsızlıkların önüne geçilmesi halk sağlığını önemseyen kentsel tasarımlarla sağlanabilir.

Bilinmektedir ki son yıllarda geliştirilen sağlık politikaları bireylerin sağlığını kaybettikten sonra onları iyileştirmek üzerine değil, halkın sağlığının korunması üzerinedir. Bireyin sadece fiziksel sağlığı değil, psikolojik sağlığını da önemseyen bütüncül bir iyi olma hali öncelikli hedef haline gelmiştir. Ancak kentlerde yaşanan yüksek nüfus ve yoğunluk, toplumsal baskı, gürültü vb. günlük, anlık ve süregelen stres kaynakları iyi olma halini olumsuz yönde etkilemektedir (Krupat, 1985; Rajendran vd. 2020: 109).

Kişisel iyi olma durumuna son yıllarda hayat tatmini ve kaygının yok edilmesi gibi iki önemli etken eklenmiştir (Office for National Statistics, 2011). Özellikle mental ve sosyal iyi olma halinin 'sağlık' için önemli iki bileşen olduğu kanıtlanmıştır (WHO, 2014). Bu nedenle, mutluluk, hayat tatmini, kaygıdan uzak olma ve sağlık bireysel iyiliği tariflemektedir. Bunların yanı sıra, birbiriyle ilişkili fiziksel ve sosyal birçok faktör kişinin kentlerde iyi olma ya da hasta olma halini etkilemektedir (Joffe ve Smith, 2016: 103).

Kent yaşamı içinde güvenli hissetme, komşuluk yapabilme, iş yaşamı, boş zaman aktivitelerinin birlikte yürüyebildiği bir hayat kurabilme iyi olma durumunu desteklemektedir (Joffe ve Smith, 2016; Duany vd., 2000; Jacobs, 1961; Oldenburg, 1999). Aktif yürüme yollarının oluşturulup, sosyal temasın artırılmasının desteklenmesi ve bu sayede kişilerin birbirine güvenerek sosyal temaslarının bu yönde de desteklenmesi önemlidir (Jacobs, 1961). Frank vd., 2006: 75-87; Saelens vd., (2003, 80-91) ise yürünebilir kentler ile iyi olma durumu arasında güçlü bir bağ olduğunu gösteren çalışmalar yapmıştır.

Özet olarak kentlerdeki iyi olma durumu, kentleşme sürecinde yaşayan bölgesel, yerel, sosyal ve sistematik tepkilerle oluşan doğal, yapısal ve sosyal çevre ile çok güçlü bir bağa sahiptir (Rajendran vd., 2020: 2).

Kentin form, yoğunluk ve bölgeler arası bağlantı, park ve kamusal alanların yapısı ve konumu, yaya yolları, kişisel güvenlik, trafik güvenliği, estetik ve rekreasyonel olanakları gibi birçok değişkeni bir arada bulundurması kentin iyi olma durumunu etkilemektedir. Aynı zamanda kent ve halk sağlığı konusunda yapılan çalışmaların çoğunda özellikle yeşil alanlar (Maas vd., 2006: 587) ve bireylerin fiziksel aktivitelerini etkileyen fiziksel çevre etkenleri üzerine (McCormack vd., 2004: 81; Humpel vd., 2002: 188) yoğunlaşmıştır.

YÖNTEM

Bu çalışmada kent ve kentin halk sağlığı üzerindeki etkisi, bireysel ve toplumsal iyi olma hali üzerinden değerlendirilmiştir. Farklı araştırmacıların yaklaşımlarına yer verilmiş, iki ana yaklaşım benimsenerek, kentlerin bireyin iyi olma durumunu nasıl destekleyebileceği konusunda öneriler sunulmuştur.

Çalışma kapsamında öncelikle kentlerde insan sağlığını tehdit eden unsurlar belirlenmiştir. Sonrasında iyi olma durumunun literatürde genel bir incelemesi yapılmış, kent ile olan bağı irdelenmiştir. Çalışmanın bulgular kısmında detaylarıyla aktarılan Barton vd., (2006)'nın oluşturduğu "Kentlerde Sağlıklı ve İyi Olma Durumunun Belirleyicileri" ve Barton'un şemasından yola çıkarak Rajendran vd., (2020) tarafından önerilen "Kentlerde İyi Olma Durumunu Destekleyen Sosyo Mekânsal Çerçeve" üzerinden çalışma kendi bakış açısını ortaya koymuştur.

Bu noktadan hareketle bütüncül ve disiplinlerarası bir çalışmanın gerekliliği vurgulanarak insan merkezinde doğal ve yapısal çevrenin insanın iyi olma halini nasıl destekleyeceği üzerine anlaşılır bir şema oluşturulmuştur (Şekil 1). Şemada ayrıca kentte yaşayan toplumun ve kentte süregelen aktivitelerin insanın iyi olma hali üzerinde hangi noktalarda etkili olabileceği belirtilmiştir.

Çalışmada, doğal ve yapısal çevrenin kent insanının sağlığına ve iyi olma haline olan etkileri göz önüne alınarak Ankara kentinin fiziki şekillenişinin ve kentte süregelen aktivitelerin kentte yaşayan insanların sağlıklı ve iyi olma halleri üzerine olan etkilerinin desteklemesi için öneriler getirilmiştir.

Şekil: Kent Bileşenleri ve İnsanın İyi Olma Hali Üzerindeki Etkileri

Etik Kurul Beyanı

Araştırmamız herhangi bir etik kurul onayı gerektirmemektedir.

BULGULAR

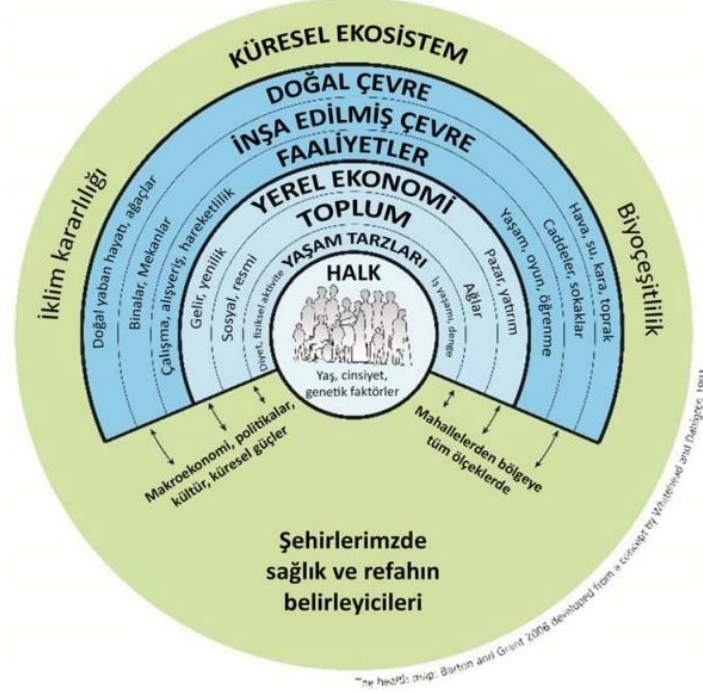
Kentler tıpkı canlı bir organizma gibi doğarlar ve büyürler. Bu özellikleri ile kentler insan doğasıyla benzerlik gösterir. Bu benzerlik bazı kent plancılarına ve tasarımcılarına insan doğasını kente uyarlama fikrini vermiştir. Nasıl ki kontrolsüz kilo alan bir bedende bir süre sonra hastalıklar baş gösterirse kontrolsüz büyüyen kentlerde de birtakım sorunlar yaşanmaya başlar. Bu konuda Lynch, (1982: 84)'de kent büyüklüğünün belirli bir sınırı geçtiğinde kontrol altına alınamaz olacağını ve hastalıklı duruma geleceğini belirtmiştir.

Nüfus yoğunluğunun çok olduğu yerleşmelerin olumsuz toplumsal, ekonomik ve çevresel etkileri bulunmaktadır. Çünkü nüfus yoğunluğu doğal çevre bileşenlerinden hava, su ve toprak üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Bu üç çevre bileşenin olumsuz etkilenmesi kent içinde önemli sağlık sorunlarına yol açmaktadır. Bu çevre bileşenlerinin tahribatının insan sağlığı üzerinde yaptığı olumsuz etkiler yanında mevcut altyapı sıkıntıları, temiz suya erişim sıkıntısı, atık su bertarafı ve katı atık bertarafında yaşanan sıkıntılar da sağlıklı kent ve halk sağlığı üzerinde yıkıcı etkiye sahiptir. 2015 yılında açıklanan WUP (World Urbanization Prospects)'a göre 2050 yılı ile beraber kentlerde yaşayacak olan 1.5 milyar insanın en temel altyapı hizmetlerinden ve alınması gereken kent hizmetlerinden faydalanamayacağı ve sefalet ortamında yaşamak zorunda kalacağı öngörülmektedir. Kentlerdeki fiziki kirliliğin beraberinde, kent gürültüsü ve bu durumun sağlık üzerindeki olumsuz etkileri de nüfus yoğunluğu yaşayan kentlerin önemli sorunlarından bazılarıdır (Güler ve Çobanoğlu, 1994: 12; Dede ve Şekeroğlu, 2019: 703). Ayrıca nüfus yoğunluğu artmış kentsel yaşam ortamlarının insan psikolojik sağlığının bozulmasının sebeplerinden biri olduğu da tartışılmaktadır (Tayfun ve Beşirli, 2008: 238; Dede ve Şekeroğlu, 2019: 703).

Sennett, (1996: 230-245) ise '19. yy.'da kent tasarımcılarının kent parklarını Orta Çağ'ın sığınakları olan kent bahçeleri olarak değil kente nefes aldıracak akciğerleri olarak düşündüklerini belirtmiştir. Elbette bu görüşler hızlı kentleşmenin doğurduğu kentsel sorunlara birer tepki niteliğinde ortaya atılmış görüşlerdir. Biyolog ve sosyolog Patrick Geddes, sosyolog ve teorisyen Lewis Mumford, modern peyzaj mimarlığının kurucusu F. Law Olmsted ve sosyal reformcu Ebenezer Howard biyolojik anolojinin kent tasarımı ve planlaması dönüşmesine öncülük etmişlerdir. Bu öncü isimleri izleyen tıp doktoru Benjamin Ward Richardson 'HYGEIA (sağlık tanrıçası) olarak adlandırdığı bir sağlık kenti planlamıştır. Temiz su, temiz hava, bahçe kentler, kendi kendine yeten kentler gibi kavramlar kentleri Le Corbusier'in öncülüğünü yaptığı 'Avrupa modernizminde park içinde şehir (city in the park)' fikrine kadar götürmüştür. WHO'nun 1988'de başlattığı 'Sağlıklı Şehirler Hareketi' de kentin insan sağlığı açısından ne kadar önemli olduğunu altını çizmektedir (Velibeyoğlu, 2019: 84).

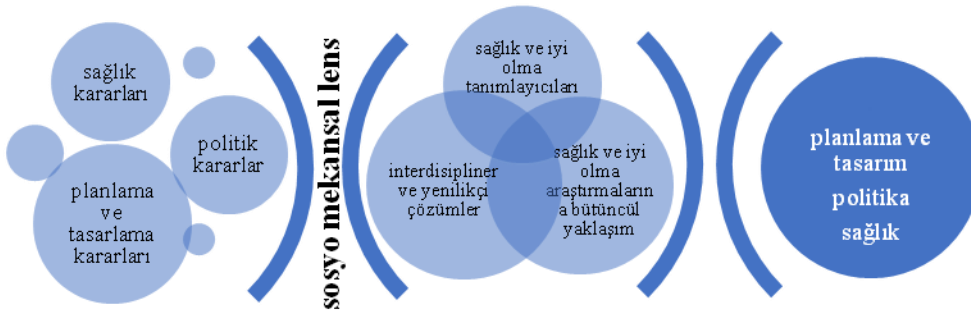
Kentli sağlığı ve iyi olma durumu üzerine yapılan daha güncel bir çalışma, Barton ve Grant (2006: 252-253) tarafından yapılmıştır (Şekil 2). Bu şemada her katman farklı sağlık ve iyi olma tanımlayıcılarını göstermektedir. Şemanın en önemli noktası katmanların en içten dışa doğru eklenerek tamamlanması gerektiğinin anlaşılmasıdır. Merkezde insan vardır ve insan sosyal ve mekânsal gereksinimler, hayat tarzı ve toplumsal veriler, yerel ekonomi, aktiviteler, yapıları ve doğal çevre ile birlikte değerlendirilmesi ve mutlu ettirilmesi gereken bir kent kullanıcısıdır.

Şekil 2: Kentlerde Sağlık ve İyi Olma Durumunun Belirleyicileri (Tsouros, 2019: 18; Barton vd., 2006: 252-253)

Barton ve Grant (2006: 252-253)'nın çalışmasında yer alan ve ilk olarak Dahlgren ve Whitehead'in 1991 yılında önerdiği bu şema üzerinden Rajendran vd. (2020: 109), çevremizdeki sağlıklı ve iyi olma durumunun belirleyicilerini farklı bir şema ile sınıflamıştır (Şekil 3). Sağlık ve iyi olma halini içeren bu kavramsal çerçeve, esasen insanların sosyal ve mekânsal uygulamalarını, kentsel çevrelere ilişkin algılarını ve deneyimlerini içermektedir.

Şekil 3: Kentlerde İyi Olma Durumunu Destekleyen Sosyo Mekânsal Çerçeve (Rajendran vd., 2020: 109)

Şekil 3'te görüldüğü gibi Rajendran vd. şehirlerde kapsayıcı bir iyi olma halini sağlamak için disiplinler arası bir yaklaşım önerir. Bu çerçevede, ancak sosyo mekânsal bir mercekten bakıldığında sağlık, politika, planlama ve tasarım kararları birbirleriyle olumlu bir şekilde etkileşim içinde olabilir ve sonuçta sağlık ve iyi olma durumu desteklenebilir. Bu çerçevede, kentte iyi olma durumunu sağlama sürecindeki aşamalar ve karşılaşılan zorluklar üç ayrı seviyede ele alınmıştır. İlk seviye, tasarım aşamasındaki sosyal, ekonomik ve çevresel faktörleri ve dolayısıyla bunların sağlık ve iyi olma üzerine etkilerini oluşturan ve bütünsel bir yaklaşım gerektiren aşamadır. İkinci aşamada sağlık ve iyi olma durumu için iç içe geçmiş bir politik çerçeve oluşturulmalıdır. Üçüncü aşamada, farklı sektörler ve kentli hayatının koordinasyonu sağlanmalı ve bu sayede kentteki sağlık çıktıları beslenmelidir (Rajendran et al.

(2020: 109). Bu çerçeveye göre iyi bir sağlık, politika ve planlama-tasarım üçlü diyalektiği ile doğru bir sosyo-mekânsal çerçeve oluşturmak aşağıda belirtilen üç önemli yol izlenerek gerçekleştirilebilir;

- Doğal çevre, yapılı çevre, aktivite, ekonomi, toplum, yaşam stili ve insanlar (kalıtım, yaş, cinsiyet) dahil olmak üzere sağlıklı ve iyi olma belirleyicilerinin kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olunmalıdır.
- Uygulamada daha simbiyotik bir birliktelik kurulmalı, böylece mekânsal olan unsurlar, mekânsal olmayan unsurlar ve sağlık disiplinleri bir araya getirilmelidir.
- Sosyal ve mekânsal boyutta sağlık ve iyi olma durumunu destekleyerek, şehirlerde kapsayıcı bir iyi olma durumunu büyük ölçüde kolaylaştırabilecek ve mümkün kılacak bütünleşik bir yaklaşım teşvik edilmelidir (Rajendran vd., 2020: 109).

İncelenen tüm veriler ele alındığında çalışma kapsamında örnek kent olarak ele alınan Ankara kenti, 13 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin başkenti olarak idari bir statü kazanmıştır. Başkent Ankara'nın kentsel değişimi üç farklı dönemde incelenebilir. Birinci dönem; 1923 yılı sonrasında başlayan ve diğer kentlerden Ankara'ya göç ederek gelen nüfusun genel nüfus içindeki payının yükselmesi ile belirginleşen, 1950'lere kadar süren dönemdir. Öyle ki; 1923 yılında ortalama yirmi bin civarında nüfusu olan Ankara, (Görmez, 2004: 23; Yüceşahin ve Tuysuz, 2011: 162), başkent olduktan sonra Türkiye'nin çok fazla göç alan, gözde kentlerinden bir tanesi olmuştur. Kentin maruz kaldığı hızlı nüfus artışı; gelişmiş ülkelerdekine aksine sanayileşmeye bağlı bir kentleşme modeline değil, Ankara'nın üstlendiği hizmet fonksiyonuna bağlı olarak gelişmiştir. Lörcher'in 1924 yılında ve Jansen'in 1928 yılında yaptıkları kent planlarının onay almasından sonra Ankara kale çevresi plansız yoğunlaşmadan kurtulmuş, planlı kent formuna doğru bir adım atmıştır. Ancak zamanla kentte seçkinleştirilmek istenen mahalleler ve alt gelir gruplarına hitap eden mahaller oluşturulma çabaları kent dahilinde bir ikili yapılaşmanın oluşmasına sebep olmuştur (Görmez, 2004: 89; Şenyapılı, 2004: 65 ve 103; Yüceşahin ve Tuysuz, 2011: 162). Kent 1950-1980 yılları arasında ise ikinci gelişme dönemini yaşamıştır. Bu dönemde kent sosyal ve fiziki açıdan kente gelen göçlerin artmasıyla heterojen bir yapı kazanmıştır. Ancak özellikle kırsal bölgelerden gelen halk kültürel dayanışma amacıyla birbirine yakın yerlerde ikamet etmiş ve dolayısıyla kent içinde küçük köyler oluşmaya başlamıştır. 1980 sonrası ise kent coğrafi olarak yayılım sınırına ulaşmış, topoğrafik olarak sınırlanan kentin çeperlerinde gecekondu bölgeleri dediğimiz çöküntü alanları oluşmaya başlamıştır (Günay, 2006; Yüceşahin ve Tuysuz, 2011: 163). Günümüzde ise gecekondu alanlarının dönüşüm proleriyle iyileştirilmesi faaliyetlerini yürüten kentin; sosyo-mekânsal, sosyo-kültürel ve fiziksel görünüm açısından çok parçalı olduğu söylenebilmektedir.

1993 yılında Türkiye'nin dahil olduğu WHO (Dünya Sağlık Örgütü), 'Sağlıklı Şehirler Projesi'nde öncelikle Ankara, İstanbul ve İzmir olmak üzere bazı kentlerin sağlıklı şehirler projesi kapsamında ele alınması kararlaştırılmış ve 1994 yılında Ankara - Çankaya Belediyesi'nde 'Çankaya Sağlıklı Şehirler Projesi' çalışmalarına başlanmıştır. Ancak projenin bir sağlık projesi olması nedeniyle Sağlık Bakanlığı'na ancak yerel yönetimlerin ise İçişleri Bakanlığı'na bağlı olması projenin istenilen başarıyı yakalamasına engel olmuştur. Süre gelen zamanda bir çok toplantı ve faaliyet 'sağlıklı kent' kavramı üzerinde dursa da projeden istenilen verim alınamamış (Evcî Kiraz, 2018: 13-17), Ankara kenti sağlıklı kent olma yolunda büyük adımlar atamamıştır. Yönetimsel olarak oluşan bu olumsuz durum yanında Ankara kentinin fiziki yapısı, uzun yıllar boyunca göç hareketlerine maruz kalması ve sonuç olarak kent insanının çok parçalı ve heterojen bir sosyo-kültürel yapıya sahip olması da kent sağlığını olumsuz etkileyen diğer faktörler arasında sayılabilmektedir.

Çalışma kapsamında belirtilen kent bileşenlerinden fiziksel alan bileşenlerinin ve bunlara bağlı olarak yapılan kent aktivitelerinin Ankara kenti insanının sağlıklı ve iyi olma hali üzerindeki etkileri göz önüne alınarak daha sağlıklı bir Ankara kenti için getirilen öneriler şu şekilde belirtilebilir; Ankara kenti içindeki yapılı çevre uzun yıllar içinde şekillenmiş kentin kontrolsüz büyümesi sonucu kent ve kent doğası ilişkisi bozulmuştur. Sonuçta kentin ekolojisinin (güneşlenme, havalanma vb.) getirilerinden yararlanma olanaklarını perdelemektedir. Bu durumun iyileştirilebilmesi için kente yeni eklenen birimlerin ve kentin kullanım yoğunluğu olan bileşenlerinin bağının geniş, güneşlenmeye ve havalanmaya olanak sağlayacak ana arterler ile yapılması alılcı olacaktır. Ankara kenti çeperindeki doğal su yüzeyleri, flora ve fauna varlığı, dağ ekolojisi gibi zenginliklerin koruma-kullanma dengesi gözetilerek kentin kullanımına açılması noktasında sıkıntılar yaşanmaktadır. Ankara kenti insanının doğa ile iç içe olabileceği yeşil alanların tasarlanması ve bu yeşil alanların kent yaşam alanlarına

entegre edilmesi gerekmektedir. Kent ekolojisini korunması amaçlı geliştirilen projeler il ve bölge ölçeğinde ele alınmalıdır.

Kentte yaşanan barınma sorunu her geçen gün artmakta ve göç hareketlerinin hızlanmasıyla sorun giderek büyümektedir. Kentte gecekondular alanları (çöküntü alanları) oluşmasına sebep olan bu plansız yapılaşmanın kente sağlıklı entegrasyonunun sağlanması için bütünsel, kentsel dönüşüm projeleri uygulamaya alınmalıdır.

Kentte minimum araç kullanmak amacıyla ihtiyaç noktalarının ve rekreatif alanların yürüme mesafesi sıklığında konumlandırılması gerekmektedir. Ayrıca kentin birbirleri ile bağlantılarının sadece araç ile yapılabildiği kent parçalarından ibaret olmasının önüne geçilmesi, kent parçaları arasında yürüme olanaklarının sağlanması ve yürüyerek ulaşılabilecek yeşil alanların tasarlanması oldukça önemlidir. Kent içinde bisikletli ulaşım yaygınlaştırılmalıdır. Ankara kentinde özellikle nüfus yoğunluğu yaşanan bölgelerde, bazı günler ve saatlerde yaşanan yoğun trafik için alternatif ulaşım güzergahları geliştirilmelidir. Kentte trafikte kazaya, yaralanmaya veya maddi hasara sebep olmayacak yol, meydan, köprü vb. ulaşım ağı parçalarının planlanması tamamlanmamıştır. Özellikle yoğun yağışlı günlerde alt geçitlerde, kavşaklarda vb. su baskınları yaşanabilmektedir. Bunun önüne geçilebilmesi için ivedilikle sorunlu noktalarda yenileme çalışmaları yapılmalıdır.

Gençler için rekreatif faaliyet gösterecekleri alanların tasarlanması noktasında sıkıntılar yaşanmaktadır. Oysa ki gençlerin fiziksel ve ruhsal sağlığı, sağlıklı bir kent geleceği için çok önemlidir. Bunun yanında kent genelinde gençleri madde bağımlılığı ve genel sağlık kuralları konusunda uyarıcı tabelalar ile eğitmek yararlı olacaktır. Kentlinin yaralanacağı, gençlerin güvenle enerjilerini atabilecekleri, şiddet kullanımı, madde kullanımı vb. kötü alışkanlıklardan uzak olacakları aktivitelerin (yarışma, festival vb.) yaygınlaştırılmasının yanında yeşil alan aktivitelerinin çoğaltılması ve kent genelinde homojen olarak çeşitlendirilmesi gerekmektedir. Spor yapılabilecek açık-kapalı mekan tasarımlarının çoğaltılması halk sağlığı açısından yüksek öneme sahiptir. Ayrıca sanatsal faaliyetlerin çoğaltılarak kentlinin psikolojik sağlığına katkı yapılması sağlanmalıdır.

Yaşlı nüfusu kent hayatına katan tasarımlar mahalle ölçeğinde yapılan küçük ölçekli tasarımlara dahil edilmekte (park, yaşlı evi vb.) ancak bu durum sağlıklı ve mutlu bir yaşlı nüfus için yetersiz kalmaktadır. Oysa ki yaşlı nüfusun mutluluk ve sağlık seviyesi bir kentin mutluluk ve sağlık seviyesinin en belirgin işaretidir. Benzer şekilde çocuk nüfusunu da kent hayatına katan tasarımların yapılmasında sıkıntılar gözlemlenmektedir. Ayrıca çocukların, yaşlıları, kadınların trafikte, karanlıkta veya kent merkezlerinde oluşan kalabalıklarda güvenliklerini sağlamak için mekansal açıklıklara sahip, doğru aydınlatmanın sağlandığı ve güvenlik elemanları ile güven hissini temin edildiği ortamlara ihtiyaç vardır. Böylece kentin kullanımı gece ve gündüz kesintisiz olarak sağlanabilecektir. Ayrıca kentte engelli nüfusa ve hamilelere sağlıklı kent nüfusu ile eşit kullanım hakkını veren kent tasarımlarının yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

Kentte Ankara tarihinin ve kültürünün yaşatıldığı bölgeler kent merkezi ile sınırlı kalmaktadır. Ankara kenti, noktasal olarak tanımlanabilecek bir kaç merkez dışında (Kale İçi, Hacettepe) kent kimliğini koruyamamaktadır. Oysa ki kent kültürünün bu amaçla tasarlanmış mekanlar kullanılarak kent geneline yayılması kentin kimlik kazanmasına yardımcı olacaktır.

Kent içinde imgesel odak noktalarının ve kent meydanı çalışmalarının yetersizliğinden dolayı kent içinde yaşayan ve özellikle kente yeni yerleşen insanlar kimi zaman kaybolmuşluk hissini yaşamaktadırlar. Bu sorunun giderilmesi, kent parçalarının daha tanımlı olması ve kentin bir dünya başkenti görünümünü kazanması için geniş caddelere ve büyük meydanlara ihtiyacı vardır. Bu meydanların heykel, havuz gibi imgesel unsurlarla desteklenmesi kent estetiğini destekleyecektir. Kent genelinde özellikle kamusal alan tasarımlarında kapalı mekanlara açık alanların entegre edilerek kapalı mekanlar içinde doğal havalandırma ve güneşlenme fırsatlarının yaratılması ile bu alanların kent insanı tarafından daha etkin kullanımı sağlanabilir. Açık alanlara yarı kapalı mekanlar ilave ederek kullanıcılara mevsimden bağımsız olarak kent peyzajından yararlanma fırsatı verilebilir.

Topluma hizmet edecek sosyal hizmet binalarının yaygınlaştırılması kent insanına güven verecektir. Sosyal ilişkileri artırıcı açık-yeşil alan ve sosyal amaçlı yapılmış kapalı mekanların çoğaltılması ve kent genelinde homojen dağıtılması gerekmektedir. Halk sağlığı konusunda toplumun bilinç düzeyinin geliştirilmesi için eğitici faaliyetler düzenlenmeli ve kent genelinde önceliğin tekil insan sağlığına değil halk sağlığına verilmesi gerektiği bilinci yerleştirilmelidir.

Ankara kentinde kamu kurum ve kuruluş yapıları yanında okul, hastane, üniversite yapısı gibi genel halkın kullanımına açık çok fazla yapı bulunmaktadır. Bu yapılarının yakın çevresindeki yeşil alanların kentin açık-yeşil alan sistemi içinde değerlendirilmesi ve yapıya uygun aktif faaliyet alanı olarak kullanılması gerekmektedir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Sağlık, fizyolojik, psikolojik, ekonomik, politik ve manevi sağlığı içine alan bir bütündür (Gloubermann vd., 2006: 325-335; Dinçer ve Özçevik, 2012: 3). Bu bütün aynı zamanda günümüz kentlerinin günlük döngüsünün de temelini oluşturur. Sağlıklı bir kent var olma sebebi olan insanın kendi doğasından getirdiği iyi olma halinin sürdürülebilirliğini sağlamalıdır. Böylece sağlıklı ve yaşanılabilir bir kent çevresi elde edilmiş olur.

Konuya kentte yaşayan insanların yaşam kalitesi açısından yaklaşıldığında kent, insan haklarının koruma altına alındığı ve yaşatıldığı bir yer olmak zorundadır. Olması gereken, kentin insanların yaşam haklarının korunmasını güvence altına almasıdır. Kent içinde yaşayan insanların hem birey olarak hem de sosyal hayat içinde toplumun bir parçası olarak hakları vardır. Bu haklar kentsel ve çevresel değerler üstündeki hakların tamamını kapsamaktadır.

Kent tasarımı ve kentte sağlıklı yaşamın sağlanması birbirine bağlı iki unsurdur. Benzer şekilde kentteki sağlığın sürdürülebilir yönetimi de kent tasarımından etkilenen kapsamlı bir konudur. Kentin, kent insanın sağlığını temin etmesi amacıyla tasarımının yapılması için çok fazla etmenin dikkate alınması gerekmektedir. Bu noktada kent insanı tarafından oluşturulan ve kontrolsüz gelişen yapı çevrenin kent sağlığı üzerine fiziksel, ruhsal, sosyal ve ekonomik etkilerinin bulunduğu bilinmelidir. Bu nedenle her kentin kendi coğrafı, kültürel, ekonomik, kültürel ve politik özellikleriyle kendi sınırları içinde farklı modeller geliştirmesi ve kentin doğal çevresine entegre edilmesinin sağlanması ile kent insanın sağlıklı ve iyi olma halinin korunması gerekmektedir.

Yazarlık Katkısı

Çalışmamız iki yazarlı olup yazarların çalışmaya katkıları %50 ve %50 oranındadır.

Etik Kurul Beyanı

Araştırmamız herhangi bir etik kurul onayı gerektirmemektedir.

KAYNAKÇA

- Aktur, R., Çöl, M., Işık, A., İdil, A., Durmuşoğlu, M. & Tunçbilek, A. (1998). *Halk Sağlığı*. Ankara: Antip Aş Tıp Kitapları ve Bilimsel Yayınlar, No:26.
- Dede, O. ve Şekeroğlu, A. (2019). Sağlıklı Kent Kavramı için Nüfus Kriterinin Önemi. *Journal of Urban Academy*, 12(4), 703-713.
- Dinçer, E. & Özçevik, Ö. (2012). Kentli Hakkı Olarak Kent Sağlığı ve Şehir Planlama, Ders Notları. <https://www.skb.gov.tr/wp-content/uploads/2012/09/kentli%20hakk%C4%B0-olarak-kent-adresinden-25.11.2022-tarihinde-erişildi>.
- Duany, A., Plater-Zyberk, E. & Speck, J. (2000). *Surburban Nation: The Rise of Sprawl and the Decline of the American Dream*. New York: North Point Press.
- Evcı Kiraz, E. D. (2018). Sağlıklı Şehirler Projesi'nde Türkiye Süreci. *Kent ve Sağlık İçinde* (s. 13-18). Bursa: Sağlıklı Kentler Birliği Başkanlığı Yayınları.
- Frank, L. D., Sallis, J. F., Conway, T. L., Chapman, J. E., Saelens, B. E. & Bachman, W. (2006). Many Pathways from Land Use to Health: Associations between Neighborhood Walkability and Active Transportation, Body Mass Index, and Air Quality. *Journal of the American Planning Association*, 72(1), 75-87.
- Gehl, J. (2010). *Cities For People*. Washington: Island Press.
- Görmez, K. (2004). *Bir Metropol Kent Ankara*. Ankara: Odak Yayınevi.
- Güler, Ç. & Çobanoğlu, Z. (1994). *Kentleşme ve Çevre Sağlığı*. Çevre Sağlığı Temel Kaynak Dizisi No:26. Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı Yayınları.
- Günay, B. (2006). Ankara Çekirdek Alanının Oluşumu ve 1990 Nazım Planı Hakkında Bir Değerlendirme, (Der.: T. Şenyapılı). *Cumhuriyet'in Ankara'sı İçinde* (s. 60-118). Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

- Humpel, N., Neville, O. & Eva, L. (2002). Environmental Factors Associated With Adults' Participation in Physical Activity. *American Journal of Preventive Medicine*, 0(22), 188–99.
- Jacobs, J. (1961). *The Death And Life of Great American Cities*. New York: Random House.
- Joffe, H. & Smith, N. (2016). City Dweller Aspirations for Cities of the Future: How Do Environmental and Personal Wellbeing Feature? *Cities*, 0(59), 102-112.
- Jonathan, W., Duncan, S., Jarden, A. & Stewart, T. (2016). The Impact of Children's Exposure to Greenspace on Physical Activity, Cognitive Development, Emotional Well-Being, and Ability to Appraise Risk. *Health & Place*, 0(40), 44-50.
- Kartal, A. N. & Kartal, H. B. (2020). Sanayileşme, Fransız İhtilali ve Liberal Anlayışların 19. Yüzyıl Kentine Yansımaları. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 46-56.
- Keleş, R. (2018). Kent, Sağlık ve Planlama. *Kent ve Sağlık İçinde* (s. 42-48). Bursa: Sağlıklı Kentler Birliği Başkanlığı Yayınları.
- Kellert, S. R. & Wilson, E. O. (1993). *The Biophilia Hypothesis*. Washington, D.C.: Island Press.
- Krupat, E. (1985). *People in Cities: The Urban Environment and Its Effects*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lefebvre, H. (1996). *The Right to the City*. Writings on Cities. UK: Blackwell Oxford.
- Lynch, K. (1982). *Good City Form*. Cambridge MA: The MIT Press.
- Maas, J., Robert A., Verheij, P., Groenewegen, P., de Vries, S. & Spreeuwenberg, P. (2006). Green Space, Urbanity, And Health: How Strong is the Relation? *Journal of Epidemiology and Community Health*, 0(60), 587–592.
- McCormack, G., Billie, G., Andrea, L., Smith, T., Martin, K. & Pikora, T. J. (2004). An Update of Recent Evidence of the Relationship Between Objective and Self-Report Measures of the Physical Environment and Physical Activity Behaviours. *Journal of Science and Medicine in Sport/Sports Medicine*, 0(7), 81–92.
- Mumford, L. (1956). *Man's Role in Chancing the Face of Earth*. Chicago: University of Chicago Press.
- Office for National Statistics, (2011). <https://www.ons.gov.uk/census/2011census> adresinden 27.11.2022 tarihinde erişildi.
- Oldenburg, R. (1999). *The Great Good Place: Cafes, Cofffee Shops, Community Centres, Beauty Parlors, General Stores, Bars, Hangouts, and How They Get You Through the Day*. New York: Marlowe.
- Özdemir Metlioğlu, S. (2021). Kentte İnsan Hakları ve Kent Hakkı. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18(40), 2731-2743.
- Pektaş, E. K. & Akın, F. (2010). Avrupa Kentsel Şartları Perspektifinde Bir Kentli Hakkı Olarak "Katılım Hakkı" ve Türkiye. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), 23-49.
- Purcell, M. (2002). Excavating Lefebvre: The Right to the City and its Urban Politics of the Inhabitant. *GeoJournal*, 58(2–3), 99–108.
- Rajendran, L. P., Boyko, C. T., Coulton, C. J., Hale, J. D. & Cooper, R. F. D. (2020). A Socio-Spatial Approach to Enable Inclusive Well-Being in Cities: A Case Study of Birmingham, UK. *Social Sciences*, 9(6), 109.
- Saelens, B. E., Sallis, J. F. & Frank, L.D. (2003). Environmental Correlates of Walking and Cycling: Findings from the Transportation, Urban Design, and Planning Literatures. *Annals of Behavioral Medicine*, 25(2), 80-91.
- Sennett, R. (1996). *Flesh and Stone: The Body and the City in Western Civilization*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Swingewood, E. (1998). Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi, (çev. Osman Akınhay). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Şenyapılı, T. (2004). *Barakadan Gecekonduya Ankara'da Kentsel Mekânın Dönüşümü*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Tayfun, T. & Beşirli, A. (2008). Kentleşme Sürecinin Ruh Sağlığı Üzerine Etkileri. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 9(4), 238-243.
- TDK, (2022). <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 01.12.2022 tarihinde erişildi.
- Tözün, M. & Sözmén, M.K. (2015). Health Literacy with Perspective of Public Health. *Symrna Tıp Dergisi*, 0(0), 48-54.

-
- Tsouros, A. D. (2019). *City Leadership for Health and Sustainable Development-Critical Issues for Successful Healthy Cities*. Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayınları.
- Türkkan, A. (2018). Temel Sağlık Hizmetleri 1978'den 2018'e. *Kent ve Sağlık İçinde* (s. 19-26). Bursa: Sağlıklı Kentler Birliği Başkanlığı Yayınları.
- United Nations. (1949). *United Nations Universal Declaration of Human Rights 1948*. United Nations, 11.
- Velibeyoğlu, K. (2019). Kentsel Çevre Tasarımında Halk Sağlığı Algısının Dönüşümü. *Kent ve Sağlık İçinde* (s. 83-88). Bursa: Sağlıklı Kentler Birliği Başkanlığı Yayınları.
- WHO, (1997). World Health Organization. https://www.who.int/whr/1997/en/whr97_en.pdf adresinden 29.11.2022 tarihinde erişildi.
- WHO, (2014). World Health Organization. https://www.who.int/whr/1997/en/whr97_en.pdf adresinden 29.11.2022 tarihinde erişildi.
- WUP, (2015). World Urbanization Prospects. <https://www.un.org/en/development/desa/publications/world-population-prospects-2015-revision.html> adresinden 27.11.2022 tarihinde erişildi.
- Yücel, C. (2020). 20. Yüzyıl Dünya ve Türkiye Kentleşmesi Üzerine Bir Derleme. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 0(50), 200-230.
- Yüceşahin, M. M. & Tuysuz, S. (2011). Ankara Kenti'nde Sosyo-Mekânsal Farklılaşmanın Örüntüleri: Ampirik Bir Analiz. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 9(2), 159-188.
-

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 7 - Number: 23 p. 289-304, Spring 2023

Hedonik Fiyat Modeline İlişkin Bibliyometrik Analiz* *Bibliometric Analysis of the Hedonic Price Model*

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1237771>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
17.01.2023

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
24.03.2023

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.03.2023

Asya Studies

Öğr. Gör. Fatma Tuba Çobankaya
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi,
Datça Kazım Yılmaz Meslek
Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi
Bölümü
fatmatuba@mu.edu.tr

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0003-0452-4306>

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Öz

Hedonik fiyat yöntemi, farklılaşmış bir malın sahip olduğu özelliklerin malın fiyatına olan katkısını belirleyen bir yöntemdir. Bu yaklaşımda mallara ait her bir özelliğin örtük fiyatı, söz konusu malın *i. (i. değer belirleyen özelliklerinin her biri)* özelliğine göre türevi alınarak belirlenmektedir. Bu çalışmanın amacı hedonik fiyat yöntemini konu alan çalışmaları sınıflandırarak, literatürde bu konudaki eksikliklerin belirlenmesidir. Çalışma, hedonik fiyat yönteminin kullanım alanlarının belirlenmesine katkı sağlaması bakımından akademik anlamda önem taşımaktadır. Çalışmanın çıkış noktası doğrultusunda hedonik fiyat yöntemi konu alan lisansüstü tezler bibliyometrik analiz ile incelenmiştir. Bibliyometrik analizler, çalışmaların yıllar itibarıyla dağılımlarının tespit edilmesini sağlayarak, araştırmacılar arasındaki etkileşimin boyutunu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca bibliyometrik analizlerle çalışmaların zaman içindeki değişimi de tespit edilmektedir. Bu sebeple son dönemlerde sıklıkla uygulanmakta olan bir yöntemdir. Literatürde gayrimenkul değerleme yöntemlerinden biri olarak da bilinen hedonik fiyat yönteminin, son dönemlerdeki kullanım alanlarının belirlenmesi amacıyla çalışmada bibliyometrik analiz tercih edilmiştir. Çalışma örneklemini Google Scholar, Ebsco Open Dissertations, Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanlarında taranan, hedonik fiyat yöntemi konulu lisansüstü tezler oluşturmaktadır. Çalışma sonuçları kapsamlı olarak değerlendirildiğinde hedonik fiyat yöntemini uygulayan çalışmalarda çoğunlukla konut ve arazi fiyatlarının araştırıldığı, bununla birlikte konu çeşitliliğın uluslararası tezlerde daha fazla olduğu görülmektedir. Ulusal alanda yazılmış tezler incelendiğinde ise hedonik fiyat yönteminin, turizmde otel oda fiyatlarının belirlenmesinde ve gayrimenkul sektöründe endeks geliştirmeye yönelik olarak kullanıldığı ancak sayısının oldukça az olduğu görülmüştür. Tezlerin araştırma yöntemine bakıldığında ise genellikle regresyon ve mekânsal regresyon yönteminin uygulandığı, bununla birlikte az da olsa kantil regresyon yönteminin uygulandığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hedonik Fiyat Yöntemi, Hedonik Fiyat Bibliyometrisi, Bibliyometrik Analiz

Abstract

The hedonic price method is a method that determines the contribution of the characteristics of a differentiated good to the price of the good. In this approach, the implicit price of each attribute of the goods is the *i. (each of the characteristics that determine the value)* It is determined by taking its derivative according to its properties. The aim of this study is to classify the studies on the hedonic price method and to identify the deficiencies in the literature. The study is academically important in terms of contributing to the determination of the usage areas of the hedonic price method. In line with the starting point of the study, graduate theses on the hedonic price method were examined with bibliometric analysis. Bibliometric analyzes reveal the extent of interaction between researchers by enabling the distribution of studies over the years. In addition, the change of studies over time is determined by bibliometric analyzes. For this reason, it is a method that has been used frequently in recent years. Bibliometric analysis was preferred in the study in order to determine the usage areas of hedonic price method, which is also known as one of the real estate valuation methods in the literature, in recent periods. The study sample consists of postgraduate theses on the hedonic price method, which are scanned in the databases of Google Scholar, Ebsco Open Dissertations, National Thesis Center of the Council of Higher Education. When the results of the study are evaluated comprehensively, it is seen that mostly housing and land prices are investigated in studies that apply the hedonic price method, however, the diversity of topics is more in international theses. When the theses written in the national field are examined, it is seen that the hedonic price method is used to determine hotel room prices in tourism and for index development in the real estate sector, but the number is quite low. When we look at the research method of the theses, it is seen that generally regression and spatial regression are applied, besides, it is seen that quantile regression method is applied in a few studies.

Keywords: Hedonic Price Method, Hedonic Price Bibliometry, Bibliometric Analysis

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Çobankaya, F. T. (2023). Hedonik Fiyat Modeline İlişkin Bibliyometrik Analiz. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7(23), 289-304.

GİRİŞ

Değer, bir şeyin para ile ölçülebilen karşılığı olarak ifade edilmektedir. Değerleme bir varlığın parasal karşılığının tespit edilmesini amaçlar ve Uluslararası Değerleme Standartları Konseyine göre, bir varlığın değerinin tespit edilme süreci, bir değer görüşünü ya da tahminini gösteren tutar olarak tanımlanır (Pirgaip, 2019). Literatürde gayrimenkul değerlendirme yöntemlerinden biri olarak yer alan hedonik fiyat yöntemi, farklılaşmış bir malın sahip olduğu özelliklerin malın fiyatına olan katkısını belirleyen bir yöntemdir. Hedonik fiyatlandırma yönteminde temel varsayım; bir mal veya hizmeti, söz konusu mal veya hizmetin sağladığı özelliklere göre fiyatlandırmaktır (Kördeş, Işık ve Mert, 2014).

Çalışmada, hedonik fiyat yönteminin kullanım alanlarının belirlenmesine yönelik bir durum değerlendirmesi yapılmak istenmiştir. Bu amaçla ulusal ve uluslararası alanda yazılmış yüksek lisans ve doktora tezleri taranmış, tezlerin bibliyometrik analizi ortaya konulmuştur. Hedonik fiyat yönteminin uygulandığı çalışmaların hangi alanlarda olduğunun belirlenmesi ile akademik anlamda, yöntemin hangi alanlarda sık, hangi alanlarda az sıklıkla uygulandığının saptanması planlanmaktadır. Ayrıca yıllar itibariyle yöntemi uygulayan çalışmaların dağılımının nasıl şekillendiği de görülecektir.

Çalışma, hedonik fiyat yöntemi uygulayan araştırmaların mevcut durumunun saptanması, farklı alanlarda uygulanabilirliği noktasında araştırmacılara yön verecek olması sebebiyle önem taşımaktadır. Bu doğrultuda çalışmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

Hedonik fiyat yöntemi uygulayan tezler ulusal ve uluslararası alanda ne sıklıkla araştırılmıştır?

Hedonik fiyat yöntemi uygulayan tezlerin dağılımı nasıl olmuştur?

Hedonik fiyat yöntemi uygulayan tezler genel itibariyle hangi konularda yoğunlaşmıştır?

Hedonik fiyat yöntemi uygulayan çalışmalarda kullanılan yöntemler nelerdir?

Hedonik fiyat yöntemi uygulayan çalışmalar yıllar itibariyle nasıl bir değişim göstermiştir?

Çalışma temel olarak üç bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde çalışma ile ilgili temel bilgiler sunulduktan sonra, ikinci bölümde detaylı literatür taraması yapılarak çalışmada ortaya atılan tez desteklenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise ulusal ve uluslararası düzeyde hazırlanan tezlerin bibliyometrik analizine yer verilerek bulgular değerlendirilmiştir.

Hedonizm, mal ve hizmetlerin tüketimi sonucunda alınan fayda olarak bilinmektedir. Hedonik fiyat ise mal ve hizmet tüketimi sonucunda sağlanan fayda için ödenen bedeli ifade etmektedir (McDonald ve McMillen, 2007). Hedonik fiyat yöntemi, farklılaşmış bir malın sahip olduğu özelliklerin malın fiyatına olan katkısını belirleyen bir yöntemdir. Hedonik fiyatlandırma yönteminde temel varsayım; bir mal veya hizmeti, söz konusu mal veya hizmetin sağladığı özelliklere göre fiyatlandırmaktır. Bu yöntemde bir ürünün farklı özelliklerinin tüketiciye sunduğu fayda, o ürünün fiyatını belirlemektedir (Kördeş vd., 2014).

Bir mal veya hizmetin fiyatlandırılması mümkün olmayan özellikleri satışa konu olan üründen ayıramayacağı için, bu özelliklerle ilgili olarak bir pazar oluşturmak pek mümkün değildir. Örneğin otomobilimize daha fazla beygir gücü istediğimizde beygir gücü satın almak mümkün olmamaktadır. Bu isteğimizi karşılamak için, otomobilimizde olmasını istediğimiz beygir gücüne sahip bir başka otomobil almak gerekir. Buna benzer şekilde, normal pazarlarda alınıp satılmayan ve genel ekonomik mal olmayan ürünlerin değerini belirlemede kullanılan bir yöntem olması sebebiyle hedonik fiyat yöntemi eşsiz bir özelliğe sahiptir (Çiçek ve Hatırlı, 2015).

Hedonik fiyat yöntemi bir malın sahip olduğu her bir özelliğin, malın fiyatına katkısını belirlemek için kullanılmaktadır. Goodman (1998)'a göre, hedonik yöntemin temeli Court (1939)'un makalesine dayanmaktadır (Goodman, 1998). Andrew Court (1939) hedonik fiyat modelini, otomobil fiyatlarını tahmin etmek için kullanmıştır. Court müşterilerin otomobilden elde ettikleri faydanın doğrudan ölçülmesi mümkün olmadığından bu faydayı otomobilin özellikleriyle ilişkilendirmiştir (Court, 1939). Court (1939)'un ardından hedonik fiyat yöntemi, değerlendirilmesi zor olan çok çeşitli mallar için kullanılmıştır. Lancaster (1966) malların heterojen yapısını dikkate alarak, faydanın doğrudan mal kendisinden değil malın özelliklerinden kaynaklandığını ileri sürmüştür. Buna göre, tüketicinin sağladığı fayda ürünün her bir özelliğinin sağladığı faydaların toplamından oluşmaktadır ve fiyatı bu özelliklerin değeri oluşturmaktadır. (Lancaster, 1966). Rosen (1974), hedonik fiyat teorisine önemli bir katkıda bulunmuş, arz ve talep fonksiyonlarını heterojen ürünlerin özelliklerinin bir fonksiyonu olarak ele almıştır. (Kangallı Uyar, 2015). Rosen (1974) hedonik fiyatı malların özelliklerinin örtük fiyatı olarak tanımlamıştır. Hedonik fiyat, farklılaştırılmış ürünlerin gözlemlenen fiyatlarından ve bunlarla ilişkili belirli özellik miktarlarından ekonomik birimlere yansımaktadır (Rosen, 1974). Rosen (1974)'in piyasa modelinde mallar (Z) onlara ait n adet özelliğinin toplamı şeklinde ifade edilmektedir. Buna göre,

piyasadaki her bir malın özelliği $Z = (z_1, z_2, \dots, z_n)$ vektörüyle; özellikler değiştikçe malların piyasa fiyatlarındaki değişimi gösteren fiyat vektörü ise $P(Z) = P(z_1, z_2, \dots, z_n)$ ile ifade edilir. Rosen (1974), farklılaştırılmış ürünlerin piyasa değerlemesi için bu teoremin uygulanabileceğini göstermiştir. $P(Z) = f(z_1, z_2, \dots, z_n)$ şeklinde ifade edilen hedonik fiyat fonksiyonunda $P(Z)$ bir ürünün bileşik fiyatını ifade ederken, her bir özelliğin katsayısı ise, hedonik ya da örtük fiyatları ifade etmektedir.

Hedonik fiyatın tahmini, birleşik fiyatın özellikler üzerine regresyonunun kurulması ile elde edilmektedir (Kangallı Uyar, 2015). Kurulan çoklu regresyon modelinde bir ürünün gözlemlenen satış fiyatları bağımlı değişken, ürünün değerini belirleyen özellikler ise bağımsız değişken olarak dikkate alınarak tahmin yapılır (Savuran, 2008). Model, bir ürünün birim fiyatının ürünün sahip olduğu özelliklere göre değişimini gösteren bir fonksiyondur. Böylece ürünlerin karşılaştırılabilmesi mümkündür (Afşar, Yılmazel ve Yılmazel, 2017).

LİTERATÜR

Bir malın özelliklerinin, malın fiyatına olan katkısını belirleyen önemli bir unsur olduğunu ifade eden hedonik fiyat yöntemi, Türkiye’de daha çok gayrimenkul sektöründe kullanılmakla birlikte son dönemlerde turizm sektöründe de fiyat belirlemeye yönelik olarak kullanılmaktadır. Hedonik fiyat konulu çalışmalar incelendiğinde Bekar (2013), Boza (2015), Alkan (2015), Keskin ve Watkins (2017), Aysin (2018), Ketten (2019), Çiftçi (2019), Akyüz (2020) konut fiyatlarını etkileyen faktörleri; Coşar (2013), Başer (2015), Aksu (2017), Susam (2019), Yiğit (2019), Aygün (2021) arazi fiyatlarını etkileyen faktörleri incelerken; Kesbiç vd. (2011), Yalçın (2016), Işık ve Bilici (2017), Üstündağ (2018) ise konaklama fiyatlarını hedonik fiyat yöntemi ile belirlemeye çalışmıştır.

Bir konu hakkındaki çalışmaların çeşitli özelliklerinin nicel olarak değerlendirilmesine olanak veren bibliyometrik araştırmaların, son dönemlerde sosyal bilimler alanında oldukça sık kullanılan bir yöntem olduğu görülmektedir. Bibliyometrik araştırmalara yönelik yapılan literatür taramasında hedonik fiyat konusunu içeren araştırmalara ulusal literatürde rastlanmamış olup uluslararası alanda ise sadece gayrimenkul alanında yer verildiği görülmüştür. Bununla birlikte konuyla ilgili az sayıda yapılan araştırma bulunmuştur. Söz konusu araştırmalardan Jayantha ve Oladinrin (2019) gayrimenkul alanında hedonik fiyat yönteminin bibliyometrik araştırmasını; Wahab, Mokhtar ve Aliasak (2022) yine gayrimenkul alanında mekânsal hedonik yöntemin bibliyometrik analizini yapmıştır. Söz konusu araştırmaların dışında doğrudan hedonik fiyat yöntemine ilişkin bibliyometrik araştırmaya rastlanmamıştır. Ayrıca hedonik ve fiyat konulu bibliyometrik araştırmalar ayrı ayrı incelenmiş ve konuyla ilişkili olduğu düşünülen araştırmalardan bazılarında çalışmada yer verilmiştir. Depren, Kartal ve Kılıç Depren (2018) borsalardaki oynaklık; Çelikkaya ve Demirgil (2019) bölgesel kalkınma; Yurtseven (2019) ile Buğan (2021) İslam ekonomisi; Avşar (2020) ile Çizmecioglu ve Akman (2021) kripto paralar; Akgül vd. (2020) yenilik ekonomisi; Şekeroğlu (2021) portföy yönetimi; Binoy vd. (2022) gayrimenkul değerlendirme; Ali ve Bashir (2022) varlık fiyatlaması; Zhang vd. (2022) emtia fiyatları; Li ve Li (2022) konut fiyatları; Çakan ve Altınışık (2022) Covid-19 sürecinde devlet teşvikleri ve yatırımcı kararları; Gökmenoğlu ve Yavuz (2022) kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi; Haydaroğlu (2022a) enflasyon konulu lisansüstü tezlerin incelenmesi; Haydaroğlu (2022b) Türkiye’de finansal kriz konulu lisansüstü tezlerin incelenmesi; Özdemir, Ateş ve Tekin (2022) yatırımcı ilişkileri ve Toksarı (2022) marka aşkı konusunda bibliyometrik araştırma yapmıştır.

Daha çok gayrimenkul değerlendirme alanında uygulanan hedonik fiyat yönteminin, uygulama alanlarının belirlenebilmesi ve farklı alanlarda da uygulanabilirliğine ilişkin fikir geliştirilmesi oldukça önemlidir. Çalışmada hedonik fiyat yöntemini konu alan araştırmaların sınıflandırılarak, son dönemlerdeki kullanım alanlarının belirlenebilmesi ve literatürde bu konudaki eksikliklerin tespit edilmesi amacıyla bibliyometrik analiz tercih edilmiştir. Çalışmanın, hedonik fiyat yönteminin uygulama alanlarının tespit edilmesi noktasında alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bibliyometri, yazılı belgelerin çeşitli yönlerini analiz ederek bilimsel iletişim sürecini araştırmak için nicel yöntemlerin kullanıldığı disiplindir ve araştırma modellerinin izlenmesini sağlar (Roy ve Basak, 2013). Bibliyometrik araştırmalarda, belgelerin çeşitli özellikleri çözümlenerek bilimsel etkileşime ilişkin tespitler yapılmaktadır. Bibliyometrik araştırmalarla hem bir konudaki en verimli araştırmacılar belirlenmekte hem de bu araştırmacılar arasındaki etkileşimin boyutu ortaya çıkarılmaktadır (Al, 2008).

Bibliyometrik analizlerle araştırılan konunun ve bilim dalının süreç içerisinde kaydettiği gelişmeler ortaya konarak, konuya ilişkin problemlerin belirlenmesi sağlanmaktadır (Yılmaz, 2017). Ayrıca araştırılan konuya ilişkin niteliksel ve niceliksel bulguların elde edilmesiyle araştırmalardaki değişim saptanmakta ve alt kategoriler aracılığıyla tümevarım yapmak mümkün olmaktadır (Civelek ve Karadağ, 2020).

Bilimsel literatürün incelenmesinde geleneksel bir yol olarak kullanılan literatür taraması zaman alıcı bir süreçtir ve yüzlerce araştırmanın literatür taraması ile analiz edilmesi oldukça zordur. Bu nedenle bibliyometrik analiz pek çok araştırmayı ele alma ve araştırılan konuyla ilgili literatürü bütüncül bir bakış açısıyla gözden geçirme noktasında oldukça etkili bir yoldur (Wang vd., 2019).

Bu bilgiler doğrultusunda çalışmada, hedonik fiyat yöntemini konu alan araştırmaların bibliyometrik analizine yer verilmiştir.

Çalışma Materyali

Bu çalışma, 2012-2022 döneminde ulusal ve uluslararası alanda hedonik fiyat yöntemini konu alan yüksek lisans ve doktora tez çalışmalarının analizini kapsamaktadır. Çalışmada hedonik fiyat yöntemini konu alan lisansüstü tezlerin bibliyometrik özelliklerini ortaya koymak ve akademik açıdan mevcut durumu saptamak amaçlanmıştır. Çalışma materyalini Google Scholar, Ebsco Open Dissertations, Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanlarında taranan, hedonik fiyat yöntemini konu alan ulusal ve uluslararası tezler oluşturmaktadır. Çalışma anahtar kelimesi, hedonik fiyat/ hedonic price olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda yapılan araştırma sonucunda 40 ulusal ve 80 uluslararası tez incelenmiştir.

BULGULAR

2012-2022 döneminde Google Scholar, Ebsco Open Dissertations, Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanlarında taranan, hedonik fiyat yöntemi konusunda ulaşılan tezlerin dağılımı incelendiğinde 40 ulusal tez, 80 uluslararası tez yazıldığı sonucuna varılmıştır. Hedonik fiyat konulu ulusal tezlere ilişkin bulgular Tablo 1 ve Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 1: Yüksek Lisans Derecesindeki Ulusal Tezlerin Dağılımı

Tez Konusu	Yöntem	Sayfa Sayısı	Yıl
Arazi Fiyatları	Regresyon	104	2013
	Regresyon	75	2015
	Regresyon	45	2017
	Regresyon	122	2019
	Regresyon	99	2019
	Regresyon	68	2019
	Regresyon	66	2021
Domates Fiyatları	Regresyon	116	2018
Konut Fiyatları	Regresyon	103	2012
	Regresyon, Mekânsal Regresyon,	107	2013
	Regresyon	109	2013
	Regresyon	227	2013
	Regresyon	94	2018
	Regresyon	163	2019
	Regresyon	115	2019
	Regresyon	51	2019
	Mekânsal Kantil Regresyon	80	2019
	Regresyon	101	2019
	Regresyon	107	2019
	Regresyon	50	2020
	Regresyon	152	2020
	Regresyon	138	2021
Regresyon, Mekânsal Regresyon	87	2021	
Regresyon	110	2021	
Otel Oda Fiyatları	Regresyon	52	2018
Resim Sanatı	Regresyon	37	2016
Tabiat Parkı Değeri	Regresyon	67	2021
Zeytinyağı Fiyatları	Regresyon	68	2022

İncelenen dönemde hedonik fiyat yöntemine ilişkin ulusal tezler incelendiğinde 28 yüksek lisans, 12 doktora tezi olmak üzere 40 tez hazırlandığı görülmektedir. Bu tezlerin 4 tanesi İngilizce olarak yazılmıştır. Yıllar itibariyle bakıldığında ise 2019-2020 yıllarında konuya ilişkin yapılan çalışmaların sayısının yoğunlaştığı görülmektedir.

Hedonik fiyat konulu ulusal tezler incelendiğinde 28 yüksek lisans, 12 doktora dereceli tez hazırlandığı görülmüştür. Hedonik fiyat yöntemini konu alan yüksek lisans düzeyinde hazırlanan çalışmaların araştırma yöntemine bakıldığında 25 tezde regresyon analizi, 2 tezde regresyon ve mekânsal regresyon analizinin birlikte, 1 tezde mekânsal kantil regresyon yönteminin uygulandığı görülmüştür. Yüksek lisans düzeyindeki ulusal tezlerin sayfa sayısı değişkenlik göstermekle birlikte en uzun 227, en kısa 37, ortalama 96 sayfa olarak hazırlandığı görülmektedir. Yıllar itibariyle bakıldığında ise en fazla çalışmanın 2019 yılında yapıldığı görülmüştür. Tezler araştırılan konu bakımından sınıflandırıldığında; konut fiyatlarını (n=16), arazi fiyatlarını (n=7), resim sanatını (n=1), domates fiyatlarını (n=1), otel oda fiyatlarını (n=1), zeytinyağı fiyatlarını (n=1), tabiat parkı değerini (n=1) konu alan tezler olarak dağılım göstermiştir.

Tablo 2: Doktora Derecesindeki Ulusal Tezlerin Dağılımı

Tez Konusu	Yöntem	Sayfa Sayısı	Yıl
Araç Fiyatları	Regresyon	148	2021
Konut Fiyat İndeksi	Regresyon, Mekânsal Regresyon	122	2012
	Regresyon	159	2014
	Mekânsal Regresyon	227	2015
	Regresyon	198	2015
	Mekânsal Regresyon	149	2017
Konut Fiyatları	Regresyon	214	2018
	Regresyon	102	2020
	Regresyon	152	2021
	Regresyon	196	2021
	Regresyon	178	2021
Yat Fiyatları	Regresyon	50	2013

Hedonik fiyat yöntemini konu alan doktora düzeyinde hazırlanan çalışmaların araştırma yöntemine bakıldığında 9 tezde regresyon analizi, 2 tezde mekânsal regresyon analizi, 1 tezde regresyon ve mekânsal regresyon yönteminin birlikte uygulandığı görülmüştür. Doktora dereceli ulusal tezlerin sayfa sayısı değişkenlik göstermekle birlikte tezlerin en uzun 227, en kısa 50 sayfa olarak hazırlandığı görülmektedir. Ortalama sayfa sayısı ise 158'dir. Tezler araştırılan konu bakımından sınıflandırıldığında; konut fiyatlarını (n=9), yat fiyatlarını (n=1), araç fiyatlarını (n=1), konut fiyat endeksini (n=1) konu alan tezler olarak dağılım göstermiştir.

Tablo 1 ve 2'de yer almamakla birlikte tez danışmanlarının dağılımı incelendiğinde 8 tane doktora tezi yürütücülüğü olmak üzere, profesör ünvanlı danışmanların (n=20) ağırlıklı olduğu görülmektedir. Konut fiyatları özelinde hazırlanan ulusal tezler değerlendirildiğinde ise; tezlerde konut satış fiyatlarının (n=23), konut kira fiyatlarının (n=2) araştırıldığı ve konut fiyat endeksi (n=1) geliştirmeye yönelik olduğu görülmüştür.

Hedonik fiyat yöntemini konu alan araştırma kapsamında ulaşılan uluslararası tezlerin sayısı 80'dir. Tezlerin çoğunluğu yüksek lisans düzeyindeyken (n=51), 29'u doktora düzeyindedir. Yıllar itibariyle bakıldığında 2014-2021 yıllarında konuya ilişkin yapılan çalışmaların sayısının yoğunlaştığı görülmektedir. Uluslararası tezlere ilişkin bulgular Tablo 3 ve Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 3: Yüksek Lisans Derecesindeki Uluslararası Tezlerin Dağılımı

Tez Konusu	Yöntem	Sayfa Sayısı	Yıl
Araç Fiyatları	Regresyon	32	2013
	Regresyon	73	2014
	Regresyon	45	2016
	Regresyon	32	2022
Arazi Fiyatları	Regresyon, Mekansal Regresyon	96	2013
	Regresyon, Mekânsal Regresyon	95	2016
	Regresyon	88	2019
	Regresyon	57	2021
	Regresyon	51	2022
Besi Sığır Fiyatları	Regresyon	51	2021
Karides Fiyatları	Regresyon	68	2012
Kira (Airbnb) Fiyatları	Regresyon	72	2019
Konut Fiyatları	Mekânsal Regresyon	85	2012
	Regresyon	35	2012
	Regresyon	80	2013
	Regresyon	34	2013
	Regresyon	79	2014
	Regresyon	108	2014
	Mekansal Regresyon	98	2015
	Regresyon	73	2015
	Regresyon	64	2015
	Regresyon	37	2017
	Regresyon	43	2017
	Regresyon	56	2018
	Regresyon, Mekânsal Regresyon	138	2018
	Regresyon	27	2019
	Regresyon	53	2019
	Regresyon	75	2019
	Regresyon	65	2019
	Regresyon	44	2019
	Mekânsal Regresyon	29	2020
	Regresyon	39	2020
	Regresyon	71	2020
	Regresyon	59	2020
	Regresyon	46	2020
Regresyon	31	2020	
Regresyon, Mekânsal Regresyon	74	2020	
Makine Öğrenimi	52	2021	
Regresyon	35	2021	
Regresyon	48	2021	
Regresyon	37	2021	
Regresyon	55	2021	
Regresyon	96	2022	

Tablo 3 (devamı): Yüksek Lisans Derecesindeki Uluslararası Tezlerin Dağılımı

Tez Konusu	Yöntem	Sayfa Sayısı	Yıl
Ofis Kira Fiyatları	Regresyon	64	2018
Otel Oda Fiyatları	Regresyon	44	2013
	Regresyon, Kantil Regresyon	34	2018
Oyuncu Transfer Değeri	Regresyon	41	2015
Saman Fiyatları	Regresyon	62	2017
Tarım Hisse Fiyatı	Regresyon	49	2016
Telekomünikasyon	Regresyon	90	2021
Ticari Mülk Fiyatları	Regresyon	59	2019

Hedonik fiyat yöntemini konu alan yüksek lisans düzeyindeki uluslararası tezlerin araştırma yöntemine bakıldığında 42 tezde regresyon analizi, 4 tezde regresyon ve mekânsal regresyon yönteminin birlikte uygulandığı, 3 tezde mekânsal regresyon, 1 tezde regresyon ve kantil regresyon yönteminin birlikte, 1 tezde ise makine öğrenimi yönteminin uygulandığı görülmüştür. Yüksek lisans düzeyindeki uluslararası tezlerin sayfa sayısı değişkenlik göstermekle birlikte en uzun 138, en kısa 27, ortalama 60 sayfa olarak hazırlandığı görülmektedir. Yıllar itibariyle bakıldığında ise en fazla çalışmanın 2014 yılında yapıldığı görülmekle birlikte çalışmaların 2014-2021 döneminde yoğunlaştığı görülmektedir. Araştırılan konu bakımından tezler sınıflandırıldığında; konut fiyatlarını (n=31), arazi fiyatlarını (n=5), araç fiyatlarını (n=4), otel oda fiyatlarını (n=2), kira (airbnb) fiyatları (n=1), ticari mülk değerini (n=1), karides fiyatlarını (n=1), oyuncu transfer değerini (n=1), besi sığır fiyatlarını (n=1), saman fiyatlarını (n=1), ofis kira fiyatını (n=1), telekomünikasyon gelirlerini (n=1), tarım hisse fiyatlarını (n=1) konu alan tezler olarak dağılım göstermiştir.

Tablo 4: Doktora Derecesindeki Uluslararası Tezlerin Dağılımı

Tez Konusu	Yöntem	Sayfa Sayısı	Yıl
Akıllı Telefon Fiyatları	Regresyon	37	2020
	Regresyon	87	2012
Arazi Fiyatları	Mekânsal Regresyon	290	2014
	Regresyon, Mekânsal Regresyon	106	2014
Hisse Senedi Getirileri	Regresyon	113	2014
Kayak Fiyatları	Regresyon	103	2017
Kira (Airbnb) Fiyatları	Regresyon	108	2018
	Kantil Regresyon	125	2016
	Mekânsal Regresyon	221	2016
	Meta Regresyon	128	2016
	Regresyon	153	2012
	Regresyon	72	2015
	Regresyon	108	2015
	Regresyon	143	2015
	Regresyon	100	2016
	Regresyon	103	2016
	Regresyon	300	2017
Konut Fiyatları	Regresyon	72	2017
	Regresyon	241	2017
	Regresyon	123	2018
	Regresyon	42	2018
	Regresyon	62	2019
	Regresyon, Mekansal Regresyon	204	2013
	Regresyon, Mekânsal Regresyon	85	2016
	Regresyon, Mekânsal Regresyon	308	2017
	Regresyon	177	2014
	Regresyon	212	2014
	Regresyon	100	2014
Ticari Mülk Değeri	Regresyon	282	2015

Hedonik fiyat yöntemine ilişkin doktora dereceli uluslararası tezlerin araştırma yöntemine bakıldığında 21 tezde regresyon analizi, 4 tezde regresyon analizi ve mekânsal regresyon analizi, 2 tezde mekânsal regresyon analizi, 1 tezde kantil regresyon analizi, 1 tezde meta regresyon yönteminin uygulandığı görülmüştür. Tezlerin sayfa sayısı değişkenlik göstermekle birlikte en uzun tezin 308, en kısa tezin 37 sayfalı olduğu görülmektedir. Ortalam olarak sayfa sayısı ise 145'tir. Yıllar itibariyle bakıldığında hedonik fiyat yöntemi konu alan tezlerin 2014- 2017 döneminde yoğunlaştığı görülmüştür. Araştırılan konu bakımından tezler sınıflandırıldığında; konut fiyatlarını (n=21), arazi fiyatlarını (n=3), ticari mülk değerini (n=1), hisse senedi getirilerini (n=1), akıllı telefon fiyatlarını (n=1), kayak fiyatlarını (n=1) konu alan tezler olarak dağılım göstermiştir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Hedonik fiyat yöntemini konu alan tezler incelendiğinde 40 ulusal teze karşılık, 80 uluslararası tez yazıldığı görülmüştür. Tezlerin çoğunluğunun yüksek lisans düzeyinde olduğu görülmektedir. Doktora düzeyinde hazırlanan tezlerin 12'si ulusal, 29'u uluslararası düzeydedir. Ulusal tezlerdeki sayfa sayısının uluslararası tezlerden fazla olduğu görülmektedir. Hem ulusal hem de uluslararası tezler konu bakımından incelendiğinde, çoğunlukla konut ve arazi fiyatlarının araştırıldığı görülmekle birlikte konu çeşitliliğinin

uluslararası tezlerde daha fazla olduğu görülmüştür. Tezlerin araştırma yöntemine bakıldığında ise genellikle regresyon ve mekânsal regresyon uygulandığı, bununla birlikte az da olsa kantil regresyon yönteminin uygulandığı görülmektedir. Bu kapsamda hedonik fiyat yöntemi hakkında çalışma yapacak araştırmacılara verilecek öneriler şu şekilde özetlenebilir.

- Hedonik fiyat yöntemi kullanarak gayrimenkul değerlendirme alanında yapılan çalışmaların genellikle konut fiyatlarını dikkate aldığı görülmektedir. Konut fiyatlarını araştıran çalışmaların da daha çok belli bölgeler üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. İnsan ihtiyaçlarının farklı sosyoekonomik yapılarıdaki gruplar için farklılaştığı, konutun da en temel ihtiyaç olduğu düşünüldüğünde aynı dönemde farklı bölgeler için konut fiyatlarını araştıran çalışmalar yapılmasıyla bölgeler arasında karşılaştırmalar yapılabileceği düşünülmektedir. Ayrıca gayrimenkul değerlendirme alanında yapılan çalışmaların daha çok konut fiyatlarına odaklandığı, ticari mülk fiyatlarını ve arazi fiyatlarını araştıran çalışmaların sayısının artırılmasıyla alana katkı sağlanacağı düşünülmektedir.
- Ulusal alanda yazılmış tezler incelendiğinde hedonik fiyat yöntemini kullanarak endeks geliştirmeye yönelik çalışmaların sayısının oldukça az olduğu, daha geniş bir veri seti ile söz konusu yöntemle özellikle gayrimenkul değerlendirme alanında endeks geliştirmenin mümkün olabileceği düşünülmektedir.
- Hedonik fiyat yönteminin uygulandığı ulusal tezlerde araştırma yöntemi olarak sıklıkla regresyon analizi kullanıldığı, mekânsal regresyon yöntemlerinin ise daha az sıklıkta kullanıldığı görülmüştür. Özellikle gayrimenkul söz konusu olduğunda mekân etkisini dikkate alan yöntemlerin sayısının artırılmasıyla bölgesel piyasalar hakkında da bilgi sahibi olunabileceği düşünülmektedir.
- Hedonik fiyat yönteminin farklı ürün değerlerinin belirlenmesine yönelik çalışmalara uygulanmasıyla, konu çeşitliliğinin artırılarak literatüre katkı sağlanacağı düşünülmektedir.
- Ulusal tezler incelendiğinde hedonik fiyat yönteminin otel oda fiyatlarının belirlenmesinde kullanıldığı ancak oldukça az sayıda olduğu görülmüştür. Turizm alanında fiyatlama konusunda yapılan çalışmalarda mekân etkisini dikkate alan çalışmalarının artırılmasıyla turizm planlaması ve pazarlanmasına da katkı sağlanacaktır.

Yazarlık Katkısı

Çalışma tek yazar tarafından yürütülmektedir.

Etik Kurul Beyanı

Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Abdullah, L. (2022). Prediction Model of Hedonic Price Application for Green Condominium Market. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selangor/Malezya: Universiti Teknologi MARA.
- Abidoye, R. B. (2017). Towards Property Valuation Accuracy: A Comparison of Hedonic Pricing Model And Artificial Neural Network. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hong Kong: The Hong Kong Polytechnic University.
- Afşar, A., Yılmazel, Ö. & Yılmazel, S. (2017). Konut Fiyatlarını Etkileyen Faktörlerin Hedonik Model ile Belirlenmesi: Eskişehir Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 0(37), 195-205.
- Ahmadin, M. S. (2014). Essays on the Value of A Firm's Eco-Friendliness in the Financial Asset Market. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). ABD: University of Kentucky.
- Akgül, Y., Selçi, B. Y., Geçgil, G. & Yavuz, G. (2020). Yenilik Ekonomisi Üzerine Bibliyometrik Bir İnceleme. *The Journal of International Lingual Social and Educational Sciences*, 6(1), 66-81.
- Aksu, B. (2017). Tarımsal Arazi Satış Fiyatını Etkileyen Faktörlerin Analizi: Manisa İli Kırkağaç İlçesi Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Akyürek, E. (2013). Pricing of Mega Yachts. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akyüz, E. (2020). Sağlam Regresyon Kullanılarak Samsun'da Konut Fiyatlarının Hedonik Analizi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Al, U. (2008). Türkiye'nin Bilimsel Yayın Politikası: Atıf Dizinlerine Dayalı Bibliyometrik Bir Yaklaşım. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ali, A. & Bashir, HA (2022). Bibliometric Study on Asset Pricing. *Qualitative Research in Financial Markets*, 14(3), 433-460.
- Alidou, M. (2018). Benin'de Tüketicilerin Domates Satın Alma Fiyatını Etkileyen Faktörlerin Analizi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

- Alkan, Y. (2015). Aktif Yeşil Alanların Konut Fiyatları Üzerine Etkisinin Araştırılması: Mersin İli Yenişehir İlçesi Örneği. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Anders, A. (2015). How Much is your Home Worth? Essays on Housing Value and its Determinants. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). ABD: Clemson University.
- Andersson, F. (2013). Determining Room Rates in Sweden-A Hedonic Prices Approach of the Stockholm Hotel Market. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İsveç: Lunds University.
- Arslanlı, K. Y. (2012). Mekânsal Ağırlıklandırılmış Ototregresif Konut Fiyat İndeks Modeli. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Augustin, J. (2021). A Hedonic Analysis of Cattle Prices in Nicaragua. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). ABD: Texas A&M University-Commerce.
- Avşar, İ. İ. (2020). Kripto Paralar ve Uluslararası Ticaret Üzerine Bir Araştırma Bibliyometrik, LSTM ve Kümeleme Analizi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gaziantep: Hasan Kalyoncu Üniversitesi ve Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aygün Filiz, H. G. (2021). Şehirleşmenin Tarım Arazilerinin Değerine Etkisi: Antalya Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Balcı, R. (2016). Paintings as an Alternative Investment: Evidence from Turkey. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Balkı, A. (2021). Asimetrik Bilginin Neden Olduğu Maliyetin Tahmini: Türkiye Otomobil Sigorta Sektörü Örneği. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başaran, C. (2019). Kentsel Saçaklanmanın Tarım Arazisi Piyasasına Etkilerinin Analizi: Aydın İli Efeler İlçesi Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Başer, U. (2015). Samsun İli Lâdik İlçesinde Arazi Fiyatını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Bekar, E. (2013). Hedonik Konut Fiyatlarının Mekânsal Kantil Regresyon Modeli ile Analizi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Biletskyi, N. (2020). Hedonic Pricing Model for The Ukrainian Market of Smartphones. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ukrayna: Kyiv School of Economics.
- Binoy, B.V., Naseer, M.A., Anil Kumar, P.P. & Lazar, N. (2022). A Bibliometric Analysis of Property Valuation Research. *International Journal of Housing Markets and Analysis*, 15(1), 35-54.
- Binti Burhan, B. (2014). Spatial Mechanism of Hedonic Price Functions for Housing Submarket Analysis. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Japonya: Saga Üniversitesi.
- Bolin, A. (2019). Pricing The Sun- A Hedonic Approach on the Influence Of photovoltaic Systems on House Prices in Sweden. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İsveç: Swedish University of Agricultural Sciences.
- Bond, D. M. (2021). Land Rents and Broadband Subsidies. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). ABD: Clemson University.
- Boza, E. (2015). Investigation of Housing Valuation Models Based on Spatial and Non-Spatial Techniques. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Brekke, H. H. & Al-Yassin, S. N. (2022). A Hedonic Pricing Model for Second-Hand Cars in Norway Testing Prospect Theory Assertions. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Norveç: NTNU.
- Broos, S. (2013). *The Hedonic Analysis: an Application to the Belgian Housing Market*. *Année Académique*.
- Buğan, M. F. (2021). İslam Ekonomisi ve Finansı Alanyazının Bibliyometrik Analizi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(26), 658-677.
- Campbell, B. A. (2014). Aggregate Resource Extraction: Examining Environmental Impacts on Optimal Extraction and Reclamation Strategies. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Alberta/Kanada: University of Alberta.
- Cao, Y. (2018). Identifying the Economic Impacts of Land-Use Policy: A Case Study of Okotoks. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Alberta/Kanada: University of Alberta.
- Cengiz, E. C. (2020). Financing Urban Rail Investments via Urban Development. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Chae, Y. (2012). The impact of Light Rail Transit on Residential Value: Empirical Analysis of DART Green Line in Dallas. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). ABD: The University of Texas at Austin.
- Charvát, O. (2020). Real Estate Price Modelling With A Focus on Location Attributes. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Prag/Çekya: Charles University.

- Chen, C. (2015). Exploring Housing Market in Toronto, Ontario: Spatial Hedonic Modeling of Crime Rates, Subway Ridership, Dwelling Density and House Prices. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kanada: University of Waterloo.
- Chen, D. (2013). Impact of Public Open Space on Single Family Residential Property Values in Alachua County. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Florida: University of Florida.
- Chen, L. K. (2020). Valuation of the Chicago Metropolitan Housing Market Relative to Central Business Districts. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). ABD: Washington State University.
- Chikish, I. (2019). Incentives and Economic Decisions: Evidence from Sports Data. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). ABD: West Virginia University West Virginia University.
- Civelek, M. & Karadağ, L. (2020). Tarım Turizmi Çalışmalarının Bibliyometrik Analizi. *Turizm Akademik Dergisi*, 7(2), 145-164.
- Court, A. (1939). Hedonic Price Indexes With Automotive Examples. *The Dynamics of Automobile Demand* içinde (s. 99-117). New York: General Motors Corporation.
- Çakan, C. D. & Altınışık, E. Ö. (2022). Pandemi Dönemi Borsa Etkinliği ve Bibliyometrik Analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(45), 1173-1196.
- Çakan, V. A. (2022). Türkiye Piyasasında Zeytinyağı Fiyatlarını Etkileyen Faktörlerin Analizi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Çelikkaya, S. & Demirgil, H. (2019). Bölgesel Kalkınma Üzerine Hazırlanan Lisansüstü Tezlere Yönelik Bibliyometrik Bir Araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(30), 746-763.
- Çiçek, U. (2014). Isparta İlinde Konut Fiyatlarını Etkileyen Faktörlerin Hedonik Fiyat Modeli ile Analizi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çiçek, U. & Hatırlı, S. A. (2015). Isparta İlinde Konut Fiyatlarını Etkileyen Faktörlerin Hedonik Fiyat Modeli ile Analizi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 98-114.
- Çiftçi, A. (2019). Konut Fiyatları Üzerine Ampirik Çalışmalar Alanya Örneği. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Alanya: Alaaddin Keykubat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çizmeçioğlu, S. & Akman, A. Z. (2021). Blok Zincir ve Kripto Para Konularının Bibliyometrik Bir Analizi: 2015-2020 Dönemi. *Business Economics and Management Research Journal*, 4(1), 1-16.
- Dant, M. L. (2017). An Analysis of Factors Impacting Hay Auction Prices and the Potential for NAP to Reduce Alfalfa Revenue Risk. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). ABD: University of Kentucky.
- De Sousa Martins, D. (2015). Hedonic Pricing in Professional Football: Is Players' Transfer Value Explained By Sporting Performance? (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Porto: PEP.
- Demircan, K. (2021). Metro İstasyonlarının Konut Fiyatlarına Etkisi: İstanbul Örneği. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Depren, Ö., Kartal, M. T. & Depren, S. K. (2018). Borsalarda Oynaklık Üzerine Yayımlanmış Akademik Çalışmaların Bibliyometrik Analizi. *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi*, 2(6), 1-15.
- Döngöz, N. (2021). Kültür Varlıklarına Yapılan Yatırımların Konut Fiyatlarına Etkisi: İstanbul Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Emre Aysin, M. (2018). Konut Fiyatlarına Etki Eden Faktörlerin Hedonik Modelle Belirlenmesi: TRA1 Alt Bölgesi Üzerine Bir Uygulama. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Erzurum Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fuhrer, R. (2012). A Hedonic Rental Price Model for the Canton Zurich. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Zürih/İsviçre: IVT, ETH Zürih.
- Gatnau Vera, M. (2018). Searching The Most Valued Attributes at Hotels: An Application of Hedonic Pricing Analysis in The Balearic Islands. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İspanya: Universitat De Les Illes Balears.
- Glaesener, M. L. (2014). Geographical Determinants of Residential Land Values in Luxembourg. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Walferdange: University of Luxembourg.
- Gnagey, M. K. (2014). Three Essays on Residential Land Prices, and Land Use Patterns and Regulations. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). ABD: The Ohio State University.
- Goodman, A. C. (1998). Andrew Court and the Invention of Hedonic Price Analysis. *Journal of Urban Economics*, 0(44), 291-298.
- Gorman, J. (2012). Institutional Timberland Investments: Asset Pricing and the Discount Rate. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Alabama/ABD: Auburn University.
- Gökmenoğlu, M. & Yavuz, İ. S. (2022). Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisine Yönelik Çalışmaların Bibliyometrik Ağ Analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 0(52), 231-252.

- Gribbin, K. (2019). Price to Sell: How the List Price Affects Final Sales Price in the Kingston Real Estate Market. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kingston/Kanada: Queen's University.
- Gül, D. (2012). Konut Fiyatlarına Etki Eden Faktörlerin Hedonik Modelle Belirlenmesi: Mersin İli Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Hanson, E. (2013). Determinants of Illinois Farmland Prices. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). ABD: University of Illinois.
- Harris, S. W. (2015). A Hedonic Regression Analysis of Humboldt County Property Data Integrating The Effect of The Tsunami Evacuation Boundary on Real Estate Price. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). ABD: Humboldt State University.
- Haydaroğlu, C. (2022a). Enflasyon Konusunun Yüksek Lisans ve Doktora Tezlerine Yansımaları: Bibliyometrik Analiz Yöntemi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(3), 327-341.
- Haydaroğlu, C. (2022b). Finansal Kriz Üzerine Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 67-78.
- Igorevna, C. A. (2021). Hedonic Pricing Approach to Bundle Revenue Management in Telecommunications. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Petersburg/Rusya: Saint Petersburg State University.
- Immonen, E. (2020). Lift Installation and Housing Prices. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Espoo/Finlandiya: Aalto University.
- Işık, C. & Bilici, N. (2017). Otel Oda Fiyatlarının Hedonik Model ile Analizi: Erzurum Örneği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(1), 305-315.
- Jayantha, W. M. & Oladinrin, O. T. (2020) Bibliometric Analysis of Hedonic Price Model Using Citespace. *International Journal of Housing Markets and Analysis*, 13(2), 357-371.
- Justice, S. R. (2020). A Slippery Slope: A Hedonic Property Value Study of Landslide Risk and Economic Costs in Watauga County. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). ABD: Appalachian State University.
- Kahveci, M. (2018). Türkiye'de Konut Fiyatlarının Belirleyenleri: Üç Boyutlu Bir Analiz. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kangallı Uyar, S. (2015). Hedonik Fiyat Teorisi Çerçevesinde İstanbul Konut Piyasası Fiyat Dinamiklerinin Parametrik ve Parametrik Olmayan Mekânsal Modeller ile Karşılaştırmalı Analizi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kars, J. C. (2021). Predicting Neighborhood Prices: Machine Learning and Hedonic Pricing In The Dutch Housing Market. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hollanda: Tilburg University.
- Kayacı, S. B. (2019). Konut Sektörünün Proje Değerlerinin Belirlenmesi: İstanbul Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kesbiç, C. Y., Bahar, O., Baldemir, E. & İnci, M. (2011). Muğla Deniz Turizminde Hizmet Niteliğinin Piyasa Fiyatı Üzerindeki Etkileri: Hedonik Fiyatlandırma Modeli. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 48(555), 65-82.
- Keskin, B. & Watkins, C. (2017). Defining Spatial Housing Submarkets: Exploring the Case for Expert Delineated Boundaries. *Urban Studies*, 54(6), 1446-1462.
- Keten, N. D. (2019). Mekânsal Kantil Regresyon Yaklaşımına Göre Konut Fiyatlarının Modellenmesi: Denizli İli Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Khamrabaeva, L. (2020). Gayrimenkul Değerleme Yöntemleri: Hedonik Fiyat Modeli Üzerine Bir Uygulama. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Khanal, B. (2016). A Hedonic Analysis of Community Supported Agriculture Share Prices in Midwestern United States. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Lincoln/ABD: University of Nebraska.
- Kim, I. (2021). Has the COVID-19 Pandemic Changed People's Attitude about Where to Live? Some Preliminary Answers from a Study of the Atlanta Housing Market. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atlanta/ABD: Georgia Institute of Technology.
- Kim, J. (2015). The Impact of New Urbanism on Single Family Housing Values: The Case of Issaquah Highlands. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). ABD: University of Washington.
- Kintzel, J. D. (2019). Price Prediction and Computer Vision in the Real Estate Marketplace. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). ABD: Harvard Extension School.
- Ko, K. (2016). Essays on Property Values and Urban Corridors. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). ABD: University of Minnesota.
- Kördiş, G. (2013). Antalya'da Konut Fiyatlarını Etkileyen Faktörler: Hedonik Yaklaşım. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Kördeş, G., Işık, S. & Mert, M. (2014). Antalya'da Konut Fiyatlarını Etkileyen Faktörlerin Hedonik Fiyat Modeli ile Tahmin Edilmesi. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 14(28), 103-132.
- Kroon, P. (2018). The Price of Proximity an Analysis of the Willingness to Pay of Office Users for Railway Station Proximity. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hollanda: University Utrecht.
- Kulkosa, T. (2017). A Hedonic Pricing Analysis: Evaluating Prices of Bangkok's New Condominiums Along BTS Skytrain. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bangkok/Tayland: Thammasat University.
- Küçükbecir, E. (2021). Hedonik Fiyatlama Yöntemiyle Uzungöl Tabiat Parkı'nın Ekonomik Değer Tahmini. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kütük, T. (2021). Konut Alt Piyasaları: Ankara Metropolitan Kenti Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Lærdal, S. & Vorkinn, J. (2017). The Impact of External, Environmental, and Neighbourhood Factors on Housing Prices in Stavanger-A hedonic Price Model Study. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Norway: University of Stavanger.
- Lancaster, K. (1966). A New Approach to Consumer Theory. *Journal of Political Economy*, 74(2), 132-157.
- Law, S. (2018). A Multi-Scale Exploration of the Relationship Between Spatial Network Configuration and Housing Prices Using The Hedonic Price Approach. A Greater London Case Study. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). London: UCL University College London.
- Lawani, A. (2018). Three Essays on the Application of Machine Learning Methods in Economics. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). ABD: University of Kentucky.
- Lee, K. (2018). Three Essays in Energy, Environmental and Regional Economics. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). ABD: Oklahoma State University.
- Li, N. & Li, R. Y. M. (2022). A Bibliometric Analysis of Six Decades of Academic Research on Housing Prices. *International Journal of Housing Markets and Analysis*, 0(0), 1-22.
- Li, Q. (2021). An Analysis of Participation and Willingness to Sell of Farmers in An Urban Village Removal Program-A Case Study in Zhoushan, Eastern China. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). New York/ABD: Cornell University.
- Lin, I. H. (2016). Assessing the Effect of Parks on Surrounding Property Values Using Hedonic Models and Multilevel Models. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). ABD: The University of Wisconsin-Milwaukee.
- Liu, T. (2014). Three Essays on the Economics of Ecosystem Services and Land Use Change. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kingston/ABD: University of Rhode Island.
- Malasevska, I. (2017). Innovative Pricing Approaches in the Alpine Skiing Industry. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Norveç: Inland Norway University of Applied Sciences- INN University.
- McDonald, J. & McMillen, D. (2007). *Urban Economics and Real Estate: Theory and Policy*. Oxford.
- Mei, Y. (2016). Three Essays on the Economic Implication of Forest Amenities and Wetland Quality. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Columbus/ABD: The Ohio State University.
- Minkinen, P. (2019). Hedonic Housing Price Formation in Helsinki and Espoo. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Finlandiya: University of Vaasa.
- Muleke, P. (2019). Conversion and Hedonic Price Analysis of Agricultural Land Due to Urbanization in Njoro Sub-County. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kenya: Egerton University.
- Özdemir, O., Ateş, B. A. & Tekin, T. (2022). Yatırımcı İlişkileri: Scopus Veri Tabanında Bibliyometrik Analiz. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 17(65), 149-172.
- Öztaş, Ş. (2019). Konut Kira Değerinin İstanbul Konut Alt Bölgelerine Göre Analizi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Öztürk Çoşar, G. (2013). Menemen İlçesinde Sulu Tarla Arazilerinin Değerlerini Etkileyen Faktörlerin Saptanması Üzerine Bir Araştırma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Partridge, C. (2013). What Are Hybrid Vehicle Buyers Really Paying For? An Empirical Analysis. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). ABD: Clemson University.
- Pirgaib, B. (2019). *Gayrimenkul Değerleme Esasları*. Sermaye Piyasası Lisanslama Sicil ve Eğitim Kuruluşu Yayını.
- Potrava, T. (2020). Hedonic Pricing Model for Rotterdam Housing Market Empowered by Image Recognition and Text Analysis Methods. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hollanda: Erasmus University Rotterdam.
- Ragusa, R. (2021). Hedonic Price Model on Real Estate: Influence of Covid-19 Virus on House Prices. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İtalya: Acadia University Politecnico di Torino.
- Robinson, D. (2015). Three Essays on Non-Market Valuation Applications. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). ABD: Auburn University.

- Rosen, S. (1974, Jan. - Feb). Hedonic Prices and Implicit Markets: Product Differentiation in Pure Competition. *The Journal of Political Economy*, 82(1), 34-55.
- Rossetti, J. (2013). Valuation of Australia's Green Infrastructure: Hedonic Pricing Model Using the Enhanced Vegetation Index. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Avustralya: Monash University.
- Roy, S. B. & Basak, M. (2013). Journal of Documentation: A Bibliometric Study. *Library Philosophy and Practice*, (e-Journal) 945, 1-10.
- Saraç, U. (2019). Kemer İlçesindeki Yabancı Gerçek Kişilerin Konut Talebini Etkileyen Faktörler. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sari, M. (2014). Consumer Valuation of Fuel Economy Over Time: 2003-2012. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). ABD: Clemson University.
- Savaşır, C. (2013). Taşınmaz Mal Değerleme Yöntemlerinin Analizi: Evka 3 Bölgesi Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Savuran, İ. O. (2008). Gayrimenkul Fiyat Endeksleri ve İstanbul Etiler Bölgesinde Konutlar İçin Hedonik Fiyat Endeksi Uygulaması. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Sayın, Z. M. (2021). House Price Dynamics in Izmir's Neighborhoods: A Comprehensive Approach. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İzmir: İzmir Institute of Technology.
- Schöni, O. (2014). Four Essays on Statistical Problems of Hedonic Methods: An Application to Single-Family Houses. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İsviçre: Université de Fribourg.
- Seppänen, S. (2022). The Effect of Competition on Residential Development Project Apartment Prices and Time on the Market. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Finlandiya: Lahti University of Technology LUT.
- Shijaku, M. (2018). An Empirical Research Applying Hedonic Pricing Model: Albanian Case. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Arnavutluk: Epoka University.
- Siriwardena, S. D. (2016). Essays on the Non-market Valuation and Optimal Control of Bio-invasions in Urban Forest Resources. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). ABD: Virginia Tech.
- Straubing, R. (2019). A Hedonic Price Approach to Flood Risk and Property Value in the Greater Miami Area. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). ABD: University of Vermont.
- Sudhakaran, P. O. (2015). Three Essays on Shellfish Management in Rhode Island. University of Rhode Island. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). ABD: University of Rhode Island.
- Suh, M. J. (2015). The Spillover Effect of Proximity to LEED-Energy Star Certified Office Buildings on Neighborhood Market Values. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). ABD: Virginia Polytechnic Institute and State University.
- Susam, B. (2019). Yortanlı Barajının İşletmeye Açılmasının Yöredeki Tarım Arazisi Piyasasına Etkilerinin Analizi Üzerine Bir Araştırma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Suthamathy, N. (2012). Hedonic Price Analysis of Shrimp: Quality Factors Influencing Market Price of Shrimp in Nha Trang, Vietnam. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Norveç: The Norwegian College of Fishery Science University of Tromso, Norway and Nha Trang University.
- Swedberg, K. (2020). Examining Implicit Price Variation for Lake Water Quality. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). ABD: Virginia Tech.
- Şekeroğlu, G. (2021). Geçmişten Günümüze Portföy Yönetiminde Neler Değişti? R Programı ile Bibliyometrik Analiz. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 0(19), 22-33.
- Tanimowo, A. (2021). Determinants of House Prices in Nova Scotia During the 2010-2020 Period. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kanada: Acadia University.
- Thompson, K. B. (2022). The Impact of Water Availability on Land Values in Kansas. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). ABD: West Texas A&M University.
- Thompson, S. D. (2018). How the Proximity of Crime Impacts Housing Prices: A Hedonic Pricing Study of Inner-Loop Houston. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). ABD: University of New Mexico.
- Thomy, B. (2016). Estimating the Amenity Value of Urban Stream Improvements for Local Residents: A Hedonic Approach Investigation. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Avustralya: Charles Sturt University.
- Tiong, C. C. (2017). Methodological Enhancement of Hedonic Price Index in Malaysia. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Malezya: Universiti Teknologi Malaysia.
- Toksarı, M. (2022). Marka Aşkının Bibliyometrik Analiz Yöntemi ile İncelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 10(2),700-720.
- Tong, B. (2019). Hedonic Pricing and the Sharing Econ-Omy: How Profile Characteristics Affect Airbnb Accommodation Prices in Barcelona, Madrid, and Seville. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

- Traaholt, N. V. (2014). Valuing Urban Recreational Ecosystem Services in Oslo-A Hedonic Pricing Study. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Denmark: Department of Food and Resource Economics University of Copenhagen.
- Troidl, A. D. (2016). Consumer Valuation of Fuel Economy in The Australian Automobile Market. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). ABD: Clemson University.
- Tuz, A. (2021). Conceptual Model for Lean and Green Marketing in the Housing Industry. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Üstündağ, H. (2018). Antalya Bölgesinde Otel Oda Fiyatlarını Etkileyen Faktörler: Hedonik Yaklaşım. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Valtersdorf Møller, K. (2020). The Influence of Traffic Noise on House Prices. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Danimarka: Aalborg University.
- Wahab, S. M. A., Mokhtar, E. S. & Aliasak, M. H. H. (2022). Spatial Econometrics and Spatial Hedonic Model in Property Valuation: A bibliometric Analysis. *Malaysian Journal of Society and Space*, 18(4), 35-52.
- Waltl, S. (2016). Modelling Housing Markets: Issues in Economic Measurement. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Avusturya: Karl-Franzens-Universität Graz.
- Wang, C., Lim, M. K., Zhao, L., Tseng, M. L., Chien, C. F. & Lev, B. (2020). The Evolution of Omega- The International Journal of Management Science over the past 40 years: A Bibliometric Overview. *Omega*, 93(102098), 1-21.
- Wang, Q. (2016). Calculating the Costs of Farmland Conservation: Case Study of Alberta. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Canada: University of Alberta.
- Winarko, S. P. (2019). Impact of Train Station on Commercial Property Values: Using Los Angeles Metro as a Case Study. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). New York/ABD: Columbia University.
- Yalçın, F. (2016). Antalya İli Otellerinin Konaklama Fiyatlarını Etkileyen Faktörlerin Mekansal Analizi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yasmin, F. (2017). The Impact of View and Accessibility Amenities on High-Rise Residential Properties in the City of Dhaka: A Hedonic Pricing Model. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). ABD: Submitted to the Office of Graduate and Professional Studies of Texas A&M University.
- Yıldırım, H. (2019). Hedonic Analysis of Housing Prices in İstanbul: The Effect of Distance to Urban Green Areas. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Yılmaz, G. (2017). Restoranlarda Bahşiş ile İlgili Yayımlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14(2), 65-79.
- Yılmaz, M. (2021). Kırsal Alanların Peyzaj Ekonomisi Bağlamında Değerlemesi: Ankara- Nallıhan İlçesi Örneği. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Yiğit, F. (2019). Kentsel Saçaklanma Alanlarındaki Tarım Arazilerinin Hedonik Fiyat Modeli Yardımıyla Değerlemesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Yiyit, M. (2017). Isparta İlinde Konut Fiyatını Etkileyen Faktörlerin Hedonik Fiyat Modeli ile Belirlenmesi ve Konut Sektöründeki Alt Piyasaların Örtük Sınıf Analizi ile Açığa Çıkarılması. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yurtseven, M. (2019). İslam Ekonomisi Alanında Yapılan Tezlerin Bibliyometrik Açından İncelenmesi: Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0(43), 111-138.
- Zhang, C. (2012). Essays on the use of Hedonic Price Models to Measure Welfare for Quality Changes in the Public Goods. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). ABD: Virginia Tech.
- Zhang, Q., Hu, Y., Jiao, J. & Wang, S. (2022). Exploring the Trend of Commodity Prices: A Review and Bibliometric Analysis. *Sustainability*, 14(9536), 1-22.

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 7 - Number: 23 p. 305-318, Spring 2023

Eski Roma Cumhuriyeti'nde Rahiplik Kurumu* *The Institution of the Priesthood in the Ancient Roman Republic*

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1253104>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
16.02.2023

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
17.03.2023

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.03.2023

Asya Studies

Diñer Günay
Doktora Öğrencisi, Ankara
Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi ABD
dincergunay@hotmail.com

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0003-1424-7971>

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Öz

Eski Roma Cumhuriyet Dönemi devlet dininin varoluş nedeni devletin tanrılarla barışık (*pax deum*) olmasını sağlamaktır. Toplumun tamamını ilgilendiren sorunlar ortaya çıktığı zaman, tanrıların neye öfkeli olduğunu (*ira deum*) öğrenmek ve bu öfkeyi yatıştırmak için gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir. Bu sebeple devlet yönetiminden sorumlu kişi ve kurumlar atacakları her adımdan önce tanrılara danışır ve onların onayını alırlardı. Romalılar, kendilerini sıkıntı içerisinde gördükleri zaman bunun sebebinin tanrıların dostluğunun ve lütfunun eksikliğinden kaynaklandığını düşünürlerdi. Romalılar için devletin ve toplumun esenliği insanlarla tanrılar arasında bir sorun olmamasına bağlıydı. Bu sebeple, tanrıların lütfunu kazanmak için oldukça dikkatli bir şekilde ritüeller düzenlenirdi. Tanrıların öfkelerinin nedenlerini anlamak, teskin etmek ve yapılacak ibadetleri yönetmek gibi faaliyetlerde ise en önemli rol rahiplere ve rahip kurullarına aitti. Rahiplerin başlıca sorumluluğu Roma devletinin varlığını ve bütünlüğünü korumak ve tüm vatandaşların çeşitli inanç ve faaliyetlerini kontrol etmektir. Rahipler ayrıca *senatus*'a ve *magistratus*'lara gerektiğinde dini konularda tavsiyelerde bulunurlardı. Eski Roma Cumhuriyeti inanç sisteminde çok sayıda tanrı ve tanrıça vardı. Roma rahipleri bu tanrıların kutsallığına inanır ve bu tanrılar için düzenlenen ritüellerini yönetirlerdi. Ayrıca Roma rahipleri, halkın tanrılarına tapınmalarını ve onlara saygı göstermelerini de sağlardı. Bu bakımdan Eski Roma Cumhuriyeti'nde rahipler, toplumunun dini ve kültürel yaşamında önemli bir rol oynamışlar ve toplumunun dinsel liderleri olarak görülmüşlerdir. Rahipler, Roma devlet dininin çok tanrılı yapısına uygun olarak yapılacak ritüellerin düzenlenmesi ve denetlenmesi için birçok kurul (*collegia*) oluşturmuşlardı. Roma'da rahip kurulları ve bunların üye sayıları Cumhuriyet Dönemi süresince çeşitli değişiklikler göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Roma Cumhuriyeti, Rahip Kurulları, Roma Dini, Ritüel, Kült

Abstract

The reason for the existence of the state religion of the Ancient Roman Republic Period was to ensure that the state was at peace with the gods (*pax deum*). When problems about the whole society arise, it is necessary to learn what the gods are angry with (*ira deum*) and to take necessary measures to calm this anger. For this reason, people and institutions responsible for state administration would consult the gods and get their approval before every step they would take. When the Romans saw themselves in distress, they thought it was due to a lack of friendship and grace from the gods. For the Romans, the well-being of the state and society depended on the absence of conflict between humans and gods. For this reason, rituals were carefully organized to gain the favor of the gods. In activities such as understanding the causes of the gods' anger, appeasing and administering the worship services, the most important role belonged to the priests and colleges of priests. The main responsibility of the priests is to protect the existence and integrity of the Roman state and to control the various beliefs and activities of all citizens. Priests also advised the senate and magistrates on religious matters when necessary. There were many gods and goddesses in the belief system of the Ancient Roman Republic. Roman priests believed in the holiness of these gods and conducted rituals for these gods. Roman priests also ensured that the people worshipped and honoured their gods. In this respect, priests in the Ancient Roman Republic played an important role in the religious and cultural life of the society and were regarded as religious leaders of the society. The priests had formed many colleges (*collegia*) for the regulation and supervision of the rituals to be performed in accordance with the polytheistic structure of the Roman state religion. Colleges of priests in Rome and the number of their members showed various changes during the Republican Period.

Keywords: Ancient Roman Republic, Colleges of Priests, Roman Religion, Ritual, Cult

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Günay, D. (2023). Eski Roma Cumhuriyeti'nde Rahiplik Kurumu. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7(23), 305-318.

GİRİŞ

İnsanoğlunun kendi varlığını anlamlandırma çabası içerisinde çeşitli sorularına cevap bulma yöntemlerinden biri dindir. Din insanın kendisini yaratmış olduğuna inandığı ve yaşamı süresince her türlü dünyevi hayatını kontrol ettiğini düşündüğü doğaüstü kuvvetleri ve bu kuvvetlerle olan ilişkilerini ifade etmektedir. Dinin antik dünyadaki önemi günümüzde kabul edilen kesin bir olgudur. Roma dini (*Romani religio*) de genel hatları itibari ile bu tanımın çerçevesi dışında düşünülmez ancak kendine özgü birtakım özellikleri de bünyesinde toplar. Romalılar din kavramını ifade etmek için çağdaş batı dillerine de geçen *religio* kelimesini kullanmıştır. *Religio*, “bir araya getirmek; gözden geçirmek, yeniden üstünden geçmek” anlamlarına gelen *relegere* fiilinden ya da bağlamak anlamına gelen *religare* fiilinden türediği düşünülür (Dürüşken, 2011: 15-16). *Religio*, “tanrıya saygı, tanrı korkusu, dinsel inanç, din, kült, dini ahlak duygusu ve dine bağlılık” gibi çok çeşitli anlamlara gelmektedir (Glare, 1968: 1605). *Religio*, ilahi güce bağlılık duygusu ve bu gücün iş birliğini kazanma arzusu olarak tanımlanabilir (Wissowa, 1912: 380). Bu nedenle Roma’da ayinler ve törenler ile birlikte tüm din ve ibadet sistemi, (*res divinae* veya *sacrae*) genellikle *religio* (çoğulu: *religiones*) olarak adlandırılmıştır. Romalıların kendilerini öne çıkardığı özelliklerinden biri dine bağlılıklarıdır. Hatta bu konuda ne kadar iddialı olduklarını Cicero şu sözleriyle açıklamıştır: “Eğer kendimizi yabancı milletlerle kıyaslarsak, birçok alanda eşit, hatta daha alt seviyede olduğumuz görülebilir, ama din konusunda, yani tanrılar kültüründe, tartışmasız birinci biziz” (Cicero, *Nat. D.* 2.8). Romalılar dine bağlılığı her yurttaşın bir tür ahlaki ve yurttaşlık görevi olarak görmüşler ve tanrıların onayını almadan ne kendileri ne de devlet için önemli bir işe girişmişlerdi. Roma’da her vatandaşın devletin esenliği için yerine getirilmesi gereken bir dizi ibadet bulunmaktaydı. Kendilerini en dindar insanlar (*homines religiosissimi*) olarak tanımlayan Romalılar, kutsala saygı duyar ve tüm ritüel kurallarını titizlikle yerine getirirlerdi. Dolayısıyla dini pratikler hem kişisel hem de siyasi ve sosyal alanda Roma yaşamının ayrılmaz bir parçasıydı.

Gökyüzü ve dünya arasındaki karşılıklı bağlılık inancını sağlamlaştırma amacının Roma dindarlığını oluşturduğu söylenebilir. İlk zamanlarda Romalıların dini, çobanlardan ve çiftçilerden oluşan basit bir halkın diniydi ve herkes kendisi, ailesi, hayvanları ve tarlaları için güvenlik ve koruma istemekteydi. Tarihleri boyunca toprağı sevmiş ve ona sıcak bir sevgiyle bağlı kalmış olan Romalılar, doğa olaylarının yanında insan, toplum ve devlet yaşamının her anında, her aşamasında ve her alanında kendini gösteren *numen*¹leri düşünmüşlerdi (Scullard, 1981: 16; Dumézil, 1996: 20). *Numen*’ler, gerekli dini törenler yerine getirilmediği zaman, insan yaşamına zarar verebilen ulu güçler olarak görülmüştür (Dürüşken, 2003: 1-2). Başlangıçta *numen*’ler kişileştirilmemişlerdi, onlar adları veya cinsiyetleri olmayan soyut varlıklardı. Bu güçler tabiattaki nesnelere içinde yaşayan doğa fenomenleriydi. *Numen*’ler mekânlarda ve nesnelere içinde yaşamakla kalmamış, insan hayatının her aşamasında ve ediminde hazır bulunmuşlardır. Romalılar doğada var olan bu güçlerin çoklu tezahürleriyle karşı karşıya kaldıklarında kendilerini kırılgan ve güçsüz hissetmişlerdi ve kendileri, aileleri, mahsulleri ve hayvanları için korkmuşlardı. Bu korku duygusuna bir çare olarak, bu varlıkları teskin etmek ve iyi niyetli kılmak amacıyla bir takım tarımsal ve pastoral törenlere başvurmuşlardı (Rüpke, 2018: 24-26).

Romalılar, kendilerini sıkıntı içerisinde gördükleri zaman bunun sebebinin tanrıların dostluğunun ve lütfunun eksikliğinden kaynaklandığını düşünürlerdi. Devletin ve toplumun esenliği insanlarla tanrılar arasında bir sorun olmamasına bağlıydı. Bu yüzden tanrı lütfunu oldukça titiz ritüeller ile koruma gayreti içerisindeydiler. Dindarlık ve dinsizlik karşısında tanrıların lütfunu veya öfkelerini gösteren, zafer veya yenilgiyi temsil eden işaretler doğada aranırdı. Bu işaretler herkes tarafından kolayca anlaşılacak kadar açık değildi, bu işaretleri yorumlamak rahiplerin görevidi. Roma toplumunda rahipler ritüel yetkinliğe sahip kişiler olarak görülürler ve dini ihtiyaçların çözümünde otorite olarak kabul edilirdi (Turner & Valuer, 1968: 444).

Roma tarihinde devlet kültürünün işlevleri ayrılmaz bir şekilde devlet işleriyle bağlantılıydı. Roma devletinin başlıca kaygısı Roma devletinin esenliğinin (*salus publica*) korunmasıydı. Devlet dininin temel amacı tanrıların lütfunu korumak ve böylece toplumun güvenliğini ve refahını sağlamaktı (Orlin, 1997: 4). Rahiplerin ise başlıca görevi, tanrıları memnun etmek ve bu sayede onları Roma’ya karşı iyi niyetli tutmaktı (Bayet, 1984: 66). Rahipler gökyüzünden gelen işaretlere dikkat etmek zorundaydılar; eğer tanrılar öfkelerini (*ira deum*) gösterirlerse tanrılarla ilişkileri yeniden düzeltmek için çabalamaktan başka bir çareleri yoktur (Fantham, 2003: 233-235). Bunun birlikte Roma’da tanrılara isyan etme fikri hiçbir zaman oluşmamıştır. Romalılar, her şeyden önce şiddeti dindirilecek tanrının kimliğini tam

¹ Latince “baş eğme” anlamına gelen *nuere* fiilinden türeyen *numen* tanrısal bir gücü ifade eder. *Numen*, “ilahi irade, tanrıların iradesi veya gücü, ilahi hâkimiyet” anlamlarına gelmektedir (Glare, 1968: 1202; Dumézil, 1996: 20).

bilmediğinden, dualarında tedbirli bir tutum benimser ve dualarını “ister tanrı ol, ister tanrıça” (*sive deo, sive deae*) şeklinde ederlerdi.

Bu çalışmanın başlıca amacı, Cumhuriyet Dönemi Roma rahipleri ve bunların kurulları (*collegia*)² hakkında bilgi vermektir. Bu kapsamda rahipliğin temel unsurlarının neler olduğu, rahiplerin kimler olduğu ve hangi kurullarda yer aldıkları üzerinde durulmuştur. Iulius Caesar zamanına kadar Roma Cumhuriyeti'ndeki tüm rahip kurullarının mümkün olduğu kadar eksiksiz bir listesi verilmiştir. Roma rahip ve rahip kurullarının büyük bir bölümünün isimlerinin anlamları belirsizdir (Wissowa, 1912: 413). Bu sebeple, bu çalışmada rahip ve rahip kurulları ile dini terimlerin Latincelelerinin ne ifade ettikleri açıklanarak özgün halleri korunmuş, bazen de bağlama uygun bir Türkçe ifadesinin yanı sıra ayrıca içinde özgün biçimi verilmiştir.

Roma Dini ve Geçirmiş Olduğu Evreler

Roma dininin kökenleri Roma şehrinin ilk günlerinde yatmaktadır. Şairlerden filozoflara kadar Romalı yazarlar, Roma'nın ilk kral Romulus tarafından kuruluşunu ayrıntılı bir şekilde anlatmışlardır. Romulus yeni kurulan kentin ilahi onayı için tanrılara danışmış, şehrin etrafındaki kutsal sınırı (*pomerium*) dikkatlice belirlemiş; şehirdeki ilk tapınağı inşa etmiş (Iuppiter Feretrius) ve bin yıl sonra hala kutlanmakta olan bazı önemli festivalleri kurmuştur (Beard, North & Price, 1998: 1). Geleceğe göre, tüm karmaşık Roma kült sisteminin, yıllık ayınların ve törenlerin belirlenmesi ve bunların yönetiminin çeşitli rahip kurullarına emanet edilmesi Kral Numa Pompilius tarafından organize edilmiştir. MÖ 9. yüzyılın sonu ile 8. yüzyılın ortası arasında gelecekteki Roma'nın bulunduğu yere yerleşen Latinler zaten uzun bir tarihe, bir toplumsal yapıya ve bir dine sahipti. Başlangıçta Roma'da daha küçük bir etki alanı olan aile dininin (*religio privata*) gelişerek, dönüşerek ve kısmen değişerek Roma'nın devlet dinini (*religio publica*) oluşturduğunu söyleyebilir (Bayet, 1984: 27).

Eski Roma dinine ilişkin elimizde yeterli veri bulunmamaktadır (North & Marincola, 2000: 15). Roma dininin en ilkel aşaması büyüünün etkin olduğu dönemdir. Başlangıçta her türlü büyü Roma inanç sisteminde oldukça güçlü bir yer tutmaktaydı. Fakat bu dönem tarihsel gelişim sürecinde devlet dininin ortaya çıkmasıyla beraber dinin dışına atılmış gibi görünse de, halk arasında yaygınlığını yitirmemiştir. Ancak On iki Levha Kanunları ile birlikte insanların zararına olduğu düşünülen büyü kesin olarak yasaklanmıştır (Dürüşken, 2011: 19). Büyünün işe yaramadığının farkına varan insan bunun sebebini aradığında tek yapabildiği, böyle şeylerin kendisinden daha yüce bir gücün elinde olduğuna kanaat etmek olur. Sonra da ona göre dünya ve bilip tanıdığı türlü nesne, ruhlarla dolu bir hal alır.

Roma dini, büyüünün etkin olduğu evreden sonra gelen dönemde, İtalya'nın yerli halklarının inançları ile Etrüsk inançlarının karışımıyla kendine has bir karakter elde etmiştir. MÖ 6. yüzyıl civarında, önce Etrüsk dünyasıyla, sonra da güney İtalya kolonilerindeki Yunanlarla temas kuran Romalılar, belki dinsel kaygılarla, belki de daha büyük olasılıkla siyasi çıkarlar doğrultusunda, fethettikleri halkların tanrılarını kendi tanrılarına eklemeye başlamıştır. Roma aile dini de aile yaşamıyla ilişkili belli başlı nesnelere kutsallığı kavramından gelişmiştir. Ailede dış dünyadan koruyan kapı, sıcaklık ve besleme sağlayan ocak, yiyeceklerin saklandığı kiler kutsaldı. Büyük ihtimalle başlangıçta nesnelere bizzat kendine tapınılıyordu fakat zamanla bu nesnelere içinde Janus'un, Vesta'nın ve Penates gibi tanrıların ruhlarının yaşadığına inanılmaya başlanmıştır. Genel olarak evin huzurunu sağlayan bu tanrılara *dii familiares* adı verilirdi. Diğer ev tanrı ve tanrıçalarına örnek olarak, tarlaların sınır taşı olan Terminus ve ailenin birlikliğinin ve sürekliliğinin koruyucusu Lares gösterilebilir. Aile kültürü, Roma'nın kentleşmesi sürecinde gelişerek Roma devlet dininin temelini oluşturmuştur. (Beard, North & Price, 1998: 12; Scullard, 1981: 17-18; Dürüşken, 2011: 20).

Dinsel bilincin ilk dönem gelişiminde çok sık rastlanan ortak özelliklerden biri de doğal nesnelere tapınımdır. İlk başlarda sadece nesnelere kendilerine tapınılırken sonrasında içlerinde yaşadığı düşünülen ruhlara da tapınılmaya başlanmıştır. Romalılar arasında da ilk zamanlarda nesnelere tapınım yerini daha sonra nesnelere içindeki ruha tapınım kültürüne bıraktığı görülür. Romalıların *numen* olarak isimlendirdiği bu ruhlar insanoğluna benzer karakterde olmakla birlikte ondan daha kudretlidir ve insanoğlunun hayattaki başarısı bu ruhların ne ölçüde teskin edip ne ölçüde iş birliği yapabildiğine bağlıdır. Örneğin, yağmur yağsın istenirse yağmur yağdıran ruhun gönlü alınmalıdır, bir ağaç kesip zarar görmek istemezse uygun adaklar adayarak içinde yaşayan ruhu gitmesi için ikna etmelidir. Bu aşamada

² *Collegium* (çoğulu: *collegia*), “kurul, birlik, topluluk” anlamlarına gelir ve Roma'da aynı görevi yapan memur ve rahiplerin meydana getirdiği kurulları ifade eder.

insanın teolojisi türlü ruhlara ve yaşadıkları mekânlara dair bilgisinden, ritüelleri ise ruhları teskin etmek ya da kefarete ödemek amacıyla kurban vermesinden ibarettir (Bayet, 1984: 52-54).

Romalılar, çeşitli doğa olaylarını gözlemleyip yorumlayarak *numen*'lerin isteklerini anlamaya çalışırlardı. Bu durum Roma dininde kehanetlerin (*divinationes*) gelişimine ve daha sonra kehanetlerden sorumlu çeşitli rahip kurullarının oluşmasına neden olmuştur. Devlet tarafından sivil ya da askeri önemli bir eylem gerçekleştirilmeden önce, tanrıların onayladığına dair güvence alınması gerekirdi. Kehanet, tanrılar tarafından gönderildiğine inanılan gök gürültüsü, yıldırım gibi birtakım doğaüstü olayları, kutsal sayılan bazı hayvanların iç organlarına bakarak ve kuşların uçuş yönleriyle yem yeme biçimleri gibi ilahi işaretleri yorumlama sanatı olarak tanımlanabilir. Bu işaretleri yorumlayan kişiler gözlemledikleri işaretlerin türüne göre adlandırılırdı (Dürüşken, 2011: 22).

Çok tanrılı bir yapıya sahip olan Roma dini, devletin varlığını ve bütünlüğünü koruyan ve yurttaşların sadakatle bağlandıkları çeşitli inanç ve faaliyetlerden oluşmaktadır. Romalılar ibadetlerini çıkar gözeterek yaparlardı. “Ben veriyorum ki sen de veresin” (*do ut des*) deyiimi Romalıların tanrılarla ilişkisini özetler. Bu ifade insan ve tanrı arasındaki ilişkinin karşılıklılığını ifade eder (Rüpke, 2001: 149). Roma'daki dini faaliyetler, atalara dayandırılan içerik ve biçimlerden oluşurdu. Roma devleti, yurttaşlarının ataları tarafından belirlenmiş ritüelleri sıkı bir şekilde uygulamalarını talep ederdi. Bu ayin ve ritüellere uygun davranmak uyum ve refah getirirken, ihmal ya da ihmalkârlık ilahi öfke ve devlete zarar getirirdi. Roma'nın bu sıkı kurumsal yapısına rağmen, dinleri dış etkilere açıktı. Roma, yeni topraklar kazandıkça, orada yaşayan halkların tanrılarını din dünyasına dâhil etmiş, ancak genellikle bu yabancı tanrıların kültlerini kendi içyapısına uyumlu hale getirmek için dönüştürmüştür. Roma dini, bireyleri bireysel inançlarından ziyade, topluluğun bir parçası olarak görmüştür. Bireylerin dinsel yükümlülükleri ise içinde bulunduğu topluluğa göre belirlenmiştir. Roma dini, ölüm sonrasında sonsuz ve mutlu bir yaşam vaat etmekten ziyade, dünyevi hayatta huzuru arayan ve bunu da devletin esenliğinde bulan bir dindir (Dürüşken, 2011:15).

İlk Roma toplumunu oluşturacak aileler bir araya geldiği zaman devlet kültürü, aile kültürüne ve aile ritüeline dayandırılmıştır (Dürüşken, 2003: 23). Örneğin Vesta aile ocağının tanrısıyken devletin sönmez ateşinin tanrısı olmuştur. Devleti oluşturan en büyük toplulukta ise rahiplik görevi krala aittir, o ise Vesta ritüellerinin sorumluluğunu kızlarına emanet etmiştir. Cumhuriyet kurulduktan sonra *rex sacrorum* (kutsal işlerin kralı), kralın dini ritüellerdeki vazifelerini devralırken, Numa'nın sarayı *regia*'da yer alan *pontifex maximus* (başrahip), Vesta bakirelerinin dinsel kanunlar açısından denetimiyle görevlendirilmiştir. Romalılar, *rex sacrorum* veya *res sacrificulus* sayesinde dinsel geleneklerde kargaşayı kabullenmeyecek tanrıların öfkelerini dindireceklerine inanıyorlardı. *Pontifex*³ (rahiplik) kurumunun kurulmasıysa bir zorunluluktan doğmuştur denilebilir. Şöyle ki, devlet evin genişletilmiş halidir yani devletin başı aynı zamanda toplumun dinsel temsilcisidir. Dinin devlet elinde merkezileşmesi ile tanrı ve tanrıçalar için düzenlenen törenleri yönetecek dini bir kurum kurulmalıydı, bu da *pontifices* kurumu olmuştur (Dürüşken, 2003: 12).

Kralların kovulmasıyla bir yüce uzlaştırıcının eksikliği ortaya çıkmış ve yüzyıllar boyunca soylular ve sıradan halk arasında sürececek bir rekabet başlamıştır. Karşılıklı çıkar çatışmasına dayanan iktisadi, siyasal ve toplumsal mücadeleyle kendini gösteren bu sınıf çatışması, din konusunda da kendini göstermiştir. Soylular (*patricius*) ve halk (*plebs*) arasında dinsel eşitlik söz konusu değildi. Örneğin, önemli kutsal görevlere gelmek ve dini ritüellerin yönetimi sadece soylu sınıfın hakkıydı. Başlangıçta, tüm rahiplikler *patricius* sınıfına aitti, ancak Geç Cumhuriyet Dönemi'ne gelindiğinde bu yalnızca *rex sacrorum* ve *flamines*⁴ *maiores* (en saygın *flamen*'ler) *patricius* sınıfına ait olarak kaldı. MÖ 300'de iki sınıfın dinsel eşitliği ilan edilmiş ve her kuruldaki sandalye sayısının yaklaşık yarısı halk kesiminden üyelere ayrılmıştır. *Plebs*'ler, *lex Ogulnia* sayesinde *pontifex* ve *augur* (kuş kâhini) olma hakkını güvence altına aldılar (Rainer, 1997: 38), fakat *rex sacrorum*, *pontifex maximus*, *salii* gibi arkaik dinsel görevler soylulara özgü kalmıştır.

Roma dini, Roma'nın kuruluşundan imparatorluğun sonuna kadar birçok değişim geçirmiştir. Roma'ya kuruluşundan itibaren ilk önce Etruria'dan ve Magna Graecia'dan daha sonra Yakın Doğu ve Mısır'dan yabancı tanrılar gelmişlerdir. Bu tanrılar kimi zamanda özgün adları korunarak Roma

³ *Pontifex* (çoğulu: *pontifices*), Latince “köprü” anlamına gelen *pons* ismi ve yapmak anlamına gelen “*facio*” fiilininin birleşiminden oluştuğu ve “köprü kuran” anlamına geldiği düşünülür (Kent, 1913: 317-326).

⁴ *Flamen* (çoğulu: *flamines*), rahip ya da sunu sunan anlamına gelen bir sözcük olduğu düşünülür. Bu rahip kendini yalnızca bir tanrıya ibadet etmeye adanmıştır. En saygın *flamen*'ler (*maiores*) *flamen dialis*, *flamen martialis* ve *flamen quirinalis*'ti, üçü de *patricius* sınıftan seçilirdi. Diğer *flamen*'ler (*minores*) *plebs*'lerden seçilirdi.

panteonuna alınmış kimi zaman da bu tanrıların sahip olduğu niteliklerle ona eş değer Romalı bir tanrı yaratılmıştır. Kısacası Roma dini genel olarak Latinlerden, Etrüsklerden, Yunanlılardan, Kartacalılardan ve Galyalılardan alınan bir çeşit ödünç alma ve adaptasyon ile oluşmuştur (Beard et al., 1998: 10-12). Roma'nın İtalya'da hâkimiyet alanını genişletmesiyle Eski Roma dini Magna Graecia aracılığıyla Yunan düşüncesiyle tanışmış ve derin değişimlere uğramıştır. Roma'nın eski *numen*'lerinin, birçoğu Yunan tanrılarıyla özdeşleştirilir. Roma'nın eski tanrıları Yunan tanrılarına özgü sıfat ve mitoslarla donatılır. Böylece Iuppiter, Zeus ile Minerva, Athena ile Vulcanus, Hephaistos ile vb. özdeşleştirilir. Yunan mitosları Roma dinine daha canlı bir görünüm kazandırmıştır. Fakat kırsal bölgelerde, evlerde ve doğada ruhların var olduğu eski inanç da devam etmiştir (Bayet, 1984: 122).

Roma'da erken tarihlerden beri varlığı bilinen *Sibyllini* kitapları, gelecek konusunda yol gösterirdi, ayrıca bu kitaplara deprem, salgın gibi büyük felaket dönemlerinde tanrıların öfkesinin nasıl yatıştırılacağı konusunda da danışılırdı. Antik Çağ'ın en ünlü *Sibyllinus* kitabı eski bir Yunan kolonisi olan Campania'daki Cumae *Sibyllinus*'uydu. *Sibyllini* kehanet kitaplarının getirilmesiyle başlayan Yunan etkisi Cumhuriyet Dönemi'nde gelişerek devam etmiştir. Çünkü genellikle bu kitaplardan alınan tavsiyeler Yunan tanrıları ile onlara bağlı kültürlerin Roma'ya getirilmesini emrediyordu. Örneğin, MÖ 496 yılında bir kıtlık sırasında danışılan kitaplar Ceres kültürünün kurulmasını öğütler (Spaeth, 1996: 7). Daha sonra da yine söz konusu kitaplardaki tavsiyeler üzerine Cumae'den Yunan Apollon'unun kültü (MÖ 433) Roma'ya gelir (Liv. 4.25.3). İkinci Kartaca savaşının sıkıntılı günlerinde *Sibyllini* kitaplarındaki kadim bilgileri kullanan Romalılar Magna Mater kültürünü Phrygia'dan Roma'ya getirirler (Liv. 29.10; Dürüşken, 2011: 70). MÖ 2. ve 1. Yüzyıla gelindiğinde Doğu'dan yeni dinsel etkilerin geldiği görülür. Bundan kısa bir süre sonra Dionysos kültü İtalya'ya yayılır (Dürüşken, 2011: 84). Pontus kralı Mithridates ile yapılan savaşlar sırasında savaş tanrıçası Ma'nın kültü Roma'ya getirilir (Alföldi 1976: 149-156) ve İtalyan tanrıça Bellona ile kaynaşır (Cumont 1929: 50). Mısırla gelişen ilişkiler neticesinde Isis ile Osiris gelir (Dürüşken, 2011: 126) ve Isis kültü kısa sürede kitleler tarafından benimsenir (Rüpke, 2018: 264-272). Roma ele geçirilen topraklardaki tanrılara ve kültlere hoşgörülü bir yaklaşım sergilemiştir.

İmparatorluk kültü Doğu ile geliştirilen ilişkiler neticesinde ortaya çıkan bir olgudur. Mısır firavunlarının ve Hellenistik krallarının tanrılaştırılmasından hareketle Roma'da büyük yararlılık göstermiş bir kişiye tanrı veya tanrıya yakın bir gözle bakılmaya başlanmıştır (Baz, 1998: 11-14). MÖ 44'te Romalı *senator*'lar Caesar'ın tanrı sıfatını aldığı ilan ederler: "Ve sonunda, onu doğrudan Iuppiter Iulius ilan ettiler ve ona olduğu kadar *Clementia Caesaris*'e de *flamen dialis* örneğine uyararak rahibini Antonius diye adlandırdıkları bir tapınak adanması emrini verdiler" (Cass. Dio. 44.6.4). Fakat *divus Iulius* kültü Caesar'ın ölümünden sonra MÖ 42 yılında ancak yerleşmişti. Caesar'ın evlatlığı Octavius ise *Divi Filius* (tanrılaşmış olanın oğlu) adını alır (Rüpke, 2018: 185).

Princeps Augustus, imparator ve halk arasında birliktelik yaratmanın önemini kavrar ve imparatorluk kültü düşüncesinin yayılmasını özendirir. Augustus MÖ 13/12'de *pontifex maximus* olarak imparatorluk kültürünü devlet dininin bir parçası haline getirir. Augustus ve onu izleyen imparatorlar öldükten sonra tanrılaştırılır. O dönemde insanlar istedikleri dine tapmakta özgür olmakla birlikte, bağlılığını göstermek için imparatora da tapmak zorundaydılar. İmparator ve ailesi için belirli günlerde törenler düzenlenirdi. İmparatorluk kültü doruk noktasına Hadrianus Dönemi'nde ulaşır. Hatta Septimus Severus'un kendini Hercules olarak gösterdiği gibi, çoğu imparator da kendini tanrılarla özdeşleştirmiştir (Baz, 1998: 69-70). İmparatorluk kültü, Roma İmparatorluğu'nun otoritesini güçlendirmiştir. Bu kültür sayesinde eyaletlerde yaşayan farklı inançlardan ve kültürlerden gelen halkların devlete olan sadakati artmıştır. İmparatorluk kültü Constantinus Dönemi'nde, dinsel tapım ile kraliyete tapımın birbirinden ayrılmasına kadar sürmüştür (Rüpke, 2018: 372-377; Baz, 1998: 81-83; Burrell, 2004: 302-304).

Cumhuriyet Öncesi Roma Toplumunda Rahipler

Eski çağ devletlerinin birçoğu girişecekleri savaşlar gibi birçok ciddi meseleler konusunda tanrının ne düşündüğünü öğrenmek istemiştir. Mezopotamya'da bulunan karaciğer maketleri kurban edilen hayvanların iç organlarına bakma yönteminin MÖ 2. bin yılda daha öncesinde kullanılmış olduğunu göstermektedir. Mezopotamya'da bulunan birçok tablette gökyüzündeki olaylar ve işaretler hakkında çeşitli bilgiler bulunmaktadır (Rochberg, 2004: 209-219). Bu tabletler Mezopotamya rahiplerinin göksel işaretler, kehanet ve aynı zamanda uğursuz alametlerin gerektirdiği büyü, ayinler ve kurbanlar konusunda da yetkin olduklarını kanıtlar (Rochberg, 2004: 76). Hititler de girişecekleri önemli meseleler için sıklıkla karaciğer ve kuş fallarına bakması için kâhinlere başvurmuştur (Dinçol, 1982: 90-

91; Ünal, 2003: 129-130). Etrüsklerin de gökyüzünde ve yeryüzünde beliren tanrı işaretlerini yorumlaması için kâhinler bulunmaktaydı ve Roma Cumhuriyet Dönemi'nde de *haruspex*⁵ olarak isimlendirilen bu rahiplere sıklıkla başvurulmuştur. Kısaca Mısır, Mezopotamya, Anadolu, Antik Yunan ve Etrüsklere kadar uzanan geniş bir coğrafyadaki yöneticiler aldıkları önemli kararlar konusunda tanrıların onay verip vermediğini öğrenmek istemişlerdi. Eskiçağ devletlerinde tanrılardan geldiği düşünülen olumlu ya da olumsuz işaretleri görebilecek ve bunları yorumlayacak kâhinler bulunmaktaydı.

Roma dini çeşitli ritüeller ile kehanetlerden (*auspices*)⁶ oluşmaktadır. Bu kehanetlere özel veya kamuya özgü işlerde sıklıkla başvurulmuştur. Bu kehanet yöntemlerinden bir kısmı Etrüskler'den, bir kısmı ise Babil'den Yunanistan'a, oradan da Roma'ya geçmiştir (Cunningham, 2003: 21). Roma'da kehanet, çeşitli yöntemlerle yapılmıştır. Bunlar arasında en öne çıkan kehanet türleri, *haruspicium* (çoğulu: *haruspicina*) adı verilen, kurban edilen hayvanların iç organlarına bakıp yorumlanması, *augurium*⁷ adı verilen kuşların hareketlerini yorumlanması ve yıldırımları yorumlanmasıdır. Bu kehanet yöntemleri, Roma'da çok yaygın olarak kullanılmış ve önemli kararların alınmasında büyük rol oynamıştır. *Haruspicina*, tanrılara kurban edilen hayvanların iç organlarının durumundan, olağan dışı doğumlardan ya da şimşeklerden tanrının istencini okuma sanatıdır. Örneğin, iç organlarda karaciğer ile safra kesesinin büyüklüğü, biçimi, rengi gibi gözle görülebilen özellikleri önem taşırdı. Şimşek (*fulgura*) ise hangi sıklıkla ve göğün neresinde görüldüğüne göre yorumlanırdı. Kurban edilen hayvanların iç organlarına (*exta*) bakıp yorum yapma geleneği Mezopotamya kökenli olmak üzere, Etrüsk kültürü üzerinden Roma'ya gelmiştir (McGeough, 2004: 252). Diğer bir kehanet yöntemi ise kuşların hareketlerini yorumlama olarak tanımlanan *augurium*'dur. Roma'da öne çıkan bir diğer kehanet türü yıldırımların yorumlanmasıdır. Bu kehanet türü için Latince, *haruspicium* ve *augurium* gibi özel bir terim kullanılmamıştır. Roma'daki kehanetlerin tespit edilmesi ve yorumlanmasından sorumlu olan rahipler tanrılarla doğrudan iletişime geçmezler, sadece iç organlar, kuşlar ve yıldırımlar gibi olayları gözlemleyerek tanrı istencini algılamaya çalışırlardı. Bu sebeple Roma rahipleri tanrılarla çift taraflı değil, tek taraflı bir ilişki kurmuşlardır (Jannot, 2005: 178).

Eski Roma toplumunda rahipler dini uygulamalar konusunda ehil kişiler olarak görülmüş, devletin ve bireylerin dinsel ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Latince rahip anlamına gelen, *sacerdos* terimi, tanrısına kurban kesen ve ona dua eden bir kamu görevlisi anlamına gelmektedir (Walde ve Hoffman, 1954: 460). Cumhuriyet Dönemi'nde, kamu rahipleri (*sacerdotes publici*) ya da Varro'nun deyiimiyle adını kutsal işlerden alan Roma rahipleri (*sacerdotes universi a sacris dicti*, *Ling.* 5.15.83), devlet dininin (*sacra publica*) işleyişinde yetkinleşmiş rahip kurulları oluşturmuştu. Bununla birlikte, bireysel din (*sacra privata*) uygulamaları da insanlar ve tanrılar arasındaki gerekli olan dengeyi sürdürmek ve böylece devlette güvenli bir denge sağlamak için yetkili rahip kurulları, özellikle de *pontifices* tarafından denetlenmiştir (Wissowa, 1912: 400-402; Szemler, 1972: 22-23).

Roma'da rahipler, toplumun geri kalanından ayrı tutulan bir sınıf değildi. Her zaman kamu hayatında rol alabiliyorlardı ve onlarla topluluğun geri kalanı arasında herhangi bir engel bulunmazdı. Rahipler çeşitli tanrıların aracılığı olarak görülmemişlerdir, daha çok kutsal törenlerin (*caeremonia*) ve ayinlerin (*sacra*) danışmanı, tanrısal işaretlerin, kehanetlerin ehil yorumcuları ve dolayısıyla günlük hayatın tüm yönlerinin denetleyicileri, yöneticileri olarak görülmüşlerdir (Düll, 1972: 288). Her şeyden önce, rahiplerin gizli dini bilgilere ve ritüel veya törensel yetkinliğe sahip oldukları varsayılmıştır. Yine de tanrı adına hareket etmeleri veya yasal olarak bağlayıcı kararlar vermeleri anlamında üstün bir yetkiye sahip değillerdi. Rahipler başlangıçta devlet kültüründe krala çeşitli vazifelerinde destek olmak üzere seçilirlerken aynı işlevlerini Cumhuriyet Dönemi'nde de sürdürmüşlerdir. Cumhuriyet Dönemi'nde rahipler, tanrılar ve devlet arasında iyi ilişkiler sürdürmek için *magistratus*⁸'ların tercümanları ve danışmanları olarak görev almışlardır (Szemler, 1972: 360-62).

Rahiplerin dinsel ihtiyaçların giderilmesinde ehil oldukları kabul edilmiştir. Ancak, bu ihtiyaçlar hem kamusal hem de özel olduğundan, rahipliklere, sahiplerine ve ailelerine sağladıkları saygınlık

⁵ Etrüsk kökenli olan ve hayvanların iç organlarına bakarak kehanette bulunan bu kişiler *haruspex* (çoğulu: *haruspices*) adıyla anılırdı, yaptıkları kehanet sanatına ise *haruspicium* ya da *extispicium* (*exta*: iç organlar, *spicio*: bakmak) denilirdi (Dürüşken, 2011: 22).

⁶ *Auspex* (çoğulu: *auspices*), “kuş” anlamına gelen *avis* ismiyle “izlemek” anlamına gelen *spicere* fiilinin birleşmesiyle oluşmuştur ve *auspex* ilk olarak “kuşların uçuşunu izleyip yorumlama” anlamında kullanılmıştır, ancak zamanla genel olarak “kehanet” anlamında kullanılmıştır. Örneğin bkz. Cicero, *Nat. D.* 3.5.

⁷ *Augurium* “kuş” anlamına gelen *avis* ismi ve “konuşmak” anlamına gelen *garrus* fiilinden oluşur; *augur* (çoğulu: *augures*) kökü aynı zamanda “bu kehanet sanatıyla uğraşan kâhin” anlamına da gelmektedir (Opdycke, 1949: 66).

⁸ Roma'da üst düzey devlet görevlilerine verilen ad. Başlıca *magistratus*'lar: *aedilis*, *quaestor*, *ensor*, *praetor*, *consul*, *dictator*'dur.

nedeniyle, özellikle de dinle ilgili en tartışmalı konularda başta *pontifices* ve *augures* olmak üzere çeşitli rahip kurullarına, *senatus* tarafından danışıldıkları için değer verilmiştir (Wissowa, 1912: 479). Yıllık olarak seçilen memurların aksine rahipler ömür boyu seçilirdi (Mommsen, 1875: 19). Teknik olarak hiçbir rahip görevden alınamazdı. Sadece *salii* başka bir rahipliğe seçildiklerinde istifa etmek zorundaydılar. Ayrıca Vesta rahibelerinin 30 yıllık hizmetten sonra (on yıl acemilik, on yıl kült hizmetkârlığı, on yıl öğretmenlik) ayrılmalarına izin verilirdi. Bir rahip şehri herhangi bir nedenle terk ettiğinde bile rahiplik görevi devam ederdi. *Pontifex maximus* bir rahibi, rahiplik görevi ile diğer faaliyetleri ters düştüğünde, özellikle *flamines* söz konusu olduğunda, görevden alırdı. Ayrıca, bir rahip mahkemede mahkûm edildiğinde, rahiplik görevi de sona ererdi ancak *augures* ve *fratres aruales* (arval kardeşler) söz konusu olduğunda o zaman bile rahiplik yetkileri devam ederdi. *Pontifex maximus*'un konumu asla kaybedilmezdi (Wissowa, 1896: 485).

Başlangıçta rahip kurullarına giriş, üyelerinin elindeydi; bu durumun istisnası ise *pontifex maximus* tarafından atanan *rex sacrorum*, *flamines* ve Vesta rahibeleriydi (Wissowa, 1896: 487). Kuruldan iki üye adayları belirler ve oy birliği ile karar verilirdi. Bununla birlikte, üçüncü yüzyılda *pontifex maximus*'un, 17 *gens*'ten oluşan özel bir meclis tarafından *pontifices* kurulu üyeleri arasından seçildiği kesindir (Taylor, 1942: 421). MÖ 104 yılında *plebs tribunus*'u Cn. Domitius Ahenobarbus, en büyük dört rahip kurulu (*quattuor amplissima collegia*) üyelerinin 17 *gens*'in oyuyla seçilmesini sağlamıştır (Broughton, 1951: 470). Adaylık, büyük bir olasılıkla *augures*'in sorumluluğu haline gelmiştir.

Rahip kurullarına giriş için bazı özel şartlar bulunmaktaydı (Wissowa, 1912: 491; Mommsen, 1875: 32; 1887: 566). Üye olmak isteyen bir kişinin Roma vatandaşı olması, hür doğmuş olması ve herhangi bir bedensel kusuru olmaması gerekiyordu (Gell. 1.12.4), ancak bu kural, bir rahip kurula alındıktan sonra sakatlanırsa veya kalıcı bir bedensel zarar görürse geçerli değildi (Morgan, 1974: 137).

Eski Roma Cumhuriyeti'nde Rahip Kurulları (*Collegia*)

Ailede evin babası (*pater familias*) aynı zamanda rahipti ve bütün ailenin hem özgürlerin hem de kölelerin dinsel ibadetlerinin (*sacra familiae*) yürütülmesinden sorumluydu (Beard et al., 1998: 49). *Pater familias* karısıyla kızlarına ocakla (Vesta) ve kilerle (Penates) ilgili törenleri, kâhyasına tarlaları koruyan güçlere (Lares) kurban verme işini emanet ederdi ama evdeki ve tarlalardaki diğer ibadetleri kendisi yürütür oğullarıysa rahip yardımcısı görevi görürdü. Her büyük ailenin kendi klanına has tapınma sistemi vardı. Bu büyük ailelerin ayrıca kendilerine para ile yardımcı olan rahipleri de vardı. Rahiplerin yanında ayrıca astrologlar, büyücüler ve iyileştiricilerde bulunmaktaydı. Herhangi bir tapınma yapılacağı zaman profesyoneller seçilirdi çünkü dini uygulamalarda yetkin olan kişilerle ibadet edildiğinde daha başarılı olunacağına inanılırdı (Beard et al., 1998: 49).

Roma dini, tapınmanın kendisi ile ilgili olmaktan çok, dini kurumların yapılanması ile ilgilidir. Rahiplik kurumu bu kurumlar arasında en önemli olanıdır. Roma toplumunun dinsel temsilcileri olan rahipler aynı zamanda toplumun liderleridir. Roma devlet dininin temel kaygısı devletin ve toplumun tanrılarla barışık (*pax deum*) olmasını sağlamak, toplumun tamamını ilgilendiren sorunlar ortaya çıktığı zaman, tanrılarının neye öfkeli olduğunu (*ira deum*) anlayama çalışmak ve bu öfkeyi yatıştırmak için gerekli önlemleri almaktır. Bu nedenle Romalılar devlet yönetiminde atacakları her adımı önceden tanrılara sorarlar ve tanrılarının olumlu onayını alırlardı (*auspicium*). Kuşların uçuşu ve yem yemesi, hayvanların iç organlarının incelenmesi gibi kâhinlik yöntemleriyle tanrılarının ne düşündüğünü öğrenmeye çalışırlardı. Tanrılarının öfkelerinin nedenlerini anlamak, teskin etmek, yapılacak ibadetleri yönetmek gibi faaliyetlerde ise rahiplerin rolü oldukça büyüktü (Wissowa, 1912: 390; Bayet, 1984: 66-68).

Magistratus'lar görevlerine başlaması için gerekli olan *auspicium*'u alırken, dini ritüellerin genel denetimi en büyük dört rahip kurulunun elindeydi ve bu kurul, *pontifices* (rahipler), *augures* (kuş kâhinleri), *quindecimviri sacris faciundis* (on beş kişilik kutsal işler kurulu) ve *septemviri epulones*'ten (yedi ziyafet görevlisi) oluşurdu (Wissowa, 1912: 481; Mommsen, 1887: 999). En büyük dört rahip kurulu Roma Cumhuriyeti'nin en önemli kurumlarından biriydi. Bu kurullar, Roma halkı tarafından kutsal sayılır ve üyeleri de Roma toplumunun en önemli insanlarından biri olarak kabul edilirdi. En büyük dört rahip kurulu, Roma toplumunun dinsel, siyasi ve kültürel yaşamında önemli bir rol oynamıştır. Tüm bu rahip kurullarına üyelik, sahiplerine ve ailelerine sağladığı saygınlık nedeniyle ve özellikle de din ile ilgili en tartışmalı konularda *senatus* tarafından danışıldıklarından önemliydi. Dünyevi meselelerin tartışılmasından önce *senatus*, tanrısal öngörülerin alınması konusunda ısrar ederdi. Rahipler yalnızca hükümet için daimî bir danışma organı değillerdi, aynı zamanda kalıcı, her yıl değişmeyen

kurullarda geleneksel ritüel uygulamalarının yetkinliği temsil ettikleri topluluktaki belirli politikaların yorumcularıydılar (Szeimler, 1972: 164-178).

Roma Cumhuriyeti'ndeki belli başlı rahip ve rahip kurullarına bakılacak olursa, bunların arasında öncelik *rex sacrorum*'a aitti. Krallar kovulduktan sonra tanrıların bu karışık ortamdan rahatsız olup öfkelenmelerinden korkan Romalılar, kralın yerine getirmekle yükümlü olduğu bazı dinsel görevleri bu rahibe vermişlerdir (Bianchi, 2010: 128). *Rex sacrorum* ya da *rex sacrificus* kralın dini ritüellerdeki vazifelerini devralmıştır (Wissowa, 1912: 506). Görünüşe göre Romalılar, dini konularda sürekliliği korumak ve tanrıları kralın hizmetinden mahrum bırakmak istememişlerdir. *Rex sacrorum*, *pontifex maximus*'un başkanı olduğu *pontifices* kuruluna dâhildi. *Rex sacrorum*, görünüşte *pontifex maximus*'tan üstün olmakla birlikte hem gerçek saygınlık hem de siyasi önem açısından onun altında yer almaktaydı (Liv. 2.2; Wissowa, 1912: 507). Her ne kadar, din adamları hiyerarşisinde (*ordo sacerdotum*) birinci sırada yer alsada pratikte *pontifices* tarafından aday gösterilen, *pontifex maximus* tarafından atanan ve *augures* tarafından göreve başlatılan *rex sacrorum*, *pontifices* kurulunun ikinci üyesiydi (Wissowa, 1912: 508). *Patricius* sınıfından seçilen *Rex sacrorum*'un görevi ömür boyu sürmekteydi ve aynı anda birden fazla görev alma hakkı da yoktu. Kendisi gibi bazı dinsel görevleri olan karısı *regina sacrorum* ile birlikte devlet adına tanrılara bazı sunular ve kurbanlar sunarlardı. Ayrıca takvimin yayımlanmasından önce her ay düzenlenecek şenlikleri halka duyurmak da onun göreviydi (Bianchi, 2010: 189).

Pontifices kurulu, Roma'da devlet diniyle ilgili en yüksek denetleme yetkisine sahip rahip kuruludur (Wissowa 1912: 501). Krallık Dönemi'nde devlet kültürünü yerine getirmede krala yardımcı olur ve din konusunda ona danışmanlık yaparlardı. Cumhuriyet Dönemi'ne gelindiğinde ise başlarında bir *pontifex maximus* ile birlikte devlet dinine ilişkin düzenlemelerden sorumlu tutuldular (Cicero, *Dom.* 1-2). Başlangıçta *patricius* soyundan gelen üç *pontifex* vardı ve biri öldüğünde yeni *pontifex*'in kalan ikisi tarafından seçilirdi (Wissowa, 1912: 503). *Pontifices*'in görevi ömür boyu sürerdi (Wissowa, 1912: 501-509) MÖ 300 yılından sonra kuruldaki rahip sayısı dokuza yükselmiş ve *plebs*'ler de bu göreve seçilme hakkını kazanmışlardır. Sulla zamanında on beş, Iulius Caesar zamanında ise on altı rahip *pontifices* kurulunda görev almıştır. Oldukça geniş bir yetki ve sorumluluk alanına sahip bu kurul, kurban törenlerinin, ibadetlerin, oyunların (*ludi*) doğru bir biçimde yürütülmesinden, bu törenler, ayinler ve oyunlar sırasında herhangi bir aksaklık meydana gelmemesinden sorumludur. *Pontifices* Roma'da ay takvimi ile güneş takvimini eşitlemek için artık ayı ekleme (*intercalatio*) görevinden de sorumludurlar. Ayrıca resmi işlerin gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceği (*dies fasti / dies nefasti*) ve halkın toplantıya çağırılabilceği günleri (*dies comitiales*) tespit etmek de *pontifices*'in görevleri arasındadır (Wissowa, 1912: 508-510). Aile içi kült etkinlikleri üzerinde genel bir gözetimde bulunurlar fakat ötesine geçemezlerdi. *Pontifices*'in kamusal işlere katılmasında herhangi bir engel yoktu. Evlat edinme (*adoptio*), vasiyet ve miras gibi konularda da söz sahibiydiler (Cicero, *Leg.* 2.47). Görev başında *toga praetexta* giyerlerdi. Vergiden, askerlikten muaf tutulmak gibi bazı ayrıcalıkları bulunmaktaydı. Siyasal görev üstlenenler gibi bunlarda yaptıkları görev karşılığında herhangi bir ücret almazlardı. *Pontifices* kurulunda diğer resmi rahipler de görev almaktadır (Dumézil, 1996: 151-175). *Flamines*, (*Flamen Dialis*, *Flamen Martialis*, *Flamen Quirinalis*) ve Vesta rahibeleri bu kurulun en önemli üyeleridir (Dumézil, 1996: 151-175).

Pontifex maximus ise rahipleri, kendi atadığı Vesta rahibelerini, *flamines* ve *rex sacrorum*'u denetlerdi. *Pontifices*'in almış olduğu kararları duyururdu. Resmi görev yeri *Regia* idi. Devlet dinini tüm yönleriyle denetlediği için, makamına çok büyük bir saygı duyulurdu (Peck, 1896: 1299). *Principatus* Dönemi⁹nde birçok imparator bu saygınlığından ötürü aynı zamanda *pontifex maximus* görevini de üstlenmiştir.

Çok eskilerden kalma bir tanrıça olan Vesta, Roma'nın ocak tanrıçasıydı (Erhat, 1993: 290). Bütün Roma ailelerinin evlerinde ocak başında Vesta'ya tapınılırdı. Devlet kültürü aile kültürüne dayandığından ötürü *Forum Romanum*'daki küçük bir yuvarlak tapınakta devleti simgeleyen ocağın ateşi hep yanık tutulurdu. Her yıl 1 Mart'ta bu ateş yeniden tutuşturulur ve yıl boyunca yanık kalmamasında Vesta rahibeleri sorumluydu (Beard et al., 1998: 51). Tapınak ayrıca devlet ambarını (*penus*) barındırmaktaydı. Kutsal nesnelere Aeneas'ın Troia'dan (Gr. *Tpoia*, Lat. *Ilium*, Tr. Truva) kurtardığı tanrıça Pallas Athena'nın heykeli (*palladium*) de dâhil, burada saklanır ve yalnızca Vesta rahibeleri ile *pontifex maximus*'un girmesine izin verilir. Ayrıca çeşitli şenlikler için tuzlu çörekler (*mola salsa*) yaparlardı (Rüpke, 2018: 117-19).

⁹ *Principatus*, Roma'da çoğu zaman "imparatorluk" sözcüğü yerine kullanılan bir terim. MÖ 31 sonrası Augustus'tan MS 284'te Diocletianus'un tahta çıkışına kadar hüküm süren Roma imparatorları dönemini belirtir.

Vesta rahibeleri, Roma dininin erken döneminde kralların kızlarını temsil ettikleri düşünülen bakirelerdi. Vesta rahibelerinin en önemli ritüel sorumluluğu, *Atrium Vestae*'deki devlet ocağında ateşin yanmasını sağlamaktı (Plut. *Num.* 9.5; Cicero, *Leg.* 2.20). Bu alev, Roma halkının refahını ve devletin devamlılığını garanti ediyordu ve sönmesinin şehrin yıkımına işaret ettiğine inanılmaktaydı (Dion. Hal. 2.67.5; Liv. 28.11.6). Vesta rahibeliğinin Numa zamanında başladığı düşünülür (Plut. *Num.* 11.1; Dion. Hal. 2.65-6). Soylu aileler arasından seçilen bu rahibelerin sayısı altıydı. Cumhuriyet Dönemi'nde Vesta rahibeleri, *pontifex maximus* tarafından yaşları altı ile on arasında olan uygun kız çocuklarından seçilirdi (Gell. 1.12.1-5). Hizmet süreleri otuz yıl olmakla birlikte çoğu Vesta rahibesi ömür boyu görev yapardı. *Forum*'a yakın *Atrium Vestae* (Vesta Evi) adıyla bilinen bir evde yaşarlar ve giderleri devlet tarafından karşılanırdı. Eski tarz bir keten elbise giyerler ve çaresizlik içindeki insanlara yardım ederlerdi. *Pontifex maximus*'un denetimi altında olan rahibeler, ateşin sönmesine yol açmak gibi suçlardan ötürü kırbaçlanabilirlerdi. Hizmet süreleri boyunca bakire kalmaları bekleniyordu ve bu durumu sürdüremezlerse diri diri gömülmek gibi ağır cezalarla karşı karşıya kalmışlardır (Plut. *Num.* 10.4).

Augures, Roma'da, çok saygı duyulan, kuşların uçuşunu veya seslerini, kutsal kümes hayvanlarının beslenmesini, dört ayaklıların bazı görünüşlerini, kuyruklu yıldızların ve kayan yıldızların ortaya çıkması, yıldırım düşmesi, kıtlıklar, korkunç doğumlar, depremler vs. gibi olağandışı her şeyi gözlemleyerek geleceği bildiren rahiplerdi (Wissowa, 1896: 2332-3). Romalılar için kehanet ritüelleri ve kehanetlerin işlevi, savaş, ticaret ve din konuları da dâhil olmak üzere kamu veya özel herhangi bir büyük girişimin merkezinde yer almaktaydı. *Augures*'in asıl meşguliyeti olan *auspicium*, Roma toplumuyla o kadar yakından bağlantılıydı ki, onlarsız Roma düşünülemezdi. *Augures*, Roma'nın barış, iyi talih ve esenliğini (*pax, fortuna et salus*) etkileyebilecek bir süreçten önce tanrısal işaretleri görmeye ve yorumlamaya çalışırlardı. Eğer *auspicium*, tanrıların hoşnutsuzluğunu veya onaylamadığını gösteriyorsa, yapmaya niyetlenen iş otomatik olarak askıya alınır veya iptal edilirdi (Wissowa, 1896: 2333).

Yunan ve Roma'da yaygın olan bu kehanet şekli Roma'da bir *augures* kurulu tarafından sıkı kurallara bağlı eksiksiz bir sistem haline gelmiştir. Roma tarihi boyunca *pontifex maximus*'inkine benzer değişimler yaşamış gibi görünmektedir. *Pontifex* gibi başlangıçta *patricius* soyundan gelen üç *augures* olduğu ve biri öldüğünde yeni *augur*'un kalan ikisi tarafından seçildiği düşünülmektedir (Botsford, 1909: 105). *Augures* ömür boyu bu göreve seçilirdi (Beard, 1990: 40). Büyük olasılıkla en yaşlı üye bu kurulun başında bulunurdu. MÖ 300 yılından sonra kuruldaki *augur* sayısı dokuzaya yükselmiş ve *plebs*'ler de bu göreve seçilme hakkını kazanmışlardır. Sulla zamanında on beş, Caesar zamanında ise on altı *augur* kurulda görev almıştır. Bu kurul, Roma kamu yaşamında *auspicium*'un gözlemlenmesini ve uygulanmasını yöneten kehanet doktrinini (*disciplina, ars, scientia*) ve yasasını (*ius augurium* veya *ius augurale*) denetleyen bir kuruldur. (Cicero, *Leg.* 2.20). Ya kendi inisiyatifleriyle ya da daha sıklıkla *senatus* veya *magistratus*'lar tarafından sorulan sorulara yanıt (*responsa*) olarak kararlar (*decreta*) çıkarırlardı (Botsford, 1909: 105-108).

Augures'in görevi gelecekte haber vermek değil, işaretleri yorumlayarak, niyetlenen işi tanrının onay verip vermediğini bildirmektir (Cicero, *Leg.* 2.20). Görev alanlarını ilgilendiren konularda sorunlu bir durum ortaya çıkar ve *senatus* kendilerine danışır, ilgili konuda karar alırlar ve bu kararı *senatus*'a bildirirlerdi. *Senatus* tavsiyeyi kabul etmekte veya reddetmekte özgürdü. Kentin kutsal sınırı olarak kabul edilen *pomerium*'un sınırlarını da *augures* belirlemiştir. Romalılar, tanrıdan alınan onayın yalnızca bu sınır içinde geçerli olduğunu düşünmüştür (Gell. 13.14.1).

Kehanet alanında etkin olan bir diğer rahip kurulu da *quindecimviri sacris faciundis*'tir (On beş kişilik kutsal işler kurulu) (Wissowa, 1912: 534). Başlangıçta sadece *patricius* sınıfından seçilen iki üyeden oluşan (*duumviri sacris faciundis*) bu rahip kurulu, Roma'nın son kralı Tarquinius Superbus tarafından Yunan geleneğine (*Graecus ritus*) göre kutsal ayinler yapmak ve *Sibyllini* kitaplarında yer alan kehanetlerle ilgilenmek için kurulmuştur (Dion. Hal. *Ant. Rom.* 4.62). MÖ 366 yılındaki Licinius-Sextius yasasından sonra bu sayı ona yükselmiş ve üyelerin yarısı *patricius*, yarısı da *plebs*'lerden seçilmeye başlanmıştır (*decimviri sacris faciundis*) (Liv. 6.37.12; 6.42.2). MÖ 51 yılında bu sayı on beşe yükselmiştir (*quindecimviri sacris faciundis*). Caesar tarafından bir rahip daha eklenmiş, ancak kurul *quindecimviri* adını korumuştur. Kurul üyeleri ise hayat boyu görev yaparlardı (Hoffman, 1952: 289-293).

Bu kurulun başlıca görevi, devlet için büyük tehlike anlarında başvuru olan *Sibyllini* kehanetlerini korunması ve yorumlanmasıydı (Wissowa, 1912: 539; Gell. 1.19.11; Cicero, *Div.* 1.4; Dion. Hal. *Ant. Rom.* 4.62). *Senatus* gerek gördüğünde On beş kişilik kutsal işler kurulundan tanrıların öfkelerini gösterdiği düşünülen uğursuz işaretlerle (*prodigia*) ilgili bu kitaplara danışmasını ve kitaplardan elde ettikleri bilgiyi

yorumlamasını isterdi (Cicero, *Div.* 9-12; Dion. Hal. *Ant. Rom.* 4.62.5). Cumhuriyet Dönemi boyunca *senatus*, *Sibyllini* kitapları konusunda da son sözü söyleme yetkisini her zaman elinde tutmuştur. Rahipler yalnızca *senatus* emrettiğinde kitaplara danışmışlardır. *Decemviri*, kehanetin sözlerini *senatus*'un dikkatine sunar, bunların yorumunu yapar ve önerilerde bulunurdu ve *senatus* gerekli gördüğü önlemleri alırdı. Kehanetler büyük bir gizlilik içinde tutulurdu, çünkü onları incelemek yalnızca *decemviri*'nin göreviydi. On beş kişilik kutsal işler kurulunun *Sibyllini* kitaplarına danışarak verdiği yanıtlar Roma devlet dinine Yunan kökenli yeni unsurların girmesine de yol açmıştır. On beş kişilik kutsal işler kurulunun yeni üyeleri başlangıçta diğer üyeler tarafından ortaklaşa, daha sonra Halk Meclisi tarafından, *Principatus* Dönemi'nde ise imparatorun tavsiyesi üzerine seçilmiştir (Beard et al., 1998: 186-188). Bu kurul, *pontifices*, *augures* ve *septemviri epulones* ile birlikte Roma'nın en büyük dört rahip kurulundan biriydi.

MÖ 196 yılında *pontifices*'in artan dinsel tören yüküyle başa çıkamaması üzerine üç üyeden oluşan bir kurul oluşturulmuştur (Rüpke & Santangelo, 2017: 16). Sulla zamanında sayıları yediye yükseltilmiş ve bu nedenle *septemviri epulones* (yedi ziyafet görevlisi) olarak adlandırılmışlardır. Caesar kurulun üye sayısını ona çıkarmıştır ancak onun ölümünden sonra tekrar yediye indirilmiştir. *Epulones*'in *pontifices* ile arasında sıkı bir bağ vardır, çünkü *pontifices*'in arasındaki anlaşmazlıklar konusunda hakemlik yapar ve çeşitli sebeplerle yerine getiremedikleri görevler için onların yerine geçerlerdi. Seçim şekilleri *pontifices* gibidir. Roma'da düzenli olarak yapılan oyunların denetimini yaparlardı. Böyle bir kurula olan ihtiyaç, giderek daha ayrıntılı hale gelen festivallerin organizasyonlarını denetlemek için daha fazla tecrübeli rahiplere ihtiyaç duyulmasıyla ortaya çıkmıştır. Şenlikler ve oyunlar için ziyafetler ve halk ziyafetleri (*ludi et circenses*) düzenleme görevleri başlangıçta *pontifices* tarafından yerine getiriliyordu, fakat zamanla oyun ve ziyafetlerin sayısı artmasıyla bu görevi *septemviri epulones* ile birlikte yerine getirmişlerdir (Lintott, 1999: 184).

Etrüsk kökenli olan *haruspices* kurban edilen hayvanların iç organlarını, özellikle de karaciğerini inceleyerek tanrı düşüncesini anlamaya çalışan kâhinlerdir. Roma kaynaklarında *haruspices*, *haruspicina*'nın yani yıldırım (*algura*), olağandışı olaylar (*ostenta*) ve özellikle iç organların (*exta*) yorumlayıcıları olarak kabul edilirdi (Cicero, *Leg.* 2.21). *Haruspices* Etruria'nın önde gelen ailelerinden seçilirdi (Cicero, *Leg.* 2.21). Her ne kadar Roma Cumhuriyeti'ne ait rahip kurulları arasında görülmesi de Roma'nın hem dinsel hem de siyasal yaşantısında önemli bir rol oynamışlardır. Romalılar, özellikle savaş gibi önemli eylemlerde bulunmadan önce, hayvanların iç organlarını okuyarak elde edilen bilgilere göre tanrıların iradesini keşfetmek için hayvan kurban ederlerdi. İç organların (en önemlisi karaciğer, ama aynı zamanda akciğerler ve kalp), niyetlenen eylemin gerçekleştirilmesini tanrıların onayladığını veya onaylamadığını gösteren çok sayıda işaret içerdiği düşünülmekteydi. Bu işaretleri yorumlama görevi ise *haruspices*'indi. Cicero'ya göre, Romalıların ataları, tanrıların öfkesinin nedeninin bulunmasında ve yatıştırılmasında *haruspicina* öğretisinin de etkili olduğunu düşünmüş ve bundan yararlanmışlardır (Cicero, *Div.* 1.3). Yalnızca özel kişiler değil zaman zaman *senatus* da önemli konularda *haruspices*'e danışırdı. Devlet katında dinsel bir yetkileri bulunmazdı ancak *Principatus* Dönemi'nde bir rahip kurulu şeklinde örgütlenmişlerdir. Roma'nın resmi kâhinleri olan *augures*'e denk bir konumda yer almışlardı. Fowler, *haruspices*'in üç alanda yetkin olduklarını belirtmektedir: “kamu binalarına ve heykellere düşen yıldırımların yorumlanması, kurban edilen hayvanların iç organlarının, özellikle karaciğerinin incelenmesi ve son olarak da tanrıların öfkesini gösterdiği düşünülen uğursuz işaretlerin nedenlerinin açıklanması ve tanrıların öfkesinin yatıştırılması” (Fowler 1911: 307-308). *Haruspices* savaş alanlarında hayvanların iç organlarını inceleyerek tanrıların savaşa izin verip vermediğini de saptamaya çalışmışlardır (Fowler, 1911: 308-311).

Fratres arvales (*arval* kardeşler), tarlaların bereketi için tanrılara kurbanlar sunmakla (*arva*) görevli rahiplerin oluşturduğu rahip kuruluydu (Varro, *Ling.* 5.15; Gell. 7.7). Roma'daki en eski rahip kurulu olarak bilinen bu kurul on iki kişiden oluşmaktaydı. Eski Roma Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinden itibaren var olan bu kurulu *princeps Augustus* yeniden canlandırmıştır (Wissowa, 1912: 480). Bir çeşit onursal üye olarak görülen imparatorun dışında, toplumun ve *senatus*'un ileri gelenleri bu kurulda yer alırdı. *Fratres arvales*'in rahipliği ömür boyu sürerdi ve bir sürgün veya tutsaklık yüzünden bile görevinden alınamazlardı. Bu kurul üyeleri simge olarak, başlarına beyaz bir bantla (*infula*) bağlanmış bir mısır kulakları (*spicea corona*) takarlardı (Plin. *NH.* 18.6).

Bu kurul tarlaların ve ürünlerin verimli olmasına yönelik bir kùltten sorumluydu. En önemli törenleri Mayıs ayında tarım tanrıçası Dea Dia onuruna Roma'dan 8 km uzakta, *Via Campania* üzerindeki bir korulukta yapılan ve üç gün süren *Ambarvalia* bayramıdır. Bu rahipler sürülen tarlalardan verimli

ürün alınmasını sağlamak, kamusal dirlik ve düzenin korunması amacıyla tanrıçaya kurban keserlerdi (*sacrificium Deae Diae*) (Kilgour, 1938: 225-40). Rahiplerin en ünlü şarkısı *carmen arvale*, Elagabalus'un ilk yılı olan MS 218'e ait bir yazıt üzerinde günümüze gelmiştir. İlahi arkaik Latince'dir ve en azından MÖ 4. Yüzyıldan öncesine kadar gittiği düşünülmektedir. İlahide ilk olarak Lar'lara, Semon'lara (ekin perileri) hitap etmekte ve onlardan yardım istenmektedir. Ardından Mars'a seslenilmekte, salgın hastalıklara ve doğal afetlere izin vermemesi istendikten sonra, doyması istenmekte ve tüm Semon'ları çağırması istenmektedir. İlahi "*Mars bize yardım etsin*" ve beş kez tekrarlanan "*zafer*" sözcükleriyle sona ermektedir. *Sacrificium Deae Diae* merasiminde, toprağın ve ürünün sağlam olması dilenerek, Dea Dia'nın buradaki görevini yerine getirmesi için uygun bir ortam sağlamaya çalışılmaktadır. Bu ilahinin *fratres arvales* rahipleri tarafından tarlaların arılanması (*lustratio agrorum*) sırasında dans eşliğinde okunduğu tahmin edilmektedir (Albrecht, 1997: 42-43).

Salii, Roma'da adını "dans etmek" anlamına gelen *salire* fiilinden alan rahiplerdi. Mars'ın rahipleri olan *salii*, başlangıçta on iki daha sonra yirmi dört üyeli çok eski bir rahip kuruluydu. Bu rahiplerin doğuştan *patricius* olmaları ve ana babalarının hayatta olması gerekliydi (Wissowa, 1912: 480). *Salii*'nin kılıç, tunç göğüslük, kısa savaşçı üstlüğü, tepesi sivri uçlu özel bir *toga*'dan oluşan çarpıcı kılığı (*apex*) eski bir Latin savaşçı kılığıydı. *Salii*, sağ ellerinde bir kargı ya da değnek, sol ellerinde sekiz biçiminde kutsal bir kalkan (*ancilia*) taşırlardı. Sefer mevsimlerinin başladığı ve bittiği Mart ve Ekim aylarında ortalıkta görünürlerdi. Mars onuruna düzenledikleri törende ellerinde kalkanlarla Roma sokaklarında üç kez yere ayak vurarak (*tripudium*) dans ederken *salii* şarkısını (*carmen saliare*) söylerlerdi (Albrecht, 1997: 43). *Saturnus* veznindeki bu şarkı oldukça eskidir MS I. yüzyılda rahipler bile sözlerini güçlkle hatırlamaktadır. *Carmen saliare*'nin I. ve III. parçacıkları Varro'nun *De Lingua Latina* adlı eserinden günümüze kalmıştır. II. Parçacık ise Quintus Terentius Scaurus'un *De Orthographia* adlı eserinden günümüze ulaşmıştır (Wissowa, 1912: 480).

Rahip ya da sunu sunan anlamına gelen *flamen*, Roma'da en eski Roma tanrılarından birine hizmetle görevli olan rahiptir (Cicero, *Leg. 2.20*). *Flamines*, hizmetine baktıkları tanrının adından türeme bir niteleme sıfatıyla belirtilirdi (Varro, *Ling. 5.15*). Sayıları on beş kadardı ve *pontifex maximus*'un başkanlık ettiği kurulun üyesiydiler. *Flamines* Krallık Dönemi'nin erken safhalarından itibaren var olduğu düşünülür. Roma'nın ikinci kralı Numa Pompilius üç *flamines maiores*'i yaratmış ve onlara *toga praetexta* giyme, *cella curulis* sahibi olma hakkı vermiştir (Liv. 1.20). En eski ve en saygın *flamines* Iuppiter'in *flamen*'i, *flamen dialis*, Mars'ın *flamen*'i, *flamen martialis*, Quirinus'un *flamen*'i, *flamen quirinalis*'ti ve üçü de *patricius* sınıftan seçilirdi, diğer *flamines plebs*'lerden oluşurdu (Liv. 1.20). *Flamines* ömür boyu görev yapardı. *Flamen dialis* çok büyük saygı görür ve kirlenmesini engellemek için büyük bir özen gösterilirdi. Yaşamı tabularla ve kurullarla en ince ayrıntıya varıncaya kadar belirlenmişti. *Flamen dialis*'in karısı da yaşamını aynı katı kurullar çerçevesinde yaşamak zorundaydı. Başlangıçta *flamen dialis*'in herhangi *magistratus*'luk yapması yasaktı fakat daha sonra bu yasak ortadan kalkmıştır. Taşra kentlerinin de kendi *flamines*'i bulunmaktaydı. MÖ 42'de Iulius Caesar'la başlayan ve ardından *Principatus* Dönemi'nde imparatorların tanrılaştırılması neticesinde gerek Roma'da gerek eyaletlerde imparatorluk kültürünü denetlemek üzere *flamines* atanmıştır (Dumézil, 1996: 151-175).

Birçok eski çağ uygarlığında olduğu gibi Romalılar da savaşmak için tanrılara danışarlardı. Roma devletinde savaş ilan ederken ve savaşa son verecek anlaşmaları yaparken belirli ritüelleri yerine getirmekten sorumlu olan *fetiales* olarak isimlendirilen rahipler vardı. Latin kentlerinin rahipleri olan *fetiales*, savaş ilan etme, antlaşma yapma usulleri ve kanunlarıyla ilgilenirdi (Liv. 1.24; 1.32). *Fetiales senatus*'a barış ve savaş konularında tavsiyelerde bulunan ve kendi hukuk geleneklerine (*ius fetiale*) sahip olan yirmi üyeli bir rahip kuruludur (Dion. Hal. *Ant. Rom. 2.72*). Ayrıca *Fetiales*, diğer uluslarla olan ilişkilerinde Roma'yı temsil etme yetkisine de sahipti (Rüpke, 2018: 112; Bayet, 1984: 116-17).

Fetiales üyeleri *patricius* sınıftan seçilir ve ömür boyu görev yapardı. Tüm rahip kurulları gibi, bağlayıcı kararlar alamaz, yalnızca tavsiyede bulunurlardı. Bir antlaşma yapılması ya da savaş ilan edilmesi için gereken ritüellerden sorumluydular. Bir antlaşma yapıldığı zaman *fetiales*'ten biri (*pater patratus*) antlaşmayı ilk Roma'nın bozması durumunda lanete uğramamasını dileyen bir dua okur ve çakmaktaşıdan yapılmış kesici bir alet kullanarak bir domuz öldürmek suretiyle duasını pekiştirirdi (Liv. 1.24). *Fetiales*, savaş ilanı için ise ucu sertleştirilmiş bir mızrağı, eğer savaş ilan edilen komşu bir ülkeyse, o komşu ülkenin sınırından içeri, eğer düşman ülkesi uzaktaysa bir düşman ülkesi sayılan Bellona Tapınağı yanı başındaki toprak parçasına fırlatırdı. Bu sayede Romalıların haklı gerekçelerle bir savaşa girdiğini (*bellum iustum*) ve bu nedenle tanrıların öfkelenmeyeceğine inanılırdı. Savaş sona erdiğinde ise rahipler, antlaşma yapmak için düşman topraklarına tekrar girer, antlaşma yapıldıktan sonra

taştan yapılmış özel bir bıçakla tanrıya domuz kurban ederlerdi. Bu ritüel sayesinde hem gerçekleştirilen savaş için hem de yapılan anlaşma için tanrıların onayı alınmış olurdu. Bu kurul Cumhuriyet'in son yüzyılında önemini yitirmiş fakat Augustus zamanında tekrar canlanmıştı (Rüpke, 2018: 188).

Luperci, Roma'daki belki de en eski, Roma dininin diğer kurullarını da geride bırakan bir rahipler topluluğunun üyeleriydi. Sayıları tam olarak bilinmemektedir. Keçi derisinden yapılan çarpıcı tangalar giyerek *Lupercalia* festivallerinde şehir boyunca yürürlerdi. Bu rahip kurulu iki gruptan oluşmaktaydı: *Luperci Quinctiales* (ya da *Quintili*) ve *Luperci Fabiani* (ya da *Fabii*). Bunların Remus ve Romulus tarafından kurulduğuna inanılırdı. Üçüncü rahip grubu olan *Iulii* ise MÖ 45'te Iulius Caesar anısına kurulmuştu ve bu sınıfın başı Marcus Antonius'tu (Suet. *Iul.* 76). *Luperci*'nin görevleri ömür boyu sürerdi.

Luperci, her yıl 15 Şubat'ta düzenlenen *Lupercalia* adlı antik Roma festivalinden sorumluydular. (Varro, *Ling.* 5.15). Festivalin kökenleri belirsizdir, ancak adının muhtemelen *lupus*'tan (kurt) türetilmesi, sürüleri kurtlardan koruyan eski bir tanrı olan Faunus (Ov. *Fast.* 2.423) ve Romulus ile Remus'u emziren efsanevi dişi kurtla çeşitli şekillerde bağlantılı olduğunu düşündürmüştür (Ov. *Fast.* 2.380). Bu tören, Romulus ve Remus'un kurdukları kent Roma'nın kuruluşuna ve Roma halkının tarım ve ticaret güçlerini simgeleyen tanrıların korunmasına adanmıştı. Bir doğurganlık ayini olarak düzenlenen festival aynı zamanda tanrı Faunus ile de ilişkilendirilir. Tören, *Lupercalia* adlı bir mağarada başlar ve burada Romulus ve Remus'un doğumuna ve Roma'nın kuruluşuna adanan bir kurban sunulurdu. Daha sonra, erkekler tarafından seçilmiş iki rahip tarafından bir koşu düzenlenirdi. Bu rahipler, *Lupercalia* adlı bir mağaradan çıkarak Roma'nın sokaklarında koşarlardı ve yolda karşılarına çıkan kadınlara dokunarak onların doğumlarının ve çocuklarının sağlıklı olmasını dilerlerdi (Scullard, 1981: 76-78).

SONUÇ

Roma Cumhuriyeti'nde rahipler ve rahip kurulları toplumun dinsel, siyasal ve kültürel yaşamında önemli bir rol oynamıştır. Roma'da toplum yaşantısında ve devlet yönetiminde tanrılar ile uyumun nasıl sağlanacağına yönelik karar verme sürecinde rahiplerin önemi çok fazladır. Rahip kurulları tanrıların düşüncelerini anlaşılması, öfkelerinin yatıştırılması, barışa ve savaşa karar verilmesi, bayramların ve benzeri toplumun ve devletin dinsel yaşantısının şekillenmesin için danışman olarak görev almışlardır. Siyasi otorite ve dini otoritenin kesin sınırlarını çizmek zordur. Rahiplerin büyük çoğunluğu aynı zamanda *magistratus*'tur ve Roma'nın siyasal yaşantısına da yön vermişlerdir. Önemli rahip kurullarına üye olmak, toplumda sağladığı saygınlık nedeniyle ve özellikle de devlet dini ile ilgili en sıkıntılı konularda *senatus* tarafından danışıldıkları için önemliydi.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırmanın verileri kaynak taramasına dayalı olarak toplandığı için etik kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Albrecht, M. (1997). *A History of Roman Literature From Livius Andronicus to Boethius. Vol. I.* Leiden: E.J. Brill.
- Alföldi, A. (1976). Redeunt Saturnia regna. V: Zum Gottesgnadentum des Sulla, *Chiron*, 0(6), 143-158.
- Bayet, J. (1984). *Histoire Politique et Psychologique de la Religion Romaine.* Ed. Payot. Paris.
- Baz, F. (1998). *Roma İmparator Kültü.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). (Danışman: Prof. Dr. Bülent İplikçioğlu). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Beard, M. (1990). Priesthood in the Roman Republic. (Ed. M. Beard & J. A. North). *Pagan Priests: Religion and Power in the Ancient World* İçinde (s. 17-48). Ithaca / New York.
- Beard, M., North, J. & Price, S. (1998). *Religions of Rome: Volume I: A History.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Bianchi, E. (2010). *Il Rex Sacrorum a Roma e Nell'Italia Antica.* Milano.
- Botsford, G. W. (1909). *The Roman Assemblies from their Origin to the End of the Republic.* New York: The Macmillan Company.

- Broughton, T. R. S. (1951). *The Magistrates of the Roman Republic Vol.1: 509 BC-100 BC*. New York: American Philological Association.
- Burrell, B. (2004). *Neokoroi: Greek Cities and Roman Emperors*. Boston: Brill.
- Cassius Dio Cocceianus (1989). *Dio's Roman History*, (Trans. E. Carry). Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Cicero (1923). *De Senectute; De Amicitia; De Divinatione*, (Trans. W. A. Falconer). Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Cicero (1923). *Pro Archia, Post Reditum in Senatu, Post Reditum ad Quirites, De Domo Sua, De Haruspicum Responsis, Pro Plancio*, (Trans. N. H. Watts). Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Cicero (1933). *On the Nature of the Gods. Academics*, (Trans. H. Rackham). Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Cicero (2000). *De Legibus*, (Trans. C.W. Keyes). Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Cumont, F. (1929). *Les Religions Orientales Dans le Paganisme Romain*. Paris: Paul Geuthner.
- Cunningham, S. (2003). *Divination for Beginners: Reading the Past, Present & Future*. Minnesota: Llewellyn Worldwide Publishers.
- Dinçol, A. (1982). Hititler. *Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi* İçinde (s. 17-120). İstanbul: Görsel Yayınları.
- Dionysius of Halicarnassus (1937). *Roman Antiquities*, (Volume I: Books 1-2), (Trans. E. Cary). Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Dumézil, G. (1996). *Archaic Roman Religion, with an Appendix on the Religion of the Etruscans*. Chicago: University of Chicago Press.
- Düll, R. (1972). Rechtsprobleme im Bereich des Römischen Sakralrechts. *ANRW*, 1(2), 283-294.
- Dürüşken, Ç. (2003). *Roma Dini*. İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- Dürüşken, Ç. (2011). *Roma'nın Gizem Dinleri*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Erhat, A. (1993). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Fantham, E. (2003). The Angry Poet and the Angry Gods: Problems of Theodicy in Lucan's Epic of Defeat. (Ed. S. Braund & G. W. Most). *Ancient Anger. Perspectives from Homer to Galen* İçinde (s. 229-249). Cambridge: Cambridge University Press.
- Fowler, W. W. (1911). *The Religious Experience of the Roman People, from the Earliest Times to the Age of Augustus*. London: Macmillan and Co.
- Gellius (1927). *Attic Nights*, (Volume I: Books 1-5), (Trans. J. C. Rolfe). Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Gellius (1927). *Attic Nights*, (Volume II: Books 6-13), (Trans. J. C. Rolfe). Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Glare, P.G.W. (1968). *Oxford Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press.
- Hoffman, M. W. (1952). The College of Quindecimviri (*Sacris Faciundis*) in 17 B. C. *The American Journal of Philology*, 73(3), 289-294.
- Jannot, J. R. (2005). *Religion in Ancient Etruria*. ABD: University of Wisconsin Press.
- Kent, R.G. (1913). The Vedic Path of the Gods and the Roman Pontifex. *Classical Philology*, 8(3), 317-326.
- Kilgour, A. (1938). The Ambarvalia and the Sacrificium Deae Diae. *Mnemosyne*, 6(3), 225-240.
- Lintott, A. (1999). *The Constitution of the Roman Republic*. Clarendon Press.
- Livius (1919). *History of Rome*, (Volume I: Books 1-2), (Trans. B. O. Foster). Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Livius (1922). *History of Rome*, (Volume II: Books 3-4), (Trans. B. O. Foster). Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Livius (1924). *History of Rome*, (Volume III: Books 5-7), (Trans. B. O. Foster). Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Livius (2021). *History of Rome*, (Volume VIII: Books 28-30), (Ed & Trans. J. C. Yardley). Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- McGeough, K. (2004). *The Romans: New Perspectives*. Abc-Clio Publishers.
- Mommsen, T. (1875). *Römisches Staatsrecht 2*. Leipzig: Verlag von S. Hirzel.
- Mommsen, T. (1887). *Römisches Staatsrecht 3*. Leipzig: Verlag von S. Hirzel.

- Morgan, G. M. (1974). Priests and Physical Fitness. *The Classical Quarterly*, 24(1), 137-141.
- North, J. & Marincola, J. (2000). *Roman Religion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Orlin, E. (1997). *Temples, Religion, and Politics in the Roman Republic*. Leiden: E.J. Brill.
- Ovidius (1931). *Fasti*, (Trans. James G. Frazer; Düz. G. P. Goold). Loeb Classical Library. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Pauly-Wissowa. (1896). *Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, (Edited in Succession by Kroll). Mittelhaus and Ziegler.
- Peck, H. T. (1896). Pontifex. *Harper's Dictionary of Classical Antiquities*. New York: Harper & Brothers.
- Plinius (1950). *Natural History*, (Volume V: Books 17-19), (Trans. H. Rackham). Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Plutarkhos (1914). *Lives I. Theseus and Romulus. Lycurgus and Numa. Solon and Publicola*, (Trans. B. Perrin). Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard University Press. London.
- Rainer, J. M. (1997). *Einführung in das römische Staatsrecht. Die Anfänge und die Republik*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Rochberg, F. (2004). *The Heavenly Writing: Divination, Horoscopy and Astronomy in Mesopotamian Culture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rüpke, J. & Santangelo, F. (2017). *Public Priests and Religious Innovation in Imperial Rome*. Berlin: De Gruyter.
- Rüpke, J. (2001). *Die Religion der Römer*. München: CHBeck.
- Rüpke, J. (2018). *Pantheon. A New History of Roman Religion*, (Trans. D.M. B. Richardson). Princeton: Princeton University Press.
- Scullard, H. H. (1981). *Festivals and Ceremonies of the Roman Republic*. New York: Cornell University Press.
- Spaeth, B. S. (1996). *The Roman Goddess Ceres*. Austin: University of Texas Press.
- Suetonius (1914). *Lives of the Caesar*, (Volume I: Julius. Augustus. Tiberius. Gaius. Caligula), (Trans. J. C. Rolfe. Int. K. R. Bradley). Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Szemler, G. J. (1972). *The Priests Of The Roman Republic. A Study Of Interactions Between Priesthoods And Magistracies*. Bruxelles: Latomus.
- Taylor, L. R. (1942). The Election of the Pontifex Maximus in the Late Republic. *Classical Philology*, 37(4), 421-424.
- Turner, V. & Valuer, I. (1968). Religious Specialists: Sociological Study. (by. D. L. SILLS). *International Encyclopedia of Social Sciences, (Vol. 13) İçinde*. New York.
- Ünal, A. (2003). *Hititler Devrinde Anadolu II*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Varro (1938). *On the Latin Language*, (Volume I: Books 5-7), (Trans. Roland G. Kent). Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Walde, A. & Hoffman, J. B. (1954). *Lateinisches Etymologisches Wörterbuch*, (Vol. 2), (3rd. Ed). Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung.
- Wissowa, G. (1912). *Religion und Kultus der Römer* (Handbuch der Klassischen Altertumswissenschaft, (Vol. 4), (2nd Ed). München.

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 7 - Number: 23 p. 319-330, Spring 2023

Sivil Toplum Kuruluşlarının Kurumlara Yönelik İtibar Algısında Sürdürülebilirlik İletişiminin Rolü* **

The Role of Sustainability Communication in the Reputation Perception of Non-Governmental Organizations towards Companies

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1241759>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
24.01.2023

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
25.03.2023

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.03.2023

Asya Studies

Bariş Doğru
Doktora Öğrencisi, Marmara
Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Halkla İlişkiler Anabilim
Dalı
baris@ekoIQ.com

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0003-0361-7228>

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır.

** Bu makale, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Etik Kurulu'nun 23.01.2023 tarih ve 2023-1/22 belge numarası onayı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, Sürdürülebilirlik İletişimi çalışmalarının şirket değerini oluşturan temel unsurlardan biri kabul edilen "kurumsal itibar" ile nasıl bir ilişkiye sahip olduğunu; sürdürülebilirlik konusunda çalışan sivil toplum kuruluşu uzmanlarının görüş ve algıları doğrultusunda irdelemektir. Çalışmada ayrıca, Sürdürülebilirlik İletişimi'ne dair temel özelliklerin ne olduğu; bunların Kurumsal İtibar üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğu; kurumsal sosyal sorumluluk ile sürdürülebilirlik iletişimi arasındaki farklar ve Sürdürülebilirlik İletişimi ile Kurumsal İtibar ilişkisi açısından, Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'nın nasıl bir rol oynadığı incelenmiştir.

Sürdürülebilirlik ile kurumsal itibar arasındaki ilişkiyi anlamaya çalışan bu çalışmada, sivil toplum uzmanlarıyla yapılan derinlemesine mülakatlar aracılığıyla gerçekleştirilen niteliksel bir araştırma yöntemi kullanılmıştır. Konunun yeniliği ve dolayısıyla halen çok fazla bilimsel araştırmaya konu edilmemiş olması dolayısıyla daha esnek bir yöntem olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği benimsenmiştir. Veri kaynaklarını oluşturan bireyleri saptamak için doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Bu kapsamda, sürdürülebilirlik alanında Türkiye'de 12 yıl kesintisiz biçimde yayınlanan EKOIQ dergisinin araştırma tarihine kadar yayınlanan tüm sayıları (100 sayı) taranmış; haber ve söyleşiler incelenerek, konu üzerinde çalışan sivil toplum kuruluşları ve uzmanları belirlenmiştir. Belirlenen 9 sivil toplum kuruluşundan birinde veya birkaçında 5 yıldan fazla çalışan 6 uzmanla yapılan derinlemesine mülakatlardan sağlanan veriler, betimsel analiz yöntemiyle işlenmiştir. Analiz neticesinde, Sürdürülebilirlik İletişiminin, kurumsal itibar açısından önemli bir rol oynadığı; Sürdürülebilirlik İletişiminin temel özellikleri olarak şeffaflık, sahicilik, tutarlılık ve paydaş katılımının öne çıktığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilirlik İletişimi, Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Kurumsal İtibar

Abstract

The main goal of this research is how Sustainability Communication studies have a relationship with "corporate reputation", which is accepted as one of the basic factors that create the value of the company; to examine in line with the views and perceptions of non-governmental organization experts working on sustainability. In addition to this, in the research have been examined the main features of sustainability communication; what impact they have on corporate reputation; the differences between corporate social responsibility and sustainability communication and the role of the United Nations Sustainable Development Goals in terms of the relationship between sustainability communication and Corporate Reputation.

In this research, which tries to understand the relationship between sustainability and corporate reputation, a qualitative research method was used through in-depth interviews with civil society experts. Semi-structured interview technique was preferred as a more flexible method because of the novelty of the subject and therefore not being subject to much scientific research. The document analysis technique was used to identify the individuals constituting the data sources. In this context, all issues (100 issues) of the EKOIQ journal, which has been publishing in the field of sustainability in Turkey for 12 years without interruption, were scanned; news and interviews were examined and non-governmental organizations and experts working on the subject were determined. The data obtained from the in-depth interviews with 6 experts who have been working in one or more of the 9 designated non-governmental organizations for more than 5 years were processed by using descriptive analysis method. As a result of the analysis, it was concluded that Sustainability Communication plays an important role in terms of corporate reputation; It has been determined that transparency, authenticity, consistency and stakeholder participation stand out as the main features of Sustainability Communication.

Keywords: Sustainability, Sustainability Communication, Corporate Social Responsibility, Corporate Reputation

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Doğru, B. (2023). Sivil Toplum Kuruluşlarının Kurumlara Yönelik İtibar Algısında Sürdürülebilirlik İletişiminin Rolü. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7(23), 319-330.

GİRİŞ

Çevre ve toplumsal sorunlar konusunda giderek anahtar kavram ve yaklaşımlardan biri haline gelen “Sürdürülebilirlik”, Birleşmiş Milletler’in 1987 tarihli, Brundtland Raporu’nda bugün yaygın olarak kabul edildiği şekilde tanımlanmıştır. Ancak Sürdürülebilirlik kavramı hem öncesinde hem de bugüne kadar uzanan zaman diliminde önemli bir epistemolojik ve anlamsal yolculuk geçirmiştir.

Disiplinlerarası ve disiplinler üstü olarak tanımlanan (Godemann, 2005) sürdürülebilirlik aynı zamanda önemli bir iletişim tartışmasını da beraberinde getirmiştir. Bu noktada Kurumsal İletişim alanında uzun bir tarihsel süreç ve pratiğe sahip olan Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS) ile ilişkisi de yaygın olarak sorgulanmaktadır. Bazen aynı teori ve pratiğin uzantısı gibi birbirinin yerine kullanılan, kimi zaman ise birbiriyle rekabet halinde ele alınan Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Sürdürülebilirlik İletişimi kavramsallaştırmalarının birbirleriyle olan ilişkilerinin doğru bir şekilde tanımlanması önem kazanmıştır. Birbirlerinin yerine veya karşıt olarak kullanılmalarının arkasında nasıl bir teorik ve pratik zemin bulunduğunu ve aralarındaki farklılık ve benzerliklerin nereden kaynaklandığını anlamının, kavramların doğru yerlere oturtulmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Sürdürülebilirliğin Kavramsal Gelişimi

Tarihsel olarak, Alman maden işletmecisi Hans Carl von Carlowitz’in kitabına (Von Carlowitz, 1713) ve ona bağlı çalışmalarına kadar uzanan Sürdürülebilirlik kavramının gelişiminde, 19. yüzyıl Amerikan doğa korumacılarının çalışmalarının önemli katkıları bulunmaktadır. Aralarında Glifford Pinchot ve yazar Aldo Leopold’un da bulunduğu doğa korumacılar, toprak, su ve ormanların korunması özelindeki yaklaşımlarında, “kaynakların ihtiyatlı kullanımı”nın yanı sıra “Maksimum Sürdürülebilir Ürün” aksiyomunu da kullanmışlardır (Owens, 2003).

Sürdürülebilirlik kavramının ve uygulamalarının gelişimi açısından 20. yüzyıldaki en önemli uluslararası gelişmelerden biri de 1972 yılında düzenlenen Birleşmiş Milletler Stockholm Konferansı olmuştur. Sosyoekonomik yapıları ve gelişme seviyeleri farklı birçok ülkenin “çevre” konusunda bir araya geldiği ilk uluslararası toplantı olarak tarihe geçen konferans sonunda kabul edilen BM İnsan Çevresi Bildirisi’nde “*Her insanın özgürlük, eşitlik ve yeterli yaşam koşulları taşıyan onurlu ve refah içinde bir çevrede yaşamının temel hakkı olduğu, bugün ve gelecek nesiller için çevreyi korumanın ve geliştirmenin herkesin ortak sorumluluğu olduğu*” belirtilmiştir. 20. yüzyılda “sürdürülebilir kalkınma” teriminin kullanıldığı ilk kapsamlı ve önemli rapor ise, “Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği”nin 1980 yılında hazırladığı “Dünya Koruma Stratejisi” olmuştur. Raporun alt başlığı ise “Sürdürülebilir Kalkınma için Canlı Kaynaklarının Korunması” şeklindedir.

Sürdürülebilirlik kavramının bugünkü kullanımına referans olan ana çalışma ise, 1987 senesinde yayınlanan “Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu: Ortak Geleceğimiz” isimli rapor olmuştur. Daha çok komisyon başkanı, Norveç eski Çevre Bakanı ve sonrasında Norveç’in kadın başbakanı olan Gro Harlem’in soyisimle bilinen “Brundtland Raporu” kapsamında Sürdürülebilir Kalkınma, “Gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılayabilme kapasitelerini tehlikeye atmadan bugünün gereksinimlerini karşılayabilen kalkınma” şeklinde tanımlanmaktadır. Raporunda, sürdürülebilirlik, “sosyal”, “ekonomik” ve “çevresel” olmak üzere üç temel boyutta ele alınmakta ve “kalkınma” (development) terimiyle birlikte kullanılmaktadır. Bu tanım, özellikle, o zamanlar için “azgelişmiş” olarak tanınan Küresel Güney ülkelerinin de kalkınma arzu ve çabalarını karşılamakla kalmamış, açtığı alternatif kalkınma yolu ve paradigmasıyla bugüne kadar uzanan, çok farklı çevrelerin talep ve ihtiyaçlarını bir araya getirmeyi başarmıştır.

Brundtland Raporu, sürdürülebilir kalkınma kavramını, önceki tanımlarından farklı olarak ilk kez, insanlığın gelişimini kaynakların mümkün olan en iyi şekilde yönetilmesi ihtiyacı ile ilişkilendirmiştir. Böylelikle sürdürülebilirliğin sınırları “çevre” boyutunu aşarak ekonomik ve sosyal boyutları da içeren bir kapsama ulaşmıştır (Aras, 2022). Brundtland Raporu’nun yayınlanmasının etkileri, kısa zamanda kendisini, sürdürülebilirlik konusunu temel alan bir dizi uluslararası anlaşmanın ve kurumun doğumuyla göstermiştir. 1988 senesinde Dünya Meteoroloji Örgütü ile Birleşmiş Milletler Çevre Programı işbirliğiyle faaliyete geçen Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC); 1992 senesinde düzenlenen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (Rio Zirvesi) bunların başlıcalarıdır.

178 ülkenin katıldığı Rio Konferansı’nda Gündem 21 eylem planıyla birlikte, Rio Bildirisi ve Sürdürülebilir Orman Yönetimi Prensipleri de imza altına alınmıştır. Zirve esnasında ayrıca, “BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi”nin yanı sıra “BM Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi” de ülkelerin imzasına sunulmuştur. Zirve’de belirlenen kararlar çerçevesinde oluşturulan “BM Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi” de, ülke yönetimlerinin imzasına 1994 senesinde sunulmuştur.

Birleşmiş Milletler’e bağlı 192 ülkenin desteklediği, 2015 senesine kadar gerçekleştirilmesi planlanan 8 Hedefi ifade eden “Birleşmiş Milletler Binyıl Kalkınma Hedefleri” (MDG) ise, “New York Binyıl Zirvesi” esnasında 2000 senesinde resmileştirilmiştir.

Sürdürülebilirlikle ilgili uluslararası resmi toplantıların genel söyleminin, resmi belge ve açıklamaların ötesine geçen ilk küresel Sürdürülebilirlik İletişimi çalışması da Birleşmiş Milletler Binyıl Kalkınma Hedefleri olmuştur. Bundan önce, sadece raporlar, metinler ve resmi açıklama ve tutanaklarla yürütülen çalışmalar ilk kez, doğrudan dünya yurttaşlarına seslenen bir ifade ve biçim kazanmıştır (Van Norren, 2012).

MDG’de küresel toplumun hedefleri, belirlenen sekiz maddede özetlenmiş ve grafik bir iletişim diliyle küresel kamuoyuyla paylaşılmıştır. Bu anlamda, daha sonra Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları sayesinde küresel ölçekte tanınacak ünlü renkli kutucuklar ilk kez Binyıl Kalkınma Hedefleri’nin iletişiminde kullanılmıştır.

“Dünyanın en büyük kurumsal sürdürülebilirlik inisiyatifi” olarak kendini tanımlayan Küresel İlkeler Sözleşmesi’nin (UN Global Compact - UNGC) kurulması ve 2000 yılının Temmuz ayında Birleşmiş Milletler bünyesinde faaliyetlerine başlaması da sürdürülebilirlik çalışmalarının ve kavramının gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. O güne kadar, daha çok makro iktisadın ve ülkelerin kalkınma tartışmaları odaklı yürüyen sürdürülebilirlik faaliyetleri UNGC ile birlikte, nihayet özel sektörün faaliyet alanlarına dahil edilebilmiştir.

Sürdürülebilirlik ve iklim değişikliğinin küresel ölçekte farkındalığının artırılmasında şimdiye kadar atılan en önemli adımlardan biri olan Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) ise, Binyıl Kalkınma Hedefleri’nin nihayetleneyeceği Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda 2015 senesinde duyurulmuştur. “Dünyamızı Dönüştürmek: 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi” ismini taşıyan ancak daha çok Ajanda 2030, (2030 Agenda) olarak bilinen bildiri de, aralarında Türkiye’nin de bulunduğu, Birleşmiş Milletlere üye 193 ülke tarafından kabul edilmiştir. SKA ile birlikte, Binyıl Kalkınma Hedefleri’nin 8 Hedefi bu kez, 17 Amaç ve 169 alt hedefe dönüşmüştür. Ancak değişen sadece hedeflerin sayısı olmamış; isimden sürecin örgütlenmesine, amaçların ve alt hedeflerin hiyerarşisinden ilerlemelerin takibine kadar öncesi ve sonrasıyla tüm çalışma prensipleri revize edilmiştir.

SKA’larla birlikte üzerinde anlaşılacak ve 2030’a kadarki yol haritasını ortaya koyan Ajanda 2030 iletişime özel bir önem atfetmektedir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 2030 Ajandası’nın tam manasıyla gerçekleştirilmesi için BM’nin kalkınma koordinasyon sistemini temelden değiştirmiştir. Yurttaşların ve kurumların amaçlara daha kuvvetli bir angajman sağlaması, daha güçlü iletişim ve savunuculuk sistemi için bir dizi karara imza atarak, SKA’ların gerçekleştirilmesinde küresel kamuoyunun ve paydaş iletişiminin rolünü öne çıkarmıştır. BM kaynaklarında “İletişimde Yeni Bir Çağ” başlığıyla aktarılan bu gelişme, şu ifadelerle tanımlanmaktadır: “Küresel kamuoyu angajmanında ve iletişiminde yeni bir çağ başlamıştır. Hükümetleri, organizasyonları ve hak sahiplerini kurucu bir diyalogla sürdürülebilir kalkınmayı geliştirmeye yöneltecek iletişim ve savunuculuk, artık şimdiye kadar olduğundan çok daha büyük bir ihtiyacıdır.” SKA her ne kadar Birleşmiş Milletler kaynaklı resmi bir belge olsa da, aslında en başından itibaren, dünya yurttaşlarına seslenen bir iletişim modeli olarak kurgulandığı anlaşılmaktadır (Yaraç, 2016).

Sürdürülebilirlik İletişimi ve Kurumsal İtibar

Sürdürülebilirlik ve Brundtland raporu sonrası daha çok kullanıldığı biçimiyle “Sürdürülebilir Kalkınma” kavramlarının ve pratiğinin tanımı, içeriği, neler kapsadığı veya kapsamadığı konusunda çeşitli görüş farklılıkları bulunmaktadır. Sürdürülebilirlik kavramı, kısa bir zaman dilimi sayılabilecek son 30 yılda önemli anlamsal ve işlevsel dönüşümler geçirmiştir. Ancak genel olarak, sürdürülebilirliğin çokdisiplinli ve disiplinlerarası bir niteliği olduğu kabul görmektedir. Bu anlamda sürdürülebilirlik, aynı zamanda önemli bir iletişim ve kurumsal iletişim başlığı ve tartışmasıdır.

Sürdürülebilirliğin özel sektörün de bir temel faaliyet alanı geldiği bu süreçte, şirketlerin bu alandaki iletişim çalışmalarını tanımladıkları Sürdürülebilirlik İletişimi de çoğu zaman Kurumsal Sosyal Sorumluluk ile karıştırılmakta ya da iki kavram rekabet içinde ele alınmaktadır. Bu sorunun kaynağı da esas olarak KSS ve Sürdürülebilirlik İletişimi’nin tamamen iki farklı disiplinden türemesidir. Bu anlamda iki farklı anlam haritasına ve geçmişe sahip olmaları da kavram kargaşasına yol açmaktadır (Doğru, 2017).

2. Dünya Savaşı’nın ardından daha çok gündeme gelen Kurumsal Sosyal Sorumluluk, işletme kuramlarının içinden gelişen bir alan ve tartışma olarak kabul edilmektedir. Başlangıç noktası olarak H. Bowen’in “İşadamlarının Sosyal Sorumlulukları” çalışmasının sayıldığı bu tartışma, mikro iktisadi bir yaklaşımla, özel şirketlerin kime karşı ne gibi sorumlulukları olduğuna ve bu sorumlulukların kapsamını anlamak konusuna yoğunlaşmıştır. Bu noktadan hareketle kurumlar, özellikle iletişim konusunda Kurumsal Sosyal Sorumluluk çalışmalarına başlamıştır.

Sürdürülebilirlik ise tamamen ayrı bir düşünce geleneğinden, yani makro iktisadi kalkınma teorilerinden ve coğrafya-ekoloji yaklaşımlarından türemiştir. Ancak zaman içinde sürdürülebilirlik, makro alandan mikroya, hemen tüm düşünce ve bilim disiplinlerine doğru yayılmıştır (Fernandes vd., 2016). Sadece bir ulusal kalkınma tartışması düzeyinde kalmasını, var olan üretim ve tüketim biçimlerini değiştiremeyeceği anlaşıldığında da, tek tek kurumların, ekonomik sektörlerin ve yerel yönetimlerin sürdürülebilirlik

faaliyetlerinin ve eylem planlarının önemi ortaya çıkmıştır. BM, bu kapsamda 2000 yılında Global Compact'ı kurarak sürdürülebilirlik faaliyet ve çabalarının şirketler ve kurumlar düzeyinde geliştirilmesi için ilk uluslararası kurumu oluşturmuştur. Bu noktada da mikro, yani işletme teorisinin KSS yaklaşımı ile makronun, yani kalkınma iktisadi-ekoloji bağlamlarının ilginç bir buluşması yaşanmıştır. Bu durumun ve karşılaşmanın teorik düzeyde anlaşılması ve bileşenlerinin net bir şekilde ayrıştırılamaması da, uzun bir süre boyunca KSS ve Sürdürülebilirlik İletişimi'nin birbirinin yerine kullanılmasına ya da rekabet yaşamasına neden olmuştur.

“Geçmişleri farklı, geleceklere ise ortak” (Montiel, 2008) olarak dile getirilen KSS, Paydaş Kuramı ve Sürdürülebilirlik İletişimi'nin ayırım ve benzerlikleri ve bunların nedenlerini anlamak, Sürdürülebilirlik İletişimi'nin tanımlanması ve gelişimi açısından önem taşımaktadır.

Halkla ilişkiler ve genel olarak iletişim literatüründe, kurumsal iletişim çalışmaları monolojik ve diyalogik olarak iki temel yaklaşım altında ele alınmaktadır (Grunig, 2005). Diyalogik yaklaşım, iki yönlü bilgi aktarımını, etkileşimi ve geribildirimini esas alırken, tek yönlü bir iletişim yöntemini ifade eden monolojik yaklaşımın temel hedefi ise, hükmetmek, baskı altına almak, şaşırtmak veya kandırmak olarak tanımlanmaktadır (Johannesen, 1996). İletişim kuramcıları Grunig ve Hunt, halkla ilişkileri dört temel modelde sınıflandırmaktadır. Bunlar tarihsel gelişimlerine göre, “Basın Ajansı Modeli”, “Kamuoyunu Aydınlatma ve Bilgilendirme Modeli”, “İki Yönlü Asimetrik Model” ile “İki Yönlü Simetrik Model” olarak kabul edilmektedir.

Şirketlerin Kurumsal Sosyal Sorumluluk çalışmaları genel olarak “İki Yönlü Asimetrik Model” ile “İki Yönlü Simetrik Model” kapsamında değerlendirilmektedir. Genel kamuoyuyla ve paydaşlarla diyalogik bir iletişim geliştirmeyi hedefleyen ama aradaki güç ilişkisini hala asimetrik kurgulayan Kurumsal Sosyal Sorumluluk çalışmalarının aksine, Sürdürülebilirlik İletişimi, paydaşların katılımına özel bir önem vermesiyle daha eşit bir güç ilişkisi öngörmektedir. Paydaş Kuramı, Kurumsal Sosyal Sorumluluk yaklaşım ve çalışmalarının şirketlerin paydaşlarıyla eşit ilişkilere girmeye ve paydaşların önemini yavaş yavaş fark etmeye başlamalarında, önemli teorik yaklaşımlardan biri de olmuştur. R. E. Freeman, paydaşları, “bir şirketin hedeflerine erişiminde şirketi etkileyebilecek ya da şirketin bu hedeflere erişiminden etkilenebilecek grup ve/veya bireyler” şeklinde tanımlamıştır (Freeman, 2015). Bu yaklaşıma göre, hissedarlar ve çalışanlar, yatırımcılar, tedarikçi firmalar, tüketiciler, sendikalar, sivil toplum kuruluşları, yerel ve merkezi yönetimler, şirketlerin paydaşları olarak kabul edilir.

Sürdürülebilirliğin bir iletişim çalışması olarak ele alınması ve Sürdürülebilirlik İletişimi'nin ilk kez resmi olarak kullanılması ise “Sürdürülebilirlik İletişimleri, Pazarlama ve Reklam Dersleri için Bir Alet Çantası” belgesinde gerçekleşmiştir.

Sürdürülebilir kalkınmanın süreç içerisinde şirketlerin ve tüm kurumların temel faaliyet alanlarıyla ilgili hem bir risk hem de bir gelişim ve ilerleme aracı olabileceği; şirketlerin risklerini yönetmenin yanı sıra, itibarlarını geliştirme, müşteri tercihlerinde öne geçmenin, hatta piyasa değerlerini artırmanın önemli bir bileşeni olduğu zaman içinde anlaşılmaya başlamıştır. Bu farkındalık ve anlayış biçiminin gelişimiyle birlikte, KSS gibi daha sınırlı ve çoğu zaman tek atımlık çalışmalar yerine, süregelen, kendi sektörel ve faaliyet alanlarıyla, daha açık bir ifadeyle kurumsal dışsallıklarıyla ilgili çalışmalara yoğunlaşan özel şirketlerin sayısında ve kapsamında hızlı bir yükseliş başlamıştır. Birleşmiş Milletler bünyesinde ve iş birliğiyle 2000 yılında kurulan ve şirketlerin sürdürülebilirlik konusuna girişinde önemli bir rol oynayan Küresel İlkeler Sözleşmesi ve 1995 yılında, doğrudan şirketlerin organize ettiği Dünya Sürdürülebilir Kalkınma İş Konseyi gibi konuya özgü özel sektör organizasyonlarının kurulması sürdürülebilirliğin hızla özel sektörün gündemine girmesinin önemli göstergeleri olarak kabul edilmelidir.

Aynı süreçte bu gelişmelerin bir teorik arka planı da eşzamanlı olarak oluşmaktadır. Bu konuda milat sayılabilecek çalışmalardan biri, girişimci, yazar ve iş danışmanı John Elkington'un 1998 yılında hazırladığı “*Cannibals with Forks*” eseri olarak kabul edilir (Elkington, 1998). Kendisinden sonraki süreci derinden etkileyen Elkington'ın çalışması, bir şirketin değerinin belirlenmesinde değerlendirmeye dahil edilmesi gereken üç faktör tanımlar: Finansal, çevresel ve sosyal faktörler. Bu üçlü değerlendirme sistemine “Triple Bottom Line” yani Türkçe çevirisiyle “Üçlü Bilanço Sistemi” ismini veren Elkington, artık şirketlerin değerini belirleyen unsurun tek başına kârlılık olmadığını iddia etmektedir. Değerlemede mutlaka çevresel ve sosyal faktörler de ele alınarak, şirketin gerçek değeri hesaplanmalıdır. Bu çığır açıcı çalışmayla birlikte Sürdürülebilirlik sadece makro bir kalkınma yaklaşımından tek tek kurumların benimseyebileceği ve tabii uygulayabileceği bir yöntem ve yaklaşıma doğru yolcuğunda önemli bir basamak atılmıştır çünkü ilk kez şirketler sorumluluklarını, KSS gibi hesaplanması neredeyse imkansız ve çoğu zaman şirketin kendi sorumluluklarından uzak alanlarda değil, kendi bilançolarında yer alabilecek, ölçülebilir dışsallıklarında aramaya başlamışlardır.

Elkington'un Üçlü Bilanço Sistemi yaklaşımı, takip eden yıllarda yeni çalışmalarla da geliştirilmeye devam etmiştir. Bu gelişmelerden en önemlisi kısaca ESG olarak adlandırılan, Çevresel, Sosyal ve Yönetimsel (Environmental, Social and Governance) yaklaşımın ortaya çıkması olmuştur. Terim ilk kez

Birleşmiş Milletler'in davetiyle bir araya gelen ve 20 öncü kuruluşun oluşturduğu bir inisiyatifin çalışması olan 2004 tarihli "Who Cares Wins" raporunda kullanılmıştır.

Corporate Finance Institute tarafından ESG'nin üç temel boyutu ve içeriği şöyle tanımlanmaktadır:

- 1. Çevresel Boyut:** İklim değişikliği, seragazi emisyonları, biyoçeşitlilik kaybı, kirlilik, enerji verimliliği ve su yönetimi konularında raporlanan veriler.
- 2. Sosyal Boyut:** Çalışan güvenliği ve sağlığı, çalışma koşulları, çeşitlilik, eşitlik ve kapsayıcılık, çatışma ve insani krizlere bağlı riskler ile yatırımların geri dönüşü konularında raporlanan veriler.
- 3. Yönetişim Boyutu:** Rüşvet, yolsuzluk gibi sorunları gidermeye yönelik kurumsal yönetim anlayışı, yönetim kurullarındaki çeşitlilik, ödenekler, siber güvenlik ve mahremiyet pratikleri, yönetim yapısı konularında raporlanan veriler.

Çevresel, sosyal ve yönetsimsel boyutun şirketlerin iş yönetiminin temel bir bileşeni haline gelmesini mümkün kılan ESG yaklaşımının doğuşundan bu yana 20 yıldan az bir süre geçmesine karşın, 2021 itibarıyla 35,3 trilyon doları bulan küresel varlık bu sistem kapsamı altına girmiştir. Bu rakamın, küresel toplam varlıkların üçte birini aşması, şirketlerin ESG kapsamını ne kadar güçlü benimsediğinin önemli bir kanıtıdır.

Söz konusu gelişmeler, Sürdürülebilirlik İletişimi çalışmalarının da şirketlerin temel bir çalışma alanı olarak tanımlanmasını sağlamıştır. Bu konuyu ilk çalışan ve tanımlayanlardan biri ise İngiltere merkezli Futerra isimli iletişim şirketi olmuştur. Kendini "bir değişim ajansı" olarak niteleyen ve özel şirketlere sürdürülebilirlik iletişimi hizmeti veren Futerra'nın kurucularından ve Sürdürülebilirlik İletişimi kavramını şirketler bağlamında ilk dile getirenlerden biri olan Solitaire Townsend, kendisiyle yapılan bir röportajda (2014), Sürdürülebilirlik İletişimi'nin iki ayrı tanımı olduğunu dile getiriyor: "*Benim de kurucularından biri olduğum Futerra'nın tanımı, Sürdürülebilirliğin iletişimini yapmak şeklindedir. İkinci tanımlama ise iletişimi sürdürülebilir yöntemlerle gerçekleştirmek konusuna odaklanıyordu.*" Townsend'e göre bu ikinci tanımı dile getirenler, daha çok sosyal ve çevresel konuların iletişimini bir araya getirmek ve çok sayıda birey ve kuruma davranış ya da tutum değişikliği konusunda esin yaratmak konusuna yoğunlaştığını vurgulamaktadır.

Sürdürülebilirlik İletişiminin yıllar içinde oldukça değiştiğini; üzerinde bütünüyle anlaşılacak tek bir tanımı olmadığını vurgulayan Townsend, bunun ana nedeninin, sürdürülebilirliğin de tam bir tanımının olmamasında yattığını ifade etmektedir. Townsend'e göre, "15 yıl önce, Sürdürülebilirlik İletişimi daha çok raporlama üzerine yoğunlaşmıştı. Şirketler sosyal ve çevresel konularda raporlamaya yeni başlamışlardı. Ancak bu çalışmalar tamamen kurumun genel iş faaliyetinden ayrı, oldukça küçük, belirli bir kesimin ilgilendiği işlerdi." Townsend, Sürdürülebilirlik İletişimi'nin o dönemlerde Çevre İletişimi veya KSS olarak geçtiğinin de altını çizmektedir.

Kurumsal İtibar ise, 1980'li yıllardan bu yana ekonomi, sosyoloji ve iş yönetimi alanlarında giderek büyüyen bir akademik çalışma alanı olmuştur (Barnett, 2012). O tarihlerden bu yana akademik literatürde değişik çalışmalarla ele alınan itibar kavramı, popüler basında ve çeşitli iş dünyası anketlerinde, kimi zaman markalama, imaj ve kimlik kavramlarıyla birlikte kullanılmıştır.

Kurumsal itibar, işletme yönetimi akademisyenleri tarafından en temelde iki biçimde tanımlanmıştır (Lange, 2011): Daha geniş olarak "Şirketlerin davranışlarını izleyicilerin değerlendirme biçimi olan bir algılar kümesi" (Fombrun, 1990) şeklinde tanımlanırken, daha spesifik olarak ise "Belirli bir izleyici grubu tarafından, bir şirketin belirli bir tarzda performans gösterme veya davranma kabiliyetinin bir değerlendirilmesi" (Mishina vd. 2012) şeklinde tanımlanmıştır.

İtibar yazınının ve ölçümlenme çabalarının öncü isimlerinden, C. J. Fombrun ise Kurumsal İtibarı, "Bir kurumun tüm hedef kitesine yönelik olarak ve rakipleriyle kıyaslandığında genel görüntüsünü oluşturan geçmiş faaliyetleri ve gelecek vizyonunun algısal temsili" sözleriyle ifade etmektedir (Fombrun, 1996).

Kurumsal itibarın, bir yandan şirketlerin kurumsal değerlerinin artışına neden olurken, diğer yandan markalarının ve ürünlerinin tanınırlıklarının artmasına neden olduğu genel kabul görmektedir (Loureiro vd. 2017), (Diers-Lawson vd., 2022), (Gul, 2014).

Bu araştırmanın temel amacı, Sürdürülebilirlik İletişimi çalışmalarının şirket değerini oluşturan temel unsurlardan biri kabul edilen "kurumsal itibar" ile nasıl bir ilişkiye sahip olduğunu ve Sürdürülebilirlik İletişiminin hangi temel özelliklerinin bu konuda pozitif bir rol oynadığını irdelemektir.

Bu çalışmada ayrıca aşağıdaki alt problemler de irdelenmektedir:

1. STK uzmanları, kurumsal itibarın oluşumunda KSS ile Sİ arasında bir fark gözetiyor mu? Arada belirgin bir fark varsa bunları yaratan hangi tutum ve yaklaşımlardır?
2. Sürdürülebilirlik İletişimi ile Kurumsal İtibar ilişkisi açısından, Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) nasıl bir rol oynamaktadır?

YÖNTEM

Araştırma Yaklaşımı

Sürdürülebilirlik İletişimi ve kurumsal itibar arasındaki ilişkiyi sorgulayan bu çalışmada, olgubilimsel araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Olgubilim araştırmalarında veri analizi, olguyu birebir yaşayan ve/veya olgu çerçevesinde uzun süreler boyunca çalışan bireylerin anlam ve algılarının ortaya çıkarılmasını sağlamayı amaçlar. Bu amaçla derinlemesine görüşmelerden elde edilen ham verinin kavramsallaştırılmasına ve olguyu tanımlayabilecek temaların belirlenmesine çalışılır. Ortaya çıkarılan sonuçlar betimsel bir anlatımla, görüşmelerden elde edilen ve analizi destekleyen “alıntılarla” aktarılır. Analiz sürecinde, görüşmelerden elde edilen verilerin analizi yoluyla, tekrarlanan temalar ve örüntüler çerçevesinde bulgular ortaya konur ve yorumlanmaya çalışılır (Yıldırım, Şimşek, 2013: 81).

Evren ve Örneklem

Bu çalışma kapsamında doğru örneklemin belirlenmesi konusunda amaçsal örneklem yöntemi benimsenmiştir. Amaçsal örneklem, zengin bilgiye sahip olduğu varsayılan belirli durumların derinlemesine araştırılması konusunda oldukça önemli fırsatlar sağlamaktadır (Patton: 1987). Bu yaklaşım esası üzerinden, doküman incelemesi yöntemiyle, Türkiye’de 12 yıldır kesintisiz yayımlanan tek sürdürülebilirlik odaklı yayım olan EKOIQ dergisinin araştırma tarihine kadar yayınlanmış olan 100 sayısı taranmış ve Türkiye’de sürdürülebilirlik konusunda, ulusal ölçekte 10 yıldan uzun bir süredir kesintisiz olarak çalışan ve en az bir kere bir şirket veya diğer bir paydaşla ortak bir proje yürütmüş olan 9 sivil toplum kuruluşu saptanmıştır.

Amaçsal örneklem tekniği üzerinden doküman taraması yoluyla elde edilen bu 9 sivil toplum kuruluşu verisi üzerinden, “kolay ulaşılabılır durum örnekleme yöntemi” ile bu sivil toplum kuruluşlarından birinde veya birkaçında beş yıldan fazla çalışmış 6 uzmana ulaşılmış ve kendileriyle, görüşme formu kullanılarak yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme tekniğiyle mülakatlar gerçekleştirilmiştir.

Veri Toplama Araçları ve Verilerin Elde Edilmesi

Araştırmada, çalışmanın doğası, konunun yeniliği ve dolayısıyla halen çok fazla bilimsel araştırmaya konu edilmemiş olması dolayısıyla daha esnek bir yöntem olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği tercih edilmiştir. Yapılandırılmış görüşme tekniğine kıyasla daha esnek olan bu araştırma tekniğinde, araştırmacı sormayı planladığı soru ve temaları içeren görüşme formunu önceden hazırlar ancak görüşmenin ilerleyişine bağlı olarak farklı, o ana kadar akla gelmeyen başka bazı sorular yöneltebilir; görüşenden konuyu açmasını veya detaylandırmasını isteyebilir (Smith, 2003). Bu esnek yöntem sayesinde, bu çalışma kapsamında; konularında gerçek bir uzmanlığa ve deneyime sahip bireylerin, araştırmacının o ana kadar aklına gelmeyen veya önemini tam olarak kavrayamadığı algı ve anlamların ortaya konması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, literatür çalışması ve doküman taramalarından elde edilen temalar ve sorular çerçevesinde bir görüşme formu hazırlanmış ve yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakatlarda kullanılmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırma süreci içinde yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakatlardan elde edilen çıktılar deşifre edilmiş, görüşme formunda önceden belirlenmiş tema ve sorular ile görüşmelerden elde edilen verilerden elde edilen temalar karşılaştırılmış ve yapılan analiz sonucunda ana temalar çapraz bir sorgulamayla ortaya konmuştur. Görüşmeler öncesinde belirlenen temaların genel olarak, mülakat yapılan uzman bireylerin değerlendirme ve algılarıyla genel bir uyum içinde olduğu saptanmıştır.

Bu çalışmada, araştırmacının özgün koşulları dikkate alınarak, elde edilen ham verilerin yorumlanmasında, temaların ve kavramsallaştırmaların oluşturulmasında ve sonuçların yorumlanmasında, betimsel analiz yöntemi benimsenmiştir. Araştırmada, bir yandan betimsel analiz doğrultusunda sağlanan veriler, önceden belirlenen temalara göre özetlenip yorumlanmış, verilere anlam kazandırabilecek kavram ve kavramsal ilişkilere ulaşmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda, elde edilen verilerin ilkönce kavramsallaştırılmasına, sonrasında belirlenen kavramlara göre mantıklı bir şekilde düzenlenmesine ve son olarak veriyi açıklayan temaların belirlenmesine ihtiyaç duyulmaktadır (Yıldırım ve Şimşek: 2013).

İncelenen olguya temel oluşturabilecek bir kuramın yokluğunda, “tümevarımcı analizin” tercih edilmesi önerilmektedir (Strauss ve Corbin: 1990). Verilerin içinde saklı kavramları ve kavramsal ilişkileri ortaya çıkarmayı hedefleyen tümevarımcı analizle elde edilen kodlar ve bu kodlar arasındaki ilişkiler, ele alınan olguyu ya da kuramı açıklamak konusunda ana unsurlar şeklinde işlev görmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 259). Kodlama yöntemi, analizin zenginliği ve güvenilirliği açısından büyük bir önem taşımaktadır. Strauss ve Corbin üç farklı kodlama yöntemi tanımlamaktadır: Önceden saptanmış kavramlara göre yapılan kodlama, verilerden sağlanan kavramlara göre kodlama ile genel bir çerçeve kapsamında kodlama (Strauss ve Corbin: 1990).

Bu araştırma kapsamında, birinci ve ikinci tür kodlama biçimlerinin karışımından oluşan bir kodlama yöntemi olan “genel bir çerçeve içinde yapılan kodlama” yöntemi tercih edilmiştir. Söz konusu yaklaşımda, verilerin analizine geçmeden önce genel bir kavramsal yapı oluşturulabilir ve veriler buna göre kodlanır. Fakat araştırmacının düşünmediği ve görüşmelerden sağlanan veriden süzülen yeni kodlar da listeye dahil edilir. Bu tür bir veri toplama ve analizi yaklaşımında verilerin toplanması ve incelenmesi sırasında saptanan yeni kodlar da analize dahil edilir; kimi zaman eski kodlar yeni ortaya çıkan kodlarla değiştirilir. Bu tür bir kodlama yöntemi, görüşme yapılan bireylerin görüşlerinin araştırmaya daha yoğun bir biçimde dahil olmasını sağlayabilmektedir. Araştırma konusunun yeniliği, bu yeniliğe bağlı olarak olguya temel oluşturabilecek bir kuramsal çerçevenin eksikliği ve en son olarak da sosyal bilimlerin yoruma açık yapısı düşünülerek; tümevarımcı bir yaklaşımı temel alan genel bir çerçeve içinde yapılan kodlama yöntemi benimsenmiştir.

Etik Kurul Beyanı

Kurul Adı : Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Etik Kurulu
Karar Tarihi : 23.01.2023
Belge Numarası: 2023-1/22

BULGULAR

Sürdürülebilirlik İletişimi ile Kurumsal İtibar arasındaki ilişkiyi irdelemeye amaçlayan bu araştırma kapsamında, Sürdürülebilirlik İletişimi'nin hangi temel özelliklerinin Kurumsal İtibar konusunda pozitif bir rol oynadığı irdelenmiştir. Ayrıca Kurumsal Sosyal Sorumluluk ile Sürdürülebilirlik İletişimi arasındaki farklar ve benzerlikler ortaya çıkarılmaya çalışılmış, bu sayede Kurumsal İtibar'ı olumlu ve olumsuz etkileyen unsurların belirginleşmesi amaçlanmıştır. Yine araştırma kapsamında, 2015 yılında açıklanan Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'nın (SKA) sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilirlik İletişimi konusundaki etkileri saptanmaya çalışılmıştır.

Uzmanlarla yapılan görüşmeler aşağıda verilen 3 ana Tema üzerinden gerçekleştirilmiştir:

Tema 1: Sürdürülebilirlik İletişimi ve Kurumsal İtibar İlişkisi

Tema 2: Sürdürülebilirlik İletişimi ve Kurumsal Sosyal Sorumluluk Arasındaki İlişki

Tema 3: Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ile Sürdürülebilirlik İletişimi Arasındaki İlişki

Uzmanlarla yapılan görüşmelerden sağlanan ham veriler betimsel analiz yöntemiyle incelenmiş ve araştırma sonuçları ortaya çıkmıştır.

Araştırma sonuçları şu şekilde özetlenebilir:

a. Sürdürülebilirlik İletişimi ile İlgili Temel Bulgular:

Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilirlik İletişimi ile Kurumsal İtibar arasında, “itibar” kavramına yönelik eleştiriler bulunmakla birlikte anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunduğu saptanmaktadır. Magazinel kullanımının ötesinde itibar, bir kurumun “genel güvenilirliği ve değeri” olarak ele alındığında, bu ilişki daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Uzmanlar Sürdürülebilirlik İletişimi'nin temel değerleri olarak şeffaflık, tutarlılık ve sahiçilik kavramlarını öne çıkarmaktadırlar. Sürdürülebilirlik İletişiminin, bu temel niteliklerle çok daha yakın bir irtibat içinde olduğunu düşünmekle birlikte, uzmanlar, bunun otomatik, doğrudan bir ilişki olmadığını dile getirmektedirler. Uzmanlara göre bu irtibat, geliştirilen, oluşturulan, kurulan bir ilişkidir onlara göre. Sürdürülebilirlik İletişimi altında yapılan her çalışmanın doğrudan bu özelliklere sahip olmayabileceği dile getirilmekte ancak sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilirlik İletişimi çerçevesi ve yaklaşımının bu niteliklerle çok daha uyumlu olduğu ifade edilmektedir.

Araştırma sonucunda ortaya çıkan bir başka olgu ise, Sürdürülebilirlik İletişimi'nin, çoğu zaman zannedildiği gibi, çevresel ve sosyal konulardaki iletişim çalışmalarının ötesinde bir anlama sahip olduğu; asıl belirleyicinin “içerik” değil, bu anlamda söz konusu nitelikler etrafında oluşan iletişim yaklaşımında gerçekleştiğidir. Bu noktada uzmanlar, asıl belirleyicinin iletişimin içeriğinin değil, iletişimin biçiminin-yaklaşım tarzının olduğunu dile getirmektedirler.

Sürdürülebilirlik İletişimi konusundaki uzmanların görüşlerinden elde edilen bir başka önemli başlık ise Paydaş İletişimi'dir. Paydaş iletişiminin bugüne kadarki uygulamalarının eşitlikçi ve diyalojik bir temelde gerçekleşmediğini belirten uzmanlar, Sürdürülebilirlik İletişimi'nin gerçek bir diyalojik iletişim için önemli olanaklar taşıdığını dile getirmektedirler. Bu anlamda kimi uzmanlar, Sürdürülebilirlik İletişimi'nin aslında gelişkin bir paydaş iletişimi ve diyalogu olarak görülebileceğini ifade etmektedirler.

Paydaşlarla diyalogunun eşitlikçi ve diyalojik niteliği kadar paydaşların doğru saptanması da uzman görüşlerinin önemli bir vurgusu olarak öne çıkmaktadır. Bu noktada şirketlerin birincil paydaşlarının çalışanlar olduğu konusunda bir fikir birliği olduğu görülmektedir. Çalışanlardan başlamayan bir paydaş diyalogunun başarısız olacağı ve özellikle sürdürülebilirlik konusunda bu eksiklik ve zaafın daha da belirgin olduğu düşünülmektedir.

Paydaş diyalogu başlığı altında çalışanların şirketlerin birincil paydaşı olduğu yönündeki vurgunun doğal bir uzantısı olarak, uzmanlar Sürdürülebilirlik İletişimi'nin bir başka yeni eğilim ve vurgusunun ise, iç iletişim ve dış iletişim süreç ve yönetiminin birleştirilmesi gerekliliği olduğunu dile getirmektedirler. Şirketlerde çalışanlarla iletişim ve dış paydaşlarla iletişim çoğunlukla ayrı süreç ve departmanlar tarafından yönetilmektedir. Özellikle sürdürülebilirlik çalışmalarında iç ve dış iletişimin yönetimindeki bu ayrım, sürdürülebilirlik çalışmalarının önemli zaaflarından biri olarak görülmektedir. Uzmanların ifadelerine göre, sürdürülebilirlik konusundaki iletişimi, müşteriler, kamu yönetimleri, genel kamuoyu gibi dış paydaşlara yönelik iletişimle sınırlamak, yapılan çalışmaların verimliliğini düşürebilmektedir. Çalışanların katılımını ve dolayısıyla yetenek ve birikimlerini süreç dışında tutan bu iletişim yaklaşımı hem uzmanlar hem de genel sürdürülebilirlik kamuoyu tarafından sahiçilikten yoksun ve hatta "greenwash" olarak görülebilmektedir.

Paydaş diyalogunun temel özellikleri konusunda görüşlerini aktaran uzmanların önemli bir vurgusu da katılımçılık üzerinedir. 21. yüzyılda sadece kurumsal iletişimde değil, siyasetten demokrasiye kadar hemen her toplumsal alanda katılım eksikliğinin önemli bir sorun olduğu bilinmektedir. Her toplumsal alanda ve sorunların çözümlenmesinde katılım süreçlerinin önemi giderek daha fazla öne çıkmaktadır. Görüşme yapılan uzmanlar da, Sürdürülebilirlik İletişimi ve diyalojik kurumsal iletişim formları için katılımçılığın önemini giderek arttığını dile getirmektedirler. Katılımçılık bu anlamda, Sürdürülebilirlik İletişimi'nin önemli bir unsuru ve aracı olarak değerlendirilmektedir.

b. Kurumsal Sosyal Sorumlulukla İlgili Temel Bulgular:

Araştırma kapsamında Kurumsal Sosyal Sorumluluk çalışmalarının zayıf yanları olarak şu özellikler ön plana çıkmaktadır: Çoğunlukla tek kerelik olması (süreğen olmaması) ve şirketin ana faaliyet alanlarıyla doğrudan bir ilişki içinde olmaması. Uzmanlar, bu özelliklerin sonucu olarak da Kurumsal Sosyal Sorumluluk çalışmalarının aslında ne şirketin Kurumsal İtibarı'na ne de genel olarak bir sosyal ve çevresel faydaya herhangi bir katkısının olmadığını veya çok az olduğunu dile getirmektedirler.

Görüşme yapılan uzmanların, Kurumsal Sosyal Sorumluluk çalışmalarını aslında bir "negatif gösteren" olarak gördükleri saptanmaktadır. Bugüne kadar şirketlerin kurumsal iletişim çalışmalarının monolojik özellikleri, yani gerçek bir diyalojik iletişime dayanmaması, "faydacı" yaklaşımı, köken sorunlara çözüm getirmemesi ve bu konuda gerçek bir niyetinin olmaması Kurumsal Sosyal Sorumluluk çalışmalarının içsel mantığı ve tarihsel mirası ile ilişkilendirilmektedir. Bu anlamda Kurumsal Sosyal Sorumluluk çalışmaları, Sürdürülebilirlik İletişimi'nin hangi temel özellikler üzerinde yükselmesi gerektiğini gösteren bir negatif gösterge olarak şekillenmektedir. Bu doğrultuda, Kurumsal İtibar ve Kurumsal Sosyal Sorumluluk arasındaki ilişkisellik de, uzmanlar tarafından negatif olarak görülmektedir.

c. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ile İlgili Temel Bulgular

Araştırmada görüşme yapılan uzmanların ifadelerinden, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'nın ilan edildiği tarihten bu yana, sürdürülebilirlik konusunda hem genel küresel kamuoyu hem de şirketler için önemli bir yol haritası sağladığı ortaya çıkmaktadır. Uzmanlara göre, 17 Amaç ve onun altında yer alan 194 alt hedef, sürdürülebilirlik konusunda çalışma yapmak isteyen şirketlerin çalışmaya nereden başlayabilecekleri konusunda kapsamlı bir bilgi vermektedir.

Görüşme yapılan uzmanlar, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'nın yol haritasını takip eden şirketlerin, dünyanın gerçek gündemleriyle daha uyumlu çalışmalar gerçekleştirebileceklerini de dile getirmişlerdir. Bu kapsamda gerçekleştirilecek çalışmaların dünya gerçekleriyle daha uyumlu olacağını belirten uzmanlar, şirketlerin böylece daha belirgin ve somut bir Kurumsal İtibar'a da ulaşabileceklerini ifade etmektedirler. Ancak bunun için Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'nı araçsal değil, gerçek ve ölçülebilir şekilde kullanmaları gerektiğini vurgulayan uzmanlar, bu konuda raporlama ve denetimin önemini dile getirmektedirler.

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları doğrultusunda çalışma yapan kurumların Kurumsal İtibarları'nın da güçleneceği ancak burada belirleyici olanın gerçekçi, katılımçı ve sahiç çalışmaları yapılması olduğu ortaya konmaktadır. Ayrıca Tema 1 bölümünde, Sürdürülebilirlik İletişimi'nin temel özellikleri olarak ortaya konan, şeffaflık, sahiçilik, katılımçılık değer ve yaklaşımlarının, SKA'lar konusunda faaliyetlerde de geçerli olduğu görülmektedir.

Ayrıca Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları arasından "13. İklim Eylemi" ve "17. Amaçlar için Ortaklıklar" maddelerinin öne çıktığı da saptanmaktadır.

SONUÇLAR

Çevre ve toplumsal sorunlar konusunda giderek anahtar kavram ve yaklaşımlardan biri haline gelen "Sürdürülebilirlik", Birleşmiş Milletler'in 1987 yılında yayınladığı Ortak Geleceğimiz Raporu'nda bugün yaygın olarak kabul edildiği şekilde tanımlanmıştır. Ancak hem öncesinde hem de bugüne kadar uzanan zaman

diliminde önemli bir epistemolojik ve anlamsal yolculuk geçirmiştir. Disiplinlerarası ve disiplinler üstü olarak tanımlanan sürdürülebilirlik aynı zamanda önemli bir iletişim tartışmasını da beraberinde getirmiştir. Bu noktada Kurumsal İletişim alanında uzun bir tarihsel bir süreç ve pratiğe sahip olan Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS) ile ilişkisi de yaygın olarak sorgulanmaktadır. Bazen aynı teori ve pratiğin uzantısı gibi birbirinin yerine kullanılan, kimi zaman ise birbiriyle rekabet halinde ele alınan Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Sürdürülebilirlik İletişimi kavramsallaştırmalarının birbirleriyle olan ilişkilerinin doğru bir şekilde tanımlanması önem kazanmıştır. Birbirlerinin yerine veya karşıt olarak kullanılmalarının arkasında nasıl bir teorik ve pratik zemin bulunduğunu ve aralarındaki farklılık ve benzerliklerin nereden kaynaklandığını anlamak kavramların doğru yerlere oturtulmasına katkı sağlayacaktır. Bu araştırma, temel olarak bu sorunları irdelemiştir. Sonuçları aşağıda aktarılmaktadır.

Araştırma kapsamında Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilirlik İletişimi ile Kurumsal İtibar kavramları arasında, olumlu bir nedensellik ilişkisi bulunduğu saptanmıştır. Sürdürülebilirlik İletişimi başlığı kurumsal itibarı artırıcı bir öge olarak görülmektedir, Araştırma sonuçlarına göre iletişimin temel değerleri olarak şeffaflık, tutarlılık ve sahiçilik kavramları öne çıkmaktadır. Sürdürülebilirlik İletişimi'nin, bu temel niteliklerle çok daha yakın bir irtibat içinde olduğunu düşünmekle birlikte, bu bağlantının otomatik, doğrudan bir ilişki olmadığı kabul edilmektedir. Bu irtibatın geliştirilen, oluşturulan, kurulan bir ilişki olduğu düşünülmektedir. Süreç içinde bu temel özelliklerin, Sürdürülebilirlik İletişimi'nin ayrılmaz nitelikleri haline gelebileceği öne sürülebilir.

Araştırmada Sürdürülebilirlik İletişimi ile Paydaş Diyalogu arasında da güçlü bir ilişki olduğu saptanmıştır. Bu noktada gelişkin bir paydaş diyalogunun belirgin nitelikleri olarak kabul edilen katılımçılık da öne çıkmaktadır. Sürdürülebilirlik İletişimi'nin başarısında eşitlikçi ve şeffaf katılımçılık süreç ve araçlarının giderek önem kazanacağı öngörülmektedir.

Araştırma kapsamında ele alınan Kurumsal Sosyal Sorumluluk çalışmaları ile Kurumsal İtibar arasında ise negatif bir nedensellik bulunduğu ortaya çıkmıştır. Kurumsal Sosyal Sorumluluk çalışmalarının süregelen olmayan yapısı (tek kerelik niteliği) ve şirketlerin iş modeli ve çalışma alanlarıyla çoğunlukla bağlantısız olması bu negatif bakışın temel nedeni olarak ortaya çıkmaktadır.

Araştırma kapsamında ele alınan bir başka başlık olan Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'nın ise, hem şirketlerin hem diğer kurumsal yapıların hem de bireylerin sürdürülebilirlik konusundaki çalışmalarıyla oldukça güçlü ve olumlu bir ilişkisi olduğu saptanmıştır. 2015 yılında ilan edilmesinden bu yana Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'nın özellikle şirketler için önemli bir yol haritası haline geldiği; bundan faydalanan şirketlerin sürdürülebilirlik konusunda daha başarılı olacağı ve dolayısıyla Kurumsal İtibar'ı daha yüksek şirketlere dönüştürebileceği görülmektedir.

6 uzman katılımıyla yapılan görüşmelerin sonuçlarının betimsel analizi yöntemiyle saptanan bu sonuçlar, genel literatür tarama ve araştırmalarıyla da uyumlu gözükmektedir. Gezegenin ve insanlığın bugüne kadar karşı karşıya olduğu en büyük ekonomik, sosyal ve çevresel sorunlar bütününe karşı topyekûn bir mücadele anlayışını temsil eden sürdürülebilirlik konusunda yapılacak iletişimin temel niteliklerinin önemini gösteren araştırma bulguları, yeni temel değerlerin bu çerçevede oluşacağını göstergesi olarak kabul edilebilir.

Türkiye İtibar Araştırmaları Merkezi Başkanı Salim Kadıbeşegil'in sürdürülebilirlik konusundaki “yeni küresel değerler” vurgusu da bu kapsamda ele alınmalıdır. Şirketlerin Kurumsal İtibarları'nın, bu yeni değerlerle ne kadar uyumlu olduklarına göre biçimleneceğini ifade eden Kadıbeşegil'in vurguladığı gibi, bunlar artık yeni küresel toplumsal değerler olarak kabul edilmektedir. Kadıbeşegil, sürdürülebilirliğin temel değerlerinin günümüzde insanlığın temel değerleri haline gelmekte olduğunu vurgulamaktadır. Araştırma sonuçları ise bu yeni değerlerin sadece içerik açısından değil, iletişim biçim, yöntem ve anlayışları açısından da doğru olduğunu ileri sürmektedir. Yeni iletişim değerleri bu anlamda, katılımcı, şeffaf, eşitlikçi ve sahiçilik olarak tanımlanabilecek nitelikler etrafında şekillenmektedir.

Bilindiği gibi iletişim kuramcıları Grunig ve Hunt, halkla ilişkileri dört temel modelde ele almakta ve bu bölümlere yaygın olarak kabul görmektedir. Bunlar tarihsel gelişimlerine göre, “Basın Ajansı Modeli”, “Kamuoyunu Aydınlatma/Bilgilendirme Modeli”, “İki Yönlü Asimetrik Model” ile “İki Yönlü Simetrik Model” şeklinde tanımlanmaktadır. Söz konusu modellerin ilk ikisinin monolojik niteliğe sahip olduğu kabul edilirken; takip eden iki model diyalojik modele geçiş olarak değerlendirilmektedir.

Halkla ilişkilerdeki son aşamayı temsil eden İki Yönlü Simetrik Modeli tanımlayan ana kavram “anlayış” olarak kabul edilmektedir. Bu modelin ruhuna uygun olarak, şirketler iletişim faaliyetlerinde paydaşlarıyla buyurgan, monolojik olmayan, süregelen bir ilişki geliştirilmeye çalışmaktadır. Sosyal Sorumluluk Projeleri, “İki Yönlü Simetrik Model”in yoğun olarak uygulandığı alan olarak göze çarpmakla birlikte Grunig ve Hunt, gerçek İki Yönlü Simetrik Modele uygun iletişimin çok nadir olarak kullanıldığını belirtmişlerdir.

Araştırma bulguları, Sürdürülebilirlik İletişimi çalışmalarıyla birlikte, nadir olarak görülen İki Yönlü Simetrik Model uygulamalarının artık çok daha geçerli olacağı bir döneme girmekte olduğumuza işaret etmektedir. Bu anlamda halkla ilişkiler ve kurumsal iletişim tarihinin devrimsel bir dönüşüm içinde olduğu

söylenbilir. Araştırma sonuçları, katılımcı, şeffaf, sahici ve eşitlikçi bir paydaş iletişiminin, sürdürülebilirlikle birlikte kurumsal iletişimin yeni çağına damgasını vurabileceğine işaret etmektedir. Ancak, görüşme yapılan uzmanlardan U6'nın söylediği gibi, bunu sadece hayatın kendisi doğrulayabilir veya yanlışlayabilir.

U6:

Sonuç olarak önümüzdeki dönemde, şeffaflık, sahicilik, katılımcılık gibi bu yeni yaklaşım tarzlarının hakim hale gelip gelemeyeceğini biraz da hayat gösterecek. İnsanlar kolektif çabalarıyla bunu ete kemiği büründürebilecekler mi bilmiyoruz. Bu aynı zamanda bir yaklaşım tarzı mücadelesi. Ve sonuçları da insanlığın ve gezegenin geleceğini belirleyecek.

Sürdürülebilirlik İletişimi'nin özelliklerini ve Kurumsal İtibar'la ilişkisini irdeleyen bu çalışma, niteliksel bir araştırma yöntemiyle gerçekleştirilmiştir ve temel eğilim ve anlayışlarla ilgili bulgular ortaya koymuştur. Ancak bu bulguların niceliksel çalışmalarla daha geniş örneklerle sınanmasına ihtiyaç duyulduğu düşünülmektedir. Araştırmanın bulguları az sayıda uzmanın görüşleri çerçevesinde ortaya çıkarılmıştır ancak özellikle yurttaşların Sürdürülebilirlik İletişimi çalışmalarına nasıl yaklaştığını; bu iletişim faaliyetlerini nasıl değerlendirdiklerini; hangi iletişim faaliyetlerinin daha etkili olduğunu; kurumların itibarıyla nasıl ilişkilendirildiğini anlamak için geniş ölçekli niceliksel araştırmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Yurttaşların yaş, cinsiyet, eğitim düzeyleri gibi demografik özelliklerine göre konuya yaklaşımlarını ayrı ayrı görmenin, bu alanda yapılacak iletişim faaliyetleri için özel bir önem taşıdığı düşünülmektedir.

Ayrıca araştırma kapsamında, sürdürülebilirlik çalışmaları için özel bir önemi olduğu ortaya konan çalışan katılımı ve paydaş iletişiminin Sürdürülebilirlik İletişimi'ne ve Kurumsal İtibar'a yönelik etkisi de araştırmaya değer görülmektedir.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırma Barış Doğru tarafından tek başına gerçekleştirilmiştir.

Etik Kurul Beyanı

Kurul Adı : Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Etik Kurulu
Karar Tarihi : 23.01.2023
Belge Numarası: 2023-1/22

KAYNAKÇA

- 100 Maddede Sürdürülebilirlik Rehberi. (2016). İstanbul: İş Dünyası ve Sürdürülebilir Kalkınma Derneği (SKD Türkiye).
- Aguilera-Caracuel, J. & Guerrero-Villegas, J. (2018). How Corporate Social Responsibility Helps MNEs. To Improve Their Reputation. The Moderating Effects of Geographical Diversification and Operating in Developing Regions. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 25(4), 355-372.
- Annan-Diab, F. and Carolina, M. (2017). Interdisciplinarity: Practical Approach to Advancing Education for Sustainability And for the Sustainable Development Goals. *The International Journal of Management Education*, 0(15), 73-83.
- Aras, G. (2022). Sürdürülebilirliğin Yolculuğu. *EKOIQ*, 100. <https://www.ekoIQ.com/istanbulda-yasamanin-maliyeti-yuzde-86-artti/> adresinden 20.12.2022 tarihinde erişildi.
- Barnett, M. & Pollock, T. (2012). *Oxford Handbook of Corporate Reputation*. United Kingdom: Oxford University Press.
- Birleşmiş Milletler. (2000). Binyıl Kalkınma Hedefleri. (Millennium Development Goals, MDG). <https://www.un.org/millenniumgoals/bkgd.shtml> adresinden 20.12.2022 tarihinde erişildi.
- Birleşmiş Milletler. (2000). Küresel İlkeler Sözleşmesi. (UN Global Compact, UNGC). <https://www.unglobalcompact.org/> adresinden 20.12.2022 tarihinde erişildi.
- Birleşmiş Milletler. (2015). A New Era in Communications. <https://unsdg.un.org/2030-agenda/communications> adresinden 20.12.2022 tarihinde erişildi.
- Birleşmiş Milletler. (2015). Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları. SKA (United Nations Sustainable Development Goals, SDG). <https://www.kureselamaclar.org/> Uluslararası sitesi için: <https://sdgs.un.org/goals> adreslerinden 20.12.2022 tarihinde erişildi.
- Birleşmiş Milletler. (2015). Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development.
- Birleşmiş Milletler. (2019). Decade Of Action. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/decade-of-action/> adresinden 20.12.2022 tarihinde erişildi.

- Birleşmiş Milletler. (tsz.). Communicating Together. <https://unsdg.un.org/2030-agenda/communications> adresinden 20.12.2022 tarihinde erişildi.
- Bowen, H. R. (1953). *Social Responsibilities of the Businessman*. New York: Harper.
- Dahlsrud, A. (2006). *How Corporate Social Responsibility is Defined: An Analysis of 37 Definitions*. Wiley InterScience: Corporate Social Responsibility and Environmental Management. (Published online 9 November 2006).
- Diers-Lawson, A. & Collins, L. (2022). Taking off the Rose-Colored Glasses: the Influence of Crises on Employee Relationship Management. *Employee Relations: The International Journal*, 44(4), (833-849).
- Doğru, B. (2014). Dünya Değişti, Sürdürülebilirlik İletişimi de”, Solitaire Townsend’le Söyleşi. *EKOIQ*. <https://www.ekoik.com/dunya-degisti-surdurulebilirlik-iletisimi-de/> adresinden 20.12.2022 tarihinde erişildi.
- Elkington, J. (1998). *Cannibals with Forks: the Triple Bottom Line of 21st Century Business*. Gabriola Island, BC; Stony Creek, CT: New Society Publishers.
- Fernandes, V. & Rauen, W. (2016). Sustainability: An Interdisciplinary Field. *Fronteiras: Journal of Social, Technological and Environmental Science*, 0(5), 188-204.
- Fombrun, C. J. & Rindova, V. P. (2000). The Road to Transparency: Reputation Management at Royal Dutch/Shell. (Eds.: M. Schulz, M. J. Hatch & M. H. Larsen). *The Expressive Organization – Linking Identity, Reputation and the Corporate Brand* İçinde (s. 77–96). Oxford: Oxford University Press.
- Fombrun, C. J., Shanley, M.S. (1990). What’s in a Name? Reputation Building and Corporate Strategy. *Academy of Management Journal*, 33(2), 233-258.
- Fombrun, C., Gardberg, N. & Sever, J. (2000). The Reputation QuotientSM: A multi-Stakeholder Measure of Corporate Reputation. *J Brand Manag*, 0(7), 241–255.
- Freeman, R. E. (1984). *Strategic Management, A Stakeholder Approach*. Cambridge University Press.
- Garriga, E. & Mele, D. (2004). Corporate Social Responsibility Theories: Mapping the Territory. *Journal of Business Ethics*, 0(53), 51-71.
- Global Reporting Initiative (GRI). (2022). 25 Years as the Catalyst for a Sustainable Future. <https://www.globalreporting.org/media/b15hgqfc/gri-25-years-history.pdf> adresinden 20.12.2022 tarihinde erişildi.
- Global Sustainable Investment Alliance. (2022). The 2020 Global Sustainable Investment Review (GSIR).
- Godemann, J. (2005). *Sustainable Communication as an Inter- and Transdisciplinary Discipline, Sustainability Communication*. Springer.
- Gomez-Trujillo, A. M., Velez-Ocampo, J. & Gonzalez-Perez, M.A. (2020). A Literature Review on the Causality Between Sustainability and Corporate Reputation: What Goes First?. *Management of Environmental Quality*, 31(2), 406-430.
- Gotsi, M. & Wilson, A. M. (2001). Corporate reputation: Seeking a Definition. *Corporate Communications: An International Journal*, 6(1), 24-30.
- Grunig, J. (2005). *Halkla İlişkiler ve İletişim Yönetiminde Mükemmellik*, (Çev. E. Özsayar). İstanbul: Rota Yayın.
- Gul, R. (2014). The Relationship between Reputation, Customer Satisfaction, Trust, and Loyalty. *Journal of Public Administration and Governance*, 4(3), 368-387.
- Hult, G.T.M., Mena, J.A., Gonzalez-Perez, M.A., Lagerström, K. & Hult, D.T. (2018). A Ten Country Company Study of Sustainability and Product-Market Performance: Influences of Doing Good, Warm Glow, and Price Fairness. *Journal of Macromarketing*, 38(3), 242-261.
- Johannesen, R. L. (1996). *Ethics in Human Communication*, (4th ed). Prospect Heights, IL: Waveland Press.
- Kadıbeşegil, S. (2013). *İtibar Yönetimi*. İstanbul: Mediacat Yayıncılık. İstanbul: Rota Yayınları.
- Kağnicioğlu, D. (2007). *Endüstri İlişkileri Boyutuyla Sosyal Sorumluluk*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kümbetoğlu, B. (2005). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Lange, D., Lee, P. M. & Dai, Ye. (2011). Organizational Reputation: A Review. *Journal of Management*, 37(1), 153–184.
- Loureiro, S., Sarmiento, E. M. & Le Bellego, G. (2017). The Effect of Corporate Brand Reputation on Brand Attachment and Brand Loyalty: Automobile Sector. *Cogent Business & Management*, 4(1), 1360031.
- Maxwell, A. J. (2018). Nitel Araştırma Tasarımı: Etkileşimli Bir Yaklaşım, (Çev. M. Çevikbaş). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Meadows, Donella H. vd. (1973). The Limits to Growth. <https://clubofrome.org/publication/the-limits-to-growth/> adresinden 20.12.2022 tarihinde erişildi.

- Miles, M. B., Huberman, A. M. & Saldana, J. (2014). *Qualitative Data Analysis*, (3rd Edition). USA: Sage Publication.
- Mishina, Y., Block, E. S., Mannor, M. J. (2012). The Path Dependence of Organizational Reputation: How Social Judgment Influences Assessments of Capability and Character. *Strategic Management Journal*, 33(5), 459–477.
- Montiel, I. (Aralık 2008). Corporate Social Responsibility and Corporate Sustainability: Separate Pasts, Common Futures. *Organization & Environment* 21(3), 245-269.
- Odriozola, M.D. & Baraibar-Diez, E. (2017). Is Corporate Reputation Associated With Quality of CSR Reporting? Evidence from Spain. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 24(2), 121-132.
- Owens, S. (2003). Is there a Meaningful Definition of Sustainability?. *Plant Genetic Resources*, 1(1), 5-9.
- Özdağ, U. (tsz). Aldo Leopold ve Toprak Etiği. <https://permacultureturkey.org/aldo-leopold-ve-toprak-etigi/> adresinden 20.12.2022 tarihinde erişildi.
- Pires, V. & Trez, G. (2018). Corporate Reputation: A Discussion on Construct Definition and Measurement and its Relation to Performance. *Revista de Gestão*, 25(1), 47-64.
- Punch, K. (2005). *Introduction to Social Research: Quantitative and Qualitative Approaches*, (2nd Edition). London: Sage.
- Punch, K. F. (2005). *Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*, (Çev. D. Bayrak vd.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future (1987).
- Smith, J. A. (Ed.). (2003). *Qualitative Psychology: A Practical Guide to Research Methods*. London: Sage.
- Stewart, C. J. & Cash, W. B. (1985). *Interviewing: Principles and Practices*, (4th Edition). A.C. Brown Publishers (Dubuque, Iowa),
- Stewart, C. J. & Cash, W. B. (1985). *Interviewing: Principles and Practices*, Dubuque, Iowa: W.C. Brown Publishers.
- Strauss, A. L. & Corbin, J. (1990). *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*. Newbury Park, CA: Sage.
- Strauss, A. L. (1987). *Qualitative Analysis for Social Scientists*. Cambridge, UK: University Press.
- Tekinalp, Ş. & Uzun, R. (2009). *İletişim Araştırmaları ve Kuramları*. İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- UNESCO. (2000). Decade of Education for Sustainable Development. http://www.unesco.org/new/en/member-states/single-view/news/unep_launches_a_toolkit_on_sustainability_communications_in/ adresinden 20.12.2022 tarihinde erişildi.
- UNFCCC. (Aralık 2015). The Paris Agreement. <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement> adresinden 20.12.2022 tarihinde erişildi.
- Von Carlowitz, H. C. (1713). *Sylvicultura Oeconomica Oder Haußwirthliche Nachricht und Naturmäßige Anweisung zur Wilden Baum-Zucht*. Oekom Verlag.
- World Business Council for Sustainable Development – WBCSD sitesi: <https://www.wbcsd.org/> Türkiye ayağı İş Dünyası ve Sürdürülebilir Kalkınma Derneği (SKD Türkiye) sitesi: <http://www.skdturkiye.org/> adreslerinden 20.12.2022 tarihinde erişildi.
- Yaraç, N. (Temmuz-Ağustos 2016). Enformasyonu İletişime Dönüştürmek. Jakop Trollback Röportajı, EKOIQ Dergisinin Özel Eki.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (9. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 7 - Number: 23 p. 331-340, Spring 2023

Anne Çocuk İlişkisinin Tüketim Olgusu Çerçevesinde Değerlendirilmesi*

Evaluation of the Mother-Child Relationship in the Framework of Consumption

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1245440>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
01.02.2023

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
22.03.2023

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.03.2023

Asya Studies

Erol Akyıldırım
akyildirimerol@gmail.com

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0003-2333-6044>

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Öz

Bu çalışmada çocuğun anne yakınlığından kopuk büyümesinin, ilerleyen toplumsallaşma döneminde birçok sosyal problemin oluşmasına sebep olacağı hususu tartışılmıştır. Kapitalizm, çeşitli sosyal medya iletişim araçlarıyla anneyi yuvasından ayırarak, çocuğun annesiz büyümesinde etkili olmaktadır. Topluma yeni katılan bireyin anne yakınlığından mahrum büyüülmesi ve çocuğun sosyalizasyon sürecinde patolojik davranışlar göstermesiyle, anne tarafından kontrol edilemeyen bir tablo ortaya çıkarmaktadır. Bu sebeple anne-ocuk bağı güçlü olan bireylerin olgunluk döneminde anomik davranışlar göstermesi durumunda kontrol edilmesinin önemine değinilmiştir. Ayrıca, insan hem manevi hem de somut yönlü bir varlık olduğundan, annenin çocuğunun kültürel anlamda büyümesindeki önemine dikkat çekilmiştir. Annenin sadece fen ilimleriyle çocuğunu büyütmemesi gerektiği, bu durumun ocuk açısından ilerleyen sosyalizasyon sürecinde anomik davranışlara yol açacağı hususu tartışılmıştır. Ayrıca kapitalizmin en çok kötüye kullandığı alanın hedonizm olduğu ve kültürel bağlardan kopuk büyütilen çocuğun hedonizm bataklığı tehlikesine maruz kalacağı görülmektedir. Kapitalizm, insanı kendisine itaat ettiren en önemli noktası, bireyin psikolojik anlamda bilinçaltını şekillendirerek, anne-ocuk arasındaki mesafeyi etkilediği görülmektedir. Bu sebeple annenin değer yükleyerek çocuğun manevi anlamdaki yönünü beslemesi, kapitalizme karşı önemli bir gelişme olarak düşünölmektedir. Bu çalışmada, devlet politikalarının anne ile ocuk arasındaki bağın güçlenmesi hususunda, kapitalizmin, annenin haz duygusunu kötüye kullanmasına karşı gerekli önlemleri alması gerektiği hususları tartışılmıştır. Sonuç olarak anne-ocuk arasında kopukluğun olmaması ve çocuğun manevi yönünün geliştirilmesinin toplumsal bütünleşme için önemli bir husus olacağı noktası tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anne, ocuk, Manevi, Kapitalizm, Haz Duygusu

Abstract

In this study, it has been discussed that the child's growth detached from mother's closeness will cause many social problems in the advancing socialization period. Capitalism is effective in the growth of a motherless child by separating the mother from her home with various social media communication tools. The fact that the newly introduced individual is brought up without mother's closeness creates a picture that cannot be controlled by the mother, in case the child shows pathological behaviors during the socialization process. For this reason, the importance of controlling individuals with strong mother-child bonds in case of anomic behavior during maturity is mentioned. Besides, attention has been drawn to the importance of the mother in raising her child culturally, since human beings are both spiritual and tangible. It has been discussed that the mother should not raise her child with only sciences and if it is done so this situation will lead to anomic behaviors in the socialization process of the child. In addition, it is seen that the most abused area of capitalism is hedonism and the child who is brought up without cultural ties will be exposed to the danger of hedonism swamp. It is seen that the most important aspect of capitalism that makes the human phenomenon obey itself creates the subconscious of the individual in a psychological sense, and it affects the distance between mother and child by making the subconscious mind obey itself. For this reason, it is considered as an important development against capitalism that the mother nurtures the child's spiritual aspect as a value-laden child. It has been discussed that the state should take the necessary precautions against the abuse of the mother's sense of pleasure by capitalism, in order to strengthen the bond between the mother and the child. As a result, it has been discussed that the absence of disconnection between mother and child and the development of the child's spiritual aspect will be an important issue for social integration.

Keywords: Mother, Child, Spiritual, Capitalism, Sense of Pleasure

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Akyıldırım, E. (2023). Anne ocuk İlişkisinin Tüketim Olgusu Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7(23), 331-340.

GİRİŞ

Çalışmada biyolojik bağlamda toplumun üretimine katkı sağlayan ailenin ürettiği ve topluma kazandırdığı bireylerin sadece aklı eğiten ilimlerle büyütülmesinin, ilerleyen toplumsallaşma sürecinde çocuğun davranış bozukluğu yaşayacağı ve ailenin burada çocuk üzerinde etkisinin silikleşeceği problemi kapsamında değerlendirme, eleştiri ve öneriler ele alınacaktır.

Ebeveyn-çocuk bağlarının gevşemesi, çocuğun ilerleyen toplumsallaşma sürecinde bir takım anomik davranışların olabileceği görülmektedir. Annenin kültürel anlamda çocuğa aktaracağı eğitimin önemli olduğu görülmektedir. İlerleyen toplumsallaşma sürecinde bireye vicdani eğitimin verilmesinin, sosyal kontrollerin yükünü önemli oranda düşüreceği söylenebilir. Toplumsal düzenin sağlanmasında bireyin manevi yönünü besleyen kültürel eğitimin önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Comte, kendisinden önceki teorisyenleri sosyal yapıdaki manevi unsurları küçümsemekle eleştirerek, ahlakın toplumsal uyumu sağlamada önemli bir etkisinin olduğunu vurgulamaktadır (Swingewood, 1998:96). Dolayısıyla toplumsal düzen ve uyum adına ailede özellikle de anne tarafından eğitilen bireye ahlaki anlamda aktarımın sağlanması, önemli bir gelişme olarak görülmektedir.

Çalışmada annenin çocuk ile bağının kuvvetlenmesinde yakınlığın önemli bir husus olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca kapitalizmin pozitivist anlamda manevi duygulardan arınık birey yetiştirmesine mukabil, annenin çocukla olan bağının güçlü olması ve çocuğun kültürel anlamda doyurulmasının önemli hususlar olduğu noktaları irdelenmektedir.

Doğada olan bir maden ortaya çıktığında ilk evrede ham konumdadır ve insanlığa faydalı bir duruma gelebilmesi için çeşitli aşamalardan geçmesi gerekmektedir. Tıpkı madenin durumu gibi, yeni doğan bebeğin hem duygusal hem de biyolojik anlamda gelişmeye ve eğitime ihtiyacı olması söz konusudur. Bu eğitimin gerçekleşmesinde ebeveynin özellikle de annenin işlevi yadsınamaz bir realitedir. Çocuğun eğitimi ile anne-çocuk arasında duygusal bir bağın oluştuğu görülmektedir. İnsan yavruları ile hayvan yavruları kıyaslandığında önemli farklar görülmektedir. Misal olarak bir hayvan yavrusu genel anlamda birkaç saat zarfında ayağa kalkarak, kısa sürede hayata karşı olan görevlerini öğrenebilmektedir. Fakat insani yavrularının ancak bir iki yaşa kadar ancak ayağa kalktığı ve ancak ergenlik dönemlerine kadar doğru ve yanlış öğrenebildikleri görülmektedir. İnsan yavrularındaki bu gereksinin düşünüldüğünde, çocuğun doğumundan itibaren annesine ne derece ihtiyaç duyduğu gözler önündedir. Ya da annesiz büyütülen çocukların ne derece yetersiz ve sağlıklı bir süreç geçireceği aşikardır. Tüm bunlar düşünüldüğünde bu çalışmada çocuk-anne arasındaki kopukluğunun olmamasının sağlıklı bir bireyin yetişmesinde önemli bir adım olduğu hususu tartışılacaktır.

Çocuğun büyütülmesinde anne sıcaklığının yanında, bireyin manevi yönünü besleyecek olan kültürel değerlerle donatılması, vicdani yönünün olgunlaşmasında önemli bir etken olarak görülmektedir. Çünkü toplumsallaşma sürecinde bireyin anomik, anormal hallerinde vicdani eğitimin tampon görevi gördüğü söylenebilir. Dolayısıyla herhangi bir kopukluğa meydan vermeden anneli büyütülen çocukların, manevi yönünü besleyen kültürel büyütülmesine de önemli bir gelişme olarak bakılabilir. Anneli birey büyütmenin ilk ayağının, annenin kapitalizmin tuzaklarından sakınması olduğu söylenebilir. Bilinçaltının psikanaliz bilimi tarafından suistimal edilmesiyle, annenin yuvadan çıkartılmasına, çocuğunu küçük yaşta yetim büyütmesinde etkili bir faktör olarak bakılabilir. Örneğin Fordist seri üretimle beraber beşerin ihtiyacını artıran kapitalizm, eve ekonomik girdiyi yetersiz hale getirmektedir. Bu yetersizliği de annenin çalışmasını zorunlu kılmakla giderdiği görülmektedir. Ayrıca düşük ücretli emek ile çalışan yedek ordunun sayısını da büyütmektedir. Böylelikle annesiz büyüyen bir birey ve düşük ordu gücüyle karşı karşıya kalınmaktadır. Devletin ekonomik anlamda annenin evi terk etmemesi adına gerekli iyileştirmeleri yapması, annenin çocukla olan birlikteliğini arttıracaktır. Devlet politikalarının, annenin yuvayı terk etmesini tetikleyecek olan sosyal medya paylaşımlarına yönelik karşı saldırıya geçmesi ve bu anlamda tedavilerin yapılması yerinde bir adım olarak görülmektedir.

Anne ve Çocuk Bağı

Toplumsal varlığın şekillenmesinde önemli etkisi olan kurum, aile kurumu olarak görülmektedir. Başka bir ifadeyle toplumu oluşturan bireylerin karakterleri, davranış şekilleri, kültürel yapıları, yaşayış bize, o toplumun ailesinden haber verdiği söylenebilir. Aile, toplumsal yeniden üretimde başat konumda bulunmaktadır. Birey için büyük aile olan toplumdan önce, özel anlamda yetiştiği mekân olan aile gelmektedir. Toplumsal yapının temel taşı teşkil eden, biçimlendiren aile kavramıdır. Toplum eşittir aile benzetmesi yapılabilir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde aile kavramı önemli ölçüde dikkate alınarak Anayasanın 41. maddesinde "Aile Türk toplumunun temelidir. Devlet ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunması ve aile planlanmasının öğretimiyle uygulamasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır ve teşkilâtı kurar" (Ağdemir, 1991: 1) ifadesine yer verilmiştir. Kültürün taşınmasında önemli bir işleve sahip olan aile, değişen toplumsal yapıda kültürün tekrar üretilmesi ve öğrenilmesinde etkili bir konumda bulunmaktadır. Toplumsal kimliklerin, kültürlerin aile kavramında sindirildiği görülmektedir (Yıldırım, 2017:121). Bir milletin varlığının maddi ve kültürel anlamda yok edilmesi, ancak aile kavramının

yok edilmesi ile gerçekleşebilir. Ailenin kültürel anlamda bozulmasının, kültürün devam ettirilememesine ve o milletin yok olmasına kadar gidilebileceği söylenebilir. Çünkü ekonomik güç bir milletin kültürüyle birleşince çift kanatlı bir duruma gelmektedir. Aksi durumda sadece maddi yönden ilerleyen ve teknolojik gücün gelişimine bağlı olarak varlığını sürdüren bir yapı haline gelebilir.

Ailenin toplumsal inşaadaki fonksiyonunu belirleyen etken, bu kurum içerisinde de önemi yadsınamaz olan annenin toplumsal mekâna kazandırdığı bireylerin yetişmesidir. Anne özel alanda gün boyunca, topluma kazandıracakları aktör için emek sarf etmektedir. Çocuk, anneye yüklenmiş olan kültürün ölçüsü oranında şekillenecektir. Anne, çocuğun sadece fiziksel varlığının sebebi olmakla kalmaz, önemli bir husus olan duygusal yönünü de besler. “Annenin çocuğa veremediği temel güven duygusu ve duygusal ihmalin sonuçları çocukta huzursuzluk, dikkat sorunları, hiperaktivite ve öğrenme bozuklukları olarak ortaya çıkmaktadır” (Kazan ve Sarısoy, 2021: 449). Materyalist anlamda düşünüldüğünde, çocuğun deneyimle algılanıp analiz edilerek ne tür bir yaklaşımla büyütülmesine karar verilecek bir nesne olmadığı görülmektedir. Çünkü bebeğin yapısında gelişme gösteren sadece ceset olmadığı ifade edilebilir. Cesedin yanında ruh, kalp, vicdan vb. ince duygularla süslü manevi yapının da olduğu kabul edilmelidir. Büyümekte olan çocuğun cesediyle beraber manevi duygularının da beslenmesi, bireyin ilerleyen süreçte toplumsal mekânda sergilediği davranışlarında önemli bir etken olacaktır. Bu kapsamda düşünüldüğünde, çocuğun anne karnında cismen gelişim gösterdiği andan itibaren psikolojik anlamda gerekli tedbirlerin alınması sağlıklı toplumsal yapı adına önemi yadsınamaz bir realitedir. Kapitalizm maddeci bir akılla hareket ettiğinden bireyin yapısında manevi duyguların beslenmesini önemsememektedir. Toplumsal itaatın sağlanması adına bireyin kabuğunun yani cesedinin beslendiği, bebeklikten itibaren ham konumda olan manevi duygularının bu besinden mahrum bırakıldığı bir gerçektir. Materyalist çizgide büyüyen toplumların ebeveynine bakıldığında çocuğunun sadece maddi anlamda büyümesine önem verdiği anlaşılmaktadır. Kültürel anlamda noksan şekillenen birey, materyalizmin vazgeçilmez malzemesi olarak görülebilir. Çünkü sadece maddi anlamda büyüyen bir birey kapitalizmin istediği tarzda haz kaynağı ve tüketim müşterisi olmaktadır. Böylece kapitalizm tüketme adına toplumsal yeniden üretimde arzuladığı insan profilini oluşturmaktadır. Bu durumda annenin hem biyolojik anlamda hem de manevi anlamda çocuğa tesir etmesiyle kapitalizmin önüne set teşkil edeceği söylenebilir. Bu çerçevede büyüyen bireyin kapitalizmin tuzaklarına kapılmadan, toplumsal yeniden üretime katkı sağlayacağı ön görülebilir. Bu sebeple öncelikle özel alanda annelik kavramının bir meslek olduğunun kabul edilmesi elzem bir durum olarak görülmektedir. Annenin ilgili devletin organların tarafında negatif değil de pozitif anlamda yönlendirilerek bu yönde konumlandırılması” gerekmektedir. Annelik mesleğinin kamuda görünür olması, bu mesleğin tanınması, yok olmasını engelleyecektir. Bu yüzden annenin özel alanda emeğinin karşılığının görünür kılınması önemli bir gelişme olarak görülmektedir (Akyıldırım, 2020: 76-78).

Kadının kamuda çalışmak için çocuğunu başka kuruma devrederek büyütmesi, çocuk ile ebeveyn arasındaki ilişkilerde beklenen kuvvetli bağların oluşmasını engellemektedir. Anne ve babasız büyüyen bir çocuğun devletin ilgili kurumları tarafından büyütüldüğü düşünüldüğünde, kamusal alanda çalışma uğruna çocukların başka kurumlar tarafından belli bir süre zarfında büyütülmesi, çocuğun aslında anne-babasız büyümesi anlamına gelecektir. Çünkü annesiz geçen bir süre söz konusudur. Annenin vereceği sıcaklık ve sevginin yerini tutamayacak bir yerde annesiz bir sürecin yaşandığı görülmektedir. Çocuk ile annenin bağlarının ve ilişkilerinin sağlamlaşması gerektiği yerde, bu ilişkiler zarar görmektedir. Burada çocuk bu manevi bağlarını başka bir anneyle gerçekleştirmeye çabalamaktadır. Kopuk bir ilişki ile büyüyen çocuk, ilerleyen zamanlarda çocuğun evden uzaklaşma yoluna gidecektir. Yıldırım “Ebeveyn ile çocuk arasında sağlıklı ilişki ve iletişiminin sağlanamaması ile birçok istismar vakasının ortaya çıktığı söylenebilir. Aile bağları zayıf olan çocuklar tanımadığı kişilere daha çobuk kanabilmektedir” (Yıldırım, 2020: 71) ifadesinde anne ve çocuk arasındaki bağların çözülmeye uğramasının istismar vakalarını artırdığına dikkati çekmektedir. Annenin çocuk üzerindeki etkisi zayıfladığından, çocuğun davranışlarının kontrol altına alınması güçleşmektedir. Bu nedenle ebeveynin söz geçiremediği bir birey ortaya çıkma olasılığı yüksek görünmektedir. Çocuk maddi anlamda yeterli beslenmesine karşın, manevi duygulardan ve anne yakınlığından uzak bulunduğu bir tablo ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle çocukların sosyal ve ahlaki gelişimi sekteye uğramaktadır (Özyürek ve Şahin Tezel, 2015:171). Bowlby, çocuğun istidatlarının şekillendiği ilk beş yılda, anneden kopuk büyümenin, çocukta suça yönelecek bir etken olduğunu ifade etmektedir (Acar, 2015: 653). Manevi yöntem eğitilmeyen birey, toplumda anomik ve patolojik davranış bozukluğu sergileyen bir durumla karşı karşıya kalınabilir. Tüm bu durumlar düşünüldüğünde annesiz büyüyen süreçte, çocukların tek taraflı yani materyalist anlamda büyüdüğü, duygu yönünden eksiz büyümektedir. Toplumsal bütünlük adına ailenin çocuk üzerindeki etkisinin kuvvetli olması, anne ile çocuk arasında bağların, yakınlığın kuvvetli olmasına bağlı bir durum olarak görülmektedir. Bağlılığın, sıcaklığın artması, ilişkilerin kuvvetlenmesi anlamına gelmektedir. Bireyin ilerleyen yaşında annesinden aldığı sevgi, şefkat gibi ilişkiler sosyal alanda bireye birçok fayda sağlamaktadır. Bu bağlamda annenin çocuğuna olan bağlılığı tüm yaşamı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Çiftçi, 1991:1-4). Ayrıca davranış normlarının ahlaki boyutunu aktaranın anne olduğu söylenebilir. Annenin sıcaklığı ve onun

bakış açısı ile evren ilk olarak algılanmaya ve tanımlanmaktadır. Burada annenin yol göstericiliği, çocuk açısından pusula görevini gördüğü söylenebilir. Annenin çocuk üzerindeki etkisi, çocuğun tüm yaşamı üzerinde önemli bir iz bırakacağı görülmektedir. Çünkü anne ile bebek ve çocuk arasındaki duygusal bağın kuvvetlenmesi, dokunma, göz teması, anne sütünü emmesi, gülmesi, dokunma teması vb. ilişkiler ikisi arasındaki bağın kuvvetlenmesine sebep olan durumlar söz konusudur. Bebeğin ihtiyaçları gibi durumlarda, annesi tarafından sağlanması ilişkinin güçlü olmasına neden olmaktadır. Bu ve benzeri davranışların tekrarlanması duygusal bağların kuvvetli olmasını etkilemektedir. Anne ile bebeği arasında süreklilik gösteren bu alışveriş durumu materyal bağlanma kavramını oluşturmaktadır. Sevgi ve şefkat bağları çocuğun fiziksel, psikolojik ve entellektüel yönünü önemli ölçüde etkilemektedir (Kavlak ve Şirin, 2007:185-187). Tüm bunlar söz konusu iken Badinter, anneliğin çocukla olan ilişkisini gönüllü kölelik kapsamında ele alarak, anne adayının ahlaken mükemmel çocuk yetiştirme durumunu, razı olunan ve boyun eğilen bir gerçeklik olarak algılamaktadır. Annelik kutsalına karşı saldırıda bulunan Badinter, bu alanın ataerkillik tarafında bir zorbalık ve natüralizmin tekrar güç kazanması olarak nitelendirmektedir (Badinter, 2011:101-102). Öncelikle annelik kutsalının Türkiye gibi ülkelerde kültürel anlamda çok farklı bir değeri olduğu görülmektedir. Yani burada işlevselliğine inanılan annelik boyutu söz konusudur. Diğer yandan anneye yakın sıcak bir ilişki ile gelişen çocuklarda aileye bağlanma hususları düşünüldüğünde birçok farklı işlevinin olduğu görülmektedir. Diğer bir husus da annelik alanının bir meslek seçimi olduğu, vicdan özgürlüğü kapsamında ele alınması gerektiği vb. hususlar düşünüldüğünde, Badinter' in düşüncesinin kısır ve yersiz olduğu anlaşılmaktadır. Bu duruma paralel olarak ataerkillik kavramı tanımlanmasında, kadının çocuk bakımı ve koca itaati olarak gösterildiği anlaşılmaktadır. Başka bir ifade ile erkeğin otoritesinin meşrulaştırıldığı, kadınların evlendirilerek yetiştirilip sınırlandırıldığı, özgürlüğünün kayıt altına alındığı bir sözleşme alanı olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım, 2019: 148). Oysa burada taraflı hareket edilerek annelik mesleğini tercih eden kitlenin özgürlük alanını göz ardı edildiği söylenebilir. Ayrıca biyolojik anlamda toplumun gelişimi gibi durumlar düşünüldüğünde, anneliğin çilecilik gibi tanımlamalara yakınlaştırılmasının doğru olmadığı anlaşılmaktadır.

Feminizm, anneliğin biyolojik yapısını görmezden gelerek, tarihsel süreçte yaşamış olduğu radikal ataerkilliği esas alıp, annelik kavramının içini boşaltarak zedelemektedir. Burada emzirme ve doğurma gibi çok belirgin olan ve çocuğun anne sevgisi, sıcaklığı ile büyümesinin işlevsel boyutu görmezden gelerek, kadın özgürlüğünün, anne tercihinin olmadığı ve çocuksuz olma durumu olarak tanımlanmaktadır. Annenin özel ve kamusal alanda sosyal yaşam anlamında birtakım düzenlemelerin yapılması yoluna gidilmesi gerekebilir (Yıldırım, 2021: 100). Fakat feminist anlamdaki bir kadın özgürlüğünün, beraberinde ailenin reddi gibi telafisi güç bir durumu doğurması, sosyal yapıda büyük zedelenmelerin oluşacağı görülmektedir. Örneğin özel alanda kadının duygusallık anlamdaki biyolojik yönünün anne-çocuk ilişki yönünde sağlıklı sonuçlar doğuracağı muhakkaktır. Erkeğin bu durumdan istifade ederek, iş yükü yönünden kadına yüklenmesi doğru bir davranış olarak görülmemektedir. Bu ve benzeri durumlar, ebeveynlerin hukuki anlamda düzenlemeye ihtiyaç duyduğu bir durumdur. Fakat tarihsel süreçte geçmiş yaşantı alıntı yapılarak annelik alanın tahrir edilmesi ve bu alanın ortadan kalkması gibi sonuçların doğuracağı adımların atılması, toplumsal dokunun zedelenmesi anlamına gelmektedir.

Anne çocuk bağı henüz kanıtlanmamakla beraber doğum öncesi bir süreci de içerdiği bilinmektedir. Genel anlamda anne-çocuk bağı 0-3 yaş arasında şekillenen bir gelişme süreci olarak bilinmektedir. Çocuk ve anne arasında duygusal anlamda ayrılık olması durumunda, çocuğun kişilik gelişimine önemli ölçüde zarar vereceği belirtilmiştir. Çünkü ayrılık yoğun bir libido ve nefret duygusuna sebep olduğundan, çocuğa negatif yönde etki ettiği söylenebilir (Öngider, 2013:427-425). Ayrıca annelik bağından kopuk büyüyen bebeğin ya da çocuğun ilerleyen dönemlerde, çevresinin onun davranışları üzerinde önemli ölçüde bir etki yapacağı muhtemeldir. Burada annenin söylemleriyle beraber, çevrenin davranış ve konuşmasının çocuk üzerinde etki edeceği ihtimali yüksek görülmektedir. Çünkü küçüklükten itibaren çocuk ile anne arasında duygusal anlamda bağların güçlendirilmesi olan yakın temas ve ilişki zayıflığından, annenin kendi çocuğunun davranışları üzerinde zayıf bir etki edeceği ihtimali söz konusudur. Bu sebeple çocuğun toplumda sosyalleşme döneminde, patolojik eylemlerinden kaynaklı söz geçirememesi gibi bir takım olumsuz tablonun çıkması durumu görülmektedir. Bu sebeple topluma yeni üretilen bireyin anomik davranışlarının sosyal kontrollerle kontrol edilmesinden ziyade, annenin uyarıları, yakınlığı ile eğitimi, kontrolü, denetimi maddi asayiş ya da sosyal kontrollerin görevini hafifletmektedir. Bu sebeple ebeveynlerin çocukların ilerleyen olgunlaşma dönemlerinde ölçsüz oranda artan haz duygusunun dizginlenmesi noktasında, çocuklara uygun bir tarzda sınır koymanın, çocuğun muhakeme ve vicdani anlamda gelişimine katkı sağlamaktadır. Çocuk aynı zamanda, sosyalizasyon sürecinde, çevresini ve olayları anlamasına destek olmaktadır. Çocuklara uygun bir yöntemle sınırların konulması tehlikeli durumlarla karşılaşmasını azaltmaktadır (Öngider, 2013:426). Sosyal kontroller, olay vukua geldikten sonra gerekli cezai işlemleri uygulamaktadır. Fakat annenin çocuk üzerindeki kuvvetli ilişki sayesinde, anomik davranışların vukua gelmeden önce önleyici bir etki yaptığı görülmektedir. Böylelikle suç işlenmeden önlenmiş olmaktadır. Anne yakınlığının tüm bu işlevleri düşünüldüğünde, toplumsal bütünleşme,

uyum, düzen adına toplumun şekillenmesinde önemli ölçüde işlevsel olan aile kavramı ve buradaki annenin çocuk üzerindeki eylemleri yadsınamaz bir realitedir.

Anne çocuk arasındaki bağı kuvveti ile sosyal kontrollerin yükü arasında önemli derecede ilişki olduğu söylenebilir. Sosyal kontrollerin varlığı bireysel ve toplumsal özgürlüğün varlığını etkilemektedir. Toplumda patolojik eylemde bulunan ya da bireyin hukukunu çiğneyen bir şahsın, hukuki anlamda cezalandırılmasını gerektiren sosyal kontrollerin varlığı, özgürlüğü ihlal edilen bireyin vicdanını ne derece rahatlatacağı tartışılmaz bir realitedir. Aynen buradaki özgürlük alanının ihlalinde olduğu gibi, anneden kopuk gelişimini tamamlayan bir bireyin, ilerleyen dönemlerde bireysel, toplumsal huzur ve özgürlüğün ihlali gibi eylemlerde bulunacağından, annenin çocuğuna yakın bir ilişki sergileyerek onun kalbinde kültürel anlamda, manevi bir yasaklayıcı bırakması, sağlıklı ve bütünlükçü toplum adına önemli bir husus olarak görülmektedir. Durkheim, mekanik toplum sınıflandırmasında iç bütünlüşme olayının olmamasının beraberinde toplumsal yabancılaşma, intihar gibi vakaların artışı gözlemlenmektedir (Durkheim, 1986:188). Aile yapısındaki kültürel bilinçlenme, toplumda intihar gibi patolojik olayların önünde caydırıcı bir etki oluşturmaktadır. Aynen burada olduğu gibi, annenin bireye yakınlığıyla yükleyeceği toplumsal ödevin, toplumda kolektif bir aklın oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Böylelikle çocukta içsel sosyal kontrol bilincinin olduğu toplumsal yapı meydana gelmektedir.

Annenin ve toplumun sermayesini temsil eden bireyin, ilerleyen zamanlarda göstereceği her türlü eylemi, anne ve toplum için önemli bir süreci temsil etmektedir. Çünkü yetişkinlik dönemindeki kabiliyetlerinin oluşumunda bebeğin annenin sıcaklığında büyümesi önemli bir etkidir. Anne ve bebek arasındaki sıcaklık hamilelik sürecinde başlayan ve doğumdan sonra fiziksel temas yoluyla devam eden bir dönemdir (Tezel Şahin, 2014: 80). Bebeğin eğitimi de anne karnında başladığı söylenebilir. Çünkü annenin psikolojik destek alarak, üzüntü, keder, bunalım vb. durumlara girmemesi, anne karnında bulunan çocuğun gelişimini önemli ölçüde etkilemektedir. Psikolojik anlamda annenin son derece dikkatli olması gereken bir süreç söz konusudur. Hamilelik sürecinde annenin psikolojik anlamda tedbirli davranmasının yanında, beslenmesi de bir o kadar bebeğin gelişimini etkilediği söylenebilir. Bu kapsamda düşünüldüğünde bebeğin hem duygusal gelişimine dikkat edilmesi hem de maddi anlamda beslenmesinin önem arz ettiği bir tablo söz konusudur. Dolayısıyla bireyin hem fen ilimleri hem de manevi duygularla eğitilmesi gereken yönü ele alındığında, bebeğin anne karnında iken, bu eğitimlere de dikkat edilmesi gerekmektedir.

Toplumları geçmişinden koparmanın en önemli ve kolay yolu, o toplumun aile yapısını parçalamak ve bozmakla gerçekleştirilebilir. Örneğin cumhuriyet' in kurulmasıyla beraber, Türkiye toplumunda modernleşme hareketlerinde, sürekli olarak fen ilimlerine önem verildiği bir tablo söz konusudur. Cumhuriyetin kurulmasıyla beraber, savaş sonrası duyulan gereksinimden kaynaklı olması düşünülen savunma sanayisindeki bilimsel bilginin, teknolojinin önemindeki artış, fen ilimlerine yönelik bir trendi oluşturmaya başladığı söylenebilir. Bu tablo sosyal ilimlerin ihmali beraberinde getirmektedir. Yani ekonomik anlamda bir geri kalmışlığın intibahı, spesifik anlamda ailenin ve burada da annenin işlevi, modern anlamda gerekli tedbirlerin alınmadığı görülmektedir. Güçlü bir toplumsal bütünlük ve kalkınmanın güçlü bir aile yapısı ve bununla beraber ekonomi, politik ve sosyal yapıya bağlı olduğu malum olan bir yöntemdir. Sadece ekonomik anlamda büyümeye odaklandığında, örneğin aile yapısı gibi önemli kurumların ihmali, o toplumun çöküşüne ya da geçmişinden kültürel anlamda kopuk bir gelişmeyi beraberinde getirmektedir. Osmanlı' nın aile yapısı ile Cumhuriyet dönemi aile yapısı arasında önemli değişmeler olduğu görülmektedir. Bu değişmelerin en bariz örneği de annenin çocuk arasında mesafenin açılması şeklinde ifade edilebilir. Cumhuriyet dönemiyle artan modernleşme hareketleri, Batı aile yapısının yapısal özelliklerinin Anadolu'yu etkilediği görülmektedir. Anadolu'nun kültürel dokusunun zarar görülmeden teknolojik anlamda gelişmelerin takip edilmesi, sağlıklı bir toplumsal bütünlük adına önemli bir adım olarak görülmektedir.

Kapitalizmin Anne-Çocuk Üzerindeki Etkisi

Giddens, kültür ve toplumun küreselleşme tarafından hem üretildiğini hem de yeniden şekillendiğini ifade etmektedir. Ayrıca dünya toplumlarının birbirinden sosyal, siyasal ve ekonomik anlamda karşılıklı olarak etkileşimde olduğu bağımlılıklar bütünü olarak görmektedir. Giddens moderniteyi kontrolden çıkmış ve kendi yolunda giden cehennem kamyonuna benzetmektedir. Burada modernitenin kurumlarının var olduğu sürece bu kamyonun hızını ve güzergâhının kontrol edilemeyeceğini ifade ederek, toplumsal yapıların kapitalizmin gölgesinde olmasının, sosyal yapıya zarar vereceğini ifade etmektedir. Giddens, sosyal hayatın her yönünü hatta bireysel kimliği küresel etkilere maruz bırakan bir dünya toplumu varlığının olduğunu ifade etmektedir (Slattery, 2014:419). Bu durumda kültürel anlamda yozlaşmanın kaçınılmaz olduğu söylenebilir. Kapitalizm için küreselleşme ile uluslararası ağlarla dünyanın kültürel anlamda şekillenmesi önemli bir gelişme olarak görülmektedir. Çünkü modernleşme ile beraber ailenin küresel anlamda şekillenmesi kapitalizm için önemli bir gelişmedir. Burada istenilen bireylerin yetişmesi, beraberinde homojenleşen bir dünya toplumunu getirecektir.

Neoliberal Kapitalizm, dünya çapında toplumsal itaatin sağlanması adına bireyin haz duygusunu kötüye kullandığı görülmektedir. Bireyin duygusal anlamda eksik büyümesi kapitalizm için vazgeçilmez bir durumdur. Çünkü haz duygusunun kötüye kullanımına karşı tampon görevi gören bireyin duygusal, manevi yönünü dizginleyen faktörün kültür olduğu söylenebilir. Birey bebeklikten itibaren ahlaki yönünün eğitilmemesi, kapitalizmin haz duygusunu bir boşluk bilerek, buradan bireyi kumanda ettiği anlaşılmaktadır. Kapitalizm için annenin ev içi mesleği seçmesi bir kayıp olarak görülmektedir. Sadece maddi yönde gelişim gösteren birey, ilerleyen dönemlerde haz duygusunun kolaylıkla kötüye kullanılacağı bir pozisyona gelmektedir. Böyle bir birey şeklinin ortaya çıkması kapitalizm adına bulunmaz bir nesnedir. Bu kapsamda düşünüldüğünde annenin çocuğundan kopuk olması, çocuğun sadece biyolojik yönlü gelişmesine sebep olduğu söylenebilir.

Anneyi çocuğundan koparmasına sebebiyet veren etkenlerin ortaya konulması, sağlıklı çözümlerin üretilmesine kolaylık sağlayacaktır. Bu nedenle sosyal yapıların kapitalizmin toplumda, -özellikle annenin ev içi harcamalarda önemli bir konumda olması düşünüldüğünde- ölçüsüz bir şekilde haz ölçüsünü kötüye kullanarak, bu anlamda bir mobing oluşturmaya fırsat tanınmamalıdır. Burada kapitalizmin en büyük silahının bireyin manevi duygularının kötüye kullanımı olan haz duygusunu kötüye kullanımı söz konusudur. Yanlış ihtiyaçların belirlenmesi aile yapısının bozulmasına sebep olduğu görülmektedir. Burada devlet kurumunun kapitalist güçler karşısında toplumun önceliğini önemsemesi gerekmektedir. Devletin kurumlarının, vatandaşlarını tüketim bombardımanına maruz kalmasına fırsat vermesi, ilerleyen süreç içerisinde annenin yuvayı terk etmesi gibi birtakım olumsuz sonuçların çıkmasına neden olmaktadır. Bu durum, sağlıklı bireyin yetişmesi ve sağlıklı toplumun oluşması gibi olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Tüm bunlar düşünüldüğünde ölçüsüz reklamların anne üzerinde ve bu da toplum üzerinde negatif bir etki oluşturduğu sonucuna varılabilir.

Annenin, küçük yaşta çocuğu başka kurumlara devredip maddi kazanç getirmeye iten etkenin kapitalizm olduğu görülmektedir. Kapitalizm sosyal medya aracılığıyla ilgili reklamlarla, annenin bilinçaltını harcama bombardımanına maruz bırakarak, tüketim yönünü tahrik etmektedir. Belli bir süreden sonra evin istekleri, arzuları zaruri ihtiyaç konuma gelmektedir. Bu da eve maddi girdinin yetersiz olduğu düşüncesi doğurmaktadır. Böylece genel anlamda babanın ekonomik olarak eve yeterli girdi sağlamadığı bir tablo oluşmaktadır. Burada da annenin çocuğunu başka kurumlara devretmesine zemin hazırlamaktadır. Ayrıca annenin çocuğundan kopması gibi bir sürecin başlamasına yol açmaktadır. Kapitalizmin, böylece dünya çapında harcama yapacağı müşteri bulmaktadır. Bu durum da kapitalizmin çarkının dönmesine hizmet etmektedir. Çünkü annesiz kopuk büyüyen çocuk, ilerleyen dönemde biyolojik anlamda toplumun yeniden üretiminde, geçmişte edindiği alışkanlıklarla devam edecektir. Tüm bunlar düşünüldüğünde sağlıklı bir bireyin oluşması, annenin çocuğun büyütülmesinde sarf ettiği emeğin kesintisiz olmasına bağlanabilir. Bu emeğinin kesintisiz devam etmesi bir yünden anneliğin bir meslek olarak tanınmasına ve kapitalizmin annelik alanının boşalması için yapmaya çalıştığı haz tuzaklarından (yanlış ve yapay tüketim alışkanlığı gibi) korunmaya çalışması önemli bir gelişme olabilir. Aile, toplumun biyolojik anlamda üremesini, büyümesini sağladığı alan olmasından, sağlıklı bir bütün teşkil etmesi toplumsal bütünlük adına önemli bir gelişme olarak görülmektedir. Topluma bireyin katılması bu yapı tarafından gerçekleştirildiğinden, buradaki sağlıklı bir üremenin, beraberinde sağlıklı bir toplumsal yapı doğurmaktadır (Battal, 2008: 4).

Neoliberal kapitalizm, küresel çapta Marksist anlamda düşünüldüğünde zafer kazandığı tereddütsüz söylenebilir. Savaş sonrası proletarya, kapitalizm yanlısı bir tavır sergileyerek, eski devrimci rolünden uzaklaştığı görülmektedir. Marks'ın davası hayal ürününden ibaret bir öngörü olduğu bir tablo söz konusudur. Ücretli emek kapitalizm yanlısı bir tavır sergilediği görülmektedir (Salattery, 2014:176). Tablo böyle olunca ücretli emek karşılığı çalışan işçi ordusunun gün geçtikçe daha da artış göstereceği ihtimali güçlü görülmektedir. Annenin özel alanı terk etmesi kapitalizmin ücretli emek ordusunu artırmaktadır. Marks, kapitalizmin iç yüzünü Komünist Manifesto isimli çalışmasında "burjuvazi, aile ilişkisinin etkileyici duygusal maskesini sıyrıp atmış ve onu yeniden salt bir para ilişkisine çevirmiştir" (Marks, 2018: 11) burjuvazinin aileyi salt bir meta olarak algıladığı anlaşılmaktadır. Burada özel alandaki annenin emeğinin toplumda üretim olarak algılanmaması, annenin kapitalizmin düşük işçi ordusuna katılmasını kolaylaştırmaktadır. Böylece anne ile çocuğun birbirinden hem somut hem de manevi anlamda kopuk olduğu bir manzara çıkmaktadır.

Aile Ekonomisinin Anne ve Çocuğa Etkisi

Topluma sağlıklı bireyin yetiştirilmesi, annenin çocuğa olan kopukluğun olmamasının bağlı olmakla beraber, haneye ekonomik anlamda gerekli girdinin sağlanması da önem arz etmektedir. Anneyi dışarıya çeken önemli hususlardan bir tanesi de ailede oluşan ekonomik problemler gelmektedir. Gerekli ekonomik girdilerin az olması çocuğun annesinden kopuk büyümesine zemin hazırlamaktadır. Çünkü geçim problemi yaşayan bir aile beraberinde annenin yetersiz beslenmesine ve psikolojik bunalımlar yaşamasına sebep olmaktadır. Annenin maddi anlamda problem yaşaması sağlıklı bir çocuğun büyümesine gölge düşürmektedir. Battal, bu

iddiayı destekler nitelikte “Aile; içinde yaşayan bireylerin -beslenme, barınma, korunma gibi- fiziksel, cinsel, psikolojik, sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarının karşılandığı yerdir. Bu beklentinin gerçekleşebilmesi için ailenin kültürel ve mali yönden ve sağlık şartları açısından yeterli unsurlara sahip olması gereklidir” (Battal, 2008:4) ifadesi sağlıklı bir aile hayatın gerekleri arasında sıralanabilir.

Ailede ekonomik problemlerin yaşanması çocuğun sağlıklı büyümesini engellemektedir. Çünkü ebeveynler her ne kadar evde çocuklarla beraber bulunsalar da ruhen ve zihnin ekonomik problemlere takılması gibi durumlar düşünüldüğünde iddiamızı destekler durumdadır. Gözleri, akılları, ruhları ve sevgileri vb. geçim sıkıntısından kaynaklar etkenler, annenin çocuğa gerekli işlevleri vermediği söylenebilir. Çünkü İnsanın bir organı maddi anlamda yaralansa, diğer organları önemli vazifelerini bırakıp onunla meşgul olmaktadır. Örneğin göz yaralansa akıl, kalp, el, kol vb. vazifelerini bırakıp arızalı olan uzuvla meşgul olmaktadır. Böyle bir durumda beden fabrikası geçici olarak görevini yapamayan bir nesneye dönüşmektedir. Aynen bu temsilde olduğu gibi, aile toplumsal yapının bir parçası olduğundan, maddi anlamda ekonomik sıkıntı yaşayan bir anne ya da baba o anda çocuğun yanında bulunmasına rağmen gerçek anlamda annelik fonksiyonunu yapamadığı söylenebilir. Çünkü kap ve ruhu ekonomik anlamda üzüntü içerisinde olduğundan, işlevini yapamamaktadır. Yani anne maddi anlamda çocuğun yanında olmasına rağmen duygusal anlamda orda olmadığı görülmektedir. Bu tabloya bakıldığında çocuğun annesiz büyüdüğü söylenilebilir. Bu kapsamda düşünüldüğünde aileyi yeni kuran çiftlerin, özellikle annenin ekonomik anlamda sıkıntı yaşamaması, bebeğin annenin tüm duygusal bağlarından yararlanmasını kolaylaştıracaktır.

Geleneksel toplumlarda iktisatlı bir yaşamın hâkim olduğu görülmektedir. Burada kültürün ekonomik anlamda psikolojik bunalımlara karşı pozitif yönde etki ettiği anlaşılmaktadır. Modernleşmeyle beraber geleneksel toplumların çözülmesi, aile kavramında boşanma, ruhsal problemler gibi durumları artırmaktadır. Örneğin bu toplumlarda yanlış ihtiyaçların zorla zaruri ihtiyaç konumuna getirildiği bir durum söz konusudur. Bu durum ailenin isteklerinin ihtiyaç konumuna getirilmesine sebep olmaktadır. Arzularda sınırlayıcı bir kültürün olmaması beraberinde birçok problemi getirmektedir. Haz duygusunun kötüye kullanılması gibi durumların sonucu, ailede ruhi bunalımların ortaya çıkmasını hızlandırmaktadır.

Annelerde öz kontrol bilincinin zayıflaması sonucu, kapitalizmin anne-çocuk ilişkisinde etkili olduğu bir tablo söz konusudur. Kapitalizm bilinçaltını tüketim bombardımanına maruz bırakarak, yapay ihtiyaçlar oluşturarak, toplumsal itaati sağlamaktadır. Örneğin üretilen ürünlerin tüketimi anlamında haz duygusunu kötüye kullanarak tüketici algısı oluşturmaktadır. Özellikle 20. ve 21. yüzyıl toplumlarında legal ekonomik girdilerin aileye yetmemesi neticesinde illegal yollara başvurma olasılığının arttığı söylenebilir. Kapitalizm Fordist seri üretimle beraber toplumsal yapıların çözümlemesinde önemli bir etken olmaktadır. Çünkü üst yapı, kapitalizm yanlısı tavır sergileyerek, toplumsal yapının kapitalizm lehine davranış sergilemesine imkan tanımaktadır. Örneğin uluslararası sosyal medya aracılığıyla kültürün parçalanmasına rağmen, gerçek anlamda toplumsal kurumların, özellikle devletin, kapitalizmi durdurma adına adım atmadığı söylenebilir. Üst yapı, kapitalizmin toplumsal yapının parçalanmasına yardım ettiği ya da müsamaha gösterdiği görülmektedir. Bu kapsamda düşünüldüğünde annenin çocuğunu küçük yaşta başka kuruma devrederek, annesiz büyümesine sebep olan mercinin kapitalizm ve yardımcıları konumunda olan üst yapı olduğu söylenebilir.

Comte’ la beraber sosyal yapının ampirik yöntemle incelenebileceği düşüncesi, bireyin manevi anlamda söz konusu olan yönünün tanınmasına, hermeneutik anlamda tanımlanması yönüne gölge düşürmektedir. Çünkü biyolojik organizmanın anatomik yapısına paralel olarak toplumsal organizmanın söz konusu olduğu bir yapı düşünülmektedir. Örneğin vücudun hücresi, toplumun tohumuna yani aileye benzetilmektedir (Swingewood, 1998: 64-65). Toplumsal olgunun incelenmesinde, biyolojik bir yapının taklit edilmesinin ne kadar doğru bir yöntem olduğu tartışma konusudur. Toplumsal yapı kendi özünde başka hiçbir yapının olmadığı nazarıyla ele alınarak, kendinde bir varlığa olan sistem nazarıyla ele alınarak gözlemlenmesi, incelenmesi daha düzgün bilimsel sonuçların doğmasına imkân tanıyabilir. Materyalist bir düşüncenin ürünü olan doğanın, canlıların biyolojik yapısı ile sosyal yaşama yön verilmesi büyük bir hata olarak görülmektedir. Doğadaki organizmanın verileriyle toplumsal yapı verileri birbiriyle aşılınmaması gerekmektedir. Pozitivist anlamda bakıldığında bireyin aynı zamanda sadece görünen bir yapıda olduğu düşüncesi, duygusal anlamda tanınmasını geri bıraktırmaktadır. İnsan ve toplumsal yapı hem ekonomik anlamda hem de duygularla süslü bir eser olduğundan, sadece zahiri bir gözlem ve deneyle anlaşılmaya çalışılması, sağlıklı görünmemektedir. Benzer şekilde doğa olaylarında kullanılan bilimsel araştırma yönteminin, sosyal alanı tanımlama ve inceleme yöntemi olarak kullanılması, nesnel bir sosyal yapı analizi bakımından birçok problem oluşturabilir. Çünkü insan deney tüpüne konup incelenecek bir olgu olmadığı bilinen bir gerçekliktir. Tüm bu değerlendirmeler ışında annenin ekonomik anlamda bir meta olmadığı aksine sevgi, şefkat vb. duygusal yönüyle süslü bir varlık olduğu görülmektedir. Sosyal medya aracılığıyla maddeci birey profilinin aşılınması, annenin gözünü kamusal alana dikmektedir. Bu durum annenin küçük yaşta çocuğun yalnız ya da çocuğun öz annesi olmayan başka kurumlar tarafından büyütülmesine neden olmaktadır. İnsan olgusunun tanımlanmasında sosyal medyada somut bir gerçeklik olduğu yönü tanımlandığı gibi, manevi yönünün de teşhir edilmesi bireyin kalp, ruh,

vicdan, sevgi, şefkat, hayal vb. özelliklerinin bilinmesine ve bu anlamda bireye yaklaşılmasına zemin hazırlayabilir. Bu durumlar göz önüne alındığında, annenin özelliklerde küçük yaşlarda çocuğuyla vakit geçirebilmesi adına, ekonomik anlamda devletin aile desteği ödeneğinde iyileştirme yapmasıyla, çocuğun duygusal gelişimine yardımcı olması, yerinde bir adım görülmektedir. Çünkü bebeğin ya da çocuğun maddi anlamda anne yakınlığına ihtiyaç duyduğu gibi, manevi anlamda da annenin sıcaklığına ihtiyaç duymaktadır.

Anne Kültür İlişkisi

Durkheim' den kuvvetle etkilenen Parsons, toplumsal yapıda kültürel anlamda değerlerin önemli bir işleve sahip olduğunu ifade etmektedir. Parsons, değerler sistemini "istikrarlı ve etkili bir sosyal sistemin kalbi ve damarlarındaki kan" olarak görmektedir. Burada önemli bir nokta olarak, değerler sisteminin toplumda sindirilmesinin, ebeveynler tarafından yapılması gerektiği öne sürmektedir. Değerlerin toplumun vicdanı olacağı ve toplumda kolektif bir akıl olarak görülmektedir (Slattery, 2014:376-380). Annenin kültürel anlamda çocuğun eğitime katkıda bulunması, Parsons' ın sosyal sisteminde ifade ettiği toplumsal bütünleşme ve düzen içerisinde evrimleşen bir toplumsal yapının inşasına katkıda bulunacağı görülmektedir. Kültürün toplumun vicdanı ve bilinci haline gelmesi bir bakıma annenin çocuğa kültürel anlamda vereceği eğitim sürecine bağlı olduğu söylenebilir. Sapkın davranışlar yetersiz sosyalleşmemesi çerçevesinde ele alınarak, bu durumunda sosyal kontrollerin varlığı öne çıkmaktadır. Sosyal kontrollerden önce bireysel anlamda anne tarafından vicdani eğitimin verilerek içselleştirilmesi, sosyal kontrollerin yükünü önemli oranda hafifleteceği söylenebilir. Bu nedenle toplumun temel yapısını biyolojik anlamda geliştiren ve sosyal yapının sağlığı açısından aile ve burada da özellikle annenin rolünün önemli ölçüde işlevsel olduğu görülmektedir. Birey hem somut anlamda hem de manevi anlamda (organları ve duyguları olan) bir varlık olduğu anlaşılmaktadır. Manevi anlamda büyümesini gerçekleştiren kültürel değerlerin varlığı olduğu söylenebilir. Burada da annenin kültürel alana duyarlı olması, çocuğun bu kapsamda büyümesinde önemli bir etken olarak görülmektedir.

Kapitalizm için dünya toplumlarında kültürün varlığı, kendi bekasını için bir tehdit oluşturmaktadır. Kültürün toplumların kapitalist sisteme karşı tampon mekanizması oluşturduğu ve bu hususta koruyucu bir etkisinin olduğu düşünülmektedir. Çünkü kültür, bireyin kapitalizmin haz duygusuna yönelik başlattığı savaşta, öz bilincin gelişmesinde kontrol mekanizması görevi gördüğü söylenebilir. Kapitalizm arzuları (cinsel, pornografik, tüketim çılgınlığı vb.) şiddetle tahrik ettiğinden, buna yönelik gerçek anlamda sosyal medya aracılığıyla tüketim farkındalığına yönelik öz bilinç geliştirilmediği görülmektedir. Burada asıl sorun olarak kültürün tüketilmesine göz yumulmasıdır. Devletin sosyal medya, bilişim teknolojilerinden daima güçlü olması ve burada kültürün parçalanması anlamında teyakkuzda kalması, milli kültürün korunması adına önemli bir adım olarak görülmektedir. Fakat 21. yüzyıl materyalist toplumları, ülkenin ekonomik anlamda kazanmasını kültürün yok olmasına, parçalanmasına tercih ettikleri bir tablo söz konusudur. Örneğin televizyon kanallarında söz konusu dizi ve reklamların kendi kültürel dokusuna zarar verdiğini görmesine rağmen, bu yayınlardan elde edeceği kazanç uğruna genel anlamda kapitalizme yönelik herhangi bir yaptırımda bulunmadığı söylenebilir. Bireyin sadece maddi anlamda bir birey olmadığı aynı zamanda kültürel anlamda manevi yönünün de olduğu hususu nazara verildiğinde, toplumun da hem ekonomik hem de kültürel yönün olduğu görülmektedir. Bu durumda devletin, politikanın kendi toplumunun kültürel dokusuna zarar veren mercilere karşı çalışması önemli bir gelişmedir. Çünkü toplumun hem somut ve hem de manevi bir yönü olduğu görülmektedir.

Toplumsal mekânın üretiminde bireyin gerçek anlamda özgür olmadığı söylenebilir. Annenin yuvasını terk etmesine neden olan durumlara bakıldığında, annelik kavramının tüketilmesine göz yumulduğu görülmektedir. Yani kültürün kötü anlamda parçalanmasına sebebiyet veren reklamların, bilinçaltına istila etmesiyle, bireyin özgürlük alanını ihlal etmektedir. Aile yapısında annelik kutsalının, yok edilerek, çocuksuz kadın profiline olumlanması, annelik alanının yok olması adına büyük bir saldırı söz konusudur. Milli kültürün yok olmasında kapitalizmin en büyük silahı, bireyin manevi yönlerinin suistimal edilmesi olduğu görülmektedir. Bireysel haz, istek ve arzuların psikanaliz biliminden hareketle kötüye kullanılması, kültürün parçalanmasını kolaylaştırmaktadır. Toplumun çekirdeğini oluşturan aile yapısının dokusuna zarar veren en büyük etkenin kapitalist kâr hırsı realitesidir. Kültürün dünyada yok olması, kapitalizmin küresel çapta gelişip kökleşmesinde önemli bir etken olduğu bilinmektedir. Örneğin aile ve özellikle annelik alanlarının sahte bir evlilik gibi sözleşmelerle sürdürülmesine sebep olan evlilik programlarının bu alanı kötü anlamda tüketime maruz bıraktığı görülmektedir. Kültürün tüketiminde göstermelik evlilik programları düzenlenerek, bu alanların kapitalizm lehine bir tüketime maruz bırakıldığı söylenebilir (Yıldırım, 2018:3-4).

Kapitalizmin dünya toplumlarında kendisini inşa etmeye çalıştığı nokta tek tip bir kültür oluşturma çabası görülmektedir. Medya ve küresel ağların yaygınlık kazanması, tek tip bir birey profiline oluşmasını hızlandırmaktadır. Burada eğitim, aile gibi bireyin sosyalleşmesinde önemli bir etkiye sahip yapıların etkisinin azaldığı söylenebilir. Küresel kapitalizm sosyal kurumların işlevlerini de böylelikle, dolaylı da olsa devraldığı söylenebilir. Toplumsal anlamda hazın kötüye kullanılması bireysel iştahı kabartarak, kültürel erozyonu hızlandırmaktadır. Bu durumun yaşanmasında kapitalizmin bireyin ya da toplumun haz duygusunu

kötüye kullanması olayı yatmaktadır (İmançer, 2006:47-48). Kültürel alan, bireyin tarihsel süreç içerisinde toplumların duygusal anlamda kültürel örüntüler nazarıyla bakılabilir. Değerler, beşeriyetin tarihsel anlamda bireyin duygusal yönüne kazandırdığı tekrarlanmış tecrübeye dayalı bilgiler yığını tanımlaması yapılabilir. Tüm bu değerlendirmeler neticesinde, bireyin sadece maddi bir olgu olduğu öne sürülerek, kültüre yönelik gerçekleştirilen yıkımların toplumsal gelişmeye pozitif etki yaptığı öne sürülmesi, manevi anlamda toplumsal yıkımların gerçekleşmesi ihtimali kuvvetli görülmektedir. Bu kapsamda düşünüldüğünde kültüresiz bir aile ve değerlerden arınık bir birey üretilmiş olmaktadır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Birey akıl eksenli büyümeye muhtaç olduğu gibi, kalp eksenli eğitime ihtiyacı olan bir varlık olarak görülmektedir. Akıl eksenli eğitim hem ilk eğitim yeri olan anne yakınlığı hem de toplumsal kurumlardan olan eğitim kurumu üstlenmektedir. Aynı zamanda akıl eksenli eğitimde çocuğun sosyal çevresinin de etkili olduğu söylenebilir. Fakat bireyin duygusal anlamda manevi yönünü eğitecek olan kültürel eğitimin, günümüz materyalist toplumlarında mahrum bırakıldığı bir tablo söz konusudur. Genel anlamda akıl eksenli bir eğitimin trendi görülmektedir. Bireyin sadece akli geliştirecek olan fen ilimleriyle büyütülmesi, sosyalleşme döneminde arkadaş çevresinde ve kendi yaşam koşullarında zorlukların baş göstereceği ihtimali yüksek görünmektedir. Bu sebeple çocuğun eğitiminde annenin değer yüklü olması ve çocuğuyla arasındaki bağı koparmadan, çocuğun vicdani yönünün eğitilmesi, ilerleyen dönemlerinde önemli ölçüde etkili olacağı görülmektedir. Çünkü kültürel değerler bireyin manevi yönünü eğitmektedir. Fen ilimleri (fizik, kimya, biyoloji, vb.) akli besleyen ilimler olduğundan bunun yanında vicdani eğitimin verilmesi ile de iki yönlü eğitilen bireyler sosyal alanda sağlıklı bir insan profilinin oluşacağı söylenebilir. Aile çocuğun değerli, duyguları, toplumsal konumunun öğrenmesinde önemli bir yere sahiptir. Ayrıca çocuğa dengeyi, güveni, sosyal kabulü, toplumsallaşmayı aile ortamında öğrendiği yadsınmaz bir realitedir (Ünsal, 1998: 307).

Genel anlamda literatüre bakıldığında meydana gelen çocuk istismarları, intihar vb. anomik vakaların yaşandığı ve bu sonuçlar üzerinden teşhis edici durum tespitlerin yapıldığı görülmektedir. Yani olay yaşandıktan sonra meydana gelen hasarın kaleme döküldüğü bir süreç söz konusudur. Burada asıl önemli olan çocuğun hangi sebeplerden kaynaklı aileden koparak istismar gibi durumlara marzu kaldığına bakmaktır. Asıl olan vakaa yaşanmadan önceden önlem almak hususudur. 21. yüzyıl kapitalizmi, toplumsal itaati, hedonist alanı kötüye kullanılarak kendisini yeniden üretmektedir. Sosyal medya, internet vb. kanallarla pornografik öğelerin serbestiyeti ile erkek, kadın ve buna çocuklar da dâhil, insanları cinsel haz anlamda duyguları zapt edilemez duruma düşürmektedir. Durum böyle olunca ve manevi, kültürel çözülmenin de hız kazandığı durumu da düşünülünce, toplumda istismarın her çeşidine rastlamak mümkün olmaktadır. Burada öneri bağlamında, ebeveylelerin topluma ürettiği çocuklar için kültürel anlamda manevi ve ilgili olmaları bunun yanında devlet yetkililerinin medyada ciddi anlamda her türlü müstehcen paylaşımlarının önüne geçmeleri büyük önem taşımaktadır.

Örneğin 16 yaşında ailevi anlaşmazlık sonucu evden kaçan kız çocuğun tanımadığı bir erkekle tanışması ve erkeğin çocuğa kalacak yer temininde bulunarak kaldığı eve götürüp cinsel istismarda bulunması ve bunun gibi binlerce vakaaların olması, aile-çocuk ilişkisinin gevşek olan aileleri gözler önüne sermektedir (Yıldırım, 2020: 71-72). Burada aile bağları güçlü olan çocukların anne ve babayı üzme istemeyeceğinden, onların hoşnut olmadığı bir eylemi yapmaktan kaçınacağı söylenebilir. Fakat bağları zayıf olan ailelerde çocuğu aileye bağlayacak manevi bağların olmaması, çocukta her türlü anomik davranışlar sergilenmesi beklenebilir. Ayrıca ebeylelerin çocuğa fen ilimleriyle beraber kalpte yasaklayıcı bir izlenim bırakan ve her daim çocuğun istismar gibi durumlardan uzak kalmasına yardımcı olan kalpte bir yaratıcı korkusunun bulunması, çocuğu olası vakaların yaşanmasında kalkan görevi göreceği söylenebilir. Çocuk kendi ruh dünyasında 'hoş karşılanmayan davranışlar yapsam ailemden önce inancım gereği Allaha nasıl hesap vereceğim' gibi çocuğu dizginleyen manevi bağların olmasının işlevsel olduğu görülmektedir.

Bu eğitimlerin anne tarafından verilmesi, çocuk-anne arasındaki duygusal bağın kuvvetlenmesini sağlamaktadır. Anneli büyütülen çocuklarla, annesiz büyüyen çocukların arasında en önemli farkın, çocuğun ilerleyen toplumsallaşma döneminde görülmektedir. Yani anne bağından kopuk büyüyen çocuğun anomik davranış sergilemesi ve çocuğun anneli büyümesi durumunda kontrol edilmesinin (nasihat, öneri vb.) daha kolay olacağı söylenebilir. Annesiz büyüyen çocukların anne-çocuk ilişkilerinde sağlam bir bağ oluşmamaktadır. Anne ile çocuk arasındaki bağın kuvvetli olması, aralarındaki ilişkilerin kopuk olmamasına bağlı bir süreçtir. Duygusal bağlanmanın güçlenmesi, çocuğun küçüklük döneminde annesinin yanında koparılmadan geçen süreye bağlanılabilir. Sağlıklı aile yapısının korunması durumunda, bireyin uyuşturucu gibi anomik durumlarında korunması kolaylaşmaktadır. Bireylerin bu tür bir problemle karşılaşmaması adına sağlıklı bir aile yapısı içerisinde yetişmesi önemli bir unsur olarak görülmektedir. Dolayısıyla sağlıklı bir ailenin varlığı, bireylerin patolojik durumlardan kurtulmalarını kolaylaştırmaktadır (Battal, 2008:91-92).

Sağlıklı bir toplumsal bütünlüğün inşasında anne ile çocuk arasındaki ilişkinin kopuk olmaması önemli bir gelişme olarak görülmektedir. Annenin kapitalist tuzaklar olan haz duygusuna karşı korunması, çocuk anne ilişkileri açısından önemli bir husustur. Bireyin bilinçaltını kötü anlamda, çeşitli reklamlar aracılığıyla işgal eden kapitalizm, annenin çocuğundan kopmasını kolaylaştırmaktadır. Ekonomik anlamda annenin çocuğundan kopmaması adına, üst yapının gerekli kolaylıkları sağlaması önemli bir husus olarak görülmektedir.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırmanın verileri kaynak taramasına dayalı olarak toplandığı için etik kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, G. (2015). Aile ve Çocuk Suçluluğu İlişkisi. *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1(2), 652-653.
- Ağdemir, S. (1991). Aile ve Eğitim. *Aile ve Toplum Dergisi*, 1(1), 1-3.
- Akyıldırım, E. (2020). Kadının Özel ve Kamusal Alanda Sömürülen Emeği. *Uluslararası İşletme ve Ekonomi Çalışmaları Dergisi*, 1(2),75-85.
- Badınter, E. (2011). *Kadınlık mı Annelik mi*, (1. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Battal, A. (2008). *Boşanma Sebepleri*. İstanbul: Eflatun Matbaacılık.
- Çiftçi, O. (1991). Çocuğun Sosyalleşmesinde Ailenin Rolü. *Sosyal Politika Çalışmalar Dergisi*, 1(2), 1-4.
- Durkheim, E. (1986). *İntihar*. İstanbul: Cem Yayınları.
- İmançer, D. (2006). Cinsiyet Rolü Temsili: Medya Kültürü, Feminizm, Televizyon ve Seriyaller. (Ed.: D. İmançer). *Medya ve Kadın İçinde* (s. 47-66). Ankara: Ebabil Yayınları.
- Kavlak, O. & Şirin, A. (2007). Anne ve Babaya Ait Bağlanma ve Hemşirenin Rolü. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, 23(2), 183-194.
- Kazan, H. & Sarısoy, S. (2021). Anne-Çocuk İlişkisi Bağlamında Okul Öncesi Dönemde İletişim Becerileri Üzerine Bir Araştırma. *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 441-472.
- Marks, K. (2018). *Komünist Manifesto*, (5. Baskı). İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Öngider, N. (2013). Anne-Baba ile Okul Öncesi Çocuk Arasındaki İlişki. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 5(4), 420-440.
- Özyürek, A. & Tezel Şahin, F. (2015). Anne-Çocuk İlişkinin ve Baba Tutumlarının Çocukların Ahlâki ve Sosyal Kural Anlayışları Üzerine Etkisi. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 40(177), 161-174.
- Salattery, M. (2014). *Sosyolojide Temel Fikirler*, (6. Baskı). İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, (1. Baskı). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Tezel Şahin, F. (2014). Anne Çocuk İlişkisi ve Bu İlişkiyi Etkileyen Faktörler. *International Journal of Science Culture ve Sport*, 2(3), 79-88.
- Ünsal, A. (1998). Çocuk İstismar ve İhmalinde Önemli Bir Etmen Olarak Aile. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, 14(3), 301-315.
- Yıldırım, S. (2017). Yoksulluk Kültürü Kapsamında “Silah ve Namus” Filminin Sosyolojik Analizi. *Anasay*, 1(1), 117-136.
- Yıldırım, S. (2018). Kadının Bedeni ve Duyguları Üzerinden Sömürülmesi: Evlendirme Programları Örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1(5), 1-11.
- Yıldırım, S. (2019). Feminist Çalışmalarda Kadın Deneyimlerinin Önemi: Simone de Beauvoir Örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,7(1), 145-150.
- Yıldırım, S. (2020). *Türkiye’de Çocuğa Yönelik Cinsel İstismar*, (1. Baskı). İstanbul: Çizgi Kitapevi.
- Yıldırım, S. (2021). Duygusallık ve Rasyonellik Algılarının Toplumsal Cinsiyet Rollerini Bağlamında Kurgulanması. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 9(28), 91-103.

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 7 - Number: 23 p. 341-343, Spring 2023

İslami Mikrofinans Uygulamaları, Salih Ülev, İstanbul: İktisat Yayınları, 2021, 368 s., ISBN 978-605-7376-50-3*
Islamic Microfinance Applications, Salih Ülev, İstanbul: İktisat Published, 2021, 368 p., ISBN 978-605-7376-50-3

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1249995>

Kitap İncelemesi /
Book Review

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
11.02.2023

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
27.03.2023

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
30.03.2023

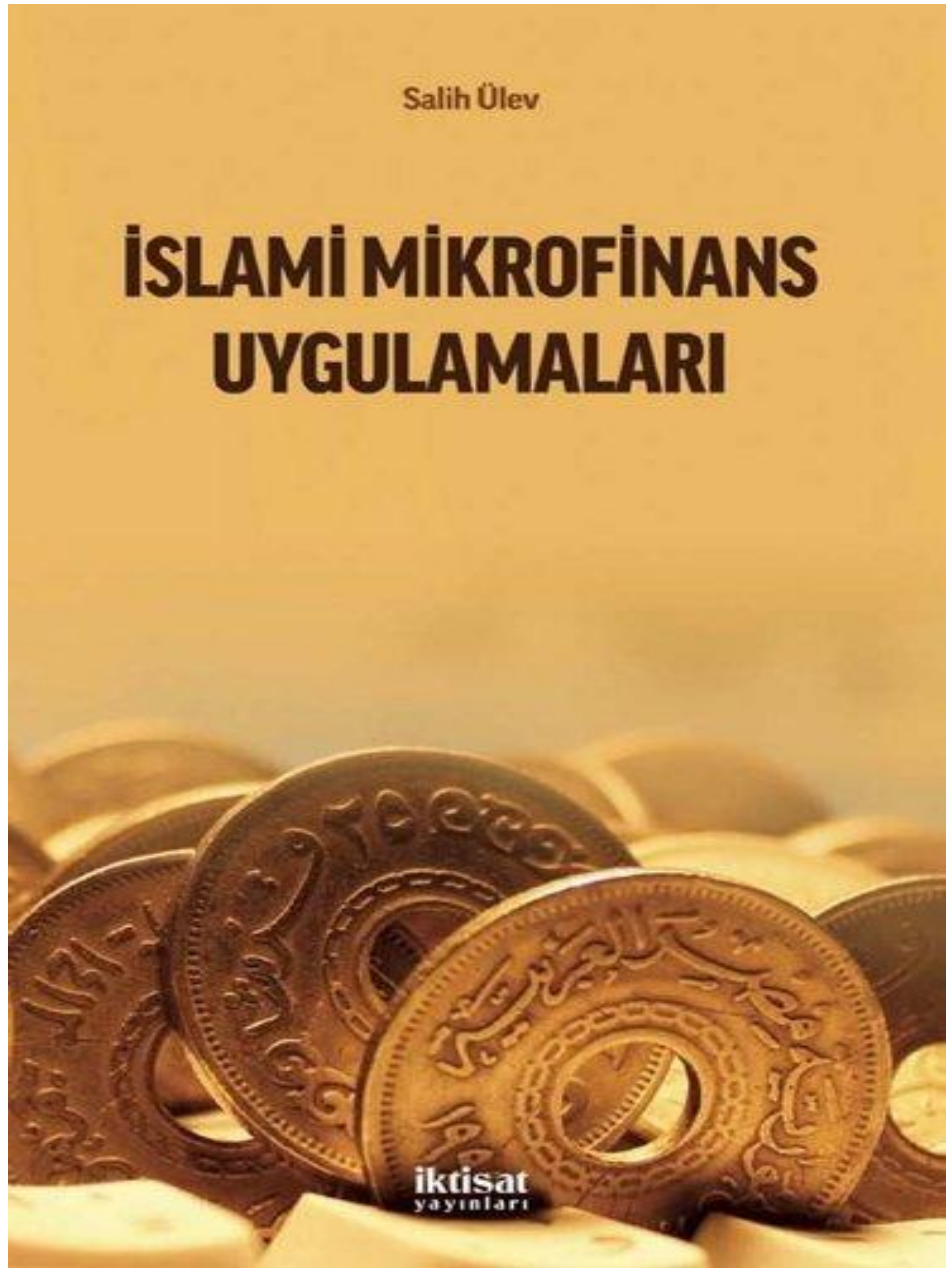
Asya Studies

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Emin
Durmuş
Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler
Fakültesi, İslam İktisadı ve Finans
Bölümü
muhammeddurmus@sakarya.edu.tr

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0003-2468-8551>

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu kitap incelemesi için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu kitap incelemesi, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu kitap incelemesi için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Durmuş, M. E. (2023). İslami Mikrofinans Uygulamaları, Salih Ülev, İstanbul: İktisat Yayınları, 2021, 368 s., ISBN 978-605-7376-50-3. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7(23), 341-343.

GİRİŞ

Kitabın odaklandığı asıl konu, İslami esaslara uygun olarak düşük gelir grubundaki kişilerle finansal hizmetler sağlama anlamına gelen İslami mikrofinans olmakla beraber yazar İslami mikrofinansın, mikrofinans ekosistemindeki yeri ve öneminin daha iyi anlaşılması adına ilk olarak mikrofinansın kavramsal çerçevesini, ortaya çıkış ve gelişimini, farklı modellerini ve uygulama örneklerini ele almış akabinde ise İslami mikrofinansı tanımlamış ve geleneksel mikrofinanstan ayırdığı noktalara değinmiştir. Kitapta hem mikrofinans hem de İslami mikrofinansın kuruluş modellerinin, farklı uygulama örneklerinin ve kullandıkları yöntemlerin tablo ve grafikler yardımıyla ele alınmış olması okuyucuya kolaylık sağlaması açısından yerinde olmuştur.

Yazar kitabın ilk bölümünde konuya dair kavramsal çerçeveyi sunduktan sonra ikinci bölümde Dünya'daki İslami mikrofinans ekosistemi Bangladesh, Pakistan, Malezya, Endonezya, Sudan ve Türkiye olmak üzere 6 farklı ülke örneğinden hareketle ortaya koymaktadır. Yazarın bu ülkeleri inceleme konusu yapmasında iki önemli etken bulunmaktadır. Bunlardan ilki, özellikle ilk beş ülkede İslami mikrofinansın finans sektöründe yoğun bir şekilde kullanılması, ikincisi ise konuya dair literatürde bu ülkelere çokça atıf yapılmış olmasıdır. Ülev, ilgili ülkelerin her birindeki İslami mikrofinans sektörünün ortaya çıkışı, gelişimi, mevcut durumu, yasal çerçevesi, türleri gibi konuları ele aldıktan sonra her bir ülkede faaliyet gösteren bir İslami mikrofinans kuruluşu hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Akabinde ise detaylı şekilde ele alınan mikrofinans kuruluşlarını çeşitli açılardan mukayese eden bir tablo hazırlamıştır. Yazar, böylece okuyucuya pek çok farklı kurumsal yapıya sahip olan İslami mikrofinans kuruluşlarını bir arada inceleme ve bunların ortak ve farklı yönlerini görme imkânı sunmuştur. Buna göre kitaptan, Dünya'daki İslami mikrofinans kuruluşlarının genel olarak kırsal banka, STK, banka dışı finansal kuruluş, kooperatif ve ticari banka şeklinde örgütlendiği ve bu kuruluşların en fazla kullandıkları finansal ürünlerin sırasıyla murabaha, karz, ortaklık ve selem olduğu anlaşılmaktadır. İslami finans sektörünün en büyük oyuncusu olan İslami bankacılıkta en fazla kullanılan aynı zamanda en fazla eleştirilen finansman yöntemi olan murabahanın İslami mikrofinans sektöründe de en fazla kullanılan yöntem olması dikkat çekicidir. Hal böyle olunca yazarın İslami mikrofinans sektöründe murabahanın niçin bu kadar fazla kullanıldığı, mikrofinans sektöründe de bu yöntem hakkında tartışma olup olmadığı, murabahanın bu sektöre ne yönde katkısı olduğu gibi meselelere değinmemiş olması bir eksiklik olarak ifade edilebilir.

Ülev, kitabın üçüncü bölümünde İslami mikrofinans literatürünü ayrıntılı bir şekilde ele almış akabinde de çalışmanın metodolojisini ortaya koymuştur. Yazar literatürü konu ve kullanılan yöntem açılarından ele almış böylece kitabın, literatürde nasıl konumlanacağını, hangi boşluğu doldurmayı amaçladığını, alana nasıl katkı sağlayacağını, özgün yönünün ne olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bu bağlamda yazar, ulusal ve uluslararası literatürde yer alan İslami mikrofinans ile ilgili hiçbir çalışmanın, aynı birimlere ait özelliklerin belirli zaman aralıklarında tekrarlı olarak ölçülmesi ile ifade edilen boylamsal veriye dayalı olmadığını dolayısıyla kendi çalışmasını özgün kılan noktalardan birinin de bu tür bir verinin kullanılması olduğunu ifade etmektedir. Kitapta araştırma yöntemi olarak, araştırma problemi hakkında daha detaylı bir anlayış ortaya koyabilmek adına hem nitel hem de nicel yaklaşım birlikte kullanılmıştır. Nitekim yazar, araştırmasında bu yöntemlerden sadece birinin kullanılması durumunda çalışmanın bir yönünün eksik kalacağı ve hatalı birtakım sonuçlara yol açabileceği endişesi sebebiyle bu iki yöntemi bir arada kullandığını belirtmektedir. Bu bağlamda araştırmada, örneklem olarak belirlenen 41 kişiden 11 ila 21 aylık dönemlerde sürekli olarak veri toplanmıştır. Veri toplama yöntemi olarak da sırasıyla anket, görüşme, gözlem ve doküman incelemesini kullanmıştır. Çalışmada araştırma yöntemlerinden karma yöntemin kullanılması bununla birlikte veri toplanırken birden fazla teknikten yararlanılması verilerin sağlıklı, analizlerin ise isabetli olması açısından yerinde olmuştur. Bu bakımdan çalışmanın emek mahsulü olduğunu ifade etmek mümkündür.

Kitabın ilk üç bölümünde İslami mikrofinansın teorik çerçevesini bütün yönleriyle ortaya koyan Ülev, dördüncü ve son bölümde ise çalışmanın ikinci ayağı olan uygulama kısmını Türkiye'de ilk İslami mikrofinans programı olan İKSAR örneği üzerinden ele almıştır. Bu bağlamda yazar ilk olarak İKSAR Karz-ı Hasen Programı'nı bütün yönleriyle ortaya koymuş akabinde ise İKSAR'ın uygulamış olduğu mikrofinans faaliyetinin borçlular üzerindeki etkisini araştırmıştır. Bunun için karz başvurusu kabul edilen kişilere biri karz verilmeden önce diğeri ise borcu bittikten sonra mevcut sosyo-ekonomik durumlarını ölçmek amacıyla aynı sorulardan oluşan bir anket uygulanmış, böylece verilen mikrokredinin borçluların ekonomik durumlarına olan etkisi görülmeye çalışılmıştır. Ancak karz süresi boyunca katılımcıların sosyo-ekonomik durumlarının başka nedenlerden dolayı da artma imkanı bulunması sebebiyle Ülev, ankettan elde edilen verileri tamamlayıcı bir unsur olarak süreç içerisinde katılımcıları

gözlemlemiş ve farklı zamanlarda görüşmeler yapmıştır. Böylece borçlunun sosyo-ekonomik durumunda meydana gelen değişikliklerin mikrofinans kaynaklı olup olmadığını anlamaya çalışmıştır. Yazarın araştırmadan elde edilen verileri nitel verilere ilişkin bulgular ve nicel verilere ilişkin bulgular şeklinde iki ana başlık altında analiz etmesi okuyucu için kolaylık sağlamıştır.

Yazarın çalışma neticesinde ulaştığı sonuçlara kısaca değinecek olursak şunlar söylenebilir. Çalışma sonucunda karz verilen hanehalklarının gelirlerinde artış yaşandığı dolayısıyla karzın müstakrizler (borç verilenler) üzerinde olumlu etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçla yazarın çalışmadaki hedeflerinden birine ulaştığı söylenebilir. Yazarın ulaştığı bir diğer önemli sonuç müstakrizlerin borçlarını ya kendi ellerinde olmayan sebeplerden ötürü ya da kendi ellerinde olan ihmalkarlıktan kaynaklandığını ikinci kategorideki gecikmenin en temel sebebinin ise İKSAR'ın gecikme cezası uygulamamış olmasıdır. Yazar bu hususta ödeme gücü olduğu halde ödeme yapmayan borçlular için fihhi mahzur içermeyecek ve titizlikle uygulanacak bir gecikme cezası uygulamasının gerektiği kanaatinde. İKSAR örneğinde karz verilen en yoksul kesim, borçlarını geri ödeme noktasında başarılı bir performans sergilemiştir. Yazar bu hususun “borç alırken geri ödeme niyeti ve geri ödeme için sarf edilen enerjiyle” alakalı olduğunu ifade etmektedir. Kitapta ulaşılan bir diğer önemli bulgu da kadınların borçlarına daha sadık olduğudur. Yazar bu sonuçtan hareketle İKSAR ve benzeri kuruluşların günün şartlarına göre politikalarını değiştirirken bu bilgiden yararlanabileceğini, “Örneğin geri ödemelerde gecikmelerin arttığı veya karz fonunun azaldığı bir dönemde, geri ödemelerde gecikme yaşanmaması daha öncelikliyse başvurular değerlendirilirken kadınların başvurularının dikkate alınabileceğini” ifade etmektedir. Bunlara ilaveten araştırmada, finansal sürdürülebilirlik açısından karz geri ödemelerinde enflasyon farkının alınması gerektiği, mikrofinans kullanıcılarına yönelik eğitim verilmesinin programın etkinliğini artırabileceği, mikrofinans başvuruları değerlendirilirken ortaya çıkan asimetrik bilgi probleminin giderebilmek için SYDV'lerin veri tabanlarından yardım almanın önem arz ettiği, mikrofinans sektörünün gelişimi için devletin destek ve teşviğinin elzem olduğu ve mikrofinans programlarının belli bir alana yoğunlaşmasının daha başarılı performans göstermelerini sağlayacağı sonuçlarına ulaşılmıştır.

SONUÇ

Kitabı genel olarak değerlendirecek olursak hem genel olarak mikrofinans hakkında bilgi sahibi olmak hem de İslami mikrofinansın bu ekosistem içerisindeki yeri ve önemini buna ilaveten İslami mikrofinans uygulamalarının etkisini merak edenler için önemli bir kitap olduğunu söylemek mümkündür. Bu açıdan kitabın iki ana kısım şeklinde tasarlanıp birinci kısımda İslami mikrofinansın teorik altyapısının ortaya konulması ikinci kısımda ise İKSAR adlı İslami mikrofinans programı örneğinde uygulamanın ele alınması yerinde olmuştur. Yazarın sadece İKSAR'ın katılımcılara sağlamış olduğu mikrofinansın etkinliğini ölçmekle yetinmeyip katılımcılardan gelen geri dönüşlerle İKSAR Karz-ı Hasen Programı'nın eksik ve geliştirilmesi gereken yönlerini tespit edip yeni bir model önerisi sunması çok önemlidir. Böylece Türkiye'de ilk olma özelliğine sahip İKSAR'ın ayakları yere daha sağlam basan ve etkinliği üst düzeyde olan bir program haline gelmesi hedeflenmiştir. Bütün bunlara ilaveten kitapta konuların işlenirken tablo ve grafiklerden yararlanılması okuyucu açısından faydalı olmuştur. Kitabın tüm bu olumlu yanlarına rağmen eleştirilebilecek bazı noktaları bulunmaktadır. Özellikle İslami mikrofinansa dair kavramsal çerçevenin ele alınırken bu kavramla çok yakın ilişkisi bulunan borç ve kredi kavramlarının ve İslam'ın bu kavramlara olan bakışına dair bir başlığın olmaması bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Buna ilaveten yazar tarafından önerilen modelin ve tartışma kısmının kitabın sonucunda değil de dördüncü bölümde ayrı bir başlık altında ele alınması gerekirdi. Nitekim bu haliyle sonuç bölümü çok uzun ve karışık durmaktadır. Halbuki sonuçta çalışmanın problemlerine yönelik bulguların kısaca ortaya konulması gerekmektedir. Son olarak kitabın İslami mikrofinans alanına ilgisi olanlar özellikle de bu alanda çalışma yapmak isteyenlere katkı sağlaması ve Türkçe literatürdeki önemli bir boşluğu doldurması bakımından faydalı olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Ülev, S. (2021). *İslami Mikrofinans Uygulamaları*. İstanbul: İktisat Yayınları.